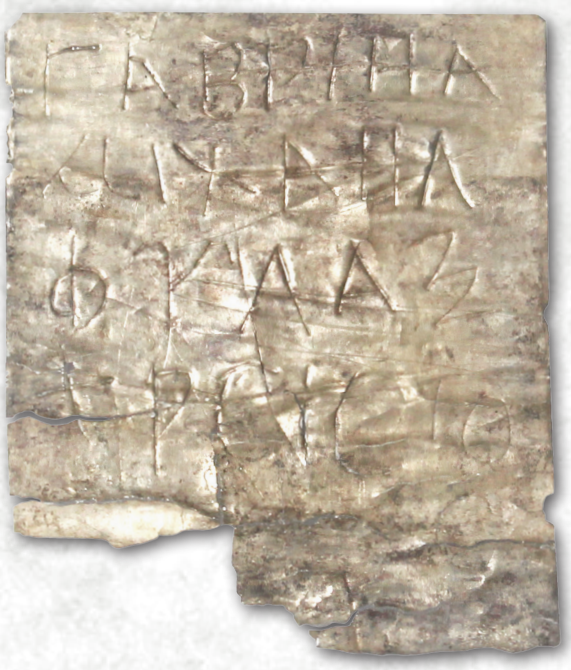
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

1892 - 1921 - 1948

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОТКРИТИЯ И РАЗКОПКИ

ПРЕЗ 2023 г.

Книга II

София
2024

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОТКРИТИЯ И РАЗКОПКИ
КНИГА II
ARCHAEOLOGICAL DISCOVERIES AND EXCAVATIONS
BOOK 2

В памет на Атанас Каменаров (1944 – 2024)

Главен редактор / Editor-in-chief

Анастасия Чолакова / Anastasia Cholakova

Заместник-главни редактори / Deputy editors-in-chief

Десислава Такорова, Георги Иванов / Desislava Takorova, Georgi Ivanov

Редакционна колегия / Editorial board

I. Археологическа карта на България / I. Archaeological map of Bulgaria
Георги Нехризов / Georgi Nekhrizov
Иво Д. Чолаков / Ivo D. Cholakov
Надежда Кечева / Nadezhda Kecheva
Силва Събкова / Silva Sabkova

II. Праистория / II. Prehistory
Десислава Такорова / Desislava Takorova
Атанас Цурев / Atanas Tsurev

III. Тракийска археология / III. Thracian archaeology
Ваня Петрова / Vanya Petrova
Георги Иванов / Georgi Ivanov
Яна Мутафчиева / Yana Mutafchieva
Емил Нанков / Emil Nankov

IV. Антична археология / IV. Classical archaeology
Александър Харизанов / Alexander Harizanov
Анастасия Чолакова / Anastasia Cholakova
Владислав Живков / Vladislav Zhivkov

V. Средновековна археология / V. Medieval archaeology
Петър Димитров / Petar Dimitrov
Елена Василева / Elena Vasileva
Владимир Стайков / Vladimir Staykov

Автор на картите: Никола Тонков / Author of the maps: Nikola Tonkov
Графичен дизайн: Росица Кънева / Graphic design: Rositsa Kaneva

На корицата: сребърна пластина-амулет с гръцки надпис „Гавриил, Михаил, Пазител – Христос“, II в. сл. Хр., от южния некропол на Деултум; разкопки на Красимира Костова; снимка Иво Д. Чолаков; разчитане Николай Шаранков

On the cover: silver sheet-amulet with Greek inscription “Gabriel, Michael, Guardian – Christ”, 2nd c. AD, from the southern necropolis of *Deultum*; excavations of Krasimira Kostova; photo Ivo D. Cholakov; reading Nikolay Sharankov

Печат: Булгед ООД / Print: Bulged Ltd

ISSN 1313-0889 (PRINT)
ISSN 2603-3658 (ONLINE)

https://publications.naim.bg/index.php/ADE

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE WITH MUSEUM

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОТКРИТИЯ И РАЗКОПКИ ПРЕЗ 2023 г.
КНИГА II
ARCHAEOLOGICAL DISCOVERIES AND EXCAVATIONS IN 2023
BOOK 2

София / Sofia
2024

ИЗИСКВАНИЯ НА РЕДКОЛЕГИЯТА ЗА ПРЕДАВАНЕ НА НАУЧНИТЕ СЪОБЩЕНИЯ В ПОРЕДИЦАТА „АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОТКРИТИЯ И РАЗКОПКИ“

Актуална информация за изискванията при подготовка на материалите за публикуване може да се намери на сайта на изданието.

https://publications.naim.bg/index.php/ADE/instructions

СЪДЪРЖАНИЕ
CONTENTS

IV. АНТИЧНА АРХЕОЛОГИЯ
IV. CLASSICAL ARCHAEOLOGY

АРХЕОЛОГИЯ НА ГРЪЦКАТА АНТИЧНОСТ (VII – I В. ПР. ХР.)
ARCHAEOLOGY OF GREEK ANTIQUITY (7TH – 1ST C. BC)

ГРЪЦКИ ЧЕРНОМОРСКИ КОЛОНИИ И ГРЪКО-ЕЛИНИСТИЧЕСКИ ЦЕНТРОВЕ В ТРАКИЯ
GREEK POLEIS ON THE BLACK SEA COAST AND HELLENISTIC CENTRES IN THRACE

№ 1. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА БУЛ. „ПРИМОРСКИ“ № 21, ВАРНА 487
Васил Тенекеджиев, Елина Мирчева
RESCUE EXCAVATION AT 21 PRIMORSKI BLVD, VARNA
Vassil Tenekedjiev, Elina Mircheva

№ 2. ХРАМОВ КОМПЛЕКС НА ОСТРОВ СВ. КИРИК, СОЗОПОЛ 490
Кръстина Панайотова, Маргарит Дамянов, Теодора Богданова
TEMPLE COMPLEX ON THE ISLAND OF ST KIRIK, SOZOPOL
Krastina Panayotova, Margarit Damyanov, Teodora Bogdanova

№ 3. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „АЛБАТРОС” № 7, СОЗОПОЛ 496
Павлина Девлова, Милена Крумова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY AT 7 ALBATROS STR., SOZOPOL
Pavlina Devlova, Milena Krumova

№ 4.СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА АНТИЧНИ И СРЕДНОВЕКОВНИ СТРУКТУРИ
В СЕВЕРНАТА ЧАСТ НА СТАРИЯ ГРАД НА СОЗОПОЛ 499
Йото Валериев, Димитър Недев, Огнян Лулев
RESCUE EXCAVATIONS OF STRUCTURES FROM ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES
IN THE THE NORTHERN PART OF THE OLD TOWN OF SOZOPOL
Yoto Valeriev, Dimitar Nedev, Ognyan Lulev

№ 5. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В СТАРИЯ ГРАД НА СОЗОПОЛ –
МНОГОПЛАСТОВ ОБЕКТ „ВЯТЪРНА МЕЛНИЦА“ 502
Явор Иванов, Димитър Недев, Бориславa Гълъбова, Калина Йорданова, Димитър Костов,
Мария Манолова-Войкова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE OLD TOWN OF SOZOPOL – “WINDMILL”
MULTILAYER SITE
Yavor Ivanov, Dimitar Nedev, Borislava Galabova, Kalina Yordanova, Dimitar Kostov, Mariya Manolova-Voykova

ИЗВЪНГРАДСКИ ОБЕКТИ
NON-URBAN SITES

№ 6. СЕЛИЩНА СТРУКТУРА И НЕКРОПОЛ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА АПОЛОНИЯ ПОНТИКА
В М. МЕСАРИТЕ, СОЗОПОЛ 507
Кръстина Панайотова, Теодора Богданова
SETTLEMENT AND NECROPOLIS IN THE TERRITORY OF *APOLLONIA PONTICA* IN MESARITE
LOCALITY, SOZOPOL
Krastina Panayotova, Teodora Bogdanova

№ 7. АНТИЧНА КРЕПОСТ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. РАВАДИНОВО, ОБЩ. СОЗОПОЛ 511
Павлина Девлова, Милена Крумова
ANCIENT FORTRESS IN THE LAND OF RAVADINOVO VILLAGE, SOZOPOL MUNICIPALITY
Pavlina Devlova, Milena Krumova

№ 8. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ СТРУКТУРИ ОТ АНТИЧНОСТТА НА ОБЕКТ „ТРАКИЙСКА КРЕПОСТ „МАЛКОТО КАЛЕ“, СОЗОПОЛ.....515
Теодора Богданова, Димитър Недев, Александър Баралис
ARCHAEOLOGICAL FEATURES FROM ANTIQUITY AT THE SITE “THRACIAN FORTRESS MALKOTO KALE”, SOZOPOL
Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Alexandre Baralis

НЕКРОПОЛИ
NECROPOLEIS

№ 9. НАДГРОБНА МОГИЛА ОТ ГРЪЦКИЯ ПЕРИОД В М. БУДЖАКА, СОЗОПОЛ.....519
Теодора Богданова, Димитър Недев, Александър Баралис
TUMULUS FROM THE GREEK PERIOD IN THE BUDZHAKA LOCALITY, SOZOPOL
Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Alexandre Baralis

№ 10. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА НЕГАТИВНИ СТРУКТУРИ ОТ РАННАТА ЕЛИНИСТИЧЕСКА ЕПОХА В М. КАВАЦИТЕ-СОЛИНАРИЯ, СОЗОПОЛ.....524
Йото Валериев, Димитър Недев, Огнян Лулев
RESCUE EXCAVATIONS OF SUNKEN FEATURES FROM THE EARLY HELLENISTIC PERIOD IN KAVATSITE-SOLINARIA LOCALITY, SOZOPOL
Yoto Valeriev, Dimitar Nedev, Ognyan Lulev

№ 11. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В СОЗОПОЛ, М. БУДЖАКА.....527
Павлина Девлова, Милена Крумова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN SOZOPOL, BUDZHAKA LOCALTY
Pavlina Devlova, Milena Krumova

№ 12. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В М. БУДЖАКА, В ОХРАНИТЕЛНАТА ЗОНА НА АНТИЧНИЯ НЕКРОПОЛ НА АПОЛОНИЯ, СОЗОПОЛ.....529
Даниел Пантов
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN BUDZHAKA LOCALITY, IN THE PROTECTION ZONE OF THE ANCIENT NECROPOLIS OF *APOLLONIA*, SOZOPOL
Daniel Pantov

ПРОИЗВОДСТВЕНИ ОБЕКТИ
PRODUCTION SITES

№ 13. РУДОДОБИВЕН И МЕТАЛУРГИЧЕН ЦЕНТЪР ОТ АРХАИЧНАТА ЕПОХА В М. СЪРНЕШКО КЛАДЕНЧЕ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. РАВАДИНОВО, ОБЩ. СОЗОПОЛ.....529
Теодора Богданова, Димитър Недев, Александър Баралис
ARCHAIC PERIOD ORE MINING AND METALLURGICAL CENTRE IN SARNESKO KLADENCHE LOCALITY, LAND OF RAVADINOVO VILLAGE, SOZOPOL MUNICIPALITY
Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Alexandre Baralis

АРХЕОЛОГИЯ НА РИМСКАТА ЕПОХА И КЪСНАТА АНТИЧНОСТ (I – VII В.)
ARCHAEOLOGY OF THE ROMAN PERIOD AND LATE ANTIQUITY (1ST - 7TH C. AD)

ДОЛНОДУНАВСКИ ЛИМЕС
THE LOWER DANUBE LIMES

№ 14. АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ РАЗКОПКИ В БОНОНИЯ.....534
Здравко Димитров, Ваня Ставрева, Илко Цветков
THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN *BONONIA*
Zdravko Dimitrov, Vanya Stavreva, Ilko Tsvetkov

№ 15. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В РАЦИАРИЯ.....538
Здравко Димитров, Илко Цветков
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION IN *RATIARIA*
Zdravko Dimitrov, Ilko Tsvetkov

№ 16. ПРОУЧВАНЕ В СЕКТОР ЗАПАДНА КРЕПОСТНА СТЕНА НА АНТИЧЕН КАСТЕЛ АЛМУС 542
Владислав Живков, Чавдар Лалов, Теодор Тодоров, Иван Благоев
EXCAVATIONS AT WESTERN WALL SECTION OF *ALMUS*
Vladislav Zhivkov, Chavdar Lalov, Teodor Todorov, Ivan Blagoev

№ 17. УЛПИЯ ЕСКУС. ПРОУЧВАНИЯ НА СЕКТОР „СГРАДА С МОЗАЙКАТА „АХЕЙЦИ“ 545
Гергана Кабакчиева, Петя Василева, Владислав Тодоров
ULPIA OESCUS. STUDIES OF THE SECTOR "BUILDING WITH THE "ACHAEANS" MOSAIC"
Gergana Kabakchieva, Petya Vasileva, Vladislav Todorov

№ 18. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА АНТИЧНИЯ КАСТЕЛ ДИМУМ 550
Гергана Кабакчиева, Соня Лазарова
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE ANCIENT *CASTELLUM DIMUM*
Gergana Kabakchieva, Sonya Lazarova

№ 19. РАЗКОПКИ В СЕКТОР VIII/IX НА РИМСКИЯ ВОЕНЕН ЛАГЕР И РАННОВИЗАНТИЙСКИ ГРАД НОВЕ 553
Евгения Генчева, Мария Аврамова
EXCAVATIONS IN SECTOR VIII/IX OF THE ROMAN MILITARY CAMP AND EARLY BYZANTINE TOWN OF *NOVAE*
Evgenia Gencheva, Mariya Avramova

№ 20. НОВЕ, СЕКТОР XII – КАЗАРМИ НА VIII АВГУСТОВ ЛЕГИОН, ДОМ НА ЦЕНТУРИОНА НА I ИТАЛИЙСКИ ЛЕГИОН И КЪСНО ЗАСТРОЯВАНЕ 557
Пьотр Дичек
NOVAE, SECTOR XII – BARRACKS OF *LEGIO VIII AUGUSTA*, CENTURION'S HOUSE OF *LEGIO I ITALICA*, AND LATER BUILDINGS
Piotr Dyczek

№ 21. НОВЕ, СЕКТОР XZ-PL – *ARMAMENTARIUM*/*HORREUM* НА I ИТАЛИЙСКИ ЛЕГИОН 561
Елена Кленина
NOVAE, SECTOR XZ-PL – *ARMAMENTARIUM*/*HORREUM* OF *LEGIO I ITALICA*
Elena Klenina

№ 22. НОВЕ, СЕКТОР XIII – *RETENTURA* *565*
Агниешка Томас
NOVAE, SECTOR XIII – *RETENTURA*
Agnieszka Tomas

№ 23. НОВЕ, СЕКТОР VIII A – СГРАДИ *EXTRA MUROS*.....*567*
Марин Маринов
NOVAE, SECTOR VIII A – BUILDINGS *EXTRA MUROS*
Marin Marinov

№ 24. КЪСНОАНТИЧНА СГРАДА НА УЛ. „ВАСИЛ АПРИЛОВ“ № 4, СИЛИСТРА 571
Кристиан Михайлов, Светлана Ганчева
LATE ANTIQUE BUILDING AT 4 VASIL APRILOV STR., SILISTRA
Kristian Mihaylov, Svetlana Gancheva

ГРАДСКИ ЦЕНТРОВЕ
URBAN CENTRES

№ 25. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „САН СТЕФАНО“ № 27, ВАРНА 576
Васил Тенекеджиев, Елина Мирчева
RESCUE EXCAVATION AT 27 SAN STEFANO STR., VARNA
Vassil Tenekedjiev, Elina Mircheva

№ 26. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „АРХИМАНДРИТ ПАНАРЕТ“ № 7, ВАРНА..... 580
Валери Йотов, Деян Янчев

RESQUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 7 ARHIMANDRIT PANARET STR., VARNA
Valeri Yotov, Deyan Yanchev

№ 27. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „ХАН АСПАРУХ“ № 23, ВАРНА (ВТОРИ ЕТАП) 582
Христо Кузов, Михаил Христов, Мириян Пантелеев
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY AT 23 HAN ASPARUH STR., VARNA (SECOND STAGE)
Christo Kouzov, Mihail Hristov, Miriyan Panteleev

№ 28. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „ПАНАГЮРИЩЕ“ № 12, ВАРНА 587
Валери Йотов, Деян Янчев
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 12 PANAGYURISHTE STR., VARNA
Valeri Yotov, Deyan Yanchev

№. 29. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА ЦИСТЕРНА НА УЛ. „СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ“ № 5, ВАРНА 590
Валери Йотов, Александър Минчев, Елина Мирчева
RESCUE EXCVATION OF A LATE ANTIQUE CISTERN AT 5 SOFRONII VRACHANSKI STR., VARNA
Valeri Yotov, Alexander Minchev, Elina Mircheva

№ 30. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ МЕЖДУ УЛ. „ДРЪЗКИ“ № 4 И УЛ. „ПРЕСЛАВ“ № 3, ВАРНА 593
Христо Кузов, Михаил Христов
ARCHAEOLOGICAL SURVEY BETWEEN 4 DRAZKI STR. AND 3 PRESLAV STR., VARNA
Christo Kouzov, Mihail Hristov

№ 31. УЧАСТЪК ОТ РАННОВИЗАНТИЙСКА ЛИНЕЙНА СТРУКТУРА В АНХИАЛО 594
Сергей Торбатов, Биляна Торбатова
SECTION OF AN EARLY BYZANTINE LINEAR STRUCTURE AT *ANCHIALUS*
Sergey Torbatov, Bilyana Torbatova

№ 32. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В РИМСКИЯ ГРАД УЛПИЯ АНХИАЛО 596
Олег Александров
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE ROMAN TOWN OF *ULPIA ANCHIALUS*
Oleg Alexandrov

№ 33. НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ. СЕКТОР „ЮГОЗАПАДЕН ЪГЪЛ НА ФОРУМНИЯ КОМПЛЕКС“ 599
Иван Църов
NICOPOLIS AD ISTRUM. “SOUTHWESTERN CORNER OF THE *FORUM* COMPLEX” SECTOR
Ivan Tsarov

№ 34. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В МАРЦИАНОПОЛ 603
Христо Кузов, Николай Русев, Михаил Христов
ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN *MARCIANOPOLIS*
Christo Kouzov, Nikolay Rusev, Mihail Hristov

№ 35. АНТИЧЕН ГРАД ЗАЛДАПА. БАЗИЛИКА № 2 607
Георги Атанасов, Никола Бодри, Албена Миланова, Елио Хобдари, Александър Иванов
ANCIENT CITY OF *ZALDAPA*. BASILICA NO. 2
Georgi Atanasov, Nicolas Beaudry, Albena Milanova, Elio Hobdari, Alexander Ivanov

№ 36. АНТИЧЕН ГРАД ЗАЛДАПА. ТЕТРАКОНХАЛНА ЦЪРКВА 611
Георги Атанасов, Албена Миланова, Александър Харизанов, Елио Хобдари
ANCIENT CITY OF *ZALDAPA*. TETRACONCHAL CHURCH
Georgi Atanasov, Albena Milanova, Alexander Harizanov, Elio Hobdari

№ 37. НААР „ПАУТАЛИЯ – ВЕЛБЪЖД – КЮСТЕНДИЛ“. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ПАРК ГАЛЕРИЯ 2“ 616
Румен Спасов, Веселина Вандова, Николай Спасов
PAUTALIA – VELBAZHD – KYUSTENDIL NATIONAL ARCHITECTURAL AND ARCHAEOLOGICAL RESERVE. PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF “PARK GALERIA 2” SITE
Rumen Spassov, Vesselina Vandova, Nikolay Spassov

№ 38. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „ОТЕЦ ПАИСИЙ“ № 31, КЮСТЕНДИЛ 618
Димитринка Павлова, Венета Генадиева
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 31 OTETS PAISIY STR., KYUSTENDIL
Dimitrinka Pavlova, Veneta Genadieva

№ 39. ХЕРАКЛЕЯ СИНТИКА – ПРОУЧВАНЕ НА ФОРУМА 620
Людмил Вагалински
HERACLEA SINTICA – SURVEY OF THE *FORUM* DURING 2023
Lyudmil Vagalinski

№ 40. ХЕРАКЛЕЯ СИНТИКА – СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ..... 625
Людмил Вагалински
HERACLEA SINTICA – RESCUE EXCAVATIONS IN 2023
Lyudmil Vagalinski

№ 41. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В РАННОХРИСТИЯНСКИЯ ЕПИСКОПСКИ КОМПЛЕКС, САНДАНСКИ..... 626
Иво Топалилов, Владимир Петков, Величка Костова
PLANNED ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN THE EARLY CHRISTIAN EPISCOPAL COMPLEX, SANDANSKI
Ivo Topalilov, Vladimir Petkov, Velichka Kostova

№ 42. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ТЕРМИТЕ В ДИОКЛЕЦИАНОПОЛИС..... 630
Митко Маджаров, Димитринка Танчева, Мирослав Маджаров
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE *THERMAE* IN *DIOCLETIANOPOLIS*
Mitko Madzharov, Dimitrinka Tancheva, Miroslav Madzharov

№ 43. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В СЕВЕРОИЗТОЧНАТА ЪГЛОВА КУЛА НА ДИОКЛЕЦИАНОПОЛИС 633
Митко Маджаров, Димитринка Танчева, Мирослав Маджаров
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE NORTHEASTERN CORNER TOWER OF *DIOCLETIANOPOLIS*
Mitko Madzharov, Dimitrinka Tancheva, Miroslav Madzharov

№ 44. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В ИЗТОЧНАТА ЧАСТ НА ДИОКЛЕЦИАНОПОЛИС 635
Митко Маджаров, Димитринка Танчева, Мирослав Маджаров
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE EASTERN PART OF *DIOCLETIANOPOLIS*
Mitko Madzharov, Dimitrinka Tancheva, Miroslav Madzharov

№ 45. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „ИЗТОЧНА ПОРТА НА ФИЛИПОПОЛ”, ПЛОВДИВ..... 637
Мая Мартинова-Кютова, Биляна Груева-Здравчева
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE “EASTERN GATE OF *PHILIPPOPOLIS*” SITE, PLOVDIV
Maya Martinova-Kyutova, Bilyana Grueva-Zdravcheva

№ 46. СПАСИТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ НА НЕБЕТ ТЕПЕ, ПЛОВДИВ 640
София Христева, Камен Станев
RESCUE EXCAVATIONS AT NEBET TEPE, PLOVDIV
Sophia Hristeva, Kamen Stanev

№ 47. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ПЛ. „ПОНЕДЕЛНИК ПАЗАР“ № 1-2, ПЛОВДИВ..... 645
Здравка Коркутова, Десислава Давидова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 1-2 PONEDELNIK PAZAR SQUARE, PLOVDIV
Zdravka Korkutova, Desislava Davidova

№ 48. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „КАПИТАН РАЙЧО“ № 49, ПЛОВДИВ..... 647
Здравка Коркутова, Десислава Давидова

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY AT 49 KAPITAN RAYCHO STR., PLOVDIV
Zdravka Korkutova, Desislava Davidova

№ 49. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „ЛЕОНАРДО ДА ВИНЧИ“ № 19, ПЛОВДИВ.....651
Здравка Коркутова, Десислава Давидова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY AT 19 LEONARDO DA VINCI STR., PLOVDIV
Zdravka Korkutova, Desislava Davidova

№ 50. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА БУЛ. „6-ТИ СЕПТЕМВРИ“ № 125, ПЛОВДИВ 653
Елена Божинова, Петър Зидаров
RESCUE EXCAVATIONS AT 125 SHESTI SEPTEMVRI BLVD, PLOVDIV
Elena Bozhinova, Petar Zidarov

№ 51. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ ПРИ ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТ „ИЗГРАЖДАНЕ НА ВИК ИНФРАСТРУКТУРА” В СТАРА ЗАГОРА.....655
Мария Камишева, Петър Калчев, Величка Мартинова, Пламена Бакалова
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS DURING THE IMPLEMENTATION OF A PROJECT „CONSTRUCTION OF WATER SUPPLY AND SEWERAGE INFRASTRUCTURE” IN STARA ZAGORA
Mariya Kamisheva, Petar Kalchev, Velichka Martinova, Plamena Bakalova

№ 52. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЧАСТЪК ОТ ВЪТРЕШНАТА КРЕПОСТНА СТЕНА НА АВГУСТА ТРАЯНА.....659
Атанас Атанасов
RESCUE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF A SECTION OF THE INNER FORTRESS WALL OF *AUGUSTA TRAIANA*
Atanas Atanasov

№ 53. КАПТАЖ ЗА ВОДА ОТ АНТИЧНОСТТА В ПОКРАЙНИНИТЕ НА АВГУСТА ТРАЯНА 661
Атанас Атанасов
A WATER CATCHMENT STRUCTURE FROM ANTIQUITY IN THE OUTSKIRTS OF *AUGUSTA TRAIANA*
Atanas Atanasov

№ 54. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА УЛ. „Г. С. РАКОВСКИ” № 48, 50-52, СТАРА ЗАГОРА..... 664
Мария Камишева, Величка Мартинова
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 48, 50-52 G. S. RAKOVSKI STR., STARA ZAGORA
Mariya Kamisheva, Velichka Martinova

№ 55. АР „ТРАКИЙСКИ И АНТИЧЕН ГРАД КАБИЛЕ” – ПРОУЧВАНИЯ В СЕКТОР V 665
Венета Ханджийска, Иван Вълчев, Николай Димитров
THRACIAN AND ANCIENT CITY OF *CABYLE* ARCHAEOLOGICAL RESERVE – EXCAVATIONS IN SECTOR V
Veneta Handzhiyska, Ivan Valchev, Nikolay Dimitrov

№ 56. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ № 07 – СЕВЕРНА ГРАНИЦА И ОХРАНИТЕЛНА ЗОНА НА АР „ТРАКИЙСКИ И АНТИЧЕН ГРАД КАБИЛЕ“ 668
Стефан Бакърджиев, Явор Русев
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF SITE NO. 07 – NORTHERN BORDER AND PROTECTION ZONE OF THE THRACIAN AND ANCIENT CITY OF *CABYLE* ARCHAEOLOGICAL RESERVE
Stefan Bakardzhiev, Yavor Rusev

№ 57. КЪСНОАНТИЧНА ФОРТИФИКАЦИЯ НА РИМСКАТА КОЛОНИЯ ДЕУЛТУМ, 2023 – ЮЖНА КРЕПОСТНА СТЕНА.....671
Людмил Вагалински
LATE ANTIQUE FORTIFICATION OF THE ROMAN COLONY OF *DEULTUM*, 2023 – SOUTHERN FORTRESS WALL
Lyudmil Vagalinski

№ 58. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „ОБЩЕСТВЕНА СГРАДА И ИМПЕРАТОРСКИ ХРАМ“ В НАР “ДЕУЛТУМ – ДЕБЕЛТ“ 676
Христо Прешленов, Пламена Дакашева

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE "PUBLIC BUILDING AND IMPERIAL TEMPLE" SITE IN THE *DEULTUM* – DEBELT NATIONAL ARCHAEOLOGICAL RESERVE
Hristo Preshlenov, Plamena Dakasheva

№ 59. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ДЕУЛТУМ, ПОДОБЕКТ 02 „АНТИЧНИ ТЕРМИ" 680
Красимира Костова, Пламена Дакашева, Добрина Харбалиева
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN *DEULTUM*, SUB-SITE 02 "ANCIENT *THERMAE*"
Krasimira Kostova, Plamena Dakasheva, Dobrina Harbalieva

УКРЕПЕНИ ИЗВЪНГРАДСКИ СЕЛИЩА
FORTIFIED NON-URBAN SITES

№ 60. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КАСТРА МАРТИС..... 683
Здравко Димитров, Илко Цветков
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF *CASTRA MARTIS*
Zdravko Dimitrov, Ilko Tsvetkov

№ 61. КЪСНОАНТИЧНО УКРЕПЕНО СЕЛИЩЕ КРАЙ ДИМОВО, ВИДИНСКО..... 687
Александър Манев, Александър Харизанов, Кристина Косева, Камен Клисуранов
LATE ANTIQUE FORTIFIED SETTLEMENT NEAR DIMOVO, VIDIN REGION
Alexander Manev, Alexander Harizanov, Kristina Koseva, Kamen Klisuranov

№ 62. КРЕПОСТ „БОРОВЕЦ" КРАЙ С. РАЗЛИВ, ОБЩ. ПРАВЕЦ..... 690
Татяна Борисова, Михаела Занева
"BOROVETS" FORTRESS NEAR RAZLIV VILLAGE, PRAVETS MUNICIPALITY
Tatyana Borisova, Mihaela Zaneva

№ 63. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „КАЛЕ ШИРОКОВО", ОБЩ. ДВЕ МОГИЛИ 695
Деян Драгоев, Добрина Харбалиева
LATE ROMAN AND MEDIEVAL FORTRESS „KALE SHIROKOVO", DVE MOGILI MUNICIPALITY
Deyan Dragoev, Dobrina Harbalieva

№ 64. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ „КОВАЧЕВСКО КАЛЕ" КРАЙ ПОПОВО..... 699
Олег Александров, Симеон Станчев
LATE ANTIQUE FORTRESS "KOVACHEVSKO KALE" NEAR POPOVO
Oleg Alexandrov, Simeon Stanchev

№ 65. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ „ВОЙВОДА", ЗЕМЛИЩЕ НА С. ВОЙВОДА, ОБЩ. НОВИ ПАЗАР, ОБЛ. ШУМЕН.....703
Станимир Стойчев, Виктор Василев
LATE ANTIQUE FORTRESS "VOYVODA", LAND OF VOYVODA VILLAGE, NOVI PAZAR MUNICIPALITY, SHUMEN DISTRICT
Stanimir Stoychev, Viktor Vasilev

№ 66. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ КОМПЛЕКС КАРОН ЛИМЕН / КАРИЯ / КАРЕЯ 706
Боян Тотев, Лайош Юхаш, Бенце Симон
PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION OF THE *KARON LIMEN* / *CARIA* / *KAREA* ARCHAEOLOGICAL COMPLEX
Boyan Totev, Lajos Juhasz, Bence Simon

№ 67. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ НА НОС СВЕТИ АТАНАС КРАЙ БЯЛА, ОБЛ. ВАРНА 709
Валери Йотов, Александър Минчев, Деян Янчев, Йото Валериев
LATE ANTIQUE FORTRESS ON CAPE SVETI ATANAS NEAR BYALA, VARNA DISTRICT
Valeri Yotov, Alexander Minchev, Deyan Yanchev, Yoto Valeriev

№ 68. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ „КОЙЧОВО КАЛЕ", РУДНИК „АСАРЕЛ – МЕДЕТ".....712
Андрей Аладжов, Елена Василева
LATE ANTIQUE FORTRESS "KOYCHOVO KALE", "ASAREL – MEDET" MINE
Andrey Aladzhov, Elena Vasileva

№ 69. РАННОВИЗАНТИЙСКА КРЕПОСТ В М. СВ. НЕДЕЛЯ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. СТАРЦЕВО, ОБЩ. ЗЛАТОГРАД 717
Николай Бояджиев
EARLY BYZANTINE FORTRESS IN SVETA NEDELYA LOCALITY, LAND OF STARTSEVO VILLAGE, ZLATOGRAD MUNICIPALITY
Nikolay Boyadzhiev

№ 70. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ТУИДА, СЛИВЕН 720
Николай Сираков, Теодора Недялкова
LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS *TUIDA*, SLIVEN
Nikolay Sirakov, Teodora Nedyalkova

№ 71. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СЕВЕРОИЗТОЧНИЯ ЪГЪЛ НА РИМСКАТА И РАННОВИЗАНТИЙСКАТА БАНЯ И СЕВЕРНАТА СТЕНА НА ТЕРМАЛНИЯ КОМПЛЕКС АКВЕ КАЛИДЕ 725
Димчо Момчилов, Мирослав Класнаков
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE NORTHEASTERN CORNER OF THE ROMAN AND EARLY BYZANTINE BATH AND THE NORTH WALL OF THE *AQUAE CALIDAE* THERMAL COMPLEX
Dimcho Momchilov, Miroslav Klasnakov

№ 72. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ПОЛУОСТРОВ ХРИСОСОТИРА ДО ЧЕРНОМОРЕЦ 730
Иван Христов
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON THE *CHRYSOSOTIRA* PENINSULA NEAR CHERNOMORETS
Ivan Hristov

НЕУКРЕПЕНИ СЕЛИЩА И ПЪТНА МРЕЖА
UNFORTIFIED SITES AND ROAD SYSTEM

№ 73. ВИЛА И СЕЛИЩЕ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. СУХАЧЕ, ОБЩ. ЧЕРВЕН БРЯГ 733
Венета Ханджийска, Веселин Хаджиангелов
ROMAN PERIOD *VILLA* AND SETTLEMENT IN THE LAND OF SUHACHE VILLAGE, CHERVEN BRYAG MUNICIPALITY
Veneta Handzhiyska, Veselin Hadzhiangelov

№ 74. НОВООТКРИТА РИМСКА КРАЙПЪТНА СТАНЦИЯ ЮЖНО ОТ КАСТЕЛА СОСТРА, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ЛОМЕЦ, ТРОЯНСКО 736
Иван Христов
NEWLY DISCOVERED ROMAN ROAD STATION SOUTH OF THE *SOSTRA CASTELLUM*, LAND OF LOMETS VILLAGE, TROYAN MUNICIPALITY
Ivan Hristov

№ 75. РИМСКИ И КЪСНОАНТИЧЕН ОБЕКТ В М. ПАРЧЕЛЪКА (СЕКТОР III), ЗЕМЛИЩЕ НА ЛЕВСКИ, ОБЛ. ПЛЕВЕН 739
Владимир Найденов, Мартин Дяков
ROMAN AND LATE ANTIQUE SITE IN PARCHELAKA LOCALITY (SECTOR III), LAND OF LEVSKI, PLEVEN DISTRICT
Vladimir Naydenov, Martin Dyakov

№ 76. СГРАДА ОТ РИМСКАТА ЕПОХА ПРИ С. НОВГРАД, ОБЩ. ЦЕНОВО, ОБЛ. РУСЕ 743
Владислав Живков, Свен Конрад, Върбин Върбанов, Светлана Тодорова, Йонас Шприслер, Георги Данков
ROMAN PERIOD BUILDING NEAR NOVGRAD VILLAGE, TSENOVO MUNICIPALITY, RUSE DISTRICT
Vladislav Zhivkov, Sven Conrad, Varbin Varbanov, Svetlana Todorova, Jonas Sprißler, Georgi Dankov

№ 77. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. БАГРЕНЦИ, ОБЩ. КЮСТЕНДИЛ 746
Румен Спасов, Веселина Вандова, Николай Спасов
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE LAND OF BAGRENTSI VILLAGE, KYUSTENDIL MUNICIPALITY
Rumen Spassov, Vesselina Vandova, Nikolay Spassov

№ 78. ЯМНО ПОЛЕ ОТ РАННАТА ЖЕЛЯЗНА ЕПОХА, СЕЛИЩЕ И ПРОИЗВОДСТВЕН ЦЕНТЪР ОТ АНТИЧНОСТТА, НЕКРОПОЛ ОТ РАННОВИЗАНТИЙСКИЯ ПЕРИОД В М. ИЗВОР ПРИ С. АЛДОМИРОВЦИ, СОФИЙСКА ОБЛАСТ (ОБЕКТ № 10 ПО ЖП ЛИНИЯТА СОФИЯ – ДРАГОМАН)..... 750
Калина Петкова, Руслан Стойчев, Михаела Горнишка
EARLY IRON AGE PIT FIELD, SETTLEMENT AND PRODUCTION CENTRE FROM ANTIQUITY, NECROPOLIS FROM THE EARLY BYZANTINE PERIOD IN IZVOR LOCALITY NEAR ALDOMIROVTSI VILLAGE, SOFIA DISTRICT (SITE NO. 10 AT THE SOFIA – DRAGOMAN RAILWAY)
Kalina Petkova, Ruslan Stoychev, Mihaela Gornishka

№ 79. АНТИЧНО И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ ДО МАХАЛА АРБАНАС, РАДОМИР..... 754
Орлин Рачев
ANTIQUE AND MEDIEVAL SETTLEMENT NEAR ARBANAS NEIGHBOURHOOD, RADOMIR
Orlin Rachev

№ 80. ОБЕКТ МЕЖДУ С. ПЕТЪРЧ И СЛИВНИЦА, СОФИЙСКА ОБЛАСТ, ПО ТРАСЕТО НА ГАЗОПРОВОД БЪЛГАРИЯ – СЪРБИЯ 758
Сирма Александрова, Ваня Ставрева
A SITE BETWEEN PETARCH VILLAGE AND SLIVNITZA, SOFIA DISTRICT, AT THE ROUTE OF BULGARIA – SERBIA GAS PIPELINE
Sirma Alexandrova, Vanya Stavreva

№ 81. ОБЕКТ № 7 В ЗЕМЛИЩАТА НА ПЛОВДИВ, СЕЛАТА ЯГОДОВО И БРЕСТНИК, ОБЛ. ПЛОВДИВ 759
Иво Топалилов, Мирослав Марков
SITE NO. 7 IN THE LANDS OF PLOVDIV, YAGODOVO AND BRESTNIK VILLAGES, PLOVDIV DISTRICT
Ivo Topalilov, Miroslav Markov

№ 82. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ В СЕВЕРНАТА ЧАСТ НА МНОГОСЛОЕН ОБЕКТ В М. ЙОТОВ ГЕРЕН, ЗЕМЛИЩЕ НА С. СКУТАРЕ, ОБЩ. МАРИЦА, ОБЛ. ПЛОВДИВ.....763
Петя Василева, Елена Божинова
RESCUE EXCAVATIONS IN THE NORTHERN PART OF A MULTILAYER SITE IN YOTOV GEREN LOCALITY, LAND OF SKUTARE VILLAGE, MARITSA MUNICIPALITY, PLOVDIV DISTRICT
Petya Vassileva, Elena Bozhinova

№ 83. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ПЪТНА СТАНЦИЯ И СЕЛИЩЕ ЦИЛЕ.....768
Здравко Димитров, Ради Радев
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT *CILLAE* ROAD STATION AND SETTLEMENT
Zdravko Dimitrov, Radi Radev

№ 84. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА ПОДОБЕКТ № 214 В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ГОРНО БОТЕВО И ДЪЛБОКИ, ОБЩ. СТАРА ЗАГОРА..... 772
Пламен Караилиев
RESCUE EXCAVATIONS OF SUB-SITE NO. 214, LANDS OF GORNO BOTEVO AND DALBOKI VILLAGES, STARA ZAGORA MUNICIPALITY
Plamen Karailiev

№ 85. АРХИТЕКТУРЕН КОМПЛЕКС ОТ РИМСКАТА ЕПОХА В М. СВ. ИЛИЯ (МАНАСТИРЧЕТО) КРАЙ С. СТРОЙНО, ОБЩ. ЕЛХОВО.....774
Даниела Агре, Деян Дичев, Христо Христов
ROMAN PERIOD ARCHITECTURAL COMPLEX IN ST ILIYA (MANASTIRCHETO) LOCALITY NEAR STROYNO VILLAGE, ELHOVO MUNICIPALITY
Daniela Agre, Deyan Dichev, Hristo Hristov

ЕЗИЧЕСКИ И РАННОХРИСТИЯНСКИ КУЛТОВИ КОМПЛЕКСИ
PAGAN AND EARLY CHRISTIAN CULT COMPLEXES

№ 86. РИМСКИ ХРАМ В М. МАНАСТИРА, С. ШИРОКОВО, ОБЩ. ДВЕ МОГИЛИ..... 779
Деян Драгоев, Добрина Харбалиева
ROMAN TEMPLE IN THE MANASTIRA LOCALITY, SHIROKOVO VILLAGE, DVE MOGILI MUNICIPALITY
Deyan Dragoev, Dobrina Harbalieva

№ 87. КУЛТОВИ СТРУКТУРИ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА КРАЙ С. ГОРСКО АБЛАНОВО, ТЪРГОВИЩКО 783
Сергей Торбатов, Мирослав Георгиев, Биляна Торбатова
CULT STRUCTURES FROM THE ROMAN PERIOD NEAR GORSKO ABLANOVO VILLAGE, TARGOVISHTE REGION
Sergey Torbatov, Miroslav Georgiev, Bilyana Torbatova

№ 88. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ КОМПЛЕКС В РАЙОНА НА РАННОВИЗАНТИЙСКИЯ МАНАСТИР В М. ШАН КАЯ, С. ОНОГУР, ОБЩ. ТЕРВЕЛ 785
Боян Тотев, Светлана Тодорова
ARCHAEOLOGICAL COMPLEX IN THE AREA OF THE EARLY BYZANTINE MONASTERY IN SHAN KAYA LOCALITY, ONOGUR VILLAGE, TERVEL MUNICIPALITY
Boyan Totev, Svetlana Todorova

№ 89. РАННОХРИСТИЯНСКА ЦЪРКВА КРАЙ С. ЗВЕЗДИЦА, ОБЩ. ВАРНА 789
Васил Тенекеджиев, Елина Мирчева
EARLY CHRISTIAN CHURCH NEAR ZVEZDITSA VILLAGE, VARNA MUNICIPALITY
Vassil Tenekedjiev, Elina Mircheva

№ 90. ОБЕКТ „СВЕТИЛИЩЕ НА НИМФИТЕ И АФРОДИТА", С. КАСНАКОВО, ОБЩ. ДИМИТРОВГРАД .. 794
Веселка Кацарова
"SANCTUARY OF NYMPHS AND APHRODITE" SITE, KASNAKOVO VILLAGE, DIMITROVGRAD MUNICIPALITY
Veselka Katsarova

№ 91. КУЛТОВ ЦЕНТЪР ПРИ С. ТАТУЛ, ОБЩ. МОМЧИЛГРАД 797
Николай Овчаров, Николай Бояджиев
CULT CENTRE AT TATUL VILLAGE, MOMCHILGRAD MUNICIPALITY
Nikolay Ovcharov, Nikolay Boyadzhiev

НЕКРОПОЛИ
NECROPOLEIS

№ 92. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА НЕКРОПОЛ В М. БАЛИНОВ ПОТОК, С. НОВА ВЪРБОВКА, ОБЩ. СТРАЖИЦА, ОБЛ. ВЕЛИКО ТЪРНОВО 800
Калин Чакъров
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A NECROPOLIS IN BALINOV POTOK LOCALITY, NOVA VARBOVKA VILLAGE, STRAZHITSA MUNICIPALITY, VELIKO TARNOVO DISTRICT
Kalin Chakarov

№ 93. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „ЛЮДВИГ ЗАМЕНХОФ" № 16, ВАРНА 804
Васил Тенекеджиев, Ася Стефанова
RESCUE EXCAVATION AT 16 LUDWIK ZAMENHOF STR., VARNA
Vassil Tenekedjiev, Asya Stefanova

№ 94. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ЖИТЕН, РАЙОН НОВИ ИСКЪР, СОФИЯ 808
Елена Василева, Велислав Бонев, Ханна Христова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN THE LAND OF ZHITEN VILLAGE, NOVI ISKAR NEIGHBOURHOOD, SOFIA
Elena Vasileva, Velislav Bonev, Hanna Hristova

№ 95. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧЕН НЕКРОПОЛ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. МИРОВЯНЕ, СТОЛИЧНА ОБЩИНА 812
Иво Д. Чолаков, Люба Трайкова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF A LATE ANTIQUE NECROPOLIS IN THE LAND OF MIROVYANE VILLAGE, SOFIA MUNICIPALITY
Ivo D. Cholakov, Lyuba Traykova

№ 96. УЧАСТЪК ОТ ИЗТОЧНИЯ НЕКРОПОЛ НА СЕРДИКА, УЛ. „ВРАБЧА“ № 22, СОФИЯ 817
Полина Стоянова, Юниан Мешеков
A SECTION OF THE EASTERN NECROPOLIS OF *SERDICA*, 22 VRABCHA STR., SOFIA
Polina Stoyanova, Yunian Meshekov

№ 97. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В М. ПУМПАЛИЦА, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ГРАФ ИГНАТИЕВО, ОБЩ. МАРИЦА.....821
Сирма Александрова, Ваня Ставрева
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN PUMPALITSA LOCALITY, LAND OF OF GRAF IGNATIEVO VILLAGE, MARITSA MUNICIPALITY
Sirma Alexandrova, Vanya Stavreva

№ 98. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ИЗТОЧНИЯ НЕКРОПОЛ НА АВГУСТА ТРАЯНА..... 823
Петър Калчев, Пламена Бакалова
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE EASTERN NECROPOLIS OF *AUGUSTA TRAIANA*
Petar Kalchev, Plamena Bakalova

№ 99. МНОГОСЛОЕН ОБЕКТ И КЪСНОАНТИЧЕН НЕКРОПОЛ В ЗОНА Б НА АР „АВГУСТА ТРАЯНА – ВЕРЕЯ – СТАРА ЗАГОРА“, УЛ. „ЮРИЙ ВЕНЕЛИН“ № 7.....827
Петър Калчев, Пламена Бакалова
MULTILAYER SITE AND LATE ANTIQUE NECROPOLIS IN ZONE Б OF "*AUGUSTA TRAIANA* – VEREYA – STARA ZAGORA" ARCHAEOLOGICAL RESERVE, 7 YURIY VENELIN STR.
Petar Kalchev, Plamena Bakalova

№ 100. МНОГОСЛОЕН ОБЕКТ И НЕКРОПОЛ В ЗОНА Б НА АР „АВГУСТА ТРАЯНА – ВЕРЕЯ – СТАРА ЗАГОРА“, УЛ. „ЦАР ИВАН АСЕН II“, № 91 829
Петър Калчев, Пламена Бакалова
MULTILAYER SITE AND NECROPOLIS IN ZONE Б OF "*AUGUSTA TRAIANA* – VEREYA – STARA ZAGORA" ARCHAEOLOGICAL RESERVE, 91 TSAR IVAN ASEN II STR.
Petar Kalchev, Plamena Bakalova

№ 101. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ЮЖНИЯ НЕКРОПОЛ НА ДЕУЛТУМ.....832
Красимира Костова, Иво Д. Чолаков
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE SOUTHERN NECROPOLIS OF *DEULTUM*
Krasimira Kostova, Ivo D. Cholakov

№ 102. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В РИМСКИЯ НЕКРОПОЛ НА АНХИАЛО (ПИ 57491.508.219)..... 836
Олег Александров
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE ROMAN NECROPOLIS OF *ANCHIALUS* (LAND PLOT 57491.508.219)
Oleg Alexandrov

№ 103. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В РИМСКИЯ НЕКРОПОЛ НА АНХИАЛО (ПИ 57491.508.232)..... 836
Олег Александров
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE ROMAN NECROPOLIS OF *ANCHIALUS* (LAND PLOT 57491.508.232)
Oleg Alexandrov

ТЕРЕННИ ПРОУЧВАНИЯ БЕЗ УСТАНОВЕНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ СТРУКТУРИ
FIELD SURVEYS WITH NO ARCHAEOLOGICAL STRUCTURES ATTESTED

№ 104. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В САПАРЕВА БАНЯ 837
Светла Петрова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN SAPAREVA BANYA
Svetla Petrova

№ 105. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В М. ВТОРИТЕ ЛИВАДИ, БЕЛОВО..... 838
Веселин Хаджиангелов, Диана Стоянчова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN VTORITE LIVADI LOCALITY, BELOVO
Veselin Hadzhiangelov, Diana Stoyanchova

V. СРЕДНОВЕКОВНА АРХЕОЛОГИЯ
V. MEDIEVAL ARCHAEOLOGY

СТОЛИЦИ И ТЕХНИТЕ ОКОЛНОСТИ
CAPITALS AND THEIR SURROUNDINGS

ПЛИСКА
PLISKA

№ 1. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „КРЪГЛА КАМЕННА ПЛОЩАДКА“ В ПЛИСКА 841
Андрей Аладжов, Петър Първанов
ROUND STONE GROUND IN PLISKA
Andrey Aladzhov, Petar Parvanov

№ 2. РЕДОВНО ТЕРЕННО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „ДВОР С ДЪРВЕНА ОГРАДА СЕВЕРНО ОТ ЦИТАДЕЛАТА НА ПЛИСКА“..... 845
Станислав Станилов, Мариела Инкова, Станислав Иванов, Мирослав Димитров
PLANNED ARCHAEOLOGICAL FIELD SURVEY AT THE SITE “YARD WITH A WOODEN FENCE NORTH OF THE CITADEL OF PLISKA”
Stanislav Stanilov, Mariela Inkova, Stanislav Ivanov, Miroslav Dimitrov

№ 3. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „ДВОРЦОВ ЦЕНТЪР – ЦИТАДЕЛА“, НИАР „ПЛИСКА“..... 849
Янко Димитров, Станислав Иванов
PLANNED ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE “PALACE CENTRE – CITADEL” SITE, PLISKA NATIONAL HISTORICAL AND ARCHAEOLOGCAL RESERVE
Yanko Dimitrov, Stanislav Ivanov

№ 4. НИАР „ПЛИСКА“. СГРАДА В ЮГОЗАПАДНИЯ СЕКТОР НА ВЪТРЕШНИЯ ГРАД.....853
Христина Стоянова
PLISKA RESERVE. BUILDING IN THE SOUTHWEST SECTOR OF THE INNER CITY
Hristina Stoyanova

№ 5. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ № 41 ВЪВ ВЪНШНИЯ ГРАД НА ПЛИСКА 857
Константин Константинов
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF SITE NO. 41 IN THE OUTER TOWN OF PLISKA
Konstantin Konstantinov

№ 6. ЦЕНТРАЛНО УКРЕПЛЕНИЕ – ВЪНШЕН ГРАД, НИАР „ПЛИСКА“..... 860
Андрей Аладжов, Петър Първанов, Петер Мило
CENTRAL ENCLOSURE – OUTER CITY, NATIONAL HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL RESERVE PLISKA
Andrey Aladzhov, Petar Parvanov, Peter Milo

№ 7. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РАННОСРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ В М. КАВЛАКЛАР, НОВИ ПАЗАР, ОБЛ. ШУМЕН 862
Станимир Стойчев, Христина Стоянова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT IN KAVLAKLAR LOCALITY, NOVI PAZAR, SHUMEN DISTRICT
Stanimir Stoychev, Hristina Stoyanova

№ 8. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ В М. ДОЛНАТА ЧАТМА ПРИ С. ВЕЛИНО, ОБЩ. ШУМЕН 866
Константин Константинов, Ивайло Кънев, Християн Узунов

PLANNED ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF A SITE IN DOLNATA CHATMA LOCALITY NEAR VELINO VILLAGE, SHUMEN MUNICIPALITY
Konstantin Konstantinov, Ivaylo Kanev, Hristiyan Uzunov

ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ
VELIKI PRESLAV

№ 9. ОБЕКТ „ДВОРЦОВА СГРАДА (IV) ВЪВ ВЛАДЕТЕЛСКИЯ КОМПЛЕКС НА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ“ 869
Петър Димитров, Мария Манолова-Войкова
SITE “PALACE BUILDING (IV) IN THE RULER’S COMPLEX OF VELIKI PRESLAV”
Petar Dimitrov, Mariya Manolova-Voykova

№ 10. ДВОРЦОВ ЦЕНТЪР – СЕВЕР В НИАР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ“ 874
Снежана Горянова, Гергана Илиева
PALACE CENTRE – NORTH IN THE VELIKI PRESLAV RESERVE
Snezhana Goryanova, Gergana Ilieva

№ 11. АРХИТЕКТУРЕН КОМПЛЕКС В ЮГОЗАПАДНАТА ЧАСТ НА ДВОРЦОВИЯ ЦЕНТЪР, НИАР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ“ 878
Радостина Благоева, Пламен Славов
ARCHITECTURAL COMPLEX IN THE SOUTHWESTERN PART OF THE PALACE CENTRE, VELIKI PRESLAV RESERVE
Radostina Blagoeva, Plamen Slavov

№ 12. ВЪТРЕШНИЯТ ГРАД НА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ – СЕКТОР „ИЗТОК“.....881
Гергана Илиева, Христо Кузов, Михаил Христов
THE INNER CITY OF VELIKI PRESLAV – SECTOR EAST
Gergana Ilieva, Christo Kouzov, Mihail Hristov

№ 13. МАНАСТИР НА ЧЪРГУБИЛЯ МОСТИЧ, ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ..... 885
Росина Костова, Казимир Попконстантинов
THE MONASTERY OF CHARGOUBILYA MOSTICH, VELIKI PRESLAV
Rosina Kostova, Kazimir Popkonstantinov

№ 14. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В АУЛА НА КАН ОМУРТАГ ДО С. ХАН КРУМ, ОБЩ. ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ..... 890
Кремена Стоева, Димитър Димитров, Гергана Герчева
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE AUL OF KHAN OMURTAG NEAR HAN KRUM VILLAGE, VELIKI PRESLAV MUNICIPALITY
Kremena Stoeva, Dimitar Dimitrov, Gergana Gercheva

№ 15. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „ПРОИЗВОДСТВЕН ЦЕНТЪР ЗА МЕТАЛОПЛАСТИКА“ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. НАДАРЕВО, ОБЩ. ТЪРГОВИЩЕ..... 895
Стела Дончева, Станислав Иванов
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE PRODUCTION CENTRE FOR METALWORK ART SITE NEAR NADAREVO, TARGOVISHTE MUNICIPALITY
Stela Doncheva, Stanislav Ivanov

ВЕЛИКО ТЪРНОВО
VELIKO TARNOVO

№ 16. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ТРАПЕЗИЦА – СЕКТОР ЮЖЕН“ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО..... 898
Деян Рабовянов, Венко Иванов
PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MEDIEVAL TOWN TRAPEZITSA – SECTOR SOUTH SITE IN VELIKO TARNOVO
Deyan Rabovyanov, Venko Ivanov

№ 17. ПРЕДСТАВИТЕЛЕН КОМПЛЕКС ПРИ ЦЪРКВА № 4 НА ТРАПЕЗИЦА..... 902
Мирко Робов

REPRESENTATIVE COMPLEX AT CHURCH NO. 4 AT TRAPEZITSA
Mirko Robov

№ 18. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „УСПЕНИЕ НА СВ. БОГОРОДИЦА“, РАННОВИЗАНТИЙСКА БАЗИЛИКА И ТРАКИЙСКИ НЕКРОПОЛ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО 906
Хитко Вачев, Илиян Петракиев, Надежда Атанасова
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MEDIEVAL MONASTERY OF THE ASSUMPTION OF THE HOLY MOTHER, AN EARLY BYZANTINE BASILICA AND A THRACIAN NECROPOLIS IN VELIKO TARNOVO
Hitko Vachev, Iliyan Petrakiev, Nadezhda Atanasova

№ 19. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СТАРА ВЕЛИКОТЪРНОВСКА МИТРОПОЛИЯ“ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО 911
Мирко Робов
RESCUE EXCAVATIONS AT “OLD VELIKO TARNOVO BISHOP’S RESIDENCE” SITE IN VELIKO TARNOVO
Mirko Robov

№ 20. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА САРАЧИЛАР ДЖАМИЯ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО 914
Мирко Робов
RESCUE EXCAVATIONS OF THE SARACHILAR MOSQUE IN VELIKO TARNOVO
Mirko Robov

№ 21. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ ПО УЛ. „КСИЛИФОРСКА“ И УЛ. „ТРАПЕЗИЦА“, ВЕЛИКО ТЪРНОВО 916
Илиян Петракиев, Надежда Атанасова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION ALONG KSILIFORSKA AND TRAPEZITSA STR., VELIKO TARNOVO
Iliyan Petrakiev, Nadezhda Atanasova

ГРАДОВЕ И КРЕПОСТИ
CITIES AND FORTRESSES

№ 22. „ТУРСКАТА БАНЯ“ В ОРЯХОВО 921
Евгения Найденова, Владислав Тодоров
THE “TURKISH BATH” IN ORYAHOVO
Evgeniya Naydenova, Vladislav Todorov

№ 23. ПРОУЧВАНЕ НА КРЕПОСТТА „БОЖЕНИШКИ УРВИЧ“ 925
Методи Златков, Рени Петрова, Николай Димитров
STUDY OF THE “BOZHENISHKI URVICH” FORTRESS
Metodi Zlatkov, Reni Petrova, Nikolay Dimitrov

№ 24. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В М. КАЛЕТО ПРИ С. ДЕБНЕВО, ОБЩ. ТРОЯН, ОБЛ. ЛОВЕЧ 929
Стилиян Иванов
PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A LATE ATNIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN KALETO LOCALITY NEAR DEBNEVO VILLAGE, TROYAN MUNICIPALITY, LOVECH DISTRICT
Stiliyan Ivanov

№ 25. ОБЕКТ ОТ СРЕДНОВЕКОВНАТА И ОСМАНСКА ЕПОХА „НИКОПОЛСКА КРЕПОСТ“, НИКОПОЛ, ОБЛ. ПЛЕВЕН 931
Венко Иванов, Владимир Найденов
MEDIEVAL AND OTTOMAN SITE “NIKOPOL FORTRESS”, NIKOPOL, PLEVEN DISTRICT
Venko Ivanov, Vladimir Naydenov

№ 26. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „РЯХОВЕЦ“, ГОРНА ОРЯХОВИЦА 935
Илиян Петракиев, Мая Иванова, Надежда Атанасова

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT "RYAHOVETS" MEDIEVAL FORTRESS, GORNA ORYAHOVITSA
Iliyan Petrakiev, Maya Ivanova, Nadezhda Atanasova

№ 27. СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ЧЕРВЕН. ЦЪРКВА № 16 И МЕЖДИННА КРЕПОСТНА СТЕНА..... 940
Светлана Великова, Велина Жекунова
MEDIEVAL TOWN OF CHERVEN. CHURCH NO. 16 AND INTERMEDIATE FORTIFICATION WALL
Svetlana Velikova, Velina Zhekunova

№ 28. КЪСНОАНТИЧЕН И СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД МИСИОНИС. РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ – СЕКТОР СЕВЕР..... 944
Стефан Иванов, Мирослав Георгиев
LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL TOWN MISIONIS. THE EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL FORTRESS – SECTOR NORTH
Stefan Ivanov, Miroslav Georgiev

№ 29. НАР „КАЛИАКРА“..... 948
Бони Петрунова, Елена Ендарова, Филип Петрунов
KALIAKRA NATIONAL ARCHAEOLOGICAL RESERVE
Boni Petrunova, Elena Endarova, Filip Petrunov

№ 30. АНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ НА НОС ЧИРАКМАН..... 952
Велислав Бонев, Елена Василева, Калин Маджаров, Никола Русев, Виктор Василев, Константин Сталев, Яна Димитрова
ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS AT CHIRAKMAN CAPE
Velislav Bonev, Elena Vasileva, Kalin Madzharov, Nikola Rusev, Viktor Vasilev, Konstantin Stalev, Yana Dimitrova

№ 31. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В КВ. „ХОРИЗОНТ“, БАЛЧИК..... 957
Румяна Колева, Чавдар Кирилов, Радостина Енчева
LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN "HORIZONT" NEIGHBOURHOOD, BALCHIK
Rumyana Koleva, Chavdar Kirilov, Radostina Encheva

№ 32. КРЕПОСТ „ПЕТРИЧ КАЛЕ“, ОБЩ. АВРЕН, ОБЛ. ВАРНА..... 961
Мария Манолова-Войкова, Игор Лазаренко
"PETRICH KALE" FORTRESS, AVREN MUNICIPALITY, VARNA REGION
Mariya Manolova-Voykova, Igor Lazarenko

№ 33. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КОКАЛЯНСКИ УРВИЧ..... 965
Виолина Кирякова, Филип Петрунов
PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT KOKALYANSKI URVICH
Violina Kiryakova, Filip Petrunov

№ 34. ДЕВЕ ХАН В ДУПНИЦА, УЛ. „НИКОЛАЕВСКА“ № 24..... 969
Светла Петрова, Емил Севдин
DEVE HAN IN DUPNITSA, 24 NIKOLAEVSKA STR.
Svetla Petrova, Emil Sevdin

№ 35. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „КАЛЯТА“ КРАЙ ЯКОРУДА..... 972
Мариела Инкова, Цветана Комитова, Пламен Дойчев
LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS "KALYATA" NEAR YAKORUDA
Mariela Inkova, Tsvetana Komitova, Plamen Doychev

№ 36. СПАСИТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ В ПОДНОЖИЕТО НА КРЕПОСТТА „ЦЕПИНА“..... 977
Методи Златков
RESCUE EXCAVATIONS AT THE FOOT OF THE "TSEPINA" FORTRESS
Metodi Zlatkov

№ 37. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ АСАРА“ ДО НИКОЛАЕВО, ОБЛ. СТАРА ЗАГОРА..... 978
Пламен Дойчев, Кристиян Желязков
PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE ASARA LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS SITE NEAR NIKOLAEVO, STARA ZAGORA DISTRICT
Plamen Doychev, Kristiyan Zhelyazkov

№ 38. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „ВЕРДИЦА“ В М. ГРАДИЩЕТО, СЕВЕРОИЗТОЧНО ОТ ТВЪРДИЦА 983
Красимир Велков, Димитър Янков, Росица Христова
PLANNED ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE “VERDITSA” LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN GRADISHTETO LOCALITY, NORTHEAST OF TVARDITSA
Krasimir Velkov, Dimitar Yankov, Rositsa Hristova

№ 39. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В М. ЯЗЛЪ ДЕРЕСИ ДО С. ХРАСТОВО, ОБЩ. КРУМОВГРАД 985
Деян Рабовянов, Милен Камарев
PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN YAZLA DERESI LOCALITY NEAR HRASTOVO VILLAGE, KRUMOVGRAD MUNICIPALITY
Deyan Rabovyanov, Milen Kamarev

№ 40. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АНТИЧЕН И СРЕДНОВЕКОВЕН СКАЛЕН ГРАД ПЕРПЕРИКОН 990
Николай Овчаров, Николай Бояджиев, Даниела Коджаманова
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF PERPERIKON ANTIQUE AND MEDIEVAL ROCK CITY
Nikolay Ovcharov, Nikolay Boyadzhiev, Daniela Kodzhamanova

№ 41. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ЛЮТИЦА 995
Филип Петрунов, Виолина Кирякова
PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MEDIEVAL TOWN LYUTITSA
Filip Petrunov, Violina Kiryakova

№ 42. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „БАЛЪК ДЕРЕ“, ОБЩ. ИВАЙЛОВГРАД 998
Ивайло Кънев, Християн Узунов, Гергана Милошева-Димчева
LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS “BALAK DERE”, IVAYLOVGRAD MUNICIPALITY
Ivaylo Kanev, Hristian Uzunov, Gergana Milosheva-Dimcheva

№ 43. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „БУКЕЛОН“ 1001
Мариела Инкова, Панайот Антонов, Георги Сенгалевич
LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS “BOUKELON”
Mariela Inkova, Panayot Antonov, Georgi Sengalevich

№ 44. РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „ГРАДИЩЕТО“ КРАЙ С. МЕЛНИЦА, ОБЩИНА ЕЛХОВО 1006
Чавдар Кирилов, Анна Агре
EXCAVATIONS OF THE LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS “GRADISHTETO” NEAR MELNITSA VILLAGE, ELHOVO MUNICIPALITY
Chavdar Kirilov, Anna Agre

№ 45. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „МАЛКОТО КАЛЕ“, С. ВОДЕН, ОБЛ. ЯМБОЛ 1009
Стефан Бакърджиев, Явор Русев
PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MEDIEVAL FORTRESS “MALKOTO KALE”, VODEN VILLAGE, YAMBOL DISTRICT
Stefan Bakardzhiev, Yavor Rusev

№ 46. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КРЕПОСТТА РУСОКАСТРО, СЕКТОР „СЕВЕРОЗАПАДНА КРЕПОСТНА СТЕНА“ 1012
Милен Николов
PLANNED ARCHAEOLOGICAL STUDY OF RUSOKASTRO FORTRESS, SECTOR “NORTHWESTERN FORTRESS WALL”
Milen Nikolov

№ 47. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „КОЗЯК“ В ЗЕМЛИЩЕТО НА ОБЗОР, ОБЩ. НЕСЕБЪР 1015
Боян Думанов, Тодор Марваков

PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF "KOZYAK" LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN THE LAND OF OBZOR, NESEBAR MUNICIPALITY
Boyan Dumanov, Todor Marvakov

НЕУКРЕПЕНИ СЕЛИЩА
UNFORTIFIED SETTLEMENTS

№ 48. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ В М. ПЕТРОВА НИВА, АР „СБОРЯНОВО" 1019
Елена Пенчева, Мария Николаева
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A MEDIEVAL SETTLEMENT IN PETROVA NIVA LOCALITY, SBORYANOVO ARCHAEOLOGICAL RESERVE
Elena Pencheva, Mariya Nikolaeva

№ 49. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „РАННОВИЗАНТИЙСКО И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ И ЯМИ ОТ КЪСНАТА ЖЕЛЯЗНА ЕПОХА" В М. ВЕХТИТЕ ЛОЗЯ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ТРОЯНОВО, ОБЩ. РАДНЕВО 1022
Красимир Велков, Татяна Кънчева-Русева
RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL SETTLEMENT AND LATE IRON AGE PITS SITE IN VEHTITE LOZYA LOCALITY, LAND OF TROYANOVO VILLAGE, RADNEVO MUNICIPALITY
Krasimir Velkov, Tatyana Kancheva-Ruseva

ЦЪРКВИ И МАНАСТИРИ
CHURCHES AND MONASTERIES

№ 50. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ЧЕРКВАТА ОТ ГУШОВСКИЯ МАНАСТИР ОТ XVII В. В ЗЕМЛИЩЕТО НА ЧИПРОВЦИ, ОБЛ. МОНТАНА 1025
Мирослав Марков
PLANNED ARCHAEOLOGICAL STUDY OF THE CHURCH IN THE 17TH C. GUSHOVSKI MONASTERY IN THE LAND OF CHIPROVTSI, DISTRICT MONTANA
Miroslav Markov

№ 51. ПРОУЧВАНЕ НА ЦЪРКВАТА „СВЕТА БОГОРОДИЦА" В ИСТОРИЧЕСКИЯ КВАРТАЛ АРМЕНИЯ В НАР „МЕЛНИК" 1028
Методи Златков, Мария Пашова
EXPLORATION OF THE CHURCH OF MARY, MOTHER OF GOD IN THE ARMENIA HISTORICAL QUARTER IN MELNIK ARCHAEOLOGICAL RESERVE
Metodi Zlatkov, Maria Pashova

№ 52. СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. ЙОАН ПРОДРОМ", АХТОПОЛ 1033
Бони Петрунова, Хитко Вачев, Петранка Неделчева, Елена Ендарова
ST JOHN PRODROMOS MEDIEVAL MONASTERY, AHTOPOL
Boni Petrunova, Hitko Vachev, Petranka Nedelcheva, Elena Endarova

№ 53. РАННОВИЗАНТИЙСКИ И СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. ЙОАН ПРЕДТЕЧА" НА ОСТРОВ СВ. ИВАН, СОЗОПОЛ 1036
Казимир Попконстантинов, Росина Костова, Димитър Недев
EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL MONASTERY OF ST JOHN THE FORERUNNER ON THE ISLAND OF SVETI IVAN, SOZOPOL
Kazimir Popkonstantinov, Rosina Kostova, Dimitar Nedev

НЕКРОПОЛИ
NECROPOLEIS

№ 54. СРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ В М. ГЛАДНО ПОЛЕ КРАЙ ВРАЦА 1040
Владимир Стайков, Александра Петрова
MEDIEVAL NECROPOLIS IN GLADNO POLE LOCALITY NEAR VRATSA
Vladimir Staykov, Aleksandra Petrova

№ 55. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ И СЕЛИЩЕ
В ИЗТОЧНОТО ПОДГРАДИЕ НА КРЕПОСТТА „РЯХОВЕЦ“, ГОРНА ОРЯХОВИЦА 1045
Илиян Петракиев, Мая Иванова, Надежда Атанасова
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A MEDIEVAL NECROPOLIS AND A SETTLEMENT
IN THE EASTERN SUBURB OF THE “RYAHOVETS” FORTRESS, GORNA ORYAHOVITSA
Iliyan Petrakiev, Maya Ivanova, Nadezhda Atanasova

№ 56. НОВИ ПРОУЧВАНИЯ ВЪРХУ КЪСНООСМАНСКИЯ НЕКРОПОЛ НА СОФИЯ 1050
Александър Станев, Елена Николова
NEW STUDIES ON THE LATE OTTOMAN NECROPOLIS OF SOFIA
Aleksandar Stanev, Elena Nikolova

№ 57. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА НЕКРОПОЛ ОТ СРЕДНОВЕКОВНАТА ЕПОХА
И МНОГОСЛОЙНО СЕЛИЩЕ В М. ГЕРЕНА ПРИ С. ЗНАМЕНОСЕЦ, ОБЩ. РАДНЕВО.....1053
Пламен Караилиев
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A NECROPOLIS FROM THE MIDDLE AGES
AND A MULTILAYER SETTLEMENT IN GERENA LOCALITY NEAR ZNAMENOSETS VILLAGE,
RADNEVO MUNICIPALITY
Plamen Karailiev

№ 58. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ
В М. БАРИЦА, ЗЕМЛИЩЕ НА НЕДЕЛИНО..... 1056
Николай Бояджиев, Дамян Дамянов
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF MEDIEVAL NECROPOLIS IN BARITSA LOCALITY,
LAND OF NEDELINO
Nikolay Boyadzhiev, Damyan Damyanov

№ 59. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ М. ГЮР ЧЕШМА, ЗЕМЛИЩЕ НА КАРНОБАТ,
ОБЛ. БУРГАС.....1059
Росица Христова
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN GYUR CHESHMA LOCALITY, LAND OF KARNOBAT,
BURGAS DISTRICT
Rositsa Hristova

№ 60. УКРЕПЕН ВЛАДЕТЕЛСКИ ДОМ ОТ КЪСНОЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА В М. ГОЛАТА НИВА
КРАЙ С. СИНЕМОРЕЦ, ОБЩ. ЦАРЕВО. СРЕДНОВЕКОВНИ СТРУКТУРИ..... 1064
Даниела Агре, Деян Дичев, Владимир Стайков
FORTIFIED RESIDENCE FROM THE LATE HELLENISTIC AGE IN GOLATA NIVA LOCALITY
NEAR SINEMORETS, TSAREVO MUNICIPALITY. STRUCTURES FROM THE MIDDLE AGES
Daniela Agre, Deyan Dichev, Vladimir Staykov

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ БЕЗ УСТАНОВЕНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОСТАНКИ.....1069
ARCHAEOLOGICAL MONITORINGS WITH NO ARCHAEOLOGICAL REMAINS ATTESTED

IV. АНТИЧНА АРХЕОЛОГИЯ

АРХЕОЛОГИЯ НА ГРЪЦКАТА АНТИЧНОСТ (VII – I В. ПР. ХР.)

ГРЪЦКИ ЧЕРНОМОРСКИ КОЛОНИИ И ГРЪКО-ЕЛИНИСТИЧЕСКИ ЦЕНТРОВЕ В ТРАКИЯ

№ 1. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА БУЛ. „ПРИМОРСКИ“ № 21, ВАРНА

Васил Тенекеджиев, Елина Мирчева

През 2023 г. Регионален исторически музей – Варна завърши втория и последен етап от спасителните разкопки на бул. „Приморски“ № 21 в границите на Археологическия резерват „Античен град Одесос – Варна“ (обр. 1).

Основната археологическа работа беше съсредоточена в северната половина от парцела, където по време на първия етап от проучването (през 2022 г.) беше направен само сондаж. Той показа, че пластовете в тази зона са компрометирани от съвременни изкопи, достигнали до и под мергелната скала.

При източния профил на проучваната площ и частично под оградата на съседния парцел, беше разкрит масивен зид (зид 1) от дялани камъни със спойка от бял хоросан и посока северозапад – югоизток. Зидът стъпва върху мергелната скала и е запазен във височина от три реда блокове. В насипа при разкриването му бяха намерени значително количество фрагменти от късноантична битова и строителна керамика. Северно от зид 1 бяха разкрити основите от ломени камъни на зид 2 с ориентация север – юг. Той се е съединявал под прав ъгъл с трети зид (зид 3). От него обаче са запазени само основите от ломени камъни и изкопаното в мергелната скала легло.

По всяка вероятност трите зида са част от сграда или сгради от периода на Късната античност (IV – VI в.). В проучени през предходните години парцели в непосредствена близост са установени други такива останки, чиято ориентация напълно съвпада с новите зидове. В подкрепа на това предположение са и археологическите материали в насипа над структурите, чиято дата се отнася най-късно към VI в.

Яма 4. Попада в кв. С1 и се очертава като кръгло петно от тъмна пръст на фона на светлата скала, с диаметър 1,06 м. Засечена е на кота 9,25 м. Вероятно ямата е била разрушена при изграждането на зид 3, чието трасе видимо я пресича.

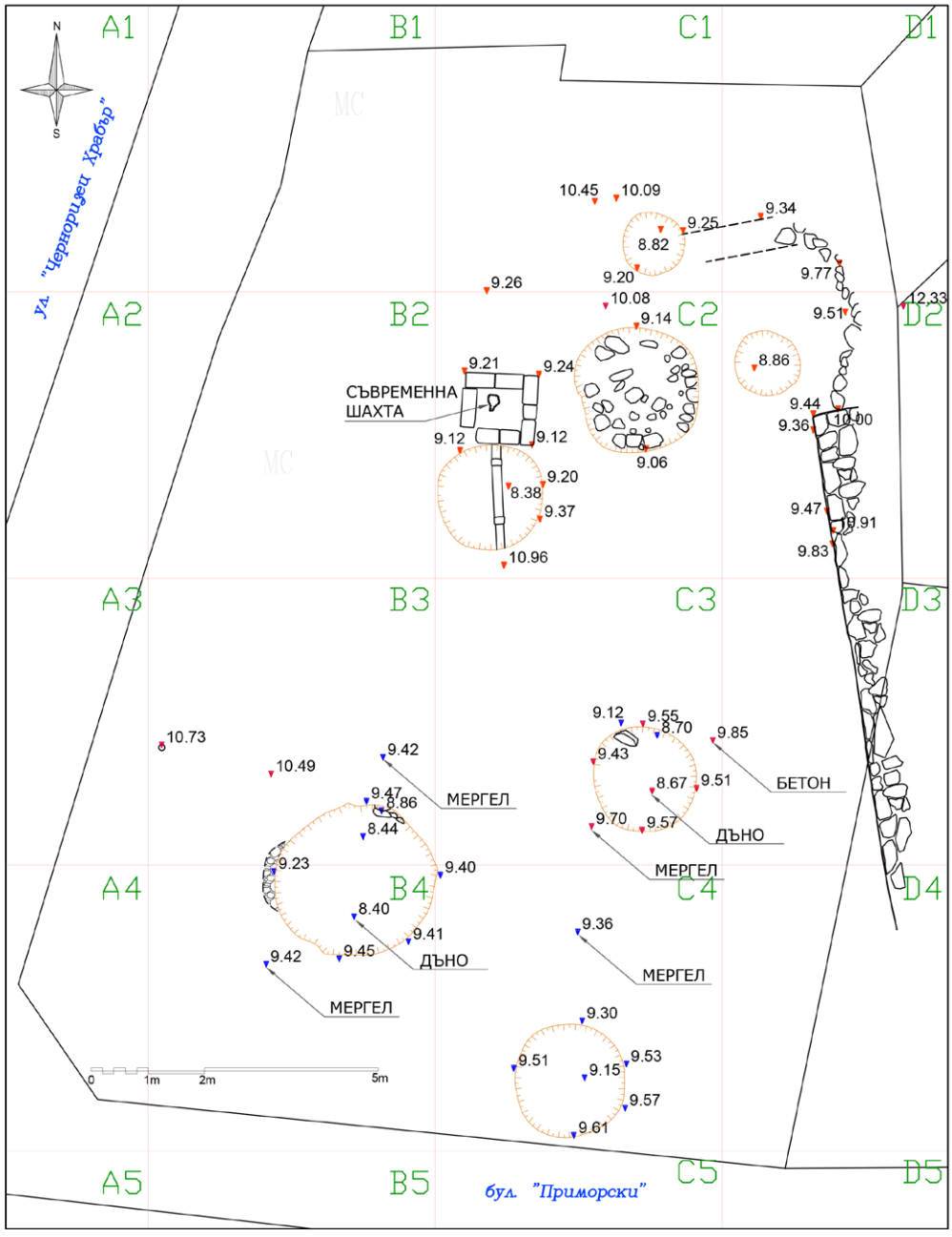
На нивото на засичане запълнителят е от кафява пръст, примесена с много въглени и черни миди. Близо до изходното ниво под пръстта се установи, че цялата площ на ямата е покрита с глинена замазка с дебелина 0,25 – 0,30 м. Във и под замазката се откриха фрагменти от амфори, трапезна и чернофирнисова керамика, една чернофирнисова лампа и камъни.

В центъра на ямата, под замазката е регистрирана зона с диаметър около 0,50 м, насипана с морски сив пясък, в която са поставени долна половина от амфора, половин паница и един плосък камък (обр. 2). Под пясъка запълнителят е от кафява пръст, примесена частично с пясък, много пепел, въглени, миди, животински кости и керамични фрагменти. Събрани са проби от органичния материал, както и от обмазката на ямата. Дъното е равно, с диаметър 0,95 м и достигнато на кота 8,82.

Керамиката в тази яма е малко в сравнение с проучените миналата година (яма 1, 2 и 3), но трябва да се има предвид, че от яма 4 всъщност е запазена само най-долната част.

Въз основа на чернофирнисовата лампа и керамиката структурата би трябвало да се датира между последната четвърт на V и първите десетилетия на IV в. пр. Хр.

Яма 5. Открита е в кв. С2, в пространството под северната стена на старата къща и съвременна шахта до нея. На нивото на засичане (с кота 9,12 от север до шахтата и 9,37 при южния профил под основите на къщата) ямата се очертава като тъмно петно с диаметър 1,90 м. Структурата е в по-голямата

Обр. 1. Общ план на обекта с проучените зидове и ритуални ями (автор М. Вълчев)

Fig. 1. General plan of the site with the excavated walls and ritual pits (author M. Valchev)

си част унищожена при изграждането на шахтата. Още 0,80 м от височината ѝ са запазени частично под основата на къщата, като от този профил е видно, че нагоре ямата се е стеснявала.

Запълнителят е от кафява пръст с много примес от въглени, различни видове миди, животински кости, камъчета (сред които и кремъци) и фрагменти керамика. Покрай източната периферия е разкрита обмазка от светлокафява глина с примес от органика и дебелина 5 – 6 см. Под обмазката по цялата периферия на структурата са подредени големи фрагменти от амфори. Останалата керамика е по-фрагментирана.

На 0,15 м под изходното ниво на проучване беше разкрита бетонна тръба с диаметър 0,15 м и посока север – юг, която пресича ямата през средата, тръгвайки от шахтата към къщата. Вкопаването за полагането на бетонната тръба достига до 0,20 м под тръбата и е с ширина 0,60 м. Извън прокопаната траншея запълнителят на ямата не е засегнат.

Към дъното на ямата се увеличава концентрацията от въглени. Откриват се големи парчета овъглено дърво и горели животински кости. В центъра на ямата, на приблизително 0,20 м от дъното

беше регистрирано струпване (насипване) от сив морски пясък. Във и върху него са положени големи фрагменти от една или повече амфори.

Дъното на яма 5 е достигнато на кота 8,38 – т. е. на 0,82 м от изходното ниво на засичане (измерено при източния ѝ край). С прибавената височина, която беше регистрирана под основите на къщата, може да се предположи, че ямата е била дълбока най-малко 1,50 м и с диаметър 2,00 м при дъното.

Археологическите материали в запълнителя са най-вече керамични фрагменти. Процентно най-голям е делът на амфорната тара, като тук трябва да се отбележат и няколко амфорни печата от Тасос и Хераклея с дата в първите десетилетия на IV в. пр. Хр.

На второ място се нареждат фрагментите от обикновена трапезна керамика – кани, ихтии, паници, следвани от кухненската керамика – фрагменти от различни гърнета. Чернофирнисованата и червенофигурната керамика е представена най-вече от съдове за пиене – скифоси, киликси и кантароси, но също така от кратери, панички, лампа и капак от лекане (обр. 3).

Фрагментите от монохромна керамика и от керамика на ръка са малко. В ямата са намерени четири тежести за стан с форма на пресечена пирамида и една сферична приплесната тежест, изработени от глина с голямо количество кварцов примес.

Също като в по-рано проучените структури, и тук бяха открити фрагменти керамика, загладени от вода и парчета от счупени тегули.

Металните находки са силно корозирали и обезличени – две монети, един триръб връх за стрела и предмет във фрагментарно състояние с неясна функция. Събраните проби от органични материали – животински кости, различни видове миди и органика, предстои да бъдат изследвани.

Обр. 2. Яма 4 по време на проучването ѝ (снимка РИМ – Варна)

Fig. 2. Pit 4 during the excavation (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

Обр. 3. Фрагмент от капак на атическо червенофигурно лекане от яма 5 (снимка РИМ – Варна)

Fig. 3. Fragment of an Attic red figure lekane lid from pit 5 (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

Въз основа на атическата керамика и амфорните печати структурата би трябвало да се датира в първите десетилетия на IV в. пр. Хр.

Яма 6. Попада в кв. D2 и е засечена на кота 9,25. Очертава се като кръгло петно тъмна пръст с диаметър 1,00 – 1,06 м. Ямата е била вкопана в мергелната скала и, предвид описаните по-горе изкопни дейности в тази зона на парцела, очевидно е била унищожена. Запазено и проучено беше само дъно-

то на структурата. В началото изглеждаше, че долната част на ямата е запълнена с подредени покрай периферията средни по големина ломени камъни и с кафява пръст, примесена с въглени. При отнемането на запълнителя обаче стана видно, че всъщност във вътрешността на ямата ломени камъни са подредени на цялата ѝ площ. Почти липсват миди, керамика и животински кости. След изваждането на камъните беше достигнато дъното, което е на кота 8,86 м н. в.

В кв. С2, почти по средата между описаните ритуални ями и в непосредствена близост до бетонната шахта, бяха разчистени останките от съвременна структура – дъно на кладенец с форма на неправилен кръг. Цялото вътрешно пространство на структурата е запълнено с различни по размер ломени камъни. Не са открити никакви археологически материали.

RESCUE EXCAVATION AT 21 PRIMORSKI BLVD, VARNA

Vassil Tenekedjiev, Elina Mircheva

Summary

In 2023, Regional Museum of History – Varna completed the second and final phase of the rescue excavations at 21 Primorski Blvd, which is located within the Ancient City of *Odessos* – Varna Archaeological Reserve (fig. 1).

The work was focused on the northern half of the plot, where a test trench was made during the first phase of the survey (in 2022). The test trench revealed that the archaeological strata in this area had been compromised by modern interventions that had reached down to and below the limestone bedrock.

Near the eastern border of the studied area, and partially near the northern one, three walls were discovered. Wall 1 was oriented northwest – southeast, and was built of cut stones bonded with white mortar. From wall 2 and 3, only the rubble stone foundations were preserved. Wall 2 was with a north – south orientation, and wall 3 – with an east – west orientation. Most likely, the three walls belonged to a building or buildings from the late antique / early Byzantine period (4th – 6th c. AD). In previously studied neighbouring plots, similar walls were found, the orientation of which completely coincides with the now documented walls. In support of this assumption are the archaeological materials in the fill above the structures, the date of which can be placed in the 6th c. AD, at the latest.

In 2023, in the remaining area of the plot, three ritual pits were explored, largely compromised by modern interventions. The pits were dug into the limestone rock and have the shape of a truncated cone. Their fill was of dark soil mixed with a large quantity of ceramic fragments – mostly from amphorae, but also from kitchenware, common tableware, and Attic black glaze and red figure pottery (figs 2, 3). Apart from the ceramics, fragments of roof tiles, loom weights, a large quantity of animal bones, various sea shells, and heavily corroded copper alloy coins were also found in the pits.

The bottom of pit 4 is at an elevation of 8.82 masl, and has a diameter of 0.95 m. That of pit 5 is at 8.83 masl, and has a diameter of 2.00 m. Its depth could be reconstructed hypothetically at 1.50 m. The bottom of pit 6 is at an elevation of 8.86 masl, and its diameter is 1.06 m.

The analysis of the Attic pottery and amphora stamps dated the pits to the first decades of the 4th c. BC.

Vassil Tenekedjiev, Regional Museum of History – Varna, vaten21@gmail.com
Elina Mircheva, Regional Museum of History – Varna, elina.mircheva@gmail.com

№ 2. ХРАМОВ КОМПЛЕКС НА ОСТРОВ СВ. КИРИК, СОЗОПОЛ

Кръстина Панайотова, Маргарит Дамянов, Теодора Богданова

През 2023 г. редовното археологическо проучване на обект „Храмов комплекс на о. Св. Кирик" се осъществи само в Зона 1, където се работи в секторите източно и югоизточно от Рибарското училище. В работата на екипа участваха доц. д-р Д. Стоянова (СУ "Св. Климент Охридски) и В. Витанов (РИМ – София). Изпълнението на основната цел – да бъдат допроучени архитектурните останки в тази част на острова – доведе до доразкриване и документиране на следните структури.

Каменни площадки/олтари в кв. Q5 – R5 и R3/4 – S3/4. В квадрати R4 и S4 беше допроучена откритата през 2013 г. структура, изградена от един – два реда ломени камъни, ситуирана непосредствено до ръба на скалата над входа на вкопаните подземни торпедни складове. Тя има четириъгълна форма с размери 3,96 × 4,12 м и е с ориентация на дългите стени север – юг. Начинът на градеж и местоположението ѝ я отнасят към късноархаичната епоха и вероятно тя е имала култови функции – ритуална площадка / основа на олтар. На около 1,0 м южно от югоизточния ѝ ъгъл е документирана яма № 23, датирана във втората четвърт на VI в. пр. Хр. (Панайотова и др. 2014, 259, обр. 2).

Обр. 1. Каменни площадки/олтари в кв. Q5 – R5 и R3/4 – S3/4 (снимка М. Дамянов)

Fig. 1. Stone platforms/altars in grid squares Q5 – R5 and R3/4 – S3/4 (photo M. Damyanov)

След разкопаването на пътеките между точки Q5, Q6 и R5 беше допроучена структурата от обли камъни, документирана също през 2013 г. в квадрати Q5 – R5. Тя е нарушена от късноантичните гробове № 80 и 81 и циментова плоча за отдушник на подземните складове за торпеда от XX в. (Панайотова и др. 2014, 258, обр.1). Структурата представлява площадка с размери ок. 5 × 5 м и ориентация север – юг. Оформена е от един ред ломени и валчести камъни. Откритите сред камъните представителни керамични находки позволяват изграждането ѝ да се отнесе към втората четвърт или средата на VI в. пр. Хр. Те дават основание тази структура да бъде определена като основа на олтар от късноархаичната епоха. Възможно е с ритуалните дейности на това място да е свързана яма № 24, която е документирана през 2014 г. на около 2,0 м от югоизточния ѝ ъгъл и е датирана от втората четвърт на VI в. пр. Хр. (Панайотова и др. 2014, 260, обр. 3).

Обр. 2. Основи на стени от ломени камъни и от варовикови блокове в кв. S5-6, R6 и T4-6 4 (снимка М. Дамянов)

Fig. 2. Foundations for walls of quarry stones and limestone blocks in grid squares R6, S5-6, and T4 – T6 (photo M. Damyanov)

Близостта на двете съоръжения (обр. 1), еднаквата ориентация (точно по посоките на света), сходният градеж и близките нива насочват към една и съща хронология: по-късната първа половина на VI в. пр. Хр.

Основи на стени от ломени камъни и от варовикови блокове в кв. R6, S5-6 и T4-6. Повторно почистените и документирани през 2023 г. структури от варовикови блокове в кв. T4 – T6, открити през 2014 г., имат еднаква ориентация (северозапад – югоизток). Те вероятно маркират оградата на теменоса, като празното пространство между тях с дължина 3,10 м в кв. T5 може да се тълкува като вход. Използваният материал и ориентацията на стените, идентична с тази на храмовете, ги отнася към монументал-

Обр. 3. Храм 3 (снимка М. Дамянов)

Fig. 3. Temple 3 (photo M. Damyanov)

ната фаза на строителство от края на VI и първата половина на V в. пр. Хр. (Stoyanova, Damyanov 2021, 34).

Предполагаемо към по-ранен период могат да бъдат отнесени три структури – линейна структура от ломени камъни с видими лица и ориентация североизток – югозапад в кв. S5, подобна структура (зид) с идентична ориентация в кв. S7 и още една редица големи ломени камъни в кв. R6, по линията на структурата в кв. S5. Хипотетично те могат да маркират трасето на втора архаична улица със сходна, макар и не напълно идентична ориентация на тази, която е документирана пред сградата на Морското училище (Панайотова и др. 2011, 259, обр. 1). На североизток тя води точно към предполагаемия вход в по-късната ограда на теменоса (обр. 2).

Големият зид, изграден от ломени камъни с калова спойка и с дължина 6,50 м и широчина 1,20 м, който беше доразкрит през 2023 г. в R7 – S6/7 и е с ориентация североизток – югозапад, следва да е по-късен, тъй като минава през улицата и може да се свърже с монументалната фаза на строителство на острова. В кв. S6 той е дълбоко вкопан в стерилната глина и вероятно е изпълнявал ролята на подпорна стена.

В югоизточната част на обекта беше демонтиран зид от XX в., укрепващ стълбището, водещо от югоизток към плаца на Морското училище. В градежа му е бил преупотребен варовиков блок – късноантичен надгробен паметник с надпис „ENΘA“. След изчерпването на насипния пласт от XX в. с дебелина ок. 1,20 м южно от Храм 3 (квадрати Q9 и R9), в кв. R9, пред южната стена на храма се откри струпване от препогребани човешки кости (гроб № 100).

Храм 3. През 2023 г. продължи проучването на сграда/Храм 3, разположена на 5,10 м източно от ранникласическия храм в квадрати P7-8, Q7-8 и R8-9. Разкрити бяха:

- част от основата на северната стена на храма, изградена в двулицев градеж от два реда ломени камъни и варовикови блокове. Запазената ѝ дължина е 2,60 м, а широчината – ок. 1 м.

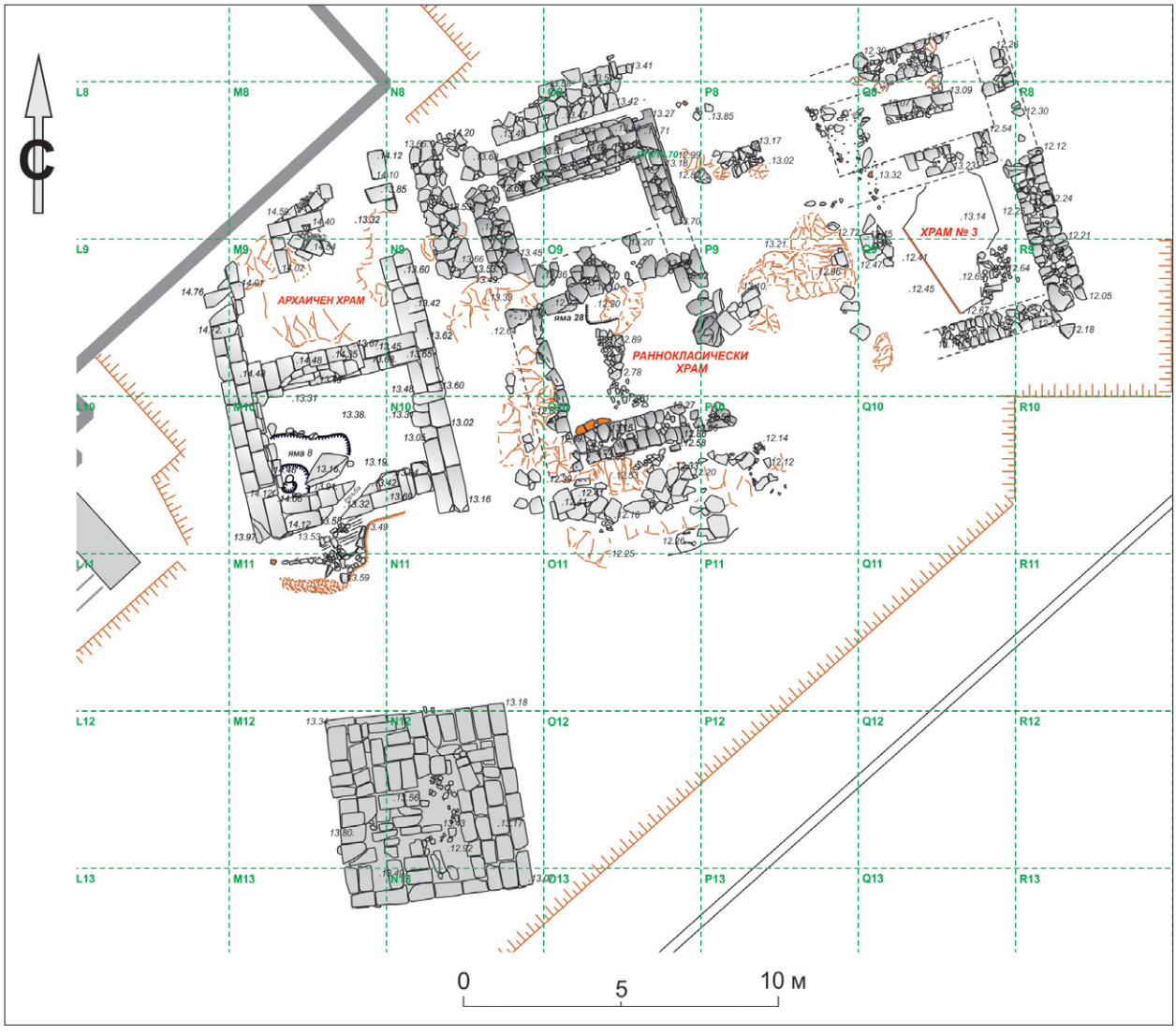
- фундаментът на източната стена на храма, който е оформен от варовикови и ломени камъни в двулицев градеж. Той е с дебелина ок. 1 м.

- субструкцията на южната стена на храма, изградена в двулицев градеж от варовикови блокчета и ломени камъни, съхранени в четири реда.

- от западната стена на сграда/Храм 3 са запазени само отделни варовикови блокове, използвани за изравняване на скалистия терен.

Новоразкритите стени на сграда 3 очертават малък (външни размери 10 × 6 м, при вътрешна широчина 4,20 м) храм, вероятно с две колони в анти (обр. 3).

Храм 3 е разположен успоредно на двата известни храма от късноархаичната и ранникласическата епоха (обр. 4), като всичките му стени с ориентация изток – запад: северната, южната и вътрешната, която го разделя на две части – са по една линия със съответните стени на ранникласическия храм, което предполага сходна датировка.

Обр. 4. Късноархаични храм и олтар, ранокласически храм и Храм 3 (автор А. Каменаров)

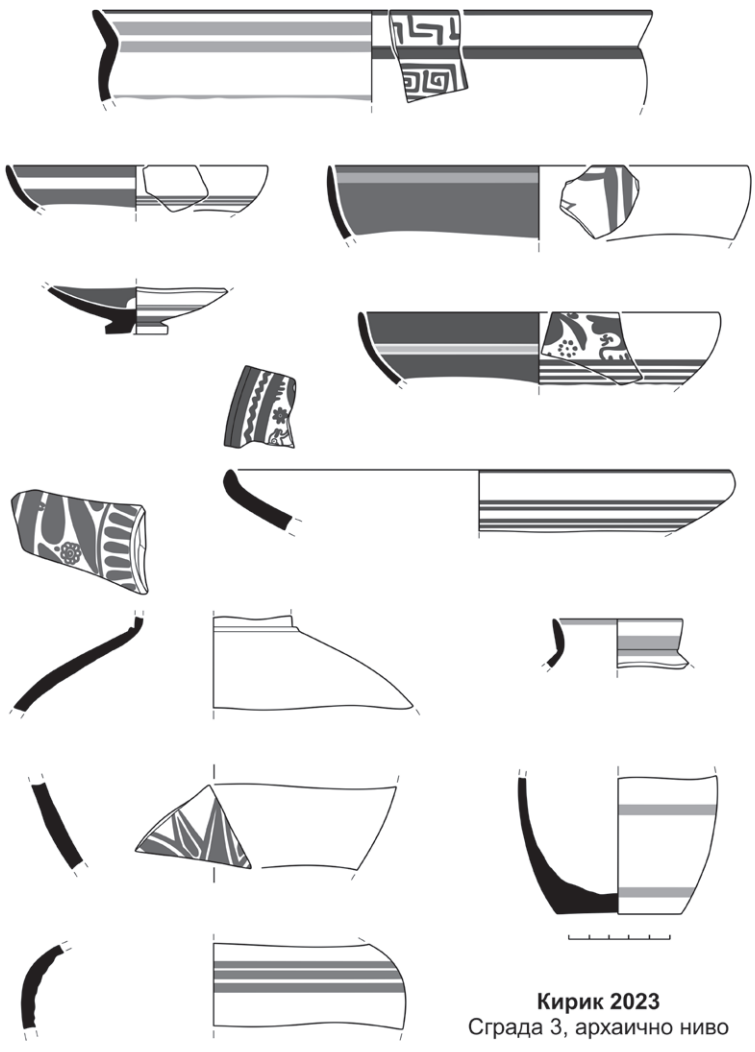
Fig. 4 . Late Archaic Temple and altar, early Classic temple and Temple 3 (author A. Kamenarov)

От ненарушената вътрешност на пронаоса на храма е проучена западната част до изчерпване на втория слой от мраморен трошляк. Наличието на запазени стратиграфски пластове във вътрешността на Храм 3 позволява по-детайлни наблюдения върху хронологията на това място. В рамките на южното помещение (пронаоса) ясно се различават следните пластове (от горе надолу):

- горен пласт нивелиран трошляк с вариращa дебелина – до ок. 0,10 м в южния край и по-дебел към вътрешната стена. Той съдържа сравнително малко археологически материали, като най-представителни са няколко устия от чернофирнисови киликси с вдадени навътре устия на ниски столчета, които следва да се датират във втората четвърт на V в. пр. Хр. Това е и приетата към момента хронология на ранноклaсическия храм, ситуиран непосредствено на запад, което е още един аргумент да датираме Храм 3 в същия период;

- междинен пласт тъмна пръст с дебелина ок. 0,20 м. Слоят между двете нива трошляк съдържа много голямо количество археологически материали от VI в. пр. Хр. Най-късните групи, които са определящи за датирането му, се отнасят към края на столетието или самото начало на следващото – атическа чернофигурна и чернофинисова керамика, лесбоски червеноглинени амфори, съдове с украса от ивици. Датата на запечатване на пласта може да бъде определена ок. 500 г. пр. Хр. или малко по-късно.

Също под горното ниво трошляк се откриха част от двусъставен каменен калъп за пръстени и част от дясна ръка на малка мраморна статуя (Коре). Тази находка е една от изключително редките останки от мраморни статуи, открити на о. Св. Кирик. В. Миков съобщава за намерени в изкопа на западното крило на Рибарското училище „множество фрагменти от крака и криле на мряморна ста-

Обр. 5. Източногръцка керамика от ок. 600 г. пр. Хр. и първата половина на VI в. пр. Хр. (автор М. Дамянов)

Fig. 5. East Greek pottery from ca 600 BC and the first half of the 6th c. BC (author M. Damyanov)

туя….въ естествена височина“ (Миков 1925, 238).

- долен пласт трошляк, на места опален, с дебелина ок. 0,10 м. В него бяха открити отделни фрагменти от атически чернофигурни съдове от края на третата и последната четвърт на VI в. пр. Хр. Датировка ок. 500 г. пр. Хр. е предложена за изграждането на късноархаичния храм, т. е. нивелирането на терена на изток от него посредством нивата трошляк вероятно е част от тази строителна фаза. Изглежда Храм 3 и ранникласическият храм са били вкопани в тях впоследствие.

- пласт тъмна пръст с археологически материали, която лежи върху материковата глина. Той съдържа източногръцка архаична керамика (обр. 5) от първата половина на VI в. пр. Хр., като най-ранните фрагменти (южнойонийско, вероятно милетско ойнохое, севернойонийски чаша и ойнохое в стил „Къса дива коза“ и др.) се датират ок. 600 г. пр. Хр.

Проучванията през 2023 г. потвърдиха предположенията за съществуване на още една монументална сграда на о. Св. Кирик – Храм 3, която се отнася към третата, наймонументална строителна фаза на реконструкцията на теменоса на Аполония на о. Св. Кирик, когато се използва и вносен мрамор. И трите строителни фази на теменоса бележат връзките с метрополията Милет – явления, наблюдавани и в други черноморски колонии (Stoyanova, Damyanov 2021, 34 – 35). Последната фаза съвпада с издигането на колосалната бронзова статуя на Аполон от Каламис (Stoyanova, Damyanov 2023, 213).

По предписание на реставратор новооткритите структури и Храм 3 бяха покрити с геотекстил, хидроизолационна мембрана и полиетиленови чували с пясък. Извършена беше и подмяна на на защитното покритие на апсидата на раннохристиянската базилика и северната ѝ стена.

Литература

Миков 1925: В. Миков. Разкопки при Созопол. – Известия на Българския археологически институт, 3, 1925, 236 – 241.

Панайотова и др. 2011: К. Панайотова, Д. Стоянова, М. Дамянов, Т. Богданова. Храмов комплекс на остров Св. Кирик. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София. 2011, 259 – 261.

Панайотова и др. 2014: К. Панайотова, М. Дамянов, Т. Богданова. Храмов комплекс на остров Св. Кирик. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 257 – 261.

Stoyanova, Damyanov 2021: D. Stoyanova, M. Damyanov. Late Archaic and early Classical monumental ar-

chitecture on the island of St. Kirik, Apollonia Pontike. – In: D. Braund, V. F. Stolba, U. Peter (eds). Environment and habitation around the ancient Black Sea. Berlin – Boston, 2021, 7 – 38.

Stoyanova, Damyanov 2023: D. Stoyanova, M. Damyanov. New evidence about the monumental architecture in the temenos of Apollonia Pontica in the Archaic and Classical periods. – In: G. R. Tsetskhladze, Ş. Yildirim (eds). Tios/Tieion on the Southern Black Sea in the broader context of the pontic archaeology. Oxford, 2023, 200 – 216.

TEMPLE COMPLEX ON THE ISLAND OF ST KIRIK, SOZOPOL

Krastina Panayotova, Margarit Damyanov, Teodora Bogdanova

Summary

Archaeological investigations were carried out only in Zone 1, where several structures were completely uncovered:

Stone platforms/altars in grid squares. Q5 – R5 and R3/4 – S3/4. In squares R4 and S4, a structure was investigated that is built of one or two courses of quarry stones. It has a rectangular shape, north – south oriented, and measuring 3.96 × 4.12 m. The construction technique and its location suggest a date in the late Archaic period and a function related to cult could be presumed – a ritual platform.

The baulks between grid squares Q5, Q6, and R5 were excavated to uncover a structure of quarry stones and boulders, measuring ca 5 × 5 m and north – south oriented. The pottery from the structure indicates a date in the second quarter or the middle of the 6th c. BC and it could be interpreted as a platform for an altar from the later Archaic period.

The proximity of the two structures, their similar construction, and the identical orientation (fig. 1) suggest the same date – the later first half of the 6th c. BC.

Foundations for walls of quarry stones and limestone blocks in grid squares R6, S5-6, and T4 – T6. The structures in squares T4 – T6 – foundations of limestone blocks, northwest – southeast oriented – probably belong to the fence of the *temenos* and the gap in the middle could be interpreted as an entrance. The material that was used and the orientation of the walls, identical with that of the temples, date them to the monumental phase of the late 6th and the first half of the 5th c. BC.

Three linear structures of quarry stones and northeast – southwest orientation in square R6, S5, and S7 could be dated earlier. It is possible that they outline a second Archaic street leading to the presumed entrance in the later fence of the temenos (fig. 2).

Temple 3. In 2023, the following parts of the building were uncovered:

- part of the foundation of the temple's northern wall – double faced, built of two courses of quarry stones and limestone blocks;

- the foundation of the temple's eastern wall, built of quarry stones and limestone blocks;

- the substructure of the temple's southern wall, built of quarry stones and limestone blocks and preserved up to four courses;

- of the western wall, only a few limestone slabs are preserved, used for levelling of the natural bedrock.

The newly uncovered walls outline a small temple, possibly with two columns in antis (fig. 3). It is perfectly aligned with the two other temples from the late Archaic and early Classical periods (fig. 4), and all its east – west walls are aligned with the respective walls of the early Classical temple, suggesting similar chronology.

The preserved stratigraphic sequence in the temple's interior allows for more detailed observations regarding the chronology of the sector. Within the southern room (*pronaos*), the following layers could be distinguished:

- an upper layer of levelled limestone and marble rubble of varying thickness that contains relatively few fragments from the second quarter of the 5th c. BC. This is the currently accepted date of the early Classical temple immediately to the west of it, which is another argument to date Temple 3 to the same period;

- a layer of darker soil with numerous archaeological materials from the 6th c. BC. The latest pottery indicates the layer was sealed ca 500 BC or slightly later;

- a lower layer of rubble, with traces of fire at some places on the surface;

- a layer of dark soil with archaeological materials overlying the virgin clay and containing Archaic East Greek pottery from the first half of the 6th c. BC (fig. 5), while the earliest fragments date from ca 600 BC.

Krastina Panayotova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, kpanayotova@abv.bg
Margarit Damyanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, mmdamyanov@gmail.com
Teodora Bogdanova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vorbog@yahoo.com

№ 3. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „АЛБАТРОС” № 7, СОЗОПОЛ

Павлина Девлова, Милена Крумова

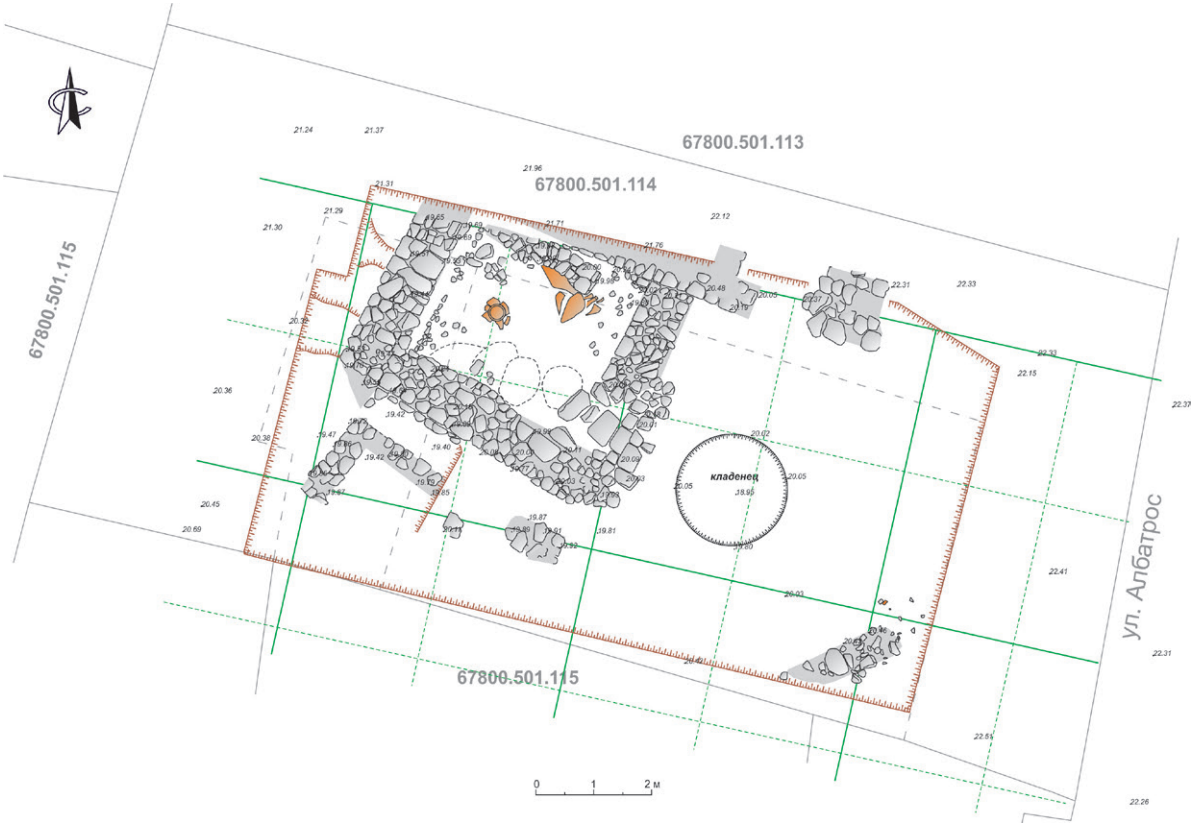
Спасителното археологическо проучване в ПИ 67800.501.114, по кадастралната карта на град Созопол, на ул. „Албатрос” № 7, се осъществи във връзка с инвестиционни намерения – изграждане на фамилна къща на мястото на съществувалата в имота стара.

Археологическите разкопки се проведоха в периода 21 март – 20 май 2023 г. под ръководството на П. Девлова (НИМ) и М. Крумова (СУ „Св. Климент Охридски”) – заместник-ръководител и с участието на доц. К. Панайотова (НАИМ – БАН) – консултант; геодезисти – инж. А. Каменаров, инж. С. Ненчев; интердисциплинарни изследвания – д-р Р. Манова, проф. Б. Рангелов (ИФХ – БАН), доц. Г. Авдеев (ИФХ – БАН); заснемане с дрон – С. Шербанов; реставратори – Ц. Дочева (НИМ), Д. Богданова и С. Варадинова– (НХА), Г. Илиев (РИМ – Ямбол).

Имотът се намира на високата западна част на полуостров Скамни, с лице към ул. „Албатрос”. Има издължена правоъгълна форма и площ 158 кв. м. Наблюденията показаха, че културният пласт е оформен от многократно разчистване, подравняване и разместване на останките от различни исторически епохи. Фрагменти от антична рисувана керамика и антични материали се откриха заедно със средновековна керамика и късносредновековни материали. В пласта бяха открити и документирани материали от IV в. пр. Хр. до XVII в.(обр. 1).

Структури. Проучени и документирани бяха останки от основи на три каменни постройки:

1. Каменни основи на постройка, изградена върху терасирана в източна посока материкова скала с червено-лилав цвят. Запазена е част от сграда с размери 3,00 × 3,40 м. Стените са двулицеви, на калова спойка. Използвани са дребни, на места и средни по размер ломени камъни, оформени в нивелирани редове. Широчината им е от 0,50 до 0,60 м, а запазената височина от 0,50 до 1,20 м. Деструк-

Обр. 1. Общ план на обекта (автор А. Каменаров)

Fig. 1. General layout of the site (author A. Kamenarov)

ции от стените на помещението се откриха и от двете страни на зидовете. Южният зид е обрушен и частично срутен във вътрешността на помещението. Между деструкциите бяха открити многобройни фрагменти от покривни керемиди и елементи от украсата на покрива.

В непосредствена близост до сградата, на изток от нея беше разкрит кладенец, изкопан в материковата скала. Диаметърът на съоръжението е 1,80 м. Открит е запълнен с едри ломени камъни и фрагменти от употребявана строителна керамика. Запълването му по този начин показва, че още по време на използване на постройката е престанал да бъде използван като водоизточник (обр. 2).

Характеристиките на архитектурните останки и археологическите находки позволяват да се предположи, че е проучена част от значима антична жилищна постройка с висока степен на благоустройство (луксозен покрив, стени с фина бяла мазилка, на места живописвана, канали за оттичане, луксозен покрив, керамична вана, керамичен перирантерий и др.).

2. Северозападен ъгъл от постройка с каменни основи от един ред камъни, с широчина 0,30 м. Останките бяха документирани с дължина 1,40 м с ориентация изток – запад и 0,62 м с ориентация север – юг.

3. Югозападен ъгъл от зид от дребни ломени камъни с широчина 0,35 м и запазена дължина 0,65 м.

Археологически материали. При археологическото проучване бяха открити многобройни луксозни чернофирнисови предмети, използвани в бита на аполонийци: лампи, съдове за съхранение, наливане и пиене на вино, съдове за приготвяне и сервиране на храна (гърнета, паници, рибни блюда), теракоти, фигурални съдове, вотивни предмети, сребърни и бронзови монети, украшения, тежести за стан, оловни рибарски тежести, железни и бронзови инструменти, оловни ядра за прашка и голямо количество масов материал (фрагменти от керамични съдове, строителна керамика, мазилки, железни и оловни слитъци и др.).

Особен интерес предизвикват няколко групи паметници: предмети от стъкло – мънисто, стилизирани фалос (обр. 3) и вагина, теракоти с образи на богини и бикове, еротични предмети: женски гърди и мъжки фалоси, изработени от глина и камък, луксозна трапезна чернофирнисова керамика, свързана с ритуалите

Обр. 2. Структура № 1 (снимка С. Шербанов)

Fig. 2. Structure No. 1 (photo S. Sherbanov)

Обр. 3. Мънисто във форма на стилизиран фалос, стъкло, V – IV в. пр. Хр. (снимка Т. Димитров)

Fig. 3. Bead in the shape of stylized phallus, glass, 5th – 4th c. BC (photo T. Dimitrov)

Обр. 4. Фрагмент от фигурален съд (ойнохое) с изображение на Дионис, IV в. пр. Хр. (снимка Т. Димитров)

Fig. 4. Fragment of a figural vessel (oinochoe) with an image of Dionysus, 4th c. BC (photo T. Dimitrov)

Обр. 5. Тесер с изображение на Аполон, олово, IV в. пр. Хр. (снимка Т. Димитров)

Fig. 5. Tessera with an image of Apollo, lead, 4th c. BC (photo T. Dimitrov)

за сервиране и пиене на вино и хранене (кратери, пеликета, трапезни кани (обр. 4), паници, олпе, чаши от всички типове (кантарос, скифос), рибни блюда, купи), украшения, сребърни и бронзови монети, оловен тесер с изображение на Аполон (обр. 5), и др. Анализът на амфорния материал показва разнообразни търговски партньори (Тасос и тасоската перея, Книд, Хиос, Менде, Синопе, Хераклея, Еритрея, Морогьол, Лесбос, Пепарет) за продължителен хронологически период: VI – III в. пр. Хр. В една от амфорите чрез лабораторен анализ се установи значително количество червена охра, което поставя въпроси за функциите на разкритото помещение.

В резултат на археологическите разкопки и анализа на откритите материали се потвърди, че тази част на полуострова е била интензивно обитавана от средата на VI в. пр. Хр. до XVII в.

Достигнат е стерилен пласт – терасирана в източна посока материкова скала с червено-лилав цвят, върху който са били изграждани различните постройки, съществували във времето.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY AT 7 ALBATROS STR., SOZOPOL

Pavlina Devlova, Milena Krumova

Summary

The property is located on the high, western part of the Skamni peninsula, facing Albatross Str. It has an elongated rectangular shape and an area of 158 m^2 (fig. 1). Observations showed that the cultural layer was formed by repeated clearing, levelling and displacement of the remains from various historical periods. Fragments of painted ceramics and other ancient materials were discovered together with medieval ceramics and late medieval materials. Altogether, materials dating from the 4th c. BC to the 17th c. were discovered and documented.

Structures. The remains of the foundations of three stone buildings were studied:

1. A section of a building measuring 3.00 × 3.40 m has been preserved. The walls are double faced, bonded with clay mortar. Small, and in places medium-sized, quarry stones were used for the construction, arranged in levelled courses. Their width is 0.50 – 0.60 m, and the preserved height is 0.50 – 1.20 m. To the east of it, a well with a diameter of 1.80 m was discovered (fig. 2). It had been dug into the underlying bedrock. The characteristics of the architectural remains and the finds suggest that the remains formed part of a highly developed ancient residential building.

2. The northwest corner of a building with stone foundations comprising a single course of stones, with a width of 0.30 m and a length of 1.40 m in the east – west direction and 0.62 m in the north – south direction.

3. The southwest corner of a wall built of small quarry stones with a width of 0.35 m and a preserved length of 0.65 m.

Archaeological materials (figs 3 – 5). Numerous luxurious black-slip pottery objects used in the everyday life of the Apollonians were discovered: lamps, vessels for storing, pouring and drinking wine, vessels for preparing and serving food (pots, bowls, fish dishes), terracotta, figural vessels, votive objects, silver and bronze coins, ornaments, loom weights, lead fishing weights, iron and bronze tools, lead sling bullets, etc. Of particular interest are several groups of finds: objects made of glass (beads, a stylized phallus and vagina), terracottas with images of goddesses and bulls, erotic cult-objects including female breasts and male phalluses made of clay and stone, ornaments, silver and bronze coins, lead tesserae with the image of Apollo, etc. The analysis of the amphora material shows various trade partners for the period of the 6th – 3rd c. BC. In one of the amphorae, a laboratory analysis revealed a significant amount of red ochre, which raises questions about the functions of the discovered room and the occupation its owners.

As a result of the archaeological excavations and the analysis of the discovered materials, it was confirmed that this part of the peninsula was intensively inhabited from the middle of the 6th c. BC to the 17th c.

Pavlina Devlova, National Museum of History, pavlinadevlova@gmail.com
Milena Krumova, Sofia University "St Kliment Ohridski", milena.krumova@yahoo.com

№ 4. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА АНТИЧНИ И СРЕДНОВЕКОВНИ СТРУКТУРИ В СЕВЕРНАТА ЧАСТ НА СТАРИЯ ГРАД НА СОЗОПОЛ

Йото Валериев, Димитър Недев, Огнян Лулев

Проучването беше проведено през месец октомври 2023 г. в имот, разположен на ул. „Маяк“ № 5 в стария град на Созопол (ПИ 67800.501.601). В имота е съществувала къща, изградена през първата половина на XX в. върху основите на къща от Възраждането. Част от северния зид на къщата беше запазен частично и видим на повърхността в северозападния ъгъл на парцела.

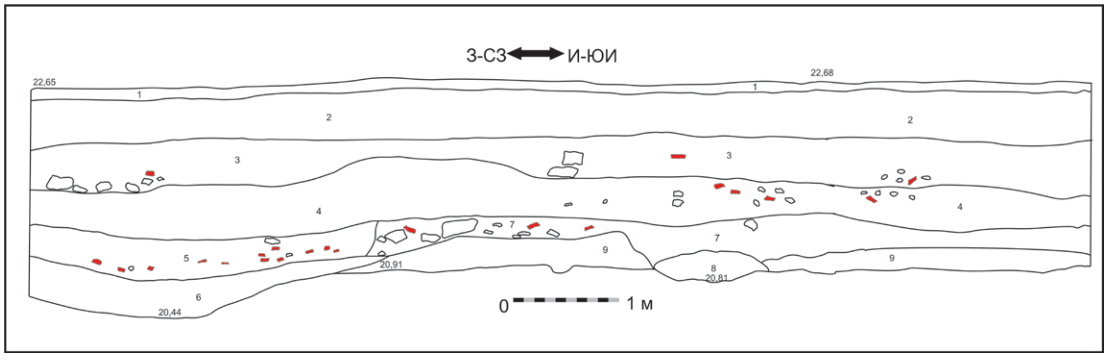
Рушевините от съществувалата през XX в. къща бяха отнети до дълбочина 0,30 – 0,50 м от съвременната повърхност– едри и средни полуобработени и ломени камъни, строителни отпадъци, инертни материали. На 0,50 до 0,80 м от съвременната повърхност продължаваха да се отнемат средни по размер и големи ломени и полуобработени камъни – останки от съществувалите през XIX – XX в. жилищни постройки.

На дълбочина от 0,70 до 0,90 м от съвременната повърхност в различните части на изкопа се достигаше пласт с овъглена пръст, преобладаващо с материали от османския период, също и от Средновековието, и по-малко на брой антични материали.

Османските и средновековните структури с прилежащите им пластове са нарушили и унищожили античните структури и пластове. Сравнително запазен и компактен е пластът с архаични материали в централната северна част на изкопа, в кв. В 2 (обр. 1).

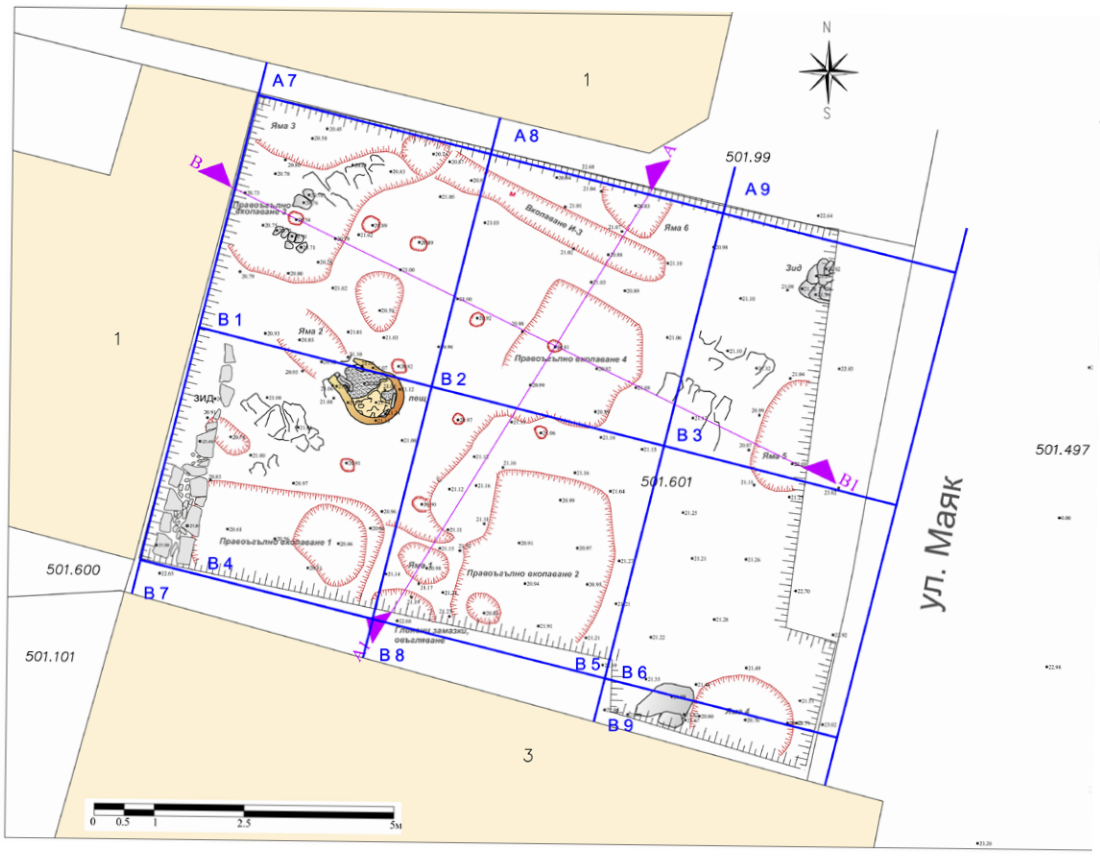
На дълбочина от 1,40 до 1,70 м в различните части на изкопа се достигнаха различни по план и функция негативни структури (вкопавания) в еозиралата скала: правоъгълни вкопавания, ями с овално или кръгло сечение, малки ями с диаметър 0,20 – 0,30 м (обр. 2, 3).

В нивата на овъглените пластове в централната част на изкопа бяха документирани деструкции от малки и средни по размер ломени камъни на 1,20 м под съвременната повърх-

Обр. 1. Северен профил на обекта: 1 – бетон; 2 – пласт от сбита светлокафява пръст от Ново време; 3 – кафява пръст, дребни и средни по размер камъни, черупки от миди, пласт от Ново време, донякъде сходен с 2; 4 – силно овъглен пласт от османския период (XVI – XVII в.); 5 – Яма № 3, пласт от рохка тъмна пръст, дребни въглени, фрагменти строителна керамика, ранна османска епоха (XVI – XVII в.); 6 – Яма № 3, тъмнокафява рохка пръст, въглени, черупки от миди, ранна османска епоха; 7 – овъглен пласт, на места наситен с деструкции от строителна керамика и камъни, преобладаващо с материали от Средновековието (XII – XIV в.); 8 – Яма № 6, рохка кафява пръст, материали от класическата епоха (V в. пр. Хр.); 9 – светлокафява пръст, дребни въглени, мергел, материали от архаичната епоха (VI в. пр. Хр.)

Fig. 1. Northern cross-section of the site: 1 – concrete; 2 – a layer of compacted light brown earth from modern times; 3 – brown earth, small and medium-sized stones, clam shells, a layer of the modern times, somewhat similar to number 2; 4 – heavily charred layer from the Ottoman period (16th – 17th c.); 5 – Pit No. 3, layer of loose dark soil, small charcoal, architectural ceramics, early Ottoman period (16th – 17th c.); 6 – Pit No. 3, dark brown loose soil, charcoal, clam shells, early Ottoman period; 7 – charred layer, in some places saturated with debris of architectural ceramics and stones, predominantly with materials from the Middle Ages (12th – 14th c.); 8 – Pit No. 6, loose brown soil, Classical period materials (5th c. BC); 9 – light brown soil, small pieces of charcoal, marl, materials from the Archaic period (6th c. BC)

Обр. 2. План на проучената площ (автор С. Ненчев)

Fig. 2. Layout of the excavated area (author S. Nenchev)

ност, а в югозападната част на изкопа на същото ниво се откриха останки от най-долния ред на основата на зид от ломени камъни на калова спойка. В различните части на археологическия изкоп в пластове, съответстващи като нива на нивото на зида, керамиката и предметите са предимно от ранната османска епоха и Късното средновековие, но има също така и антична керамика. В северозападната част на изкопа беше проучена яма (яма № 3), в която се откриха фрагменти късносредновековна керамика от XVI – XVII в. Ямата пресича правоъгълно вкопаване № 3 от класическата епоха, южно от нея, и продълговато вкопаване ориентирано изток – запад от архаичната епоха (VI в. пр. Хр.) на изток.

В южната част на изкопа бяха проучени две правоъгълни вкопавания (правоъгълно вкопаване № 1 и правоъгълно вкопаване № 2) от XII – XIII в. В пластовете над тези правоъгълни вкопавания и в обема на самите вкопавания керамиката и археологическите материали са предимно от XII – XIII в.: фрагменти обикновена битова керамика, белоглинена глазирана керамика, сграфито керамика от XII – XIII в., амфорна тара. В обема на правоъгълно вкопаване № 2 беше открита билонова номизма на Мануил I Комнин (1143 – 1180).

В централната част на източния профил на изкопа беше проучена средновековна яма (яма № 5), в която материалите са от XIII – XIV в. В северната част на източния профил на изкопа се разкри част от зид от ломени камъни на калова спойка, ориентиран изток – запад, изграден върху скалната повърхност.

В централната западна част на обекта беше проучена частично запазена двукамерна пещ с кръшовидно хоризонтално сечение. Долната камера е вкопана в меката скала, като е оградена с камъни. В централната част на долната камера се разкри каменно подпорно стълбче. Скарата на пещта е от плоски камъни, върху които е сложена глинена замазка. Горната камера е била с глинобитен градеж. Парчета отухлена глина от него се откриваха на различните етапи на почистване на пещта. От външната страна на пещта се зачисти силно отухлена пръст. Югоизточната част от скарата е запазена в по-голямата си част. Подът на долната камера и канала е от глинена замазка, добила сивкав цвят.

При почистването на частично нарушената северозападна част на долната камера се откриха фрагменти средновековна битова керамика от XII – XIII в. Нивата, на които се намират запазените части на средновековните правоъгълни вкопавания са съпоставими с нивата, на които е разполо-

жена пещта. Стратиграфски пещта застъпва вкопаване от архаичната епоха – яма № 2. Функционално пещта е битова и вероятно датировката е близка с тази на средновековните правоъгълни вкопавания.

С датировка в класическата епоха (V – IV в. пр. Хр.) са две негативни структури – едно правоъгълно вкопаване (правоъгълно вкопаване № 3 от IV в. пр. Хр.) и дъното на една яма (яма № 6 с материали от V в. пр. Хр.).

Обр. 3. Въздушна снимка на обекта

Fig. 3. Aerial photo of the site

Правоъгълно вкопаване № 3 попада в северозападната част на изкопа. Във видимата централна част на вкопаването беше зачистена структура от наредени дребни камъни, помежду тях малко вкопаване (яма), а в ямата – керамичен предмет (поставка). Северозападно от малката яма се разкри горната част на амфора от класическата епоха, произведена на о-в Хиос, с датировка в IV в. пр. Хр.

В централната северна част на обекта над основната скала беше проучен пласт с дебелина ок. 0,30 м с материали (източногръцка керамика, чернофигурна атическа керамика, местна керамика, амфорна тара) от архаичната епоха, а под него – две негативни структури с датировка в архаичната епоха – правоъгълно вкопаване № 4 и надлъжно вкопаване, ориентирано изток – запад.

Правоъгълно вкопаване № 4 беше запълнено с пясък със светъл цвят, с дебелина ок. 0,15 м. Отчитайки възможността вкопаването да има функция на приземна част на жилищна структура, вероятно пясъкът е бил сложен с функция да изолира. В централната западна част на вкопаването се зачисти малка кръгла яма, вероятно служила за поставяне на дървена подпора.

Северно от правоъгълно вкопаване № 4 беше проучено надлъжно вкопаване, ориентирано изток – запад. В обема му се откриха фрагменти от архаична керамика, фрагменти изпечена глина, парчета желязна шлака, дребни камъни.

В различните части на изкопа бяха проучени три ями с материали от архаичната епоха: ями № 1, 2, 4. В тях се откриваха фрагменти от архаична керамика, черупки от миди, животински кости.

След престъргване на основната скала се зачистиха поне осем малки ями с размери от 0,20 × 0,25 м до 0,25 × 0,30 и дълбочина 0,15 – 0,20 м. Вероятно са служили за поставяне на дървени подпори – колове. Основно са разположени в северозападната част на изкопа, но не може да се прецизира тяхната подредба и функцията им като принадлежащи на определена археологическа структура/структури.

Проучените правоъгълни вкопавания вероятно са останки от структури, свързани с функционирането на приземни или избени части на съществували жилищни структури.

RESCUE EXCAVATIONS OF STRUCTURES FROM ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES IN THE NORTHERN PART OF THE OLD TOWN OF SOZOPOL

Yoto Valeriev, Dimitar Nedev, Ognyan Lulev

Summary

The survey was conducted in October 2023, in a property located at 5 Mayak Str. in Sozopol. In the property there was a house built in the first half of the 20th c. above the foundations of another house from the Bulgarian Revival period.

The ruins of the residential buildings that existed in the 19th – 20th c. were removed to a depth of up to 0,90 m from the modern surface.

At a depth of 0.70 to 0.90 m from the modern surface in the different parts of the excavation, a layer of charred soil was reached, predominantly with materials from the Ottoman period. The Ottoman and medieval structures with their adjacent strata have disturbed and destroyed the ancient structures and strata. The layer with materials from the

Archaic period (6th c. BC) in the central northern part of the excavation (grid square B 2) is relatively preserved and compact (fig. 1).

At a depth of 1.40 to 1.70 m in the different parts of the excavation, negative structures of various plans and functions were reached in the eroded rock: rectangular excavations, oval or round pits, small pits with a diameter of 0.20 – 0.30 m (figs 2, 3).

In the southwestern part of the excavation, the remains of the foundation of a wall of quarry stones with mud bonding were found. The ceramics and objects in layers corresponding to the level of the wall are mainly from the early Ottoman period and the Late Middle Ages. A pit (pit No. 3) with materials from the 16th – 17th c. was explored in the northwestern part of the excavation.

Two rectangular negative structures (rectangular excavation Nos 1 and 2) from the 12th – 13th c. AD were studied in southern part of the archaeological excavation. In the strata above and within these rectangular features, the archaeological materials are mainly from the 12th – 13th c. AD.

In the central part of the eastern profile, a medieval pit (pit No. 5) was studied, in which the materials are from the 13th – 14th c. AD were found.

A partially preserved two-chamber kiln was studied in the western part of the site. In the partially disturbed northwestern part of the lower chamber of the kiln, fragments of medieval ceramics from the 12th – 13th c. AD were found. Stratigraphically, the kiln is located above a section of an archaic pit (pit No. 2). Probably the kiln date is chronologically close to that of the medieval rectangular negative structures.

Two negative structures, dated to the Classical period (5th – 4th c. BC), were studied – rectangular excavation No. 3 and pit No. 6.

In the central northern part of the site, above the rock, a layer with materials from the Archaic period was studied. Below that layer, two negative structures dated to the Archaic period were excavated – rectangular excavation No. 4 and a longitudinal excavation, east – west oriented.

In the different parts of the site, three pits with materials from the Archaic period were studied: pits Nos 1, 2, and 4.

The rectangular negative features investigated as a result of the archaeological survey are probably the remains of structures related to the functioning of ground or basement parts of residential structures in the ancient and medieval times.

Yoto Valeriev, Regional Museum of History – Burgas, yotov_81@abv.bg
Dimitar Nedev, Municipal Cultural Institute "Museum Centre – Sozopol", am_sozopol@abv.bg
Ognyan Lulev, Municipal Cultural Institute "Museum Centre – Sozopol", am_sozopol@abv.bg

---

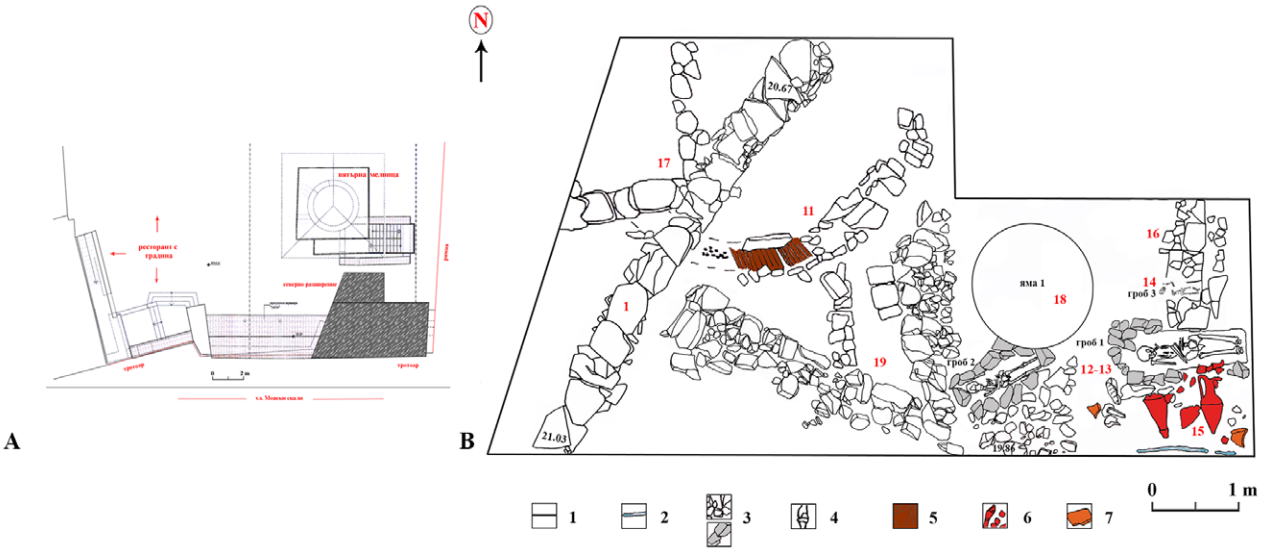
№ 5. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В СТАРИЯ ГРАД НА СОЗОПОЛ – МНОГОПЛАСТОВ ОБЕКТ „ВЯТЪРНА МЕЛНИЦА“

Явор Иванов, Димитър Недев, Бориславa Гълъбова, Калина Йорданова, Димитър Костов, Мария Манолова-Войкова

От 14.11. до 14.12.2023 г. се проведоха спасителни археологически разкопки в УПИ XV-15, кв. 1, идентичен с ПИ 67800.501.15 по плана на гр. Созопол, ул. „Морски скали” № 27А (обр. 1.А). Спасителните разкопки се извършиха във връзка с предстоящо изграждане на нов навес в източната част на градината на ресторант „Вятърна мелница“, южно от самата мелница.

Обектът е с дължина 7 м, ширина 3,50 м, ситуиран в югоизточната част на ресторанта с прилежащата му градина и южно от вятърната мелница (обр. 1.А). Поради цялостното разкриване на структура № 11 (част от средновековна пещ), обектът се разшири в северна посока – дължина 3,50 м и ширина 1,50 м. Реална дълбочина на стерилната скала (дъно на яма № 1), измерена от ул. „Морски скали“ е 3,60 м.

Вследствие на проведените разкопки бяха разкрити и проучени 19 археологически структури, разположени на дълбочина от 0,40 м (кота 21,04 м н. в.) до 2,70 м (кота 18,34 м н. в. – скала-дъно на яма № 1). Хронологията им е от средата на V в. пр. Хр. до края на XIX – началото на XX в (обр. 1.В).

Обр. 1. Обект „Вятърна мелница“ – план на археологическите структури (втора половина на V в. пр. Хр. – края на XIX – началото на XX в.). А – местоположение на археологическия обект в границите на ресторант „Вятърна мелница“; В – археологически структури: 1 – канал, края на XIX – началото на XX в; 11 – част от пещ, XII – XII в.; 12 – 14 – гробове № 1 – 3, след IV в. сл. Хр.; 15 – депозит от съдове, втора половина на IV в. пр. Хр; 16 – част от сграда, втора половина на IV – началото на III в. пр. Хр; 17 – част от сграда, XV – XVI в; 18 – яма № 1, втора половина на V в. пр. Хр.; 19 – част от сграда, втора половина на IV – началото на III в. пр. Хр. Легенда: 1 – граници на обекта; 2 – варовикова структура; 3 – камъни; 4 – човешки скелет; 5 – кирпичени деструкции; 6 – керамика; 7 – тухли (автор Я. Иванов)

Fig. 1.1 “Windmill” site – layout of the archaeological features (second half of the 5th c. BC – end of the 19th – beginning of the 20th c. AD). A – location of the archaeological site within the boundaries of the Windmill Restaurant; B – archaeological structures: 1 – drain, late 19th – early 20th c.; 11 – part of a kiln, 12th – 13th c. AD; 12-14 – graves Nos 1 – 3, after the 4th c. AD; 15 – deposit of vessels, second half of the 4th c. BC; 16 – part of a building, second half of the 4th – beginning of the 3rd c. BC; 17 – part of a building, 15th – 16th c. AD; 18 – pit No. 1, second half of the 5th c. BC; 19 – part of a building, second half of the 4th – beginning of the 3rd c. BC. Key: 1 – boundaries of the site; 2 – limestone structures; 3 – stones; 4 – human skeleton; 5 – mudbrick debris; 6 – pottery; 7 – bricks (author Y. Ivanov)

Антични структури. В източната част на обекта се проучи полувкопана в стерилната скала яма (структура № 18, обр. 1.В) с приблизително кръгла форма (диаметър 1,70 м). Отворът на ямата се регистрира на дълбочина 2,30 м, запечатан със сбит жълт пласт от трабмована глина (дебелина 8 см). В северната част на тази запечатка имаше добре изградено горяло петно с форма близка до елипса, а в източната ѝ периферия – две негативни структури с диаметър 0,30 × 0,35 м. Пълнежът на ямата е с дебелина 0,50 м, като в него се откриха единични фрагменти керамика и средни по размер ломени камъни, животински кости (овца, свиня и няколко от дребни преживни), два глинени жетона и фрагментирано ойнохое (цял профил). Според типологическите характеристики съда ямата се датира в средата на V – трета четвърт на V в. пр. Хр. До източната периферия на ямата и малко над нея (кота 19,49 м н. в.) се проучи структура № 16 – част от зид с оформено място за колона откъм север (обр. 1.В). Структурата е изградена от средни по размер и големи камъни на суха зидария. Разкритата дължина на зида с колона е 1,60 м, широчина 0,42 – 0,45 м. От вътрешната източна страна на зида е оформен плитък цокъл. Зидът продължава в северна посока (извън обекта), докато от юг прекъсва от вкопаването на по-късните гробове № 1 и № 3 (структури № 12 и 14), но и без данни за запазена субструкция. От източната му страна се откри фрагмент от архитектурен детайл – глинена сима с изображение на Горгона Медуза (обр. 3.1). Датировката на структурата е във втората половина на IV в. – първа половина на III в. пр. Хр., съгласно намерените сима и монети (дихалки) на Аполония Понтика, разположени в същия стратиграфски пласт (обр. 3.2). Структура № 15, разположена южно от структура № 16 и гроб № 1 (структура № 12) представлява амфорно струпване (кота 19,46 м н. в.) от две почти цели амфори, между тях фрагменти от други два съда (кана и лекит) и гърловина на трета амфора, запазена наполовина, пресечена от гробната яма на структура № 12, гроб № 1 (обр. 1.В; обр. 4). Структурата продължава в южна посока, извън границите на проучвания обект, но в профила от тази страна и над струпването (обр. 1.В) беше регистрирана варовикова плочеста структура, която е индикатор, че структура

Обр. 2. Археологически структури на обект „Вятърна мелница“: 1 – антична сграда; 2 – част от антична структура; 3 – яма; 4 – разрушена средновековна пещ; 5 – късносредновековно помещение; 6 – стерилна скала (автори: С. Ненчев, Я. Иванов)

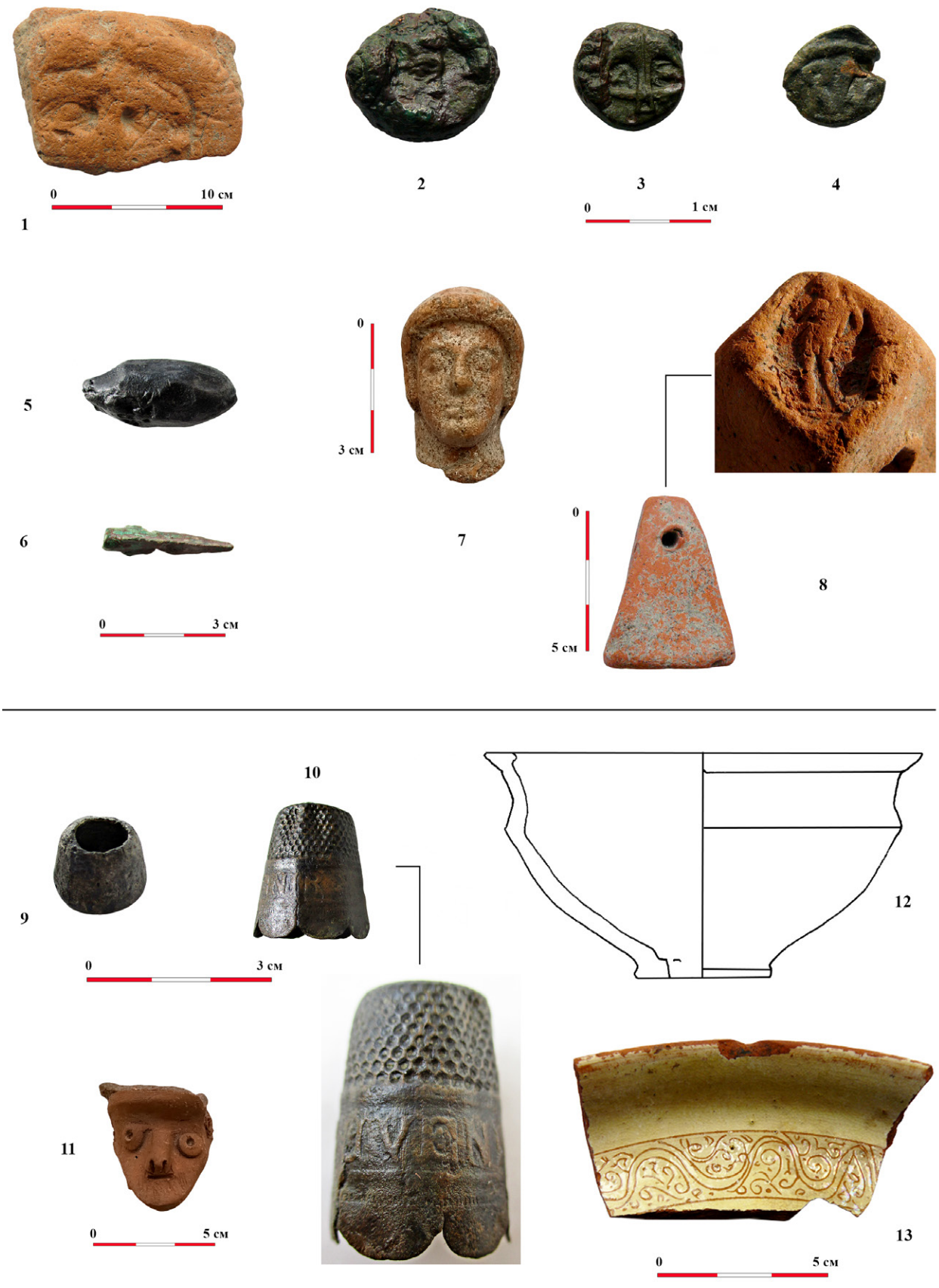
Fig. 2. Archaeological features at the "Windmill" site: 1 – ancient building; 2 – part pf an ancient structure; 3 – pit; 4 – destroyed medieval kiln; 5 – late medieval room; 6 – bedrock (authors: S. Nenchev, Y. Ivanov)

№ 15 би могла да се определи като депозит към сграда. Датировката на структура № 15 е във втора половина на IV в. пр. Хр. според депонираните амфори.

В централната и западна части на обекта, под нивото на късносредновековна сграда (структура № 17) и средновековна пещ (структура № 11), на дълбочина 1,40 – 1,50 м се проучи част от сграда (структура № 19, кота 18,38 м н. в., обр. 1.В). Античната сграда е в пласта, в който са вкопани гробове № 1 и 2 (структури № 12 и 13), а гроб № 2 – и в периферията на югоизточната ѝ страна (обр. 1.В). Запазени външни размери 3,84 м (И – З); източен зид – 2,83 м; южен 4,10 м. Максималната запазена височина на зидовете е 0,46 м, а ширината е 0,60 м. Изградени са от малки, средни по размер и големи камъни на суха зидария (обр. 1.В). Стените са съставени от един до три реда камъни, които до южния профил образуват ъгъл. Разкритите зидове очертават форма на сградата близка до правоъгълната. В югозападния ъгъл се разкри кирпичена деструкция от надстройката на сградата (I ниво на проучване на структурата). Според откритите монети (две „запечатени“ между камъните от сградата и нейните кирпичени деструкции, обр. 3.3) датировката на сградата е в края на IV – първа половина на III в. пр. Хр.

Средновековни и по-късни структури. Структури № 12 – 14 са три гроба от некропол и без връзка с първия проучен в обекта (структури № 2 – 10). Те попадат в югоизточната страна на обекта (обр. 1.В). Гробовете се разкриха на дълбочина 1,70 – 1,80 м (коти 19,58 – 19,38 м н. в.). Мъртвите са били положени в обикновени гробни ями, които не личат на терена. Ямите на гробове № 1 и 2 (структура № 12, гроб № 1 – мъж, 35 – 40 г.; структура № 13, гроб № 2 – *Infans II*), са оградени със средни по размер ломени камъни, които са взети от античната сграда (структура № 19). Детският гроб (структура № 14, гроб № 3; *Infans I*, възраст 0±3 месеца) е до северната страна на гроб № 1 (обр. 1.В). Погребаните са положени по гръб, с глава на запад – югозапад. При погребалните действия, свързани с гроб № 1 е нарушена по-ранната структура № 15. Гробовете нарушават античен пласт от V – IV в. пр. Хр. Вероятната датировка на този некропол е през средновековната епоха, най-късно до XIV в., единствено според позицията на погребаните – с глава на запад. Хронологически показател за друга датировка е монетата на император Анастасий I (491 – 518 г.), открита в същата част на обекта, но на дълбочина 0,95 м (обр. 3.4) и твърде хипотетично може да се свърже с извършителите на погребалните действия. Гробовете са част от по-голям некропол, продължаващ на запад и юг (под ул. „Морски скали“) според стратиграфските данни на профилите в тези части, но извън границите на обекта.

Структура № 11 е разрушена производствена пещ, която се откри на кота 20,66 – 20,77 м н. в. (дълбочина 1,10 – 1,30 м) в северозападната страна на проучвания терен (обр. 1.В; обр. 2.4). Тя е разрушена от съвременния канал (структура № 1) и късносредновековно помещение (структура № 17) в западна и северозападната си части (обр. 1.В). От нея е запазена външната южна стена, оформяща дъгата на съоръжение, вероятно с крушовидна форма. Ориентирано е изток – запад. Външната дъга е с разкрит участък с височина 0,60 м. и широчина 0,34 м. Дъгата оформя хипотетичен диаметър по надлъжната ос около 2,70 м. Малко след прекратяване на използването на съоръжението пещта е трансформирана в яма, чиито пълнеж (дебелина 2,80 м) е съставен от рохка пръст, въглени (висока концентрация), животински кости (говедо, коза, свиня, части от три коня) и керамични фрагменти. Според открития керамичен материал структурата се датира в XII – XIV в. (обр. 3.11, 13).

Обр. 3. Находки: 1-8 – предмети от Античността; 9-13 – предмети от Средновековието (автори: Я. Иванов, Д. Недев, Д. Димчева)

Fig. 3. Small finds: 1-8 – objects from antiquity; 9-13 – objects from the Middle Ages (authors: Y. Ivanov, D. Nedev, D. Dimcheva)

Обр. 4. Структури № 12 – 13 и № 15 – депозит от амфори и други съдове (снимка Я. Иванов)

Fig. 4. Features Nos 12 – 13 and No. 15 – deposit of amphorae and other vessels (photo Y. Ivanov)

Обр. 5. Структури № 2 – 10 – гробове от некропол (снимка Я. Иванов)

Fig. 5. Features Nos 2 – 10 – graves from a necropolis (photo Y. Ivanov)

Структура № 17 е ъгъл на късносредновековно помещение, попадащо в северозападния участък на обекта (обр. 1.В; обр. 2.5), разкрит на дълбочина 0,80 м (кота 21,50 м н. в.). Структурата е съставена от малки и средни по размер камъни в хоризонтални редове на суха зидария. Помещението се датира в XIV – първата половина на XV в., според открития *in situ* до източната стена от вътрешната ѝ страна цял керамичен съд.

Структури № 2 – 10 – некропол, разположен по цялата дължина на обекта, като гробовете са концентрирани в три зони в югозападната, югоизточната и средната части на обекта (обр. 5). Западната част на некропола е разрушена от структура № 1 (покрит съвременен канал), частично и структура № 2, гроб 1. Костните останки се откриха на дълбочина 0,45 м (кота 20,86 м н. в.) и са част от по-голям некропол, вероятно продължаващ на запад и юг, извън границите на обекта. Скелетите са с глава на запад – югозапад. Предполагаемата датировка на некропола е след XV в.

Структура № 1 се откри на дълбочина 0,40 м (кота 21,04 – 20,57 м н. в.) и представлява канал, изграден от вертикални камъни, покрит с плоски камъни и денивелация в северна посока (обр. 1.В). Структурата е разположена в цялата ширина на обекта, в неговата западна част, продължава и на север. Датировката е в края на XIX – началото на XX в. според откритата монета от 1 лев от 1925 г. на Царство България в него.

Открити бяха различни находки: бронзови монети и предмети, части от теракоти, стъклени гривни, рибарски тежести, тежести за стан, предмети от нападателно въоръжение, цели керамични съдове или цели профили на такива и др. (обр. 3).

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE OLD TOWN OF SOZOPOL – "WINDMILL" MULTILAYER SITE

Yavor Ivanov, Dimitar Nedev, Borislava Galabova, Kalina Yordanova, Dimitar Kostov, Mariya Manolova-Voykova

Summary

During the rescue archaeological excavation of the site, nineteen archaeological features were excavated (fig. 1). The detection depths of the separate structures range from 0.40 m (21.04 masl) to 2.70 m (18.34 masl – pit No. 1). The chronological time span of the site is between the mid-5th c. BC to the late 19th – early 20th c.

Four features dated to antiquity were discovered. The earliest one is a pit (No. 18), cut into the rock. The pit is dated to the middle – second half of the 5th c. BC on the basis of the *oenochoe* discovered there (fig. 1.B). Structures Nos 16 and 19 are walls of buildings constructed of hewn stones (fig. 1.B). Both structures date back to the late 4th – first half of the 3rd c. BC, according to the coins and the *sima* with Gorgon Medusa (fig. 3.1-3) found in their contexts. Structure No. 15 is a deposit of vessels (fig. 4) – amphorae, jars, and a *lekythos* – whichh extends beyond the site boundary and dates the feature to the second half of the 4th c. BC.

Medieval and later structures were also found at the site. Three graves (structures Nos 12 – 14) are part of a necropolis. Grave No. 1 disturbs the earlier structure No. 15. The cemetery is probably from the medieval period, up to the 14th c. AD, or alternatively, from the 5th – 6th c. AD. Dating is suggested on the basis of a coin of Anastasius I (AD 491 – 518) found in the same part of the site but at a depth of 0.95 m from the surface (fig. 3.4).

Structures Nos 2 – 10 are graves that form part of a cemetery located along the entire site length at a depth of 0.45 m from the surface (fig. 5). The tentative chronology of the necropolis is post-15th c. AD. Structure No. 11 is a demolished kiln (fig. 2.4). According to the discovered ceramic material, the structure dates back to the 12th – 14th c. AD. Structure No. 17 is a corner of a late medieval building (fig. 2.5). An entirely preserved ceramic vessel discovered *in situ* in the interior, next to the east wall, dates the building to the 14th – first half of the 15th c. AD. Structure No. 1 is a drain constructed of vertically placed stones and covered with stone slabs; the drain is sloping northward (fig. 1.B). It is dated to the late 19th – early 20th c., according to a coin from 1925 of the Kingdom of Bulgaria..

Yavor Ivanov, iavor.ivanov@gmail.com
Dimitar Nedev, Municipal Cultural Institute "Museum Centre – Sozopol", am_sozopol@abv.bg
Borislava Galabova, Laboratory of Human Bioarchaeology, galabovab@gmail.com
Kalina Yordanova, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, iordanova.kalina@gmail.com
Dimitar Kostov, d_kostov62@abv.bg
Mariya Manolova-Voykova, Regional Museum of History – Varna, mara_manolova@yahoo.de

ИЗВЪНГРАДСКИ ОБЕКТИ

№ 6. СЕЛИЩНА СТРУКТУРА И НЕКРОПОЛ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА АПОЛОНИЯ ПОНТИКА В М. МЕСАРИТЕ, СОЗОПОЛ

Кръстина Панайотова, Теодора Богданова

Редовното археологическо проучване на обект „Селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите" в землището на гр. Созопол се извърши през месец юни 2023 г. и беше съсредоточено само в сектор Месарите 4 (обр. 1), който през 2022 г. беше консервиран и социализиран. В разкопките на терен участваха д-р А. Пенчева, Л. Маноилова (Фондация „Балканско наследство"), д-р К. Колпан и 15 доброволци – студенти от Университет в Айдахо, САЩ, които се

Обр. 1. Общ изглед на сектори Месарите 4 и Месарите 4-юг (снимка А. Баралис)

Fig. 1. General view of the Mesarite 4 and Mesarite 4-south sectors (photo A. Baralis)

обучават по програмата на проекта „Археология и биоархеология на Аполония Понтика“ в рамките на Полева школа „Балканско наследство“. След приключване на теренната работа на обект „Селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите“ дейността по проекта продължи с изследване на костен материал от некропола на Аполония в м. Калфата.

Основната цел на редовните археологически проучвания беше да се разкрие, проучи и документира трасето на античния път с каменна настилка южно от сектор Месарите 4, за да се уточнят неговата посока и хронология.

Изборът на мястото за проучване през 2023 г. беше продиктуван от данните, получени от LiDAR изследването, направено през 2010 г. Новият участък е разположен на около 10 м югозападно от оградата на сектор Месарите 4. Теренът е отделен от сектор Месарите 4 с изкопана от военните през XX в. траншея с ориентация изток – запад. Той е с наклон от изток към запад, като зоната е обрасла с храсти и единични дръвчета.

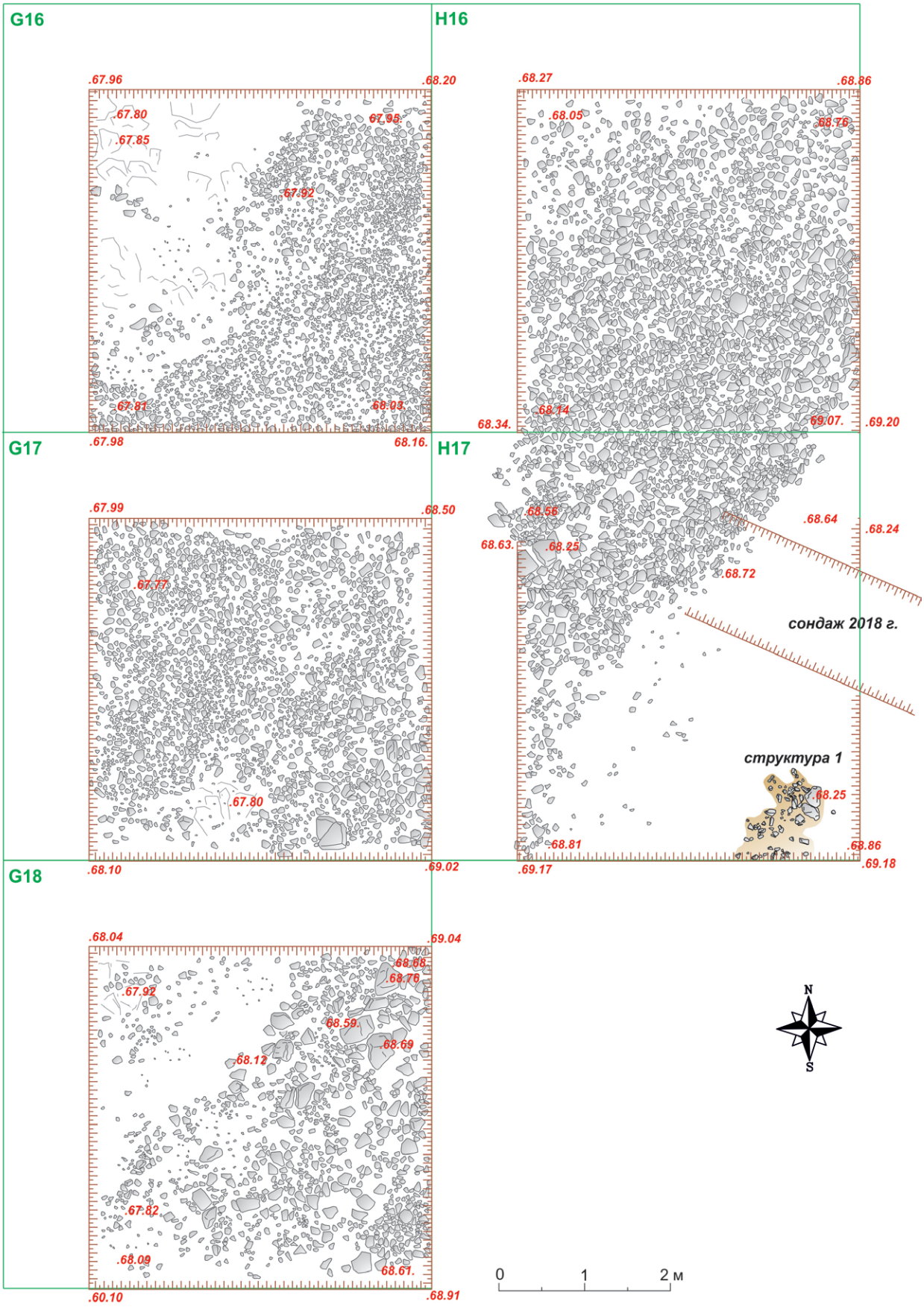
След разчистването на повърхността в новия участък Месарите 4–юг беше поставена план-квадратната мрежа, която е продължение на мрежата, използвана в сектор Месарите 4 (обр. 2). Разкопките се извършиха в пет квадрата (кв. G16, G17, G18, H16 и H17), в които попада ясно различим на терена позитив с ориентация североизток – югозапад и наклон на запад, и в който през 2018 г. беше заложен сондаж № 6 (Панайотова и др. 2019, 202, обр. 2).

В резултат на работата и в петте квадрата беше разкопан тънък пласт от сбита кафява пръст, под който се разкри разсип от ломени камъни с ориентация североизток – югозапад. Установи се, че позитивът от средни по размер и на места големи камъни в квадрати H16, H17 и G18 представлява останки от стена, ограждаща античния път от изток.

Разчистването на разсипа от ломени камъни в северозападната част на квадрати G16, G17 и G18 доведе до разкриването на част от трасето на античния път, което тук е покрито с дребни заоблени камъни, набити плътно в сбита кафява пръст.

Откритите движими културни ценности са малобройни и представляват единични фрагменти от строителна керамика (между които част от керемида със следи от животинска лапа), малко стени от амфори и местни съдове, фрагмент от теракота – женска фигура от края на IV – началото на III в. пр. Хр., подобна на теракотите, открити в елинистическа фамилна гробница от некропола на Аполония Понтика (Bogdanova et al. 2021, 554, fig. 5.4), бронзова монета на Аполония – малък номинал от края на IV – началото на III в. пр. Хр., ковани железни пирони с различна големина (за приковаване и украсителни) и железен габър.

Резултатите на археологическите проучвания в сектор Месарите 4-юг през 2023 г. потвърдиха хипотезата, че античният път, който в проучената част на сектор Месарите 4 е с ориентация север – юг, много скоро рязко завива на югозапад. През класическата епоха той свързва Аполония Понтийска с нейната хора (гъста мрежа от сгради и надгробни могили) и рудните находища на Медни рид (Baralis, Panayotova 2015, 978, fig. 10).

Обр. 2. План на сектор Месарите 4-юг (автор А. Каменаров)

Fig. 2. Plan of the Mesarite 4-south sector (author A. Kamenarov)

Обр. 3. Сектор Месарите 4-юг (снимка Т. Богданова)

Fig. 3. Mesarite 4-south sector (photo T. Bogdanova)

Литература

Панайотова и др. 2019: К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 200 – 203.

Baralis, Panayotova 2015: A. Baralis, K. Panayotova. Apollonia du Pont, les travaux de la mission ar chéologique franco-bulgare. – Académie des inscriptions & belleslettres. Comtes rendus des séances de l'année 2015, avril – juin. Fascicule 2015-2. Paris, 2015, 945 – 999.

Bogdanova et al. 2021: T. Bogdanova, M. Popova, D. Nedev, M. Krumova. A Hellenistic family tomb and two early Roman graves from Apollonia Pontica. – In: G. Tsetskhladze, A. Avram, J. Hargrave (eds). The Greeks and Romans in the Black Sea and the importance of the Pontic region for the Greco-Roman world (7th century BC – 5th century AD): 20 Years On (1997-2017). Proceedings of the Sixth International Congress on Black Sea Antiquities (Constanța – 18-22 September 2017). Oxford, 2021, 550 – 560.

SETTLEMENT AND NECROPOLIS IN THE TERRITORY OF *APOLLONIA PONTICA* IN MESARITE LOCALITY, SOZOPOL

Krastina Panayotova, Teodora Bogdanova

Summary

In 2023, the archaeological survey of the site "Settlement and necropolis in the territory of *Apollonia Pontica* in Mesarite locality", Sozopol, was concentrated only in sector Mesarite 4 (fig. 1).

The main goal was to unearth, study and document the route of the ancient stone-paved road, south of the sector Mesarite 4, in order to specify its direction and chronology.

The choice of the excavated area in 2023, which is located about 10 m southwest of the building in sector Mesarite 4, was dictated by the data obtained from the LiDAR survey, carried out in 2010, and by the results from the trench 6, excavated here in 2018.

The square grid in the new section Mesarite 4-south was a continuation of the one used in the sector Mesarite 4 (fig. 2). Excavations were carried out in five grid squares (G16, G17, G18, H16, and H17) in which there was a clearly distinguishable positive on the ground with a northeast – southwest orientation.

As a result of the excavations, a thin layer of compact brown soil was removed in all five grid squares, under which an accumulation of stones, with a northeast – southwest orientation, was revealed. It was established that the positive of medium-sized and in large stones in grid squares H16, H17, and G18 indicates the remains of a wall, enclosing the ancient road from the east.

The excavation of the stone accumulation, in the northwest of grid squares G16, G17, and G18 (fig. 3), revealed part of the ancient road, build of small rounded stones packed tightly into compacted brown soil.

The finds were few: a single ceramic fragment of a terracotta; a bronze coin of *Apollonia* from the end of the 4th – beginning of the 3rd c. BC, iron nails of different sizes.

As a result of the archaeological researches in the sector Mesarite 4-south in 2023, the hypothesis that the ancient road, which in the studied part of the sector Mesarite 4 has a north – south orientation, turned sharply to the southwest was confirmed. During the Classical period, it connected *Apollonia Pontica* with its *chora* and the ore deposits of Medni Rid Ridge.

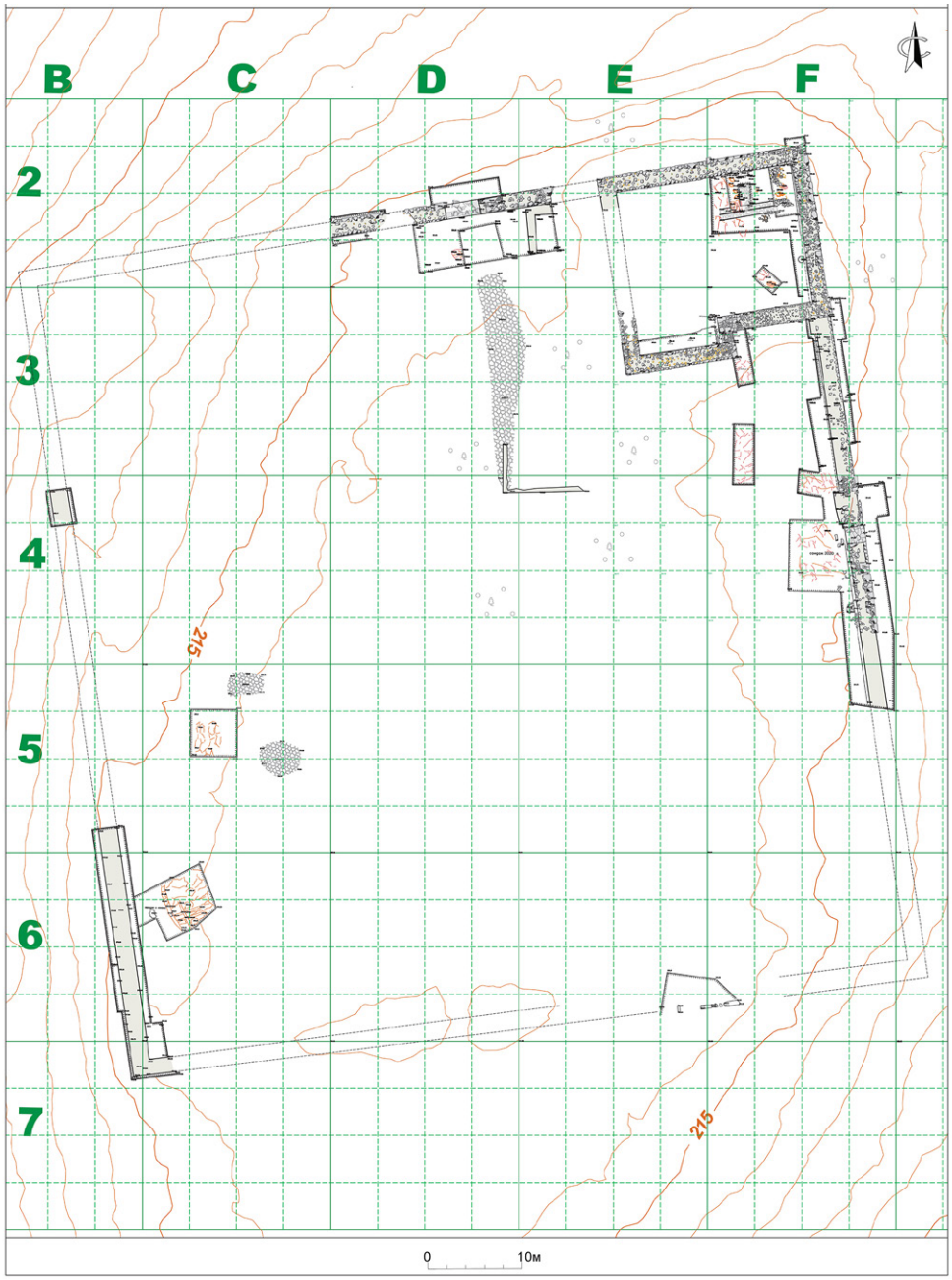
Krastina Panayotova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, kpanayotova@abv.bg
Teodora Bogdanova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vorbog@yahoo.com

№ 7. АНТИЧНА КРЕПОСТ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. РАВАДИНОВО, ОБЩ. СОЗОПОЛ

Павлина Девлова, Милена Крумова

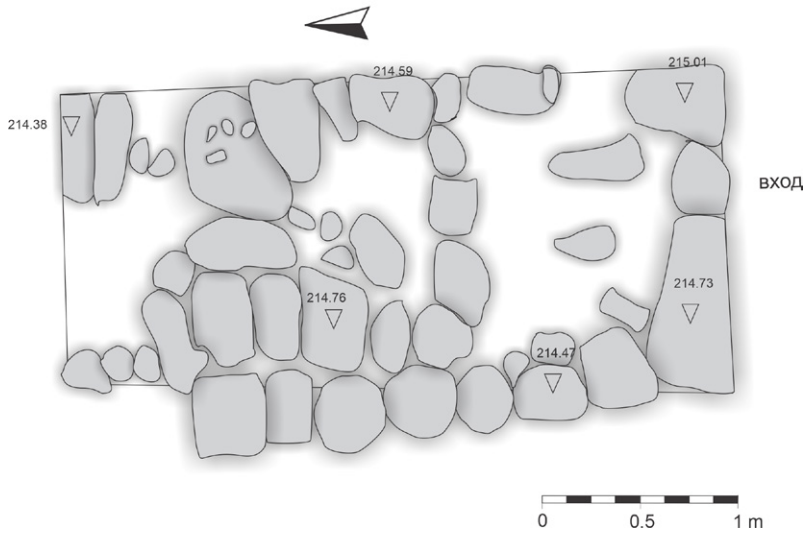
Антична крепост при с. Равадиново е разположена на висок хълм от веригата Медни рид в Странджа. Археологическите разкопки през 2023 г. (седми сезон) бяха продължение на теренните изследвания от 2017 до 2022 г.

Археологическото проучване се проведе в периода 10.08.2023 г. – 28.10.2023 г. под ръководството на П. Девлова (НИМ) и М. Крумова, (СУ „Св. Климент Охридски") – заместник-ръководител и с участието на доц. К. Панайотова (НАИМ – БАН) – консултант, П. Лещаков (НАИМ–БАН) – консултант

Обр. 1. Общ план на крепостта при с. Равадиново (автор А. Каменаров)

Fig. 1. General plan of the fortress near Ravadinovo village (author A.Kamenarov)

Обр. 2. Източен зид до пешеходния вход на крепостта, детайл

Fig. 2. Eastern wall to the pedestrian entrance to the fortress, detail

Обр. 3. Цитадела (снимка с дрон С. Шербанов)

Fig. 3. Citadel (drone photo S. Sherbanov)

металургични дейности, геодезисти – инж. А. Каменаров, инж. С. Ненчев; интердисциплинарни изследвания – д-р Р. Манова, проф. Б. Рангелов и доц. Г. Авдеев (ИФХ – БАН); заснемане с дрон – С. Шербанов; реставратори – Ц. Дочева (НИМ), Д. Богданова и С. Варадинова (НХА), Г. Илиев (РИМ – Ямбол), 16 студенти от магистърски програми в СУ „Св. Климент Охридски", НХА, УНИБИТ и 88 доброволци – ученици в НГДЕК.

Разкопките се осъществиха на площ от около 350 кв. м (обр. 1) Продължи разкриването и документирането на укрепителната система, пространството в крепостта и вътрешната укрепена част. Теренната работа беше организирана и проведена в двата сектора на античната крепост: сектор Север и сектор Юг (обр. 1). В сектор Север се работи в цитаделата и в два участъка извън нея („НГДЕК" и „Габър").

В северния сектор трета година продължава проучването в участък „НГДЕК". През изминалия сезон екипът заедно с доброволците работи в кв. C2-1, C2-2, C2-3, C2-4, D2-1, D2-2, D2-3, D2-4, E2-1 и E2-4. Проучени бяха два механични пласта с обща дебелина 0,50 м, наситени с огромно количество камъни – деструкции от разрушената северна крепостна стена. По време на проучването се откриха и документираха важни датиращи материали: стъклено мънисто, елементи от конска амуниция, монети, фрагменти от битова керамика, амфорна тара, мазилки, строителна керамика. В кв. D3 се разчисти пространство, в което предстои да започне работа през следващия сезон.

В цитаделата се проучи пространството в квадрати F2-1, F2-3, F2-4, F3-1, F3-2, E2-1, E2-2 и E2-3. В североизточния ъгъл на постройката продължи работата от нивата от предходните години. Проучени бяха два механични пласта. Продължи работата в дълбочина при регистрираната каменна стена с ориентация изток – запад, широчина 1,40 м, успоредна на северната стена. В оформеното пространство между стените на място бяха открити керамични съдове – две цели амфори, фрагментирани на място амфора, малка каничка и паница. Останките от въглени от паднали греди дават основание да се предположи, че това е покрито помещение, свързано със съхранението на домакински инвентар (кухня, килер?). Проучването ще продължи през 2024 г., когато ще бъдат установени и точните размери на помещението и начинът на градеж на стените му. В кв. F2-3 се разчисти керамично струпване от седем фрагментирани съда – лекит, канички, хранилище. Взети са проби за изследване от вътрешността на откритите керамични съдове и пространствата около тях.

На юг от цитаделата продължи изследването в пространството при входа на крепостта и източната крепостна стена. Работи се в кв. F3-3, F3-4, F4-1, F4-2, F4-3 и F5-2. Целта беше да се проучи теренът

във вътрешната укрепена част и пред входа. Потвърди се трасето на източната стена и се установиха детайлите в изграждането на входа и каменна площадка, част от конструкцията към втория етаж (обр. 2). Проследи се каменният цокъл, оформящ долната част на източната крепостна стена. В квадрат F3-3 се откриха керамична тежест за стан и фрагментирана чернофирнисова чаша от средата на V в. пр. Хр. Между деструкциите се откриха многобройни фрагменти от амфори, керамични съдове и строителна керамика.

В сектор Юг се проучиха квадрати B5-3, B6-2, B6-3, B7-2, C6-4 и C7-1. Акцентът беше върху изследване на пространството при западната крепостна стена и в близост до проучените складови помещения. Запазената архитектура дава сведения за изключително масивния градеж. Над каменната зидария е била изградена надстройка с мазилки и керемиден покрив.

Обр. 4. Мънисто, стъкло, IV в. пр. Хр. (снимка Т. Димитров)

Fig. 4. Bead, glass, 4th c. BC (photo T. Dimitrov)

На юг от крепостната стена бяха открити парчета руда, крици и малки железни слитъци с правоъгълна форма, вероятно от първична обработка на метала. На терена с голяма концентрация от такива находки започна изследване на пространство с останки от обработка на желязо. Откритите *in situ* материали са в процес на изследване в Института по физикохимия на БАН.

Крепостна стена. Новите проучени участъци допълват информацията за начина на градеж и размерите на съоръжението. Масивната стена, която защитава пространство с очертания близки до квадрат, е с площ над 8 дка. Тя е двулицева, изградена от едри и средни по размер ломени камъни, оформени в редове, на калова спойка. Широчината ѝ е 1,60 м, като в един участък на западната стена достига до 1,80 м. Запазена височина до 2,00 м (достигната само в сектор Юг). Използвани са два вида камък – местна порода и гранит, между които преобладават елементите от дялан местен камък. В рушевините на градежа и културния пласт се открива строителна керамика, представена от плоски и покриващи керемиди с висококачествена изработка.

Структури. В североизточния ъгъл, в границите на крепостта е изградена вътрешна укрепена част – цитадела (обр. 3). Северната и източната ѝ стена са елементи от крепостните стени. Начинът на градеж на цитаделата е идентичен с установения за цялото съоръжение. Северната стена е построена върху цокъл, без прекъсвания. Почти по цялата дължина е с еднаква ширина – 1,70 м. Цокълът е с височина 0,30 м, а височината на зида над цокъла е 1,20 м. Запазени са до седем реда от каменната зидария. Източната стена е с широчина 1,60 м. Тя е строена върху по-висок цокъл – 0,45 м; запазена височина на зида – 1,20 м. Западната стена при ъглите към северната и южната стена е с широчина 1,65 м, а в централната част – 1,50 м. Южната стена е изградена от две успоредни стени, които се разминават. Източната част е на север от западната, а при разминатите краища е оформен вход. Западната южна стена е с широчина 1,70 м, а източната – от 1,60 до 1,70 м. Ъгловите камъни са изключително масивни. Стените затварят правоъгълно пространство с вътрешни размери 19,18 м (И – З) × 14,89 м в източната част и 17,67 м в западната половина (С – Ю). В централния участък на южната стена на ,цитаделата е разкрит единственият досега вход с широчина 1,19 м. Конструиран е в пространството между два успоредни зида с разминаващи се краища.

В деструкциите и през този сезон бяха откривани в големи количества мазилки със запазени лица. Намирането им дава основание да се заключи, че крепостната стена е била обмазана отгоре и надградена с колово-плетена конструкция, след това покрита с керемиди. Спецификите на мазилките, откривани в цитаделата показват вътрешно деление на пространството в постройката.

Археологически материали. При археологическото проучване през 2023 г. бяха открити многобройни предмети използвани в бита – амфори, гърнета, трапезни кани, паници; железни инструменти, чернофирнисова керамика, покривни керемиди, монети, мъниста (обр. 4), елементи от конска амуниция и др. В този етап на разкопките сред тях преобладава импортната керамика. Луксозните чернофирнисови съдове са с богат репертоар. Най-многобройни са разнообразните чаши за пиене на вино – киликси, кантароси, скифоси. В бита си жителите са използвали трапезни чернофирнисови кани, купи, панички, малки и големи рибни блюда, съдове за благовония (обр. 5). Най-масово откриваният материал е ам-

Обр. 5. Съд за благовония (лекит), керамика, местно производство, IV в. пр. Хр. (снимка Т. Димитров)

Fig. 5. Vessel for incense (lekitos), ceramics, local production, 4th c. BC (photo T. Dimitrov)

форната тара. Във всички сектори са регистрирани значително количество фрагменти. Представена е от продукция на големите производствени центрове: Тасос, Хиос, Менде, североегейски център от т. нар. Тасоски кръг, Милет и др. Съдържанието на керамичните съдове от цитаделата е флотирано и се анализира от специалист-палеоботаник. Взети са проби от пръстта и мазилките на цитаделата и са предадени за лабораторен анализ. За анализ е предадено и съдържанието от дъната на всички открити амфори. Голямото количество амфори и луксозна керамика и съответстващите им разнообразни търговски партньори предполагат интензивни контакти. Какви са били обемът и спектърът на стоките, внасяни и изнасяни от крепостта, е трудно да бъде установено. Може да се предположи, че част от обмена в голяма степен е свързан с износа на медта, добивана в района. Предвид анализа на находките, на този етап от проучването, обектът може да бъде поставен в хронологическа рамка средата на V – I в. пр. Хр. Единични засега находки показват, че мястото е използвано и през римската епоха и Късната античност. Най-интензивният период на живот в тази укрепена структура е от средата на V – II в. пр. Хр. Появата и развитието на анонимната засега, добре укрепена крепост е в синхрон с проучени комплекси в м. Света Марина и м. Месарите в късната класическа епоха. Това показва нарасналите възможности на Аполония и вероятно е индикация за процеси и явления, които тепърва предстои да бъдат дискутирани.

ANCIENT FORTRESS IN THE LAND OF RAVADINOVO VILLAGE, SOZOPOL MUNICIPALITY

Pavlina Devlova, Milena Krumova

Summary

The ancient fortress near Ravadinovo is situated on a hill forming part of the Meden Rid Ridge. It had been built according to a predefined plan, with a square layout (fig. 1). It had excellent visibility toward the Black Sea shore, the plain, and Strandzha Mountain. In 2023, during the seventh archaeological campaign at the site, new data regarding the organization of the ancient settlement were obtained. As a result of the archaeological excavations new elements of the fortification system and the interior of the fortress were brought to light. At this stage, it was established that the fortress protects an area of 1 ha. The wall is 90 m long (fig. 1). The exposed part is massive, double faced, 1.90 m in height. In the northeast on the inside there is an internal fortified part, a citadel (fig. 3) – a rectangular space of internal dimensions 19.18 m (E – W) × 14.89/17.67 m (N – S). The citadel had been covered with a luxurious roof structure; pavement portions were revealed. An element of its drainage system was unearthed at the lower end of the northern wall. Inside the citadel, three fragmented amphorae, a kitchen vessel, a lekitos, a jug, and a bowl were found *in situ*. A charcoal remains, part of the fallen beams indicate that very likely a roofed room associated with the storage of the household (kitchen, closet?) have been found.

In 2023 excavations were carried out in an area of ca 350 m^2. They continued in the sector of the northern fortress wall and the estern entrance to the fortress was revealed (fig. 2).

The most common archaeological finds are: amphorae from Chios, Thassos, Mende, Miletus (dated between the first half of the 5th c. BC and the 3rd c. BC), coins, glass juwellery (fig. 4), horse fittings, imported and locally produced ceramic vessels (fig. 5), and adornments. These finds define the chronology of the site between the 5th c. BC and 1st c. BC.

Pavlina Devlova, National Museum of History, pavlinadevlova@gmail.com
Milena Krumova, Sofia University "St Kliment Ohridski", milena.krumova@yahoo.com

№ 8. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ СТРУКТУРИ ОТ АНТИЧНОСТТА НА ОБЕКТ „ТРАКИЙСКА КРЕПОСТ „МАЛКОТО КАЛЕ“, СОЗОПОЛ

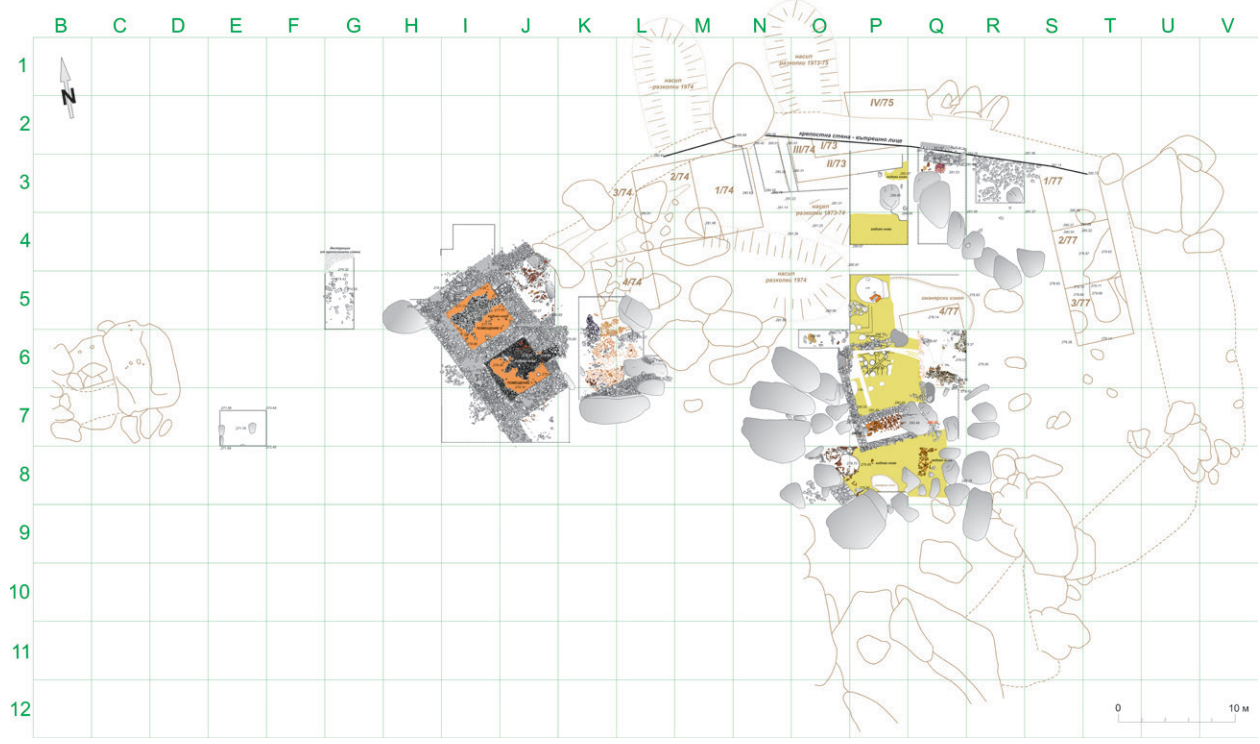
Теодора Богданова, Димитър Недев, Александър Баралис

Проучването беше извършено през септември и октомври 2023 г., като беше съвместно финансирано със средства на Министерство на културата по програмата за целева финансова подкрепа за провеждане на теренни археологически проучвания и теренна консервация и средства на ОКИ „Музеен център“ – Созопол. В проучването взеха участие колегите О. Лулев и инж. А. Каменаров.

През 2022 – 2023 г. беше извършено заснемане на обекта и непосредствена зона около него с LiDAR, като беше облетяна площ от 8 кв. км. Заснемането беше извършено от екип с ръководител доц. д-р С. Стоянов (СУ „Св. Климент Охридски“). Основните цели бяха изготвянето на триизмерен запис на скалистия връх, на който се намира обектът, като потвърждение, че крепостта не се простира върху една тераса, а върху две такива. Локализирани бяха както прилежащия на калето некропол, намиращ се в югозападна посока, с ясно различими надгробните могили, проучени през 1973 г., така и предполагаеми вторични селища.

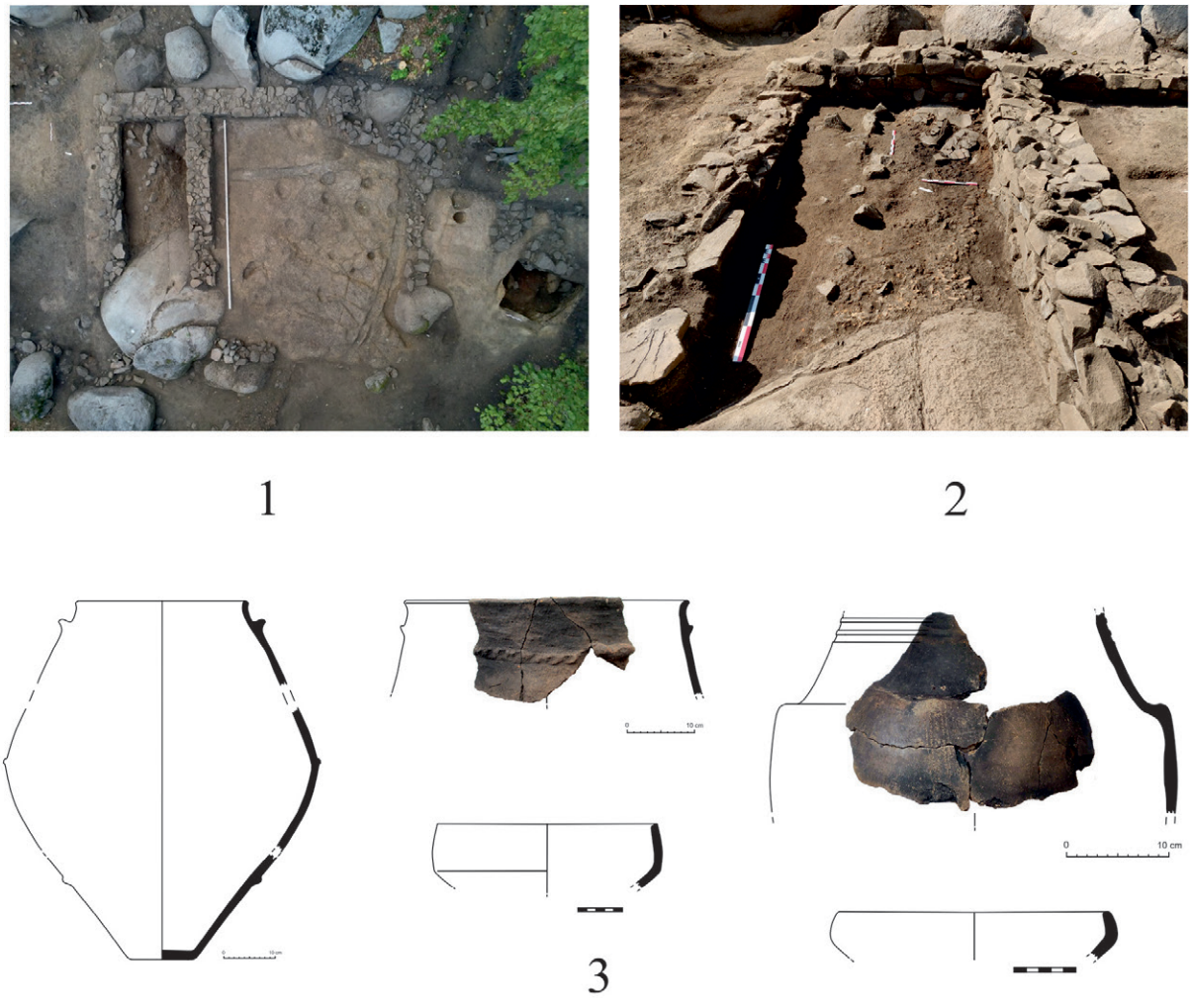
През настоящата 2023 г. се продължи работата в двата сектора – Изток и Запад (обр. 1), започната през предходните археологически сезони.

Източен сектор. Продължи проучването в зоната на елинстическата сграда, попадаща в кв. P7, P8, O8 и Q8. През 2022 г. навсякъде беше достигнато нейното ходово ниво, като се установи, че някои зидове попадат частично или изцяло в контролните ребра. През 2023 г. бяха демонтирани контролните ребра в кв. P6, Q6, O7, P7, Q7, и Q8. Разкри се и се проучи двулицев зид, изцяло попадащ под контролното ребро по линията P7 – Q7 (обр. 1; 2.1). Зидът е най-южният на елинистическата сграда. Изграден е с лица от ломени камъни и пълнеж от по-малки камъни. Дължината на зида е 4,52 м, широчина 0,62 м и височина 0,28 м, като е вкопан в ходовото ниво на сградата. Към момента във височина са разкрити два реда от него, което го прави значително по-нисък от останалите зидове на сградата. Простран-

Обр. 1. Комбиниран план на обекта, проучвания 1973 – 2023 г.

Fig. 1. Combined plan of the site, excavations 1973 – 2023

Обр. 2. Сектор Изток: 1 – сграда от елинистическата епоха; 2 – ситуация в южното помещение на сградата, стенни обмазки и керамичен депозит; 3 – съдове от керамичния депозит, РЖЕ

Fig. 2. Sector East: 1 – Hellenistic period building; 2 – situation in the southern room of the building; wall daub and ceramic deposit; 3 – vessels from the ceramic deposit, EIA

ството, което се затваря между него и разкритите предходни години зидове е с размери 4,50 м (изток – запад) × 2 м (север – юг). То представлява южното помещение на сградата, като в северна му половина, по цялата дължина на северния зид продължиха да се разчистват деструкции от стенни обмазки със следи от колове по някои от тях (обр. 2.2). В северозападния ъгъл на помещението се откри голям хромел, обърнат с работната повърхност надолу. В пространството под него, между стените обмазки, се откри керамичен депозит, съдържащ фрагменти от две големи гърнета, изработени на ръка, както и фрагменти от три съда – купа, биконична чаша и хранилище, с врязана украса, които могат да бъдат отнесени към II фаза на РЖЕ (обр. 2.3).

Продължи работата в кв. Р5, като се установи, че нивото от миналата година, в което бяха регистрирани девет вкопавания, продължава и в кв. О5 и Р5. Това ниво беше изцяло проучено в частта му, попадаща в кв. Р5 и Р6, където бяха регистрирани нови вкопавания с кръгла форма, както и четири плитки траншеи, разположени успоредно или перпендикулярно една спрямо друга (обр. 1; 2.1). Липсата на културен пласт и материали не дава възможност за определяне на тяхната датировка; единственото, което може да твърди, е че те предшестват елинистическа сграда, тъй като едно от овалните вкопавания попада под западния ѝ зид.

В най-северната част на кв. Р5 започна да се проучва негативна структура с овален план, вкопана в материка, с размери 2,10 м (север – юг) × 2,00 м (изток – запад) и проучена към момента дълбочина 1,10 м (обр. 1). На нивото ѝ на засичане (ниво 279,89 м н. в.) тя беше запечатана от ломени камъни.

Обр. 3. Сектор Запад: 1-2 – сграда от елинистическата епоха, помещения 1 и 2; 3 – находки от помещение 1, II в. пр. Хр.; 4 – монета от помещение 2, Месамбрия, 215 – 175 г. пр. Хр.

Fig. 3. Sector West: 1-2 – Hellenistic period building, rooms 1 and 2; 3 – finds from room 1, 2nd c. BC; 4 – coin from room 2, Mesambria, 215 – 175 BC

В профила ѝ се очертаха четири нива на запълване: горните две съдържаха материали със смесен в хронологично отношение характер – от Късната античност до елинистическата епоха, а долните две – материали единствено от елинистическата епоха. Достигнато беше отухлено ниво, върху което се откриха фрагменти глинени обмазки и късове от материка, вероятно от стените на ямата. На това ниво се преустанови работата за този сезон.

Западен сектор. В западния сектор продължи проучването на отделните тераси на крепостта (обр. 1).

В най-източната и най-високата зона на сектора, в кв. K6, L5 и L6, продължи проучването на сграда, регистрирана приз предходната година. През 2023 г. се отвори нов квадрат северно от сградата

(кв. K5), където се установи, че кирпичените деструкции от нея продължават, като на няколко места се откриха запазени цели кирпичи. Работата по сградата ще продължи през следващия сезон.

Продължи проучването в кв. H5, I5, I6, I7, J5, J6 и J7, където миналата година бяха регистрирани и частично проучени части от двете помещения от масивната сграда. През 2023 г. бяха демонтирани контролните ребра, под които попадаха част от зидовете на сградата, като целта беше да се разкрие нейната цялостна планировка.

Работата в сектора беше концентрирана в обема на двете помещения, където се достигна до техните подови нива. В помещение 1 това ниво се достигна на коти 278,17 – 278,10 м н. в., където бяха регистрирани множество малки камъни, фрагменти от керемиди, някои подпечатани, и питоси (обр. 3.1-3). В южната част на помещението, по цялата дължина на зида, се регистрира ниво от кирпич и обмазки.

В помещение 2 се регистрираха две нива на обитаване. Първото беше уловимо единствено по археологически материали, като тук беше проучен керамичен депозит, съдържащ множество силно фрагментирани съдове, изработени на ръка. Под това ниво, на кота 277,77 м н. в. се достигна до ходово ниво от малки камъни, подобно на това в помещение 1 (обр. 3.1-2). Тук се откри монета на Месамбрия, която може да бъде датирана в периода 215/210 – 180/175 г. пр. Хр. (обр. 3.4). Изцяло се проучиха северният и южният зид на помещение 2, като в последния се откри и неговият вход, който е с широчина 1,25 м и запазена височина 0,89 м. Входът е запълнен с каменни деструкции, сред които се откри гърловина на родоска амфора, II в. пр. Хр.

През 2023 г. започна проучването в кв. I4 и J4, като целта беше да се изясни изцяло планът на сградата, както и нейната корелация с крепостната стена. В кв. J4, в пространството източно от входа на помещение 2 се откри струпване от керемиди, вероятно паднал покрив (обр. 1, 3.1-2). Сред керемидите се откриха две подпечатани, датирани във II в. пр. Хр. В северната половина на тези два квадрата се откри и вътрешното лице на крепостната стена, която се намира на разстояние 1,0 – 1,50 м от сградата. Към момента тя е разкрита в зона от 5 м и във височина до 0,54 м.

След приключване на археологическото проучване за 2023 г. на разкритите структури беше извършена временна теренна консервация, съгласно предписанията на експерт-реставратор.

ARCHAEOLOGICAL FEATURES FROM ANTIQUITY AT THE SITE "THRACIAN FORTRESS MALKOTO KALE", SOZOPOL

Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Alexandre Baralis

Summary

In 2023, the excavations continued in both sectors, East and West, in areas studied in the previous two seasons and in areas of the site (fig. 1).

Sector East. The excavation of the Hellenistic building in grid squares P7, P8, O8, and Q8 continued. The southern wall, build of stones, was studied. The space that is enclosed between it and the walls uncovered in previous years forms the southern room of the building, as in its northern half, debris of wall daub pieces continued to be found (fig. 2.2). In the northwestern corner of the room, under a large grinding stone, a ceramic deposit, containing fragments of five vessels was found, which could be dated to the second phase of the Early Iron Age (fig. 2.3).

The work continued in grid square P5, and it was established that the level of last year, in which nine round shallow pits were studied, continues in grid squares O5 and P5. This level was fully excavated and new round pits were found, as well as four shallow trenches, located parallel or perpendicular to each other (figs 1, 2.1).

In the northern part of grid square P5, a deep negative feature, with an oval shape, dug into the bedrock, was found (figs 1, 2.1). In its cross-section, four levels of fill were outlined: the upper two contained mixed materials – from Late Antiquity to the Hellenistic period, the lower two – materials only from the Hellenistic period.

Sector West. In the western sector, the study of the terraces of the fortress continued (fig. 1).

In the eastern and highest area of the sector, in grid squares K5, K6, L5, and L6, the study of a building from the Hellenistic period continued. New grid square was opened north of the building (K5), where it was found that the mudbricks debris from it continued.

Excavations in grid squares H5, I5, I6, I7, J5, J6, and J7, where last year fragments of the two rooms of a massive building were registered, continued. The work in the sector was concentrated in the rooms, where their floor levels were reached. In room 1, this level was reached at elevations 278.17 – 278.10 masl, where numerous small stones, fragments of roof tiles and a pithos were found (fig. 3.1-3).

Two levels of occupation were studied in room 2, the first of which was detectable only from the archaeological materials, where a ceramic deposit containing numerous fragments of hand-built vessels was found. Below this level, at an elevation of 277.77 masl, a level of small stones similar to that in room 1 was reached (fig. 3.1-2). Here, a bronze coin of Mesambria was found, dated to 215/210 – 180/175 BC (fig. 3.4). The northern and southern walls of room 2 were completely explored, and in the latter, its entrance was also discovered, which is 1.25 m wide. The entrance is filled with stone debris, among which a neck of an amphora from the 2nd c. BC was found.

In 2023, excavations in grid squares I4 and J4 began. In J4, in the space east of the entrance to room 2, a pile of roof tiles, probably a collapsed roof, was found (fig. 3.1-2). Among the them two stamped ones from the 2nd c. BC were found. In the northern half of these two squares, the inner face of the fortification wall was also discovered, which is located at a distance of 1 – 1.50 m from the building.

Teodora Bogdanova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vorbog@yahoo.com
Dimitar Nedev, Municipal Cultural Institute "Museum Centre – Sozopol", am_sozopol@abv.bg
Alexandre Baralis, The Louvre Museum, Department of Greek, Etruscan, and Roman Antiquities, alexandre.baralis@louvre.fr

НЕКРОПОЛИ

№ 9. НАДГРОБНА МОГИЛА ОТ ГРЪЦКИЯ ПЕРИОД В М. БУДЖАКА, СОЗОПОЛ

Теодора Богданова, Димитър Недев, Александър Баралис

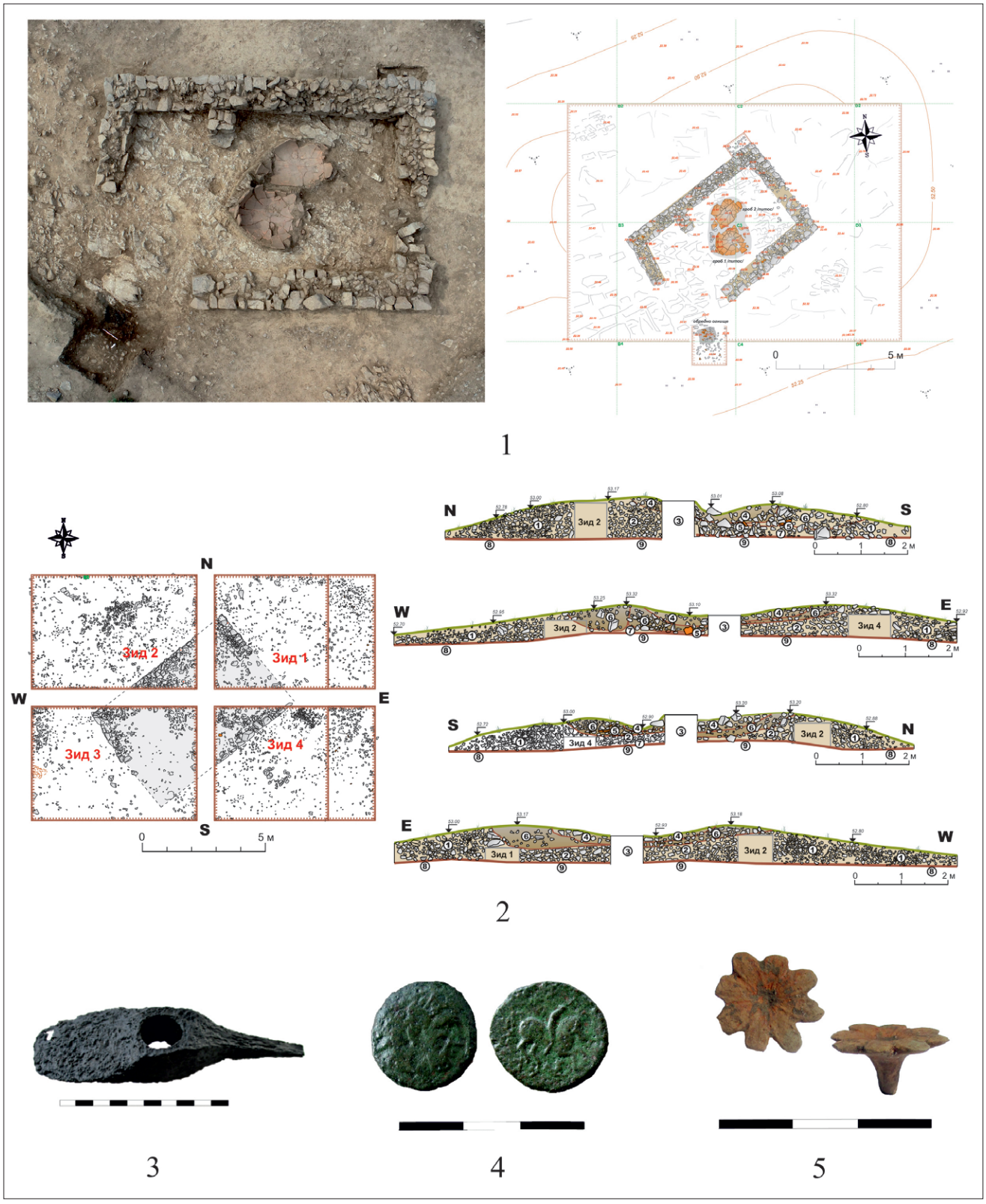
Имотът с обща площ 3349 кв. м попада в охранителната зона на АНКЦ „Античен некропол на Аполония в м. Буджака", в непосредствена близост до АНКЦ „Могилен некропол в м. Буджака", гр. Созопол. В североизточната му част, на площ от около 150 кв. м беше разположена могила, като единствено тя беше обект на археологическото проучване.

Разкопките бяха проведени през юни и юли 2023 г. и бяха провокирани от регистрирани иманярски интервенции в насипа на могилата, които значително разрушаваха нейната цялост. В проучването участваха инж. А. Каменаров, инж. С. Ненчев и О. Лулев.

Могилата беше проучена по класическия метод чрез оставяне на две контролни пресичащи се ребра, ориентирани по посоките на света, с широчина 0,70 м, в резултат на което бяха обособени четири сектора (обр. 1.2).

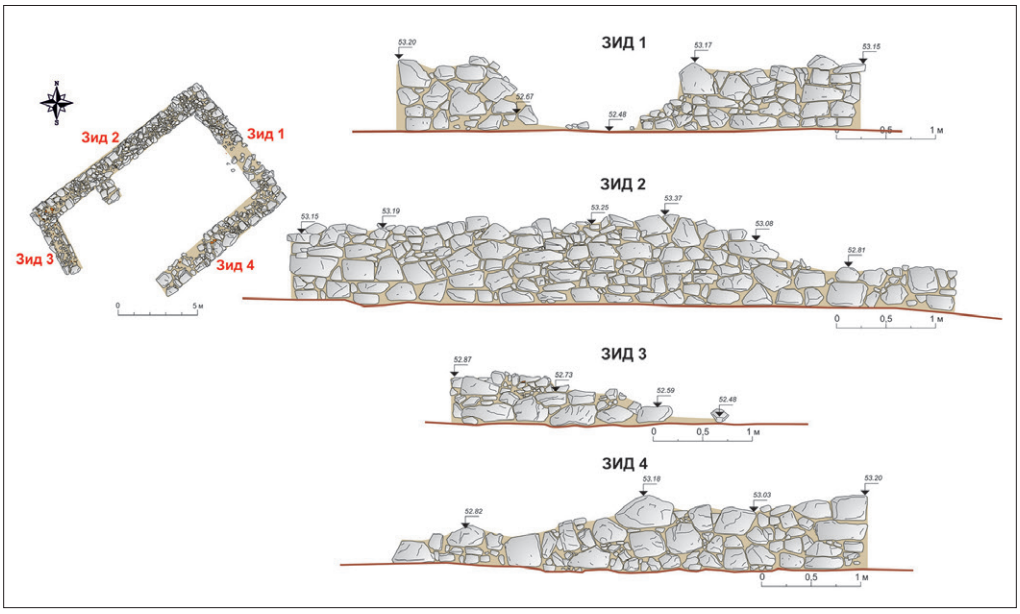
Характеристики на могилния насип. Могилата е с овални очертания и размери 11,70 м (изток – запад) × 11,20 м (север – юг), запазена максимална височина 1,10 м. (53,36 м н. в.) (обр. 1.2). Нейният насип беше съставен изцяло от малки и средни по размер необработени камъни, сред които се откриваха фрагменти от плоски и покривни керемиди, питоси и амфори, представени от продукцията на Тасос, Хераклея Понтика и Хиос, датирани в първата половина – средата на IV в. пр. Хр. Сред находките от насипа заслужават да се споменат железен каменоделски инструмент, вероятно използван при изграждането на съоръжението, бронзова монета на Филип II (359 – 336 г. пр. Хр.) (обр. 1.3-4), както и монета на Аполония от втората половина на IV в. пр. Хр. В насипа не могат да се различат различните нива на насипването му, като на няколко места бяха регистрирани вторични иманярски интервенции, които нарушаваха целостта му (обр. 1.2). На ниво 52,32 м н. в. беше достигната материковата скала, върху която е била натрупана могилата.

Археологически структури. В централната част на могилата беше ситуирано гробно съоръжение от типа периболос-гробници, с правоъгълни очертания и размери 6,90 м (изток – запад) × 4,70 м (север – юг), ниво на засичане 53,20 м н. в. (обр. 1.1, 2 и 3). Съоръжението е с масивни зидове, изградени от обработени ломени камъни в суха зидария, със широчина 0,60 м, запазени в пет реда и височина до 0,97 м. Неговият източен зид и югозападен ъгъл са разрушени от иманярските интервенции,

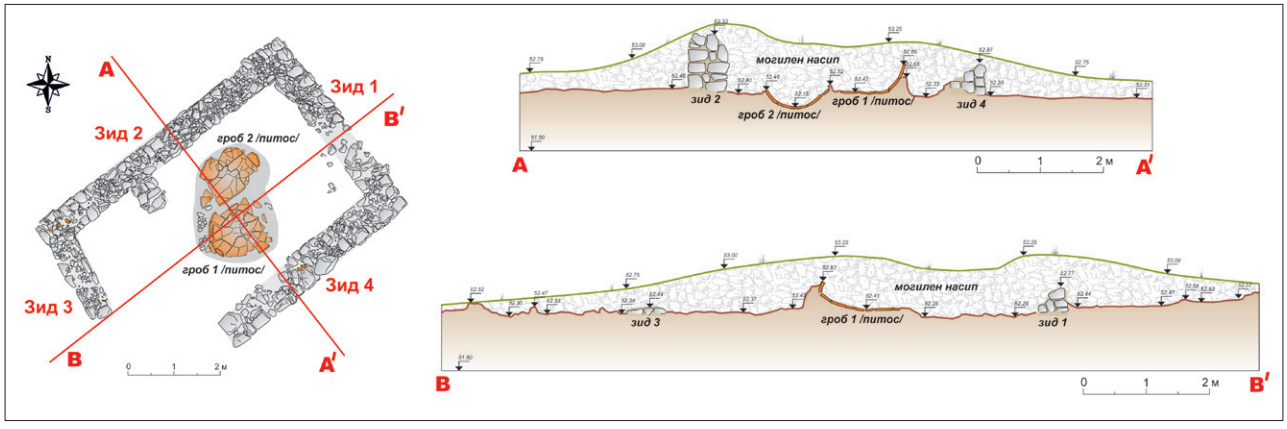
Обр. 1. Могила в м. Буджака, Созопол: 1 – периболос-гробница (автор А. Каменаров); 2 – контролни ребра (автор А. Каменаров); 3 – желязна тесла; 4 – бронзова монета, Филип II; 5 – елемент (цветче) от погребален венец

Fig. 1. Tumulus in Budzhaka locality, Sozopol: 1 – peribolos-tomb (author A. Kamenarov); 2 control baulks (author A. Kamenarov); 3 – iron adze; 4 – bronze coin, Philip II; 5 – element (a flower) of a funerary wreath

Обр. 2. Външни лица на периболос-гробницата (автор А. Каменаров)

Fig. 2. External faces of the peribolos-tomb (author A. Kamenarov)

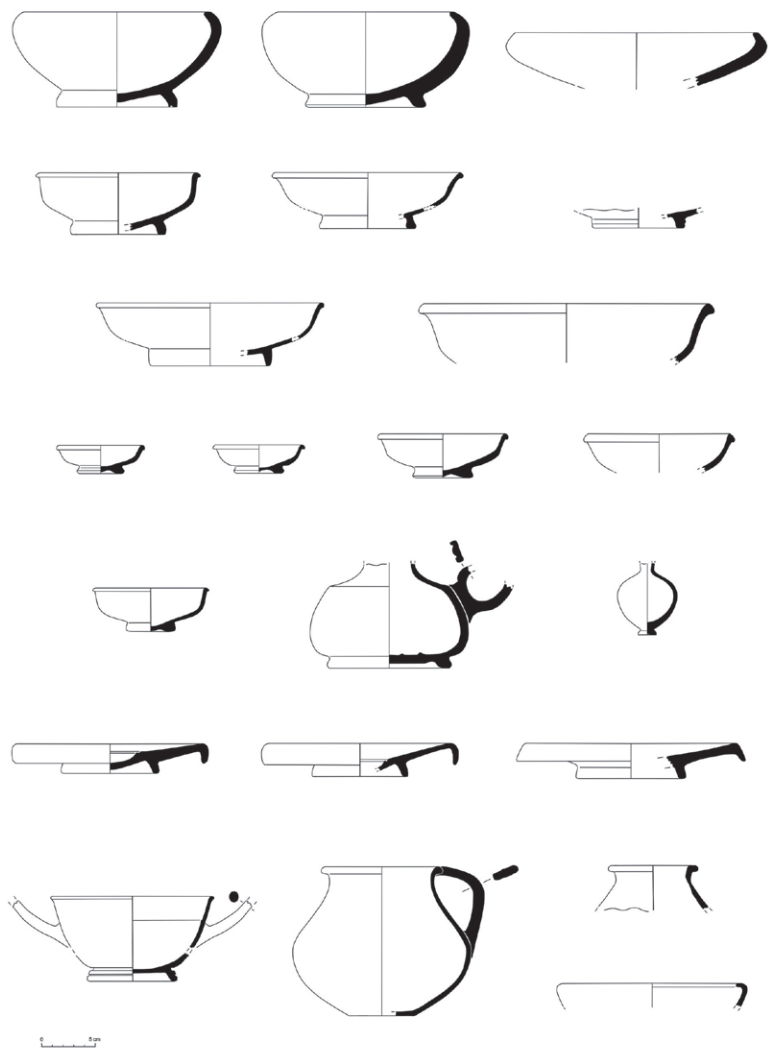
Обр. 3. Разрези (автор А. Каменаров)

Fig. 3. Cross-sections (author A. Kamenarov)

Обр. 4. Колективна находка от монети на на Аполония: 1 – дихалка; 2-6 – октохалка с имена на магистрати: 2 – ΑΚΟΥΣΙΛΕΩΣ; 3 – ΖΩΠΥΡΟΣ; 4 – ΜΥΣ; 4 – ΕΥΚΥΔΗΣ; 6 – без име на магистрат; 7 – сребърни монети

Fig. 4. Collective findof coins of Apollonia: 1 – dichalkon; 2-6 – octochalkon with name of magistrates: 2 – ΑΚΟΥΣΙΛΕΩΣ; 3 – ΖΩΠΥΡΟΣ; 4 – ΜΥΣ; 5 – ΕΥΚΥΔΗΣ; 6 – without name of a magistrate; 7 – silver coins

Обр. 5. Съдове от обредното огнище

Fig. 5. Vessels from the ritual fireplace

които очевидно са преминавали по диагонал на могилата, през цялата ѝ ширина. Най-добре е запазен северозападният зид на съоръжението, от чиято вътрешна страна е бил изграден от контрафорс (обр. 2). Сред камъните от зидарията на югозападния зид (зид 3) се откри монета на Филип II (359 – 336 г. пр. Хр.). Сходно съоръжение беше проучено в непосредствен близост през 2018 (Богданова и др. 2019; Baralis et al. 2020).

В централна част на пространството, затворено от периболос-гробницата, бяха проучени две гробни съоръжения – два питоса, поставени хоризонтално с устието на изток (гробове 1 и 2) (обр. 1.1). Гроб 1 лежи приблизително в центъра на съоръжението, като е запазена само едната страна на съда и неговото дъно. За съжаление гробът е бил разрушен и ограбен в съвремието. Неговият обем беше запълнен с рохка пръст, в която се откри цветче и листо с позлата от погребален венец (обр. 1.5). В насипа на могилата, в иманярския изкоп, ситуиран непосредствено над гробовете, беше открит фрагмент от лекит с мрежест орнамент, вероятно част от ограбения гробен инвентар. Североизточно от гроб 1, в пространство между него и северозападния зид на гробницата се откри втори питос – гроб 2 (обр. 1.1, 2 и 3). Той също е бил ограбен, като отново е запазена единствено страната, на която съдът е лежат, със следи от оловни скоби, използвани за ремонт на питоса. В обема му беше открита найлонова торба, съдържаща костен материал, вероятно от гроба. Антропологичният анализ разкрива, че останките принадлежат на индивид, вероятно от мъжки пол, на възраст 35 – 40+ години, който е бил подложен на сериозни физически натоварвания и е страдал от артрозни болки в гръбначния стълб и дясна лакътна става (анализът е извършен от доц. д-р В. Русева).

Пост-погребални контексти. За наличието на пост-погребални ритуали в могилния насип, останките от които най-вероятно са били разрушени при иманярските интервенции, ни дава основание да предполагаме откритото дъно с вторичен отвор за либации.

Вероятно към следите от пост-погребални ритуали принадлежи и колективна монетна находка, открита в северозападната част на могилния насип, на 0,15 м от повърхността му. Тя се състои от 74 бронзови и две сребърни монети, всички на Аполония (обр. 4), поставени в гърне, местна изработка. Монетите се отнасят към три номинала:

- 57 бронзови дихалка от типа котва, рак и буква А с надпис или без надпис (ΔΙΧΑΛΚΙΗ) на лицевата страна и главата на Аполон вдясно на реверса (обр. 4.1);

- 17 бронзови октохалка от типа котва, рак, буква А и името на магистрата на лицевата страна иАполон, седнал върху омфалос на реверса (обр. 4.2-5);

- две сребърни монети от типа котва на лицевата страна и главата на Горгона Медуза на реверса (обр. 4.7).

От петте известни магистрати върху октохалки на Аполония четири присъстват върху монетите от тази колективна находка: ΑΚΟΥΣΙΛΕΩΣ (1 бр., обр. 4.2), ΖΩΠΥΡΟΣ (1 бр., обр. 4.3), ΜΥΣ (5 бр., обр. 4.4) и ΕΥΚΥΔΗΣ (5 бр., обр. 4.5). Последно име е сравнително рядко, като е засвидетелствано в Аполония и върху надгробна епитафия (SEG 60, 705), докато ΜΥΣ е сравнително често срещано в Йония и Кария. Сред монетите присъстват и такива без магистрат (обр. 4.6). Към момента бяха известни общо 34 бронзови октохалка с магистрати и тази находка има важно значение в изследването на този нумизматичен материал (анализът е извършен от А. Койчев).

Към следине он пост-погребални практики принадлежи е едно обредно огнище, разположено южно, извън съоръжението, в периферията на могилния насип (обр. 1.1). Неговият инвентар включва 22 съда, сред които чернофирнисови купи със силно извит навътре устиен ръб, рибни блюда, киликс, паници с извит навън устиен ръб, панички с извит навън устиен ръб, гутус, тип аскос, както и местни гърнета, паница и един балсамарий (обр. 5), които могат да бъдат датирани в последната четвърт на IV – началото на III в. пр. Хр.

Датировка. Анализът на целия открит археологически материал поставя изграждането и използването на периболос-гробницата в края на третата четвърт на IV в. пр. Хр. до началото на III в. пр. Хр.

Цялостните резултати от проучването са публикувани през 2023 г. (Baralis et al. 2023).

Литература

Богданова и др. 2019: Т. Богданова, Д. Недев, А. Баралис. Пероболос-гробница от некропола на Аполония Понтика (втора половина на IV в. пр. Хр.). – Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 213 – 215.

Baralis et al. 2020: A. Baralis, T. Bogdanova, N. Morand, D. Nedev, Ts. Popova, V. Ruseva. La Mission archéologique franco-bulgare à Apollonia du Pont (Sozopol, Bulgarie): le tumulus aristocratique de la parcelle cadastrale UPI 7547 (IVe siècle avant J.-C.). – Dialogues d'histoire ancienne, 46.2, 2020, 346 – 365.

Baralis et al. 2023: A. Baralis, T. Bogdanova, D. Nedev. La mission archéologique franco-bulgare à Apollonia du Pont (Sozopol, Bulgarie): le tertre funéraire PI 67 800.7.133, péninsule de Budjaka (dernier quart du IVe siècle avant J.-C. – premier quart du IIIe siècle avant J.-C.). – Dialogues d'histoire ancienne, 49.2, 2023, 287 – 316.

TUMULUS FROM THE GREEK PERIOD IN THE BUDZHAKA LOCALITY, SOZOPOL

Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Alexandre Baralis

Summary

The excavated tumulus is located within the protection zone of the archaeological site "Ancient necropolis of *Apollonia* in the Budzhaka locality" and in the immediate vicinity of archaeological site "Tumular necropolis in the Budzhaka locality", Sozopol.

Characteristics of the tumulus fill. The tumulus is oval and measures 11.70 m (east – west) × 11.20 m (north – south), preserved hight of 1.10 m (fig. 1.2). Its fill was formed entirely of small and medium-sized stones. Among the finds from the fill, an iron adze, probably used during the construction of the structure, a coin of Philip II (359 – 336 BC) is worth mentioning (fig. 1.3-4). In several places, secondary looter digs were registered, which have compromised the integrity of the tumulus.

Archaeological structures. In the central part of the tumulus, a *peribolos*-tomb was found, with a rectangular layout and measuring 6.90 m (east – west) × 4.70 m (north – south) (figs 1.1, 2, and 3). The tomb has massive walls, built of dry stones masonry, with a width of 0.60 m, preserved in five courses and at height of up to 0.97 m. In the central part of the space enclosed by the *peribolos*-tomb, two graves were excavated – two *pithoi* placed horizontally with their rims to the east (graves 1 and 2) (fig. 1.1), which have been destroyed and looted in modern times. In grave 1, a flower and a gilded leaf from a funeral wreath were found (fig. 1.5). In the embankment of the tumulus, a fragment of a *lekythos* with a mesh pattern, probably part of the looted grave inventory was discovered. A plastic bag, containing bone material, possibly from the grave, was found in grave 2. The anthropological analysis identified an individual of 35-40+ years age, probably male.

Post-burial contexts. A collective coin find found in the northwestern part of the tumulus fill is probably related to post-burials rituals. It consists of 74 bronze and two silver coins, placed in a small *chytra*. All of the coins are minted in *Apollonia Pontica* (fig. 4). The context includes three coin denominations:

- 57 bronze *dichalkoi* of the anchor type, crab and letter A with or without an inscription (ΔΙΧΑΛΚΙΗ) on obverse, and head of Apollo on reverse (fig. 4.1);

- 17 bronze *octochalkoi* of the anchor type, crab, letter A and the name of a magistrate on the obverse, and Apollo seated on an omphalos on the reverse (fig. 4.2-6). Of the five known magistrates on Apollonian *octochalkoi*, four are present on the coins of this collective find: ΑΚΟΥΣΙΛΕΩΣ (fig. 4.2), ΖΩΠΥΡΟΣ (fig. 4.3), ΜΥΣ (fig. 4.4), and ΕΥΚΥΔΗΣ (fig. 4.5). Among the coins there are also those without the name of a magistrate (fig. 4.6);

- two silver coins of the anchor type on the obverse, and Gorgon-Medusa head on the reverse (fig. 4.7).

A ritual fireplace, located south and outside the tomb, found in the periphery of the tumulus fill, could also be connected to the post-burial rituals (figs 1.1 and 5). The vessels found in it date back to the last quarter of the 4th – beginning of the 3rd c. BC.

Dating. The analysis of the discovered archaeological material dates the construction and the use of the *peribolos*-tomb to the end of the third quarter of the 4th – beginning of the 3rd c. BC.

Teodora Bogdanova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vorbog@yahoo.com
Dimitar Nedev, Municipal Cultural Institute "Museum Centre – Sozopol", am_sozopol@abv.bg
Alexandre Baralis, The Louvre Museum, Department of Greek, Etruscan, and Roman Antiquities, alexandre.baralis@louvre.fr

---

№ 10. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА НЕГАТИВНИ СТРУКТУРИ ОТ РАННАТА ЕЛИНИСТИЧЕСКА ЕПОХА В М. КАВАЦИТЕ-СОЛИНАРИЯ, СОЗОПОЛ

Йото Валериев, Димитър Недев, Огнян Лулев

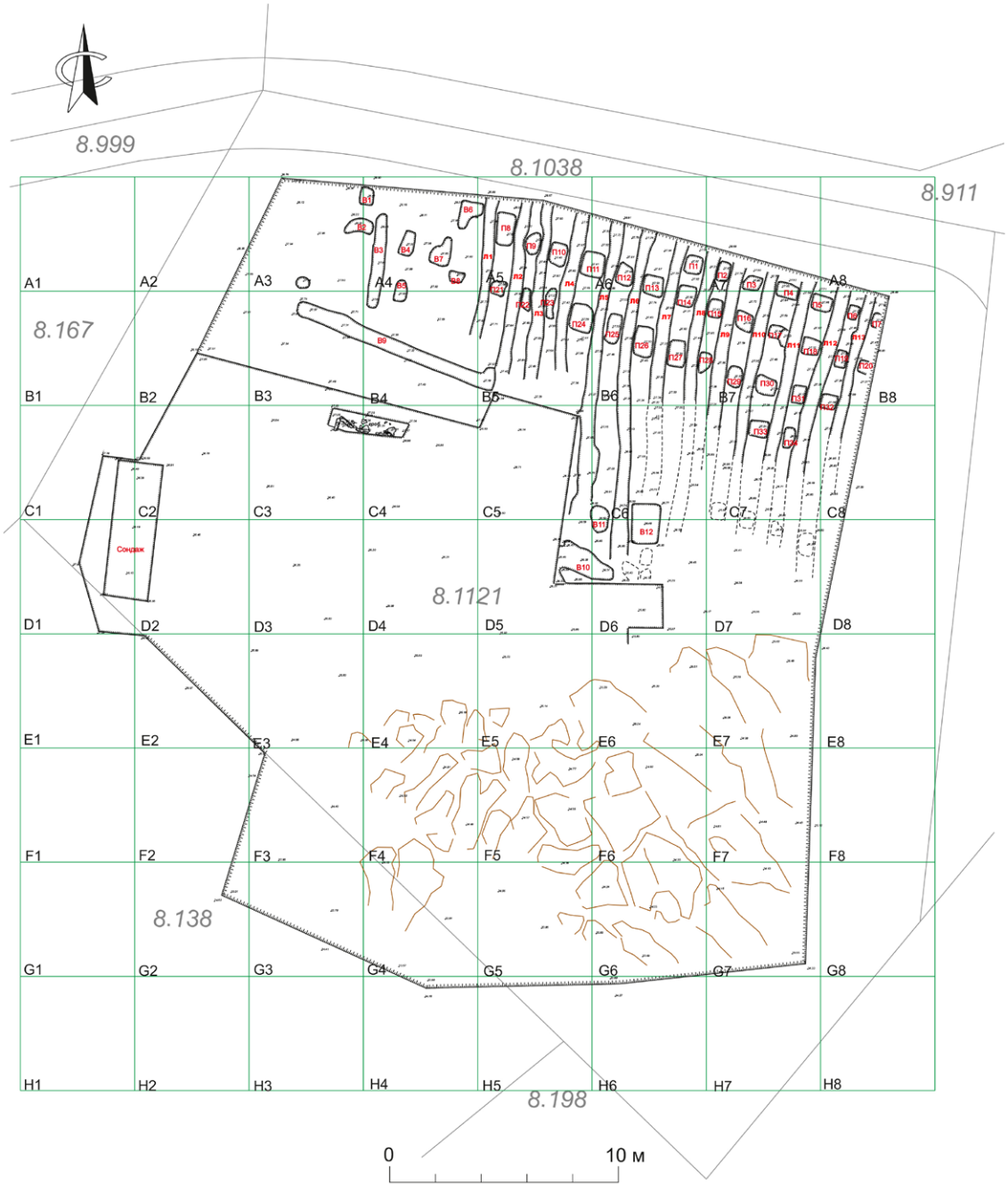
Проучването беше проведено през април и май 2023 г. и предхожда строителни дейности в ПИ 67800.8.14, в м. Солинария, землище на гр. Созопол. Имотът попада в територията на АНКЦ „Античен некропол на Аполония, IV – III в. пр. Хр., в м. Кавацитe-Солинария", гр. Созопол. В близко разположени имоти в северна, източна и западна посока са проучвани участъци от некропола и линейни транше, интерпретирани като останки от антични лозя.

Чрез археологически разкопки беше проучена по-голямата част от имота. Изкопът е с неправилни очертания, с ориентация север – юг. Спазени бяха проектни отстояния от съседните имоти (обр. 1).

Имотът е разположен на склон със силна денивелация. В северната и централната част съвременната повърхност е с от 3 до 4,50 м по-високо от повърхността в южната част. При първоначалния оглед на терена в северната и централната част забелязахме, че повърхностният пласт е от пясък със светъл цвят, а на места върху него беше запазен тънък слой почва. В южната част на имота нивото е било понижено при добиване на пясък в съвременността, което обяснява голямата денивелация. На повърхността в южната част имаше кафяво-червеникава стерилна глина. След отнемане на стерилната глина на това място беше достигната основната скала. Затова археологическите резултати от проучването са само в северната и централната част на обекта.

В северната и централната част горният пласт от пясък е със светъл цвят и е с дебелина от 0,30 до 0,50 м. Този пласт следва естествената денивелация в южна посока. Пластовете, които следват под този пясъчен пласт в северозападната и в североизточната част са различни. В северозападния сектор под светлия пясък беше констатиран пласт от по-тъмен пясък, с дебелина от 0,20 до 0,35 м. В североизточния сектор под светлия пясък на места има слой от опесъчена глина с дебелина от 0,20 до 0,35 м. Под тъмния пясък в северозападния сектор и под светлия пясък и опесъчената глина в североизточния сектор достигнахме пласт от стерилна глина с кафяво-червеникав цвят. На места в пласта от стерилна глина с кафяво-червеникав цвят се проявява изветряла материкова скала.

В северната част на обекта, в пласта глинеста пръст разкрихме вкопавания, запълнени с пясък със светъл цвят. Пясъкът, запълващ вкопаванията е същият като този над вкопаванията. В пясъчните пластове над вкопаванията и в самите вкопавания се откриваха малко на брой фрагменти битова керамика, тежести за стан, амфорна тара с датировка в IV – III в. пр. Хр., фрагменти керемиди от елинистическата епоха, няколко бронзови монети от дребен номинал на Аполония от IV – III в. пр. Хр. и по една

Обр. 1. План на проучената площ

Fig. 1. Layout of the excavated area

бронзова монета на македонските владетели Филип II (359 – 336) и Александър III Велики (336 – 323). В пълнежа на вкопаванията открихме също и няколко железни и три бронзови пирона.

Според формата се разграничават основно два вида вкопавания – линейни и такива с приблизително правоъгълни очертания, които биха могли да се интерпретират като следи от антична селскостопанска дейност, свързана с лозарството в територията на Аполония. Тези вкопавания са разположени симетрично на терена (обр. 2, 3).

Линейните вкопавания (траншеи, улеи) са с ориентация север/североизток – юг/югозапад. Различават се до 13 вкопавания от този вид. Разположени са в северната и североизточната част на обекта. Следвайки наклона на терена в южната си част, те са по-слабо изразени, като дълбочината при някои от тях достига едва до 5 см. Запазените им размери са: дължина от 5,50 – 6,00 м до 14,50 м; широчина от 0,35 м до 0,65 м; дълбочина от 0,10 до 0,20 м.

Вторият вид вкопавания са с план, близък до правоъгълен и също са концентрирани в северната

Обр. 2. Поглед от север към част от негативните вкопавания

Fig. 2. View from north towards part of the sunken features

Обр. 3. Поглед от изток към част от негативните вкопавания

Fig. 3. View from east towards some of the sunken features

и североизточната част на обекта. Отличават се с по-голяма дълбочина на вкопаване и се намират в глинестите „ивици-позитиви", разделящи негативните структури от първия вид (т. е. линейните вкопавания). Всяко правоъгълно вкопаване от тази група е включено в две линии. Едната линия е разположена върху всеки „позитив". Отстоянията между правоъгълните вкопавания в такава редица варират от 0,60 м до 1,20 м. Ориентацията на тези редица следва ориентацията на траншеите и съответните „позитиви" между тях, т. е. север/североизток – юг/югозапад. Разкритите редици с тази ориентация са 13 на брой. Другата лииня, в която е включено всяко правоъгълно вкопаване се получава, ако ги свържем в една с друга през траншеите между тях. Тези линии имат ориентация северозапад – югоизток. Отстоянието между правоъгълните вкопавания по тези линии е формирано от широчината на вкопаванията между тях. От север на юг отчетливо се разграничават частично запазени четири такива линии от правоъгълни вкопавания. Дълбочината на вкопаване намалява при най-южните негативни структури, като крайните са почти неразличими на терена. Размерите им са различни, като най-малката регистрирана дължина е 0,50 м, а най-голямата е 1,50 м; най-малката регистрирана широчина е 0,30 – 0,35 м, а най-голямата – 0,95 м; регистрираните дълбочини на тези вкопавания са от 0,08 до 0,50 м. Общият брой на регистрираните правоъгълни вкопавания е 34.

В северозападната част на обекта се разкри част от разрушен цистов гроб, с ориентация изток – запад. Гробът е бил вкопан в стерилната глина. В обема на цистата не бяха открити скелетни останки, с изключение на два фрагмента от прави кости в западната част на гроба. Единственият предмет, открит в северозападния ъгъл е силно фрагментирана бронзова стригила. Вероятно гробното съоръжение е било частично разрушено в резултат на земеделски дейности в съвременността. Погребението е единично и най-вероятно е извършено инцидентно в селскостопански имот.

Описаните линейни и правоъгълни вкопавания не се пресичат едни с други и са симетрично вкопани в глината, т. е. вероятно са функционирали едновременно. Най-често дъната на правоъгълните вкопавания са малко по-дълбоко разположени, в сравнение с дъната на близките им линейни вкопавания. Подобни са проучени през 2013 г. в имот, намиращ се непосредствено северно от обекта (Панайотова и др. 2013, 281).

Откритите археологически материали, макар и малко на брой показват, че в околността има археологически обекти от ранноелинистическата епоха: втората половина на IV – началото на III в. пр. Хр. В миналото материали от тях са били случайно пренасяни и попадали в пясъчния пласт на проучвания обект.

Литература

Панайотова и др. 2013: К. Панайотова, М. Дамянов, Т. Богданова. Спасителни археологически проучвания в античен некропол на Аполония в м. Каваци / Солинария, УПИ 67800.8.136 в землището на град Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 280 – 293.

RESCUE EXCAVATIONS OF SUNKEN FEATURES FROM THE EARLY HELLENISTIC PERIOD IN KAVATSITE-SOLINARIA LOCALITY, SOZOPOL

Yoto Valeriev, Dimitar Nedev, Ognyan Lulev

Summary

The rescue excavations were conducted in April and May 2023 and preceded construction activities in land plot No. 67800.8.14 in Kavatsite-Solinaria locality, Sozopol. The property is situated within the territory of the archaeological site "Ancient Necropolis of *Apollonia*, 4th – 3rd c. BC, in Kavatsite-Solinaria locality". Necropolis sections and linear trenches (furrows) interpreted as remains of ancient vineyards have been studied in the adjacent properties to the north, east, and west.

In the northern and central part of the site, the upper layer of sand is light in colour and has a thickness of 0.30 to 0.50 m. In the northwestern sector, beneath the light sand, a layer of darker sand with a thickness of 0.20 to 0.35 m was found. In the northeastern sector, beneath the light sand in places there was sandy clay soil. Beneath the dark sand in the northwest sector and the light sand and sandy clay in the northeast sector, a layer of sterile brown-reddish clay was reached.

In the northern part of the site, in a layer of clayey soil, sunken features filled with light-colored sand were discovered (fig. 1). In the sand layers above them and in the negative features themselves, a small number of fragments of household pottery, loom weights, several small denomination bronze coins of *Apollonia* dated to the 4th – 3rd c. BC, and one bronze coin each of the Macedonian rulers Philip II (359 – 336) and Alexander III the Great (336 – 323) were found. Several iron and three bronze nails were also found in the fill of the sunken features.

Two types of sunken features are distinguished – linear ones, and others shapep as rectangulars, which could be interpreted as traces of ancient agricultural activities related to viticulture in the territory of *Apollonia Pontica*. These features are located symmetrically on the ground (figs 2, 3).

The linear sunken features (trenches/furrows) are north/northeast – south/southwest oriented. There are up to 13 features of this type. They are located in the northern and northeastern part of the site.

The second type of sunken features have a nearly rectangular outlines and are also concentrated in the northern and northeastern area of the site. They have the same orientation as the linear trenches. A total of 34 of this type of negative structures were studied.

The linear and rectangular sunken features do not overlap and are symmetrically dug into the clay, i. e. they had probably functioned simultaneously. Most often, the bottoms of the rectangular trenches are slightly deeper dug than the bottoms of their nearby linear trenches.

In the northwestern part of the site, a part of a cist tomb, probably destroyed during agricultural activities in modern period, was revealed.

The discovered archaeological materials, although few in number, show that there are archaeological sites from the early Hellenistic period in the vicinity. Materials from them, in the past, had been accidentally transported and fell into the sand layer of the excavated site.

Yoto Valeriev, Regional Museum of History – Burgas, yotov_81@abv.bg
Dimitar Nedev, Municipal Cultural Institute "Museum Centre – Sozopol", am_sozopol@abv.bg
Ognyan Lulev, Municipal Cultural Institute "Museum Centre – Sozopol", am_sozopol@abv.bg

№ 11. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В СОЗОПОЛ, М. БУДЖАКА

Павлина Девлова, Милена Крумова

Спасителното археологическо проучване в ПИ 67800.8.174 по кадастралната карта на град Созопол, м. Буджака, се проведе във връзка с инвестиционни намерения – изграждане на вила в частен имот. То се осъществи през май 2023 г. със средства, осигурени от възложителя. Изследването беше изпълнено от екип на НИМ в състав: научен ръководител – П. Девлова, М. Крумова – зам.-ръководител, доц. К. Панайотова – научен консултант, инж. А. Каменаров – геодезист.

Обр. 1. План на сондажите в ПИ 67800.8.174, Созопол

Fig. 1. Layout of the trenches in land plot No. 67800.8.174, Sozopol

Имотът е частна собственост и се намира в м. Буджака, на висок заравнен хълм между вече построени сгради. Има издължен правоъгълен план, с лице към ул. „Южна“ и площ 562 кв. м (обр. 1). След изнасяне на повърхностния пласт от ниска тревиста растителност на терена беше ситуирана план-квадратна мрежа и беше проведено пълно проучване на натрупаните пластове. В района, макар и не в непосредствена близост, са откривани останки от антични насаждения и гробни съоръжения.

При археологическото проучване на този имот обаче не бяха открити археологически структури и археологически материали. Във всички квадрати е установена идентична стратиграфия:

1. Слой чернозем с различна, но малка дебелина;

2. Слой от пясък (дюна) с различна дебелина: 0,80 – 0,90 м в северната и 0,40 м южната част на обекта;

3. Светлокафяв глинест пласт;

4. Материкова скала с денивелация в северна посока.

При археологическото проучване се откриха единствено 14 нехарактерни фрагмента от битова керамика.

Във всички квадрати на обекта е достигнат стерилен пласт – материкова скала със сив цвят. В резултат на археологическото проучване се доказа, че през Античността и Средновековието този терен не е бил използван нито за живеене, нито за обработка на земята или като част от некропола на Аполония Понтика.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN SOZOPOL, BUDZHAKA LOCALTY

Pavlina Devlova, Milena Krumova

Summary

The rescue archaeological survey in land plot No. 67800.8.174 in Sozopol was necessitated by upcoming construction activities. The plot features a rectangular layout facing Yuzhna Str., with an area of 562 m^2 (fig. 1). No structures were found at the site. The only objects discovered during the fieldworks were 14 undiagnostic pottery fragments. The terrain had not been used for habitation, cultivation, or as part of the necropolis of *Apollonia Pontica* during antiquity nor the Middle Ages.

Pavlina Devlova, National Museum of History, pavlinadevlova@gmail.com
Milena Krumova, Sofia University “St Kliment Ohridski”, milena.krumova@yahoo.com

№ 12. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В М. БУДЖАКА, В ОХРАНИТЕЛНАТА ЗОНА НА АНТИЧНИЯ НЕКРОПОЛ НА АПОЛОНИЯ, СОЗОПОЛ

Даниел Пантов

Спасителното археологическо проучване се извърши на в периода 20.10 – 31.10.2023 г. във връзка с изпълнение на предписания от констативен протокол на МК, по договор с РИМ – Бургас. Разкопките обхванаха незастроената част от имот (УПИ V – 6066, ПИ № 67800.6.66), попадащ в охранителната зона на АНКЦ „Античен некропол на Аполония от втора половина на V – края на III в. пр. Хр“. Теренът представлява дворно място около съществуваща жилищна сграда с басейн. Общата плащ на свободното пространство възлиза на 718 кв. м.

Заложени са седем сондажа с обща дължина 94,5 м, които обхващат дворното място от изток, запад, север и юг. Дължината и широчината на сондажите е съобразена с възможностите за извършване на проучване в границите на свободното пространство.

В хода на спасителното археологическо проучване се установи, че при строежа на сградата с басейн, оградата и прилежащата инфраструктура не са нарушени културни пластове и археологически структури.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN BUDZHAKA LOCALITY, IN THE PROTECTION ZONE OF THE ANCIENT NECROPOLIS OF *APOLLONIA*, SOZOPOL

Daniel Pantov

Summary

The excavations were carried out in a land plot No. 67800.6.66 situated within the protection zone of the "Ancient necropolis of *Apollonia* from the second half of the 5th – end of the 3rd c. BC" site. The surveyed area was 718 m^2. No archaeological layers and features were found in the plot, neither any have been disturbed during the construction of the existing building.

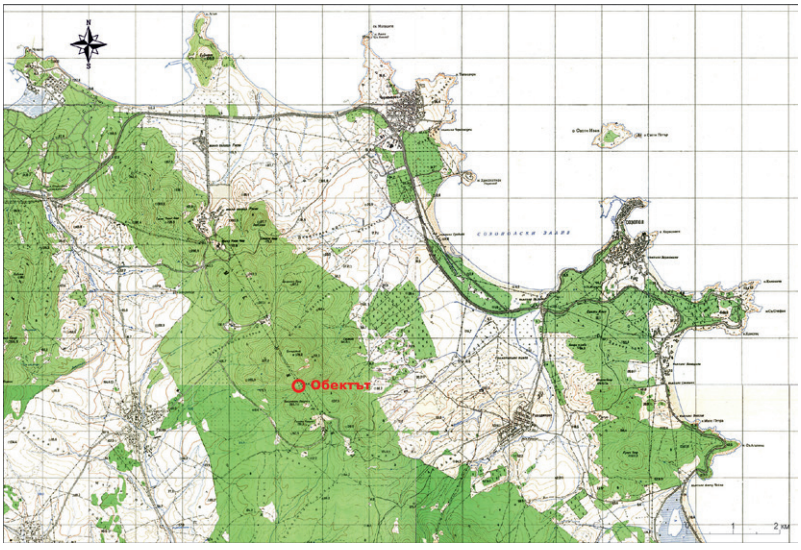
Daniel Pantov, Museum of History – Primorsko, danielpantov@gmail.com

ПРОИЗВОДСТВЕНИ ОБЕКТИ

№ 13. РУДОДОБИВЕН И МЕТАЛУРГИЧЕН ЦЕНТЪР ОТ АРХАИЧНАТА ЕПОХА В М. СЪРНЕШКО КЛАДЕНЧЕ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. РАВАДИНОВО, ОБЩ. СОЗОПОЛ

Теодора Богданова, Димитър Недев, Александър Баралис

Обектът се намира в м. Сърнешко кладенче в землището на с. Равадиново, общ. Созопол, в територията на Медни рид. Теренът е със статут на общински горски фонд, стопанинсван от ОП "Гори и озеленяване", гр. Созопол. Обектът е регистриран при подравняване на земята за оформяне на черен горски път, когато са нарушени няколко археологически структури.

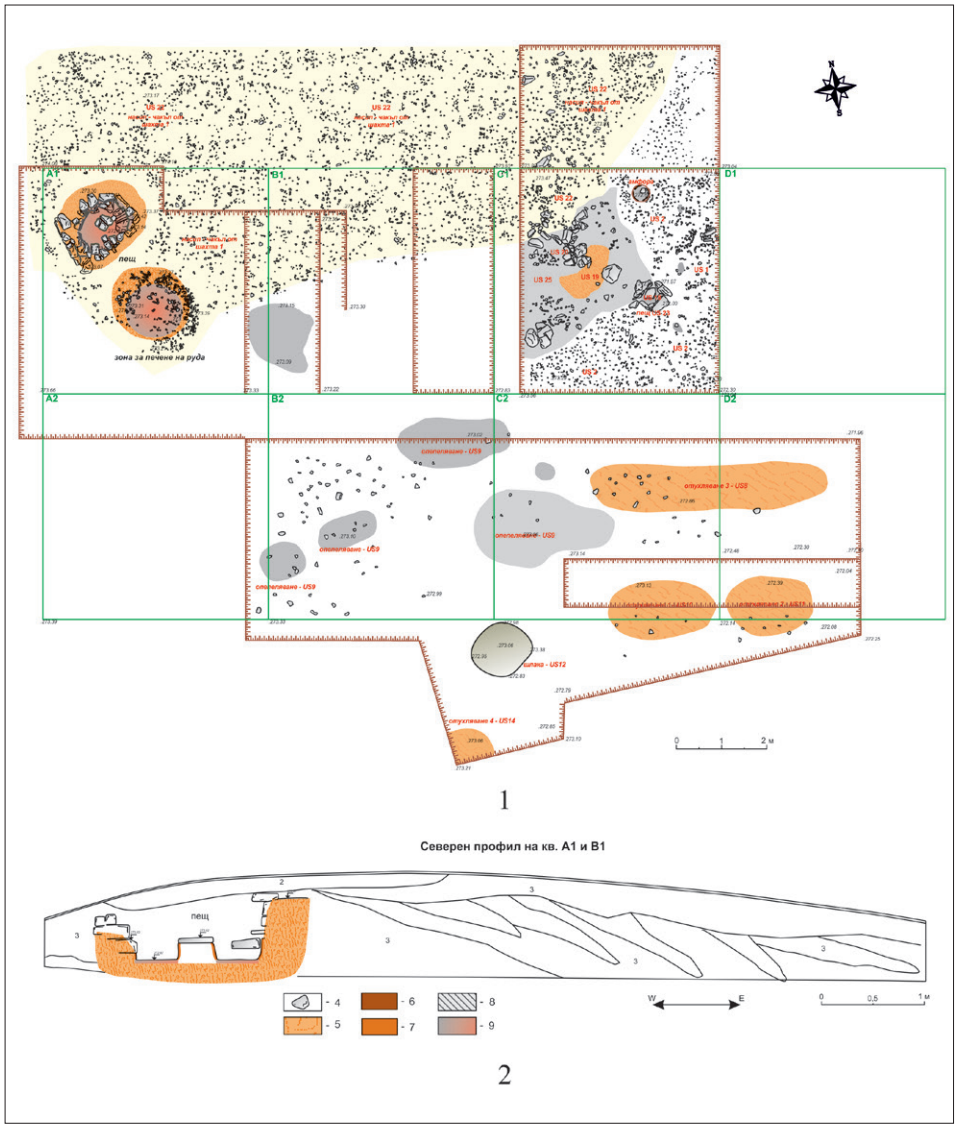

Обр. 1. Местоположение на обекта (автор А. Каменаров)

Fig. 1. Location of the site (author A. Kamenarov)

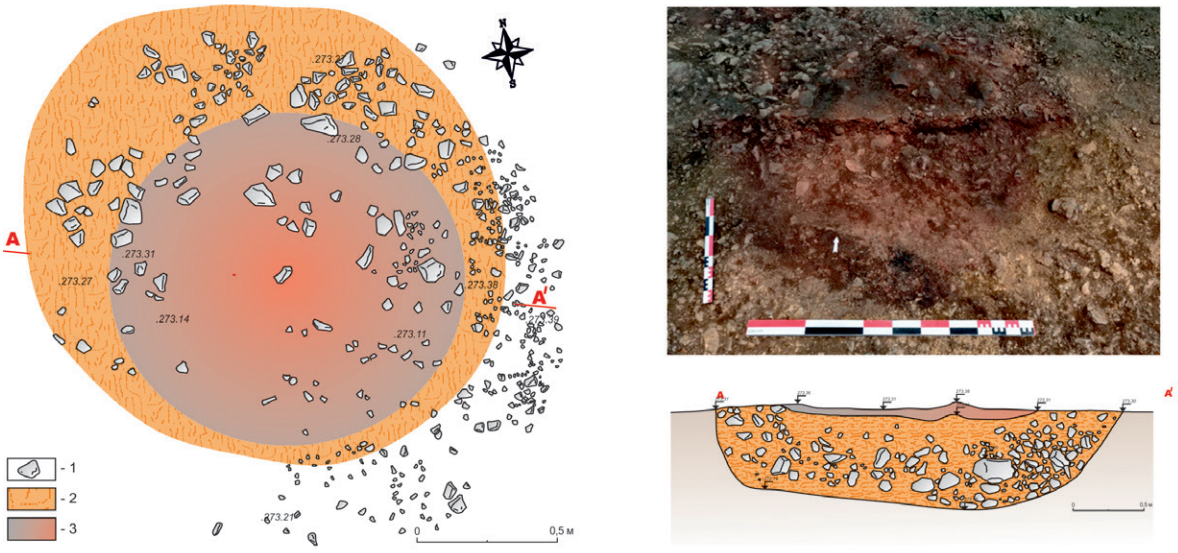
Проучването на обекта се проведе през май и юни 2023 г., като в него взеха участие инж. С. Ненчев и инж. А. Каменаров. Той е разположен по южния склон и в непосредствена близост до връх Бакърлъка, на ок. 8 км западно от Созопол (обр. 1). Обектът е споменат от Е. Н. Черних, но снимките и описанието, които авторът дава се отнасят към друга местност, т. нар. Биволарска сая (Черних 1978, 24, обр. 8). Обектът е в непосредствена близост до архаичните рудници в м. Пропаднала вода, намиращи се на 750 м на юг (Лещаков и др. 2020; Ников, Лещаков 2019) и на ок. 1,5 км от античната крепост при с. Равадиново.

В непосредствена близост, северно от обекта, бяха регистрирани

Обр. 2. Металургичен център в м. Сърнешко кладенче: 1 – план (автор А. Каменаров); 2 – северен профил. Легенда: 1 – повърхностен пласт; 2 – каменен трошляк с червен цвят, придобит от висока температура; 3 – пластове каменен трошляк, насипи от шахта 1; 4 – камък; 5 – отухлени участъци извън пещта; 6 – обмазка на скарата на пещта; 7 – обмазка на стените на пещта; 8 – камъни на скарата на пещта; 9 – обмазка на дъно на пещта

Fig. 2. Metallurgical centre in Sarneshko Kladenche locality: 1 – plan (author A. Kamenarov); 2 – northern cross-section. Key: 1 – surface layer; 2 – red-coloured stone rubble, stained by the high temperature; 3 – layers of stone rubble, fill from shaft 1; 4 – stone; 5 – fired areas outside the furnace; 6 – lining of the furnace grate; 7 – lining of the furnace walls; 8 – stones on the furnace grate; 9 – lining of the furnace bottom

Обр. 3. Зона за печене на рудата. Легенда: 1 – камък, 2 – каменен трошляк с червен цвят, придобит от висока температура, 3 – обмазка дъно на контекста (автор А. Каменаров)

Fig. 3. Zone for ore roasting. Key: 1 – stone, 2 – red-coloured stone rubble, stained by the high temperature; 3 – lining of the bottom of the context (author A. Kamenarov)

11 минни шахти с овални или издължени очертания. Дължината им варира от 5 м до 21 м, а ширината – от 2 до 4 м и дълбочина 1 – 3 м. Шахтите са разположени успоредно една спрямо друга, върху склон, непосредствено над входа на мина. В насипа на една от тях се откри фрагмент от йонийска купа, която може да бъде отнесена към втора – трета четвърт на VI в. пр. Хр.

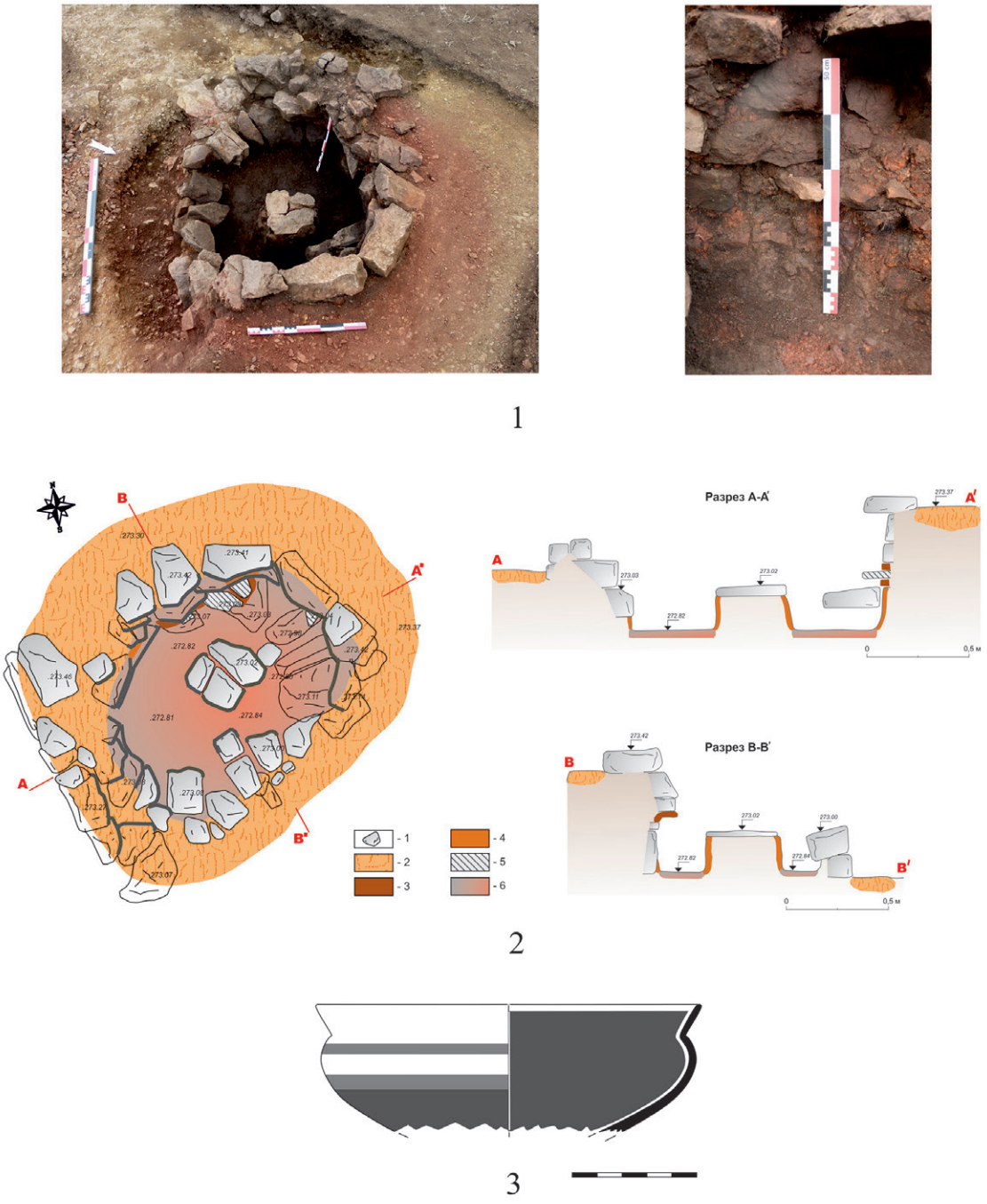
На площ от 200 кв. м бяха проучени структури, свързани с металургична дейност (обр. 2). Обектът се състои от три обособени зони: 1) зона за първично изпичане на рудата и металургична пещ на северозапад; 2) зона с продълговати отухлени петна на югоизток, и 3) работна зона с ковашка пещ на североизток.

В северозападната зона беше проучено обмазано с глина и силно отухлено овално петно с размери 1,62 ×1,54 м и дебелина 5 см, което може да бъде интерпретирано като зона за печене на рудата (обр. 3). Пръстта и каменният трошляк под нея, до дълбочина 0,32 м, бяха вторично придобили тъмночервен цвят от високата температура. Източно се проучи овъглено пространство, с размери 1,10 ×1,40 м и запазена дебелина до 0,10 м.

В непосредствена близост, на 0,57 м в северозападна посока се откри вкопана в насипа на една от шахтите металургична пещ с овални очертания, изградена от ломени камъни с различен размер (обр. 4). Пещта е двукамерна, като от горната камера *in situ* са запазени три от страните, а четвъртата (югоизточна) страна е разрушена. Вътрешността на пещта и нейното дъно са обмазани с глина с дебелина 3 – 5 см. От скарата на пещта в североизточната част на камерата са запазени няколко плочести камъка. В централната част на горивната камера е изграден подпорен стълб от камъни, отново обмазани с глина (обр. 4.2). Камерата е с размери 1,70 ×1,30 м, запазена във височина до 0,67 м. В нейния обем се откриха песъчинка злато, вероятно остатък от металургичния процес, както и фрагмент от йонийска купа, който датира съоръжението във втора – трета четвърт на VI в. пр. Хр. (обр. 4.3).

В южната част на обекта бяха проучени три отухлени зони с размери 1,92 × 0,94 м, 1,62 × 1,54 м и 4,11 ×1,10 м (обр. 2), за които първоначално се предполагаше, че също маркират металургични пещи. След тяхното проучване се установи, че те са с дебелина до 5 см и пръстта под тях не е отухлена. Подобни структури са проучвани на различни обекти както в Чехия (Tuchlovice; Pleiner 1958), така и във Франция (Rémilly и Sémécourt; Leroy 1997, 203, fig. 116), където са интерпретирани като открити пещи или пречиствателни ковачници, част от третия етап на обработката на метала, т. е. на уплътняване му чрез удар с чук, което се извършва, след като той напусне пещта. В пространството между тях и северозападната зона се откриха множество участъци с висока концентрация на пепел и малки въглени.

В източната част на обекта, на линията на металургичната пещ, също вкопано в насипа на шахта 1, се проучи ниво на обитаване с правоъгълен план, археологически доловимо като пласт с висока концентрация на въглени и пепел, на нивото на който се откриха останки от ковашка пещ с размери 0,97 ×0,65

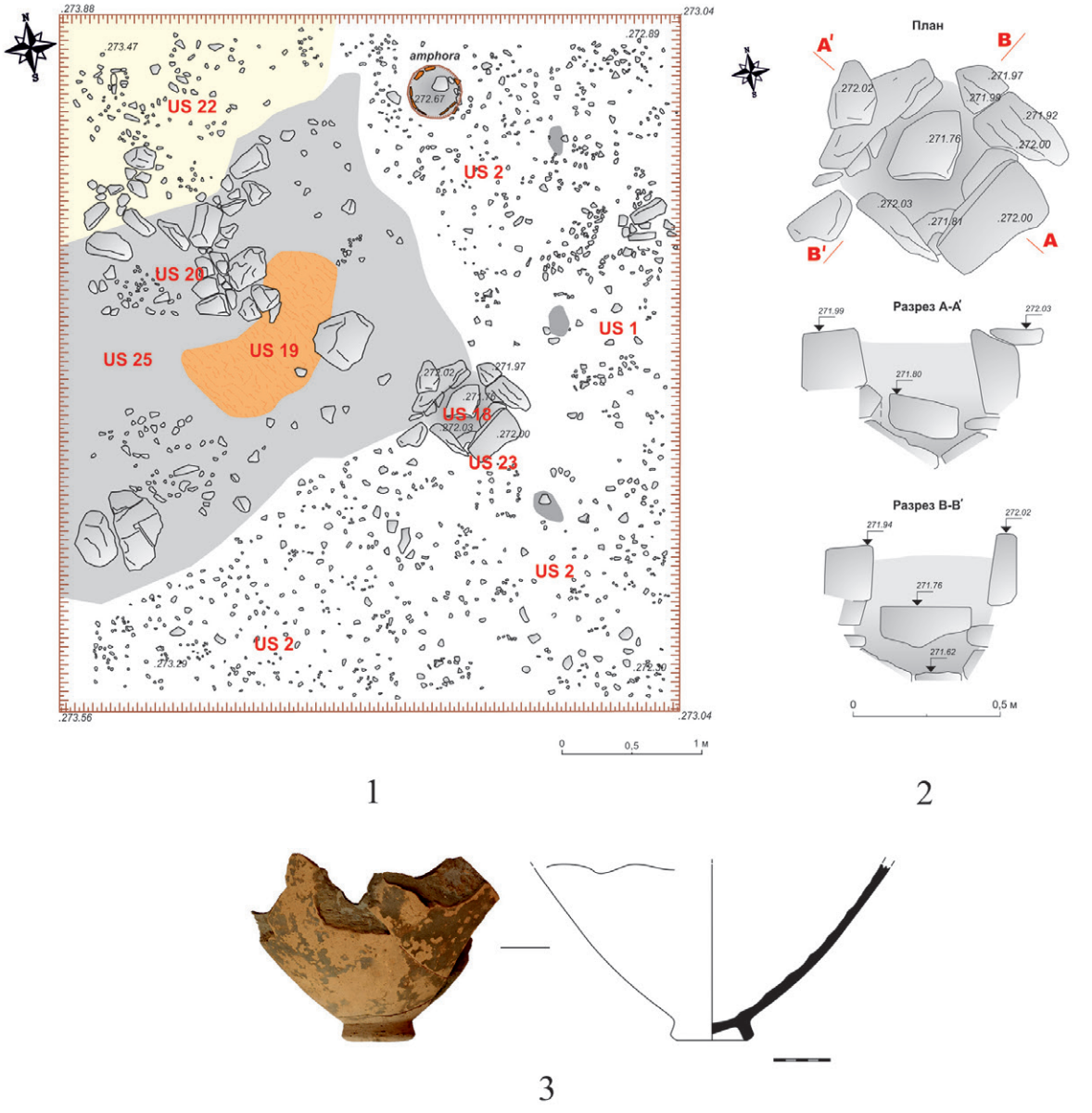
Обр. 4. Металургична пещ: 1 – общ изглед и детайл; 2 – план и разрези. Легенда: 1 – камък; 2 – отухлени участъци извън пещта; 3 – обмазка на скарата на пещта; 4 – обмазка на стените на пещта; 5 – камъни на скарата на пещта; 6 – обмазка дъно на пещта (автор А. Каменаров); 3 – йонийска купа

Fig. 4. Metallurgical furnace: 1 – general view and detail; 2 – plan and cross-sections. Key: 1 – stone; 2 – fired areas outside the furnace; 3 – lining of the furnace grate; 4 – lining of the furnace walls; 5 – stones on the furnace grate; 6 – lining of the furnace bottom (author A. Kamenarov); 3 – Ionian cup

м, дълбочина 0,44 м, запълнена с въглени и пепел (обр. 2.1, 5). В близост се откри долната част на архаична амфора, вкопана в земята, която вероятно е служела за потапяне (обр. 5). Вкопаване за кол маркира южната граница на това ниво на обитаване, който вероятно е служел за поддържане на навес или е бил използван за окачване на инструменти. Контекстът може да се интерпретира като работна зона.

Въз основа на целия подем археологически материал обектът може да бъде отнесе към втора – трета четвърт на VI в. пр. Хр.

Обектът потвърждава ранната хронология на рудниците в Медни рид, особено в района южно

Обр. 5. Работна зона: 1 – план (автор А. Каменаров); 2 – ковашка пещ (автор А. Каменаров); 3 – амфора

Fig. 5. Workshop: 1 – layout (author A. Kamenarov); 2 – blacksmith hearth (author A. Kamenarov); 3 – amphora

от връх Бакърлъка. Размерът му и предполагаемата конструкция на работилницата от нетрайни материали предполага сезонния му характер. Той е част от металургичната дейност в района и експлоатацията на повърхностни находища на полиметални руди, като непосредствено след добива на място започва и първичната металообработка.

Цялостните резултати от проучването са публикувани през 2024 г. (Baralis et al. 2024).

Литература

Лещаков и др. 2020: П. Лещаков, К. Ников, Г. Самичкова, В. Халева. Археологически проучвания на древен рудодобивен и металургичен център от VI в. пр. Хр. в м. Пропаднала вода, землище на с. Равадиново, общ. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2019 г. Книга I. София, 2020, 445 – 449.

Ников, Лещаков 2019: К. Ников, П. Лещаков. Спасително археологическо проучване на древен рудодобивен и металургичен център от VI в. пр. Хр. в м. Пропаднала вода, землище на с. Равадиново, общ. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 125 – 127.

Черных 1978: Е. Черных. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. София, 1978.

Baralis et al. 2024: A. Baralis, T. Bogdanova, D. Nedev. Aux origines de la cité: mines et ateliers métallurgiques archaïques sur le territoire d'Apollonia du Pont. – Revue archéologique, 2024(1), 15 – 40.

Leroy 1997: M. Leroy. La sidérurgie en Lorraine avant le haut fourneau : l'utilisation du minerai de fer oolithique en réduction directe (Monographie du Centre de recherches archéologiques, 18). Paris, 1997.

Pleiner 1958: R. Pleiner. Základy slovanského železářského hutnictvi v českỳch zemich (Monumenta archaeologica, 6). Praha, 1958.

ARCHAIC PERIOD ORE MINING AND METALLURGICAL CENTRE IN SARNESKO KLADENCHE LOCALITY, LAND OF RAVADINOVO VILLAGE, SOZOPOL MUNICIPALITY

Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Alexandre Baralis

Summary

The site is located at the southern slope and in the immediate vicinity of the Bakarlaka peak, at ca 8 km west of Sozopol (fig. 1). In the immediate vicinity, north of the site, 11 open mine shafts, with an oval or elongated shape, were registered. Their length varies from 5 m to 21 m, and the width – from 2 to 4 m, with a depth of 1 – 3 m. The elongated shafts are located parallel to each other, on a slope immediately above a mine entrance. A fragment of an Ionian cup was found in the fill of one of them, which can be attributed to the second – third quarter of the 6th c. BC.

In an area of 200 m_2, structures related to metallurgical activity were studied (fig. 2). The site consists three distinct zones: 1) zone for primary roasting of the ore (fig. 3) and metallurgical furnace in the northwest; 2) zone with fired daub areas to the southeast; and 3) a working area with a blacksmith furnace to the northeast.

A metalurgical furnace, with an oval shape, built of quarry stones of different sizes had been dug into the fill of one of the shafts (fig. 4). The furnace is two-chambered, and three sides of the upper chamber were found preserved *in situ*, the fourth (southeastern side) had been destroyed. In its fill, a grain of gold, probably a remnant of the metallurgical process, as well as a fragment of an Ionian cup were found, dating the context to the second – third quarter of the 6th c. BC (fig. 4.3).

Three fired daubs areas were studied in the southern part of the site. Similar structures have been found at various sites, both in the Czech Republic (Tuchlovice) and in France (Rémilly and Sémécourt, where they have been interpreted as hearths or refining forges, part of the third stage of metal processing. In the space between them and the northwestern zone, numerous areas with a high concentration of ash and small pieces of charcoal were found.

The analysis of the archaeological material dates the site to the second – third quarter of the 6th century BC.

Teodora Bogdanova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vorbog@yahoo.com
Dimitar Nedev, Municipal Cultural Institute "Museum Centre – Sozopol", am_sozopol@abv.bg
Alexandre Baralis, The Louvre Museum, Department of Greek, Etruscan, and Roman Antiquities, alexandre.baralis@louvre.fr

АРХЕОЛОГИЯ НА РИМСКАТА ЕПОХА И КЪСНАТА АНТИЧНОСТ (I – VII В.)

ДОЛНОДУНАВСКИ ЛИМЕС

№ 14. АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ РАЗКОПКИ В БОНОНИЯ

Здравко Димитров, Ваня Ставрева, Илко Цветков

На базата на издадено разрешение за редовно археологическо проучване № 125/2023 г. в АНКЦ „Бонония" продължи ежегодното археологическо проучване на участък от западната крепостна стена на Бонония, кв. Калето, гр. Видин. Екипът беше в състав: доц. д-р З. Димитров (НАИМ – БАН) – ръководител; И. Цветков (РИМ – Видин) и В. Ставрева (РИМ – Видин) – заместник-ръководители; Р. Радев, Т. Ненов, Т. Великина, П. Койчева, В. Белева и В. Витанов – членове на екипа. В работата участваха още геодезистите от

фирма „Видасоф" от гр. Видин, архитект М. Каменова, реставраторите К. Тодоров (РИМ – София) и Л. Китанова (РИМ – Благоевград), фотографите К. Михов и Е. Михов. В работата бяха включени 32 работници от гр. Видин, с. Арчар и гр. Дунавци, Видинско.

Археологическото проучване беше съсредоточено в сектор „Западна крепостна стена на Бонония" и по конкретно между двете кули № 8 и № 10, както и в сектор „Южен", който е точно зад кула № 10. През 2023 г. активно беше проучвана и новооткритата през 2020 г. кула № 10.

Археологическите разкопки се проведоха от 31.07. до 31.10.2023 г., със средства, осигурени от Община Видин. След това за една седмица (01.11. – 06.11.2023 г.) беше извършена и теренната консервация на проучените структури и архитектурни съоръжения. Това бяха най-големите разкопки на Бонония в цялата история на проучването на римския град. На базата на тази активна археологическа дейност беше постигнат сериозен напредък в проучвания вече седем сезона общински парцел № 128. Неговото пълно проучване би следвало да завърши за още един (най-много два) сезон/а. Тук е мястото да отбележим, че след края на археологическите изследвания както сред проучвателите, така и сред общинското ръководство са налице ясни идеи за реставриране и социализиране на разкритите структури и архитектурни съоръжения.

По отношение на работните зони, които бяха център на тази активна проучвателска дейност през 2023 г., в сектор „Западна крепостна стена на Бонония" се извършиха редовни разкопки в почти всички квадрати от план-квадратната мрежа, попадащи в общинския парцел № 128 (кула № 8, кула № 10 и част от западната крепостна стена, която е между тях).

Археологическо проучване беше осъществено в следните участъци:

Обр. 1. Късноантично ниво във вътрешността на кула № 10 – основи на дървени стълбове за рампите към крепостните съоръжения

Fig. 1. Late antique level in the interior of tower No. 10 – foundations of wooden pillars for the ramps to the fortifications

Обр. 2. Кула № 10 – изглед на проучените фортификационни структури

Fig. 2. Tower No. 10 – view of the studied fortification structures

Обр. 3. Първата структура от римската епоха (Принципат), открита на Бонония – структура № 49, разположена под кула № 10 – вероятно полувкопана постройка с кирпичени стени във височина

Fig. 3. The first Roman period (Principate) structure discovered in Bononia – structure No. 49, located beneath tower No. 10 – probably a semi-dugout dwelling with adobe walls in height

Обр. 4. План на североизточната четвъртина на кула № 10 – две структури: № 36 от XIV в. и № 49 от римската епоха (II – III в.)

Fig. 4. Plan of the northeastern quarter of tower No. 10 – two structures: No. 36 from the 14th c. AD and No. 49 from the Roman period (2nd – 3rd c. AD)

- теренът между кули № 8 и 10, в зоната пред лицето на западната крепостна стена;

- теренът между кули № 8 и 10, в зоната зад лицето на западната крепостна стена;

- теренът зад крепостната стена при кула № 8, където е северният сектор на обекта (тук са и най-старите проучвания – тези от 1988 – 1989 г. и 2014 г.);

- кула № 10 и южния сектор на парцел № 128, който е зад тази кула.

Освен тези археологически дейности на терена на кула № 8 беше извършено изключително подробно и пълно почистване на крепостните зидове.

По време на археологическите проучвания през 2023 г. бяха изследвани пластове и структури от Ранното (IX – XI в.) и Късното средновековие (XII – XIV в.), османската епоха (XV – XVIII в.), Възраждането (XIX в.) и съвременни материали от еврейския квартал на Видин от края на XIX началото на XX в. През 2023 г. бяха напълно проучени пластове и структури на Бонония от Късната античност (IV – VI в.).

Сред най-големите резултати е достигането и проучването на пластове и няколко структури от римската епоха (II – III в.), предхождащи изграждането на крепостната стена.

Основните резултати от проучването на Бонония през 2023 г. са:

1. Архитектурният план на западната крепостна стена на Бонония в този сектор на парцел № 128, както и източните части на кули № 8 и № 10, бяха изцяло разкрити и напълно заснети графично, аерофото, чрез 3D-технология и фотографски в детайли.

2. Открити бяха отвори за конструкции на дървени стълби за крепостната стена и за кула № 10 (обр. 1).

3. Зад кула № 10 и южно от нея куртината на западната стената на Бонония е съхранена до сегашния терен на кв. „Калето“ на гр. Видин. От нивото на разкрития вече вътрешен цокъл на стената това означава автентична запазеност във височина от 4,20 м (обр. 2).

4. Куртината в този нов, непроучван сектор е изградена в техника *opus mixtum*. Запазени са четири тухлени реда и каменните конструкции около тях.

5. През 2023 г. беше напълно разкрит входът към кула № 10. В неговото южно лице се откриха основите на стълба за входната врата и страницата на прохода.

6. Изпълнени бяха два сондажа – един във северната половина на кула № 10 и друг между нейното външно лице и западната крепостна стена.

7. Беше установено, че кула № 10 е синхронна на стената. Цялата конструкция се датира в началото на IV в.

8. Под конструкцията на кула № 10 се откри пласт от римската епоха (II – III в.), наситен с великолепно изпълнена римска лакова керамика. Тази керамика произхожда от полувкопано жилище от кирпич и дърво, което е предхождало стената – структура № 49 (обр. 3, 4).

9. В квадратите зад вътрешното лице на крепостната стена се направи пълно проучване на всички пластове до стерилната основа. Беше установено, че под вкопаните жилища от IX – X в. (землянки от времето на Първата българско царство) се откриват пластове от Късната античност и пластове от римската епоха (II – III в.).

10. Цялата вътрешност на сектор „Южен" беше наситена с ями от Средновековието и османската епоха.

11. Под вкопаванията от Ранното средновековие се откри първата в историята на проучванията сграда от римската епоха на Бонония. Тя е успоредна на крепостната стена и е на разстояние от нея (ок. 3 м). От сградата са запазени части от каменния цокъл и траншеите на зидовете. Сградата е била изградена с кирпичени стени във височина.

12. През 2023 г. беше извършена пълна документация на профилите на големия изкоп на Бонония.

13. В централния сектор (между кули № 8 и 10) бяха проучени пластовете от османската епоха и Късното средновековие. Проучването приключи на нивото, на което в началото на XI в. е започнало възстановяването на античната стена на Бонония – това е пласт от каменни блокове и бял хоросан, чрез които в средновизантийския период е започнало реконструирането на крепостните зидове.

14. По време на археологическите разкопки се откриха 649 находки, повече от половината от които са монети, но също така накити, цели керамични съдове (кани, стомни и чаши от Средновековието и османския период) и дребни бронзови предмети.

В резултат на проучванията от 2023 г. в южния сектор на парцел № 128 се установиха пълната стратиграфия и хронология на тази зона от гр. Видин. Общата дебелина на културните напластявания тук е 5,50 – 6,00 м. Общата хронология е следната:

- римска епоха, II – III в.
- Късна античност, IV – VI в.
- Ранно средновековие (Първо българско царство и византийска епоха), IX – XI в.
- Късно средновековие (Второ българско царство), XII – XIV в.
- османска епоха, XV – XVIII в.
- Възраждане и съвременна епоха, XIX – XX в.

Сред най-важните резултати от последните два сезона в проучванията на този парцел, е пълното разкриване, изследване и подробно документиране на цялото трасе на крепостната стена на Бонония в рамките на дължина от над 100 м, т. е. в участъка между кули № 8 и № 10.

В заключение можем да отбележим, че крепостната стена на римската Бонония е най-мощната фортификационна система от територията на България от абсолютно всички исторически епохи. Широчината на крепостния зид в неговата цокълна част е 4 м, размерите на кулите също са огромни (вътрешен диаметър около 20 – 22 м), а десетоъгълната им форма е уникална за нашите земи. Единствените подобни в пределите на Долнодунавския лимес на Римската империя са кулите на Феликс Ромулиана, край днешния Зайчар, Сърбия – крепост, синхронна с Бонония, укрепена също по времето на император Константин в началото на IV в.

Автентичната запазеност на крепостната куртина на западната стена и на двете кули са сред най-високите у нас. Така например, южната страна на кула № 10 е запазена във височина от 3,5 м в суперструкция. Този факт дава великолепни предпоставки за реставрация, консервация, експониране и социализиране на сектор „Западна крепостна стена на Бонония".

THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN *BONONIA*

Zdravko Dimitrov, Vanya Stavreva, Ilko Tsvetkov

Summary

The archaeological excavations at *Bononia* in 2023 took place from the end of July to the end of October, with funds provided by the Municipality of Vidin and the Ministry of Culture. These were the largest excavations of *Bononia* in the entire history of the study of the Roman city.

Research was focused on the "Western fortress wall of *Bononia*" sector. During this season, tower No. 10 found in 202 and the southern sector behind it were most actively explored.

The entire architectural plan of the western fortress wall of *Bononia* in this sector of the Kaleto neighbourhood of Vidin (land plot No. 128), as well as the eastern parts of towers Nos 8 and 10 were explored. The majority of the fieldworks was carried out in tower No. 10, where wooden structures of the stairway for the fortress walls inside were found (fig. 1).

The curtain of the fortress and tower No. 10 have been preserved almost to the level of the modern terrain of the Kaleto neighbourhood. From the level of the already unearthed inner plinth of the wall, this means an authentic preservation at a height of 4.20 m (fig. 2).

Likewise the entire wall, tower No. 10 had been built in the *opus mixtum* technique. Four courses of bricks and the stone structures around them were preserved. In 2023, the entrance of tower No. 10 was fully excavated. In its southern face, the foundations of the pillars for the door and the side wall of the passage were discovered. Tower No. 10 is synchronous to the wall, and had been built in the 4th c. AD.

Beneath tower No. 10, a layer from the Roman period (2nd – 3rd c. AD) was discovered, with considerable amount of fine red slip ceramics. This pottery was found in the context of a semi dugout dwelling constructed of adobe and wood (structure No. 49), that had preceded the fortress wall (figs 3, 4).

In the area behind the inner face of the fortress wall, a complete survey was made of all layers down to the sterile level. It was established that layers from Late Antiquity and layers from the Roman period (2nd – 3rd c. AD) were found under the dug-in dwellings from the 9th – 10th c. AD.

Beneath the remains from the Early Middle Ages, the first-ever Roman period building of *Bononia* was discovered. It is parallel to the fortress wall and is at a distance of ca. 3 m from it. Parts of the stone plinth and the trenches of the walls were preserved from the building. The building had been built with adobe walls.

During the archaeological excavations, 649 small finds were discovered – more than half of which were coins, but also ornaments, whole ceramic vessels (jugs, plates, and cups from the medieval and Ottoman periods), and small bronze objects.

As a result of the 2023 excavations in the southern sector of the site, the complete stratigraphy and chronology of this area of Vidin was studied. The total thickness of the strata here is 5.50 – 6.00 m.

The general chronology of *Bononia* in this sector is as follows: Roman period (2nd – 3rd c. AD), Late Antiquity (4th – 6th c. AD), Early Middle Ages (First Bulgarian Kingdom and Byzantine period, 9th – 11th c. AD), Late Middle Ages (Second Bulgarian Kingdom, 12th – 14th c. AD), Ottoman period (15th – 18th c.), Bulgarian Revival period and modern era.

Zdravko Dimitrov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, zdravkodimitrov74@gmail.com
Vanya Stavreva, Regional Museum of History – Vidin, v.stavreva@mail.bg
Ilko Tsvetkov, Regional Museum of History – Vidin, ilko_cvetkov@abv.bg

---

№ 15. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В РАЦИАРИЯ

Здравко Димитров, Илко Цветков

През месеците септември и октомври 2023 г., с разрешение за редовно археологическо проучване № 126/2023 г., екип с ръководите доц. д-р З. Димитров (НАИМ – БАН) и И. Цветков (РИМ – Видин), заместник-ръководител, проведе разкопки на археологическия обект „Улпия Рациария", м. Калето, с. Арчар, общ. Димово, обл. Видин. В разкопките участваха археологическият екип (5 души) и 35 работници от с. Арчар. Теренната реставрация и консервация отново беше поверена на К. Тодоров (РИМ – София). Тази съществена и необходима дейност беше извършена след приключване на разкопките, в края на октомври 2023 г. Архитект в екипа беше арх. М. Каменова. Геодезическото заснемане и осигуряване на разкопките беше извършено за поредна година от фирма „Видасоф", гр. Видин.

За първа година (от началото на новите разкопки на Рациария през 2013 г.) цялото археологическо проучване беше съсредоточено само в един работен сектор на римския град. Това беше целенасочена проучвателска дейност в търсене на широкомащабни резултати в архитектурния комплекс, чието изследване беше стартирано през 2020 г. – римски императорски терми на Рациария.

Термите се намират в турската махала на с. Арчар, на асфалтовия път за съседното село Държаница, където всъщност са южните квартали на Рациария. Работният сектор за 2023 г. беше в източното крило на този архитектурен комплекс и по-конкретно в квартал F XI от план-квадратната мрежа

Обр. 1. Източното крило в римските терми на Рациария – квартал F XI, разкопки през 2023 г.

Fig. 1. Eastern wing of the Roman thermae in Ratiaria – quarter F XI, excavations in 2023

на Рациария. Проучван беше терен в квадрати 44 – 78. Така общата площ, върху която се проведоха разкопките през 2023 г. беше приблизително 1000 кв. м (обр. 1).

В резултат на теренната работа през сезона бяха постигнати следните конкретни резултати:

1. В източния край на сектора се разкри напълно трасето и конструкцията на външния източен зид на императорските терми.

2. До този зид се разкри трасето на улица от градската улична мрежа на Рациария, която на нивото на проучване е изградена от трамбована пръст (като подложка), върху която е изпълнен стабилен хоросанов слой – трасето на улицата. Датировката на тази структура е от края на IV – първата половина на V в., към настоящото състояние на проучванията.

Обр. 2. Главният вход между източното крило и централната част на термите

Fig. 2. The main entrance between the eastern wing and the central part of the thermae

3. В най североизточния край на проучвания сектор се разкри напълно целият южен кораб на раннохристиянската базилика на Рациария от края на IV – V в. Тук има регистрирани участъци от пода на централния кораб, които са запазени.

4. В централната част на работния сектор от 2023 г. се разкриха два големи входа от източното крило на термите, които водят към центъра на комплекса (обр. 2).

5. В помещенията между източното крило и централната част се установиха четири квадратни помещения – вероятно аподитериумите на банята (?). При всички от тях подът от плочести камъни и хоросан от първият период на термите е запазен отлично.

6. Установиха се две големи помещения от южната страна на южния кораб на базиликата, които

са изградени чрез нови зидове в упоменатите по-горе (т. 5) помещения от първия период на термите. Вероятно това са помещения, свързани с култовия християнски комплекс от V в.

7. Запазеността на зидовете на римските терми от първия период от подовото ниво е от 2,50 до 3,50 м – изцяло суперструкция в техника *opus mixtum*.

8. В банята бяха открити още 11 архитектурни детайла в коринтски ордер, които са донесени в банята след IV в. и произхождат от езически сгради, датирани във II в., но неизвестни още на терена.

9. По време на разкопките се откриха 327 находки – монети, накити и фибули, керамични съдове, лампи и други предмети на бита.

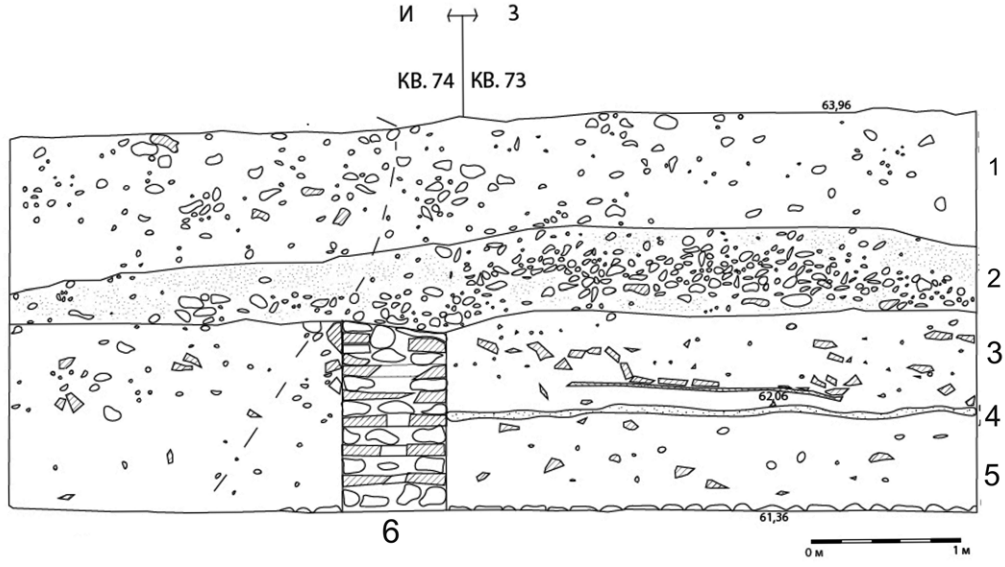

Обр. 3. Новоразкритата сграда от раннохристиянския компекс

Fig. 3. The newly unearthed building from the early Christian complex

Проучванията в най-южния край на работния сектор (кв. 71 – 74) дадоха отлични резултати по отношение на запазеността не само на архитектурните конструкции, но и на културните пластове. Тези редки за Рациария ситуации ни дават възможности за по-прецизно датиране на структурите. В тази зона (кв. 52 – 54, 62 – 65 и 72 – 74) се разкрива една от най-добре запазените и най-големите сгради от втория строителен период в архитектурния ансамбъл. Това е високо запазена сграда, изградена в старите помещения на термите и свързана с раннохристиянската църква (обр. 3).

Сградата е с много добър градеж на зидовете, следва някои от старите стени на баните и определе-

Обр. 4. Стратиграфски профил в кв. 71 – 74, в пределите на раннохристиянската сграда. Легенда: 1 – пласт с деструкции от края на Античността; 2 – строително ниво на сградите от VI в.; 3 – пласт от раннохристиянската сграда, включително покривните деструкци; 4 – подово ниво (бял хоросан) на сградата от V в.; 5 – пласт и подово ниво от банята на Рациария – I строителен период, под от плочести камъни, III – IV в.; 6 – зид в техника opus mixtum, първи период на комплекса – терми

Fig. 4. Stratigraphic profile in grid squares 71 – 74, within the early Christian building. Key: 1 – layer with debris from the end of antiquity; 2 – construction level of the buildings from the 6th c. AD; 3 – layer of the early Christian building, including the roof debris; 4 – floor level (white mortar) of the building from the 5th c. AD; 5 – layer and floor level of the baths of Ratiaria – 1st construction period, flooring of slabs, 3rd – 4th c. AD; 6 – wall in opus mixtum technique, first period of the complex – thermae

но е с много голяма площ. Предстои нейното проучване и в южна посока, но още сега може да се каже, че това е сграда, която е изградена южно от раннохристиянската базилика, отделна е от нея, но също така безспорно е свързана с култовия комплекс. В пределите на тази сграда се проучи и документира стратиграфски профил (обр. 4), който от нивото на пода на термите нагоре дава перфектни данни за съществуването на раннохристиянската сграда, нейното унищожение, финални деструкции и последни пластове от края на Античността (VI в.).

По време на разкопките и след техния край беше изпълнена консервацията на зидовете на термите по три принципа, според предписанието на реставратора К. Тодоров. Извършено беше препогребване на част от структурите, които са останки от обрушени строителни конструкции. Най-голяма част от тези консервационни дейности беше покриването и временно запазване с геотекстилни покрития на всички зидове от тази източна част на термите, които са разкрити.

През 2023 г. беше направено и изграждане на временен дървен навес на обекта, под който се съхраняват по-малките архитектурни детайли.

В застрашените сектори от зидовете със смесен градеж (*opus mixtum*) беше извършено нанасяне на хидрофобизиращ разтвор с четка върху фугите и обрушените при иманярските намеси места.

В заключение на това кратко съобщение, което има за цел да опише и отчете теренните дейности от разкопките на римските терми в Рациария през 2023 г., можем да отбележим, че планираните и системно провеждани ежегодни проучвания на този най-голям термален комплекс от Античността у нас са от изключително значение не само за науката, но и за цялата Видинска област.

Сред най-важните акценти от проучването през 2023 г. беше фактът, че след проучването на покъсните периоди от историята на банята автентичната запазеност на зидовете от римската епоха (III – IV в.) се откроi като изключително висока. Средната височина на автентично запазените зидове на стените на банята от първия ѝ строителен период е между 2,5 и 3,5 м, а на места конструкциите в техника *opus mixtum* са запазени до 4,5 м височина. Също така отлично са съхранени някои части от раннохристиянската базилика, която е издигната във вътрешността на банята в края на IV – началото на V в.

От особено значение за проучванията на Рациария, но също така и за нейното бъдещо експониране, е, че за първи път се открива отлично съхранено трасе на улица. Това е декуманусът, който е тангирал римските императорски терми от изток. На този етап на проучване неговото трасе е покрито с хоросанова настилка. Материалите и стратиграфската позиция на този хоросанова улица са късноантични (вероятно отговарят хронологично на църквата), така че не е изключено и откриването в дълбочина и на по-ранно трасе от уличната система.

Всички архитектурни конструкции на римските императорски терми са монументални. Широчината на зидовете е по-голяма от крепостната стена на Рациария – от 2,20 до 3,50 м, на места и над 4 м. Освен това силно впечатление прави архитектурната декорация на комплекса – бази, колони, стълбове, капители, части на антаблемана – всички те с прекрасни украси в малоазийски стил и изпълнени в коринтски ордер.

Най-вероятно римските терми от императорски тип в Рациария са най-големите в нашата страна – тяхната площ е между 8 и 9 дка. Освен архитектурните останки в термите са запазени и културни пластове, и много находки.

На базата на постигнатите резултати от археологическата кампания през 2023 г. може да се каже, че научната и експозиционна стойност на разкритите структури и архитектурни съоръжения е изключително висока. Римските императорски терми на Рациария са обект от първостепенно значение за цялата страна и със сигурност най-монументалния археологически комплекс в Северозападна България от римската епоха.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION IN *RATIARIA*

Zdravko Dimitrov, Ilko Tsvetkov

Summary

The excavations in *Ratiaria* took place from 01.09. to 13.10.2023. The team of five archaeologists and 35 workmen from the village of Archar conducted the fieldworks. For the first year (since the start of the new excavations in *Ratiaria* in 2013), the entire archaeological survey was concentrated in only one working sector of the Roman city of *Ratiaria*.

This was a planned research activity carried out in search of significant results in the architectural complex, the research of which was launched in 2020 – Roman imperial baths of *Ratiaria*.

The working sector in 2023 was in the eastern wing of the *thermae*, and specifically in quarter F XI of the *Ratiaria* square grid plan (fig. 1). In the eastern part of the excavated sector, the route and construction of the outer eastern wall of the imperial baths were completely revealed. Next to this wall, the route of a street from the urban street network of *Ratiaria* was unearthed, which at the surveyd level had been built of rammed earth (as a substratum), on which a stable mortar layer had been set – the route of the street.

At the northeasternmost end of the sector, the entire southern nave of the early Christian basilica of *Ratiaria* from the end of the 4th – 5th c. AD was completely excavated. Here, preserved sections of the floor in the central nave were also found. In the central part of the sector, two large entrances were revealed between the eastern wing of the baths and the centre of the complex (fig. 2).

In the rooms between the eastern wing and the central part, four square rooms were established – probably the *apoditeriums* of the bath (?). In all of them, the floor of stone slabs and mortar from the first period of the baths was excellently preserved.

Two large rooms were found at the south side of the southern nave of the basilica, which had been built by means of new walls in the above-mentioned rooms from the first period of the baths. These are probably rooms connected to the early Christian complex from the 5th c. AD (fig. 3).

Another important fact of the excavations in 2023 was that areas with excellently preserved stratigraphy were revealed. For example, the levels of the first (*thermae*), second (Christian church) and third (common dwellings) construction periods of the entire architectural complex were perfectly preserved and visible in the cross-section in grid squares 72 – 74 (fig. 4).

In the coming seasons, the studies of the Roman baths of *Ratiaria* will continue to the southern end of the complex.

Zdravko Dimitrov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, zdravkodimitrov74@gmail.com
Ilko Tsvetkov, Regional Museum of History – Vidin, ilko_cvetkov@abv.bg

---

№ 16. ПРОУЧВАНЕ В СЕКТОР ЗАПАДНА КРЕПОСТНА СТЕНА НА АНТИЧЕН КАСТЕЛ АЛМУС

Владислав Живков, Чавдар Лалов, Теодор Тодоров, Иван Благоев

Проучванията през 2023 г. в гр. Лом се проведоха с финансиране, осигурено от бюджета на Исторически музей – Лом и Министерство на културата. Те протекоха през месеците октомври – декември. Поради закъснялото приключване на работата на терен, към настоящия момент голяма част от материалите все още се обработват от реставратор, което затруднява установяването на абсолютната хронология на проучените пластове и структури. Археологическият екип беше в състав: гл. ас. д-р В. Живков (НАИМ – БАН) – научен ръководител, Ч. Лалов (докторант, НАИМ – БАН) – заместник-ръководител, И. Благоев (студент, НБУ) и Т. Тодоров (докторант, НАИМ – БАН), както и проф. д.и.н. Р. Иванов (НАИМ – БАН) – научен консултант. Геодезическа скица е изработена от В. Вълчев (НАИМ – БАН); теренната консервация е извършена от Г. Байкушева (ИЕФЕМ – БАН).

Според заложената научна програма беше продължена работата в сектор „Западна крепостна стена". Разкопките се проведоха в границите на шест сондажа, означени като К1Ю, К1С, К2, К3, К4С и К4Ю. Те са разположени северно от проучената през 2019 г. площ и работата в тях започна през 2020 – 2022 г. (обр. 1).

През предходните сезони на това място са разкрити пластове и структури от османската епоха и периодите на Втората и Първата българска държава. През 2022 г. от последната епоха беше цялостно проучено едно вкопано жилище (№ 1), като под него беше регистрирано второ (№ 2), чието цялостно разкриване се осъществи през настоящия сезон.

Първа българска държава. Напълно проучено е средновековното вкопано жилище, което е регистрирано по време на разкопките през 2022 г. То е квадратно в план, с размер на страната 2,90 м (обр. 2). Жилището е силно опожарено, като в него се откриха овъглени греди и други части от дървена конструкция. В северозападния му край се намира каменно отоплително съоръжение. Стените са запазени във височина до 0,40 м, като в тях се разкриха до две хоризонтално поставени греди, които са били плътно обмазани с глина. При проучването на предполагаемата пещ с предпещна яма, разположена западно от средновековно жилище № 2, се установи, че тя принадлежи на друго средновековно жилище

(означено като № 3). За негова западна стена служи вторично преместен сегмент от античен зид (изграден в техника *opus mixtum*). Подът на жилището е оформен от плътна глинена замазка. В него е вкопано описаното по-горе средновековно жилище № 2. След документиране на двете жилища и тяхната суперпозиция се пристъпи към проучване в дълбочина. Разкри се друго средновековно жилище, което получи пореден № 4. Трите проучени жилища през настоящия сезон са разположени едно върху друго и в ясна суперпозиция. Като най-ранно може да се определи № 3. В неговия глинен под са вкопаните други две. Като най-късно може категорично да се посочи № 2, което е изградено върху № 4. Северно от описаните жилища беше открит и един детски гроб. Погребението е извършено според християнския обред; не беше открит гробен инвентар. Керамичният материал, открит в жилищата, се отнася към IX – X в.

Обр. 1. План на късноримската крепост под квартал „Калетата“ на гр. Лом. Археологически проучвания 1986 – 2023 г.

Fig. 1. Plan of the Late Roman fortress beneath Kaletata neighbourhood of the town of Lom. Archaeological campaigns 1986 – 2023

Обр 2. Средновековно жилище № 2

Fig. 2. Medieval dwelling No. 2

Ранновизантийска епоха (периоди ALM IV и V). Източно от средновековните жилища се откри силно нарушен късноантичен паваж. Той е съставен от камъни, фрагменти от строителна и битова керамика – от тях диагностични са стени от „гребенчати“ амфори, характерни за VI в. Между камъните на този паваж беше открита монета от същото време. Към времето на тази настилка може да се датира и частично запазен зид в северната част на проучваната площ. Според откритите материали, описаните структури се отнасят към най-късния античен период на обекта, датиран в VI в. (период ALM V).

Непосредствено под настилката бяха открити глинени огнища. Още едно беше проучено в северозападната периферия на проучваната площ, както и дупки от колове на дървена постройка.

Описаните структури се намират над второ ниво, разположено около 0,40 м по-ниско. То се състои от горели деструкции на постройки с изобилно използване на глина и дърво, както и плитки вкопавания. Този по-ранен пласт е означен като подпериод ALM IV.1. В двете описани нива от V в. са открити монети, които към момента не са почистени, поради което е трудно да се определи абсолютната хронология на описаните структури в границите на V в.

Късноримска епоха (ALM III). Проучването на късноримския пласт (ALM III) напълно отговаря на известното от предходните сезони. Горната му част е силно горяла, като в нея са открити и две монети – първично определени като сечени от Теодосий I, които предоставят и *terminus post quem* за загиването на късноримския кастел. Подобно на предходните години са установени два етапа от обитаването през IV в. Към тях се отнасят две силно нарушени стени от сгради. Едната сграда има хоросанов под.

Обр. 3. Достигнато ниво с деструкции на войнишка барака, втора половина на I в.

Fig. 3. Reached level with debris of a soldier barrack, second half of 1st c. AD

В градежа на стената е преизползван фронтон от надгробен паметник, вероятно от втората половина на III в.

Римска епоха (ALM II). Непосредствено под хоросановия под се достигна до деструкции от покрив. Той лежи върху ниво, което е изградено от глина и силно набити в него дребни фрагменти от римска керамика. Най-диагностични са фрагментите от червенолакови съдове. Това ниво не отговаря на резултатите от 2018 – 2020 г. в южна посока. Въпреки че археологическите материали не са цялостно обработени към настоящия момент, то може да се отнесе към втората половина на III в. и отразява обитаване след загиването на римското селище около средата на същото столетие.

На по-долно ниво се разкри продължение на улицата, проучвана през 2018 – 2021 г., ориентирана север – юг (наричана условно *cardo*). В най-източната част на проучваната площ се откри зид от сграда, която се развива в източна и северна посока, извън границите на сондажите. В проучваната площ попада източната част от улицата. Съпоставена с проучванията през предходните години, широчината ѝ може да се възстанови на 10,50 м.

В дълбочина се проучи пласт, който е съставен от хоросанови късове и камъни, служещ за подравняване върху деструкциите на лагера на ранноимператорската епоха. В него бяха открити и единични облицовъчни мрамори. В най-долната част на пласта ALM II се проучи хоросаново бъркало, което частично нарушава деструкциите на войнишки бараки от I в. То отразява строителните дейности в началото на II в., когато е изградено и римското селище, навярно около времето на административните реформи в двете Мизии, осъществени при управлението на император Хадриан.

Ранноимператорска епоха (ALM I). Под подравнителния насип, съставен от силно сбити камъни и хоросанови късове се достигна до компактни деструкции на войнишка барака, изградена от глина и дърво. Поради лошите атмосферни условия и снеговалежи деструкциите не бяха вдигнати, а само достигнати и документирани (обр. 3). Те лежат със силен наклон към централната част на постройката – подобно на подовете, които са проучени през 2019 – 2020 г. Основната част от подравнителния насип, положен за изграждането на улицата от период ALM II, попада върху тази най-ниска част на деструкциите. При разчистването им бяха открити елементи от колани, конска амуниция, южногалска сигилата, бронзови фибули, фрагменти от амфори и монети, всички характерни за втората половина на I в.

Успоредно с проучването на сектора, съгласно договора с Министерство на културата, беше извършена теренна консервация. Поради нетрайния характер на разкритите структури, както и недовършеното проучване, достигнатите нива в работния сектор бяха засипани. Изграден е навес над западната късноримска порта. Втори навес е изграден върху конския скелет, проучен през 2020 г. Костите на животното бяха импрегнирани и експонирани под прозрачен плексиглас. Беше поставена и информационна табела.

EXCAVATIONS AT WESTERN WALL SECTION OF *ALMUS*

Vladislav Zhivkov, Chavdar Lalov, Teodor Todorov, Ivan Blagoev

Summary

The archaeological excavations at Lom in 2023 were carried out with funding from the budget of the Museum of History – Lom and the Ministry of Culture. They took place in October – December. The work was concentrated in six trenches, opened two years ago (fig. 1). According to the diagnostic materials and stratigraphic data, several periods can be distinguished:

Middle Ages. Three medieval dwellings were fully explored (fig. 2). They are located on top of each other and in a clear superposition. Dwelling No. 3 is the earliest one. Two others had been dug in its clay floor. Dwelling No. 2, which had been built above dwelling No. 4, is clearly the latest one. A child's grave was also discovered north of the dwellings. The burial follows the Christian rite, no grave goods were found.

Early Byzantine period (ALM IV and V). To the east of the medieval dwellings, a heavily disturbed late antique pavement was found. According to the discovered materials, the described structures refer to the latest antique period of the site, dated to the 6th c. (ALM V period).

Three clay hearths were found immediately under the pavement, as well as postholes of a wooden building. The are generally dated to the 5th c. (attributed to ALM V.2 period).

These structures are situated above the second level, located about 0.40 m beneath them. It consists of burnt debris of buildings with abundant use of clay and wood, as well as shallow sunken features. This earlier level is designated as ALM IV.1 sub-period and also dated to the 5th c.

Late Roman period (ALM III). Similar to the previous years, two stages of habitation in the 4th c. were documented. They include two highly disturbed walls of buildings. One of them has a mortar floor.

Roman period (ALM II). Immediately below the mortar floor, a roof was reached. It rests on a level that is formed of rammed clay and small fragments of Roman pottery. Although the archaeological materials are not fully processed yet, it can be referred to the second half of the 3rd c.

At a lower level, a continuation of the street studied in 2018 – 2021 was revealed. On the basis of the current data and the results from excavations in previous years, the assumed width of the street is 10.50 m.

In the lowest part of the ALM II layer, a mortar mixing spot was studied, which partially disturbs the soldier barracks from the 1st c. It is probably related to the construction activities at the beginning of the 2nd c.

Early Imperial Age (ALM I). Under the levelling layer, compact debris of a soldier barrack was reached (fig. 3). It is built of clay and wood. During their clearing, elements of belts, horse fittings, South Gaulish Samian ware, bronze fibulae, fragments of amphorae and coins were found, all characteristic of the second half of the 1st c.

Besides the excavations of the sector, conservation works took place as well. Two sheds were built on previously discovered features. One is above the west gate of the fortress. A second shed was built over the horse skeleton studied in 2020. The animal bones were impregnated and exposed under a transparent PMMA cover.

Vladislav Zhivkov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vladislavjivkov@gmail.com
Chavdar Lalov, penkovka@gmail.com
Teodor Todorov, tedyvet@yahoo.com
Ivan Blagoev, vachogrigorov@gmail.com

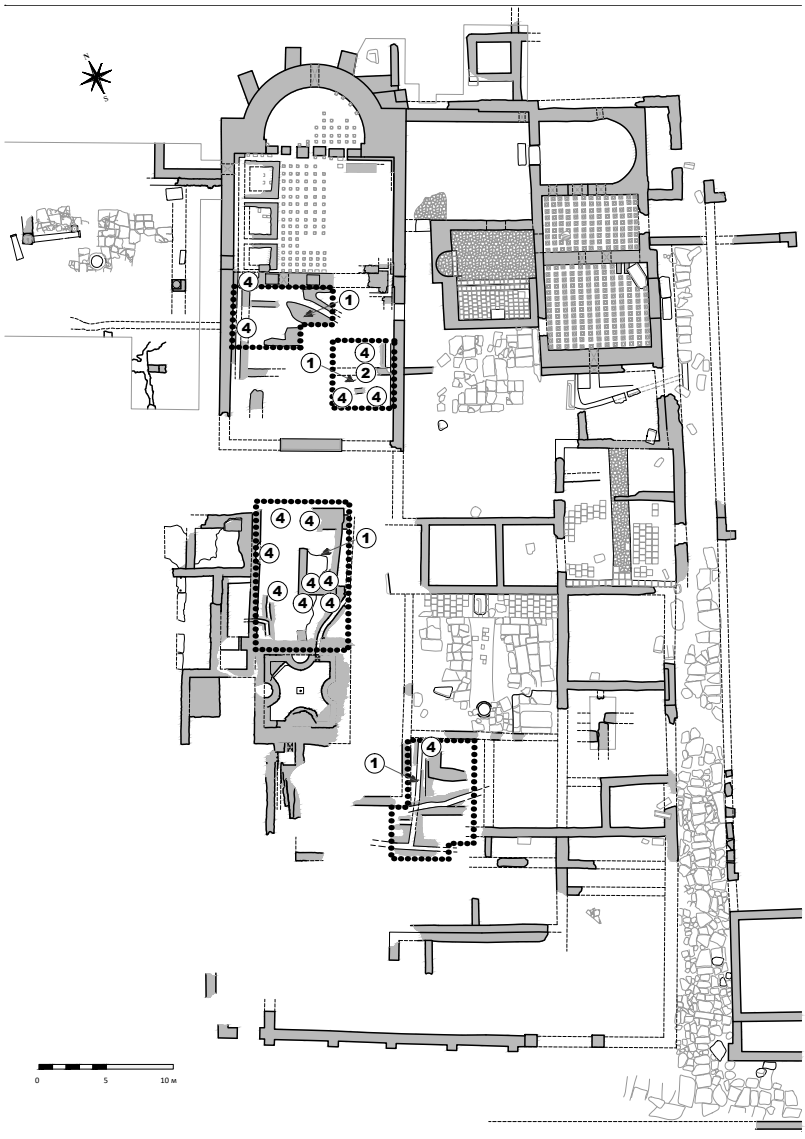
№ 17. УЛПИЯ ЕСКУС. ПРОУЧВАНИЯ НА СЕКТОР „СГРАДА С МОЗАЙКАТА „АХЕЙЦИ“

Гергана Кабакчиева, Петя Василева, Владислав Тодоров

Теренните проучвания са проведени през октомври 2023 г. Те са финансирани по проект на НАИМ – БАН и Министерство на културата. Археологическият екип включва доц. д-р Г. Кабакчиева, ръководител, и археолозите П. Василева, В. Тодоров, И. Коцов, както и инж. С. Ненчев, геодезист. Монетният материал е обработен от Д. Драгоев (РИМ – Русе).

Изследвани са хипокаустните системи в южната половина на аулата (голямата зала за приеми), както и системите на водните съоръжения към летния триклиниум и южно от него (обр. 1).

Теренните проучвания в южната половина на аулата са извършени в кв. 74/75/ СХХ и кв. 86/ СХХ. В северозападната част са разкрити останки от хипокаустен канал, край западната стена на залата. Той е функционирал през втория строителен период на архитектурния комплекс. По-голямата част от този канал е разрушена от голяма яма. Каналът е бил изграден от тухли и камъни. В запълнителя му са открити дребен строителен трошляк, кафява пръст и многобройни фрагменти от алабастър от двата вида, както и бели и цветни вносни мрамори. Открити са и нови фрагменти от канелираните стенни колони от цветния и природно оформен като „ахат“ алабастър. Намерени са фрагменти от бели

Обр. 1. План на сектор „Сграда с мозайката „Ахейци“: 1 – проучвани участъци през 2023 г.; 2 – останки и негатив от зид от първата половина на III в. сл. Хр.; 3 – зидове от резиденцията от късноримския период (в сиво); 4 – ями, средновековни и съвременни

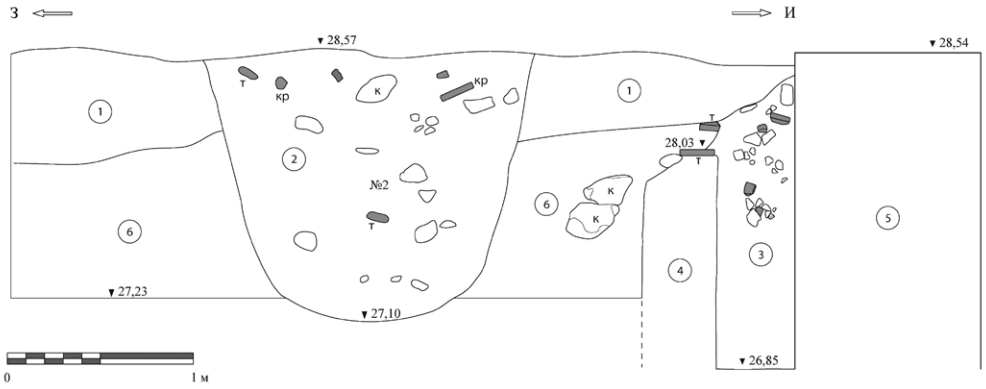
Fig. 1. Plan of sector "Building with the "Achaeans" mosaic": 1 – areas studied in 2023; 2 – remains and negative of a wall from the first half of the 3rd c. AD; 3 – walls of the late Roman period residence (in grey); 4 – pits, medieval and modern

качествени мрамори, с големи латински букви от пана с надписи по стените. Върху някои от фрагментите е оформена рисувана украса с различни бои – в червено, зелено и жълто. Орнаментите са геометрични. Облицовките с рисувана върху мрамор украса най-вероятно са от третия период на функциониране на аулата, т. е. 40-те – 50-те години на IV в. сл. Хр.

Разкрити са още и останки от два префурния, които са били изградени на едно и също място, но по различно време. В кратък период между функционирането им е било построено вкопано жилище с голяма пещ. Част от нея е проучена през 2022 г. През този археологически сезон е разкрита северната част от кожуха на пещта. Тя, както и жилището, са унищожени от силен пожар. Глината е опалена до червено. Извършено е разкопаване на негативите от два по-ранни зида. Единият е с ориентация север – юг, а другият – изток – запад. Те са от сграда, построена през първата половина на III в. сл. Хр. Камъкът от тези зидове е бил ограбен, включително и този от субструкцията. Така оформените траншеи са запълнени със сиво-черна пръст, в която са намерени множество фрагменти от цветни и бели мрамори от стенните облицовки и подови мозайки от тип *opus sectile*.

В югоизточната част на залата (кв. 86/CXX) е търсено продължението на каменния хипокаустен канал. Установено е, че на това място хипокаустът е изцяло унищожен от ями от Средновековието и съвременни за вадене на камък. Край източната стена е разкрит участък от друг хипокаустен канал (обр. 2). От едната страна той ползва самата източна стена на залата за оформянето си от изток. Западната страница на хипокауста е изградена от тухли и кожух от камък. Вътрешната широчина е 0,40 м. Запълнителят на хипокауста е съставен от кафява пръст, дребен трошляк и много фрагменти от начупени мрамори, както и такива от порфир. В средата на кв. 86/CXX е открит негатив от античен зид. Той е с ориентазия изток – запад и е продължение на зида със стенопис, който е разкрит в кв. 84/CXX през миналата година. Зидът е бил част от сграда, построена през първата половина на III в. сл. Хр. В пълнежите на трите големи ями в квадрата са намерени много фрагменти от мраморните облицовки, антични и средновековни монети, фрагменти от бронзови и железни предмети. Сред находките от бронз интерес представлява апликация, част от обков на касероле, датиращо в раннoримския период – I в. сл. Хр. (обр. 3)[1].

[1] Изказвам благодарност на гл. ас. д-р В. Живков (НАИМ – БАН) за определяне датировката на тази находка.

Обр. 2. Северен профил в кв. 86/CXX: 1 – повърхностен слой; 2 – яма, сиво-черна пръст, дребни и средни по размер камъни, начупена строителна керамика; 3 – хипокаустен канал, запълнен с кафява пръст, дребни камъни, фрагменти от тухли, много мрамор; 4 – западна страница на хипокаустния канал, изградена от тухли; 5 – източен зид на аулата; 6 – изравнително ниво от светлокафява пръст (льос), отделни камъни, метални находки, фрагменти битова керамика; К – камък; Т – тухла; Кр – керемида

Fig. 2. Northern cross-section in grid square 86/CXX. 1 – surface layer; 2 – pit, grey-black earth; small and medium-sized stones, broken architectural ceramics; 3 – hypocaust channel, filled with brown earth, small stones, fragments of brick, lots of marble; 4 – west side of hypocaust channel, built of brick; 5 – east wall of the aula; 6 – levelling level of light brown earth (loess), occasional stones, metal finds, pottery fragments; K – stone; T – brick; Kp – roof tile

Продължени са проучванията на летния триклиниум в кв. 5, 15 и 25/CXXXIV (обр. 4). Разчистено е началото на отточния канал на големия кръстовиден басейн. Отворите от басейна към канала са два, с което се е снижавало налягането на водата, когато той е бил източван. Разположението на този канал показва, че той е бил по-скоро преливник, а не обикновен отточен канал към басейна. Разкрити са и други два канала, които са захранвали с вода декоративното съоръжение (писцина) в западната част на триклиниума. Първият от тях е бил ориентиран юг – север, а другият и по-късен канал е с такава ориентация само в южната си част, а след това завива на запад, за да достигне до малкото „водно огледало“. Открити са останки от две средновековни огнища и няколко ями. Две от тях са с големи размери – № 2 и 3. Изчерпването на ямите дава информация за начина на изграждане на триклиниума. Била е оформена голяма площадка от камъни включително и квадри, донесени от вече разрушени по-ранни сгради, и с тях е направена подложка за суспензура и мраморна облицовка на пода на съоръжението. В запълванията на ямите са намерени много фрагменти от мрамори, монети, фрагменти от стъкло и керамика. Установено е, че целият триклиниум по времето на първите два строителни периода е бил с мраморна настилка. На различни места от голямата площадка са открити запазени части от дебела хоросанова замазка от хидрофобен розов хоросан, която е подложка за мраморите. Културните напластявания в тази част на архитектурния комплекс са нарушени навсякъде в разглеждания участък. В насипите са намерени антични и средновековни монети, както и битова керамика от III – IV в., и такава от XI – XIII в.

Обр. 3. Бронзова апликация от касероле, I в. сл. Хр.

Fig. 3. Bronze appliqué of casserole, 1st c. AD

В южната част на архитектурния комплекс са проучени останките от три отточни канала (кв. 47/56/57CXXXIV). Единият от тях е бил изграден изцяло от тухли. Ориентацията му е север – юг. Другият канал е ориентиран изток – запад и е с дъно от тухли и страници от камъни. Първият от разглежданите канали се влива във втория, който е насочен на запад към големия отточен канал от кръстовидния басейн с фонтан. Те са били изградени върху дебел изравнителен пласт от кафява пръст, която е смесена с антична строителна керамика, фрагменти от начупени на дребно стъкло и остъклени тухли. Материалите от този пласт са били донесени от вече разрушената стъкларска работилница, която е проучена на около 30 м източно от мястото на каналите, в югоизточната част на Ескус. Освен двата разгледани канала е открит и трети, който е по-късен от тях. Той пресича канала с посока север

Обр. 4. План на летния триклиниум (кв. 5/15/25/CXXXIV): 1 – насип от кафява пръст, дребен трошляк, строителна и битова керамика; 2 – бял хоросан, спойка на зидовете; 3 – средновековни ями; 4 – база за колона; I – канал с посока С – Ю; II – канал с посока И –З над първия; III – канал (преливник) на кръстовидния басейн; К – камък; Т – тухла; Кр – керемида

Fig. 4. Layout of a summer triclinium (grid square 5/15/25/CXXXIV): 1 – fill of brown earth, small rubble, architectural ceramics and pottery; 2 – white mortar, binder of walls; 3 – medieval pits; 4 – base of a column; I – drain with N – S direction; II – drain with E – W direction above the first one; III – drain (overflow) of the cruciform basin; K – stone; T – brick; Kp – roof tile

Обр. 5. Денари от изравнителния пласт в кв. 57/CXXXIV: 1 – Марк Аврелий като цезар (138 г. сл. Хр.); 2 – Фаустина II (161 – 179)

Fig. 5. Denarii from the levelling layer grid square 57/CXXXIV: 1 – Marcus Aurelius as a caesar (AD 138); 2 – Faustina II (AD 161 – 179)

– юг и е ориентиран североизток – югозапад, като е дъговидно извит. Граден е по-грубо и само дъното му е от тухли. Двете страници на канала са от вторично употребени камъни, а спойката е глина. Горното запазено ниво на този канал е високо (на кота 28,89 м н. в.). То, както и откритите археологически материали край него показват, че този канал е бил изграден по-късно от другите два. Датировката му може да бъде свързана с последните поправки в резиденцията на града през 40-те – 50-те години на IV в. сл. Хр. Вероятно и трите канала са свързани с разкрития наблизо кладенец. Откритите монети и други находки датират изграждането на двата по-ранни канала във времето на втория строителен период на архитектурния комплекс. Тук са намерени две сребърни монети (денари) – една на Марк Аврелий като цезар (от времето на император Антонин Пий (138 – 161)) и една на императрица Фаустина II (161 – 179) (обр. 5). Тези монети, както и многобройните дребни фрагменти от стъклени съдове, са депонирани тук вторично. Това се доказва от датировките както на монетите, а така също и на фрагментите от стъклени съдове, които са пренесени с пръстта за изравнителното строително ниво. Намерените остъклени тухли са от пещите на стъкларската работилница.

Сред археологическите находки особено значение имат частите от цветни вносни мрамори от облицовки, както и тези от канелираните стенни колони от алабастър. Намерени са фрагменти от порфир и зелена брекча. Мраморите са вносни, доставени от различни райони на Римската империя. Общо по време на проучванията са открити осемнадесет монети. По-голямата част от тях са от късноримския период. Намерени са и няколко от Средновековието, сред които една е на Мицо Асен от средата на XIII в. Хронологията на разкритите през 2023 г. останки показва следната картина: проучени са негативи от зидове на сгради от първата половина на III в. сл. Хр., т. е. преди издигането на големия архитектурен комплекс, който първоначално е функционирал като преториум, а след това е превърнат в градската резиденция на Ескус. Най-многобройни са останките от градежи от втория строителен период, т. е. от първата третина на IV в. сл. Хр. (Константинова епоха). Те са изградени при големия ремонт на архитектурния комплекс за посещението на император Константин Велики в Ескус през 328 г. сл. Хр. Значителна част от сградите от Античността в сектора са били разрушени през Средновековието (XI – XIII в.), както и по-късно.

ULPIA OESCUS. STUDIES OF THE SECTOR "BUILDING WITH THE "ACHAEANS" MOSAIC"

Gergana Kabakchieva, Petya Vasileva, Vladislav Todorov

Summary

The hypocaust systems in the southern half of the great reception hall (*aula*) were investigated, as well as the systems of the water structures to and south of the summer *triclinium* (fig. 1).

A hypocaustic channel was found at the northwestern end of the southern half of the *aula*. It abuts the west wall of the hall. It had been constructed of brick and stone and functioned in the second building period. Fragments of alabaster of both white and coloured types were found in its fill. Among the marbles, fragments with Latin letters were found. Remains of two *praefurnia* built in the same spot but at different times were also uncovered. The trenches of two earlier walls were excavated; they belong to a building constructed in the first half of the 3rd c. AD. In the southeastern part of the hall (fig. 2) the continuation of the stone hypocaust channel was sought which had been destroyed in the medieval period. Another hypocaust channel was uncovered near the east wall, the west side of which had been constructed of bricks. Numerous fragments of marbles, including some of porphyry, were found in its fill. Another trench of a wall was uncovered, with an east – west orientation. It is a continuation of the wall with a mural that was discovered last year. It belongs to a building from the first half of the 3rd c. AD. In the fills of the pits, many fragments of marble cladding, Roman and medieval coins, fragments of bronze and iron objects were found. Among the finds of interest is a bronze appliqué (fig. 3) from a casserole fitting and dates to the 1st c. AD.

Investigations continued in the summer *triclinium* southern part of the *aula* (fig. 4). The beginning of the outflow drain of the large cruciform basin with fountain was cleared. Two other drains were also uncovered that supplied water to the decoration structure (*piscina*) in the western part of the *triclinium*. The remains of medieval hearths and several pits were found. When the pits were excavated, the method of construction of the *triclinium* was established. Fragments of marbles, coins, glass and pottery were found in the fills of the pits. In the southern part of the architectural complex, the remains of three drains were investigated. Only one of them was entirely formed with bricks. The other two have brick bottoms and sides of reused stone. Two of the drains join the large outflow drain of the cruciform basin. The three drains are related to a well unearthed nearby. They are constructed on a thick layer of brown earth mixed with architectural ceramics and fragments of glass and glazed bricks. The materials from this layer were brought from the demolished remains of the uncovered glassworkshop. Two *denarii* from the 2nd c. AD were found there. One is of Marcus Aurelius as a *caesar* (AD 138) and the other is of Faustina II (AD 161 – 179) (fig. 5).

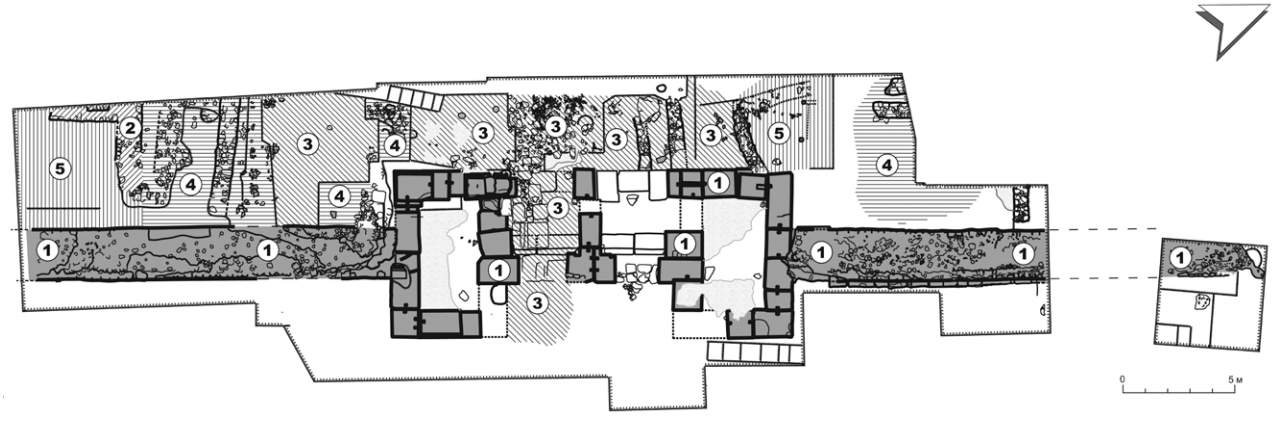
Gergana Kabakchieva, gkabakchieva@abv.bg
Petya Vasileva, vassileva.petya@abv.bg
Vladislav Todorov, vladislav.i.todorov@gmail.com

№ 18. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА АНТИЧНИЯ КАСТЕЛ ДИМУМ

Гергана Кабакчиева, Соня Лазарова

Изследванията в сектор „Източна укрепителна система" са проведени през август 2023 г., с финансиране от Община Белене. Археологическият екип включва: доц. д-р Г. Кабакчиева, ръководител, и участници: гл. ас. д-р В. Живков, С. Лазарова, С. Христанова и стажантката Г. Григорова от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий". Монетите са обработени от Д. Драгоев от РИМ – Русе.

Проучванията са концентрирани край източната крепостна стена и порта (обр. 1). Южно от портата продължи в дълбочина разкриването на културните напластявания в кв. 152. Разкрит е участък от вътрешното лице на най-високо запазената част от крепостния зид в сектора. Лицевият градеж е от добре обработени квадри със обмазани фуги. В североизточната част на квадрата е разкрито огнище, чиято глинена основа е опалена до червено. До него са намерени фрагмент от железен нож и две монети, дребен номинал. Едната е с датировка IV – първа половина на V в., а другата е на император Хонорий (408 – 423). Останките от това огнище свързваме с тези на късноантичното жилище от V в. Към следите от него се отнасят и тези от горял дървен стълб, отворът от който е разкрит в средата на квадрата, на кота 27,23 м н. в. Запазена част от северната стена и северозападният ъгъл на жилището са проучени в кв. 152 през миналата година. От изток помещението е ползвало за стена крепостния зид. В югозападната част на квадрата е разкрит малък участък от каменния цокъл на западната му стена. Жилището е било унищожено от силен пожар, като най-изявени са следите край западния зид. Долната част на стените на помещението са били изградени от камък и са оформяли нисък цокъл. Във височина сградата е била градена от кирпич, който е разкрит като дебел слой от опалена или неопалена глина. Под останките от жилището е проучен пласт от жълто-кафява пръст (льос). В този изравнителен пласт за ново строително ниво (това на късноантичното жилище) са открити разнообразни находки: голяма бронзова апликация с ажурна украса, малка тока и други по-дребни части, които са били от една гарнитура (обр. 2). Те са датирани в първата половина на III в. сл. Хр. Намерени са още част от бронзова фибула и бронзова монета на император Гордиан III (241 – 243), отсечена в Никополис ад Иструм. Пластът от изравнителното ниво е оформен от донесена и вторично депонирана край източната крепостна стена пръст. Сред находките в пласта най-ранни са фрагмент от вносна южногалска тера сигилата, купа с форма Драгендорф 35, както и фрагменти от тънкостенна керамика, внос от Северна Италия. Разгледаната керамика е с датировка втората половина на I в. сл. Хр. (Кабакчиева 2000, 55 – 56, табл. X,

Обр. 1. План на сектор „Източна укрепителна система" на кастела Димум: 1 –ранноримска източна крепостна стена и надзид върху нея от късноримския период; 2 –помещение от първата половина на III в. сл. Хр.; 3 –железарска работилница от късноримския период; 4 – жилища от V в. сл. Хр.; 5 – жилища от VI в. сл. Хр.

Fig. 1. Layout of Eastern Fortification System sector of catellum Dimum: 1 – early Roman eastern fortress wall with a superstructure from the late Roman period; 2 – premises from the first half of the 3rd c. AD; 3 – blacksmithing workshop from the late Roman period; 4 – dwellings from the 5th c. AD; 5 – dwellings from the 6th c. AD

Обр. 2. Бронзова ажурна апликация, тока и други бронзови детайли, първата половина на III в. сл. Хр.

Fig. 2. Openwork bronze applique, buckle, and bronze fittings, first half of the 3rd c. AD

Обр. 3. Малка, бронзова фибула, II – III в. сл. Хр.

Fig. 3. Small bronze fibula, 2nd – 3rd c. AD

Обр. 4. Западен профил на кв. 172 и 192:
1 – хумус; 2 – светлосива пръст, дребни камъни, варовикови частици;
3 – разложен кирпич; 4 – опален до червено кирпич; 5 – съвременна яма, светлосива пръст, въглени; 6 – светлокафява пръст, камъни, въглени, късчета от варовикова мазилка, битова керамика;
7 – кафява пръст, дребни камъни, въглени, строителна и битова керамика;
8 – черен горял пласт;
9 – кафява пръст, дребни камъни, много фрагменти от строителна и битова керамика; 10 – жълта глина; 11 – горно ходово ниво от големи и средни по размер камъни, строителна керамика, чакъл;
K – камък; T – тухла; KP – керемида

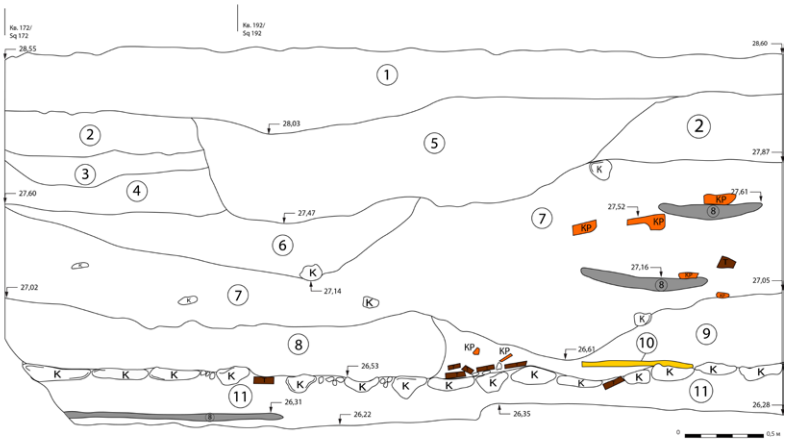

Fig. 4. Western cross-section of grid squares 172 and 192: 1 – topsoil; 2 – light grey earth, small stones, limestone pieces; 3 – decayed adobe; 4 – fired red-coloured adobe; 5 – modern pit, light grey earth, charcoal; 6 – light brown earth, stones, charcoal, pieces of limestone plaster, pottery; 7 – brown earth, small stones, charcoal, architectural ceramics, pottery; 8 – burned black-coloured layer; 9 – brown earth, small stones, numerous fragments of architectural ceramics and pottery; 10 – yellow clay; 11 – upper floor level of large and medium-sized stones, architectural ceramics, pebble; K – stone; T – brick; KP – roof tile

22; 58 – 59, табл. XI, 26 – 31). В насипа е намерена и цяла бронзова фибула, с дължина 2,6 см (обр. 3). Тя е грубо изработена и само напомня за т. нар. коленчати фибули. Отнася се към тип 16е по типологията на Е. Генчева (Генчева 2004, 49, табл. XV, 3) и най-вероятно е била произведена в района на Димум през първата половина на III в. сл. Хр. Анализът на находките от пласта показва, че пръстта е от някое от селищата в близост до кастела Димум, което е било обитавано през периода I – първата половина на III в. сл. Хр. Дали пръстта е от канабето или викуса на кастела Димум ще покажат бъдещи теренни проучвания. Културният пласт под изравнителния е съставен от кафява пръст, смесена с дребни въглени, керамика, късчета от бял хоросан и дребен чакъл. В него са намерени монети, фрагменти от бронзови

Обр. 5. Частично запазен обработен камък с два канала под наклон и следи от желязо в тях.

Fig. 5. Partialy preserved hewn stone with two canals and traces of iron in them

и железни предмети, пет цели костени пула за игра, фрагменти от битова и строителна керамика. Монетите са две и са сечени в периода 295 – 296 г., т. е. по при управлението на император Диоклециан (284 – 305). По-голямата част от железните предмети – гвоздеи, скоби и други – са брак. Открит е и обработен камък с полусферично вдлъбване на две места и следи от желязо в тях. Находките от разглеждания пласт са свързани с ковашката работилница от края на III и първата четвърт на IV в. сл. Хр. Това ни дава основание да предположим, че пространството южно от източната порта (кв. 152) е било приобщено към работилницата.

Продължено е проучването на ковашката работилница в кв. 192 и кв. 1. Разкрити са останки от две ходови нива (горно, с кота 26,53 м н. в., и долно – с кота 26,18 м н. в.) (обр. 4). Те са направени по един и същи начин. Върху подложка от чакъл и начупена строителна керамика са били наредени плоски камъни със средна големина. На някои места е установено нивелиране на настилката. Монетите, които са открити в квадрат 192, са предимно от късноримския период. В насипа между двете ходови нива са открити късове от шлака, недовършени предмети от желязо, както и някои дребни предмети от бронз. Долното ходово ниво е по-добре запазено в кв. 1. Нивото му е съобразено с това на плочите от настилката на източната порта. В източния край на кв. 1 са открити и два камъка, които са маркирали вход от двете му страни. Той е бил част от конструкцията на малка работна пещ от работилницата. Пещта е функционирала, когато е било направено горното ходово ниво. Самата пещ е цялостно разрушена от средновековна яма. Южният проход на източната порта е бил затворен още със създаването на железарската работилница. С плочи от настилката на южния проход е било оформено вдлъбване за изтичане на използваната в железарското производство вода. Блоковете са поставени под наклон (запад – изток) и са насочени навън от крепостта (кв. 194). Този терен е проучен и е установено, че той е бил част от съоръженията на железарската работилница. В насип от кафява пръст тук са намерени късове от желязна шлака, както и втори обработен камък, с два улея под наклон и следи от желязо в тях (обр. 5). Камъкът е отчупен от три страни, със запазена дължина 0,20 м и запазена височина 0,12 м. Насипът е бил многократно обръщан и стратиграфията в него е нарушена до късноримския пласт. Откритата керамика е смесена с фрагменти от съвременна, тъй като площта е обитавана до 80-те години на XX в.

В северна посока от източната порта на кастела е разкрита нова част от крепостния зид. Този сондаж е оформен като кв. 52. От външното лице на крепостната стена са запазени само малка част от квадрите на суперструкцията. Пълнежът на зида е изграден от ломени камъни, които са споени с бял хоросан. В насипа от сиво-черна и кафява пръст са намерени възпоменателна монета на града Рим, сечена през 330 – 335 г. сл. Хр., малка бронзова апликация от колан от средновековния период, както и част от турска лула с печат от XIX в.[1]

Литература

Генчева 2004: Е. Генчева. Римските фибули от България от края на I в. пр. н. е. до края на VI в. на н. е. Велико Търново, 2004.

Кабакчиева 2000: Г. Кабакчиева. Oescus. Castra Oescensia. Ранноримският военен лагер при устието на Искър. София, 2000.

[1] Изказвам благодарност на В. Тодоров за датирането на находката.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE ANCIENT *CASTELLUM DIMUM*

Gergana Kabakchieva, Sonya Lazarova

The research in the Eastern Fortification System sector was carried out around the fortress wall and outside of it (fig. 1). To the south of the gate, archaeological strata were uncovered in grid square 152. A section of the inner face of the highest preserved part of the fortification wall was cleared. The facework is of well-worked stones, with plastered joints. The remains of a hearth were found, near which a fragment of an iron knife and two coins from the 5th c. AD were discovered. The hearth is part of the remains of a late antique dwelling of the same period. This dwelling had been destroyed by a fire. The lower part of the walls of the room had been built of stone, forming a low plinth. In height, the building featured an adobe construction. Beneath the remains of the dwelling, a layer of yellow-brown earth (loess) was excavated, which was used to form a building level for the late antique dwelling. Various finds were found in the layer: an openwork bronze appliqué, buckle and other smaller pieces of bronze (fig. 2) from the first half of the 3rd c. AD. In the same layer, a small bronze fibula was also found, probably produced in the region of *Dimum* (fig. 3), and a bronze coin of the emperor Gordian III (241 – 243). The levelling fill had been likely brought from a settlement from the 1st – 3rd c. AD, located not far from the military fort *Dimum*.

Among the small finds, the earliest are a fragments of Dragendorff 35 bowl, import from South Gaul and the pieces of thin-walled cups, import from North Italy. This pottery is dated to the second half of the 1st c. AD. In the layer below the levelling, coins, fragments of iron objects, some of which were discarded, five bone gaming pieces; pottery fragments and architectural ceramics were found. The coins date to the late 3rd c. AD. A part of stone with two hemispherical grooves and traces of iron in it was also found. The finds from this layer are related to the blacksmithing workshop from the end of the 3rd and the first quarter of the 4th c. AD. The study of the workshop was continued in grid square 192 (fig. 4) and 1. The remains of two levels of stones, broken architectural ceramics and rubble were uncovered. Pieces of iron slag, discarded iron objects, and some small bronze objects were found in the fills between them. An area outside the fort, to the east of the gate (square 194) was also investigated. Pieces of iron slag were found in an embankment at this location, as well as a second part of a stone with two canals and traces of iron in them were found (fig. 5). A trench was opened to the north, along the route of the eastern gate, where a new section of the rampart wall was uncovered (grid square 52).

Gergana Kabakchieva, gkabakchieva@abv.bg
Sonya Lazarova, sonia.lazarova@abv.bg

№ 19. РАЗКОПКИ В СЕКТОР VIII/IX НА РИМСКИЯ ВОЕНЕН ЛАГЕР И РАННОВИЗАНТИЙСКИ ГРАД НОВЕ

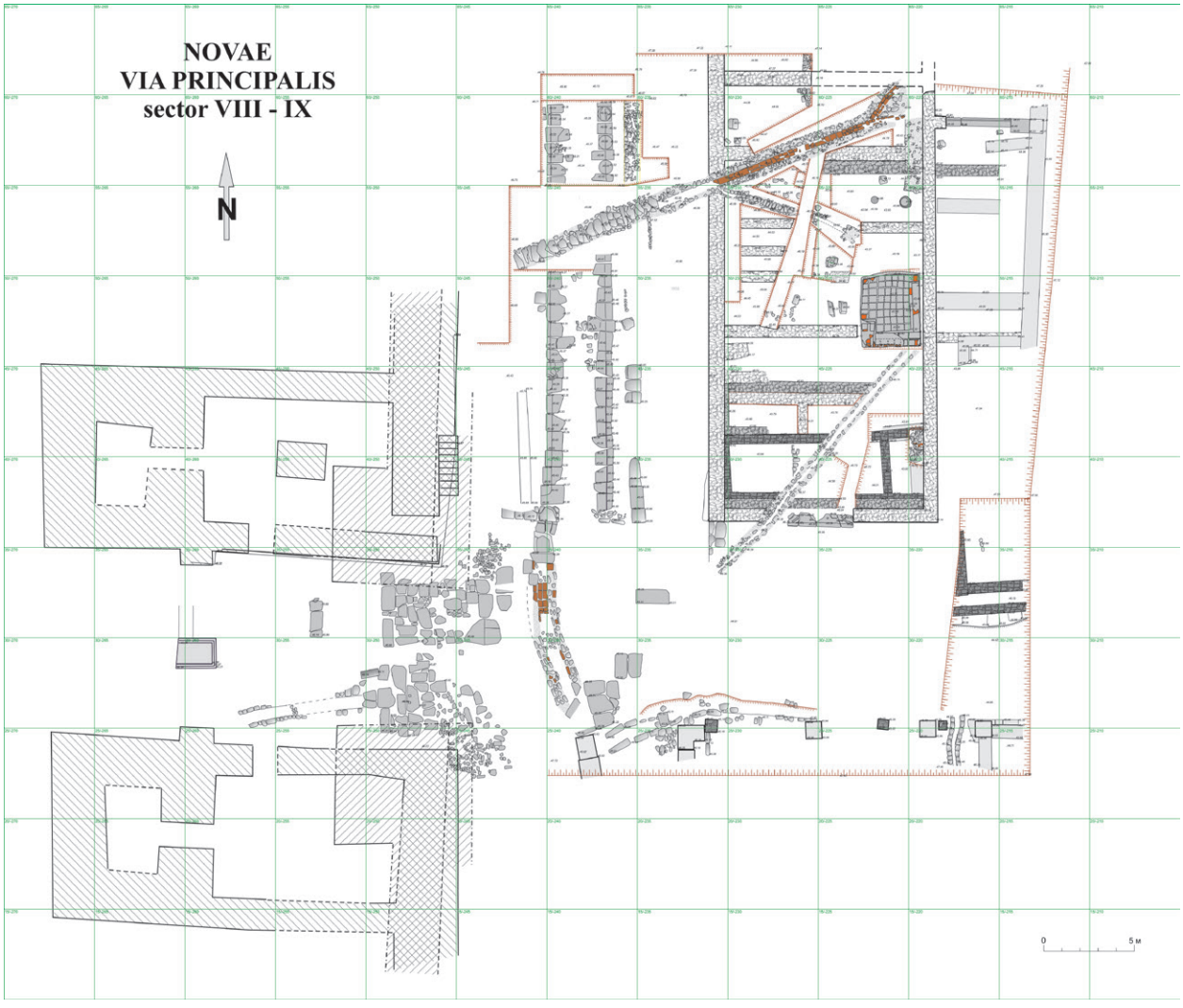
Евгения Генчева, Мария Аврамова

Секторът се намира непосредствено до западната порта на лагера и на града и се проучва със средства на Министерството на културата. В него се очертават два основни елемента – обиколната улица на лагера (виа сагуларис) и схолето на I кохорта. Проучванията през тази година бяха концентрирани в северния край на сградата на схолето и при и виа сагуларис (обр. 1).

В кв. 224/223 на кота 44,70 м н. в. се появяват два широки до 0,90 м, долепени един до друг зида, които явно за затваряли сградата от север в някакъв етап от нейната експлоатация (обр. 2). Върху северния зид личат подравнявания с тухли. Той е установен и в кв. 222, където е частично разграден до кота 45,00 м н. в. и е конструктивно свързан със западната стена на сградата.

Самата сграда е разширена на север с две (установени до момента) помещения с жилищен характер. След споменатия по-горе ограден зид с ориентация запад – изток западната стена е продължена, като в нея личат няколко етапа на достройване (обр. 3). Първият е свързан със сравнително широк вход – 1,54 м, на западната стена на сградата. Той се намира на кота 44,52 м н. в.

На кота 44,40 м н. в. в северозападния ъгъл на помещението се откриват много и сравнително големи фрагменти от прозоречно стъкло и фрагменти от стъклени съдове. Освен стъкло там се откри-

Обр. 1. Нове 2023. Сектор VIII/IX – план на обекта

Fig. 1. Novae 2023. Sector VIII/IX – plan of the site

ват и множество парчета от бронзови предмети, които не са стопени, а като че ли фрагментирани от висока температура.

Над входа личат още две фази на достройване на западната стена, свързани с жилищния характер на помещението. На кота 44,90 м н. в. се намира подово ниво от насипан жълт пясък с дебелина от 3 до 5 см. Вероятно със същата фаза на експлоатация на сградата са свързани стенните мазилки, които лежат на кота 45,25 – 45,00 м н. в. Те са многобройни и са изрисувани с червена, зелена и черна боя (обр. 4).

До описаното помещение, от северната страна е разкрито още едно, украсено с мазилки. То е с дължина 4,15 м, като ширината му засега не е установена. От три страни подът е ограничен със сравнително висок бордюр от хоросан с много едри парчета тухли. Височина на бордюра е 0,12 – 0,19 м. Той е леко скосен с дебелина 3 см и е покрит с частично запазени тухли и замазан с хоросан. Намира се на кота 44,49 м н. в.

В югозападния ъгъл на помещението е най-високо запазената мазилка върху стената – до 0,74 м. Тя е двупластова. Първият пласт е с дебелина 3 см. От него личи червена ивица с ширина 7 см, ограничена с тънка черна черта с ширина 1 см. Върху западния зид на помещението е частично запазена червена мазилка с вертикални и хоризонтални черни линии. Върху първия пласт мазилки се вижда втори от бял хоросан, чиято външна повърхност не е запазена. Дебелината на тази мазилка е 2 см.

Помещението е ограничено от източна страна от тънък зид от камъни и тухли, който е с дебелина 0,55 м. Южният зид на помещението е с дебелина от 0,90 м и е много добре изграден от дялани камъни и хоросан с много тухла в него.

Кв. 224/223 е завършен на кота 43,15 м н. в. в стерилния пласт. В най-ниските нива на западния му профил се намира най-ранният зид, вкопан в стерилния пласт, от който е запазен един ред от основата. Той е ориентиран север – юг и се свързва с ранния зид, открит в кв. 222/242. И двата зида лежат по-ниско от всичко останало в сектора и са вкопани в стерилния пласт. Те са изградени без хоросан и са с ширина 0,46 – 0,50 м. Липсват материали, които могат да се свържат с тази строителна фаза.

Към откритите през миналата година две части от колони в кв. 224/223 трябва да се прибави и трета, която се намира в кв. 242 (под пътеката за колички). Колоната се разкри на кота 44,57 м н. в. Тя е с диаметър 0,42 м и е запазена на височина до 1,02 м. Намира се в една редица с другите две части от колони.

В кв. 243, 223 и 222 се наблюдава плътен пласт със следи от горене, който се издига от юг на север, като в кв. 243 е на кота 44,66 – 44,70 м н. в., в кв. 223 – на кота 44,30 – 44,95 м н. в. , а в кв. 222 достига до кота 44,90 м н. в. Той е на ивици – редува се опалена глина с пепел, следва пласт въглени и дебел до 10 см пласт пепел, примесен на места с дебел пласт въглени. Следите от горенето заемат целия квадрат 243 и частта от 223 до първия зид изток – запад в него. Частично стъпват и върху зида. Следи т същото горене се наблюдават и в кв. 222. Те са на същата кота 44,90 м н. в. и са отново съставени от ивици с пластове от горяла глина, въглени и пепел. Дебелият пласт въглени е възможно да произхожда от изгорения дървен под на склада за храни.

Беше цялостно разкрит и късният отводнителен канал, който пресича сградата и се влива в рова при западната крепостна стена. Страниците на отводнителния канал се появяват на кота 46,01 м н. в. От двете страни той е с каменни зидове, изградени от сравнително малки и необработени камъни, споени с жълт хоросан. Дъното му е застлано с тухли, които са добре запазени. В близост до източния зид на сграда-

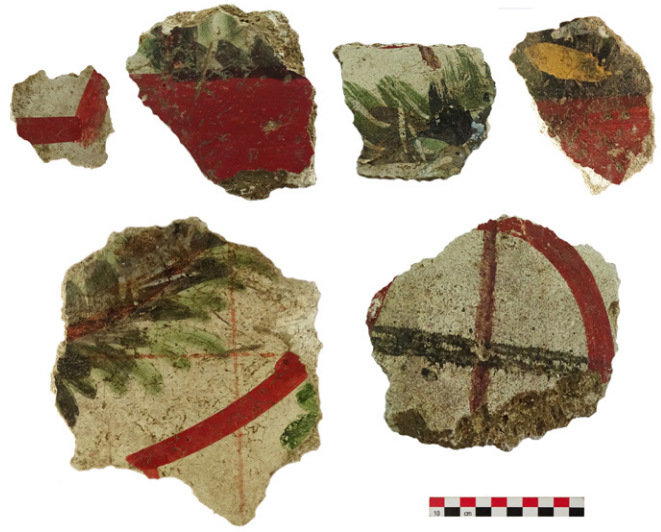
Обр.2. Нове 2023. Сектор VIII/IX – двойният северен зид на сградата

Fig. 2. Novae 2023. Sector VIII/IX – the double northern wall of the building

Обр. 3. Нове 2023. Сектор VIII/IX, кв. 222 – западната външна стена на сградата

Fig. 3. Novae 2023. Sector VIII/IX – the western outer wall of the building

Обр. 4. Нове 2023. Сектор VIII/IX – оцветени мазилки от кв. 222 и 202

Fig. 4. Novae 2023. Sector VIII/IX – painted wall plaster from grid squares 222 and 202

Обр. 5. Нове 2023. Сектор VIII/IX – кв. 240, виа сагуларис

Fig. 5. Novae 2023. Sector VIII/IX – grid square 230, via sagularis

та се разкри разклонение на канала. Едната му част тръгва на север, а другата – на изток. Разклонението е слабо запазено и не се забелязва след източната стена на сградата.

Продължи работата и на виа сагуларис, където беше разкрита следващата част от улицата (обр. 1, 5). Източният бордюр е изграден от редуващи се тоскански бази от големи колони и части от телата на същите. Те вероятно са взети от голяма обществена сграда, която се е намирала в близост. При западния бордюр, който лежи над големия отводнителен канал с ориентация юг – север, плочите са правоъгълни. Успоредно на улицата от източната ѝ страна е запазен част от стилобат, към който липсва колонадата.

EXCAVATIONS IN SECTOR VIII/IX OF THE ROMAN MILITARY CAMP AND EARLY BYZANTINE TOWN OF *NOVAE*

Evgenia Gencheva, Mariya Avramova

Summary

The sector is immediately adjacent to the west gate of the legionary camp and the Byzantine town, and its excavation is funded by the Ministry of Culture. The sector consists of two main areas – the street encircling the camp, i. e. *via sagularis* and the *scholae* of the first cohort (fig. 1).

At 44.70 masl in grid squares 224/223, two walls up to 0.90 m wide and abutting each other were found (fig. 2). They were apparently used to enclose the building from the north at some point during its use. The northern of the two walls is levelled with bricks. The same wall was also detected in grid square 222, where it was partially dismantled to 45.00 masl. It is structurally connected to the western wall of the building.

The building itself had been extended with two, as of the end of the season, rooms of a residential nature. After the above-mentioned wall enclosure that runs from west to east, the western wall had been extended and exhibits several distinct phases of construction (fig. 3). The first stage is associated with a relatively wide entrance, measuring 1.54 m, located at 44.52 masl, on the west wall of the building.

Above the entrance, two further building phases are visible on the west wall, related to the residential character of the room. At 44.90 masl, a 3 to 5 cm thick floor level of loose yellow sand was detected. The fragments of wall plaster discovered at 45.25 – 45.00 masl are probably associated with the same phase of use of the building. They are numerous and are painted with red, green and black paint (fig. 4).

To the north of this room, another room decorated with plasterwork was discovered. It is 4.15 m long, and its width has not yet been established. On three sides, the floor is bound by a relatively high mortar kerb with very large pieces of brick. The height of the kerb is 0.12 – 0.19 m. It is slightly sloping, 3 cm thick, and covered with partially preserved bricks and mortar. It is located at 44.49 masl.

Grid square 224/223 was excavated up to 43.15 masl, i. e. down to the sterile layer. A fragment of a column was discovered in grid square 242, under baulk. The top of the column was detected at 44.57 masl. It has a diameter of 0.42 m and is preserved to a height of 1.02 m. It aligns with the two fragments of columns discovered last year in grid square 224/223.

A dense layer with traces of burning is observed from south to north in grid squares 243, 223 and 222, at 44.66 – 44.70 masl in square 243, 44.30 – 44.95 masl in square 223, and up to 44.90 masl in square 222. It features alternating layers of burnt clay with ash, followed by a layer of charcoal and a layer of ash up to 0.10 m thick, intermixed in places with a thick layer of charcoal.

The late antique drainage channel, which crosses the building and flows into the moat outside the west wall of the camp, was excavated. It has stone walls on either side, built of relatively small, rough stones with yellow mortar. Its bottom is lined with well preserved bricks. Close to the building east wall, the channel splits into two sections – one runs to the north and the other to the east.

Work also continued on *via sagularis*, where a further fragment of the street was uncovered (fig. 5). The eastern kerb is built from bases of large columns in Tuscan order alternating with parts of the bodies of the same. The slabs are rectangular at the western kerb, which lies above the large south – north draining channel.

Evgenia Gencheva, evgencheva54@gmail.com
Mariya Avramova, avramova.m@gmail.com

№ 20. НОВЕ, СЕКТОР XII – КАЗАРМИ НА VIII АВГУСТОВ ЛЕГИОН, ДОМ НА ЦЕНТУРИОНА НА I ИТАЛИЙСКИ ЛЕГИОН И КЪСНО ЗАСТРОЯВАНЕ

Пьотр Дичек

През 2023 г. археологическите разкопки в сектора се концентрираха в югозападната част на банята на дома на центуриона на I Италийски легион и в източната част на разкопаната площ, общо върху 200 кв. м. Също така бяха разчистени два стари изкопа, оставени от българската и полската експедиции в южната част на сектора (обр. 1).

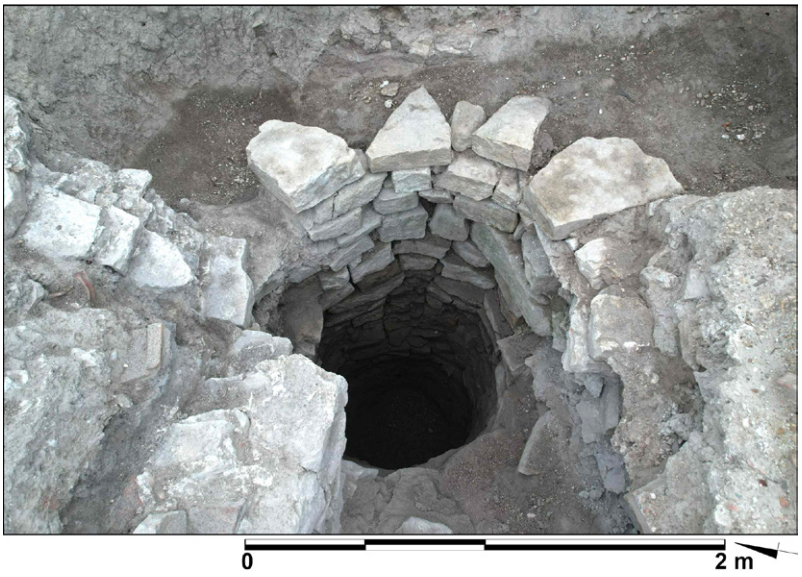

Обр. 1. Нове, сектор XII – западната част на сектора

Fig.1. Novae, sector XII – the western part of the sector

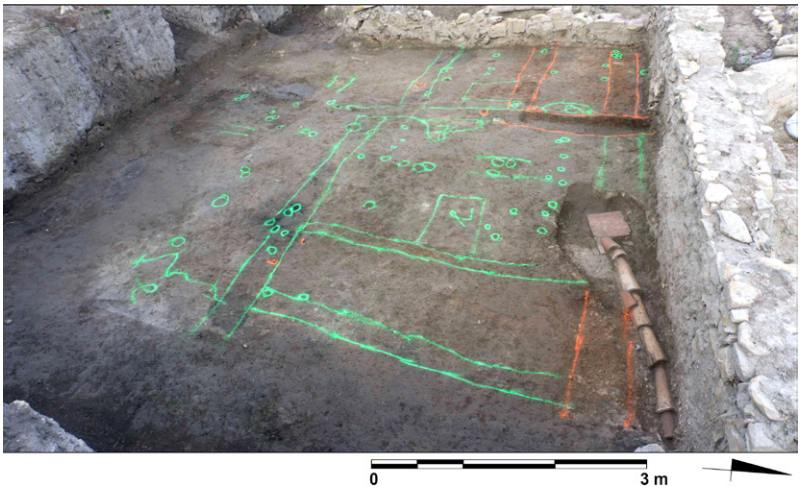
Достигнато беше нивото на дървено-землените военни бараки под южното крило на банята. В тази част двойната барака на I кохорта на VIII Августов легион завършва със сложния план на дома на центуриона от същия легион. Във вътрешния двор на жилището беше открит кладенец, който в горната си част има венец от добре подредени камъни от пясъчник (обр. 2). Вътрешният му диаметър е 1,20 м, а каменният венец е широк 0,30 м. Височината над тогавашното ниво е била около 1 м. Дъното на кладенеца се намира в кафяв льос на дълбочина 4 м. То не е покрито с пласт от филтриращ чакъл, което означава, че дебитът на водата е бил доста голям, а самата тя била чиста.

Кладенецът беше разкопан до края на каменния венец, който е изграден от дялани камъни, наредени в редици с височина 0,30 м. Това показва, че най-напред е изкопан кладенец с диаметър 2 м,

Обр. 2. Нове, сектор XII – кладенецът

Fig. 2. Novae, sector XII – the well

Обр. 3. Нове, сектор XII – следи от дървените структури

Fig. 3. Novae, sector XII – traces of timber structures

а след това той е ограден с добре подредени камъни. Следите от водната ерозия, достигаща почти до тогавашното ниво, показват, че той е бил пълен до горе почти през цялото време.

Пълнежът в долната част на кладенеца е от кафяв льос, в който беше открита тегула с печат на I Италийски легион. В горната част на кладенеца пълнежът е от камъни, парчета хоросан и много дребни фрагменти от керамика. Единствено големият фрагмент от кадилница, изработена от сива глина, може да датира конструкцията.

Засипването на кладенеца е настъпило по време на строежа на банята, като най-напред в него е изсипана пръстта от копаенето на основите на зидовете, а след това и отпадъците от самото строителство. Древните строители, имайки предвид нестабилността на конструкцията, най-напред са изградили малък зид върху каменния венец на кладенеца, който на това място замества колонките на хипокауста, които се намират наоколо.

Достигнато беше до южния край на дома на центуриона, който се намира до улицата, която разделя цялото пространство на две равни части. Настилката ѝ е от трамбован льос. Не са открити и строежи, свързани с дома на центуриона, които да излизат извън линията на портика на разположената на изток войнишка барака (обр. 3). Това ни позволи да определим размерите на бараките. По оста север – юг дължината е 60 м или около 200 римски стъпки, а ширината съответно около 38 м или около 130 стъпки.

След пристигането на I Италийски легион дървените бараки са били разрушени. Някои по-солидни елементи са извадени, а останалите – запалени. Над южната част на дома на центуриона е построена баня.

Изследван беше хипокаустът на банята, от който са запазени единични колонки, направени както от квадратни (*bessales*), така и от кръгли тухли, свързани с хидрофобен хоросан и обозначени с печати на I Италийски легион. Дълбочината на хипокаустното съоръжение е ок. 1 м, а дъното му е покрито с тънък пласт хоросан (около 0,15 м), положен върху ниво от дребни камъни.

В дебелата около 0,30 м суспензура, направена от хидрофобна замазка с множество фрагменти от керамика в нея, беше открита керамична тръба с диаметър 0,14 м. Тя е вградена в замазката и води към басейна с апсида в калдариума на банята.

В източната част на изкопа са разкрити керамични тръби с два различни диаметъра, както и оловна тръба с дължина 1,8 м. Те вървят по оста север – юг и вероятно снабдяват банята с вода. Под водопровода, вкопан на около 0,60 м, е направен контейнер от тегули. Той е с размери 1,0 × 0,50 м. По-дългата му страна се опира на споменатия водопровод и преминаващата вода го охлажда (обр.

4). В него бяха открити фрагменти от малки стъклени и керамични купички, както и дребни животински кости. Контейнерът е изпълнявал функцията на хладилник за съхранение на храни.

От западната страна на проучваната площ се намират изследваните през 2022 г. два малки басейна за студена вода. На изток от тях при тазгодишната кампания не бяха констатирани конструкции, с изключение на малък канал, вероятно идващ от тепидариума на банята. Той е изграден от имбрици без печати, което показва, че е отвеждал малко количество вода, но за продължителен период от време, тъй като около него се забелязва интензивно зелено наслояване.

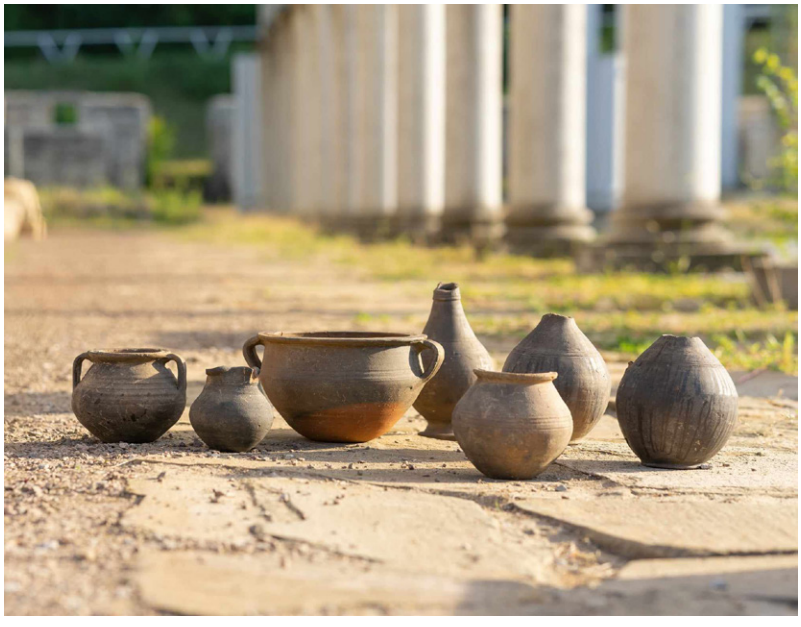
През легионния период от източната страна на банята се изгражда голям каменен канал. Той може да се проследи на около 60 м в посока юг – север. През тази година в южната част на изкопа беше забелязана смяна на посоката към югозапад, което означава, че той е завивал по посока на канала, който минава между принципиите и изследваната площ. Той се е свързвал с друг канал, който върви в посока изток – запад.

Домът на центуриона е напуснат вероятно след *damnatio memoriae* на I Италийски легион през 238 г. Не се забелязват специални разрушения, а само ерозионни процеси, които унищожават постройката. Върху нея се изгражда комплекс със стъкларска работилница, която частично използва съществуващите стени. Ориентацията на новите постройки се отличава от съществуващата по оста юг – север и запад – изток, което показва, че част от улиците е застроена и е настъпило ново разпределение на жилищната площ. Някои части на водопроводната система обаче продължават да бъдат експлоатирани. Така например керамичните тръби са разрушени, а оловните продължават да функционират. В основата на зидовете са изградени специални легла от хоросан, а горната част е покрита с каменни плочи.

Обр. 4. Нове сектор XII – контейнер за съхранение на храна

Fig. 4. Novae, sector XII – container for food storage

Обр. 5. Нове, сектор XII – керамика от пещта

Fig. 5. Novae, sector XII – pottery from the kiln

Комплексът от стъкларски работилници също е напуснат без да е унищожаван и през Късната античност на същото място се изгражда нова сграда, която е много лошо запазена. По същото време е премахнат и оловният водопровод, за което свидетелстват многобройните парчета от оловна тръба

и от други оловни предмети, които са били претопявани на място и от тях са изработвани оловни тежести.

Проучванията в източната част на сектора имат три цели. Първата е проверка на ширината на улицата с ориентация юг – север, разделяща както дървено-землените сгради, така и по-късните каменни. Втората цел е изследване на пещта за керамика, а третата е установяване на плана на кирпичената сграда от Късната античност, която се намира в източната част на изследваната площ.

Беше установено, че до напускането на първата сграда от цивилния период широчината на улицата не се променя и тя е 4,0 м (14 римски стъпки). По-късно тя престава да бъде използвана и от източната ѝ страна няма повече строежи. Теренът на изток е бил или напуснат или отделен по някаква причина.

За изпълнение на втората цел беше разкрита малка пещ за керамика. Тя е кръгла, с диаметър 1,5 м. Скарата ѝ, от която е запазен само фрагмент, е била подпряна в центъра върху един камък. В пещта бяха открити керамични съдове с характерна черна повърхност и украсени с излъскан орнамент (обр. 5) или с деликатни вълнообразни линии, направени с гребен. Откритието е важно, тъй като допълва дискусията за произхода, продукцията и датирането на керамиката с излъскан орнамент.

Достигнат беше източният край на голямата сграда от Късната античност. Както изглежда, тя се състои от серия тесни помещения, което предполага, че става въпрос за хамбар.

NOVAE, SECTOR XII – BARRACKS OF *LEGIO VIII AUGUSTA*, CENTURION'S HOUSE OF *LEGIO I ITALICA*, AND LATER BUILDINGS

Piotr Dyczek

Summary

Archaeological research in 2023 campaign covered over 200 m^2, focusing on the southwestern part of the baths of the centurion's house of *Legio I Italica* and the eastern part of the sector (fig. 1).

In a small open area – a courtyard – of the earth-and-wood structure of the centurion's house, a well was uncovered, constructed with broken sandstone stones. It has a diameter of 1.20 m and reached a depth of approximately 4.0 m from the original ancient ground level (fig. 2).

The southern edge of the centurion's house from the earth-and-wood construction phase was excavated. Building reached the street – on the eastern side of the *principia* that originally divided the entire area into two equal parts.

Ultimately, the length of the barracks complex along the north – south axis was approximately 60 m, and its width (west – east) was approximately 38 m (fig. 3).

The hypocaust of the bathhouse belonging to the centurion's house complex of *Legio I Italica* was examined in detail. Individual *pilae* built of both square *bessales* and round bricks bound with mortar were preserved. The bricks had been stamped with the stamp of *Legio I Italica*. The current estimated depth of the hypocaust basement was approximately 1 m.

Fragments of ceramic water pipes with two diameters lying in the rubble, as well as a 1.8 m long fragment of a water conduit made of lead pipes found *in situ*, were excavated in the eastern part of the sector XII. Over a lead pipe conduit, a ceramic container made of *tegulae* was excavated (fig. 4). Its measures approximately 1 × 0.50 m, with a depth of ca. 0.60 m below the floor level. This is another container discovered in *Novae* in which food and drinks were stored at a lower temperature. The fill of the container contained fragments of small glass and ceramic bowls, fragments of a jug and small animal bones.

During the stone phase of the legionary period, a large drain was also built, running along the eastern edge of the area. For a length of over 60 m, it runs along the north – south axis. However, in the southern part it changes its direction to the southwest. Additionally, it connects to an identically constructed drain running along the east – west axis.

In the eastern part of the sector, the width of the street running along the eastern border of the sector XII was verified. It was established that from the 1st to the 4th c. AD the width of the street did not change and was approximately 4 m. In the same area of the sector, a kiln for firing pottery with a diameter of approximately 1.5 m was excavated. In its fill, a set of ceramic vessels with a characteristic black surface – burnished pottery – was discovered (fig. 5).

Piotr Dyczek, University of Warsaw, Antiquity of Southeastern Europe Research Centre, piotrdyczek@uw.edu.pl

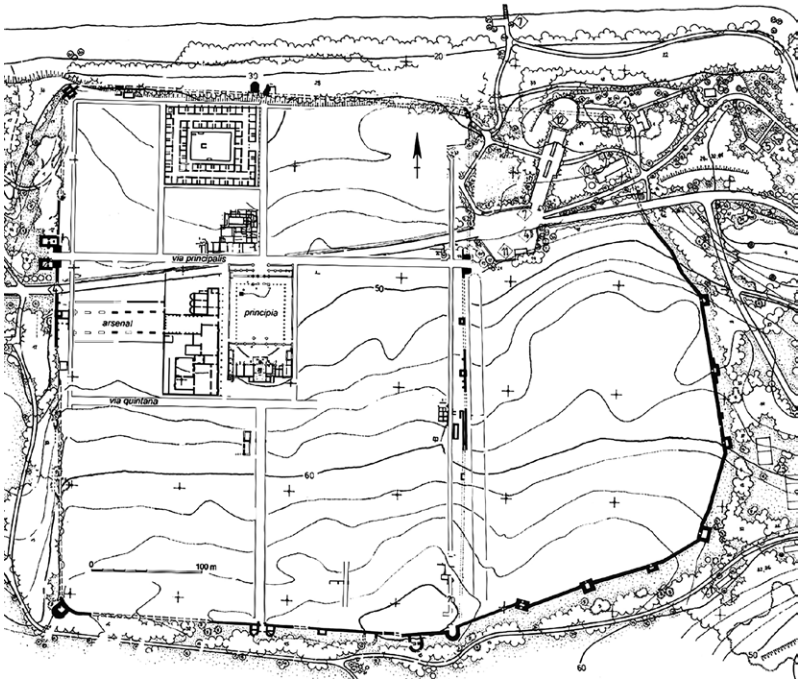
№ 21. НОВЕ, СЕКТОР XZ-PL – *ARMAMENTARIUM/HORREUM* НА I ИТАЛИЙСКИ ЛЕГИОН

Елена Кленина

В периода от 28 юни до 31 юли 2023 г. изследователски екип на експедиция „Нове“ на Университета „Адам Мицкевич“ в Познан проведе поредната си теренна археологическа кампания. Тазгодишният проучвателен сезон и консервационни дейности бяха финансиран със средства на ректора на университета „Адам Мицкевич“ в Познан. В състава на международния екип участваха: археолог (А. Б. Бернацки от Университет „Адам Мицкевич“), специалист по нумизматика (С. Михайлов от НАИМ – БАН) и консерватор (П. Замбжицки от Института по консервация и реставрация на Академията по изкуствата, Варшава). Археологическите проучвания и изследователската работа на полско-българския екип на експедицията на университет „Адам Мицкевич“ бяха водени от проф. д-р Е. Кленина от полска страна и доц. д-р Е. Генчева от българска страна.

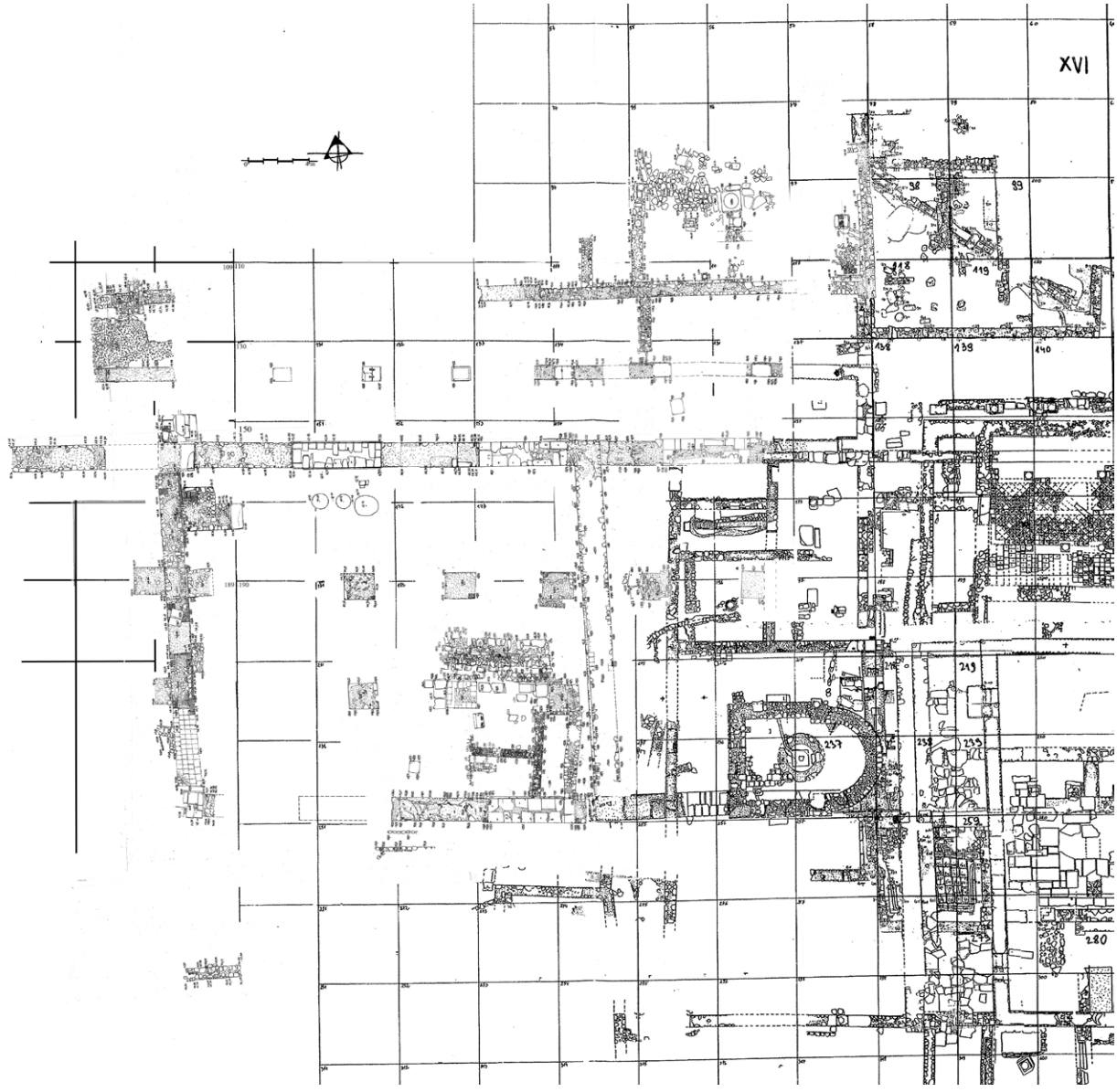
По време на тазгодишния археологически сезон продължиха проучванията на уникалната постройка, т. нар. *armamentarium*, сграда, в която са се съхранявали не само оръжията на войниците от I Италийски легион, но и бойни метателни машини (артилерия). Арсеналът е построен през 122 – 129 г. и се намира в сектор Xz-Pl, На XVI, на запад от принципиите и легионните бани (обр. 1, 2, 3.1) Научният екип в този сезон имаше две основни задачи, свързани с изследването на римския арсенал. Първата се отнася до северната част на сградата и е свързана с проучването на конструктивните особености на нейната северна стена. В резултат беше открит следващи участък от северната стена с дължина 4 м и ширина 0,90 м (обр. 3.2). Тази част от северната стена на арсенала е силно разрушена в резултат на изнасянето на камъни за вторична употреба в средата на VI в., както свидетелства монетата на Юстиниан I, датирана в 550 – 565 години (обр. 4.5-6), открита в натрупван пласт над стената. Стената е изградена от средни по размер камъни (пясъчник), споени с бял хоросан. В зидарията на стената са използвани фрагменти строителна керамика с печати LEGIITAL и LEGXICPF.

Втората задача на екипа беше локализиране на западната фасада на арсенала под западната стена на късноантичния хореум. На запад от външния северозападен ъгъл на хореума в сондажа беше открито зазиждане, което е направено по време на издигането на хореума между четвърти и пети пилон в северната част на бившия арсенал. Ширината на зазиждането е 1,49 м, а дължината е 5,50 м (обр. 3.3-4). В резултат беше възможно да се потвърди, че както армаментариумът, така и хореумът първоначално са били с по-големи размери от тези, установени по време на разкопките в предишни сезони. През V в. сградата на хореума е намалена наполовина по дължина и над останалата част е изграден втори етаж. Във основа на резултатите от тазгодишните изследвания можем да предположим, че арсеналът е бил дълъг най-малко 270 римски стъпки (80 м). Към момента сме успели да проучим арсенала в продължение на около 60 м.

Обр. 1. Нове. Топографски план с местоположението на арсенала, II – III в. сл. Хр. (автор Е. Кленина)

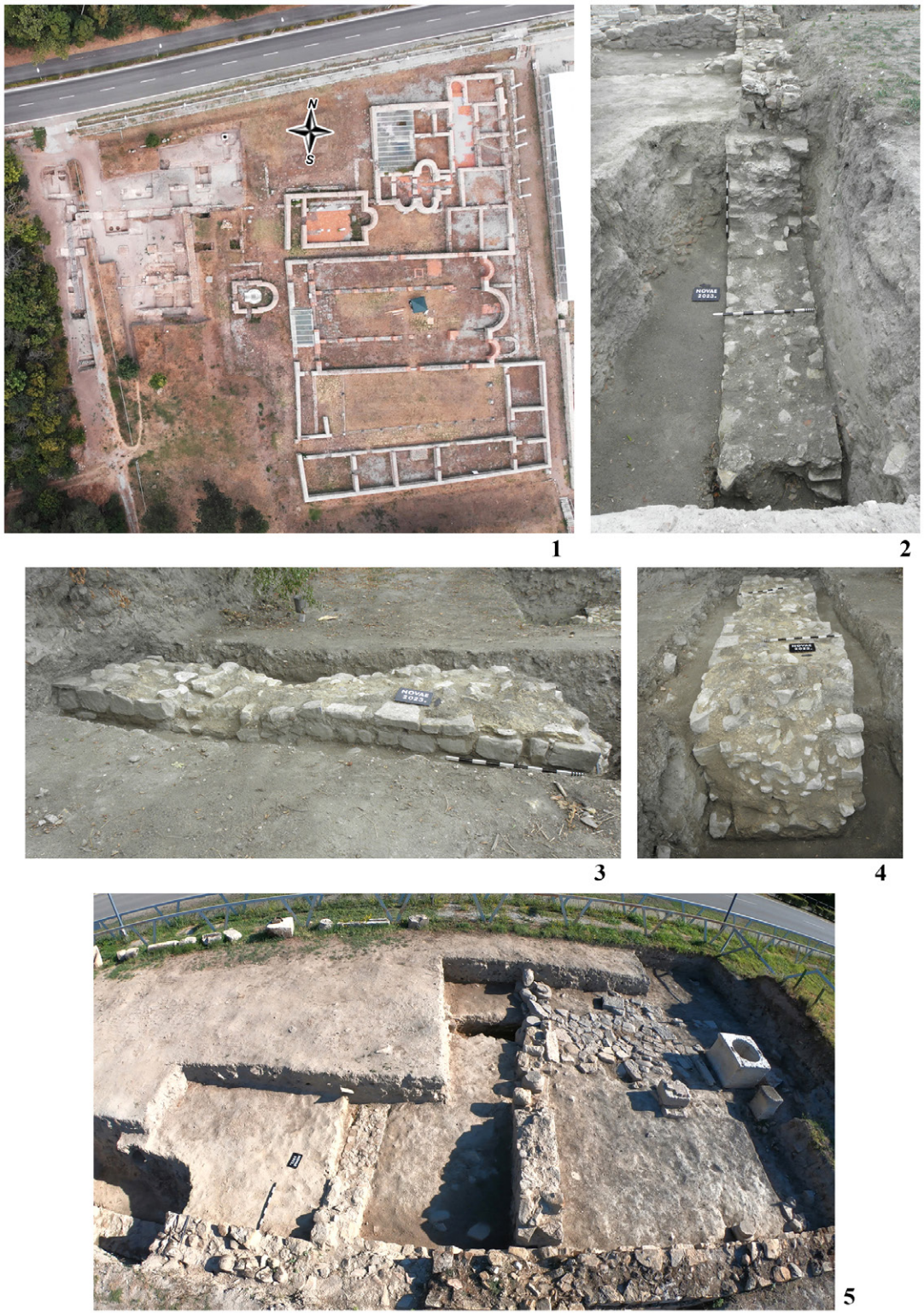
Fig. 1. Novae. A topographic plan with location of the arsenal, 2nd –3rd c. AD (authror E. Klenina)

Обр. 2. Нове 2023. Сектор Xz-Pl, На XVI. План на разкопаната част от арсенала и horreum (автори: А. Б. Бернацки, А. Ясевич, И. Веръновска, М. Граб)

Fig. 2. Novae 2023. Sector Xz-Pl, Ha XVI. Plan of the excavated area of the arsenal and horreum (authors: A. B. Biernacki, A. Jasewicz, I. Werynowska, M. Grab)

Северно от арсенала, по времето на дейности по разкриването на неговата северна стена, беше открита западната част на резиденция от V в. (обр. 3.5), чиято източна част е проучена през 2007 – 2011 г. Анализът на историческите събития и на досегашните археологически данни водят до хипотезата, че тук става дума за резиденция, предназначена за високопоставена личност. Основният въпрос на тазгодишната изследователска кампания беше да се потвърди тази хипотеза чрез по-пълно откриване на останките от самата резиденция, която се намира директно до *via principalis*, най-важната улица по оста изток – запад. Изследването тази година донесе нови и много важни данни, които ни позволяват да заключим, че резиденцията е заемала площ не по-малка от 35 м(север – юг) на 46 м (изток – запад) с фасада, отворена на север, към главната улица на града. По време на тазгодишния изследователски сезон беше открит двор с два портика, облицован с каменен под, заедно с красив каменен кладенец и помощни помещения. Трябва да се подчертае, че само южната част на резиденцията е достъпна за археологически проучвания. Северната част се намира под асфалтовия път, свързващи Свищов с Русе. Сградите на резиденцията се намират на 7 м западно от резиденцията на епископа и на по-малко от 9 м северно от монументалната сграда хореум (обр. 2). Според наличните към момента данни резиденцията е била разрушена през първата половина на VI в.

Обр. 3. Нове 2023, сектор Xz-Pl, На XVI: 1 – общ изглед на арсенал/horreum (снимка М. Атанасов); 2 – общ изглед от запад на северния зид на арсенал; 3 – зазиждане на прохода между четвърти и пети пилони в северната част на арсенала, поглед от югоизток; 4 – зазиждане на прохода между четвърти и пети пилони във южната линия на северна част на арсенала, поглед от изток (снимки Е. Кленина); 5 – общ изглед на югозападната част от градската резиденция, поглед от юг (снимка П. Замбжицки)

Fig. 3. Novae 2023. Sector Xz-Pl, На XVI: 1 – general view of the arsenal/horreum (photo M. Atanasov); 2 – general view from west of the northern wall of the arsenal; 3 – walled-up passage between the fourth and the fifth pillars of the northern part of the arsenal, view from southeast; 4 – walled-up passage between the fourth and the fifth pillars in the southern line of the northern part of the arsenal, iew from east (photos E. Klenina); 5 – general view of the southwestern part of the urban residence, view from south (photo P. Zambrzycki)

Обр. 4. Нове 2023. Сектор Xz-Pl, На XVI. Находки от резиденции: 1 – варовиков капител; 2 – керамична лампа с латински кръст; 3 – мраморна плочка с геометрична декорацията; 4 – мраморна плочка с флорална декорацията; 5-6 – монета на Юстиниан I (снимки: А. Б. Бернацки, П. Замбжицки)

Fig. 4. Novae 2023. Sector Xz-Pl, Na XVI. Finds from the residence: 1 – limestone capital; 2 – ceramic lamp with a Latin cross; 3 – marble tile with geometric decoration; 4 – marble tile with floral decoration; 5-6 – coin of Justinian I (photos: A. B. Biernacki, P. Zambrzycki)

При проучванията са открити архитектурни детайли (обр. 4.1), 62 бронзови монети от края на IV, V и средата на VI в- (обр. 4.5-6), бронзови накити, керамични лампи (обр. 4.2) и мраморни плочки с геометрична и растителна украса (обр. 4.3-4), които са били елементи на стенни облицовки в стаите на резиденцията.

През този сезон са извършени консервационни дейности и са подготвени за експозиция 62 монети, бронзови пръстен и два ключа, и е извършена временна консервация на два фрагмента от мраморни плочки и шест фрагмента от мраморен амвон. Архитектурните конструкции и стени, открити през 2023 г., бяха консервирани с геотекстил.

NOVAE, SECTOR XZ-PL – *ARMAMENTARIUM/HORREUM* OF *LEGIO I ITALICA*

Elena Klenina

Summary

In June 2023, the team of "Novae" expedition of the Adam Mickiewicz University of Poznań continued its research at the large facility, unique in this part of the Roman Empire, located in the *latum praetorii sinistrum* of the camp, between the defensive walls to the west, the legionary baths to the east, *via principalis* to the north and *via quintana* to the south, covering an area of 95 × 110 m (fig. 1). The unique structure featuring large rectangular pillars, size of 5.30 × 1.50 m, had been built of carefully cut rusticated limestone blocks (fig. 2). The building of the I phase had been erected not later than AD 122–129/130. The results of the exploration in 2023 support the hypothesis that the building had served as an *armamentarium*, used for the storage of artillery for *Legio I Italica*.

In 2023, the team had two research aims concerning the Roman arsenal. The first one deals with the northern part of the building and is related to the study of the structural features of its northern wall. As a result, a further section of the northern wall, length of 4 m, width of 0.90 m, was uncovered (fig. 3.1-2). This part of the northern wall of the arsenal had been destroyed in the mid-6th c. The wall consists of medium-sized sandstone blocks bound with white mortar and fragments of tiles and bricks with stamps reading LEGIITAL and LEGXICPF.

The second goal was to locate the western façade of the arsenal, presumably situated below the western wall of the early-Byzantine *horreum*. In the second half of the 4th c., the passages between the internal rectangular pillars of the arsenal were carefully walled-up, and a masonry had been made of the width equal to that of the pillars, or 1.49/1.50 m. In 2023, it was possible to excavate the structure of the late antique *horreum* and the Roman arsenal west of the early Byzantine *horreum*. A well-preserved section of the walled-up passage between the fourth and fifth pillars in the north-

ern part of the former arsenal was found (fig. 3.3-4). The width of the masonry is 1.49 m, and its length – 5.50 m. As a result, we can assume that both the arsenal and the *horreum* were originally larger in size than what has been estimated on the basis of the excavations in previous campaigns. Based on research in 2023, it can be supposed that the arsenal was at least 270 Roman feet (80 m) long. We were able to explore the arsenal at the length of about 60 m until now.

To the north of the arsenal, the western part of a residence from the 5th c. was discovered (fig. 3.5), and the eastern part, already studied in 2007–2011. An analysis of the historical events and the current archaeological data lead to the hypothesis that this had been a high-ranking person's residence. Research this year brought new and significant data that allow us to conclude that the residence occupied an area of no less than 35 (north – south) × 46 m (east–west) with a façade towards north, i. e. to the main city street — *via principalis*. Various finds have been discovered in that area (fig. 4). The building had been used until the mid-6th c. AD, when it had been destroyed.

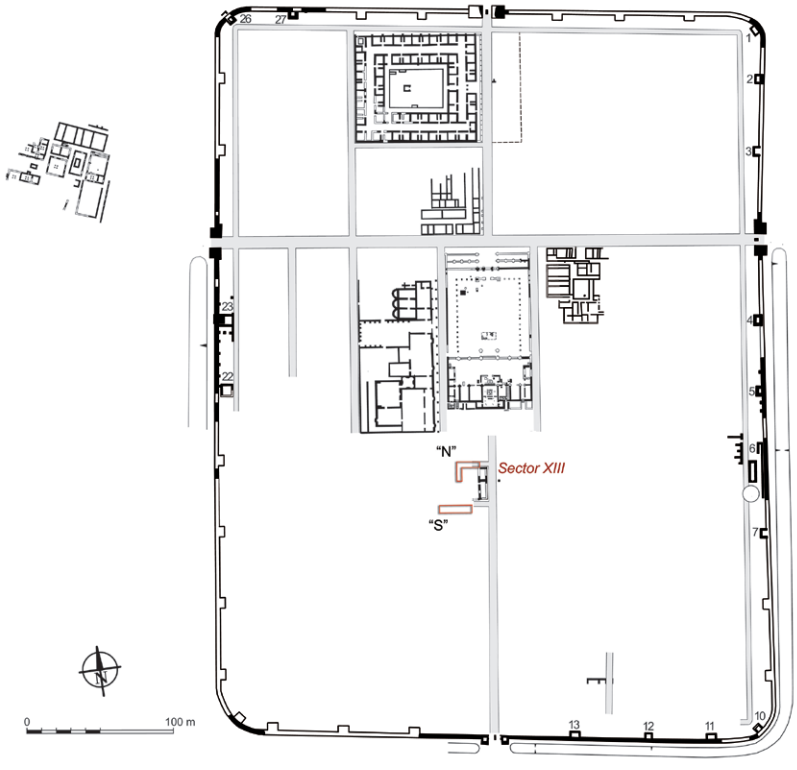
Elena Klenina, Adam Mickiewicz University in Poznan, olekle@amu.edu.pl

№ 22. НОВЕ, СЕКТОР XIII – *RETENTURA*

Агниешка Томас

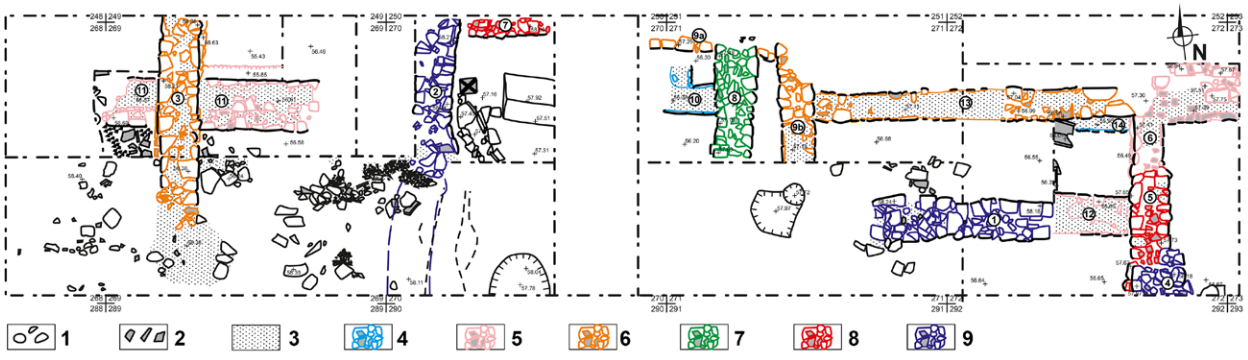
Сектор XIII се намира зад сградата на принципиите, на запад от *via decumana* (обр. 1). Секторът се разделя на две части: част „N"– в квадрати XXIV 151 – 154, 171, 191, с площ 75 кв. м, и част „S" – в квадрати XXIV 268 – 272, с площ 110 кв. м. През 2005 г. на това място (в квадрати XXIV 174 – 175, 193 – 196, 214, 234, 254, обозначени като сектор R2) са документирани останки от сграда и фрагмент от стилобат от *via decumana* (Sarnowski et al. 2006, 145 – 149, figs 2, 4). През 2021 г мястото е подготвено за археологически проучвания, а през 2022 г разкопките бяха съсредоточени в двете части на сектора (Томас 2023). На около 50 м на запад от това място през 2004 г. беше открита база за статуя с надпис, описващ кариерата (*cursus honorum*) на легат на I Италийски легион при управлението на император Гордиан III (Łajtar et al. 2022). База със сходен надпис е открита във вилата, разположена извън лагера, в близост до западната му порта, т. нар. *villa extra muros* (Čičikova, Božilova 1990a; Čičikova, Božilova 1990b = *AE* 1990, 863).

Основната част от разкопките през 2023 г. беше съсредоточена в част „S" на сектор XIII (обр. 2). На проучената площ бяха открити четиринадесет части от зидове (номерирани от 1 до 14). На цялата площ са открити 195 находки, от които 86 са монети. В тази част са документирани шест пласта, от които пет отговарящи на строителните фази на архитектурните останки и на хоризонтите с находки: пласт a – хумус със смесени материали, датирани главно от V в. до

Обр. 1. Нове. План на лагера през II – III в. (автор Е. Йечменовски, въз основа на плана на Т. Сарновски и Й. Канишевски; Sarnowski et al. 2006)

Novae. Plan of the camp in the 2nd – 3rd c. (author Jęczmienowski, based on the plan by T. Sarnowski and J. Kaniszewski; Sarnovski et al. 2006)

Обр. 2. Нове, сектор XIII (retentura), част „S“ – план на разкритите архитектурни останки. Легенда: 1 – камъни; 2 – тухли; 3 – хоросан; 4-9 – строителни фази (автор Е. Йенчмиеновски)

Fig. 2. Novae, sector XIII (retentura), part "S" – plan of the unearthed architectural remains. Key: 1 – stones; 2 – bricks; 3 – mortar; 4-9 – construction phases (author E. Jęczmienowski)

Обр. 3. Нове, сектор XIII (retentura), част „N“ (въздушна снимка А. Томас)

Fig. 3. Novae, sector XIII (retentura), part "N" (aerial photo A. Tomas)

съвременния период; пласт b1 (фаза 7) – последна четвърт на V – втора третина на VI в. (?); пласт b2 (фаза 6) – последна четвърт на IV – трета четвърт на V в.; пласт c1 (фаза 4/5) – 30-те години – трета четвърт на IV в.; пласт c2 (фаза 3) – края на III в. – 30-те години на IV в.; пласт d (фаза 2a/b) – края на II – втора третина на III в.; пласт e (фаза 1) – края на I (?) / начало на II в. – края на II в.; пласт f (фаза 0) – евентуален дървено-земен лагер, втора половина на I в.

В тази част на проучваната площ са открити монети, *pilum*, тесери, върхове за копие и голямо количество кухненска керамика и съдове за съхранение. Трапезната керамика съставлява малка част от масовия материал.

В част „N“ на проучваната площ са разкрити три слоя: слой a – хумус, слой b и слой c (разделен на c1 и c2). Тук са засечени големи ями, които принадлежат към слой b – най-късната фаза със зид № 1. (обр. 3). И в двете ями е установена горяла глина с оранжев цвят. В една от ямите са открити фрагменти от архитектурни елементи, сред които фрагменти от канелирана колона, корниз и от друга колона с надпис. Надписът на колоната е посвещение на Юпитер и Юнона Регина от ветерани и жители на неидентифицирано селище, управлявано от четирима магистрати, най-вероятно през втората половина на II в. Това е първо свидетелство за устройството на селище с квази-муниципално управление, разположено някъде в околностите на Нове. Тук бяха открити костни артефакти, включително гребен и игла за коса.

Литература

Томас 2023: А. Томас. Нове, сектор XIII – *retentura*. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. София, 2023.

Čičikova, Božilova 1990a: M. Čičikova, V. Božilova. Carrière sénatoriale d'un magistrat de Novae (milieu du IIIe). – In: M. Tačeva, D. Bojadžiev (eds). Studia in honorem Borisi Gerov. Sofia, 1990, 44 – 50.

Čičikova, Božilova 1990b: M. Čičikova, V. Božilova. Nouvelle inscription d'un sénateur anonyme découverte à Novae (Mésie Inférieure). – Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité, 102(1), 1990 611 – 619.

Łajtar et al. 2022: A. Łajtar, T. Płóciennik, A. Tomas. A third-century senator twice-honoured at Novae. – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 223, 2022, 249 – 253.

Sarnowski, et al. 2006: T. Sarnowski, L. Kovalevskaja, J. Kaniszewski. Novae – Castra Legionis, 2003 – 2005. Preliminary report on the excavations of the Warsaw University archaeological expedition. – Archeologia, 56, 2006, 141 – 152.

NOVAE, SECTOR XIII – *RETENTURA*

Agnieszka Tomas

Summary

Sector XIII is located at the back of the *principia*, west of *via decumana* (fig. 1). The sector is divided into two parts: part "N" in grid squares XXIV 151–154, 171, and 191, with an area of 75 m^2, and the second – part "S" in grid squares XXIV 268–272, with an area of 110 m^2. In 2005, at this site (in squares XXIV 174–175, 193–196, 214, 234, 254, which has been marked back then as sector R2), the remains of a building and a fragment of a stylobate from *via decumana* were documented. In 2021, the site was prepared for archaeological research, and in 2022, excavations were concentrated in both parts of the sector. About 50 m west of this site, a statue base has been discovered in 2004 with an inscription describing the career (*cursus honorum*) of a legate of *Legio I Italica* during the reign of Emperor Gordian III. The base with an almost identical inscription has been found in the *villa extra muros* outside the western gate of the camp.

In 2023, the work continued mostly in the southern (S) part of sector XIII. In the excavated area, fourteen wall fragments were uncovered, numbered from 1 to 14 (fig. 2). A total of 195 artefacts were collected from the entire area, including 86 coins. In this place, six layers were distinguished corresponding to the construction phases of architectural remains and the horizons of small finds: layer a – topsoil and layer b (phase 5) – from the 30s of the 5th c. to the end of the 6th c.; layer c2 (phase 4b) – second half of the 4th c. to the 30s of the 5th c.; layer c1 (phase 4a) – first half of the 4th c.; layer d (phase 3) – second half of the 3rd c.; layer e (phase 2) – 2nd c. – first half of the 3rd c.; layer f (phase 1) – second half of the 1st c. – beginning of the 2nd c. The earliest walls (Nos 12 and 13) belong to phase 1, and the latest ones – to phase 5 . In the late period of phase 2, a 0.9 m wide wall had been built, east – west oriented (fig. 2, grid square 269, wall No. 11). Coins, *pilum*, tesserae, spearheads and a large amount of amphorae and kitchen pottery come from this part of the studied area, while tableware constitute a small part of mass finds.

In the northern part (N), three layers were identified: a, b and c, the latter one divided into c1 and c2 (fig. 3). In this area, two large pits belonging to layer b were discovered. Both pits contained fired orange-coloured clay. Fragments of architectural elements were found near one of the pits, including a fragment of a fluted column, a fragment of a cornice, and a fragment of a column with an inscription. The inscription on the column is a dedication to Jupiter and Juno Regina issued by veterans and citizens of an unidentified settlement managed by four municipal officials, most likely in the second half of the 2nd c. This is the first evidence of the quasi-municipal authorities of the settlement located somewhere near *Novae*. Among the small finds, bone artefacts were found here, including a comb and a hairpin.

Agnieszka Tomas, Warsaw University, agnieszka_tomas@wp.p

№ 23. НОВЕ, СЕКТОР VIII А – СГРАДИ *EXTRA MUROS*

Марин Маринов

Редовните проучвания в сектор VIIIA (сгради *extra muros*), западно от римския военен лагер и ранновизантийски град Нове край Свищов се проведоха в периода 18.09. – 25.10.2023 г. Заместник-ръководител е С. Марчовски. Консултант на проучването и за керамиката е доц. д-р П. Владкова. Консултанти също са: монети – д-р С. Михайлов; метални находки – доц. д-р Е. Генчева. Заснемането с дрон е извършено от К. Чакъров, а геодезичното заснемане – от инж. С. Спасова. Антрополог е К. Ва-

Обр. 1. Нове, сектор VIIIa – въздушна снимка на обекта след разкопките през 2023 г.

Fig. 1. Novae, sector VIIIa – aerial photo of the site after the excavations in 2023

силев. Като стажант отново участва С. Ангелов. Проучването обхвана територията югоизточно, южно и югозападно от базиликата в сектора (обр. 1, 2).

1. Ранновизантийска базилика. Разкрита е източната част на външното лице на южната основа на базиликата (VI в.) в запазена дължина 6,40 м, от западния профил в кв. 2 до напречния зид на южния ѝ кораб в кв. 5 (квадрант DXL). Градежът ѝ е същият като на разкритата през 2022 г. западна част – от разноформатни грубо обработени камъни, споени с бял хоросан, примесен със ситно натрошена строителна керамика. Източната част е ограбена за строителен материал. Пред западния профил, където се разграничават останките на осем неправилни каменни реда, височината е до 1,15 м (кота 49,04 м н. в.). На изток към напречния зид на южния кораб редовете са два, а височината средно 0,50 м (кота 49,24 м н. в.).

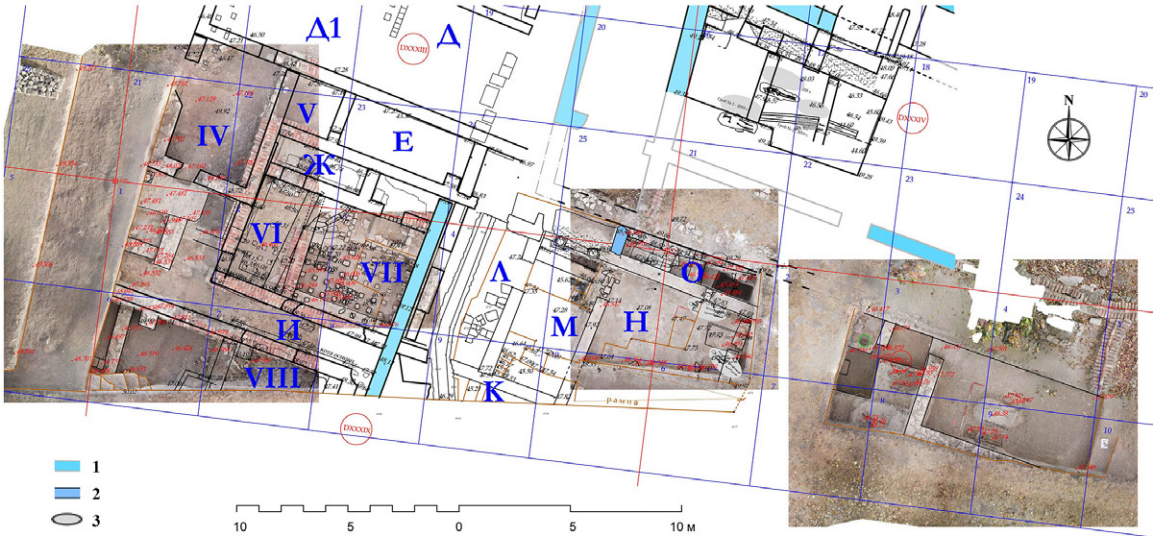
В непосредствена близост южно от базиликата е разкрит в основи, споени с кал, югозападният ъгъл на помещение. Западният му зид е с дължина 3,53 м и дебелина 0,60 м. Той е запазен в един ред с височина 0,30 м (на кота 49,09 м н. в.). Южната стена на помещението е с дължина 6,04 м, в до три с височина до 0,68 м (до кота 49,19 м н. в.). Стратиграфската позиция и сходните с тези на базиликата каменен материал и градеж позволяват да се предположи, че това е помощно помещение към нея.

2. Ранновизантийски некропол. Продължи проследяването на некропола (последна четвърт на V в.) северно от улицата, водеща към западната порта на Нове (квадрант DXL) (обр. 3). На разстояние от 2,12 до 4,40 м южно и под нивото на базиликата, в светлосив пласт, нарушаващ пласта с деструкции от по-ранни сгради, са разкрити шест гроба. Три от тях, в кв. 3, 7 и 8, са разположени на запад от и под нивото на помощното помещение: гроб 1 (кота 48,35 м н. в.) е почти овална яма в кв. 7 и 8, в която добре запазеният скелет е разкрит на дължина 0,75 м до таза, тъй като долните му крайници попадат под южния профил. Гробове 2 и 3 в кв. 3 са успоредно вкопани в яма, запълнена с тъмносива пръст и откроваща се в профила под западния зид на помощното помещение. Гроб 2 е покрит с фрагментирани тегули (кота 48,07 м н. в.), най-запазената от които е с ширина 0,375, дължина 0,55 м и дебелина 3 см. След премахването им лошо запазеният скелет (на кота 47,03 м н. в.) е разкрит на дължина 1,45 м до ходилните му кости, които с покриващата ги строителна керамика попадат в профила. В гроб 3 лошо запазеният скелет (кота 47,83 м н. в.) е разкрит на дължина 1,12 м до пищялните кости, попадащи почти изцяло в профила.

Три от гробовете са разположени на разстояние до 2,37 м източно от и под нивото на помещението, в кв. 3, 8, 4 и 9: в гроб 4 лошо запазеният скелет е разкрит на дължина 1,42 м, а в гроб 5 добре запазеният скелет – на дължина 1,67 м. В гроб 6 зле запазеният скелет е разкрит на дължина до 0,87 м. С откритите през тази година, общият брой на гробовете в некропола нараства до 131.

3. Римска вила. Под нивото на шестте гроба е достигнат слой с фракция от строителна керамика (кота 47,80 м н. в.), какъвто е открит в югозападната част през 2016 г. и датиран в края IV в. Под него в югоизточния ъгъл на кв. 2 е разкрита югоизточна част (кота 47,13 м н. в.) от помещение или съоръжение от римската вила (след 70-те г. на II – средата на III в.) с размери 3,53 м (С – Ю) × 6,52 м (И – З), и запазена височина 0,68 м. Градежът му е от обработени камъни и строителна керамика, споени и измазани с хоросан. Във вътрешния му ъгъл е била вградена вертикално частично запазена амфора.

В южната част на сектора продължи разкриването на помещение „Н“ на вилата от западния до източния му вход. По тази дължина (6 м), в кв. 1, 5, 6 и 10 е премахнат изцяло пластът с горелия рух-

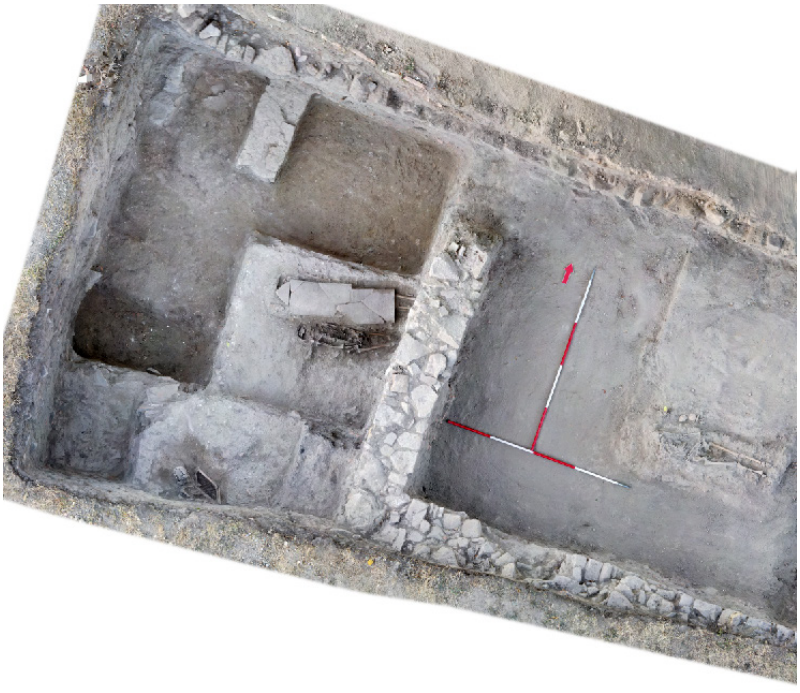
Обр. 2. Нове, сектор VIIIа, югоизточен, южен и югозападен сектор – структури, проучени през 2023 г. Легенда: 1 – ранновизантийската базилика и останки от оградния ѝ зид (начало на VI в. – 70-те/80-те години на VI в.); 2 – зид от късноантичната сграда (начало на IV в. – първа четвърт на V в.); 3 – гробове от некропола от времето на Теодорих Велики (последна четвърт на V в.); IV-VIII – помещения от римската сграда (последна четвърт на II в. – 80-те години на III в.); Д, Д1, Е, Ж, З, И, О – помещения от късноантичната сграда (начало на IV в. – първата четвърт на V в.); К, Л, М, Н – помещения от римската вила (последна четвърт на II в. – 80-те години на III в.)

Fig. 2. Novae, sector VIIIa, southeastern, southern, and southwestern sector – structures excavated in 2023. Key: 1 – the early Byzantine basilica and remains of its fencing wall (beginning of the 6th c. – AD 570s – 580s); 2 – wall of the late antique building (beginning of the 4th c. – first quarter of the 5th c.); 3 – graves of the necropolis from the time of Theodoric the Great last quarter of the 5th c.); IV-VIII – rooms of the Roman building (last quarter of the 2nd c. – AD 280s); Д, Д1, Е, Ж, З, И, О – rooms of the late antique building (beginning of the 4th c. – first quarter of the 5th c.); К, Л, М, Н – rooms of the Roman villa (last quarter of the 2nd c. – AD 280s)

нал покрив на помещението и разкрит неговият под от розов хоросан (кота 46,88 м н. в.). На 0,36 м северно от зида на източния вход (кота 47,16 м н. в.) е открит срещуположен зид (ориентиран С – Ю) с дължина 1,10 м, дебелина 0,50 и височина 0,13 м. Предвид разстоянието между двата зида, вероятно със северния е преграден входът. На северната стена на помещението над нивото на пода са разкрити два четириъгълни отвора – западен с размери 0,24 × 0,30 м и източен с размери 0,24 × 0,20 м, отстоящи на 2,10 м един от друг.

4. Помещение VII. Продължи разкриването в кв. 2, 3, 7 и 8 (квадрант DXXXIX) на хипокауста на помещение VII (II – III в.), на югозапад от римската вила и под помещение 3 (III – IV в.). След отнемането на пласт светлокафява пръст с натрошен хоросан в западна посока (кота 47,63 – 46,19 м н. в.) в изкопа са открити още 17 колонки от близки до квадрат тухли, с размер на страните 0,18 и 0,19 м. Те са запазени на различна височина – от една до три тухли. Най-добре запазена е колонката в югозападния ъгъл на сондажа – осем тухли с обща височина 0,70 м. Разстоянието между колонките е до 0,35 м, както и при откритите през 2021 и 2022 г. Разкрит е зидът на стенното отопление на южната стена на помещението с дължина 4,80 м, височина 0,45 м и спойка от бял хоросан. По хоризонталната му част са разкрити шест колонки от по две квадратни тухли със страна 0,18 м. В югоизточния ъгъл е запазена правоъгълна част от тухла с размери 0,30 × 0,26 м и височина 0,10 м. Вътрешното лице на южната стена на помещението зад тухлата и колонките е с височина 1,30 м и спойка от бял хоросан. Открита е керамична купа , характерна за производството на центъра при Бутово (края на II – първата половина на III в.).

5. Помещения, западно от помещение VII. Започна работа в югозападната, непроучвана досега част на сектора, западно от помещения VII и VIII (също от II – III в.). В източната част на кв. 6, 1 и 21 (квадрант DXXXIX) светлосивият пласт (кота 49,94 м н. в.) е нарушен от пласт тъмносива пръст. В този пласт, в кв. 6 и 1 се откриха на две безформени купчини със смесени човешки и животински кости и фрагменти римска битова керамика. В кв. 6 в светлосивия пласт са намерени единични човешки кости и частично запазен череп с вероятно изкуствена деформация.

Обр. 3. Нове, сектор VIIIa – гробове 1 – 4 от ранновизантийския некропол

Fig. 3. Novae, sector VIIIa – graves 1 – 4 of the early Byzantine necropolis

След сивия пласт в кв. 6 е отнет жълт глинест пласт (коти 48,93 – 46,84 м н. в.). Разкрито е южното външно лице (от кота 48,57 м н. в.) на западна част от зида (И – З), започващ в кв. 4 и продължаващ в кв. 5. Разкритата дължина е 2,84 м, височината 1,30 м, а дебелината 0,60 м. Градежът е от каменни блокове, споени с бял хоросан и измазани с хоросанова мазилка, открита нападала покрай зида. Това лице е с пиластър с дължина 0,63 м, височина 0,90 м и дебелина 0,55 м. Градежът му е същия като този на зида, със спойка от бял хоросан, с леки примеси от натрошена строителна керамика. В ъгъла на пиластъра и зида, под тяхното ниво беше разкрит източният зид на помещение (кота 47,45 м н. в.) с части от североизточния и от югоизточния му ъгли, които продължават съответно в западния и южния профил. Зидът с пиластъра застъпва североизточния ъгъл на помещението, а неговият източен зид е с дължина 2,93 м, височина 1,0 м и дебелина 0,60 м, от каменни блокове, споени с бял хоросан. В пласта светлокафява пръст, отнет при разкриването на помещението, са открити керамична лампа с орнаментиран диск с букраний (II – III в.) и овална лампа тип Loeschke XIII (среда на I – III в.), както и запазена наполовина лампа (III в.) и натрошена местна червенолакова чаша с барботинна украса (край на II – първата половина на III в.). От вътрешната страна на източната стена (кота 47,26 – 47,02 м н. в.) са намерени натрошена строителна керамика, две фрагментирани амфори, които са били вертикално поставени, и фрагмент от червенолакова чаша (втората половина на I – II в.).

След отнемането на сивия пласт в кв. 1 в жълтия глинест пласт е разкрито северното лице на зида с пиластъра, и бордюра му с височина 1,0 м и дебелина 0,36 м. На 1,40 м северно от бордюра е достигнато и частично премахнато подравнително ниво жълта пръст с натрошен хоросан. Така е разкрит югоизточният ъгъл на помещение (кота 45,73 м н. в.), върху чиито останки ляга подравнително ниво пръст и което е с външни размери: на напречния зид (С – Ю) – дължина 2,45 м, височина 0,92 м и дебелина 0,70 м; на надлъжния зид (И – З) – дължина 1,40 м, височина 0,65 м и дебелина 0,55 м. При разкриването на вътрешната страна на ъгъла се намериха множество фрагменти от битова керамика (II – III в.) и горна част на амфора тип Dressel 20 (130 – 180 г.). Върху подравнителното ниво (кота 48,04 м н. в.) е частично разкрита тосканска база с ширина 0,50 м и височина 0,28 м. Тя е преизползвана през IV в., както откритите през 2021 г. две такива бази южно от базиликата.

В кв. 21 при отнемането на сивия пласт е разкрита западна част (кота 48,35 м н. в.) от южния зид на помещение IV, с височина 0,90 м, дължина 0,72 м и дебелина 0,73 м. Между тази и източната част, разкрита при предишни разкопки, е открит вход с ширина 0,80 м. Западната част е долепена без фуга към и застъпва разкрития западен зид (кота 47,84 м н. в.) на същото помещение, който е с височина 0,82 м и дължина 2,60 м. И от двата зида липсва част от каменния материал, ограбен при по-късно вкопаване, както подсказва нивото, до което достига тъмносивият пласт в западния профил. На западния зид е частично запазена и консервирана бялата хоросанова мазилка, и е открит отвор с височина 0,20 м и ширина 0,25 м. Разкрита е част от пода на помещението от розов хоросан (кота 47,58 м н. в.) с размери 2,60 (И – З) × 2,40 м. Пред входа част от пода с размери 1,35 (С – Ю) × 2,10 м липсва, защото вероятно е премахната през следващия строителен период, за да се вадят тухли от хипокауста.

NOVAE, SECTOR VIII A – BUILDINGS *EXTRA MUROS*

Marin Marinov

Summary

In 2023, excavations continued southeast, south and southwest from the early Byzantine basilica (figs 1, 2).

In the southeastern part of the sector, the eastern part of the exterior face of the southern foundation of the basilica (6th c.) was revealed in a preserved length of 6.40 m. Its construction is the same as that of the western part revealed in 2022: from various-sized roughly hewn stones, bound with white mortar with finely crushed architectural ceramics. The eastern part had been looted for building material. In front of the western profile, where the remains of eight irregular stone courses are distinguished, the height is up to 1.15 m. To the east, towards the transversal wall of the southern nave, there are two courses and the average height is 0.50 m.

In the immediate vicinity to the south of the basilica, the southwest corner of a room was exposed in mud-bound foundations. Its western wall with a length of 3.53 m and a thickness of 0.60 m is preserved in a single course with a height of 0.30 m, and the southern wall with a length of 6.04 m, in up to three courses with a height of up to 0.68 m. The stratigraphic position and the similar stone material and construction to those of the basilica suggest that the walls belong to an auxiliary room to the basilica.

North of the street leading to the western gate of Novae, the excavation of the necropolis (last quarter of the 5th c.) continued (fig. 3). At a distance of 2.12 to 4.40 m to the south and below the level of the basilica, in a light grey layer, six graves were found. Three of them are located to the west of and below the level of the auxiliary room. Three of the graves are located east of and below the room level. Counting those sixe graves, the overall number of the graves from the necropolis reached 131.

In the southern part of the sector, the clearing of room H of the *villa* continued from its western to its eastern entrance. Along this length (6 m), the layer with the burnt collapsed roof of the room was completely removed and its flooring of pinkish mortar was exposed. At 0.36 m north of the wall of the eastern entrance, an opposite wall (N – S) with a length of 1.10 m was found. At the northern wall of the room above the floor level, two small quadrangular openings were discovered, spaced 2.10 m apart.

The excavation continued of the hypocaust of room VII (2nd – 3rd c.), to the southwest of the Roman *villa* and under room 3 (3rd – 4th c.). With the removal of a layer of light brown earth with crushed mortar in the western direction, 17 more square brick pillars with a side of 0.18 – 0.19 m were discovered.

Work began in the southwestern, hitherto unexplored part of sector VIII A, west of rooms VII and VIII. Three more rooms from the Roman period were partially discovered.

Marin Marinov, Museum of History – Svishtov, marinovkmarin@gmail.com

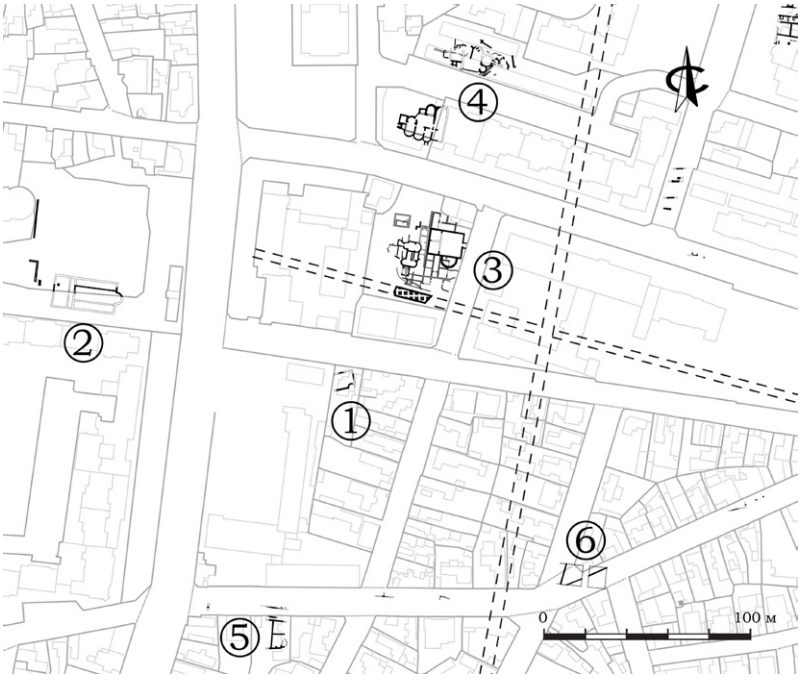

№ 24. КЪСНОАНТИЧНА СГРАДА НА УЛ. „ВАСИЛ АПРИЛОВ“ № 4, СИЛИСТРА

Кристиан Михайлов, Светлана Ганчева

Обектът се намира в ПИ 66425.501.46 по плана на гр. Силистра, северно от лагера на XI Клавдиев легион, в цивилните квартали на Дуросторум (обр. 1). Проученият изкоп е с размери 11,90 × 7,50 м. Разделен е на четири сектора, с кръстовидно разположени пътеки, широки 1 м.

В изследваната площ е наличен насип от късноосманско или още по-ново време с дебелина от 1,00 до 1,70 м. Съдържа римски деструкции с монети от III в. (предимно) и от IV в. Тези антични материали са смесени с малко битова керамика от Ранното средновековие и периода на османското владичество. В долната част на насипа е открита монета на султан Сюлейман II (1687 – 1691). Насипът покрива неравен и твърд пласт с дебелина от 0,10 до 0,20 м. Той съдържа материали от X – XI в. и от османската епоха, включително две акчета от 1808 – 1839 г. и от края на XVIII – средата на XIX в. От този стратиграфски хоризонт надолу са вкопани гробове, които са най-късните структури на обекта (XIX

Обр. 1. Местоположение на сгради от римския период и Късната античност в днешния гр. Силистра: 1 – късноантична сграда на ул. „Васил Априлов" № 4; 2 – християнска базилика (IV – VI в.); 3 – късноантична сграда (епископска резиденция?); 4 – терми (II – IV в.); 5 – късноантична сграда (IV – средата на V в.); 6 – монументална сграда (II – ранен IV в.)

Fig. 1. Location of buildings from the Roman period and Late Antiquity in the modern city of Silistra: 1 – late antique building on 4 Vasil Aprilov Str.; 2 – early Christian basilica (4th – 6th c.); 3 – late antique building (episcopal palace?); 4 – thermae (2nd – 4th c.); 5 – late antique building (4th – mid-5th c.); 6 – monumental building (2nd – early 4th c.)

в.). Надолу следват деструкции върху останките на късноантична сграда (обр. 2). Пластът под сградата е изследван само в два малки участъка, като в него са намерени едва три монети от III – IV в. Най-късната е на император Констанс (337 – 340 г.). В сектор 3 е открит фундамент на зид, който принадлежи към същия пласт (структура № 18).

Късноантичната сграда заема целия изкоп и околни неразкопани терени. Разкрити са частично две помещения (обр. 3, 4). Северното е по-цялостно проучено. Вътрешните му размери са 7,10 м (Ю – С) × над 9 м (И – З). Стените са широки 0,72 м (източната), 0,80 м (северната) и 0,92 м (южната). Иззидани са от ломени камъни, здраво споени с бял до бяло-жълт хоросан, който съдържа едри тухлени парченца. В суперструкцията на източния зид са били вложени и тухлени редове, но от тухлите са запазени само отпечатъците в хоросана.

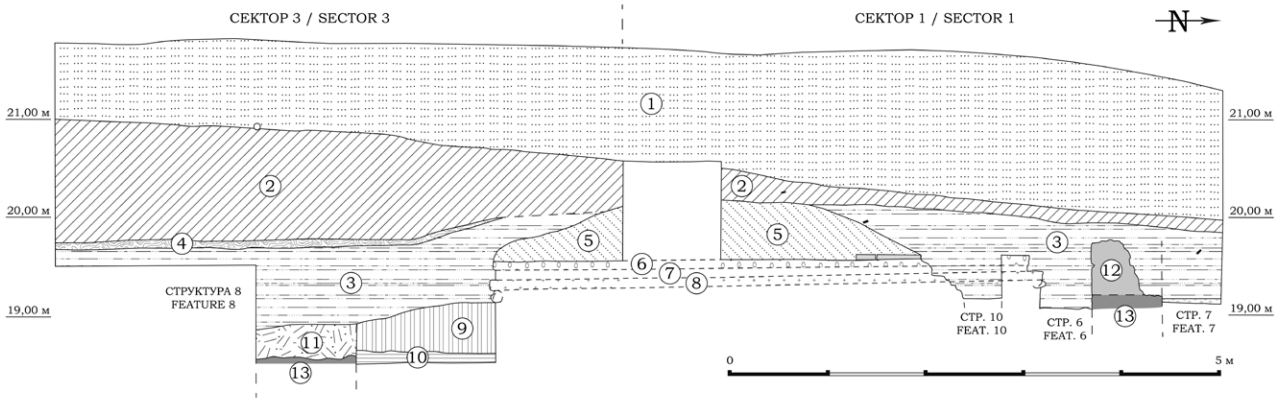
Дългият живот на сградата е засвидетелстван от изградените в северното помещение няколко застъпващи се тухлени пода върху хоросанови подложки. Най-ранният (период I) и най-късният (период III) са безспорно различими по цялата му площ. В сектор 2, на места и в сектор 1 обаче между тези подови нива са запазени следи от поне още един под, които обозначаваме условно като междинен период II (обр. 5).

Подът от период I е проучен към края на разкопките след частично демонтиране на покриващите го по-късни подове. От него е запазена подложка от бял хоросан с едри тухлени парченца върху основа от ломени камъни. Настилката е била от тухли, които са извадени и личат само отпечатъците им върху хоросана. Непосредствено върху подложката са открити разпръснати 72 дребни и лошо запазени бронзови монети от края на IV – V в. Някои са слепени. Най-късните идентифицирани екземпляри са две монети на император Лъв I (457 – 474 г.).

Същата хоросанова подложка е прорязана от тесни траншеи покрай зидовете (структури № 15 и № 16), чиито функции не са съвсем ясни, но изглежда са свързани с преустройство на помещението през период II. По цялата ѝ площ и на различни нива в структура № 15 са намерени 71 монети предимно от края на IV – първа половина на V в. Ситуацията в структура № 16 е идентична. От различни места в насипа ѝ произхождат 74 монети предимно от края на IV – V в. По-голямата част от монетите в двете структури са обезличени и нискономинални, а някои са слепени. Най-късните определени монети и в двете траншеи са на император Теодосий II (425 – 435 г.).

От юг на север ранната подова хоросанова подложка е прорязана и от структура № 17. Тя наподобява канал, съставен от две успоредни стени, изградени от тухли и камъни. Вътрешността между стените е запълнена с пръст със строителни отпадъци и само една монета от първата половина на V в. Структура № 17 се отнася също към период II. Покрита е от пода от период III, който е слегнал в насипа ѝ. В идентична стратиграфска позиция се намира структура № 20. Тя представлява плитка яма. Най-късната монета от нея е на император Лъв I (457 – 474 г.).

На много места в северното помещение се откриват следи от поне една междинна подова подложка от розов хоросан (обр. 5.2). Покрита е от овъглен слой, върху който е положен подът от период III. В

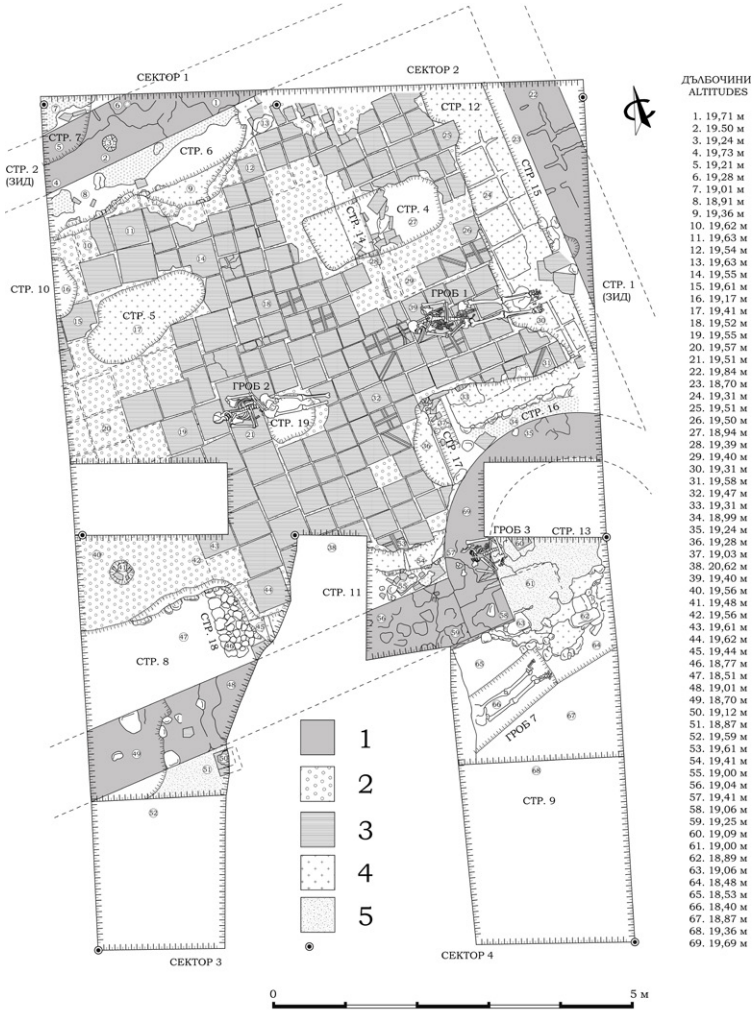
Обр. 2. Западен профил: 1 – насип от XIX – XX в.; 2 – пласт с материали от османския период и от X – XI в.; 3 – насип с материали от османския период; 4 – пласт в структура № 8 (XVII – XVIII в.); 5 – деструкции от VI в.; 6 – под от III период; 7 – пласт от II период; 8 – под от I период; 9 – пласт от III – IV в.; 10 – жълто-кафява пръст с малко археологически материали; 11 – траншея с деструкции от демонтиран зид; 12 – суперструкция на зид; 13 – субструкция на зид

Fig. 2. Western cross-section: 1 – fill from the 19th – 20th c.; 2 – layer with materials from the Ottoman period and from 10th – 11th c.; 3 – fill from the Ottoman period; 4 – layer in feature No. 8 (17th – 18th c.); 5 – 6th c. debris; 6 – phase I floor; 7 – phase II layer; 8 – phase III floor; 9 – layer from the 3rd – 4th c.; 10 – yellow-brown soil with few archaeological materials; 11 – trench with debris from a dismantled wall; 12 – superstructure of a wall; 13 – foundation of a wall

овъгления слой са открити по една монета на императорите Лъв I (457 – 474 г.) и Марциан (450 – 457 г.).

Тухленият под от период III е изграден директно върху гореспоменатия овъглен слой и покрива структури № 15, 16, 17 и 20. Подовите тухли са с формат 0,32 × 0,32 м в източната част и 0,48 × 0,48 м в западната. Положени са върху замазка от червен хоросан (обр. 5.3). Върху пода са натрупани деструкции от сградата, които съдържат голямо количество фрагменти от битова керамика от VI в., части от прозоречни стъкла, костен гребен, много фрагменти от стъклени съдове, от керамични лампи и частично разчетена монета от VI в.

От южното помещение е разкрит само северният зид с апсида, обърната към северното помещение, и малка част от вътрешността. Апсидата е полукръгла, с вътрешен диаметър от 2,70 м. Градежът ѝ от камъни и тухли на хоросанова спойка е конструктивно свързан с южния зид и нейното построяване следва да се датира още в първия строителен период на сградата. Във вътрешността на апсидата е изградена дебела подова подложка от

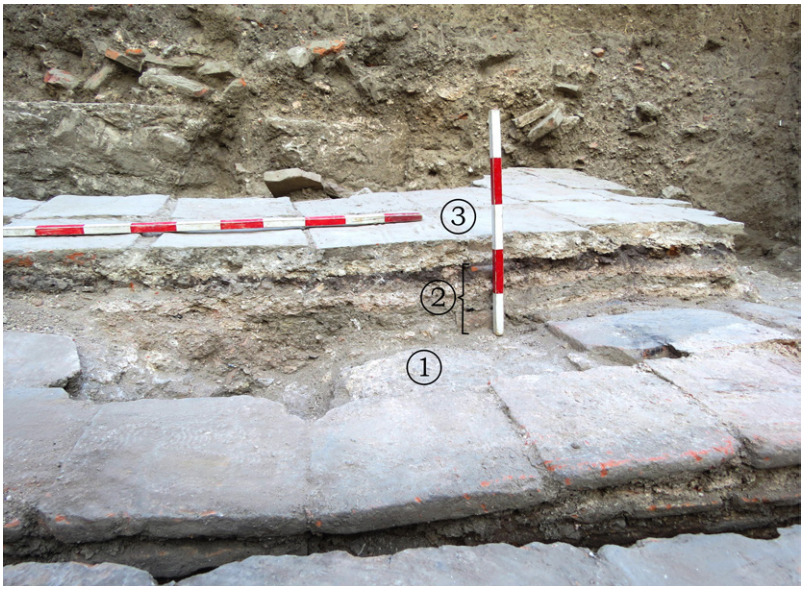
Обр. 3. План на обекта: 1 – зид; 2 – хоросанова подложка на пода от период III; 3 – тухла; 4 – хоросанова подложка на пода от период I; 5 – опалена хоросанова подложка

Fig. 3. Plan of the site: 1 – wall; 2 – mortar bed of the floor from phase III; 3 – brick; 4 – mortar bed of the floor from Phase I; 5 – burnt mortar bed

Обр. 4. Късноантична сграда, поглед от север

Fig. 4. Late antique building, view from north

Обр. 5. Подови нива в сектор 1: 1 – период I; 2 – период II; 3 – период III

Fig. 5. Floor levels in sector 1: 1 – phase I; 2 – phase II; 3 – phase III

камъни и хоросан, покрита от слой въглени. Във въглените е намерена монета от първата половина на V в. Тухлените настилки на северното помещение от периоди I и III са редени плътно покрай външното лице на апсидата, а градежът на последната е запазен до по-високо ниво от пода от период III. Може да се заключи, че апсидата е била интегрална част от сградата през цялото ѝ съществуване. Южното помещение е в голяма степен обезличено от покъсни вкопавания.

Вече беше споменато, че *terminus post quem* за построяването на сградата е 337 г. Вижда се, че данни за хронологията ѝ предоставят предимно проучванията на северното помещение. Обстоятелствата около намирането и състава на монетните находки върху най-ранната подова хоросанова подложка и в структури № 15 и 16 дават основание те да бъдат възприемани като колективни и преднамерено положени във връзка с преустройства, извършени след 425 г., по-скоро във втората половина на V в. Период II завършва с опожаряване на помещението не по-рано от управлението на император Лъв I (457 – 474 г.). Началото на период III не е установено с точност. Ранновизантийските материали върху най-късния под показват, че помещението е функционирало през VI в.

Някои особености на късноантичната сграда насочват към една възможна хипотеза за нейната функция. Сградата се намира на централно място в късноантичния град (обр. 1). Поддържана е в продължение на едно – две столетия, като изглежда, че през всички периоди е запазила своята представителност и поне в проучения участък не е променян планът ѝ. Най-характерен белег са депонираните многобройни нискономинални бронзови монети върху останките от първия под и в насипите на тесни траншеи, изкопани покрай зидовете на северното помещение. Тези действия са напълно аналогични на един добре документиран обичай, характерен за Палестина, но засвидетелстван и сред еврейската диаспора в империята, който е извършван при строителство и преустройства на синагоги през Късната античност (Rassalle 2021, 214 – 215; 240; 377 – 392). В една или друга степен всички отличителни за късноантичните синагоги черти са налични в разглежданата тук сграда – ориентация, която е „насочена“ към Йерусалим, апсида, странични помещения около основната зала (Rassalle 2021, 31). Сред рушевините над пода от период III е регистрирана и твърде висока концентрация от амфори от типа Газа от V – VI в. (седем от общо 17 амфорни устия).

Структури № 4, 5, 12 са по-късни от сградата. Тези вкопавания съдържат нейни деструкции и материали от VI – ранен VII в.: битова керамика, метални изделия и монети (най-късна на император Юстин II (565 – 578 г.).

Структури № 9, 10, 11, 19 съдържат ранносредновековни материали. Структура № 9 е обширно вкопаване в сектор 4 с неизяснена функция. В пълнежа му има битова керамика от XI в. в голяма концентрация, животински кости и седем монети от 50-те и 60-те години на XI в. Структура № 11 съдържа битова керамика от XI в. и анонимен фолис от клас C (1042(?) – 1050). В структура № 19 е намерен руско-варяжки амулет-брадва от последната трета на X в. Ранносредновековният хоризонт, с който можем да свържем тези вкопани структури, е непосредствено над деструкциите на късноантичната сграда.

Структури № 6, 7, 8 се отнасят към османския период на града. По-характерна е структура № 8. Представлява обширно правоъгълно вкопаване, вероятно сутерен. В насипа му има голямо количество фрагменти от битова керамика от периода и лула от XVII в.

На обекта са открити споменатите гробове, общо седем. Погребаните са положени по християнския обред, с глава на запад. Ръцете са свити към корема или таза, а краката са изпънати. Липсват лични вещи или елементи от облеклото. Гробовете принадлежат на гробище, което е известно от предишни проучвания. Присъства върху най-ранните карти на Силистра от началото на XIX в.

Литература

Rassalle 2021: T. Rassalle. Coin deposits from ancient synagogues in late antique Palestine. PhD dissertation, University of North Carolina, Chapel Hill, 2021.

LATE ANTIQUE BUILDING AT 4 VASIL APRILOV STR., SILISTRA

Kristian Mihaylov, Svetlana Gancheva

Summary

The site is located north of the camp of *Legio XI Claudia*, in the civilian quarters of *Durostorum* (fig. 1). The main result of the excavations is the discovery of two rooms from a late antique building (figs 3, 4).

The long life of the building is evidenced by several overlapping brick floors in the northern room (fig. 5). The earliest (phase I) and the latest (phase III) ones are clearly distinguishable throughout the whole area. In several places, however, traces of at least one more floor have been preserved between these floor levels, which is designated as phase II. The floors have been built on top of a layer with a latest coin of Emperor Constans (337 – 340) and a wall from an earlier building.

Of the brick flooring from phase I, only the mortar bed has been preserved; 72 small bronze coins from the late 4th – 5th c. were found scattered directly on it. The latest ones belong to Emperor Leo I (457 – 474). The same mortar bed was cut by narrow trenches along the walls (features Nos 15 and 16), in which 71 and 74 small coins were found, respectively. The latest identified coins in both trenches are of Emperor Theodosius II (425 – 435).

In many places, traces of at least one intermediate floor bed of pink mortar were found above these features. It is covered by a layer of charcoal, on which the floor from phase III has been laid (fig. 5). A coin of Emperor Leo I (457 – 474) was found in the charred layer. Therefore, the reconstructions from phase II must have been carried out after AD 425, most likely in the second half of the 5th c.

The brick flooring of phase III has been built directly on the aforementioned layer of charcoal. On the floor are piled up ruins from the building, which contain materials from the 6th c. (fig. 2).

From the southern room, only the northern wall was revealed. The wall has an apse, which was an integral part of the building throughout its existence.

The limited excavations of the late antique building do not allow definite conclusions about its function. However, some of its features point to a possible hypothesis. The building is centrally located in the late antique city and was maintained for a long time. The most characteristic feature is the deliberately deposited bronze coins on the remains of the first floor and in the fills of narrow trenches dug along the walls of the northern room. Identical actions had been carried out during construction and remodeling of synagogues in Late Antiquity. More or less, all the main features characteristic of the late antique synagogues are present in the excavated building in *Durostorum*: an orientation towards Jerusalem, an apse, side rooms around the main hall. Among the ruins above the floor from phase III, an unusually high concentration of amphorae of Gaza type was recorded.

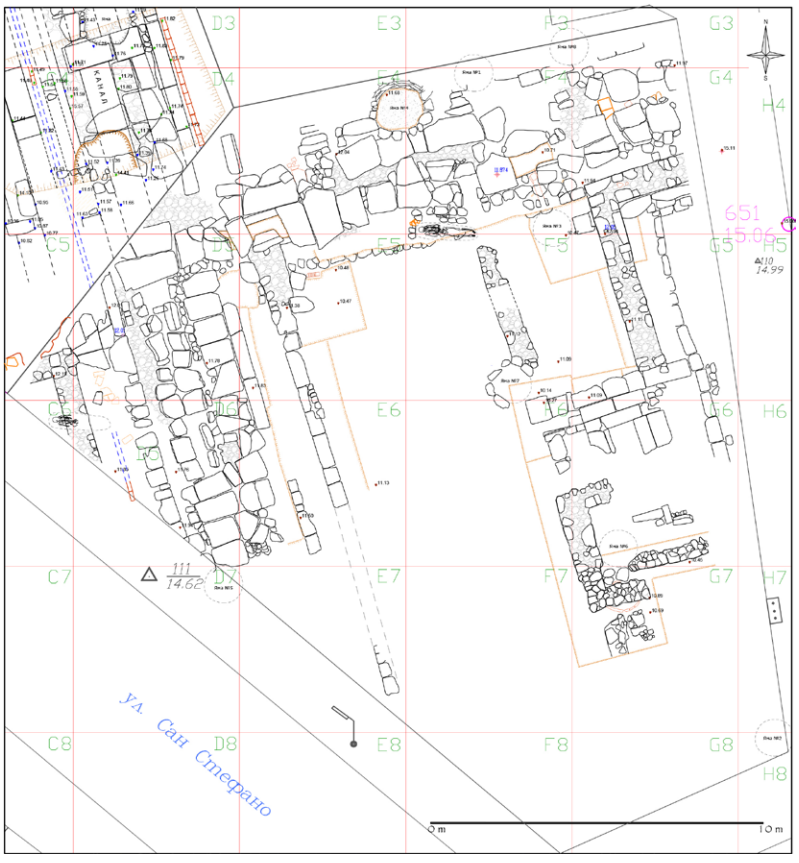
Structures Nos 4, 5, and 12 are later than the building. They contain materials from the 6th – early 7th c. Structures Nos 9, 10, 11, and 19 contain materials from the 10th – 11th c. The others excavated structures – Nos 6, 7, and 8 – date from the Ottoman period of Silistra. Seven Christian graves from the 19th c. were also discovered at the site.

Kristian Mihaylov, Regional Museum of History – Silistra, kristian1987@abv.bg
Svetlana Gancheva, Regional Museum of History – Silistra, ganchevasvetlana@abv.bg

ГРАДСКИ ЦЕНТРОВЕ

№ 25. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „САН СТЕФАНО“ № 27, ВАРНА

Васил Тенекеджиев, Елина Мирчева

Обр. 1. Общ план на обекта на ул. „Сан Стефано“ № 27 с откритите археологически структури (автор М. Вълчев)

Fig. 1. General plan of the site at 27 San Stefano Str. with the discovered archaeological structures (author M. Valchev)

Обектът на ул. „Сан Стефано“ №27 се намира в централната част на археологически резерват „Античен град Одесос – Варна“, южно от римските терми и северно от стария нос Варна. Работата през настоящия, последен етап от разкопките, започнати през 2022 г., беше фокусирана на няколко места в обекта (обр. 1): трасето на улицата с посока север – юг (кардо); трасето на улицата изток – запад (декуманус); останки от основи на сгради южно от декуманса и източно от кардото. Бяха направени три сондажа под котата на строежа, с размери приблизително 2,00 × 2,50 м: първи – при бъдещата шахта за асансьор в квадрати F5, F6, G5 и G6 (кота 10,14 м н. в.); втори – при ъгъла между двете улици в квадрати E5 (кота 10,40 м н. в.); трети – от южната страна на декуманса, близо до източния край на проучената отсечка от него, в квадрати F4, F5, G4 и G5 (кота 10,40 м н. в.). С тези сондажи беше придобита информация за стратиграфията на обекта на дълбочина приблизително до 5 м под нивото на съвременните улици.

Основните археологически структури, проучени при разкопките на ул. „Сан Стефано“ № 27, са отсечки от две перпендикулярни улици с каменна настилка и канализация, датиращи от късноантичната/ранновизантийската епоха (IV – VI в.), като може да се допусне, че в оригиналния си вид са били изградени по-рано – през римската епоха (II – III в.).

Кардото (обр. 2) беше проучено в северозападната част от обекта, в квадрати D4, D5, D6, E5 и E6, като запазената отсечка е с дължина около 11 м. Това е продължение на улицата, разкопана по-рано от същия екип в съседния парцел на ул. „Сан Стефано“ № 25. Кардото е сравнително добре запазено. Широчината на платното е 2,95 м. То е застлано с големи грубо обработени плочи от мек пясъчник с приблизително правоъгълна форма и дебелина 0,20 – 0,25 м. По средата на улицата са подредени по-големи плочи с дължина около 1,25 м и широчина около 0,65 м. Те са били предназначени да покриват минаващия по оста на кардото подземен канал. От двете страни на централната редица от плочи са поставени по-малки такива, с размери около 0,90 × 0,70 м (с разнообразни вариации). В проучената отсечка има добре запазени странични плочи от изток на централната редица. За разлика от там, от запад са подредени по-малки плочи и дори обикновени камъни. Настилката (там, където е най-запазена) е с кота 11,75 – 11,78 м н. в. От двете страни уличното платно е рамкирано от издигнати бордюри. До

западния има тротоар (широк 1,40 м без бордюра), оформен с утъпкана пръст, а в северния край на проучената зона и с шистови плочи. Тротоарът свършва в останки от масивна стена на късноантична сграда, която е била успоредна на кардото. Под плочите на тротоара, в затворен контекст, беше открита монета, която се датира в периода 512 – 538 г.

Източният бордюр е малко по-нисък от другия. Възможно е и от тази страна да е имало тротоар, но следи от него не бяха открити.

Под кардото преминава канал, чието продължение на север е подробно проучено по-рано, при разкопките в съседния парцел. Той е оформен от два масивни зида от ломени камъни на кал, с дебелина 0,60 м. Самият канал е широк 0,90 м и дълбок около 1 м.

Декуманусът започва от кардото, с което образува Т-образно кръстовище и се развива в източна посока (обр. 3). Той попада в северната част на парцела, в квадрати D4, E4, F4 и G4, като продължава и под ул. „Черноризец Храбър“. Устройството на декумануса е подобно на това на кардото – с канал и с покривни плочи. Има обаче разлики. Първо и най-важно – каналът заема южната част на улицата, а не върви по централната ѝ ос. Може да се допусне обаче, че още през V – VI в. улицата е била стеснена. По това време нови сгради от юг на декумануса са заели част от оригиналната му широчина. По време на преустройството страничните плочи от северната страна до голяма степен са запазени. Южните обаче са демонтирани и на места са заменени с по-малки камъни. Друга разлика е това, че каналът на декумануса не е зидан, а е от плочи като тези от настилката. Широчината му е 0,60 – 0,70 м, а дълбочината – 0,90 м.

Обр. 2. Общ изглед към кардото от юг (снимка РИМ – Варна)

Fig. 2. General view of the cardo from south (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

Обр. 3. Общ изглед към декумануса от изток (снимка РИМ – Варна)

Fig. 3. General view of the decumanus from east (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

Настилката на декуманус, там където е непокътната, е на кота 11,87 м н. в. Оригиналната ширина на уличното платно би могла да се реконструира хипотетично на 4 м, като няма данни за бордюри и тротоари. В сегашния си вид улицата е широка 3,30 м, като директно до платното се откриват останки от зидове на сгради. Покрай северната страна на улицата се виждат варовикови блокове с различни размери, оформящи долните два реда от стена на сграда (тя обаче се развива на север в съседния имот). От юг, близо до източния край на парцела, са запазени останки (северозападен ъгъл) от масивна ранновизантийска сграда (V – VI в.).

Подемният материал от двете улици е само от IV – VI в., но това не означава, че първоначалното им изграждане не може да се отнесе и към малко по-ранна епоха. Това, което може да се посочи е, че декуманусът е ремонтиран през V – VI в., когато е стеснен и е построена сградата от юг до него (в квадрати G4 и G5). Може би към същия период трябва да се отнесат и останките от основи на сгра-

Обр. 4. Една от основите от варовикови блокове (сондаж 1 в кв. F5, F6, G5 и G6), поглед от запад (снимка РИМ – Варна)

Fig. 4. One of the foundations of limestone blocks (trench 1 in grid squares F5, F6, G5, and G6), view from west (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

ди на кал, разкрити в широка зона южно от декумануса (в квадрати F5, F6, G5, G6 и G7). Основите са поплитки и с небрежен градеж и не са запазени в достатъчна степен, за да се посочи нещо конкретно за вида и разположението на сградите, към които са принадлежали. Все пак, стратиграфското им положение и керамиката около тях помага за датирането им.

Вероятно през VI в. тази част на Одесос е засегната от бедствие. Плочите на двете улици (особено ясно видимо при кардото) са начупени и хлътнали в канала. Това би могло да е резултат от земетресение, което е съборило сградите около улиците. Падащите останки от архитектурата биха могли да причинят подобни щети. Върху кардото, както и в по-малка степен върху декумануса, беше открит дебел пласт от срутен опожарен покрив с натрошени късноантични керемиди и голямо количество въглени и пепел. Прави впечатление, че в пласта почти липсват камъни и други архитектурни елементи (колони, корнизи и т.н.). Може да се предположи, че те са събрани и преизползвани. След това останалите останки от разрушението са изравнени и ходовото ниво е повдигнато чрез изравнителен пласт от жълтеникава пръст, достигащ почти до 1 м. На обекта не бяха намерени останки от архитектура, които да се свържат с този период, който следва да се датира в края на VI – началото на VII в. На две места обаче, в квадрат C6 и на границата между F4 и F5, бяха проучени два частично разбити християнски гроба с огради с камъни гробни ями. Гробовете са вкопани в споменатия изравнителен пласт, след пожара и земетресението, и дъната им опират до нивото на старите улици. Двата гроба би трябвало да се свържат с последните десетилетия от съществуването на античния град. Може да се предположи, че са свързани със спомена за съществуването на християнски храм наблизо, също разрушен при споменатото бедствие (опожарената и разрушена църква е локализирана при разкопките в съседния парцел, на ул. „Сан Стефано“ № 25). Не е изключено наблизо да е била изградена малка църква и гробовете да са свързани с нея. Засега обаче няма археологически доказателства за това.

В пространството източно от кардото и южно от декумануса има останки от основа на сграда или сгради, които биха могли да се отнесат към римската епоха II – III в. Става въпрос за основи, следващи трасетата на улиците и оформени от варовикови блокове с големи размери и без спойка. Зидовете са запазени до различна височина (между коти 10,60 и 11,38 м н. в.).

Най-интересната запазена част от сградата/сградите с блоков градеж е в квадрати F5, F6, G5 и G6. В сондажа, направен там беше открита основата на стена с ориентация изток – запад, изградена по вече описания начин с блокове (обр. 4). До нея от юг се развива площадка, настлана със същия вид блокове. Те са положени върху подложка от жълтеникава пръст, примесена с пясък. Площадката е запазена само частично и оригиналните ѝ размери не могат да се посочат. Тя обаче дава възможност да се определи приблизително ходовото ниво на сградата – кота 11,02 – 11,09 м н. в. Наличните данни не са достатъчни нито да се реконструира планът, нито да се определи функцията на сградата/сградите с блоковите основи. Интерес предизвиква строителният материал, а именно добре издялани блокове с различна големина. Те не са подредени така, че да отговарят точно един на друг като размери и изглежда са взети и преизползвани от още по-стара сграда, може би от елинистическата епоха. В насипите около основите се открива предимно римска битова керамика и малко фрагменти от амфори.

Трябва да се подчертае, че в достигнатите пластове бяха открити само отделни малки фрагменти от елинистическа и по-ранна чернофирнисова керамика. Те най-вероятно са попаднали случайно в насипите. По-ранни структури и пластове от описаните дотук не бяха установени по време на разкопките.

Средновековни пластове, ями и архитектурни останки не бяха открити. В насипите бяха намерени само единични фрагменти от средновековна керамика без ясен контекст.

Въпросът за по-късните пластове, над тези от късноантичната епоха, е сложен. Южната част на обекта преди разкопките беше заета от многоетажна сграда от XX в. с дълбоки основи. При строежа ѝ, пластовете до около 3 м дълбочина са били компрометирани. Дори и в северната периферия на парцела обаче не се очертава ясна стратиграфска картина, а се откриват само насипи. Прави впечатление, че на обекта не беше установено наличието на останки от сгради по-късни от късноантичната епоха. За сметка на това насипите са толкова големи, че създават впечатление за нарочно заравняване на терена. В тях са вкопани септични ями от XIX в. (може би и от началото на XX в.). Едно подобно изравняване би могло да се свърже например с мащабните строителни дейности, които извършват османските власти във Варна след руско-турската война от 1828 – 1830 г. или с облагородяването на града след Освобождението.

RESCUE EXCAVATION AT 27 SAN STEFANO STR., VARNA

Vassil Tenekedjiev, Elina Mircheva

Summary

The site is located in the central part of the Ancient City of *Odessos* – Varna Archaeological Reserve. The excavation began in 2022, but the majority of the work was done in 2023 (fig. 1).

The most important archaeological structures at the site were sections of two perpendicular streets with stone pavement and sewers, dating from the late antique / early Byzantine period (4th – 6th c. AD). One can theorise however, that in their original form the streets had been built earlier, during the Roman period (more precisely in 2nd – 3rd c. AD).

The *cardo* (fig. 2) was explored in the northwestern part of the site, the preserved section being about 11 m long. This is a continuation of the street excavated earlier by the same team in the neighbouring plot at 25 San Stefano Str. The width of the cardo is 2.95 m. An underground sewer is formed by two massive mud-bound stone walls, 0.60 m thick. It is 0.90 m wide and about 1 m deep.

The *decumanus* starts from the *cardo* (forming a T-shaped junction) and progresses eastwards (fig. 3). It falls in the northern part of the plot, continuing under Chernorizets Hrabar Str. The format of the *decumanus* is similar to that of the *cardo*, with a sewer covered with a pavement of large slabs. However, here the sewer occupies the southern part of the street, and does not run along its central axis. This is a result of the narrowing of the street at some point during the 5th – 6th c. AD. By this time, new buildings to the south of the *decumanus* had occupied part of its original width. Another difference is that the sewer is not of masonry, but constructed of large slabs. Its width is 0.60 – 0.70 m, and its depth is 0.90 m. The original width of the street could be hypothetically reconstructed at 4 m, and in its current form it is 3.30 m wide.

There are signs of a serious fire and possibly an earthquake on and near the streets that could be dated to the 6th c. AD. It caused the destruction of the nearby buildings. Soon after, the area had been levelled with a thick layer of soil. Two graves were discovered in this layer, dated to the last decades before the destruction of *Odessos* ca AD 614.

In the space east of the *cardo* and south of the *decumanus* there are remains of the foundations of a building or buildings that could be attributed to the Roman period, 2nd – 3rd c. AD, based on their stratigraphic position and the pottery found nearby. These foundations are parallel to the streets, and had been constructed of limestone blocks of various sizes without mortar or other means of bonding (fig. 4). The available data are insufficient either to reconstruct the plan or to determine the function of the building(s) with the block foundations.

It should be noted that only isolated small fragments of Hellenistic and earlier black-glazed ceramics were found in the layers reached. Most likely, they have fallen into the embankments by accident. Earlier structures and strata than those described so far were not found during the excavations.

Additionally, no medieval layers or features were discovered either. Only individual fragments of mediaeval pottery with no clear context were found in the fills.

Vasil Tenekedjiev, Regional Museum of History – Varna, vaten21@gmail.com
Elina Mircheva, Regional Museum of History – Varna, elina_arch@abv.bg

№ 26. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „АРХИМАНДРИТ ПАНАРЕТ“ № 7, ВАРНА

Валери Йотов, Деян Янчев

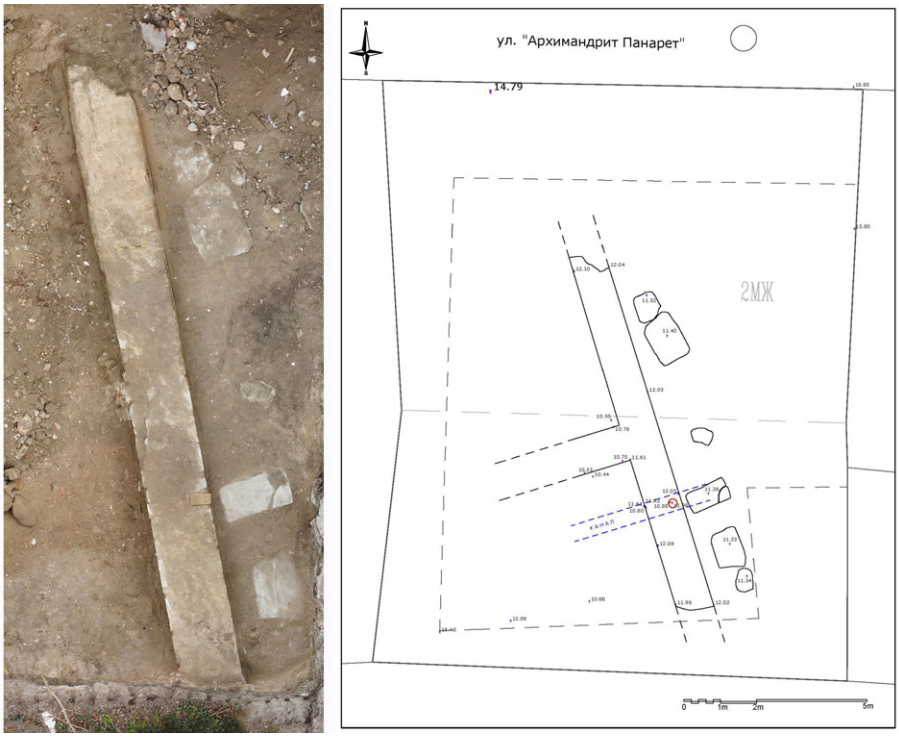
Археологическото проучване в парцела на ул. „Архимандрит Панарет“ № 7 беше на площ от 200 кв. м. Масивната двуетажна сграда, строена в първата половина на XX в. и мази към нея са компрометирали близо половината от площта на дълбочина до 3 м от повърхността.

При изкопните работи в югозападната част на малка дълбочина е открит масивен каменен блок с форма на куб, на чиято горна страница е врязан квадрат, а в центъра има малка дупка. Може да се предположи, че е бил с форма на паралелепипед и липсващата част е била с издълбано корито (?). С други думи е от групата на т. нар. шарапташи, със спорна характеристика и датировка.

На кота 12,00 м н. в. беше установена масивна стена от добре обработени камъни с размери от 0,30 до 0,40-0,50 м. По разрушената горна част на стената личат следи от отнетите тухли (квадратни, с размер на страната 0,31 м), което показва, че стената е била в градеж *opus mixtum*, като спойката е била с хоросан. Разкрита беше част от стената с дължина 10 м и ширина 1 м (обр. 1, 2). Развива се в посока северозапад – югоизток, като разделя парцела условно на две части – западна и източна.

Техниката на градеж, както и находките – основно строителна и сравнително малко битова керамика, амфорна тара, монети – позволяват определянето на откритата стена като част от масивна сграда от периода на Късната античност (края на IV – началото на VII в.). Сградата се е развивала с помещения в посока югозапад. Източната страница на стената е външна, а западната – вътрешна. Последната е с на места запазена хоросанова мазилка с дебелина до 5 – 6 см. В южната половина на стената беше открита вградена вертикално водосточна тръба, която се влива с долната си част в изграден с тухли и пресичащ я по ширина отточен канал с вътрешни размери 0,40 × 0,45 м, и външни – 1,00 × 0,70 м. Каналът в зида (обр. 3) продължава на изток и е добре оформен с тухли на пода и каменни стени с описаните по-горе размери. Котата при входа на канала (западно от зида) е 10,80 м н. в., а при изхода на канала от изток – 10,77 м н. в., т. е. оттичане е към канала на улицата. Същият попада навярно в запазената ивица по източната линия на парцела.

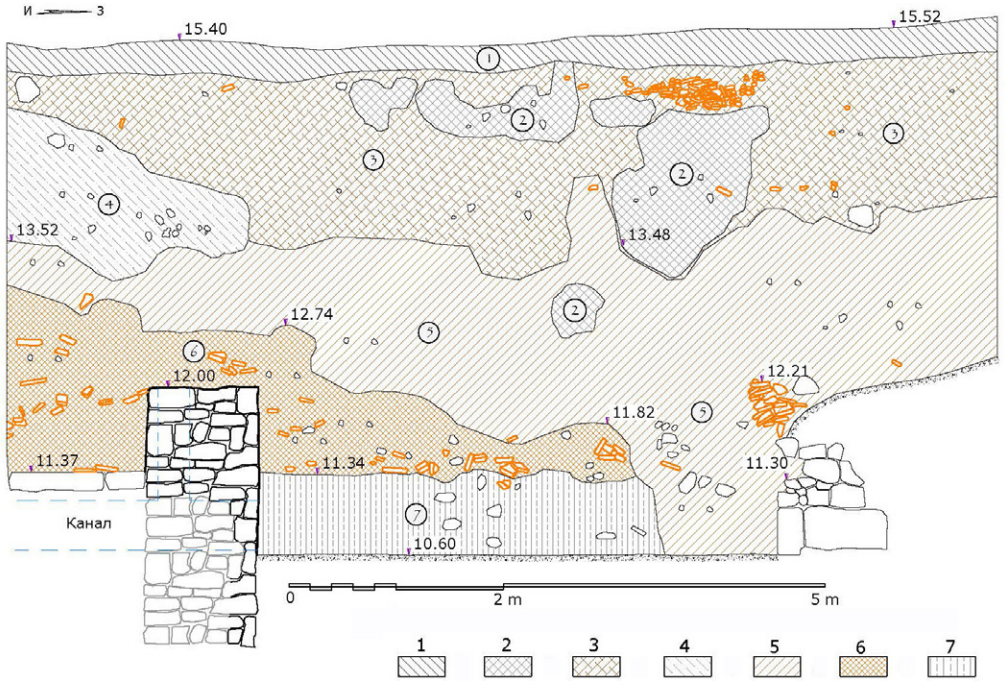
Източно от стената, на кота 11,30 – 11,50 м н. в., бяха разкрити пет правоъгълни каменни плочи с размери от 1,00 м до 1,30 м. Част от плочите са разместени през Античността. Работната хипотеза за плочите е, че са покритие/настилка на антична улица.

Обр. 1. Изглед и план на стена в техника opus mixtum от масивна сграда и каменни плочи от улична настилка (края на IV – началото на VII в.)

Fig. 1. View and layout of a wall in opus mixtum technique of a massive building and stone slabs from a street pavement (end of 4th – beginning of 7th c.)

В североизточната част на парцела, до самата стена и над споменатите каменни плочи беше открито струпване на мраморни детайли: цял капител (обр. 4), част от импостов капител, част от колона, плоча от/за амвон (?), части от канцел-

Обр. 2. Стратиграфски разрез на разкритите структури. Легенда: 1 – повърхностен слой чернозем с корени на трева и храсти; 2 – петна от съвременен хоросан; 3 – смесен пласт със съвременни строителни материали, чернозем; 4 – чернозем и дребни камъни; 5 – чернозем и глина; 6 – петна от античен розово-червен хоросан и фрагменти керамика; 7 – слой сиво-бял хоросан и фрагменти керамика

Fig. 2. Stratigraphic cross-section of discovered structures. Key: 1 – surface layer of black soil with roots of grass and bushes; 2 – spots of modern mortar; 3 – mixed layer with modern building materials and black soil; 4 – black soil and small stones; 5 – black soil and clay; 6 – spots of ancient rose-red mortar and ceramic fragments; 7 – layer of grey-white mortar and ceramic fragments

Обр. 3. Част от стената на сградата и канала, поглед от запад

Fig. 3. Part of the wall of the building and the drain, view from west

Обр. 4. Мраморен капител за правоъгълен стълб

Fig. 4. Marble capital for a rectangular pillar

на преграда и колонки и др. Работната хипотеза е, че в голямата си част мраморните детайли са от украсата на раннохристиянска църква, но най-вероятно са изоставени при опит за пренасяне в по-късен период.

Броят на мраморните детайли е значим и поради обстоятелството, че насипът, който покрива тази част на парцела е в непосредствена близост (по-малко от 3 м) до съседната сграда. Съгласувано с експертната комисия и инвеститора, проучването беше прекратено като първи етап и ще продължи след укрепване на застрашените от срутване зони.

RESQUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 7 ARHIMANDRIT PANARET STR., VARNA

Valeri Yotov, Deyan Yanchev

Summary

The archaeological excavation at 7 Arhimandrit Panaret Str. in Varna in 2023 covered an area of 200 m^2. Unfortunatelly, during the construction a building in the early 20th c. in this plot, about half of the archaeological layers have been destroyed down to 3 m in depth.

At an elevation 12.00 masl, a solid wall built of 0.30/0.40 × 0.50 m large hewn stones was found (figs 1, 2). At the upper surface of the wall, traces of now missing square bricks (0.31 × 0.31 m) fixed in the mortar bounding were visible, indicating that the original construction of the wall has been in *opus mixtum* technique. The excavated section of the wall was 1 m wide and its unearthed lenght was 10 m. It was northwest – southeast oriented.

The construction technique and the materials found around the wall – mainly architectural ceramics and pottery, amphoras and coins suggest that the wall belonged to a large late antique building (late 4th – early 7th c.). The outer face of the wall was the eastern one and the inner one was the western, which was evident by a 5 – 6 cm thick layer of mortar plastering that survived partially on the western face. In the south section of the wall, there was a vertically positioned built-in ceramic pipe, which joined at the bottom to a drain that crossed the wall and continues eastwards. Most probably, there it had joint a street sewerage system situated in the eastern section of the plot. The drain (fig. 3) is constructed of stones; its inner dimensions are 0.40 × 0.45 m, and outer ones – 1.00 × 0.70 m. Its flooring consisted of rectangular bricks. The drain was situated at an elevation of 10.80 – 10.77 masl.

To the east of the wall, at an elevation of 11.30 – 11.50 m, five rectangular stone slabs measuring ca 1.0 × 1.30 m were found, and some of them had been moved from their original positions back in antiquity (fig. 1). We suppose that they had formed part of the pavement of an ancient street.

Above these slabs and in the northeastern section of the plot, a group of marble architectural elements was discovered: an entirely preserved capital (fig. 4), a big fragment of an impost capital, fragment of a column, an ambo slab (?), several fragments of chancel screen pannels and colonnettes, etc. We suppose that most of them had belonged to the marble furnishing of an early Christian church, which had been located not far from the site, and they had been left in the street after the dismantling of the church in a later period.

The number of the marbles is quite large but not all of them were collected. The reason was that the rest of them were situated very close to the adjacent modern building (less than 3 m) and covered by a thick layer of soil, whose removal at the moment would had endangered the stability of the building. Therefore, the fieldworks were temporarily paused and will continue after the completion of the reinforcement of the existing building.

Valeri Yotov, Regional Museum of History – Varna, valeri.yotov@gmail.com
Deyan Yanchev, Municipal Cultural Institute (Museum) – Byala, museumbyala@abv.bg

---

№ 27. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „ХАН АСПАРУХ“ № 23, ВАРНА (ВТОРИ ЕТАП)

Христо Кузов, Михаил Христов, Мириян Пантелеев

Археологическите разкопки се проведоха като втори етап от спасително теренно проучване на парцел с жилищна сграда и вътрешен двор. При първия етап бяха проучени избените помещения на несъществуващата вече къща. Вторият етап от разкопките се извърши във вътрешно дворно пространство.

За да бъде проучен дворът, бяха заложени два квадрата с размери 5 (И – З) × 3 м (С – Ю) с пътека от 1 м, оставена между тях (обр. 1). Номерирани са като квадрат 1 – северен (обр. 2) и квадрат 2 – южен (обр. 3). В рамките и на двата квадрата културните напластявания са изчерпани на места до достигане на стерил, а в северозападния ъгъл на квадрат 2 се достигна до основната скала.

В началото на проучването беше установено, че дворното пространство е неколкократно нивелирано, което е довело до формирането на насип. Този насип е изпълнен с материали от различни епохи

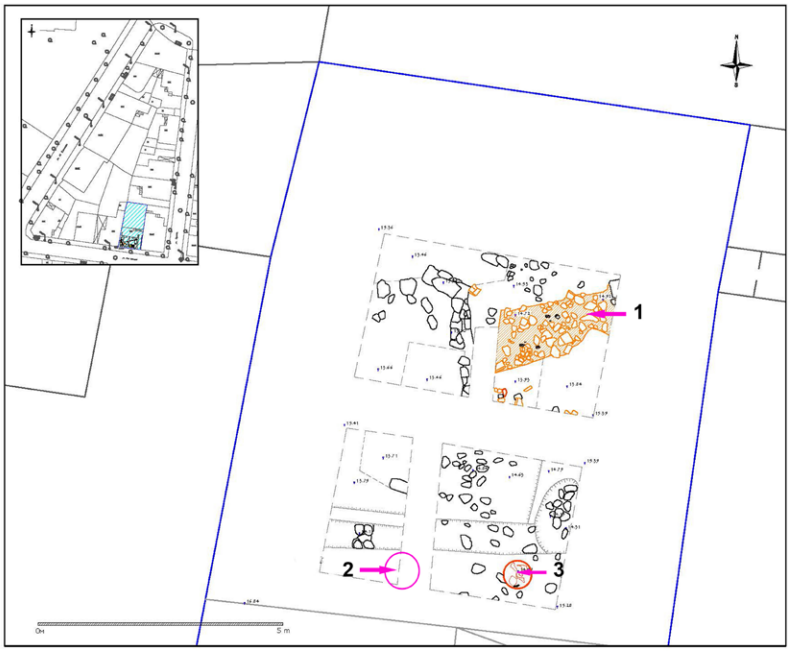
– от късноримската до късноосманската и възрожденската. В допълнение, тази площ многократно е била нарушавана от вкопаването на сметни/септични ями от XVIII – XIX в.

Хронологично най-ранните регистрирани археологически структури се отнасят към III в. пр. Хр. Периодът е маркиран от останки от градеж на жилище. От него са съхранени следи от основата на североизточния ъгъл, изграден от ломен камък на суха зидария, с дължина 1,60 м (С – Ю) и 1,90 м (И – З). Ширината на зида не е възстановима поради силното разрушение. Част от помещението е вкопано в материка за неговото нивелиране (обр. 4).

Следващият етап на обитаване се отнася към III – II в. пр. Хр. и се свързва с изграждането отново на жилищна сграда (предвид подемния битов материал), от която е добре съхранена част от рухнала и разкрита *in situ* покривна конструкция. Покривът е бил покрит с два вида керемиди – плоски с бордюр и извити. Използвани са железни скрепителни елементи, вложени в дървената конструкция, следи от която се проследяват ясно под формата на овъглен пласт непосредствено под покривната керамика. Ходовото ниво на сградата е маркирано от тънка прослойка светла глина, ясно проследима в профилите. Сградата е била изградена от кирпич и дърво.

Стратиграфските данни и от двата квадрата показват липса на обособен културен пласт от I в. пр. Хр.

Следващия етап на обитаване на терена се отнася към римския период. Към това време се датират следите от два демонтирани каменни зида, регистрирани по запълнените строителни траншеи.

Обр. 1. План на обекта

Fig. 1. Layout of the site

Обр. 2. Кв. 1 – деструкции от елинистическия период

Fig. 2. Grid square 1 – debris from the Hellenistic period

Първият от тях, установен в квадрат 1, е проследен покрай северния и в западния му профил (обр. 5). Фундиран е дълбоко до нивото на материка, като при това са прерязани всички по-ранни археологически (елинистически) напластявания. Данни за по-прецизното датиране на зида липсват, но стратиграфската му позиция го поставя в периода I – II в. Зидът е цялостно демонтиран и годният за преизползване строителен материал от него изваден до нивото на фундамента. Малкото останали камъни свидетелстват, че става дума за изцяло каменен градеж, без следи от хоросанова спойка. Зидът е с приблизителна ориентация СИ – ЮЗ. Ширината му (над 0,50 м) не е изяснена изцяло, защото голяма част от него остава в профила.

Към римската епоха се отнасят следите и от друга сграда, от която е проследена част от северната стена. Проследени са запълнените вторично траншеи на демонтираните зидове от сградата, фундирани дълбоко, прерязвайки пластовете от елинистическия период (обр. 3). Ширина на зидовете е около

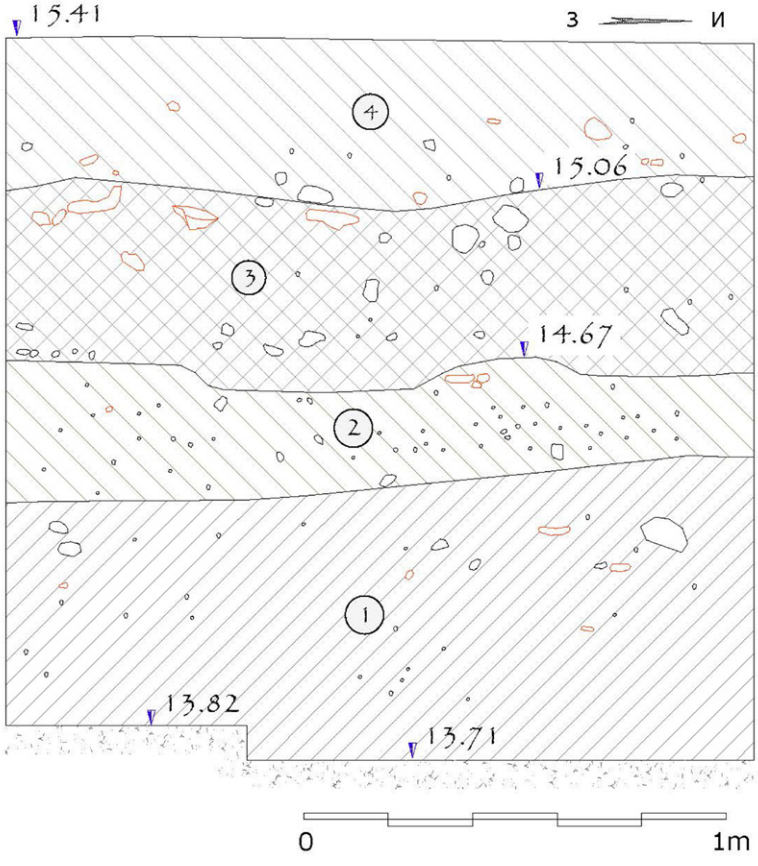
Обр. 3. Кв. 2, поглед от запад

Fig. 3. Grid square 2, view from west

0,50 м. Градежът е от ломен камък без спойка при основите, но във височина както изглежда е използван хоросан. Лицеви обмазки от бял хоросан са открити в обратния насип на траншеите. От контекста на този градеж е и амфора от края на II – началото на III в., открита *in situ* при вътрешния му североизточен ъгъл, която е и хронологичен маркер за периода на съществуване на сградата.

Късноримският и ранновизантийски периоди са регистрирани единствено с единични материали – фрагменти от кухненска керамика и амфори, както и съвсем ограничено количество трапезни съдове от групата на фокейската червенолакова керамика.

Хронологично най-късните археологически структури се отнасят към Възраждането – четири сметни/

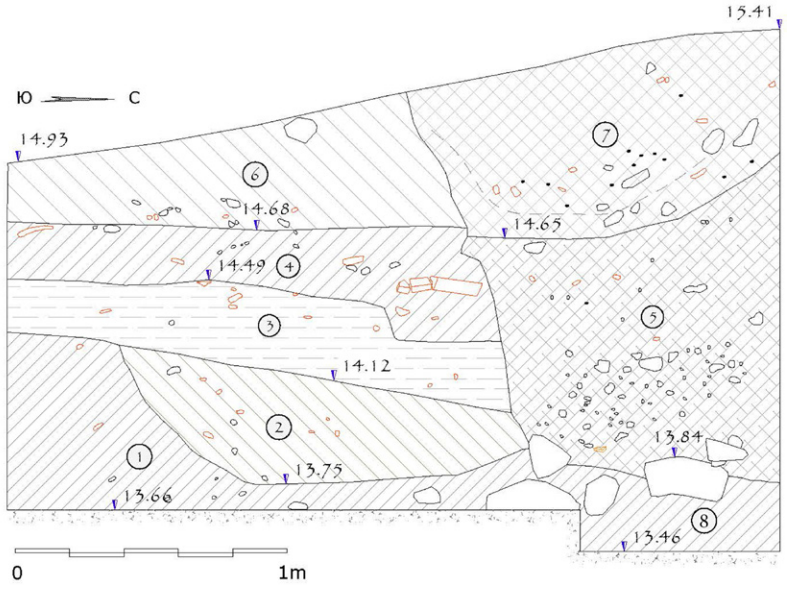
Обр. 4. Кв. 2, северен профил. Легенда: 1 – тъмносива пръст, запълнител на жилище, III в. пр. н. е.; 2 – сива пепелива пръст с материали от III – II в. пр. Хр.; 3 – сиво-кафява пръст, примесена със строителна керамика и разложена отухлена глина, II – I в. пр. Хр.; 4 – светлосива пръст с материали от II – средата на III в. сл. Хр.

Fig. 4. Grid square 2, northern cross-section. Key: 1 – dark grey earth, fill of a dwelling, 3rd c. BC; 2 – grey ashy earth with materials from the 3rd – 2nd c. BC; 3 – grey-brown earth mixed with architectural ceramics and decomposed burnt clay, 2nd – 1st c. BC; 4 – light grey earth with materials from the 2nd – mid-3rd c. AD

септични ями, съдържащи керемиди, животински кости, ограничено количество битова керамика и фрагменти от керамични лули от XVIII – XIX в. Сметните ями са оформени като дълбоки конични или цилиндрични изкопи, прерязващи по-ранните археологически пластове.

В резултат на проведените археологически проучвания бяха открити 13 монети. Всички са единични находки. Могат да бъдат разделени в три хронологически групи: елинистическа епоха – 9 бр.; късноримска епоха – 3 бр.; османска епоха – само една.

Единични керамични фрагменти – дръжки и стени от амфори тип LRA 1, LRA 2 и стени от фокейски паници – произхождат от насипите, с които е нивелирано дворното пространство. Тяхното присъствие може да се свърже с цялостно разрушен, вероятно при строителството на къщата в началото на XX в., археологически пласт от Късната античност.

Обр. 5. Кв. 1, западен профил. Легенда: 1 – тъмносива пръст, запълнител на жилище, III в. пр. Хр.; 2 – вкопаване, запълнено със сиво-кафява пръст; 3 – сива пепелива пръст с материали от III – II в. пр. Хр.; 4 – сиво-кафява пръст, примесена със строителна керамика и отухлен кирпич, II – I в. пр. Хр.; 5 – запълнител на траншея от демонтиран зид, I в. пр. Хр. – I в. сл. Хр.; 6 – светлосива пръст с материали от II – средата на III в. сл. хр.; 7 – сметна/септична яма, XVIII – началото на XIX в.; 8 – запълнена траншея от демонтиран зид, II в. сл. Хр.

Fig. 5. Grid square 1, western cross-section: Key: 1 – dark grey earth, fill of a dwelling, 3rd c. BC; 2 – pit filled with grey-brown earth; 3 – grey ashy earth with materials from the 3rd – 2nd c. BC;4 – grey-brown earth mixed with architectural ceramics and burnt adobe, 2nd – 1st c. BC; 5 – fill of a trench from a dismantled wall, 1st c. BC – 1st c. AD; 6 – light grey earth with materials from the 2nd – mid-3rd c. AD; 7 – waste pit / cesspit, 18th – 19th c.; 8 – fill of a trench from a dismantled wall, 2nd c. AD

От ненарушените археологически контексти най-ранен е фрагмент от краче на хераклейска амфора, отнасяща се към втората четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 132 – 133; 321, табл. 91, № 1). От контекста на най-ранната регистрирана структура – частично разкрито жилище, произхожда устие и шия от синопска амфора, характерна за края на IV – средата на III в. пр. Хр. (Монахов 2003, 150, 332, табл. 102, № 3). Към същия контекст се отнасят и няколко трапезни съда с покритие от черен фирнис. В тази група попада фрагмент от кантарос с канелирана долна част на тялото и не много високо столче. Подобни кантароси от Атинската агора са датирани в първата четвърт на III в. пр. Хр. (Rotroff 1997, 244, fig. 5, № 29). Към трапезната керамика се отнасят още рибно блюдо, дълбока разлата паница и малка паничка на ниско столче. Всички те намират близки паралели сред материалите от Атинската агора и се отнасят към средата – третата четвърт на III в. пр. Хр. (Rotroff 1997, 317, fig. 51, № 724; 311, fig. 47, № 663; 334, fig. 60, № 917).

След разрушаването на това жилище нивото на околния терен е нивелирано и мястото отново е обитавано. От контекста на това обитаване произхожда устие и част от шия и дръжка на амфора от остров Кос, отнасяща се към края на III – II в. пр. Хр. (Зеест 1960, 106, тип 51). Към същия период се отнася и характерно дъно от книдска амфора. Подобни амфори са датирани между края на III и края на II в. пр. Хр. (Абрамов 1993, 4, 114, № 4.28; Зеест 1960, 101 – 102, тип 48 б). С такава дата са и останалите съдове от този контекст – купи, покрити със сравнително качествен черен фирнис, от последната четвърт на III – първата четвърт на II в. пр. Хр. (Rotroff 1997, 342, fig. 63, № 1010, 349, fig. 68, № 1109).

Над нивото на материка е открит фрагмент от малка чернофирнисова купичка от третата четвърт – средата на III в. пр. Хр. (Rotroff 1997, 346, fig. 65, № 1061, № 1062). Могат да се определят още една купа с черен фирнис от втората половина на III в. пр. Хр. (Rotroff 1997, 343, fig. 63, № 1021) и плитка разлата паница с оранжево-кафяв фирнис от втората половина – края на II в. пр. Хр. (Rotroff 1997, 313, fig. 49, № 685).

Към римския период се отнасят амбалажни, кухненски и трапезни съдове.

При амбалажната керамика доминират хераклейските светлоглинени амфори, като от тях се откриват най-вече устия и дръжки. Според данните от устията са представени няколко типа хераклейски

амфори, датирани между I и средата на III в. (Внуков 2016, 40 – 43; Зеест 1960, 110; 118). Към средата на I – II в. може да се отнесе и устие от амфора, наподобяваща образци от Лузитания (Peacock, Williams 1986, 128 – 129, Class 21).

Кухненската керамика е представена от гърнета. Регистрираните типове са широко застъпени в Долна Мизия и намират добри паралели с материали от Никополис ад Иструм (Falkner 1999, 126, № 51; 133 – 134, № 97), Аргамум, Новиодунум и Ибида (Honcu 2017, 81; 87). Съдовете се отнасят към контексти от II – средата на III в.

Трапезната керамика е представена от малки купи до големи паници. Формите са добре познати от репертоара на т. нар. понтийска сигилата, но имат множество паралели извън нейния кръг (Журавлев 2010, 46; 55; Brukner 1981, 92). Съдовете се датират между I и началото на III в. Част от тях са местно производство.

Литература:

Абрамов 1993: А. П. Абрамов. Античные амфориы. Периодизация и хронология. – Боспорский сборник, 3, 1993, 4 – 135.

Внуков 2016: С. Ю. Внуков. Еще раз о типологии, и эволюции и хронологии светлоглиняных (позднегераклейских) узкогорлых амфор. – Российская археология, 2016(2), 36 – 47.

Журавлев 2010: Д. В. Журавлев. Краснолаковая керамика юго-западного Крыма I –III вв. н. э. (По материалам позднескифских некрополей Белъбекской долины). Симферополь, 2010.

Зеест 1960: И. Б. Зеест. Керамическая тара Боспора (Материалы и исследования по археологии СССР, 83). Москва, 1960.

Монахов 2003: С. Ю. Монахов. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. Каталог-определитель. Москва – Саратов, 2003.

Brukner 1981: O. Brukner. Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije. Beograd, 1981.

Falkner 1999: R. Falkner. The pottery. – In: A. G. Poulter. Nicopolis ad Istrum: a Roman to early Byzantine city: the pottery and glass (Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London, 57). London, 1999, 55 – 296.

Honcu 2017: Ş. Honcu. Ceramica romană de bucătărie din Dobrogea (secolele I – III p. Chr.). Constanţa, 2017.

Peacock, Williams 1986: D. P. S. Peacock, D. F. Williams. Amphorae and the Roman economy. An introductory guide. London, 1986.

Rotroff 1997: S. I. Rotroff. Hellenistic pottery. Athenian and imported wheelmade table ware and related material. Part 1: Text. Part 2: Illustrations (The Athenian Agora, XXIX). Princeton, New Jersey, 1997.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY AT 23 HAN ASPARUH STR., VARNA (SECOND STAGE)

Christo Kouzov, Mihail Hristov, Miriyan Panteleev

Summary

During the first stage of the excavations, the basement of a house that no longer exists were explored. The second stage was carried out in the inner courtyard of the property.

Two grid squares were opened (fig. 1) No. 1 – North (fig. 2) and No. 2 – South (fig. 3). It was found that the courtyard area has been leveled several times, which has led to the formation of an embankment. containing materials from different periods – from the late Roman period to the Bulgarian Revival period. This area has also been repeatedly cut by waste pits / cesspits from the 18th – 19th c. Archaeological strata from the 3rd c. BC to the 3rd c. AD were found in both grid squares.

The earliest archaeological structures from the 3rd c. BC are the remains of a dwelling. Traces of the foundation of the northeast corner, built of dry quarry stone, were preserved. Part of the premises had been dug into the ground for its leveling (fig. 4).

The next stage of habitation (3rd – 2nd c. BC) is associated with a residential building, from which a part of a collapsed tiled roof structure was preserved. The floor level was marked by a thin interlayer of light clay. The building had been constructed of adobe and wood.

The next phase of habitation is dated to the Roman period. Traces of two dismantled stone walls, registered as filled construction trenches were excavated. The first of them had been a massive structure (fig. 5), founded down to the level of the bedrock. Data regarding a more precise dating of the wall are missing, but its stratigraphic position suggests a 1st – 2nd c. AD date.

The remains of the second building also belong to the Roman period. The trenches of the dismantled walls of the building were registered (fig. 3). The construction of dry quarry stone at the foundations was attested, but in height most likely a mortar binder had been used. An amphora from the end of the 2nd – beginning of the 3rd c. was discovered *in situ* at the inner northeastern corner of the building.

The late Roman and early Byzantine periods were registered only by fragments of kitchen ware and amphorae, and a very limited amount of tableware from the Phocaean red slip pottery group.

The latest archaeological structures belong to the Bulgarian Revival period – four waste pits / cesspits from the 18th – early 19th c.

During the excavations, a total of 13 coins were found: nine from the Hellenistic period, three from the late Roman period, and one from the Ottoman period

Christo Kouzov, Regional Museum of History – Varna, h.kouzov@abv.bg
Mihail Hristov, Veliko Tarnovo University "St Kiril and St Metodii", mhristov.uni@gmail.com
Miriyan Panteleev, mir_panteleev@abv.bg

№ 28. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „ПАНАГЮРИЩЕ“ № 12, ВАРНА

Валери Йотов, Деян Янчев

Археологическите разкопки на обекта на ул. „Панагюрище“ № 12, попадащ в границите на ААР „Одесос – Варна“ се проведоха на основание заповед № РД-09-1008 от 26.09.2022 г. на Министерство на културата и протокол от 15.09.2022 г. на експертна комисия, който предписва извършване на спасителни археологически проучвания като етап II (за резултатите от етап I: Йотов 2023). Разкопките бяха проведени в рамките на 14 дни през септември 2023 г.

Обр. 1. Източен профил на изкопа (етап II)

Fig. 1. Eastern profile of the trench (stage II)

Поради невъзможност за премахване на масивната триетажна сграда в северната половина на парцела и съгласувано с препоръките на експертната комисия, площта за проучване беше ограничена до 8 кв. м в югозападната част на парцела, т. е. в единственото свободно пространство на терена.

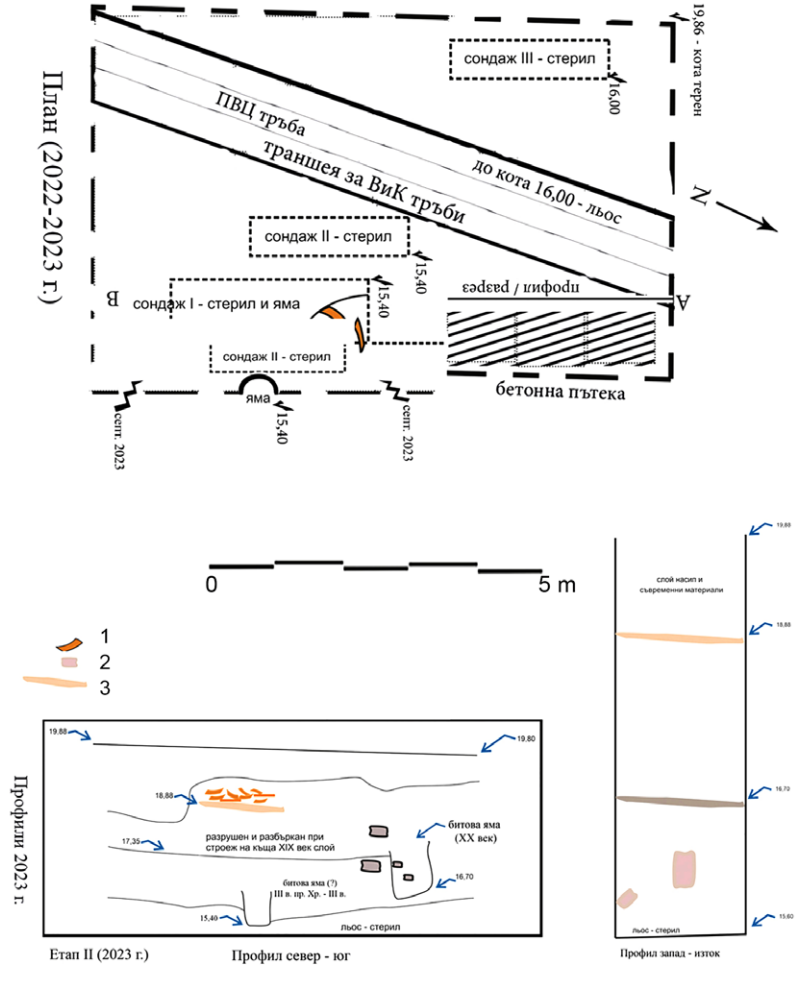
Котата на съвременната повърхност в парцела е 19,86 м. При изграждането на съществуващата сграда първоначално е била положена каменинова тръба за отходните води, заменена в последствие с пластмасова такава. Траншеята за тази двете тръби е с ширина около 1,50 м и дълбока от 2,50 до 3 м от съвременния терен (17,60 м н. в.). Траншеята пресича зоната на проучване по линията североизток – югозапад.

При етап I на спасителното проучване (септември 2022 г.) беше проучена част от парцела (около 120 кв. м), в която до кота 17,00 м и в профилите по всички посоки не бяха установени останки или следи от масивни археологически структури. Такива не бяха установени и в трите сондажа – два в

Обр. 2. Сондаж и яма до източния профил, поглед отгоре

Fig. 2. Trench and pit at the eastern profile, view from above

Обр. 3. План и профили на проучения сектор. Легенда: 1 – антична строителна керамика; 2 – камъни; 3 – слой хоросан

Fig. 3. Plan and profiles of the surveyed area. Key: 1 – ancient architectural ceramics; 2 – stones; 3 – mortar layer

югоизточната част на изкопа и един в северозападната част. Всички находки бяха откривани в разбъркани слоеве, без ясна стратиграфска позиция и без контекст със структури. При отнемане на пластове от съвременния терен (от кота 19,86 м), на дълбочина до 1,50 – 2 м бяха открити строителни отпадъци и други предмети от XX в. В дълбочина и до стерилния пласт, отново в разбъркана среда, бяха открити материали от Античността до Късното средновековие. Нумизматичните находки включваха няколко римски, византийски, две медни български средновековни и една османска монети.

Определената за проучване за етап II зона е в самия източен край на парцела и представлява полоса с ширина 1,50 м по линията юг – север (обр. 1 – 3). След отнемането на първите два механични пласта в новия изкоп беше установена съвременната тръба за водоснабдяване на обитаваната масивна сграда. В следващите пластове, на дълбочина до 1,50 – 2,50 м от терена (кота 19,86 м н. в.), бяха открити строителни отпадъци от XX в., но също така разбъркани материали от Късната атичност (IV – VII в.) до османския период (XVII в.) – основно керамични фрагменти от амфорна тара, битова и по-малко трапезна керамика.

На дълбочина 3,50 – 4 м от съвременния терен беше установена частично разрушена в ново време яма (обр. 2, 3), в която и в близост бяха открити керамични фрагменти от елинистическата и навярно от класическата епохи (както следва по пластовете от по-високата кота до дъното – на кота около 15,60 м н. в.), датирани в V – III в. пр. Хр. и по-късно. На дъното на ямата бяха

открити две костени игли и четири домонетни форми от медна сплав – две „делфинчета“ и две „стрелички“, обичайно отнасяни към късния VI – първа половина на V в. пр. Хр. (обр. 4). Макар и частично разрушена, за ямата може да се предположи, че е имала приблизителен диаметър и дълбочина от около 0,90 м.

В проучената зона на парцела и в профилите по всички посоки не бяха установени останки или следи от масивни археологически структури.

Литература

Йотов 2023: Спасителни археологически проучвания на ул. „Панагюрище“, Варна. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. София, 2023.

Обр. 4. Костени игли и домонетни форми от ямата

Fig. 4. Bone needles and pre-coinage currency pieces from the pit

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 12 PANAGYURISHTE STR., VARNA

Valeri Yotov, Deyan Yanchev

Summary

In 2023, the rescue archaeological excavation at 12 Panagyurishte Str. in Varna were completed. Because of the existing building in the land plot, the area of the archaeological survey was limited to the only accessible area in the southwestern part of the plot (elevation of the modern ground level 19.86 masl).

During the first stage of the archaeological research in 2022, an area of ca 120 m^2 was investigated, and no remains of archaeological structures were found down to an elevation of 17 masl. There were no ancient remains also in all three trenches that were excavated in order to verify the presence of deeper archaeological layers: two in the southeastern part of the plot, and one was in the northwestern part.

In the second stage of research in September 2023, the excavation was situated at the easternmost edge of the plot where a 1.50 m wide trench, north – south oriented, was laid (figs 1 – 3).

At a depth of 1.50 – 2.50 m from the modern ground level (19.86 masl), 20th c. construction waste was found, mixed with various materials ranging chronologically from Late Antiquity (4th – 7th c.) to the Ottoman period(17th c.). They consisted mainly of amphoras and household ceramics fragments and less of tableware.

At a depth of 3.50 – 4.00 m from the ground level, remains of a pit, partially destroyed in modern times were excavated (figs 2, 3). Despite that the pit has been destroyed, we may assume that has had approximate dimensions, both a diameter and a depth of ca 0.90 m. At an elevation of ca 15.60 m, ceramic fragments from the Hellenistic and probably of late Classical periods were found, probably deposited inside the pit in antiquity. They could be dated to the 5th – 3rd c. BC and later.

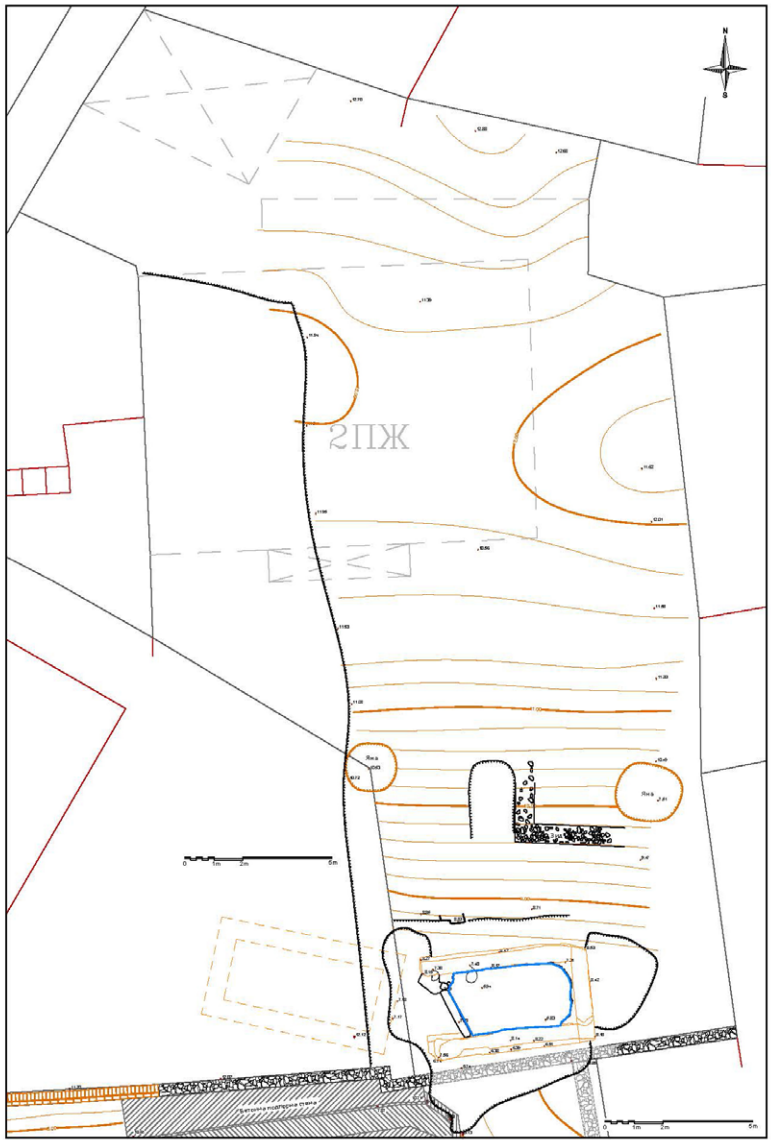
Apart from the pottery fragments, at the bottom of the pit two bone needles and four pieces of pre-coinage currency were discovered, which are usually dated to the late 6th – first half of the 5th c. BC: namely two ‘dolphins’ and two ‘arrowheads’, all made of copper alloy (fig. 4).

In the remaining excavated area of the plot and in all the profiles, no remains of other archaeological structures were traced.

Valeri Yotov, Regional Museum of History – Varna, valeri.yotov@gmail.com
Deyan Yanchev, Municipal Cultural Institute (Museum) – Byala, museumbyala@abv.bg

№. 29. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА ЦИСТЕРНА НА УЛ. „СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ“ № 5, ВАРНА

Валери Йотов, Александър Минчев, Елина Мирчева

Обр. 1. План на проучената площ в парцела през 2023 г. и разкритата цистерна в южната част

Fig. 1. Plan of the area excavated in the plot in 2023 and the cistern discovered in the southern part

През 2022 г. в южната част на строителен парцел на ул. „Софроний Врачански“ № 3 във Варна, беше частично разкрита късноантична цистерна (Йотов и др. 2023). През 2023 г. сградата от началото на XX в., останала в непроучената северозападна част на парцела, беше разрушена и беше направено проучване. Оказа се, че тук, в посока от югоизток към северозапад основната мергелна скала, върху която е бил изграден античният град Одесос, се издига много високо под съвременното ниво на Варна. Поради това, при строежа на сградата са били напълно унищожени евентуалните останки от по-ранни градежи. Това беше причината през 2023 г. археологическите разкопки да се съсредоточат както върху разкриване на цялата площ (обр. 1, 2), но така и основно върху доизясняване на характеристиката, размерите и датировката на разкритата през предходния сезон зидана цистерна в южната част на парцела и на пространството непосредствено около нея.

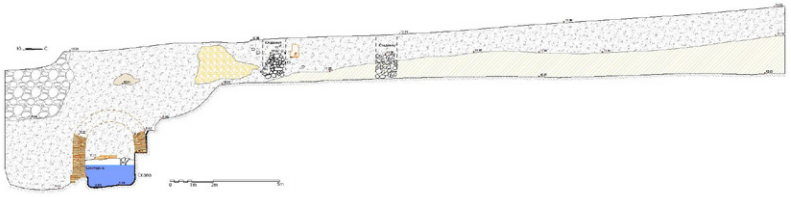
Цистерната е правоъгълна в план, ориентирана почти правилно в посоките изток – запад (дългите стени) и север – юг (късите стени) и е изградена изцяло от цели римски тухли, свързани с розов хоросан (обр. 3, 4). Тя е била засводена, но след изоставянето ѝ голяма част от свода е разрушена в по-късните епохи. За изграждането на цистерната от изток и запад са били прокопани две траншеи (дълбоки до 0,50 – 0,60 м). При строежа е следвана конфигурацията на терена, като е използван стръмно спускащият се на юг склон на основната мергелна скала и цистерната е била изградена в най-ниската му част. За тази цел скалата в долния край е била допълнително издълбана и заравнена, като по този начин е оформено правоъгълно каменно корито с дълбочина 0,30 – 0,40 м. По неговите ръбове са били издигнати стените на цистерната, които са съобразени с наклона на терена – северната е по-ниска, а южната и източната са по-високи. Съоръжението има външна дължина 5,60 м, външна ширина 3,20 м и вътрешна ширина 2,10 м, а максималната му дълбочина (без свода) е около 2,20 м. Дебелината на източната стена, която е долепена до другите на фуга,

е 0,54 м, а при останалите две стени, тя е 0,50 м. Максимално запазената височината на южната стена е 1,85 м до нивото на мергела, върху който стъпва. Нейната основа лежи върху тънък изравнителен пласт от хоросан, като в югозападния ъгъл тя е подсилена от къс каменен зид с височина 0,30 м.

Първоначално цистерната е била отворена от запад, но на по-късен етап е била затворена и там с голяма варовикова плоча (1,75 × 1,10 × 0,25 м), поставена под малък ъгъл и долепена до южната стена чрез къс зид от дялани камъни с хоросан. Запълването с вода на съоръжението е ставало от обилните подпочвени води в района, както това става и до днес. В съоръжението при проучването и сега има постоянно вода до 0,40 – 0,60 м над дъното му.

По всяка вероятност цистерната е била и построена и използвана в тясна връзка с голямата късноантична частна сграда от IV – VI в., която беше проучена от същия екип в парцела непосредствено южно от нея през 2019 – 2020 г. (Йотов и др. 2021). Вероятната цел на нейното изграждане е била да се намали опасността от наводнение на помещения на тази сграда, която се намира на доста по-ниско ниво. Същевременно, твърде е възможно събираната в това солидно съоръжение вода, да е била използвана от обитателите на сградата за домашни нужди.

В самата цистерна липсваха находки, освен едно гърне с две дръжки (обр. 5), което беше открито обърнато с устието надолу и поставено в ниша на южната стена под хоросановия пласт в нейната основа. Този тип гърнета се появява в края на IV – началото на V в. (Minchev, Georgiev 1991, 224, fig. 7 – 8; Opaiț 2004, 45 – 46, type III, pl. 35) и е особено характерен за V – VI в.

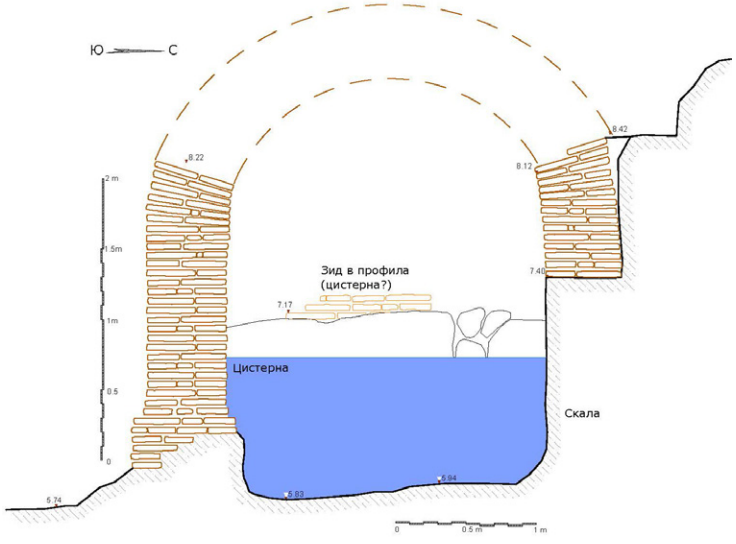
Обр. 2. Западен стратиграфски профил на обекта

Fig. 2. Western stratigraphic cross-section of the site

Обр. 3. Външно лице на източната стена на цистерната

Fig. 3. Outer face of the eastern wall of the cistern

Обр. 4. Разрез на цистерната

Fig. 4. Cross-section of the cistern

Обр. 5. Гърне с две дръжки (IV – началото на V в.)

Fig. 5. Jar with two handles (4th – beginning of the 5th c.)

(Кузманов 1985, 47, тип 1, вариант 2, табло 29). Като се има предвид, че сградата южно от цистерната е датирана в IV в., то и изграждането на това съоръжение трябва да се отнесе към същия век, като е било използвано през цялата Късна античност, до около края на VI в. За това подсказват и керамичните фрагменти, преотложени в траншеите от двете страни на цистерната.

Литература

Йотов и др. 2021: В. Йотов, А. Минчев, Е. Мирчева. Късноантична баня и сгради на ул. „Цариброд“ № 9 във Варна. – Археологически открития и разкопки през 2020 г. Книга I. София, 642 – 644.

Йотов и др. 2023: В. Йотов, А. Минчев, Е. Мирчева. Спасително археологическо проучване на ул. „Софроний Врачански“ № 5, Варна. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. София, 2023.

Кузманов 1985: Г. Кузманов. Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV – началото на VII в.) (Разкопки и проучвания, XIII). София, 1985.

Minchev, Georgiev 1991: Al. Minchev, P. Georgiev. Marcianopolis – ein neues Zentrum der Keramikproduktion im 2.-6. Jahrhundert. – Rei Cretariae Romanae Fautorum, Acta XXIX-XXX, 1991, 223 – 244.

Opaiț 2004: A. Opaiț. Local and imported ceramics in the Roman province of Scythia (4th – 6th centuries AD) (British Archaeological Reports, International Series, 1274). Oxford, 2004.

RESCUE EXCVATION OF A LATE ANTIQUE CISTERN AT 5 SOFRONII VRACHANSKI STR., VARNA

Valeri Yotov, Alexander Minchev, Elina Mircheva

Summary

In previous archaeological season in 2022, in the southern part of a sloping land plot at 5 Sofronii Vrachanski Str. in Varna, an ancient cistern was excavated partially. In 2023, the then-existing building from the early 20th c. in the northwestern part of the same plot was demolished, and the excavations were resumed. We found that here the sloping bedrock has a great inclination northwards and is very close to the contemporary ground level. Accordingly, the construction of the modern building has likely destroyed all possibly existing remains of earlier (ancient) structures. Therefore, in 2023 we focused our work mostly on the southern part of the plot, in order to clarify the characteristics of the cistern, as well as in the area next to it.

The cistern features a rectangular layout, oriented almost exactly to the cardinal directions (fig. 1). It is brick-built, with red mortar and was vaulted but the vault is mostly destroyed now (figs 2 – 4). On both sides (from east and west) of the cistern, two construction trenches, 0.50 – 0.60 m deep, had been dug. The natural steep slope of the bedrock had been used in the construction – at the lower end the rock had been cut, the floor had been leveled, thus forming a rectangular basin, 0.30 – 0.40 m deep. The walls of the cistern had been constructed around it, taking into account the inclination of the the slope: The structure has outer length of 5.60 m, inner length of 3.20 m, and inner width of 2.10 m and maximal depth of ca 2.20 m (without of the vault). The east wall is 0.54 m wide while the other two are 0.50 m wide. The preserved height of the southern wall is 1.85 m. Originally, the cistern had lacked a western wall but at a later stage it had been closed by means of a large limestone slab. The cistern had been filled by the underground water running through the bedrock, which also happens today.

Most probably, this cistern was constructed and used in close connection to the large late antique house of 4th – 6th c. AD, which was excavated south of it in 2019 – 2020 by the present archaeological team. The possible main goal of the construction had been to prevent this house of unexpected flooding by the running underground waters, and it is quite possible that the owners had used the collected water for domestic needs.

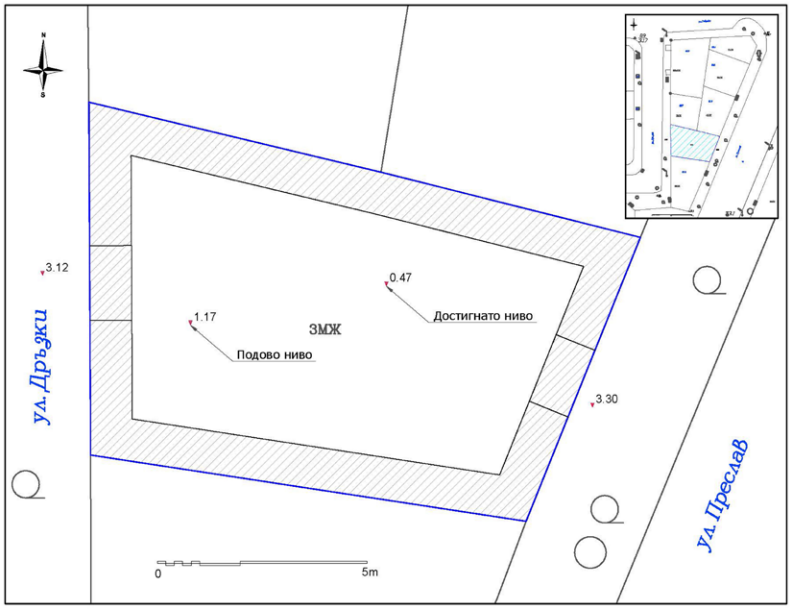
No finds were discovered in the cistern, except for a jar (fig. 5), which was found turned upside down and placed in a niche in the southern wall. This type of jars appeared at the end of 4th – early 5th c. AD and it is very typical for the 5th – 6th c. AD. Given that the house, which is situated south of the cistern is dated to the 4th c. AD, the construction of the cistern must be dated to the same time and it had likely continued to function until late 6th c. AD.

Valeri Yotov, Regional Museum of History – Varna, valeri.yotov@gmail.com
Alexander Minchev, al.minchev.varna@gmail.com
Elina Mircheva, Regional Museum of History – Varna, elina_arch@abv.bg

№ 30. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ МЕЖДУ УЛ. „ДРЪЗКИ“ № 4 И УЛ. „ПРЕСЛАВ“ № 3, ВАРНА

Христо Кузов, Михаил Христов

Обектът се намира в мазе на стара жилищна сграда. Парцелът, върху който е построена, е с трапецовиден план, с площ от 95 кв. м (обр. 1). Сградата – архитектурен паметник се реновира и подготвя за жилищни функции. Предвидено е укрепването ѝ, заради което трябва да се подсилят основите и конструкцията. В сградата личат преправки при изграждането на бетонен под на приземния етаж и в избата. Избеното помещение е с височина от пода до тавана към 2,50 м.

Обр. 1. Местоположение на обекта

Fig. 1. Location of the site

Началото на изкопните работи стартира от подовото ниво на избеното помещение. Първо беше демонтиран бетонният под. В източната му половина е била изградена шахта от бетонни пръстени, която се използва за отводняване на терена от подпочвени води (обр. 2). Подпочвените води са високи и този проблем съпътства работата през цялото време на проучването.

Обр. 2. Поглед към северозападния ъгъл в избеното помещение, към ул. „Дръзки“

Fig. 2. View to the northwest corner in the basement, towards Drazki Str.

При изкопните работи донякъде се разкриха основите на сградата, като не е достигнат техният долен край. Наблюденията са в площта, попадаща между основите, но не и под тях. Пластът от отнетата земна маса в рамките на помещението е с дебелинаоколо 0,70 м. Най-отгоре е бил положен тънък пласт от пясък, примесен с дребни камъчета – подложка на изградената бетонна плоча в ново време, служил и като дренаж. Пръстта под този пласт е тъмна сиво-черна, като в дълбочина е примесена със сив пясък. Изкопните работи са преустановени на ниво с кота 0,47 м н. в., където се изчерпваше сиво-черен пясък, примесен с малко пръст и чиста черна тиня.

При проведеното теренно археологическо проучване не са е установени археологически културни пластове и структури.

ARCHAEOLOGICAL SURVEY BETWEEN 4 DRAZKI STR. AND 3 PRESLAV STR., VARNA

Christo Kouzov, Mihail Hristov

Summary

The site is located in the basement of an old residential building (fig. 1). A renovation of the building is planned and this necessitates the foundations and to be reinforced.

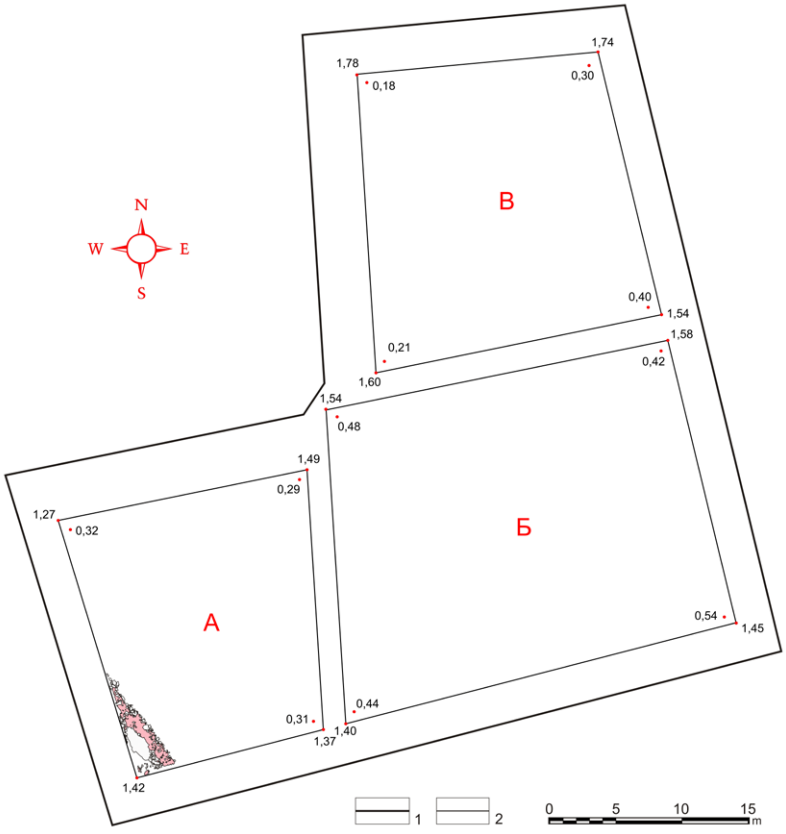
The excavation works started from the floor level of the basement (fig. 2). Observations were made in the area between the foundations but not below them.

The archaeological survey attested no presence of archaeological layers and structures.

Christo Kouzov, Regional Museum of History – Varna, h.kouzov@abv.bg
Mihail Hristov, Veliko Tarnovo University "St Kiril and St Metodii", mhristov.uni@gmail.com

№ 31. УЧАСТЪК ОТ РАННОВИЗАНТИЙСКА ЛИНЕЙНА СТРУКТУРА В АНХИАЛО

Сергей Торбатов, Биляна Торбатова

Обр. 1. Общ план на проучения имот и на разкритата в него структура. Легенда: 1 – граници на имота; 2 – граници на проучените площи

Fig. 2. General plan of the excavated plot and the structure discovered in it. Key: 1 – boundaries of the plot; 2 – boundaries of the excavated areas

През ноември 2023 г. беше проведено спасително археологическо проучване в УПИ V-1970, кв. 225, по плана на гр. Поморие (ПИ с идентификатор 57491.509.31). Имотът е разположен на ул. „Княз Борис I" № 211а и попада в крайната югозападна част от територията на недвижимата културна ценност „Античен град Улпия Анхиало – Палеокастро".

Проучването беше извършено във връзка със заявено инвестиционно намерение, предвиждащо строителство на жилищна сграда. Имотът е с площ 2100 кв. м, а отреденото за изпълнение на намерението строително петно е с отстъп 5 м от имотните граници от север, запад и изток, и с отстъп 7 м от югозапад и юг. Реално проучената площ надхвърля размера на строителното петно, тъй като е с отстъп 3 м от границите на имота от всички страни (обр. 1).

До началото на втората половина на XX в. сегашният имот е представлявал пустеещи крайбрежни пясъчни акумулации в югозападната покрайнина на квартала на гр. Поморие, който е бил изграден в периода 1927 – 1932 г. за настаняване на бежанци от Одринска и Беломорска Тракия, и Македония. В края на

50-те и началото на 60-те години теренът е бил предоставен за ползване на БКС – Поморие. Отначало тук е бил оборудван варов център, в който в плитки, но с голям диаметър ями е била гасена вар за нуждите на строителството в града. Сравнително скоро след това тази дейност е била прекратена. Теренът е бил подравнен и върху него са били издигнати три големи сгради с масивен градеж, със складово и административно предназначение. Съборени са между 2006 и 2010 г., откогато имотът пустее.

Обр. 2. Ранновизантийска линейна структура – поглед от югоизток

Fig. 2. Early Byzantine linear structure – view from southeast

Подлежащата на проучване площ беше разделена на три сектора, съобразени с конфигурацията на имота. Останките, свързани с използването на терена през втората половина на XX в., бяха отстранени със земекопна техника. Там, където нямаше по-дълбоки съвременни вкопавания, още на кота от 1,20 до 0,90 м над сегашното морско равнище се достигаше пласт от стерилен морски пясък.

Единствената разкрита при разкопките археологическа структура се намира в югозападния ъгъл на Сектор А (обр. 2). Това са останки от зид с посока север/северозапад – юг/югоизток, от който са запазени само фрагменти от най-долната част от субструкцията, с обща дължина 8,20 м. Широчината на субструкцията не може да се определи, тъй като е запазено само североизточното ѝ лице, но тя със сигурност е надвишавала 3 м, тъй като се развива и извън границите на проучения терен. Изградена е била от ломени камъни, споени с розов хоросан. Градежът е положен върху предварително забити в пясъка (от кота около 0,40 м под сегашното морско равнище надолу) вертикални пилоти и е стабилизиран в хоризонтална плоскост с дървени греди. Според намерения сред деструкциите голям фрагмент от тухла с дебел пласт хоросан от двете страни може да се допусне, че в суперструкцията на зида вероятно са били приложени тухлени пояси.

Въз основа на местоположението и конструктивните характеристики, новооткритият фрагмент от зид без съмнение принадлежи на една много дълга линейна структура (с дължина повече от 470 м), засвидетелствана досега на още четири места. От нито едно от тях няма преки археологически данни за нейната датировка, но според калибрираните данни от ^{14}C анализ на една от употребените в градежа пилоти възрастта ѝ се поставя в периода 538 – 590 г. сл. Хр.

Внушителната по размери линейна структура предположително се интерпретира като пристанищен кей-вълнолом и част от ранновизантийските брегоукрепителни съоръжения на Анхиало, изградени в спешен порядък във връзка с рязко покачване на морското ниво около средата или през втората половина на VI в.

SECTION OF AN EARLY BYZANTINE LINEAR STRUCTURE AT *ANCHIALUS*

Sergey Torbatov, Bilyana Torbatova

In November 2023, a rescue archaeological survey was carried out in plot V-1970, quarter 225 according to the plan of the town of Pomorie (fig. 1). The property is located at 211a "Knyaz Boris I" Str. and falls within the southwesternmost part of the territory of the Ancient City of *Ulpia Anchialus – Paleokastro* site.

The only archaeological structure uncovered during the excavations is located in the southwest corner of Sector A (fig. 2). These are remains of a wall with a north/northwest – south/southeast orientation, of which only fragments of the lowermost part of the substructure are preserved, with a total length of 8.20 m. The width of the substructure cannot be determined, as only its northeastern face is preserved, but it certainly exceeded 3 m, as it also extends outside the boundaries of the studied terrain. It had been built of rubble stones bound with pink mortar. The building had been laid

on vertical poles driven into the sand (from an elevation of about 0.40 m below the current sea level downwards) and is stabilized in a horizontal plane with wooden beams. According to a large fragment of brick with thick layers of mortar on both sides, which was found among the debris, it can be assumed that brick-built courses had been probably applied in the superstructure of the wall.

Based on its location and structural features, the newly discovered fragment of a wall undoubtedly belongs to a very long linear structure (more than 470 m long) attested so far at four other sites. There is no direct archaeological data from any of them for its dating but according to the calibrated ^{14}C data from one of the poles used in the construction, it is dated to the time span of AD 538 – 590.

The imposing linear structure is tentatively interpreted as a harbour quay-breakwater and part of the early Byzantine coastal installations of *Anchialus*, built in emergency due to a sharp rise in the sea level around the middle or in the second half of the 6th c. AD.

Sergey Torbatov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, torbatov@abv.bg
Bilyana Torbatova, bil2909@abv.bg

№ 32. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В РИМСКИЯ ГРАД УЛПИЯ АНХИАЛО

Олег Александров

Обр. 1. Общ изглед на археологическия обект

Fig. 1. General view of the archaeological site

Спасителното археологическо проучване се извърши във връзка с инвестиционно намерение, засягащо имот (ПИ с идентификатор 57491.508.204, гр. Поморие), попадащ в границите на зона „А“ на НКЦ „Античен град Улпия Анхиало – Палеокастро“. Теренната работа се проведе в периода 25 март – 13 април 2023 г., като основната ни цел беше установяването на наличие или липса на археологически структури.

Парцелът се намира в близост до югозападния ъгъл на укрепената в края на II в. територия на римския и късноримски град Улпия Анхиало. В план е правоъгълен трапец със следните размери: северна страна – 26,12 м; южна – 29,97 м; източна – 23,27 м; западна – 23,43 м и обща площ от 644 кв. м. Спасителното археологическо проучване беше извършено на почти цялата площ на имота, като бяха оформени 12 квадрата с размери 5 × 5 м, разделени от пътеки с ширина от 1 м. Заварените нива на терена бяха от 1,75 м н. в. (в най-ниския югозападен ъгъл) до 2,30 м н. в. (в най-високо разположения североизточен ъгъл). Съвременните антропогенни напластявания бяха отстранени до достигане на ниво, съдържащо обилно количество хоросан, строителна и битова керамика, на коти от 0,80 – 0,90 м н. в. в югозападния ъгъл до 1,30 м н. в. в североизточния ъгъл на сектора. Работата в квадратите продължи на ръка до изчерпване на културния пласт на ниво 0,55 – 0,65 м н. в.

В шест от квадратите бяха регистрирани масивни архитектурни останки или техни негативи (обр. 1).

Квадрат А-4. Най-масивната структура представлява зид с ориентация югозапад – североизток от ломени камъни и хоросан, но без добре оформено лице, което свидетелства, че става въпрос за основа на зид. Запазената дължина е 2,30 м, ширината е 0,70 м, а височината – 0,50 м (до кота 1,18 м н. в.). Непосредствено на север от този зид се регистрира неясно струпване от големи камъни (без спойка от хоросан), а западно от тях – ниво с голямо количество фрагменти строителна керамика. В самия североизточен ъгъл, малко над нивото на подпочвените води, на кота 0,55 м, се разчисти основа на зид от ломени ка-

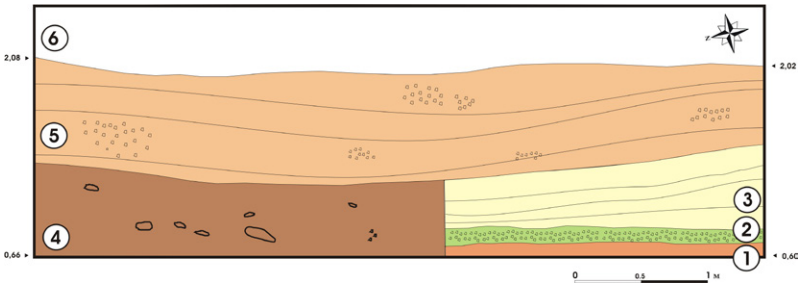
мъни и розов хоросан с неуточнени размери.

Квадрат В-3. След разчистване на деструкциите в източната част на квадрата се оформи структура (обр. 2) – основи на зид от ломени камъни на розов хоросан със запазени три страни. Структурата е запазена във височина до кота 1,08 м (0,35 м над околния стерилен пясък). Заради високото ниво на подпочвени води не беше възможно проследяване на дълбочината на фундиране. Ширината на зида е 1,05 м, а запазената дължина е едва 1,40 м, като ясно се виждат следи от демонтаж в югоизточна посока. Североизточно към зида е долепен масивен профилиран каменен блок от зелен андезитен туф с видима дължина – 1,15 м; ширина – 0,54 м и височина 0,24 (до кота 1,13 м н. в.).

Обр. 2. Пиластър от римската крепостна стена

Fig. 2. Pilaster from the Roman fortress wall

Обр. 3. Стратиграфски разрез север – юг в кв. В-4.
Легенда: 1 – стерилен тъмен едрозърнест пясък; 2 – дребен андезитен (зелен) чакъл; 3 – фин жълт пясък; 4 – пласт със следи от демонтажа на крепостната стена (строителен трошляк); 5 – тъмнокафява пръст с ниска концентрация на силно фрагментирана антична керамика; 6 – съвременна повърхност на терена

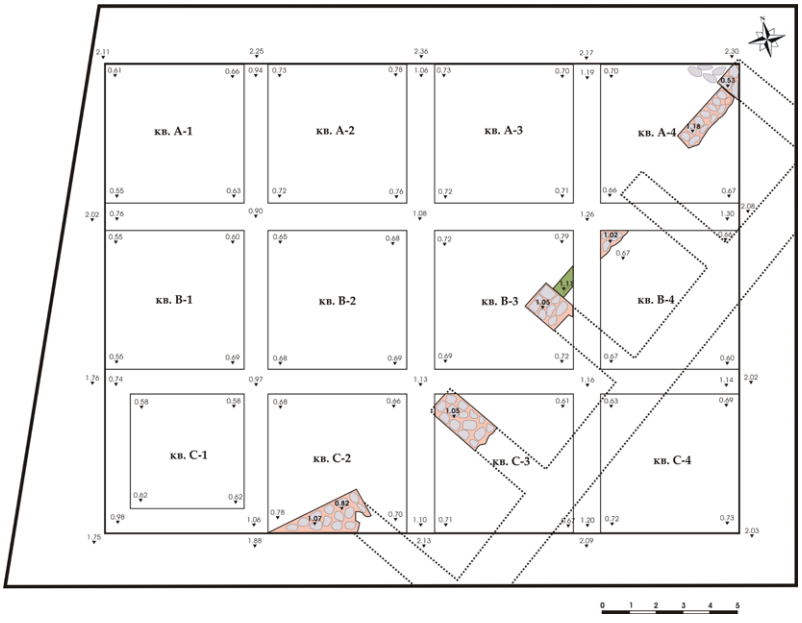
Fig. 3. Stratigraphic cross-section north – south) in grid square B-4.
Key: 1 – sterile dark coarse sand; 2 – small andesite (green) gravel; 3 – fine yellow sand; 4 – layer with traces of the dismantling of the fortress wall (construction rubble); 5 – dark brown soil with a low concentration of highly fragmented ancient pottery; 6 – modern surface of the terrain

Квадрат В-4. Единствената масивно градена структура в този квадрат се намира в неговия северозападен ъгъл и представлява продължение на прегражданието, започващо от квадрат В-3 с големия каменен блок от андезитен туф и продължаващо в разглеждания квадрат. Структурата е с видима дължина ок. 0,90 м, ширина ок. 0,80 и е запазена до кота 1,02 м н. в.. Изградена е от ломени камъни и розов хоросан, но няма запазено лице.

В този квадрат е констатирана и негативната структурав. Има линейна форма по диагонал на квадрата, с ориентация югозапад – североизток. Ясно се очерта нейната северозападна граница при достигане на кота 0,65 м н. в. На това ниво видимо се забелязва прорязване на стерилния едрозърнест тъмен пясък. Съответната линия от югоизточната страна беше по-трудно доловима, което направи невъзможно точното измерване на оформената траншея, която е с приблизителна ширина не повече от 2,00 м. Без съмнение траншеята е оформена за полагане основите на масивен зид, който впоследствие е бил демонтиран. След демонтажа и изземването на годния за повторна употреба строителен материал траншеята е запълнена с дребни камъчета и останал от по-големите каменни блокове хоросан.

В югоизточния ъгъл на квадрата се установи пласт с дебелина ок. 0,10 м, съставен от дребен чакъл (от зелен андезитен туф), на нива 0,75 – 0,85 м н. в., разположен над стерилния едрозърнест тъмен пясък, като над него се е отложил пласт от фин жълт пясък с дебелина от над 0,50 м (обр. 3).

Квадрат С-2. В южната част на квадрата се откри масивен зид от ломени камъни на розов хоросан, с ориентация югозапад – североизток, но с малко по-голямо отклонение, което не съвпада напълно с описаните по-горе структури. Запазената дължина на зида е 3,70 м, ширината варира от 1,12 м до 1,46 м. Максималната запазена височина спрямо околния стерилен пясък е 0,45 м (кота 1,12 м н. в.). В източната си част е силно разрушен, вероятно от по-късен демонтаж, но е много вероятно и този зид да е продъл-

Обр. 4. План на разкритите структури

Fig. 4. Layout of the unearthed structures

жавал в югоизотчна посока и да се е свързвал с негативната структура, регистрирана в квадрати В-4 и С-3.

Квадрат С-3. Негативната структура от квадрат В-4 беше регистрирана в югоизточната част на С-3. Ориентацията е същата – югозапад – североизток. Тук беше направен малък сондаж с размери 0,50 × 0,50 м с цел достигане на запазени редове от субструкцията на масивния зид, но безрезултатно – камъните са демонтирани в дълбочина значително под нивото на подпочвените води, поне до кота 0,30 м н. в. Съвсем неочаквано, но много ценно за интерпретацията съдбата на съоръжението, при опит да се копае в трошляка под нивото на водата, на повърхността беше извадена амфорна с гребенчат орнамент, характерен за края на V – VI в.

В северозападния ъгъл на квадрата се разкри още един зид от ломени камъни и розов хоросан, успореден на този от квадрат В-3, и също така със следи от демонтаж в югоизточната си част. Ширината му е почти същата – 1,07 м, запазената дължина е 1,94 м, а запазената максимална височина над околния стерилен пясък е 0,45 м (кота 1,08 м н. в.).

Квадрат С-4. В северозападния ъгъл се регистрира негативната структура, запълнена с дребни камъчета и хоросан, която вече беше проследена в квадрати В-4 и С-3.

В останалите квадрати не бяха открити останки от масивни градежи. Все пак трябва да се отбележи, че повсеместно се откриваха следи от обитаване, особено от късноримската епоха (IV – V в.), от което време датират нумизматичният и масовият керамичен материал. Особено концентрирани следи от постройки с нетраен материал бяха регистрирани в квадрати А-2 и А-3, където пластът изобилстваше от строителна керамика и амфорна тара.

Без съмнение всички разкрити зидове са част от една масивна структура (обр. 4). Основната част от тази структура е линейна, с ориентация югозапад – североизток. Градежите са били изцяло демонтирани още в древността. Въпреки фрагментарността на новопридобитите данни, ситуацията намира своя точен паралел и обяснение в обект, намиращ се само на около 40 – 50 м в югозападна посока. През 2018 г. в ПИ 57491.508.238, проучен заедно с ПИ 57491.508.239 и прилежащата им от запад общинска улица е локализирана южната крепостна стена на Улпия Анхиало (Торбатов 2022, 74 – 113). Разкрита е част от куртината, която също е била запазена предимно в основи. Установено е, че субструкцията е градена със средни поразмер ломени камъни, споени с розов хоросан. Установено е също, че от вътрешната страна на стената и в конструктивна връзка с нея са били изградени пиластри с дължина 4,20 м и ширина 1,05 м. Ширината напълно съвпада с проучените от нас останки от основите на въпросните пиластри, а регистрираната дължина ни помага да фиксираме точното място на връзката на тези пиластри със стената, която в имота, който проучихме, не е запазена на нито едно място. То обаче отговаря на разположението на негатива от оформянето на траншеята за полагане основите на крепостната стена.

Оползотворяването на пространството, оформено между два пиластъра и куртината, с размери 4,20 × 4,20 м, е станало към IV в., към което време се отнася почти целият подемен материал – десетки монети и масов керамичен материал от късноримската епоха (IV – начало на V в.). Въобще включването за някакви по-скоро стопански, отколкото жилищни функции на пространството от вътрешната страна крепостната стена също трябва да се отнесе към IV в., от което време датират монетите, открити в този сектор. Никакви материали от по-късни епохи не бяха регистрирани, с изключение на фрагмент от амфора с гребенчат орнамент, характерен за края на V – VI в., към което време трябва да се отнесе демонтирането на ранната римска стена на Улпия Анхиало. Вероятно изземването на материала от нея е станало във връзка със строежа през VI в. на ранновизантийската стена, стесняваща значително укрепената площ на града.

За съжаление, при този целенасочен акт големите каменни блокове от суперструкцията на стената, включително от пиластрите, както и значителна част от основите, са били напълно демонтирани. Въпреки това, считаме, че настоящото проучване внася допълнителна яснота и потвърждение за посоката и строителната техниката на римската крепостна стена. Беше потвърдено нейното трасе, както и ритмичното (през 4,20 м) изграждане на пиластри от вътрешната ѝ страна. Бяха внесени допълните щрихи към мащабите и времето на обитаване на тази територия, като най-интензивен животът в тази част на града е бил през IV – началото на V в. Може също така да се счита, че въпросът за съдбата на крепостната стена е изяснен, а именно че нейният демонтаж започва във връзка с изграждане на ранновизантийската крепостна стена през VI в.

Литература

Торбатов 2022: С. Торбатов. Принос към историческата топография на Анхиало през римската епоха и късната античност. – Известия на Бургаския музей, 8, 2022, 74 – 113.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE ROMAN TOWN OF *ULPIA ANCHIALUS*

Oleg Alexandrov

Summary

The excavated plot is situated near the southwestern corner of the territory of the Roman city fortified at the end of the 2nd c.; the area is included in the boundaries of the Ancient City of *Ulpia Anchialus* – *Paleokastro* site in the town of Pomorie. During the survey, architectural remains were registered in six out of a total of 12 grid squares (fig. 1). The most interesting are the fragmentarily preserved foundations of several parallel walls (pilasters) built of stones and pink mortar, about 1.05 m wide, located 4.20 m apart (fig. 2). Important for the interpretation of the results is the registration of the trench for laying the foundations of a massive wall, which had been subsequently dismantled. After dismantling and seizing the reusable construction material, the trench had been filled with small pebbles and mortar pieces (fig. 3). No massive architectural remains of buildings were found in the remaining grid squares. However, it should be noted that traces of habitation were found everywhere, especially from the late Roman period (4th – 5th c.) – the numismatic material and the pottery assemblage are dates to that time.

Despite the fragmentary nature of the newly acquired data, the situation finds its explanation. Undoubtedly all the unearthed walls had been part of a massive structure and represent foundations from the early Roman fortress wall of *Ulpia Anchialus* (fig. 4). Unfortunately, the wall was completely dismantled back in the ancient times. In this intentional action, the large stone blocks of the superstructure of the wall, including the pilasters, as well as a significant part of the foundations, were completely dismantled. However, we believe that the present study brings further clarity and confirmation regarding the route the and construction technique of the Roman fortress wall. Its route was confirmed, as well as the rhythmic (over 4.20 m) construction of pilasters on its inner side. Further details were added to the information about the scale and time of occupation of this territory, as the most intense life in this part of the city had been in the 4th – beginning of the 5th c. It can also be considered that the question about the fate of the fortress wall is now resolved, namely that its dismantling began in connection with the construction of the early Byzantine fortress wall in the 6th c.

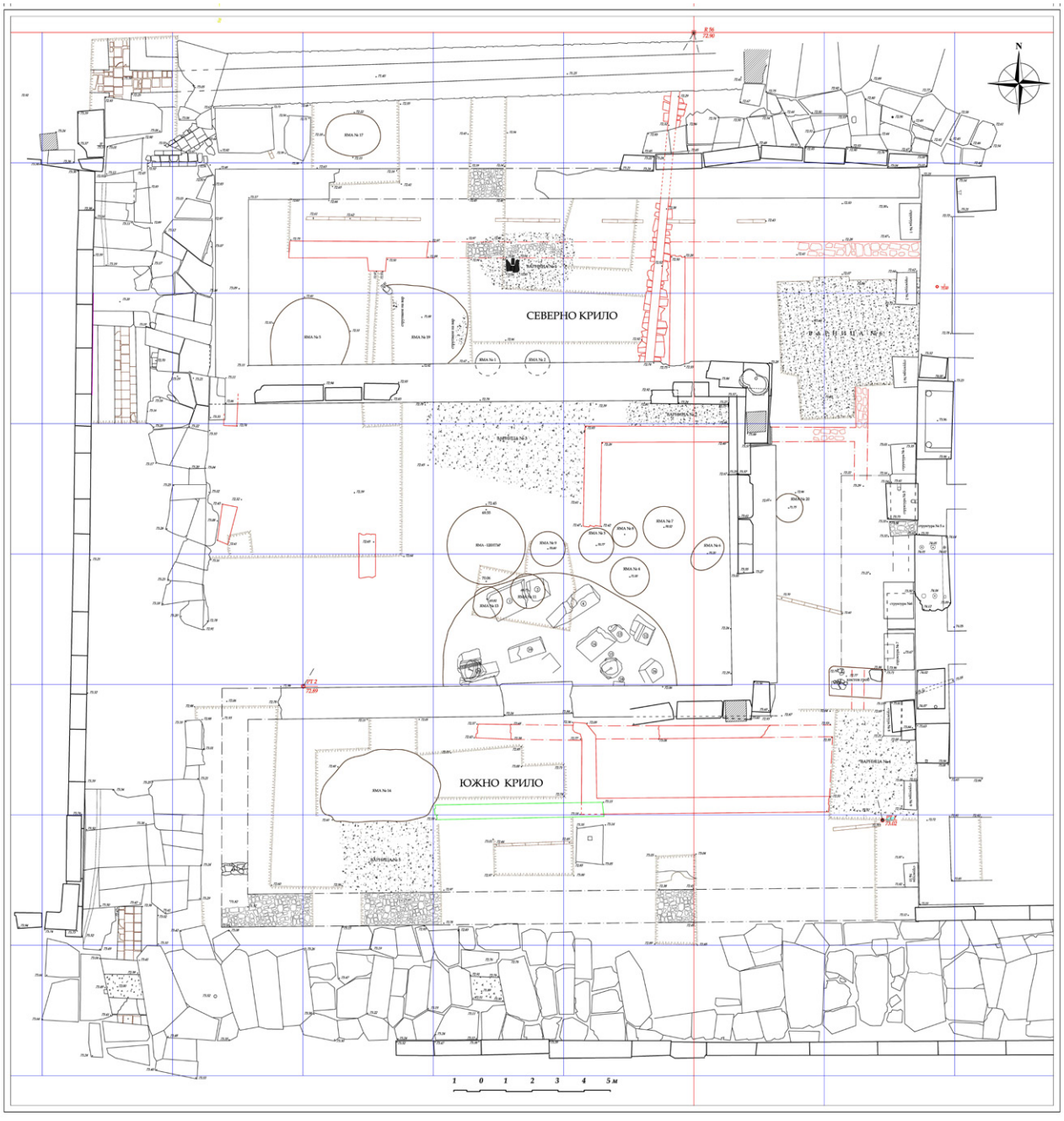
Oleg Alexandrov, Veliko Tarnovo University "St Kiril and St Metodii", oleg_alexandrov@abv.bg

№ 33. НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ. СЕКТОР „ЮГОЗАПАДЕН ЪГЪЛ НА ФОРУМНИЯ КОМПЛЕКС“

Иван Църов

Проучването през последните години установи, че югозападният ъгъл на форумния комплекс на Никополис ад Иструм е зает от портик с обособени северно, източно и южно крила и открито пространство между тях.

Източно крило на портика е контактната зона със западната част на одеона (Дремсизова-Нелчи-

Обр. 1. Общ план на сектор „Югозападен ъгъл на форумния комплекс“ след разкопките през 2023 г. (автор И. Григоров)

Fig. 1. General layout of the “southwestern corner of the forum complex” sector after the excavations in 2023 (author I. Grigorov)

нова, 1987, 113 – 124). Затова вниманието ми беше концентрирано основно в тази част на сектора, като цяло важна и за изследването на форумния комплекс.

През 2023 г. в северната част на източното крило на портика (обр. 1) беше разкрит нов участък от трасето на ранния зид във вид на траншея, запълнена с късове хоросан и дребни камъни, останали след демонтажа му. По същия начин изглежда и друг участък от зида, също с ориентация изток – запад и ширина 0,60 м, принадлежащ към същата строителна фаза, който се проследява в западна посока, под стилобата на източния портик и под откритото пространство. От ранния зид с ориентация север – юг и ширина 0,55 м е запазена само малка част от градежа, като зидът е пресечен от север от изкопа за варница № 6, а продължението му в южна посока, също във вид на траншея, се пресича от друга траншея, свързана с по-късно строителство, заемаща пространството пред структури 5, 5а, 6 и 7. Нейното предназначение изглежда е свързано с изграждането на споменатите структури. От южната ѝ

страна отново се наблюдават следи от ранния зид, до линията на северния борд на варница № 4, заличила ъгъла на ранната сграда. Последно споменатият ранен зид е повредил частично малък цистов гроб, вероятно от бронзовата епоха. Във вътрешността беше разкрито частично запазено формувано на ръка и поставено с дъното нагоре керамично съдче с малко фрагменти от горели кости.

Между структури 5 и 6 и под вече несъществуващата 5а се попадна на участък от траншея (дължина 3,80 м) от демонтиран зид с ширина 0,70 м, запълнена с късове хоросан и малко камъни. Тъй като не беше открита връзка с ранната сграда под портика, допускам това да е зид от друга ранна сграда, по-голямата част от която се е разполагала под одеона.

При разчистването на евтинтерията, носеща ордера, констатирах отстъп от 0,10 м и фуга под първите стъпални блокове, запазени *in situ*. В посока към северния ъгъл структурата видимо е по-тясна и е носела тежестта само на втория и третия стъпални блокове, докато първият лежи директно върху терена. При югоизточния ъгъл също се наблюдава отстъп с ширината на северната евтинтерия на южното крило на портика.

Обр. 2. Кръстовище на декуманус № 8 и кардо № 5

Fig. 2. Crossroads of decumanus No. 8 and cardo No. 5

Във връзка с изследването на отводнителната система на портика проучих кръстовището на декуманус № 8 и кардо № 5 (обр. 1). За пореден път констатирах, че плочите от настилката на улиците са полагани директно върху терена. Само местата с леки хлътвания са заравнявани чрез малки плочести камъни или с материал, докаран от градското сметище – факт, констатиран и в други участъци. Няма как иначе да бъде обяснено наличието тук на колективна находка, малко под нивото на долната повърхност на запазените блокове от уличната настилка. Състои от 27 бронзови монети, оловно огледало, оловно мънисто, бронзова ръкохватка, голямо количество фрагменти от напълно разрушени предмети от желязо, олово и бронз. Всички те са силно обгорели и при откриването представляваха единичен плътен къс от корозирал метал. Изглежда това са останки от унищожено при пожар тоалетно сандъче. Към тази хипотеза ме навеждат наличието на бронзова ръкохватка, козметичните принадлежности и малката сума пари, вероятно съхранявани в кесия, а тя – в сандъчето. При разчистване на нелокализираното опожарено място отпадъците са били изхвърлени на сметището. Допускам, че при направата на настилката (или при някакъв ремонт) за подравняване на терена е взет материал от градското сметище и така обгорелите предмети отново са били върнати в урбанизираната среда. Най-късната монета е на император Север Александър. Връщането на предметите се е случило неизвестно колко по-късно след пожара и разчистването му. Сигурното е, че няма никаква индикация това да са съзнателно укрити в подложката на уличната настилка монети и вещи. Описаните обстоятелства водят към заключение, че уличната настилка е правена след средата на III в.

Пълното разчистване на канализацията показа, че основен канал е този под декуманус № 8 (обр. 2). Имам предвид факта, че той не се кръстосва с канала под кардо № 5, а преминава през кръстовището, като разделя канала под кардо № 5 на два участъка. Очаквах, че дъното на канала под декуманус № 8 ще

е настлано с тухли, което е обичайно за канализацията на Никополисад Иструм (Владкова 2021, 91, 94). Изненадващо тук беше констатирано, че по дъното на канала са били подредени вертикално неголеми плочести камъни, залети обилно с хоросан, с обща височина 8 – 10 см. Такова дъно би забавяло в значителна степен скоростта на отпадните води, а това би довело до разлагането на органичните вещества и отделяне на миризми, проникващи през фугите на настилката. Върху дъното на канала се е образувал пласт с дебелина 0,10 м, със сиво-черен цвят и мазна консистенция; в него се откриха битова керамика, фибула, монети.

Стените на канала под кардо № 5 в неговите северен и южен участък допират на фуга външните страни на стените на основния канал под декуманус № 8. Дъното на канала под кардо № 5 е настлано с три реда тухли, като крайните са с половин дължина, застъпена от стените. Ширината му е 0,80 м, а ширината на стените е 0,60 м. От източната страна на канала, в най-високата му част, беше разчистено напречно каналче с ориентация изток – запад. Разположено е непосредствено под блока от уличната настилка. Височината му е 0,24 м, а ширината 0,20 м. Считам, че това каналче, както и други подобни от площта на портика (Църов 1985, 37; Иванов, Иванов 1994, 50), са части от отводнителната му система, вливащи се в каналите под фланкиращите улици.

Литература

Владкова 2021: П. Владкова. Nicopolis ad Istrum. Централният площад на римския град. Археологочески проучвания 1987 – 2017. Велико Търново, 2021.

Дремсизова-Нелчинова 1987: Ц. Дремсизова-Нелчинова. Театърът в Никополис ад Иструм. – Годишник на Националния институт за паметниците на културата, 4, 1987,113 – 124.

Иванов, Иванов 1994: Т. Иванов, Р. Иванов. Никополис ад Иструм. Том 1. София, 1994.

Църов 1985: И. Църов. Проучвания в Никополис ад Иструм. Обект „Перистил“ и фланкиращите го улици. – Годишник на музеите в Северна България, 11, 1985, 35 – 40.

NICOPOLIS AD ISTRUM. "SOUTHWESTERN CORNER OF THE *FORUM* COMPLEX" SECTOR

Ivan Tsarov

Summary

Recent excavations have revealed that in the southwestern corner of the *forum* complex there is a portico, with northern, eastern, and southern wings, and an open-air space between them.

The eastern wing of the portico is the contact area to the western side of the adjacent building of the *odeon*. In 2023, new sections of the early walls were unearthed, in the form of trenches filled with mortar fragments and small stones left after the dismantling of the walls (fig. 1). One of these had damaged a small cist grave, probably from the Bronze Age, with a ceramic vessel containing some fragments of burnt bones.

During the clearance of the *euthynteria* that supports the architectural order, an indentation of 0.10 m was found and a joint below the first stepped blocks preserved *in situ*. At the southeastern corner there is also an indentation as wide as the northern *euthynteria* at the southern wing of the portico.

Regarding the study of the drainage system of the portico, the intersection of *decumanus* No. 8 and *cardo* No. 5 was explored (fig. 2). Once again, it was found that the pavement slabs have been laid directly on the ground. Areas with slight depressions have been filled in with small flat stones or material brought in from the city landfill. This helps to explain why a collective find was found, slightly below the level of the lower surface of the preserved pavement slabs. The find consists of 27 bronze coins, a lead mirror, a lead bead, a bronze handle, and a large quantity of fragments of completely corroded iron, lead, and bronze objects. All of them have been badly burnt and were found as a single lump of corroded material. The latest coin is minted under Severus Alexander.

The complete clearing of the sewer showed that the main culvert was the one beneath *decumanus* No. 8. In fact, it does not intersect with the culvert beneath *cardo* No. 5 but runs across the intersection of both streets.

The sides of the sewer of *cardo* No. 5 adjoin the outer surfaces of the sides of the main sewer beneath *decumanus* No. 8 (fig. 2). The bottom of the sewer of *cardo* No. 5 is covered with three lines of bricks. It is 0.80 m wide and the sides are 0.60 m wide. On the eastern side of the sewer, at its highest point, a smaller drain was unearthed, located immediately beneath the block of the street pavement. It is 0.24 m high and 0.20 m wide. This smaller drain, likewise the others within the area of the portico, are parts of its drainage system, flowing into the sewers under the adjoining streets.

Ivan Tsarov, Regional Museum of History – Veliko Tarnovo, tsarov@abv.bg

№ 34. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В МАРЦИАНОПОЛ

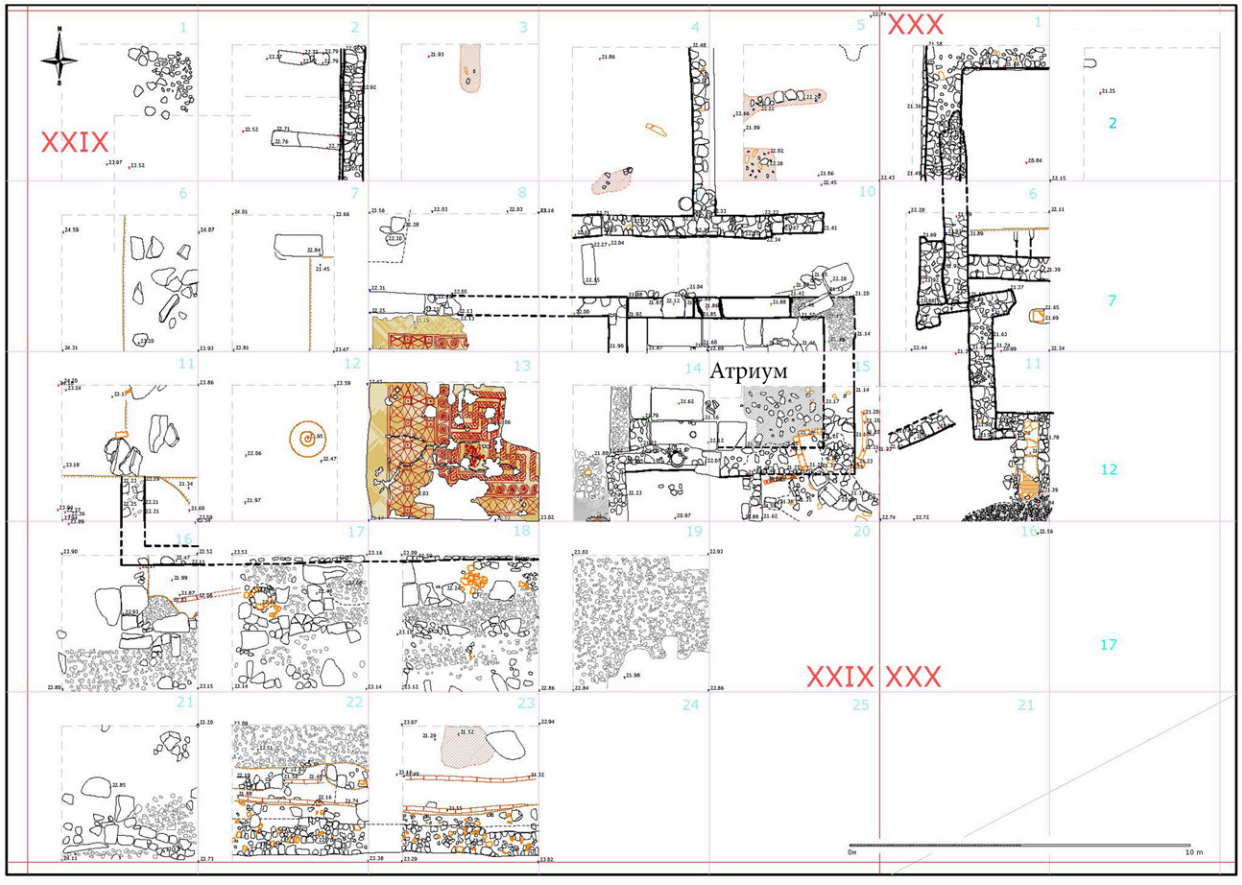
Христо Кузов, Николай Русев, Михаил Христов

Проучванията са проведени през октомври и ноември 2023 г. в сектор "Базилика" (обр. 1). През последния археологически сезон са разкрити шест нови квадрата, попадащи в два съседни квадранта (кв. XXIX/ 1, 2, 3, 4 и XXX/1 и 2). Продължена е работата и в част от квадратите, започнати през предходните археологически сезони – XXIX/5, 9, 11, 12, 15, 16 и XXX/6 и 11.

Хронологично най-ранните археологически пластове са регистрирани в кв. XXIX/5, 15 и 16. Трите квадрата са проучвани през предходните сезони, но не са напълно изчерпани. В рамките на кв. XXIX/5 са регистрирани две глинобитни ходови нива от жълто-зелена глина и льос (обр. 2). Първото, по-ранно ходово ниво (на кота 21,16 м н. в.) се свързва с най-ранното по-масивно строителство на обекта. Синхронно на него, в рамките на същия квадрат и на същото ниво, е регистрирана подложка за зид, с ориентация север – юг, от дребни камъни и чакъл, проследявана по дължината на целия квадрат.

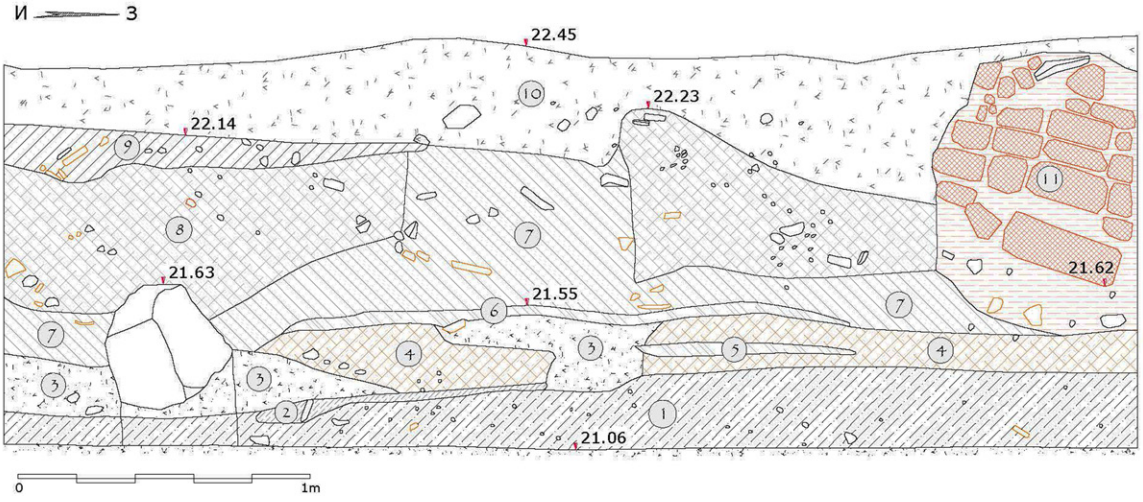
Към най-ранните структури, разкрити през този сезон, принадлежат и установените в кв. XXIX/15 каменна подложка от източната половина на атриума (обр. 3) и съобразен с нея керамичен водопровод, трасиран непосредствено източно и южно.

Отново към най-ранните регистрирани структури причисляваме и югозападния ъгъл на инсулата, в която се намира сградата, регистриран като субструкция от каменен градеж на глинена спойка (с ширина 0,70 м), проследен в кв. XXIX/11 и 16 (обр. 4). Зидът е заложен в льосовия материк и при трасирането му е прокопан дебел пласт стар черен хумус, залягащ непосредствено върху льоса. Хумусния пласт е чист от археологически материали. Той е добре проследим в кв. XXIX/11. Тук зидарията е допълнително подсигурена срещу високите подпочвени води на това място чрез дренаж от ломен

Обр. 1. Общ план на проучваните археологическите структури

Fig. 1. General layout of the studied archaeological structures

Обр. 2. Южен профил в кв. XXIX/5. Легенда: 1 – античен хумус; 2 – глинобитно ходово ниво от най-ранното обитаване, III в.; 3 – почерняла пръст, примесена с въглени; 4 – сива пепелива пръст; 5 – глинобитно ходово ниво, IV в.; 6 – глинобитно ходово ниво, V в.; 7 – отухлени глинобитни деструкции, първата половина/среда на V в.; 8 – сив пепелив пласт, примесен с камъни, V в.; 9 – сив пепелив пласт, края на V – началото на VI в.; 10 – съвременен хумус; 11 – отухлена кирпичена стена

Fig. 2. South stratigraphic cross-section in grid square XXIX/5. Key: 1 – ancient humus; 2 – walking level of rammed clay from the earliest occupation, 3rd c; 3 – blackened soil mixed with charcoal; 4 – grey ashy soil; 5 – walking level of rammed clay, 4th c.; 6 – walking level of rammed clay, 5th c.; 7 – fired clay debris, first half/middle of 5th c.; 8 – grey ashy layer mixed with stones, 5th c.; 9 – grey ashy layer end of 5th – beginning of 6th c.; 10 – contemporary humus; 11 – fired adobe wall

Обр. 3. Югоизточен ъгъл на атриума, запазен в субструкция

Fig. 3. Southeast corner of the atrium preserved at the level of foundation

камък, регистриран при сондажа в югоизточния ъгъл на квадрата.

Тези ранни структури се датират в периода последна четвърт на III – началото на IV в.

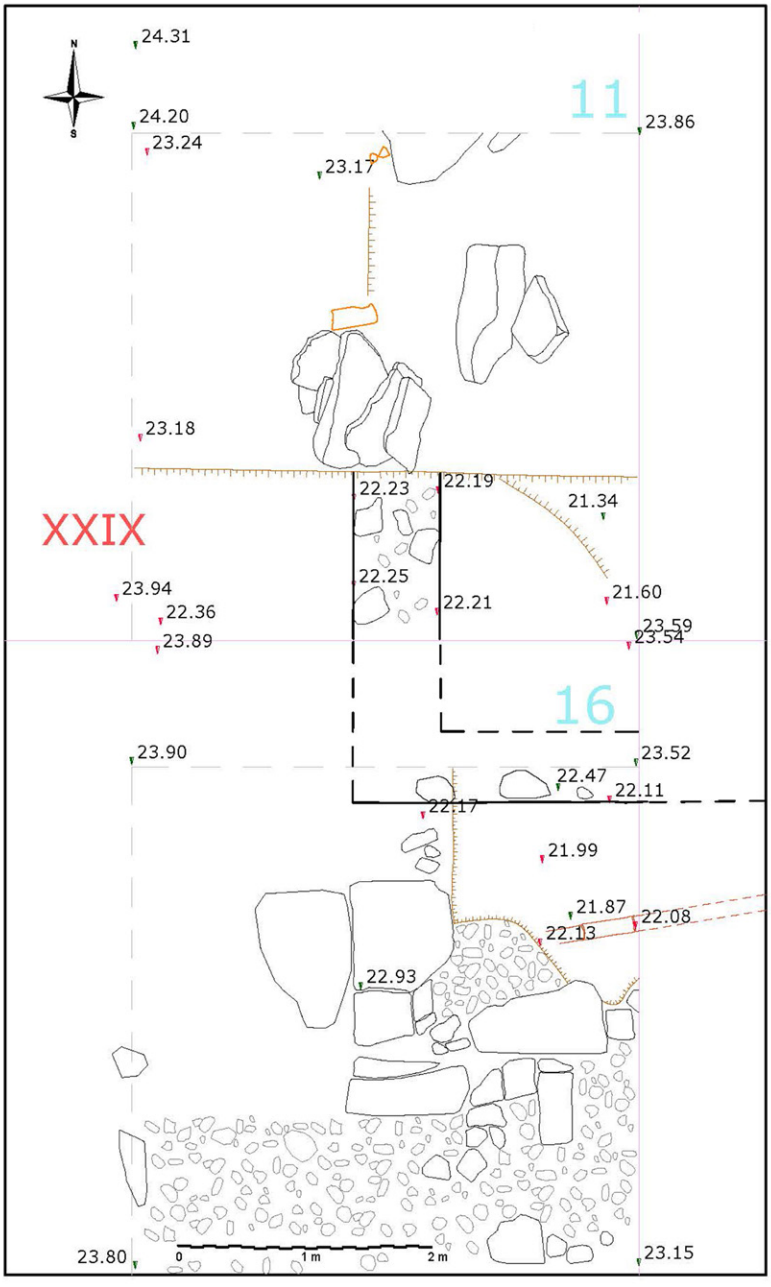
Към средата на IV в. отнасяме следващия етап от строителната история на мястото, когато е изграден зид в смесена зидария на хоросанова спойка с ориентация север – юг. Зидът е с ширина 0,50 м и е регистриран в кв. XXIX/2. Той следва да се обвърже със западната и северната стени на помещението с мозайките (в кв. XXIX/8, 12, 13 и 14), разкрити при предишния археологически сезон. Под пласт от деструкции на покрив бяха открити железен лемеж и керамичен прешлен.

В края на IV – началото на V в. са издигнати няколко градежа от ломен камък на глинена спойка. Първият е регистриран при по-ранните проучвания. От него е разкрита част, попадаща в кв. XXIX/9 и 10 (обр. 5), с ориентация изток – запад. Към същата структура принадлежи и напречна стена с ориентация север – юг, която е регистрирана в кв. XXIX/4. Стените са конструктивно свързани. Напречна стена е разделителна за намиращите се от север помещения. В по-късен етап стената е разрушена в северната част и впоследствие – през втората половина/края на V в., е частично реконструирана, но по-небрежно, с разноформатни камъни, сред които е попаднала и запазена цяла керамична лампа. Вторият зид от това време е регистриран в кв. XXX/1. Той е с ориентация север – юг и също така прецизно изграден от ломен камък на глинена спойка (ширината 1 м). При западното му лице се проследява добре оформен банкет. Във висо-

чина тези зидове са били надградени с кирпичи, отухлени останки от които се проследяват в пластовете около тях. Добре съхранено подово ниво от жълто-зелена глина на кота 21 м н. в. в кв. XXX/1 може да се обвърже с този зид с банкет. То е индикация, че въпросният зид е затварял от запад помещение, развиващо се в източна посока. Част от същия зид е регистриран при предходни проучвания в съседния кв. XXX/6.

Така описаните структури са унищожени от силен пожар в средата на V в. (447 г.), след който се е образувал дебел пласт отухлени кирпичи и покривна керамика, добре проследими в кв. XXIX/2, 3, 4, 5 и в XXX/1 и 6.

В края на V в. теренът на инсулата е обитаван отново, като високо съхранените зидове от предходните периоди са преизползвани и адаптирани към нуждите на новите обитатели. В проучените квадрати по северната линия такива преправки са регистрирани в кв. XXIX/2, 3, 4, 5 и в XXX/1. В кв. XXIX/2 те се изразяват в преизползване на каменни детайли (квадри, прагове и т.н.), като с тях може би оформят помещения с размери около 2 × 2,7 м и 2,5 × 2,7 м. Подовите им нива са от трамбована пръст и глина. Във височина помещенията са имали по-лека конструкция от измазан с глина плет и покриви с керемиди. Откриха се множество железни пирони.

Обр. 4. Югозападен ъгъл на инсулата, запазен в субструкция

Fig. 4. Southwest corner of the insula preserved at the level of foundation

Сходна ситуация е регистрирана и в кв. XXIX/3, където над разрушеното по-ранно обитаемо ниво с отухлени кирпичи е нивелирано ново ходово ниво от опалена глина. Под него се откри бронзова тока. В северната част на квадрата е разкрита част от тънка глинобитна стена, с с ориентация север – юг, която явно е преграждала помещение.

В кв. XXIX/4 е регистрирано подово ниво от подобно помещение. То е поместено в рамките на високо запазените останки, северно от каменния зид на глинена спойка и с ориентация изток – запад. Подовото ниво е неколкократно измазвано с глина, на прослойки от по 3 – 5 см, като при измазването са запечатани останките от стенна обмазка от бял хоросан, положена върху основа от летвички и тънки пръти. Хоросановата мазилка носи следите от украса, изпълнена с червена боя, чрез която са оформени рамкирани полета. По мазилката има следи от опалване. Вероятно тя е покривала кирпичената стена в помещението с каменния зид на глинена спойка, разрушено в средата на V в. Откриха се и прозоречни стъкла. В контекста на това разрушаване, в югоизточния ъгъл на помещението е попаднал барабан от каменна колона.

В последната четвърт/края на V в. тук е организирано обитаемо пространство, от което произхожда и находка от керамични лампи. Тя е открита върху най-късното от обмазаните с глина и

Обр. 5. Южната стена с вход към помещението със стенописи

Fig. 5. South wall with an entrance to the room with murals

отухлени, вследствие на интензивен пожар, подови нива. В този контекст са намерени също: бронзова тока, фрагментиран мортарий, керамична тежест за стан, оловен прешлен, оловна пломба, бронзова халка и бронзова апликация.

С VI в. могат да се свържат зидове на калова спойка, от по-малки камъни, регистрирани в кв. XXX/1 и 6. Зидът в квадрат XXX/1 е продължение на регистриран зид при предходните проучвания в тази част на обекта – кв. XXX/6. Зидът е с ориентация север – юг и заляга върху частично разрушените останки от по-ранния масивен зид с банкет, на глинена спойка. Той прави ъгъл и продължава на изток, дублирайки северния профил на квадрата.

С тези по-късни градежи свързваме масивен насип от покривна керамика, проследяван в кв. XXX/1, 2 и 6. Вероятно в края на VI в. сградите са унищожени от силен пожар, регистриран навсякъде във всички квадрати в северната част на инсулата.

След тяхното опожаряване високо съхранените останки от по-ранните зидове, към които са били долепени по-леките паянтови стени, са демонтирани, при което се е формирал значителен насип, съдържащ останки от тухли, хоросан и по-малки ломени камъни. Тази ситуация е най-добре изявена в кв. XXIX/2.

Вероятно с края на V – началото на VI в., може да се обвърже канал в кв. XXX/11. Изграден е от преизползвани малки квадри при страниците и тегули, положени на дъното. Каналът е с проследена дължина 2,35 м и широчина отвътре 0,40 м. Посоката му е от север към юг и е обвързан със сграда, изградена от ломен камък на калова спойка, разкрита при предходните проучвания в същия квадрат. Дъното му е заложено върху първия ред камъни на суперструкцията на зида с ориентация изток – запад от постройката и е оформено чрез хоризонтално поставена тегула. Двете структури са синхронни. Нивото на канала изглежда е съобразено с това на късноантичната улична настилка от чакъл, която се отнася към края на V – началото на VI в.

Откритият нумизматичен материал включва 595 екземпляра. Количеството е голямо и извлечената информация все още не е пълна.

Монетите от римската епоха са в изключително лошо състояние. Всички екземпляри са бронзови, като 10 от тях са антониниани, на които посребряването не се е запазило. Състоянието на монетите от тази група предполага дългата им циркулация в паричната система на империята и с голяма вероятност те са били използвани и в Късната античност.

Най-големият брой монети е от късноримската епоха. Най-ранно отсеченият екземпляр от тази група е на Констанций Хлор. Най-многобройни са монетите от втората половина на IV до средата на V в. и преди всичко – тези на Теодосий I и неговите наследници. Това показва и своеобразен подем на обитаването през този период в тази част на античния Марцианопол. Всички монети от тази група, без една, са медни и в голямата си част са с малки номинали – Æ3 и Æ4, което е характерно за периода. Една от монетите е златен солид на Теодосий II. От периода след средата на V в. има само девет монети; малкото количество вероятно показва липса на интензивно обитаване.

Най-ранно датираната керамика е дъно от трудно определима група тера сигилата и устие от амфора тип Дресел 24, с датировка във II в. Керамичният материал от началото/първата половина на III в. включва трапезна керамика с лаково покритие, съдове без повърхностно покритие и няколко типа амфори. Периодът от втората половина/края на III – началото на IV в е представен от няколко типа амфори от Северна Африка, незначително количество керамика с лаково покритие и фрагменти от лампи. Най-многобройна като количество е керамиката от периода втора четвърт/средата на IV до средата на V в. – основно дълбоки купи, амфори и гърнета. Периодът втора половина на V – втора половина на VI в. е представен от късноантична импортна керамика, амфори, гърнета и лампи – имитации на северноафрикански типове, характерни за Марцианопол. Само единични фрагменти се датират в края на VI в.

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN *MARCIANOPOLIS*

Christo Kouzov, Nikolay Rusev, Mihail Hristov

Summary

In 2023, six new grid squares were excavated in "Basilica" sector in *Marcianopolis* (fig. 1). The work also continued in some of the grid squares opened during previous archaeological seasons.

Among the earliest structures uncovered in this season was a walking level associated with the earliest, more massive construction of the site (fig. 2) – a stone bedding in the eastern half of the *atrium* (fig. 3), a ceramic pipe water conduit immediately east and south of it, and the southwestern corner of the *insula* in which the studied building is located (fig. 4). The chronology of these early structures can be placed in the period from the last quarter of the 3rd – beginning of the 4th c.

A wall built of stones, bricks and mortar bonding, with a north – south orientation, had been built at the site during the next stage of the construction history, in the middle of the 4th c.

At the end of the 4th – beginning of the 5th c., several buildings had been erected of quarry stone and clay bonding (fig. 5). In height, these walls had been built with adobe blocks – the fired adobe remains were found in the layers around the walls. These structures had been destroyed by a strong fire in the middle of the 5th c. (AD 447), which formed a thick layer of fired adobe debris and roof tiles.

At the end of the 5th – 6th c., the *insula* had been inhabited again, with the highly preserved walls from the previous periods being reused and adapted to the needs of the new inhabitants. In height, the premises had freatured a lighter construction of wattle and daub, and tiled roofs. The floor level had been plastered several times with clay, forming layers of 3 – 5 cm, and during the laying of the screed, pieces of white mortar wall plaster, originally spread on a base of wooden slats and thin sticks, had been 'sealed' in the clay floor layers. The mortar plaster pieces had traces of decoration made with red paint (panels outlined in red). There were traces of burning on the plaster fragments. The mortar plaster had probably covered the adobe wall in the room with the stone wall with clay bonding, destroyed in the middle of the 5th c. Window panes fragments were also discovered.

Walls built with smaller stones and clay bonding were dated to the 6th c. Probably at the end of the 6th c., the buildings had been destroyed by a strong fire, recorded everywhere in the *insula*.

Christo Kouzov, Regional Museum of History – Varna, h.kouzov@abv.bg
Nikolay Rusev, National Institute for Immovable Cultural Heritage, nikolairrusev@abv.bg
Mihail Hristov, Veliko Tarnovo University "St Kiril and St Metodii", mhristov.uni@gmail.com

---

№ 35. АНТИЧЕН ГРАД ЗАЛДАПА. БАЗИЛИКА № 2

Георги Атанасов, Никола Бодри, Албена Миланова, Елио Хобдари, Александър Иванов

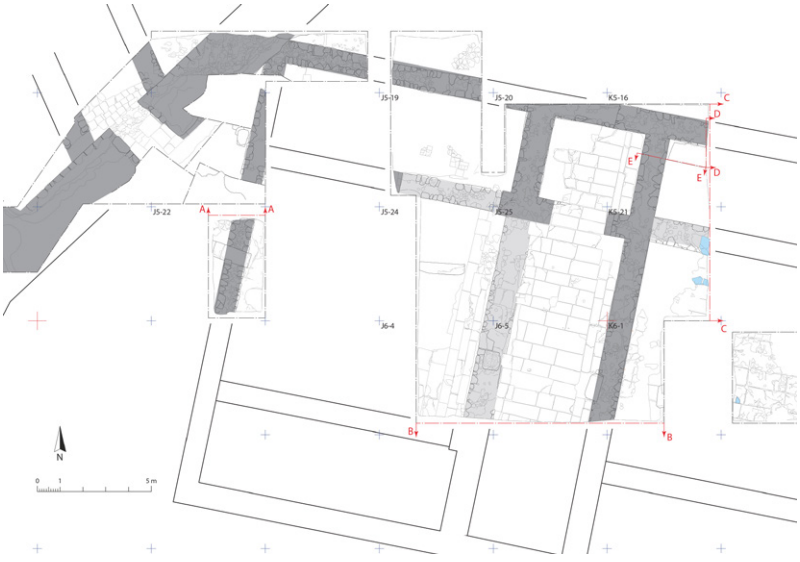
Проучванията през 2023 г. бяха съсредоточени в западната част на базилика № 2 – централните дялове на нартекса и атриума, в рамките на пет нови квадрата: J6-4, J6-5, J5-22, J5-24, K6-1 и един сондаж в квадрат K5-16 (обр. 1, 2). В проучванията участваха също Ф. Милс (Великобритания) – керамолог, и Т. Уеслати (Франция) – остеолог.

Северната половина на триделния притвор с широчина 4,00 м беше проучена в предишните сезони. През 2023 г. е разкрита южната половина на централния му дял и малка площ в западния край на централния кораб, попадащи в кв. J6-5 и K6-1 (обр. 2). Подът на нартекса е покрит с плътно подредени големи правоъгълни варовикови плочи (с дължина около 0,90 – 1,10 м, широчина около 0,45 – 0,65 м и дебелина 0,10 – 0,15 м), положени върху бял хоросан (обр. 1). Само една от плочите не е открита *in situ*, а е била извадена и е намерена в по-горните пластове. Денивелацията от притвора към наоса се преодолява със стъпало с височина 0,35 м, оформено от два реда каменни плочи с обща широчина 0,80 м, по цялата дължина на преградния зид с наоса. Разкрити са 4,50 м от дължината на преградния зид между притвора и наоса. Той има широчина от 0,95 м и е запазен на височина до 0,43 м (на кота 164,40 м н. в.).

Обр. 1. Аероснимка на базилика № 2 в края на разкопките през 2023 г.

Fig. 1. Aerial photo of basilica No. 2 at the end of the excavations in 2023

Обр. 2. План на проучените през 2023 г. сектори на базилика № 2 (автори: Е. Хобдари, Н. Бодри)

Fig. 2. Layout of the section of basilica No. 2 surveyed in 2023 (authors: E. Hobdari, N. Beaudry)

Източната му част се разкрива при проучването на западната половина на съседния кв. К6-1 (източната половина беше проучена през 2021 г.). След отнемането на пластове с деструкции от коти 165,77 до 163,35 м н. в. се достига до пода на централния кораб. Подовата настилка в тази западна част на наоса е разбита – само на две места са съхранени части от мраморните подови плочи, положени върху бял хоросан.

В наоса на базиликата, в северозападния ъгъл на северния ѝ кораб (кв. К5-16) е направен сондаж за изясняване на строителната история на храма, стратиграфията и евентуалните етапи на обитаване на този градски квартал (обр. 2, 5). Размерите на сондажа са: дължина 1,80 м от север, 2,05 м от юг, 0,90 м от изток, 1,40 м от запад. Дълбочината на сондажа е от коти 164,62 до 161,23 м н. в., респективно 3,39 м от пода на базиликата или 4,25 м от съвременното ниво. Откритите в горните два пласта тухли са част от тухления под в северния кораб на базиликата. При достигане на кота 162,90 м н. в. в северния външен зид на базиликата и в преградния зид между наоса и притвора в западния профил на сондажа е открит банкет. Той може да бележи по-ранен период на функциониране на базиликата или разширяване на фундамента с цел по-добро поемане и разпределение на натиска. На 0,35 м под този банкет в профила се разграничават няколко редуващи се тънки ивици, които биха могли да съответстват на пода или на подложката на ходовото ниво на този по-ранен етап на функциониране на църквата, с който е свързан банкетът. Върху хоросана, с който са обмазвани зидовете, се забелязват различни следи, останали от майсторите – от инструменти и отпечатък от тъкан. В северния зид има стъпаловидна фуга, която се проследява по протежение на цялата височина на зида. Северният и западният зид на наоса са конструктивно свързани в субструкция, като са видими строителните траншеи от градежа на основите. В същия пласт се проследява вкопаване от предполагаемо скеле, което е служело за строителството на зидовете на базиликата. От този пласт надолу камъните от зидовете са с по-различна техника на обработка – те са по-остри, разстоянията между отделните камъни не са запълвани, което е довело до големи празнини, характерно за субструкцията

на зидовете. Сондажът изчерпва напълно културните пластове на това място и е достигната материковата скала, върху която е построена базиликата. Теренът (скалата) има естествена денивелация от югоизток на север/северозапад.

През 2023 г. е частично проучена източната половина на централния дял на атриума (кв. J6-4 и J5-24), където на кота 163,51 м н. в. е разкрит неговият плочник. Той е оформен от големи, добре изгладени правоъгълни каменни плочи, аналогични на тези в притвора, докато портикът от север е с тухлено покритие. Каменният плочник е запазен в югоизточния ъгъл на атриума, в пространство с дължина 3,10 м и ширина 1,40 м, което продължава на запад в непроучената засега зона (обр. 1, 3). Северно от този участък плочникът и хоросановата подложка са разрушени. На кота 163,13 м н. в. там се достига до ниво от сбита жълта пръст, върху която има голяма концентрация от фрагментирани прозоречни стъкла и въглени, бележещи разрушение от силен локален пожар. След прозорците е рухнала останалата част от притвора, за което свидетелстват падналата върху пласта с въглени и стъкла мраморна колона (диаметър 0,45 м и запазена дължина 2,04 м), няколко големи фрагмента от мраморни двустранно релефно орнаментирани плочи (обр. 4) и от една транзена с мотив „рибени люспи“, открити на различни места пред стълбището. Идентичен пласт от около 1 см сбита жълта пръст, покрита с въглени и стъкла, се регистрира и върху запазената част от плочника. Подстъпът от атриума към нартекса се е осъществявал чрез монументално тристъпално стълбище, което се проследява по цялата дължина на атриума, като прекъсва при пиластъра пред преградния зид между централния дял на атриума и северния портик (обр. 2, 3). Пиластърът (широчина 1,10 м и дебелина 0,45 м) е изграден от добре оформени квадри и е запазен до кота 164,43 м н. в., с измазани с бял хоросан фуги. Фундаментът му е от ломени камъни.

Обр. 3. Монументално стълбище между атриума и притвора на базилика № 2

Fig. 3. Monumental stairs between the atrium and the narthex of basilica No. 2

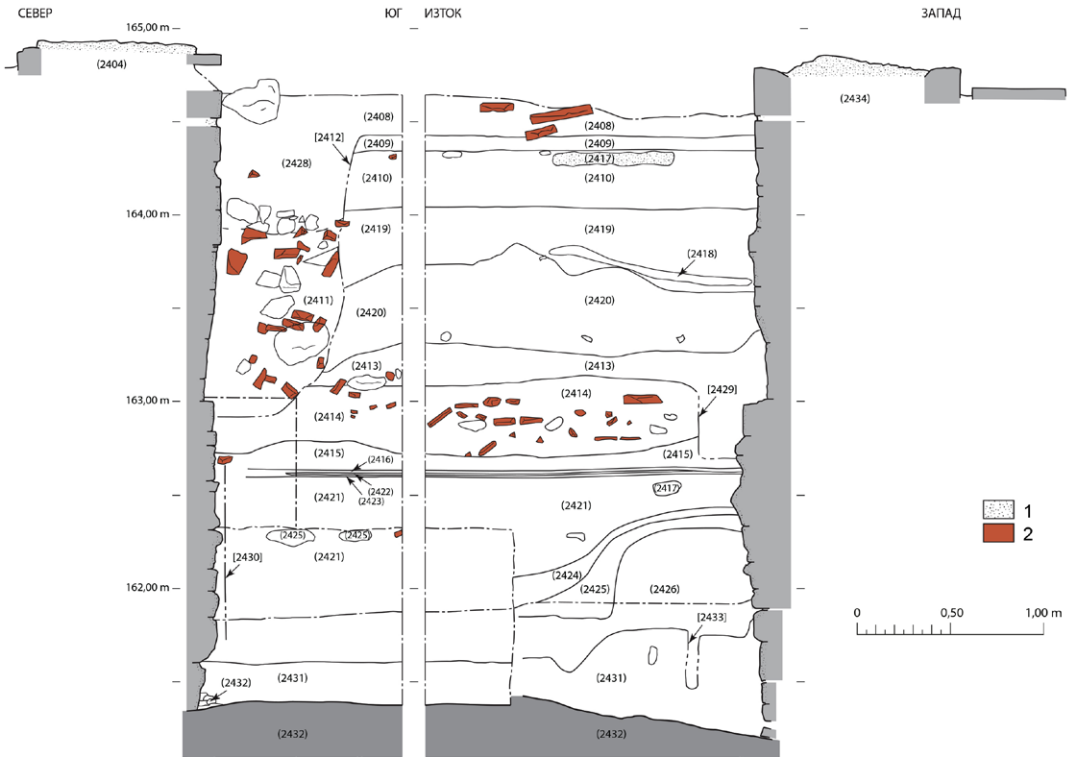

Обр. 4. Мраморна преградна плоча, открита пред притвора

Fig. 4. Marble partition slab found in front of the narthex

Разкрит е преградният зид между атриума и притвора, носещ монументална колонада. Изграден е от обработени камъни с хоросанова спойка. На западната му фасада са запазени следи от измазване с бял хоросан, а между вътрешната му стена и плочника на притвора бяха открити незначителни фрагменти от стенопис с жълт цвят. Ширината му е 1,08 м. Запазен е на височина до 0,90 м.

Разкрита е частично централната част на западната стена на атриума в полуквадрат J5-22. Проучванията в този участък, който е в линията на централната ос на базиликата, имаха за цел да проверят наличието на вход от запад. Фундаментът на стената е широк 0,93 м. Изграден е от обработени лицеви камъни и емплектон от ломени камъни на глинена спойка. На кота 163,42 м н. в. напречно на стената лежи голяма каменна плоча широка 0,63 м и дебела 0,40 м. Тя продължава извън ширината на зида и до нея е долепена втора подобна плоча, продължаваща в западния профил на полуквадрата (обр. 2). Възможно е

Обр. 5. Източен и южен профил на кв. K5-16 в северозападния ъгъл на северния кораб на базиликата (разрези D – D и E – E). Легенда: 1 – хоросан; 2 – строителна керамика (автори: А. Иванов, Н. Бодри)

Fig. 5. East and south profiles of grid square K5-16 in the northwest corner of the north aisle of the basilica (cross-sections D – D and E – E). Key: 1 – mortar; 2 – architectural ceramics

да маркират вход или проход от тунела към атриума, но за изясняване на ситуацията е необходимо да се разшири проучването в западната половина на същия квадрат. На кота 163,30 м н. в. северно от зида се достигна ходовото ниво от сбита жълта пръст, каквото е установено и в другите части на атриума.

Инвентирани са 49 находки – 20 мраморни детайли от литургичните инсталации и архитектурата, 12 монети, главно от V в., стъкло, сребърна гривна, слитъци олово и пр.

През 2023 г. колегите от университета в Лил осигуриха обработката на целия остеологичен материал, събран през петте години работа на международната експедиция на базилика № 2 и западната кула на северната порта; изследването е извършено от Т. Уеслати. Установи се, че в апсидното пространство преобладават остатъците от риби, но общото количество на костни останки там е незначително. Най-многобройни са те в тясното пространство между западната стена на атриума на базиликата и потерната. В този сектор има изобилие от останки от птици и особено от риби. Комбинацията от есетра, сом, шаран и щука се открива само в тази зона. Както видът, така и големината на екземплярите свидетелстват за хранителните навици на привилегировани консуматори, продиктувани от техния социален статус, а вероятно и от изискванията на християнската религия, с предпочитанието към риба в периодите на пост. Към по-ранните пластове от запълнителя на потерната, които предшестват по време изграждането на базиликата (или поне на нейния атриум), се отнасят остеологични останки от значителни порции месо и риба, което може да е индикация за възможна колективна консумация.

ANCIENT CITY OF *ZALDAPA*. BASILICA NO. 2

Georgi Atanasov, Nicolas Beaudry, Albena Milanova, Elio Hobdari, Alexander Ivanov

Summary

In 2023, th excavations were carried out in five new grid squares in the western part of the basilica, revealing parts of the *narthex* and the *atrium* (figs 1, 2). P. Mills (ceramologist) and T. Oueslati (archaeozoologist) took part in the fieldwork The southern half of the central area of the *narthex* was unearthed, as well as a limited section of the adjacent

western end of the central nave (grid squares J6-5 and K6-1). While the *narthex* floor is well preserved, tightly paved with large rectangular limestone slabs laid on white mortar (0.90 – 1.10 × 0.45 – 0.65 × 0.10 – 0.15 m), the floor of the nave had been robbed and only two small fragments of its marble pavement were found in place. A 0.35 m step, formed by two courses of stone slabs and 0.80 m wide, leads from the *narthex* into the nave. The wall between the *narthex* and the nave is 0.95 m wide and preserved to a height of up to 0.43 m.

A trench set in the northwest corner of the northern aisle (grid square K5-16) was excavated to obtain stratigraphic information on the construction of the basilica and its context of erection (fig. 5). The depth reached in the trench was 3.39 m down from the basilica floor and 4.25 m from the present ground level. Bricks found in the first two layers may be part of the pavement of the northern nave of the basilica. A step at 162.90 masl marks either an earlier phase of the building, or a larger foundation meant to support the weight of the wall. The foundation is built directly on the bedrock.

The eastern half of the central part of the *atrium* was partially revealed (grid squares J6-4 and J5-24). Three steps lead from the *atrium* into the *narthex*, through a colonnade that adds to the monumentality of the façade (figs 2, 3). Traces of white mortar plaster were preserved on the outer face of the western wall of the *narthex* (width 1.08 m, preserved height up to 0.90 m). While the north portico is paved with bricks, the *atrium* itself is paved with large stone slabs similar to those in the *narthex* and preserved in the southeast corner of the excavated area (figs 1, 3). Where the pavement had been destroyed, a level of dense yellow soil yielded concentration of fragmented window glass panes and charcoal. A marble column (preserved height of 2.04 m) had collapsed on this layer, facing the stairs, together with several large fragments of ornamented marble slabs (fig. 4).

A portion of the west wall of the *atrium* was partly unearthed in grid square J 5-22. The foundations (0.93 m wide) are built of hewn stones bound in clay. Two large stone slabs protruding from the wall may indicate a passage (figs 1, 2).

Twenty liturgical and architectural fragments of marble were found, as well as 12 coins (mostly 5th c.), a silver bracelet, lead ingots, window glass, etc. A preliminary analysis of the faunal remains indicates a significant consumption of birds and especially fish in the area of basilica No. 2, where remains of sturgeon, catfish, carp, and pike found between the *atrium* and the rampart attest to the consumption preferences of a privileged elite.

Georgi Atanasov, Regional Museum of History – Silistra, geoatal@abv.bg
Nicolas Beaudry, University of Quebec at Rimouski, nicolas_beaudry@uqar.ca
Albena Milanova, Centre for Slavic and Byzantine Studies "Prof. Ivan Duychev" at Sofia University "St Kliment Ohridski", milanova_albena@yahoo.com
Elio Hobdari, Institute of Archaeology, Tirana, elhobdari@yahoo.it
Alexander Ivanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, lupacho@abv.bg

№ 36. АНТИЧЕН ГРАД ЗАЛДАПА. ТЕТРАКОНХАЛНА ЦЪРКВА

Георги Атанасов, Албена Миланова, Александър Харизанов, Елио Хобдари

Редовното археологическо проучване на сектор „Тетраконхална църква" в античния град Залдапа започна през 2019 г. и продължава за четвърта поредна година. Конкретната задача през 2023 г. беше да се установи планът на тетраконхалната църква в южна посока, чрез разкопаването на шест нови квадрата в този сектор (Q15-23, 24, 25 и R15-18, 21, 22). За изясняване на хронологията на обитаване на този градски квартал бяха разширени и проучваните зони в рамките на две по-ранни сгради, локализирани частично под и северно от църквата, в кв. Q15-4 и R15-6, 7 (обр. 1). В проучванията участваха археолозите А. Иванов, К. Клисуранов, К. Косева, Д. Денев и архитект Е. Хобдари.

През този сезон завърши пълното разкриване на нартекса на църквата чрез разкопаване на южната му част, обхващаща кв. Q15-23, 24 и 25. Зидовете му са широки 0,80 м. Градежът е двулицев, с грубо одялани средни и големи каменни блокове, споени с бял хоросан, като на 1,05 м от пода на притвора бяха регистрирани отпечатъци от тухлен ред, преминаващ през цялата дебелина на зида (*opus mixtum*? само във височина). Южният зид на притвора е долепен директно към южната конха, за разлика от връзката на северната му стена, която се осъществява чрез къса напречна стеничка, образуваща „зъбче".

Обр. 1. Аероснимка на тетраконхалната църква в края на разкопките през 2023 г.

Fig. 1. Aerial view of the tetraconchal church at the end of the excavations in 2023

Установено беше, че достъпът в притвора е ставал през четири входа – три от запад и един страничен от юг, какъвто от север липсва. През 2023 г. бяха разкрити два от тях. Единият е южният от трите входа от запад, с ширина 0,90 м (кв. Q15-23) (обр. 1, 4). Около входа има висока концентрация на фрагменти от прозоречни стъкла, животински кости и разнесен човешки скелет. В югозападния ъгъл на притвора, плътно край вътрешното лице на западната стена, е долепен зид на глинена спойка, широк 0,90 м и дълъг 1,20 м. Източното му лице е маркирано с три квадри (кв. Q15-24). Не е изключено това да е фундамент на стълбище към галерия на втори етаж. Подът на нартекса е настлан с тухли (0,40 × 0,40 × 0,04 м) върху подложка от жълта глина.

Входът през южната стена на притвора е по-широк – 1,15 м (кв. Q15-25), разположен в близост до входа от притвора към южната конха на наоса. Югозападният вход между притвора и наоса е бил преграден, скоро след като църквата е престанала да функционира и е била частично разрушена, защото за зазиждането му са използвани мраморна полуколонка с капител от амвона и варовиков корниз, както и обработени камъни, поставени върху два изравнителни реда от тухли с глинена спойка. От двете страни на входа, между коти 175,40 и 174,95 м н. в. са открити архитектурни детайли от ордера (варовиков постамент и мраморен капител-полуфабрикат от южната тройна колонада на деамбулатория,) и от литургичната мебелировка (фрагменти от парапета на амвона, стълбче от олтарна преграда, канцелна плоча). Подът на южната конха е покрит с мозайка от геометрични фигури и кръстове (обр. 2), положена върху пласт от около 4 см розов хоросан. Тя е силно „нагъната“ между коти 174,60 и 174,52 м н. в., с участъци със следи от силен пожар, довел до цветови промени на тесерите и пропадане от периферията към центъра, където има разбити участъци от падналите варовиков корниз и мраморни детайли.

Разкрит беше и вторият вход към южната конха на наоса, от югоизток, близо до петата на апсидата (кв. R15-22). Той е широк 1,17 м и в неговия проход беше паднал коринтски капител-полуфабрикат. Югоизточно от него, извън църквата, на кота 174,67 м н. в. се проследява зид с ширина 0,68 м и установена засега дължина 4,97 м, изграден от ломени камъни, споени с глина. Фундаментът му е оформен от дребни ломени камъни, докато суперструкцията (до кота 175,21 м н. в.) е иззидана от по-добре оформени по-големи камъни, включително сполии.

В западна половина на кв. R15-18 беше разкрита южната част на апсидата. Под документираните в целия сектор два стратиграфски пласта, включващи повърхностен хумусен слой и ниво с деструкции от църковния храм, бяха достигнати останките от запазената на място суперструкция на градежа, каменният цокъл на апсидата и намиращият се на около 0,10 м дълбочина под неговото ниво ниве-

лиращ пласт от сиво-кафява пръст. Разкрито беше източното лице на петстенната апсида, изградена от добре обработени камъни, споени с бял хоросан, подредени в много добре нивелирани редове с цокъл, широк между 0,10 и 0,35 м.

При отнемане на централния профил на църквата (И – З; между квадрати Q15-15 и 20, R15-11, 12 и R15-16, 17) е разкрит изцяло постаментът на Ф-образен амвон с дължина 4,30 м и максимална ширина 1,80 м. Основата се състои от осем отделни части, които са от преупотребени мраморни и варовикови детайли (корнизи и надгробна римска стела със запазен надпис) (обр. 3). Нестабилната връзка между елементите на стилобата е сред вероятните причини за неговото рухване. Южно от него са разкрити нови елементи от мраморната му структура, сред които също има преупотребени материали и вече е възможна пълната му реконструкция. Разкрита е мраморна олтарна маса с размери 1,10 × 0,52 × 0,13 м. На 0,71 м източно от нея беше разкрит мраморният праг пред апсидата, на кота 164,55 м н. в. Той е с размери 1,60 м, ширина 0,095 м височина 0,071 м. На 0,14 м източно от олтарната маса бяха открити осем костици от степен орел. Характерната за останалите църкви в Залдапа крипта тук не беше открита.

Обр. 2. Мозаечен под в южната конха

Fig. 2. Mosaic floor in the south conch

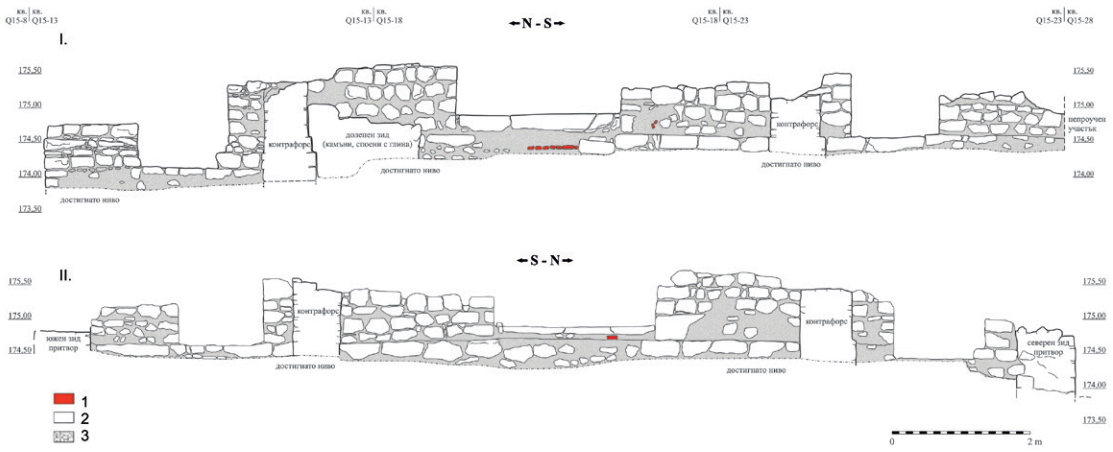

Обр. 3. Мраморен парапет от амвона

Fig. 3. Marble railing of the ambo

Сграда № 1 (кв. Q15-4, Q15-5, Q15-8, Q15-9 и Q15-10). Откритата през 2022 г. по-ранна постройка, разположена непосредствено на север/северозапад от притвора на тетраконхалната църква, беше обозначена през този сезон като сграда № 1. Разкопките бяха съсредоточени в кв. Q15-4 и частично в кв. Q15-5, Q15-9 и Q15-10. Под нивото с деструкции от църквата бяха проучени сегменти от южната и югоизточна част на сграда № 1. Освен документирания през миналата година южен зид (разкрита дължина 11,90 м, ширина 0,65 м), през настоящия сезон бяха установени източният зид на постройката (разкрита дължина 4,90 м, ширина 0,65 м) и южните краища на два вътрешни преградни зида с ориентация север – юг. Установеният засега план включва три помещения (№ 1 – 3). Ширината на помещения № 1 и 2 е съответно 2,70 м и 6 м. Помещение № 2 е условно разделено на западно и източно, поради разделянето му от широко 1 м ребро (север – юг). Разкритите части от двете помещения (№ 1 и 2-изток) бяха запълнени с подравнени опалени деструкции, включващи тегули, имбрици и кирпичи, примесени със светлокафява сбита пръст, разпрашени и отухлени останки от глина. Реконструираният на тяхна база градеж на сградата включва стени с каменен цокъл и глинена спойка, кирпичена надстройка и покритие от тегули и имбрици, лягащи върху дървена конструкция.

Откритите засега монети в пласта над трамбования под на постройката предполагат най-обща датировка в рамките на IV в. След загиване на сградата, вероятно в пожар (може би локален), нейните останки са подравнени преди градежа на тетраконхалната сграда. Откритите в горния край на подравнителното ниво и непосредствено под горното ниво с деструкции монети са с предварителни датиров-

Обр. 4. Западен зид на притвора на тетраконхалната църква; I – външно лице; II – вътрешно лице. Легенда: 1 – строителна керамика; 2 – камък; 3 – хоросан (автори: К. Косева, А. Харизанов)

Fig. 4. West wall of the narthex of the tetraconchal church; I – outer face; II – inner face. Key: 1 – architectural ceramics; 2 – stone; 3 – mortar (authors: K. Koseva, A. Harizanov)

Обр. 5. Сондаж в сграда № 2

Fig. 5. Trench in building No. 2

ка във втора – трета четвърт на V в.

Сграда № 2 (кв. R15-6, R15-7 и R15-12). През 2023 г. беше продължено и проучването на опиращата до северната конха и апсидата на църквата вероятно по-ранна сграда, обозначена като № 2. За установяване на нейната хронология беше заложен сондаж, който на юг обхваща зоната покрай източния зид на сграда № 2 и северната стена на апсидата, а на запад беше трасиран северно от източното лице на контрафорса между апсидата и северната конха на църквата (обр. 5).

Под нивелиращ пласт от жълтеникаво-кафява сбита пръст, примесена с фрагменти строителна керамика и камъни, бяха достигнати останки от два, вероятно строителни изкопа, запълнени плътно с деструкции. По-малкият, с ширина 0,50 – 0,60 м, беше разкрит до северния зид на сграда № 2 и изглежда свързан или с нейния първоначален градеж, или с нейно преустройство и надзиждане. Вторият изкоп, северно от стената на контрафорса и апсидата, най-вероятно е свързан със строежа на последните. В запълнителя на двата изкопа се открива голямо количество разпрашен хоросан, фрагменти от тегули и тухли, и камъни, някои с останал по тях полепнал хоросан.

Горните нива на двата изкопа опират в пласт от сиво-кафява сбита глинеста пръст, примесена с въглени, вероятно свързани с обитаването на пространството в сграда № 2 от предхождащия църквата период. Под долния край на северния и част от южния строителен изкоп се разкрива нов пласт от сходна на цвят и консистенция сиво-кафява до тъмнокафява сбита глинеста пръст с материали, докато под южната част на южния е установен продължаващ в дълбочина пласт с деструкции с хоросан, запълващ вкопаване с четвъртит план.

Долното ниво със сиво-кафява до тъмнокафява пръст лежи върху трамбовка – остатък от подово ниво, свързано най-вероятно с предхождащ изграждането ѝ стратиграфски пласт. Това подово ниво е частично пресечено от положени в приблизителна ориентация запад – изток два човешки ске-

лета (двоен гроб?), които от своя страна са пресечени съответно от ямата с хоросанови деструкции и долния край на източния зид на сграда № 2. От западно разположения от двата скелета са съхранени само части от таза и долните крайници, открити в анатомичен порядък. На изток, ходилата на покойника лягат върху черепа на втори индивид, от който е съхранена само горната част на скелета (череп, горни крайници, торс). На изток останките на втория индивид са пресечени от източния зид на сграда № 2.

Установената засега относителна хронология предполага не по-малко от четири периода на обитаване на тази зона от обекта. Откритите в пластовете с деструкции монети, с предварителна датировка в V и вероятно VI в., дават *terminus post quem* за градежа (или преправката) на църквата в този участък.

ANCIENT CITY OF *ZALDAPA*. TETRACONCHAL CHURCH

Georgi Atanasov, Albena Milanova, Alexander Harizanov, Elio Hobdari

Summary

Six new excavated grid squares (Q15-23, 24, 25, and R15-18, 21, 22) reveal the plan of the southern part of the tetraconch church. The excavation of two earlier buildings, located beneath the church and to the north, was expanded in grid squares Q15-4 and R15-6, 7 (fig. 1) in order to clarify the chronology of the surroundings of the church.

The *narthex* was completely unearthed. Its 0.80 m-wide walls are built with medium-sized to large, roughly hewn stone blocks bound with white mortar. At 1.05 m from the floor of the *narthex*, the imprints of a course of bricks indicate a possible *opus mixtum* in the upper parts of the wall. The south wall of the *narthex* is bound to the southern conch, unlike to the north where a short wall connects the outer wall of the *narthex* to the conch. The *narthex* is paved with tiles set on clay. In its southwest corner, a clay-bound wall (0.90 m wide, 1.20 m long) carried stairs leading up to the gallery.

The *narthex* had three entrances from the west and one from the south, two of which were cleared in 2023: the southernmost access from the west (wide 0.90 m) (figs 1, 4), and the opening in the south wall (wide 1.15 m), near the passage between the *narthex* and the conch.

After the church had ceased to function, this passage had been built up using a marble colonnette from the ambo and a limestone cornice, set on two courses of bricks and clay. On both sides of the entrance fragments of architectural elements (limestone pedestal, semi-finished marble capital, fragments of the ambo balcony, pillar, slabs) were found. The mosaic floor of the southern conch (fig. 2) laid on a 4 cm-thick layer of pink mortar, is heavily damaged and shows traces of fire. A second entrance into the conch was revealed to the southeast.

Excavation of a baulk in the axis of the church revealed the Φ-shaped base of the ambo and other marble elements of its structure (fig. 1, 3).

Building No. 1. The southern, 0.65 m-thick wall of an earlier structure, building No. 1, partly unearthed in 2022 to the north-northwest of the church, was further revealed with new 4.90 m of an east wall and the south ends of two partition walls. The coins over its rammed floor suggest a date in the 4th c. After the building had been destroyed by fire, its ruins had been leveled for the construction of the tetraconchal church. The coins found in the upper end of this leveling provide a *terminus post quem* in the second or third quarter of the 5th c.

Building No. 2. To establish the chronology of building No. 2, partially covered by the north conch and the apse of the church, a trench was excavated against its eastern wall and the apse. Two construction trenches were exposed, the smaller one (0,50 – 0,60 m-wide), along the northern wall of building No. 2, belonging either to its initial construction or, more probably, to its reconstruction. The other trench seems related to the construction of the church. The trench reached a ground level related either to an early phase of the building, or, more likely, earlier than its construction. This level is partially cut by a double grave, laid approximately W – E, which had been in turn cut by a pit and by the east wall of building No. 2 (fig. 5).

The relative chronology suggests no less than four occupation phases in this area, between the beginning of the 4th and the end of the 6th c.

Georgi Atanasov, Regional Museum of History – Silistra, geoatal@abv.bg
Albena Milanova, Centre for Slavic and Byzantine Studies "Prof. Ivan Duychev" at Sofia University "St Kliment Ohridski", milanova_albena@yahoo.com
Alexander Harizanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, harizanov.alex@gmail.com
Elio Hobdari, Institute of Archaeology, Tirana, elhobdari@yahoo.it

№ 37. НААР „ПАУТАЛИЯ – ВЕЛБЪЖД – КЮСТЕНДИЛ“. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ПАРК ГАЛЕРИЯ 2“

Румен Спасов, Веселина Вандова, Николай Спасов

Теренът се ситуира в зона А на НААР „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил“. Намира се в северозападната четвърт на укрепената площ на Пауталия, в равнинната част на града.

Работата протече в два сектора – I и II (обр. 1).

Сектор I. Изследвани са три зони: западна половина на помещения № 1 и № 2 от сграда III, югоизточна част на сграда III (между помещения № 1 и № 2 от изток, крепостната стена от запад и *decumanus* от юг) и участък от северния тротоар на улицата.

Допроучени бяха пластове и вкопани структури от късноантичната епоха. Установено беше нивото на фундиране на зидове, принадлежащи на комплекси от този период.

Установено беше ходовото ниво на терена през II в. Архитектурата от това време е представена от зидове на камък и кал, с ширина 0,50 – 0,60 м, запазени до 0,40 м във височина, които принадлежат на комплекси, преминаващи извън границите на изследваната площ.

В зоната на северния тротоар на *decumanus*, в сондаж с размери 3,20 м (запад – изток) × 1 м беше разкрит тухлен канал с ориентация север – юг (обр. 2). Светлият отвор на канала има ширина 0,46 м, а дъното е на дълбочина 2,80 м.

Теренна консервация. Ремонтиран беше навесът от поликарбонатни елементи (дължина 12,20 м, ширина 2 м), изграден над крепостната стена през 2020 г. Северозападният ъгъл на сектора също беше уплътнен с поликарбонатни сегменти. Възстановена беше обрушената каменна зидария (изградена през 2021 г.), която укрепва югозападния ъгъл на сектора. Обработени с препарат за защита от гъби, мъх, бактерии, лишеи, микроорганизми и др. бяха зидовете от античната и късноантичната епохи.

Сектор II. Градежът на кула Е1 е изследван до 0,80 м в дълбочина спрямо линията между субструкция и суперструкция (обр. 3). Основата на фортификационното съоръжение е в *opus caementicum*.

Южно от кулата беше разкрито съоръжение (кладенец?), изградено от керамични тръби с диаметър 0,60 м.

Регистрирани и изследвани са пластове от римската епоха. Установени са две ходови нива на терена през II – III в. И тук, както в сектор I, архитектурата е представена от зидове на камък и кал, които принадлежат на комплекси, преминаващи извън рамките на изследваната площ.

Теренна консервация. Крепостната стена беше покрита с геотекстил и допълнително защитена

Обр. 1. Общ изглед на сектори I и II (снимка А. Йорданова)

Fig. 1. General view of sectors I and II (photo A. Yordanova)

Обр. 2. Канал в зоната на северния тротоар на decumanus (снимка Р. Спасов)

Fig. 2. Sewer in the area of the north sidewalk of the decumanus (photo R. Spassov)

Обр. 3. Източно лице на кула E1 (снимка Р. Спасов)

Fig. 3. Eastern face of tower E1 (photo R. Spassov)

Обр. 4. Керамична паница (II в.), намерена в сектор II (снимка Р. Спасов)

Fig. 4. Ceramic bowl (2nd c.) found in sector II (photo R. Spassov)

Обр. 5. Бронзова монета, Максимиан (295 – 299 г.) (снимка Р. Спасов)

Fig. 5. Bronze coin, Maximian (295 – 299) (photo R. Spassov)

чрез монтиране на едноскатно покритие от поликарбонатни елементи. Конструкцията има дължина 15 м и ширина 1,30 м. Северният и източен профили на сектора бяха защитени от обрушване чрез покритие с геотекстил. Обработени с бактерициди бяха зидовете на комплекси от античната и късноантичната епохи, крепостна стена и кула. Разкритите структури в сектора бяха консервирани с геотекстил, полиетилен и частично засипване (по предписание от специалист по реставрация и консервация).

Сред находките, намерени при проучването, преобладават предмети на бита, керамични съдове (обр. 4) и монети (обр. 5). По-нататъшната работа на обекта трябва да продължи с проучване на сектори III и IV, разположени западно от изследваните досега.

PAUTALIA – VELBAZHD – KYUSTENDIL NATIONAL ARCHITECTURAL AND ARCHAEOLOGICAL RESERVE. PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF "PARK GALERIA 2" SITE

Rumen Spassov, Vesselina Vandova, Nikolay Spassov

Summary

The studied terrain is located in the northwestern quarter of the fortified area of *Pautalia*. The excavations in 2023 took place in two sectors: I and II (fig. 1).

The results of the study in sector I can be summarised as follows.

- The foundation level of the walls of the late Roman complexes were reached.

- Late Roman period layers were fully studied. The 2nd c. walking level was discovered. The architectural appearance of the buildings during that period comprised walls made of stones and mud bonding. They were 0.50 – 0.60 m wide and their preserved height was 0.40 m. They belonged to complexes that extend beyond the boundaries of the studied area.

– A sewer constructed of bricks was discovered under the north pavement of the *decumanus*. It was north – south oriented (fig. 2). Its internal space was 0.46 m wide and its floor was located at a depth of 2.80 m.

The field conservation of the structures in this sector consisted of repairing of the shield made of polycarbonate elements, restoring the crumbled stone walls and a treatment with bactericide agent of the Roman and late Roman walls.

The main results of the study in sector II are as follows.

- Tower E1 was studied to a depth of 0.80 m below the lowest level of the superstructure (fig. 3). The foundation of the wall was made in *opus caementicum*.

- An unidentified structure (a well?) was located south of the tower, constructed of ceramic pipes with a diameter of 0.60 m.

- Roman period layers were registered and studied. Two 2nd – 3rd c. walking levels were established. Likewise the situation in sector I, the walls were made of stones and mud bonding, and they belonged to complexes that extend beyond the boundaries of the studied area.

The field conservation in this sector comprised a bactericide treatment of the Roman and late Roman walls, the curtain wall and tower E1; protecting the walls and the cross-section of the terrain with geotextile; mounting of polycarbonate shield over the curtain wall (the construction is 15 m long and 1.30 m wide).

Among the the small finds, household items, ceramic vessels (fig. 4) and coins (fig. 5) prevailed.

Rumen Spassov, Regional Museum of History – Kyustendil, rumenspassov@abv.bg
Vesselina Vandova, Regional Museum of History – Kyustendil, v.vandova@abv.bg
Nikolay Spassov, tdsnisf@gmail.com

№ 38. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „ОТЕЦ ПАИСИЙ“ № 31, КЮСТЕНДИЛ

Димитринка Павлова, Венета Генадиева

Повод за спасителните археологически разкопки, проведени през септември и октомври 2023 г., беше инвестиционно намерение за строеж на сграда в поземлен имот с идентификатор 41112.503.912 по кадастралната карта на гр. Кюстендил, УПИ II-2634, кв. 176. В екипа участваха специалисти от РИМ – Кюстендил: Р. Стоянова, Л. Желязков, А. Стоянов, Д. Камберова, инж. Д. Атанасова. Обработката на нумизматичния материал е направена от д-р С. Филипова.

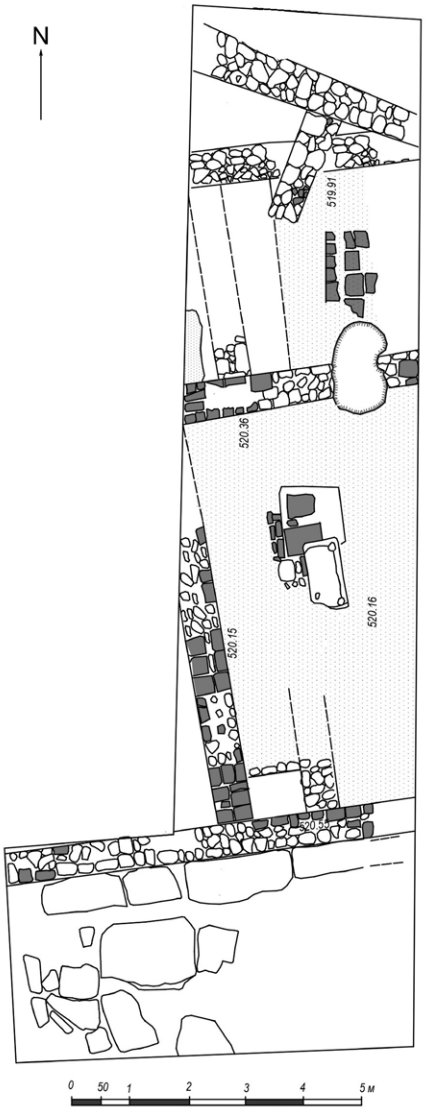
Теренът попада в границите на „Античен и късноантичен комплекс – част от декуманус и кардо с кръстовища и прилежащи сгради“, бивши обекти „Читалище Братство“ и „Дом на съветите“, със статут на единична археологическа недвижима културна ценност в НААР „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил“.

Проучваният обект е ситуиран в западната половина на укрепената част на Пауталия. Археологическите разкопки бяха извършени върху площ от 100 – 120 кв. м, като обхващаха проектира-

Обр. 1. Обект на ул. „Отец Паисий“ № 31, Кюстендил“, поглед от юг (снимка Л. Желязков)

Fig. 1. Site at 31 Otets Paisiy Str., Kyustendil, view from south (photo L. Zhelyazkov)

Обр. 2. Общ план на обекта на ул. „Отец Паисий“ № 31, Кюстендил“ (автори: Р. Стоянова, Д. Атанасова)

Fig. 2. General plan of the site at 31 Otets Paisiy Str., Kyustendil (authors R. Stoyanova, D. Atanasova)

ния терен за строеж на сградата от 60 кв. м и съседния парцел, предвиден за паркинг. Разширяването на площта за проучване се налагаше с оглед позицията на парцела. Той отстои на около 15 м източно от обект „Читалище Братство“, където през 1988 г. е проучен и консервиран участък от декуманус максимус на Пауталия (Спасов и др. 1989), и на същото разстояние от западната крепостна стена, проучвана през 2010 г. (Грозданов, Дянкова 2011). Строителното петно е компрометирано от построена през 1922 г. къща и помощната постройка към нея, прилепена от южната ѝ страна.

Изкопът има Г-образни очертания, в дългата си част е с размери 18 м × 5 м и ориентация север – юг (сектор А), а късото рамо е ориентирано изток – запад и е с дължина 7 м и ширина 3,80 м (сектор Б). В основите на премахнатата къща от 1922 г. има преизползвани антични строителни елементи – квадрови блокове, база за колона, фрагменти от колони. В сектор А, от север, на дълбочина 1,60 м се разкриха зидове от османския период, а на юг, на дълбочина 1,90 м – две помещения от късноантична сграда, която се развива в източна посока и попада под къщата, граничеща с проучвания терен (обр. 1).

Късноантичният зид от запад е с дължина 5 м и има вход с широчина 1,30 м към помещение (обр. 2). Градежът е в опус микстум. Стената няма конструктивна връзка с южния зид, който е долепен до бордюрните блокове на декуманус максимус на антична Пауталия. Декуманусът е разкрит в сектор Б, на дълбочина 2,30 – 2,50 м от съвременния терен. Блоковете от бордюра са три на брой, с обща дължина 6,20 м, ширина 0,50 м и дебелина 0,47 м. Запазени са две каменни плочи с дължина 1,60 м и ширина 1,10 м от настилката на улицата, както и по-малки плочи, служещи за пълнеж. В западния и южния профил има деструкции от антична постройка (обр. 1). Достигната е дълбочина 3,05 м (519,73 м н. в.).

Бронзови монети от II в., III – IV в. и до началото на VI в. са намерени в южната част на помещение 2, на плочите и около бордюрите на декуманус максимус в сектор Б. На обекта основно присъства строителната керамика, битовата е сравнително малко и в силно фрагментирано състояние. Според монетите, техниката на градеж на зидовете и проучената разкрита част от декуманус максимус на Пауталия обектът може да се датира в широките хронологични рамки II – VI в.

Литература

Грозданов, Дянкова 2011: Д. Грозданов, Г. Дянкова. Спасително археологическо проучване на обект в защитена зона „А“ на НААР „Пауталия-Велбъжд-Кюстендил“, ул. „Гороцветна“, гр. Кюстендил. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 328 – 330.

Спасов и др. 1989: Р. Спасов, В. Вандова, Ю Фърков. Разкопки в Кюстендил. – Археологически открития и разкопки през 1988 г. Кърджали, 1989, 133 – 135.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 31 OTETS PAISIY STR., KYUSTENDIL

Dimitrinka Pavlova, Veneta Genadieva

Summary

The archaeological excavations are necessitated by the upcoming construction of a new building in land plot No. 41112.503.912 in the town of Kyustendil, regulated plot II-2634, square 176.

The plot is situated within the boundaries the *Pautalia* –Velbuzhd – Kyustendil National Architectural and Archaeological Reserve, and is part of a complex of an intersection of *decumanus maximus* and a *cardo,* with adjacent buildings (former "Chitalishte Bratstvo" and "Dom na Savetite" archaeological sites).

The studied site is located in the western half of the fortified part of *Pautalia*. The archaeological excavations are carried out in a total area of 100 – 120 m^2, covering a 60 m^2 area designated for the construction of the building and the neigbouring area intended for a parking space. Within the plot, a building has been constructed in 1922, and it has disturbed the archaeological strata.

The outline of the site is L-shaped, divided into two sectors – sector A, measuring 18 × 5 m, north – south oriented, and sector B, measuring 7 × 3.8 m, east – west oriented (fig. 1). Reused Roman architectural elements are found in the foundations of the building from 1922 – ashlar stones, a column base, fragments of columns. In the northern part of sector A, at a depth of 1.60 m, walls from the Ottoman period are revealed. In the southern part, at a depth of 1.90 m, two rooms of a late antique building that extends eastwards, beyond the boundaries of the site, are found.

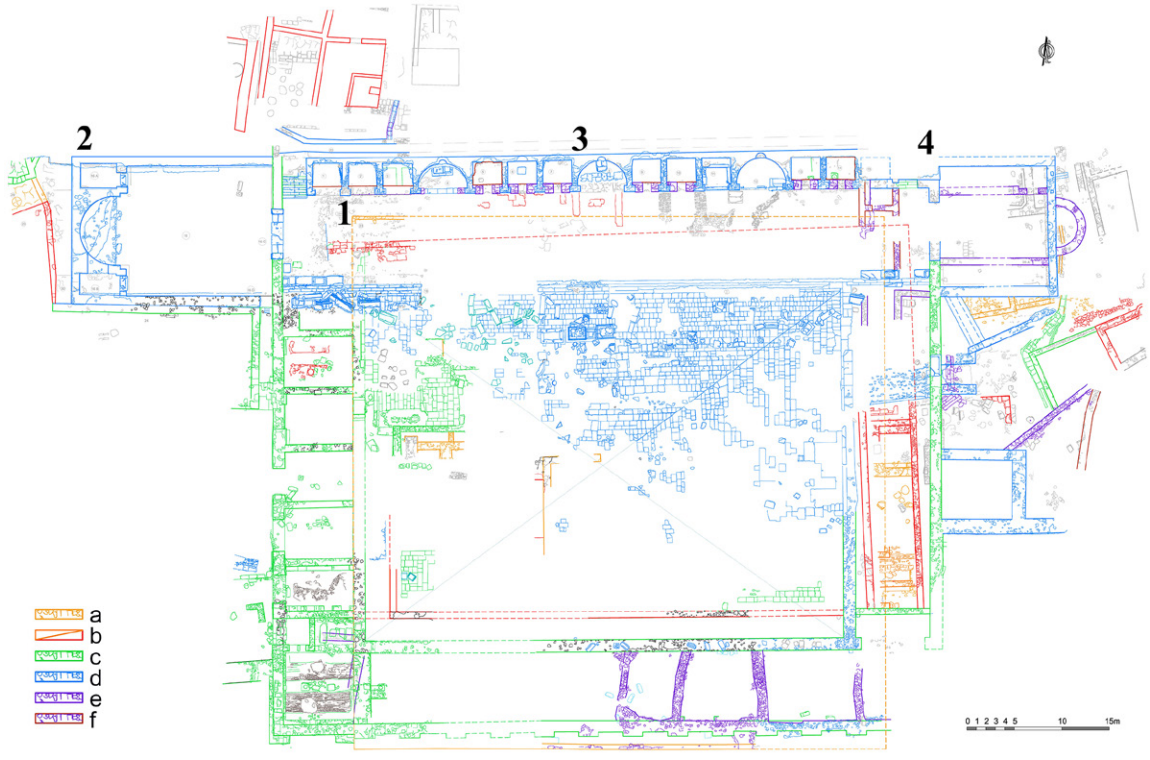
The excavated late antique wall, north – south oriented, is 5 m long and has an entrance with a width of 1.30 m, leading to a room. The construction is made using *opus mixtum* technique. The wall has no structural connection with the southern wall, which is immediately adjacent to the curbs of the *decumanus maximus* of *Pautalia* (fig. 2). The *decumanus* is unearthed in sector B, at a depth of 2.30 – 2.50 m from the modern terrain. Three curb stones are preserved, with a total length of 6.20 m, width of 0.50 m, and 0.47 m thick. Two slabstones with a length of 1.60 m and a width of 1.10 m are also discovered at the street, as well as smaller slabs used for filling. In the western and southern cross-sections of the site, remains of an ancient building are visible (fig. 1). A depth of 3.05 m (519.73 masl) is reached at the site. According to the coins, the construction technique of the walls, and the uncovered part of the *decumanus maximus*, the site can be dated to a broad time span of the 2nd to the 6th c.

Dimitrinka Pavlova, Regional Museum of History – Kyustendil, d_pavlova@abv.bg
Veneta Genadieva, Regional Museum of History – Kyustendil, venge@abv.bg

№ 39. ХЕРАКЛЕЯ СИНТИКА – ПРОУЧВАНЕ НА ФОРУМА

Людмил Вагалински

Проучването продължи общо 60 дни през май и юли 2023 г. с финансиране от Община Петрич. Екип: гл. ас. д-р Л. Трайкова (НАИМ – БАН, заместник-ръководител), В. Петков (Сандански), Г. Лазарски (Археологически музей – Сандански), А. Динев (ЮЗУ „Неофит Рилски“), А. Радков (СУ „Св. Климент Охридски“). Допринесоха: д-р Х. Иванова-Анаплиоти (Университета в Цюрих) и гл. ас. д-р Л. Грозданова (СУ „Св. Климент Охридски“) - нумизматично разпознаване; гл. ас. д-р Н. Шаранков (СУ „Св. Климент Охридски“) – епиграфика; арх. М. Каменова (София) – архитектурно и геодезично зас-

Обр. 1. Хераклея Синтика, план на форума; 1-4 – места, проучвани през 2023 г.; a – елинистически период; b – I селищен период; c – II селищен период; d – III селищен период; e – IV селищен период; f – V селищен период (автори: М. Каменова, Л. Вагалински)

Fig. 1. Heraclea Sintica, plan of the forum; 1-4 – areas studied in 2023; a – Hellenistic period; b – I settlement period; c – II settlement period; d – III settlement period; e – IV settlement period; f – V settlement period (authors: M. Kamenova, L. Vagalinski)

немане; докторант Т. Тодоров (НАИМ – БАН) – археозоологична експертиза; проф. д. изк. н. Ю. Вълева (София) – антични стенописи; доц. д-р Ц. Попова (НАИМ – БАН) – археоботанично изследване.

Разкопките бяха наложени заради изпълнение на проект на Община Петрич за трайно представяне и социализиране на форума. Работихме по неговата северна граница (обр. 1.1-4).

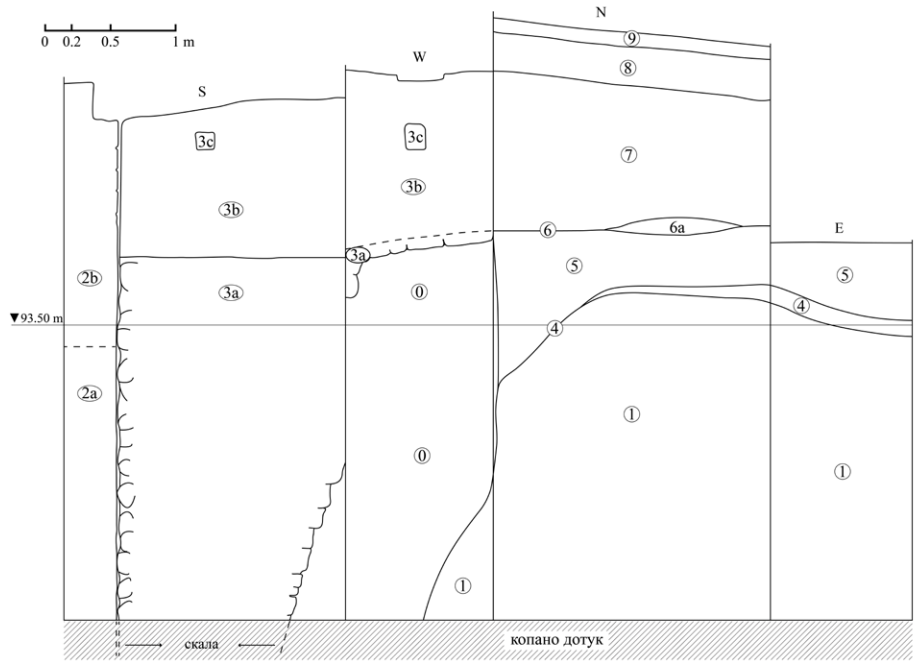
Разширихме дълбок сондаж, където през 2015 – 2016 г. установихме първата вражеска атака срещу Хераклея (обр. 1.1), която датирахме в края на IV в. пр. Хр. (Вагалински 2022, 20). Новооткрита стратифицирана монета на Касандър уточнява времето на нападението – след 305 – 297 г. пр. Хр. Възможно е не околни траки (меди и синти), а династични междуособици след смъртта на владетеля да са причинили разрушения в града.

Чрез пореден дълбок сондаж (обр. 1.2) разбрахме, че северозападният ъгъл на гражданската базилика (обр. 2.2) е бил подпрян отвън с Г-образна стена (обр. 2.3), издигната около 400 г. (четвърти селищен период), след силното земетресение в края на IV в. (след 388 г.).

Доразкрихме старателно изградения и измазан канал, извеждал в края на III – втора четвърт на V в. (трети и четвърти селищни периоди) отпадните води от квартал, разположен върху южния склон на хълма Кожух (обр. 2.3, обр. 3).

В североизточния ъгъл на форума проучихме двуделна сграда, иззидана след средата на I в. (обр. 2.4, обр. 4). Тя преживяла преустройства и две опожарявания (обр. 5.11, 13), горното от които сложило край на втори селищен период (след 282 г.). Нейната източна стена била подсилена между 319 г. и 388 г. Засега не можем да определим аргументирано предназначението на тази обществена постройка. Източно от нея попаднахме на каменен градеж с вкопан питос, чиято датировка е в IV в. (обр. 4).

Успяхме да изследваме и заснемем дългия засводен канал с посока север – юг в участъка между вливането му в *cloaca maxima* (крайна южна точка от трасето на канала) и мястото, където в него се включва от запад споменатият измазан канал. Този засводен канал преминава косо под североизточния ъгъл на форума (обр. 1) и продължава нагоре по склона на Кожух.

Обр. 2. Хераклея Синтика, стратиграфски профили на сондаж до гражданската базилика; виж обр. 1.2: 0 – скала; 1 – пласт опожарени рушевини, насип от края на II селищен период, нахвърлян от строителите на гражданската базилика от III селищен период в нейната строителна траншея и в неравностите на скалата (битова керамика, вкл. червенолакова римска и глазирана, неголеми ломени камъни, строителна керамика, животински кости, буци бял хоросан, много, но разпръснати въглени, хромели); 2 – северозападен ъгъл на гражданската базилика от III селищен период: дялани и ломени полуобработени камъни на здрав бял хоросан; 2a – повърхностите са измазани с бял хоросан, в дълбочина ъгълът продължава до здрава скала, която не сме достигнали; 2b – само фугите са измазани с бял хоросан; 3 – подпорна стена от IV селищен период, укрепваща северозападния ъгъл на гражданската базилика – Г-образна структура на конструктивна връзка; 3a – субструкция на (3): ломени камъни на бял хоросан, отделни тухли и керемиди; 3b – суперструкция на (3): дялани и ломени камъни на бял хоросан; 3c – отвори за строително скеле, преминаващи през цялата дебелина на (3); 4 – жълто-кафява глина, дневна повърхност на (2); 5 – рушевини на (2): сиво-кафява рохка пръст, пръснати въглени, битова и строителна керамика, малки ломени камъни, животински кости, бучки бял хоросан. Този пласт е смесен с насип от свлечени по склона по-ранни материали от II селищен период. В резултат на земетресението от края на IV в. теренът е пропаднал рязко на запад, което е наложило изграждането на (3); 6 – дневна повърхност на (3); 6a – буци хоросан, нападали при изграждането на (3); 7 – опожарени рушевини на (3): ивици пепел и въглени, ивица от слабо отухлен кирпич, фрагменти битова и строителна керамика, животински кости, бучки бял хоросан; 8 – насип, свлякъл се по склона; 9 – хумусизирана пръст. (автори: Л. Вагалински, Л. Трайкова)

Fig. 2. Heraclea Sintica, stratigraphic cross-sections of a trench by the civic basilica; see fig. 1.2 (authors: L. Vagalinski, L. Traykova)

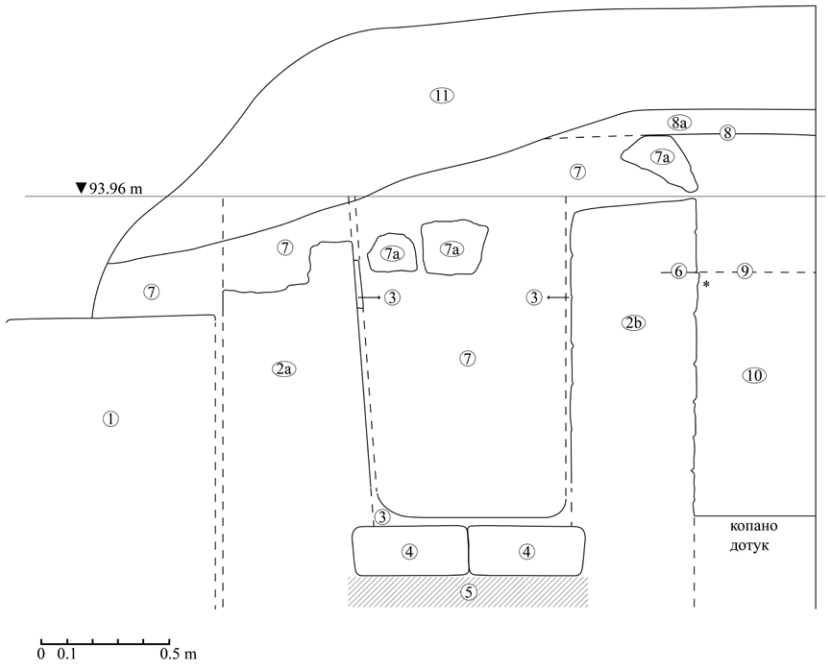
Сред находките се отличават: мраморна оброчна плоча на Тракийския конник, качествено скулптирана в 214 – 215 г., мраморна оброчна плоча на Артемида, теракота, представяща Ерос и Психея[1].

Като цяло, разкопките през 2023 г. потвърдиха създадената по археологически път хронология на Хераклея Синтика (Вагалински 2022).

Изследвани са над 1700 животински кости. Повечето намерихме в археологически контексти от римския императорски период. Сред тях преобладават останки от свиня (*Sus domesticus*), следвани от тези на овца/коза (*Ovis aries/capra hircus*) и говедо (*Bos taurus*). За първи път класирането по количество животински кости от елинистическия период е точно обратно на предходното. Този археозоологичен резултат се нуждае от бъдещи потвърждения. Обичайно, костите на диви животни са малко на брой.

Археоботанично проучване установи използване на бук в средата на III в. пр. Хр.

[1] Информация за двете оброчни плочи и за теракотата може да се намери на https://www.facebook.com/ArhBul

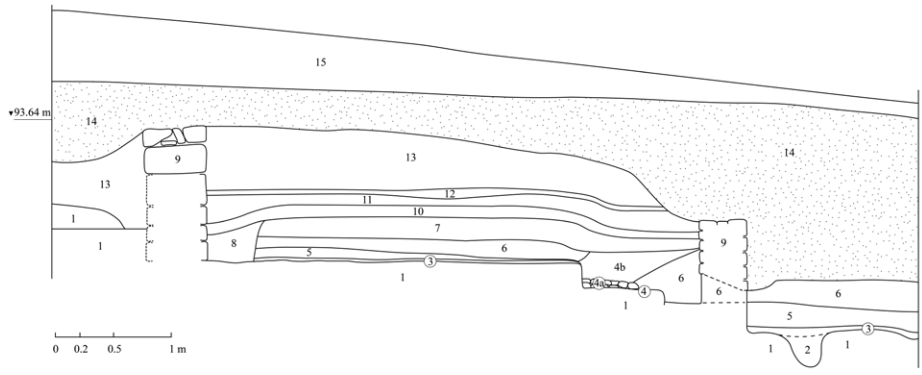
Обр. 3. Хераклея Синтика, западен стратиграфски профил на канал и на околния културен пласт; виж обр. 1.3: 1 – северна стена на IX верижно помещение на северния портик на форума от III период; 2a – южна стена на канала изток – запад: от малки тухли с дебелина 2 см, споени с хидрофобен хоросан; 2b – северна стена на канала изток – запад: от ломени камъни, споени с бял хоросан; 3 – хидрофобна мазилка върху стените и пода на канала; 4 – дялани камъни, образуващи пода на канала; 5 – подложка на канала, малки ломени камъни, споени и залети с бял хоросан; 6 – банкет на канала; 7 – запълване на канала с насип, най-вероятно през V селищен период: сиво-кафява пръст, неголеми пръснати фрагменти битова керамика, отделни животински кости, ломени и дялани камъни (някои доста големи), монети, керамични тежести и една оловна за вертикален стан, костени игли за коса, гвоздеи, строителна керамика; 7a – ломени камъни; 8 – дневна повърхност на V селищен период, върху нея лежи пласт от рушевини (8a: керемиди, въглени, битова керамика, неотухлен кирпич); 9 – предполагаема дневна повърхност на III селищен период; 10 – рохък светлокафяв пласт: ломени камъни, строителна керамика, бучки бял хоросан; 11 – насип по склона: светлокафяв пласт с различна плътност, със смесени антични и съвременни материали (автори: Л. Вагалински, Л. Трайкова)

Fig. 3. Heraclea Sintica, western stratigraphic cross-section of a sewer and the adjacent cultural layer; see fig. 1.3 (authors: L. Vagalinski, L. Traykova)

Обр. 4. Хераклея Синтика, план и разрез на обществена сграда, I – IV в.; виж обр. 1.4 (автор М. Каменова)

Fig. 4. Heraclea Sintica, plan and cross-section of a public building, 1st – 4th c.; see fig. 1.4 (author M. Kamenova)

Обр. 5. Хераклея Синтика, северен стратиграфски профил в обществена сграда, I – IV в.; виж обр. 1.4 и обр. 4: 1 – скала; 2 – дупка за кол(?), запълнена с пепел; 3 – подово ниво от жълта глина; 4 – легло, изсечено в скалата за стена север – юг, на която принадлежат (3), (4а) и (5); 4а – долен край на стена от ломени камъни на бял хоросан; 5 – пожар на (3) и (4а); 6 – заравнителен пласт от жълта глина; над (4а) има остатъци от нейното разграждане (4b); 7 – сиво-черен опожарен пласт: въглени, пепел, керемиди, ломени камъни, бучки бял хоросан; 8 – строителна траншея за (9); 9 – сграда, изградена от обработени и ломени камъни на бял хоросан с вход и праг в западната стена; 10 – подово ниво на (9) от жълта глина; 11 – пожар на (9): сив пласт с въглени, пепел, керемиди, бучки бял хоросан; 12 – второ подово ниво на (9) от жълта глина; 13 – пожар на (9) върху (12): сив пласт с много пепел, отухлен кирпич, керемиди, бучки здрав бял хоросан, отделни дребни ломени камъни; 14 – съвременна яма за грабеж на камъни; 15 – сиво-кафяв насип, свлечен по склона, със съвременни и антични материали (автори: Л. Вагалински, Л. Трайкова)

Fig. 5. Heraclea Sintica, northern stratigraphic cross-section in a public building, 1st – 4th c.; see fig. 1.4 and fig 4. (authors: L. Vagalinski, L. Traykova)

Литература

Вагалински 2022: Л. Вагалински. Хераклея Синтика. История чрез археология (Archaeologia Bulgarica Supplement, 4). София, 2022.

HERACLEA SINTICA – SURVEY OF THE *FORUM* DURING 2023

Lyudmil Vagalinski

Summary

The excavations were carried out for a total of 60 days in May and July 2023, with funding from the Municipality of Petrich. We worked at the northern border of the *forum* (fig. 1.1-4). We expanded an old deep trench (fig. 1.1), where in 2015 – 2016 we established the first hostile attack on *Heraclea* which we dated to the end of the 4th c. BC (Вагалински 2022, 20). A newly discovered stratified coin of Cassander specifies the time of the attack – after 305 – 297 BC. It is possible that not the neighbouring Thracian tribes (Maedi and Sinti), but dynastic infighting after the death of the ruler have caused the destruction in the city. Through another deep trench (fig. 1.2) we found out that the northwestern corner of the civic basilica (fig. 2.2) was supported from the outside with an Г-shaped wall (fig. 2.3), erected around AD 400 (fourth settlement period) after the strong earthquake at the end of the 4th c. (after AD 388). We unearthed a well-constructed and plastered sewer – during the period between the end of the 3rd and the second quarter of the 5th c. (third and fourth settlement periods). The sewer conveyed wastewater from a district located on the southern slope of the Kozhuh hill (fig. 2.3, fig. 3). In the northeastern corner of the *forum* we studied a bipartite building, constructed after the mid-1st c. (fig. 2.4, fig. 4). It underwent reconstructions and suffered two fires (fig. 5.11.13), the more recent one of bringing the second settlement period (after AD 282) to an end. Its eastern wall was reinforced between AD 319 and AD 388. East of it, we came across a stone construction with a dug-in *pitos* dated to the 4th c. (fig. 4).

Among the finds are distinguished: a marble votive plaque of the Thracian Horseman, dated to AD 214 – 215; a marble votive plaque of Artemis; terracotta representing Eros and Psyche. In general, the excavations in 2023 confirmed the archaeologically created chronology of *Heraclea Sintica* (Вагалински 2022).

More than 1 700 animal bones were examined – most of them found in archaeological contexts from the Roman

imperial period. Among them, remains of swine (*Sus domesticus*) predominate, followed by those of sheep/goat (*Ovis aries / capra hircus*) and cattle (*Bos taurus*). For the first time, the ranking by amount of animal bones from the Hellenistic period is exactly the opposite of the previous one. This archaeozoological result needs further confirmation. As usual, the bones of wild animals are few in number.

An archaeobotanical study found the use of beech in the middle of the 3rd c. BC.

Lyudmil Vagalinski, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, lfvagalinski@gmail.com

№ 40. ХЕРАКЛЕЯ СИНТИКА – СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ

Людмил Вагалински

Проведохме ги в продължение на две седмици (20.08. – 02.09.2023 г.) на общински парцел 49312.17.65 в УПИ VII на територията на античен град Хераклея Синтика, землище на с. Рупите, община Петрич. Имотът лежи южно от архитектурно-поклоннически комплекс „Ванга“ и от строящ се хотел (обр. 1). Разкопките бяха наложени заради строителен проект на Община Петрич за туристическа инфраструктура във връзка с трайно експониране на Хераклея Синтика.

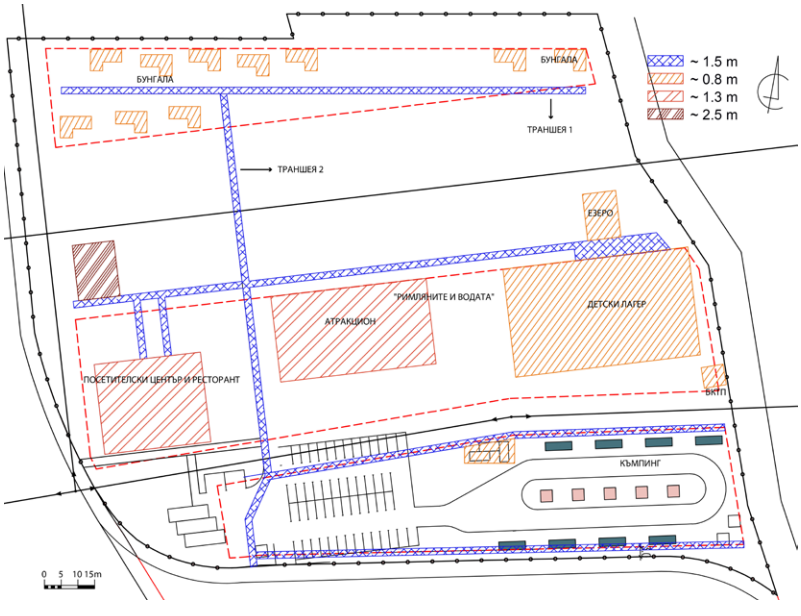
Екипът включваше гл. ас. д-р Л. Трайкова (НАИМ – БАН, заместник-ръководител) и бакалавър А. Динев (ЮЗУ „Неофит Рилски“, член). Използвахме земекопна техника – багери и камиони. Разполагахме и с четирима работници.

Копаехме в рамките на предвидените строителни изкопи до указаните дълбочини (обр. 2). Не открихме каквито и да било археологически артефакти и/или структури.

Обр. 1. Местоположение на парцела, поглед от юг (снимка Л. Вагалински)

Fig. 1. Location of the plot, view from south (photo L. Vagalinski)

Обр. 2. План на строителните изкопи с указани дълбочините им (автор М. Каменова)

Fig. 2. Plan of the construction trenches with their depth indicated (author M. Kamenova)

HERACLEA SINTICA – RESCUE EXCAVATIONS IN 2023

Lyudmil Vagalinski

Summary

The fieldwork was carried out for two weeks in municipal plot 49312.17.65 in regulated plot VII, in the territory of *Heraclea Sintica*, land of Rupite village. The property lies to the south of the architectural and pilgrimage complex "Vanga" and a hotel under construction (fig. 1). The excavations were necessitated by a construction project of the Municipality of Petrich for tourist infrastructure related to the permanent exhibition of *Heraclea Sintica*.

We were digging within the planned construction trenches to their specified depths (fig. 2). No archaeological artefacts or structures were found.

Lyudmil Vagalinski, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, lfvagalinski@gmail.com

№ 41. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В РАННОХРИСТИЯНСКИЯ ЕПИСКОПСКИ КОМПЛЕКС, САНДАНСКИ

Иво Топалилов, Владимир Петков, Величка Костова

Обр. 1. Епископски комплекс в днешния гр. Сандански. Ситуационен план на проучваните сектори: 1 – магерница; 2 – скрипториум; 3 – перистилен двор; 4 – северен кораб (автор И. Саров)

Fig. 1. Episcopal complex in the present-day town of Sandanski. Situation plan of the excavated areas: 1 – kitchen; 2 – scriptorium; 3 – peristyle courtyard; 4 – northern aisle (author I. Sarov)

Разкопките са проведени в рамките на т. нар. епископски комплекс в днешния град Сандански – раннохристиянски комплекс от втората половина на IV – VI в. сл. Хр., в помещението, интерпретирано като магерница, в помещението, интерпретирано като скрипториум, в перистилния кръгъл двор, разположен на югоизток от комплекса и в севения кораб на базиликата (обр. 1). Финансирането е по проект на Института за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол" – БАН, одобрен от Министерство на културата. Основата цел е помещенията да се разчистят наново и допроучат, което ще позволи цялостната им социализация, а в северния кораб – пълно проучване за разкриването на пода от първата фаза на базиликата.

В помещението, идентифицирано като магерница и разположено западно от базиликата, основните проучвателни дейности са извършени през 2013 г., когато помещението и анексът към

него са били почти изцяло проучени и резултатите са публикувани (Topalilov, Petkov 2017). През 2023 г. вдигнахме останките от разкрития и запазен *in situ* железен поликанделон, кръгъл полюлей с поставки за стъклени лампи и питоса в анекса, както и питосите в основното помещение на магерницата. Откриват се дребни фрагменти от железни поставки за лампите и от металния кръг и малки оловни ленти, вероятно за придържане на фитилите на лампите. В пласта под подложката на липсващия в този сектор тухлен под открихме монета с датировка в края на IV – началото на V в.

В магерницата демонтирахме останките на два от трите питоси и достигнахме до глинобитното ходово ниво, изявено чрез разпилян по него бял хоросанов трошляк (обр. 2). Откритите находки са оскъдни – основно керамични фрагменти от Късната античност и три бронзови монети.

Обр. 2. Глинобитното подово ниво в магерницата, изглед от изток

Fig. 2. The clay floor level in the kitchen, view from east

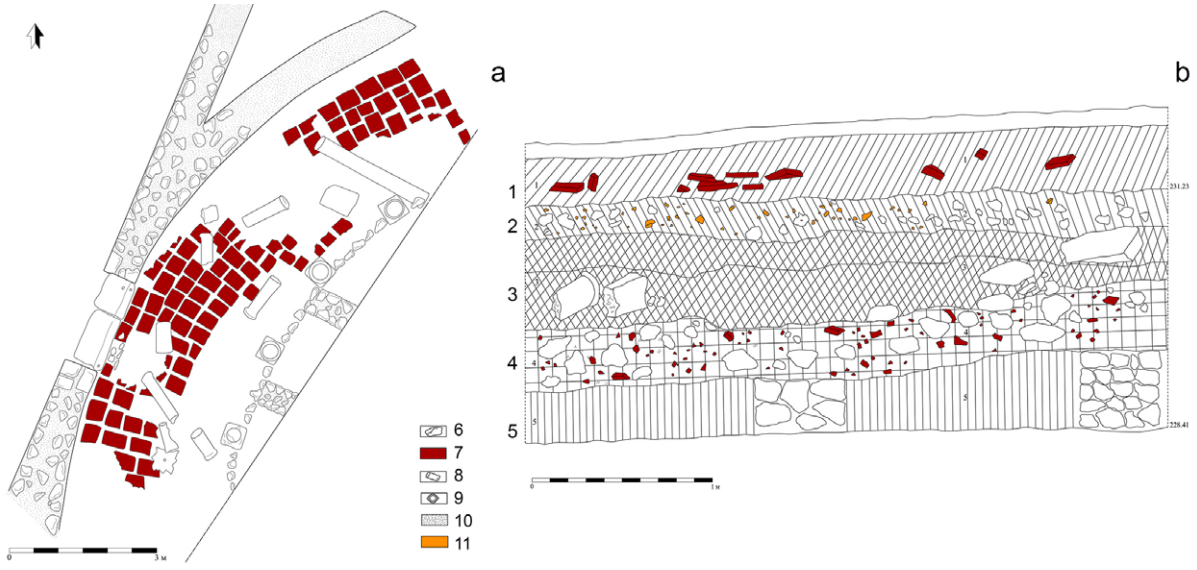
Обр. 3. Падналият междинен зид в скрипториума

Fig. 3. The collapsed intermediate wall in the scriptorium

В помещението, интерпретирано като скрипториум проучванията са съсредоточени в отворите на падналия при земетресение междинен зид, централната порта, двата прозореца на изток и двата прозореца на запад от нея (обр. 3). Отворите са запълнени с наносна пръст и обли речни камъни, тухли и керемиди. В по-ниските нива се откриха останки от силно фрагментирана керамика. Прави впечатление наличието на много дребни фрагменти от малки стъклени чаши. По стените на арките на прозорците и вратата се откриха и частично запазени мазилки със стенописи с геометрични мотиви. Под падналия зид беше открита част от покривна конструкция от керемиди. За съжаление разкопките приключиха преди откриването на подовата настилка и не се установи дали настилката е от подови тухли или мрамор.

В останалата част на помещението бяха демонтирани разрушени части от конструкцията на зидарията с цел по добър достъп от юг и евентуално откриване на мраморни афиши, каквито бяха намирани в предишните проучвания.

В сектора на перистилния двор се проучи площ от 6 кв. м, разположена в откритата западна част на двора или агора. Основна цел беше да се разкрие настилката на откритата част на площада (обр. 4). В резултат на проучванията обаче попаднахме на два каменни зида, ориентирани в посока изток – запад, почти в посока към централния вход на атриума. В проучваната част не беше открита настилка. Бъдещи проучвания ще позволят да изясним функцията на откритата структура и облика на агората.

Обр. 4. Перистилният двор: a – план на проучената площ; b – източен профил на проучената площ. Легенда: 1 – кафява пръст с фрагменти от тухли, керемиди и дребни камъни; 2 – светлокафява пръст с фрагменти керамика и бучки бял хоросан; 3 – сиво-кафява фина пръст със слоеве пясък; 4 – кафява сбита пръст с фрагменти от строителна керамика, камъни, мрамор; 5 – светлосива пръст без материали; 6 – камък; 7 – тухли/керемиди; 8 – колона; 9 – база за колона; 10 – хоросан; 11 – битова керамика

Fig. 4. The peristyle courtyard: a – plan of the surveyed area; b – eastern cross-section of the surveyed area. Key: 1 – brown soil with fragments of bricks, roof tiles, and small stones; 2 – light brown soil with pottery fragments and white mortar lumps; 3 – grey-brown fine soil with layers of sand; 4 – brown compacted soil with fragments of architectural ceramics, stones, marble; 5 – light grey soil without materials; 6 – stone; 7 – bricks / roof tiles; 8 – column; 9 – column base; 10 – mortar; 11 – pottery

Обр. 5. Северният кораб на епископската базилика: a – общ изглед; b – фрагмент от разкрития мозаечен под

Fig. 5. The northern aisle of the episcopal basilica: a – general view; b – fragment of the uncovered mosaic pavement

Основните усилия по време на разкопките бяха насочени към проучването на северния кораб на епископската базилика, като целта беше да се разкрият останките от подовото ниво на първата фаза, евентуално мозаечен под, предвид ситуацията в средния и южен кораб (обр. 5). За целта беше частично демонтирана съвременната и запазената на места късноантична тухлена настилка от втория, по-късен период на базиликата. Проучваната площ е с размери 24 м (изток – запад) и 3 м (север – юг). При проучването стана ясно че пластът, който се разкрива под тухлената настилка е хетерогенен, подравнителен, съставен от кафява пръст, примесена с речни камъни, фрагменти от тухли и бучки бял хоросан. В него се откри монета от края на IV – началото на V в. и фрагмент от лампа. Дебелината на разкрития пласт варира между 0,30 м в източната част и 0,20 м в западната.

Под този подравнителен пласт се достигна до подовото ниво от първия период на базиликата, което се състои от изключително фрагментарно запазена мозайка, разкрита основно в източната половина и червен хоросанов под в останалата част. Разкритият и изцяло зачистен мозаечен под е с площ от 4 кв. м. Мозайката е направена в *opus tessallatum* и се състои изцяло от геометрични мотиви, подобно на мозайката в южния кораб – преплетени хексагони с вписани в тях меандровидни свастики, изпълнени основно с бели мраморни тесери, кафяви керамични тесери и охра. Мозайката се датира в края на IV в. – началото на V в.

В западната третина на проучваната площ в северния сектор археологическият контекст е изключително нарушен и не се попадна на останки от подово ниво – тухлено или мозаечно. Предполагаме, че подобно на ситуацията в южния кораб тук подът е бил покрит с тухли, които впоследствие са били демонтирани.

В този сектор заложихме сондаж с размери: 2 (север – юг) × 3 м (изток – запад). В него не открихме останки от подово ниво от първия период, като най-вероятно подът е бил тухлен, който е бил демонтиран при направата на по-късния под. В този сектор, под нивото на пода попаднахме на слой от фрагментирани керемиди, вероятно останки от покрива на по-ранна от базиликата сграда. В южната част той е бил нарушен от варница, която е функционирала при строителството на базиликата. Монетата, открива във варницата, е на Константин I от 319 – 321 г. и дава *terminus post quem* за изграждането на базиликата. Римската сграда под слоя от фрагментирани керемиди на този етап остава непроучена.

Литература

Topalilov, Petkov 2017: I. Topalilov, V. Petkov. New data on the bishop's complex at Parthicopolis. – In: E. Nankov (ed.). Sandanski and its territory during prehistory, antiquity and Middle Ages. Current trends in archaeological research. Proceedings of an international conference at Sandanski. September 17–20, 2015 (Papers of the American Research Center in Sofia, 3). Sofia, 2017, 255 – 266.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN THE EARLY CHRISTIAN EPISCOPAL COMPLEX, SANDANSKI

Ivo Topalilov, Vladimir Petkov, Velichka Kostova

Summary

The archaeological excavations in 2023 in the episcopal complex in the present-day town of Sandanski included the exploration of the cultural layers in the room tentatively interpreted as a kitchen, in the so-called *scriptorium*, in the round peristyle courtyard to the southeast from the complex, and in the northern aisle of the basilica (fig. 1). In the so called-kitchen, the excavations were aimed at completion of the fieldworks conducted in 2013. Here, the remains of an iron *polycandelon* were unearthed, and the floor level was cleared. A coin, minted in the late 4th or early 5th c. was found beneath the floor and provides a *terminus post quem* for the construction of the room. Two *pithoi* were also cleared, and the clay floor level covered with white mortar spots was revealed (fig. 2).

In the so-called *scriptorium*, the research is concentrated in the openings of the intermediate wall collapsed due to an earthquake, the central gate and the two windows to the east and the two windows to the west of it (fig. 3). The openings have been filled with alluvial soil, river stones, bricks, and tiles. The arches of the windows and the door revealed partially preserved plasterwork with geometric wall paintings.

In the circular peristyle courtyard, located east of the *atrium*, an area of 6 m^2 was excavated. The search for the pavement of the peristyle courtyard came across two stone walls, east – west orientated, almost towards the central entrance of the *atrium* (fig. 4). No paving was found.

The main efforts during the excavations were focused in the northern aisle of the episcopal basilica, with the aim of revealing the floor level of the first phase of the basilica (fig. 5). A fragmentary preserved mosaic pavement in the eastern part of the aisle and a red mortar floor in the rest were uncovered. The mosaic floor had an area of 4 m^2 of *opus tessallatum* pavement, and consisted entirely of geometric patterns similar to the mosaic in the southern aisle. The pattern consisted of interlaced hexagons with meandering swastikas. The mosaic was made with white marble tesserae, brown ceramic tesserae and ochre. It is dates to the late 4th c.

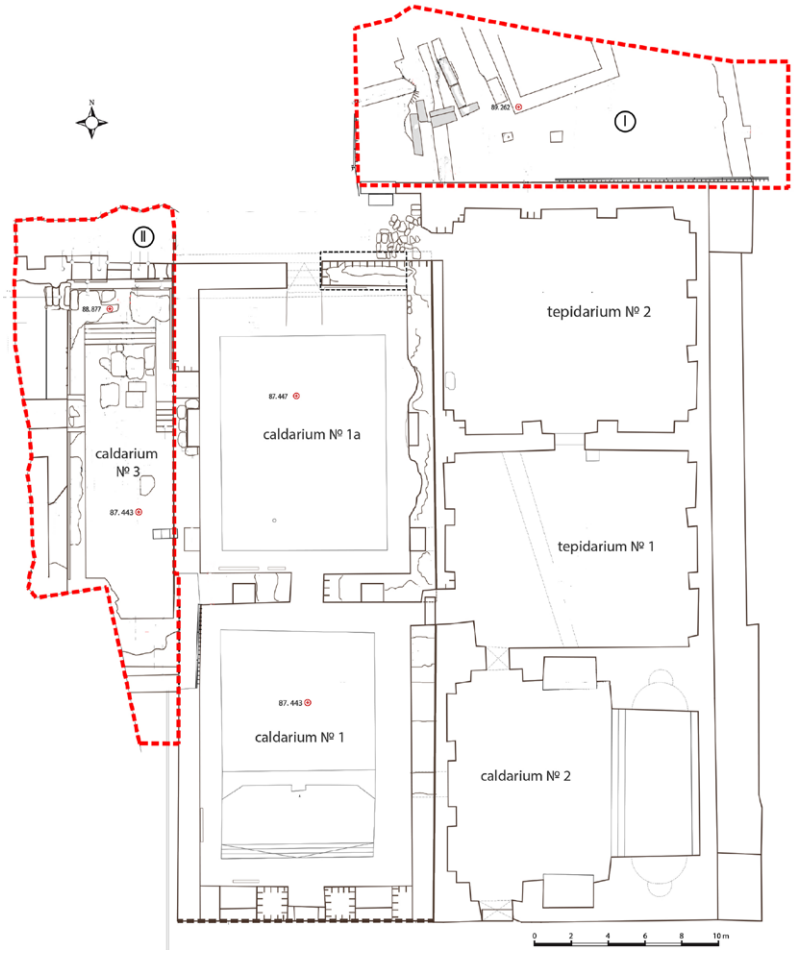
In the western section of the excavated area in the northern aisle where no remains of the earlier floor levels were preserved, a trench was excavated measuring 2 (north – south) × 3 m (east – west). There, we found a layer of fragmented

tiles, probably remains of the roof of a building earlier than the basilica, which in the southern part was disturbed by a lime slacking basin that had functioned during the construction of the basilica. At this stage, the Roman building beneath the layer of fragmented tiles remained unexcavated.

Ivo Topalilov, Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology "Prof. Alexander Fol" – Bulgarian Academy of Sciences, itopalilov@yahoo.com
Vladimir Petkov, vladimirpetkov@mail.bg
Velichka Kostova, Archaeological Museum – Sandanski, vili_2204@abv.bg

№ 42. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ТЕРМИТЕ В ДИОКЛЕЦИАНОПОЛИС

Митко Маджаров, Димитринка Танчева, Мирослав Маджаров

Обр. 1. Общ план на термите на Диоклецианополис с проучените през 2023 г. участъци: I – северен сектор; II – западен сектор

Fig. 1. General plan of the thermae of Diocletianopolis with the areas surveyed in 2023: I – northern sector; II – western sector

Археологическите разкопки на термите в Диоклецианополис през 2023 г. бяха проведени във връзка с изпълнението на проект на Община Хисаря за консервация, реставрация и експониране на археологически обекти в античния град. Разкопките бяха съсредоточени в западната и в северната част на термите (обр. 1).

Северен сектор. Той обхваща пространството от външната страна на северния зид на термите и е с площ около 200 кв. м (обр. 1, 2). Дебелината на проучвания пласт варира от 3 м до 4,50 м в западната част на сектора. В източната част на изкопа се достигна до здрава скала от изветрял гранит. Наклонът на терена е от изток към запад. Културният пласт в източната част на изкопа е с дебелина 2,50 м и в дълбочина достига до скалистия терен (обр. 3). В долната част пръстта е светлосива, с примеси от дребни камъни и малко строителни материали (предимно керемиди). Почти на нивото на скалистия терен се откриват и фрагменти от керамични съдове от римската епоха (II – III в.). На дълбочина от 1,20 м до 1,80 м се наблюдава пласт с концентрация на строителни материали (камъни, фрагментирани тухли, разложен хоросан). Най-отгоре следва пласт, състоящ се от сива пръст, с малко парчета тухли и съвременни строителни материали за полагане на парковата алея. Непосредствено до североизточния външен ъгъл на термите се попадна на зид, с ориентация север – юг, от който са разкрити около 6 м. Зидът

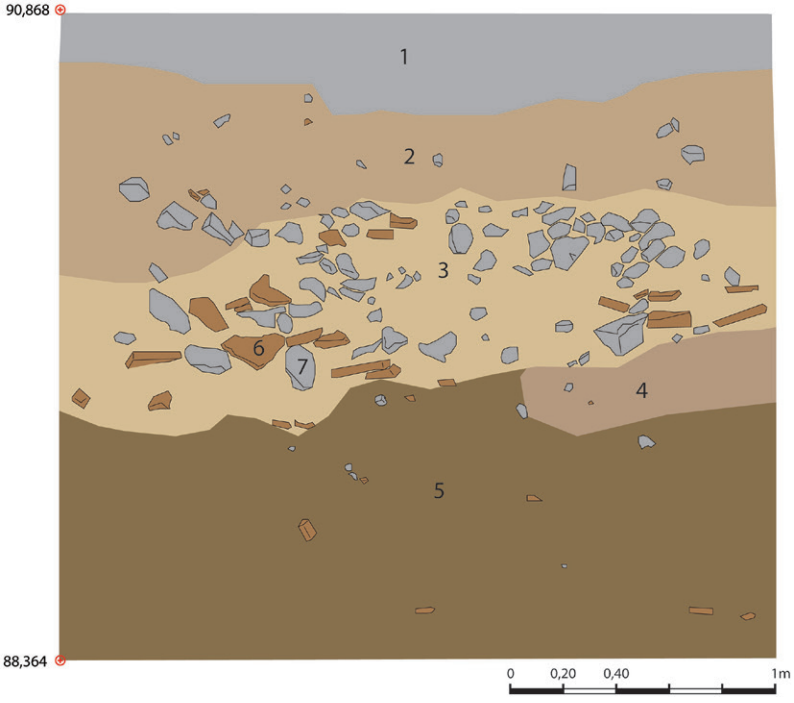
е граден със средни по размер и едри камъни, споени с разтвор без примес на счукана тухла. Суперструкцията на зида е запазена до 0,80 м, а ширината му е 0,60 м. От източната страна на зида е изграден в конструктивна връзка с него контрафорс.

В западна посока, на около 6,60 м от зида, се попадна на основите на сграда. Тя е с ориентация североизток – югозапад, с 15° отклонение от оста север – юг. Зидовете ѝ са широки 0,60 м и са градени от средни по размер и едри ломени камъни. За спойка е използвана кал. Само в югозападния ъгъл зидарията е изпълнена с хоросан. В този ъгъл е изградена сляпа арка, от която са запазени пет реда тухли. Суперструкцията на зидовете е запазена до 0,70 м. Разкрита е южната част от сградата. Пред нейното западно лице се разкри мраморен правоъгълен постамент, върху който е монтирана частично западена плоча с надпис на гръцки език. От текста може да се предположи, че надписът е с посвещение на нимфите в знак на благодарност от човек, който се е завърнал в родината си. Надписът датира от средата на II в. Постаментът, върху който е монтиран надписът, е плътно долепен до зида на сградата, На север от него, по продължение на зида е изграден от камъни на хоросанова спойка друг зид, с ширина 0,90 м. Нивата на зида и това на мраморния постамент са еднакви. На около 2,50 м южно от постройката беше открита гранитна ара, завършваща в горната си част с римо-дорийска база. Единият от ъглите на арата, по цялата си височина, е необработен, което определя и нейното ъглово местоположение. В пространството, заключено между южния зид на сградата и северния зид на термите се попадна на участък с фрагментирана римска керамика (II – III в.). На този етап от проучването може да се предположи, че постройката е имала култово предназначение – светилище, което твърде вероятно е предхождало построяването на термалния комплекс. Неговото ситуиране непосредствено до минералния извор предполага, че се касае за светилище на нимфите, което може да се потвърди с бъдещи проучвания.

Обр. 2. Разкрити структури в северния сектор, поглед от запад

Fig. 2. Unearthed structures in the northern sector, view from west

Обр. 3. Стратиграфски профил от източната страна на северния сектор. Легенда: 1 – съвременен пласт за оформяне на паркова алея; 2 – сива пръст (хумус); 3 – пласт със строителни материали; 4 – отухлен пласт; 5 – сива песъклива пръст; 6 – камъни; 7 – тухли

Fig. 3. Stratigraphic cross-section at the eastern side of the northern sector. Key: 1 – modern layer for forming a park alley; 2 – grey soil (humus); 3 – layer with construction materials; 4 – layer with traces of firing; 5 – grey sandy soil; 6 – stones; 7 – bricks

Обр. 4. Новооткрито помещение с басейн в западния сектор, поглед от изток

Fig. 4. Newly unearthed room with a pool in the western sector, view from east

От северната страна на термите бяха разкрити две водопроводни галерии. Едната, която е служила и за отточен канал, е събирала водите извън термите, пресичала е северния краен зид и е отвеждала в канализацията и водите от басейните. Втората галерия, каквато за първи път се открива в подобни съоръжения, отстои на около 12 м северно от термите и е с дължина около 10 м. Тя е изградена върху скалата, от която блика минералният извор и е снабдявала с вода термалния комплекс. Галерията е напълно запазена в оригиналния си вид.

Западен сектор. Той обхваща пространството от западната страна на термите (обр. 1). Изкопните работи са съсредоточени западно от външното лице на зида на калдариум 1а. Попадна се на масивни зидове, чиято суперструкция достига до 2,50 м. Те са градени в смесена зидария, с четириредови тухлени пояси. Открито е огромно правоъгълно помещение с басейн (обр. 4). То е долепено на фуга към крайния западен зид на термите. Помещението и басейнът са били облицовани с мрамор. Открити са над 1500 фрагмента от облицовъчни мраморни детайли (корнизи, первази, облицовъчни плочи, украсени с акантови листа и успоредни канелюри). В северната част на басейна се откри мраморна плоча с надпис на гръцки език. Текстът на надписа, който е напълно запазен, показва, че строежът на термите е бил завършен през 153 г., по времето на император Антонин Пий (138 – 161 г.), когато управител на провинция Тракия е бил Гай Галоний Фронтон.

По време на разкопките е открита и част от друг, двуезичен надпис. На горната рамка надписът е на гръцки език с посвещение на нимфите. Този надпис се датира в средата на II в. и без съмнение е свързан със светилището на нимфите. На лицевата страна на плочата е издълбан друг, по-късен надпис на латински език. Информацията от него показва, че в случая се касае не за строителството на нова банска постройка, а за реконструкцията на отдавна съществуващи терми. Този надпис кореспондира с част от двуезичния надпис, намерен от Д. Цончев при разкопките на откритата от него през 1935 г. около минералните извори римска баня, която при новите проучвания се явява част от разкрития голям термален комплекс. Очевидно двата фрагмента са част от един и същ надпис с допълващо се съдържание.

По време на разкопките са намерени още фрагмент от мраморна оброчна плочка с посвещение вероятно на Асклепий, отчупена на три парчета масивна мраморна оброчна плоча на нимфите, мраморен отливник за пълнене на басейна с минерална вода.

Разкритите археологически структури от северната и западната външна страна на римските терми имат висока научна и експозиционна стойност. За първи път е регистрирано светилище на нимфите, което е било изградено непосредствено до каптажа на минералния извор и е предхождало строителството на термите. За най-вероятна дата на неговото построяване може да се определи времето около средата на II в. За първи път се открива изцяло запазена водопроводна галерия за пренос на минералната вода от извора към помещенията на термите. Откритата друга галерия и канал са завършекът на цялостната канализационна система на римските терми в северна посока. От западната страна е разкрито неизвестно на археологическата наука помещение (*caldarium* № 3), което в оригиналния си вид е блестяло с мраморната си облицовка (обр. 4). Значението на разкритите структури се подсилва и от откритите епиграфски паметници.

Всички тези структури за първи път стават достояние на археологическата наука и разкриването им представлява принос в установяване та хронологията на римското селище при хисарските минерални извори от II в., когато то, още преди да стане град, е било обявено за императорско владение.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE *THERMAE* IN *DIOCLETIANOPOLIS*

Mitko Madzharov, Dimitrinka Tancheva, Miroslav Madzharov

Summary

In 2023, the archaeological excavations of the *thermae* were carried out in two sectors – to the north and to the west of the baths (fig. 1).

To the north of the *thermae*, an area of about 200 m^2 was excavated (fig. 2). The thickness of the cultural strata was 2.50 – 4.50 m (fig. 3). Right at the northeastern corner of the baths, a wall was found, with a north – south orientation, and a length of ca 6 m of it was unearthed. To the west, about 6.60 m from that wall, the foundations of a building were found, constructed of stones and mud bonding. Only at its the southwestern corner the masonry was mortar-bound. A blind arch was found in this corner, of which five courses of bricks have been preserved. The superstructure of the walls was preserved up to 1.20 m. The southern part of the building was excavated. In front of the western facade of the building, a rectangular marble plinth was revealed, on which a marble slab (partially preserved) with an inscription in Greek has been mounted. The inscription is dated to the middle of the 2nd c. and is dedicated to the nymphs as a gratitude from a person who had returned from afar to his homeland. About 2.50 m south of the building, a granite altar (*ara*) was found, featuring in its upper part with a Roman-Doric base. One of its corners was unfinished.

At this stage of the research, it can be assumed that the newly found building had a religious function – most likely a sanctuary of the nymphs situated right next to the mineral spring, which preceded the construction of the thermal complex.

Two drains were discovered at the northern side of the *thermae*. One of them had served as a sewer, and the second, which was discovered for the first time in such context, has been built on the mineral spring and supplied the *thermae* with mineral water.

To the west of the baths, massive walls were found, with preserved superstructure reaching 2.5 m (figs 1, 4). A huge rectangular room with a pool was discovered. The room as well as the pool featured marble cladding. Over 1500 fragments of cladding elements were found (slabs, ledges, conrnices, slabs decorated with acanthus leaves and parallel grooves). In the northern part of the pool, a marble slab was found with an inscription in Greek. The text indicated that the construction of the baths had been completed in AD 153, when the governor of the province of Thrace was Gallonius Fronton, who ruled the province under Emperor Antoninus Pius (138 – 161). A marble fragment with two inscriptions was also discovered during the excavations. On the lower frame, the inscription was in Greek, and the text preserved from it shows that it refered to a dedication to the nymphs. The inscription is dated to the middle of the 2nd c. A later inscription in Latin was carved on the front side of the slab, refering to the reconstruction of the baths that had already long existed in this place.

Mitko Madzharov, Museum of Archaeology – Hisarya, m_madjarov@abv.bg
Dimitrinka Tancheva, Museum of Archaeology – Hisarya, dtancheva@mail.bg
Miroslav Madzharov, Museum of Archaeology – Hisarya, miroslav_madjarov@abv.bg

№ 43. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В СЕВЕРОИЗТОЧНАТА ЪГЛОВА КУЛА НА ДИОКЛЕЦИАНОПОЛИС

Митко Маджаров, Димитринка Танчева, Мирослав Маджаров

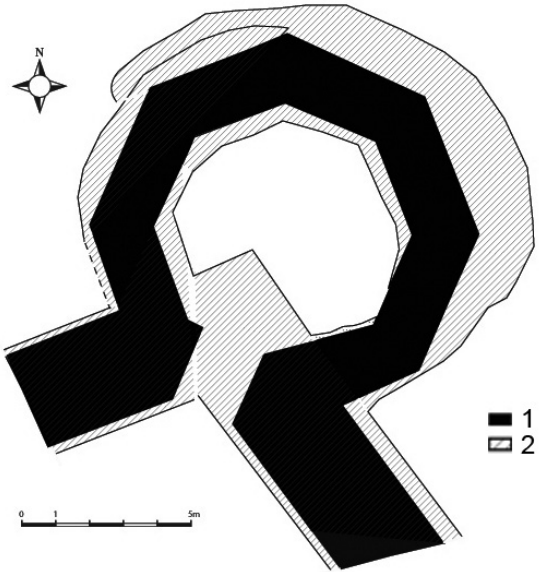
Археологическите разкопки в североизточната ъглова кула на крепостните стени на Диоклецианополис през 2023 г. бяха проведени във връзка с изпълнението на проект на Община Хисаря за консервация, реставрация и експониране на археологически обекти в античния град. Поради необходимостта от монтиране на железобетонни конструкция се наложи да се извърши археологическо проучване във вътрешността на кулата. За целта са направени три сондажа в основите на кулата и се достигна до долното ниво на субструкцията, разположено на дълбочина 1,10 м (обр. 1). Основите са градени със средни по размер и едри ломени камъни, споени с хоросан, с малко примес от трошена тухла

Сондаж № 1 е заложен на около 1 м северно от входа на кулата. Разкрита е субструкцията на зид с ориентация север – юг. На север зидът достига до началото на хордата на кръглата основа. Дълбочи-

Обр. 1. Общ изглед на североизточната ъглова кула на Диоклецианополис

Fig. 1. General view of the northeastern corner tower of Diocletianopolis

Обр. 2. План на североизточната ъглова кула на Диоклецианополис. Легенда: 1 – суперструкция; 2 – субструкция

Fig. 2. Plan of the northeastern corner tower of Diocletianopolis. Key: 1 – superstructure; 2 – foundations

ната на изкопа е 1,10 м. Разкритата основа сключва прав ъгъл със зид с ориентация изток – запад.

Сондаж № 2 е заложен срещу входа на кулата. Разкрита е част от субструкцията на зид с ориентация север – юг. На юг изкопът достига до вътрешната южна страна на кулата.

Сондаж № 3 е разположен на около 1,5 м източно от сондаж № 2. Ориентацията на сондажа е северозапад – югоизток, като на югоизток достига до субструкцията на кръглата основа. В тази част на градежа на кулата няма строителен отстъп, който да разграничава субструкцията от суперструкцията.

Спасителните археологически разкопки в североизточната ъглова кула дават допълнителни сведения за изграждането ѝ и прилежащите куртини. За първи път са разкрити краищата на основите на двете куртини, които са в конструктивна връзка с основите на самата кула. Основите на куртините сключват почти прав ъгъл във вътрешността на кулата (обр. 2), като по този начин са постигнати три важни архитектурни резултата.

На първо място е осъществено правилното позициониране и изграждане на осмоъгълната суперструкция на кулата. Изграждането на полигоналните кули най-добре се реализира върху кръгла основа. В случая изграждането на кръглата основа е станало в предварително оформен изкоп, който е запълнен с блокаж (камъни и хоросан с примес на трошени тухли). Основен репер за симетрията на този изкоп е представлявал ъгълът между двете куртини, който е сключен почти в централната част на кулата. Върху кръглата основа е била центрирана и изградена суперструкцията на осмоъгълната кула, която не е напълно съобразена с кръглата основа, а има известно отклонение от нея. Поради голямата денивелация на терена дълбочината на фундиране на кръглата основа е различна – в западната част тя е 1,10 м, а в източната достига до 2 м. От външната източна страна на кулата основата е видима.

На второ място е постигната по-голяма стабилност на кулата. Част от тежестта на нейния висок корпус е била поемана от продължението на основите на двете куртини, които завършват почти в центъра на кулата.

На трето място, издигането на вътрешната стълба е станало в най-здравата част от кулата – в ъгъла между двете куртини, който точно пред входа на кулата оформя своеобразна каменна площадка. Основна опора на дървеното стълбище е бил дървеният пилон, поставен в центъра на кулата, върху масивна каменна база.

Резултатите от археологическите разкопки по категоричен начин потвърждават едновременното изграждане на североизточната кула и крепостната стена, което е станало в края на III в., при управлението на Диоклециан (284 – 305). Досегашните проучвания в Диоклецианополис показват, че градът е попаднал под ударите на готските нашествия в Тракия от 364 – 378 г., когато и североизточната ъглова кула е била частично разрушена.

Като краен резултат от проучването през 2023 г. се постигна отпадането от проекта на железобетонни конструкции във вътрешността на кулата.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE NORTHEASTERN CORNER TOWER OF *DIOCLETIANOPOLIS*

Mitko Madzharov, Dimitrinka Tancheva, Miroslav Madzharov

Summary

The rescue excavations in the northeastern corner tower were necessitated by the implementation of a project of the Municipality of Hisarya for conservation, restoration, and exhibition of archaeological sites in *Diocletianopolis*. The fieldworks were carried out in order to establish the depth of the foundations of the tower. Three trenches were dug and the lower level of the substructure was reached. It was at a depth of 1.10 m (fig. 1). The foundations were built with medium-sized and large quarry stones, bound with mortar, with an admixture of crushed brick.

The ends of the foundations of the two curtain walls, which were structurally connected to the foundations of the corner tower, were revealed. As a result of the survey, it was established that the substructures of the two curtain walls extended to the interior of the tower and formed a right angle in its central part (fig. 2). In this way, three important architectural solutions have been achieved.

First of all, the correct positioning and construction of the superstructure of the corner tower has been attained. Construction of polygonal towers is best realized on circular foundations, built in a foundation trench. The main benchmark for the symmetry of this trench must have been the right angle between the two curtain walls.

Secondly, a greater stability of the tower has been achieved, as the weight of its massive superstructure has been partially distributed to the continuation of the foundations of the two curtain walls.

Thirdly, it has been possible to construct the internal staircase in the strongest part of the tower, i. e., at the corner between the two curtain walls.

The results of the archaeological excavations confirm with certainty the simultaneous construction of the northeastern tower and the fortress wall, which has taken place at the end of the 3rd c., during the reign of Emperor Diocletian (284 – 305). Excavations to date at *Diocletianopolis* show that the city has been affected by the Gothic invasions in Thrace in AD 364 – 378, when the northeastern corner tower has also been partially destroyed.

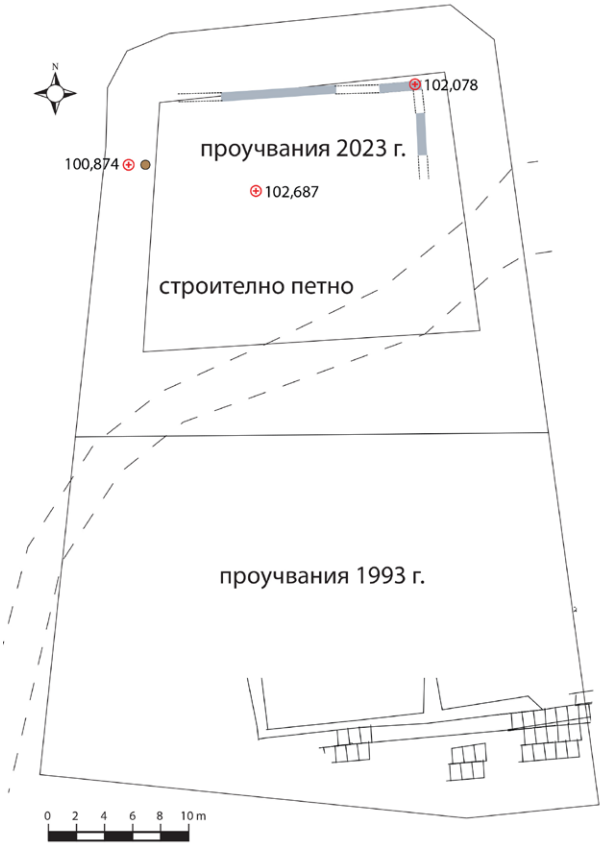
Mitko Madzharov, Museum of Archaeology – Hisarya, m_madjarov@abv.bg
Dimitrinka Tancheva, Museum of Archaeology – Hisarya, dtancheva@mail.bg
Miroslav Madzharov, Museum of Archaeology – Hisarya, miroslav_madjarov@abv.bg

№ 44. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В ИЗТОЧНАТА ЧАСТ НА ДИОКЛЕЦИАНОПОЛИС

Митко Маджаров, Димитринка Танчева, Мирослав Маджаров

Проучваният парцел в УПИ I – 4052, кв. 31, по плана на гр. Хисаря се намира в източната централна част на римския град Диоклецианополис. Имотът отстои на около 100 м западно от източната крепостна порта и на около 150 м северно от потерна № 4 на южната крепостна стена. Условно той е разделен на две половини (северна и южна), разграничени с нерегламентирана съвременна улица без

настилка (обр. 1). Археологически проучвания на това място са извършвани през 1993 г., когато те обхващат южната половина на имота. Разкрити са части от зидовете на сграда и прилежащ от южната ѝ страна плочник. Зидовете са градени с камъни на бял хоросанов разтвор. Суперструкцията им е запазена до 0,80 м. На отделни места по зидовете се забелязват нестабилни преизграждания от камъни на калова спойка. Регистрирани са два културни пласта: долен пласт, наситен с материали от ранновизантийската епоха (V – VI в.), а върху него – пласт от епохата на Средновековието (X – XII в.). Проучванията показват, че прилежащият към сградата плочник е част от улична настилка, която е свързана с градоустройствени решения в Диоклецианополис от ранновизантийската епоха.

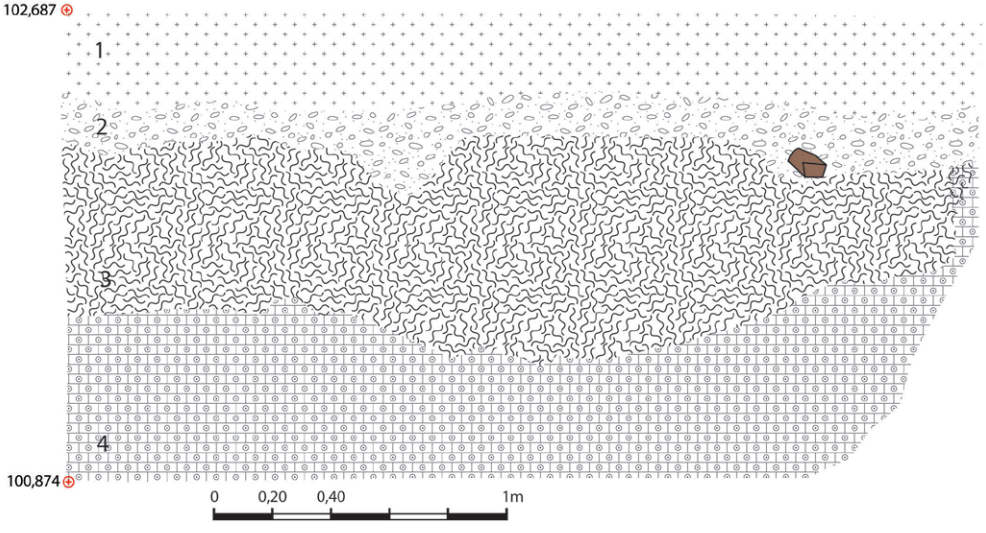
Обр. 1. Общ план на имота с разкритите в него структури

Fig. 1. General plan of the plot with the structures revealed in it

По съгласувана скица с виза през 2023 г. застрояване предстои в северната половина на имота. Проучваната площ обхваща около 750 кв. м (обр. 1). Направени са общо шест сондажа с ориентация север –юг, всеки с дължина 15 м и ширина 0,70 м. В два от сондажите са открити безформени каменни струпвания. В най-източния сондаж е разкрита запазена малка част от зид, с дължина 2,50 м. Той се състои от един ред необработени камъни без спойка. Широчината му е 0,60 м. Аналогичен на този зид е открит и в сондажа в северната част на имота. Сондажът е с ориентация изток – запад и е с широчина 0,70 м и дължина 18 м. Зидът е запазен на дължина 2,30 м.

Откритите около зидовете материали са малко фрагменти от ранновизантийска керамика и няколко парчета от покривни керемиди.

Почти в средата на най-западния сондаж (№ 6) се откри *in situ* силно фрагментиран керамичен долиум, част от парчетата на който липсват. В тази част сондажът е разширен до размери 2,5 × 2,5 м. Дълбочината на сондажа е 1,70 м. Регистрирани са четири стратиграфски пласта (обр. 2). Най-горният пласт е от чимов, с дебелина 0,25 м; следва пласт

Обр. 2. Стратиграфски профил. Легенда: 1 – повърхностен пласт; 2 – сива пръст с примес от хоросан; 3 – сива песъклива пръст; 4 – стерил

Fig. 2. Stratigraphic cross-section. Key: 1 – surface layer; 2 – grey soil with mortar admixture; 3 – grey sandy soil; 4 – sterile

сива пръст с примес от хоросан, с дебелина 0,15 м. По всяка вероятност този хоросан е останал от натрупани строителни отпадъци от XX в. Третият пласт е хомогенна сиво-песъчлива пръст, с дебелина около 0,75 м. Най-долният пласт представлява стерил, в който е вкопана долната половина на долиума.

Археологическите разкопки в УПИ I – 4052, кв. 31 в Хисаря, проведени през 1993 г. и през 2023 г. показват, че в южната част на имота е съществувала сграда и прилежаща от южната ѝ страна част от каменна улична настилка. Проучванията през 2023 г. документират сектори от зидове на калова спойка в северната част на имота. Може да се допусне, че тези зидове са принадлежали на каменна ограда, която е обграждала дворно пространство, разположено на север от сградата. Фрагментите от керемиди, намерени край зидовете са показател, че градежите са били защитени от атмосферните условия с покривни керемиди.

Комплексният анализ на резултатите от проучванията показва, че на това място през ранновизантийската епоха (V – VI в.) е съществувала сграда с обширен стопански двор от северната ѝ страна. Наблюденията документират също, че сградата е съществувала и през епохата на Средновековието (X – XII в.).

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE EASTERN PART OF *DIOCLETIANOPOLIS*

Mitko Madzharov, Dimitrinka Tancheva, Miroslav Madzharov

Summary

The excavated plot (regulated land property I – 4052, sq. 31, town of Hisarya) is located in the eastern central part of the ancient town of *Diocletianopolis*, ca 100 m west of the eastern fortress gate and ca 150 m north of postern No. 4 at the southern fortress wall. The southern half of the plot has been excavated in 1993 (fig. 1). A part of the street pavement and an adjacent building from the early Byzantine period (5th – 6th c.) have been discovered. In the upper layers, finds from the Middle Ages (10th – 12th c.) were also found.

In 2023, the northern half of the plot was excavated, inn an area of ca 750 m^2, since a modern construction is planned to be carried out there (fig. 1). A total of six trenches were dug, with a north – south orientation, with a length of 15 m and a width of 0.80 m, and one more trench with an east – west orientation. In two of the trenches (Nos 1, 3) stone accumulations were found. In the easternmost trench (No. 1), a part of a wall was revealed, with a length of 2.50 m and a width of 0.60 m. It consisted of a course of quarry stones with no binder. A wall similar to this one was also found in the trench in the northern part of the property. The wall is preserved to a length of 2.30 m. Almost in the middle of the westernmost trench (No. 6), a highly fragmented ceramic *dolium* from the early Byzantine period was found *in situ*. Four layers were registered in the stratigraphic cross-section (fig. 3). A few fragments of roof tiles were found in the lower layers.

The results of the surveys in 1993 and 2023 indicated that during the early Byzantine period (5th – 6th c.), a building with an extensive open yard to the north of it had likely existed here. Observations also revealed that this area has been inhabited also during the Middle Ages (10th – 12th c).

Mitko Madzharov, Museum of Archaeology – Hisarya, m_madjarov@abv.bg
Dimitrinka Tancheva, Museum of Archaeology – Hisarya, dtancheva@mail.bg
Miroslav Madzharov, Museum of Archaeology – Hisarya, miroslav_madjarov@abv.bg

---

№ 45. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „ИЗТОЧНА ПОРТА НА ФИЛИПОПОЛ“, ПЛОВДИВ

Мая Мартинова-Кютова, Биляна Груева-Здравчева

Спасителното археологическото проучване на Източната порта на Филипопол (Мартинова-Кютова, Пировска 2011; Мартинова-Кютова, Шаранков 2014) е извършено във връзка с изпълнение на проект „По крепостните стени на Филипопол“, финансиран по оперативна програма „Региони в растеж“ на МРРБ. В процеса на строително-монтажни и реставрационни дейности се извърши археологическо проучване в четири сектора.

Обр. 1. Сондаж в помещение W-2

Fig. 1. Trench in room W-2

Обр. 2. Западен пилон на късноантичната порта с интегрирани останки от почетна арка

Fig. 2. Western pylon of the late antique gate, with integrated remains of an honorific arch

Късноантична улица с тротоари. При изграждане на конструкция за ограда по южната имотна граница на обекта е проучено устройството на късноантичната улица, която извежда до портата. Установи се, че плочестите сиенитни камъни от настилката са положени върху пласт от чист речен пясък. Под него е констатиран пласт от ломени камъни, положени също върху пласт от речен пясък.

Разкрити са сектори от канали за отходни води в трасетата на източния и западния тротоар на късноантичната улица. Каналите имат страници, градени от ломен камък, споен с хоросан с тухлен прах, и дъно от тухли. Направен е сондаж в трасето на източния тротоар, пред източния пилон на портата, в който е разкрито продължението на канала за отходни води, изграден под източния тротоар.

Крепостни стени. Нови сектори от крепостната стена, изградена при император Марк Аврелий и реконструирана през Късната античност, са проучени източно и западно от късноантичната улица. Новоразкритият западен сектор е с дължина 5 м. Запазени са сиенитните квадри от лицето на стената със следи от рустициране и захващане с железни скоби, залети с олово. Градежът е в *opus quadratum*, от квадри, подредени в системата Binder – Läufer. Констатирана е промяна в трасето на куртината в южна посока, очевидно съобразена с конфигурацията на терена.

В сектора източно от улицата градежът е идентичен. Куртината е изградена върху по-ранни градоустройствени структури, от които се разкриха два канала, ситуирани до вътрешното лице на стената.

Помещения във верижен план, северно от Маркаврелиевата крепостна стена. Извършено е археологическо проучване в едно от помещенията във верижен план, които фланкират от запад късноантичната улица. Разкрито е продължението в северна посока на сграда, датирана във II в. сл. Хр. Разчистен е източният ѝ зид и подово ниво от трамбована глина, със следи от пожар (обр. 1).

Късноантична порта. В зоната на късноантичната порта са разкрити нови елементи от нейното оформление и по-ранните градоустройствени мероприятия в терена. Проучи се в дълбочина

западният пилон на почетната арка, интегрирана през Късната античност в портата-трипилон (обр. 2) (Botoucharova, Kesjakova 1983). Проучено е устройството на мраморния постамент за поставяне на свободностояща колона, изнесена през фасадата на западния пилон. Постаментът е с правоъгълен план, изработен от монолитен мраморен блок, поставен върху профилиран базисен цокъл.

Пред източната П-образна кула, датирана в V в. сл. Хр., е разкрит сектор от късноантична сграда с масивен мраморен прагов блок.

Литература

Мартинова-Кютова, Пировска 2011: М. Мартинова-Кютова, Г. Пировска. Източната порта на Филипопол. – В: С. Станев, В. Григоров, В. Димитров (ред.). Изследвания в чест на Стефан Бояджиев. София, 2011, 211 – 233.

Мартинова-Кютова, Шаранков 2014: М. Мартинова-Кютова, Н. Шаранков. Нови данни за комплекса „Източна порта на Филипопол". – Годишник на Регионален археологически музей – Пловдив, 12, 2014, 159 – 184.

Botoucharova, Kesjakova 1983: L. Botoucharova, E. Kesjakova. Sur la topographie de la ville de Philippopolis à l'epoque de la basse antiquité. – Pulpudeva. Semaines Philippolitaines de l'histoire et de la culture thrace (Plovdiv, 3 – 17 octobre 1980), IV. Sofia, 1983, 264 – 273.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE "EASTERN GATE OF *PHILIPPOPOLIS*" SITE, PLOVDIV

Maya Martinova-Kyutova, Bilyana Grueva-Zdravcheva

Summary

The rescue archaeological survey was related to the implementation of a project "Along the fortress walls of *Philippopolis*", with funding from the Operational Programme "Regions in Growth" of the Ministry of Regional Development and Public Works. The fieldworks were carried out in the four sectors.

Late antique street with sidewalks. The layout of the late antique street leading to the gate was investigated along the southern boundary of the plot. It was established that the syenite stone slabs of the pavement were laid on a layer of clean river sand. Below the sand layer, a layer of quarry stones was found, laid on another layer of river sand.

Sectors of the sewers beneath the eastern and western sidewalks of the late antique street were unearthed. Their sides were constructed of quarry stone bonded with mortar with brick dust, and their bottoms were made of bricks.

Fortress walls. New sectors of the fortress walls built under Emperor Marcus Aurelius and reconstructed in Late Antiquity were unearthed, east and west of the late antique street. The western sector is 5 m long. The syenite blocks with traces of rustication from the wall face featured preserved cuts for the iron clamps. The construction was in *opus quadratum* technique, made of blocks arranged in the Binder – Läufer system. Southwards, a change in the alignment of the curtain wall was established, apparently caused by the configuration of the site. In the sector east of the street, the construction was identical. The curtain wall was built on earlier urban structures, from which two drains were revealed, situated next to the inner face of the wall.

Chain-planned premises north of the Marcus Aurelius fortress wall. One of the chain-planned premises, flanking the late antique street from the west, was excavated. Remains of a building from the 2nd c. AD were unearthed. The continuation of its eastern wall was revealed, with a rammed clay floor and traces of fire (fig. 1).

Late antique gate. The area of the late antique gate revealed new elements of its layout and the earlier urban development at the site. The western pylon of the honorific arch, integrated during Late Antiquity into the three-pylon gate, was excavated (fig. 2). A marble pedestal for a freestanding column in front of the western pylon was studied. At the eastern rectangular tower from the 5th c. AD, a sector of a late antique building was unearthed, with a massive marble threshold block.

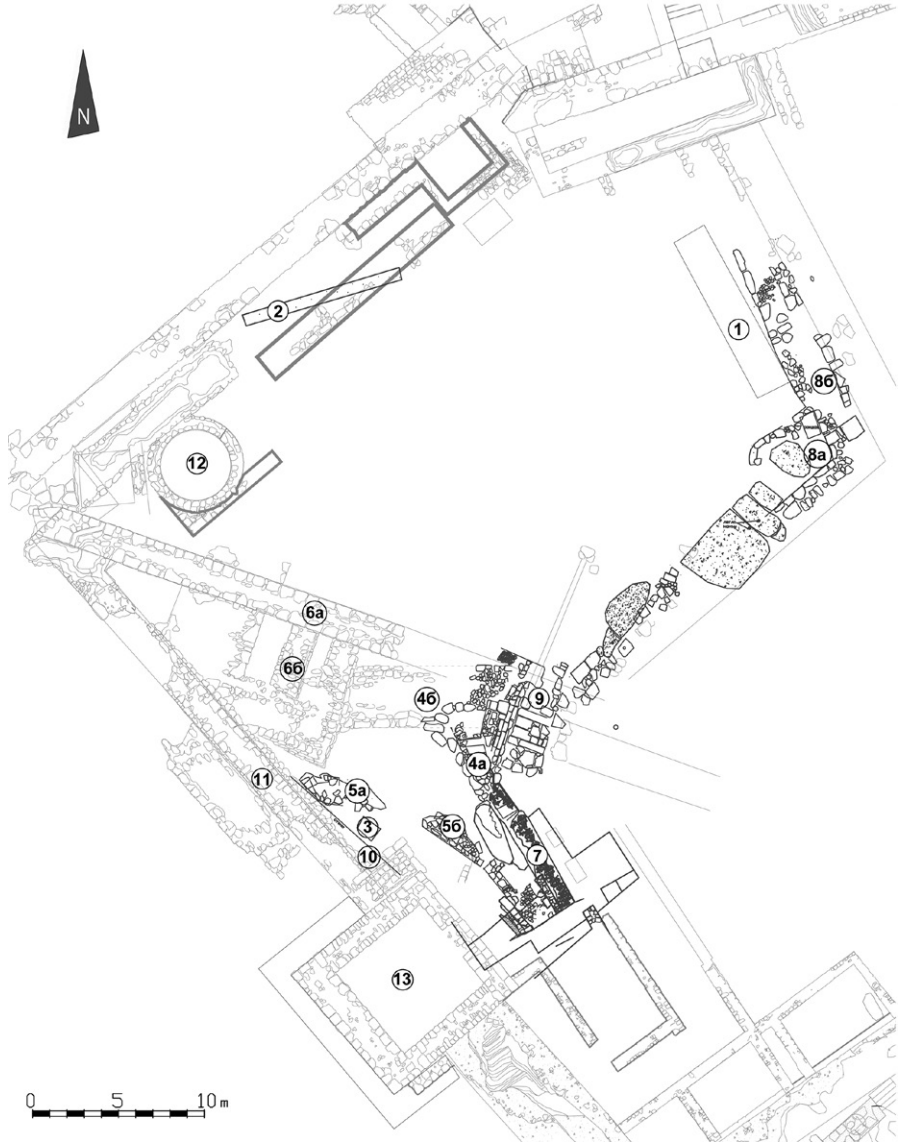
Maya Martinova-Kyutova, maya_martinova@abv.bg
Bilyana Grueva-Zdravcheva, Regional Museum of Archaeology – Plovdiv, biliana.gryeva@abv.bg

№ 46. СПАСИТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ НА НЕБЕТ ТЕПЕ, ПЛОВДИВ

София Христева, Камен Станев

Проучването се проведе във връзка с проект „По крепостните стени на Филипопол“ на Община Пловдив. През 2023 г. е работено в 14 участъка на Небет тепе. Част от тях попадат във вече проучвани площи, чието изследване не е било изцяло завършено през предходните сезони.

В изкоп за укрепване се проучиха части от две негативни структури, вкопани в ерозиралата скала (обр. 1.1). По-ранната структура е с овални очертания, стъпаловидна е, като прагът в ниската

Обр. 1. План на археологическите проучвания на Небет тепе (архитектурно заснемане 1985 – 2023 г.): 1 – структури от късния халколит и РБЕ; 2 – структура от КБЕ; 3 – изкоп под ЮЗ крепостна стена; 4а-б – ранни крепостни стени; 5а-б – еднолицеви зидове; 6а-б – късна диагонална стена с кула бастион; 7 – ходово ниво с калдаръм; 8а-б – структура от двойни еднолицеви зидове; 9 – улица с канали; 10 – крепостна стена на суха зидария; 11 – крепостна стена на бял хоросан; 12 – водохранилище

Fig. 1. Layout of the archaeological excavations at Nebet Tepe (architectural drawing 1985 – 2023): 1 – structures from the late Chalcolithic and EBA; 2 – structure from LBA; 3 – trench under the SW fortress wall; 4a-b – early fortress walls; 5a-b – single faced walls; 6a-b – late diagonal wall with bastion tower; 7 – walking level with cobblestone; 8a-b – structure of paired single faced walls; 9 – street with drains; 10 – fortress wall of dry masonry; 11 – fortress wall of white mortar bound masonry; 12 – water tank

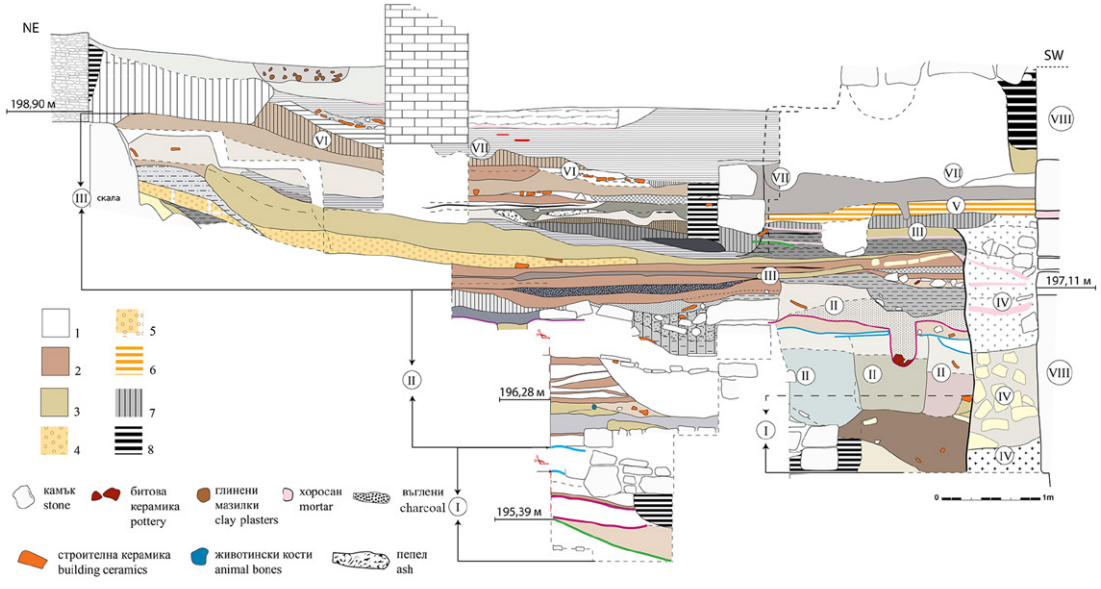
част е облицован с камъни. На дъното ѝ се откриха глинен прешлен за вретено и керамика, които я датират в късния халколит. По-късната структура е разположена над по-ранната и е с по-голям диаметър. По дъното и стените има прослойка от въглени. Запечатана е от по-голяма наземна структура, от която е запазена малка част от западната периферия – вероятно стена с плетено-колова конструкция, обмазана с глина, чиито останки се откриха като дебела ивица от отухлена глина. Вътрешно до нея има огнище и пласт с висока концентрация на пепел и фрагменти от мазилки с отпечатъци от колове. Материалът е малко (речни миди, животински кости и фрагменти керамика). Последните структури – по-късната вкопана и наземната, се датират в РБЕ.

При изкоп за дренаж (обр. 1.2) се установи, че теренът е насипван след предходните проучвания, но на 0,90 м под съвременното ниво се достигна до запазено огнище с кръгъл план и диаметър 1,50 м, част от което остава извън проучваната площ. Основата е от глина, настлана с фрагментирани на място съдове (гърнета и хранилища), измазани отгоре с глина. Огнището се датира в КБЕ.

Обр. 2. Изглед към вътрешното лице на югозападната крепостна стена

Fig. 2. View of the inner face of the southwestern fortress wall

Обр. 3. Югоизточен профил: I – структури и пластове от IV – III в. пр. Хр.; II – структури и пластове от III – I в. пр. Хр.; III – структури и пластове от I – III в.; IV – строителен изкоп на кулата; V – пласт, запечатващ обратния насип в строителния изкоп на кулата; VI – структури от III – IV в.; VII – ниво питоси; VIII – римска кула. Легенда: 1 – ходови нива; 2 – пясък; 3 – разложена глина; 4 – пласт сиво-кафяви кирпичи с бучки бял хоросан; 5 – сива песъклива пръст с петна глина и хоросан; 6 – разложена глина; 7 – светлосива пръст с въглени, прослойки въглени, бучки хоросан; 8 – нарушение / обратен насип

Fig. 3. Southeastern cross-section: I – features and layers from the 4th – 3rd c. BC; II – features and layers from the 3rd – 1st c. BC; III – features and layers from the 1st – 3rd c. AD; IV – construction trench of the tower; V – cover layer of the backfill in the construction trench of the tower; VI – features from the 3rd – 4th c. AD; VII – level of pithoi; VIII – Roman tower. Key: 1 – walking levels; 2 – sand; 3 – decomposed clay; 4 – layer of grey-brown adobes with lumps of white mortar; 5 – grey sandy soil with patches of clay and mortar; 6 – decomposed clay; 7 – light grey soil with charcoal, interlayers of charcoal, lumps of mortar; 8 – perturbation/backfill

Обр. 4. Източна крепостна стена на Небет тепе: 1 – римска крепостна стена; 2 – римска кула; 3 – късноантична крепостна стена; 4 – късноантична реконструкция на зидовете на кулата; 5 – по-късна реконструкция на късноантичната стена; 6 – средновековна крепостна стена; 7 – контрафорс

Fig. 4. Eastern fortress wall at Nebet Tepe: 1 – Roman fortress wall; 2 – Roman tower.; 3 – late antique fortress wall; 4 – late antique reconstruction of the tower walls; 5 – later reconstruction of the late antique wall; 6 – medieval fortress wall; 7 – buttress

Под и вътрешно от югозападната крепостна стена (обр. 2) беше направен малък изкоп за отводнителна шахта с дълбочина 1,30 м (обр. 1.3). Проучиха се редуващи се пластове горяла глина, въглени, пепел и такива с висока концентрация на въглени и бучки отухлена глина. Имат денивелация от С на Ю (отвътре – навън). Откритата керамика датира пластовете в IV – III в. пр. Хр. Подобни са проучени и пред югоизточния профил на сектора, в ивица с ширина от 0,30 до 1 м (обр. 3.I). Към тях принадлежи и част от зид. В тези пластове са вкопани две ями и още един зид (обр. 3.II).

Пластът от IV – III в. пр. Хр. се проследява под основата на по-рано проучени части от два зида, чиито основи са вкопани в този пласт (обр. 1.5а, 5б; 2). Те попадат стратиграфски на по-високо ниво от други два зида: т. нар. ранна диагонална стена (обр. 1.4б) и зид, разположен югозападно до нея (обр. 1.4а), с който при връзката си образуват тъп ъгъл. Градежът на последните два е сходен – еднолицеви, с лица съответно на Ю и ЮЗ от големи сиенитни блокове, пълнеж от речни и сиенитни камъни на кал. При допроучването на югозападния зид се установи, че той продължава на ЮИ. От север е застъпен от ранната диагонална стена, която в тази част е изградена стъпаловидно, вкопана и без лицева зидария. Това показва, че тя е построена малко по-късно, но двете стени са съществували синхронно. Били са оградни, подпорни и терасиращи. Към тях няма запазен археологически пласт, но стратиграфски са най-ранни. Ранната диагонална стена на С/СЗ е застъпена от бастиона на късната диагонална стена (обр. 1.6б). Югоизточният зид е запечатан от трамбовани ходови нива с дебелина над 0,90 м, които се проследяват в югоизточна посока на цялата проучвана площ (обр. 1.7; 3.II) Материалите от тях са от късната елинистическа епоха.

Върху тези нива е изградена улица (С – Ю) с два канала, градени с камъни (обр. 1.9), а впоследствие и с трети, по-късен, граден с тухли на бял хоросан. В южна посока улицата води към югозападната крепостна стена. При разчистването на вътрешното лице на крепостната стена се установи, че тя има два периода на изграждане. В по-ранния основата е изградена върху ниво с набити пилоти, градежът на лицето е от големи сиенитни и единични речни камъни на суха зидария, запазен до четири реда. Впоследствие крепостната стена е надградена със сходен градеж, но със спойка от бял хоросан и с много сполии (обр. 2). Участъкът на бял хоросан е идентичен с проучената през 2017 г. част от стената (Христева и др. 2018, 278 – 279). Трасето на стените от двата етапа на изграждане леко се разминава в посока кулата (обр. 1.10-11). С ранния етап се свързва изграждането на улицата, а с късния – тухленият канал към нея (Боспачиева, Коларова 2014, 141 – 142).

На север улицата отвежда към структура от двойни еднолицеви зидове (Христева 2023). В блокажа на източното трасе се откри силно изтрита монета на Одрюза (II – I в. пр. Хр.). В източния край на южното трасе пластовете са почти изцяло разбити от вкопаване от края на I в. Наблюденията показват наличието на поне два строителни етапа. Градежът в югоизточната част се отличава с прецизна квадрова зидария (обр. 1.8а), а в източната – с наличие на много сполии (обр. 1.8б). Най-ранният етап може да се постави във II в. пр. Хр.

При изграждането на римската крепостна стена, вътрешно от нея са насипани пластове с дебелина около 1 м (обр. 3.III). Проучиха се в участъка южно от улицата и източно от кулата (обр. 1.13). Те са нарушени от изкопа за изграждането ѝ (обр. 3.IV). Тогава е пресечена и куртината северно от кулата (обр. 2). Това показва, че тя е строена след изграждането на стената.

В насипните пластове е вкопана правоъгълна структура с размери 1,90 × 2,30 м (ЮЗ – СИ), като от ЮЗ на СИ структурата се разширява стъпаловидно. Била е облицована с дърво и е имала покрив с керемиди, а голямото количество открито овъглено жито, показва, че е служила за зърнохранилище. В деструкциите се откриха антониниан на Волусиан (251 – 253 г.) и денар на Балбин (238 г.). Идентична, силно нарушена от по-късни вкопавания структура се разкри югозападно от нея. В деструкциите ѝ са вкопани питоси (обр. 3.VII; Боспачиева, Коларова 2014, 196).

Допроучено е кръглото водохранилище (обр. 1.12; Христева 2023). Има запазена височина 5,18 м. В горната част е цилиндрично, с диаметър 4,25 м, а в долната е с овално сечение и диаметър до 4,86 м. Отвътре е обмазано е хоросан, включително хидрофобен. Дъното е леко повдигнато към стените. Измазано е с пласт хоросан, настлан с тухли, които също са измазани. Откритите материали, включително монети, показват, че водохранилището е засипано през III в.

Източната крепостна стена е запазена във височина до 6 м, но не е проучвана (обр. 4; Боспачиева, Коларова 2014, 35 – 37). Проектът предвиждаше почистване и консервация на стената, и изграждане на дренаж вътрешно от нея (неизпълнен). При почистването се установи, че предполагаемата елинистическа стена (обр. 4.1) е с градеж, идентичен на този на югозападната крепостна стена, предатирана в 46 г. (Христева и др. 2018, 278 – 279). В стената има барбукан. В южния край на сектора се разкри правоъгълна кула (обр. 4.2). Тя е изградена на фуга към стената. През Късната античност стената е удвоена отвътре със зид в *opus mixtum* (обр. 4.3). В ъгъла между северното лице на кулата и вътрешно лице на късноантичната стена се направи сондаж с дълбочина 1,60 м. Установи се, че късноантичната стена отвътре има два банкета. Долният е изграден от тухли с добре обмазани фуги, което показва, че завареният при изграждането ѝ терен е бил по-ниско. Пластовете в сондажа имат характер на насип, с керамика от II – IV в. Не е ясно дали е насипан веднага след изграждането ѝ или по-късно. През Късната античност кулата е преизградена, като новите зидове (северен и южен) следват трасето на римските (обр. 4.4). Връзката между северния зид на кулата и късноантичния удвояващ градеж е разрушена и не може да се каже дали преизграждането е синхронно на удебеляването. В долната си част новият северен зид на кулата е граден с ломени камъни от север (отвън) и тухли (отвътре), а във височина – от тухли и единична квадри, а отвътре е обмазан с хидрофобен хоросан. Подът е изграден от тухли. Южният зид само се регистрира, без да се разкрива. На по-късен етап до източната стена на кулата отвътре е изграден нов зид (обр. 4.5). Той пресича тухления под и не е обмазан, а в горната част продължава на С и Ю над останките от зидовете на кулата. При изграждането му тя вече не е функционирала. През XII в. северните части на римската и късноантична стена били напълно разрушени, което наложило цялостно преизграждане (обр. 4.6). Новият градеж е от клетъчна зидария. Направен е и контрафорс от големи сиенитни квадри, с дължина 4 м (обр. 4.7). В горната част се разкриха три барбукана. При преизграждането отвътре е насипана и трамбована пръст, съдържаща керамика от втората половина на XII – началото на XIII в. Заедно с преизграждането на този сектор е бил ремонтиран и запазеният участък от ранновизантийската стена. Тези преправки са били по-високо и не са запазени, но свидетелство за тях е пласт натрошен хоросан с тухлена фракция, вероятно отпадък при ремонта, и петно разлят бял хоросан. Керамиката е от същото време, като се откри и монета на Исак II Ангел (1185 – 1195).

В малък участък до крепостната стена се разкриха застъпващи се структури и пластове от XIII – XV в.

Щерната от XIII – XIV в е проучена през 1962 г. (Джамбов 1968, 71 – 80), а през 2023 г. отново се разчисти чешмата към нея. Установи се, че в публикацията не е отбелязан античен канал, застъпен от входа на чешмата и зид от същия период, източно от нея. Коридорът, водещ към чешмата, има три етапа на изграждане. Западно от чешмата се попадна на пласт с ранносредновековна керамика.

Проучиха се шест нови гроба от късносредновековния некропол (Христева и др. 2022, 74 – 92). Първите три са на 7 м южно от вече проучените и явно са част от същия некропол. Другите три са на 40 м североизточно. Единствената находка е бронзова обеца с намотка, която се датира в XII – XIV в. Голямото разстояние между тези гробове и вече известните поставя въпроса дали те са част от един и същ некропол.

Литература

Боспачиева, Коларова 2014: М. Боспачиева, В. Коларова. Пловдив – град върху градовете Филипопол – Пулпудева – Пълдин. София, 2014.

Джамбов 1968: Х. Джамбов. Нови данни за водоснабдяването на Пловдив през Античността и Средновековието. – Годишник на Народния археологически музей, 6, 1968, 65 – 82.

Христева 2023: С. Христева. Наблюдение на Небет тепе, Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. Книга I. София, 2023.

Христева и др. 2018: С. Христева, Б. Драганов, К. Станев. Археологическо проучване на „Небет тепе", гр. Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 278 – 281.

Христева и др. 2022: С. Христева, К. Станев, Р. Златев. Късносредновековен некропол на Небет тепе, град Пловдив. – Пловдивски исторически форум, VI(1), 2022, 74 – 92.

RESCUE EXCAVATIONS AT NEBET TEPE, PLOVDIV

Sophia Hristeva, Kamen Stanev

Summary

The excavations were carried out within the framework of "Along the fortress walls of Philippopolis" project, in 14 areas at Nebet Tepe Hill, some of them having been previously explored but without a complete excavation of all remains.

Parts of two negative features dug into the eroded rock and another ground feature situated above them were studied in the NW part (fig. 1.1). The earliest one was a pit from the late Chalcolithic period. The later pit and a ground structure above it, probably a wattle-and-daub wall, were dated to the EBA. A hearth from the LBA was also discovered in the N part (fig. 1.2).

A small trench with a depth of 1.30 m was made under and inside the SW fortress wall (figs 1.3; 2). Layers of burnt debris with a N to S inclination, dated to the 4th – 3rd c. BC, were studied. They were registered beneath the foundations of previously studied parts of two walls (figs 1.5а-5б; 2), which were positioned at a higher level than other two: the so-called early diagonal wall (fig. 1.4б) and a wall located SE next to it (fig. 1.4а); nevertheless, these walls had existed simultaneously. The N/NW section of the early diagonal wall was intersected by the bastion tower of the late diagonal wall (fig. 1.6б). The SW wall (fig. 1.5б) was covered by rammed levels from the late Hellenistic period (figs 1.7; 3.II).

A street with two stone-built drains and a later one built of bricks was constructed above these levels (fig. 1.9). The inner face of the SW fortress wall featured two construction periods (fig. 1.10-11). An early wall of dry stonework was subsequently upbuilt as a mortar-bound masonry (fig. 2).

To the north, the street reached a structure of paired single faced walls with at least two construction stages (fig. 1.8а-8б), the earliest of them dated to the 2nd c. BC.

With the construction of the Roman fortress wall, filling layers were heaped inside (fig. 3.III). They were disturbed by the construction trench of the tower (fig. 3.IV), indicating that the tower is later.

A rectangular structure dug into the filling layers functioned as a granary. An identical structure was unearthed SW of it (fig. 3.VI). They were dated to the 3rd c.

At the eastern fortress wall, the Roman curtain wall was revealed (fig. 4.1), with an adjacent rectangular tower (fig. 4.2). During Late Antiquity, the wall was doubled from the inside with *opus mixtum* masonry (fig. 4.3), and the tower was rebuilt, with the new walls following the route of the Roman ones (fig. 4.4). At a later stage, next to the first wall of the tower from the inside, a new wall was built (fig. 4.5), during the construction of which the tower has no longer functioned. In the 12th c., parts of the Roman and late antique walls were completely destroyed, which necessitated a reconstruction (fig. 4.6). A buttress was also built of large syenite blocks (fig. 4.7). A coin of Isaac II Angelos (1185 – 1195) found, specified the date of this construction. In a small section next to the fortress wall, overlapping structures and layers from the 13th – 15th c. were revealed.

At the water tank from the 13th – 14th c., a drain from the Roman period was registered, covered by the entrance of the fountain and a wall from the same period to the E of it. To the west of the fountain, a layer with early medieval pottery was found.

Six new graves from the late medieval necropolis were also studied.

Sophia Hristeva, Regional Museum of Archaeology – Plovdiv, sophiahristeva@gmail.com
Kamen Stanev, Cyrillo-Methodian Research Centre – Bulgarian Academy of Sciences, kamen_stratiot@abv.bg

№ 47. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ПЛ. „ПОНЕДЕЛНИК ПАЗАР“ № 1-2, ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова, Десислава Давидова

Проучването е във връзка с строеж на нова жилищна сграда. Обектът е с административен адрес: пл. „Понеделник пазар“ № 1-2 (УПИ IX , кв. 137, ПИ 56784.520.1787). Той е разположен в централната част на Филипопол. Парцелите от изток и запад са застроени през XX в. Около разкопания терен са правени редица археологически проучвания (късноантична перистилна сграда „Ейрене“, епископска базилика, обект „Музея“), които позволяват да се проследят някои археологически структури и на проучвания имот (Боспачиева, Коларова 2014, 199).

Обр. 1. Общ изглед на обекта

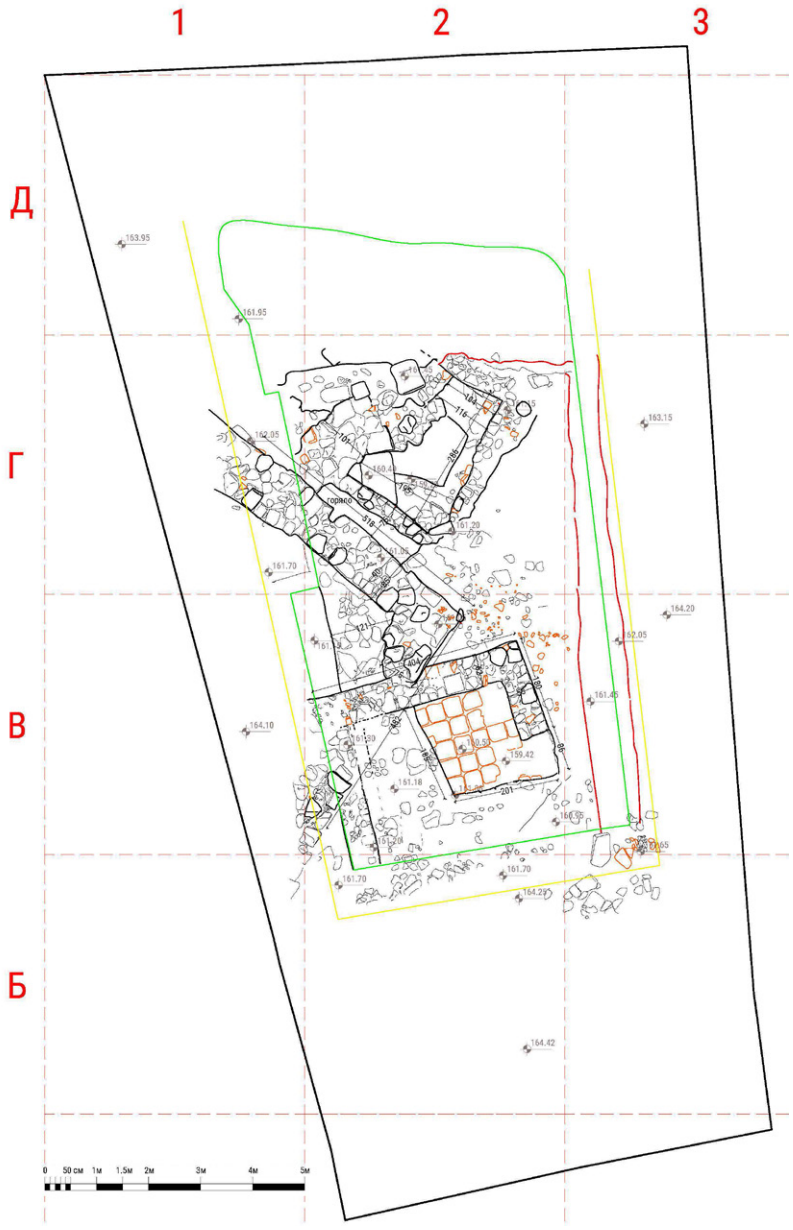
Fig. 1. General view of the site

В хода на проучването бяха разчистени основите на две стари къщи и прилежащите им сервизни помещения – септични ями и една външна баня. Къщите са фундирани на дъбочина 2,80 – 3,00 м от нивото на съвременния терен. Стратиграфията на терена е нарушена от тези дълбоки основи, както и от ями, използвани през късносредновековния и османския период. Ямите имат кръгли очертания с диаметър от 0,90 м до 2 м и дълбочина до 2,30 м. При вкопаването им частично са разрушени по-ранни структури.

След премахването на основите се достигна до археологически пласт. Археологическите структури се датират в Античността, Късната античност, Средновековието и османския период (обр. 1, 2). При проучването се разкри част от зид от камък със спойка от рехав хоросан, с ориентация запад – изток. Около него находките в преобладаващата си част са от XIII – XIV в. До този зид се разкри и пласт с керемиди, вероятно разрушение от сграда. Под него се разкри част от декуманус, който се проследява източно и западно от проучвания терен, под съвременната сграда на ДКЦ I и подлез „Археологически“.

В дълбочина се разкри помещение, вероятно част от жилищна сграда, със смесена зидария от камъни и тухли, споени с розов хоросан (обр. 3). В първият си строителен период помещението е било изградено от тухли, споени с розов хоросан. Подът му е бил настлан с трамбовани дребни и по-едри парчета строителна керамика. Имало е вход от южната страна. През втория строителен период (поправка) стените са изградени от камъни и тухли, споени с розов хоросан. Входът на помещението е бил затворен. Новият под е изграден от квадратни тухли. Регистрират се два строителни периода от Късната античност (V – VI в.). Стените на помещението са обмазани с бял хоросан, което най-ясно личи в източната стена. На север от това помещение се констатира прилежащо ходово ниво, изградено от трамбована глина с дребен ломен камък и фрагменти от строителна керамика. Над това помещение, в северозападния му ъгъл се наблюдава ъгъл на по-късна постройка, чийто градеж е изпълнен от ломени камъни със спойка от кал. Тя се развива в западна посока и попада извън границите на проучваната площ.

Върху деструкциите на помещение в северозападна посока и върху участъка от декуманус се разкриха зидове, чийто градеж е от ломени и дялани камъни, парчета тухли, преизползвани от по-ранни градежи, с калова спойка. Те са в конструктивна връзка и вероятно са част от по-голяма сграда. Помещение 3 и помещение 2 се проучиха изцяло. Част от зидовете на тези помещения попадат

Обр. 2. Общ план на обекта

Fig. 2. General plan of the site

извън проучвания имот. В основата си помещение 3 е снабдено с отходна тръба. В дълбочина, в южната част на помещението се разкри и сиенитна плоча, част от настилката на декумануса. Градежите са силно деструктирали, което затруднява изясняване на плана, размерите и функцията на разкритите помещения. Най-общо ги свързваме с жилищна сграда, претърпяла промени в планировката и обема на помещенията си през установените строителни периоди. Датировката на разкритите структури се базира на особеностите на строителната техника и разкритите в ненарушени пластове находки.

След анализ на резултатите от направеното проучване се оформят следните констатации за проучената площ:

1. Теренът е обитаван продължително и без прекъсване от Късната античност до съвременната епоха.

2. Многократното застрояване и преустройства на пространството са довели до натрупване на културен пласт с дебелина от приблизително 4 м.

3. Най-голямо е културното наслояване от османската и възрожденска епохи, констатирано чрез строителни конструкции и археологически находки.

Обр. 3. Помещение 1 от късноантична сграда

Fig. 3. Room 1 of a late antique building

Литература

Боспачиева, Коларова 2014: М. Боспачиева, В. Коларова. Пловдив – град върху градовете. Филипопол – Пулпудева – Пълдин. София, 2014.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 1-2 PONEDELNIK PAZAR SQUARE, PLOVDIV

Zdravka Korkutova, Desislava Davidova

Summary

The excavated site is located in the central part of ancient *Philippopolis*. The archaeological strata were disturbed by the foundations of two old buildings that were demolished before the start of the excavations. The uncovered archaeological features were dated to the Roman period, Late Antiquity, the Middle Ages, and the Ottoman period (figs 1, 2).

A section of a wall with an east – west orientation was found, built of stones and loose mortar. The materials found around it were dated mostly to the 13th – 14th c. A layer with roof tiles debris was found next to the wall.

At a lower level, a room with rectangular layout, probably part of a bigger building, was unearthed. It was constructed in *opus mixtum* technique, with pink mortar. The room featured two construction phases – the earlier one with a rammed floor level, and the later one with flooring of rectangular bricks (fig. 2). The walls had white mortar plastering on their inner faces. The building was dated to the 5th – 6th c., and it extended beyond the boundaries of the excavated plot.

A section of another building was situated above the northwestern corner of the late antique room. This later building was constructed of quarry stones bound with mud.

Two rooms, parts of another heavily destroyed building, were unearthed in the northwestern section of the plot, situated above the earlier constructions and above a small section (a syenite slab from the pavement) of the *decumanus* street of the Roman city. The *decumanus* extended to the east and west from the excavated plot. The rooms were built of stones and reused brick fragments, with mud bonding. One of the rooms featured a waste water drain (pipe) in its foundations.

In conclusion, the results of the rescue excavations demonstrated that the terrain was continuously inhabited since antiquity until present, and strata with a thickness of ca 4 m was formed. A major cultural layer beloned to the Ottoman and the National Revival periods.

Zdravka Korkutova, Regional Museum of Archaeology – Plovdiv, zdravka_p@abv.bg
Desislava Davidova, Regional Museum of Archaeology – Plovdiv, RAM.Plovdiv@gmail.com

---

№ 48. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „КАПИТАН РАЙЧО“ № 49, ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова, Десислава Давидова

Проучването представлява финален етап от археологическите разкопки, започнати през декември 2022 г. в ПИ 56784.523.290, район „Централен“ в гр. Пловдив. Тогава беше проучена площ от около 200 кв. м, в която се разкриха останки от верижни помещения и друга постройка, развиваща се под субструкциите на зидовете, унищожена при пожар и регистрирана като изгорял пласт. При проведените археологически разкопки беше достигната дълбочина до ок. 4 м под съвременния терен (Коркутова, Давидова 2023).

През 2023 г. се извърши проучване на останалата част от терена, която обхваща югозападния ъгъл и северната половина на обекта (обр. 1, 2). В хода на проучванията през 2022 г. беше установено, че верижните помещения са повече от две, затова през 2023 г. се пристъпи към разкриване на следващото по ред помещение (№ 3) в югозападния ъгъл на парцела. Установи се, че площта на трите помещения не е еднаква. Според открития керамичен материал, находки и използваната строител-

Обр. 1. Общ изглед на структурите, проучени в южната част на обекта през 2022 и 2023 г. (поглед от изток)

Fig. 1. General view of the features, surveyed in the southern part of the site in 2022 and 2023 (view from east)

на техника се изясни, че трите помещения принадлежат към една и съща строителна фаза и се датират в IV – V в.

При проучването на помещение № 3 се установи още една структура с форма на пресечен конус, идентична с първата, разкрита през 2022 г., която беше определена като кладенец/хранилище. Според откритите материали се констатира, че двете структури принадлежат към една епоха, вероятно османска/възрожденска.

Довърши се проучването на опожарените останки от застрояване от нетрайни материали, което е съществувало на терена преди изграждането на верижните помещения. Разкри се част от малко огнище и фрагментирана битова керамика. Установи се, че това застрояване има съвсем различна планировка и се развива в посока юг, под съвременната улица „Капитан Райчо“. Структурата се датира в III в. на базата на откритията керамичен материал.

През 2020 г. бяха проведени археологически проучвания източно от настоящия обект, в съседен имот (обр. 2; срв. Коркутова, Давидова 2021). Имайки предвид разкритите тогава структури и наличието на достатъчно данни за тази зона, очаквахме през 2023 г. да се открият останки от уличната мрежа – декуманус. Тези очаквания се оправдаха, но се оказа, че структурата е значително разрушена от по-късни вкопавания и най-вече от извършваните изкопни дейности през втората половина на XX в. Тъй като до 2011 г. тази зона не е принадлежала към защитената територия на античния град, регламентирана с наредба през посочената година, строителните дейности не са подлежали на особен контрол. Там е извършено пилонно застрояване, което е допринесло за разрушаването на археологическите пластове и структури.

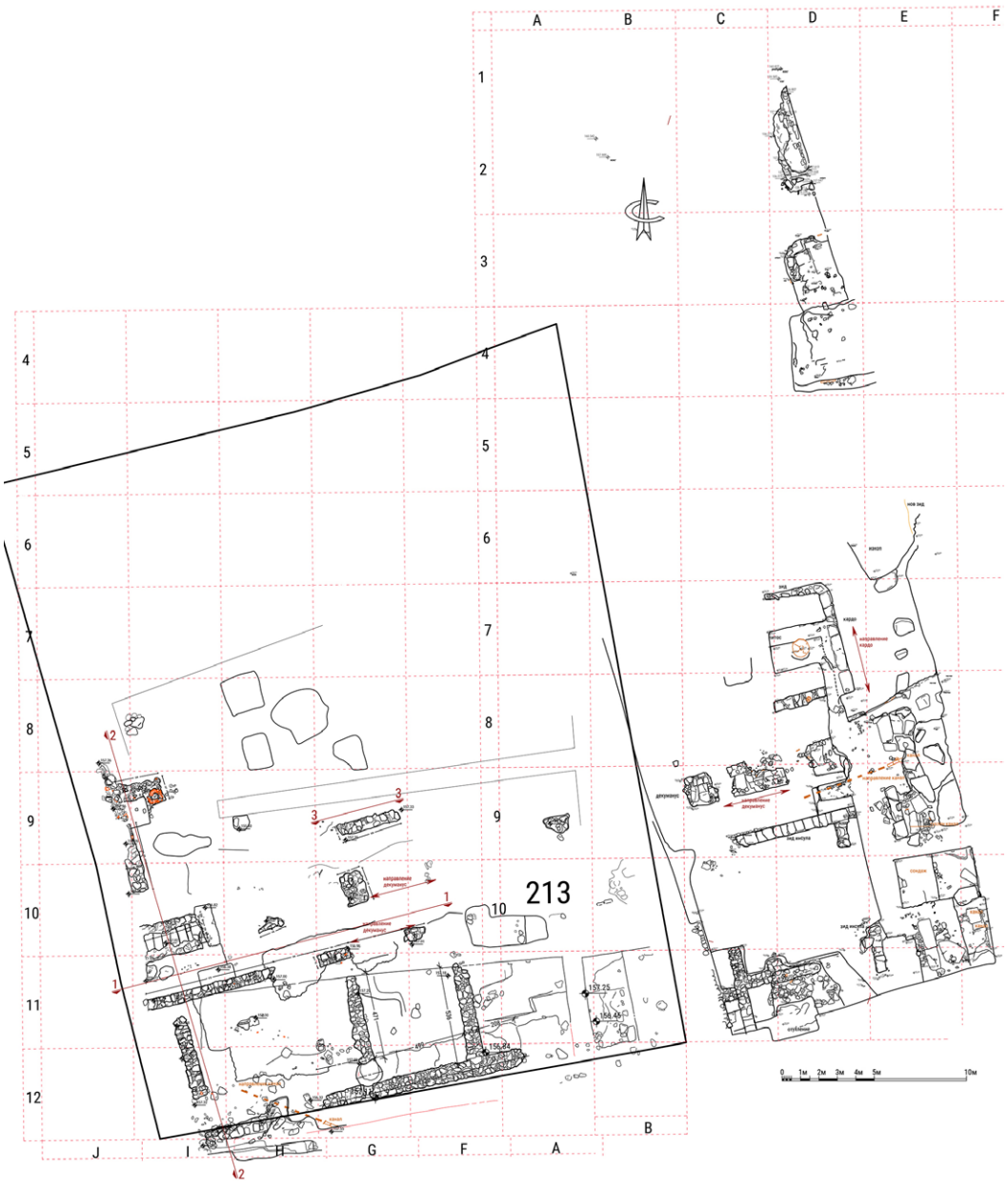
Разкриха се част от дъното на каналното съоръжение, принадлежащо към декуманус, както и отделни, фрагментарно запазени части от бордюрните зидове (обр. 3). Те се датират във II – III в., тъй като за това инфраструктурно строителство има достатъчно информация от досегашните археологически проучвания на града и писмените извори.

В северната част на обекта се констатираха останки от структури, принадлежащи към инсулата, която се формира северно от декуманус. Откриват се ломени камъни с различна големина. Според техниката на градеж и открития керамичен материал структурите са синхронни с уличната инфраструктура и се датират във II – III в.

Най-ранните структури, проучени на обекта, са четири ями, вкопани в стерилния пласт в зоната, в която попада трасето на декуманус. Откритата в ямите керамика се датира в I – II в. С този период се свързват и деструкции от речни камъни, които са разкрити в зоната северно от декуманус. В същата зона се проучи структура от фрагментирани тухли с кръгъл отвор и тръбовидно тяло, чието предназначение не е изяснено към момента.

Като обобщение на резултатите от проведените археологически разкопки през 2022 и 2023 г. може да се каже, че разкритите структури принадлежат към римската и късноантичната епоха, с няколко фази на застрояване.

Най-ранни са ямните структури от I – II в., проучени в трасето на декуманус. В тази хроноло-

Обр. 2. Общ план на обектите, проучени на ул. „Капитан Райчо“ № 49 и № 53 през 2020, 2022 и 2023 г. (очертан е парцелът на ул. „Капитан Райчо“ № 49)

Fig. 2. General plan of the sites surveyed at 49 and 53 Kapitan Raycho Str. in 2020, 2022, and 2023 (the plot at 49 Kapitan Raycho Str. is outlined)

гична рамка попадат и деструкциите от речни камъни, открити северно от трасето на улицата.

Втората фаза от застрояването на терена е свързана с изграждането на уличната инфраструктура през II – III в. Към този период принадлежи вероятно и съоръжението от тухли, чието предназначение не е установено, както и деструкциите на север от декуманус, съобразени като планировка с разкритите участъци от улицата.

Третата фаза се свързва с опожарените останките от застрояване от нетрайни материали, в които беше открито малко огнище, датирано в III в.

Четвъртата фаза от реорганизацията на пространството е маркирана от изграждането на верижните помещения южно от декуманус, които се датират в IV – V в.

Проучените съоръжения, които са определени като кладенци или хранилища бележат много по-късен етап от усвояването на тази зона. Те се отнасят към османската и възрожденска епоха.

Последната констатирана промяна се бележи от съвременните вкопавания и значително компрометиране на терена, направено през XX и XXI в., когато имотът не е попадал в защитената те-

Обр. 3. Останки от дъното на канал под уличното платно на декуманус

Fig. 3. Remains of a bottom of a sewer beneath the roadway of decumanus

ритория на ГНКЦ „Историческа зона Филипопол – Тримонциум – Пловдив“ и са извършвани мащабни строителни мероприятия.

В заключение може да се добави, че проучените помещения от IV – V в. се свързват с останките от производствени структури, открити в съседния имот (обр. 2; срв. Коркутова, Давидова 2021). Планировката им заема част от пространството на античната инсула, а за строителен материал са послужили останките от по-ранните периоди. Останките по трасето на декуманус в двата имота, както и кардото в съседния имот, показват, че уличната инфраструктура е била използвана поне до края на V в. (Матеев 1968), след което в зоната е имало спорадични застроявания, а през Средновековието е била част от некропол.

Литература

Коркутова, Давидова 2021: З. Коркутова, Д. Давидова. Спасително археологическо проучване на ул. „Капитан Райчо“ № 53 в Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2020 г. Книга II. София, 2021, 741 – 742.

Коркутова, Давидова 2023: З. Коркутова, Д. Давидова. Археологически разкопки на ул. „Капитан Райчо“ № 49, Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. Книга II. София, 2023.

Матеев 1968: М. Матеев. За уличната мрежова система на Филипопол. – Годишник на Народния археологически музей – Пловдив, IV, 1968, 167 – 171.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY AT 49 KAPITAN RAYCHO STR., PLOVDIV

Zdravka Korkutova, Desislava Davidova

Summary

The excavations in 2023 were conducted as a continuation of the fieldworks carried out in 2022 in the same plot, in the centre of ancient *Philippopolis*. The southern section of the plot was partially excavated in 2022, and foundations of chain-planned rooms (4th – 5th c.) were found, as well as burnt debris of buildings with light construction (3rd c.), and a late negative structure, interpreted as a well/cellar. In 2023, work restarted to cover the whole plot.

The earliest structures are four pits cut into the sterile layer and dated to the 1st – 2nd c., according to the ceramics found inside. The revealed debris of river stones, north of the *decumanus* street, is also related to this period.

A round structure made of brick fragments was excavated north of the *decumanu*s. Its functions remain unclear (figs 1, 2).

The construction phases of the terrain can be summarized as follows:

- The pits are the earliest structures (1st – 2nd c.), as well as the debris of the river stones, north of the *decumanus*.

- The second phase relates to the street infrastructure feom the 2nd – 3rd c. (fig. 3) and the debris north of the *decumanus*.

- The third phase relates to the burnt remains. According to the ceramic materials, the structure is dated to the 3rd c. It marks a change in the organisation of the space in this area.

- The fourth phase relates to the chain-planned rooms, south of the *decumanus*, dated to the 4th – 5th c, as evidenced by the construction techniques and the ceramics.

- The wells/cellars mark a late exploitation of the terrain in the Ottoman period.

- The last interferences a significant disturbances of the terrain, done in the 20th and 21st c., when the area was not a part of the protected historical zone “*Philippopolis – Trimontium* – Plovdiv”.

The excavations in the adjacent plot conducted in 2020 and the results there lead to a conclusion that the excavated rooms most likely were manufacturing structures. They are part of the *insula* and the materials from the early constructions were reused for the new constructions. The remains in the route of the *decumanus* in both plots, as well as the *cardo* in the adjacent plot, confirm the street infrastructure have been used at least until the end of the 5th c., followed by an occasional building processes later on and eventually being transformed into a medieval necropolis.

Zdravka Korkutova, Regional Museum of Archaeology – Plovdiv, zdravka_p@abv.bg
Desislava Davidova, Regional Museum of Archaeology – Plovdiv, RAM.Plovdiv@gmail.com

№ 49. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „ЛЕОНАРДО ДА ВИНЧИ“ № 19, ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова, Десислава Давидова

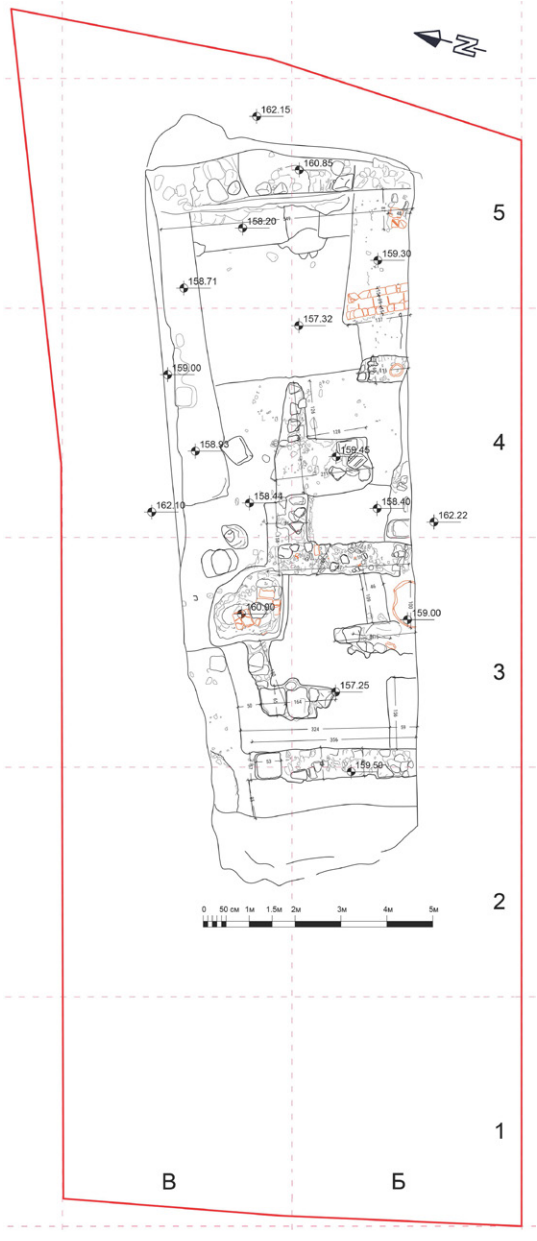
Обектът на ул. „Леонардо Да Винчи“ № 19 в гр. Пловдив, поземлен имот с идентификатор 56784.523.4194, кв. 140 по плана на кв. „Бяла зона“, се намира в историческата зона „Филипопол – Тримонциум – Пловдив“, в близост до южното трасе на Маркаврелиевата крепостна стена. През последните 30 години по трасето на сегашната ул. „Леонардо да Винчи“ са проучени части от античната улична мрежа, сгради с представителен и производствен характер, както и единични структури с различно предназначение (Танкова 2013; Божинова, Иванов 2019).

Теренът е с площ 100 кв. м, а проучената площ е 75 кв. м (обр. 1, 2). Проучването беше проведено във връзка със строеж на нова жилищна сграда. Разчистени бяха останките от съществувалата на това място стара сграда – къща, обитавана до скоро. Основите на къщата бяха фундирани на дълбочина 1,60 м от нивото на съвременния терен. След разчистването и разкриването на основите се достигна до археологически пласт.

Най-късните регистрирани структури на обекта принадлежат към XIX – начало на XX в. Представляват различни по размер вкопавания, които са нарушили по-ранните структури.

Османската епоха се регистрира чрез фрагмент от зид, построен от камъни на калова спойка; датирането е направено чрез материали, открити около и върху зида – керамични лули и фрагменти от османската епоха.

Проучването в дълбочина достигна до кота 157,25 м н. в. или -4,7 м спрямо съвременния терен, където се достигна стерилен пласт. На кота 160,85 м н. в. или на 1,20 м от нивото на съвременния терен бяха регистрирани най-високите запазени археологически пластове и

Обр. 1. Общ план на обекта

Fig. 1. General plan of the site

структури. В хода на разкопките се проучиха две големи траншеи с неправилни очертания от XI – XIII в., свързани с изземване на камъните от по-ранните градежи.

От епохата на Късната античност (IV – VI в.) се проучиха три зида с ориентация север – юг, два от които повтарят и надграждат по-ранни градежи. Изградени са от ломен камък със спойка от розов хоросан. Проучи се подово ниво от фрагменти от тухли и камъни, зидан тухлен канал и северозападният ъгъл на помещение с прилежащо в него, частично запазено, термично съоръжение (пещ).

От периода II – III в. бяха регистрирани и проучени един зид с ориентация север – юг, изграден от ломен камък със спойка от бял хоросан, първата строителна фаза на възстановените през Късната античност зидове, една яма с депонирани в нея пет цели съда, както и почти цял хранилищен съд (питос) *in situ*. При проучването му в запълнителя се попадна на бронзова монета, сечена при Елагабал, емисия на Филипопол.

Най-ранните структури на обекта се отнасят към периода I в. пр. Хр – I в. сл. Хр. и представляват северозападен ъгъл на помещение, изградено от речни и ломени камъни с калова спойка и част от зид с ориентация север – юг. Находките от помещението са малко на брой и дребни фрагменти от битова керамика. Датирането е направено въз основа на техниката на изграждане и стратиграфска позиция на зидовете, вкопани в стерила.

Находките са преобладаващо количество керамика от периода I – V в., като на терена имаме открити 10 цели керамични съда, антични лампи, монети, фрагменти керамика от Средновековието и османска епохи и др (обр. 3).

Обр. 2. Общ изглед на обекта

Fig. 2. General view of the site

Резултатите от проучванията показват, че останките на терена са претърпели разрушения и възстановявания, които свидетелстват за непрекъснато обитаване в тази част на града. Теренът е в непосредствена близост до обекта на ул. „Леонардо да Винчи“ № 21 проучен от М. Мартинова (Мартинова-Кютова 2011) – комплекс с производствен и стопански характер, и можем да предположим, че проучените части могат да се разглеждат като негово продължение.

Обр. 3. Находки от обекта

Fig. 3. Small finds from the site

Литература

Божинова, Иванов 2019: Е. Божинова, С. Иванов. Спасителни археологически разкопки на ул. „Леонардо да Винчи“№ 12, гр. Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 305 – 307.

Мартинова-Кютова 2011: М. Мартинова-Кютова. Спасителни археологически проучвания на обект „Леонардо да Винчи“ № 21 в гр. Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 341.

Танкова 2013: Ж. Танкова. Археологически проучвания на обект „Леонардо да Винчи“ № 22, УПИ X – 556, кв. 141, гр. Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2012 г. София, 2013, 323 – 324.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY AT 19 LEONARDO DA VINCI STR., PLOVDIV

Zdravka Korkutova, Desislava Davidova

Summary

The site at 19 Leonaro da Vinci Str. in Plovdiv is situated in plot No. 56784.523.4194, with an area of 100 m^2, in the protected historical zone "*Philippopolis – Trimontium* – Plovdiv", close to the southern section of the fortress wall built during the reign of Marcus Aurelius. In the last 30 years, several archaeological sites in this area of the ancient town have been excavated.

After the removal of the remains of the 20th c. house that existed in the plot, an archaeological layer was reached lying at 1.60 m beneath the modern terrain (figs 1, 2).

The most recent structures revealed at the site are dated to the 19th – early 20th c., and their construction have partly destroyed earlier structures. The Ottoman period is represented by a section of a wall built with mud bonding. Ottoman period ceramic pipes and pottery fragments were found in the context of the wall.

The excavatons reached a depth of 4.7 m beneath the modern terrain, while the highest level of the preserved archaeological layers and structures was at a depth of 1.20 m below the modern terrain. Two big trenches with irregular shapes from the 11th – 13th c. were discovered, apparently related to the extraction of stone from the earlier building for re-use.

Three walls with a north – south orientation dated to Late Antiquity (4th – 5th c.) were found to follow the routes of earlier building structures. The late antique walls were built of quarry stones bound with pink mortar. A floor level constructed of brick and stone fragments was excavated, and a brick-builtsewer, and a partially preserved thermal installation (furnace).

A quarry stone wall with white mortar binder, with a north – south orientation was found, belonging to the first construction phase of the terrain. Furthermore, a pit with five vessels in it and an almost complete *pithos in situ* from the 2nd – 3rd c. were excavated. A bronze coin dating back to reign of Elagabalus, issued in *Philippopolis*, was found in the fill of the *pithos* (fig.2).

The earliest structures at the site are dated to 1st c. BC – 1stc. AD. This is a northwestern corner of a room, build with river and quarry stones and mud binder. The earliest phase of the site is represented by a few small domestic pottery sherds. The dating was based on the building techniques and the stratigraphic position of the wall.

The materials found during the excavations are from the 1st – 5t^{h} c. AD, including 10 intact ceramic vessels, Roman ceramic oil lamps, coins (fig. 3), and pottery fragments from the medieval and Ottoman period.

Zdravka Korkutova, Regional Museum of Archaeology – Plovdiv, zdravkap.petrova215@gmail.com
Desislava Davidova, Regional Museum of Archaeology – Plovdiv, RAM.Plovdiv@gmail.com

№ 50. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА БУЛ. „6-ТИ СЕПТЕМВРИ“ № 125, ПЛОВДИВ

Елена Божинова, Петър Зидаров

Проучването е извършено в имот в долната част на северния склон на Небет тепе (обр. 1.1), на 70 м западно от изсечените в скалата гнезда за дървено стълбище, свързващо билото на хълма с цистерна в подножието му (обр. 1.2). Скалите в тази част на възвишението са отвесно изсечени в резултат от добива на камъни през Античността (кариера Небет тепе 2 – Димитров, Станев 2013, 33, обр. 1.1). При

Обр. 1. Проучени парцели по северния и северозападния склон на Небет тепе, Пловдив (картна основа М 1:5 000): 1 – бул. „6-ти септември“ № 125; 2 – изсечени гнезда за дървено стълбище; 3 – ул. „Тодор Хрулев“ № 13; 4 – ул. „4-ти януари“ № 12

Fig. 1. Excavated plots on the northern and northwestern slope of the Nebet Tepe Hill, Plovdov (base map 1:5 000 scale): 1 – 125 Shesti Septemvri Blvd; 2 – rock-cut sockets for a wooden staircase; 3 – 13 Todor Hrulev Str.; 4 – 12 Chetvarti Yanuari Str.

проучвания в съседни парцели – на ул. „Т. Хрулев“ № 13 (Танкова 2013; тук обр. 1.3) и ул. „4-ти януари“ № 12 (археологическо наблюдение през 2023 г. от Е. Божинова; тук обр. 1.4), е установена пълната липса на културен пласт, вероятно причинена от строителните дейности по северния и северозападния склон на тепето през последните столетия. Това наблюдение беше потвърдено и при настоящето проучване.

Заложен е сондаж с размери 2 × 10 м в централната част на парцела, върху силно наклонен в северна посока терен. Сондажът е успореден на източната стена на последната съществувала тук къща. Достигната максимална дълбочина в сондажа е 2 м от съвременната повърхност. На това ниво в южната част е достигната скала и стерилен пласт (с дебелина 0,5 м или повече) от скални осколки, вероятно свързани с изсичането на скалата или с обработката на камък за строеж на съществувалата тук последно къща, а много вероятно и с двете. В най-северната част на сондажа е достигната скалната основа, изсечена хоризонтално. Всички проучени пластове се отнасят към времето на изграждане и преустройства на съществувалата тук къща от периода края на XIX – края на XX в.

Литература

Димитров, Станев 2013: З. Димитров, К. Станев. Кариерите на римския Филипопол. – Археология, 2013, 2, 25 – 37.

Танкова 2012: Ж. Танкова. Археологически проучвания на обект „Т. Хрулев“ № 13, УПИ VIII-92, кв. 119 в гр. Пловдив. – Археологически открития и разкопки през 2012 г. София, 2013, 322 – 323.

RESCUE EXCAVATIONS AT 125 SHESTI SEPTEMVRI BLVD, PLOVDIV

Elena Bozhinova, Petar Zidarov

Summary

The site is situated on the lower part of the northern slope of the Nebet Tepe Hill (fig. 1.1). Rock-cut sockets (fig. 1.2) for a wooden staircase connecting the top of the hill with a cistern at the foothill were preserved. The rocks in this part of the hill are steeply cut as a result of stone quarrying during the Roman period. Previous archaeological explorations in neighbouring plots (fig 1.3-4) have demonstrated a complete absence of cultural layers, probably due to construction activities. The lack of any archaeological remains was also attested during the 2023 excavations.

Elena Bozhinova, Regional Museum of Archaeology – Plovdiv, elena.bozhinova@gmail.com

№ 51. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ ПРИ ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТ „ИЗГРАЖДАНЕ НА ВИК ИНФРАСТРУКТУРА” В СТАРА ЗАГОРА

Мария Камишева, Петър Калчев, Величка Мартинова, Пламена Бакалова

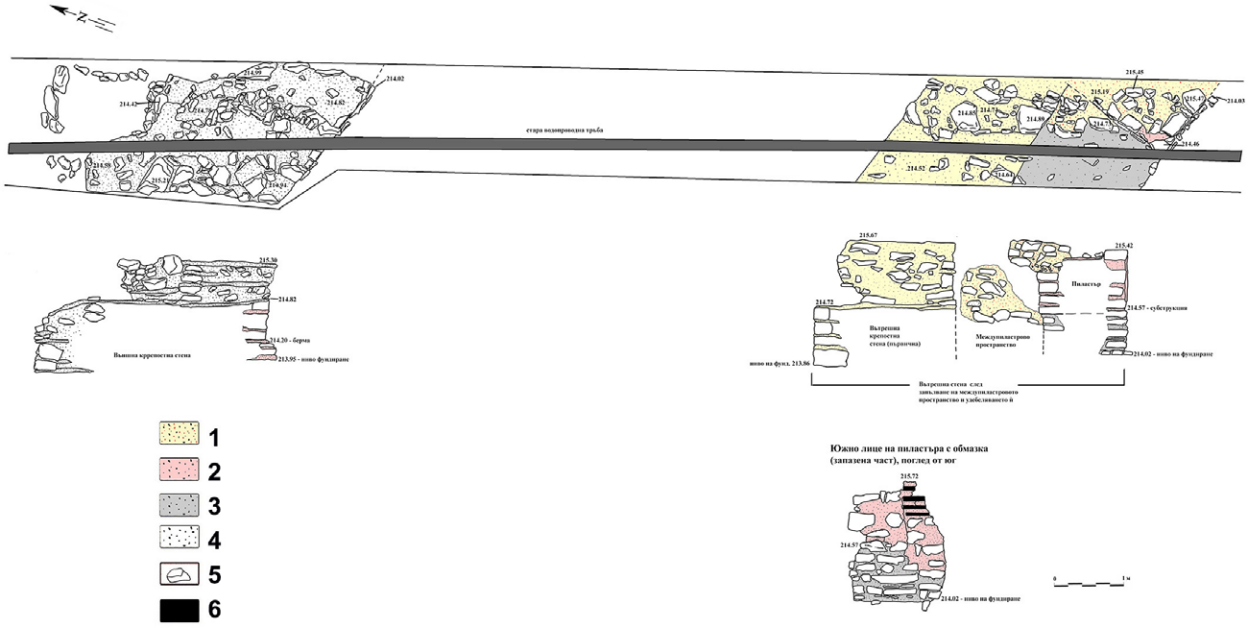
Археологическите проучвания обхващат трасетата на водопроводите и канализацията, попадащи в охранителните зони на Археологически резерват „Августа Траяна – Верея – Стара Загора”, както и в зоните с регистрирани археологически структури.

През 2023 г. е извършено наблюдение на общо над 105 обекта, касаещи канализационната, и 244 обекта, касаещи водопроводната мрежа на гр. Стара Загора. Канализационните трасета се полагат на дълбочина над 3 м, което съвпада с нивото на стерилния терен, който в различните част на града е с различна структура и характеристика. Водопроводните трасета се полагат на дълбочина между 1,10 м и 2,00 м, като в повечето случаи не достигат нивото на стерилния терен. В голяма си част новите трасета дублират старите, като в този случай не се откриват археологически структури, а само преотложени материали при старите изкопни. В няколко случая беше констатирано пълно разрушаване на археологическите структури, при полагане на старите трасета, които сега се установяват само в профилите на изкопите. При полагането на старите трасета не са извършвани археологически наблюдения и проучвания.

По време на проучванията са констатирани трасета на крепостните стени, участъци от некрополите и единични гробни съоръжения, зидове и ями. На местата с регистрирани структури са проведени археологически проучвания.

Крепостни стени

Главен колектор I‘ (по ул. „Боруйград“, между ул. „Сава Силов“ и ул. „Цар Иван Асен II“). Изпълнен е изкоп с дължина 7,00 м и ширина 1,90 м, в който се разкрива трасето на вътрешната крепостна стена. То е с ориентация север – юг. На 1,60 м от южната линия на тротоара е положен съвременен водопровод с посока изток – запад. При неговото прокарване е разрушена голяма част от стената.

Обр. 1. Крепостни стени на ул. „Георги Кюмюрев“, между ул. „Боруйград“ и ул. „Васил Левски“ – план и разрези. Легенда: 1 – бял ронлив хоросан; 2 – розов хоросан със счукана тухла; 3 – бял хоросан с дребни камъчета и малко количество счукана тухла; 4 – бял хоросан с едро счукана тухла; 5 – ломени камъни; 6 – тухла (автор В. Мартинова)

Fig. 1. Fortress walls at Georgi Kyumyurev Str., between Boruygrad Str. and Vasil Levski Str. – layout and cross-sections. Key: 1 – white crumbly mortar; 2 – pink mortar with crushed brick; 3 – white mortar with small stones and small amount of crushed brick; 4 – white mortar with big pieces of crushed brick; 5 – quarry stones; 6 – brick (author V. Martinova)

Обр. 2. Източен некропол на Августа Траяна – гробни съоръжения на ул. „Христина Морфова“

Fig. 2. Eastern necropolis of Augusta Traiana – grave structures at Hristina Morfova Str.

Вероятно първоначално трасето му е трябвало да премине малко по-северно от сегашното, което ясно личи от изкопаната траншея, преминаваща през почти цялата ширина на крепостната стена.

Крепостната стена се открива на 1,15 м дълбочина от уличното платно. Изградена е от ломени камъни, споени с хоросан. В този участък е фундирана върху скалистия терен. Запазена е във височина до 0,86 м. По запазеното в северния профил ясно личи ширината на стената – 1,60 м, както и запълването на междупиластрово пространство с ширина 1,65 м.

Клон 14, ДМА 11 (по ул. „Георги Кюмюрев“, между ул. „Боруйград“ и ул. „Васил Левски“; обр. 1). Изследваната част е с дължина 30 м и ширина 1,60 м. На тази площ са регистрирани двете крепостни стени, които са разрушени при полагането на стария водопровод. Те са разположени косо и пресичат изкопа по диагонал в северозападна посока.

Вътрешната крепостна стена е регистрирана на дълбочина 0,60 м от нивото на асфалта. Тя е широка 3,60 м и е изградена от големи и средни по размер ломени камъни, споени с белезникав хоросан. На юг е разкрит и зачистен малък ненарушен участък от вътрешното лице на крепостната стена, проучен във височина от 0,80 м и дължина 0,90 м. Лицето е гладко, измазано е частично – само фугите между ломените камъни, като самите камъни са видими. Съществуват индикации, че в този участък от стената е имало пиластър, като пространството между крепостната стена и пиластъра е запълнено с ломени камъни.

Външната крепостна стена е разположена на разстояние 8,50 м северно от вътрешната и е регистрирана на дълбочина 0,65 м от нивото на асфалта. Ширината ѝ е между 2,15 и 2,60 м, съдейки по запазените участъци в двата профила на изкопа. Изградена е от големи и средни по размер ломени камъни, споени с бял хоросан, примесен със счукана тухла. Разкритата височина е 0,70 м. В границите на траншеята не е запазено лицето на стената. Тя е запазена в много по-лошо състояние в сравнение с вътрешната крепостна стена.

Други структури

Клон 2 ДМА 4 (реконструкция в участъка от MN 90 до MN 513, кв. „Казански“, северно от бл. 16). Разкрит е зид със запазена дължина 3,50 м и ширина 1,05 м. Изграден е от камъни и тухли, споени с хоросан. Запазени са три реда тухли. При прокарването на пътя зидът е разрушен, като ясно личат следите на премахнатите тухли в хоросана. Той продължава в северна посока извън трасето на изкопа.

Клон 2 ДМА14 (по ул. „Никола Кожухаров“ MN. 88 – N. 99). По трасето на подменящ се водопровод е регистрирано вкопаване на дълбочина 1,10 м, с овален план и размери 3,00 м × 1,10 м. Структурата е вкопана в стерилен пласт от жълтеникава пръст. От североизток вкопаването е нарушено от

съвременна траншея с ширина 0,80 м. Вкопаването е проучено в малка ивица с дължина 1,10 м и ширина 0,20 м, на дълбочина 0,67 м. В запълнителя му се различава сиво-кафява пръст с късове обгорели глинени мазилки, фрагментирана битова керамика, изработена на грънчарско колело и на ръка. Фрагментите от съдове се датират в два периода: V – IV в. пр. Хр. и III – IV в. сл. Хр.

Некрополи и единични гробове

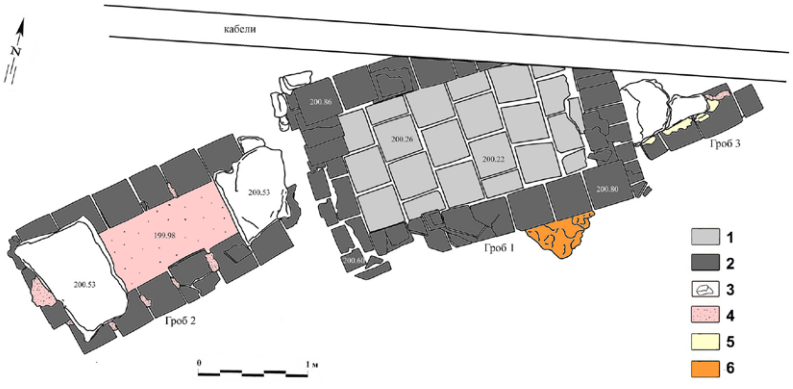
Главен колектор I-д (по ул. „Христина Морфова“, от ул. „Ангел Кънчев“до ул. „Любен Каравелов“ – територия на източния некропол на Августа Траяна; обр. 2). Гробните съоръжения са регистрирани през 2022 г. За периода 2022 – 2023 г. са проучени общо 198 гробни съоръжения (109 за 2023 г.) и девет структури (три за 2023 г.). Гробните съоръжения се отнасят към различни типове – оформени и покрити с каменни плочи, изградени от тухли с различно покритие, без предварително оформени гробни ями и обикновени гробни ями с различно покритие или без покритие. В много от случаите гробовете се застъпват и са с различна ориентация.

Всички индивиди са положени по гръб, с различно положение на горните крайници. При долните крайници най-честата позиция е в изпънато положение, като се срещат такива с прибрани колене или прибрани пети. Като гробен инвентар се откриват главно бронзови накити – обеци, гривни, торкви, фибули, както и стъклени и керамични съдове, огърлици от стъклени мъниста, а в по-редки случаи златни накити. Откритите гробни съоръжения се отнасят към периода III – V в.

Обр. 3. Източен некропол на Августа Траяна – структура № 9 на ул. „Христина Морфова“ (снимка П. Калчев)

Fig. 3. Eastern necropolis of Augusta Traiana – structure No. 9 at Hristina Morfova Str. (photo P. Kalchev)

Обр. 4. Източен некропол на Августа Траяна – зидани гробове № 1 – 3 на ул. „Христина Морфова“, до ул. „Крайречен булевард“. Легенда: 1 – тухли подово ниво; 2 – тухли; 3 – ломени камъни; 4 – розов хоросан; 5 – жълтеникаво-бял хоросан; 6 – отухлен кирпич, КЖЕ структура(автор В. Мартинова)

Fig. 4. Eastern necropolis of Augusta Traiana – brick-built graves Nos 1 – 3 at Hristina Morfova Str., next to Krayrechen Bulevard Str. Key: 1 – bricks floor level; 2 – bricks; 3 – quarry stones; 4 – pink mortar; 5 – yellowish-white mortar; 6 – burnt mudbrick, LIA feature (author V. Martinova)

Отливен канал (по ул. „Христина Морфова“, от ул. „Ангел Кънчев“ до ул. „Крайречен булевард“ – територия на източния некропол на Августа Траяна; обр. 3). Структура № 9 е открита източно от останалите гробни съоръжения. Тя е с правоъгълен план, ориентирана север – юг, с отклонение на северозапад. Размерите ѝ са 5,70 × 4,60 м. Изградена е от обикновени речни камъни, споени с кал и хоросан, комбинирано с ред от тухли, споени с бял на цвят хоросан. На южната страна на сградата има апсида/ниша, която е частично засегната от съвременен водопровод. Тя е изградена от масивни ломени камъни, споени с хоросан, а във вътрешността ѝ – ред от правоъгълни тухли. Вторите образуват пространство, което е частично запазено. В него личи фина обмазка с червен цвят по двете срещуположни страни. Ширината на апсидата/нишата е 1,90 м, а запазена и дължина е около 1 м.

В южната половина на структура са проучени две гробни помещения, изградени изцяло от тухли, споени с хоросан. Те са с правоъгълен план и размери 2,20 × 1,40 м. Открити са останки от общо девет индивида, както и различни гробни дарове: монети, игла за коса, стригила, медицинска плочка, стъклени мъниста и др. На базата на откритите материали структурата се датира в края на II в.

Профил – I 33' (улица около стадион Берое РШ 1-РШ 5 – територия на некропол „Градски стадион"). Регистрирани са четири гробни съоръжения, три от които са разрушени при предишни строителни дейности. Гроб № 2 попада частично в трасето на канализацията и се открива на 0,59 м от нивото на асфалтовото покритие. Изграден е от камъни и тухли, споени с хоросан и е покрит с две каменни плочи. Стените са от шест реда тухли върху един ред камъни. Вътрешността е измазана с хоросан, запазен частично. Няма оформено подово покритие. В гробното съоръжение са положени повече от един индивид. Единственият цял скелет в анатомичен порядък е разположен по западната стена на гроба. Положен е по гръб, с глава на северозапад, ръцете и краката са изпънати. Освен него са открити множество разбъркани кости и още четири черепа. Не е открит гробен инвентар. По аналогии съоръжението вероятно се отнася към периода III – IV в.

Дъждовен колектор / Профил I-81' Б (ул. „Хан Аспарух", между бул. „Св. Патриарх Евтимий" и ул. „Средна гора"). Регистрирани са общо шест гробни съоръжения, като едното попада извън сервитута на трасето и е проучена само неговата външна южна стена. Две от тях са зидани с тухли, а останалите четири представляват обикновени правоъгълни гробни ями без покритие или с покритие от тегули. Като гробен инвентар са открити стъклен съд и бронзова тока. Регистрираните гробни съоръжения могат да се отнесат към периода III – IV в.

Профил I-92 Б (между ул. „Ангел Кънчев" и ул. „Крайречен Булевард" – територия на източния некропол на Августа Траяна; обр. 4). Регистрирани са три гробни съоръжения, които са изградени от тухли и покрити с каменни плочи. Отстоят на 20 м североизточно от структура № 9.

Гроб № 1 е ориентиран запад – изток, с 40° отклонение на север и външни размери 2,12 × 1,11 м. Стените са изградени от тухли, споени с охрово-жълта ронлива глина. Дъното също е застлано с тухли. Разкрити са костни останки в анатомичен порядък на поне двама възрастни индивида, положени по гръб, с глави на запад и ръце изпънати покрай тялото. Регистрирани са многократни отваряния и преправки, като при едно от тях гробът е бил частично ограбен. Намерени са желязно ножче, стъклени съдове, бронзово съдче, игла за коса, камея и др.

Гроб № 2 е с външни размери 2,50 × 1,17 м, ориентиран запад – изток, с 50° отклонение на юг. Стените му са изградени от тухли, споени с розов хоросан със ситно счукана тухла. Запечатан е с три плочести камъка. Установи се, че е бил отварян и частично ограбен още през Античността. Стените и дъното са измазани с розов хоросан. Кости не са регистрирани. Откриха се мастилница, ножче с кания, стъклени балсамарии, костени лъжички, монета и др.

От гроб № 3 е разкрит само участък с размери 1,25 × 0,90 м (север – юг). Ориентиран е запад – изток, с 30° отклонение на юг. Южната му стена е долепена до източната стена на гроб № 1. Отвътре стените са измазани с розово-червен хоросан, а подът е застлан с тухли. Отгоре гробът също е бил запечатан с плочести камъни. Не се установиха кости или гробен инвентар. Гробните съоръжения се датират най-общо в периода II – III в.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS DURING THE IMPLEMENTATION OF A PROJECT „CONSTRUCTION OF WATER SUPPLY AND SEWERAGE INFRASTRUCTURE" IN STARA ZAGORA

Mariya Kamisheva, Petar Kalchev, Velichka Martinova, Plamena Bakalova

Summary

A monitoring of 105 sites was carried out along the sewerage, and of 244 sites along the water supply network of Stara Zagora. In the greater part, the new routes follow the old ones and in most cases only re-deposited materials were discovered.

Fortress walls

Boruygrad Str., between Sava Silov Str. And Tsar Ivan Asen II Str. – the route of the inner fortress wall was revealed, with a north – south orientation. It was largely destroyed. It has been built of quarry stones bound with mortar, with a total width of 3.25 m

Georgi Kyumyurev Str., between Boruygrad Str. and Vasil Levski Str. (fig. 1) – the two fortress walls destroyed during the laying of the old water conduit were registered. The inner fortress wall is 3.60 m wide, built of quarry stones

bound with whitish mortar. The outer fortress wall was at a distance of 8.50 m north of the inner one. Its width was between 2.15 and 2.60 m. It has been built of quarry stones bound with white mortar mixed with crushed brick.

Other structures

Kazanski area, north of block 16 – a wall was discovered, with a preserved length of 3.50 m and a width of 1.05 m. It has been built of stones and bricks bound with mortar. It continuation was towards north, outside the trench boundary.

Nikola Kozhuharov Str. – a pit disturbed by a modern trench was recorded. Pieces of burnt plaster and fragmented pottery were found, dated to the 5th – 4th c. BC. and th 3rd – 4th c. AD.

Necropoleis and single graves

Hristina Morfova Str., from Angel Kanchev Str. to Lyuben Karavelov Str. (eastern necropolis of *Augusta Traiana*; fig. 2) – in 2023, 106 graves and three structures were excavated. Different types were identified – shaped pits and covered with stone slabs, brick-built graves with different covering, plain burial pits, and plain burial pits with different covering. The excavated graves are adted to the 3rd – 5th c. AD.

Hristina Morfova Str., from Angel Kanchev Str. to Krayrechen Bulevard Str. (eastern necropolis of *Augusta Traiana*; fig. 3) – structure No. 9 was discovered to the east of the other graves. It featured a rectangular layout, north – south oriented. Two chambers were found in its southern half. The remains of nine individuals were found. It is dated to the end of the 2nd c.

Street around Beroe stadium ("Town stadium" necropolis of *Augusta Traiana*) – four graves were found, three of which already destroyed during previous construction activities. Grave No. 2 is built of stones and bricks bound with mortar, covered with two stone slabs. More than one individual had been laid to rest in the grave, dated to the 3rd – 4th c. AD.

Han Asparuh Str., between Sv. Patriarch Evtimiy Blvd and Sredna Gora Str. – a total of six graves were registered. Two of them were built with bricks, and the other four were plain pits without a cover or covered with *tegulae*, dated to the 3rd – 4th c. AD.

Sewerage between Angel Kanchev Str. and Krayrechen Bulevard Str. (eastern necropolis of *Augusta Traiana*; fig. 4) – three graves were registered, built of bricks and covered with stone slabsq and dated to the 2nd – 3rd c. AD. No bone remains were found in two of them. Traces of multiple intrusions and alterations of the graves were recorded.

Mariya Kamisheva, Regional Museum of History – Stara Zagora, maria_ivanowa@abv.bg
Petar Kalchev, Regional Museum of History – Stara Zagora, kalchevp@abv.bg
Velichka Martinova, Regional Museum of History – Stara Zagora, villy_martinova@abv.bg
Plamena Bakalova, Regional Museum of History – Stara Zagora, plamenabakalova@gmail.com

---

№ 52. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЧАСТЪК ОТ ВЪТРЕШНАТА КРЕПОСТНА СТЕНА НА АВГУСТА ТРАЯНА

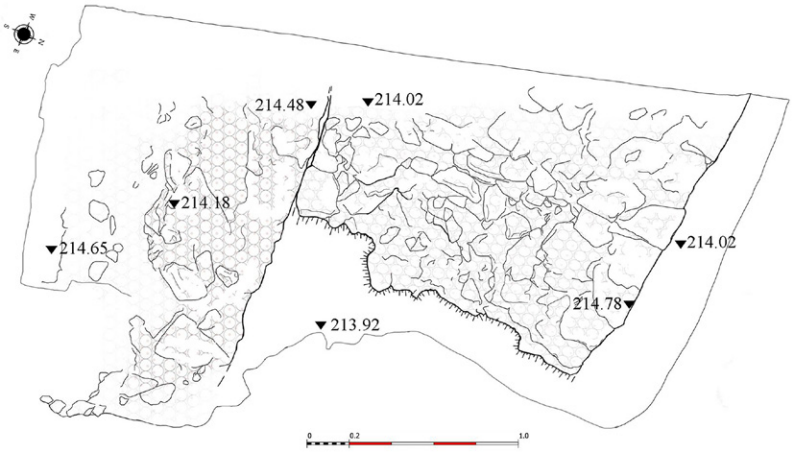
Атанас Атанасов

В периода 3.04. – 27.07.2023 г. се проведе спасително археологическо проучване на обект „Реконструкция, обновяване, модернизация и въвеждане на мерки за енергийна ефективност за сградата за култура и изкуства – драматичен театър „Гео Милев", УПИ VII, кв. 1В по плана на гр. Стара Загора – фаза: технически инвестиционен проект, части: архитектура; конструкции" в гр. Стара Загора.

Обектът попада в централната част на Археологическия резерват „ Августа Траяна – Верея – Стара Загора".

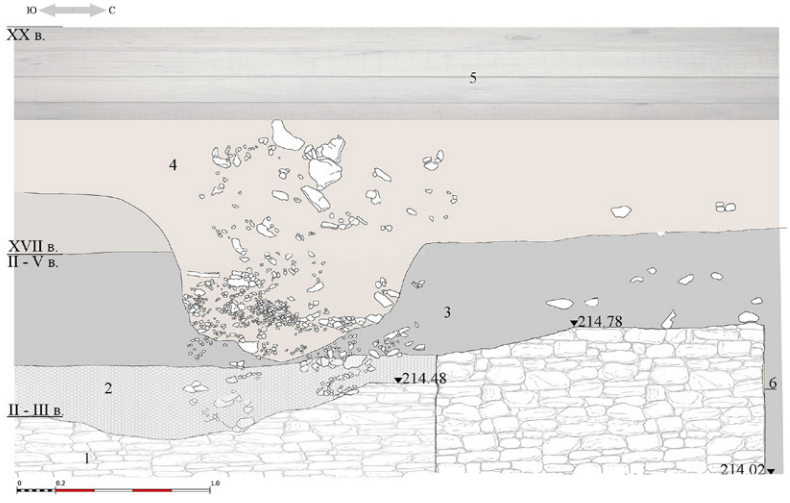
Работата се проведе във вътрешността на Драматичен театър „Гео Милев" в две поредни години. През 2022 г. се извърши археологическо наблюдение, което беше изцяло съсредоточено в централно фоайе – запад и в подземията на сградата. В централно фоайе – запад са направени четири изкопа за изливане на подпорни колони до проектна кота 3,80 м. Във всички изкопи се работи в обратен насип, който е върнат при направата на основите на театъра.

През 2023 г в изкоп № 2, първоначално в южната му част, до носещата стена на театъра се разкриха ломени камъни, споени с хоросан, които продължават и на север. Много добре се виждат

Обр. 1. Общ план на проучвания участък от крепостната стена (автор М. Гинзарова)

Fig. 1. General layout of the studied section of the fortress wall (author M. Ginzarova)

Обр. 2. Западен стратиграфски профил. Легенда: 1 – крепостна стена; 2 – сива пръст с примеси от хоросан и камъни; 3 – сива пръст; 4 – бежова пръст; 5 – основи на театъра; 6 – обмазка (автор М. Гинзарова)

Fig. 2. Western stratigraphic cross-section. Key: 1 – fortress wall; 2 – grey soil with admixture of mortar and stones; 3 – grey soil; 4 – beige soil; 5 – foundations of the theatre; 6 – plastering (author M. Ginzarova)

очертанията на зид. Той продължава и под основите на театъра в южна посока. В северна посока се продължи работата по последния механичен пласт. Разкриха се очертанията на още един зид, успореден на първия, също така изграден от ломени камъни, споени с жълтеникав хоросан.

От юг изкоп № 2 е допрян до основата на театъра, която разрушава разкрития зид. Това, което е запазено на терен, е фрагмент от вътрешната крепостната стена. Тя има лице от по-едри ломени камъни, споени с бледожълтеникав хоросан. В южна посока се вижда пълнежът от по-дребни ломени камъни, отново споени със същия хоросан. Запазената дължина на стената в изкопа е 1,50 м. В най-широката си част тя е 1,46 м, а в най-тясната – 0,95 м. От север, прилепена на фуга, има още една стена, която може би е запълването между два пиластъра. Тя отново е изградена от ломени камъни, споени с бледожълтеникав хоросан. От север е с много добре оформено лице и с измазани фуги. Тази част се е виждала в древността. В средната си част отново е изградена от пълнеж с дребни ломени камъни. Размерите са 1,70 м дължина и 1,65 м ширина (обр. 1). В източната си част е разрушена от боклучна яма от османската епоха. Такава отпадъчна яма много добре се откроява и в западния профил (обр. 2).

Направеното проучване напълно потвърждава досегашните изследвания върху фортификацията на Августа Траяна и нейната датировка. Вътрешната крепостна стена е изградена в третата четвърт на II в. (Kaltschev 1998, 88). Във втората половина на III в. и до началото на IV в. се прави реконструкция на крепостната стена и се запълват разстоянията между пиластрите (Янков, Камишева 2006, 279).

По-късно през 2023 г. беше решено да се промени начинът, по който ще се работи занапред, и техниката, с която ще се укрепват стените на театъра. Това наложи да се изменят параметрите на изкопите, които съществено бяха намалени на дълбочина и ширина. Дълбочината, която трябва да се достигне, е в границите от 0,50 – 0,60 м, а ширината е в порядъка от 0,60 – 0,80 м. Първоначално се разрушава бетонова настилка, която на места достига до 0,20 м. След като се отстрани бетонът, остават около 0,30 – 0,40 м до проектната кота. В това пространство пръстта е черна на цвят, влажна и примесена с отделни ломени камъни и строителна керамика от османския период. В нито един изкоп не се откриват движими или недвижими културни ценности.

Литература

Янков, Камишева 2006: Д. Янков, М. Камишева. Проучвания на обект УПИ VII-3154, кв.69а, ул. „Х. Д. Асенов/"Ген. Столетов" от регулационния план на Стара Загора – „Крепостна стена с правоъгълна кула" в АР „Августа Траяна – Берое – Стара Загора". – Археологически открития и разкопки през 2005 г. София, 2006, 278 – 280.

Kaltschev 1998: Kr. Kaltschev. Das Befestigungssystem von Augusta Traiana – Beroe (heute Stara Zagora) im 2.-6. Sh.u.z. – Archaeologica Bulgarica, II, 3, 1998, 88 – 107.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF A SECTION OF THE INNER FORTRESS WALL OF *AUGUSTA TRAIANA*

Atanas Atanasov

Summary

In 2023, the excavations within the building of "Geo Milev" Drama Theatre in Stara Zagora continued after a monitoring in 2022. In trench No. 2, initially in its southern part, next to the supporting wall of the theater, quarry stones bound with mortar, were revealed, extending to the north. The outline of the fortress wall was clearly visible. It continued southwards, under the foundations of the theater. To the north, the outline of another wall, parallel to the first one, was revealed. It was also built of quarry stones bound with yellowish mortar.

It was found that the foundation walls of the theater have partly destroyed a section of the inner fortress wall of *Augusta Traiana*, in the southern part of the section. What was preserved was a face built of larger quarry stones bound with pale yellowish mortar. To the south, there was an infill of smaller quarry stones bound with the same type of mortar. The preserved length of the wall in the trench was 1.50 m, with a maximum width of 1.46 m. On the northern side, there is another wall, adjoining the fortress wall, perhaps the infill between two pilasters. It was built of quarry stones bound with pale yellowish mortar. From the north, it featured a very well-shaped face with plastered joints. This part was visible in the ancient times. In its middle part, it was built of fill with small quarry stones. The section was 1.70 m long and 1.65 m wide (fig 1). In its eastern part, it has been destroyed by the Ottoman period waste pit. A similar pit was also visible in the western profile (fig. 2).

Atanas Atanasov, Regional Museum of History – Stara Zagora, nasko56320@abv.bg

---

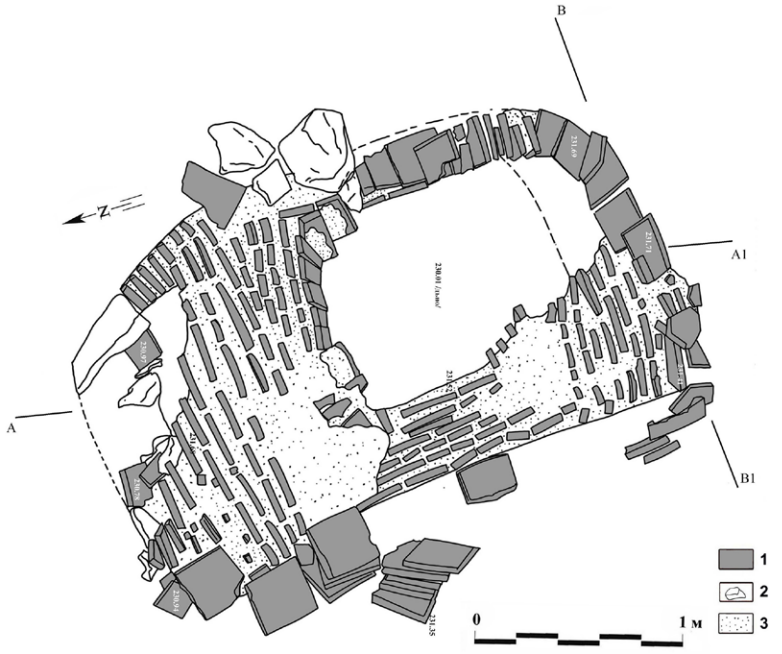
№ 53. КАПТАЖ ЗА ВОДА ОТ АНТИЧНОСТТА В ПОКРАЙНИНИТЕ НА АВГУСТА ТРАЯНА

Атанас Атанасов

В периода 26.06. – 14.07.2023 г. се проведе спасително археологическо проучване на обект „Новооткрита сводеста структура, изградена от тухли, споени с хоросан" в западната част на ПИ с идентификатор 68850.514.3085, на ул. „12-ти Пехотен полк" в гр. Стара Загора. Обектът попада извън пределите на античния град, източно от частично проучваната вила на военен терен.

По време на спасителното археологическо проучване работата беше съсредоточена в югоизточния ъгъл на парцела, отреден за ново строителство. След проведена комисия беше взето решение да се проучи терен с размери 5 × 3 м, който изцяло да обхване съоръжението. В процеса на работата на по-горно ниво се разкри струпване от ломени камъни, в източната част на проучвания терен. В западна посока се откриха два големи плочести камъка, като този от запад е счупен наполовина (обр. 1). Тези камъни са разположени върху съоръжението. Самото съоръжение е с правоъгълен план и размери 2,70 × 1,50 м, със сводест покрив, който в по-голямата си част е разрушен (обр. 2). Градежът на стените се различава. Южната и западната имат по три реда ломени камъни

в най-долната си част и различен брой редове от тухли. Всички те са споени с хоросан. Северната страна е изградена отново от камъни и тухли, като тук разпределението е различно. Започвайки отгоре надолу, има ред от ломени камъни, под който следва ред от тухли. В дълбочина следват два реда отново от ломени камъни, следвани от един ред тухли и се завършва до дъното с три реда от ломени камъни. Източната дълга страна отново е различна от останалите. Тя е изградена само от тухли в девет реда, хоризонтално поставени и споени с хоросан. Самото засводяване започва от последния ред тухли на западната и източната дълга страна и е изградено от вертикално поставени тухли, след което от четиринадесетия ред в северна посока те се подреждат хоризонтално. По този начин се образува едно прекъсване на сводестата конструкция с ширина от 0,60 м (обр. 3). То най-вероятно представлява своеобразен вход. След този вход засводяването отново е изградено от четиринадесет реда вертикално поставени тухли. В североизточния край на съоръжението, на източната страна, има вложена керамична тръба с вътрешен диаметър от 0,12 м (обр. 4). Тази тръба отвежда събралата се вода в източна посока. От външната си страна съоръжението е измазано с хоросанова мазилка, която скрива градежа от тухли. За съжаление в днешното си състояние е запазена в много малки участъци. Намирането на керамичната тръба и постоянният дебит от подпочвена вода, която изцяло запълва обема на структурата, определят нейното предназначение. С голя-

Обр. 1. Общ план на проучваното съоръжение. Легенда: 1 – тухли; 2 – ломени камъни; 3 – хидрофобен хоросан (автор В. Мартинова)

Fig. 1. General plan of the excavated structure. Key: 1 – bricks; 2 – quarry stones; 3 – hydraulic mortar (author V. Martinova)

Обр. 2. Прекъсване на сводестата конструкция

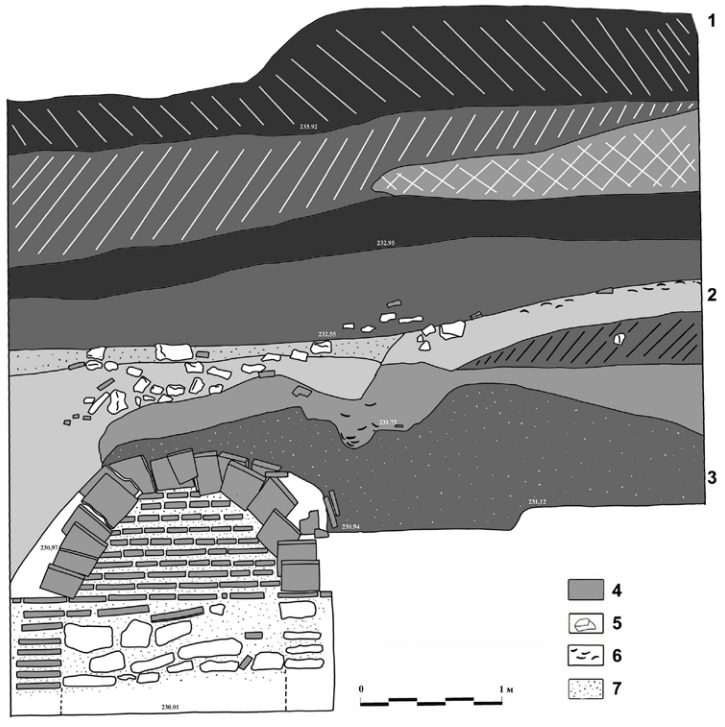
Fig. 2. Disruption of the vaulted construction

Обр. 3. Керамична тръба за оттичане на събралата се вода

Fig. 3. Ceramic pipe for draining of the collected water

ма сигурност може да се твърди, че това е каптаж. Относно хронологията на съоръжението може да се изведе следното предположение. На база на тухлите, които са използвани за строителството, може да се приеме, че то е изградено в периода III – IV в. Крайната дата на неговото функциониране попада в периода XI – XII в., съдейки от стратиграфията и намерената керамика от този период във вътрешността и на по-горно ниво от каптажа (обр. 5).

Обр. 4. Стратиграфски профил и напречен разрез на съоръжението (изток – запад). Легенда: 1 – пластове XXI – XII в.; 2 – пластове XI/XII – III в.; 3 – стерил; 4 – тухли; 5 – ломени камъни; 6 –керамика; 7 – хоросан (автор В. Мартинова)

Fig. 4. Stratigraphic profile and cross-section of the structure (east – west). Key: 1 – layers 21st – 12th c.; 2 – layers 11th/12th – 3rd c. 3 – virgin layer; 4 – bricks; 5 – quarry stones; 6 – ceramics; 7 – mortar (author V. Martinova)

A WATER CATCHMENT STRUCTURE FROM ANTIQUITY IN THE OUTSKIRTS OF *AUGUSTA TRAIANA*

Atanas Atanasov

Summary

In 2023, rescue archaeological excavations were carried out at a structure located on Dvanadeseti Pehoten Polk Str. in Stara Zagora, land plot No. 68850.514.3085. The site was situated outside the boundaries of the ancient town of *Augusta Traiana*, to the east from a partially excavated *villa*.

The excavated structure featured a rectangular layout, measuring 2.70 × 1.50 m (fig. 1). The four walls of the structure had different constructions. The southern and western ones each had three courses of quarry stones in their lower part and a different number of courses of bricks. All of them were bound with mortar. The northern wall was also built of stone and brick but here the alignment was different. Starting from top to bottom there was a course of quarry stones, below which follows a course of bricks. In depth, there were two courses also of quarry stones, followed by a bricks course and ending at the bottom with three courses of quarry stones. The eastern long wall was built of bricks only, in nine courses horizontally placed and bound with mortar. The structure had a vaulted cover, resting on the highest courses of bricks on the western and eastern long walls. The barrel vault was built of vertically placed bricks, then from the fourteenth course in the northern direction they were arranged horizontally. In this way, a break in the vaulted structure with a width of 0.60 m was formed (fig. 2).

At the northeastern end of the facility, on the eastern side, a ceramic pipe with an internal diameter of 0.12 m was inserted (fig. 3). On the outside, the structure was plastered with mortar, currently preserved only in small sections.

Regarding the date of the structure, the following could be inferred from the available data. Based on the bricks that were used for the construction, it could be assumed that the structure was built during the period 3rd – 4th c. AD. The final date of its functioning was probably the period 11th – 12th c., judging by the stratigraphy and the ceramics from this period found in the interior and at a higher level (fig. 5).

The proposed interpretation of the structure is that it is a spring water catchment.

Atanas Atanasov, Regional Museum of History – Stara Zagora, nasko56320@abv.bg

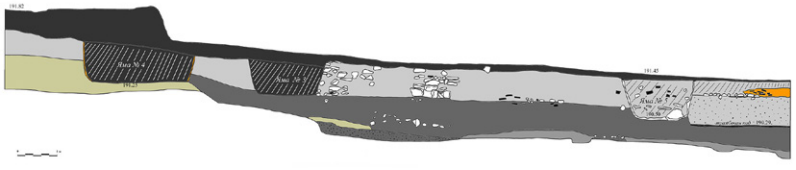
№ 54. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА УЛ. „Г. С. РАКОВСКИ" № 48, 50-52, СТАРА ЗАГОРА

Мария Камишева, Величка Мартинова

Обр. 1. Общ изглед към обекта (снимка М. Камишева)

Fig. 1. General view of the site (photo M. Kamisheva)

Обр. 2. Южен профил на обекта, пластове от XVIII – XXI в. (автор В. Мартинова)

Fig. 2. Southern cross-section of the site, layers from the 18th – 21st c. (author V. Martinova)

Обектът е разположен югоизточно от крепостната стена на римския град Августа Траяна, на границата на охранителна зона Б (УПИ V_{9919} и V_{1891}, кв. 16, ул. „Г. С. Раковски" № 48, 50-52 по плана на гр. Стара Загора). Теренът включва три парцела, обединени в един, а общата му площ възлиза на близо 800 кв. м. В процеса на проучване се установи, че в северната част основите на съвременната къща, включително мазето ѝ, са дълбоко вкопани, до 1,50 м от нивото на съвременния терен.

Стерилната охрово-жълта или белезникаво-бяла глина се достига на дълбочина от 1,50 м (в югоизточната част на обекта) до около 2 м (в централната част). На тази дълбочина, на почти цялата площ на обекта избива подпочвена вода.

В североизточната и северозападната част на терена се констатира наличието на две съвременни отходни ями. Под основите на къщата пластът се състои от насип от рохка пръст, примесена със съвременни строителни материали и отпадъци. В югозападната част на терена е регистрирана съвременна варница, а на дълбочина 1,70 – 2 м – няколко дървени корита с вар, които са били трамбовани при строежа на съвременните къщи. Регистрирани са две боклучни ями с диаметър между 1,70 и 2,00 м, и максимална дълбочина 0,30 м. В тях са намерени много малко материали от периода XVIII – XIX в.

Пред южния (централен) профил на обекта е констатирано вкопаване с неправилна форма и максимални размери 4,80 × 3,80 м, в което са намерени материали от същия период, но функцията му не може да бъде установена.

В проучваната площ не е констатирано наличието на други археологически материали и археологически структури. Малкото намерени фрагменти от керамични съдове и едно желязно сечиво се датират в периода XVIII – XIX в.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 48, 50-52 G. S. RAKOVSKI STR., STARA ZAGORA

Mariya Kamisheva, Velichka Martinova

Summary

The site is located southeast of the fortress wallя of the Roman city of *Augusta Traiana*, at the boundary of protection zone B (plot V_{9919} and V_{1891}, quarter 16, G. S. Rakovski Str. Nos 48, 50-52).

The virgin terrain was reached at a depth of 1.50 m – 2.00 m. A modern lime kiln, several wooden troughs with lime, as well as two waste pits with materials from the 18th – 19th c. were excavated.

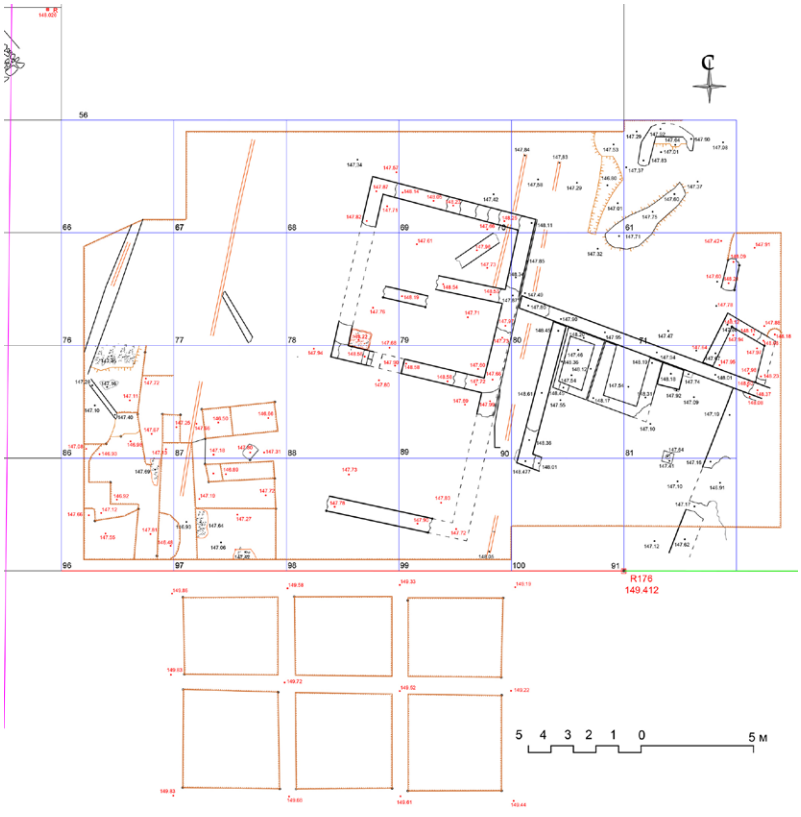
No presence of archaeological materials and structures was attested in the surveyed area.

Mariya Kamisheva, Regional History Museum – Stara Zagora, maria_ivanowa@abv.bg
Velichka Martinova, Regional History Museum – Stara Zagora, villy_martinova@abv.bg

№ 55. АР „ТРАКИЙСКИ И АНТИЧЕН ГРАД КАБИЛЕ" – ПРОУЧВАНИЯ В СЕКТОР V

Венета Ханджийска, Иван Вълчев, Николай Димитров

Археологическите проучвания в сектор V на АР „Тракийски и античен град Кабиле" през 2023 г. се проведоха в периода 4.09 – 24.09. Разкопките бяха финансирани от Министерство на културата по договор със Софийския университет и от СУ „Св. Климент Охридски" като част от лятната теренна практика на студентите от втори курс на специалност „Археология". Работата беше съсредоточена в източната част на сектор V (обр. 1).

Обр. 1. Общ план на сектор V (автор И. Саров)

Fig. 1. General plan of sector V (author I. Sarov)

Структури от елинистическата епоха. Проучването на структурите от елинистическата епоха и през 2023 г. беше съсредоточено в западната част на Сектор V – Изток (квадрати 86, 87, 96 и 97). След достигането на най-ранните нива през предходния сезон целта на настоящия беше да се изследват част от регистрираните вкопани структури (ями) и евентуално да се разчистят още нива с настилки, както и да се прецизира датировката на разкритите структури.

След извършената през 2022 г. теренна консервация останките от трите огнища са в добро състояние. В югоизточния ъгъл на квадрат 96 се проучи частично разкритата през 2022 г. яма 21и. Установи се, че тя се състои от две вкопавания. Ситуираното в северната част е по-плитко и очевидно по-късно. В него, в пласт от пепел и въглени се откри цял профил на дълбока ихтия без перваз и с характеристиките на бракуван съд. Всичко това отнася контекста, в който е депонирана, към втората половина на III в. пр. Хр. и дори началото на II в. пр. Хр. (след времето на производствения участък). По-ранната яма е с по-големи размери и навлиза по-дълбоко в стерила. В нея се откриха силно фрагментирана керамика, костена пластина, два амфорни печата от края на IV – началото на III в. пр. Хр., горната част от тасоска амфора и две монети. Едната монета е на Кардия от втората половина на IV в. пр. Хр. Стратиграфската позиция на ямата и най-вече материалите от пълнежа ѝ могат да я свържат с най-ранните структури от този тип в сектора от последната четвърт на IV в. пр. Хр., каквито се откриха през предишните сезони под основите на ранноелинистическата сграда.

Обр. 2. Огнище в кв. 86 и заравнителен пласт от глина над него

Fig. 2. Hearth in grid square 86 and a leveling layer of clay above it

Обр. 3. Зид от камъни и хоросан, застъпен от северния зид на сграда B

Fig. 3. Wall built of stones and mortar, overlapped by the northern wall of building B

В северната част на квадрат 97 се проучиха още вкопавания, със сравнително малко материал в тях, поради което датирането им е трудно. Откриват се фрагменти от питоси, като една от ямите е възможно да е била от вкопаване на питос (яма 22и). При престъргване на нивото в североизточната част на квадрата се откри фрагмент от долната част на червенофигурен скифос от групата „Fat boy“ с вероятна датировка в третата четвърт на IV в. пр. Хр. Прави впечатление, че в две от ямите (№ 21и и № 24и) освен обичайните кости от говедо и дребни преживни животни се откриват и кости от куче.

В западната половина на квадрат 86 се разчистиха останките от още едно силно обрушено огнище, синхронно на останалите в участъка, според стратиграфската му позиция. На този етап не е ясно каква е ролята на дебелия пласт преотложен стерил в северната част на квадрат 86 и 87 и продължаващ северна посока. Вероятно става въпрос за изравнителен пласт, който е насипан върху нивото с огнищата (обр. 2). Възможно е той да е резултат от вкопаването в дълбочина в стерила на ямите от началото на II в. пр. Хр., които са запълнени с останките от времето на функциониране на производствения участък.

Структури от Късната античност. Продължи работата по изясняване на хронологията и характера на регистрирания в края на сезон 2022 г. зид от камъни на хоросанова спойка, документиран в най-източната част на сектора. За целта бяха заложени квадрати 72, 82 и 92 от квартал XLI. Тъй като в непосредствена близост минава една от основните туристически пътеки на археологическия резерват, заложени за работа бяха само западните третини на квадратите. След отнемане на чимовия пласт и орницата бяха документирани пластове с деструкции от камъни, керемиди и разложен кирпич. Зидът с градеж от камъни и хоросан е уловен в квадрати 92 и южната част на 82. Проследено е само западното му лице, докато източното е уловено в един малък участък, защото структурата е нарушена от по-късни вкопавания. Дебелината на зида в по-добре запазения участък е около 1,90 м, но не е установено дали не става дума за долепен от вътрешната му страна пиластър. Самият зид е демонтиран почти до основи

още през късноримската епоха и е запазена само най-долната част на субструкцията му. Към момента интерпретацията му като западна крепостна стена на римския военен лагер изглежда най-логична. След демонтирането на зида над него е изградена сграда В, която вече не се съобразява с очертанията на по-ранното укрепено пространство. Северният зид на сграда В застъпва демонтирания зид на хоросанова спойка и сградата се развива в източна посока (обр. 3).

Времето на изграждането на зида на хоросанова спойка не може да бъде прецизирано. Най-ранните материали, открити през 2023 г., са от първата четвърт на IV в. Разрушаването и демонтирането на зида може да бъде датирано към 50-те години на IV в. В деструкции от камъни и хоросан от демонтирания зид и под нивото на сграда В е открита бронзова монета на Констанций II от типа FEL TEMP REPARATIO. Монетата се явява и *terminus post quem* за изграждането на сграда В, което следва да бъде отнесено към края на 50-те или към началото на 60-те години на IV в. Предложената датировка намира потвърждение в разположената само на около 60 м североизточно сграда В от сектор XII, разрушаването на която е датирано чрез колективна находка с най-късни монети от 354 г. Сграда В / Сектор XII не е възстановена, а върху руините ѝ е направено хоросаново бъркало, под което е открита монета на Констанций II (Гетов и др. 2004). Явно в средата или втората половина на 50-те години на IV в. Кабиле преживява сериозен катаклизъм, в резултат на който западната крепостна стена на лагера е разрушена и демонтирана, а разположената в укрепеното пространство сграда В / Сектор XII е изоставена. В Сектор V сравнително скоро след катаклизма е изградена сграда В, застъпваща демонтираната субструкция на зида от камъни на хоросанова спойка. Разрушаването на сграда В е точно установено още в предходните кампании и се свързва с Готските войни на император Валент от втората половина на 70-те години на IV в. Тази дата се потвърждава и от проучванията през 2023 г. – най-късните монети от пластовете с деструкции са от времето на Валентиниан I и Валент – общо шест сигурно идентифицирани монети.

В квадрат 92 е проучена една късноантична яма. Пълнежът е от сива рохка пепелива пръст. В него се откриват фрагменти битова и строителна керамика, които могат да бъдат датирани най-общо в рамките на Късната античност. В запълнителя на ямата са открити кости предимно от говедо, в по-малки количества от дребни преживни животни и от свиня. Ямата пресича пластовете с деструкции от сграда В. За по-точна датировка на структурата спомагат откритите в ямата две медни монети – на Анастасий и на Анастасий или Юстин I.

Сред откритите артефакти заслужава да бъде отбелязан един фрагмент от римска военна диплома с дата в края на II или началото на III в.

През 2023 г. беше започнато проучването на шест нови квадрата в квартал XLIX – квадрати 7, 8, 9, 17, 18 и 19. При проучването на квадрати 9 и 19 е регистрирано ниво деструкции от керемиди, камъни и керамични фрагменти. В квадрат 19 частично е разкрит зид с ориентация североизток – югозапад. Документираната дължина на зида е около 1,40 м, а ширината му достига до 0,60 – 0,70 м. В останалите квадрати са отнети пластове от сиво-кафява пръст, в която се откриват хронологически смесени материали, а структури не бяха регистрирани.

Литература

Гетов и др. 2004: Л. Гетов, К. Рабаджиев, С. Бакърджиев. Археологически проучвания в Кабиле – сектор XII, квартал XLII, през 2003 г. – Археологически открития и разкопки през 2003 г. София, 2004, 143 – 145.

THRACIAN AND ANCIENT CITY OF *CABYLE* ARCHAEOLOGICAL RESERVE – EXCAVATIONS IN SECTOR V

Veneta Handzhiyska, Ivan Valchev, Nikolay Dimitrov

Summary

In 2023, the archaeological surveys were conducted in sector V of the Thracian and Ancient City of *Cabyle* Archaeological Reserve (fig. 1), between September 4th and 26th. The excavations were funded by the Ministry of Culture and Sofia University "St Kliment Ohridski".

Hellenistic period. Pit 21i was explored in the southeast corner of grid square 96. It is composed of two pits of different dates. In one, a deformed vessel was found – a fishplate, which dates the pit to the second half of the 3rd c. BC and even to the beginning of the 2nd c. BC (i.e., after the period of the production site functioing). The earlier pit cuts deeper into the sterile. The materials from it – ceramics, a bone plate, two amphora stamps, and two coins allow to date

it to the end of the 4th c. BC. It can be linked to the earliest structures in the sector. Probably some of the pits were from the digging of *pithoi*, fragments of which were found in their fills. In two of the pits (21i and 24i), in addition to the usual bones of cattle and small ruminants, dog bones were also found.

In the western half of grid square 86, the remains of another hearth were found, contemporaneous to the others in the section, according to its stratigraphic position (fig. 2). At this stage, it is not clear what is the role of the thick layer of redeposited sterile in the northern part of the squares 86 and 87 and continuing north. It is probably a leveling layer that was poured on the level with the hearths. It is possible that it have resulted from the digging deep into the sterile of the pits from the beginning of the 2nd c. BC, which were filled with the remains of the time of the functioning of the production site.

Late Antiquity. At a depth of -2.02 m R176, a wall built of roughly hewn stones and mortar was documented in squares 92 and 82. Only the western face was traced, while the eastern face was documented in a small section, due to a disturbance by later pits. In the better-preserved section, the wall thickness measures ca 1.90 m. During the late Roman period, the wall was dismantled almost down to its foundations, leaving only the lowest part of its substructure preserved. Currently, it is interpreted as the western fortress wall of the Roman military camp, and after its dismantling, building B was constructed above it (fig. 3). The construction date of the wall cannot be determined, but its destruction and dismantling can be dated to the AD 350s. Debris from the dismantled wall laying below the level of building B contained a bronze coin of Constantius II, of the type FEL TEMP REPARATIO. This coin provides a *terminus post quem* for the construction of building B, which can be attributed to the late AD 350s or early AD 360s. In the mid-350s, *Cabyle* suffered a catastrophic event that led to the destruction and dismantling of the western fortress wall. Shortly thereafter, Building B was constructed. The destruction of Building B was established in the late AD 370s. The latest coins found in the strata with debris are dated to the time of Valentinian I and Valens.

A late antique pit was studied in grid square 92, and two copper coins found in the pit helped to date the structure to the 6th c. The excavation of six new squares (7, 8, 9, 17, 18, and 19) was initiated in quarter XLIX. A layer of debris consisting of roof tiles, stones, and ceramic fragments was documented in squares 9 and 19.

Veneta Handzhiyska, Regional Museum of History – Sofia, venetta@mail.bg
Ivan Valchev, Sofia University "St Kliment Ohridski", i_d_valchev@abv.bg
Nikolay Dimitrov, Museum of History – Botevgrad / National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, nik1992@abv.bg

№ 56. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ № 07 – СЕВЕРНА ГРАНИЦА И ОХРАНИТЕЛНА ЗОНА НА АР „ТРАКИЙСКИ И АНТИЧЕН ГРАД КАБИЛЕ“

Стефан Бакърджиев, Явор Русев

Спасителното археологическото проучване се проведе във връзка с реконструкция и почистване на съществуваща корекция на р. Азмак дере в участъка, попадащ в северната граница и охранителната зона на АР „Тракийски и античен град Кабиле". Разкопките се проведоха в периода май – юни 2023 г. Проучването имаше предварителен характер на площ от 975 кв. м при сервитут на напоителния канал от 2,0 м. Поради малката ширина на сервитута и поради необходимостта да бъде запазена съществуващата дига на напоителния канал, реалната площ, на която можеха да бъдат извършвани проучванията, не надхвърля ширина от 1,0 – 1,5 м успоредно на съществуващото трасе на канала и неговата дига. При това положение всички сондажи бяха разположени надлъжно, успоредно на трасето на канала. Бяха заложени и проучени общо 73 сондажа с размери 5 × 1,5 м и 10 × 1 м. Дълбочината, на която се достига до стерилна основа, варира от 0,50 до 1,80 м. Сервитутът бе проучен от изток на запад, като сондажи № 1 – 26 на практика са успоредни на северната крепостна стена на античния град Кабиле, като отстоят на разстояние от 15 до 75 м от нея. След сондаж № 32 южният бряг на реката става много стръмен, а самото корито на реката прави голям меандър, при което съвременният канал го следва. Тук в различни периоди р. Азмак дере е имала многобройни разливи, при което от сондаж № 33 до сондаж № 73 проучванията реално се извършваха в рамките на старото корито на реката. Сондажи № 1 – 41 бяха разположени по южния бряг, а сондажи № 42 – 73 бяха на северния.

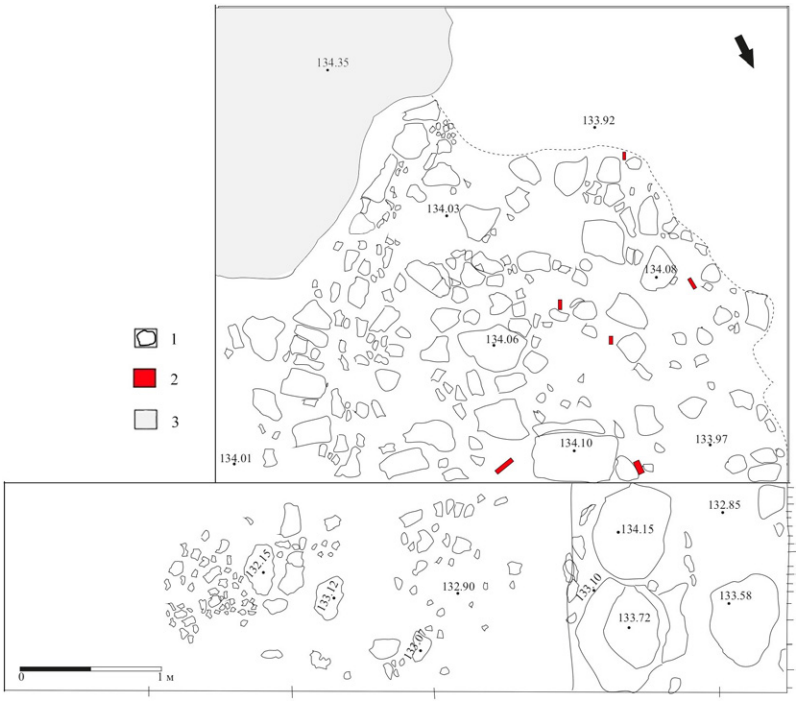
В рамките на проучването беше констатирана следната стратиграфия.

В сондажи № 1 – 8 най-горният пласт с дебелина до 0,20 м е от светлокафява пръст с чакъл, вероятно натрупан при изграждането на път с трошена каменна настилка, успореден на съществуващия канал. Следва пласт от сиво-кафява пръст с дебелина до 0,50 м, в който се откриват археологически материали (битова керамика, метални предмети) от елинистическата епоха (III – II в. пр. Хр.) и от периода III – IV в. Под него следва пласт с дебелина до 0,20 м от пръст с речен пясък без археологически материали, под който се достига стерилната основа.

При сондажи № 11 – 17 най-горният пласт е от хумусна тъмнокафява пръст с дебелина 0,20 – 0,25 м. Следва пласт от сиво-кафява пръст с дебелина до 0,40 м, в който се откриват археологически материали от периода на Късната античност, а под него следва стерилна основа.

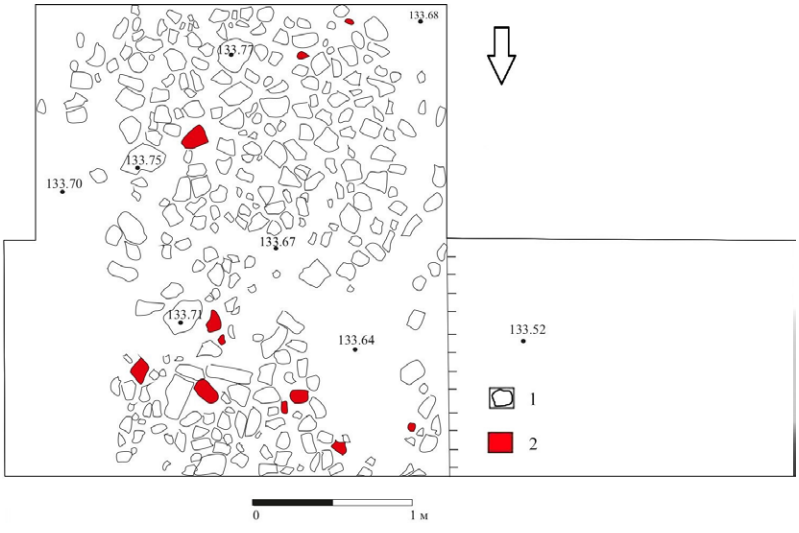
В следващата група сондажи № 18 – 30 най-горният пласт е от насипна светлокафява пръст с дебелина до 0,50 м, под който следва пласт от пръст, примесена с хоросан, с дебелина до 0,15 м. Под него се проучи пласт от сиво-кафява пръст с дебелина до 0,30 м, с малко количество битова керамика от Късната античност, под който следва стерилен пласт.

В сондажи № 32 – 45 най-горният пласт е от тъмнокафява хумусна пръст, с дебелина 0,18 – 0,24 м; следва пласт от светлокафява пръст, примесена с пясък, с дебелина до 0,62 м, без археологически материали, под който се достигна до стерилна основа.

Обр. 1. Сондаж № 8, структура № 1. Легенда: 1 – ломени камъни; 2 – строителна керамика; 3 – материкова скала

Fig. 1. Trench No. 8 – feature No. 1. Key: 1 – quarry stones; 2 – architectural ceramics; 3 – bedrock

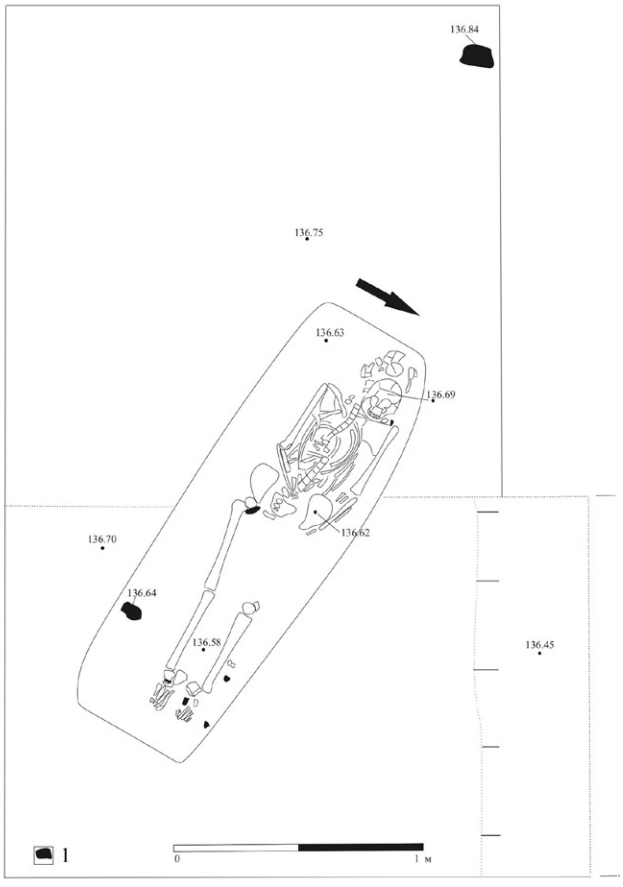
Обр. 2. Сондаж № 10, настилка (структура № 2). Легенда: 1 – ломени камъни; 2 – строителна керамика

Fig. 2. Trench No. 10 – pavement (feature No. 2). Key: 1 – quarry stones; 2 – architectural ceramics

В сондажи № 46 – 57 най-горният пласт е от светлокафява насипна пръст с дебелина до 0,23 м; следва пласт от светлокафява пръст, примесена с пясък, с дебелина до 0,50 – 0,55 м, без археологически материали, под който се достига стерилна основа.

В сондажи с № 58 – 62 най-горният пласт е от тъмнокафява хумусна пръст, с дебелина до 0,18 м, следва стерилна основа, вероятно в този участък се проучва старото речно корито.

В сондажи с № 63 – 73 най-горният пласт е от светлокафява пръст, примесена с пясък, с дебелина около 0,10 – 0,15 м; следва стерилна основа, като отново в този участък вероятно се проучва старото речно корито.

Обр. 3. Сондаж № 31 – гроб № 1. Легенда: 1 – камъни

Fig. 3. Trench No. 31 – grave No. 1. Key: 1 – stones

В рамките на археологическото проучване се разкриха три структури, съответно в сондажи № 8, 10 и 31.

Структура № 1. Проучена е в сондаж № 8 (с размери 10 × 1,5 м). В западната част на сондажа се разчисти линейна структура с ориентация север – юг, изградена от едри (0,6 × 0,5 × 0,4 м) ломени камъни в два реда и вероятна ширина от 1,5 – 1,6 м. Тя беше регистрирана по дължина от 2 м. Най-южният камък отстои на 7 м северно от скалите, върху които стъпва античната крепостна стена на Кабиле. При направеното разширение от 3,0 м в посока юг, на нива от 134,10 – 133,90 м н. в. беше проучена настилка от средни и дребни ломени камъни, която се развива в посока юг и изток. В югоизточния ъгъл на разширението се установи, че материковата скала е изравнена почти на нивото на настилката (133,35 – 133,15 м н. в.). Проучената структура е разположена в западния край на тясната линия между скалите, върху които стъпва крепостната стена и брега на р. Азмак дере, която днес е вкарана в напоителния канал. Западно от проучената структура разстоянието между античния град и реката се увеличава. Откриваните материали, основно фрагментирана битова керамика, се отнасят към периода на Късния елинизъм (III – II в. пр. Хр.). Функцията на структурата може да се интерпретира с много условности като вид отбранително съоръжение, което ограничава достъпа от изток между крепостните стени и р. Азмак дере. (обр. 1).

Структура № 2. Проучена е в сондаж № 10 (с размери 5 × 1,5 м). В източната част на сондажа, на площ от около 4 кв. м и на нива 133,75 – 133,60 м н. в. беше разчистена част от настилка, изградена от средни и дребни ломени камъни и фрагменти от строителна керамика. При направеното разширение на сондажа в посока юг беше констатирано, че въпросната настилка се развива в южна посока извън сервитута на обекта. Проученият участък от настилката е с размери 3,5 × 2,1 м (обр. 2). Археологическите материали, които се откриват на нивото и в пласта непосредствено над настилката, са преди всичко фрагментирана битова и строителна керамика, характерна за късноримския период (III – IV в. сл. Хр.), но в по-горните пластове се открива и керамика от Късната античност (V – VI в. сл. Хр.). Структурата може да се интерпретира като пътна настилка, свързана със структури, разположени северно и извън крепостната стена на брега на р. Азмак дере, от III – VI в. сл.Хр.

Структура № 3. Структура № 3 бе проучена в сондаж № 31. Сондажът е с размери 5 × 1,5 м и е разположен на около 0,3 км северозападно от западната крепостна стена на Кабиле, на ръба на южния стръмен бряг на р. Азмак дере. Първият културен пласт е със сив цвят и се засича на кота 137,40 – 136,75 м н. в. В границите на пласта в южната част на сондажа се откриха фрагменти от няколко съда – сива монохромна паница и лекане (?), голяма купа с канелирано устие от ранната желязна епоха, фрагменти от керамика, изработена на ръка, от късната желязна епоха. В източната част на сондажа беше регистриран гроб с трупополагане. При направеното разширение с размери 2,0 × 2,0 м в посока югоизток беше разкрит целият гроб. Обозначен е като гроб № 1 (обр. 3).

Гроб № 1. Инхумация на възрастен индивид от мъжки пол на възраст 40 – 45 г. Погребаният е положен по гръб, с глава на запад. Краката са изпънати, лявата ръка е изпъната до тялото, дланта е под таза, дясната ръка е изпъната до тялото. Гробът е вкопан в стерилния жълт пласт; в запълнителя на ямата се откриват керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка. Гробната яма е с размери 1,90 × 0,75 м. По начина на полагане гробът може да бъде причислен към християнските гробове. Поради липса на инвентар по-точна датировка не може да бъде предложена. Все пак, отсъствието на

материали от Средновековието в цялото проучено пространство ни дава основание да предполагаме, че вероятно се касае за гроб от периода на Късната античност.

Наличието на археологически структури и материали показва, че източната част на проучвания обект (сондажи № 1 – 30) попада в периферията на античния град, а проученият гроб в сондаж № 31 вероятно е част от некропол. От сондаж № 33 до сондаж № 73 трасето на канала изцяло попада в старото корито на р. Азмак дере.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF SITE NO. 07 – NORTHERN BORDER AND PROTECTION ZONE OF THE THRACIAN AND ANCIENT CITY OF *CABYLE* ARCHAEOLOGICAL RESERVE

Stefan Bakardzhiev, Yavor Rusev

Summary

The excavation was carried out in advance of reconstruction and cleaning works along the Azmak Dere River, in the section where it runs along the northern border and the protection zone of the Thracian and ancient city of *Cabyle*. The excavations covered an area of 975 m^2 within a 2 m-wide irrigation channel easement. A total of 73 trenches measuring 5 × 1.5 m and 10 × 1 m were made. These were situated along the permanent bed of the irrigation channel. Trenches Nos 1 – 26 were positioned parallel to the northern fortification wall of the ancient city of *Cabyle*, at a distance ranging from 15 to 75 m. Trenches Nos 33 – 73 fell within the old riverbed and revealed no archaeological materials.

Three features were discovered, located in trenches Nos 8, 10, and 31. Trench No. 8 revealed a 2 m long section of linear structure made of large hewn stones arranged in two courses. This structure was oriented north – south and was 1.5 – 1.6 m wide. To the south and east of this structure, a pavement made of medium and small hewn stones was revealed (fig. 1). The structure is located at the western end of the narrow strip of land between the fortification wall of *Cabyle* and the Azmak Dere riverbank. The discovered materials comprise ceramic fragments from the 3rd – 2nd c. BC. The structure can be interpreted in many ways, including as a defensive structure limiting the access from the east between the ramparts and the river.

In the eastern part, trench No. 10 revealed a section of pavement made of medium-sized and small hewn stones, as well as fragments of architectural ceramics, over an area of about 4.0 m² (fig. 2). It extends southwards beyond the easement of the site. The pavement can be dated to the 3rd – 4th c. AD based on the pottery fragments.

In trench No. 31, located approximately 0.3 km northwest of the western fortress wall of the ancient city and on the edge of the steep riverbank, a grave containing an inhumation was excavated. The deceased had been laid on their back in an extended position with arms stretched by their sides. While this grave can be identified as Christian, the lack of grave goods or personal belongings means that an exact date cannot be determined. The grave was dug into a layer containing materials from the Early and Late Iron Age (fig. 3).

The presence of archaeological features and materials indicates that the eastern part of the studied site (trenches Nos 1 – 30) is located on the outskirts of the ancient city and that the grave is probably part of a necropolis. In trenches 33 – 73, the route of the channel, which is subject to reconstruction, falls entirely within the old riverbed of the Azmak Dere River.

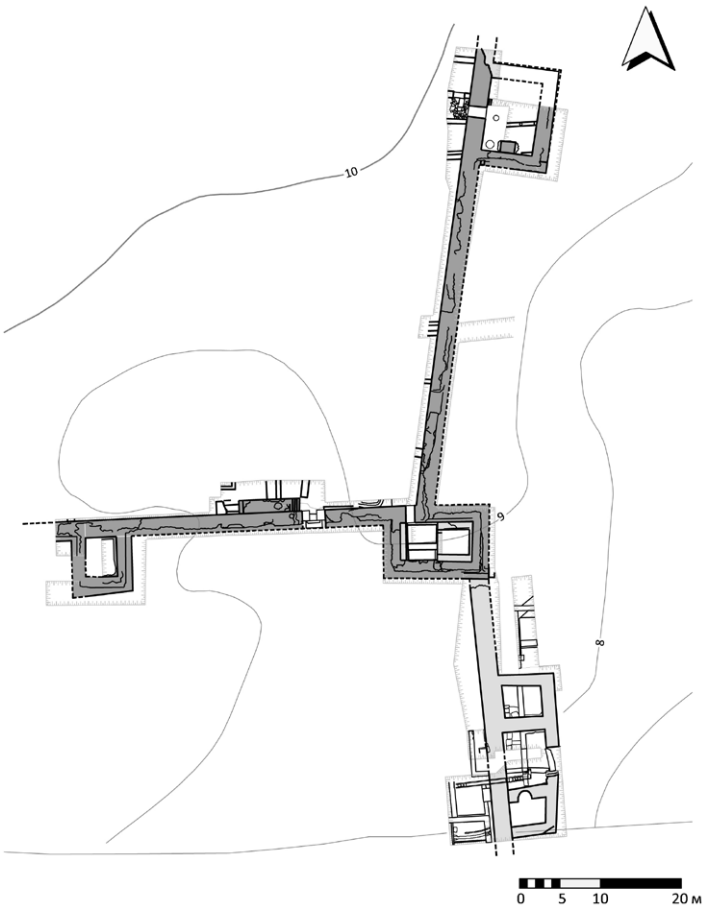
Stefan Bakardzhiev, Regional Museum of History – Yambol, st_bakarjiev@abv.bg
Yavor Rusev, Regional Museum of History – Yambol, persian836@abv.bg

№ 57. КЪСНОАНТИЧНА ФОРТИФИКАЦИЯ НА РИМСКАТА КОЛОНИЯ ДЕУЛТУМ, 2023 – ЮЖНА КРЕПОСТНА СТЕНА

Людмил Вагалински

Разкопките траеха 26 дни през септември – октомври 2023 г. с финансиране от МК и подпомагане от Община Средец. Екипът включваше: К. Костова (ОИМ – Средец, заместник-ръководител), гл. ас. д-р Л. Трайкова (НАИМ – БАН), Е. Дакашев (ОИМ – Средец). Допринесоха архитект гл. ас. д-р С. Събкова (НАИМ – БАН), гл. ас. д-р Л. Грозданова (СУ „Св. Климент Охридски“) - нумизматично разпознаване, и докторант Т. Тодоров (НАИМ – БАН) – археозоологична експертиза.

Продължихме проучването ни от 2021 г. на югоизточния ъгъл на крепостта, изградена по време

Обр. 1. Деултум, югоизточен ъгъл на крепостта от епохата на Тетрархията (тъмносиво) заедно с разширение на юг от втората половина на V в. (светлосиво) (автори: С. Събкова, Л. Вагалински)

Fig. 1. Deultum, southeastern corner of the fortress from the period of Tetrarchy (dark grey) together with extension to the south of the second half of the 5th c. (light grey) (authors: S. Sabkova, L. Vagalinski)

Обр. 2. Деултум, югоизточен ъгъл на крепостта от епохата на Тетрархията, ортофото план (автор С. Ненчев)

Fig. 2. Deultum, southeastern corner of the fortress from the period of Tetrarchy, orthophoto plan (author S. Nenchev)

на Тетрархията (обр. 1 и 2)[1]. Разкрихме ъглова югоизточна кула (обр. 3), южна порта със стълбище за бойната пътека (обр. 4) и южна междинна кула (обр. 5). Те бранели Деултум до втората половина на V в., когато твърдината била удължена на юг.

Мраморен под, изпълнен в техника *opus sectile*, принадлежи най-вероятно на раннохристиянска базилика от VI в. Подът е първото надеждно указание за местоположението на християнски храм в Деултум.

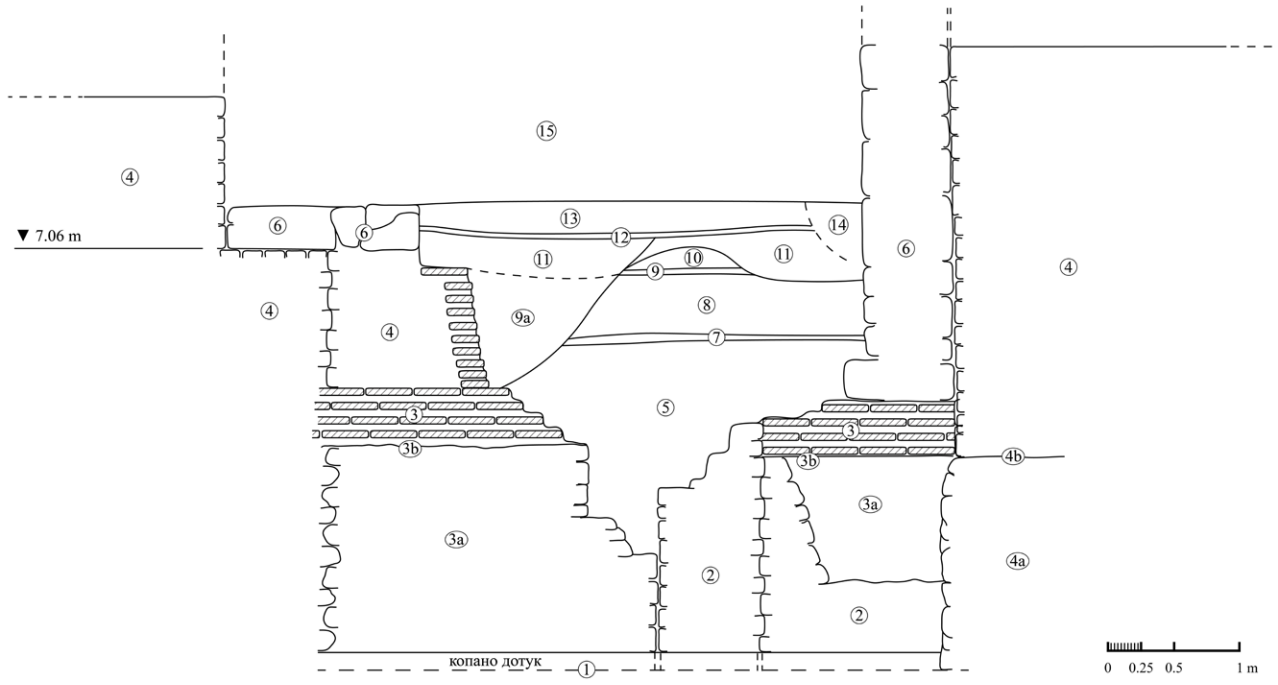
Между дневното ниво на фортификацията и стерилния терен тук лежат три опожарени римски строителни периода. Последното от тези разрушения датира от средата на III в. То предхожда непосредствено издигането на крепостта.

Сред находките се отличават две[2]. Надгробен надпис на латински език от около 100 г. сл. Хр. е не само най-старият сред досега известните от колонията, но и носи ценна информация за нейното административно устройство. Оловен печат на висш византийски сановник потвърждава важното място на Деултум във взаимоотношенията между Константинопол и Първата българска държава. Стратиграфската позиция на този средновековен предмет подкрепя наши предходни теренни заключения, че зидове от късноантичната фортификация на града са разграбвани интензивно през VIII – IX в.

Сред костите от домашни бозайници преобладават тези от говедо (*Bos taurus*), следвани от свиня (*Sus domesticus)* и овца/коза (*Ovis aries/capra hircus*). Дивите животни са представени с малък брой кости на елен (*Cervus elaphus*) и глиган (*Sus scrofa*). Разпознати са черупки от два вида миди: стрида (*Ostrea edulis*) и черна морска мида (*Mytilus galloprovincialis*), които се срещат както в Черно, така и в Средиземно море. Любопитна находка от около 500-та година е черупка от морски охлюв (*Charonia sequenzae*), разпространен в източната част на Средиземно море и в Адриатическо море. През Античността били приготвяни лекарства от черупките и плътта на тези морски безгръбначни.

[1] За хронологията на фортификацията на Деултум през I – VI в. виж Vagalinski 2018; Vagalinski 2024. Информация за археологическите разкопки в римската колония може да се намери на: www.archaeologia-bulgarica.com

[2] Информация за надгробния латински надпис (около 100 г сл. Хр.) и за византийския оловен печат (VIII – IX в.) може да се намери на: https://www.facebook.com/ArhBul

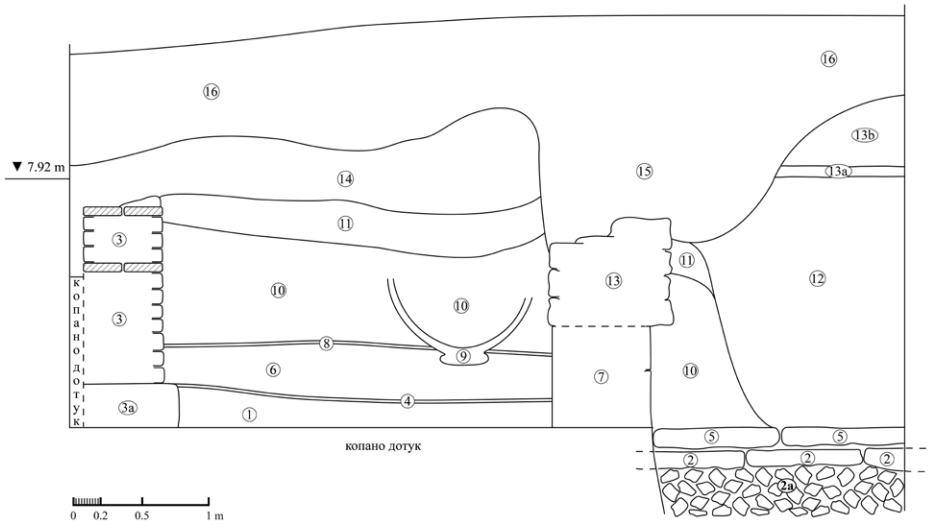
Обр. 3. Деултум, източен стратиграфски профил в югоизточната ъглова кула: 1 – скала; 2 – СИ ъгъл на сграда: ломени и полуобработени камъни, споени с бял хоросан. Нейното глинено подово ниво (първо за терена в този участък) лежи на ▼4.37 м. Тя е заварена и от втори пожар с ≈▼ 4.99 м (С) и ≈▼ 4.92 м (Ю); 3 – стени, изградени в opus mixtum: ломени и полуобработени камъни, споени с бял хоросан с едро счукана керамика; 3a – субструкция на (3); 3b – банкет на (3); 4 – ЮИ ъглова кула (Тетрархия): суперструкция от ломени и полуобработени камъни, тухлени редове (псевдо opus mixtum?). Вътрешното лице на Ю стена е старателно измазано с бял хоросан. Градежът е с бял хоросан, с малко счукана керамика. Глиненото подово ниво на приземния етаж на (4) лежи на ≈▼ 5.88 м, запазено до 3 стена на кулата; 4a – субструкция на (4): ломени камъни, споени с хоросан, с малко и малки парчета счукана керамика; 4b – банкет на (4); 5 – грабеж на (2) и (3), направен от (6). Тогава е унищожено и подовото ниво на (4), а самият приземен етаж е затрупан; 6 – удебеляване отвътре на (4): квадри, полуобработени и ломени камъни, отделни тухлени редове за изравняване, споени със здрав хоросан, съдържащ голямо количество счукана керамика; 7 – глинено подово ниво на (6); 8 – пожар на (6): сиво-кафяв преровен пласт, разнесени въглени, дребни камъни; 9 – глинено подово ниво: отухлено от силен пожар; 9a – яма за грабеж на строителен материал: преровена рохка сиво-кафява пръст; 10 – сиво-кафяв преровен пласт: пръснати въглени, отделни малки ломени камъни, единични чирепи строителна керамика; 11 – яма за грабеж на строителен материал, наситена със строителна керамика и буци хоросан със счукана керамика;12 – глинено подово ниво; 13 – преровени рушевини; 14 – яма за грабеж на строителен материал; 15 – преровени рушевини, отнети с машина
(автори: Л. Трайкова, Л. Вагалински, Е. Дакашев)

Fig. 3. Deultum, eastern stratigraphic cross-section in the southeastern corner tower
(authors: L. Traykova, L. Vagalinski, E Dakashev)

Литература

Vagalinski 2018: L. Vagalinski. Chronology of late antique fortifications of Deultum (archaeological data). – In: L. Vagalinski, M. Raycheva, N. Sharankov, D. Boteva (eds). Proceedings of the First International Roman and Late Antique Thrace conference "Cities, Territories and Identities", Plovdiv, 3rd – 7th October, 2016 (Bulletin of the National Archaeological Institute with Museum, XLIV). Sofia, 2018, 85 – 94.

Vagalinski 2024: L. Vagalinski. Archaeological data on cataclysms in the Roman colony of *Deultum* in Southeastern Thrace (2nd – 6th century AD). – In: L. Vagalinski, M. Raycheva , D. Boteva, N. Sharankov (eds.). Proceedings of the Fourth International Roman and Late Antique Thrace conference "Conflicts and catastrophes in Roman and late antique Thrace., Burgas, 12th – 16th October 2020. (Bulletin of the National Archaeological Institute with Museum, L). Sofia, 2024, 37 – 58.

Обр. 4. Деултум, северен стратиграфски профил северно от портата и нейното стълбище: 1 – пожар, предхождащ непосредствено Ю късноримска куртина (Тетрархия): плътен сиво-кафяв пласт с въглени и малки парчета керамика; 2 – улична настилка; 2а – подложка от ломени камъни на (2); 3 – стена, изградена заедно с Ю късноримска куртина. Вероятно е част от верижни помещения покрай нейното вътрешно лице. Градеж на стената: субструкция = 3а ломени камъни, отделни парчета строителна керамика, споени със здрав бял хоросан с малки парченца керамика; Суперструкция: полуобработени и ломени камъни, редове от тухли, споени със същия хоросан, фугите на лицата са старателно измазани; 4 – глинено подово ниво на (3), върху него лежеше долна част на питос; 5 – улица, изградена заедно с 3, водеща към портата на Ю куртина на късноримската крепост; 6 – пожар на (3): сив рохък пласт, наситен с въглени, строителна и битова керамика и бучки хоросан; 7 – големи каменни блокове, положени при изграждането на стълбището и тангиращи от 3 (5); 8 – глинено подово ниво на добавеното към Ю куртина стълбище към бойната пътека; 9 – питос, принадлежащ на (7); 10 – рушевини: плътен светлокафяв до сиво-кафяв пласт, съдържащ слабоотухлен и неотухлен кирпич, парчета от имбрици, тегули и тухли, въглени, ивици пепел, бучки бял хоросан с малки парчета счукана керамика; 11 – рохък сиво-бял пласт, съдържащ бучки хоросан със счукана керамика и малки ломени камъни. Той е следа от вадене на строителен материал от рухнали градежи; 12 – насип с антични рушевини след дълбоко преравяне за строителен материал, пробило дори (5) и (2), където намерихме късноантична кирка; 13 – стена, изградена от ломени камъни и парчета строителна керамика, споени с глина. Тя надгражда / ляга върху (7); 13а – подово ниво на (13); 13b – рушевини на (13); 14 – преровени рушевини; 15 – съвременна яма за вадене на камък; 16 – съвременно заравняване на терена с машина (автори Л. Трайкова, Л. Вагалински)

Fig. 4. Deultum, northern stratigraphic cross-section north of the gate and its staircase (authors: L. Traykova, L. Vagalinski)

LATE ANTIQUE FORTIFICATION OF THE ROMAN COLONY OF *DEULTUM*, 2023 – SOUTHERN FORTRESS WALL

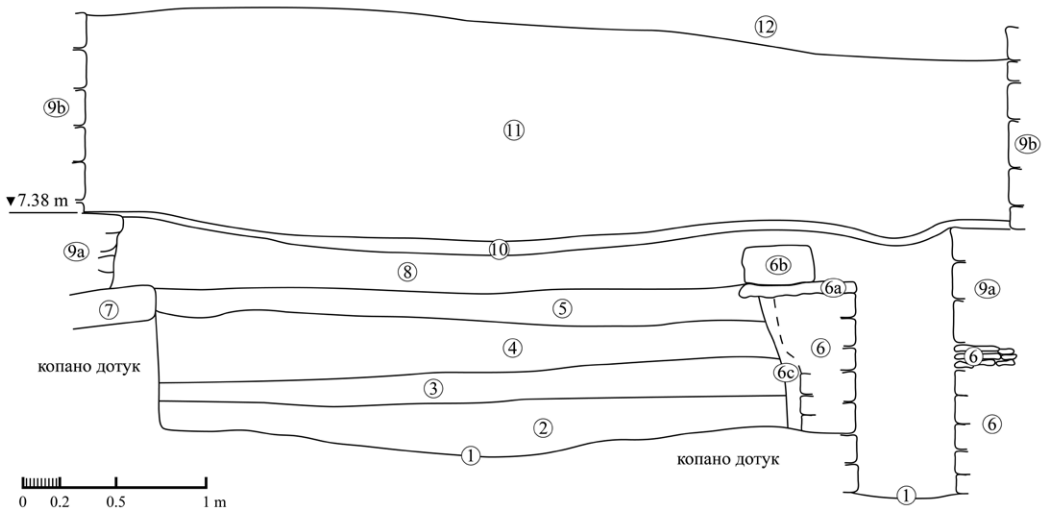
Lyudmil Vagalinski

Summary

The excavations lasted for 26 days in September – October 2023, with funding from the Ministry of Culture and support from the Municipality of Sredets. Team: K. Kostova (Municipal Museum of History – Sredets, deputy head of the excavations), Chief Assist. Dr. L. Traykova (National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences), E. Dakashev (MHM – Sredets); contribution by architect Chief Assist. Dr. S. Sabkova (NAIM – BAS), Chief Assist. Dr. L. Grozdanova (Sofia University „St Kliment Ohridski"; numismatic expertise) and T. Todorov (NAIM – BAS, PhD student, archaeozoology).

We continued our research from 2021 on the southeastern corner of the fortress built during the time of Tetrarchy (figs 1, 2). We revealed a corner southeastern tower (fig. 3), a southern gate with a staircase for the battle path (fig. 4) and a southern intermediate tower (fig. 5). They defended *Deultum* until the second half of the 5th c., when the stronghold was extended to the south.

A marble floor, built in *opus sectile* technique, probably belongs to an early Christian basilica from the 6th c. The floor is the first reliable indication of the location of a Christian temple in *Deultum*.

Обр. 5. Деултум, западен стратиграфски профил в южната междинна кула: 1 – мека материкова скала; 2 – опожарени рушевини: плътен сиво-кафяв пласт с парчета строителна и битова керамика, пръснати въглени; 3 – подово ниво: плътна зелено-кафява глина; на отделни места с малки парчета строителна керамика и единични въглени; 4 – пожар: плътен кафяв пласт, наситен с ивици въглени, керемиди, битова керамика, бучки бял хоросан; 5 – подово ниво: зелено-кафява глина, на отделни места строителна керамика, отделни въглени. То принадлежи на (6) и на (7); 6 – канал, ориентиран И – З: ломени камъни, споени с бял хоросан; 6a – подложка от бял хоросан; 6b – бордюр на улица. Нейните плочи покривали (6); 6c – строителна траншея за 6; 7 – каменен блок: деб. 0,18 м, дълж. над 1,60 м, шир. 0,82 м; 8 – опожарени рушевини, наситени със строителна керамика, пръснати въглени, животински кости, бучки бял хоросан, битова керамика. В горната си част е трамбован от строителите на (9); 9a – субструкция на късноримска кула (Тетрархия): ломени камъни, залети обилно с бял хоросан със счукана керамика. Стъпва върху (1) и (6); 9b – суперструкция на (9a): обработени и полуобработени камъни с изравнителни редове от тухли и плоски камъни. Вътрешното лице е грижливо измазано със здрав хоросан, покриващ предимно фугите; 10 – ивица от хоросан със счукана тухла, натрупан при изграждането на (9) и използван като подово ниво на (9); 11 – преровени рушевини и късноантичен насип; 12 – насип от антични и съвременни материали, отнет с машина (автори Л. Трайкова, Л. Вагалински, Е. Дакашев)

Fig. 5. Deultum, western stratigraphic cross-section in the southern intermediate tower (authors: L. Traykova, L. Vagalinski, E. Dakashev)

Three burnt Roman construction periods lie between the walking level of the Tetrarchy fortification and the sterile terrain here. The last of these destructions dates back to the middle of the 3rd c. It precedes immediately the erection of the fortress.

Two finds are distinguished among the artefacts found. A Latin tombstone inscription from ca AD 100 is not only the oldest among the ones known from the colony. It contains valuable information about its administrative structure. A lead seal of a high Byzantine dignitary confirms the important place of *Deultum* in the relations between Constantinople and the First Bulgarian Kingdom. The stratigraphic position of this medieval object supports our previous conclusions that walls of the late antique fortification of the city were intensively robbed in the 8th – 9th c.

Among the bones of domestic mammals those of cattle (*Bos taurus*) predominate, followed by swine (*Sus domesticus*) and sheep/goat (*Ovis aries / Capra hircus*). Wild animals are represented by a small number of deer (*Cervus elaphus*) and boar (*Sus scrofa*) bones. Shells of two species of mussels were recognized: oyster (*Ostrea edulis*) and Black Sea mussel (*Mytilus galloprovincialis*) which are found in both the Black and the Mediterranean Seas. A curious find from ca AD 500 is a shell of a sea snail (*Charonia sequenzae*), distributed in the eastern part of the Mediterranean Sea and in the Adriatic Sea. In antiquity, medicines were prepared from the shells and flesh of these marine invertebrates.

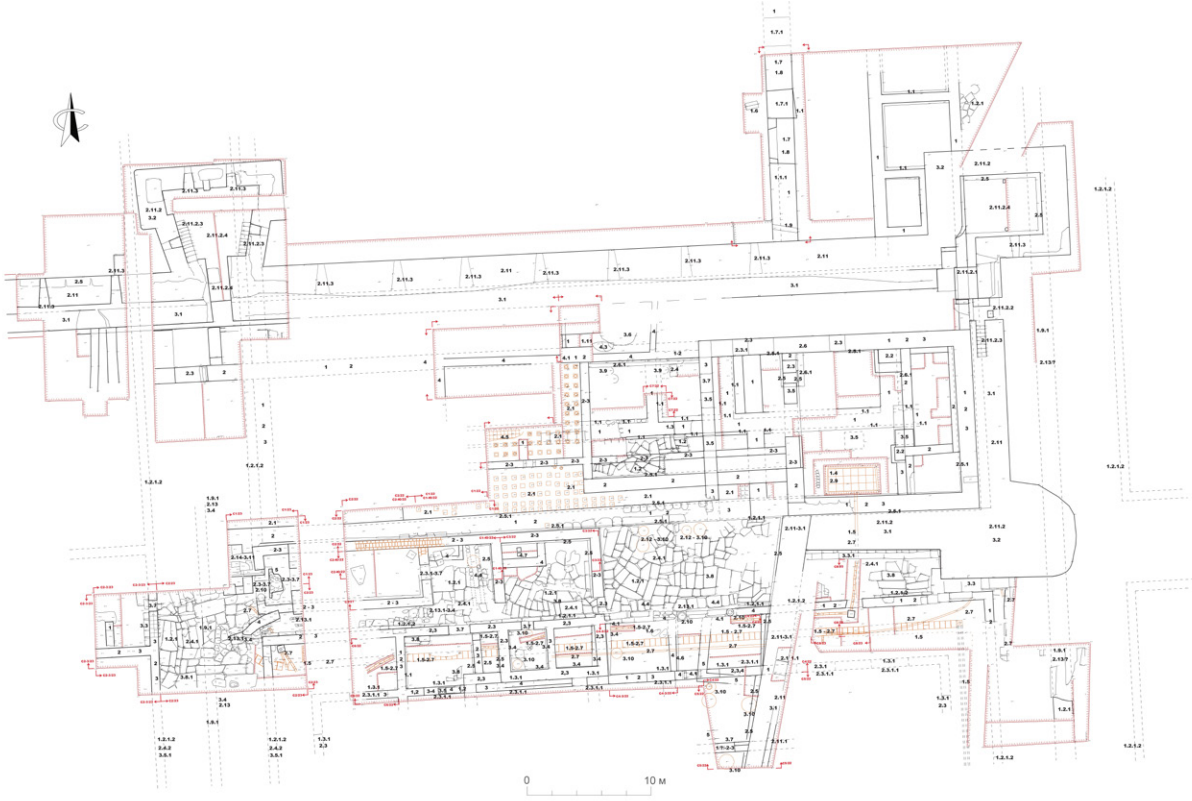
Lyudmil Vagalinski, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, lfvagalinski@gmail.com

№ 58. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „ОБЩЕСТВЕНА СГРАДА И ИМПЕРАТОРСКИ ХРАМ“ В НАР “ДЕУЛТУМ – ДЕБЕЛТ”

Христо Прешленов, Пламена Дакашева

Археологическите проучвания по договор на НАИМ – БАН с Министерство на културата са проведени през месец октомври – ноември 2023 г. Продължи изследването на римски, късноримски, ранно- и средновизантийски структури с цел (до)изясняване на техния план, конструкция, строителна техника и материали, вътрешно изграждане, преустройства и хронология (обр. 1).

Сондажи С1 - С2 - С2-3. В сондажите са проучени структури северно и западно от кръстовището на декуманоса и кардото, тангиращи от юг и запад инсулата, в която са разположени храмът на

Обр. 1. План на проучваните структури: 1 – римски градеж/съоръжение с хоросанов свързващ разтвор; 1.1 – банкет; 1.1.1 – цокъл (негатив); 1.2 – каменна настилка; 1.2.1 – улична; 1.2.1.1 – с бордюрни ограничители; 1.2.1.2 – стилобат; 1.3 – вход (зазидан); 1.3.1 – портален; 1.4 – водохранилище; 1.5 – водопровод; 1.6 – колона; 1.7 – основа (ивична); 1.7.1 – единичен фундамент; 1.8 – суха зидария; 1.9 – канал; 1.9.1 – уличен; 1.10 – крепостна стена; 1.11 – хоросанова площадка; 2 – късноримски градеж/съоръжение с хоросанов свързващ разтвор; 2.1 – хипокауст; 2.2 – тухлен зидан стълб; 2.3.1 – вход; 2.3.1.1 – стеснен/зазидан; 2.3.1 – портален; 2.4 – настилка (подова); 2.4.1 – улична; 2.4.2 – стилобат; 2.5 – банкет; 2.5.1 – вторично формиран; 2.6 – стенна облицовка; 2.6.1 – опорна субструкция; 2.7 – водопровод; 2.8 – дървен стълб; 2.9 – водохранилище; 2.10 – колона (преупотребена); 2.11 – крепостна стена; 2.11.1 – банкет/цокъл; 2.11.2 – кула/бастион; 2.11.2.1 – вход; 2.11.2.2 – потерна; 2.11.2.3 – стълбище; 2.11.2.4 – сутерен; 2.11.3 – бойница; 2.12 – питос; 2.13 – уличен канал; 2.13.1 – без спойващ разтвор; 2.14 – стълбище; 3 – ранновизантийски градеж/съоръжение с хоросанов свързващ разтвор; 3.1 – крепостна стена; 3.2 – кула/бастион; 3.3 – банкет/цокъл; 3.4 – канал (уличен); 3.5 – каменен зидан стълб; 3.5.1 – стилобат; 3.6 – хоросанова площадка; 3.7 – вход; 3.7.1 – стеснен/зазидан; 3.8 – каменна настилка; 3.8.1 – улична; 3.9 – дървен стълб; 3.10 – питос; 3.11 – стълбище; 4. Ранновизантийски градеж/съоръжение/оборудване със земно-глинен свързващ разтвор; 4.1 – вход; 4.2 – огнище; 4.3 – питос; 4.4 – канал; 4.5 – тухлена подова подложка; 4.6 – банкет; 4.7 – стопанско помещение; 5 – средновизантийски градеж/съоръжение с глинен свързващ разтвор; 5.1 – вход

Fig. 1. Plan of the excavated structures

Минерва и императорския култ и късноримският жилищен комплекс (обр. 2).

Разкрити са деструкции на средновизантийско, преустроявано през VIII в. жилище с под от сива уплътнена глина. Помещението и прилежащите му структури, опожарени в началото на IX в., заравняват останки от обитавания през VI – началото на VII в. Под тях е запазена част от масивна ранновизантийска постройка, преустроявана през V в., с дебелина на стените 0,75 м, изградени на хоросанова спойка, върху северната част на платното на декуманса. В стената С – Ю, външна преди пристрояването на фуга от запад на помещение с размери 2,05 – 2,25 м (И – З) × 4 м (С – Ю), е изграден вход със зидарски отвор 1,80 м. Уличната настилка, с изключение на няколко плочи, както и в дяловете на постройката, разкрити източно от кръстовището, е демонтирана. Стената С – Ю на пристроеното помещение е изградена в ос с източния стилобат на кардото, разкрит южно от кръстовището. В нея е оставен вход, с ширина 2,05 м, в ос с входа в стената С – Ю на заварено-то източно помещение.

Обр. 2. Сондажи С1 – С2, изглед от юг

Fig. 2. Trenches C1 – C2, view from south

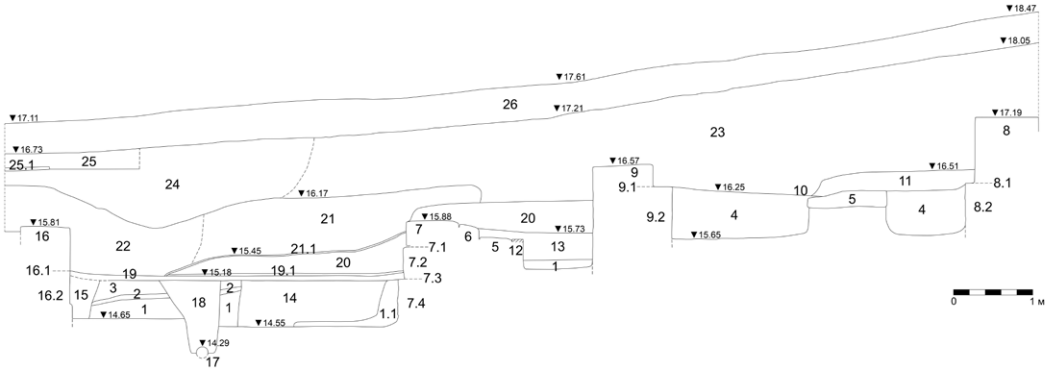

Обр. 3. Сондаж С2-З, изглед от север

Fig. 3. Trench C2-W, view from north

Проучен е и южният дял на късноримския жилищен комплекс, който от север преграждa платното на римското кардо. Южната стена на постройката, с дебелина 1,25 м, както и в сондажите източно в инсулата, е изградена от тухли (запазени в девет реда) на хоросанова спойка над настилката на кардото, както и над масивните паралелепипедни каменни блокове, положени върху римския стилобат източно. Пред южната лицева повърхност на стената е изграден тухлен пиластър (0,55 м (С – Ю) × 1,5 м (И – З)), чийто ЮИ ъгъл е разрушен при изграждането на северната стена на ранновизантийската постройка върху платното на декуманса. Помещенията северно от стената са отоплявани с наземен хипокауст, от който е запазен повдигащият блокаж от ломени камъни и строителна керамика, залети с хоросан, както и дъното на суспензурата му, измазано с хидрофобен хоросан. Южно от стената на постройката, върху настилката на кардото, са положени каменни блокове, формиращи правоъгълна (стълбищна?) площадка, която по-късно е частично преустроена в едновременно външно стълбище със стъпала (0,40 × 0,28 м) от каменни, включително преупотребени плочи, посредством които изглежда е преодоляна денивелацията на терена (С – Ю).

Зоната на кръстовището на кардото и декуманса по план и градеж не се отличава от разкритите източно и южно улични клонове. Каменната настилка от правоъгълни и полигонални плочи на транспортната му част завършва с паралелепипедни стилобатни блокове. В средата на кардото, с

Обр. 4. Сондажи С2-Ю – С6, стратиграфски разрез: 1 – черна глинесто-хумусизирана „погребана“ почва; 1.1 – „погребана“ почва, жълтеникави туфи; 2 – жълтеникав песъчлив слой; 3 – черна глинеста почва, жълтеникави делитизирани скални късове; 4 – речен алувий и „погребана“ почва (строителен насип); 5 – песъчлив зеленикав туф (римска улична настилка); 6 – южен бордюр на (късно)римски декуманус; 7 – южен стилобат на (късно)римски декуманус (суперструкция); 7.1 – банкет; 7.2 – субструкция (вторично формирана); 7.3 – банкет (вторично формиран); 7.4 – субструкция; 8 – северна стена на ранновизантийско жилищно помещение (суперструкция); 8.1 – банкет; 8.2 – субструкция; 9 – южна стена на ранновизантийско жилищно помещение (суперструкция); 9.1 – банкет; 9.2 – субструкция; 10 – подово ниво на 8 и 9; 11 – кафява почва, строителна керамика, камъни (отложени след 425/35 г.); 12 – късноримски/ранновизантийски канал – Ю страница; 13 – кафява почва, камъни, строителна и битова керамика (демонтажно запълване на 12); 14 – кафява почва, хоросанови деструкции, строителна и битова керамика, камъни, въглени (ранновизантийски изравнителен пласт); 15 – строителен изкоп на 16; 16 – късноримска стена на хоросанова спойка (суперструкция); 16.1 – банкет; 16.2 – римска субструкция; 17 – римски/късноримски водопровод; 18 – строителен изкоп на 17; 19 – сив глинен слой (подово ниво); 19.1 – „отухлен“ под; 20 – овъглена дървесина, пепелни прослойки, камъни, отухлен кирпич, строителна и битова керамика (горели структури на 19 след 565/78 г.); 21 – кафява глина, разложен кирпич; 21.1 „отухлен“ кирпичен слой; 22 – тъмнокафява почва, въглени, камъни, „отухлен“ кирпич, строителна и битова керамика (демонтажен изкоп); 23 – сиво-кафява почва, строителни деструкции (преотложен пласт); 24 – сиво-кафява почва, камъни, строителна керамика, хоросанови деструкции (демонтажен изкоп, пълнеж); 25 – сиво-черна почва; 25.1 – хоросанови деструкции; 26 – повърхностен почвен хумусизиран хоризонт

Fig. 4. Trenches C2-S – C6, stratigraphic cross-section

ломени и грубо обработени камъни на хоросанова спойка, покрити с хидрофобна мазилка, е изграден уличен канал, с ширина 1 м. В него, при/след изграждането източно на ранновизантийската постройка върху декуманса, е заустен уличен канал И – З, с ширина 0,40 м, със стени от ломени камъни и тухли, покрити с взети при демонтажа на заварената настилка на декуманса каменни плочи.

Допроучени са керамичните водопроводи югоизточно от римското кръстовище. Както и в сондажите източно, тръбите на (късно)римския водопровод са защитени с иззидани от камък на хоросанова спойка страници, покрити с бипедални тухли. При преустройство, поради недостатъчен или прекъснат воден дебит (?), нови/допълнителни водни количества в него са подавани по керамичен водопровод, който след каменна разпределителна муфа с два клона заустваше в него.

Масивна ранновизантийска постройка в смесен градеж и сполии на хоросанова спойка с вход от изток, изградена в трасето на декуманса западно от кардото, превръща кръстовището в триклиново. Вероятно този план е унаследен, тъй като западно от транспортната лента на кардото се разкри част от тухлен римски (?) градеж (С – Ю) на хоросанова спойка, прекъснат от строителния изкоп (И – З) на ранновизантийската сграда, който също преграждаше трасето на декуманса (обр. 3).

Сондаж С2-Ю. Проучен е източният дял на ранновизантийска (край на IV (?) – V в.) постройка, изградена над платното на римския декуманус, в смесен градеж на хоросанова спойка, с вход от изток, преграден на глинена спойка при по-късно преустройство, вероятно след пожар след 425/435 г. Повечето каменни плочи от уличната настилка, положени върху изравнителен строителен насип от речен алувий, са демонтирани преди 408/423 г. Уличното платно южно е повдигнато и стеснено до пасаж, в състояние да осигури придвижване на пешеходци и каруци с обичайното междуосово разстояние от 1,45 м, като част от демонтираните улични плочи покриват канал с ширина 0,35 м, който отвежда повърхностните води в западна посока.

Сондаж С1-Ю. Завърши проучването на ранновизантийски уличен канал (С – Ю), изграден непрецизно с ломени камъни, заустващ в разкрития западно канал (И – З).

Сондаж С6. Проучена е източната част на ранновизантийска постройка, полувкопана в завареното римско застрояване южно от стилобата на декумануса (обр. 4). Помещението е с ширина 4,30 м (С – Ю), дебелина на заварените оградни стени 0,60 – 0,65 м, кирпичена надстройка, дървена покривна конструкция, дървени вертикални подпори и керемиден покрив, които при опожаряването му в края на VI в. (след 565 – 578 г.) са свлечени на пода от сиво-жълтеникава глина и върху настилката на уличния пасаж. Под него е разкрит участък от (късно)римския керамичен водопровод, с диаметър на тръбите 0,20 м, положени между каменни укрепващи стени с бипедално тухлено покритие, прекъснат при изграждането на керамичен водопровод с диаметър на тръбите 0,14 м.

Сондажи С3 – С4/1А – С4-З – С4. В контролни сондажи са разкрити участъци от керамичния водопровод, прекъсващ западно (късно)римския водопровод с тухлено покритие.

Обр. 5. Сондаж С8, изглед от юг

Fig. 5. Trench C8, view from south

Сондаж С8. Допроучена е уличната водопреносна мрежа в североизточния ъгъл на инсулата южно от декумануса, тангиращ от юг римските храмови структури и късноримския жилищен комплекс (обр. 5). Керамичният водопровод, с диаметър 0,14 м и с ориентация З – И, разкрит западно в инсулата, посредством отклонение Ю – С след Т-образна каменна муфа, затапена от изток, осигурява водни количества за черпателния (късно)римски резервоар, проучен северно от декумануса. Водопроводното отклонение е запазено при изграждането на субструкцията на късноримската крепостна стена. В клона З – И на (късно)римския керамичен водопровод, с диаметър 0,22 м, положен между две каменни, обезопасяващи го стени, покрити с бипедални тухли, посредством каменна муфа са заустени водни количества, предназначени за централната градска зона.

След проучванията е извършена превантивна консервация на разкритите структури с дифузионна мембрана, насмолена хартия, пясък или хоросанов разтвор.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE "PUBLIC BUILDING AND IMPERIAL TEMPLE" SITE IN THE *DEULTUM* – DEBELT NATIONAL ARCHAEOLOGICAL RESERVE

Hristo Preshlenov, Plamena Dakasheva

Summary

In October – November 2023, the survey of Roman, late Roman, early and middle Byzantine structures in the northern urban area of *Deultum* continued (fig. 1).

Trenches C1, C2 and C2-W are located at the intersection of *decumanus* and *cardo* (fig. 2). The ruins of a previously studied middle Byzantine dwelling were cleared and beneath them the western part of a massive early Byzantine

building, built on the northern part of the *decumanus*, was revealed. A narrow room was additionally added (5th c. AD) to the west of the building with an entrance from the west, located on the same axis as the earlier one.

A small part of the late Roman residential complex closing the *cardo* from the north was studied. A brick pilaster was built on the outer side of its southern wall. The SE corner of the pilaster was destroyed during the construction of the early Byzantine building. South of the wall, stone blocks were laid on the pavement of the *cardo*, forming a rectangular (staircase?) platform. The latter was later partially rebuilt into an external staircase with stone slabs steps.

The water conduits uncovered to the southeast of the Roman crossroads were studied. During a reconstruction of the (late) Roman water conduit, which was made in masonry and covered by *bipedales*, a second water conduit composed of ceramic pipes was connected to it.

The study of a massive early Byzantine building built west of the *cardo* was renewed. In one of the premises, a part of a brick Roman (?) wall with a N – S orientation, disturbed during the construction of the early Byzantine building, was discovered (fig. 3).

In trench C2-S, the eastern part of the early Byzantine building (late 4th (?) – 5th c. AD), built over the *decumanus*, was studied. Most of the stone paving slabs have been dismantled, and to the south of the premises the street has been narrowed to a passageway. A drain was built within the latter, the western end of which joins the *cardo*'s sewer. In trench C1-S, the study of the NE section of the same early Byzantine drain was completed.

In trench C6, the excavations of the eastern part of an early Byzantine building, located south of the *decumanus*, were completed (fig. 4). The premises with an adobe superstructure burned down at the end of the 6th c. AD (after AD 565 – 578). A section of the (late) Roman water conduit covered by *bipedales*, here destroyed during the construction of a ceramic conduit with a SW – NE direction, was uncovered under the floor level. To the east, in trenches C3, C4/1A, C4-W, C4, sections of the same water conduit composed of ceramic pipes were discovered. The conduit was traced to trench C8 (fig. 5). Here it was found to provide water for the (late) Roman reservoir explored north of the *decumanus*. The (late) Roman water conduit covered by *bipedales* was also traced here, where additional water pipelines composed of ceramic pipes were connected to it.

Hristo Preshlenov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, hristo.preshlenov@abv.bg
Plamena Dakasheva, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Science, plamgeorgieva@abv.bg

---

№ 59. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ДЕУЛТУМ, ПОДОБЕКТ 02 „АНТИЧНИ ТЕРМИ“

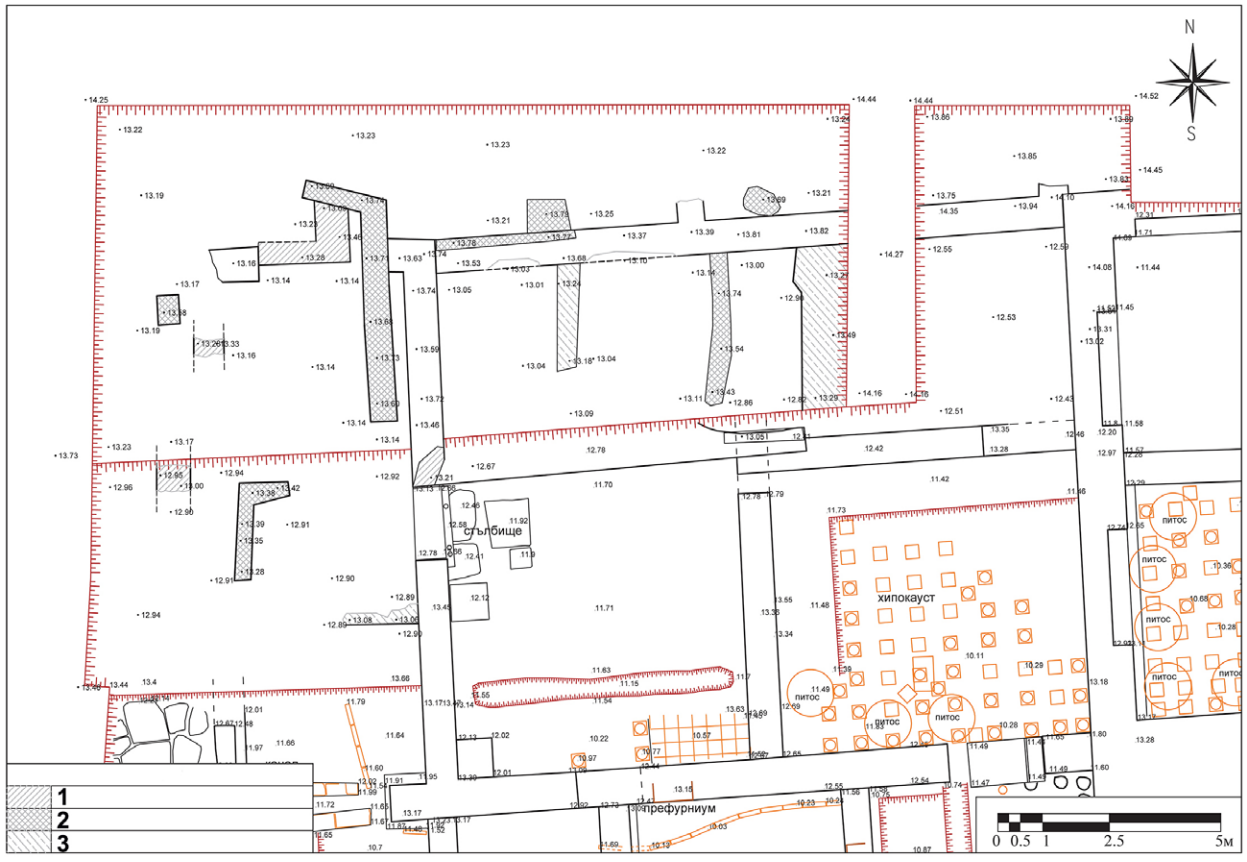
Красимира Костова, Пламена Дакашева, Добрина Харбалиева

През 2023 г. теренното проучване започна в средата на месец ноември. Това създаде известни затруднения поради метеорологичната обстановка и възпрепятства работата в проучвания през 2022 г. терен.

Разширихме обекта в северозападна посока със 154 кв. м, северно от помещения № 3 и 9 (обр. 1). При проучването на орницата се откриват фрагменти от сива керамика, изработени от пречистена глина, с излъскана повърхност и ивици. Откриват се още съдове, формувани на бавно и бързо колело, украсени с врязана украса, стрели и преотложени късноантични монети.

В пласта под орницата се проучиха деструкциите на жилищно застрояване с градежи, споени с кал, частично вкопани в основния терен. Античните зидове от термите са инкорпорирани в средновизантийските градежи и надзидани с каменен градеж на кал. Проучи се обитаемо ниво от VIII в., датирано с монета – фолис на император Константин VI и императрица Ирина (780 – 797 г.). Датировката на пласта в VIII в. е съобразена и с откритата битова и амбалажна керамика.

Очертаха се основите на пет жилищни полувкопани помещения във верижен план. В южното, при което липсват ясни очертания, архитектурните структури са нарушени. В тази част от проучваната площ се разкри гроб с предполагаема ориентация З – И. Костите, които не са открити в анатомичен порядък, са нарушени при съвременната обработка на земята. Гробът е вкопан в пласта от VIII в. В двете централни помещения се проучи обитаемо ниво с висока концентрация на керамика. Преобладават амфори, характерни за периода VIII – IX в. (обр. 2) – тип III, IV, V и VI по

Обр. 1. План на проучваните структури: 1 – зидове от VII в.; 2 – зидове от VIII в.; 3 – зидове с неясна датировка VII – VIII в.

Fig. 1. Plan of the excavated structures: 1 – walls from the 7th c.; 2 – walls from the 8th c.; 3 – walls with unclear date 7th – 8th c.

Обр. 2. Амфори VIII – IX в.

Fig. 2. Amphorae 8th – 9th c. AD

Обр. 3. Белоглинеста глазирана керамика клас I

Fig. 3. Glazed White Ware I

типологията на Е. Тодорова (Тодорова 2012, 12 – 13). Предвид тяхното състояние, всички фрагменти принадлежат към трудно разграничими един от друг типове, но всички открити в контекста на VIII в. Разкриха се фрагменти от зърнохранилища с различна вместимост; битова керамика, работена на ръка, на бавно и на бързо колело; фрагменти от белоглинена глазирана керамика клас I – Glazed White Ware I (Hayes 1992, 15 – 18; Манолова-Войкова 2023, 38 – 39), познат от Сарачхане, Истанбул, с бледозелена, жълтеникава, жълто-зелена и безцветна глазура (обр. 3). От последната се откриват предимно затворени форми съдове. J. Hayes разделя клас I на две хронологически серии

Обр. 4. Изглед на проучените структури от югозапад

Fig. 4. View of the excavated structures from southwest

– ранна, поставена в VII в., която включва затворени форми съдове, без украса (Hayes 1992, 15), и късна, която датира от средата на VIII в. Сред глазираната керамика се откриват няколко фрагмента от затворени съдове, направени от червена глина, с нанесена глазура или пръски от глазура. Сред дребните находки се срещат костени шила, железни ножчета, токи и др. Пластът от VIII в. е изчерпан (обр. 4). На места в северозападната част на обекта се регистрират кирпичени деструкции. В източната част на обекта се изчерпа заравнителен насип след пожар от края на VI в.

Литература

Манолова-Войкова 2023: М. Манолова-Войкова. Византийска керамика от Българското черноморско крайбрежие (VIII – XIV в. сл. Хр.). Варна, 2023.

Тодорова 2012: Е. Тодорова. Амфорите от територията на България (VII – XIV в.). Автореферат за присъждане на образователна и научна степен „Доктор". София, 2012.

Hayes 1992: J. W. Hayes. Excavations at Saraçhane in Istanbul. Volume II: The pottery. Princeton, New Jersey, 1992.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN *DEULTUM*, SUB-SITE 02 "ANCIENT *THERMAE*"

Krasimira Kostova, Plamena Dakasheva, Dobrina Harbalieva

Summary

In 2023, the survey area was extended by 154 m^2 in a northwestern direction, north of rooms Nos 3 and 9 (fig. 1). Beneath the humus layer (plough zone), the ruins of dwellings partially dug into the ground and built with stones bound with clay were studied. The ancient walls of the *thermae* were incorporated into the middle Byzantine buildings. A habitation level from the 8th c. AD, dated with a coin – *follis* of Constantine VI and Irene (AD 780 – 797), was studied. The dating is also consistent with the pottery fragments found in this layer (fig. 2, 3). The study of the layer dated to the 8th c. AD was completed (fig. 4).

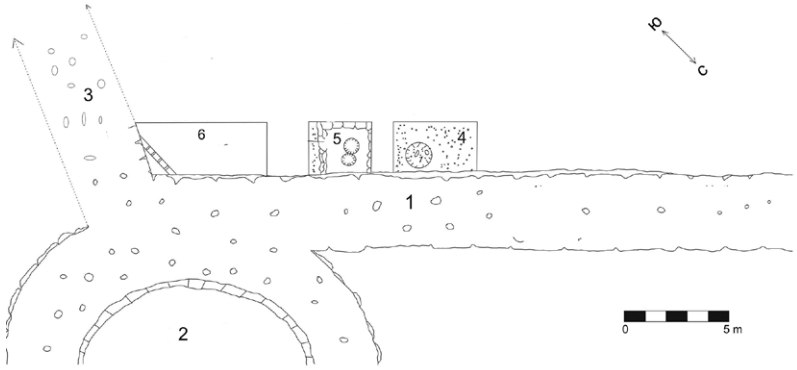
Krasimira Kostova, Municipal Museum of History – Sredets, kr.kostova@mail.bg
Plamena Dakasheva, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Science, plamgeorgieva@abv.bg
Dobrina Harbalieva, Municipal Museum of History – Sredets, dobrinah@gmail.com

УКРЕПЕНИ НЕГРАДСКИ СЕЛИЩА

№ 60. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КАСТРА МАРТИС

Здравко Димитров, Илко Цветков

През месец юли 2023 г. бяха проведени редовни археологически разкопки на римската крепост Кастра Мартис, гр. Кула, Видинско. Благодарение на това се възстановиха изследванията на този важен обект от римската епоха и Късната античност в Северозападна България след една пауза от 51 години.

Обр. 1. Общ план на разкопките през 2023 г.: 1, 3 – източна стена на Кастра Мартис; 2 – кула № 2; 4-6 – сондажи (автор З. Димитров)

Fig. 1. General layout of the excavations in 2023: 1, 3 – eastern wall of Castra Martis; 2 – tower No. 2; 4-6 – trenches (author Z. Dimitrov)

Теренните проучвания, документацията и консервацията се проведоха от 01.07 до 31.07.2023 г. със средства, осигурени от Община Кула. В разкопките участваха доц. д-р З. Димитров (НАИМ – БАН), ръководител и И. Цветков (РИМ – Видин), зам.-ръководител, 18 работници от Грамада и Кула, геодезисти от Видин, реставраторът К. Тодоров (РИМ – София) и фотографът Е. Михов. Това бяха първите редовни археологически разкопки на Кастра Мартис от 1972 г. насам. Преди нашия екип в Кула е работила колегата от РИМ – Видин Й. Атанасова. Тя проучва по-малката от двете крепости (квадрибург) и отделни зони от укрепителната система на кастела (по-голямата от двете крепости на Кастра Мартис).

При новите разкопки на Кастра Мартис се работи в източната зона на кастела. Проучванията започнаха с пълно почистване на растителността на цялата източна стена, кула № 1 и № 2. След три седмици работа бяха извършени четири стратиграфски сондажа – означени за документацията като A, B, C и D. Те имаха за цел да се изясни стратиграфията и хронологията на проучваната територия.

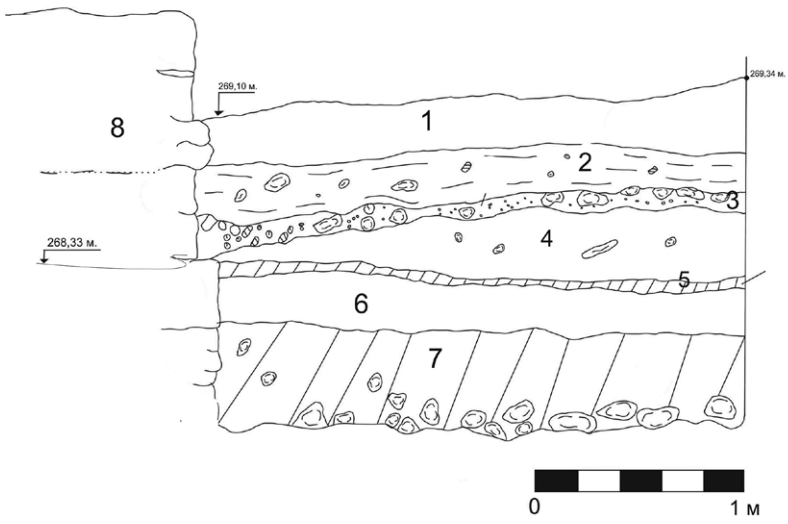
Освен в четирите сондажа теренни дейности бяха извършени още в кв. К 14 и К 15, които са в напълно непроучвани терени от вътрешността на укрепената територия на римската крепост, и в една малка част от вътрешността на кула № 2, която е югоизточната ъглова кула на Кастра Мартис (обр. 1).

На база на тези дейности ние успяхме да установим пълната стратиграфска картина зад източната стена на кастела, тъй като всички сондажи достигнаха до стерилна основа. Така беше постигната и основната цел на тези нови проучвания – да се изясни хронологията и стратиграфията на кастела на Кастра Мартис, чието проучване е започнато от Й. Атанасова, но не е било завършено като това в квадрибурга.

До тази кампания ние нямахме никаква представа за стратиграфията на по-голямата от двете крепости на Кастра Мартис. Също така доста относително е поставена и хронологията на тази известна в изворите, добре описана още от Ф. Каниц и дълго изследвана от учените крепост от западната зона на римския лимес в България.

Общата картина, която имаме досега за Кастра Мартис е, че става въпрос за късноантична крепост (от споменатите две части – кастел и квадрибург), чието укрепване датира в късноримската епоха (IV в.) и чието функциониране се затваря в рамките на Късната античност – т. е. IV – VI в.

В издадената публикация за Кастра Мартис се споменават и редица по-ранни находки и материали (основно керамика и монети), които Й. Атанасова открива под късноантичните структури

Обр. 2. Стратиграфия в участъка зад източната крепостна стена на Кастра Мартис (сондаж В). Легенда: 1 – повърхностен слой (съвремие и Възраждане); 2 – османски период; 3 – късноантичен пласт от края на обитаването на кастела (деструкции) – края на IV/V в.; 4 – късноантичен пласт – IV в.; 5 – изграждане на стената – начало на IV в.; 6 – пласт от римската епоха; 7 – първи пласт върху стерилната скална основа – I хил. пр. Хр. (автор З. Димитров)

Fig. 2. Stratigraphy in the area behind the eastern fortress wall of Castra Martis (trench B). Key: 1 – surface layer (modern and National Revival period); 2 – Ottoman period; 3 – late antique layer from the end of the fortress occupation (debris) – end of the 4th/5th c. AD; 4 – late antique layer – 4th c. AD; 5 – construction of the wall – beginning of the 4th c. AD; 6 – layer from the Roman period; 7 – first layer over the sterile bedrock – 1st mill. BC (author Z. Dimitrov)

и фортификационни съоръжения (Атанасова и др. 2005, 23 – 26). Ето защо от особена важност е новите проучвания да установят наличието (или пък отсъствието) на по-ранни структури и пластове от периодите преди късноримската епоха. Също така наложително е да се определят и разкрият функциите на тези евентуални по-ранни структури, предхождали късноантичната крепост Кастра Мартис.

В три от сондажите, означени като А, В и С, се проучиха всички пластове от историята на крепостта. Те са седем на брой (обр. 2).

Стратиграфията беше установена най-добре в сондаж В. Ясно се открояват седем отделни пласта. При някои от тях общата хронологична рамка е възможно да бъде поставена още при тази първа година на проучванията:

- първи пласт – съвременни материали и останки от къщите на гр. Кула от възрожденската епоха (останки от кирпичени сгради и калдъръмени улици), т. е. най-вероятно от времето, когато Ф. Каниц посещава Кула в края на османската епоха в България;

- втори пласт – материали от османската епоха, които обаче са примесени със средновековни и късноантични керамични фрагменти (данни за наличие на средновековни структури в региона);

- трети пласт –етап от края на IV – V в., който е последен за крепостта (деструкции от кастела Кастра Мартис);

- пласт от функционирането на крепостта през IV в.;

- пласт (строителното ниво) от изграждането на крепостта (начало на IV в., епохата на император Константин);

- пласт, предхождащ укреплението (римска епоха, Принципат);

- пласт от предримската епоха – най-общо от желязната епоха, I хил. пр. Хр. В този пласт със сигурност са налични керамични фрагменти от ранната желязна и късната желязна епоха.

Установяването на тези три по-ранни от кастела пластове е най-важното постижение на разкопките, тъй като дава данни (и материали) от периода I – III в., както и ясната ориентация, че във вътрешността на Кастра Мартис има останки от селище от римската епоха.

В сондаж А освен крепостните стени и културните пластове зад тях се разкриха човешки останки, положени в обикновена яма, без данни за гробен ритуал. Проучването на този интересен комплекс, който е по-скоро свързан с военните дейности около крепостта, беше оставено за следващия сезон. Регистрирани и документирани бяха нивото на горната повърхност на ямата, двата скелета в нея и останките от куче (череп). Тази яма № 2 (2023) беше консервирана на място.

В сондаж В се проучиха всички културни пластове до стерилна основа. Общата дебелина на напластяванията е 3,50 м. В дълбочина се откри и една цяла архитектурна структура. Това е малка сграда от дялани камъни (размери 3 × 3 м), която е пристроена към крепостната стена (сграда А). Най-вероятно става въпрос за малко караулно помещение, свързано с фортификациите (обр. 3).

Точно в югоизточния ъгъл на крепостта се изпълни и сондаж С, в който се откриха много съвременни нарушения, включително и цяла водопроводна тръба, която пресича и разрушава римските зидове. В този сондаж установихме и документирахме вътрешния ъгъл между източната и южната

стена на Кастра Мартис.

Най-много археологически данни придобихме от разкопките в кв. К14 и К15. Те са във вътрешността на крепостта, където никога не са правени археологически проучвания. Тук се откри улица от възрожденския период (съществувала вероятно и след Освобождението), под която се изследваха два пласта – единият от османската епоха, а другият от Късната античност (IV – V в.). Проучванията на вътрешността на кастела могат да продължат и през следващия сезон.

Археологически разкопки бяха извършени и във вътрешността на кула № 2. Беше установено, че тя е била разрушена до основи. Съществуващите днес стени са реконструкция на НИПК от 80-те години на XX в. В края на проучването се установи по-ранен археологически материал от IV в. Това са останки от яма, вкопана в терена (стерилната скална основа на склона), която съдържаше висока концентрация на керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка, от желязната епоха.

В последния сектор на работата ни – сондаж D, се извършиха кратки, но важни проучвания на връзката между куртината на източната стена и кула № 1. Тук бяха установени напълно данните за градежа на стената и прилежащата ѝ кула – основи, цокъл и суперструкция. На базата на пълното проучване, до стерилна основа, се доказва, че кула № 1 и източната стена на Кастра Мартис са изградени през IV в. (стената и кулата са синхронни – обр. 4).

Обр. 3. Сондаж B – структури на подовото ниво на сграда A: скална основа, в която са вкопани малко огнище и долап за съдове, IV в. сл. Хр.

Fig. 3. Trench B – features at the floor level of building A: bedrock in which a small hearth and a storage pit for vessels have been dug, 4th c. AD

Обр. 4. Външното лице на източната крепостна стена на Кастра Мартис при връзката с кула № 1 – изглед на градежа на куртината и основите

Fig. 4. The outer face of the eastern fortress wall of Castra Martis and the connection with tower No. 1 – view of the construction of the curtain and foundations

По време ва разкопките бяха открити 43 находки. От тях 27 са монети (две от османския период и 25 от Късната античност; всички те датират в IV в., като само две могат да са и от началото на V в., тъй като са нечетливи). Това е много показателен факт за перспективите пред бъдещите проучвания. За сравнение, от разкопките през 60-те и 70-те години на XX в., за целия период на проучванията са открити 58 монети. Очевидно в сондажите и въобще в зоната, която избрахме да работим – зад източната крепостна стена, има почти изцяло запазен сектор, непроучван терен и ненарушени пластове и структури.

Керамичният материал е друг важен показател. При разкопките през 2023 г. бяха открити големи количества керамика. Тя датира от османската епоха, Късната античност (главно късноримска – IV в.; но и фрагменти от V в.) и глазирана, червенолакова и керамика с излъскана украса, която е от IV в. В кула № 2 открихме и големи количества керамика, изработена на ръка (от останки от яма, раз-

положена под крепостта и вкопана в стерилната скална основа), която явно е от структури, датиращи в предримската епоха.

На базата на извършените нови проучвания на обекта Кастра Мартис можем да отбележим, че възстановяването на редовните археологически разкопки даде отлични резултати.

Така например, в запазени нива зад крепостната стена, но и в самата вътрешност на кастела не се откриха абсолютно никакви следи от пласт, структури и дори материали от края на Късната античност. Определено след средата на V в. и през целия VI в. тук може би не е имало функциониращо укрепление.

Друго важно заключение е, че при всички седем стратиграфски нива няма никакви данни от приключване (или пък от прекъсване) на живота на крепостта през Късната античност. Нашествията на хуни и авари, описани в изворите, посочващи разрушение на кастела, не се разпознават (засега) по археологически път. Сякаш крепостта е била изоставена. Подобни данни от опожарявания ние сме открили както в Бонония, така и в Рациария.

Изясняването на хронологията и стратиграфията на кастела са от първостепенно значение за развитието на изследванията на долнодунавския лимес във Видинска област. Бъдещите проучвания, най-вероятно, ще доведат до откриването на нови структури и нови по-ранни селища под кастела, в неговата непроучена територия.

Литература

Атанасова и др. 2005: Й. Атанасова, Г. Кабакчиева, Г. Кузманов, А. Йоцова, К. Димитров. Кастра Мартис. Кастел и квадрибург (Разкопки и проучвания, 35). София, 2005.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF *CASTRA MARTIS*

Zdravko Dimitrov, Ilko Tsvetkov

Summary

In July 2023, planned archaeological excavations of the Roman fortress of *Castra Martis*, town of Kula, were resumed after a pause of 51 years. In this field campaign, the work was concentrated in the eastern area of the fortress. The studies took place along the entire eastern wall, at tower No. 1 and No. 2. The team carried out four stratigraphic trenches (A, B, C, and D), started excavations in grid squares K14 and K15, and made a small trench in tower No. 2 (fig. 1).

On the basis of these excavations, the stratigraphy of the studied territory was clarified, and seven layer were identified. These layers are dated to the pre-Roman period, to the time of the Principate, Late Antiquity and the Ottoman period (fig. 2).

In trench A, a pit was discovered with human skeletal remains of two individuals and a skull of a dog. This structure was documented at the level of its discovery and then preserved for study in the following campaign. In trenches B and C, the main stratigraphic layers of *Castra Martis* were established, as well as a small building was discovered (building A). This building is most likely a guardhouse behind the fortress walls. It was built immediately next to the inner face of the fortress wall (fig. 3).

In trench D, the construction of the fortress walls of Castra Martis and tower No. 1 were studied (fig. 4). The entire eastern wall, towers No. 1 and 2, which are adjacent to it, were built at the beginning of the 4th c. AD. Excavation inside tower No. 2 revealed the remains of a pit and ceramic materials from the pre-Roman era. These are data about earlier structures in this area, from the time preceding the Roman period – the Early and Late Iron Age.

Among the finds from *Castra Martis*, the coins stand out, over 90 % of which are from the 4th c. AD, mostly from the reign of Emperor Constantine and his successors. An interesting fact is that in preserved levels behind the fortress wall, but also in the very interior of the fortress, absolutely no traces of layers, structures, and even materials from the end of Late Antiquity were found. Accordingly, after the middle of the 5th c. AD and throughout the 6th c. AD, there may not have been a functioning fortification here.

Zdravko Dimitrov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, zdravkodimitrov74@gmail.com
Ilko Tsvetkov, Regional Museum of History – Vidin, ilko_cvetkov@abv.bg

№ 61. КЪСНОАНТИЧНО УКРЕПЕНО СЕЛИЩЕ КРАЙ ДИМОВО, ВИДИНСКО

Александър Манев, Александър Харизанов, Кристина Косева, Камен Клисуранов

След проведени предварителни разкопки в периода август – декември 2021 г. (Манев, Харизанов 2022) и пълно спасително проучване през април-септември 2022 г. (Харизанов, Манев 2023), през 2023 г. беше осъществено заключително археологическо проучване и последващо наблюдение на обект от км 39+240 до км 39+460 по проект „Модернизация на Път I-1 „Видин - Ботевград“, Обособена позиция № 1 – Път I-1 „Видин – п.в. Макреш“ от км 3+757 до км 39+480“, в землището на с. Шипот, община Димово, област Видин[1]. То бе извършено в съответствие с решение на Специализирания експертен съвет за опазване на недвижимите културни ценности (СЕСОНКЦ), взето на състояло се на 06.04.2023 г. заседание.

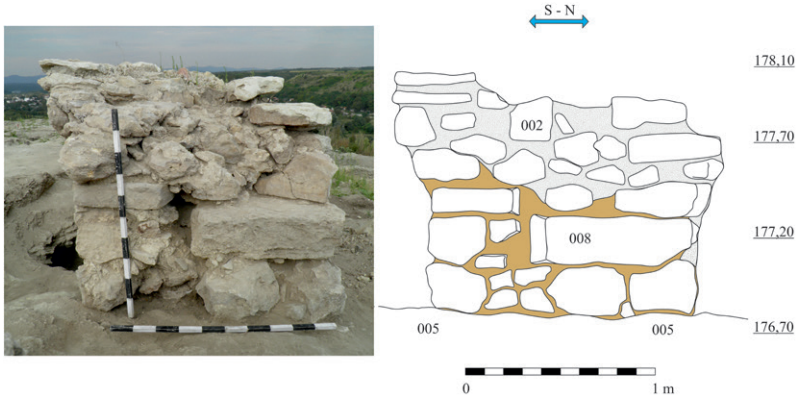
Обр. 1. Разрез на две от ямите под сграда 2 и траншея на зид над тях, поглед от север

Fig. 1. Cross-section of two of the pits beneath building 2 and a trench of a wall above them, view from north

Археологическият обект е разположен на хълм, отстоящ на около 200 м източно от река Арчар и на 500 м в същата посока от град Димово. Възвишението е със стръмни склонове от запад и юг, и по-полегати от север и изток. То попадаше почти изцяло в рамките на сервитута за изграждане на новото пътно трасе, с изключение на сектор в североизточната му част и почти целия южен склон. Съгласно гореспоменатото решение на СЕСОНКЦ, всички разкрити археологически структури и пластове следваше да бъдат демонтирани след провеждане на финално археологическо проучване.

Работата през 2023 г. протече на два етапа. През първия бяха допроучени всички разкрити в укрепената площ сгради и вкопани съоръжения, при някои от които в предходната археологическа кампания бяха запазени подови нива и намиращи се в суперпозиция структури. По време на втория етап бяха демонтирани на ръка зидовете на всички съхранени сгради. Някои от последните застъпваха по-ранни вкопани съоръжения, които също бяха своевременно проучени. Демонтажът на фортификационните съоръжения беше извършен основно с помощта на земекопна техника, с изключение на няколко участъка, където те бяха деконструирани на ръка. Новооткритите структури и находки потвърдиха и прецизираха установената в предходните два сезона предварителната хронология и периодизация на идентифицирания като укрепено селище обект, включваща два основни периода на обитаване, между последната четвърт на IV и последните десетилетия на VI в.

[1] Археологическият екип беше в състав: гл. ас. д-р А. Харизанов (НАИМ – БАН) и ас. А. Манев (НАИМ – БАН) – ръководители, К. Косева – зам.-ръководител на етап проучване, К. Клисуранов – зам.-ръководител на етап наблюдение, И. Коцов, Т. Статев, А.-М. Аризанова – археолози, проф. дин В. Динчев (НАИМ – БАН) – научен консултант; инж. А. Каменаров – геодезия, Х. Христова (НАИМ – БАН) – палеоботаника; проф. дбн З. Боев (НПМ – БАН) – археозоология, доц. д-р В. Русева (ИЕМПАМ – БАН) – антропология; М. Тасева (НАИМ – БАН), М. Калпачка (НАИМ – БАН), М. Николова (РИМ – Пазарджик), Е. Колева (РИМ – София) – консервация и реставрация на находки, д-р Н. Русев (НИНКН) – графично документиране и научна обработка на керамика; доц. д-р С. Димитров (СУ „Св. Климент Охридски“) – лидар и фотограметрия.

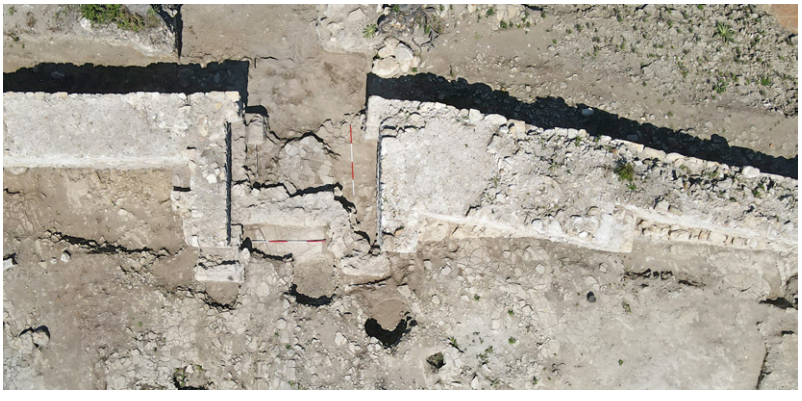
Обр. 2. Разрез на двете крепостни стени (002 – късна стена с хоросанова спойка; 005 – скална основа; 008 – ранна стена с глинена спойка)

Fig. 2. Cross-section of the two curtain walls (002 – later wall with mortar bonding; 005 – bedrock; 008 – earlier wall with clay bonding)

Обр. 3. Късната северозападна куртина с останки от ранната крепостна стена пред нея, поглед от северозапад

Fig. 3. The later northwestern curtain wall with remains of the earlier fortress wall in front of it, view from the northwest

Обр. 4. Аерофото на основите на двете порти в северозападната куртина

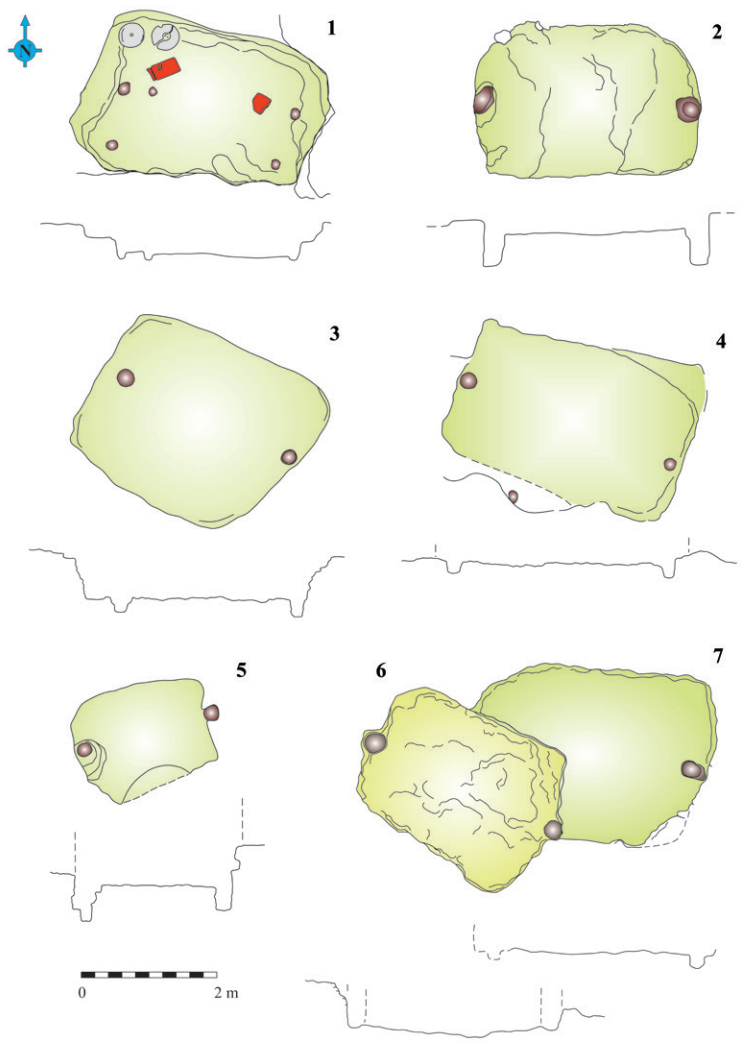
Fig. 4. Aerial photo of the two gates at the northwestern curtain wall

Първият строителен период, развиващ се в рамките на последната четвърт на IV и първата половина V в., включва две основни фази, разграничени от изграждането на фортификационната система. Продължителността на първата фаза все още не е ясно установена, като засега изглежда най-вероятно тя да се развива между 80-те години на IV и първото десетилетие на V в. По това време хълмът е все още неукрепен, а повечето от функциониращите тогава постройки са концентрирани в най-високата му североизточна част. Немалко от установените през предходните кампании вкопани в естествената скала ями, използвани за съхранение на храни, фуражи и вода, всъщност датират от тази фаза (обр. 1).

Втората фаза на първия строителен период засега се отнася най-общо към времето на управление на император Теодосий II, до 40-те години на V в. По това време селището вече служи за укрепена продоволствена база и вероятно е било охранявано от живеещо на място военно или военизирано население. През този етап е изградена крепостна стена, която впоследствие търпи мащабни преустройства. В първоначалния си вид тя има максимална ширина 1,35 м и основи от ломени и речни камъни, споени с глина (обр. 2). В запазената част от градежа ѝ от северозапад, хоросан е използван само за съоръжаване на портата в тази зона. През тази фаза функционират между 15 и 20 сгради, разположени в североизточната, южната и по-малко в западната и северозападна част на укреплението. Поголямата част от тях са строени от камъни, споени с глина. Централната зона на защитената територия е заета от вкопаните в скалата ями за съхранение. Краят на този етап на обитаване вероятно завършва с вражеска атака, свидетелства за която са опожарени нива в някои от сградите и няколко разпръснати горели монетни находки. Може би част от откритите в ями по време на проучването човешки скелети

(общо осем скелета в шест ями), някои от които със следи от насилствена смърт, са били сред жертвите на евентуалното нападение.

След предполагаемо прекъсване в обитаването на крепостта, белязано от липса на материали от втората половина на V в., хълмът е отново населен през VI в. В северния и източен сектори на крепостната стена личи основно преизграждане (обр. 2 и 3), като новоизграденият северозападен вход застъпва по-ранната порта в тази зона (обр. 4). Вероятно при това преустройство е добавена четириъгълна кула от изток. На места в северната част ранната куртина е ползвана за основа, като от североизток ясно личи конструктивна корекция на трасето ѝ. Ситуацията с южния сектор на крепостната стена засега се нуждае от допълнителен анализ, но изглежда че в тази зона ранната куртина е ремонтирана и преизползвана или трасето ѝ е дублирано без промени. Южната порта е запушена и може би е използвана като допълнително укрепително съоръжение. По същото време до вътрешното лице на североизточната куртина е пристроена проучената през 2021 и 2022 г. еднокорабна църква (единствената сграда, за чийто градеж е ползван хоросан), а в рамките на защитената площ са издигнати няколко нови постройки от нетрайни материали, от които са запазени малко останки. През този период част от по-ранните сгради са били преустроени и вероятно преизползвани. От това време датират и седем вкопани в скалата съоръжения с близък до четириъгълник план, изпълнявали жилищни и/или стопански функции (обр. 5), последните две от които бяха проучени през 2023 г. (обр. 5.6-7). По-голямата част от ямите вече не се употребяват по предназначение и са изцяло или частично засипани с пръст и затрупани с камъни.

Обр. 5. Комбинирано заснемане на вкопаните съоръжения с близък до четириъгълник план

Fig. 5. A combined drawing of the semi-sunken structures with nearly quadrangular layout

По време на проучването и последващото наблюдение през 2023 г. бяха открити нови находки (основно нумизматични материали), които ще спомогнат за прецизиране абсолютната хронология на разкритите археологически структури и новоразкритото укрепено селище като цяло.

Литература

Манев, Харизанов 2022: А. Манев, А. Харизанов. Късноантичен укрепен обект в землището на с. Шипот, общ. Димово. – Археологически открития и разкопки през 2021 г. Книга II. София, 2022, 772 – 776.

Манев, Харизанов 2023: А. Харизанов, А. Манев. Късноантично укрепено селище в землището на с. Шипот, общ. Димово. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. Книга II. София, 2023.

LATE ANTIQUE FORTIFIED SETTLEMENT NEAR DIMOVO, VIDIN REGION

Alexander Manev, Alexander Harizanov, Kristina Koseva, Kamen Klisuranov

Summary

In 2023, the final stage of the rescue archaeological excavation was carried out at the late antique fortified settlement near the modern-day town of Dimovo (otherwise located within the land of the village of Shipot), before the removal of all archaeological remains within the range of the new highway under construction. The focus of the archaeological activities was on the fortified settlement, where all preserved walls of the buildings were taken apart by hand, and all archaeological layers within the buildings were completely excavated. Nine more storage pits, dug into the bedrock, were uncovered, most of which were overlapped by the walls of the buildings. Following this, the fortification was removed via mechanical diggers, under archaeological supervision. As a result, the chronology до шге settlement was confirmed and refined.

Two main building phases of the settlement were recognized. The first one, dating from the last quarter of the 4th c. to the middle of the 5th c. comprises two building stages. The first stage is marked by the lack of fortification. The existing buildings were grouped in the NE part of the settlement, which is also the summit of the hill. The earliest of the storage pits were dug during this stage (fig. 1). The second one spans approximately the reign of emperor Theodosius II, however lasting no later than the AD 440s. This is when a curtain wall was erected with a foundation made of mud-bound stone, as witnessed in its northern section. Only the NW gate was constructed using mortar. Some 15 – 20 buildings existed during this period, built with mud-bound stone and perishable materials. They are arranged mainly along the E, NE, and S wall, while the central area of the fortified territory contained the multiple (over 120 in total) dug-in storage pits. The first phase of the settlement likely ended in destruction, as attested by burned layers in the interior of some of the buildings and several dispersed coin hoards. It was probably due to an enemy raid.

No archaeological materials dating to the second half of the 5th c. were found. The fortress was resettled in the 6th c. At this time, the wall was extensively restored with mortar (fig. 2), with its northern and eastern layout slightly adjusted due to construction purposes (fig. 3). During this period, a rectangular tower was most likely added on the eastern side. Furthermore, the NW gate was entirely reconstructed (fig. 4), while the one on the south was blocked with a mortar-bound wall and possibly used as an additional fortification unit afterwards. The church was also built during the second construction phase, adjacent to the northern curtain wall. Some of the earlier buildings might have been repaired and reused, while all the storage pits were already not functioning and filled with debris. Seven semi-sunken structures with nearly quadrangular plans date from this phase (fig. 5).

Alexander Manev, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, aleman@abv.bg
Alexander Harizanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, a_harizanov@abv.bg
Kristina Koseva, kristina_koseva@yahoo.com
Kamen Klisuranov, kamen_ik@abv.bg

№ 62. КРЕПОСТ „БОРОВЕЦ“ КРАЙ С. РАЗЛИВ, ОБЩ. ПРАВЕЦ

Татяна Борисова, Михаела Занева

През август и септември 2023 г. се извърши редовно археологическо проучване на крепостта „Боровец“ край с. Разлив. Проучванията са финансирани от Министерство на културата по договор с Исторически музей – Правец, за теренно археологическо проучване и полева консервация. Научни ръководители са Т. Борисова – ИМ-Правец и М. Занева – НИМ, научен консултант – проф. д-р В. Динчев – НАИМ – БАН.

Крепостта „Боровец“ се намира на 4 км северно от с. Разлив на връх Голям Боровец (847,88 м н. в.) и обхваща площ от 5,300 дка, т. е. спада към средните по площ крепости. Приблизителните размери са 105 × 50 м, с ориентация СЗ – ЮИ.

През 2023 г. извършихме проучване в югозападния сектор и към централната част на крепостта, където през 2016 и 2017 г. сме установили най-голяма концентрация от сгради. Проучени са около

Обр. 1. Крепостта „Боровец“ – общ план на проучените структури, 2023 г.

Fig. 1. “Borovets” fortress – general layout of the surveyed structures, 2023

270 кв. м площ. Работата локализирахме в квадрати C 3/15 и D 3/1, D 3/2, D 3/3, D 3/4, D 3/6, D 3/7, D 3/10, D 3/11, D 3/12, D 3/13, D 3/14. Денивелацията на терена на 20 м от североизток към югозапад е 5,60 м, има огромни коренища от големи дървета, които трудно се отстраняват. Локализирани четири сгради - № 15, № 16, № 17, № 18 и част от друга № 19**.** Открити са и три, укрепващи склона стени, успоредни една на друга с ориентация северозапад – югоизток. Двете са градени от камъни на калова спойка, най-южната е на хоросан и е по-широка (обр. 1).

Разкритите сгради са обитавани в различен период от време от III, IV, V и VI в. Те са едноделни, с правоъгълен и квадратен план с ориентация североизток – югозапад. Градежът е от ломени камъ-

Обр. 2. Сграда № 17, поглед от северозапад

Fig. 2. Building No. 17, view from northwest

Обр. 3. Стълбище в скалите, развиващо се в североизточна посока към билото

Fig. 3. Stairway in the rocks, developing on the northeastern direction towards the ridge

ни на калова спойка, като на места е използван и хоросан. Лицата са маркирани от по-големи ломени и слабо обработени камъни. Между тях има пълнеж от по-малки камъни и пръст. Част от стените на някои от сградите стъпват върху скалата, в която личат изсичания и тя е включена в градежа.

Сграда № 15 се намира в централната южна част на билото, южно от сграда № 2, която е с представителен характер. Североизточната стена на сградата не е разкрита. Сградата е с правоъгълен план, с размери 7,20 × 5,60 м. Локализиран е вход от юг/югоизток, с ширина 1,40 м. Запазени са ъгловите камъни североизточно от входа, които са захванати в скалата. Ширината на стените е от 0,70 м до 0,80 м. Във височина стените са запазени в един до три реда камъни. Сграда № 15 и сграда № 18 са с прилепени на фуга една да друга, съответно западна и източна стени. Сграда № 18 е дълга 7,25 м, с ширина на зидовете от 0,72, 0,80 до 0,90 м. Североизточната и югозападната стени не са проучени изцяло. Сграда № 16 е изградена от ломени камъни на калова спойка, почти квадратна форма, като на североизток зидовете стъпват върху скалата. Достигнато е ходово ниво от няколко подредени една да друга тегули и един голям плосък камък.

В североизточна посока по склона към билото личат основи на голяма сграда, чиито останки са под сграда № 16. Вероятно тя е обитавана през III в. и е опожарена след това. Повечето находки се откриват в дебел горял пласт. Върху нея е построена сграда и структури от V – VI в. Югозападно от сграда № 16 е разчистен по-ранен зид от ломени камъни споени с пръст, хоросан и повече песъчлива фракция. Запазена е дължина с ориентация северозапад - югоизток до 6,10 м, с ширина 1,10 м. В северозападната част върху него стъпва по-късен двоен зид на калова спойка. Разкрити са външно и вътрешно лице с ширина от 1 м и запазени до пет реда камъни във височина. На югозапад от по-ранния зид е разчистена по-ранна структура – горяло петно с пепеляво-сив цвят и камъни в него. Откриват се фрагменти от РЖЕ.

Сграда № 17 отстои на 1,80 м от югозападната крепостна стена и е с почти квадратен план. В североизточна посока зидовете са захванати в скалата. Сграда № 17 е от III в., впоследствие е разрушена (обр. 2). Запечатана е с дебел пласт хоросан, върху който са изграждани други структури. Тук е открито най-голямо количество фрагментирана битова керамика, работена на ръка и на колело от късноантичната епоха, а от римската епоха има много малко. В северната част разкрихме на място ниво от наредени тухли, част от огнище. Както и в другите сгради, така и тук на нивото на скалната основа регистрираме горял пласт, в и върху който се откриват голяма част от находките. Разкритите структури не дават категорични доказателства за по-късни преустройства на сградата, още повече, че денивела-

цията на терена тук е много голяма. Факт е, че има открити предмети и материали от III, III – IV и V – VI в., т. е. има данни за продължително използване. На север/северозапад от сграда № 17 се открива масивно стълбище, с ширина от 1,45 м, като са запазени до три реда камъни във височина от 0,70 м (обр. 3).

Разчистена е част от сграда № 19 с почти квадратен план, която отстои на север/северозапад от сграда № 17 и от разкритото стълбище. Проучена е част от северозападния ъгъл, който стъпва върху скалата. Диагонално е запазен и югоизточният ъгъл, като са разкрити части от зид с ориентация североизток – югозапад. Разкрита е и част от зид с ориентация югоизток – северозапад. Зидовете са с ширина 0,80 и 0,82 м. Сградата не е цялостно проучена, предстои да се изясни цялостният ѝ план и архитектура.

Трите стени с ориентация северозапад – югоизток, успоредни една на друга, укрепващи склона, отстоят на 2,50 до 3 м помежду си. Две са градени от камъни на калова спойка. Най-южната е масивна, с дебелина до 1,30 м и е изградена от по-големи камъни, споени с бял хоросан (обр. 4). Тези зидове оформят тераси по склона. Възможно е най-южната стена на хоросанова спойка да се явява продължение на разкритата в източния сектор стена на хоросан, която е с ширина 1,10 – 1,20 м. Все още не е изяснено нейното предназначение. Откритите три успоредни стени по склона вероятно имат укрепващи функции.

Обр. 4. Южната стена на хоросан по склона, вероятно с укрепващи функции

Fig. 4. South wall with mortar binder on the slope, likely with a retaining functions

Обр. 5. Крепостта „Боровец“, поглед отгоре

Fig. 5. “Borovets” fortress, view from above

Както и през предишните археологически сезони и тази година се откриват фрагменти от гръцка червенофигурна и с черен фирнис керамика от V – IV в. пр. н. е. Открити са и множество фрагменти от керамични съдове от РЖЕ, КЖЕ и елинистическа епоха, основно в квадратите, които са разположени към билото на хълма. Това още веднъж потвърждава, че тук вероятно е имало светилище. Има и фрагменти керамика с лаково покритие от III в. Анализът на откритата керамика показва разпределение както следва: керамика от Късната античност – 41,70 %, включително „македонска тера сигилата“, керамика от римската епоха – 1,20 %, керамика от късната желязна и елинистическа епохи – 53,25 %, където преобладава тази, работена на ръка, керамика от ранната желязна епоха – 3,85 %.

Откритите животински кости са предимно от домашни животни и единични кости от диви животни и птици. От домашните видове бозайници най-често се срещат кости от говедо, свиня, овца/коза, вкл. четири рога от овца, отглеждани за работа, храна. Значително по-малко са костите от кон и куче. Дивите бозайници са представени от елен и глиган. При птиците се срещат само кости от кокошка. Върху голяма част има следи от термична кулинарна обработка и следи от транжиране върху четири от костите.

Сред находките, открити през 2023 г., са монети от III – VI в., сред тях сребърни монета на Гордиан III и Елагабал, силно горял сребърен антониан, посребрена на Требониан Гал, бронзови на Галиен, Клавдий II Готски, Валентиниан I, Аврелиан, Констанций II, Валентиниан I, Валенс, Грациан, Аркадий, две колониални от III в., фолис от VI в. и монети от IV – V в. Открита е и златна висулка от обица, бронзови фибули с подвито краче, като една от тях е с надпис, една луковична, токи за колан, бронзова вотивна пръчка, бронзови обици, висулки, апликации, пръстен, част от сребърно синджирче, прекрасно запазени бронзови игли, медицински инструмент, костен гребен, железни оръдия на труда и бита, желязна брадва, прешлени за вретено и тежести за тъкачен стан, железни копия и стрели, каменни бойни топки и точила.

Извършена е полева консервация на откритите структури и на части от тях – сгради № 15, 16, 17, 18 и 19 и трите подпорни стени по склона.

Проучванията през 2023 г. потвърждават данните за стратиграфията на обекта. На билото на хълма в края на V и IV в. пр. Хр. има тракийско поселение и светилище. Откритите през 2023 г. фрагменти от керамични съдове от РЖЕ доказват наличие от по-ранно обитаване, но са открити без ясно разграничени структури от тази епоха. Разкритите архитектурни останки и находки доказват, че крепостта е важен стратегически обект в Старопланинската укрепителна система през IV – VI в., построена върху естествено защитен връх, но добре укрепена с мощна крепостна стена и два входа от югоизток и североизток. Крепостта е гъсто застроена и постоянно обитавана през V и VI в. (обр. 5).

"BOROVETS" FORTRESS NEAR RAZLIV VILLAGE, PRAVETS MUNICIPALITY

Tatyana Borisova, Mihaela Zaneva

Summary

The archaeological survey of the "Borovets" fortress in 2023 focused on the southwestern sector and towards the central part towards the ridge (fig. 1).

Four more buildings – Nos 15, 16, 17, and 18, and a section of building No. 19 were unearthed. The buildings are single-space, with a rectangular or square layout, with a northeast - southwest orientation. They were constructed of quarry stones bound with mud, in some places mortar was used. The faces are marked by larger quarry stones and poorly hewn ones. Between the faces there was a fill of smaller stones and soil. Part of the walls of the buildings were founded on the rocks, often cut and included in the construction.

In the northeastern direction towards the ridge, beneath building No. 16, the foundations of a large building, inhabited in the 3rd c. and later burned down, were found. A building and structures from the 5th – 6th c. were built on top of it. In building No. 16, a walking level of several *tegulae* arranged next to each other and a large flat stone was reached. The eastern and western walls of building No. 15 and building No. 18 were constructed next to each other, at a joint. Building No. 17 at the southwestern fortress wall also belong to the 3rd c, later destroyed (fig. 2). It was covered with a thick layer of mortar on which other structures were built. A large amount of fragmented household pottery, hand-built and wheel thrown from the 4th – 6th c. was found here. To the north/northwest of building No. 17, a massive stairway was found, developing upwards towards the ridge with well cut rock included in its construction (fig. 3). Building No. 19 was revealed to the north/northwest of it.

Three northwest – southeast oriented walls were found, parallel to each other and spaced 2.50 to 3 m apart, likely constructed as retaining walls. Two were built of mud-bound stones, the southernmost one was built with mortar and is up to 1.30 m wide (fig. 4).

To the southwest of building No. 16, an earlier wall of quarry stones bound with earth, mortar and sand was found. In the northwestern part, a later mud-boundwall was placed on top of it. An earlier structure was uncovered in front of it – a patch of ash-grey color and stones in it. Numerous fragments of EIA and LIA pottery were found, mostly towards the ridge. This once again confirms that there was probably a sanctuary here.

In 2023, 34 silver and bronze coins were found, from the 3rd to the 6th c. Gold earring pendant, bent-footed bronze fibulae, one inscribed, belt buckles, bronze earrings, pendants, votive stick, beads, appliqués, ring, part of a

chain, two bronze needles, medical instrument, bone comb , various iron tools and implements, spindle and loom weights, iron spears and arrows, stone battle balls and whetstones were found..

Studies confirm that the "Borovets" fortress was built in the middle and second half of the 3rd c. As a response to the attacks by Goths, Huns, and Avars in the 4th – 6th c., it became a permanent residential centre with the function of a fortified settlement (fig. 5).

Tatyana Borisova, Museum of History – Pravets, tatqna_borisova@abv.bg
Mihaela Zaneva, National Museum of History, mvz6@abv.bg

№ 63. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „КАЛЕ ШИРОКОВО", ОБЩ. ДВЕ МОГИЛИ

Деян Драгоев, Добрина Харбалиева

През 2023 г. археологическото проучване на крепостта, известна в локалната топонимия като „Кале Широково", се реализира за четвърти пореден сезон с целево финансиране от Министерство на културата и подкрепата на Община Две могили[1].

С оглед прецизиране на хронологията в изграждането и функционирането на отделните компоненти от укрепителната система на късноантичния обект, цялостно беше проучена кула № 2 на основната крепостна стена (обр. 1). Тя е с полукръгъл план и диаметър от 13 м. Изнесена е пред линията на стената с 6,50 м. Широчината на стените ѝ възлиза на 3,50 м. В хода на проучването до достигнатите нива се разкриха до два реда големи рустицирани квадри от външното ѝ лице. Вътрешното помещение е с размери 6 × 6,10 м, максимално запазено във височина от 2,84 м в северозападния ъгъл. Стените са изградени от по-малки, грубо обработени блокове. Фугите между тях са обмазани с бял хоросан, с примес от дребна речна баластра и ситно счукана строителна керамика. В северозападния ъгъл на помещението, непосредствено над подовото ниво, е частично съхранена геометрична украса, нанесена с остър предмет върху хоросановата замазка. Подобно на южната половина на кулата, проучвана през 2022 г., по северната стена на помещението на кулата, на кота 145,23 – 145,25 м, бяха регистрирани отвори за дървени греди от конструкцията на втория етаж на кулата.

Стратиграфската картина във вътрешното помещение на кула № 2 не показва различия спрямо документираната през 2022 г. Регистрираха се две подови нива, отнасящи се към два периода от неговото използване. Първичното ниво представлява нивелационен пласт трамбована глина, положен върху хоросанова подложка. За времето на неговата направа, а респективно и за строителството на кулата и укреплението, сигурен *terminus post quem* се явява дребноминална монета с период на отсичане 425 – 435/450 г., открита в пласта трамбована глина. Пластът над първичното подово ниво носи белезите на пожар, сложил насилствен край във функционирането на помещението в първия му строителен период. За прецизиране на датировката на този пожар информация дават нумус на император Анастасий I, керамични форми, предмети от стъкло и накити, характерни за втората половина на V в.

Добре проследен е и вторият строителен период във функционирането на помещението в кулата. Върху деструкциите е положен дебел до 0,40 – 0,50 м нивелационен пласт льос, *terminus post quem* за полагането на който е монета на император Юстиниан I, отсечена между 533 и 537 г. Краят на периода е предизвикан от пожар, следи от който са пластът отухлен кирпич и овъглена дървесина върху подовото ниво. Добър хронологически репер за времето на пожара са както две монети на император Юстин II, така и бронзова тока от колан, с датировка в края на VI – първата половина на VII в.

Стратиграфските наблюдения през 2023 г. във вътрешността на кула № 2 предоставят данни

[1] Екипът, провел проучването, се състои от Д. Драгоев (РИМ – Русе) и Д. Харбалиева (ОИМ – Средец) – ръководители, и стажант-археолога В. Великова (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий"). Научен консултант на разкопките беше проф. д-р С. Торбатов (НАИМ – БАН). Геодезическото заснемане и изготвяне на плановете са дело на инж. С. Ненчев и инж. А. Каменаров, а обработка на археозоологичния материал извърши доц. д-р Д. Владова (ВМФ при ТУ – Стара Загора). В проучването се включиха доброволци и ученици от „Лятна школа по археология Кале Широково".

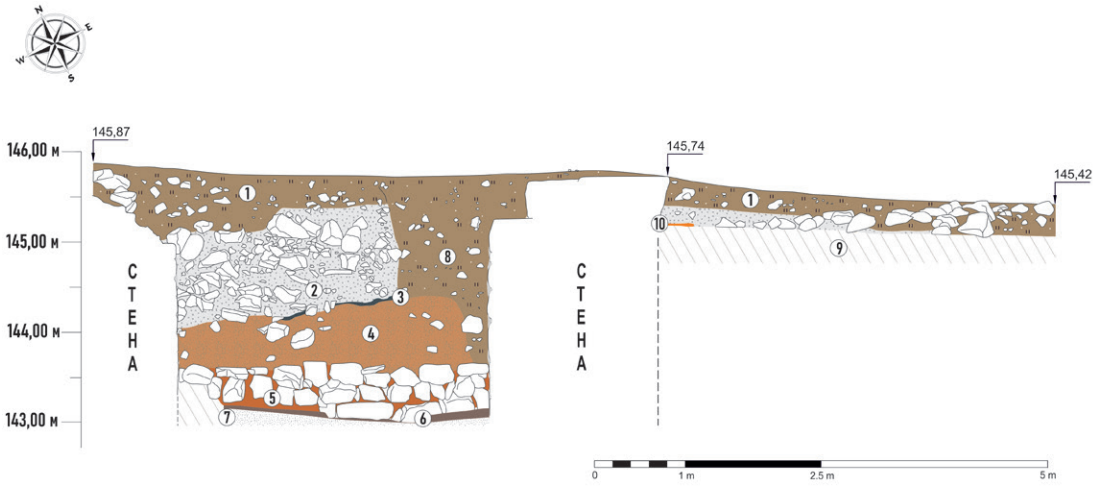
Обр. 1. Ортофотографско изображение на разкритите структури

Fig. 1. Ortophotographic image of the excavated structures

за датиране на времето на окончателното демонтиране на фортификационното съоръжение. В регистрирания масивен пласт трошляк – ломени камъни и разпрашен хоросан, се откри археологически материал от края на X – първата половина на XI в., а в хумусния пласт – моливдовул на император Алексий I Комнин.

Един от основните резултати на археологическото проучване през 2023 г. беше изясняването на функционалното предназначение на помещението, инкорпорирано в обема на крепостната стена, северно от кула № 2. След разчистването на иманярския изкоп и премахването на насипа с камъни на север – северозапад от него, се установи, че това помещение представлява южната част от пропугнакулума на портата на основната крепостна стена. Широчината му е 3,50 м, а в рамките на проучваната площ проследената дължина е 2,60 м. Вътрешните му стени са изградени от големи и грубо обработени каменни блокове, със следи от измазани фуги. В резултат на иманярската интервенция с тежка земекопна техника е налице компрометиране на част от източната и южна вътрешни стени, като в отделни участъци каменните лицеви блокове са извадени и липсват. Частично беше проучена източната стена на пропугнакулума. Тя е с широчина от 2 м, а външното ѝ лице е изградено от добре обработени блокове, върху които е налице висок 0,40 м корниз, изграден от три големи обработени блока с обща дължина от 3,30 м, последният от които е частично фрагментиран вследствие на иманярските интервенции. Независимо от тях, в пропугнакулума на кота 143,19 м се регистрира частично съхранено подово ниво, представляващо вторично отухлена трамбована глина, положена върху пласт ронлив, жълтеникав на цвят хоросан. На подовото ниво се откри подемен археологически материал с най-обща датировка в рамките на VI в. В оформения контролен профил (обр. 2) беше регистрирана стена на калова спойка, в основата си градена от ломен камък, а във височина с кирпич, преграждаща южната част на пропугнакулума и обособяваща помещение, чиито функции предположително биха могли да се отъждествят със сарафско ателие, предвид характера и вида на открития подемен материал – блюдо от везна и контролна тежест за измерване на един късноримски солид. Краят на това помещение настъпва вследствие пожар, условен *terminus post quem* за който е монета на император Фока, открита в пласта с деструкции.

Беше проучен входът и малък участък от протейхизмата на късноантичното укрепление. Подобно на основната стена, външното лице на протейхизмата е изградено от добре обработени рустицирани квадри, а вътрешното – от по-малки каменни блокове, с добре обмазани фуги. Проследената ширина на стената е 2,80 м. Входът е широк 2 м, като при външното лице има стесняване до 1,48 м, посредством използването на два симетрични Г-образно оформени каменни блока при страниците. В прохода на входа се регистрираха две каменни плочи, изпълняващи ролята на праг, с оформени в тях жлебове и оси за двукрила врата. Залостването на вратата се е осъществявало посредством греда, вли-

Обр. 2. Стратиграфски профил в пропугнакулума. Легенда: 1 – хумусен пласт; 2 – пласт трошляк (ломени камъни и разпрашен хоросан); 3 – стар хумус; 4 – пласт с отухлен кирпич и стенни мазилки; 5 – преградна стена с отухлена калова спойка (VI – началото на VII в.); 6 – трамбована глина (подово ниво); 7 – пласт хоросан (подложка за подово ниво); 8 – иманярски изкоп; 9 – непроучена зона; 10 – отухлена пръст

Fig. 2. Stratigraphic cross-section in the propugnaculum. Key: 1 – humus layer. 2 – layer with debris (quarry stones and powdered mortar); 3 – old humus; 4 – layer with burnt adobe and wall plaster; 5 – partition wall with burnt mud bonding (6th c. – beginning of the 7th c.); 6 – rammed clay (floor level); 7 – layer with mortar (bedding for the floor level); 8 – looters' trench; 9 – unexcavated zone; 10 – burnt soil

заща в специално оформен за нея канал с квадратна форма, следи от който бяха регистрирани в стената на протейхизмата, в участъка южно от входа.

Цялостно беше проучена и кулата-бастион, фланкираща входа от юг (обр. 3). Тя е с триъгълен план, изнесена пред стената на 3,90 м. Точно толкова е нейната широчина и по надлъжната ос на протейхизмата. Отстои на 0,66 м южно от входа. Изградена е от големи, добре обработени каменни блокове, част от които – при челото и откъм входа – са рустицирани. До достигнатите нива в хода на проучването се разкриха до два реда блокове във височина. Интересна особеност при кулата е конструктивната връзка със стената в зоната при входа и наличието на фуга в южна посока – факт, който би могъл да се тълкува както като ремонтна дейност, така и като инженерна промяна на плана в хода на самото строителство.

Обр. 3. Входът на протейхизмата и фланкиращата го триъгълна кула-бастион

Fig. 3. The entrance at the proteichisma and the triangular tower-bastion flanking it

Северно от входа беше проучен участък от 4 м от вътрешното лице на протейхизмата, силно компрометирана в от голям иманярски изкоп, частично разрушил и основата на регистрираната кула бастион, фланкираща входа от север.

Изясни се и функцията на документирания през предходния сезон пиластър, долепен на фуга до протейхизмата. Установи се, че се касае за каменна стълба, широка 1,20 м, отвеждаща до бойната площадка. Изградена е от големи и добре обработени каменни блокове с обмазани фуги, споени с хоросан, идентичен по своята структура с този на протейхизмата. До достигнатото ниво бяха проучени две стъпала с височина от по 0,27 м и точно толкова широка стъпка.

Северно от входа на протейхизмата се регистрира ниво от ронлив, жълт на цвят хоросан, който

Обр. 4. Подовото ниво на жилище от втората половина на XI в.

Fig. 4. The floor level of the dwelling from the second half of the 11th c.

на този етап от проучването, единствено въз основа на своята стратиграфска позиция, се тълкува като ходовото ниво в пространството между двете късноантични стени, през втория строителен период на функциониране на крепостта.

През 2023 г. бяха документирани и структури, отнасящи се към средновековната епоха.

Цялостно се проучи помещението от жилище, частично вкопано в северната страница на входа на кула № 2. Размерите му са 2,20 × 2,10 м. Върху подовото му ниво се откриха български и латински имитационни монети, явяващи се добър хронологически репер за времето на функциониране на сградата в първата половина на XIII в. Със същата датировка е и цялостно проучената яма в кула № 2, чието дъно е вкопано в стерилния материков терен, а запълнителя ѝ изчерпан на кота 143,30 м.

Второ средновековно жилище (обр. 4), частично вкопано в пласта трошляк от първата половина на XI в., беше проучено в кв. 36. Размерите му са 2,60 × 2,70 м. Подовото му ниво представлява отухлена трамбована глина. При североизточния му ъгъл е запазена част от каменната облицовка на стените. Сигурни данни за времето на функционирането на това жилище предоставя подемният археологически материал, открит в него – малко на брой фрагменти от гърнета, бронзов пръстен и анонимен фолис, клас I, отсечен в периода 1075 – 1080 г.

Останки от други средновековни структури бяха проучени и в зоната на портата на протейхизмата – частично вкопано жилище при основата на южната кула-бастион и голямо вкопаване в прохода на входа на протейхизмата. И двете са силно компрометирани от по-късните иманярски интервенции, поради което метричните им параметри и точната дата на функциониране остават неясни.

LATE ROMAN AND MEDIEVAL FORTRESS „KALE SHIROKOVO", DVE MOGILI MUNICIPALITY

Deyan Dragoev, Dobrina Harbalieva

Summary

The primary goal of the 2023 archaeological campaign was the mapping and recording of the various excavated elements that are part of the fortification system of the site during Late Antiquity.

Tower No. 2 of the main fortress wall was completely excavated (fig. 1). With a diameter of 13 m, it featured a semicircular layout. It extended at 6.50 m in front of curtain wall. Its walls were 3.50 m wide. The inner space measured 6 × 6.10 m. The tower was preserved up to 2.84 m in the southwest corner. Two building periods were registered in the inner space: 1 – the second quarter of 5th c. – the end of the 5th c.; 2 – second quarter of 6th c. – the first half of the 7th c.

In 2023, the southern part of the *propugnaculum* of gate at the main curtain wall was excavated. It was located to the north of tower No. 2. The *propugnaculum* is 3.50 m wide, but at this stage of research its length could not be determined. The outer face of the *propugnaculum* was made of huge, finely processed stone blocks that culminate in a profiled cornice. The eastern wall of the *propugnaculum* is 2 m wide. A floor level of a dwelling was recorded in the *propugnaculum*, and a mud-bound partition wall was also recorded in the cross-section (fig. 2). These remains were dated to the second half of the 6th c. A coin issued during the reign of Emperor Phocas, between AD 603 – 610, provided information about the end of the habitation caused by a huge fire.

The entrance at the *proteichisma* was also excavated. It was 2 m wide, but narrowed to 1.48 m at outer face of the protechism. A triangle tower-bastion was flanking it on its southern side (fig. 3). It extended at 3.90 m in front of wall. The width, measured along the *proteichisma*, was 3.90 m. A 1.20 m wide stone stairway provided access to the platform of the wall.

A vast layer with debris from the first half of the 11th c., a dug-in house from the second half of the 11th c. (fig. 4), a building chamber, and a pit from the first half of the 13th c. were among the layers and structures that were documented in 2023. Although remains of other medieval structures were discovered close to the *proteichisma* entrance, their functions cannot be determined because of later disturbances.

Deyan Dragoev, Regional Museum of History – Ruse, deyan_dragoev@abv.bg
Dobrina Harbalieva, Municipal Museum of History – Sredets, dobrinah@gmail.com

№ 64. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ „КОВАЧЕВСКО КАЛЕ“ КРАЙ ПОПОВО

Олег Александров, Симеон Станчев

Основната цел на археологическите разкопки през 2023 г. беше продължаване на проучванията във вътрешността и допълване данните за общата планировка и архитектура на крепостта. Работата се проведе в два сектора: Сектор 1 и Сектор 2, с два различни източника на финансиране.

Сектор 1. Проучването се извърши с финансовата подкрепа на МК в периода 04.09. – 19.10.2023 г. В този сектор беше възобновено проучването на частично разкритията през 2014 – 2016 г. късноримски хореум. Дейността е част от средносрочната научна програма, предвиждаща пълно разкриване на сградата в рамките на следващите пет археологически сезона. Конкретните ни научни цели са прецизиране времето на изграждане на хореума и хронологията на неговото използване по предназначение, изясняване мащабите на обитаване след промяна на функционалното му предназначение, уточняване връзката на хореума със заобикалящата го среда (улици и съседни сгради), а оттам на цялостната архитектура и планировка на крепостта.

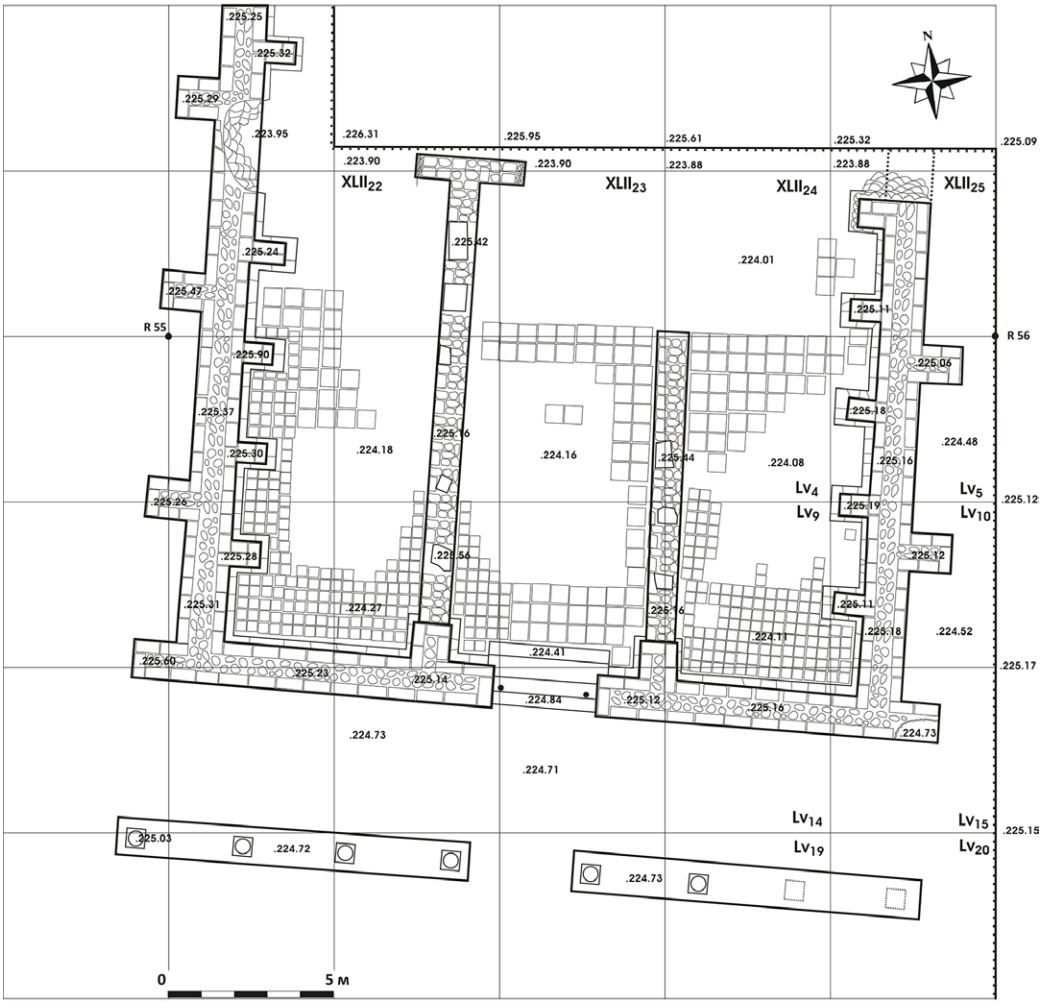

Обр. 1. Част от късноримския хореум, разкрита през 2023 г.

Fig. 1. Part of the late Roman horreum excavated in 2023

Конкретната задача на екипа през 2023 г. беше пълното проучване на югоизточната част на хореума (заедно с портика пред него), като по този начин се целеше цялостно разкриване на южната фасада на сградата. Работата беше съсредоточена в кв. LV – 5, 10, 15, 20, в източната част на проучените само наполовина през 2015 г. кв. LV – 4, 9, 14, 19, заради наличието в тази част на туристическа пътека (която бе премахната в началото на текущите проучвания), както и в редица от квадрати непосредствено на север от тях: XLII – 22, 23, 24 и 25, или площ от общо 225 кв. м при дебелина на културния пласт от 1,40 – 1,60 м.

В края на археологическия сезон секторът беше разкрит напълно, с което югоизточният ъгъл на късноримския хореум беше проучен изцяло. Същевременно археологическите разкопки напреднаха и в северна посока, в редица работни квадрати във вътрешността на масивното зърнохранилище, като профилите, зидовете и входа към самата сграда, проучени през 2014 – 2015 г. бяха зачистени (обр. 1).

Обр. 2. План на проучванията в хореума през 2023 г.

Fig. 2. Layout of the excavations in the horreum in 2023

След пълното разкриване на сектора могат да бъдат направени следните констатации (обр. 2):

- напълно беше разкрита дясната страна на късата южна фасада на сградата, която е с дължина от 10,50 м (от входа на сградата до крайния контрафорс);

- източният зид на хореума, който е с дебелина от 1,20 м, е със запазена дължина от 15,80 м (измерена от крайния югоизточен контрафорс, който беше регистриран чрез сондажно проучване още през 2015 г.);

- след 15,80 м (между третия и все още непроучения четвърти контрафорс от източната страна на сградата) се регистрира масивно отнемане на строителния материал под нивото на банкета;

- регистрирани през този сезон са два нови контрафорса (втори и трети по ред, считано от крайния югоизточен);

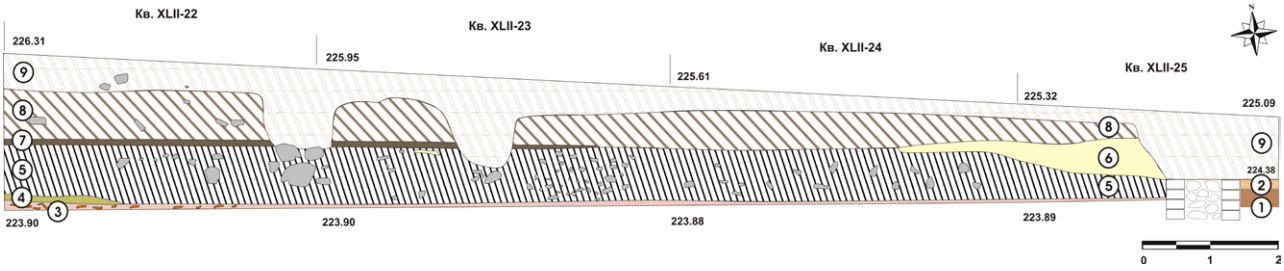
- вторият отстои на 4,10 м от ъгловия и има размери 1,20 × 1,20 м; изграден е от камъни, споени с бледожълт хоросан, а на места се забелязва и отпечатък от тухления пояс, който не е запазен;

- следващият контрафорс се намира на 4,50 м северно от предходния; има същите размери и същата техника на изграждане;

- от вътрешната част на зида са изградени пиластри, от които през 2023 г. бяха разкрити четири; размерите им са 0,90 × 0,60 м;

- подовото ниво на хореума се състои от тухли, като в най-южните части те са обикновени с размери 0,30 × 0,30 м, а на места са вклинявани и счупени бипедални; след втория пиластър в северна посока тухлите вече са бипедални със средни размери от 0,58 × 0,58 м; тухленият под е бил поставен върху хоросанова подложка с дебелина от 9 – 10 см.

Проучванията през 2023 г. до голяма степен потвърдиха вече направените изводи и наблюдения относно времето на изграждане, използване и рухване на сградата на зърнохранилището (обр. 3).

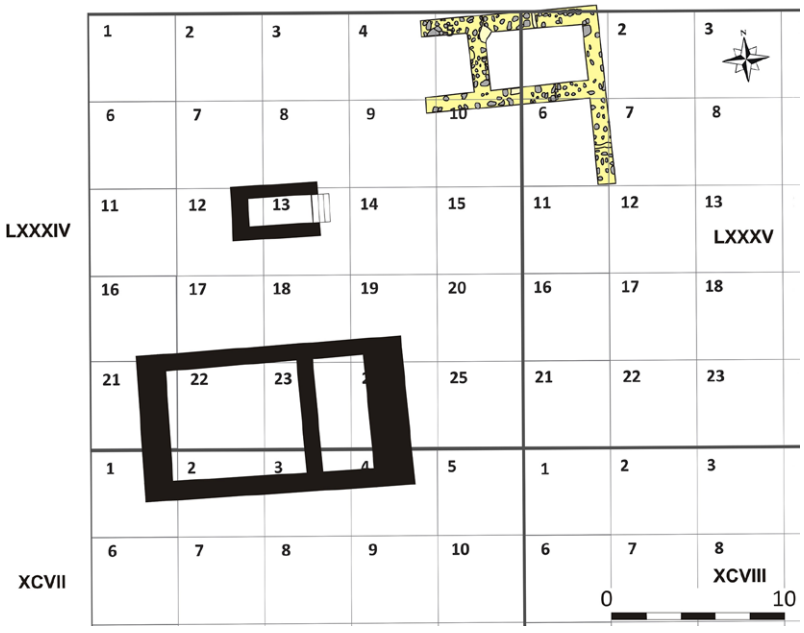
Обр. 3. Стратиграфски разрез запад – изток във вътрешността на хореума.
Легенда: 1 – стерилна глина; 2 – антична улица; 3 – пласт с деструкции от покривната конструкция на хореума с материали от първа половина на IV в.; 4 – глинест заравнителен пласт; 5 – пласт деструкции с материали от края на IV в. до хунските нашествия в средата на V в.; 6 – хоросаново петно, образувано при отнемането на камъни от източния зид на хореума; 7 – ниво на обитаване през VI в.; 8 – трошляк от отнемане на строителен материал от хореума; 9 – съвременна орница

Fig. 3. Stratigraphic cross-section west – east in the horreum.
Key: 1 – sterile clay; 2 – late antique street; 3 – layer with debris from the roof constructions of the horreum and materials from the first quarter of 4th c.; 4 – clayey levelling layer; 5 – layer with debris with materials from the end of the 4th c. until the Huns invasion in AD 440s; 6 – mortar patch formed during the robbing of the stones from the eastern wall of the horreum; 7 – habitation level from the 6th c.; 8 – debris from the robbing of building material from the horreum; 9 – modern arable land

Хореумът е използван по предназначение едва няколко десетилетия. След известни преустройства неговото рухване, или поне на покривната конструкция, трябва да се отнесе във времето на Вторите готски войни. Върху тухления под се открива до 0,30 м пласт, съдържащ огромно количество керемиди и железни гвоздеи. Върху деструкциите е отложен дебел 0,50 – 0,70 м културен пласт със следи от интензивен живот с битов контекст от последната четвърт на IV – средата на V в. Новите обитатели на крепостта са използвали възможността да направят своите жилища покрай все още запазените във височина стени на хореума. Нивото изобилства с предмети от бита – малки ножчета, прешлени за вретено, тежести за стан, битова керамика и животински кости. На няколко места този пласт е покрит с глинести замазки, свидетелстващи, че нивото е неколкократно заравнявано и използвано за изграждане на паянтови жилищни постройки. Най-късният нумизматичен материал от този пласт са монети на император Теодосий II (408 – 450 г.), с кръст в лавров венец. Краят на живота покрай несъществуващия вече хореум слагат хунските нашествия от 40-те години на V в.

При проучванията от 2023 г. за пръв път и по категоричен начин бяха регистрирани и по-късни културни пластове (а не само отделни находки от VI в., каквито досега бяха откривани само в строителния трошляк, покриващ дебело проучвания сектор). Над деструкциите от V в. се констатира подравнително ниво, върху което бяха намерени монети, други метални находки и характерна за VI в. керамика. Макар и малко, монетите сигурно датират пласта в третата четвърт на века. По всичко изглежда в това време трябва да се отнесат и късните прегражданията в самия хореум, когато са изкопани дълбоки траншеи (около 1 м) в деструкциите от IV – V в., достигайки тухления под на хореума. Тухлите са били премахнати, за да може върху здравата хоросанова подложка да стъпят основите на новите зидове. Над нивото на деструкциите са били поставени големи каменни блокове, върху които с голяма вероятност са стъпвали дървени колони, поддържащи покрива на преустроения хореум, който много вероятно вече е имал друго предназначение. Стратиграфските данни сочат, че обитаването на хореума и като цяло на крепостта в Късната античност приключва преди края на VI в.

Сектор 2. През 2023 г., изцяло със средства на Исторически музей – Попово, археологическият екип работи в още един сектор, в който през предходната 2022 г. бяха измерени общо седем електросъпротивителни томографски профила (през 2 м) с дължина 34 м и с ориентация север – юг (преминаващи изцяло през квадранти № LXXI и LXXII, и навлизащи частично в квадранти № LXXXIV и LXXXV). Именно в последните квадранти недеструктивното проучване сочеше наличие на два масивни зида, разположени в близост до разкритите през 1998 – 2000 г. две култови сгради. Работата в сектора се проведе през месец август, като започна със залагане на траншеен сондаж, изцяло по линията на най-западно измерения електросъпротивителен томографски профил. Сондажът с ширина 1 м и дължина 12 м беше заложен приблизително по източната граница на квадрати LXXXIV-4 и LXXXIV-9 (с известно отклонение, тъй като електросъпротивителните профили са позиционирани спрямо географския север, а план-квадратната мрежа е ориентирана още при поставянето си през 1990 г. по магнитния

Обр. 4. План за разкритите структури от храмовия комплекс

Fig. 4. Layout of the excavated structures from the temple complex

Обр. 5. Общ изглед на разкритите структури от храмовия комплекс

Fig. 5. General view of the excavated structures from the temple complex

север, който е с приблизително отклонение от около 5,5 °).

На дълбочина около 0,80 м и на отстояние 3,60 м един от друг бяха засечени основи от два масивни зида с ширина от 1 м, изградени от средни по размер ломени камъни, обилно залети с жълтеникав хоросан. За съжаление нищо от суперструкцията на структурите не беше останало. Единственият начин да предположим по-точни мащаби, хронология и евентуално функционална принадлежност на сградата, беше да се предприеме проучване не чрез сондажи, а на по-голяма площ. Проучването се разгърна в източна посока (квадрати LXXXIV-5, 10 и LXXXV-1, 6, и частично 2 и 7) (обр. 4).

В процеса на работа стана ясно, че точно на 11 м от западния профил на първоначалния траншеен сондаж северният зид прави ъгъл в посока юг, а южният зид се свързва конструктивно с него. Друг зид с ориентация север – юг свързва двата зида и така затваря помещение с вътрешни размери 6 × 3,60 м. Помещението обозначихме като № 1, тъй като предполагаме помещения с подобни размери в западна посока (на този етап вече сме проучили половината от помещение № 2). Още по-вероятно е да става дума за сграда със значителни размери и верижно изградени помещения, заграждащи вътрешен двор. В центъра на този двор са двете сгради, едната с размери 8,30 × 15,70 м, а другата - 2,80 × 4,60 м, проучени през 1998 – 2000 г. и интерпретирани като езически култови постройки от началото на IV в. (обр. 5). Интерпретацията им като такива не буди съмнение. В такъв случай разкритият североизточен ъгъл на масивната сграда, с изцяло разкритото помещение № 1 и частично проученото помещение № 2 вероятно е част от един мащабен храмов комплекс. Имайки предвид разположението на разкрития ъгъл на сградата спрямо двете сгради, може да се предположи, че северната страна на този комплекс е с дължина поне 40 м. Вероятно същата дължина е имала и южната стена, западната и източната остават в по-широки граници от 40 – 50 м. При това трябва да се добави, че двата разкрити засега успоредни зида, отстоящи на 3,60 м един от друг, са с дебелина от 1 м и без проблем са поддържали най-малко още един етаж, освен приземния. Заграденатa от тази предполагаема масивна сграда площ е около 1,5 – 2 дка. Много е вероятно вътрешният двор, в който са разположени двете култови сгради, да е имал размери около 30 × 35 м. Входът към него трябва да се очаква по средата на източната стена, от която страна са фасадите на двете култови сгради.

LATE ANTIQUE FORTRESS "KOVACHEVSKO KALE" NEAR POPOVO

Oleg Alexandrov, Simeon Stanchev

Summary

The primary objective of the 2023 archaeological campaign was to acquire new information regarding the architecture and layout of the fortress. The excavations were carried out in two sectors.

In Sector 1, with funding from the Ministry of Culture, we continued excavations of the partly unearthed granary (*horreum*). Our main goal was to fully excavate the southeast part of the granary in an area of 225 m^2 (fig. 1). Following the complete excavation of the sector at the end of 2023 campaign, the following conclusions were made (fig. 2):

The excavated south wall of the building is 10.50 m long, from the entrance of the granary to the last pillar.

The east wall is 1.20 m thick and preserved at a length of 15.80.

There are two newly discovered buttresses with dimensions of 1.20 × 1.20 m, built of mortar-bound stones and bricks. They are 4.60 m apart.

Four pilasters measuring 0.60 × 0.60 m were discovered at the inner part of the wall.

The floor of the *horreum* was covered with tiles measuring 0.30 × 0.30 m in the south part and 0.58 × 0.58 m in the north part.

The conclusions regarding the construction and the history of the *horreum* were confirmed by the results of the 2023 excavation (fig. 3). During the Second Gothic War, the granary was no longer used for its intended purpose. A layer (up to 0.30 m) was found above the brick floor, containing a huge amount of roof tiles and iron nails. A 0.50 – 0.70 m thick cultural layer with traces of intensive domestic habitation from the last quarter of the 4th – mid-5th c. was deposited on top of the debris. The latest numismatic material from this layer are coins of Emperor Theodosius II (408 – 450) (cross in a laurel wreath). The Huns invasion in the AD 440s brought to an end to the life of the once-existing *horreum*.

For the first time we registered a cultural layer from the 6th c. A leveling layer was found containing coins and pottery fragments from the third quarter of the 6th c. above the debris from the 5th c. The later-rebuilt *horreum* walls were also dated to this time. The stratigraphic data indicated that the occupation of the *horreum* and of the fortress in general in Late Antiquity ended before the end of the 6th c (fig. 3).

In 2023, with funding from the Museum of History in Popovo, another sector, close to the pagan temples, first excavated in 1999 – 2000, was surveyed. In 2022, an electrical resistivity tomography was conducted here, and the results showed two massive walls. We started the excavations with a trench 1 m wide and 12 m long. At a depth of 0.80 m, two walls were registered, 3.60 m from each other. At the end of the campaign in this sector, we explored a room with dimensions of 6 × 3.60 m and another one that was partly excavated (fig. 4). The newly discovered building had probable dimensions of 40 × 40 m and featured a courtyard. In the centre of that courtyard, two pagan temples were located the (fig. 5).

Oleg Alexandrov, Veliko Tarnovo University "St Cyril and St Methodius", oleg_alexandrov@abv.bg
Simeon Stanchev, Museum of History – Popovo, simeon.stanchev94@gmail.com

---

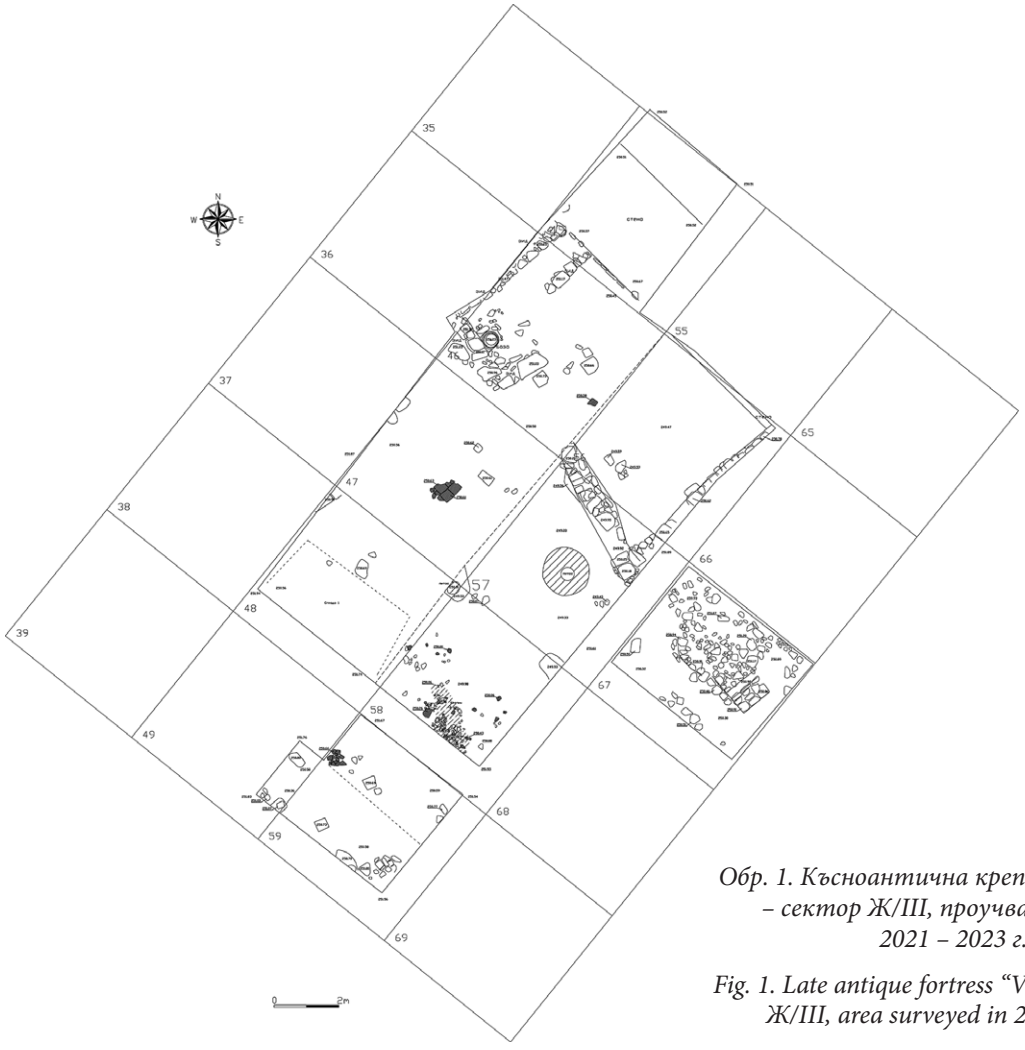
№ 65. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ „ВОЙВОДА", ЗЕМЛИЩЕ НА С. ВОЙВОДА, ОБЩ. НОВИ ПАЗАР, ОБЛ. ШУМЕН

Станимир Стойчев, Виктор Василев

През октомври и ноември 2023 г. се проведе етап от проучванията на обект „Късноантична крепост Войвода" в землището на с. Войвода, общ. Нови пазар, обл. Шумен.

Късноантичната крепост при с. Войвода е разположена на 2,5 км източно от селото, в местността Хисаря, върху възвишение с издължени триъгълни очертания. От югозапад и югоизток е ограничена от стръмни долове, а от северозапад се свързва с височината, върху която е разположено селото.

Археологическите разкопки бяха проведени в рамките на 17 работни дни, с финансиране от РИМ – Шумен. Работата беше съсредоточена в сектор Ж/III, в кв. 57, 58 и 59 (обр. 1). Секторът попада в североизточния ъгъл на крепостта, в близост до северната порта. Целта беше да се продъл-

Обр. 1. Късноантична крепост „Войвода“ – сектор Ж/III, проучван участък 2021 – 2023 г.

Fig. 1. Late antique fortress “Voyvoda” – sector Ж/III, area surveyed in 2021 – 2023

Обр. 2. Керамични съдове от кв. 58

Fig. 2. Ceramic vessels from grid square 58

жат в дълбочина проучванията от предходната година, като се пресече ходовото ниво от края на VI в. и се проследи стратиграфската ситуация в сектора.

В трите квадрата е достигнато до кота 249,25 м, като в кв. 56 се регистрира пласт от строителен трошляк, бележещ най-вероятно второто строително ниво на крепостта от V в. В източния профил на квадрата беше разкрито западното лице на източната крепостна стена, запазена в суперструкция до четири реда каменни блокове на хоросанова спойка.

В южния профил на кв. 56 и 57 се разкри лицето на зид от грубо обработени камъни на калова спойка

със запазена височина до 1,20 м, който може да се приеме за северния зид на засечената през 2022 г. сграда в кв. 67.

В кв. 58 бяха демонтирани две струпвания от силно горял кирпич, които могат да бъдат определени като останки от постройка от периода средата – края на V в. Под едното струпване се откри колективна находка от силно горели керамични съдове – две амфори, стомна, паници и капак (обр. 2).

През 2023 г. бяха открити 161 монети: II в. – 1 бр., първа четвърт на IV в. – 2 бр., втора четвърт на IV в. – 18 бр., трета четвърт на IV в. – 18 бр., последна четвърт на IV в. – 21 бр., първа четвърт на V в. – 22 бр., втора четвърт на V в. – 13 бр., втора половина на V в. – 5 бр., среда / втора половина на VI в. – 3 бр., неясен владетел от IV в. – 6 бр., неясен владетел от IV – V в. – 18 бр., неясен владетел от V в. – 20 бр., неясен владетел от втора половина на V в. – 5 бр., неясен владетел от VI в. – 1 бр., с неясна датировка – 1 бр., оловни монети (основно V в., но се срещат и през VI в.) – 5 бр.

Подпечатаните екземпляри строителна керамика от този сезон са пет фрагмента от познатите ни и характерни за този обект производители MERCVRIS и DIONISIS. Както и в предходните сезони, подпечатаните фрагменти се откриват в непосредствена близост до крепостната стена.

Откритите по време на археологическото проучване находки – монети, керамични съдове, керамични лампи, колани токи и накрайници, тухли с печати и др. дават нови данни за изясняване на стратиграфията в сектора, по конкретно за използването на крепостта през V и втората половина на VI в.

След приключване на археологическото проучване откритите структури бяха консервирани, съгласно даденото предписание.

LATE ANTIQUE FORTRESS "VOYVODA", LAND OF VOYVODA VILLAGE, NOVI PAZAR MUNICIPALITY, SHUMEN DISTRICT

Stanimir Stoychev, Viktor Vasilev

Summary

In October and November 2023, a stage of the research was carried out at the Late Antique Voyvoda Fortress site in the land of the village of Voyvoda, Novi Pazar municipality, Shumen district.

The archaeological research was carried out within 17 working days with funding from the Regional Museum of History – Shumen.

The archaeological survey was concentrated in sector Ж/III, grid squares 57, 58, and 59, situated in the north-eastern corner of the fortress, near the northern gate. The archaeological survey aimed to continue excavating in depth, beneath the walking level from the end of the 6th c. and to clarify the stratigraphic situation in the sector.

In the three squares, level 249.25 masl was reached. In square 56, a layer of construction debris was reached, most likely marking the second construction level of the fortress from the 5th c. In the eastern cross-section of the square, the western face of the eastern fortress wall was revealed, preserved up to four courses of stone blocks bound with mortar.

In the southern cross-section of squares 56 and 57, the face of a wall of roughly hewn stones bound with mud, preserved up to a height of 1.20 m, was revealed, probably the northern wall of the building registered in 2022 in grid square 67.

In grid square 58, two accumulations of strongly burnt adobe were dismantled, probably remains of a construction from the middle – late 5th c. Under one of them, a collective find of ceramic vessels was found – two amphorae, a pitcher, bowl, and a lid (fig. 2).

The architectural ceramics with stamps found in 2023 consists of five fragments from the producers known to us and characteristic of this site MERCVRIS and DIONISIS. As in the previous seasons, the stamped fragments were found near the fortress wall.

The small finds discovered in 2023 – about 160 coins, ceramic vessels, ceramic lamps, belt buckles and fittings, stamped bricks, etc., provide new data regarding the stratigraphy in the sector, specifically about the functioning of the fortress in the 5th c. and the second half of the 6th c.

Stanimir Stoychev, Regional Museum of History – Shumen, s_stoichev@abv.bg
Viktor Vasilev, Regional Museum of History - Shumen, viktor.vasilev@museum-shumen.eu

№ 66. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ КОМПЛЕКС КАРОН ЛИМЕН / КАРИЯ / КАРЕЯ

Боян Тотев, Лайош Юхаш, Бенце Симон

Проучванията през 2023 г. бяха осъществени от специалисти от РИМ – Добрич, РАМ – Пловдив и Лоранд Йотвос Университет в Будапеща, Унгария, с частично финансиране от РИМ – Добрич, от университета Лоранд Йотвос, от Община Шабла и с доброволния труд на участниците.

Обект на изследване беше южният сектор на археологическия комплекс, източно и западно от терена на проучваните през 1996 и 2022 г. структури на югозападната кула на квадрибургиума, разположените под нея римска баня и представителна постройка от елинистическия период, както и периметърът на южната крепостна стена.

Разкопките продължиха 12 работни дни. Първият етап беше проведен с участието на местни доброволци и включваше почистване на терена от ниска растителност, премахване на стари рампи и полагане на квадратна мрежа.

Същинските проучвания бяха извършени през втория етап на разкопките от екип в състав: Б. Тотев, Е. Божинова, С. Станев, L. Juhasz, D. Bartus, M. Szabo, B. Simon, R. Olasz, D. Humpfner, B. Parhanyi, A. Muller, K. Szunyogh и B. Balasz.

Последния етап от проучването включваше зазимяване на обекта, частична реконструкция и укрепване на зидовете, съобразно становище на лицензиран реставратор.

Целите на проучването включваха фиксиране на южните и източни граници на укрепителни и други археологически структури с оглед предстоящото (през 2024 г.) възобновяване на строителните дейности по завършване на естакадата, както и допълване на наблюденията относно вътрешната хронология на обекта в проучвания терен извън крепостното пространство.

Обр. 1. Кария – северен профил пред кулата (фотограметрия)

Fig. 1. Caria – northern cross-section in front of the tower (photogrammetry)

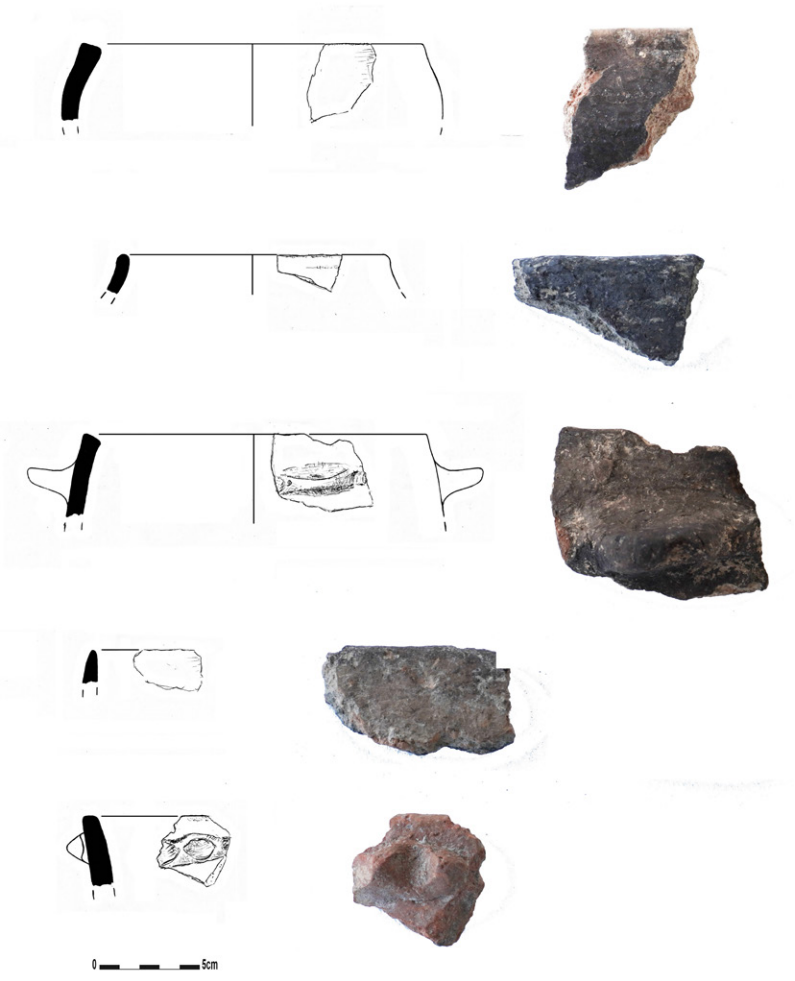
Обр. 2. Кария – план на проучването в кв. VIII/13 и VIII/18 (фотограметрия)

Fig. 2. Caria – layout of the excavations in grid squares VIII/13 and VIII/18 (photogrammetry)

Предвидено беше разкриване и документиране на следи от етапите на обитаване и археологическите структури, разположени в кв. VIII/17 и VIII/18, между правоъгълната кула на квадрибургиума и новооткритата укрепителна стена. Друга задача е повърхностното разчистване и документиране на структури източно от правоъгълната кула на ранновизантийския кастел, както и уточняване на тяхната датировка и елементи.

Проучването започна с освежаване на контролните профили между кв. VIII/13, VIII/12 и кв. VIII/17, VIII/18. В северния профил се вижда голямо вкопаване точно между крепостната стена и оградния зид. Възможно е това да са следи от защитен ров, свързан с фортификацията на квадрибургиума. В западния си край той е пресечен от яма, служила като бъркало за хоросан, който вероят-

но е използван при изграждането на ранновизантийския кастел (обр. 1). Тези наблюдения нямат окончателен характер и предстои да бъдат потвърдени или отхвърлени при проучване на некомпрометирания участък в северна посока. Проучването в кв. VIII/17, започна и завърши с изчерпването на пълнежа на съвременна яма, получена вероятно вследствие на сондажни дейности. Основните резултати в извънкрепостното пространство бяха получени при проучването на кв. VIII/13 и VIII/18. Поетапно бяха отнети тънки механични пластове. Установено беше наличието на поне две траншеи (обр. 2). Първата е с ширина около 1 м и се намира в кв. VIII/18. Тя е останала след демонтиране на основа от римската баня. В западния си край е пресечена или се развива в посока север, където широка 0,40 м траншея се проследява в центъра на кв. VIII/13. Материалите, събрани от тези контексти, са късноантични, като показват времето на демонтиране на основата от широката траншея и създаването на по-тясната, с която те вероятно са имали конструктивна и идейна връзка. Частично проучен е жълтеникав насипен пласт, разположен в източната част на кв. VIII /13 и VIII/18. Той се намира на същото ниво като късноантичните структури. В него се откриха многобройни фрагменти от амфори от IV – III в. пр. Хр., както и луксозна битова керамика с черен лак – от кантароси и рибни блюда. Неравномерно, в различните контексти на кв. VIII/13 и VIII/18, се откриха фрагменти от праисторическа керамика, идентифицирана като принадлежаща към фаза IV на култура Хаманджия. Открит е и кремъчен артефакт – пробой, принадлежащ към същото време. Най-вероятно тази праисторическа и другата предримска керамика (включително от култура Коложени; обр. 3) са изхвърлени от здрави пластове, които са се намирали на по-долно ниво. Това може да се е случило при изкопаването на дълбоките основи за разположената в непосредствена близост римска баня и правоъгълна кула на квадрибургиума. Събрана и анализирана беше керамика от ивицата непосредствено до оградния зид. Тя е късноантична. Такава е и керамиката, която се открива между камъните, от които е изградена стената.

Обр. 3. Керамика от културите Хаманджия и Коложени

Fig. 3. Ceramics from the Hamangia and Cologeni cultures

В кв. IX/12, IX/13, IX/17, IX/18, IX/20 и IX/21 започна разчистване на насипи, образувани вследствие на морския прибой и строителни дейности от съвременния период. Разкрива се източната стена на ранновизантийската кула, входът към нея и стълбище, което впоследствие е било презиждано. През 1996 г. тези структури са били вече проучвани от експедицията на С. Торбатов (Торбатов, Христакиев 1997, 98 – 105; Торбатов 2002, 197 – 220). Открива се и рухнала част от южната крепостна стена, както и разположени в непосредствена близост структури (обр. 4).

Въпреки ограничения характер, проучването в извънкрепостния участък през 2023 г. даде изненадващи резултати. Идентифицирана беше серия от находки, които се отнасят към праисторическата епоха. Те се откриват в насипен пласт, но най-вероятно са индикация за обитаване на района. Това са фрагменти от изработена на ръка керамика и един кремъчен пробой. Всички те са датирани в ранните фази на култура Хаманджия (обр. 3), като някои фрагменти са с характеристики на керамика-

Обр. 4. Кария – план на проучването в кв. IX/17 – IX/19 и IX/12 – IX/14

Fig. 4. Caria – layout of the excavations in grid squares IX/17 – IX/19 and IX/12 – IX/14

та от къснобронзовата култура Кос-лоджени. Бъдещите проучвания ще покажат доколко те могат да се свър-жат с селище и дори с пристанище, съществувало тук, далеч преди поя-вата в района на митичните карий-ски заселници (Божков 1925). Сред керамиката в проучваните пластове се откриха и фрагменти от няколко съда, изработени на бързо грънчар-ско колело, със светъл цвят и много добре излъскана повърхност, които се отличават с изключително висо-ко качество, сравнени с останалата керамика. Без съмнение те са вноси, като към този етап не са изясне-ни произходът и датировката им, но със сигурност се отнасят към епоха, предхождаща елинистическия период.

Друг добър резултат са на-блюденията относно периода на из-граждане на оградната стена, която най-вероятно е късноантична (V – може би начало на VI в.) (обр. 2). За *terminus ante quem* за нейното строителство можем да приемем разбиването с ѝ от ранновизантийските питоси, свързани с периода на преустройство на крепостта.

Като цяло проучването в района на южната крепостна стена доведе до разчистване на част от археологическите структури от деструкции и съвременни наноси. Основната част от тях вероятно се отнасят към периода на ранновизантийския кастел, с пристроявания от последните периоди на оби-таване. Документирани са и съборени вследствие на природен катаклизъм сегменти от крепостната стена. Бъдещите проучвания в дълбочина на кв. VIII/18 и VIII/13 ще дадат нови данни за хронологи-ята на обекта и основно за неговото обитаване през по-ранните епохи. В кв. IX/12, IX/13, IX/17, IX/18, IX/20 и IX/21 предстои поетапно разкриване на южната крепостна стена и прилежащите към нея структури.

Литература

Божков 1925: Л. Божков. Где се е намирало древното пристанище Кария? – Списание на Българското инженерно-архитектно дружество, 1925, XXV, 8, 118 – 123.

Торбатов 2002: С. Торбатов. Укрепителната система на провинция Скития (края на III – VII в.). Велико Търново, 2002.

Торбатов, Христакиев 1997: С. Торбатов, И. Христакиев. Сондажни археологически проучвания на нос Шабла през 1996 г. – Археологически открития и разкопки през 1996 г. София, 1997, 98 – 105.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION OF THE *KARON-LIMEN* / *CARIA* / *KAREA* ARCHAEOLOGICAL COMPLEX

Boyan Totev, Lajos Juhasz, Bence Simon

Summary

The excavations were carried out in the southern sector of the archaeological complex, to the east and west of the southwestern tower of the *quadriburgium*. Here, a Roman bath and a representative building from the Hellenistic period located beneath the tower, the area of the southern fortress wall, as well as the tower have been excavated in 1996 – 2022. Various features were excavated here in 2023 (figs 1, 2).

The survey of the space in front of the tower of the *quadriburgium* yielded surprising results – materials dated to prehistorical periods were found. These are hand-built pottery sherds and a flint pricker. They were found redeposited in a bulk layer, but are most likely an indication of habitation in the area already during the prehistoric times. Most of them refer to the Hamangia culture, and some – to the Coslogeni culture (fig. 3). Sherds of early wheel thrown imported vessels dated to pre-Hellenistic periods were also recognized among the material.

The 2023 excavations brought new observations regarding the construction period of the enclosure wall, which is most likely late antique, built in the 5th or the beginning of the 6th c. As a *terminus ante quem* for its construction we consider its demolition caused by the laying of the early Byzantine *pithoi* which are related to the period of the fortress reconstruction.

In general, the excavation in the area of the southern fortress wall led to clearing part of the archaeological structures from modern debris and layers formed by the flooding of the area. The main part of them probably belong to the period of the early Byzantine *castellum*, with extension from the final periods of habitation. Large fragments of the destroyed fortress wall were also documented. This first stage of the work in the sector was completed, and the the main activities for specifying the route of the southern fortress wall and the adjacent structures will be carried out in the following field campaigns.

Boyan Totev, Regional Museum of History – Dobrich, ivanov.bt@abv.bg
Lajos Juhász, ELTE Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary, jlajos3@gmail.com
Bence Simon, ELTE Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary, simonben.c@gmail.com

№ 67. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ НА НОС СВЕТИ АТАНАС КРАЙ БЯЛА, ОБЛ. ВАРНА

Валери Йотов, Александър Минчев, Деян Янчев, Йото Валериев

През 2023 г. археологическите разкопки на обект „Късноантичен град на нос св. Атанас“, край гр. Бяла, Варненска област, продължиха от 1 август до 8 септември. Те бяха съсредоточени в два сектора: „Запад“ – в късноантични сгради № 31, 32 и № 33 и 34, и в сектор „Югоизток“ – в късноантична сграда № 25. Общата проучена площ е 350 кв. м, като на места беше направена полева консервация и частично укрепване на нови и открити през предходната година зидове.

Сектор „Запад“ (обр. 1). Тук бяха доразкрити проучените до голяма степен през 2022 г. сгради № 31 и № 32, и западно от тях – останки от две нови сгради, обозначени като № 33 и 34. За целта в сграда № 31 бяха разчистени останалите от разкопките през миналата година контролни ребра. При разкопаването на две от тях се разкри структура с неправилен правоъгълен план, изградена от споени с глина необработени камъни, с няколко неравни тухлени реда в горния край(обр. 2, 3). Тя има грубо оформен правоъгълен вход от североизток и е била с куполообразно покритие, а дъното ѝ е вкопано в основната скала на терена. Приблизителните размери са 1,40 × 1,00 м. Структурата беше разчистена по периметъра отвън, а отвътре в дълбочина – почти на 2 м от пода на късноантичната сграда, в която

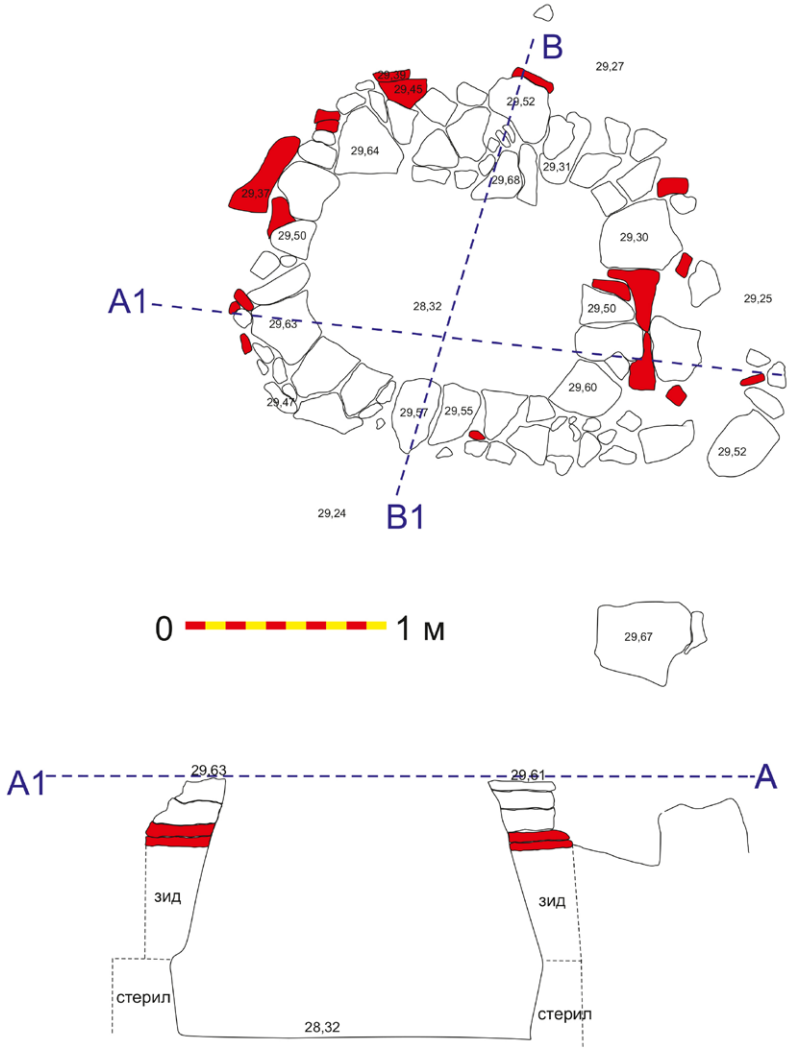
Обр. 1. Проучено пространство в сектор „Запад“

Fig. 1. Explored area in sector “West”

Обр. 2. Сгради № 31 и 32 и каменното съоръжение

Fig. 2. Buildings Nos 31 and 32 and the stone construction

Обр. 3. План и разрез на каменното съоръжение в сграда № 31

Fig. 3. Layout and cross-section of the stone construction in building No. 31

е изградена, като там беше открита медна монета от IV в. Предназначението на структурата не е ясно, но може би е била използвана като специално хранилище.

При окончателното проучване на сграда № 31, която има твърде голяма площ, не се разкриха вътрешни стени (дори и в негатив) и бяха открити сравнително малко фрагменти от керамични съдове от IV – VI в. В същото време в нея бяха разчистени 15 питоса – само два цели, а останалите – силно разрушени. Освен това тук бяха открити твърде малко находки: 11 бронзови монети от IV – VI в., части от мраморен хаван, фрагмент от керамична лампа и от късноантична червенолакова паница с щемпелована украса (понтийски вариант). Всичко това потвърди хипотезата ни от предходната година, че сграда № 31 е имала стопанско предназначение.

Същевременно в сектора западно от нея бяха установени следи от нова сграда – № 33 (обр. 4). Нейните стени са напълно разрушени при строителни работи през XX в., дори и основите, поради което нейният план е реконструиран частично и в негатив. От нея беше разчистена северната половина, тъй като останалата остава под асфалтовия път на юг от обекта. В западната част се откриха два кръгли камъка (с диаметър 0,77 м и дебелина 0,20 м), чието предназначение е неясно – може би те са свързани с някакво съоръжение или са бази на солидни дървени стълбове на навес.

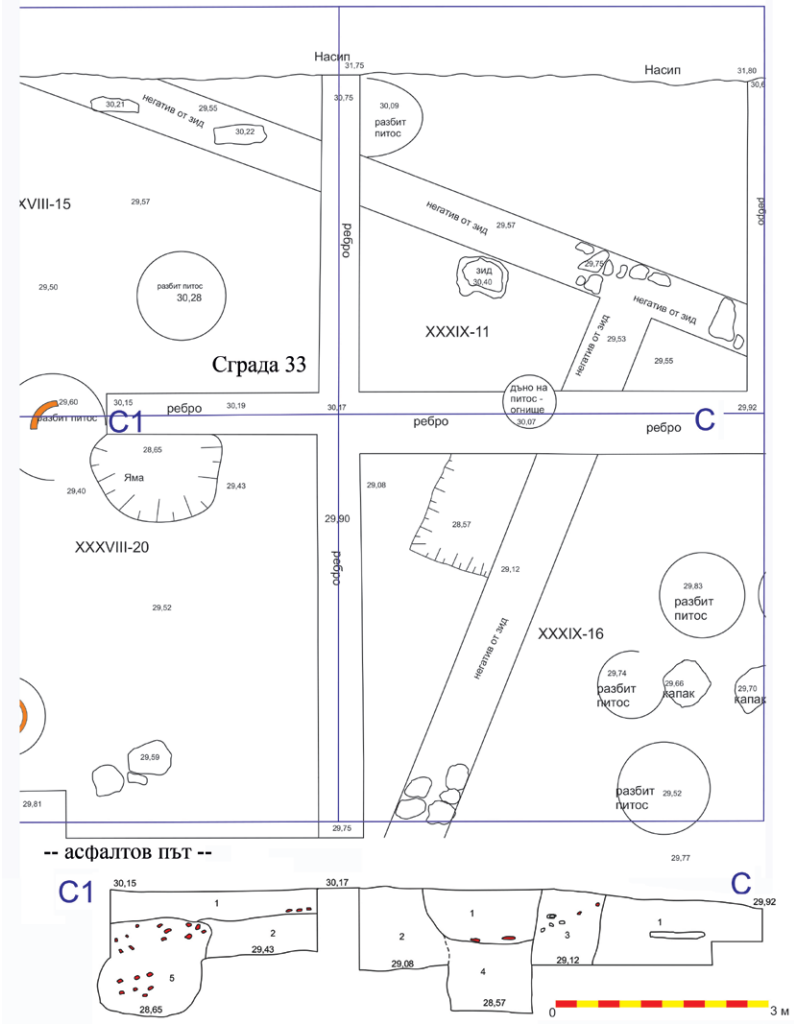
Западно от сграда № 33 беше разкрита частично и друга нова сграда – № 34, като се очертаха само нейните северна и източна стена, а южната остава вероятно под асфалтовия път, преминаващ южно от обекта. За западна стена е служила източната страница на крепостната стена, която беше проучена тук през първия (спасителен) археологически сезон през 2009 г. Сграда № 34 е градена от неравно издялани каменни блокчета, свързани на кал. Тя е имала под от неголеми и нерав-

ни каменни плочи, малка част от които са запазени само в източната ѝ част, а на северната стена има вход с ширина 0,75 м.

Северно от сграда № 34 бяха разкрити останките от два разрушени питоса и основата на квадратна каменна структура с размери 1,00 × 1,15 м. Предполагаме, че това е античен кладенец, каквито има вече открити няколко на обекта. Те са вкопани обикновено в основната скала, като някои бяха проучени на дълбочини до над 7 – 8 м.

Сектор „Югоизток“. Тук бе проучена окончателно западната част на сграда № 25. Нейният вход, с ширина 1 м, е разположен в северната половина на западната ѝ стена. В източна част на сградата беше разчистено огнище, оформено в дъното на питос. В най-горния културен слой се откриха само части от отухлени кирпичи и керемиди, дребни фрагменти от битова и трапезна керамика (IV – VI в.) – основно от амфори, фрагменти от стъклени съдове, четири късноантични бронзови монети и бронзова дръжка с релефна украса. Въз основа на откритата керамика и монети сградата се датира в VI в.

След цялостното разкриване на сграда № 25 беше направено укрепване на нейните зидове (които са с глинена спойка), теренна консервация и частична реставрация. Това беше наложително, тъй като тя е разположена непосредствено край пешеходната алея за посещение от туристи на обекта-музей под открито небе.

Обр. 4. Сграда № 33 (основи в негатив). Профил по линията запад – изток в квадрати XXXVIII-20 и XXXIX-16. Легенда: 1 – сбита светлокафява пръст; 2 – тъмнокафява пръст; 3 – тъмна пръст (негатив на основа на зид); 4 – кафява пръст (вкопаване); 5 – яма

Fig. 4. Building No. 33 (foundations as negative features). Cross-section along the west – east axis in grid squares XXXVIII-20 and XXXIX-16. Key: 1 – compacted light brown soil; 2 – dark brown soil; 3 – dark soil (negative feature left behind the destruction of a wall foundation); 4 – brown soil (pit); 5 – pit

LATE ANTIQUE FORTRESS ON CAPE SVETI ATANAS NEAR BYALA, VARNA DISTRICT

Valeri Yotov, Alexander Minchev, Deyan Yanchev, Yoto Valeriev

Summary

In 2023, the archaeological research was carried out in two sectors: “West” – within the late antique buildings Nos 31 – 34, and “Southeast” – in building No. 25. The area of research covered 350 m^2 (fig. 1).

Sector “West”. The archaeological research of buildings Nos 31 and 32 was completed, and the uncovering of the remains of two new buildings – Nos 33 and 34 – began. In buildings Nos 31 and 32, all baulks were excavated. In this way, a structure consisting of stones and a few courses of bricks in the upper level, all mud-bound, was found (figs 2, 4). It featured an irregular rectangular plan, a narrow entrance from the east, and most likely a domed upper part, now destroyed. Its bottom was cut in the bedrock. The structure measured ca 1.40 × 1.00 м. On its bottom, a copper coin of

4th c. AD was found. The function of this structure could not be specified with certainty but it is possible that it was a storage space.

Building No. 31 covered a large area but inside it there were no traces of partition walls. At the same time, within this space only a small number of pottery fragments was found but 15 *pithoi* – two of them entirely preserved and the rest were damaged during the 20th c construction works at the site. Here also very few small finds came to light – 11 copper coins (4th – 6th c. AD), parts of a marble *mortarium*; fragment of a ceramic lamp and of a red slip plate with stamped decoration (Pontic version). Accordingly, we were able to confirm our hypothesis that building No. 31 was used as a large household / storage space.

To the west of it, remains of a new building – No. 33 – were found which walls appeared to be completely dismantled, including the foundations, and it was possible to reconstruct only its negative layout (fig. 3). The excavated area covers most of the northern part of the building, while the southern one remained under an asphalt road.

To the west of building No. 33, another new building – No. 34 – was partially investigated. It was possible to excavate only the northern and the eastern while its southern part remained under the asphalt road. A section of the fortification walls apparently served as a western wall of the building.

North of building No. 34, the remains of two heavily damaged *pithoi* were found and the base of a rectangular stone structure, probably an ancient well.

Sector "Southeast". The western part of building No. 25 was completely excavated. The walls were built of irregular small stone blocks bound with mud and the upper parts were of wooden beams and mudbrick construction. The building had an entrance at the northern part of the western wall and in its eastern part a fireplace was situated, formed of reused lower part of a *pithos*. Fragments of kitchen- and tableware of the 4th – 6th c. AD were found (amphoras prevailing), as well as fragments of glass vessels. Four copper coins of same date were also discovered. Building No. 25 was dated to the 6th c. AD.

Valeri Yotov, Regional Museum of History – Varna, valeri.yotov@gmail.com
Alexander Minchev, al.minchev.varna@gmail.com
Deyan Yanchev, Municipal Cultural Institute (Museum) – Byala, museumbyala@abv.bg
Yoto Valeriev, Regional Museum of History – Burgas, yotov_81@abv.bg

---

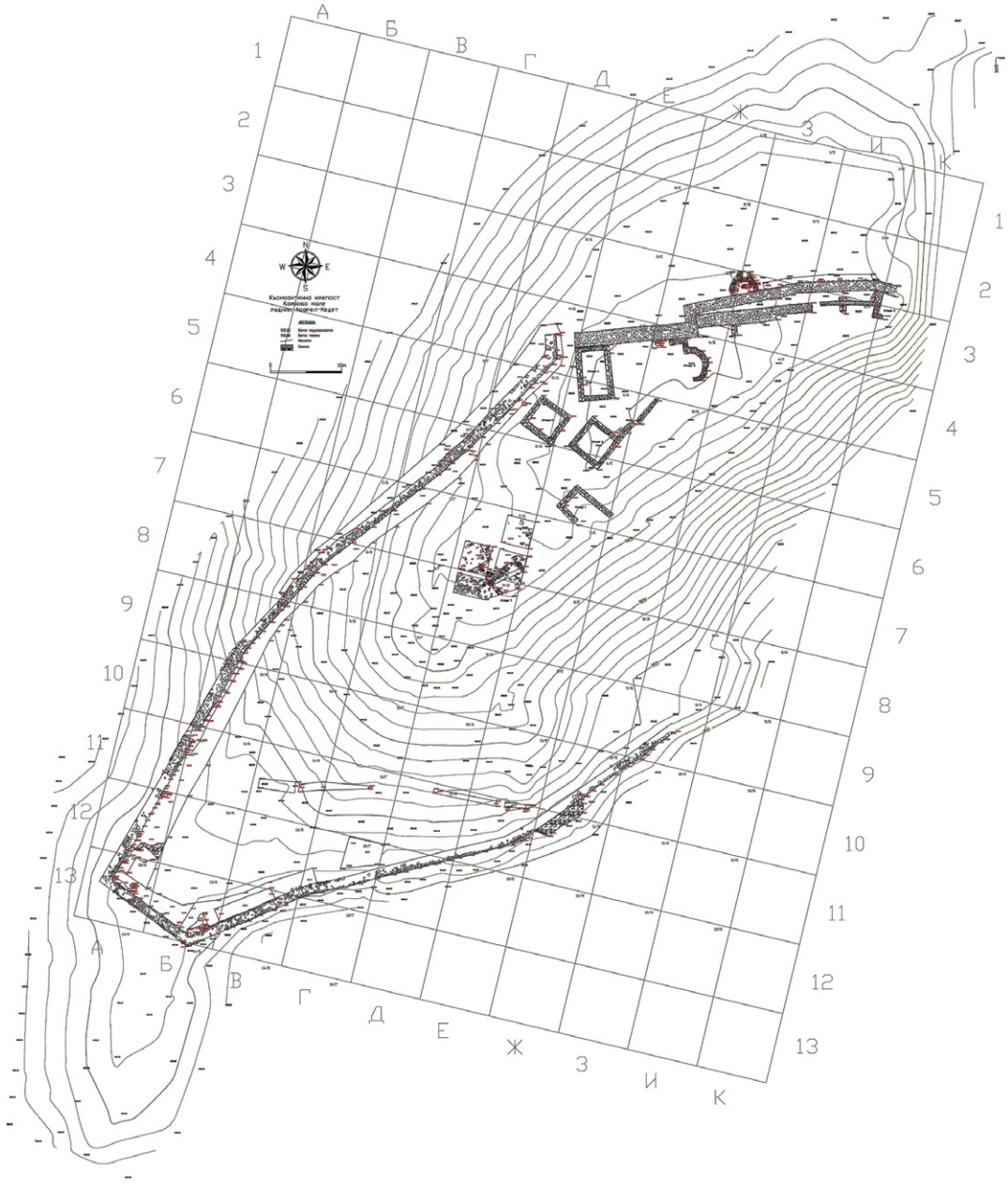
№ 68. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ „КОЙЧОВО КАЛЕ", РУДНИК „АСАРЕЛ – МЕДЕТ"

Андрей Аладжов, Елена Василева

Разкопките през 2023 г. на обект „Койчово кале" бяха проведени с основната цел, да се проучи цялата вътрешна площ на укреплението, както и крепостните стени отвътре и отвън (обр. 1). Крепостта е проучвана в продължение на три сезона (2008 – 2010 г.) от В. Григоров. При своите разкопки той е уточнил площта, формата и очертанията на укрепителната система. Изцяло е изследвана североизточната част, която е най-високата и същевременно най-равната зона. Като такава тя е най-гъсто застроена. В нея са проучени шест сгради, една пещ за строителна керамика, както и куртината на укреплението и един вход (Григоров и др. 2009; Григоров и др. 2010; Григоров и др. 2011; Григоров 2012). В цялата зона е достигнат стерил – вулкански скали (гранодиорит и андезит).

През настоящия сезон бяха проучени още една сграда (№ 7) (обр. 2) и четири вкопани структури. Изцяло беше разкрита крепостната стена от двете страни. Беше открит и още един вход, разположен по северното трасе на крепостта, в най-ниската укрепена част. Общата площ, на която се работи през 2023 г., е 6 дка.

Едно от най-характерните неща за този обект е липсата на културни напластявания и почти пълната липса на битова керамика. За три месеца разкопки са открити по-малко от 250 фрагмента. Нито един от тях не беше открит във вътрешността на укреплението, която е слабо застроена. Градежи има само във високата равна част. В останалата по-голяма част релефът е изключително стръмен, не позволява терасиране заради твърдите скали, поради което там няма никакви археологически структури или находки.

Обр. 1. План на крепостта „Койчово кале“

Fig. 1. Plan of “Koichovo Kale” fortress

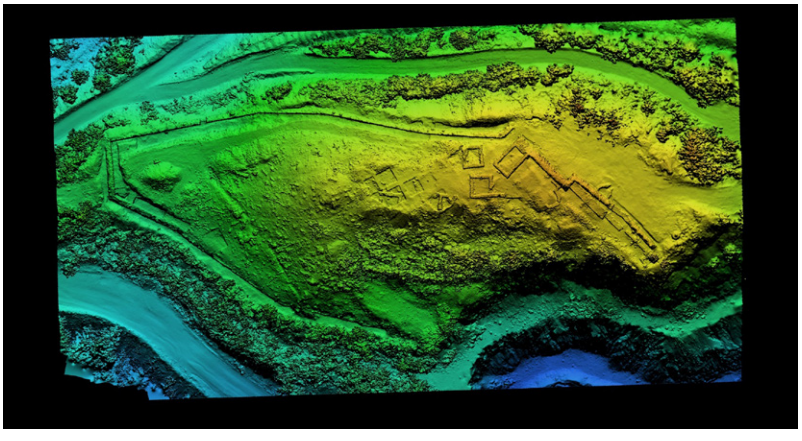
Крепостта заема обособено възвишение – вододелен рид на р. Панова, известен като м. Койчов камък (обр. 1). Стените следват конфигурацията на естествения терен, поради което крепостта има издължен план, ориентиран югозапад – североизток (обр. 3). Във вътрешността са обособени два сравнително равни терена, съответно в североизточната и в югозападната част. И двете зони са изцяло проучени в миналото, но за съжаление няма сведения от кого е проучена югозападната тераса. Между най-високата кота (933,4 м) и най-ниската (908,0 м) има денивелация от 25 м на разстояние от 200 м, колкото е дължината на укрепената площ. Ширината е средно 27 м. Общата укрепена площ е 4,5 дка.

Градежът е изпълнен с ломени и по-рядко с дялани камъни с всякакви размери, от малки камъчета до големи блокове (обр. 2). Използвани са местни гранодиорити и андезити. Рядко се наблюдават правилни редове. Спойката е различна – на места е глина, на места силно ронлив хоросан, който с времето е почти изчезнал. Дълбочината на субструкцията варира от 0 до 1 – 1,20 м и зависи изцяло от разкритието на скалата. Там, където скалата е на повърхността, стената е фундирана направо върху нея без вкопаване. Най-дълбоко основите са вкопани в западния край на северната стена, при прехо-

Обр. 2. План на сграда 7

Fig. 2. Plan of building 7

Обр. 3. Въздушно лазерно сканиране на крепостта

Fig. 3. LiDAR scanning of the fortress

да от стръмния склон към терасата. Цокълът личи слабо само на места. Траншеята за основите на стената е с 0,20 до 0,50 м по-широка от самите основи. Запълнена е с натрошени камъни и заглинена пръст, която е силно трамбована. В няколко участъка по южното трасе, където релефът е най-стръмен, вътрешната страна на стената е долепена до скала. Дебелината на зидовете достига максимум 1,45 м, на места е по-малко. Запазената височина е до 2,20 м. Крепостта е разполагала с два входа – в двата края на северната стена. До източната страница на североизточния вход е долепена на фуга правоъгълна сграда, вероятно привратно помещение за стражата. Приблизително 1/5 от трасето на южната крепостна стена е унищожена при изкопни дейности.

Проучени са седем сгради (обр. 1). Всичките те са ситуирани в североизточната равна билна част на рида. Сградите са с правоъгълен план и приблизително еднакви размери от 2 × 3 м. Най-голяма е привратната постройка – сграда № 4. Сграда № 3 е с апсида на източната страна. Вероятно е църква. Градежът на сградите не се различава от този на крепостните стени – ломени камъни на калова и хоросанова спойка. В и около сградите са открити множество керемиди, вероятно от паднали покриви. Други археологически материали в тази зона не са открити.

Проучени бяха и пет вкопани структури. Всички са разположени до вътрешното лице на крепостната стена в равната югозападна зона. Три от тях са част от траншеите за основите на стената. Запълнени са с черна пръст и въглени. Останалите две са ями с кръгъл план – основи за дървени стълбове, вероятно носещи навес, долепен плътно до северозападния ъгъл на крепостта. Почти целият керамичен материал, открит на обекта, произлиза от тези структури. От тях са и всичките открити находки – две железни ножчета, бронзова кръстовидна апликация за дреха и над 200 монети (мими). Предварителната експертиза показа, че с малки изключения те се датират в периода на управление на император Зенон (474 – 491). Много от тях бяха слепени една с друга. Откриването им на едно място означава, че те са били скрити в ямите и траншеите умишлено, вероятно в няколко кесии. Най-късната монета, открита отделно от масовата находка, е четвърт нумия на император Юстин I (518 – 527).

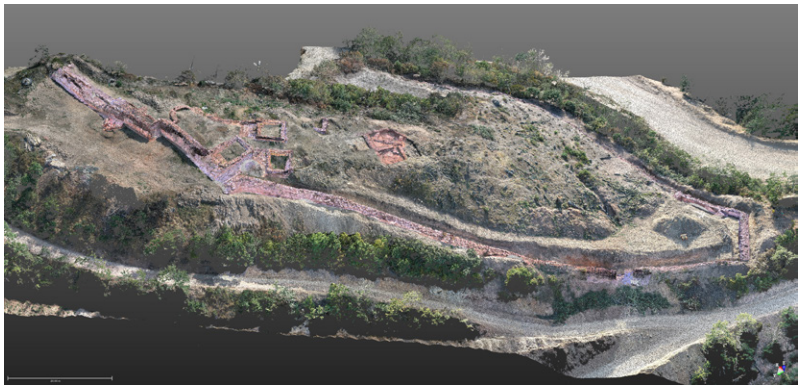
Една от най-интересните ситуации беше разкрита в участъка между долния вход и северозападния ъгъл, където до стената бяха долепени пет питоса в редица (обр. 4). В единия от тях (2) имаше

Обр. 4. Питоси до крепостната стена

Fig. 4. Pithoi next to the fortress wall

цял съд – сива трапезна амфора с широко устие и две плоски дръжки. Направеният археоботаничен анализ на запълнителя на питосите показва наличие на овъглени растителни останки, сред които фрагменти овъглена дървесина (дъб и бук), зърна на три житни култури – ечемик (*Hordeum vulgare* L.), пшеница (*Triticum* sp.) и просо (*Panicum miliaceum* L.), семена на леща (*Lens culinaris Medik*.), семена на лепка (*Galium aparine* L.), както и силно овъглени ядки (бадеми) и фрагменти от черупки.

Обр. 5. Наземно лазерно сканиране на крепостта

Fig. 5. Ground laser scanning of the fortress

Сред керамиката от обекта преобладават черни тънкостенни кухненски гърнета, по-рядко се срещат червени и сиви кухненски гърнета. От трапезната керамика са открити само две амфори (сива и светло кафява). С едно изключение цялата керамика е изработена от местна глина, в която има естествени примеси от слюда (пирит) и добавени примеси от кварц и фелдшпат.

Керамиката не може да се стратифицира, тъй като няма запазени културни пластове. Тя произлиза от насип, образуван от рушевините на крепостната стена. Керамиката се открива само покрай крепостните зидове и липсва във вътрешността, което означава, че най-вероятно е попаднала там при строежа на крепостта. Датировката на керамиката се корелира с откритите монети на обекта, които са сечени в периода 480 – 525 г.

Такава е и датировката на самата крепост. Тя е построена и функционирала в периода от края на V до началото на VI в. Слабата концентрация на археологически материали свидетелства, че това е стражево укрепление, изоставено много скоро след изграждането му.

Местоположението на укреплението не отговаря на критериите, валидни за късноантичните крепости (обр. 5). Обектът не заема доминираща форма на релефа. Хълмът няма естествена защитеност. Строежите заемат съвсем малка част от укрепеното пространство, т. е. липсва плътната застроеност, така характерна за ранновизантийските укрепления. От обекта няма добра видимост към околния терен. Далече е от антични пътища. Същата отлика със синхронните ранновизантийски крепости важи и за архитектурните особености на укреплението. Куртината е иззидана почти без хоросан от неформатирани камъни. Няма нито една кула, което всъщност изключва възможността обектът да бъде определен като крепост. По-вероятно е той да принадлежи към групата на временните убежища, като се има предвид откриването на редицата от пет питоса до северозападния вход.

Литература

Григоров 2012: В. Григоров. Ранновизантийска крепост в местността Койчово кале до Панагюрище. – В: Б. Петрунова, В. Григоров (ред.). In honorem Professoris Димитър Овчаров (Известия на Националния археологически институт, 40). София, 2012, 51 – 80.

Григоров и др. 2009: В. Григоров, Г. Абдулов, Л. Тодорова. Крепостта Койчово кале при Панагюрище. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 381 – 383.

Григоров и др. 2010: В. Григоров, Г. Абдулов, Л. Тодорова, Крепостта Койчово кале при Панагюрище. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 333 – 335.

Григоров и др. 2011: В. Григоров, Г. Абдулов, Л. Тодорова, Койчово кале до Панагюрище. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 436 – 438.

LATE ANTIQUE FORTRESS "KOYCHOVO KALE", "ASAREL – MEDET" MINE

Andrey Aladzhov, Elena Vasileva

Summary

The excavations in 2023 at the Koichovo Kale site were aimed at studying the entire inner space of the fortification and the inside and outside of the fortress walls (fig. 1). V. Grigorov has excavated the fortress in 2008 – 2010. He specified the characteristics of the fortified area. The northeastern part which is the highest and, at the same time, the most flat area, has been thoroughly researched. There the majority of the buildings have been built. Six buildings were explored, a kiln for architectural ceramics, a section of the fortress wall, and an entrance.

In 2023 we studied another building (building 7) and four dugin structures (fig. 2). We unearthed the two faces of the fortress wall. We found another entrance along the northern route of the fortress, in the lowest fortified part.

One of the most characteristic feature of this site is the lack of cultural layers and the almost complete lack of pottery. During the three months of fieldwork, fewer than 250 fragments were found. In the interior, constructions were built only in the high flat part. The fortress occupies a separate hill – a watershed ridge on the Panova River (fig. 3). The walls follow the configuration of the terrain, so the fortress has an elongated shape, southwest – northeast oriented. Inside two relatively flat sections were formed, in the northeasetrn and southwestern parts. The total fortified area is 0.45 ha.

The fortress wall was built of quarry and rarely hewn stones of all sizes, from small pebbles to large blocks. The depth of the foundations varied from 0 to 1–1.20 m. The deepest foundations were dug into the western end of the northern wall. The plinth was nearly missing. The wall foundation trench was 0.20 to 0.50 m wider than the foundations themselves. In several sections along the southern route, the inner side of the wall was adhered to a rock. The maximum thickness of the walls was 1.45 m. The preserved height is up to 2.20 m. The fortress had two entrances – at both ends of the northern wall. Next to the northeastern entrance, a rectangular building, probably a room for the guards, was situated.

All of the studied buildings were situated in the northeastern part of the ridge (figs 4, 5). They were rectangular, with approximately equal dimensions of 2 × 3 m. Building 3 featured an apse on the eastern side, probably it was a church. The construction of the buildings was no different from that of the fortress walls.

More than 200 coins were found during the excavations. The earliest was minted in AD 355 – 363, and the latest one was a quarter *nummus* of Justin I (518 – 527). The fortress was built and functioned from the end of the 5th c. to the beginning of the 6th c.

The location of the fortification does not meet the criteria valid for the late antique fortresses. The site does not occupy a dominant position in the terrain. The hill has no natural protection. The constructions occupy only a small part of the fortified space, i. e., there is no dense built-up so characteristic of the early Byzantine fortifications. The same difference with synchronous sites applies to the architectural features of the fortification. It was built almost without mortar, using unformatted stones. There are no towers, which, in fact, excludes the possibility of defining the site as a fortress. It is more likely that the site has been used for temporary refuge.

Andrey Aladzhov, Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, alajov@gmail.com
Elena Vasileva, Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, helengnom@gmail.com

№ 69. РАННОВИЗАНТИЙСКА КРЕПОСТ В М. СВ. НЕДЕЛЯ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. СТАРЦЕВО, ОБЩ. ЗЛАТОГРАД

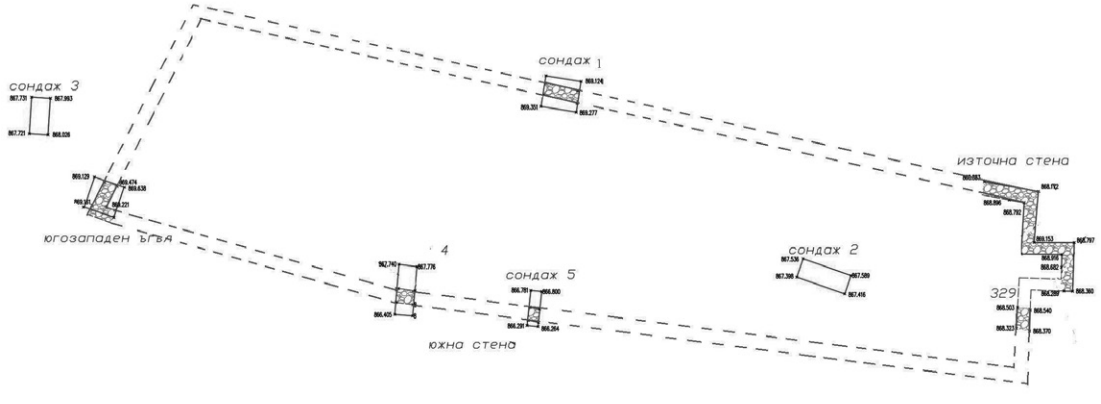
Николай Бояджиев

Редовното археологическо проучване на ранновизантийската крепост в м. Света Неделя, землище на с. Старцево, общ. Златоград беше проведено в продължение на 18 работни дни в периода 16.10. – 08.11.2023 г. от екип под ръководството на Н. Бояджиев (РИМ „Ст. Шишков“ Смолян) – научен ръководител, и доц. дин Н. Овчаров – научен консултант. Целите на разкопките бяха да се уточнят характерът, датировката и укрепената площ на обекта, за който има легендарни сведения, че е представлявал крепост или укрепен манастир от епохата на Българското средновековие, непосредствено преди османското завоевание. Проученият цялостно или частично терен през настоящия сезон възлиза на около 100 кв. м (обр. 1).

Източен сектор. Представлява ниско кръгло хълмче със заравнена горна част, височина около 1,50 м и диаметър около 10 м. В западния край е изградена съвременна каменна постройка, която е най-източната от цяла редица долепени една до друга подобни сгради. Проведените тук разкопки установиха наличие на правоъгълна кула в най-източната част на крепостта. Тя е с външни размери 4,10 м (И – З) × 5,10 м (С – Ю). Изградена е в техника *opus implectum* – за двете лица са подбирани средни по размер местни ломени камъни, поставяни с лица навън, а пълнежът е от дребни камъни, споени с бял средно твърд хоросан. Дебелината на стените на кулата е 1,30 м. За съжаление южната ѝ половина е почти изцяло разбита – запазени са само северната и половината от източната стена. Нейната южна част се долавя само в един ред камъни, оцелели между корените на дърветата, включително и крайният южен камък и един единствен от южния зид, което позволява да се установят размерите на кулата. Тя е долепена на тънка конструктивна фуга до източната куртина. Вход към кулата не беше установен, т. е. тя е била отворена към вътрешността на крепостта. Зидовете стъпват директно върху ронливата материкова скала, която тук е доста плитко. Културният пласт в целия източен сектор е изключително тънък – след около 0,20 м повърхностен слой направо се достига до градежите и стерилната основа.

От източната крепостна стена е запазена северната част. Тя е с дължина 5,30 м, след което продължава под прав ъгъл на запад (обр. 2). Съхранена е в едва два – три реда от каменния градеж. Тук е налице удебеляване на куртината. Първоначалната ѝ ширина е била 1 м, след което до вътрешното ѝ лице е долепен допълнителен зид, като общата дебелина става 1,30 м, колкото е и на кулата. Техниката на градеж на удебелението е същата, както на основната крепостна стена – средни по размер камъни, споени със същия бял хоросан. Този факт показва, че преправката е направена наскоро след построяването на крепостта, т. е. още през V – VI в.

С цел установяване на трасето на източната стена южно от кулата беше проучен изкоп с размери 4 м (И – З) × 2,50 м (С – Ю) в североизточния ъгъл на кв. С2, непосредствено северно до съвременния

Обр. 1. Крепост в м. Света Неделя – план на разкритите структури и сондажите

Fig. 1. Fortress in Sveta Nedelya locality – layout of the unearthed structures and the trenches

Обр. 2. Крепост в м. Света Неделя, източен сектор

Fig. 2. Fortress in Sveta Nedelya locality, eastern sector

Обр. 3. Крепост в м. Света Неделя, трасе на северната крепостна стена в сондаж № 1

Fig. 3. Fortress in Sveta Nedelya locality, the route of the northern fortress wall in trench No. 1

параклис „Св. Неделя“. Източната куртина тук се проследява само като хоросанова подложка върху стерилния терен. От вътрешното лице на място са запазени два камъка в северната периферия на изкопа. На това място е имало черен път за достъп до вътрешността на обекта, чийто източен сектор впоследствие е превърнат в бетонно стълбище. Явно при прокарването му и при по-късните строежи крепостната стена е унищожена до основи.

От северната крепостна стена в източния сектор на разкопките е разкрит около 1 м. На около 2 м от североизточния ъгъл тя влиза под съвременните постройки, стъпили върху вътрешното ѝ лице. Външното се проследява още няколко метра на запад. Първоначално ширината ѝ е 1 м, впоследствие тя също е удебелена и става 1,40 м. По вътрешното ѝ лице в североизточния ъгъл на крепостта личи бяла варова мазилка. Това подсказва наличие на ъглово помещение с измазани стени. За съжаление по въпроса не може да се каже нищо повече, защото от него няма никакви други следи.

Северен сектор. Върху северната крепостна стена са изградени дълга редица съвременни малки вили, долепени една до друга. Между тях и постройките в най-високата, северозападна част на укреплението, има незастроена площ с дължина около 10 м, където беше заложен сондаж № 1 с размери 4 м (И – З) × 3 м (С – Ю). Целта беше да се регистрира трасето на северната крепостна стена в този участък. Тук тя е с дебелина 1,30 м и, за разлика от останалите сектори, не е удебелявана допълнително (обр. 3). Градежът е същият – средни по размер ломени камъни по лицата и пълнеж от дребни във вътрешността, споени с бял хоросан. От вътрешното лице са запазени два реда камъни, от външното са повече, но то е силно наклонено в западната си част поради корените на околните дървета. От вътрешната страна на куртината се откриха много фрагменти от няколко късноантични питоса, които обаче са доста разпръснати по терена. Сред тях се намират и фрагменти от гърнета, изработени на ръка, със слюда в тестото, характерни за крепостите в Централните Родопи през V – VI в.

Южен сектор. Южната страна на хълма е най-дълга от всички, но и по нея в съвремието са издигнати няколко постройки. Тя изглежда и малко по-полегата от другите. В търсене на крепостната стена на това място са заложени два сондажа – № 4 и 5. Сондаж № 4 с размери 5 м (С – Ю) × 1,50

м (И – З). Южната крепостна стена тук е с дебелина 1,60 м – най-голяма от всички сектори. Начинът на градеж е сходен – две лица от средни по размер ломени камъни и пълнеж от дребни, споени с бял хоросан (обр. 4). Във вътрешността на стената тук обаче личи и спойка на кал. Явно, поради недостиг на хоросан, на места емплектонът е заливан с калов разтвор. Поради характера на терена от юг (сравнително равен) културният пласт е най-дълбок, повече от 1 м. За съжаление покрай вътрешното лице на южната стена върви трасе на електрически кабел, което прави проучването невъзможно.

Сондаж № 5 е заложен източно от № 4 и е с размери 4 м (С – Ю) × 1 м (И – З). Дебелината на крепостната куртина в него не може да се установи със сигурност, защото външното лице е силно обезличено от корените на големите дървета. Градежът е идентичен с този в сондаж № 4, налице е удебеляване на стената. Покрай вътрешното лице са нападали големи камъни от куртината и съседни градежи. Съдейки по откритите големи фрагменти от керемиди, вероятно на това място е имало някаква сграда в близост до крепостната стена.

Обр. 4. Крепост в м. Света Неделя, трасе на южната крепостна стена в сондаж № 4

Fig. 4. Fortress in Sveta Nedelya locality, the route of the southern fortress wall in trench No. 4

Централен сектор. В централната равна част на обекта беше ситуиран един сондаж с размери 5 м (И – З) × 2 м (С – Ю). В източната му половина материковата скала беше достигната на 0,20 – 0,30 м дълбочина. В западната част се откри на място един късноантичен питос, вкопан на две трети в стерилната почва. Максималният му диаметър е 0,60 м, а височината му не може да се определи преди реставрацията. Част от устието е паднало във вътрешността му. Освен устието вътре се откриха фрагменти от кана или стомна с една дръжка, също с датировка V – VI в. На дъното на питоса се намери черна обгоряла почва със следи от мазнина в нея и деформирано стъклено столче от чашка. Изглежда, че питосът е бил пълен със зехтин, който по някаква причина се е запалил.

Западен сектор. В търсене трасето на западната крепостна стена беше заложен сондаж № 6 в празно пространство между издигащите се по най-високата северозападна част на терена масивни вили. Той е с размери 4 м (И – З) × 3,5 м (С – Ю). Тук беше разкрит югозападният ъгъл на крепостта. Западната стена в участъка е с дебелина 1,50 м, като отново е установено допълнително удебеляване на куртината с нови 0,50 м към първоначалния 1 м. Градежът е същият като в останалите сектори. Единствената отлика е при вътрешното лице на южната стена в югозападния вътрешен ъгъл, където е налице използване на много по-големи ломени камъни, сложени за по-голяма здравина при наличие на значителна денивелация на терена. Външната част на ъгъла е силно обрушена и обезличена поради ерозионни процеси.

В резултат на редовното теренно археологическо проучване на обекта в м. Св. Неделя могат да бъдат направени няколко важни заключения. На върха на хълма, извисяващ се над долините на реките Неделинска и Върбица, в края на V или VI в. е построена малка военна крепост. Укрепената ѝ площ е около 2,5 дка, с дължина 100 м (И – З) и ширина 25 м. От източната, най-уязвима част е издигната правоъгълна кула с външни размери 4,10 × 5,10 м. По всяка вероятност в близост до нея е бил разположен и входът. Укреплението е приютявало малък гарнизон, за чиито хранителни нужди се складирали храни в питоси. Във вътрешността изглежда е имало постройки от типа на казармите, но съвременното строителство тотално е обезличило терена. Крепостта е имала предимно наблюдателни и съобщителни функции в района на границата между Западните и Източните Родопи.

EARLY BYZANTINE FORTRESS IN SVETA NEDELYA LOCALITY, LAND OF STARTSEVO VILLAGE, ZLATOGRAD MUNICIPALITY

Nikolay Boyadzhiev

Summary

The area excavated in the 2023 amounts to ca 100 m^2, in five sectors. In the eastern sector, it was established that a rectangular tower was situated in the easternmost part of the fortress. It had external dimensions of 4.10× 5.10 m (fig. 1). It was built in the *opus implectum* technique – medium-sized local quarry stones were used at the two faces, and the infill was made of small stones bound with white medium-hard mortar. The thickness of the walls of the tower was 1.30 m. It was adjoined to the eastern curtain wall. The walls were founded directly on the friable bedrock which is quite shallow here.

The northern part of the eastern fortress wall has been preserved. It is 5.30 m long, and after forming a corner extended to the west (fig. 2). It was preserved in only two – three courses. A thickening of the curtain was present here as well. Its original width was 1 m, and an additional 0.30 m wall was adjoined to its inner face, making the total thickness 1.30 m, the same as the tower. The construction technique of the fortification was the same as the one of the main fortress wall – medium-sized stones bound with the same white mortar. This fact shows that the alteration was made recently after the construction of the fortress, i. e. already in the 5th – 6th c.

The northern fortress wall was registered in trench No. 1. Here it was 1.30 m thick and, unlike the other sectors, is not additionally thickened (fig. 3). The construction was the same - medium-sized quarry stones on the faces and an infill of small ones bound with white mortar. On the inside of the curtain, many fragments of late antique *pithoi* were found. Among them were also fragments of hand-built pots with mica in the paste, characteristic of the fortresses in the Middle Rhodopes in the 5th – 6th c.

Two trenches – Nos 4 and 5 – were excavated at the southern fortress wall. The curtain here was 1.60 m thick – the largest width of all sectors. The construction method is similar – two faces of medium-sized quarry stones and an infill of small ones with white mortar (fig. 4). In the interior of the wall, however, mud was also used as a binder. Judging by the discovered large fragments of roof tiles, it seemed likely that there was some kind of building near the fortress wall at this place.

In search of the route of the western fortress wall, trench No. 6 was laid, and the southwestern corner of the fortress was discovered. The western wall in the section was 1.50 m thick, again a further thickening of the curtain was found with a new 0.50 m to the original 1 m. Construction was the same as in the other sectors.

As a result of the excavations of the site in Sveta Nedelya locality, several important conclusions can be drawn. At the top of the hill, towering over the valleys of Nedelinska and Varbitsa Rivers, a small fortress was built at the end of the 5th – 6th c. Its fortified area is about 2.5 decars. From the eastern, most vulnerable part, a rectangular tower with external dimensions of 4.10 × 5.10 m was constructed. In all probability, the entrance was also located near it. The fortress had primarily functions of a watch fort at the border between the Western and Eastern Rhodopes.

Nikolay Boyadzhiev, Regional Museum of History – Smolyan, arheologa@mail.bg

---

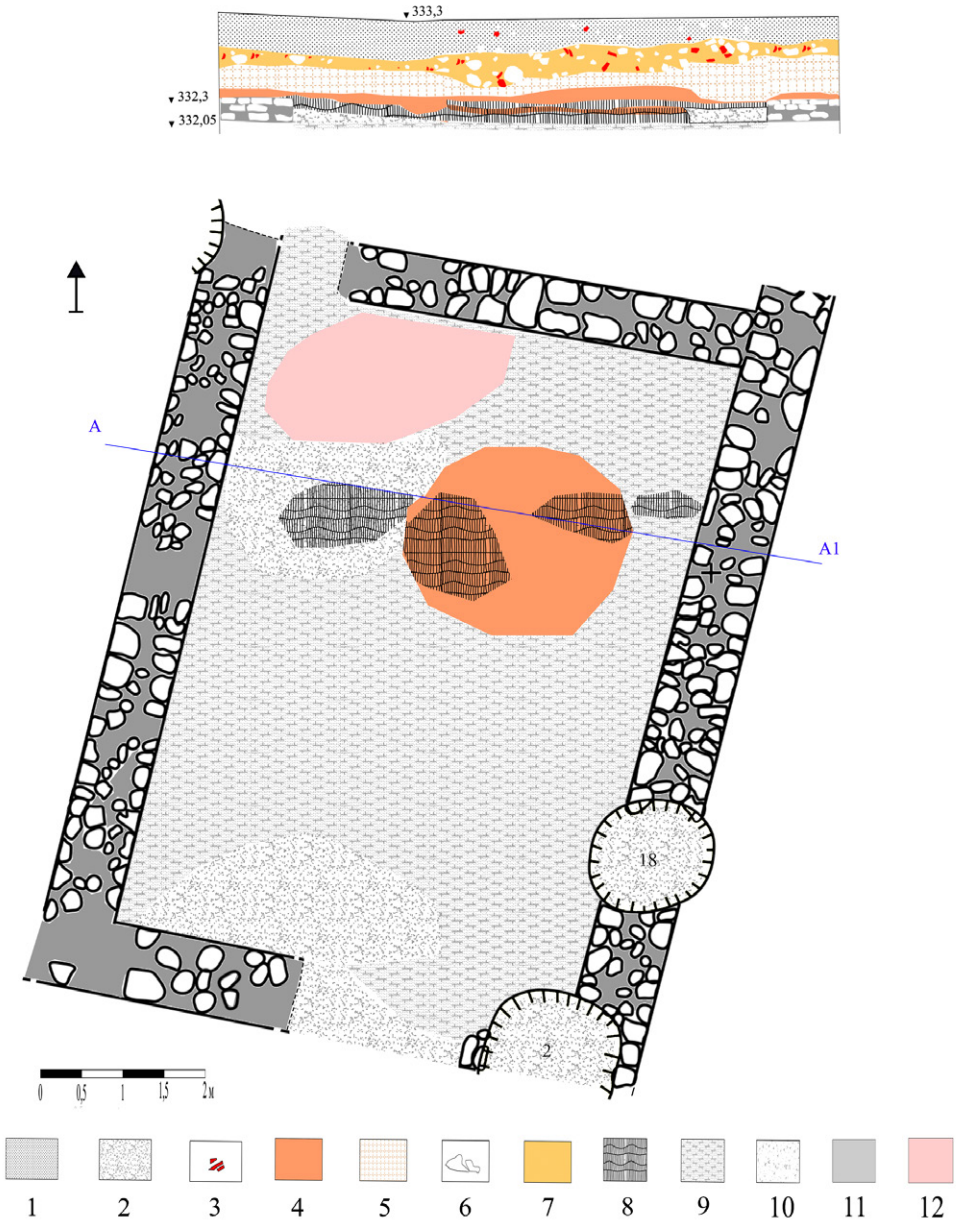
№ 70. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ТУИДА, СЛИВЕН

Николай Сираков, Теодора Недялкова

В края на месец септември 2023 г. се проведоха археологически разкопки в късноантичната и средновековна крепост Туида. Секторът, в който са съсредоточени проучванията, се намира в рамките на крепостта, в нейната северна част, в непосредствена близост до северната порта (Щерева и др. 2001, 53, 78 – 79). Продължи проучването на масивната сграда (сграда № 2), която се проучва и през изминалите археологически сезони (Сираков 2019; Сираков, Игнатов 2020; Сираков, Игнатов 2021; Сираков 2022).

В изминалите археологически сезони се наблюдава следната стратиграфия.

1. Повърхностният хумусен пласт е с дебелина от 0,20 – 0,40 м. В него се откриват както материали от всички исторически периоди на обитаване на крепостта, от IV до XIII в., така и съвременни

Обр. 1. План и разрез на помещение 1 на сграда 2. Легенда: 1 – хумус; 2 – сива пръст (ями); 3 – керамика; 4 – отухлена мазилка; 5 – кафеникаво-белезникава пръст; 6 – камъни; 7 – деструкции; 8 – въглени; 9 – стерил (скала); 10 – сиво-кафява пръст; 11 – зид на калова спойка; 12 – хоросан

Fig. 1. Layout and cross-section of room 1 of building 2. Key: 1 – humus; 2 - grey soil (pits); 3 – ceramics; 4 – burnt plaster; 5 – brownish-whitish soil; 6 – stones; 7 - debris; 8 – charcoals; 9 – virgin ground (bedrock); 10 – grey-brown soil; 11 – wall with mud bonding; 12 – mortar

материали (следствие на строителни дейности по време на изпълнение на проект за развитие на туристическата инфраструктура в Сливен). В този пласт са регистрирани единствено негативни структури – ями, съдържащи керамика от XI – XII в., както и животински кости и др. Не се откриват следи от масивно строителство.

2. Под хумусния слой, на дълбочина от 0,40 до 0,60 – 0,70 м от съвременното ниво се разкриват многобройни фрагменти от тегули, тухли и ломени камъни, оформящи нееднороден пласт, образуван от паднала покривна конструкция. На много места този пласт от деструкции е пресечен от хронологически по-късните негативни структури, но въпреки това той може да бъде проследен по цялата площ на сградата.

3. Нивото от тегули и камъни запечатва под себе си пласт от червеникава пръст, образуван от отухлен разложен кирпич, в който се срещат фрагменти от битова керамика, строителна керамика и малки ломени камъни. В този отухлен червеникав пласт преобладават материалите от Късната ан-

Обр. 2. Украса върху долиум

Fig. 2. Decoration on a dolium

тичност (V – VI в.), но присъстват и значително количество материали от VIII – IX в., основната част от които произхожда от вкопани структури – ями, както и от вкопани в земята долиуми, пресичащи отухления пласт. Пластът от червеникава пръст е с различна дебелина, на места не личи изобщо, а на места достига дебелина от 0,60 м. През 2023 г. пластът от червеникава пръст в помещение 1 и почти изцяло в помещение 2 беше напълно изчерпан. Въпреки неравномерният му и силно компрометиран от по-късни вкопавания характер, вземайки предвид преобладаващия керамичен материал и находки, открити в него, той може да бъде датиран в V – VI в.

4. Под този отухлен пласт в помещения 1 и отчасти в помещение 2 през 2022 г. е достигнат пласт от пепел. През 2023 г. този пласт е изцяло изчерпан в помещение 1 и в разкритите части от помещение 2. Пластът е с дебелина около 0,05 – 0,10 м, неравномерен, на места изцяло липсващ, на места – ясно открояващ се, като особено личат следите от пожар върху вътрешното лице на западната стена на помещение 2. В горелия пласт преобладават материалите от Късната античност (V – VI в.), фрагменти от строителна керамика, силно корозирали железни гвоздеи и др. В помещение 2 на няколко места има запазено силно нарушено подово ниво от хоросан с дебелина около 2 см.

5. Стерил. Под пласта от пепел, с изключение на няколко по-късни вкопавания, които нарушават и него, се достига до стерилен пласт – жълтеникава на цвят, силно ронлива и мека скала с песъклива структура.

Максималните размери на масивната сграда, измерени при проучването през изминалите сезони, достигат дължина 21,50 м и ширина 15 м. На дълбочината, на която се откриват, външните зидове са с дебелина 1 м. Те са изградени от ломени камъни с различни размери, на калова спойка. На този етап от проучването в сградата се обособяват осем помещения.

Помещение 1 представлява голяма правоъгълна зала с вътрешни размери 6 × 8 м. На север от него е помещение 2, което е отделено чрез зид на фуга от по-голямото помещение 1 и вероятно бележи преустройство на сградата. Размерите на помещение 2 са 5 × 6 м. В северозападния ъгъл на помещение 2, на дълбочина 1 м от съвременния терен е вкопан долиум, от който е запазено изцяло дъното (долиум 3) и в който липсват каквито и да е диагностични археологически материали. Помещение 3 също е отделено със зид на фуга от помещението на север от него (помещение 4) и е с размери 5 × 3,5 м. Двата зида с еднаква дебелина, пресичащи се под прав ъгъл и конструктивно свързани (без фуга) в северозападния ъгъл на помещение 2 дават основание да смятаме, че северният зид представлява и външната северна стена на сграда 2. В помещения 1, 2 и 3 през 2022 г. беше достигнато ниво от пепел (горял пласт), намиращ се под описания по-горе червеникав отухлен пласт с материали от V – VI в. През 2023 г. продължи проучването на горелия пласт в помещения 1 и 2. Пластът е с дебелина около 0,05 – 0,10 м, неравномерен, на места изцяло липсващ, на места ясно открояващ се, като особено личат следите от пожар върху вътрешното лице на западната стена на помещение 2. В горелия пласт също преобладават материалите (монети и битова керамика) от V – VI в-, фрагменти от строителна керамика, силно корозирали железни гвоздеи и др. Под пласта от пепел на места се достига стерил, а на места продължават да се открояват вкопани в стерила структури (обр. 1).

В помещения 6 и 7 през изминалите археологически сезони е регистрирана сходна стратиграфия и е достигнат пласт от отухлена глина, пепел и деструкции, бележещ опожаряването на сграда 2. В помещение 7, в отухления пласт с преобладаващи материали от V – VI в. има вкопан долиум (долиум 2), съдържащ пепел, животински кости и керамика. Тук през 2023 г. работата продължи, като беше проу-

чена вкопана структура (яма 30) с материали от Средновековието и беше отнета малка част от отухления пласт, като така беше разкрита украса върху долиума, представляваща пояс от повтарящи се релефни орнаменти – равнораменен кръст, вписан в окръжност (обр. 2).

Все още изцяло непроучено е помещение 8, което вероятно се намира на север от помещение 7.

Цялата разкрита площ на сграда 2 е прорязана от вкопани структури (ями), които силно компрометират културните пластове и архитектурата от Античността. През 2023 г. са проучени три ями. Яма 29 е със сравнително малък размер, но за сметка на това значително е разрушила западния зид на помещение 2. Материалите, открити в нея, са характерни за Средновековието (X – XII в.). Наличието ѝ показва, че през тази епоха масивната архитектура на помещение 2 от сградата вече не се използва.

Всички ями са с трапецовидно вертикално сечение, с по-малък диаметър горе и по-голям диаметър на дъното, което предизвиква свличане на пръстта от горните слоеве и налага спешното укрепване на стените на негативните структури, което се извършва в процеса на проучване.

Нумизматичният материал от 2023 г. включва византийски бронзови монети от V – VI в., сред които присъства добре запазена пентанумия на Юстин I (518 – 527), отсечена в Константинопол, както и фолис на Юстиниан I (527 – 565), отсечен в Никомедия.

Находките са разнообразни: част от бронзов пръстен с пентаграм, бронзова екзагия, бронзов ключ (обр. 3), прешлен за вретено от кост, тежести за рибарска мрежа и др. От особен интерес е находка, открита в средновековна яма, нарушаваща един от зидовете на помещение 2, представляваща два фрагмента от обков за лък, изработени от кост (обр. 4). Върху външната повърхност е нанесена украса от врязани геометрични орнаменти и фигури на животни, сред които личи цялата фигура на куче, както и задни крака и опашка на друго животно и рог на благороден елен. Орнаментите говорят за ролята на лова в бита на обитателите на крепостта, а това се потвърждава и от откритите кости на диви животни в средновековните ями – рога от благороден елен, кости от сърна, зъби от мечка и др. (костният материал е определен от доц. д-р Д. Костов). По фрагментите от костения обков за лък има следи от горене.

Обр. 3. Бронзов ключ

Fig. 3. Bronze key

Обр. 4. Костен обков за лък с украса

Fig. 4. Bone bow fitting with decoration

Сред керамичния материал от V – VI в. преобладават кухненските съдове. Средновековната керамика, изцяло произхождаща от вкопаните структури, е представена главно от гърнета с врязани хоризонтални и вълнообразни линии, характерни за IX – X и XI – XII в. Откриват се единични фрагменти луксозна керамика със златиста ангоба от X – XI в., присъстват и фрагменти сграфито и мраморизирана керамика от XII в. Строителната керамика се открива по цялата проучвана площ, като отново е представена предимно от тегули.

Обработеният костен материал произхожда предимно от средновековните ями, разположени по цялата площ на проучваната сграда. Преобладават костите от едър рогат добитък (говедо), които са близо два пъти повече от тези от свиня. На трето място по количество се нареждат костите от дребни преживни (коза и овца), а на четвърто – от птици. Част от костите имат следи от термична обработка, което подсказва, че животните са били част от менюто на средновековните обитатели на крепостта.

Литература

Сираков 2019: Н. Сираков. Археологически проучвания на късноантична и средновековна крепост Туида в Сливен. – Археологически открития и разкопки през 2018г. София, 2019, 364 – 366.

Сираков 2022: Н. Сираков. Късноантична и средновековна крепост Туида, Сливен. – Археологически открития и разкопки през 2021 г. Книга II. София, 2022, 808 – 810.

Сираков, Игнатов 2020: Н. Сираков, В. Игнатов. Археологически проучвания на антична и средновековна крепост Туида в Сливен. – Археологически открития и разкопки през 2019 г. Книга II. София, 2020, 879 – 881.

Сираков, Игнатов 2021: Н. Сираков, В. Игнатов. Археологическо проучване на антична и средновековна крепост Туида, Сливен. – Археологически открития и разкопки през 2020 г. Книга II. София, 2021, 802 – 804.

Щерева и др. 2001: И. Щерева, Кр. Вачева, Д. Владимирова-Аладжова. Туида – Сливен 1 (Разкопки и проучвания, XXVIII). София, 2001.

LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS *TUIDA*, SLIVEN

Nikolay Sirakov, Teodora Nedyalkova

Summary

Archaeological excavations in the late antique and medieval fortress *Tuida* took place in September and October 2023. The study of the massive building (building 2) located north of the large building excavated in the 20th c. (building 1) continued.

The stratigraphy in the sections studied so far indicates the following layers.

1. The surface humus layer has a thickness of 0.20 – 0.40 m. It contains materials from the 4th to the 13th c. and modern materials. The only structures are pits containing ceramics from the 11th – 12th c.

2. At a depth of 0.40 to 0.60 – 0.70 m from the modern level, numerous fragments of roof tiles, bricks, and quarry stones are revealed, forming a non-uniform layer of a collapsed roof structure.

3. A layer of reddish soil formed by decayed burnt adobe lies underneath . Pottery from the 5th – 6th c. predominates.

4. A layer of ash that is thicker but still irregular in premises 1 and 2. This layer contains materials from the 5th – 6th c. It is 0.05 – 0.10 m thick.

5. A bedrock of yellowish colour and crumbly sandy texture.

The maximum dimensions of the massive building reach 21.50 × 15 m. The outer walls are 1 m thick. They are built of quarry stones of various medium-sizes and mud. At this stage of the study, eight rooms are identified in the building. In 2023, the excavation works were focused on rooms 1 and 2 where the ashy layer was partially removed (fig. 1). In room 7 the upper body of a *dolium* was excavated, with decoration of crosses in circles (fig. 2).

Among the finds are bronze coins from the 6th c., a bronze ring with a pentagram, a bronze key (fig. 3), a bone bow fitting with decoration (fig. 4), etc.

Among the ceramic material from the 5th – 6th c, widely used kitchenware predominates. Medieval pottery, entirely originating from dug-in structures, is represented for the most part by pots with incised horizontal and wavy lines, characteristic of the 9th – 10th and 11th – 12th c. Single fragments of luxurious ceramics with golden engobe from the 10th – 11th c. are found, there are also fragments of sgraffito and marbled ceramics from the 12th c. Construction ceramics are found throughout the studied area, and are again mainly represented by roof tiles.

The studied animal bone material originates mainly from the medieval pits located throughout the area of the studied building. Bovine (cattle) bones predominate, nearly twice as many as pig bones. Bones from small ruminants (goat and sheep) are in third place in terms of quantity, and in fourth place – those from birds. Some of the bones have traces of heat treatment indicating that animals were part of the menu of the medieval inhabitants of the fortress. The bone material was determined by Assoc. Prof. Dr. D. Kostov.

Nikolay Sirakov, Regional Historical Museum – Sliven, niki_sirakov@abv.bg
Teodora Nedyalkova, Regional Museum of History – Sliven, theonedyalkova@gmail.com

№ 71. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СЕВЕРОИЗТОЧНИЯ ЪГЪЛ НА РИМСКАТА И РАННОВИЗАНТИЙСКАТА БАНЯ И СЕВЕРНАТА СТЕНА НА ТЕРМАЛНИЯ КОМПЛЕКС АКВЕ КАЛИДЕ

Димчо Момчилов, Мирослав Класнаков

Основната задача през 2023 г. беше продължаване на проучванията от 2022 г. в североизточната вътрешност на ранновизантийската баня и разкриването на наличните структури от римската и ранновизантийската епоха, с постепенно разширяване на обхвата на разкритията на запад във вътрешността и по северното рамо на ранновизантийската баня и на югозапад с цел обхващане на античния каптаж и достигане до турската баня. Както и в предходната 2022 г., проучванията бяха съсредоточени по северното рамо на ранновизантийската баня, по западното вътрешно лице на източния корпус на ранновизантийската баня и в регистрирания през 2022 г. басейн върху античния каптаж (обр. 1). Новост са започналите проучвания в пространството между античния каптаж и басейна върху него и на юг – югоизток към турската баня, с цел да се осъществи връзка с по-ранните проучвания в източната част на ранновизантийската баня.

Разширяването на обхвата на проучванията в западна посока е ограничено от запад с подход за депо, а на юг – от път за обслужване на действаща помпа с тежка техника.

Въпреки нарушенията, причинени от строежа на трафопост и изграждането на съвременна инфраструктура, през 2023 г. се очертава следната стратиграфска картина.

Средновековни структури XI – XIII в. Проучени са по северното рамо на ранновизантийската баня в посока запад през кв. -C/14 до кв. -D/-E/14 както от северната, така и от южната му страна.

Северно от изследваното рамо, на нива между 33,00 – 34,00 м н. в. беше проучван пласт, основно от XI – XIII в. с останки от некропол, източно от който през 2022 г. е разкрито жилище от XII – XIII в. (на нива между 33,80 – 34,00 м н. в.). В западния край на проучвания участък в кв. -D/-E/15 на по-късен етап е положен керамичен тръбопровод, а в по-ново време има перфорация от съвременен канал и водопровод. Много по-сложна е картината от южната страна на северното рамо във вътрешността на ранновизантийската баня. Въпреки многократните строителни промени и перфорации и смесването на археологически материали, беше установен средновековен пласт от XI – XIII в., в който ясно се открояват няколко структури: жилище № 2, некропол в кв. -A/-B/14 и части от църква на нива над 32,00 м до 33,60 м н. в. Няколко гроба от средновековния некропол бяха разкрити още през 2022 г. И в двата сезона (2022 – 2023 г.) прави впечатление голямото количество разпилян костен материал в тази зона, дължащ се не само на изкопите за съвременния трафопост, а явно и на системни по-ранни перфорации. Между кв. -C/124 до -A/14 са засечени останки от средновековна еднокорабна църква. Средновековният пласт се проследява добре и в южна посока чрез още няколко средновековни сгради: съответно жилище № 1 в кв. -A/-B/8/9, на нива между 31,50 и до около 32,40 м н. в. (обр. 2) и № 3 в кв. -A/-B/10/11 засега на нива около 32,40 м н. в. Най-добре проученото от тях жилище № 1 е датирано по керамичен материал в края на XII – началото на XIII в. През 2022 г., на нива около 34,00 м н. в. беше проучено жилище от XII – XIII в., северно от северното рамо и западно от североизточния аподитериум в кв. -A/15. Северно от тази структура, в кв. -A/16 има останки от друго жилище – подово ниво и част от долиум. Идентични са пластовете от 2018 – 2019 г. на изток от източния корпус на византийската баня, добре датирани с керамичен материал, печати и монети между XI и XIII в. Оттук са и голямото количество печати от 2012 г. Средновековният пласт в североизточната вътрешност на ранновизантийската баня хармонира с резултатите от 2021 – 2022 г. с подхода към североизточния аподитериум, с останките от средновековния басейн в неговата южна част и с трите отводнителни канала – два южни и един югоизточен.

2. Ранновизантийски структури от втората четвърт на IV в. до VI в. Представени са от:

- северното рамо на ранновизантийската баня, проследено в западна посока до 23 м дължина през кв. -C/14 до кв. -D/-E/14 и от северната, и от южната му страна. Новост са разкритите в най-североизточната част на северния зид (долепен до североизточния аподитериум) два пиластъра – съответно в кв. A/-A/14. Проблем е липсата на каквито и да е строителни материали от засводяването на ранновизантийската баня.

- незавършените в археологическото си изследване две новооткрити шахти № 1 и № 2, съответ-

Обр. 1. Общ план на проучваните структури

Fig. 1. General layout of the excavated features

но в кв. -А/9 и -А/10/11, илюстрират кардинални промени в ранновизантийската баня наскоро след нейното изграждане. Те са свързани помежду с керамичен тръбопровод с дължина 5,10 м, пред който има грубо издълбан канал, в кв. -А/9/10. Наклонът на тръбопровода е юг – север, от 30,56 до 30,46 м н. в. – по 2 см денивелация на метър. Посочените съоръжения се вместват в VI – VII в., което означава, че след изграждането на укрепителните съоръжения при Юстиниан I (527 – 565) са настъпили много сериозни строителни промени, но ранновизантийската баня продължава да функционира под някаква форма. Ограничените от помпата проучвания не могат да дадат ясен отговор, но следва да се направи връзка с разкрития през 2015 г. фригидариум в кв. А/3, чието запълване се датира по ранновизантийска керамика и монета на Юстин II от третата четвърт на VI в. Тези промени са синхронни на проследените масирани пожари в стопански и производствени помещения западно (през 2014 г.) и източно (2016 г.) от основния корпус на банята, отнасяни към края на VI в. и свързвани с аварското присъствие тук.

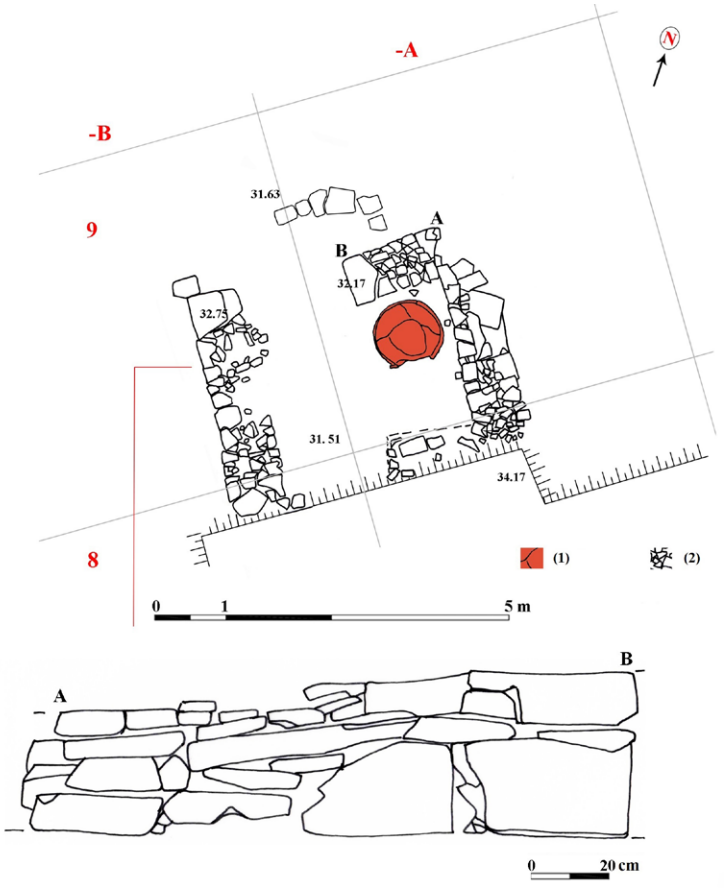
3. Антични структури (обр. 3). Представени са от:

- античен канал, с чието съществуване и функциониране е изцяло съобразен източният корпус на ранновизантийската баня. В северозападна посока е разкрит до кв. -В/13. Вкопан е в материков пласт, дъното му е върху андезитна скала на ниво около 29,60 м н. в. Дебелината на двете рамена стига до 0,68 м, а височините им съответно отвън – до 1,30 м, а отвътре – до 1,80 м. Запълнен е с насип, в който се открива керамичен и монетен материал от римската и късноантичната епоха.

- басейнът върху античния каптаж. Проучването в кв. -В/9/10, започнало през 2022 г., беше разширено до -С/10/11 в северна посока. Очаквано в долната му част ясно се откроява античният басейн (обр. 4), чиято тухлена зидария е разкрита в източната му страна. Във височина на коти около 33,40 м н. в. върху него са осъществени две строителни преправки и надграждания, като на този етап втората се свързва със средновековната епоха.

- античен зид с ориентация югозапад – североизток, ограждащ от север антични и ранновизантийски бански структури, проследен на 10 м дължина в кв. А/11 и -А/10/11, свързан с няколкото преустройства на римската баня.

- хипокаустно помещение. Състои се от две части в кв. А/-А/8/9/10, обмазани с хидрофобна мазилка. Западно пред него започна разкриване на други ранна структури на нива под 30,00 м н. в. и грубо издълбан канал, запълнен със строителен трошляк. На този етап цялостното му разкриване в южна/югозападна посока е невъзможно поради наличието на съвременното помпено помещение от 90-те години на XX в. На по-късен етап тръбите от северната част на хипокаустното помещение са демонтирани и то е преизползвано – западната му част е перфорирана и пробита като канал, като е положен керамичен тръбопровод, свързващ двете шахти. Дъното на хипокауста е на ниво 30,28 м н. в. и е било ремонтирано – личи голяма пукнатина с дъговидна форма с дължина 1,80 м, запълнена с олово.

Обр. 2. Средновековно жилище № 1. Легенда: 1 – питос; 2 – камък

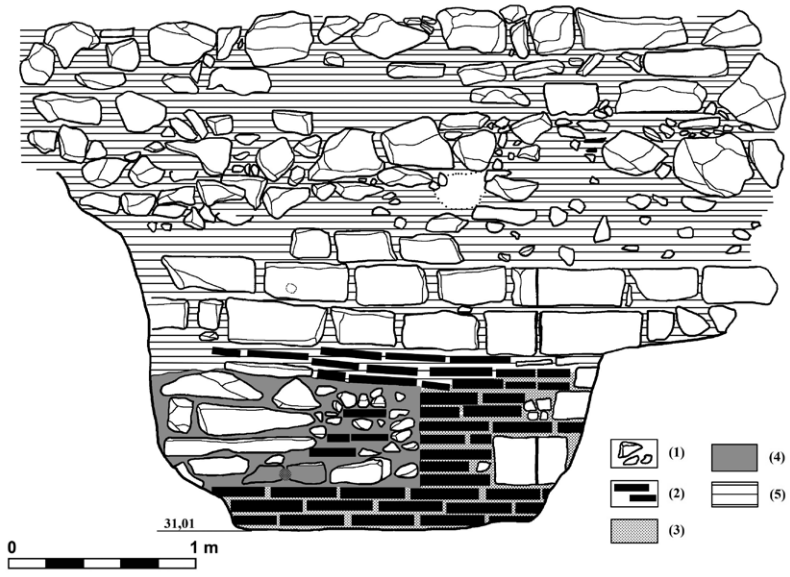
Fig. 2. Medieval dwelling No. 1. Key: 1 – pithos; 2 – stone

Обр. 3. Част от проучваните сектори, поглед от юг

Fig. 3. Part of the excavated sectors, view from south

- в кв. -А/11/12 се очерта голяма негативна структура до кота под 30,00 м н. в. (обр. 5). Тя попада под нивото на намерения през 2022 г. олтар на нимфите с посветителски надпис от края на I – нача-

Обр. 4. Източно лице на античен и средновековен басейн, поглед от изток. Легенда: 1 – камъни; 2 – тухли; 3 – розов хоросан; 4 – кафява пръст; 5 – сива пръст

Fig. 4. Eastern face of a basin from antiquity and the Middle Ages, view from east. Key: 1 – stone; 2 – brick; 3 – pink mortar; 4 – brown soil; 5 – grey soil

Обр. 5. Антични структури, поглед от запад

Fig. 5. Structures from antiquity, view from west

лото на II в. В нея се откриват антични материали: римска керамика, монети, теракоти, мрамор, стъкло, включително и мраморен фрагмент от друг посветителски надпис. Северно до негативната структура в кв. -А/12 и мястото, където беше намерен олтарът на нимфите, е разкрит хоросанов постамент. В кв. -А/-В/12 в посока юг, на ниво под 30,20 м н. в. се очерта горната част на каменно съоръжение от андезитен туф – вероятно нимфеумът. Северната му стена е с дължина от 3,05 м, а от югозападната е разкрит участък с дължина 1,50 м. Откриването на тези археологически структури около и под кота 30,00 м н. в. станаха възможни поради ниските нива на подпочвените води.

4. Започна проучване в зоната между античния каптаж и басейна върху и на юг в посока турската баня в кв. -С/7.

Открити са ранни антични монети на Аполония (V в. пр. н.е), Месамбрия (IV в. пр. н.е.) и се наблюдава рязко увеличаване на броя на тракийските – общо 10 монети на Кавар, Котис и Реметалк. Запазва се относителният дял на римските монети, но намалява броят на тези от IV в. (последните доминираха като количество до 2022 г.). Завишен е броят на ранновизантийските монети V – VI в., но изцяло липсват такива от VII – IX в.. Голям е броят на средновековни монети, особено от XI – XIII в., с доминация на 40-те години на XIII в. и два броя от XIV в. Намерени са и девет печата, от които всички от XI в. и отново един на границата XI – XII в.

Сред керамичния материал нов момент е откриването на теракоти. Открива се фирнисова, доминиращо количество римска (включително и много луксозна) и ранновизантийска керамика, спо-

радични фрагменти старобългарска, както и голямо количество от XI – XIII в., представена от фрагменти със златиста ангоба, битова, белоглинена, тип Зевксип, сграфито и селадон, с наситеност от втора половина на XII до средата на XIII в.

Открити са и фрагментиран посветителски надпис, както и стенописни фрагменти.

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE NORTHEASTERN CORNER OF THE ROMAN AND EARLY BYZANTINE BATH AND THE NORTH WALL OF THE *AQUAE CALIDAE* THERMAL COMPLEX

Dimcho Momchilov, Miroslav Klasnakov

Summary

In 2023, the archaeological excavations of *Aquae Calidae* continued in the northeastern interior of the early Byzantine bath (fig. 1). The following features and layers were explored.

1. Medieval structures (11th – 13th c.). On both sides along the northern arm of the early Byzantine bath, in the west direction, grid squares -C/14 to -D/-E/14, at 32.00 – 34.00 masl, a layer with medieval structures (dwellings, necropolis, and a church) was exacavted. Dwelling No. 1 is dated to the end of the 12th – beginning of the 13th c. (fig. 2). Between squares -C/124 and -A/14, remains of a medieval single-nave church were found.

At similar levels, the following have been studied:

- in 2022 – dwellings from the 12th – 13th c. in squares -A/15 and -A/16;

- in 2020 – 2021 – the entrance to the medieval bath in the northeastern *apoditerium*, the remains of a medieval basin in it, and the northern parts of the three drains.

- in 2018 – 2019, medieval layer east of the eastern sector of the early Byzantine bath, dated to the 11th – 13th c.

2. Early Byzantine structures from the second quarter of the 4th – 6th c:

- northern arm of the early Byzantine bath, traced in a western direction with length of 23m in grid squares -C/14 to -D/-E/14. Two pilasters in squares A/-A/14, were newly found.

- two newly discovered shafts in squares -A/9 and -A/10/11, connected to each other by a ceramic pipe conduit, in front of which there is a roughly dug channel in square -A/9/10.

3. Structures from antiquity (fig. 3):

- an ancient drain, uncovered in the northwest direction to square -B/13.

- basin on the antique water catchment. The survey in squares -B/9/10 started in 2022 was extended to square -C/10/11 in the northern direction. The eastern brick-built face of the ancient basin was partially exposed (fig. 4).

- bipartite hypocaust space in squares A/-A/8/9/10 at 30.28 masl. To the west of it, other early structures began to be emerge at levels below 30.00 masl and a roughly dug drain filled with construction rubble. At a later stage, the pipes from the northern part of the hypocaust room were dismantled and it was reused as its western part was cut for the drain and a ceramic pipeline conduit to be laid.

- a large negative structure below a level of 30.00 masl in square -A/11/12 (fig. 5). It was positioned below the level of the altar of the nymphs (discovered in 2022) with a dedicatory inscription, from the end of the 1st – beginning of the 2nd c. Roman pottery, small finds, and a marble fragment of another dedicatory inscription were found there as well. North of the structure, next to the location of the altar of the nymphs, a mortar pedestal was uncovered. In squares -A/-B/12 below the level of 30.20 masl, the upper part of a stone structure of andesitic tuff was outlined.

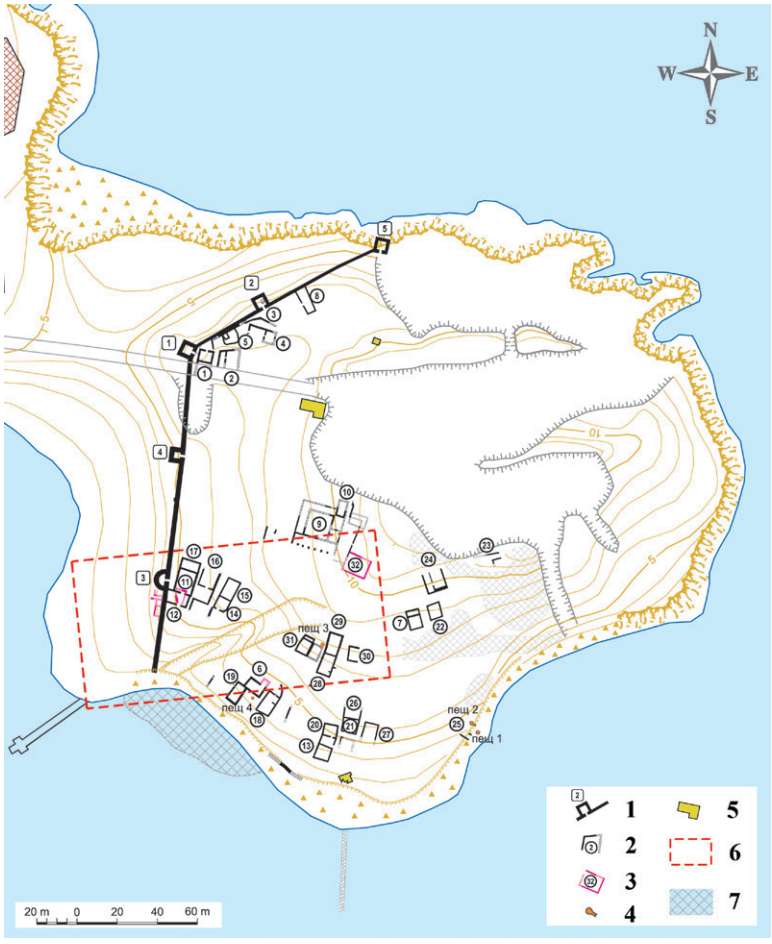
The small finds include Thracian coins, coins from the 4th c. AD, and a large number of medieval ones, especially from the 11th – 13th c. Seals from the 11th c. were also found.

Various pottery fragments from various periods were found, fragmented dedicatory inscription, and pieces of murals as well.

Dimcho Momchiov, Burgas University "Prof. Dr Asen Zlatarov", d.momchilov@abv.bg
Miroslav Klasnakov, Regional Museum of History – Burgas, miro_klasnakov@abv.bg

№ 72. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ПОЛУОСТРОВ ХРИСОСОТИРА ДО ЧЕРНОМОРЕЦ

Иван Христов

Обр. 1. План на разкритите структури на полуостров Хрисосотира (2013 – 2023 г.). Легенда: 1 – крепостна стена с кула; 2 – антична сграда; 3 – сграда, проучвана през 2023 г.; 4 – пещ; 5 – съвременна сграда; 6 – зона на проучванията през 2023 г.; 7 – подводни структури от V – VII в.

Fig. 1. Layout of the structures unearthed at the Chrysosotira Peninsula (2013 – 2023). Key: 1 – curtain wall with tower; 2 – ancient building; 3 – building excavated in 2023; 4 – kiln; 5 – modern building; 6 – zone of the excavations in 2023; 7 – underwater structures from the 5th – 7th c.

Десетият археологически сезон на обекта беше проведен в рамките на проект „Полуостров Хрисосотира през архаичната, класическа и елинистическа епоха (VI – I в. пр. Хр.)“, финансиран от Министерство на културата и Национален исторически музей. Научен консултант на проучванията беше доц. д-р К. Панайотова (НАИМ – БАН).

Поставените задачи за реализирането на проекта бяха:

1. Проучване на пластове от VI – I в. пр. Хр. под подовите нива на късноантични структури, в южния сектор на обекта.

2. Разкопки пред западната крепостна стена с цел проследяване обхвата на древногръцките поселения в посока най-тихата част на залива до полуострова.

3. Довършване на проучването на късноантични структури в посочения сектор.

Разкопките протекоха през октомври и ноември 2023 г. Проучени бяха седем сондажа с обща площ 356 кв. м. Тяхното ситуиране беше съобразено с малкото останали свободни зони за проучване, предвид наличието на частни имоти и района на старата кариера за добив на камък (обр. 1).

При сондажи № 75 и 76, ситуирани във вътрешността на голяма триделна късноантична сграда до полукръглата кула на западната крепостна стена, бяха проучени структури, открити под късноантичните подови нива. В посочената зона се разшири разчистването на основите на елинистическа постройка, от която през 2018 г. беше разкрито хранилище, вкопано в стерилен пласт (Христов 2019, 38 – 44). Основно в сондаж № 75 беше разчистен масивен зид с широчина 0,80 м, изцяло вкопан в пласт с находки от късноелинистическа епоха: коринтски тип солени и калиптери, фрагменти от местни керамични съдове, изработени на ръка, олинтски тип каменна мелница. Запазените на места части от същия зид в съседния сондаж № 76 позволяват да определим площта на постройката приблизително на 40 кв. м.

Пред лицето на западната крепостна стена и в съседство със сондаж № 75 беше проучен нов сондаж (№ 77), в чиито предели бяха открити основите на два зида, пресечени от изграждането на късноантичната крепостна стена. Зидовете са изградени от ломени камъни на калова спойка и са ориентирани изток – запад. Между тях е оставен незастроен пасаж с ширина 1,20 м. Тези зидове са с

ширина 0,90 м и на места при тях са запазени до два реда лицеви камъни. Северно и западно от основите на двата зида са открити множество фрагменти от солени коринтски тип и калиптери лаконски тип. Пластът се датира със силно корозирала бронзова монета от III – II в. пр. Хр. В южната част на сондажа се развива двуделна постройка, чиито помещения са разделени от зид на калова спойка с ширина едва 0,55 м. Сградата е с правоъгълен план и дължина 9 м (север – юг). При разширение на сондаж № 77 на юг и запад се установи, че пред фронта на късноантичната крепостна стена са се развивали две отделни двуделни сгради (обр. 2). Вероятно техният брой извън пределите на разкопаното място е много по-голям. Новооткритите структури са предпоставка да се търси развитието на предримското селище на полуостров Хрисосотира доста значително по-западно от късноантичната крепостна стена, в непосредствена близост до старата брегова ивица.

Обр. 2. Разкрити основи на сгради от III – II в. пр. Хр. в сондаж № 77

Fig. 2. Uncovered foundations of buildings from the 3rd – 2nd c. BC in trench No. 77

Обр. 3. Питоси от различни исторически епохи в пределите на сграда № 32

Fig. 3. Pithoi from different historical eras within the boundaries of building No. 32

При окончателното проучване на сондаж № 80, разположен югоизточно от т. нар. късноантичен преториум, беше открито голямо количество керамичен материал, датиран най-общо в предримската епоха (коринтски тип покривна керамика; битова керамика, работена на колело, дъна и дръжки на амфори). Интерес предизвиква печат върху дръжка на амфора от остров Родос, върху който се чете името на епонима Астюмедес (Ἀστυμήδης II). Датира се в период Va по хронологията на Ж. Финкелщайн – 144 г. пр. Хр. (Finkielsztejn 2001, 195, tabl. 21). Изброените ранни материали са събрани от рохкав, сив на цвят пласт, без наличие на обособени структури. В периферията на сондаж № 82 през 2016 г. беше проучено хранилище от елинистическата епоха.

Както бе споменато, през есента на 2023 г. беше довършено проучването на късноантични структури в посочения сектор. Окончателно беше разкопана северната периферия на късноантична постройка № 6, разположена в южния сектор на обекта, характерен със сравнително добре съхранените жилищни и стопански структури от края на VI и началото на VII в. В сондаж № 78 беше разкрито правоъгълно уширение на спомената сграда, с дължина на североизток 3 м и ширина 4 м. В новия участък, под рухналата опожарена покривна конструкция беше открита колективна монетна находка от 26 бронзови късноантични монети. Тя се състои се от 12 фолиса, седем половин фолиса и седем деканумии. Най-късните монети от находката са фолиси на император Ираклий.

Другата сграда, отчасти регистрирана през 2016 г. и с номерация по реда на разкриване 32, беше разкопана в пределите на три нови сондажа (№ 79, 80 и 81), в най-северната част на сектора. Планът на постройката е правоъгълен и обхваща площ от 50 кв м. Зидовете са на калова спойка, с ширина 0,80 м. В северозападната част са унищожени от съвременно строителство. В профилите отчетливо се наблюдава традиционна за Хрисосотира ситуация на рухнала покривна конструкция. До южния зид на постройката са били вкопани два питоса (обр. 3). Първият, който е с максимален диаметър 0,69

м и височина 0,50 м, е без дъно и умишлено поставен в по-стар и частично разтрошен питос, но със запазена долна част и дъно. Около тази ситуация са събрани множество фрагменти от керамични съдове, в това число и такива от Средновековието. Датировката на керамичния материал (купи и гърнета), част от който е с жълта глазура, попада в края на XIII – началото на XIV в. Това обяснява и монтирането в основите на късноантичен питос на друг по-малък. През Средновековието сграда № 32 е преизползвана вероятно за жилищни нужди. Това е първото установено по-сериозно присъствие на полуостров Хрисосотира за епохата, като изключим повсеместно откриваната средновековна керамика. По принцип сграфитото с жълта монохромна глазура е най-характерния тип трапезна керамика по Черноморското крайбрежие и се среща във всички селища (Манолова-Войкова 2023, 238; 280). На юг от Хемус точни аналогии и паралели на находки от Хрисосотира има в Ахтопол, Урдовиза и Созопол (за жалост и при трите селища нямат сигурен контекст), както и сред най-късните находки от Палеокастро в Поморие и Акве Калиде, които според общата хронология на обектите могат да се отнесат към края на XIII в. На север от Стара планина сграфитото с жълта монохромна глазура доминира в пластовете от края на XIII и XIV в. – във Варна, Кастрици и Калиакра. Вторият питос е с височина 1,20 м и е запазен *in situ* в ъгъла на постройката. Късноантичното обитаване на сграда № 32 се датира с фолис на император Фока.

Проведените проучвания през 2023 г. безспорно са принос към изясняване цялостната планировка на укрепеното селище и проследяване най-ранната му история, която започва през VI в. пр. Хр. и продължава до началото на I в. пр. Хр.

Литература

Манолова-Войкова 2023: М. Манолова-Войкова. Византийска керамика от Българското Черноморско крайбрежие (VIII-XIV в. сл. Хр.). Варна 2023.

Христов 2019: И. Христов. Χρυσοσωτήρα. Ранновизантийска крепост на полуостров Хрисосотира при град Черноморец V–V век, 3, София, 2019.

Finikielsztejn 2001: G. Finikielsztejn. Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. environ (British Archaeological Reports International Series, 990). Oxford, 2001.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON THE *CHRYSOSOTIRA* PENINSULA NEAR CHERNOMORETS

Ivan Hristov

Summary

The tenth archaeological campaign at the site was conducted within the framework of the project 'The *Chysostira* Peninsula in the Archaic, Classical and Hellenistic eras (6th – 1st c. B.C.) funded by the Ministry of Culture and the National Museum of History. The digs took place in October and November, in seven trenches a total area of 356 m^2 (fig. 1).

In trenches Nos 75 and 76 located inside a large three-partite late antique building, next to the semi-circular tower of the western fortress wall, structures were discovered below the late antique floor. In this area, the unearthing of the foundations of a Hellenistic building was expanded, where in 2018 a storage installation was discovered, dug into a sterile layer. A massive wall was cleared, 0.80 m wide and entirely dug into a layer with finds from the late Hellenistic period: Corinthian type roof tiles, fragments of local, mostly hand-built ceramic vessels, and Olynthian type quern. The sections of the wall preserved in places in the neighbouring trench No. 76 allow determining the area of the building at approximately 40 m^2.

In front of the western fortress wall and adjacent to trench No. 75, a new trench No. 77 was explored, within the boundaries of which the foundations of two residential buildings were uncovered, with numerous fragments of Corinthian-type and Laconian-type roof tiles, generally dated to the 3rd – 2nd c. BC (fig. 2). It is likely that the number of early buildings in the unexplored area is much greater. The newly discovered structures indicate that the area of the pre-Roman settlement on *Chrysosotira* should be sought westwards from the late antique fortress wall and in close proximity to the old coastline.

In 2023, the survey of late antique structures in the sector was completed. The northern periphery of late antique building No. 6 located in the southern sector of the site, characterized by relatively well-preserved residential and economic structures from the end of the 6th and the beginning of the 7th c., was finally excavated.

A building partially recorded in 2016 and designated as 32, was registered within three new trenches (Nos 79 – 81) in the northernmost part of the sector. The layout of the building is rectangular and covers an area of 50 m^2. The mud-bound walls are 0.80 m wide. The cross-sections clearly show a situation of a collapsed roof structure, traditional for *Chrysosotira*. Two *pithoi* were unearthed at the southern wall of the building (fig. 3). The first one, which has a maxi-

mum diameter of 0.69 m and a height of 0.50 m lacks its bottom and has been deliberately placed in an older, partially broken *pithos* with its lower part and bottom preserved. Numerous fragments of ceramic vessels, including those from the Middle Ages, were collected around the *pithos*. The ceramic material (bowls and pots), part of which yellow glazed, refers to the end of the 13th – beginning of the 14th c. This also explains the installation of another, smaller *pithos* into a late antique one. During the Middle Ages, building No. 32 was reused, probably for residential purposes. This is the first significant presence on the *Chrysosotira* Peninsula for the period, apart from the ubiquitous medieval pottery.

Ivan Hristov, National Museum of History, ivchristov70@abv.bg

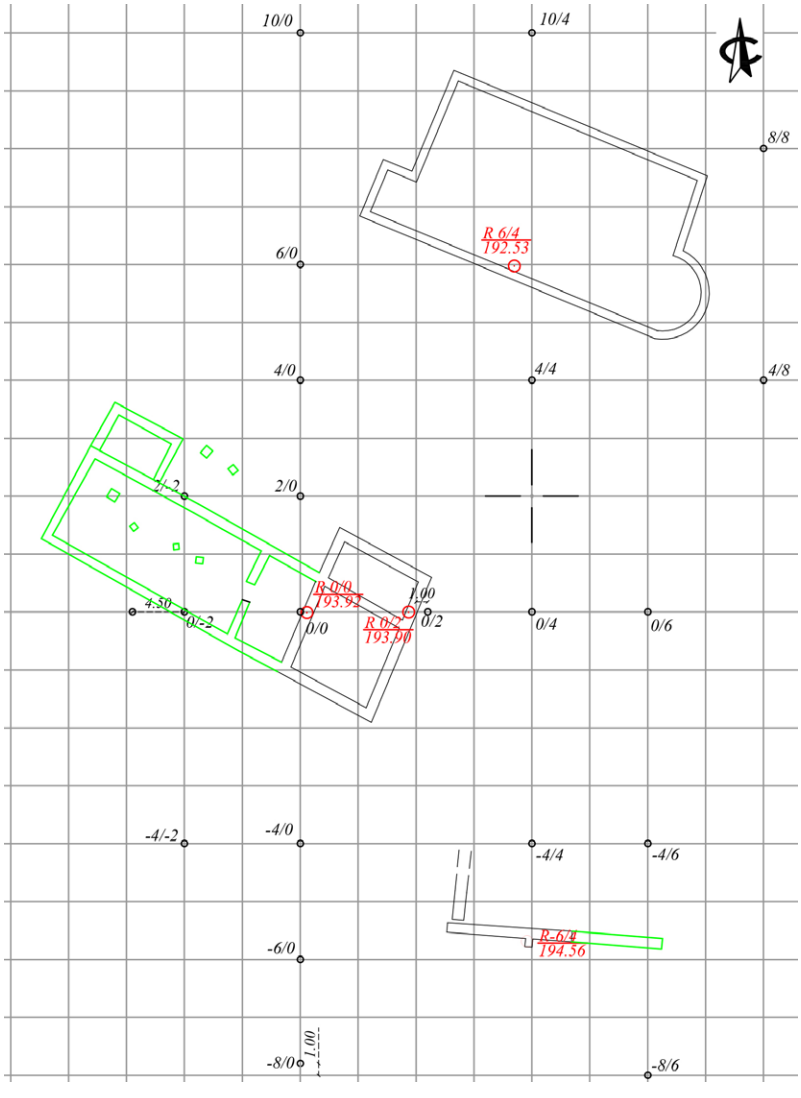
НЕУКРЕПЕНИ СЕЛИЩА И ПЪТНА МРЕЖА

№ 73. ВИЛА И СЕЛИЩЕ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. СУХАЧЕ, ОБЩ. ЧЕРВЕН БРЯГ

Венета Ханджийска, Веселин Хаджиангелов

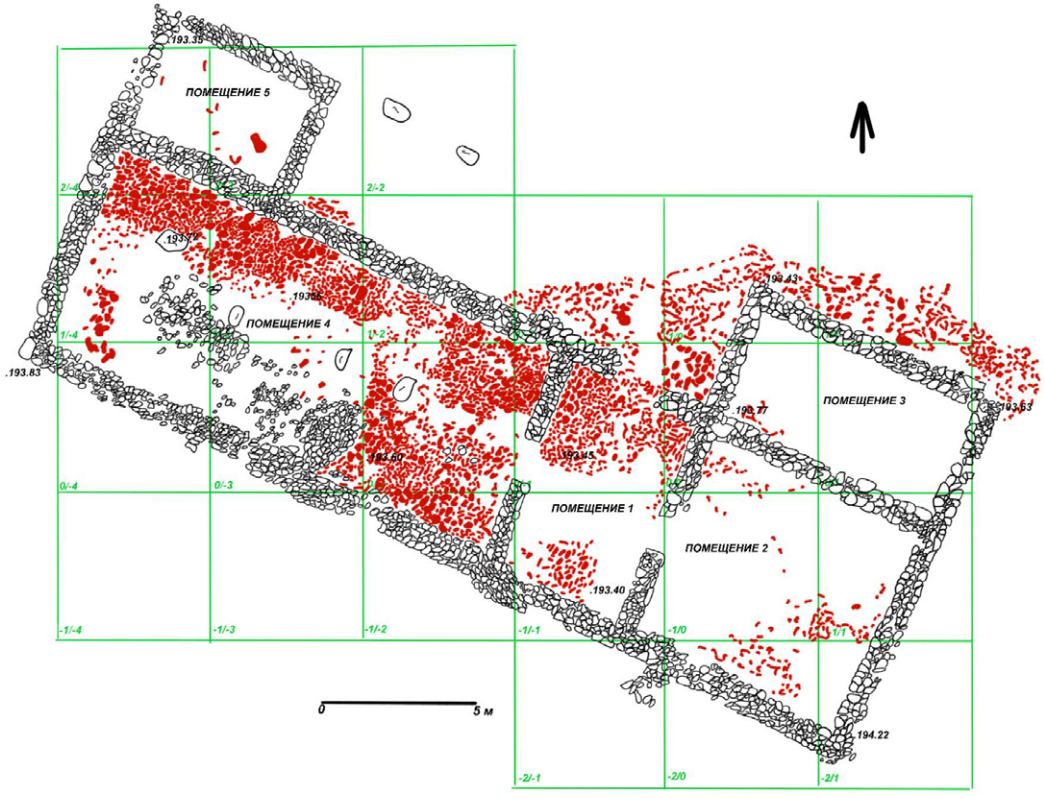
Редовното археологическо проучване се проведе през септември 2023 г., с осигурено финансиране от Министерство на културата, от вътрешноуниверситетски проект на УниБИТ и със средства от Община Червен бряг. Работата беше съсредоточена върху сектор „Вила – юг“ и проучването на сгради № 1 и 2 (обр. 1).

В обхвата на сграда № 1 продължи проследяването на т. нар. дълъг зид, като бяха разкрити още 10 м в източна посока. Потвърди се наблюдението, че той е вкопан плитко (до 0,25 м дълбочина), основата и цокълът му са изградени от средни по размер валчести и ломени камъни – варовик, със спойка от глина. Запазени са един до два реда камъни от суперструкцията, на кота 194,69 м н. в. Регистрирано е и прекъсване, оформящо вход с ширина 1,10 м. На този етап е труд-

Обр. 1. Общ план на сектор „Вила – юг“ с разкритите през 2023 г. участъци (в зелено)

Fig. 1. General layout of the Villa – South sector with the sections unearthed in 2023 (in green)

Обр. 2. План на сграда № 2

Fig. 2. Layout of building No. 2

но да се потвърди, че разкритата структура е част от сграда. Възможно е в случая да става въпрос за ограден зид. Южно от него, след изчерпване на пласт с висока концентрация на керамика, се достигна до ниво от дребен чакъл – настилка (на ниво с кота 194,56 м н. в.), която е регистрирана и през 2021 г. Първоначалните данни (от 2019 г. и 2021 г.) за т. нар. сграда № 1 сочат към датиране в рамките на IV в. Откритият в пласта върху настилката керамичен материал през настоящия сезон обаче датира натрупването му и съответно настилката в III в. и то първата половина на века. Прави впечатление, че фрагментите са сравнително големи, с остри ломове, което предполага, че са депонирани/счупени в непосредствена близост. Сред тях преобладават червенолаковите трапезни съдове – паници, купи, чаши, блюда, подноси, по-малко са кухненските гърнета. Срещат се и фрагменти от бракувани при изпичане съдове. Всичко това определя описания контекст като синхронен на сектора с пещите, разположен на около 300 м югоизточно, и предполага, че в непосредствена близост до т. нар. сграда № 1 също е съществувала производствена зона през III в.

През 2023 г. продължи разкриването на сграда № 2 в северозападна посока. След отнемането на три сравнително тънки механични пласта непосредствено под орницата се достигнаха деструкциите на сградата. Установи се, че помещение 4, регистрирано през 2022 г., е доста голямо, като беше достигнат северозападният му затварящ зид. То е с размери 6,5 м (СИ – ЮЗ) × 18,10 м (ЮИ – СЗ). В цялата северна половина на помещението, както и при югозападния ъгъл, беше разкрит падналият на място керемиден покрив, на кота 193,45 м н. в. Впечатление правят четири каменни стъпки за дървени стълбове, разположени по надлъжно по средата на помещението и на относително равно отстояние една от друга. Те потвърждават идеята за двускатен надлъжен покрив на сграда 2 (обр. 2, 3).

В северозападния край на сградата се разкриха останките от още едно помещение – 5. При работа в квадрати 2/-3 и 2/-4 се откриха нови зидове в северна посока, разположени перпендикулярно на надлъжния северен зид и затварящи помещение 5. То е огледално на помещение 3, но с по-малки размери – 3,40 м (СИ – ЮЗ) × 5,50 м (ЮИ – СЗ). Помещението е запълнено с деструкции от камъни и керемиди от покрив, разпръснати равномерно в цялата площ.

С цел изясняване на дълбочината и вида на подовите нива, в разкритите през миналите години помещения бяха направени контролни сондажи. Те са разположени на възлови за конструкцията на сграда № 2 места.

Сондаж 1 в помещение 4 се оказа най-информативен. Там е констатирано хлътване на падналия покрив и по-ниско разположено подово ниво на 193,57 м н. в. Подовото ниво е маркирано от горял пласт с множество въглени и дребни камъчета, останали от дървената конструкция на покрива. От най-ниската му точка в южна и северна посока покривът се е струпал под наклон към северния и южния зид. Хипотеза за помещение 1 е, че комуникацията е ставала през вход от северната страна, от който има достъп към помещения 2 и 4. При входовете на помещения 2 и 4 са изградени каменни прагове.

Обр. 3. Сграда № 2

Fig. 3. Building No. 2

Пространството между помещения 3 и 5 е запълнено с равномерно разположени паднали керемиди на ниво 193,50 м н. в. Вероятно става въпрос за открит на север навес, подпрян от дървени колони. За това свидетелстват две каменни стъпки, разкрити при проучването в кв. 2/-2 (обр. 2, 3).

Керамичният материал, открит в сондажите под деструкциите от покрива, е сравнително малко и силно фрагментиран. Преобладават частите от тара, включително гребенчати амфори, има единични гърнета, стомни, един амфориск със зелена глазура. Сред находките обичайно преобладават монетите, сред които и колективна находка от 10 монети. Тя е открита непосредствено отвън, до западния зид на сграда № 2. По някои от монетите има следи от горене, което ги свързва с времето на напускане на сградата, която е пострадала при пожар, както е видно от сондаж 5, в който е регистриран пласт с въглени. Преобладаващата част от монетите са от втората половина на IV в. Колективната находка включва монети на императорите Валентиниан I (364 – 375), Валент (364 – 378), Грациан (375 – 383) и Теодосий I (379 – 395). Идентифицирани са монетарници в Тесалоника и Сисция[1]. Изключение е сребърен денар на император Александър Север (221 – 235), който е открит в орницата, извън ясен контекст, но отново потвърждава присъствие през първата половина на III в.

Резултатите от археологическите проучвания през 2023 г. потвърдиха хипотезата за функционирането на сграда № 2 през IV в., като на този етап времето на изоставянето (разрушаване?) ѝ може да се отнесе най-рано в началото на 80-те години на века. Нейните размери и планова схема я определят като стопанска постройка, която е синхронна с жилищната сграда.

Новите данни свързват т. нар. сграда № 1 с по-ранния период на обитаване на обекта, през първата половина на III в., и предполагат съществуването на още една зона за производство на керамика.

ROMAN PERIOD *VILLA* AND SETTLEMENT IN THE LAND OF SUHACHE VILLAGE, CHERVEN BRYAG MUNICIPALITY

Veneta Handzhiyska, Veselin Hadzhiangelov

Summary

In 2023, the excavations were carried out in the *Villa* – South sector where the survey of buildings 1 and 2 continued (fig. 1). At building 1, a section of another 10 m of the long wall was uncovered eastwards. An entrance in the wall, 1.10 m wide, was also unearthed. At this stage, it is difficult to confirm that the unearthed structure is part of a building, since it is possible that it is a fencing wall. South of it, a level of fine gravel was reached – a pavement, which was also registered in 2021. The ceramic material discovered in the layer on the pavement dates its accumulation in the first half of the 3rd c. These were mostly fragments of red slip tableware – bowls, cups, plates, trays, and fewer kitchen pots sherds. There were also fragments of vessels broken during firing. All this determines the described context as synchronous

[1] Монетният материал е определен от д-р М. Дойчинова (РИМ – София).

with the sector with the kilns, located about 300 m to the southeast, and suggests that in the immediate vicinity of the so-called building 1 there was also a production area in the 3rd c.

The survey of building 2 in 2023 in the northwest direction continued (figs 2, 3). Room 4, which is large in size, was fully revealed. Inside it there are four stone steps for wooden pillars, spaced lengthwise down the middle at relatively equal distances from each other. They probably supported the roof structure of building 2. Almost the entire remains of the roof were found collapsed *in situ*. The floor level was marked by a burnt layer with numerous charcoal and small pebbles. At the northwestern end of the building, the remains of room 5 were revealed, which is mirrored the position of room 3, but was smaller in size. Between these two rooms apparently there was a shed open to the north.

The resultsof our survey at building 2 confirmed the hypothesis of its functioning in the 4th c., and at this stage the time of its abandonment or destruction can be referred to the beginning of the AD 380s. Its dimensions and layout define it as an outbuilding that was contemporaneous to the residential building.

Veneta Handzhiyska, Regional Museum of History – Sofia, venetta@mail.bg
Veselin Hadzhiangelov, Museum of History – Samokov, vhajiangelov@yahoo.com

№ 74. НОВООТКРИТА РИМСКА КРАЙПЪТНА СТАНЦИЯ ЮЖНО ОТ КАСТЕЛА СОСТРА, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ЛОМЕЦ, ТРОЯНСКО

Иван Христов

Обр. 1. Следи от археологически структури, видими на терена, поради задържането на влага в почвата над тях (снимка от дрон)

Fig. 1. Cropmarks of archaeological features visible on the surface due to the retention of moisture in the soil above them (drone photo)

През март и април 2023 г. бяха проведени спасителни археологически проучвания в обработваем земеделски участък (терени с идентификатори 44241.180.7, 44241.180.8, 44241.180.9 и 44241.180.10 от кадастралната карта), разположен на 400 м южно от кастела Состра на пътя Ескус – Филипополис. Участъкът попада във втора охранителна зона на кастела Состра, съгласно протокол на комисия на МК за определяне на режим и граници на археологически обект кастел Состра (от 19.07.2007 г.). Научен консултант на проучванията беше проф. д-р С. Торбатов (НАИМ – БАН).

Изследванията протекоха чрез анализ на резултатите от въздушни снимки, последвали теренни наблюдения и археологически разкопки.

В южната периферия на земеделския участък бяха документирани деструкции от антични сгради (ломени камъни, строителна керамика, цели и фрагментирани тръби от стенен хипокауст), видими на терена след сезонната обработка на земята. Открити бяха и няколко фрагмента от керамични съдове с датировка най-общо в III в. Общата площ, върху която се откриваха следите от постройки, заедно с множество иманярски изкопи, беше около 1 дка. Постройките, които вероятно са част от единен комплекс, са ориентирани югоизток – северозапад.

Този комплекс се забелязваше много добре при заснемането на обекта от въздух, при наличието на обилна влага на терена, след стопяването на снега в началото на 2023 г. Налични бяха т. нар.

cropmarks, свързани със задържането на повече влага върху зидове и други структури (обр. 1). Тези следи бяха важен индикатор за наличието на археологически останки под повърхността. Забелязано беше голямо правоъгълно петно, открояващо се в обработваемата нива. То е разположено между кастела Состра и раннохристиянската базилика в м. Гергюва черква. Георефернираните снимки показаха пълно припокриване с геодезичните измервания на зони с концентрация на строителна керамика и деструкции от антични зидове.

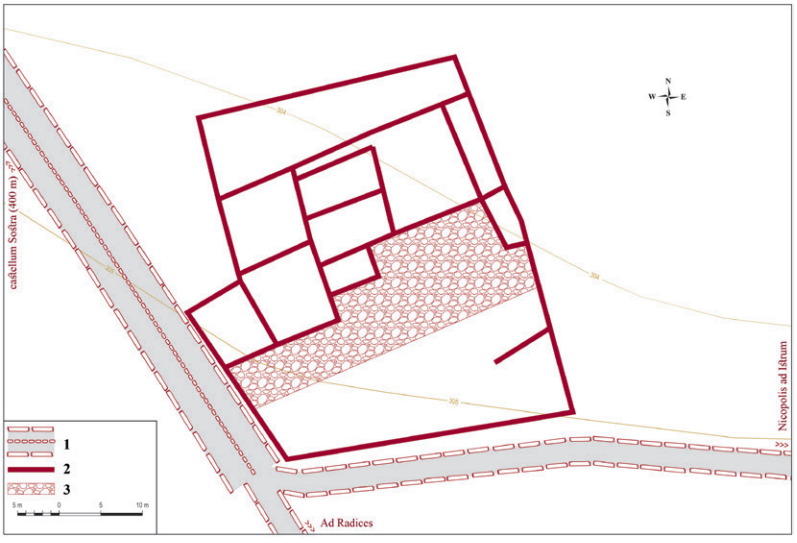
Последвалите разкопки протекоха в рамките на 16 сондажа, на обща площ 290 кв. м (обр. 2).

Обр. 2. Разположение на сондажите

Fig. 2. Positioning of the trenches

Беше открит голям комплекс състоящ се от най-малко девет свързани помежду си помещения, заемащи площ от около 2 дка (обр. 3). Зидовете на тези помещения бяха документирани в сондажите като субструкция от речни камъни на калова спойка с ширина от 0,60 до 0,80 м. Едно помещение, разкрито в сондаж № 1, е имало суперструкция от камъни, които са споени с хоросан и редове тухли. При останалите помещения се забелязваше отлагането на обилно количество кирпич, който вероятно е бил използван в суперструкцията на градежите. От южната страна на основните помещения е имало открит двор, застлан с настилка от речни камъни. От югоизточна и южна страна на проучвания обект беше документиран ограден зид, който продължава извън заложените сондажи и очевидно затваря много по-голямо непроучено пространство.

Обр. 3. План на обекта: 1 – римски път; 2 – трасе на зид от сграда; 3 – каменна настилка

Fig. 3. Layout of the site: 1 – Roman road; 2 – route of a wall of a building; 3 – stone pavement

Навсякъде се забелязваше почти еднаква стратиграфска ситуация на пластове с дебелина до 0,50 м. След пласт от 0,20 – 0,30 м орница следваше тънък пласт, в който се откриваше фрагментирана строителна керамика, кирпичи и фрагменти от керамични съдове.

Бяха открити 14 бронзови монети, датирани между началото на II и средата на III в. Прави впечатление откриването на дребни номинали на Филипополската монетарница. Най-ранната монета е сестерция на император Траян. Следват монети с лика на император Антонин Пий. Най-късната монета е с лика на императрица Юлия Мамея, отсечена в Деултум през 235 г. Установените форми керамични съдове включват амфори, кани, подноси с релефна украса, паници.

Бяха открити фрагменти от стъклени съдове, както и фрагменти от прозоречно стъкло. Покривната керамика беше представена от фрагменти от характерни за епохата тегули и имбрици.

Западно от предполагаемия крайпътен комплекс бяха регистрирани следи от настилката на римския път, който преминава пред източната крепостна стена на кастела Состра, в посока раннохристиянската базилика в м. Гергюва черква. Картиран беше участък с дължина 1 км. След поред-

ното изораване в пръстта са останали големи каменни блокове от банкета и дребни речни камъни от пълнежа на настилката. При по-запазените участъци се забелязва ситуация, идентична с тази от непокътната настилка на римския път пред кастела. Трасето на пътя е с ширина 6,5 м. То беше проучено в разширение на сондаж № 13 до северозападния ъгъл на обекта. Тук направлението на пътя е север – юг. С подобна ширина са запазените участъци от римския път по направлението Сострa – Ад Радицес – Монтемно (Христов 2020, 132 – 141).

Към най-близките обекти до зоната на разкопките през 2023 г. следва да отбележим силно обезличена надгробна могила, която е част от некропол от още три могили, основи на римски мавзолей, проучвани от Г. Китов през 70 –те години на XX в. (Китов 2003, 72 – 78).

Що се отнася до характера на разкритата сграда южно от кастела Сострa, то категорично трябва да се интерпретира като таберна (*taberna*), която за разлика от преториума (*praetorium*) не е блестяла с лукс за гостите си, но определено е била свързани с обслужване трафика по римския път. Епиграфски терминът е засвидетелстван в четири надписа от 61 г. сл. Хр. Те са открити в провинция Тракия, при с. Михилци, гр. Ихтиман, с. Белозем и с. Бучино (Торбатов 2004, 81 – 82). В надпис от времето на Марк Аврелий (175 г. до 27 ноември 176 г.), открит при станция Виамата (землище на с. Михилци), вместо таберни и преториуми се споменава изрично, че владетелят „възстановява из основи рухналите от старост стабули (*stabula*)". Под стабули трябва да разбираме крайпътни странoприемници за всички категории пътници (Торбатов 2004, 82).

Разкритата крайпътна станция в околностите на кастела се явява втората по рода си след проучването на северната половина на преториума, разположен на 200 м североизточно от кастела Сострa (Христов 2015). Нейните размери подсказват, че вероятно тя е и основната такава, отбелязана върху Певтингеровата карта. Нейното изграждане започва вероятно синхронно с това на разположения в съседство военен лагер на Втора матиакска кохорта около 145 г. Унищожена е в средата на III в. от готите, заедно с много други крайпътни обекти на пътя Ескус – Филипополис.

Литература

Китов 2003: Г. Китов. Некрополите на Сострa. – В: Сострa, 1. Проучване на римска крайпътна станция и кастел на пътя Ескус – Филипополис. Велико Търново, 2003, 72 – 78.

Торбатов 2004: С. Торбатов. Пътна мрежа в Тракия и Мизия (I – III в.). – В: Р. Иванов (ред.). Археология на българските земи. Том I. София, 2004, 76 – 95

Христов 2015: Ив. Христов. Praetorium Sostra. Проучване на римската крайпътна станция Сострa на пътя Ескус – Филипополис II – III век. София, 2015.

Христов 2020: Ив. Христов. Крайпътно светилище с милиарна колона от времето на император Филип I Араб до трасето на античния път Ескус – Филипополис до кастела Сострa. – Известия на Националния исторически музей, 33, 132 – 163.

NEWLY DISCOVERED ROMAN ROAD STATION SOUTH OF THE *SOSTRA CASTELLUM*, LAND OF LOMETS VILLAGE, TROYAN MUNICIPALITY

Ivan Hristov

Summary

In March and April 2023, rescue archaeological investigations were carried out in an arable agricultural plot located 400 m south of *castellum Sostra* on the *Oescus – Philippopolis* road. Prof. Dr. S. Torbatov (NAIM – BAS) was the consultant of the investigation. The research was carried out by analyzing aerial photographs, followed by field surveys and archaeological excavations.

In the southern periphery of the plot, debris of ancient buildings (quarry stones, architectural ceramics, and intact and fragmented wall hypocaust pipes) were recorded after ploughing of the soil. The buildings of the complex were southeast – northwest oriented.

This complex was clearly identified when photographing from the air because of the abundant moisture in the soil after snow melted in the early 2023. There were the so-called cropmarks related to the retention of moisture on walls and other subterranean structures (fig. 1). Subsequent excavations took place within 16 trenches in a total area of 290 m^2 (fig. 2).

A large complex was discovered consisting of at least nine interconnected rooms; they occupy an area of about 2 decares (fig. 3).

Almost identical stratigraphic situation was observed everywhere in the trenches, down to a depth of 0.50 m. After a layer of 0.20 – 0.30 m of topsoil, a thin layer followed, in which fragmented architectural ceramics, adobe and fragments of ceramic ware were found.

During the excavations, 14 bronze coins dated from the early 2nd to the mid-3rd c. were found. The earliest coin is a *sestertius* of Emperor Trajan. Next in time are the coins bearing the image of Emperor Antoninus Pius. The latest is a coin with Empress Julia Mamaea minted in *Deultum* in AD 235. The ceramic fragments identified amphorae, jugs, trays with relief decoration, bowls. Fragments of glassware were found, as well as fragments of window pane glass. The roofing ceramics was represented by fragments of the *tegulae* and *imbrices* typical of the period.

To the west of the supposed roadside complex, traces of the pavement of the Roman road were detected in front of the eastern fortress wall of *castellum Sostra*, leading to the early Christian basilica in the Gergyuva Tsarkva locality. As for the nature of the uncovered building south of the *castellum*, it is interpreted as a *taberna*, which, unlike the *praetorium*, did not provide luxury for its guests, but was definitely associated with serving the traffic on the Roman road. Epigraphically the term is attested in four inscriptions from AD 61, found in the province of Thrace, near the village of Mihiltsi, the town of Ihtiman, the villages of Belozem and Buchino. The dimensions of the excavated complex suggest that it was probably also the main building marked on the *Tabula Peutingeriana*. Its construction probably began simultaneously with that of the neighbouring fortified military camp of *Cohors II Mattiacorum* around AD 145. It was destroyed in the middle of the 3rd c. by the Goths along with many other roadside sites on the *Oescus – Philippopolis* road.

Ivan Hristov, National Museum of History, ivchristov70@abv.bg

№ 75. РИМСКИ И КЪСНОАНТИЧЕН ОБЕКТ В М. ПАРЧЕЛЪКА (СЕКТОР III), ЗЕМЛИЩЕ НА ЛЕВСКИ, ОБЛ. ПЛЕВЕН

Владимир Найденов, Мартин Дяков

Обектът е регистриран в АИС АКБ с картон № 0400070. Разположен е на 2,5 км югоизточно от гр. Левски, в близост до старото корито на р. Осъм, на надморска височина от 65 м (Шкорпилъ 1905, 479 – 480; Велков 1929, 373 – 374; Митова-Джонова 1979, 49, 108, обр. 56.3; Найденов, Дяков 2022; Найденов, Дяков 2023). Теренът е с лек наклон на юг. Попада в имот № 300008 в землището на гр. Левски, общ. Левски, обл. Плевен.

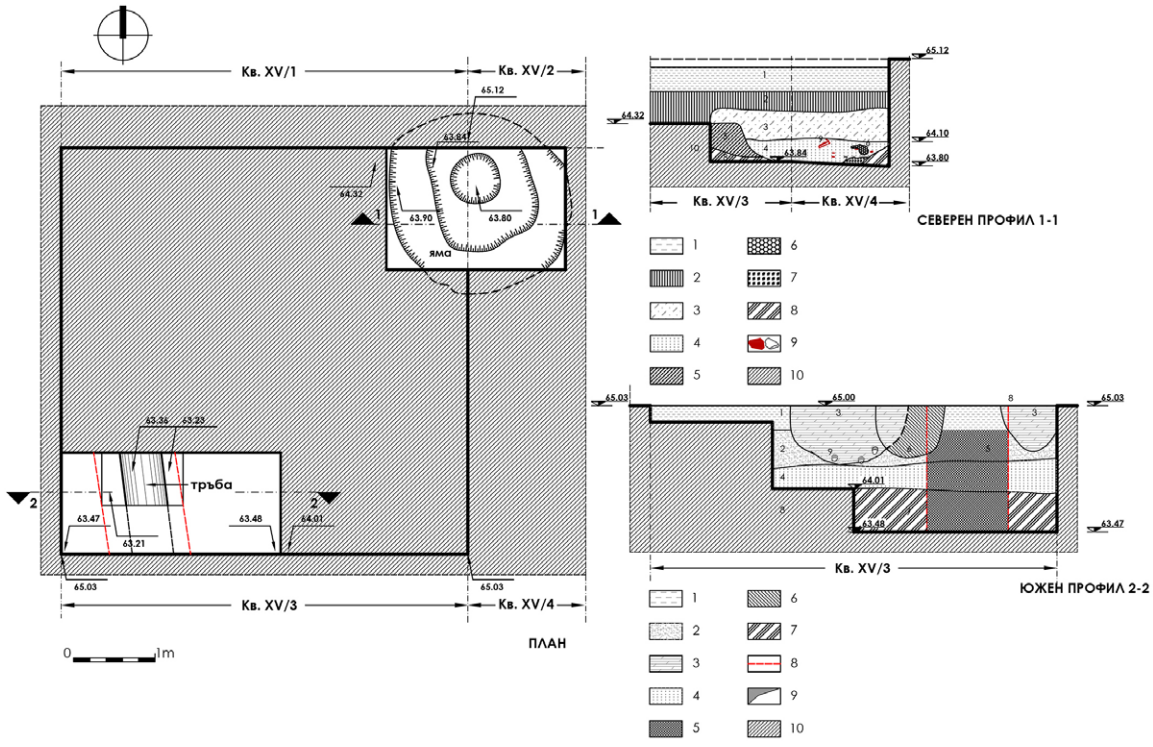
Обр. 1. План-квадратна мрежа на сектор III на обект в м. Парчелъка при гр. Левски

Fig. 1. Square grid of sector III of the site in Parchelaka locality, near Levski town

Проучването осъществи екип от РИМ – Плевен в състав: В. Найденов – научен ръководител, М. Дяков – заместник-ръководител, и Т. Кръстева. Графичната документация беше изготвена от арх. Е. Стефанова. Научен консултант на проучването беше проф. д-р С. Торбатов (НАИМ – БАН). Финансирането беше осигурено от бюджета на Община Левски и РИМ – Плевен. Проучването се проведе в периода 11.09. – 29.09.2023 г., в рамките на 15 работни дни.

На площ от около 100 дка на терена се наблюдава средна (на места висока) концентрация на фрагменти строителна и битова керамика от античния и късноантичния период.

Сектор III е разположен в обработваема земя, която по сведения на ползвателя през послед-

Обр. 2. Квадрант XV/кв. 3. Северен профил, легенда: 1 – орница; 2 – контактен пласт с керемиди и керамика; 3 – жълто-кафяв глинест пласт; 4 – сиво-жълт пласт с опалена глина и въгленчета; 5 – жълт глинест пласт; 6 – варовик, въгленчета; 7 – кирпич; 8 – стерил; 9 – фрагменти строителна и битова керамика; 10 – неразкрит участък. Южен профил, легенда: 1 – орница; 2 – сиво-кафяв пласт; 3 – риголван участък; 4 – сиво-жълт пласт; 5 – жълта трамбована глина; 6 – иманярска яма; 7 – стерил; 8 – предполагаема траншея на тръба; 9 – биотурбации; 10 – неразкрит участък

Fig. 2. Quadrant XV/grid square 3. Northern cross-section, key: 1 – arable land; 2 – contact layer with roof tiles and ceramics; 3 – yellow-brown clayey layer; 4 – grey-yellow layer with burnt clay and charcoals; 5 – yellow clayey layer; 6 – limestone, charcoals; 7 – adobe; 8 – sterile; 9 – fragments of architectural ceramics and pottery; 10 – not excavated section. Southern cross-section, key: 1 – arable land; 2 – grey-brown layer; 3 – ploughed zone; 4 – grey-yellow layer; 5 – yellow rammed clay; 6 – looters' pit; 7 – sterile; 8 – alleged pipe trench; 9 – bioturbations; 10 – not excavated section

Обр. 3. Структура 1 (яма) в Квадрант XV/кв. 3

Fig. 3. Feature 1 (pit) in Quadrant XV/grid square 3

ните няколко години не е била подлагана на дълбока оран. Заложена беше план-квадратна мрежа с шест квадрата с размери 5 × 5 м и два с размери 2,5 × 5 м, ориентирани по посоките на света (обр. 1). Повърхностният пласт (орница) беше отнет с машини на дълбочина до 0,50 м.

Квадрант III/кв. 2 и 4. В кв. 2 (северна половина) се достигна до кота 64,00 м н. в. (1,40 м от повърхността), а в кв. 4 до кота 64,51 м н. в. (0,85 м от повърхността). В двата квадрата не бяха разкрити трайни структури, а единствено средна до ниска концентрация на керамика.

Квадрант VI/кв. 2 и 4. Открива се ниска концентрация на керамика. На кота 64,45 м се попадна на съвременна тръба.

Квадрант VIII/кв. 3 (западна половина) и Квадрант XI/кв. 1 (северна половина). До кота 64,54 м се наблюдава висока концентрация на фрагменти от керемиди и битова керамика (висок процент амфори), с разнесен кирпич и варовикови частици. Достигната дълбочина – 1,40 м от повърхността (кота 63,95 м). В двата квадрата не бяха разкрити трайни структури, но на места личат следи от риголване (до 1,00 – 1,20 м). Находки: бронзова монета (до средата на III в.), железни пирони и скоба от дървена конструкция, бронзова апликация за конска сбруя, обковъчен пирон за порта.

Квадрант XV/кв. 3 (обр. 2). В югозападната четвърт на кв. 3, на дълбочина 0,30 м от съвременната повърхност (64,83 м н. в.) се разкрива дълга ивица плътна светложълта трамбована глина с ширина 1,20 м. Ориентацията ѝ е югоизток – северозапад, като продължава и в двете посоки в непроучените части на сектора. Установи се, че светложълтата трамбована глина е най-горният пласт от запълнителя на траншея с прави отвесни стени и ширина 1,00 м. Този пласт продължава до дълбочина 0,70 м от повърхността, като до тази дълбочина траншеята е запълнена със слоеве светложълта трамбована глина с дебелина 8 – 9 см, редуващи се с ивици тъмнокафява. Съдържанието на археологически материали в пласта е много ниско и се ограничава до силно фрагментирана антична керамика. В дъното на траншеята е открита съвременна тръба.

Обр. 4. Аерофото изглед на сектор III

Fig. 4. Aerial view of sector III

В североизточния ъгъл на Квадрант XV/кв. 3 е открита структура 1 (вкопаване) – регистрира се като петно с увеличена концентрация от археологически материали – фрагментирана антична керамика, и керемиди, няколко фрагмента от животински кости. Продължение от структурата се наблюдава и в югоизточния ъгъл на Квадрант XV/кв. 1, като по-голямата част от нея навлиза в непроучената част от Квадрант XV/кв. 2 и 4 (обр. 2). В контролните профили структурата може да се наблюдава на дълбочина 0,60 м от повърхността като неоднороден сивокафяв пласт с нормална плътност, примесен с жълто-кафяви рохкави включения, разпрашен хоросан, бучки плътна жълта глина, петна зеленикав плътен хомогенен седимент. Вкопана е в сиво-жълт твърд глинест пласт, който в източния профил частично я покрива. Запълнителят на вкопаването е наситен с дребни въгленчета, особено в ъгъла на квадрата, висока концентрация на керамика във всички нива, като към повърхността е силно фрагментирана. При отварянето на сондаж в Квадрант XV/кв. 4 от кота 64,10 м (на 1,02 м от повърхността) се откриват фрагменти от още няколко съда (две цедки, кана-ойнохое, два капака от гърнета, тънкостенен съд с барботинна украса и др.). Към дъното на вкопаването, на кота 63,84 м (на 1,28 м от повърхността), се разкрива част от голям амфоровиден съд с дипинт *in situ*, обърнат с шийката надолу (обр. 3). Керамичният материал от структурата е сходен с този, произхождащ от близките центрове при Бутово и Павликени (Султов 1962, 30 – 34; Sultov 1985, 26 – 29; Иванов 2021, 100 – 108). Пръстта на това ниво е наситена с въгленчета, на места се забелязват кафяви рохкави петна (вероятно от изгнила дървесина). Към повърхността се забелязва засилено присъствие на фрагментирани керемиди, които липсват под кота 64,10 м н. в. Първоначалното предположение за овален план на вкопаването не се потвърди, тъй като при проучването в кв. 3 и 4 се установи, че към дъното си то има по-скоро правилен четвъртит план, с проучени размери 1,50 (СИ – ЮЗ) × 1,30 м (СЗ – ЮИ). Дъното на структурата е на кота 63,80 м (1,32 м от по-

върхността), като лежи върху жълта сбита пръст. Освен керамиката бяха открити следните находки: костена игла (за шев), желязно шило, ажурен бронзов обков за сандъче, бронзов предмет; бронзова пластина с два отвора, две глинени колела от детска играчка.

Най-вероятно става въпрос за съоръжение с култов характер. Такива са познати от проучванията на езическия светилищен комплекс в Мездра и укрепеното селище в м. Градището при с. Рибен, Плевенско (Торбатов 2009, 33 – 51; Иванова 2014, 31 – 51; Torbatov 2015, 151 – 161; Торбатов 2018, 32).

В резултат на проучването се получи информация за стратиграфията на обекта в неговия централен/южен участък, където не бяха регистрирани горели пластове (обр. 4). Проследени бяха напластяванията в дълбочина и беше събран подемен материал. Като вероятна хронологична рамка на обекта, може да посочим периода II – III в. и Късната античност.

Литература

Велков 1929: Ив. Велков. Новооткрити старини. – Известия на Българския археологически институт, 5, 1929, 373 – 374.

Иванов 2021: С. Иванов. Типология и хронология на червенолаковата керамика от производствените комплекси между Дунава и Балкана (II – III в.). (Archaeologia Bulgarica Supplementa, 1). София, 2021.

Иванова 2014: Б. Иванова. Вотивните дарове от светилището край Мездра (опит за класификация). – Bulgarian e-Journal of Archaeology. Supplementa, 3, 2014, 31 – 51.

Митова-Джонова 1979: Д. Митова-Джонова. Археологически паметници в Плевенски окръг. София, 1979.

Найденов, Дяков 2022: В. Найденов, М. Дяков. Римски и късноантичен обект в м. Парчелъка, землище на Левски, обл. Плевен. – Археологически открития и разкопки през 2021 г. Книга II. София, 2022, 830 – 833.

Найденов, Дяков 2023: В. Найденов, М. Дяков. Спасително археологическо проучване на античен обект в м. Парчелъка, землище на Левски, обл. Плевен. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. София, 2023.

Султов 1962: Б. Султов. Един занаятчийски център в Долна Мизия. – Археология, 4, 1962, 30 – 34.

Торбатов 2009: С. Торбатов. Мездра през римската епоха и късната античност. – В: Мездра. Кратък исторически очерк. София, 2009, 33 – 51.

Торбатов 2018: С. Торбатов. Градището край Рибен. – Bulgarian e-Journal of Archaeology, 8(1), 2018, 17 – 65.

Шкорпилъ 1905: К. Шкорпилъ. Нѣкоторыя дорогъ восточноы Болгаріи. Материалы для болгарских древностей. – Абоба-Плиска. (Извѣстія Русскаго археологическаго института въ Константиноплѣ), 10, 1905, 479 – 480.

Sultov 1985: B. Sultov. Ceramic production on the territory of Nicopolis ad Istrum (2nd – 4th century). (Годишник на Софийския университет „Климент Охридски" – Исторически факултет LXXVI, 2). Sofia, 1985.

Torbatov 2015: S. Torbatov. The transformations of a Roman military site: The case with Mezdra (Northwestern Bulgaria). – In: L. Vagalinski, N. Sharankov (eds). LIMES XXII. Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies. Ruse, Bulgaria, September 2012. Sofia, 2015, 151 – 161.

ROMAN AND LATE ANTIQUE SITE IN PARCHELAKA LOCALITY (SECTOR III), LAND OF LEVSKI, PLEVEN DISTRICT

Vladimir Naydenov, Martin Dyakov

Summary

The site is located 2.5 km southeast of the town of Levski, near the old bed of the Osam River, at an elevation of 65 masl. The study was conducted by a team of the Regional Museum of History – Pleven: V. Naydenov – head of the team, M. Dyakov – deputy head of the team, and T. Krasteva, E. Stefanova – documentation, and Prof. Dr. S. Torbatov (NAIM – BAS) – consultant.

The study was conducted in the period 11.09. – 29.09. 2023 within 15 working days. The funding was provided by the Levski Municipality and the Regional Museum of History – Pleven.

A square grid was laid in sector III of the site (fig. 1).

In Quadrant III/grid squares 2 and 4, no features were discovered, and the concentration of quite fragmented ceramics was medium to low. In Quadrant VI/grid squares 2 and 4, again low concentration of ceramics was found, as well as a modern pipe.

In Quadrant VIII/grid square 3 (western half) and Quadrant XI/grid square 1 (northern half), there was a high concentration of fragments of roof tiles and pottery (high percentage of amphorae), with scattered adobe and limestone particles. A bronze coin from the mid-3rd c., iron nails and a clamp, and a bronze horse harness applique were found.

In the northeastern corner of Quadrant XV/grid square 3, feature 1 (a pit) was found (figs 2, 3). Its fill was saturated with small charcoal pieces, and high concentration of ceramics in all levels. Fragments of several vessels were found (two strainers, an *oinochoe* jug, two pot lids, a thin-walled vessel with barbotine decoration, etc.) Towards the bottom of the structure (1.28 m from the surface), part of a large amphora vessel with a dipinti mark, placed with its neck down, is found *in situ*. The following finds were also discovered: a bone sewing needle, an iron awl, openwork bronze fittings for a chest, bronze objects, two ceramic wheels from a children's toy. The ceramic assemblage from the pit was similar to the one from the nearby ceramic production centres at Butovo and Pavlikeni.

This pit was tentatively interpreted as a cult-related structure. Such are known from the studies of the pagan sanctuary complex in Mezdra and the fortified settlement in Gradishteto locality near the village of Riben, Pleven district.

As a result of the survey, information was obtained about the stratigraphy of the site in its central/southern section, where no burnt layers were recorded (fig. 4). As a probable chronological framework of the site in the Parchelaka locality, we can point to the period 2nd – 3rd c. and Late Antiquity.

Vladimir Naydenov, Regional Museum of History – Pleven, vl_naydenov@abv.bg
Martin Dyakov, Regional Museum of History – Pleven, martindqkov@abv.bg

---

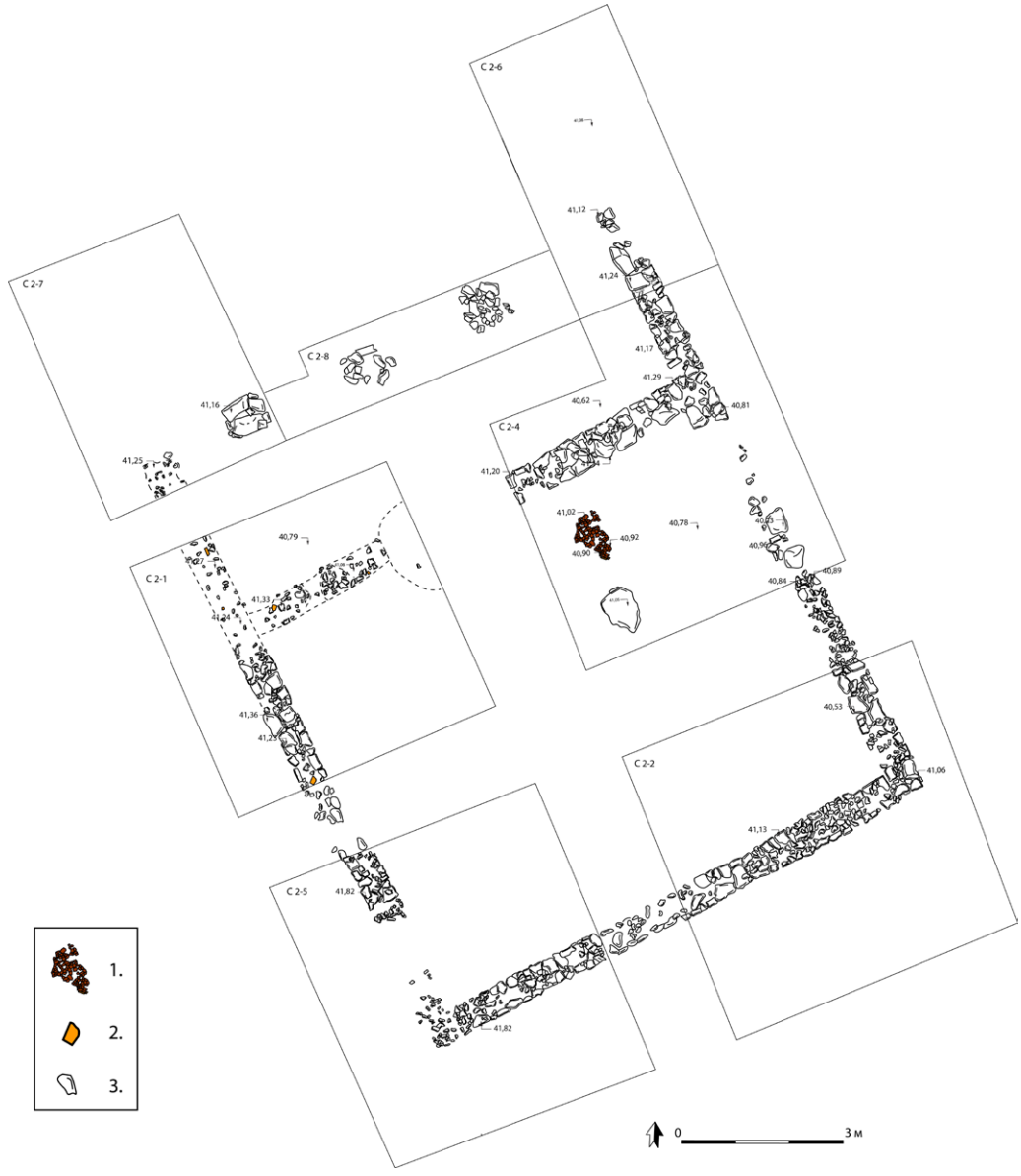
№ 76. СГРАДА ОТ РИМСКАТА ЕПОХА ПРИ С. НОВГРАД, ОБЩ. ЦЕНОВО, ОБЛ. РУСЕ

Владислав Живков, Свен Конрад, Върбин Върбанов, Светлана Тодорова, Йонас Шприслер, Георги Данков

През август 2023 г. се проведоха редовни археологически проучвания в м. Брестовете, западно от с. Новград. Разкопките са финансирани изцяло от Немската изследователска фондация, в рамките на съвместния проект на НАИМ – БАН и Университета Тюбинген за интердисциплинарно изследване на археологически обекти в местността Таш баир, близо до устието на р. Янтра. На мястото са извършени теренни издирвания през 2019 г., както и предварителни геофизични проучвания от С. Конрад и П. Зидаров (Vagalinski et al. 2023). Археологическото проучване беше концентрирано върху регистрирани при геофизиката аномалии. Осем сондажа, разположени един до друг, бяха заложени при предполагаема постройка, както и един върху трасето на предполагаема линеарна негативна структура. Работата в тях се осъществи първоначално със земекопна техника, с цел отнемане на хумуса и до достигане на археологически структури, обикновено на около 0,50 м от нивото на съвременния терен.

В сондаж 2.3 бяха проучени няколко негативни структури. Те са вкопани в жълтото льосово ниво. Пълнежът им е силно примесен с негови включения, което в значителна степен затрудни проучването им. Особен интерес представлява ъгълът на вкопаване, регистрирано при геофизиката. В разрез то е близко до U-образно. Към момента интерпретацията му като плитък ров изглежда приемлива. Според данните от геофизичното изследване той загражда трапецовидна площ от приблизително 3300 кв. м. Предвид откритите в него единични керамични фрагменти, той може да се отнесе предпазливо към римската епоха.

Разкопките през 2023 г. бяха концентрирани основно върху проучването на римската сграда. Тя има близък до правоъгълник план с размери 11,60 × 10 м. Ориентирана е северозапад – югоизток. Стените ѝ са запазени основно в субструкция, на места и в ниска суперструкция. Дебелината на всички е около 0,60 м. Изградени са от необработени ломени камъни на калова спойка. Източната и

Обр. 1. План на разкритата сграда от римската епоха. Легенда: 1 – глинено огнище. 2 – керемида. 3 – камък

Fig. 1. Plan of the excavated Roman period building. Key: 1 – clay hearth; 2 – roof tile; 3 – stone

западната стена на сградата продължават отвъд трасето на северната и оформят анти. Издаването тук е с дължина 2,50 м. Между двете анти бяха открити три каменни стъпки, навярно за стълбове.

Във вътрешността на сградата бяха разкрити частично нарушени от земеделската обработка на терена покривни деструкции. Те лежат директно върху пода, а основната част от находките беше открита под тях, върху подовото ниво. Във вътрешността на сградата беше открито едно огнище, като заслужава да се отбележи, че то застъпва голямо по-ранно вкопаване (което също се отнася към римската епоха).

При проучването на всички описани структури се откри сравнително хомогенен от хронологична гледна точка археологически материал. Керамиката попада в категориите червенолакова, червена обикновена, единични от т. нар. Долнодунавска каолинова (LDKW).

За датировката на обекта с основна тежест са откритите шест монети (обр. 2.1-6). Най-ранната е денар на император Веспасиан. Предвид големия номинал, тази монета има ниска интерпретативна стойност по отношение датирането на обекта. Останалите монети са отсечени при управлението на императорите Комод, Септимий Север, Гета и Каракала. Към такава датировка насочва и откритата цяла коленчата фибула (обр. 2.8; Генчева 2004, 48; Petković 2010, 130). На пода на сградата беше открит фрагментиран на място мортарий с печат (обр. 2.9). Надписът е двуредов и гласи: [F]ILEMO[N]

[A]RETIO FE[C] с палмова клонка. Центърът на производството му се поставя в района на Дуросторум и също се датира в края на II и началото на III в. (срв. Ефремов, Колесников 2021 и цит. лит.). Към втората половина на II и първата половина на III в. се датират и две лампи с къс фитилник, открити в сградата. Близо до североизточния ѝ ъгъл беше проучена голяма яма, в която се откриха множество керамични фрагменти, животински кости и останки от растителни видове. Двете открити тук монети, сечени при Каракала и Септимий Север, указват, че тази яма вероятно е била използвана синхронно със сградата.

Описаните материали позволяват да се изкаже предварителна, но сигурна датировка на комплекса в края на II и началото на III в. Той е синхронен с две сгради с почти аналогичен план, разкрити при проучванията край вилния комплекс при Павликени, разположен на около 45 километра по права линия. Първата (сграда R) е проучена от Б. Султов (Владкова 2011, 43), а втората (сграда T) – от К. Чакъров (Чакъров 2018). Подобно на сградата от Новград, те напомнят храмове с анти, но функцията им е предмет на дискусия. Като силен контрааргумент за евентуалното култово предназначение на проучената от нас сграда трябва да се подчертаят откритите предмети – железни инструменти, хромел, мортарий, които по-скоро предполагат стопански характер. Може би категоричното определяне на функцията на сградата ще бъде възможно след проучване на по-големи части от селищната структура, към която принадлежи.

Обр. 2. Находки от проучванията: монети на: 1 – Домициан; 2 – Комод; 3, 6 – Септимий Север; 4 – Каракала; 5 – Гета; 7 – оловно огледало с надпис на гръцки; 8 – коленчата фибула; 9 – мортарий с печат „Филемон от Арецио"; 10 – съд с неясно предназначение

Fig. 2. Small finds from the surveys: coins of: 1 – Domitian; 2 – Commodus; 3, 6 – Septimius Severus; 4 – Caracalla; 5 – Geta; 7 – lead mirror with Greek inscription; 8 – knee brooch; 9 – mortarium with a stamp "Filemon from Aretio"; 10 – vessel with unknown function

Литература

Владкова 2011: П. Владкова. Античен производствен център при Павликени (Долна Мизия). План на комплекса, периодизация и видове керамични изделия. Велико Търново, 2011.

Генчева 2004: Е. Генчева. Римските фибули от България от края на I в. пр. н. е. до края на VI в. на н. е. Велико Търново, 2004.

Ефремов, Колесников 2021: Н. Ефремов, А. Колесников. К находке клейменого римского мортария в Пантикапее: новый источник о римском военном присутствии на Боспоре. – Античный мир и археология, 20, 2021, 368 – 388.

Чакъров 2018: К. Чакъров. Редовни разкопки на античен керамичен център край Павликени. – Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 431 – 435.

Petković 2010: S. Petković. Rimske fibule u Srbiji ot I do V veka n. e. Beograd, 2010.

Vagalinski et. al. 2023: L. Vagalinski, S. Conrad, L. Traykova, N. Kecheva, R. Krauß. Novgrad – Tash Bair I. Archaeological investigations at the southernmost point of the Danube (Разкопки и проучвания, 48). Sofia, 2023.

ROMAN PERIOD BUILDING NEAR NOVGRAD VILLAGE, TSENOVO MUNICIPALITY, RUSE DISTRICT

Vladislav Zhivkov, Sven Conrad, Varbin Varbanov, Svetlana Todorova, Jonas Sprißler, Georgi Dankov

Summary

During the summer of 2023, a Roman building and a section of a probable trench were excavated. The archaeological research was funded by the German Research Foundation. Before the excavations, a geophysical survey was conducted by S. Conrad and P. Zidarov.

The Roman building was almost entirely explored. It featured a rectangular plan, measuring 11.60 × 10 m, with a northwest – southeast orientation (fig. 1). In the area between the walls, a layer of roof tiles was excavated, partly disturbed by the agricultural works at that place. The floor underneath was partly destroyed by the tillage but the material found was still roughly *in situ*. The wall thickness was 0.60 m. They were built of quarry stones bound with mud. In the northern part, probably in front of the entrance, there was an opened vestibule, formed by two *antae* and three pillar bases. The vestibule extended by further 2.50 m in front of the northern wall.

During the excavations, six coins were found. Except for a *denarius* of Vespasian, the rest belong to the late 2nd and early 3rd c. – Commodus, Septimius Severus, and his sons, Geta and Caracalla (fig. 2. 1-6). A similar dating is provided by a knee brooch (fig. 2.8) and a stamp on a *mortarium* of [F]ILEMO[N] [A]RETIO FE[C] (fig. 2.7).

The closest analogies of the building can be pointed at Pavlikeni, situated about 45 km to the southwest. Those are so-called buildings R and T, dated to the same period. However, the exact function of both the examples from Pavlikeni and Novgrad is a matter of debate. The building resembles the plan of a temple *in antis*. Nevertheless, the objects found the site, such as iron tools, a millstone, and a mortar, suggest that the newly investigated building was used for household purposes. A precise identification of its function will perhaps be possible once larger parts of the surrounding buildings are studied.

Vladislav Zhivkov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vladislavjivkov@gmail.com
Sven Conrad, Eberhard Karls Universität Tübingen, sven.conrad@uni-tuebingen.de
Varbin Varbanov, Regional Museum of History – Ruse / National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, ramonearhaeology@abv.bg
Svetlana Todorova, Museum of History – Lom, svetla.p.todorova@gmail.com
Jonas Sprißler, jonas.sprissler@vfj-ka.de
Georgi Dankov, georgi.dankov@student.uni-tuebingen.de

№ 77. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. БАГРЕНЦИ, ОБЩ. КЮСТЕНДИЛ

Румен Спасов, Веселина Вандова, Николай Спасов

Проучването се проведе във връзка с проект за изграждане на фотоволтаична електроцентрала с мощност до 5 MW в землището на с. Багренци, община Кюстендил (ПИ с проектен идентификатор 02138.3.56, част от ПИ с идентификатор 02138.3.54, местност „Барата“ по КК и КР на землището на с. Багренци).

Изследването на обекта започна с археологическо наблюдение на изкопни дейности за полагане на кабели. Изкопите бяха с ширина 0,60 – 1,20 м, дълбочина 0,80 – 1,20 м и в границите на терен с площ 55,488 дка достигат обща дължина от 3546 м. Културен пласт и структури от късноантичната епоха бяха регистрирани в централната северна част на обекта (обр. 1). Междуведомствена комисия, назна-

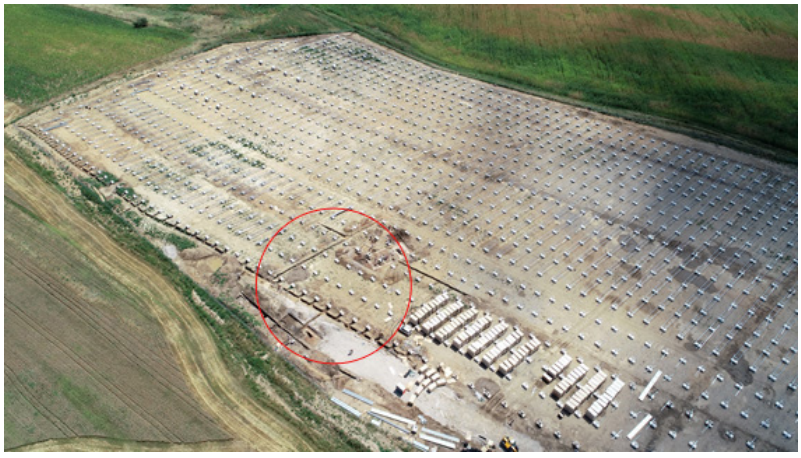
чена със заповед на Министъра на културата, се запозна с резултатите от археологическото наблюдение и взе решение да се пристъпи към спасителни разкопки, които се проведоха през юли и август 2023 г.

Изследван беше терен с площ 389 кв. м. Културният пласт съдържаше останки от съвременната, късносредновековната и късноантичната епохи. При проучването му са разкрити сграда (I), част от втора сграда (II), две негативни структури (вкопаване № 1 и вкопаване № 2), канал с тухлен градеж, един гроб, два питоса и 14 ями.

Към съвременната епоха принадлежат четири септични ями.

Гроб № 1 е с трупополагане и има ориентация югозапад – североизток. Антропологичният анализ, извършен от гл. ас. д-р Н. Атанасова (ИЕМПАМ – БАН) показва, че костните останки принадлежат на мъж, на възраст 35 – 45 г., с ръст 173 – 181 см. Гробното съоръжение е обикновена яма, планът и размерите на която не може да бъдат установени. Стратиграфската позиция на гробната яма показва, че гробът не кореспондира с късноантичните структури, но липсата на инвентар не позволява да бъде прецизирана датировката му. Възможно е да е бил вкопан през Късното средновековие.

Останките от късноантичната епоха включват различни по вид и степен на запазеност структури.

Обр. 1. Зона, в която са регистрирани културен пласт и археологически структури по време на археологическото наблюдение на обекта (въздушна снимка А. Йорданова)

Fig. 1. Area in which cultural layer and archaeological structures were registered during the archaeological monitoring at the site (aerial photo A. Yordanova)

Обр. 2. Южна част на обекта – сграда I (въздушна снимка А. Йорданова)

Fig. 2. Southern part of the site – building I (aerial photo A. Yordanova)

Сграда I се намира в южната част на обекта (обр. 2). Има правоъгълен план и размери 13,80 м (С – Ю) × 7 м. Зидовете са градени с речни камъни и хоросан, и имат широчина 0,65 – 0,70 м. Плановата ѝ схема включва четири помещения. Помещения № 1 (5,60 м З – И × 4,60 м) и № 4 (6,55 × 6,50 м) имат Г-образен план. Подът на първото от тях е бил настлан с тухли, върху подложка от хоросан. Помещение № 2 има размери 2,45 × 2 м, а помещение № 3 – 2,80 × 2,40 м. Подовете им не са запазени. Данните от изследването на сградата не дават информация за определяне на нейното предназначение, както и за функциите на отделните помещения. На разстояние 0,80 м източно от сградата бяха разкрити два питоса, частично вкопани в древния терен.

Вкопаване № 2 отстои на 1,40 м източно от сграда I, има правоъгълен план и размери 2,90 м (С – Ю) × 2,60 м (обр. 3). Съдържа сбита тъмнокафява пръст, примесена с въгленчета, фрагменти строителна керамика, животински кости и малко фрагменти битова керамика. Стратиграфската му позиция на терена не позволява да се установи дали постройката е била синхронна със сграда I.

Сграда II се намира на 43 м северно от сграда I. В рамките на проучения терен попада югоизточният ъгъл на комплекса, с размери 3,10 м (З – И) × 1,40 м. Зидовете са изградени от камък и кал, подът е от трамбована пръст. Южно от сградата е наслоен пласт деструкции, образуван след нейното разрушаване.

Вкопаване № 1 отстои на 14 м западно от сграда II (обр. 4). Има правоъгълен план и размери 6,70 (З – И) × 4 м. Запълнителят съдържа рохкава сиво-черна пръст, фрагменти строителна и битова керамика и голямо количество животински кости. Липсата на съоръжение навежда на мисълта, че постройката е имала стопански функции.

Южно от вкопаване № 1 беше разкрит канал с тухлена конструкция (обр. 4, 5). Проследява се на дължина 7,30 м и има ориентация З – И. Светлият му отвор има височина 0,30 м и ширина 0,20 м (обр. 4). Изграден е от цели тухли (размери 0,33 × 0,29 × 0,04 м) и фрагменти, споени с бял хоросан.

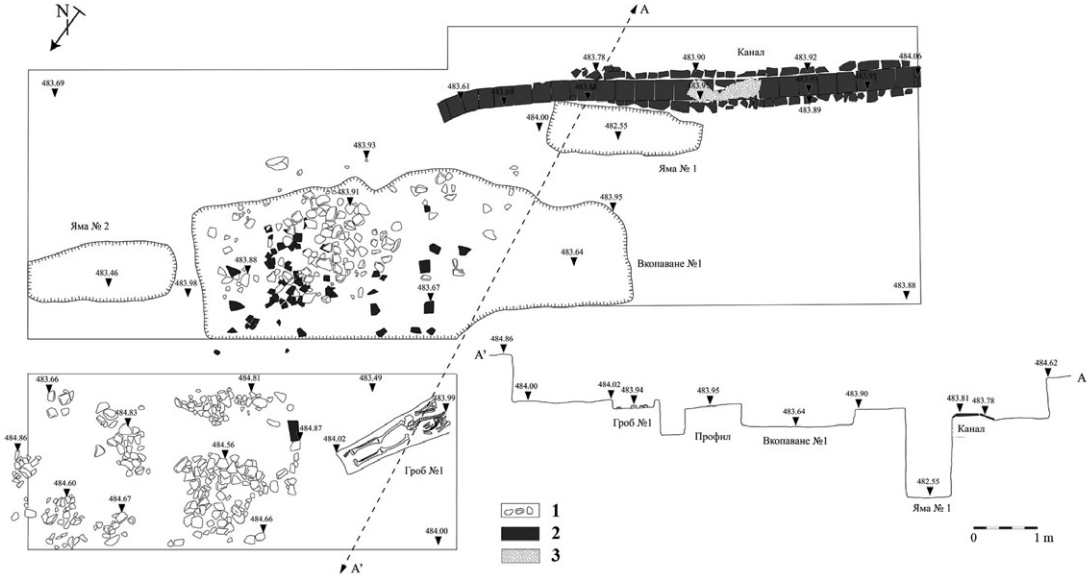
Материалите, намерени при изследването на пласта от късноантичната епоха при на двете сгради, структурите и съоръженията, дават основания всички те да бъдат датирани в IV – първата половина на V в. сл. Хр.

В неголяма по размери вкопана структура (нарушена от изкопи с механизирана техника), в западната периферия на изследвания терен беше намерена битова керамика, чиято хронология предстои да бъде прецизирана.

Структурите от късноантичната епоха (сгради, вкопавания и канал) са консервирани *in situ* чрез покритие с геотекстил и насип от дребна фракция, по предписание и под ръководството на лицензиран специалист по реставрация и консервация.

Обр. 3. Вкопаване № 2, поглед от юг (снимка Р. Спасов)

Fig. 3. Dug-in feature No. 2, view from south (photo R. Spassov)

Обр. 4. Археологически структури в северната част на обекта – вкопаване № 1, яма № 1, канал № 1 и гроб № 1. Легенда: 1 – камъни; 2 – строителна керамика; 3 – хоросан (автор А. Йорданова)

Fig. 4. Archaeological features in the northern part of the site – dug-in feature No. 1, pit No. 1, drain No. 1, and grave No. 1. Key: 1 – stones; 2 – architectural ceramics; 3 – mortar (author A. Yordanova)

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE LAND OF BAGRENTSI VILLAGE, KYUSTENDIL MUNICIPALITY

Rumen Spassov, Vesselina Vandova, Nikolay Spassov

Summary

The study was carried out due to the construction of a solar power plant. The study began with an archaeological monitoring of the digging works in an area of 55.488 decars. A cultural layer and late Roman period structures were registered in the central north section of the site (fig. 1). This led to rescue excavation works which took place in July and August 2023.

An area of 389 m^2 was studied. The cultural layer contained contemporary, late medieval, and late Roman remains. The following structures were discovered during the study: a building (I), section of another building (II), two dug structures (Nos 1 and 2), a brick-built drain, a grave, two *pithoi*, and 14 pits. Four cesspits belonged to the modern period.

Обр. 5. Канал № 1 (снимка Р. Спасов)

Fig. 5. Drain No. 1 (photo R. Spassov)

Grave 1 is southwest – northeast oriented. It contained the inhumated remains of a man aged 35 – 46, 1.73 – 1.81 m tall. The grave installation was a plain pit; no particular shape or layout of the pit were detected. The stratigraphic position of the grave pit suggested it was not related to the late Roman remains. The lack of grave inventory did not allow for a clear dating but it was possible that the grave belonged to late medieval period.

The late Roman remains comprised various kinds of structures, preserved in various condition. Building I was situated in the southern section of the site (fig. 2). It featured a rectangular layout, measuring 13.80 m (N – S) × 7.00 m. The walls were built of river stones bound with mortar, and they were 0.65 – 0.70 m wide. The building had four premises. The information obtained did not allowed for identification of the building's function, nor the function of the premises. Two partly dug-in the ancient terrain *pithoi* were found nearly 0.80 m east of the building.

Dug-in feature No. 2 was located 1.40 m east of building I (fig. 3). It was rectangular, measuring 2.90 m (N – S) × 2.60 m. It was filled with thick dark brown soil, mixed with charcoals, fragments of architectural ceramics, animal bones, and some kitchenware sherds. Building II was located 43 m north of building I. Only the SE corner of the complex appeared to be within the studied area. The dimensions of the discovered remains were 3.10 (W – E) × 1.40 m. The walls were built of stones and mud, it had rammed soil floor. Dug-in feature No. 1 was situated 14 m west of building II. It was rectangular, measuring 6.70 (W – E) × 4 m. The lack of any installations in the building indicated its propbably farming funtions. A drain built of bricks was discovered south of dug-in feature 1 (figs 4, 5). It was oriented W – E and a length of 7.30 m of its route was unearthed. Its inner space was 0.30 m high and 0.20 m wide. The discovered materials, two buildings, the dug-in features and installations could be dated to the 4th – first half of the 5th c. AD.

The Late Roman structures were conserved *in situ*: covered with geotextile and a layer of gravel according to the recommendations a restoration and conservation specialist.

Rumen Spassov, Regional Museum of History – Kyustendil, rumenspassov@abv.bg
Vesselina Vandova, Regional Museum of History – Kyustendil, v.vandova@abv.bg
Nikolay Spassov, dsnisf@gmail.com

№ 78. ЯМНО ПОЛЕ ОТ РАННАТА ЖЕЛЯЗНА ЕПОХА, СЕЛИЩЕ И ПРОИЗВОДСТВЕН ЦЕНТЪР ОТ АНТИЧНОСТТА, НЕКРОПОЛ ОТ РАННОВИЗАНТИЙСКИЯ ПЕРИОД В М. ИЗВОР ПРИ С. АЛДОМИРОВЦИ, СОФИЙСКА ОБЛАСТ (ОБЕКТ № 10 ПО ЖП ЛИНИЯТА СОФИЯ – ДРАГОМАН)

Калина Петкова, Руслан Стойчев, Михаела Горнишка

Обектът в м. Извор (Стария кантон) се намира в землището на с. Алдомировци, общ. Сливница. Разположен е на 5 км северно от селото, около извор с голям дебит, който дава началото на малка безименна река, ляв приток на р. Слатина. Археологическото проучване през 2023 г. започна на 5 юли и завърши на 18 декември и беше свързано с проект „Модернизация на железопътна линия София – Драгоман – сръбска граница: жп участък Волуяк – Драгоман – фаза 1“, по договор между НАИМ – БАН и ДП „НКЖИ“.

Определеният за строителство участък попада в северната част на обекта[1] и задава границите на проучвания от 2022 г. насам обект № 10 (Петкова, Стойчев 2023).

До момента са проучени 49 ями, девет жилища, пет сгради със стопански функции, осем пещи за производство на вар, трасе от античен път и 98 гроба от некропол, попадащи в границите на сервитута. Структурите и материалите маркират интензивно човешко присъствие в три основни периода – ранна желязна епоха (XI – VIII в. пр. Хр.), Античност и ранновизантийски период (края на III – началото на VII в.), и Средновековие (IX – XI в) (обр. 1).

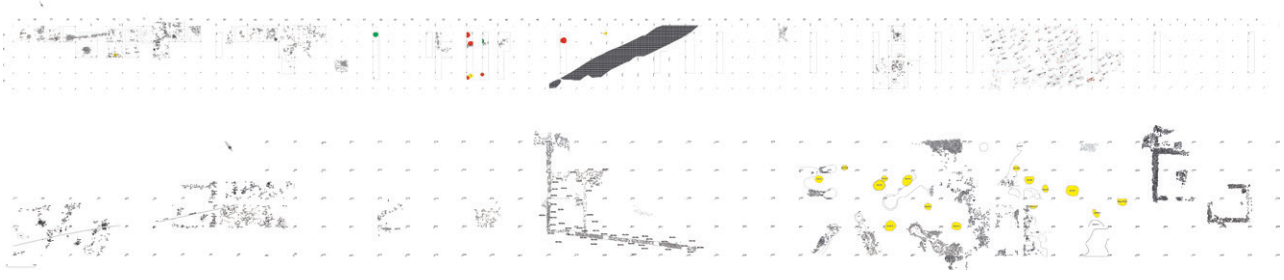
Към РЖЕ принадлежат 25 от проучените през 2023 г. ями. Наблюденията ни до момента показват, че те са концентрирани в зоните непосредствено до извора; характеристиките им са идентични с тези от същата епоха, проучени през 2022 г. (Петкова, Стойчев 2023).

В някои от ямите се откриват цели или фрагментирани керамични съдове. На дъното на яма № 6, в северната периферия са разкрити четири поставени един в друг съда с различна форма и размери, а в южната периферия е намерен фрагмент от хранилище с пластична украса (обр. 2). Ситуацията в яма № 6 е по-различна тъй като наблюденията ни през 2022 г. показваха, че цели или фрагментирани на място съдове по-често се откриват на нивото на вкопаване на ямата.

Друга яма, която се различава от досега проучените от РЖЕ, е № 28. Тя беше регистрирана като овално петно с висока концентрация на камъни, цели и фрагментирани пашкуловидни тежести за стан и фрагментирана кухненска и трапезна керамика.

На този етап ямите в сектор „Запад“ са синхронни и принадлежат към началото на първата фаза на РЖЕ, докато формите и декорацията на керамиката от ямите от сектор „Изток“ показват белези, характерни за прехода към втората фаза на РЖЕ.

Най-многобройни и разнообразни по характер са проучените структури от римския и ранновизантийския период.

Обр. 1. Обект № 10, с. Алдомировци, общ. Сливница. Общ план на сектори „Изток“ и „Запад“

Fig. 1. Site No. 10, Aldomirovtsi village, Slivnitsa municipality. General plan of sectors “East” and “West”

[1] Участъкът е с дължина 1060 м И – З и ширина между 2 и 30 м северно и южно от съществуващия релсов път или общо площ от малко над 32 дка.

В централната част на сектор „Изток“ се допроучи разкритото трасе на античен път, с ширина 5,70 м и разкрита дължина 43 м. С цел установяване на конструктивните особености и начина на изграждане се направи траншея с размери 6 × 0,70 м и дълбочина 0,85 м. От разреза личи, че камъните не лежат върху специална подложка. Те са положени върху черно-кафяв пласт без материали. На места при северния бордюр е запазен пласт от разрушен пясъчник.

Археологическите находки, открити върху и между камъните от настилката, са основно монети и строителна керамика от края на III до средата на IV в, което показва времето на най-интензивно функциониране на пътя.

Обр. 2. Сектор „Запад“. Яма № 6, X – VIII в. пр. Хр. (снимка Р. Стойчев)

Fig. 2. Sector “West”. Pit No. 6, 10th – 8th c. BC (photo R. Stoychev)

От двете страни на пътя, като допълнение на вече документираните през 2022 г. стопански сгради, се проучиха две антични жилищни постройки. Разположеното на запад жилище е наземно, с основи от дребни до средни по размер ломени камъни без спойка, стени от нетрайни материали във височина и покрив от керемиди. В централната си част е нарушено от ями и землянка от Средновековието. Възстановимите му размери са 14,95 м (И – З) × 8,90 м (С – Ю). Подовото ниво е маркирано от огнище с правоъгълен план и размери 0,60 × 0,80 м, изградено от тухли със стандартен формат (обр. 3). Откритите в него материали включват характерните за този тип структури пирамидални тежести за тъкачен стан, фрагменти от керамични съдове, бронзови и железни накити, железни инструменти. Откритите в жилището бронзови и сребърни монети са от края на III – втората четвърт на IV в.

Обр. 3. Сектор „Изток“. Жилище № 1, края на III – втората четвърт на IV в. (снимка Р. Стойчев)

Fig. 3. Sector “East”. Dwelling No. 1, end of the 3rd – second quarter of the 4th c. (photo R. Stoychev)

Жилището, проучено източно от пътя, има същата конструкция и размери 9,7 × 8,0 м. Вероятно е едноделно, няма данни за вкопана част. Покривът е бил покрит с керемиди. Инвентарът е подобен на този от останалите проучени жилища на обекта. Монетите от жилището са от втора до трета четвърт на IV в.

Всички късноримски жилища от сектор „Запад“ на обекта също са наземни, с основи в субструкция от дребни камъни без спойка, стени от нетрайни материали и покриви от керемиди. Имат правоъгълен план и размери 10 × 7 м. Ориентирани са И – З и са едноделни. Подовото ниво може да бъде определено по разкритите правоъгълни огнища (за жилище № 2 те са четири), изградени от тухли, късовете мазилки от разрушените стени, както и от разположението на битовия инвентар – хромели, фрагментирани на място керамични съдове, тежести за тъкачен стан и монети, датирани до средата на IV в.

Обр. 4. Сектор „Запад“. Сгради „B“ и „C“, трета четвърт на IV в. (снимка Р. Стойчев)

Fig. 4. Sector "West". Buildings 'B' and 'C', third quarter of the 4th c. (photo R. Stoychev)

Обр. 5. Сектор „Изток“. Ранновизанатийски некропол, средата на V – началото на VII в. (снимка Р. Стойчев)

Fig. 5. Sector "East". Early Byzantine necropolis, middle of the 5th – beginning of the 7th c. (photo R. Stoychev)

Вероятно свързани с жилищата и стопанските постройки са и проучените ями от късноримската епоха. Диаметрите на отворите им варират между 1,8 и 2,0 м, а дълбочините им достигат до 2 м от нивото на регистрация. Запълнителят им е съставен от хомогенна черна пръст, в някои случаи с ивици жълт стерил от периодично разрушаващите се стени на ямата. В някои от ямите се откриват предимно големи каменни късове и фрагменти от строителна керамика. В една от тях беше разчистен скелет на млад срындак. Битовата керамика от пълнежа е в много малко количество, в някои от ямите се откриват монети от средата – третата четвърт на IV в.

През 2023 г. в най-западната част на сектор „Изток“, при разчистването на зид 1 и нарушаващите го ями беше проучен и документиран гроб с трупополагане, с глава на запад. Засега той е единствен в тази част на обекта.

В сектор „Запад“, под развалините на съществувалия на това място жп кантон, са разкрити и частично проучени субструкциите на две сгради (обр. 4). Сграда „B“ е с квадратен план и едно помещение. Основите ѝ са с дебелина 0,55 м, изградени от камъни на калова спойка. В югозападния ъгъл на сградата е разчистен отводнителен канал с ширина 0,20, с ориентация С – Ю, следващ денивелацията на терена. В североизточния ѝ ъгъл е открит питос с депонирани в него железни инструменти и керамични съдове. Сграда „C“ е с правоъгълен план и две помещения с различни размери. Техниката на градеж е идентична с тази на сграда „B“. Основите са изградени върху нивото на вкопаване на ями от ранната желязна епоха. Западният зид е разрушен при фундирането на оградата на жп кантона. От сградата липсват диагностични археологически материали.

Западно от двете сгради е проучено вкопаване с ориентация С – Ю и максимална ширина 20 м, чиято дълбочина достигна до 2,50 м от съвременната повърхност. В него се откриват както отпадъци от работата на разположените непосредствено на запад пещи за вар, така и предмети с битов характер и животински кости. В североизточния му край е разчистен скелет на камила в анатомичен порядък. Монетите, открити във вкопаването, са от средата – третата четвърт на IV в.

В границите на това вкопаване е проучен гроб на индивид на 12-годишна възраст. Тялото е положено с глава на изток, без ясни хронологически индикатори.

От производствения център са проучени и документирани две нови пещи за производство на вар от втората половина на IV в. сл. Хр. Новооткритите съоръжения имат кръгла камера и канал и са със сходна конструкция на тези, проучени през 2022 г. Различното при тях е, че имат обща предпещна яма, обърнати са с входовете си на запад.

Камерата на пещ № 7 е изцяло запълнена с неизчерпана вар. Завърши и проучването на пещ №

4. Тя е със същата конструкция и размери като пещ № 1 от 2022 г. Входът ѝ е изграден от тухли, сводът е разрушен, като деструкциите от него се откриват в горивната камера.

Анализът на материалите от проучените до този момент жилища, стопански сгради и производствени съоръжения показва, че по всяка вероятност те приключват своето съществуване в третата четвърт на IV в. От този период са и монетите, намерени върху античния път. Това ни дава основание да предположим, че именно през този период той е престанал да бъде използван, с което прекъсва и времето на обитаване в този район за близо един век.

От регистрирания в най-източната част на обекта ранновизантийски некропол, заемащ площ от 900 кв. м, през 2023 г са проучени още 82 нови гроба (обр. 5).

Гробните съоръжения са обикновени ями, широки 0,30 – 0,40 м, вкопани в чернозема и запълнени с жълта материкова пръст. Регистрират се на различна дълбочина – от 0,40 до 0,60 м от съвременната повърхност, и оформят редици с ориентация С – Ю. При някои от гробовете на нивото на вкопаване на гробната яма се регистрира маркировка от подредени в кръг или правоъгълник малки до средни по размери варовикови камъни или големи плочести блокове от пясъчник. Прави впечатление, че този тип наземни конструкции се регистрират по-често в южната част на некропола, където е и най-голямата концентрация от гробове.

В много от гробните съоръжения по периферията на дъното на ямата са подредени средни по размер камъни. Най-често този тип ограждане се регистрира в гробовете на деца. В някои случаи телата на погребаните са покрити от дъски или рамки от две надлъжни и две или три напречно поставени греди.

Изключение от общата картина е гроб № 68, чиито стени са изградени от споени с хоросан каменни блокове, покрити от полуцилиндричен свод от тухли, със спойка от хоросан. Дъното е покрито с плочи от пясъчник. Костните останки са разместени вторично и принадлежат на два индивида – мъж на 55 г. и жена на 30 г.

Във всички гробове погребалният обред е трупополагане, с глава на запад с незначителни отклонения. Най-често инвентарът се състои от накити, елементи от костюма и по-рядко монети и лични притежания на погребания. Археологическите материали позволяват да предположим, че некрополът се датира от средата на V до началото на VII в.

Проучените в рамките на обект № 10 структури от римската и късноримската епоха най-вероятно са периферия от съпътстващо селище, свързано с голям комплекс и прилежащите му сгради, регистрирани чрез геофизичното изследване западно и югозападно от извора.

Литература

Петкова, Стойчев 2023: К. Петкова, Р. Стойчев. Спасителни археологически разкопки на обект № 10, м. Извор, землище на с. Алдомировци, общ. Сливница. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. София, 2023.

EARLY IRON AGE PIT FIELD, SETTLEMENT AND PRODUCTION CENTRE FROM ANTIQUITY, NECROPOLIS FROM THE EARLY BYZANTINE PERIOD IN IZVOR LOCALITY NEAR ALDOMIROVTSI VILLAGE, SOFIA DISTRICT (SITE NO. 10 AT THE SOFIA – DRAGOMAN RAILWAY)

Kalina Petkova, Ruslan Stoychev, Mihaela Gornishka

Summary

The site in Izvor locality is situated in the land of Aldomirovtsi village, Slivnitsa municipality. It is located 5 km north of the village, around a spring with a high flow rate, where a small river begins, a left tributary of Slatina River. The section designated for the construction of the future railway line is in the northern part of the site and defines the boundaries of site No. 10.

The site is divided into two sectors: "East" and "West". To date, 49 pits, nine dwellings, five buildings with farming functions, eight lime production kilns, an ancient road, and 98 graves have been excavated at the site. The structures and associated materials mark an intensive human presence in three main periods – Early Iron Age (11th – 8th c. BC), antiquity and Early Byzantine period (late 3rd – early 7th c.), and the Middle Ages (9th – 11th c. AD) (fig. 1).

The Early Iron Age pits excavated in sector "West"are synchronous and belong to the beginning of its first phase, while in sector "East" it is very likely that there are also structures from the transition to the second phase of the EIA (fig. 2).

The most numerous and diverse are the structures from the Roman and the early Byzantine periods.

In the central part of the sector "East", the route of an ancient road was excavated. In sectors "East" and "West", two late Roman dwellings and two buildings, respectively, were investigated, in addition to the outbuildings already documented in 2022 (figs 3, 4). The materials found in those dwellings and buildings included pyramidal loom weights, pottery sherds, bronze and iron jewellery, and iron tools, etc. The bronze and silver coins found in the dwellings were dated to the late 3rd – third quarter of the 4th c. AD.

A further 82 new graves were excavated in 2023 from the early Byzantine necropolis in the eastern part of the site, covering an area of 900 m^2 (fig. 5).

The grave structures were plain pits dug into the black earth and filled with yellow earth. In many of the graves, medium-sized stones were stacked around the periphery of the pit bottom. This type of enclosure was most commonly recorded in the graves of children. In some cases, the bodies of the buried were covered with boards or frames of two longitudinal and two or three transversely placed wooden beams.

In all graves the burial rite was inhumation, with head to the west, with slight deviations. The grave inventory consisted mostly of jewellery, items of costume, and less frequently coins. The archaeological materials defined the date of the necropolis from the middle of the 5th to the beginning of the 7th c. AD.

Kalina Petkova, National Archaeological Institute with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, kalina.petkova@naim.bg
Ruslan Stoychev, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences, ruslan.stoychev@gmail.com
Mihaela Gornishka, National Archaeological Institute with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, gornishkam@gmail.com

№ 79. АНТИЧНО И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ ДО МАХАЛА АРБАНАС, РАДОМИР

Орлин Рачев

Спасителното археологическо проучване на обект 1, гр. Радомир, беше проведено във връзка с осъществяването на проект „Изграждане на ВиК инфраструктура на обособената територия обслужвана от „ВиК" ООД, гр. Перник". Археологическият обект се намира на югозападните склонове на Голо бърдо, на незаливна тераса на левия бряг на р. Струма. Общата дължина на трасето от проекта, преминаващо през него, е 360 м. През 2022 г. на обекта са извършени археологически проучвания по протежение от 240 м по неговия сервитут (48 археологически квадрата). Регистрирани и частично проучени са структури най-общо от Античността и Ранното средновековие. Поради влошилите се метеорологични условия структурите бяха временно консервирани и оставени за допроучване през следващата година. През 2023 г. беше установено, че в цялото трасе на проведените през 2022 г. археологически разкопки са извършени строителните дейности по проекта от страна на фирма изпълнител.

Обр 1. Сребърна имитация на монета на Хистиея

Fig. 1. Silver imitation of a coin of Histiaia

Целта на археологическото проучване през 2023 г. беше чрез спасителни разкопки да бъдат проучени и документирани археологическите структури, пластове и материали, попадащи в незасегнатите от строителни дейности площи в сервитута на трасето. За целта на проучването бяха проектирани и заложени 20 археологически квадрата с размери 5 × 5 м. План-квадратната мрежа е ориентирана по оста на трасето на тласкателя в направление изток – запад, а номерацията на квадратите е с арабски цифри, от изток към запад. При започване на проучването се използва земекопна техника за премахване на повърхностните слоеве на квадратите. Проучването продължи с работа на ръка на механични пластове, като във всички квадрати яха достигнати стерил-

ните пластове. Беше установено, че до третия механичен пласт липсват ясно изразени културни напластявания. Археологическите материали са разнородни и без контекст. Това най-вероятно се дължи на земеделските дейности в тази част на обекта. Потвърждение на това ни даде и откритата монета от 1906 г. в трети механичен пласт в кв. 9. Също така беше установено, че в последните шест квадрата (14 до 20) в пластовете липсват археологически материали.

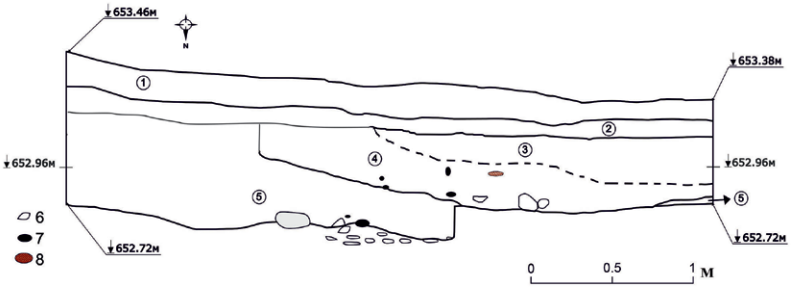
В резултат на проведените спасителни археологически проучвания бяха установени материали най-общо от КЖЕ, Античността и Средновековието. От откритията по-демен материал най-многобройни са фрагментите от средновековна керамика. Представени са от съдове (гърнета), изработени на бавно и крачно грънчарско колело, с по-обща дата VIII – X и X – XI в. Въз основа на технологичните характеристики отделни фрагменти биха могли да се датират и в по-ранен период, а именно VII – VIII в. Следват керамиката от античната епоха – фрагменти от съдове с лаково покритие и такива без повърхностно покритие, с датировка във II – III в. сл. Хр. Открити са и няколко единични фрагмента от керамика от късната желязна епоха (III – I в. пр. Хр.).

Нумизматичният материал е немногоброен. Най-ранната е сребърна имитация на монета на град Хистиея от I в. пр. Хр. – I в. сл. Хр. (обр. 1). Останалите монети са бронзови номинали от периода от края на II – началото на III в. сл. Хр., до края IV в. сл. Хр.

Обр. 2. Структура 1

Fig. 2. Structure 1

Обр. 3. Южен профил на кв. 5. Легенда: 1 – орница; 2 – сиво-черен сбит пласт със средновековна керамика; 3 – кафяв пласт със скални отломъци; 4 – тъмносив пласт с въглени и средновековна керамика; 5 – светлокафяв пласт със скални включения; 6 – камък; 7 – въглен; 8 – отухляване

Fig. 3. Southern cross-section of grid square 5. Key: 1 – arable layer; 2 – grey-black compacted layer with medieval pottery; 3 – brown layer with rock pieces; 4 – dark grey layer with charcoals and medieval pottery; 5 – light brown layer with rock inclusions; 6 – stone; 7 – charcoal; 8 – burnt area

Всички регистрирани през 2023 г. структури на обекта се отнасят към Средновековието. В проучения участък на трасето бяха документирани седем средновековни пещи в кв. 3, 5 и 8, разкрити в различна степен на запазеност. В квадрат 3 не беше регистрирано вкопаване в терена, което ни дава основание да приемем, че при структура 1 става въпрос за извънжилищно домакинско съоръжение, в чийто пласт се откриват смесени ранносредновековни и антични керамични фрагменти. Пещта е с подковообразен план и външни размери 1,16 × 1,35 м (обр. 2). Основата ѝ е изградена от преизползвани фрагментирани тухли и единични плоски камъни, а куполът е изработен от глина. Отворът е от юг и е изграден от големи и средно големи необработени, вертикално поставени камъни. При проучването на подкуполното пространство беше установено, че върху основата ѝ е запазен плътен, добре изразен пласт от въглени и пепел. В него бяха открити няколко фрагмента от ранносредновековна керамика и фрагмент от голяма животинска кост. Археоботаничният анализ на взетите проби от пещта и пласта пред нейния отвор установи използването на два вида дървесина, характеризираща се с добри горивни качества и развиваща високи температури на горене – дъб и бряст.

Структура 3 е регистрирана в кв. 8. При нея също не беше установено вкопаване в терена, а керамичният материал около нея в пласта е разнороден. Тя е недобре запазена, има неправилен по-

Обр. 4. Кв. 5, структури 2_1, 2_2 и 2_3

Fig. 4. Grid square 5, structures 2_1, 2_2, and 2_3

Обр. 5. Фрагмент от кръст енколпион

Fig. 5. Fragment of an enkolpion cross

лукръгъл план с размери 1,46 × 1,49 м, като границите ѝ са очертани с по един и много рядко в два реда камъни и фрагментирани тухли. Те маркират яма, запълнена с въглени и обгоряла глина, под които е регистрирано частично ниво с хоризонтално наредени фрагменти от антични тухли. С оглед на открития керамичен материал в и непосредствено до нея можем да приемем, че става въпрос за средновековно отоплително съоръжение. Археоботаничният анализ на взетите проби от пласта с въглени установи използването на летен дъб.

В квадрат 5, където беше регистрирано вкопаване (обр. 3), беше разкрит и най-голям брой от структурите – пет (структури 2_1, 2_2, 2_3, (обр. 4), както и 4_1 и 4_2). Структура 2_1 е глинобитно съоръжение (пещ) с полукръгъл план, ситуирано в северната половина на квадрата. При проучването във вътрешността му са регистрирани множество въглени, лежащи върху отухлена глина, фрагменти средновековна керамика и костено шило, вероятно попаднало там вторично. Археоботаничният анализ на взетите проби от пласта с въглени установи овъглени останки от широколистен вид. Структурата засяга частично регистрираното вкопаване в югозападната част на квадрата, но не е съобразена с неговата ориентация, поради което можем да приемем, че става въпрос за най-късната изградена на това място извънжилищна пещ.

В югозападната половина на квадрата, в границите на регистрираното вкопаване, бяха разкрити каменни деструкции в пласт от тъмносива до черна пръст примесена с въглени и бучки отухлена глина. След разчистването на деструкциите се очертаха останки от две каменни отоплителни съоръжения – структури 2_2 и 2_3, с малки размери и подковообразен план. Стените им са запазени в един ред камъни. Дъната им са отухлени, а върху тях се откриха слоеве от въглени, примесени с пепел. Отворите им са ситуирани на запад при 2_2 и на юг при 2_3. Взетият за археоботаничен анализ материал от вътрешността на структура 2_3 показа използването на бук и ясен като горивен материал. Можем да приемем, че двете съоръжения са синхронни, тъй като лежат на едно ниво, а датировката им съобразно открития керамичен материал около тях можем да отнесем към IX – X в. Източно от структурите бяха установени каменни деструкции, лежащи в пласт от светлокафява сбита пръст. Те са на по-ниско ниво от регистрираните отоплителни съоръжения в квадрата, а част от тях попадат под структури 2_2 и 2_3. След разчистването им, в югоизточния ъгъл на квадрата са регистрирани две нови отоплителни съоръжения с приблизително правоъгълен план. (4_1 и 4_2). Запазените стени са от дребни и средни по размер камъни в един, а на места и два реда. Върху отухлената глина на дъната им са открити въгле-

ни, примесени с пепел. Част от структура 4_2 попада непосредствено под структура 4_1, чийто отвор е установен от запад. Като цяло двете отоплителни съоръжения лежат на едно ниво, но направените наблюдения ни карат да приемем, че първоначално е била изградена структура 4_2, а непосредствено след нейното рухване е изградена и структура 4_1. Керамичният материал, открит около тях, ни дава основание да бъдат датирани в Ранното средновековие (VIII – IX в.).

На около 30 м южно от кв. 5 и 6 в изораните площи беше намерен фрагмент от кръст енколпион (обр. 5) от X – XI в. Представени са изображение на Богородица Оранта (в централната част), и бюстове на светци в краищата. Откриването му не е изненада, имайки предвид че през 2022 г. на около 150 м южно от същото място в един от проучваните квадрати бе открит шарнир от енколпион с втулката за нанизване.

В заключение може да се обобщи, че проучените структури са част от многослоен обект със селищен характер. През различните епохи обитаването на обекта е било съсредоточено в по-високите части на незаливната тераса над левия бряг на Струма (поне в сервитута на трасето на тласкателя).

ANTIQUE AND MEDIEVAL SETTLEMENT NEAR ARBANAS NEIGHBOURHOOD, RADOMIR

Orlin Rachev

Summary

In 2023, the archaeological survey of site 1, town of Radomir, was conducted due to the implementation of a construction project. The archaeological materials found were dated mostly to antiquity and the Middle Ages. Most numerous are the fragments of medieval pottery represented by vessels (pots) with a general date in the 8th – 9th c. and the 10th – 11th c. Roman period vessel sherds follow, and both red slip ware and common pottery from the 2nd – 3rd c. were found. Occasional fragments from the 3rd – 1st c. BC were also discovered.

The numismatic material was represented by a small number of coins. The earliest of them was a silver imitation of a coin of the city of *Histiaea* from the 1st c. BC – 1st c. AD (fig. 1). The rest of the material were bronze coins from the end of the 2nd – beginning of the 3rd c. to the end of the 4th c. AD.

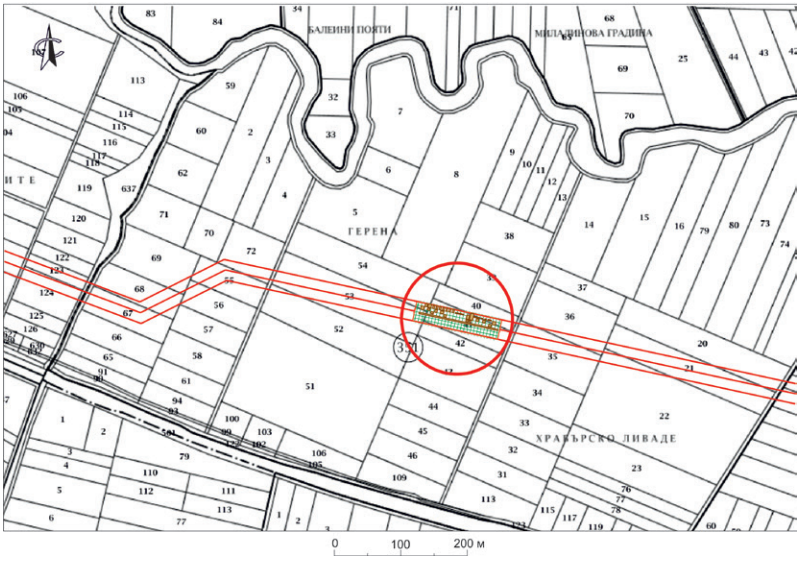
Seven structures from the medieval period were unearthed. Structure 1 was a household oven with a horseshoe shape and external dimensions of 1.16 × 1.35 m (fig. 2). The base was constructed of reused fragmented bricks and single flat stones, and the dome was made of clay. Structure 3 has an irregular, semi-circular shape measuring 1.46 × 1.49 m and its border was outlined with single and very rarely double courses of stones and fragmented bricks. The bottom is built partly of horizontally arranged fragments of ancient bricks. In grid square 5, the largest number of similar structures – five in total – was discovered. These are structures 2_1, 2_2, 2_2, (figs 3, 4), as well as 4_1 and 4_2. Structure 2_1 is an adobe oven with a semicircular shape located in the northern half of the grid square. In the southwestern part of the square, the remains of two stone heating installations, structures 2_2 and 2_3, were discovered. They were small in size and horseshoe-shaped. Their walls were preserved as a single course of stones. the two installations were contemporaneous, since they were situated at the same level, and accordingly, the ceramic material found around them suggested a 9th – 10th c. date. To the east of them, stone debris was found, some of which fall under structures 2_2 and 2_3. After their clearing, two more heating installations (4_1 and 4_2) were found situated at the same level. The preserved walls were of small and medium-sized stones, preserved as one or in some places two courses. The ceramic material found around structures 4_1 and 4_2 allowed to date them to the early Middle Ages, possibly in the 8th – 9th c.

During the surveys, about 30 m south of grid squares 5 and 6, in the plowed areas, a fragment of an enkolpion cross was found (fig. 5) dated to the 10th – 11th c. The multi-layered nature of the site was established as a result of the archaeological structures and finds uncovered in 2022 – 2023, and it enriches the data on the settlement patterns in the Struma River valley.

Orlin Rachev, Regional Museum of History – Pernik, orlin_ra@abv.bg

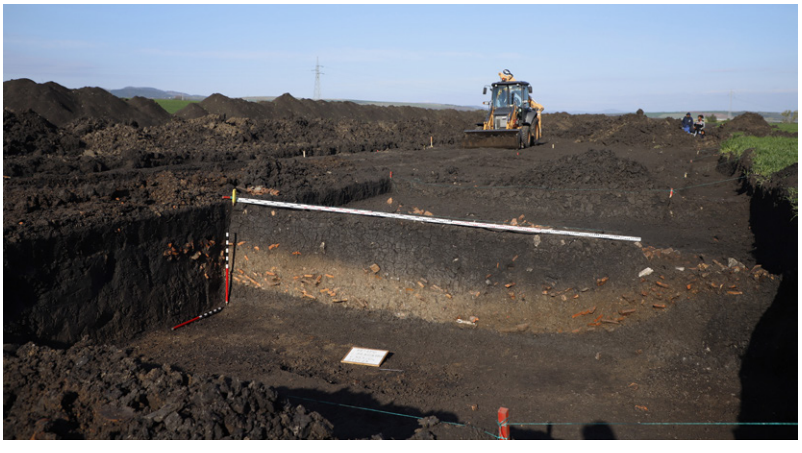
№ 80. ОБЕКТ МЕЖДУ С. ПЕТЪРЧ И СЛИВНИЦА, СОФИЙСКА ОБЛАСТ, ПО ТРАСЕТО НА ГАЗОПРОВОД БЪЛГАРИЯ – СЪРБИЯ

Сирма Александрова, Ваня Ставрева

Обр. 1. Обектът при км 24+522 – км 2 4+653, нанесен върху кадастралната карта на района

Fig. 1. The site at km 24+522 – km 24+653 marked on the cadastral map of the area

Обр. 2. Източната иманярска яма

Fig. 2. The eastern looters' pit

Обектът се намира между км 24+522 и км 24+653 по трасето на газопровода (обр. 1). В археологическите разкопки взеха участие археолозите Н. Благоева (РИМ – Видин), Д. Ангелковски и Б. Борисов.

Обектът е регистриран от М. Христов (НИМ) в края на декември 2022 г. по време на археологическите наблюдения на строежа на газопровода. Археологически материали тогава са открити в две концентрации. Първата е в източната част на обекта. Намерени са фрагменти строителна керамика, които са продължавали в дълбочина. Втората концентрация е била в западната част на обекта, където са намерени керамични фрагменти и отделни речни камъни. В разораната нива северно от трасето също е открита строителна и битова керамика от II – IV в.

Целта на работата през 2023 г. беше пълно археологическо проучване за установяване на хронологията и вида на обекта.

Археологическите изследвания започнаха с недеструктивни методи. Доц. д-р Ч. Кирилов (СУ) проведе геофизично проучване, но не бяха установени аномалии, които със сигурност да могат да се интерпретират като археологически структури.

Със земекопна техника направихме траншея по протежение на мястото, където ще бъде газопроводната тръба, в центъра на проучваната площ. Северно от траншеята, на мястото на източната аномалия, регистрирана по време на археологическото наблюдение, попаднахме на голяма иманярска яма в сондажи B9, B10, C9 и C10. Ямата е изкопана скоро след регистрирането на обекта, защото в пълнежа ѝ открихме парчета от сигналната лента, маркираща мястото (обр. 2). Тогава явно са били изгребани всички археологически материали, заедно със стерилната пръст наоколо. Съдържанието на оригиналното вкопаване е било натрошено, след което пръстта заедно с ненужните материали са били върнати обратно. Оцелялото до нас съдържание са фрагменти от тегули и имбрици, единични парчета тухли, отделни фрагменти битова керамика. Не е възможно да бъде установен първоначалният вид на засегнатата структура.

Друга аномалия в сондаж А4 и също е била разкопана с багер преди началото на разкопките. На това място липсваха керемиди, откривахме само битова керамика, нямаше друг подемен материал. В останалата част на обекта липсват археологически структури или следи от антропогенна дейност. Иманярските поражения не дават възможност да се установи видът на обекта.

A SITE BETWEEN PETARCH VILLAGE AND SLIVNITZA, SOFIA DISTRICT, AT THE ROUTE OF BULGARIA – SERBIA GAS PIPELINE

Sirma Alexandrova, Vanya Stavreva

Summary

The site at km 24+522 – km 24+653 has been registered in December 2022 during an archaeological monitoring of the construction works at the pipeline (fig. 1). Archaeological materials were found then in two spots in the field. In the plowed field north of the route of the pipeline, pottery and architectural ceramics from the 2nd – 4th AD were attested.

In 2023, a complete study of the site was planned, and geophysical survey was carried out. A trench was made along the route of the pipeline, in the middle of the easement area. To the north of the trench, we found a huge looters' pit, apparently dug shortly after the site has been identified. The original feature has been destroyed with a digger and then the soil with some remaining archaeological materials (roof tiles fragments, pottery sherds, stones) has been backfilled. It was impossible to determine the original character of the feature (fig. 2).

Another feature has also been excavated with heavy machinery before the start of the excavations but no roof tiles were found there. In the remaining area of the site, no archaeological materials and features were found. The damage made by the looters hindered the identification of the site characteristics.

Sirma Alexandrova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, alexandrova.sirma@gmail.com
Vanya Stavreva, Regional Museum of History – Vidin, v.stavreva@mail.bg

№ 81. ОБЕКТ № 7 В ЗЕМЛИЩАТА НА ПЛОВДИВ, СЕЛАТА ЯГОДОВО И БРЕСТНИК, ОБЛ. ПЛОВДИВ

Иво Топалилов, Мирослав Марков

Спасителното археологическо проучване на обект № 7 в землищата на гр. Пловдив, с. Ягодово и с. Брестник се проведе в периода от 2 май до 14 юли 2023 г. Разкопките са продължение на сондажно проучване, извършено под ръководството на д-р М. Райчева през 2019 г. (Райчева, Георгиева 2020). Археологическите проучвания са във връзка с изпълнението на проект „Развитие на железопътен възел Пловдив", по договор между ДП „НКЖИ" и НАИМ – БАН.

Обектът е разположен източно, североизточно и югоизточно от могилата Лаута. При предварителните проучвания са открити сгради от римската и късноантичната епохи в сектор I и сектор III, като в северния сектор (I) са регистрирани три сгради, докато в южния сектор (III) – само една. В сектора между тях (II) е разкрито ямно поле от ранната и късната желязна епоха (Райчева, Георгиева 2020). Резултатите от новите разкопки потвърждават до голяма степен направените наблюдения, а на места ги допълват.

Сектор I. В северната и централната част на сектора са регистрирани части от две стопански постройки, обозначени като сграда 1 и сграда 2 (обр. 1). Градежът и на двете сгради е от ломени и речни камъни, като зидовете са с дебелина около 0,70 м и са запазени на височина до 0,80 м.

Сграда 1 е разположена в най-северната част на сектора. Тя е стопанска постройка с ориентация ЮЗ – СИ и с регистрирани две строителни фази: основно помещение в източната част и по-късна пристройка от запад. На север от основното помещение е разкрит зид с ориентация С – Ю, което предполага наличието и на трето помещение. Проучената част от сградата е с размери 14 м (И – З) × 10 м (С –Ю), като тя продължава на изток, извън рамките на сервитута. В югоизточната част на основ-

Обр. 1. Сектор I с двете разкрити сгради

Fig. 1. Sector I with the two unearthed buildings

Обр. 2. Сектор II – ямно поле

Fig. 2. Sector II – the pit field

ното помещение е разкрито силно разрушено глинобитно огнище, а в югозападния ъгъл – питос. Подовото ниво е глинобитно; в източната част на помещението е открита изградена от ломени камъни стъпка за дървен стълб. Намерени са няколко монети, две глинени тежести за стан и фрагмент от теракотена плочка с изображение на плодно дърво и змия, застанала под него. В по-късната пристройка на запад е разкрит кладенец с кръгъл отвор, с диаметър 1,50 м и дълбочина 3 м. В запълнителя му са намерени множество фрагменти от керемиди, питоси и други съдове. В придънната част на кладенеца са регистрирани три цели съда – две стомни и бронзова кофа. По всяка вероятност пристройката в западната част на сградата е навес с керемиден покрив, построен с цел покриване на кладенеца. Тук са регистрирани и два зида от по-ранни строителни периоди, които не могат да се свържат със сградата и се отнасят към римската епоха. В близост е намерен фрагмент от теракотена фигура на Атина.

Сграда 2 е стопанска постройка, изградена от речни и ломени камъни, с размери на проучената източна ѝ част 18 м (И – З) × 10 м (С – Ю). Регистрирани са две строителни фази, които се разграничават по начина на градеж на зидовете. В крайната югоизточна част на сградата зидовете са по-дълбоко вкопани, изградени с по-големи и добре подредени камъни и имат по-добре оформени лица, докато в западната и северната част те са плитко вкопани и е регистрирано преизползване на покривна строителна керамика в градежа.

В източната част на сградата са регистрирани три стъпки за дървени стълбове, изградени от ломен камък, с квадратен план (0,90 × 0,90 м), разположени на разстояние от 1,80 м една от друга, вероятно са част от перистил. В западната част са частично проучени две помещения с правоъгълен план, които продължават в западна посока и остават непроучени. В крайната северна и южна част е регистрирано прекъсване на стените, поради което не могат да бъдат посочени цялостно размерите на постройката. Поради малкото количество открити фрагменти от керемиди може да се предположи, че покривът на сградата не е бил покрит с керемиди.

Източно от сграда 2 е проучена яма с кръгъл отвор и диаметър 1,30 м, с материалите от римската епоха.

Масовият керамичен материал и монетните находки датират структурите в Сектор I във II – IV в. сл. Хр., като първата фаза можем да датираме най-общо през II и средата на III в., а втората – във втората половина на или в късен III в. и IV в. С изключение на монетата на Веспасиан от 71 г., повечето монети

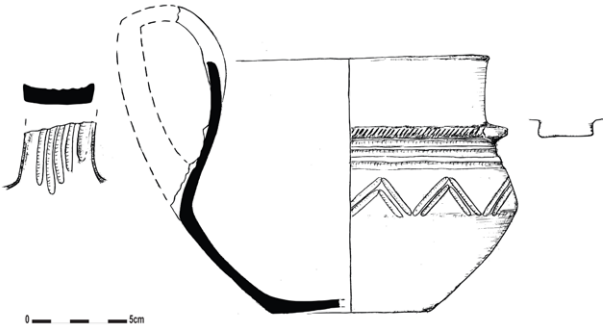
се отнасят към периода от времето на Траян до средата на III в., а друга концентрация се оформя през първата половина на IV в. – средата/третата четвърт на века. Прави впечатление оскъдността на находки и сравнително малкото количество керамика, което вероятно е свидетелство за организирано изоставяне на сградите.

В предполагаемото продължение на селището в западна посока, западно от съществуващата жп линия, в непосредствения край на сервитута са проучени пет квадрата, които не са намерени останки от селището. Вероятно неговата граница трябва да се търси някъде под жп линията или до нея. На юг от римското и късноримско селище са заложени 12 траншеи, в които не се откри археологически материал.

Обр. 3. Сектор II – яма № 7 / гроб № 1 в траншея 4

Fig. 3. Sector II – pit No. 7 / grave No. 1 in the trench 4

Обр. 4. Сектор II – керамичен съд от яма № 7 / гроб № 1 (автор Е. Божинова)

Fig. 4. Sector II – ceramic vessel from the pit No. 7/ grave No. 1 (author E. Bozhinova)

Сектор II (обр. 2). Заложени са 15 траншеи, ориентирани З – И, като стерилният терен (андезитна скала) в северната част на сектора е достигнат още при втори механичен пласт. Проучени са 33 ями, всички с овален план, с изключение на яма № 1, която е с четириъгълен план, заоблени ъгли, равни стени и дъно. Дълбочината на ямите варира от 0,10 м до 2,30 м, а диаметърът – от 0,83 м до 2,20 м. Част от ямите са със скосени стени и равно дъно, други с отвесни стени и равни дъна. Запълнителят на ямите е идентичен – сива пръст, примесена с въглени. Откриват се фрагменти битова и строителна керамика, на места се констатират животински кости и буци отухлена глинена замазка. Интерес представлява яма № 7 / гроб № 1 в траншея 4 (обр. 3). В запълнителя на ямата се откриват фрагменти от питос както на нивото на засичане, така и на дъното на ямата. Намерени са и три съда *in situ* – чаша, купа и още един съд с две дръжки, всичките от втора фаза на РЖЕ (обр. 4). Разчистен е човешки череп, с част от горна и долна челюст и зъбите. Човешки ребра се откриват по цялото пространство на ямата върху фрагментите от питоса. Скелетните останки не са в анатомичен порядък.

В яма № 26, която е с най-големи размери (диаметър 2,0 м И – З и 2,2 м С – Ю и най-голяма дълбочина – 2,30 м) са открити една цяла керамична пота и кана, които се датират в КЖЕ.

В този сектор се проучи структура № 1 – вкопано жилище с ориентация ЮИ – СЗ, с близък до правоъгълник план, като в дълбочина стените плавно се скосяват навътре. Дължината в южната част е 4,30 м, а в северната – 6,10 м. В жилището се открива битова керамика, животински кости и строителна керамика, както и голямо количество силно корозирали пирони. Структурата може да се датира към края на XVIII в.

Към съвременността се отнася и откритият скелет на кон в анатомичен порядък в траншея 7.

Сектор III. Разкрити са останки от верижна сграда, 22 ями и половината от вкопано жилище. Самата сграда е частично разрушена от съвременна обработка на почвата. Тя е ориентирана С – Ю, като в източна посока се развива извън границите на сервитута (обр. 5). От градежа е запазен един ред от суперструкцията – камъни, споени с кал, като до него се достига веднага след отнемането на орницата (0,20 – 0,30 м от съвременното ниво). Допълнителна информация за конструкцията ни дава и проучената дупка от дървен подпорен стълб, укрепен с дребни камъни и фрагменти строителна керамика.

От сградата се разкриха две верижни помещения, като преградният зид на второто е изцяло разрушен. Подовото ниво не е ясно изразено, но може да се предположи, че е от трамбована глина. То е маркирано от две монети и пръстен, както и от големи фрагменти битова керамика. Констатира се ниска концентрация на находки и битова керамика (трапезната е в малък процент), което предполага стопанския характер на постройката.

Обр. 5. Сектор III – частично разкритата сграда и вкопаванията около и в нея

Fig. 5. Sector III – partially unearthed building and the pits around and in it

Двадесет и две ями са регистрирани под подовото ниво на сградата, като яма № 17 попада под преградния зид на южното верижно помещение. Дълбочината на ямите варира от 0,20 – 0,60 м, като характерна за всички е ниската концентрация на битова керамика. В пълнежа им се откриват още дребни въгленчета и силно натрошени фрагменти строителна керамика.

От този период е и частично проучено вкопаване (жилище?) с установени размери 4,50 × 2,10 м. То се развива в източна посока, извън границите на обекта. В тази структура е регистрирана най-високата концентрация на битова керамика в целия сектор, отнасяща се към II в.

Археологическите материали от тези периоди не показват съществени различия. Този факт, както и стратиграфската позиция на яма 17, показва, че двата периода следват непосредствено един след друг, в кратък период от време.

В пълнежа на яма № 8 се откриват смесени фрагменти от желязната епоха и римска битова керамика. Наличието на им следва да се обясни с близостта на ямата до сградата и факта, че е вкопана под античното ходово ниво. Като косвен довод може да се посочи и дълбочината ѝ (над 2,50 м), която рязко контрастира с тази на останалите ями, проучени в сектор III. Към подобна датировка насочва и пълната липса на археологически материали от желязната епоха в останалите части на сектора.

Керамиката от сектор III се отнася към II – IV в., докато монетите са от края на II в. до началото на V, но особено през IV в., с прекъсване през III в. Открити са и няколко елинистически монети, но те са без сигурен контекст. Проучванията южно от сградата и ямите от римската епоха се извършиха чрез осем траншеи, в които не се откриха археологически материали.

Литература

Райчева, Георгиева 2020: М. Райчева, П. Георгиева, Извънградски обект от римската епоха и Късната античност в територията на Филипопол. – Археологически открития и разкопки през 2019 г. Книга II. София, 2020, 978 – 981.

SITE NO. 7 IN THE LANDS OF PLOVDIV, YAGODOVO AND BRESTNIK VILLAGES, PLOVDIV DISTRICT

Ivo Topalilov, Miroslav Markov

Summary

The rescue archaeological excavations in 2023 were a continuation of the campaign in 2019 carried out under the direction of by M. Raycheva. The archaeological site is located east, northeast, and southeast of the Lauta Mound.

Sector I. Two buildings were partially revealed in the northern and central part of the sector. Their construction was of quarry and river stones, wall thickness of ca 0.70 m, and preserved height up to 0.80 m (fig. 1).

The northernmost building had a SW – SE orientation, with two phases of construction – a main room located in the eastern part and a later extension to the west. To the north of the main room, a wall with a N – S orientation was found, suggesting the presence of a third room. The floor level was of rammed clay. A well was unearthed in the later extension to the west. The other building also featured two construction phases, distinguished on the basis of construction technique. In its eastern part of the building, three square-shaped stone-built bases for wooden posts were found, probably from a peristyle. Two rectangular rooms were partially excavated in the western part.

The pottery assemblage and coin finds date the structures in Sector I to the 2nd – 4th c. AD, with the first phase generally dated to the 2nd – mid-3rd c., and the second phase to the second half/late 3rd – 4th c.

Sector II. In this area 33 pits were excavated, most of them oval shaped (fig. 2). The pits ranged in depth from 0.10 m to 2.30 m and in diameter from 0.83 m to 2.20 m. The fill was identical: grey earth mixed with charcoalq oc-

casional ceramic fragments and animal bones. Pit No. 7 / grave No. 1 in trench 4 (fig. 3) contained fragments of *pithos*, three vessels: a beaker, a bowl and a further vessel with two handles, all dating to the second phase of the EIA (fig. 4). A human skull with part of the upper and lower jaw and teeth was recovered. Human ribs were found throughout the pit.

Structure No. 1 - a late 18th c. dug-in dwelling, and a 20th c. horse burial were investigated in this sector.

Sector III. The remains of a chain-planned building, 22 pits, and half of a dug-in dwelling were uncovered (fig. 5). The building is N – S orientated and extended outside the easement boundary, with a single course of the superstructure surviving, of stones bound with mud. The floor level was of rammed clay.

Twenty-two pits were recorded below the floor level of the building, with pit No.17 situated below the partition wall of the southern room. The depths of the pits ranged from 0.20 - 0.60m, all characterised by a low concentration of domestic pottery.

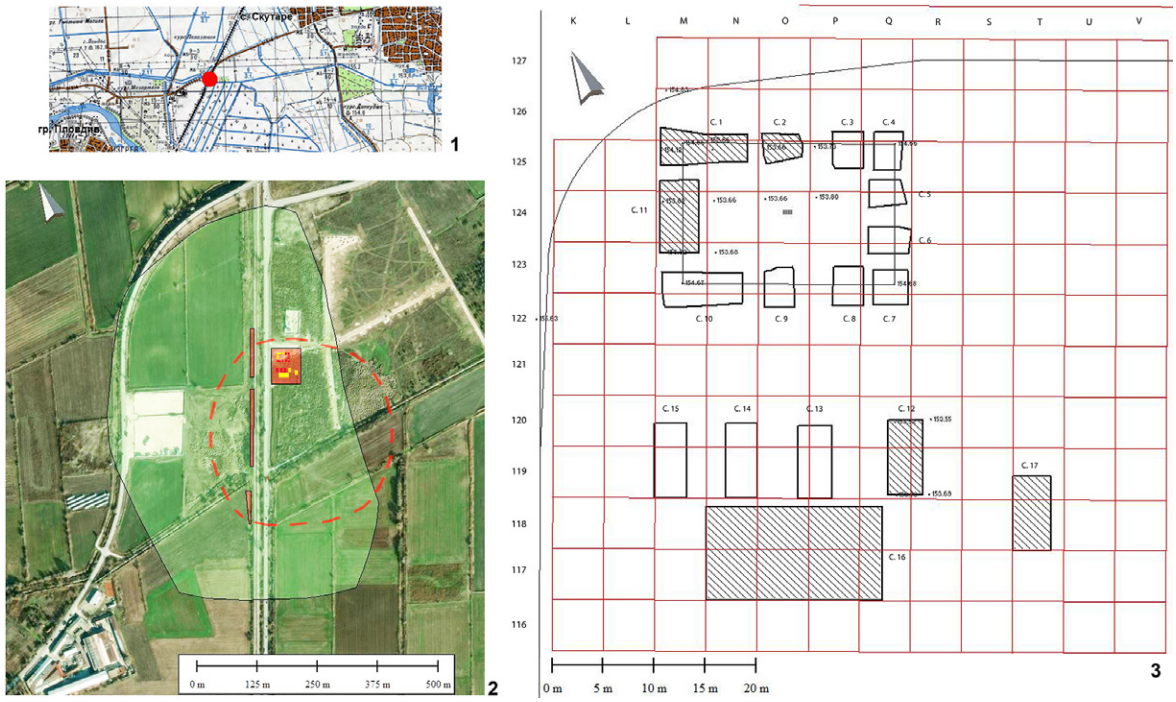
A pit (dwelling?) measuring 4.50 × 2.10 m was also partially excavated. It developed eastwards, outside the site boundary. This structure recorded the highest concentration of domestic pottery in the whole sector, dating to the 2nd c.

In the fill of one of pit No. 8, mixed fragments of Late Iron Age and Roman pottery were found. The pottery was generally dated to the 2nd – 4th c., while the coins were from the late 2nd c. to the early 5th c., but particularly the 4th c., with a hiatus in the 3rd c. A few Hellenistic coins were also found, but without a secure context.

Ivo Topalilov, Institute for Balkan Studies & Centre of Thracology – Bulgarian Academy of Sciences, itopalilov@yahoo.com
Miroslav Markov, Museum of History – Chiprovtsi, tribalia@abv.bg

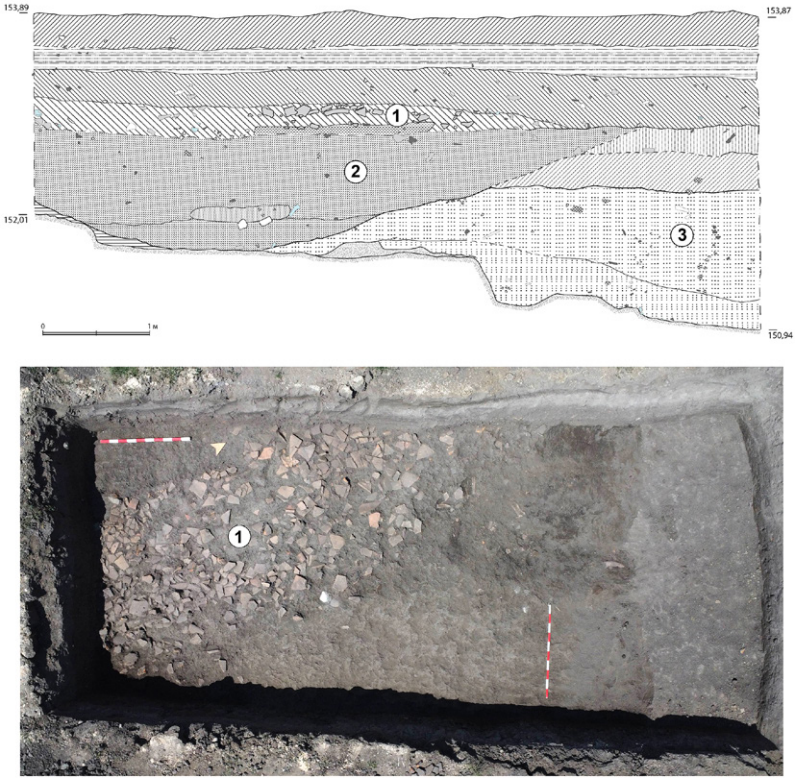
№ 82. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ В СЕВЕРНАТА ЧАСТ НА МНОГОСЛОЕН ОБЕКТ В М. ЙОТОВ ГЕРЕН, ЗЕМЛИЩЕ НА С. СКУТАРЕ, ОБЩ. МАРИЦА, ОБЛ. ПЛОВДИВ

Петя Василева, Елена Божинова

Обр. 1. Местоположение на обекта и план на проучената площ: 1 – карта М 1:50 000 с местоположение на обекта; 2 – сателитна снимка с граници на селището и проучвани части; 3 – план на парцела с всички проучени сондажи, вкл. тези с установени археологически структури (щриховани)

Fig. 1. Location of the site and plan of the studied area: 1 – map 1:50 000 scale with location of the site; 2 – satellite image with the boundaries of the settlement and excavated areas; 3 – plan of the plot with all excavated trenches, incl. those with archaeological structures attested (shaded)

Обр. 2. Сондаж 12 – западен профил и поглед отгоре:
1 – ниво от фрагментирана строителна керамика („пътека“), първа половина на III в.; 2 – вкопавания, втора половина на I – III в.;
3 – пласт от СБЕ

Fig. 2. Trench 12 – western profile and view from above:
1 – level of fragmented architectural ceramics ('pathway'), first half of the 3rd c.; 2 – dug-in features, second half of the 1st – 3rd c.;
3 – layer from the Middle Bronze Age

Спасителното проучване се проведе в северната част на многослоен неукрепен селищен обект, разположен източно от гр. Пловдив, в землището на с. Скутаре, м. Йотов герен. Попада върху ниска тераса на левия бряг на р. Марица, на около 1,5 км северно от нея и на 5,5 км източно от Небет тепе в Пловдив, до трасето на *Via Diagonalis*. Разкопките бяха предизвикани от проект за строеж на бензиностанция. Извършени са в отделни изкопи (сондажи 1 – 17) за основите на сградата и съоръженията към бензиностанцията, с обща площ 424 кв. м (обр. 1). Първоначално е осъществено наблюдение при работата със земекопна техника, като при регистрирането на археологически структури механизираните изкопни дейности са преустановени и се премина към работа на ръка с методика за археологически разкопки.

Културен пласт беше установен в северната и южната част на проучваното пространство, като бяха документирани общо 40 археологически структури. Едната от тях се отнася към средната бронзова епоха, а всички останали са от римската епоха.

Пласт от СБЕ с дебелина 1,00 – 1,20 м беше проучен единствено в сондаж 12 в южната част на обекта (обр. 2.3). В източната част на сондажа попада и единствената структура от този период, която продължава извън границите му (структура 11). Долната ѝ част е вкопана в стерилния пласт. Дъното е неравно, с лек наклон от запад на изток. Малко над дъното в североизточната част е разкрит участък от обмазка на огнище, която продължава извън границите на сондажа. Пластът в и над вкопаването е сив глинест, равномерно примесен с дребни въгленчета. В него са открити голямо количество керамични фрагменти, животински кости и късове отухлени мазилки, като последните са главно в долната част на вкопаването. Керамиката е представена от кухненски, трапезни съдове и хранилища. Кухненската керамика е рядко украсена с плитки ямички под устието. От трапезната керамика единствено един кантаросовиден съд е украсен със сложна композиция от геометрични мотиви в техника furchenstich, запълнени с бяла паста. Открити са също и прешлени за вретено, модел на колело (обр. 3.1-3), тапи за пещ, кремъчни пластини и отломъци и четири костени шила. Находките и керамичният материал датират пласта в СБЕ.

Вкопани структури от римския период са проучени в най-южния и в северозападните сондажи, датирани съответно във втората половина на I в. и във II – първата половина на III в. В южния край на проучваната площ е разположен най-големият изкоп (сондаж 16), в който са проучени редица негативни структури с различни размери (обр. 1, 4). Най-малките са дупки за колове с диаметър 0,10 – 0,30 м. Останалите са ями с диаметър от 0,50 до 2,30 м. Обособяват се две групи вкопавания, които имат размери съответно 6,80 × >5,70 м и 4,30 × >5,70 м (продължават извън границите на проучвания участък). Запълнителите им като цяло са идентични – тъмна глинеста пръст с вариращо количество бучки или прослойки от стерилната жълта глина. Изключение прави запълнителят на ямите в централната част на югоизточната група, който е с пепелива структура и ниска плътност. Над тези структури е регистриран неравен пласт от горяла дървесина. Тази ситуация индикира наличието на дървена конструкция във височина, както и функционирането на цялата група от вкопаванията като единна структура.

Вероятно като следа от наземната конструкция може да се свърже и пласт с по-светъл цвят над ямите от северозападната група. Този пласт съвпада приблизително с котата на ходово ниво, установено в сондаж 17. Пластът също се проследява над няколко от вкопаванията и доказва функционирането на вкопаванията в цялата група като единна структура. Концентрацията на животински кости, фрагменти битова керамика, питоси и главнярници върху едно ниво на около 1 м под сивия пласт вероятно маркира нивото на обитаване във вкопаването. Вероятно двете групи представляват приземните части на две частично вкопани постройки. Ямите в долните им части са направени за монтирането на дървени стълбове за наземната им конструкция, съдейки по следите от такива в центъра на дъната на част от тях. Най-дълбоките ями са разположени в центъра на двете групи и вероятно са носели покривната конструкция. Малкото фрагменти строителна керамика свидетелстват, че покривите са от нетрайни материали.

Една яма в северната част на югоизточната група вкопавания се отличава от останалите. Тя е с малки размери и в нея грижливо е поставено върху дъното си гърне, изработено на ръка. В него са открити леко горели кости от малко прасе и малко въглени. Прасето е било разчленено преди поставянето му в съда. В ямата няма следи от горене, т. е. няма данни за приготвяне на храна на място. Това, както и грижливото поставяне на гърнето в специално изкопана за целта яма, предполага, че то вероятно е следа от изпълнен ритуал.

Обр. 3. Находки: 1-2 – керамични прешлени за вретено; 3 – керамичен модел на колело; 4 – бронзова монета (ас) с контрамарка [T]•C•A; 5 – фрагмент от фибула; 6 – фрагмент от главнярник с украса; 7 – денар на император Домициан; 8 – бронзова фибула; 9 – фрагмент от теракота с изображение на конник; 1-3 – СБЕ; 4-6 – втора половина на I в. сл. Хр.; 7-9 – II – III в.

Fig. 3. Small finds: 1-2 – ceramic spindle whorls; 3 – ceramic wheel model; 4 – bronze coin (as) with [T]•C•A countermark; 5 – fragment of fibula; 6 – fragment of decorated andiron; 7 – denarius of Emperor Domitian; 8 – bronze fibula; 9 – terracotta fragment with a depiction of horseman; 1-3 – Middle Bronze Age; 4-6 – second half of the 1st c. AD; 7-9 – 2nd – 3rd c. AD

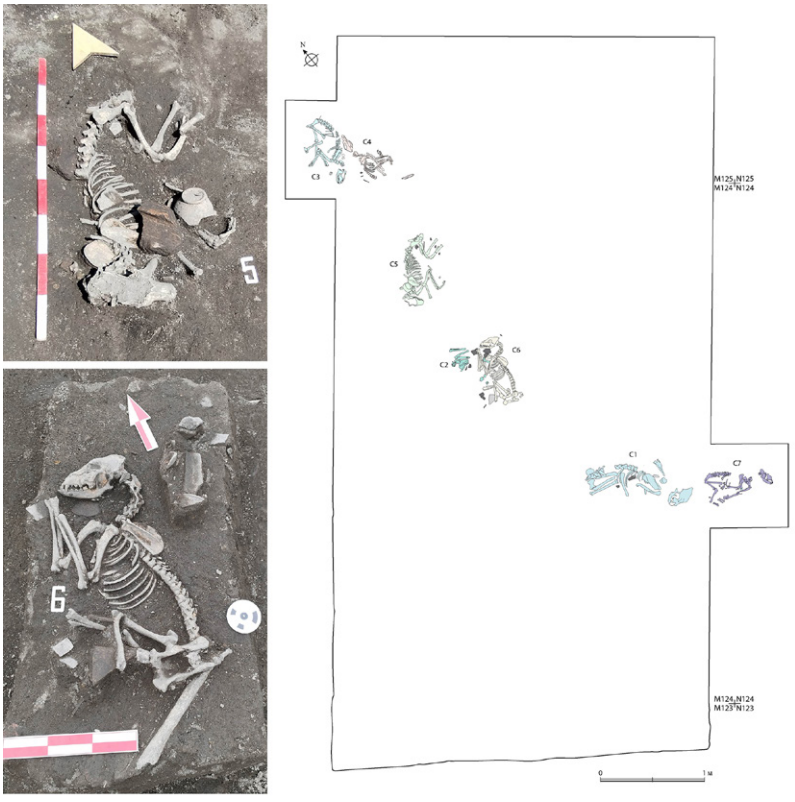
Една дълбока цилиндрична яма с диаметър 0,80 м, разположена встрани от останалите, чието дъно е под съвременното ниво на подпочвената вода, е интерпретирана като кладенец. Малко над дъното стените на ямата са укрепени с големи фрагменти от два питоса, като е възможно дори да е поставено цяло тяло от питос като облицовка. На дъното е открита цяла трапезна амфора.

Датировката на проучените структури в тази част на обекта се определя от една бронзова монета, открита в яма в югоизточното вкопаване – ас със силно изтрити аверс и реверс с контрамарка [T]•C•A, от I в. (обр. 3.4). Фибула, открита в близост (обр. 3.5), е от групата на летите фибули с пружинен механизъм, с един пръстен и плътен четириъгълен иглодържател, от началото на I – средата на II в. (Генчева 2004, 30 – 32, тип 9в). По отношение на датировката трябва да се отбележат и особеностите на керамичния комплекс, съставен от трапезни съдове в стила на римската керамика, както и кухненски в традициите на късната елинистическата керамика, изработена на ръка. Така датата на най-юж-

Обр. 4. Сондаж 16 – поглед отгоре с проучените вкопани структури

Fig. 4. Trench 16 – view from above with the dug-in features studied

Обр. 5. Сондаж 11 – структура 1, скелети на кучета

Fig. 5. Trench 11 – structure 1, skeletons of dogs

ните проучени структури в парцела може да бъде поставена във втората половина на I в.

Пласт от този период е документиран и в съседния сондаж 12, като поради ограничената площ на проучване тук не може да се определи дали той е част от структура. Над този пласт са проучени още четири структури. Три от тях са ями, вкопани в пласта от втората половина на I в. От едната ямата вероятно произхожда денар на Север Александър, а от друга – фрагмент от бронзова фибула. Ниво от фрагменти строителна керамика, разположено в югозападната част на сондажа, има правоъгълни очертания и вероятно е част от „улица/пътека“ (обр. 2.1), която продължава извън границите му. Проучената част е с размери около 4 м (С – Ю) × 2 м (И – З), с ориентация С – Ю. Разграничени са две нива. Фрагментите от керемиди са плътно разположени един до друг, като повечето се застъпват. Между тях в първото ниво са открити теменната и лицевата част от човешки черепи. Под нивото е открита монета на Септимий Север. На около 0,10 м под керемидите е разкрито ниво с трамбована пръст – вероятно подложка или по-ранна пътека. На база откритите монети и керамика датата на тези структури може да бъде поставена в III в.

В северната част на обекта са проучени още четири вкопани структури. Структура 1 попада в северозападния ъгъл на проучваната площ и продължава извън границите ѝ. Тя е с дължина повече от 10 м (С – Ю), ширина повече от 4 м (И – З) и дълбочина около 1,30 м от нивото на регистрирането. Стените са почти отвесни, дъното е равно. В нея са открити фрагменти от битова и строителна керамика, животински кости, сестерций на Комод и денар на Домициан, две цели бронзови фибули, фрагмент от теракота с изображение на конник (обр. 3.7-9), фрагменти от главнярници с врязана украса и железни гвоздеи. Въз основа на керамичния материал и монетите вкопаването е датирано във II – началото на III в. В горната му част на приблизително еднаква дълбочина са проучени седем скелета на кучета, някои от които не са цели (обр. 5). Скелетите са в хоризонтално положение и може да се допусне, че са слагани в ями. Кучетата са разположени в дъга по диагонал (С – Ю) през вкопаването. Нито един скелет не е нарушен от друг. Като се има предвид незастъпването им, приблизително еднаквата дълбочина на поставяне и дъгата, която образуват, може да се предположи, че кучетата са положени в сравнително кратко време или дори, че ямите са били маркирани по някакъв начин.

Други три ями, които се пресичат частично, са проучени близо до това голямо вкопаване, но всички се развиват извън границите на сондажите. В проучените им части са открити малко количество фрагменти от керамични съдове, работени на грънчарско колело, и фрагментирани животински кости, които ги определят като синхронни с голямото вкопаване.

Проучените структури попадат в северната периферия на многослойния неукрепен селищен обект в местностите Йотов геран и Узун гьол при с. Скутаре, обитавани през средната бронзова епоха, втората половина на I в. и II – първата половина на III в. Инцидентни находки от късния халколит и Средновековието (втората половина на XII – началото на XIII в.) сочат, че обитаването през тези периоди вероятно достига северната граница на обекта, но запазени структури от тези периоди не са регистрирани в проучените части от парцела.

Литература

Генчева 2004: Е. Генчева. Римските фибули от България от края на I в. пр. н. е. до края на VI в. на н. е. Велико Търново, 2004.

RESCUE EXCAVATIONS IN THE NORTHERN PART OF A MULTILAYER SITE IN YOTOV GEREN LOCALITY, LAND OF SKUTARE VILLAGE, MARITSA MUNICIPALITY, PLOVDIV DISTRICT

Petya Vassileva, Elena Bozhinova

Summary

The site is located about 5,5 km east from Nebet Tepe, Plovdiv and 1,5 km northern from the Maritsa River, close to the route of *Via Diagonalis*. The rescue excavations ware carried out due to the construction of a new petrol station.

Archaeological strata were found in the northern and southern parts of the plot, and 40 features were registered. Part of them is dated to the Middle Bronze Age, and all the others – to the Roman period.

The MBA layer is located in the southern part, trench No. 12 (fig. 2.3). Its lower part is dug in the sterile layer, with step-shaped sides and a flat bottom. A part of a heart and a large amount of pottery sherds, animal bones and pieced of daube were found over the floor. Charcoal pieces were also present. Spindle whorls, a wheel model and other miniature ceramic artefacts (fig. 3.1-3), as well as three bone prickers, flints and ovens plugs were found in this layer.

Layers from the Roman period were studied – the ones in the southern part of the plot were dated to the second half of the 1st c. (fig. 1, trenches Nos 12 and 16), and those in the northern part dated to the beginning of the 2nd – mid-3rd c. (trenches Nos 1, 1, 11, and 12). A habitation level was documented in the southeasternmost part (trench No. 17) with a millstone found *in situ* and no other recognized archaeological features.

Two groups of pits with different dimensions and a separate deep pit – probably a well, were dated to the second half of 1st c. AD (fig. 4). Some of them had traces of postholes in middle of their bottoms. The deepest ones were situated in the middle of both groups. These, together with a layer of burnt wood over the one group of pits and a grey clayey layer in the other, indicated their function as two separate structures, as the pits formed integrated parts of them. They were interpreted as semi dug-in buildings, probably dwellings. The pottery consisted of Roman wheel thrown tableware and hand-buikt cooking pots of the local late Hellenistic style. A bronze coin with a countermark, a fragment of a fibula, and pieces of decorated andirons were found in these features (fig. 3.4-6).

In the northern end of the site, a large and deep feature was studied dated to the 2nd – beginning of the 3rd c. (trenches Nos 1 and 11). It extended beyond the boundaries of the trenches, measuring more than 10 m long and more than 4 m wide. Skeletons of seven dogs were found in its upper part, arranged in a slightly curved row (fig. 5). A piece of a terracotta with a depiction of a horseman, parts of decorated andirons, two coins – a *denarius* of Domitian and a *sestertius* of Commodus, and two bronze fibulae were found in the layers of the fill of this structure (fig. 3.7-9).

A level of roof tile fragments with a prolonged rectangular plan that was situated in the southern part of the area (trench No. 12) – it was interpreted as a pavement of a pathway. It consisted of two levels of tiles and an earlier one of rammed clay. Two pieces of a human skull (or two different skulls) were found among the tiles of the upper level. A coin of Septimius Severus found between the two levels suggested that the features were likely contemporaneous to the large deep feature from the 2nd – mid-3rd c.

Few artefacts from the Late Chalcolithic and the medieval periods indicated that the area was a northern periphery of the settlement during those periods.

Petya Vassileva, vassileva.petya@abv.bg
Elena Bozhinova, Regional Museum of Archaeology – Plovdiv, elena.bozhinova@gmail.com

№ 83. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ПЪТНА СТАНЦИЯ И СЕЛИЩЕ ЦИЛЕ

Здравко Димитров, Ради Радев

Обр 1. Трасето на Via Militaris, преминаващ през Циле, поглед от изток

Fig. 1. The route of Via Militaris passing through Cillae, view from east

През април, май, ноември и декември 2023 г. бяха извършени спасителни археологически проучвания на обект № 3 по трасето на железопътния участък Оризово – Михайлово, на мястото на старата жп гара в с. Черна гора, Чирпанско. От десетки години е известно, че на това място се локализира римската пътна станция и селище Циле. Секторът, който е засегнат от инвестиционните намерения, е дълъг 300 м и е напълно непроучен терен, който НКЖИ предвижда за строителство на нов железопътен участък по линията София – Бургас (проектно трасе от км 47+700 до 48+000).

Циле (*Cillae*) е една от основните пътни станции по главния път на Римската империя в източноевропейските провинции. Този античен център е разположен по трасето на Диагоналния път (*Via Militaris*). Проучването на Циле и региона през XX в. са извършвани от Д. Цончев (РАМ – Пловдив), Х. Буюклиев (РИМ – Стара Загора) и наскоро от екип в състав М. Тонкова, И. Лозанов, З. Димитров (проект на Община Братя Даскалови през 2010 г.).

Спасителните археологически разкопки се проведоха в рамките на 90 календарни (66 работни) дни и на два етапа: 18.04. – 31.05.2023 г. и 01.11. – 16.12.2023 г.

За първи път в историята на проучванията бяха открити и документирани архитектурни комплекси от Циле (осем сгради). Освен това най-сетне беше установи мястото, през което преминава Диагоналният път. Трасето беше открито в много добре запазен вид по протежение на 65 м в рамките на сервитута на бъдещата жп линия (обр. 1).

При това спасително проучване стратиграфията на обекта беше от ключово значение за определянето на хронологията на комплексите от Циле. Тъй като разкопките бяха върху площ от 6 дка от Циле, ние имахме възможност да установим, че са налице три основни културни пласта – два късноантични и един от периода на Принципата.

Първият пласт датира в периода на късноантичната епоха, след края на IV в. и през V в. Вторият, който е най-добре видим и към който принадлежат почти всички сгради, е от времето на император Константин (306 – 337) и до края на IV в. Третият пласт е от II – III в., като периодът от времето на Северите до Тетрархията е откроим като структури на две-три места, но най-вече се регистрира като керамика, нумизматични данни и множество находки. За съжаление не можем да бъдем категорични за останки и културни пластове от края на Античността (VI в.).

Трябва да се отбележи, че в пласта от късноримската епоха – IV в. (вторият стратиграфски пласт) има поне три отделни хоризонта на строителства и ремонти на сградите. В същия пласт (първи хоризонт, от времето на Константин I (306 – 337)) се разкриха останките от римския път.

Освен сградите от късноримската и римската епоха на обект № 3 при с. Черна гора се регистрираха и вкопани структури (осем ями) – боклучни ями, огромно количество керамични материали, включително цели съдове.

В кв. С 17-18 в северната част на сграда № 4 се откриха на място под падналия покрив на сградата почти всички тежести за тъкачен стан от обекта (общо са 24). Най-вероятно на това място можем

да локализираме тъкачна работилница.

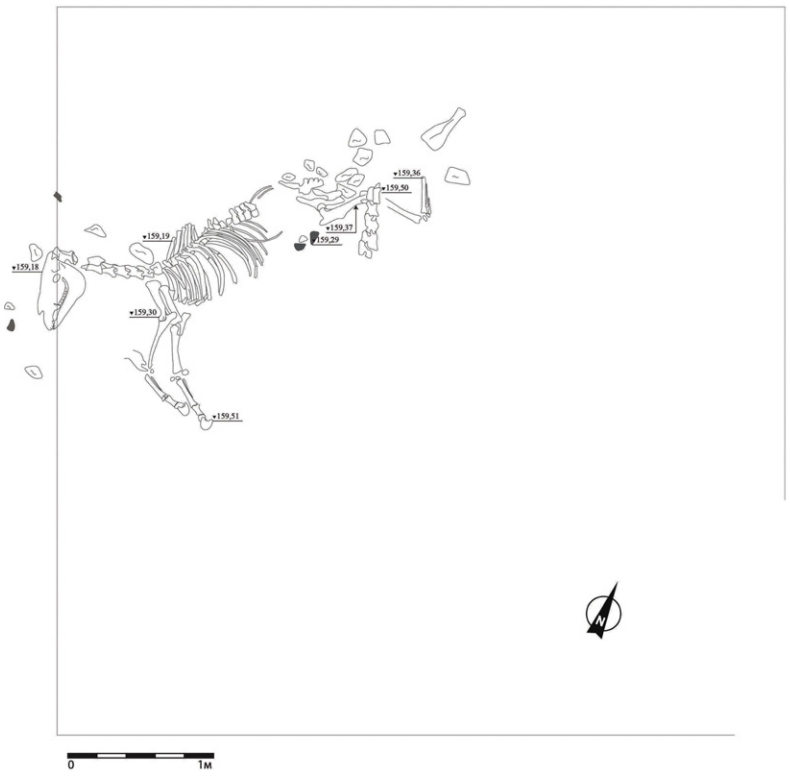
Други интересен факт е високата концентрация на конски останки сред животинските кости от обекта. Между сгради № 6 и 7, в малка плитка яма беше открит и цял скелет на кон (обр. 2).

Части от инфраструктурата на пътната станция и селище край Диагоналния път също се установиха на терена. Това са големи зони от три керамични водопровода и две канални системи. Водопроводите са изградени от големи керамични тръби, свързани с хоросан.

В Циле се разкри и малка част от уличната мрежа и вероятно площадно пространство (обр. 3). То се развива в кв. E 5-6 и E / D 7-9. Тук големи каменни плочи, оформящи настилка, се откриват на три стратиграфски нива. Този площад или много широка улица (?) има строителни периоди от II – III в., от IV в. (синхронен на пътя) и дори късен етап от края на IV – V в. Конструкцията излиза на Диагоналния път, като се свързва с него от юг.

Едни от най-късните структури на обекта са четири гроба. Съоръженията са много плитки обикновени гробни ями. Погребалният ритуал е инхумация, а според ориентацията предполагаме, че става въпрос за християнски гробове. Те са вкопани в деструкциите на сграда № 4 от Късната античност. Поради пълната липса на материали тяхното датиране е трудно. Единствено стратиграфската им позиция идва да покаже, че те вероятно са от края на Античността (V – VI в.).

Архитектурните комплекси от Циле не са впечатляващи, но определено ни дават огромно количество информация и хиляди находки.

Обр. 2. Цял скелет на кон от разкопките на Циле

Fig. 2. Complete horse skeleton from the excavations at Cillae

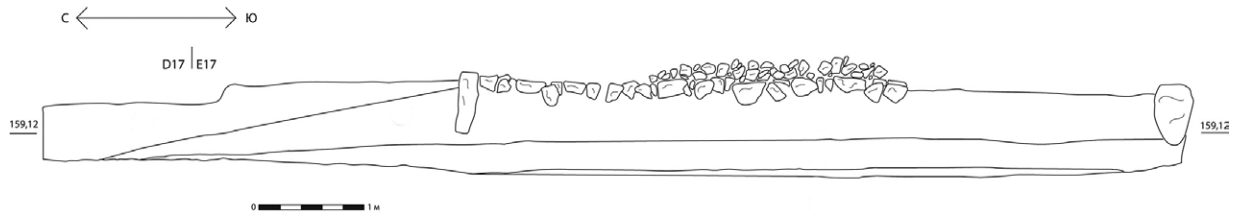

Обр. 3. Площадно пространство южно от римския път – две стратиграфски нива

Fig. 3. Square place south of the Roman road – two stratigraphic levels

Всички сгради се отнасят към втория културен пласт и имат по няколко фази на обитаване и строителство. В три от сградите има конструкции от най-ранния етап на Циле (№ 1, 2 и 6) от епохата на Принципата. Проучена е и една сграда от края на IV – V в. (№ 3).

Първите две сградите са разположени в най-западния край на обекта. Най-ранната сграда (№ 1) се датира в римската епоха (края на II – III в.) – кв. E / D 3-4. Намира се на най-дълбоко стратиграфско ниво и от нейните конструкции са останали само няколко къса от зидовете. Цялостният план на сградата не може да бъде установен.

Обр. 4. Напречен разрез на Via Militaris

Fig. 4. Cross-section of Via Militaris

Обр. 5. Статуетка на Хермес, открита в сграда № 8

Fig. 5. Figurine of Hermes found in building No. 8

След изменение на плана и промяна в нивото и конструкцията на зидовете върху сграда № 1 се развива в нова сграда, която определяме като друга конструкция – сграда № 2. Тя има подобен правоъгълен план и е ориентирана перпендикулярно спрямо трасето на Диагоналния път. Този комплекс със сигурност се датира в IV в. Цялата структура съдържа късноантични материали от първата половина на IV в. От тази зона на сгради № 1 и № 2 произхождат две оброчни плочки от мрамор.

Цялата северна страна на сградата се развива покрай Диагоналния път. От тази страна е оформен портик, под който в сградата се влиза през архитектурно декорирана фасада. На терена бяха открити основите на четири стълба, а в близост – бази и капители. Важно е, че в близост до това място в с. Черна гора (едва на 250 – 300 м, в покрайнините на селото) е бил открит надпис на религиозно сдружение от Циле, почитащо Дионис (Jaccottet 2002, 95 – 97, nr. 47; Sharankov 2016, 328 – 329).

Поради находките (оброчни плочки), архитектурния план и декорацията, теренната ситуацията и открития наблизо епиграфски паметник с имената на членовете на религиозно сдружение от 241 – 244 г. сл. Хр. можем да изкажем хипотезата, че тук през римската епоха и началото на IV в. е имало храм, свързан с данните от надписа.

Трета сграда в тази западна зона на обекта е сграда № 3, кв. E 11. Именно тя е най-късната на обекта и вероятно е била използвана при последния етап от живота на Циле през V в.

Други две сгради (№ 4 и 5) в кв. E / D 19-20 и E / D 21-22 са отново на нивата от първата половина на IV в. Те бяха проучени напълно – като архитектурни конструкции, планировка, материали и културни пластове в и около тях. Те са основните сгради от северната страна на Диагоналния път. В сграда № 4 най-вероятно е била тъкачната работилница от късноримската епоха. Следващата сграда (№ 6) е разположена на изток, кв. E 24-25, но отново близо до предходните сгради. Тук има голяма гъстота на постройките. Основите ѝ са оформени от каменни зидове, над които вероятно са съществували дървени конструкции. Тук се откриха също така две водопроводни тръби и две огнища с битово предназначение. Споменахме, че под нейните основи се откриха останки от по-ранни зидове от римската епоха, датирани във II – III в. (за съжаление демонтирани и почесто в негатив, но с малки късове от оцветена н червен цвят мазилка).

Последните две сгради (№ 7 и 8), кв. E 32-34 и E / D 39-41, са разположени далеч на изток. Те са изцяло паянтови постройки с много ниски каменни цокли за основа на стените. Следват конструкции от кирпич и дърво, върху които са били издигнати стабилни покриви с големи тегули от лаконски тип.

Най-важното откритие на тези спасителни разкопки беше проучването на голяма част (протежение от 65 м) от една от основните пътни артерии на Римската империя – Диагоналния път, при това в много запазен автентичен вид. Отсечката от пътя, която преминава през Циле, е била построена в началото на IV в., а цялата широчина в тази зона е 7 м. Настилката е изградена от едри каменни блокове и плочи. Налице са два странични бордюра, изпълнени от вертикално вкопани каменни блокове. При стратиграфския разрез на пътя беше установено, че той е изпълнен от три слоя – най-горен,

основа, в която са вградени каменните блокове и настилка; среден слой от глинест, силно трамбован насип и подложка, която издига насипа над терена (обр. 4).

Под конструкцията на пътя се открива тънък културен пласт (0,15 м) от кафява пръст, съдържаща само фина римска керамика от периода II – III в. Стратиграфският разрез и съотнасянето на нивото на пътя към стратиграфската позиция на съседните сгради ни дават основание да датираме тази конструкция към началото – първата половина на IV в.

По време на проучването на Циле се откриха общо над 1563 находки. Повече от две трети от артефактите са монети от бронз, сребро и злато. Те се датират от втората половина на II до средата на V в., но не и по-късно.

Най-ценните находки от тези разкопки на Циле са бронзова статуетка на Хермес (обр. 5), пет оброчни плочки от мрамор (Тракийския конник, Артемида, Зевс и Хера ?) и една теракотена фигура на Херакъл.

В резултат на спасителните разкопки в Циле през 2023 г. е видно, че трасето на Диагоналния път преминава както на север, така и на юг от сегашната линия. Особено важно е проучването да продължи от южната страна на железопътните структури.

Литература

Jaccottet 2002: A.-F. Jaccottet. Choisir Dionysos, Band II. Zürich, 2002.

Sharankov 2016: N. Sharankov. Notes on Greek inscriptions from Bulgaria. – In: M. Slavova, N. Sharankov (eds). Monuments and texts in antiquity and beyond. Essays for the centenary of Georgi Mihailov (1915 – 1991) (Studia Classica Serdicensia, V). Sofia, 2016, 305 – 361.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT *CILLAE* ROAD STATION AND SETTLEMENT

Zdravko Dimitrov, Radi Radev

Summary

During a rescue survey in the village of Cherna Gora, Chirpan region, along the route of the newly built railway line between Sofia and Burgas, significant parts of *Cillae* road station and a settlement at *Via Militaris* were discovered.

Eight buildings, many other structures, and a large section of the route of *Via Militaris* (fig. 1) were excavated. The stratigraphy of the site consists of three cultural layers – two late antique and one dated to the Roman period. Interestingly, numerous horse bones and even a whole horse skeleton were found at *Cillae* (fig. 2).

Two of the buildings ware located at the westernmost end of the site. The earliest building (No. 1) was dated to the end of the 2nd – 3rd c. AD. After a change of its layout and a change of the level and construction of the walls, a new building has been built above building No. 1. This later construction we defined as another structure – building No. 2. It featured a similar rectangular plan and orientation perpendicular to the route of the road. This complex was dated to to the 4th c. AD.

Two votive marble plaques were found in area of buildings Nos 1 and 2. According to the finds (votive plaques), the architectural plan and decoration, the archaeological context, and an epigraphic monument from AD 241 – 244 with the names of the members of a religious association discovered nearby, we were able to hypothesize that there was a temple here during the Roman period and the beginning of the 4th c.

To the east of these two building, a little square place (or street?) of *Cillae* was unearthed. It consisted of a construction of the huge stone slabs with curbs on the two sides (fig. 3).

A third building in this western section of the site was building No. 3, chronologically the latest one excavated at *Cillae*, probably used during the 5th c. AD.

Two other buildings (Nos 4 and 5) were again at the levels of the first half of the 4th c. AD. They were studied completely, in terms of their architectural structures, materials and cultural layers in and around them. The next building (No. 6) was situated to the east, but again close to the previous buildings. Under its foundations, remains of earlier walls from the Roman period (2nd – 3rd c. AD) were found. Among these earlier remains pieces of red-coloured plaster were found.

The last two buildings (No. 7 and 8) were at the easternmost section of the site.

The most important discovery of the 2023 rescue excavations was the study of a large part (a length of 65 m) of *Via Militaris*. The section of the road that passed through *Cillae* was built at the beginning of the 4th c. AD.

The road was constructed of large stone blocks and slabs. There were two side curbs of vertically positioned stone blocks. The stratigraphic cross-section of the road revealed that it was consisted of three layers – the uppermost, a base

in which the stone blocks and the pavement were embedded; an intermediate layer of heavily rammed embankment, and a pad that raised the embankment above the terrain (fig. 4). Among the most valuable finds from *Cillae* were gold, silver, and bronze coins, five votive plaques, and bronze figurine of Hermes (fig. 5).

Zdravko Dimitrov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, zdravkodimitrov74@gmail.com
Radi Radev, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, radivd_91@abv.bg

№ 84. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА ПОДОБЕКТ № 214 В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ГОРНО БОТЕВО И ДЪЛБОКИ, ОБЩ. СТАРА ЗАГОРА

Пламен Караилиев

Обр. 1. Сектори № 1 и 2

Fig. 1. Sectors Nos 1 and 2

Подобект № 214 (позиция 2, участък 2, надлез при км 119+450) попада в площата на проектирания надлез, в обработваема земеделска земя северно и южно от жп линията Пловдив – Бургас. Археологическият обект се проучва поради предстоящите строителни дейности, по договор между НАИМ – БАН и НКЖИ. Общата дължина на обекта е 336 м. Денивелацията в посока юг е 3 м. Преди проучванията за по-добра прегледност обектът условно беше разделен на четири сектора, обособени от жп линията и асфалтовия път. Теренната работа се извърши за 19 дни, от 20.03 до 13.04. 2023 г. В четирите сектора бяха заложени общо 37 сондажа с дължина от 10 до 25 м и дълбочина от 0,70 до 1,00 м. Общата площ на сондажите е 540 кв. м.

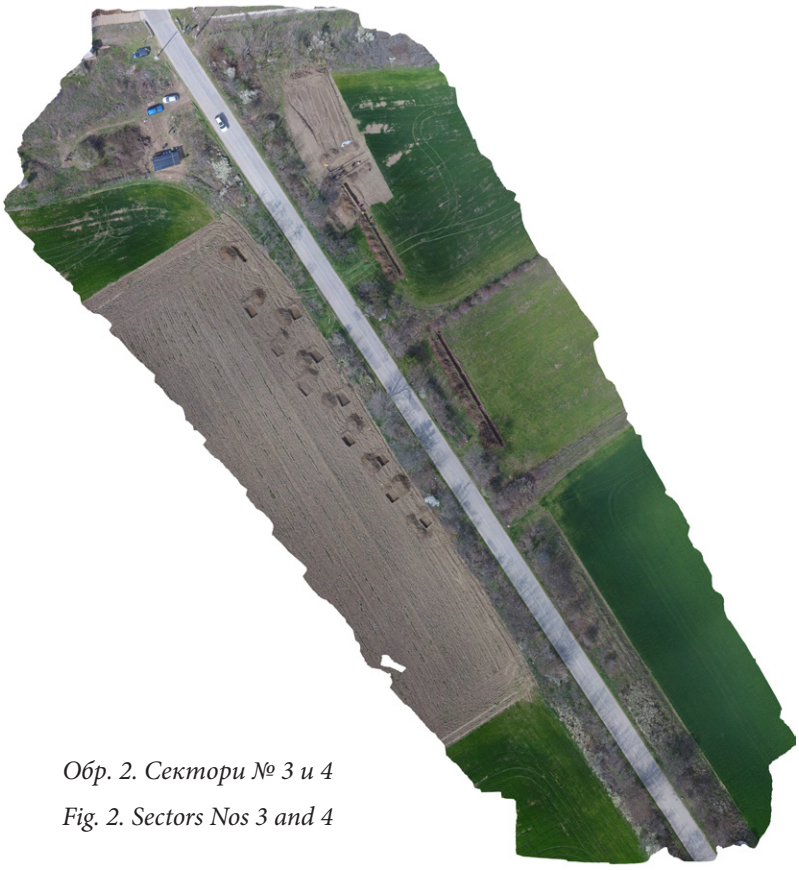
Северозападен сектор № 1. В него бяха заложени седем сондажа. Керамика се среща спорадично по повърхността и в границите на сондажите, предимно в южната част. Фрагментите са малки и със следи от транспортиране, като по-голямата част са късове строителна керамика. Битовата керамика е от римската епоха. В границите на сондажите няма регистрирани археологически структури.

Североизточен сектор № 2. В него бяха заложени десет сондажа. И тук строителната и битовата керамика имат белези на продължително транспортиране. Освен от римската епоха спорадично се среща и керамика от Средновековието (XII – XIII в.). Няма установен културен пласт или археологическа структура.

Минималното количество керамика със следи от транспортиране, предимно от повърхността, липсата на културен пласт в дълбочина и отсъствието на археологически структури ни дадоха основание да предположим, че сектори № 1 и 2 са безперспективни от гледна точка на археологическо проучване (обр. 1).

Югозападен сектор № 3. Заложени са шахматно 11 сондажа с размери 3 × 2 м, които бяха проучени на дълбочина от 0,60 до 0,90 м (обр. 2). В границите на сондажите битовата керамика е изработена на колело, с добра запазеност и без следи от транспортиране. Строителната керамика е фрагментирана и характерна за римската епоха. Спорадично се срещат и фрагменти от Средновековието. Археологически структури се откриха в два от сондажите.

В сондаж № 4, на дълбочина 0,40 м от съвременната повърхност регистрирахме струпване 11. То е от строителна и битова керамика, както и камъни с малки размери, разположени като полуокръжност с диаметър около 1,30 м (ориентация север – юг). Струпването е регистрирано и непроучено. В Сондаж № 6 попаднахме на струпване 12, локализирано на дълбочина 0,50 м от съвременната повърхност. По дъното на сондажа маркирахме три петна от строителна керамика и следи от въглени и беше открита една бронзова монета от римската епоха. Ситуацията е регистрирана и непроучена.

Обр. 2. Сектори № 3 и 4

Fig. 2. Sectors Nos 3 and 4

Обр. 3. Югоизточен сектор № 4, разширение на сондаж № 3

Fig. 3. Sector southeast No. 4, extension of trench No. 3

Югоизточен сектор № 4. Заложени са 10 сондажа (обр. 2). Във всички сондажи фрагментираната строителна и битова керамика е с висока концентрация. Културният пласт е с дебелина приблизително 0,30 м и започва непосредствено под хумусния пласт, който достига до дълбочина също 0,30 м. В границите на сондажите и в направените пет уширения са регистрирани тринадесет ями и две дупки от вертикална дървена конструкция. Проучени бяха ями № 2 и 3. В яма № 3 попаднахме на долна половина на питос, който може да се възстанови с цял профил. При проучването на яма № 2 на този етап реставраторите възстановиха пет керамични съда. Дъното на ямата е на дълбочина 2,40 м, частично проучено поради излязлата подпочвена вода. В пълнежа на ямата бяха открити и пет бронзови монети от римската епоха. Три от регистрираните ями са частично проучени, с изчертани профили. Останалите ями са маркирани геодезически и технически нанесени на плана на сектора. В сектора бяха направени четири разширения на сондажите с цел проследяване на нивото от едри фрагменти строителна керамика (обр. 3). В разширението на сондаж № 3 беше засечен долна половина на втори питос, а встрани от него – една бронзова монета от римската епоха. Струпванията са предимно от тегули и вероятно маркират очертанията на построй-

ки с дървена конструкция. На този етап от проучванията тяхната функционална принадлежност не може да бъде определена.

Въз основа на проведените предварителни теренни проучвания и наблюдения, а също и на базата на придобития подемен археологически материал, може да изкажем предположението, че сме попаднали в периферията на поселение от римската епоха, датирано от началото на III в. до началото на V в. сл. Хр.

В площта на сектори № 3 и 4 се среща керамика от XII – XIII в., но в границите на заложените сондажи и допълнително направените уширения археологически структури от тази епоха не бяха открити.

RESCUE EXCAVATIONS OF SUB-SITE NO. 214, LANDS OF GORNO BOTEVO AND DALBOKI VILLAGES, STARA ZAGORA MUNICIPALITY

Plamen Karailiev

Summary

The archaeological site was excavated due to the forthcoming construction activites along the railway route Plovdiv – Burgas. For the purposes of the preliminary rescue excavations. the site was divided into four sectors – northwest 1, northeast 2, southwest 3, and southeast 4. In sectors northwest 1 and northeast 2, the results from the trenches showed that no archaeological structures existed in that aera of the site (fig. 1). The pottery was mainly from the Roman period and rarely from the Middle Ages and it was scattered, mostly in the surface layer, without any archaeological context.

In sector southwest 3, archaeological structures were found in two trenches (fig. 2). The ceramic finds from them were predominantly from architectural ceramics, Roman wheel thrown pottery. In sector southeast 4 (figs 2, 3), 13 pits were found, and some of them were fully excavated. Two *pithoi* were found both partly dug into the ancient terrain. One of them could be reconstructed.

The results of the preliminary excavations suggest that the site formed part of the westwen periphery of a bigger Roman settlement. The buildings featured wooden construction, and the roofs were covered with *tegulae* and *imbrices*.

Five vessels were fully restored. The ceramics and the coins from the archaeological structures provided information regarding the date of the Roman village. According to them, the site was inhabited between the beginning of the 3rd c. and the beginning of 5th c. AD. At this point, occasional fragments of medieval pottery were also found but without proper archaeological context.

Plamen Karailiev, "Maritsa-Iztok" Archaeological Museum, Radnevo, umbo@abv.bg

№ 85. АРХИТЕКТУРЕН КОМПЛЕКС ОТ РИМСКАТА ЕПОХА В М. СВ. ИЛИЯ (МАНАСТИРЧЕТО) КРАЙ С. СТРОЙНО, ОБЩ. ЕЛХОВО

Даниела Агре, Деян Дичев, Христо Христов

Редовните археологически проучвания на обекта през 2023 г. се проведоха в рамките на два месеца, с две основни изследователски задачи. Първата беше потвърждаване на картината от геофизичните изследвания, показваща наличието на дълга стена от източната страна на толоса, както и изясняване на функцията, датировката и връзката на тази стена с останалите структури. Другата задача беше изясняване на плана на перистилния комплекс в югоизточна посока.

Проучването се проведеа на голям участък в югоизточната част на обекта, където бяха разкрити четири помещения – № 12 – 15 (обр. 1). Всички те са разположени на запад от оградния зид, имат правоъгълен план и ориентация северозапад – югоизток. При всички градежът на стените е аналогичен на този в досега разкритите помещения – ломени камъни с бяла хоросанова спойка. Стените са запазени във височина до 1,0 м и са с дебелина 0,60 – 0,90 м (обр. 2). Общото за помещения № 12 – 14 е наличие-

то на фина мазилка по стените им, с цветни стенописи върху нея.

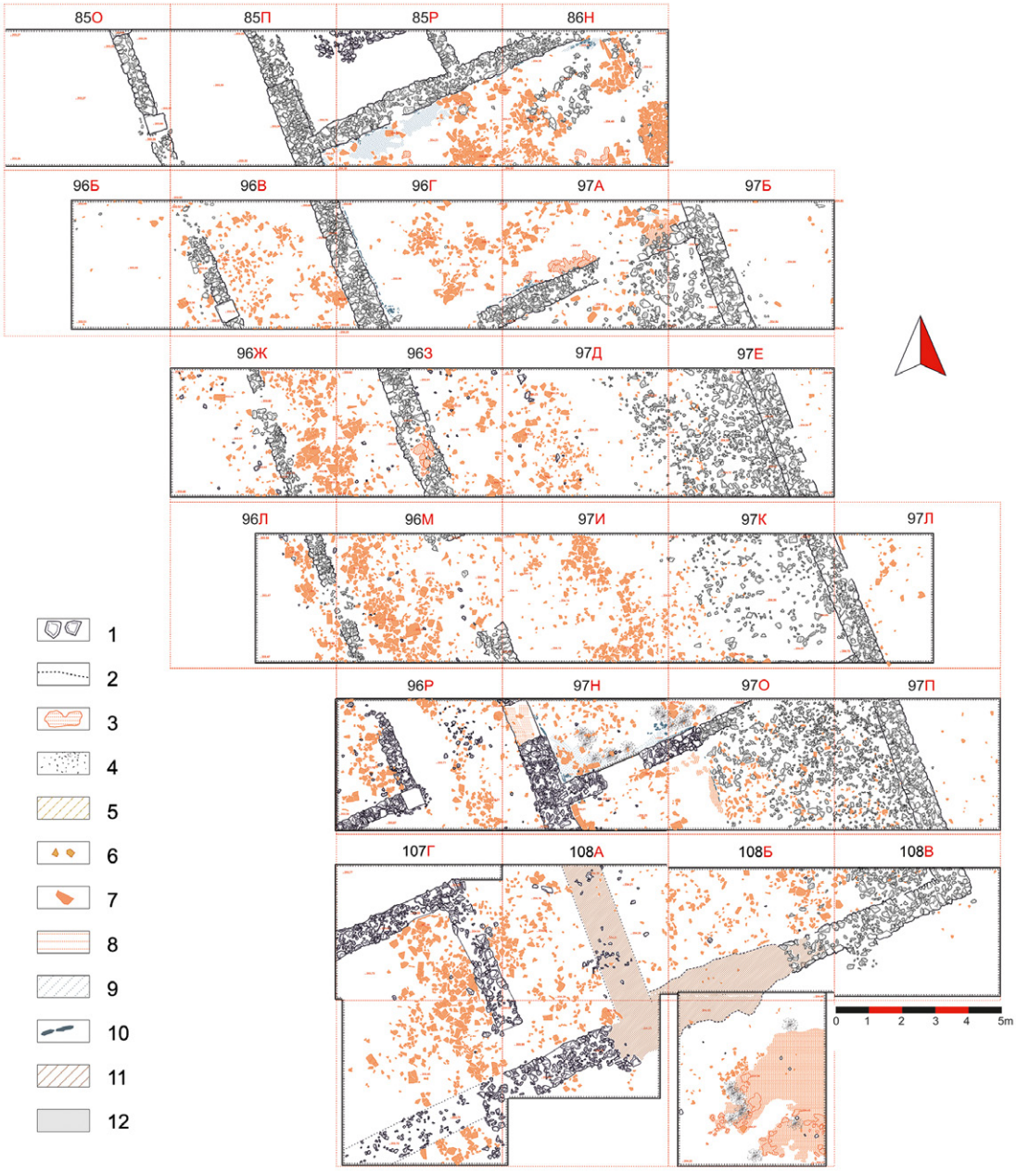
Обр. 1. Помещения в югоизточната част на перистилния комплекс

Fig. 1. Rooms in the southeastern part of the peristyle complex

Помещение № 12 е с размери 9,60 × 6,60 м. Входът в помещението е в южната стена и води към помещение № 13. В помещението са отнети осем механични пласта. Под пласта с каменни деструкции и следващите пластове с деструкции от керемиди се достигна до отухлено на места подово ниво, върху което има пласт с въглени и пепел, с дебелина около 2 см. Върху подовото ниво бяха открити фрагментирани и цели керамични съдове, както и метални предмети. В близост до източната и северната стена на помещението се откриха концентрации от фрагменти стенна мазилка с дебелина до 3 см. Върху по-грубата мазилка е нанесена фина обмазка, върху която е нанасяно оцветяване. Фонът, върху който са нанесени цветните орнаменти, е бял, а самите орнаменти са в червено, жълто, бяло и черно. По фрагментираните мазилки до северната стена на помещението може да се заключи, че червеното оцветяване е най-отдолу (малък участък е запазен *in situ* върху стената), след него се забелязва бяло оцветяване, а най-високо се наблюдават ленти с черни рамки. Керамичните съдове в помещението са представени от трапезни амфори, стомни, гърне, тънкостенни чаши с две дръжки, в една от които беше открита бронзова монета на Гордиан III (238 – 244), отсечена в Деултум, керамични лампи и паници. В помещението е намерена и една бронзова монета на Филип Араб (244 – 249), отсечена в Деултум. До северната стена вероятно е била поставена рибарска мрежа, от която бяха открити оловни тежести. Материалите от това помещение го датират в първата половина на III в., т. е. от II период от обитаването на обекта (последната четвърт на II – средата на III в.).

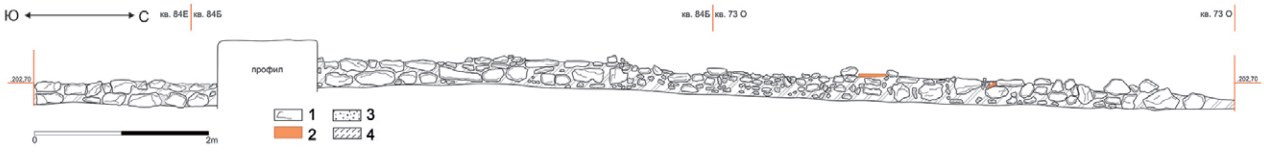
Помещение № 13 е най-голямото, проучено досега на обекта, с размери 15,00 ×11,50 м. То има три входа – от перистила, от помещение № 12 и от помещение № 14. Входът от перистила е разположен в центъра на западната стена на помещението. Той е с дължина 2,80 м и ширина 0,90 м. Другите два входа са разположени един срещу друг в югоизточните ъгли на вътрешните стени на помещението, като осите на тези входове съвпадат. От двете страни на входа на помещението от перистила, но на по-голяма височина от праговото ниво на входа, в стената са разкрити два отвора с дължина 1,20 м. На този етап сме склонни да приемем, че това са долни страни на отворите за прозорци в помещението. По цялата дължина на северната, южната и западната стени на помещението са открити фрагменти от мазилки с дебелина от 2 – 4 см, като върху северната стена е запазен участък от мазилка с височина около 0,50 м. Върху по-грубата стенна мазилка е нанесена фина обмазка, като при подовото ниво тя е бяла, а цветните пояси с червена, черна и жълта боя са били разположени в по-горни участъци. В центъра на помещението е разкрита площадка с правоъгълен план, изградена от един ред тухли и керемиди без спойка между тях (вероятно огнище). Тя е проучена частично, тъй като попада под контролното ребро. Около стените на помещението са открити следи от силно овъглени греди с дебелина 0,10 – 0,20 м, които са били част от покривната конструкция. Археологическият материал е свързан основно с покривната конструкция – железни гвоздеи, скоби, като са открити и малък брой керамични фрагменти от съдове, изработени на колело, както и денар на император Хадриан (117 – 138).

Помещение № 14 е с размери 11,30 × 7,90 м и представлява най-югоизточното помещение на обекта. От него изцяло са запазени само северната и източната стени; южната е запазена на дължина от 6,0 м, а от западната стена са запазени 5,0 м. Изваденитe участъци от стените се открояват като ивица от по-тъмна пръст. До външното лице на южната стена на помещението е разкрит контрафорс, аналогичен на разкритите в останалата част на обекта. Помещение № 14 е разделено по ширина с кирпичена стена на две части (западна и източна), които имат почти еднакъв размер и са свързани с вход в средата на стената. Върху стената е нанесена варова мазилка със следи от фина обмазка в бяло. Помещението има два входа – към помещение № 13 и към перистила. В него са отнети осем механични пласта, като проучването му не е приключило. Археологическият материал е оскъден – фрагменти от керамични съдове, железни гвоздеи и бронзова монета на Септимий Север (193 – 211),

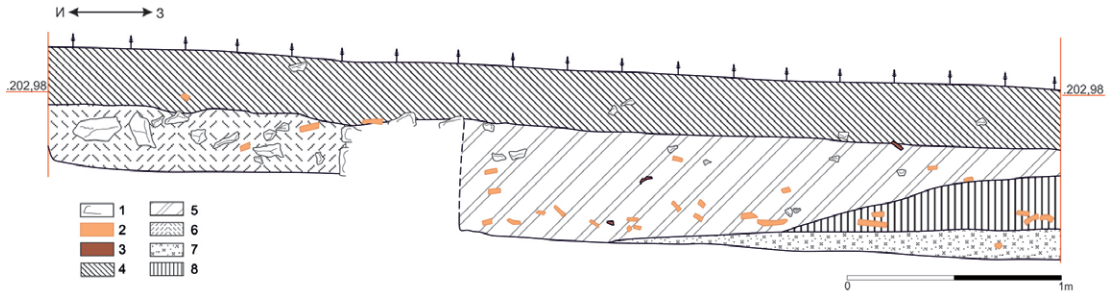
Обр. 2. План на помещения № 12 – 15 и перистилния коридор, сектор „Изток“. Легенда: 1 – камък; 2 – граница на структура; 3 – отухлен кирпич или замазка; 4 – въглени и пепел; 5 – основна скала или стерил; 6 – битова керамика; 7 – строителна керамика; 8 – отухлена пръст; 9 – хоросан; 10 – хоросанова лицева мазилка; 11 – извадена през XIX – XX в. стена; 12 – иманярски изкоп от 2013 г.

Fig. 2. Layout of rooms Nos 12 – 15 and the peristyle corridor, sector "East"

Обр. 3. Западно (външно) лице на източната стена в кв. 73О, 84Б и 84Е, сектор „Център“. Легенда: 1 – камък; 2 – строителна керамика; 3 – хоросан; 4 – калова спойка

Fig. 3. Western (outer) face of the eastern wall in grid squares 73O, 84Б, and 84E, sector "Centre"

Обр. 4. Южен стратиграфски профил в кв. 84Б, сектор „Център“. Легенда: 1 – камък; 2 – строителна керамика; 3 – битова керамика; 4 – хумус; 5 – светлокафява пръст с дребни бели включения и фрагменти строителна керамика; 6 – тъмнокафява пръст с едри камъни; 7 – сива пепелява пръст; 8 – светлокафява хомогенна пръст

Fig. 4. Southern stratigraphic cross-section in grid square 84Б, sector "Centre"

отсечена в Анхиало.

От помещение № 14 се влиза в перистил, който тук образува коридор между помещения № 14 и 15, опирайки до южната оградна стена на обекта. Ширината на коридора е 3,80 м, а дължината – 3,10 м. В югозападния му ъгъл се намира входът на помещение № 15, който е с ширина 1,30 м. В помещение № 15 са проучени два механични пласта, като размерите му на този етап на проучване са 7,0 × 4,10 м (в западна посока стената му още не е достигната). Във вътрешността на помещение бяха открити останки от покривна конструкция.

Обр. 5. Керамични съдове in situ в помещение в кв. 114Ж, сектор „Югозапад“

Fig. 5. Ceramic vessels in situ in room in grid square 114Ж, sector "Southwest"

Покрай северната стената на помещение № 15 източният перистил оформя прав ъгъл и се развива на запад. От проучения участък на този перистил (4 м) се вижда, че тук ширината му е 2,80 м, за разлика от източния перистил, където тя е 3,80 м.

В сектор „Център“ са заложени 11 нови квадрата. При разширяване на проучваното пространството на изток, от външната стена на толоса се разкри масивна стена с ориентация северозапад – югоизток, от която на този етап са проучени 35 м. Градежът ѝ е от варовикови камъни, споени с хоросан (обр. 3). По откритите каменни деструкции може да се предположи, че каменната зидария е била с височина до около 0,70 – 0,80 м. Във височина стената е била изградена от кирпич, като на този етап няма категорични данни за нейното покритие. Дебелината на стената е 0,55 м и е запазена във височина на суперструкцията 0,50 м (обр. 4). В стената е разкрит вход с праг, оформен от грубо подредени фрагменти от керемиди. Прагът е с дължина 1,20 м и ширина 0,55 м. Той маркира ходовото ниво в пространството между толоса и стената. В кв. 84К е проучено съоръжение (площадка), изградено от тухли и керемиди, с размери 1,60 × 1,10 м и височина 8 см. Съоръжението се намира непосредствено над ходовото ниво и е успоредно на стената, като отстои от нея на 1,35 м на запад. Тухлите и керемидите, които го изграждат, са слепени с бял хоросан, като под тях е била положена хоросанова подложка. Върху съоръжението са регистрирани *in situ* черупки от стриди, фрагменти от керамични съдове и птичи кости. Липсват следи от горене. На този етап от проучването сме склонни да приемем, че това съоръжение е площадка-олтар и е имало култов характер.

В пространството между толоса и гореописаната стена е проучена една негативна структура, идентифицирана като яма за гасене на вар. Вкопаването на ямата се изравнява с ходовото ниво (от

мястото на изграждане на суперструкцията на стената). Вероятно тя е направена за нуждите на изграждане на стената и след използването ѝ умишлено е засипана (като в пълнежа ѝ попадат и по-ранни материали – бронзова монета на Одесос от 250 – 150 г. пр. Хр.). На този етап от проучването на стената имаме основание изграждането ѝ да се отнесе в по-късен период от изграждането на толоса – към II период от обитаването на обекта. Функциите и характерът на тази стена предстои да се изяснят.

В сектор „Югозапад" се проучваха три квадрата, силно компрометирани от иманярска намеса през 2013 и 2014 г. В този участък от обекта, явяващ се негов югозападен ъгъл, става ясно, че пред помещение № 3 има перистил, който се намира от външната страна на комплекса. През втория период на обитаване е извършено преустройство – перистилният коридор е превърнат в жилище. Почти целият кв. 114Ж попада във вътрешността на това жилище, като от иманярска интервенция от него са унищожени около 70 %. Върху подовото ниво на помещението, в централната му част, частично е запазена площадка-огнище, изградена от тухли. Около тази площадка са открити фрагментирани *in situ* девет керамични съда (обр. 5), силно горяла бронзова монета и железен косер. В западната част на помещението е открит вкопан в терена питос. Аналогиите на материалите от помещението, както и на откритата амфора, която се отнася към тип Agora M 125-126[1] с производствен център в Западна Мала Азия и дата началото на III в., позволяват обитаването му да се датира в първата половина на III в.

Проучванията през 2023 г. позволиха до голяма степен да бъде изяснен планът на източната част на перистилния комплекс. Изяснена е и връзката между помещенията от източната страна с тези, разположени на юг. Проучванията също така показаха, че обитаването през II период (края на II – средата на III в) е мащабно, като голяма част от проучените досега помещения са били повторно използвани. Комплексът е загинал при огромен пожар, вероятно по време на готските нашествия в средата на III в.

ROMAN PERIOD ARCHITECTURAL COMPLEX IN ST ILIYA (MANASTIRCHETO) LOCALITY NEAR STROYNO VILLAGE, ELHOVO MUNICIPALITY

Daniela Agre, Deyan Dichev, Hristo Hristov

Summary

In 2023, the study of a large section of the southeastern part of the site began, and four rooms (Nos 12 – 15) were unearthed (figs 1, 2). All rooms were located to the west of the fencing wall and featured rectangular plans and a northwest – southeast orientation. In all the rooms, the construction of the walls was of quarry stones bound with white mortar, likewise the rooms investigated so far. Pieces of fine plaster with colourful frescos on them were found in rooms Nos 12 – 14.

Room No. 12 measured 9.60 × 6.60 m. Pottery was found on the burnt floor level of the room, among them a thin-walled cup with two handles with a bronze coin of Gordian III (238 – 244) in it. A great number of lead fishing net weights was found near the northern wall. Concentrations of collapsed wall plasters with frescos were found in the room. The materials from this room allowed the time of its functioning to be dated to the first half of the 3rd c.

Room No. 13 was the largest room studied so far at the site, measuring 15.0 × 11.50 m. On the northern wall of the room, a section of plaster with a height of about 0.50 m was preserved – in the lower level it was white; coloured bands of red, black, and yellow followed in the higher sections. A rectangular platform built of a single course of bricks and tiles (probably a hearth) was revealed in the centre of the room. The archaeological material from room No. 13 consists mainly of iron nails and a small number of fragments of wheel thrown ceramic vessels. A *denarius* of Hadrian (117 – 138) was also found.

Room No. 14 measured 11.30 × 7.90 m and is the southeasternmost room of the complex. A buttress was discovered at the outer face of the southern wall of the room. The room was divided into two with a partition wall, with an entrance in the middle of it. The excavation of the room was completed. The archaeological material is scarce – fragments of ceramic vessels, iron nails and a bronze coin of Septimius Severus (193 – 211).

A massive wall with a northwest – southeast orientation was discovered to the east of the outer wall of the *tholos*. It was built of mortar-bound limestone quarry pieces (fig 3). The thickness of the wall was 0.55 m and its preserved height was 0.50 m (fig. 4). Directly above the walking level and parallel to the wall, a structure built of bricks and tiles,

[1] Амфората е определена от Н. Бориславова, за което ѝ благодарим.

bound with mortar, measuring 1.60 × 1.10 m and 8 cm high was found. Oyster shells, pottery fragments, and bird bones were found *in situ* on it. There were no traces of burning. At this stage we are inclined to accept that this structure had some ritual funtions. Most likely, the construction of the wall could be dated to a later period than the construction of the *tholos* – to the second period of the site occupation.

In the southwestern sector, it became clear that during the second period of habitation, the site underwent reconstruction – a part of the peristyle corridor was converted into a room. A partially preserved hearth area around which nine ceramic vessels fragmented *in situ* (fig. 5), a highly burnt bronze coin, and an iron scythe were found on the floor of the room. The discovered materials allowed its habitation to be dated to the first half of the 3rd c.

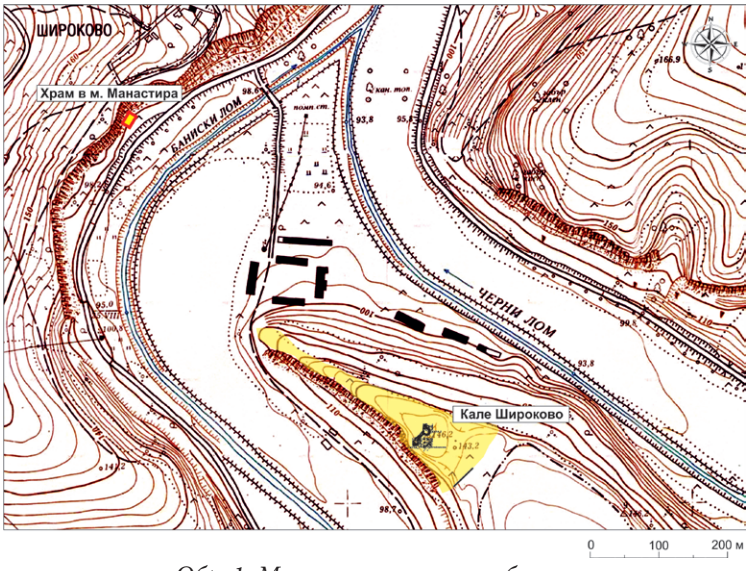
Daniela Agre, daniela.agre@abv.bg
Deyan Dichev, Ethnographic-Archaeological Museum – Elhovo, dejan.dichev@abv.bg
Hristo Hristov, Ethnographic-Archaeological Museum – Elhovo, hryhr@abv.bg

ЕЗИЧЕСКИ И РАННОХРИСТИЯНСКИ КУЛТОВИ КОМПЛЕКСИ

№ 86. РИМСКИ ХРАМ В М. МАНАСТИРА, С. ШИРОКОВО, ОБЩ. ДВЕ МОГИЛИ

Деян Драгоев, Добрина Харбалиева

Обектът в м. Манастира се локализира на 400 м югозападно от с. Широково, на левия бряг на р. Баниски Лом, непосредствено преди вливането ѝ в р. Черни Лом (обр. 1). Става известен за науката в началото на XX в. Първите и почти единствени до този момент терени данни за него дава К. Шкорпил, който интерпретира видимите останки като манастирска четириетажна кула (Шкорпил 1914, 100 – 101).

Обр. 1. Местоположение на обекта

Fig. 1. Location of the site

Археологическото проучване е с редовен характер, осъществено в периода 05.10. – 24.10.2023 г., с целево финансиране от страна на Министерство на културата и подкрепата на Община Две могили.

Целта на проучването беше добиване на детайлни стратиграфски наблюдения, прецизиране на времето на изграждане и хронологията във функционирането на обекта, и не на последно място да се потвърдят или отхвърлят наличните хипотези относно функционалната му същност, битуващи както в местния фолклор, така и в ограничения брой научни публикации, интерпретиращи обекта като средновековна манастирска кула или тракийско скално светилище.

За осъществяване на поставените цели бяха заложени два работни квадрата, непосредствено до скалния масив с оформените в него гнезда за греди от дървена етажна конструкция. Работните участъци бяха ориентирани съобразно теренните дадености, които предопределят и техните неправилни

размери. По оста север – юг те имат дължина от 5 м, ограничени с контролен профил с ширина от 1 м. По оста изток – запад размерите на проучваната площ варират от 4,20 до 5,40 м, съобразно контурите на скалния масив.

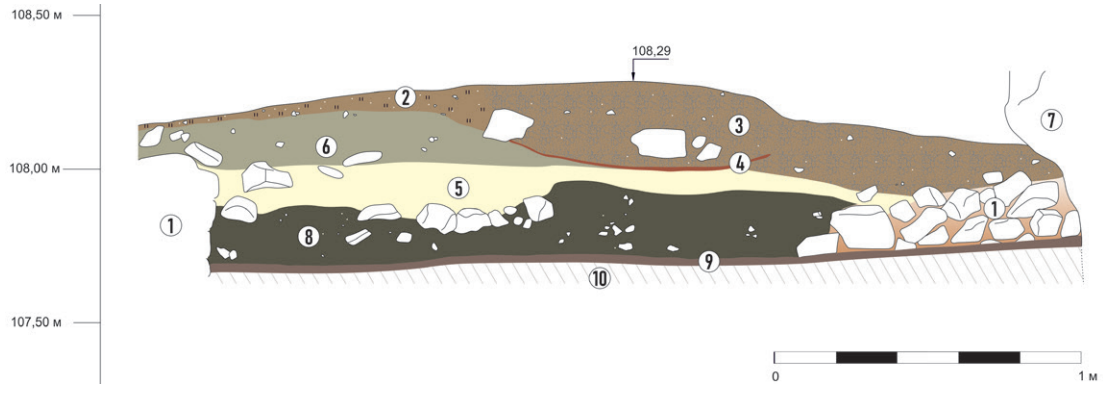
В хода на археологическото проучване беше частично разкрита сграда, която на базата на своето местоположение, характер и вид на подемния археологически материал, както и поради запазените следи от ритуални практики, уверено може да се причисли към римската храмова извънградска архитектура от периода края на I – средата на III в.

Предвид множеството съвременни интервенции и свързаните с тях разрушения, точните метрични параметри на храмовата постройка на този етап от проучването не са сигурни, но въз основа на оформените в скалния масив гнезда за етажната дървена конструкция, дължината ѝ не надвишава 10 м (обр. 2). В западна посока липсват податки за наличие на стена, което предполага следване на контурите на скалния масив, а разкритите участъци от стени в източна посока предопределят широчина на сграда не повече от 5 м. Разкритата сграда е двуделна. Двете помещения са разделени от частично съхранена в източната си част стена, изградена от ломени камъни на калова спойка, с широчина от 0,65 – 0,70 м. Предвид естествената денивелация на терена, северното помещение е на по-високо ниво спрямо южното. Разликата в нивата на отделните помещения е добре доловима и при бегъл поглед по вертикалната ос, тъй като гнездата за дървената етажна конструкция в северното помещение са с по-високо до 0,30 – 0,40 м ниво. Налице е и съществена разлика в пространственото оформление на двете помещения, породена вероятно от функционалното им предназначение. Северната половина на постройката е с три етажа, всеки от които с приблизителна височина от по 2,40 м и подпокривно пространство с максимална височина при скалния масив от 3,40 м. Южното помещение е двуетажно, като неговото второ ниво съответства на

Обр. 2. Скалният масив с гнездата за гредите от етажната конструкция

Fig. 2. The rock massif with the sockets for the beams of the floor construction

Обр. 3. Южен стратиграфски профил в кв. 1. Легенда: 1 – стена на калова спойка; 2 – хумусен пласт; 3 – иманярски вкопавания; 4 – пласт изгнила дървесина; 5 – трамбована глина (подово ниво от втори строителен период); 6 – сиво-кафява пръст (културен пласт от втори строителен период); 7 – скала; 8 – тъмнокафява пръст с висока концентрация на въглени (културен пласт от първи строителен период); 9 – пласт трамбована глина (подово ниво); 10 – непроучена зона

Fig. 3. Southern stratigraphic cross-section in grid square 1. Key: 1 – mud-bound wall; 2 – humus layer; 3 – looter's pits; 4 – layer of decayed wood; 5 – rammed clay (floor level of the second construction period); 6 – layer of grey-brown soil (layer of the second construction period); 7 – rock; 8 – dark brown soil with a high concentration of charcoal (layer of the first construction period); 9 – layer of a rammed clay (floor level); 10 – unexcavated zone

третия етаж в северното помещение. Голямата височина на първия етаж (5,40 м) е породена от нуждите на култовите практики и свързаните с тях съображения за сигурност, предвид регистрирания ритуал с участието на огън. В хода на археологическото проучване се разкри голямо количество фрагменти от тегули и имбрици, които дават основание да се предполага наличие на керемиден покрив. Въз основа на засвидетелстваната на терена археологическа субстанция, според нас храмът е представлявал триетажна постройка с двускатен покрив, с голям наклон на изток, позволяващ бързото отичане на дъждовните води и незадържане на снежната покривка. Откритият йонийски капител и малки фрагменти от мраморни облицовки свидетелстват за наличие на архитектурна украса, без възможност на този етап от проучването за възстановяване на определен архитектурен модел и ордер.

Обр. 4. Подовото ниво от първи строителен период и ямата в основата на скалните отломъци

Fig. 4. Floor level of the first construction period and the pit at the base of the rock fragments

В хода на археологическото проучване беше документирана следната стратиграфска картина – две подови нива в суперпозиция, отговарящи на два строителни периода във функционирането на сградата (обр. 3). Първото подово ниво представлява трамбован пласт глина, вторично отухлен на места вследствие на рухването на дървената етажна конструкция и покрив. Добър хронологически репер за времето на изграждането и функционирането на храмовата постройка предоставя откритият нумизматичен материал. В пласта глина се откри монета с контрамарка, типовата принадлежност на която насочва към дата на маркиране в периода между 45 – 54 / 60 г. (Martini, Paunov 2004, 174) или дори по времето на императорите Тит и Домициан (Martini 2003, 10 – 11). Изтеглянето от паричното обращение на контрамаркираните и обезценени асове от първата половина на I в. се осъществява в последната четвърт – края на I в., поради което това време се явява и *terminus post quem* за строителството на храма. Най-интензивното му функциониране по данните от подемния археологически материал се отнася към II – първата четвърт на III в. Краят на периода е съпроводен от пожар, довел до рухването на етажната и покривна конструкции в края на първата четвърт на III в.

Второто документирано подово ниво представлява дебел до 0,20 м пласт трамбована глина, положен върху частично зачистения пласт с деструкции от по-ранната сграда. Добър хронологически репер за времето на ремонтно-възстановителните дейности предоставя монета на император Север Александър (222 – 235), открита в пласта трамбована глина. Според данните от нумизматичния материал храмът е изоставен в средата на III в.

Съществен аспект от проучването на обекта представляват документираните следи от ритуални практики. Те, съчетани с природния фактор и местоположението на обекта, са достатъчен критерий за причисляването му към групата на извънградските римски светилища. Безспорно изборът на място за изграждането на храма е повлиян от наличието на доминираща природна даденост, достойна за обект на хиерофания. Такава природна забележителност е причудливото скално образувание с фалическа форма и спониозен завършек, умело инкорпорирано от древните строители в обема на храмовата сграда. В хода на проучването, непосредствено под тази сакрална доминанта, се разкриха два големи скални отломъка, в основата на които е оформена недълбока яма с правилен кръгъл план (обр. 4). Ефектът на загадъчност се засилва от факта, че и двата отломъка са с наклон на една и съща страна и образуват улей, мислено отвеждащ към средата на ямата. В нея липсва подемен археологически материал, а запълнителят ѝ представлява тъмна и мазна пръст, отличаваща от околния терен се по своята плътност. В рамките на южното помещение, почти в неговия център, беше проучено огнище, отнасящо се към първия строителен период. Предвид разположението му и открития в него и в непосредствена близост археологически материал – монети и умишлено деформирани предмети, би могло да се допусне неговата пряка връзка с култовите действия и функционалното му отъждествяване с олтар.

Независимо от натрупания археологически материал, трябва да се признае, че на този етап от

проучването отговор на въпроса кое конкретно божество е било обект на почитане в този храм, е на практика невъзможен и в сферата на предположенията. В тази насока не помага и откритият в непосредствена близост до проучваната площ фрагмент от долна част на мраморна оброчна плочка или надпис със съхранени гръцките букви ΠΥ.

В хода на проучването се откриха и материали, отнасящи се към други епохи, без да е възможно те да бъдат свързани с някаква конкретна археологическа структура – фрагменти керамика от ранния халколит, произхождащи от по-ранен пласт, нарушен от иманярската интервенция, както и три латински имитации от първата половина на XIII в. и една монета на цар Йоан Александър с Теодора. Дали и доколко последните са свързани с някаква средновековна, унищожена понастоящем структура, или са случайно изгубен материал, е въпрос, на който е трудно, и дори невъзможно да бъде даден еднозначен отговор на този етап от проучването.

Литература

Шкорпил 1914: К. Шкорпил. Опис на старините по течението на река Русенски Лом. София, 1914.

Martini 2003: R. Martini. Monete romane imperiali contromarcate di bronzo dall'area delle province della Moesia e della Thracia di 1. secolo D.C. (vol. 2). Milano, 2003.

Martini, Paunov 2004: R. Martini, E. Paunov. Early Roman imperial countermarked coins from Moesia: first critical observations (typology, frequency, chronology and analysis of distribution). – В: Вл Йотов, И. Лазаренко (съст.). Нумизматични и сфрагистични приноси към историята на Западното Черноморие : Международна конференция, Варна, 12–15 септември 2001 г. (Acta Musei Varnaensis, II). Варна, 2004, 159 – 174.

ROMAN TEMPLE IN THE MANASTIRA LOCALITY, SHIROKOVO VILLAGE, DVE MOGILI MUNICIPALITY

Deyan Dragoev, Dobrina Harbalieva

Summary

The archaeological site in the Manastira locality is situated 400 m southwest of Shirokovo village. It is located immediately before confluence of the Baniski Lom River and the Cherni Lom River, on the left bank of the former (fig. 1).

A building was partially excavated in 2023. On the basis of its location, the type of archaeological material found, and last but not least, the preserved traces of ritual practices, the site could be interpreted as a sanctuary – representative of the Roman rural temple architecture in the 1st – 3rd c. AD.

The temple is a two-part structure with its long sides facing the north – south axis. Its maximum width is 5.50 m, and its maximum length is 10 m. The temple could be reconstructed as a three-storey structure with a single-pitched tiled roof, taking into account the sockets for the beams cut into the rock (fig. 2) and the numerous fragments of *tegulae* and *imbrices*. The roof has been sloping toward the east, to allow rainwater to drain and snow cover to melt quickly.

Two floor levels that correspond to two construction phases of the building were recorded during the excavation (fig. 3). The initial construction of the temple is dated to the end of the 1st c., as indicated by the numismatic evidence. Within the building, two rooms were formed, one of which featured a fireplace that may be interpreted in relation to the ritual activities. That might lead one to believe that it has served as an altar. The end of the period is linked to a large-scale fire that happened at the end of the first quarter of the 3rd c. A coin of Elagabalus (218 – 222) provides the date.

The second floor level has been laid over the ruins of the previous structure and consisted of rammed clay. A coin of Severus Alexander (222 – 235) that was found within the rammed clay layer may serve as a reliable chronological indicator for the time of the reconstruction of the temple. The temple was eventually abandoned in the middle of the 3rd c. as attested by the numismatic material.

The place choice of the temple has been probably affected by the presence of a rock feature with a phallic shape, which has been included by the builders into the temple space. Two sizable rock fragments with a trench between them were discovered beneath it. A round pit was situated at the base of the rock fragments (fig. 4).

Other materials from different chronological periods were also found, including fragments of Early Chalcolithic ceramics and coins from the 13th – 14th c. Nevertheless, at the current stage of research, these finds cannot be linked to any preserved archaeological structures.

Deyan Dragoev, Regional Museum of History – Ruse, dragoev78@yahoo.com
Dobrina Harbalieva, Municipal Museum of History – Sredets, dobrinah@gmail.com

№ 87. КУЛТОВИ СТРУКТУРИ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА КРАЙ С. ГОРСКО АБЛАНОВО, ТЪРГОВИЩКО

Сергей Торбатов, Мирослав Георгиев, Биляна Торбатова

От 09 до 20 октомври 2023 г. беше проведено редовно археологическо проучване в м. Тòкатлъка в землището на с. Горско Абланово, община Опака. Тук, както и в съседните местности Ялѝята, Овàта и Карàачлъка, всички те разположени на север и североизток от селото, е локализирано голямо селище от римската епоха. В периода 2007 – 2009 г. в неговата територия са извършени сондажни археологически разкопки, част от резултатите от които са публикувани.

Обр. 1. Поглед от североизток към мястото на разкопките

Fig. 1. View from the northeast towards the excavation site

Проучванията през 2023 г. бяха проведени на място, където по сведения на местни жители в края на 60-те години на миналия век е бил намерен масивен и изящно изработен мраморен олтар от типа на жертвените маси, сега съхраняван в Исторически музей – Попово. Това навеждаше на мисълта, че може би именно тук се е намирало светилището на римското селище, за чието съществуване свидетелстват редица случайни находки на оброчни паметници с изображения на Тракийския конник.

Мястото се намира на около 0,85 км север-североизточно от стопанския двор на с. Горско Абланово и представлява висока тераса над левия бряг на р. Черни Лом, с плавен склон на север. Теренът е земеделска земя и в продължение на много десетилетия ежегодно е подлаган на дълбочинна обработка, на места надхвърляща 0,40 м от повърхността, а през 60-те и 70-те години на XX в. той е бил неколкократно риголван. На терена нямаше никакви индикации за наличието в дълбочина на масивни градени структури (обр. 1).

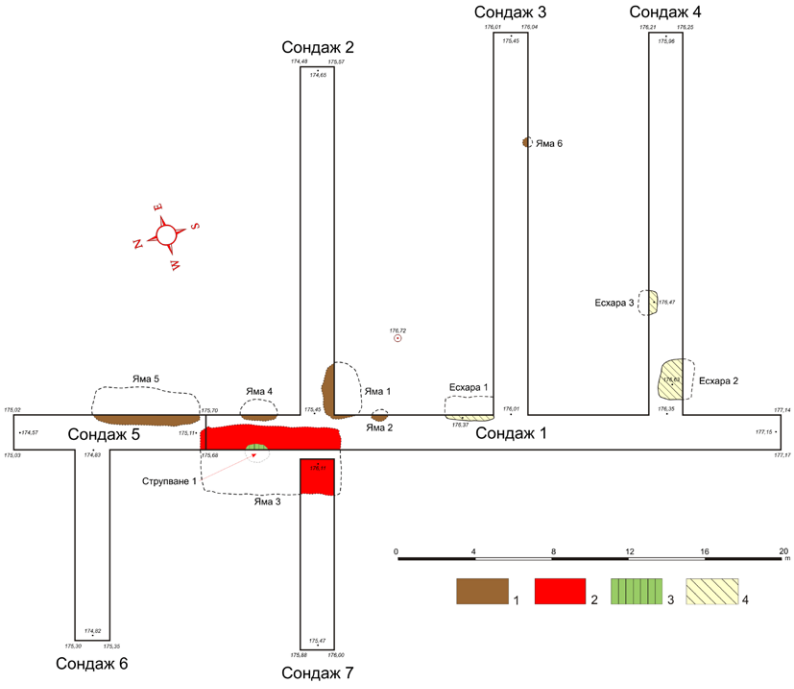
Заложени бяха общо седем сондажа.

Сондаж 1 е с дължина 30 м и ширина 1,80 м. Ориентиран е север – юг, със 17° отклонение на североизток. Сондаж 5 е продължение на сондаж 1 в северна посока. Дължината му е 10 м, а широчината е 1,80 м. Останалите сондажи са разположени перпендикулярно на споменатите по-горе:

- сондаж 2 – на 4,90 м южно и на изток от сондаж 1; дължина 18,25 м, ширина 1,80 м;
- сондаж 3 – на 8,25 м южно и успоредно на сондаж 2; дължина 20 м, ширина 1,80 м;
- сондаж 4 – на 6,30 м южно и успоредно на сондаж 3; дължина 20 м, ширина 1,80 м;
- сондаж 6 – на 3,50 м южно от северния край на сондаж 5 и на запад от него; дължина 10 м, ширина 1,80 м;
- сондаж 7 – на запад от сондаж 1, по линията на сондаж 2; дължина 10 м, ширина 1,80 м (обр. 2).

На дълбочина от 0,30 до 0,60 м от повърхността във всички сондажи беше достигнат материк във вид на льос. Над него има естествено формиран почвен пласт със светлокафяв цвят, с различна дебелина. Отчасти в орницата, но най-вече по самата граница между нея и ненарушения почвен пласт, спорадично се срещаха дребни камъни и малко количество фрагменти от антична битова керамика, вероятно от унищожени структури. В нито един от сондажите не се попадна на градежи. На няколко места в тях обаче, с изключение на сондаж 6, бяха установени следи от човешка дейност от римската епоха.

Повечето от тях представляват плитки ями със само частично установени размери и очертания, с дълбочина до около 0,30 м, вкопани от тогавашното дневно ниво надолу. С по-особена конфигурация е яма 3, която е с правоъгълен план и заоблени ъгли, като дължината ѝ надхвърля 7 м, при

Обр. 2. План на сондажите и на разкритите в тях структури. Легенда: 1 – яма; 2 – вкопана структура; 3 – струпване; 4 – глинобитна структура

Fig. 2. Plan of the trenches and the structures found in them. Key: 1 – pit; 2 – dug-in structure; 3 – heaping; 4 – clay structure

ширина около 3,5 м. Запълнителят на ямите съдържа фрагментирана строителна и битова керамика, въглени, известно количество животински кости, дребни парчета отухлена глина (може би от мазилки), аморфни бронзови и оловни стопилки, фрагменти от метални, предимно бронзови и железни предмети, парче от брус, както и няколко оловни тежести за рибарска мрежа, част от които умишлено разгънати. Особен интерес сред находките представляват една деформирана бронзова сонда-лъжичка от яма 1 и колективна находка от пет аморфни предмета от неизпечена глина от запълнителя на същата яма. Дъното на отличаващата се по своята конфигурация и размери яма 3 беше буквално застлано с пласт от дребни късчета желязна шлака. Приблизително в центъра на същата яма беше регистрирано едно покрито с три малки плочести камъка струпване от въглени и парчета строителна керамика около депонирани части от предварително строшено червенолаково блюдо с щемпелувана украса. Диагностичната битова керамика от ямите са предимно фрагменти от различни видове и типове кухненски и трапезни съдове – гърнета, купи, паници, чаши и стомни. Амфорната тара е представена минимално – само с три дръжки. Два от фрагментите са от малки долиуми, други два – от лампи, един – от кернос, и един – от тубула от стенно отопление. Наред със стандартните образци на провинциалното римско керамично производство от края на II и първите десетилетия на III в. са намерени и няколко фрагмента от съдове, изработени на ръка. Ямите се определят като обредни според данните от археологическия контекст, както и според облика и характера на запълнителите им.

Останалите следи от човешка дейност в проучената площ включват части от три съоръжения с неправилен четириъгълен план и заоблени ъгли. Представляват площадки, оформени на нивото на античния терен от дебел до 0,20 м пласт хомогенна белезникава глина. Върху тях не бяха открити никакви археологически материали, но в съседство с едната от тях беше намерен аморфен предмет от неизпечена глина, идентичен на тези от колективната находка от яма 1. Съоръженията предположително определяме като наземни жертвеници от типа на есхарите, върху които най-вероятно са били извършени еднократни култови действия от типа на либациите, които не оставят следи в археологическия запис.

Проучването в м. Тòкатлъка край Горско Абланово през 2023 г. не доведе до очакваното откриване на светилището на разположения край селото голям римски викус, но внася интересни нови щрихи към религиозния живот на неговите обитатели. Според нас разкритите структури маркират обособено култово място в чертите на обитаваната селищна територия. Придобитият археологически материал не позволява точна датировка на времето на неговото възникване и продължителността на използването му, които следва да се отнесат най-общо към края на II и първите десетилетия на III в. Не трябва да се изключва възможността и всички регистрирани структури да са синхронни и да отразяват еднократен мащабен култов акт, свързан с някакъв съществен момент в живота на селището и неговите обитатели.

CULT STRUCTURES FROM THE ROMAN PERIOD NEAR GORSKO ABLANOVO VILLAGE, TARGOVISHTE REGION

Sergey Torbatov, Miroslav Georgiev, Bilyana Torbatova

Summary

In 2023, planned archaeological excavations were conducted in the Tokatlaka locality, in the land of Gorsko Ablanovo village, Opaka municipality. Here, as well as in the neighbouring localities of Yaliyata, Ovata and Karaachlaka, all of them located north and northeast of the village, a large settlement from the Roman period is situated. In 2007 – 2009, trench archaeological excavations were carried out in its territory, and some of the results were published.

The place is located about 0.85 km north-northeast of the farmstead of Gorsko Ablanovo and is a high terrace above the left bank of the Cherni Lom River, with a slight slope to the north (fig. 1). A total of seven trenches were dug. No structures were encountered in any of them. However, in several places, with the exception of trench 6, traces of human activity from the Roman period were discovered (fig. 2). Most of them are shallow pits of only partially established dimensions and outlines, up to about 0.30 m deep, dug from the then walking level downwards. The fill of the pits contains fragmented construction ceramics and household pottery, charcoal, some animal bones, small pieces of weathered clay (perhaps from wall plastering), amorphous bronze and lead melts, fragments of metal, mainly bronze and iron objects, a piece of whetstone as well as several lead weights for a fishing net, some of them deliberately unfolded. The ceramic material includes both the standard examples of provincial Roman pottery production from the end of the 2nd and the first decades of the 3rd c., as well as several fragments of hand-built vessels. According to the archaeological context, the outlook and the specifics of the fill, the pits are defined as ritual.

The remaining traces of human activity in the studied area include parts of three structures with irregular quadrangular shape and rounded corners. We tentatively define the facilities as ground altars of the type of *eschara*, on which one-off ritual acts of the libation type most likely were performed, that left no traces in the archaeological record.

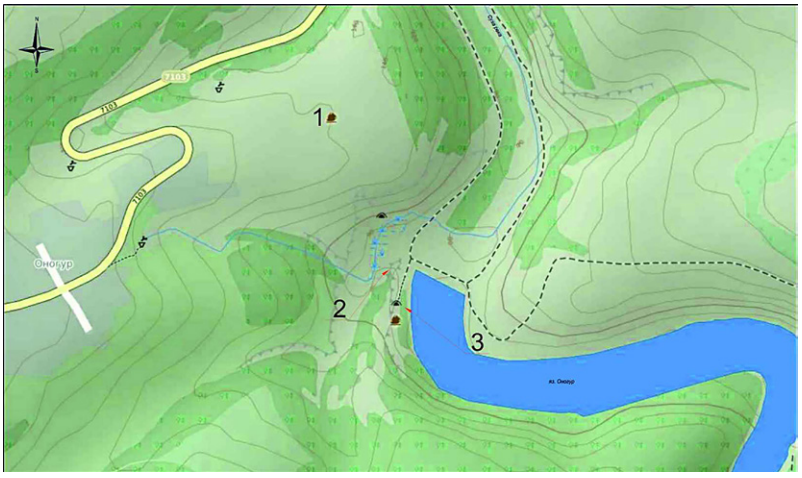
The structures discovered in the Tòkatlaka locality near Gorsko Ablanovo in 2023 mark a separate cult place within the inhabited settlement territory. The acquired archaeological material does not allow an exact dating of the time of its emergence and the duration of its functioning, which should generally be attributed to the end of the 2nd and the first decades of the 3rd c. The possibility that all the registered structures are synchronous should not be ruled out as well. It might well reflect a one-off, large-scale cult act related to some significant moment in the life of the settlement and its inhabitants.

Sergey Torbatov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, torbatov@abv.bg
Miroslav Georgiev, Regional Museum of History – Targovishte, miro764@abv.bg
Bilyana Torbatova, bil2909@abv.bg

№ 88. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ КОМПЛЕКС В РАЙОНА НА РАННОВИЗАНТИЙСКИЯ МАНАСТИР В М. ШАН КАЯ, С. ОНОГУР, ОБЩ. ТЕРВЕЛ

Боян Тотев, Светлана Тодорова

Обектът се намира в централната част на течението на Сухата река в Добруджа, в подножието на скален нос, известен като Шанан или Шан кая („почитана скала“) (обр. 1). На няколкостотин метра източно от него, върху неголямо скално плато се намира ранновизантийската крепост Палмате, като епископската базилика е отдалечена на 1 км от манастирчето, до което е имало пряк достъп по пътека, излизаща от западната порта на крепостта. В тази част на склона, в една линия са разположени пещерни помещения. Централната част на комплекса е концентрирана от другата страна на дерето в и около скалния отвес на Шан кая (обр. 2). Голямата част от развалините са затрупани от земни маси и са обрасли. Видимите следи от клъстера са няколко скални килии, както и дълга 63 м структура във вид на пещерен коридор. Тя започва с оформени в скалата стаи с прозорци и се развива като дълъг тунел. От вътрешната страна на коридора са оформени няколко ниши, които са изпълнявали ролята на килии. От

Обр. 1. Местоположение на археологически обект „Шан кая“ в землището на с. Оногур, общ. Тервел.
Легенда: 1 – ранновизантийска крепост Палмате; 2 – м. Шан кая; 3 – скален манастир (автор М. Вълчев)

Fig. 1. Location of Shan Kaya archaeological site in the land of Onogur village, Tervel municipality. Key: 1 – early Byzantine fortress Palmatae; 2 – Shan Kaya locality; 3 – rock monastery (author M. Valchev)

външната му страна са издълбани две врати, водещи към разрушени сега тераси, с верижно разположени скални площадки, върху които са били издигнати долепени една до друга структури – килии или паянтови конструкции. Скалният тунел завършва рязко над отвесен скат с разрушена сега пътека.

Въпреки монументалния си характер пещерният комплекс не е бил обект на археологически проучвания, от него са публикувани скици на отделни съоръжения (Атанасов 2023, 193 – 194). Недалеч от скалния коридор, пред западния склон на Шан кая е запазена неописана досега, дълга над сто и висока до няколко метра стена. За съжаление тя е била системно унищожавана през годините. При строителството на микроязовир е частично разрушена една от нейните порти, а северната част от стената е била включена в дигата му. В по-ново време централната и южната половина на съоръжението са сериозно повредени от многобройни иманярски изкопи, които са разрушили и критично застрашават целостта на монументалния паметник на културата.

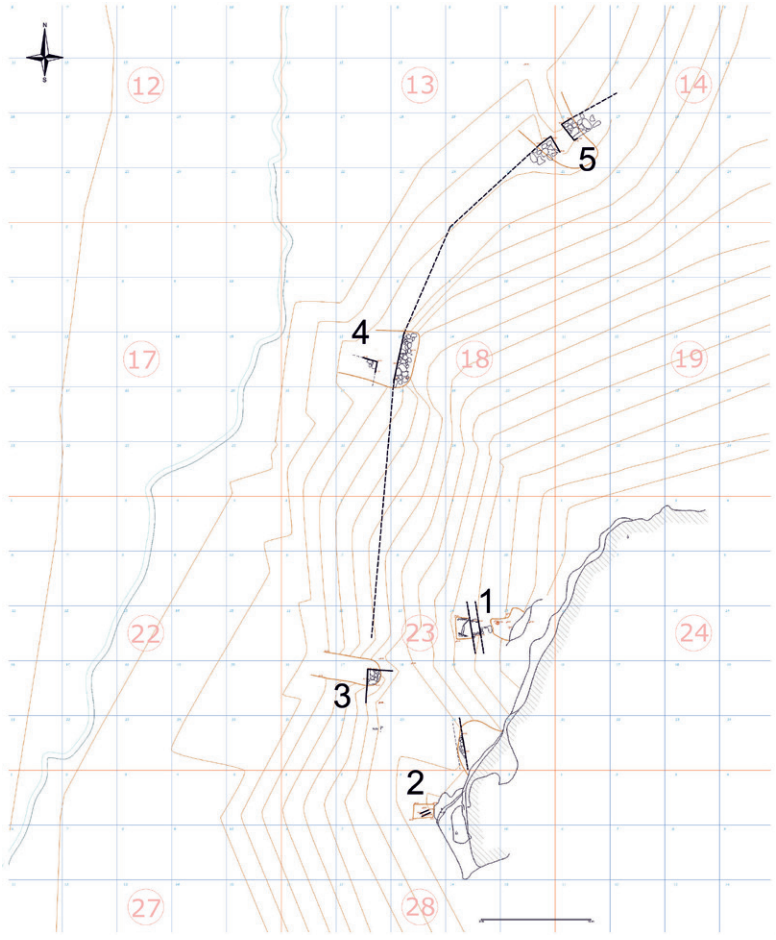
Кампанията през 2023 г. беше предизвикана от критичната необходимост от обезопасяване на впечатляващите строителни структури. Археологическото проучване беше ограничено до сондажни разкопки в района на най-големите иманярски изкопи. Най-перспективен за евентуален бъдещ стратиграфски разрез на цялото съоръжение е сондаж № 1 (обр. 2, 3). Разположен е на склон, като на повече от 3 м дълбочина не беше достигнат стерилен пласт. Бяха фиксирани няколко етапа на обитаване. Най-ранните сигурни следи са от разрушен некропол с кремация, от който се откри дъно на урна с прилепнали към нея горели кости. От иманярските насипи беше събрана фрагментирана предримска керамика, изработена на ръка, с шнуровидна украса, излъсквания и псевдодръжки, както и горели кости. Най-вероятно те също са свързани с трупоизгарянията, най-вероятно датиращи от IV – III в. пр. Хр. Предримският некропол е бил унищожен от по-късни градежи и съвременните иманярски дейности.

Следващият строителен период се отнася към римската епоха. От него в сондаж № 1 се откриха основа на сграда, върху която впоследствие е стъпил късноантичен или ранновизантийски зид. Краят на този период е настъпил при готските нашествия. Датира се със силно горели антониниани на Гордиан III и Клавдий II Готски. В района е открита голяма монетна находка от сребърни и бронзови римски монети (Торбатов 1990, 50 – 55). Късноантичното поселение също е опожарено и разрушено по времето на императорите Хонорий и Аркадий. После на това място е изграден ранновизантийският манастир.

Най-впечатляващите останки от него се откриха в сондаж № 2, където на дълбочина 2 м е запазена тухлена арка (обр. 4). Тя е фланкирала вход към голямо помещение, ориентирано север – юг. Арката е опряна до източната стена, за която е използван естественият отвес на Шан кая. Скалата е била допълнително огладена и оформена като стена. В горната ѝ част е издълбан жлеб, вероятно подпиращ покривна конструкция. Откриха се много тегули и имбрици с нанесена с пръсти украса, най-вероятно от покритието. Конструкцията на покрива (възможно е едноскатен) е била от масивно дърво – откриха се големи, но силно разложени от влагата пирони. Арката и сводовете са били изградени от правоъгълни тухли. Откриха се и квадратни тухли с размери 0,35 × 0,35 м. Вътрешните стени на сградата са били изградени от кирпичи. Сградата е била унищожено при силен пожар. Най-вероятно от това време е случайно откритата азиатска (хунски тип) спата (Йотов и др. 2022, 70). Западният край на помещението не беше фиксиран, но е възможно то да е опирало до разположената на 25 м, успоредно на скалния венец, масивна каменна оградна стена с височина 4 м и дебелина 1,80 м.

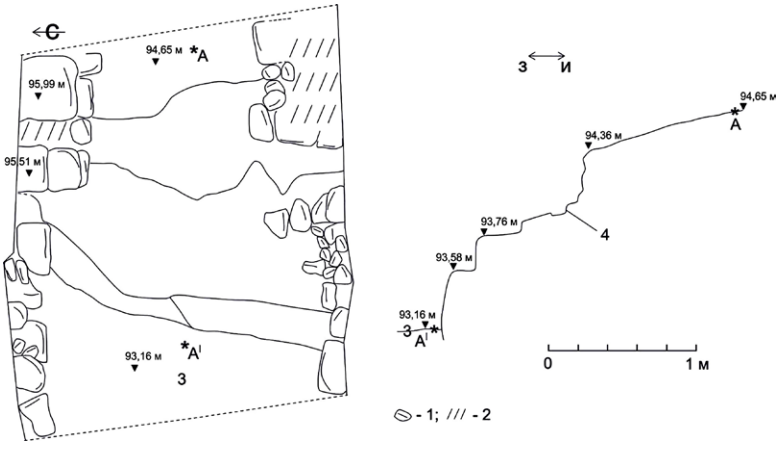
Стената прекъсва на ъгъл, който вероятно оформя вход, частично разкрит от иманярите, разчистен и документиран от нас, като структура № 3. Подобектът е част от източната оградна стена на археологическия комплекс. Разположен е на 30 м югозападно от структура № 2, с която е възможно да има конструктивна връзка. Структурата е изградена в техниката опус имплектум. Лицевият градеж е от средни по размер, грубо одялани блокове, споени с розов хоросан, включващ едър пясък и натрошена строителна керамика. Отвън зидът е обмазан с бял разтвор на варова основа. От вътрешната страна зидът е изграден от ломени камъни, обилно полети с хоросан. В пълнежа са запазени следи от две разположени успоредно дървени греди. Дървото е изгнило, дупките са квадратни, със страни 0,13 × 0,15 м. Сантрачите са положени по дължина и успоредни на основния зид с ориентация север – юг. Те са успоредни един на друг и отстоят на разстояние 0,25 м, а от лицето на зида – на 0,3 м. Събраната от иманярските насипи керамика уверено може да бъде отнесена към късноантичния и ранновизантийския период.

На 0,4 м северно от структурата № 3 бяха открити внушителни останки от висока 4,5 м стена. От цялата височина на зида почти напълно липсват лицевите камъни, част от които се виждат нахвърляни в иманярските насипи. Тази стена (структура № 4) се развива с ориентация север – юг и явно е свързана със структура № 3. Изградена е в техниката опус имплектум. Лицето е запазено само частично. То е от грубо обработени, неголеми блокове. Пълнежът е от едър чакъл и по-малки камъни, споени с розов хоросан със счукана керемида. Установена е структурата на градежа. Върху нивелиран запълнител от чакъл е изливан и оставян по-дебел слой хоросан, който е бил добре разстлан, за да като основа на следващ ред запълнител. Могат да се различат няколко такива „реда“ пълнеж с еднаква дебелина на всеки от тях (между 0,20 и 0,25 м). Приблизително такава е била височината на използваните за двете

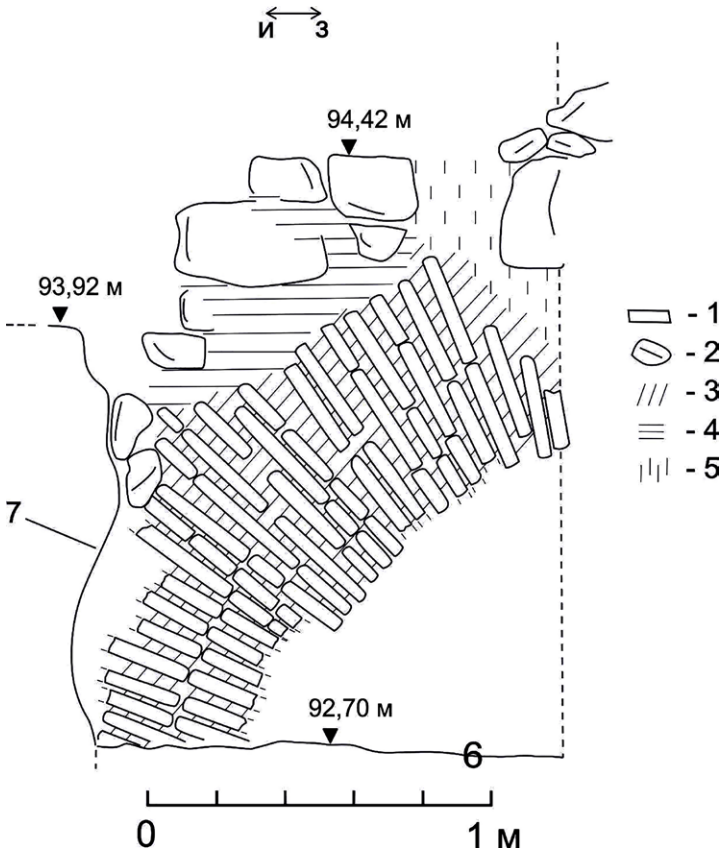
Обр. 2. План на археологически обект „Шан Кая”. Легенда: 1 – сондаж № 1; 2 – сондаж № 2; 3 – ъгъл на сграда; 4 – участък от стена; 5 – порта (автор М. Вълчев)

Fig. 2. Layout of Shan Kaya archaeological site. Key: 1 – trench No. 1; 2 – trench No. 2; 3 – corner of a building; 4 – section of wall; 5 – gate (author M. Valchev)

Обр. 3. Сондаж № 1 план и разрез А-А¹. Легенда: 1 – камък; 2 – хоросан; 3 – ниво тъмнокафява пръст с въглени, бучки мазилка, фрагменти битова керамика; 4 – профил на скалата (автор С. Тодорова)

Fig. 3. Trench No. 1, plan and cross-section A-A¹. Key: 1 – stone; 2 – mortar; 3 – level of dark brown soil, mixed with charcoal, plaster pieces, pottery sherds; 4 – outline of the rock (author S. Todorova)

Обр. 4. Сондаж № 2, аркова конструкция, изглед от север. Легенса: 1 – строителна керамика; 2 – камък; 3 – хоросан; 4 – хоросанова обмазка; 5 – деструкции; 6 – пласт деструкции с камъни, строителна керамика и кирпичи (достигнато ниво); 7 – профил на скалата (автор С. Тодорова)

Fig. 4. Trench No. 2, arch construction, view from north. Key: 1 – architectural ceramics; 2 – stone; 3 – mortar; 4 – mortar plastering; 5 – debris; 6 – layer of debris with stones. architectural ceramics, and adobe (level of excavation); 7 – outline of the rock (author S. Todorova)

лица квадри. Вероятно пълнежът е следвал редовете, зададени от зида. Широчината на тази стена не беше установена, но съдейки по височината ѝ, както и по конструктивно свързаните с нея части, най-вероятно тя е била между 1,80 и 2 м. При разчистването на иманярските изкопи с цел укрепване подкопаната основа на високия зид достигнахме до основа, която е малко по-тясна и е изградена от зле обработени квадри, споени с бял хоросан. Най-вероятно този градеж е по-стар и е използван като основа по-късно. Материалът, събран от иманярския изкоп, е подобен на открития при структури № 1, 2 и 3.

При завършване на дейностите по укрепването на зида в структура № 4 беше частично разкрит ъглов зид, затрупан от иманярски насипи. Той е разположен на отстояние 2,0 м пред фронта на оградната стена. Висок е 1,70 м, масивен с ширина 1,80 м. Градежът е изпълнен в същата техника като този на структура № 4, но с видима разлика в качеството на изпълнение. Лицевите блокове са добре оформени, а хоросанът е бял. Стената е със следи от тънка замазка. Северният участък на оградната стената е бил силно засегнат от строителството на дига за микроязовир. В източната ѝ част беше частично разчистен вход с ширина 1,55 – 1,60 м. Без съмнение съоръжението принадлежи към оградния зид, продължението на който днес ясно личи като дълъг, развиващ се на юг насип. И от двете страни на входа зидът е с дебелина 1,70 м. Градежът е опус имплектум – грубо обработени лицеви камъни, споени с хоросан. Пълнежът е от чакъл, залят с обилен разтвор. Входът е ориентиран изток – запад. Събраната керамика от насипите в по-голямата си част е от ранновизантийския период. Открити са също няколко фрагмента ранносредновековна керамика от IX в.

В резултат на проведеното проучване бяха локализирани и установени границите на внушителен жилищен комплекс, ограден с масивна и много високо запазена стена от запад и север. Фиксирано беше местоположението на един или два от входовете му. Проучена беше и част от вътрешността на комплекса, с фиксирани зидове с ориентация север – юг и арка. Документирано беше използване на западния склон на Шан кая като източна граница или стена на археологическата структура.

Документирани са структури и следи от няколко периода: некропол с кремации от IV – III в., римски период (до втората половина на III в.), късноримски (до началото на V в.), ранновизантийски (VI в.) и старобългарски (IX в.).

Установен е главният строителен период на запазените структури, които могат да бъдат отнесени към ранновизантийската епоха.

Бъдещите проучвания ще доведат до окончателно изясняване на функциите на археологическия комплекс. През последния строителен период той вероятно е бил укрепена част към съществувал в непосредствена близост скален манастир.

Литература

Атанасов 2023: Г. Атанасов. Скални култови паметници в граничната зона между провинциите Скития и Втора Мизия. София, 2023.

Йотов и др. 2022: В. Йотов, Т. Колиас, К. Егер. Мечовете във Византия, Варна. 2022.

Торбатов 1990: С. Торбатов Монетна находка от с. Оногур, Добричко. – Известия на Народния музей – Варна, 26 (41), 1990, 50 – 55.

ARCHAEOLOGICAL COMPLEX IN THE AREA OF THE EARLY BYZANTINE MONASTERY IN SHAN KAYA LOCALITY, ONOGUR VILLAGE, TERVEL MUNICIPALITY

Boyan Totev, Svetlana Todorova

Summary

The site is situated in the central part of the Suha Reka River valley in Dobrudzha, at the foot of a rocky cape known as Shanan or Shan Kaya ("worshipped rock"). A few hundreds metres to the east, on a rocky plateau, the early Byzantine fortress *Palmatae* is situated (fig. 1).

The visible traces include a few monastic rock cells and a 63 m long structure forming a cave corridor. At its beginning this structure has few rock-cut rooms with openings ("windows") followed by a long tunnel. Along the inner side of the tunnel few niches are cut used as cells. On the outer side, two entrances are cut, leading to terraces (destroyed today) with chain-planned rock grounds. Over the grounds, structures are erected close to each other – cells or flimsy constructions. The rock tunnel ends abruptly over a vertical slope with a destroyed today path.

Despite its monumental nature the cave complex has never been excavated and only some fragmentary descriptios of it are published. Not far away from the cave corridor, in front of the west slope of Shan Kaya, more than 100 m long and up to few metres heigh wall (hitherto not recorded) is preserved. Unfortunately, the wall is damaged consistently over the years. During the construction of a small dam, one of its gates is partially destroyed, and the northern part of its wall is incorporated in the embankment. Nowadays, the central and southern parts are seriously damaged by numerous looters' trenches (fig. 2).

The excavation is conducted in five of the looters' trenches. Trench No. 1 (figs 2, 3) helps to document the stratigraphy. Foundation of a building is registered there, overlapped by a late Roman or early Byzantine wall. The end of the first period is connected with the Gothic invasions and is dated with heavily burnt coins – *antoniniani* of Gordian III and Claudius II Gothicus. The late antique habitation is destroyed by fire during the reign of Honorius and Arcadius.

At a later stage, an early Byzantine monastery is constructed at this site. Its most impressive remains are uncovered in trench No. 2 where at depth of 2 m a brick arch is preserved (fig. 4). It outlines an entrance to a large room, north – south oriented. The arch is supported by rock surface of Shan Kaya (used as an eastern wall of the building). The rock is additionally smoothed and formed as a wall. In its upper part a groove is cut, probably used for the roof construction (most likely single-pitched roof). A lot of *tegulae* and *imbrices* fragments and iron nails are found. The arch and the vaults are constructed of bricks of different sizes. The inner walls of the building are probably made of mudbrick. The building is destroyed by fire.

Few sections and elements of a 4 m heigh and 2 m wide wall are excavated and documented. It encloses the rock wreath on west and north.

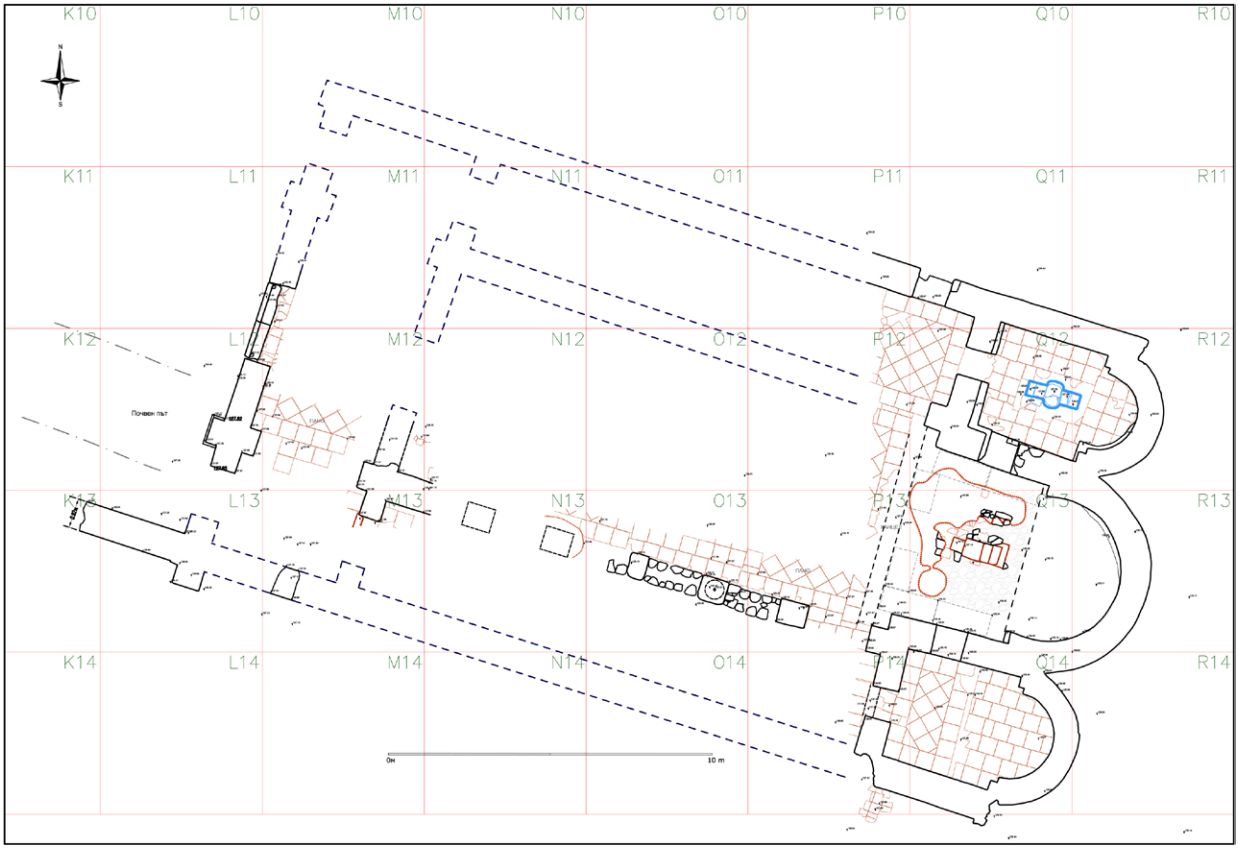
Boyan Totev, Regional Museum of History – Dobrich, ivanov.bt@abv.bg
Svetlana Todorova, Museum of History – Lom, svetla_p_todorova@abv.bg

---

№ 89. РАННОХРИСТИЯНСКА ЦЪРКВА КРАЙ С. ЗВЕЗДИЦА, ОБЩ. ВАРНА

Васил Тенекеджиев, Елина Мирчева

През 2023 г. Регионален исторически музей – Варна проведе за втори сезон разкопки на обект „Раннохристиянска църква край с. Звездица, община Варна". Той е локализиран в началото на XX в. от К. Шкорпил, но не е разкопан и проучен. За първи път археологически разкопки бяха проведени едва през 2022 г. Тогава бяха направени сондажи по трасето на стар черен път, който пресича обекта, и бяха разкрити части от нартекса, наоса и олтарното пространство на храма. Събраните данни бяха

Обр. 1. Общ план на проучената част от обекта (автор М. Вълчев)

Fig. 1. General layout of the excavated part of the site (author M. Valchev)

достатъчни за хипотетична реконструкция на плана на сградата – трикорабна базилика с триделен нартекс и триделно олтарно пространство, завършващо с три апсиди от изток.

През 2023 г. работата беше фокусирана в източния край на сградата – там, където е разположено олтарното пространство. Проучването включи и малка част от наоса в най-източния му край (обр. 1).

В чертите на сградата изкопите достигнаха до пода, като бяха проучени и две подземни структури. Извън църквата, от изток и север, бяха достигнати стерилни пластове. На тези места, предвид естествения наклон на терена, апсидите и северната стена са частично вкопани.

Изцяло беше разкрита източната част от базиликата с олтарното пространство. Хипотезата за оформлението на този край от сградата, предложена предишния сезон, се потвърди. Външната широчина на базиликата е 15,70 м. Дължината е известна от 2022 г. – 29 м. Зидовете са изградени прецизно, от ломени камъни с много грижливо оформени лицеви страни, имитиращи блокове. Спойката е бял хоросан с малко примес от пясък и парченца от натрошена строителна керамика. Основите са изцяло от камък. Суперструкцията е с камък до височина от 0,95 м над пода. На това място личат отпечатъци от тухли в хоросановата фуга, което показва, че градежът е бил в *opus mixtum*. Никъде самите тухли не са запазени. В източната част на сградата основите са дебели около 1,00 – 1,05 м, а стените над тях варират между 1,00 и 0,90 м.

Източният край на базиликата е оформен с три пространства, кореспондиращи с трите кораба в наоса (обр. 2). Средното от тях (бемата) е приблизително правоъгълно, изцяло отворено към централния кораб на запад и с полукръгла апсида от изток. То е отделено със стени от двете странични пространства (помещения), като на запад тези стени леко се раздалечават една от друга. Централното пространство е широко 4,70 – 5 м и дълго 4 м. Апсидата, разположена от изток на бемата, е с диаметър 4,45 м. По план тя е повече от полукръг и при отвора едва забележимо се стеснява. Два симетрични входа, широки 0,95 м (южният) и 0,90 м (северният) свързват олтарното пространство с двете странични помещения.

Подът на бемата е бил застлан с големи мраморни плочи, които не са съхранени, но личат ясно отпечатъците им в хоросановата подложка. По хордата на апсидата преминава бордюр от вертикал-

но разположени мраморни плочки, дебели 2,5 – 3 см, от които на място са оцелели малки фрагменти. В самата апсида не е намерен оригиналният под. Вместо това е разкрито неравно ниво от спечена пръст и големи камъни, което дори в сегашния си разрушен вид е около 0,20 м над предапсидното пространство. Очевидно е, че в апсидата подовото ниво е било по-високо, макар да не може да се каже колко точно. Възможни са различни обяснения. Например, че е имало синтрон, като подът пред него също е бил издигнат над този в бемата, или че подът в цялата апсида е бил издигнат, без това да се обвързва със съществуването на синтрон. Състоянието на обекта не позволява да се направят по-сериозни заключения.

Обр. 2. Общ изглед от запад към източната част на базиликата (снимка РИМ – Варна)

Fig.2. General view from west towards the eastern part of the basilica (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

Олтарната преграда е била с прост план – права линия, преминаваща пред бемата. От самата конструкция не е оцеляло нищо, но в пода ясно личи хоросановото легло за основата на канцела, широко 0,46 м.

В средата на олтарното пространство, под пода, беше открита ограбена и разбита крипта за реликви (обр. 3). Тя се състои от две части. От запад (вероятно точно под вече несъществуващата олтарна маса; на 1,70 м източно от основата на олтарната преграда) е оформена тухлена камера с размери 0,40 × 0,40 м и хипотетична височина около 0,50 м. Тя е била облицована с мраморни плочи, които са я стеснявали до 0,32 × 0,32 м (височината не може да се уточни). Достъпът до малката камера е от изток, откъм втора камера, в която е оформена стълба с три стъпала. Размерите на втората камера са дължина 1,53 м(изток – запад), широчина 0,52 м (север – юг) и дълбочина 0,82 м. Градежът е с тухли и средни по размер ломени камъни с по-грижливо оформени лицеви страни. След като мощите са били поставени в малката камера, тя е била затворена с вертикално поставена тегула, а след това камерата със стълбата е затрупана с ломени камъни и обилно залята с бял хоросан. Отгоре е оформен подът на олтарното пространство. Така до реликвите повече не е имало достъп.

Обр. 3. Крипата в олтарното пространство, поглед от изток (снимка РИМ – Варна)

Fig. 3. The crypt in the altar space, view from east (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

Северното помещение е правоъгълно, с размери 3,25 м (изток – запад) и 3,42 м (север – юг). От изток то има полукръгла апсида с диаметър 2,36 м. Освен входа към бемата, има и втори (широк 0,90 м) – към северния кораб. Подът е покрит с керамични тухли с размери 0,50 × 0,50 м и дебелина около 3 см, подредени в редове, съобразени с посоките на стените.

В средата на пода е изграден Ф-образен кръщелен басейн (писцина) с овална средна част и стъл-

Обр. 4. Баптистерият с писцината, поглед от юг (снимка РИМ – Варна)

Fig. 4. The baptistery with the baptismal pool, view from south (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

Обр. 5. Южното помещение (параклис), поглед от запад (снимка РИМ – Варна)

Fig. 5. The southern room (chapel), view from west (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

би от изток и запад (обр. 4). Общите размери на съоръжението са: дължина 1,51 м (изток – запад), широчина 0,82 м (север – юг) и дълбочина 0,70 м. Градежът е с тухли, но нетипично за сградата е небрежен. Все пак басейнът е бил изцяло облицован с мраморни плочки. По ръба на писцината личат отпечатъци от хоросан, които показват, че там е имало декоративен перваз – вероятно от мрамор.

Южното помещение повтаря формата на северното (обр. 5). То е с размери 3,40 м (изток – запад) и 3,52 м (север – юг). Неговата апсида е с диаметър 2,65 м. Два входа с широчина 0,95 м свързват помещението съответно с бемата и с южния кораб. Подът е настлан с тухли със същите размери, като тези в северното помещение. Тук обаче подовата настилка е разделена от жлеб (широк 0,16 м), пресичащ цялото помещение от север на юг, на 1,30 м от източната стена. Подът от изток е с тухли, наредени в прави редици, а този от запад – с тухли, подредени в декоративно пано. Подът от изток на жлеба изглежда издигнат с около 0,10 м над този от запад, но не трябва да се изключва възможността това да е резултат от слягане на терена.

По вътрешните стени на южното помещение, най-вече в апсидата, има следи от запазена мазилка (дебелина около 0,5 – 0,6 см). Тя не е особено фина. По фрагментите няма следи от декоративни врязвания или от боя.

Информацията, събрана в трите пространства в източния край на базиликата, показва, че не става дума за триделен олтар (с дяконикон и протезис). Всъщност олтарното пространство е едноделно и включва само бемата и апсидата зад нея. Северното помещение е функционирало като баптистерий. Южното вероятно е имало преграда на мястото на жлеба и е служило като параклис.

Разкопките засегнаха и малка част от източния край на наоса. Беше разкрита тухлената настилка пред олтарната преграда и в северния кораб. Също така стана ясно, че, на 0,95 м пред баптистерия, в северната външна стена на храма е имало вход, който е бил допълнително зазидан. Той е широк приблизително 1,07 м и има добре оформени страници, по които се забелязват следи от хоросанова мазилка. Непосредствено пред тази врата се издига склон. Заради това прагът е на около 0,30 м над нивото на пода, а може би отвън е имало стълба. Възможно е по-високо на склона да са били разположени други сгради от комплекса на базиликата. Тук трябва да се добави, че в повърхностния горски пласт в североизточния край на работната площ бяха открити фрагменти от амфори, които изглежда са се свлекли по склона. Къде обаче са тези хипотетично съществуващи сгради – засега информация няма.

Може би симетричен вход е имало и в южната стена пред параклиса, но тази част от базиликата все още предстои да бъде проучена.

Изследването на стратиграфията на обекта даде информация предимно за етапа на разрушаване на зидовете на църквата с цел преизползване на строителните материали.

Вътре в сградата се открива дебел пласт с трошляк, стигащ до пода, натрупан при разграбването на зидарията. Той се състои от голямо количество разпрашен хоросан, примесен с малко пръст. В него има ломени камъни, фрагменти от тухли и сравнително малко начупени керемиди. Почти напълно липсва керамика, като изключение правят отделни фрагменти от амфори. Откриват се и железни гвоздеи, както и малки фрагменти от прозоречни стъкла. В пласта има разбъркани въглени.

В насипа почти напълно липсват находки, включително фрагменти от мраморната декорация. Налага се впечатлението, че сградата е била целенасочено разградена и не само обработените камъни от стените, но и тухлите и всички запазени мраморни детайли са взети. Хипотетично това е станало още преди края на Античността и събраните материали са целево използвани за друга представителна постройка в района.

Единствените места, проучени тази година, където вероятно има останки от археологически пластове отпреди разграбването на зидарията, са над пода в източната половина на южното помещение и отвън до апсидата на същото помещение. И на двете места има струпване на керемиди, въглени и фрагменти от прозоречни стъкла. На пода в помещението беше намерено и дъно от счупена керамична лампа.

EARLY CHRISTIAN CHURCH NEAR ZVEZDITSA VILLAGE, VARNA MUNICIPALITY

Vassil Tenekedjiev, Elina Mircheva

Summary

In 2023, for a second year, a team from the Regional Museum of History – Varna excavated the early Christian basilica near Zvezditsa village. The eastern end of the building was explored, where the altar space is located (fig. 1).

The hypothesis regarding the layout of this part of the church, proposed after the last year reserach, was confirmed. The external width of the basilica is 15.70 m. The length of the building is 29 m, as already attested in 2022. The walls are carefully built of hewn stones with their faces shaped to imitate blocks. The bonding is of white mortar with inclusions of sand and pieces of crushed architectural ceramics. There is evidence that the walls were built in *opus mixtum*, with alternating courses of stones and bricks.

The eastern end of the basilica consists of three spaces corresponding to the three naves (fig. 2). The middle one (bema) is rectangular (in fact, slightly trapezoidal), open to the central nave to the west and with a semicircular apse to the east. The bema is 4.70 – 5 m wide, and around 4 m long. The apse, located to the east of it, has a diameter of 4.45 m. Two symmetrical entrances lead from the altar space to the adjacent rooms to the south and north.

In the middle of the altar space, a looted and broken crypt for relics was discovered under the floor (fig. 3). It consists of two small chambers – the western one contained the relics, and the eastern one, constructed with steps, provided the access to the underground level. The crypt is 1.53 m long, 0.52 m wide, and 0.82 m deep.

The northern room is rectangular, measuring 3.25 m (east – west) and 3.42 m (north – south). From the east, it has a semicircular apse with a diameter of 2.36 m. Besides the entrance to the bema, there is also a second one into the northern aisle. A Φ-shaped baptismal pool was discovered in the middle of the room. It has an oval central pool and steps from both east and west (fig. 4). The facility is 1.51 m long, 0.82 m wide, and 0.70 m deep.

The southern room repeats the shape of the northern one (fig. 5). It measures 3.40 m (east – west), and 3.52 m (north – south) Its apse has a diameter of 2.65 m. Two entrances connect the room to the bema and to the southern aisle, respectively. The floor is laid with bricks, but the flooring is partitioned by a groove (0.16 m wide) crossing the entire room from north to south, at 1.30 m from the east wall. It could be suggested that some sort of barrier was fixed in the groove, separating the eastern from the western half of the room.

The information gathered at the eastern section of the basilica indicates that this is not a case of a tri-partite altar space, with a *diakonikon* and a *prothesis*. In fact, only the central area functioned as an altar space. The northern room was a baptistery, and the southern one was most probably a chapel.

Vassil Tenekedjiev, Regional Museum of History – Varna, vaten21@gmail.com
Elina Mircheva, Regional Museum of History – Varna, elina_arch@abv.bg

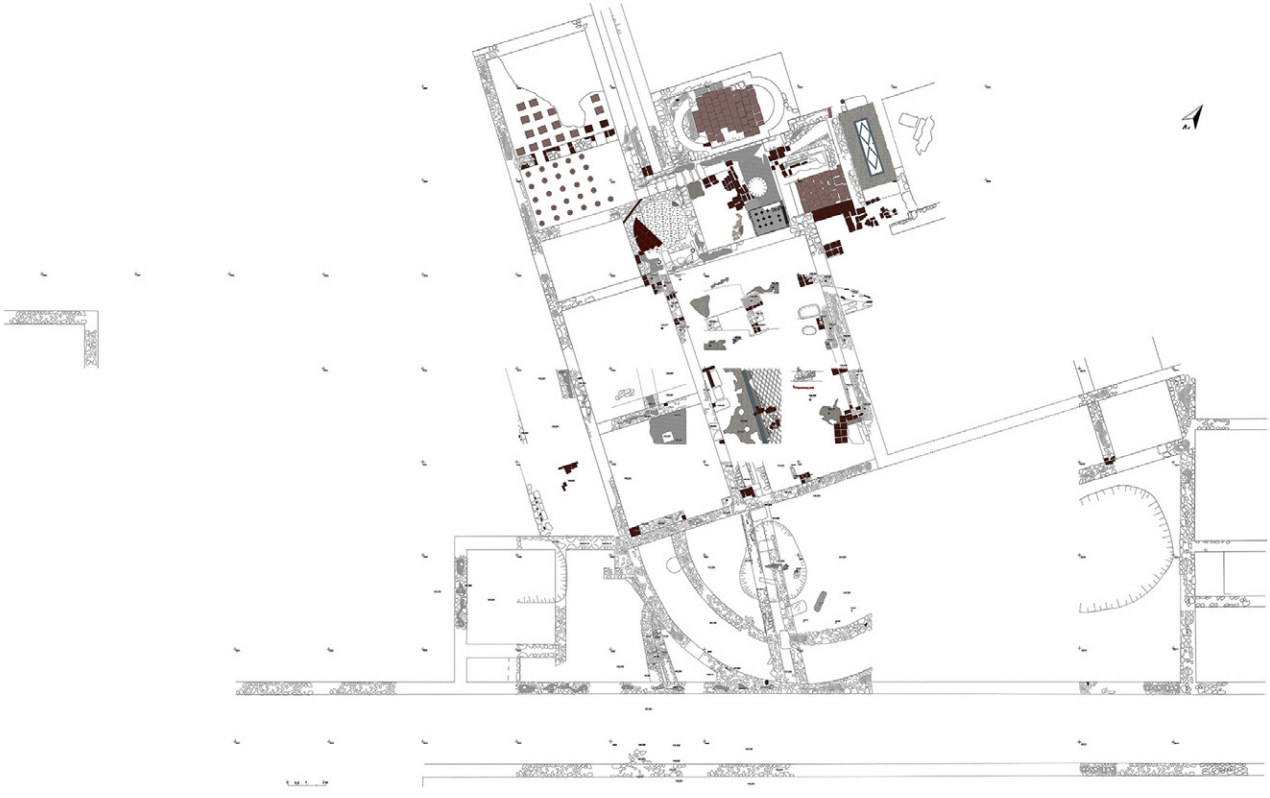
№ 90. ОБЕКТ „СВЕТИЛИЩЕ НА НИМФИТЕ И АФРОДИТА”, С. КАСНАКОВО, ОБЩ. ДИМИТРОВГРАД

Веселка Кацарова

Проучванията на обекта през последните години (2014 – 2022 г.) са фокусирани изцяло върху разкриването на голямата сграда, разположена северно от нимфеума. Изясняването на нейните функции и предназначение има ключово значение за интерпретацията на целия архитектурен комплекс (Кацарова 2020, 271 – 284). Главна цел на проучванията през 2023 г. беше разкриването на обиколните коридори/крила, разположени западно, източно и южно от сградата, както и на евентуалните помещения, свързани с тях. Някои от зидовете в тези участъци са били частично документирани през 40-те години на XX в. при проучванията на проф. И. Венедиков (Венедиков 1950, 113 – 114). През 2019 и 2021 г. започнаха разкопките на източното крило (Кацарова, Петкова 2020, 994; Кацарова, Петкова 2022). През 2023 г. площта на проучването е разширена допълнително в източна и западна посока (обр. 1).

Южният край на сградата представлява дълъг коридор/портик (?) с ширина 3,70 м, проследен на дължина от около 50 м (изток – запад). Двата успоредни зида, които го оформят, са широки по 0,65 – 0,70 м. Изградени са от необработени камъни, споени с бял хоросан. В различни разкрити участъци те са запазени във височина от 0,20 до 0,80 м над античното ходово ниво. В източния и западния край на изследваната площ зидовете на коридора са запазени само в субструкция и стъпват върху коренна скала, следвайки естествената денивелация на терена. Коридорът няма солиден под. На този етап от проучванията все още не са открити стени, които да го ограничават от изток и запад. С малък по площ сондаж се установи, че полукръглият портик е построен синхронно с южния коридор и градежите им имат конструктивна връзка (обр. 2).

В източното крило се разкриха основите на три неизвестни до момента помещения – № 16, 17 и 18. Те са подредени верижно, а зидовете им са запазени само в субструкция (обр. 3). Градежът е от местни варовикови необработени и ломени камъни, със спойка от бял хоросан. Ширината на общия

Обр. 1. План на изследваната през 2023 г. част от сградата северно от нимфеума

Fig. 1. Plan of the investigated in 2023 part of the building north of the nymphaeum

им западен зид е 0,75 м, а на преградните – по 0,60 м. Първото от юг помещение № 16 е с дължина 4,00 м, следващото на север помещение № 17 – 2,60 м, а третото № 18 – 6,00 м. Ширината им по оста изток – запад засега не е установена окончателно. В източния край на помещение № 17 е частично разкрит градеж от дребни камъни и бял хоросан, чийто характер на този етап не е изяснен. Откритите в трите помещения археологически материали са главно фрагменти от битова керамика и монети от IV в.

Западно от полукръглия портик се довърши проучването на помещение № 13. В югоизточния му ъгъл, под подовото му ниво, се разкриха частично запазени градежи от ломени камъни и бял, пясъклив хоросан. Те вероятно принадлежат на градежи от първия строителен период на обекта. Южно от помещение № 13 се разкри ново помещение – № 19. То е с малки размери: 1,50 × 2,20 м, а зидовете му са запазени в субструкция.

Проведеното през 2019 г. геофизично изследване на площ от около 1 дка, непосредствено на запад от сградата, регистрира няколко линейни аномалии (Кацарова, Петкова 2020, 994). Започна проучване в този участък с цел потвърждаване на данните от недеструктивното изследване. Разкри се трасе на зид с ширина 0,75 м и ориентация изток – запад, чиято връзка със сградата засега не е ясна. Археологическите находки от този участък се отнасят към времето след 70-те години на III в.

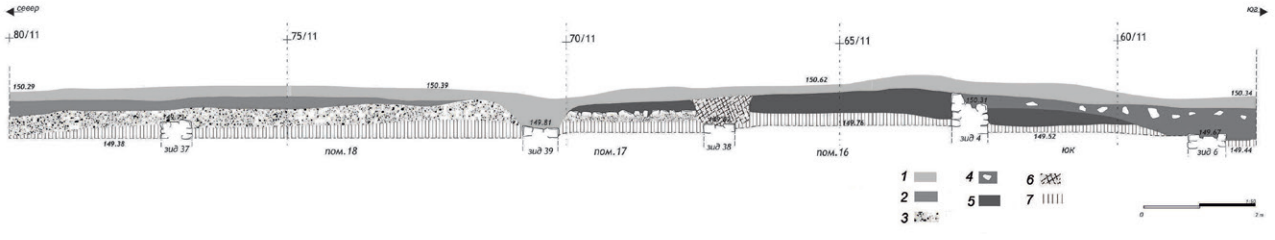
Стратиграфските наблюдения и археологическите материали, свързани с функционирането на южния коридор и разкритите до момента помещения в източното и западното крила, показват, че те са били изградени през втората половина на III в., при възстановяването на архитектурния комплекс след готските инвазии от 250 – 251 г. Те ограждат от три страни сградата с хипокауст и мозайки, но ориентацията им се различава от тази на по-ранните градежи.

Довършени са проучванията, започнати през 2022 г. в две помещения – № 12 и № 14. Помещение № 14 е едно от западните помещения, оформящи банския тракт на сградата (обр. 4). Размерите му са 3,40 м (север – юг) × 4,70 м (изток – запад). Цялата му площ е запълнена с дебел около 2,00 м пласт деструкции от камъни, хоросан, бигорни блокчета, фрагменти от тухли и фрагменти от суспензура от розов хоросан. След изчерпването на този пласт се установи, че помещението е имало хипокаустна инсталация върху тухлени колонки. Дъното на хипокауста е оформено с добре нивелирана и запазена хоросанова плоча от розов хоросан. Тухлените колонки са напълно разрушени, но върху дъното личат отпечатъци от бял хоросан с формата и размерите на квадратни тухли. По оста изток – запад броят на колонките е бил седем, а по оста север – юг – пет. По вътрешните лица на стените е запазена мазилка от розов хоросан с височина 0,90 м. Хипокаустът в помещение № 14 е бил с височина до 1,00 м.

Обр. 2. Южен коридор и полукръгъл портик, поглед от запад

Fig. 2. South corridor and semicircular portico, view from west

Обр. 3. Стратиграфски разрез север – юг през помещенията в източното крило. Легенда: 1 – хумус; 2 – кафява пръст; 3 – сива пръст с бучки хоросан; 4 – насип; 5 – сива пръст; 6 – вкопаване; 7 – непроучена част

Fig. 3. Stratigraphic cross-section north – south through the rooms in the eastern wing. Key: 1 – humus; 2 – brown earth; 3 – grew earth with pieces of white mortar; 4 – fill; 5 – grey earth; 6 – pit; 7 – unexcavated part

Обр. 4. Помещение № 14 – дъно на хипокауст

Fig. 4. Room No. 14 – bottom of the hypocaust

Обр. 5. Помещение № 12 – подова мозайка

Fig. 5. Room No. 12 – floor mosaic

В северния край на сградата е проучен нов участък, в който попада помещение № 12. То е регистрирано през 2022 г. и е установено, че има подова мозайка, запазена фрагментарно (обр. 5). Пласт деструкции от камъни и хоросан с дебелина 1,00 – 1,50 м лежи директно върху пода. Установи се, че размерите на помещението са 4,60 м (север – юг) × 2,00 м (изток – запад). Подовата мозайка покрай стените му е изработена от едри бели тесери, а в центъра има правоъгълно пано с геометрични мотиви. Представена е решетка от ромбове и вписани в тях квадрати, изработени с по-малки по размер тесери в три цвята – бяло, синьо и червено. Мозайката е повредена от хлътване и е доста разрушена, но композиционната ѝ схема може да бъде възстановена.

В отделни участъци от сградата, проучвани през 2014 – 2022 г., теренната консервация на зидовете е компрометирана от растителност или атмосферни въздействия. По време на настоящата кампания се констатира, че някои от вече разкритите и консервирани зидове са покрити с лишеи и мъхове, поради влажната пролет през 2023 г. Съгласно предписанията на реставратор се извърши механично почистване на всички засегнати градежи. Те са обработени двукратно с препарати, предотвратяващи развитието на паразитна растителност.

Литература

Венедиков 1950: И. Венедиков. Разкопките при с. Каснаково през 1945 и 1946 г. – Известия на Археологическия институт, XX, 1950, 105 – 115.

Кацарова 2020: В. Кацарова. Светилище на нимфите и Афродита при с. Каснаково – нови археологически проучвания на т. нар. театър през 2014-2015 г. – Б. Божкова, Е. Генчева (ред.). In memoriam Ivani Venedikov. По случай 100-годишнината от рождението му (Годишник на Националния археологически музей, 14). София, 2020, 271 – 284.

Кацарова, Петкова 2020: В. Кацарова, К. Петкова. Археологически

проучвания на обект „Светилище на нимфите и Афродита", с. Каснаково, община Димитровград. – Археологически открития и разкопки през 2019 г. Книга II. София, 2020, 993 – 997.

Кацарова, Петкова 2022: В. Кацарова, К. Петкова. Обект „Светилище на нимфите и Афродита", с. Каснаково, общ. Димитровград. – Археологически открития и разкпоки през 2021 г. София, 2022, 878 – 882.

"SANCTUARY OF NYMPHS AND APHRODITE" SITE, KASNAKOVO VILLAGE, DIMITROVGRAD MUNICIPALITY

Veselka Katsarova

Summary

The research during therecent years have focused entirely on the uncovering of the large building to the north of the nymphaeum (fig. 1). The main aim of the 2023 campaign was to reveal the surrounding corridors/wings located west, east and south of the building, as well as the possible rooms connected to them.

The southern end of the building is a long corridor/portico (?) 3.70 m wide, unearthed at a length of ca 50 m (east – west). The corridor has no solid floor. At this stage of the excavations, no walls are found that could delimit the space to the east and west. In a small trench, it is established that the semicircular portico was built simultaneously with the southern corridor and their have a structural connection (fig. 2).

In the eastern wing, the foundations of three hitherto unknown rooms are revealed – Nos 16, 17, and 18. They chain-planned and their walls are preserved only in substructure (fig. 3). The first room on the south, No. 16, is 4.00 m long, the next room on the north, No. 17, is 2.60 m long, and the third, No. 18, is 6.00 m long. Their width (east – west) is not yet conclusively established. The archaeological materials found in the three rooms consists mainly of pottery fragments and coins from the 4th c.

To the west of the semicircular portico, the survey of room No. 13 is completed. In its southeastern corner, beneath the floor level, partially preserved stonework of quarry stone and white sandy mortar are revealed. They probably belong to the first construction period of the site.

The stratigraphic observations and archaeological materials related to the functioning of the southern corridor and the rooms in the eastern and western wings discovered so far show that they are built in the second half of the 3rd c., during the restoration of the architectural complex after the Gothic invasions. They surround the building with a hypocaust and mosaics on three sides, but their orientation differs from that of the earlier buildings.

The excavations in two rooms – Nos 12 and 14 – commenced in 2022, are now completed. Room No. 14 is one of the western rooms forming the bathing tract of the building (fig. 4). The room had a hypocaust installation with brick pillars.

In 2022, a fragmentary preserved floor mosaic is found in room No. 12 (fig. 5). The floor mosaic along its walls is made of large white tesserae, and in the centre there is a rectangular panel with geometric motifs.

Field conservation was carried out on the newly discovered sections and new conservation was carried out on sections of the building studied in 2014 – 2022.

Veselka Katsarova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vesi_kazarova@yahoo.com

№ 91. КУЛТОВ ЦЕНТЪР ПРИ С. ТАТУЛ, ОБЩ. МОМЧИЛГРАД

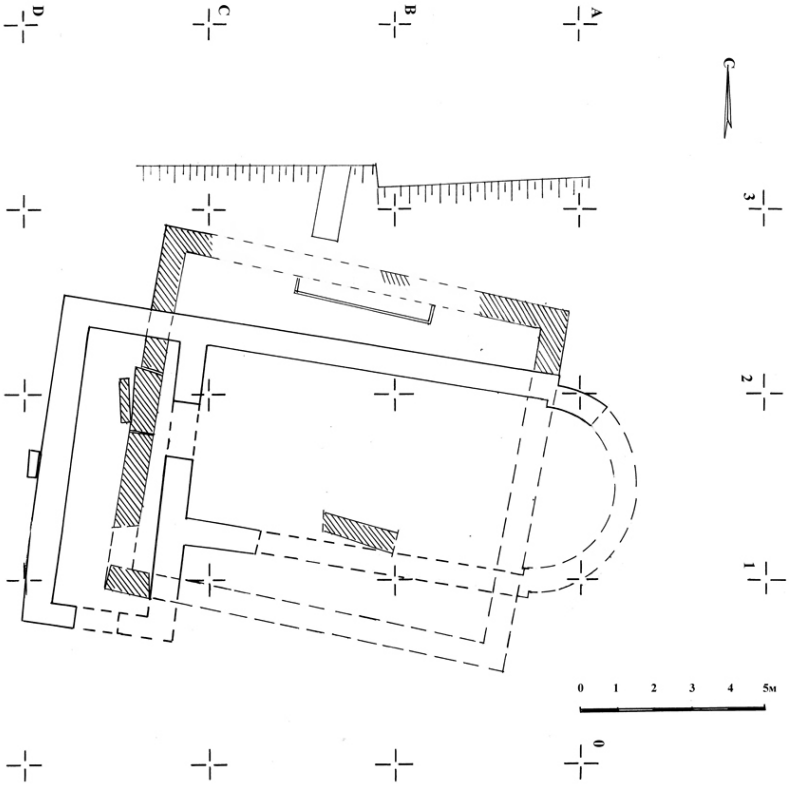
Николай Овчаров, Николай Бояджиев

Редовното археологическо проучване на култовия център при с. Татул, общ. Момчилград беше проведено в периода 18.10. – 29.10.2023 г. под ръководството на доц. дин Н. Овчаров – научен ръководител, и д-р Н. Бояджиев (РИМ „Стою Шишков" – Смолян) – заместник-ръководител. Целта на проучването през 2023 г. беше да се уточнят размерите и характерът на сградата под късноантичната църква, разкрита през 2022 г., като общо проучената площ през 2023 г. възлиза на около 50 кв. м.

Установи се, че западният зид на по-ранната сграда продължава на север и на 1,65 м от църквата оформя прав ъгъл на изток (обр. 1). На това място, в северозападния ѝ ъгъл, градежът на сградата е най-добре запазен, до три реда камъни. След това зидът продължава по склона на изток, към висока-

та част на терена, но в този участък са запазени само два големи камъка от вътрешното лице. Зидът е фундиран директно върху скалата, която се издига плавно в източна посока. Пръстта по трасето му се различава по цвят и структура от тази извън него. Изглежда така, сякаш камъните на зида са нарочно извадени в някакъв по-късен период. Част от тях със сигурност са използвани за градежа на по-късната църква от V – VI в.

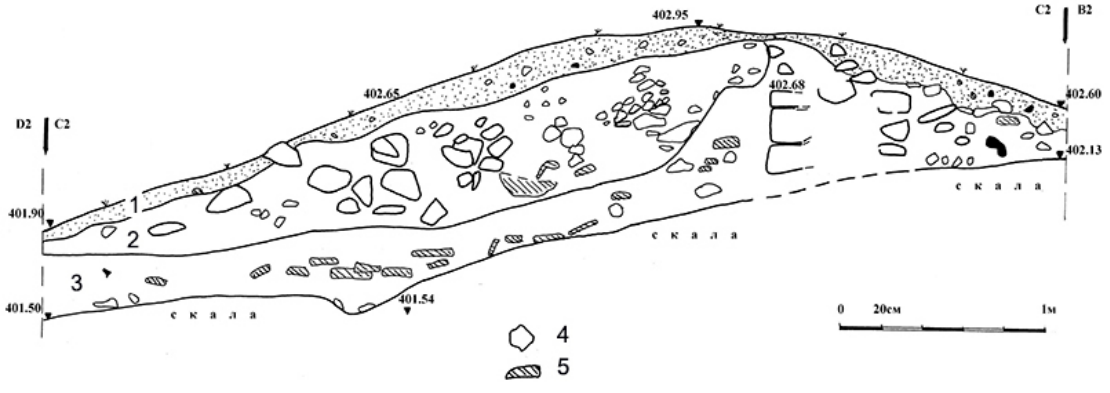
В най-високата част на терена северният зид на ранната сграда преминава през скален издатък, чиято южна част е специално издялана и използвана за вътрешно лице. От външното му лице тук е запазен малък участък от едва четири камъка. От източната половина на северния зид, където теренът пак се спуска леко надолу, е запазено само вътрешното лице. При началото на апсидата на църквата е запазен североизточният ъгъл на ранната сграда, като тук отново ясно личи как нейният източен зид е застъпен от градежа на базиликата. По такъв начин се установиха точните размери на постройката под късноантичната църква, въпреки че са запазени само западният и северният ѝ зид (обр. 1, 3). Тя е дълга 11,10 м (изток – запад), с вътрешна дължина 9,80 м, а широчината е 10,10 м (север – юг), измерена във вътрешността е 8,80 м. Тук ще напомним, че през 2022 г. беше разкрит тържествен вход от запад, от който са запазени добре оформени прагови камъни с дължина 1,70 м.

Обр. 1. План на разкритите структури в култовия център при с Татул през 2023 г.: V – VI в. (без щриховка) и III – IV в. (с щриховка)

Fig. 1. Layout of the unearthed structures in the cult centre at Tatul village in 2023: 5th – 6th c. (non-hatched) and 3rd – 4th c. (hatched)

Пред вътрешното лице на северния зид на ранната сграда, на най-високото място в централната ѝ част, е изградена „пейка“ с дължина 3,80 м. Тя е изработена от седем подбрани и нивелирани големи

Обр. 2. Централен профил в кв. С2. Легенда: 1 – тъмнокафява пръст (хумус); 2 – сива пръст с камъни (пласт с деструкции от църквата, V – VI в.); 3 – червеникава пръст с керемиди (пласт с рухнал покрив на по-ранната сграда, III – IV в.); 4 – камък; 5 – керемида

Fig. 2. Central cross-section in grid square C2. Key: 1 – dark brown soil (humus); 2 – grey soil with stones (debris layer from the church, 5th – 6th c.); 3 – reddish soil with roof tiles (layer of collapsed roof of the earlier building, 3rd – 4th c.); 4 – stone; 5 – roof tile

плочести камъка. Целта е била да се получи равна горна повърхност. Те са поставени върху подложка от пръст, а не върху скалата. В източните две трети от дължината „пейката“ е поставена пред скалата, специално издялана да се ползва за вътрешно лице на северната стена на сградата.

Западната ниска част на ранната постройка е запълнена с дебел пласт от дребни камъни (трошляк). Това по всяка вероятност е било необходимо с цел нивелиране на подовото ниво, защото тук скалата е на доста по-ниско ниво спрямо централната и източната част на сградата. След изоставянето ѝ върху този трошляк стъпва западният участък от северния зид на църквата. Покривът на по-ранния храм е бил покрит с керемиди, които се откриват паднали в добре видим пласт върху материковата скала по цялата площ на сградата и извън нея на север (обр. 2). Следи от опожаряване няма, постройката се е срутила по други причини.

Обр. 3. Общ изглед на култовия център при с. Татул след края на разкопките през 2023 г.

Fig. 3. General view of the cult centre at Tatul village after the end of the excavations in 2023

В най-високата част на терена се разкри част от още един зид. Той е с ориентация север – юг, граден от подбрани средни по размер камъни, с две лица, без спойка от хоросан. Дебелината му е 0,70 м. От зида е разкрит участък с дължина 1 м, като в северна посока градежът остава в непроучен терен (обр. 1). В южна посока (към църквата и храма) зидът не завършва с ъглов камък или чело и евентуалната му връзка с култовите сгради (или липсата на такава) не може да се установи. Той стъпва върху слоя керемиди от ранната сграда, което може да евентуално да го отнесе към периода на късноантичната църква.

При археологическото проучване бяха открити двадесетина фрагмента керамика от античната епоха (преобладаващо римска, сред която няколко фрагмента фина червенолакова; няколко фрагмента от съдове, изработени на ръка), връх на копие от III – IV в. и желязно ножче. Монетите са две – една римска колониална от III в., счупена на две, и една бронзова от края на IV – началото на V в.

В заключение, резултатите от проучванията през 2023 г. показват, че през III – IV в. на хълма е издигнат храм, от който са запазени северният и западният му зидове с тържествен вход от запад (обр. 3). Край северната му вътрешна стена е изградена каменна „пейка“ с не напълно изяснени на този етап функции. След налагането на християнството в началото на V в. върху храма е издигната църковна сграда – еднокорабна базилика с притвор, със запазени размери 15,50 м дължина (без унищожената източна част на апсидата) и 9 м ширина при притвора. Подходът към нея е бил от юг, откъм старото светилище от елинистическата епоха, превърнато по-късно в римска вила рустика.

CULT CENTRE AT TATUL VILLAGE, MOMCHILGRAD MUNICIPALITY

Nikolay Ovcharov, Nikolay Boyadzhiev

Summary

The excavations in 2023 were aimed at specifying the dimensions and character of a building situated beneath the late antique church which was unearthed in 2022. A total area of ca 50 m^2 was surveyed.

It was found that the earlier building extended to the north, and at 1.65 m north of the northern wall of the church, the wall of the earlier feature formed a corner towards east (fig. 1).

At that place, in its northwestern corner, the construction of the building was best preserved – up to three courses of stones. The wall was built directly on the bedrock, which rises smoothly eastwards. In the northern wall of the early building, a rock outcrop has been incorporated, and its southern part has been shaped as an inner face of the wall. Only a small section of four stones was preserved from the outer face. At the northern end of the apse of the church, the northeastern corner of the early building was preserved. It was clearly visible that the wall of the church was situated above the wall of the earlier building.

As a result, we were able to establish the dimensions of the building under the late antique church, even though only the western and northern walls were preserved. The length of the building was 11.10 m (east – west) and its width was 10.10 m (north – south). In 2022, an entrance from the west was unearthed, with well-cut threshold stones with a length of 1.70 m.

At the inner face of the northern wall of the early building, at its highest point in the central part, a "bench" was constructed with a length of 3.80 m. It consisted of seven leveled big slab stones, selected in order to obtain a flat top surface. In its eastern two thirds, the bench was positioned in front of the rock specially cut to serve as an inner face of the northern wall of the building.

The roof of the earlier building was covered with tiles which were found collapsed in a clearly discernible layer over the bedrock along the whole area of the building and out of it to the north (fig. 2). There were no traces of burning, and apparently the building has collapsed due to some other reasons.

A small amount of pottery sherds was found, mostly Roman, including several fragments of fine red slip ware and several fragments of hand-built vessels, a spearhead from 3rd – 4th c., and an iron knife. Two coins were found – a Roman colonial coin from the 3rd c., broken in two, and a bronze coin from the end of 4th – beginning of 5th c.

The results of the 2023 campaign allowed to conclude that in the 3rd – 4th c. a temple was constructed on the hill, from which the northern and the western walls were preserved, with an entrance from the west (fig. 3). A "bench" was made along its northern wall but its function was not fully clarified yet. After the imposition of Christianity in the beginning of 5th c., a church was constructed – a single-nave basilica with a *narthex* with preserved length of 1.50 m (excluding the destroyed eastern part of the apse) and 9 m width of the *narthex*. The entrance was from the south, towards the old sanctuary from the Hellenistic period which was turned into a Roman *villa rustica*.

Nikolay Ovcharov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, aia_ira@abv.bg
Nikolay Boyadzhiev, Regional Museum of History – Smolyan, arheologa2@abv.bg

НЕКРОПОЛИ

№ 92. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА НЕКРОПОЛ В М. БАЛИНОВ ПОТОК, С. НОВА ВЪРБОВКА, ОБЩ. СТРАЖИЦА, ОБЛ. ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Калин Чакъров

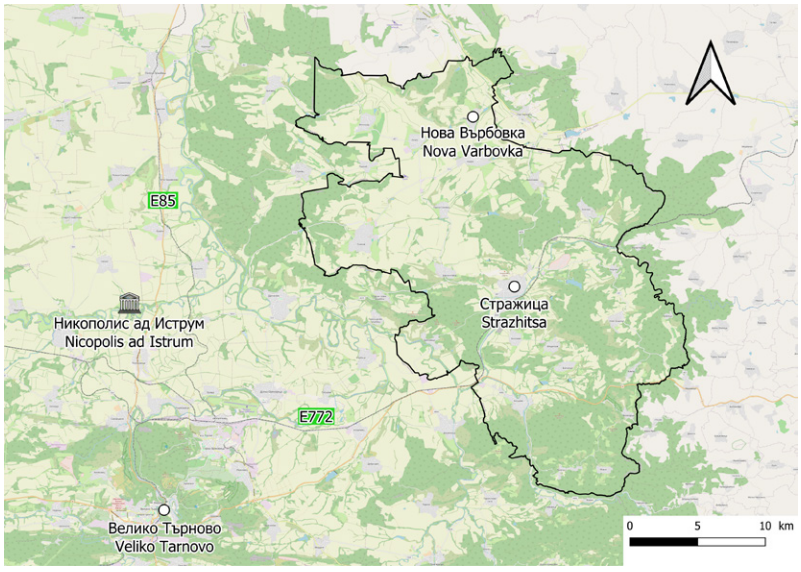
Археологическите разкопки на некропола в м. Балѝнов поток при с. Нова Върбовка са проведени периода 01.12. – 22.12.2023 г., с прекъсвания. Те имат спасителен характер поради регистриране по време на есенната оран на неизвестно дотогава гробно съоръжение (АИС АКБ № 10009286). Разкопките са осъществени от трима души, командировани от РИМ – Велико Търново: К. Чакъров (ръководител), Н. Еленски и М. Томанова – археолози. Антропологичните останки са изследвани от гл. ас. д-р Н. Атанасова (ИЕМПАМ – БАН).

Обектът отстои на 2,22 км югозападно от църквата на с. Нова Върбовка, азимут 240.57° (обр. 1). Той се намира във високата част на левия бряг на малък поток, даващ името на местността. Теренът има югозападно изложение. В момента на регистрацията е дълбоко изорана нива.

Оформен е сондаж с ориентация югозапад – североизток и размери 4,89 м от изток, 4,81 м от запад, 4,90 м от север и 5,20 м от юг. Проучени са два зидани гроба, номерирани според последо-

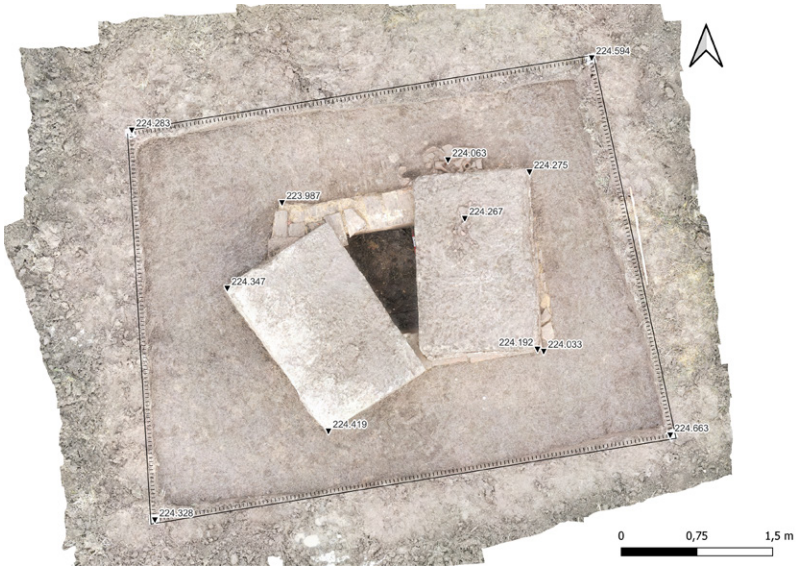
вателността на откриването им, разположени в стратиграфска суперпозиция един спрямо друг.

Гроб № 1 (обр. 2 – 5). Представлява зидано съоръжение с четириъгълен план, наподобяващо правоъгълник, покрито отгоре с две правоъгълни варовикови плочи, с ориентация югозапад – североизток, азимут 81,34°. Източната покривна плоча е отместена при откриването с тракторния плуг, а западната е запазена *in situ*. Фугите между двете плочи и гроба са измазани оригинално с бяла вар със счукана строителна керамика. Плочите са изработени от органогенен детритен варовик, присъщ за кариерите на Никополис ад Иструм (Чакъров 2021, 267 – 289). Върху източната покривна плоча на гроба и частично на север от него е регистрирана тризна от керамична амфора.

Обр. 1. Карта с разположението на некропола спрямо Никополис ад Иструм и съвременни селища

Fig. 1. Map with the location of the necropolis relative to Nicopolis ad Istrum and modern settlements

Обр. 2. Гроб № 1, начален етап на разкопките

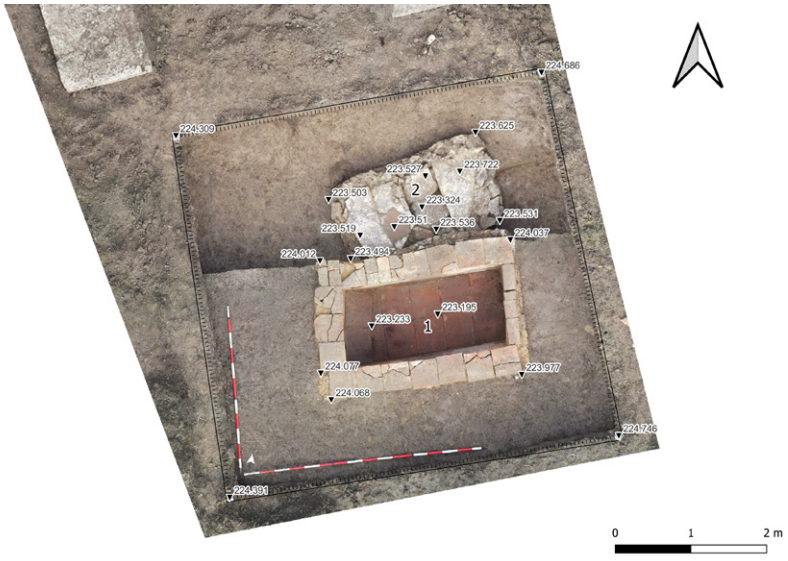
Fig. 2. Grave No. 1, initial stage of excavations

Гробното съоръжение е зидано с тухли и жълт песъчлив хоросан. На места в структурата на гроба се забелязва и употребата на мек песъчлив варовик или варовит пясъчник. Вътрешните стени са измазани с хоросанова мазилка с фини примеси на счукана строителна керамика. Дъното е настлано с големи правоъгълни тухли, като две от тях, в западния край, са с наклон от запад към изток и образуват своеобразна възглавница.

Размери на гроб № 1: външна дължина 2,70 м; вътрешна дължина 2,13 м (север), 2,16 м (юг); външна ширина при източния край 1,82 – 1,83 м, външна ширина при западния край 1,80 – 1,83 м; вътрешна ширина 1,08 – 1,12 м; дълбочина до горния край на „възглавницата“ 0,58 м, дълбочина при западния край на изток от „възглавницата“ 0,81 м, дълбочина при източния край 0,83 – 0,86 м; ширина на северната, западната и южната страни в горния край – една квадратна тухла с размери 0,36 × 0,36 м; ширина на източната стена в горния край – една половинка тухла с дължина 0,34 м и ширина 0,21 м; дебелина на фугата между вертикалните тухли 0,12 и 0,13 м; дебелина на мазилката 1 см. Размери на използваните тухли в структурата на гроб № 1: 0,34 × 0,16 × 0,04 м (половин формат); 0,345 × 0,345 × 0,04 м (квадратни); 0,46 × 0,39 × 0,025 м (правоъгълни, голям формат).

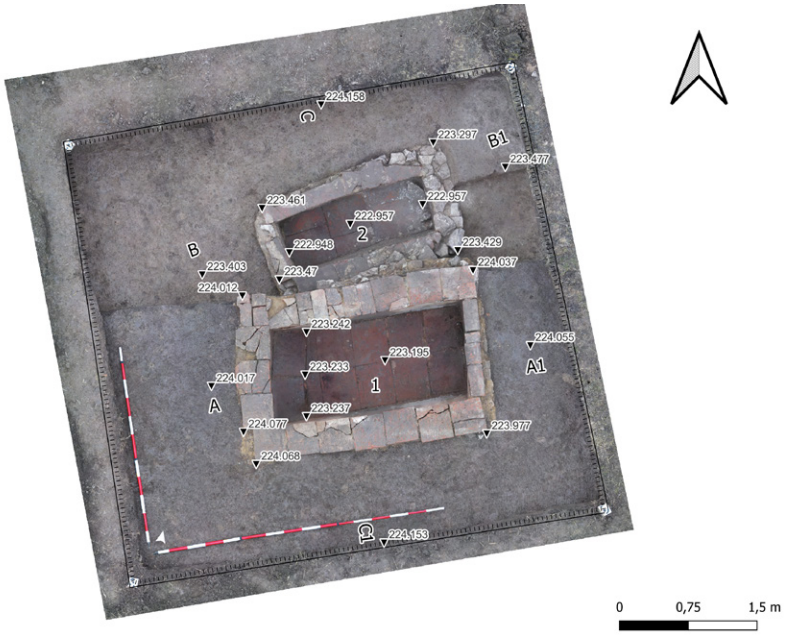
В гроба са открити лошо запазените останки на два възрастни човешки индивида, положени по гръб с изпънати отстрани или поставени под таза ръце. Черепите са най-зле съхранени. От тях са се намериха само дребни парчета, а останалите части са изтлели. Южният скелет (№ 1) принадлежи на мъжки индивид, на възраст 50 – 60 г. при смъртта. Северният скелет (№ 2) е на жена, починала на възраст 45 – 49 г.

Гробен инвентар е открит и при двата скелета, разположен при черепите и гърдите на покойниците и в областта на ходилата.

Обр. 3. Гроб № 2, начален етап на разкопките

Fig. 3. Grave No. 2, initial stage of excavations

Обр. 4. Гробове № 1 и 2 след приключване на разкопките

Fig. 4. Graves Nos 1 and 2 after the completion of excavation

При скелет № 1 са открити три монети – денар на Септимий Север, отсечен в Лаодикея през 200 г., ас на Каракала отсечен, в Рим през 212 г., монета на Елагабал и Юлия Меса, отсечена в Марцианопол през 221 – 222 г. Освен тях са намерени бронзова фибула с посребряване и пластинка от мед. При ходилата е открита паднала настрани голяма фрагментирана стъклена бутилка.

При скелет № 2 са открити две златни обеци, златна висулка със стъклено мънисто, украшение от позлатени медни пластини, огърлица от стъклени мъниста, стъклен лакримарий (или два фрагментирани), монета на Север Александър като цезар на император Елагабал, отсечена в Марцианопол през 221 – 222 г, оловно дисковидно капаче, керамична лампа, две лошо запазени игли от кост и фрагментирана стъклена бутилка. При ходилата е открита разложена кожена обувка с *in situ* дължина 0,26 м.

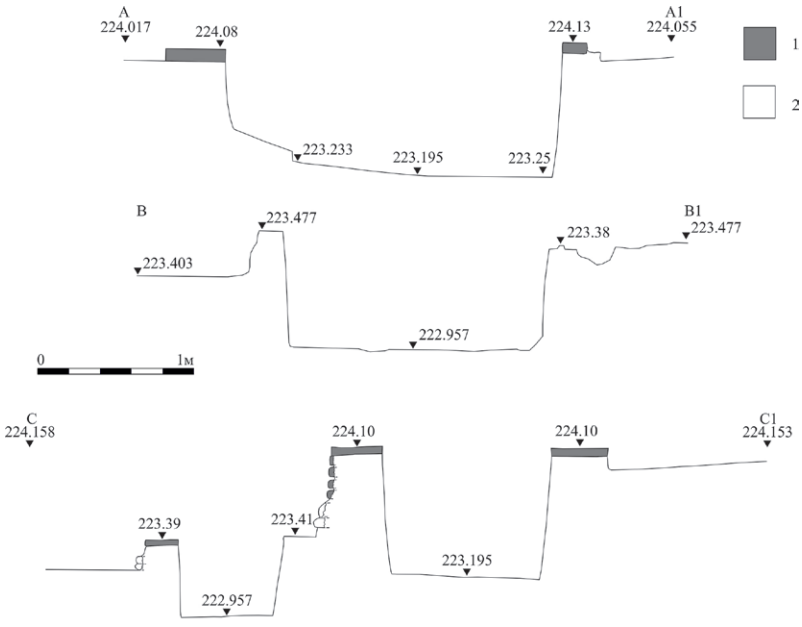
Гроб № 2 (обр. 3 – 5). Гробът се намира непосредствено на север от гроб № 1 и е частично застъпен от него. Ориентацията му е югозапад – североизток, азимут 72°. Гробната яма се очертава под орницата. След изчерпването ѝ е регистрирано зидано с тухли и камъни гробно съоръжение, покрито напречно с четири плочи от мек варовит пясъчник или песъчлив варовик, както и с фрагменти от големи правоъгълни тухли. Покривните плочи са залети с жълт песъчлив хоросан. Източната от двете средни е счупена и пропаднала. Вътрешността на гроба е запълнена с пръст. Гробната камера е градена от камъни и фрагменти от големи правоъгълни тухли. Стените са измазани с бяла хоросанова мазилка. Дъното е настлано с фрагменти от големи правоъгълни тухли.

Размери на гроб № 2: външна дължина 2,24 м; вътрешна дължина 1,65 – 1,70 м; външна ширина 1,20 – 1,30 м; вътрешна ширина 0,60 – 0,64 м; дълбочина 0,49 – 0,53 м.

В запълнителя на гроба са открити няколко човешки зъба и част от гробния инвентар. На дъното на гроба е открит лошо запазен скелет на индивид в детска възраст (2 – 3 години), положен по гръб с ориентация като на гроба. Черепът е изтлял и липсва.

В гроба е открит инвентар, групиран както при скелетите в гроб № 1 – в областта на гръдния кош и при ходилата. Открити са следните находки: бронзов медальон на Каракала, отсечен в Пергам през 214 – 215 г. (Hostein 2012, 208, 213), бронзова монета на Каракала, отсечена в Траянопол в Тракия, две златни обеци с висулки, керамична амфора, два стъклени лакримария, огърлица от стъклени мъниста и четири игловидни артефакта от кост.

Интерпретация и датировка на гробовете. Проучените гробни съоръженията са тип IX („зидани гробове“), вариант А по Л. Гетов (Гетов 1970, 7); тип VII, вариант 1 („зидани гробове с плоско покритие“) по М. Георгиева (Георгиева 2009, 17 – 18); тип IX, вариант А („зидани гробове с плоско покритие“) по К. Праматаров (Праматаров 2018, 29 – 30); група B.II. („гробове с трупополагане в камера“), вариант 5 („камера, изградена от тухли или керемиди“) на Л. Оца (Oța 2013, 99 – 118; 337 – 338); „градени гробове“ по Д. Вълчева (Вълчева 2005, 192 – 194). Количеството на използвания в градежа на гроб № 1 камък е много малко, поради което той е сходен с представителите на група B.II, вариант 5 („камера, изградена от тухли и камъни“) на Л. Оца (Oța 2013, 99 – 118; 337 – 338).

Обр. 5. Разрези на гробове № 1 и 2. Легенда: 1 – тухла; 2 – камък

Fig. 5. Cross-sections of graves Nos 1 and 2. Key: 1 – brick; 2 – stone

От административната територия на Никополис ад Иструм са известни 11 зидани гроба с плоско покритие (каменни плочи или тухли). Повечето са открити в плоски некрополи. Само два произхождат от могили (Чакъров 2023).

Селището, към което прилежи некрополът, е все още с неизвестно. Неговото издирване е задача на бъдещо археологическо проучване.

Гробният инвентар показва датировка в първата половина на III в., като *terminus post quem* за гроб № 2 е 214 – 215 г., а за № 1 – 221 – 222 г.

Може да се предположи, че изследваните гробове в м. Балѝнов поток до с. Нова Върбовка са част от семеен некропол на заможни представители на местното провинциално общество (вероятно дете и неговите родители), живели през първата половина на III в.

Теренна консервация. След приключването на археологическите разкопки гробовете са покрити отвън и отвътре с геотекстил. Вътрешността им е запълнена с чиста пръст, след което отгоре са поставени каменните плочи.

Литература

Вълчева 2005: Д. Вълчева. Гробни съоръжения в могилите от римската епоха в Североизточна България. – В: Д. Гергова, М. Чичикова, К. Димитров (ред.). Хелис 4. Изследвания, резултати и проблеми в „Сборяново“. София, 2005, 188 – 199.

Георгиева 2009: М. Георгиева. Погребални практики в Югозападна Тракия през римската епоха (I – IV век). Автореферат за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, 2009.

Гетов 1970: Л. Гетов. Погребални обичаи и гробни съоръжения у траките през римската епоха (I – IV в.). – Археология, XII, 1, 1970, 1 – 12.

Праматаров 2018: К. Праматаров. Извънградски некрополи в провинция Тракия (I – III в.). Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. София, 2018.

Чакъров 2021: К. Чакъров. Кариери за доломитизиран варовик в административната територия на Никополис ад Иструм. – В: P. Delev, D. Boteva-Boyanova, L. Grozdanova (comp.). Back to the sources. In memory of the editors of “Sources for the Ancient History and Geography of Thrace and Macedonia”, on the occasion of the 70th anniversary from the publication of the second extended version in 1949. Part 2: Archaeology and Numismatics (Jubilaeus, VIII). Sofia, 2021, 267 – 289.

Чакъров 2023: К. Чакъров. Некрополите на античното селище в северозападната част на град Павликени. – Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново, XXXVIII, 2023, 19 – 63.

Hostein 2012: A. Hostein. La visite de Caracalla à Pergame et à Laodicée du Lykos: l'aport des monnaies. – In: A. Hostein, S. Lalanne (eds) Les voyages des empereurs dans l'orient Romain: epoques antonine et sévérienne, Éditions Errance, Arles, 2012, 205 – 227.

Oța 2013: L. Oța. Lumea funerară în Moesia Inferior (secolele I – III p. Chr.). Brăila, 2013.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A NECROPOLIS IN BALINOV POTOK LOCALITY, NOVA VARBOVKA VILLAGE, STRAZHITSA MUNICIPALITY, VELIKO TARNOVO DISTRICT

Kalin Chakarov

Summary

The site was discovered in 2023 during ploughing of the field southwest of the village of Nova Varbovka (fig. 1). Two masonry graves in superposition were excavated, the later grave denoted as No. 1, and the earlier one – No. 2. They were constructed of bricks, stones and mortar; in the case of No. 1 stone is used in minimal quantity. The two graves had flat covers of limestone slabs. The slabs of grave No. 1 were of organodetrital limestone from the quarries of the Roman city of *Nicopolis ad Istrum*. Those of grave No. 2 were of local sandy limestone or calcareous sandstone. The two graves had internal mortar plastering on the walls. The bottoms were made of large bricks.

Grave No. 1 (figs 2 – 5) had a rectangular layout, southwest – northeast orientated, azimuth 81,34°. The bottom bricks at the southwestern side are set slantwise, forming a pillow.

The skeletons of two adult individuals in supine position were found on the bottom of the grave. The southern one (No. 1) was a male individual, age of 50 – 60 , and the northern one (No. 2) was a female, age of 45 – 49. The grave inventory was found at the decomposed sculls and the chests, and at the feet. Three coins were found at skeleton No. 1 – a *denarius* of Septimius Severus minted in *Laodicea* in AD 200, an *as* of Caracalla minted in Rome in AD 212, and a bronze coin of Caracalla minted in *Marcianopolis* in AD 221 – 222. A silver-plated bronze crossbow fibula, a glass bottle, and a small copper plaque were also found at skeleton No. 1.

The inventory found at skeleton No. 2 consisted of a bronze coin of Severus Alexander as Caesar of Elagabalus, minted in *Marcianopolis* in AD 221 – 222, a pair of golden earrings, a golden pendant with a glass bead, a decoration of copper gilded plaques, a disc-shaped lead lid, a necklace of glass beads, two bone pins or needles, a fragmented glass *lacrimarium* (or two), a ceramic oil lamp, and a glass bottle.

Grave No. 2 (figs 3 – 5) was slightly cut-off by the northwestern wall of grave No. 1. It had a rectangular layout and a southwest – northeast orientation, azimuth 72°. The highly decomposed skeletal remains of an infant, died at the age of 2 – 3, were found in supine position. The grave inventory was grouped again near the skull and the chest, and at the feet: a pair of golden earrings; two bronze coins of Caracalla minted in *Traianopolis* in Thrace, and a medallion of *Pergamum*, minted in AD 214 – 215, a necklace of glass beads, four bone pins or needles, two glass *lacrimaria*, and a ceramic amphora.

The necropolis probably belonged to a noble local family – a child and its parents (?). A *terminus post quem* for grave No. 1 is AD 214 – 215 and for grave No. 2 – AD 221 – 222.

Kalin Chakarov, Regional Museum of History – Veliko Tarnovo, kalinsbicke@abv.bg

---

№ 93. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „ЛЮДВИГ ЗАМЕНХОФ“ № 16, ВАРНА

Васил Тенекеджиев, Ася Стефанова

През 2023 г. Регионален исторически музей – Варна осъществи последния етап от спасителното археологическо проучване на ул. „Людвиг Заменхоф“ № 16, започнато през предишната година. Обектът се намира на границата между Археологически резерват „Античен град Одесос – Варна“ и неговата охранителна зона, близо до (но извън) укрепената територия на античния град. Основната археологическа работа беше извършена през 2023 г., като беше проучен целият парцел и се достигна до стерилни пластове (обр. 1).

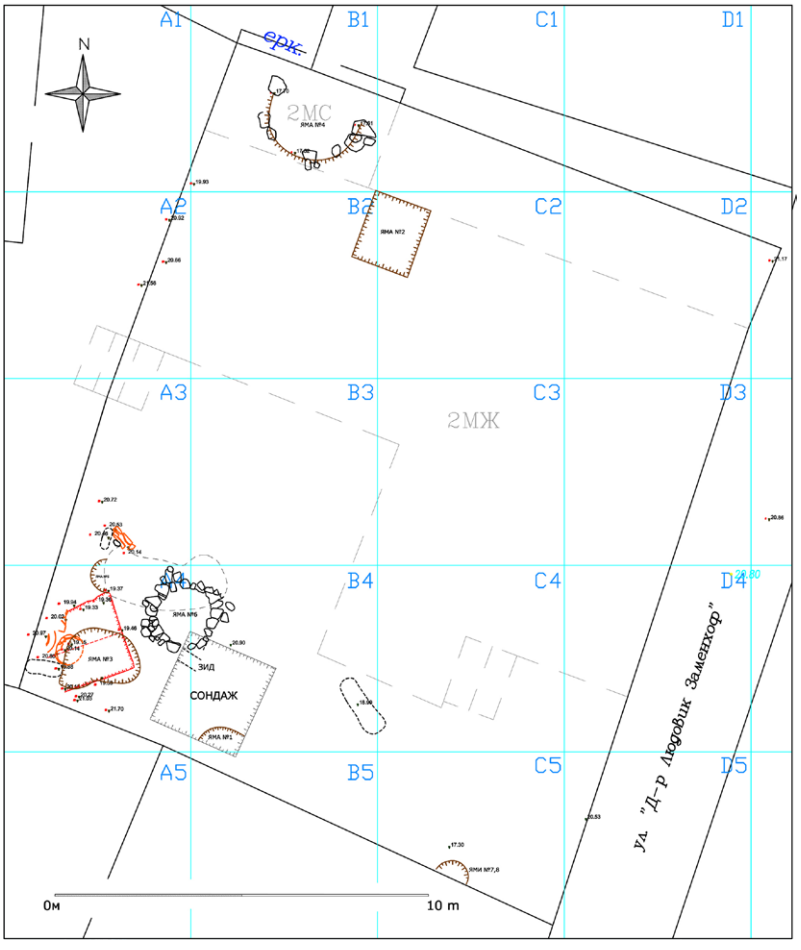
След разрушаването на основите на старата сграда, заемаща централната и североизточна част на парцела (кв. B3, C3, D2 и D3), достигнатата дълбочина е 2,30 м (от кота 21,70 до 19,40 м н. в.) в цен-

тралната и 3,40 м (от кота 21,20 до 17,80 м н. в.) в северната и източната част. Не са регистрирани археологически структури.

В западния профил от съвременното ниво на двора (кота 21,70 м н. в.) до дълбочина 1,20 м се проследява насип от сиво-кафява пръст със съвременни строителни замърсявания. От достигнатата дълбочина (кота 20,00 м н. в.) започва сиво-бял варовиков стерилен пласт (мергел).

В северния профил пластът със съвременни строителни отпадъци е с дебелина 1,80 м, а естественият варовиков пласт започва от кота 19,90 м н. в. И двата пласта са допълнително компрометирани от съвременни вкопавания за зидана с тухли контролна ВиК шахта и етернитова тръба, вкопана в мергела на дълбочина 3,10 м и пресичаща целия парцел в посока изток – запад.

В северната част на източния профил, до дълбочина 2,30 м, се проследява силно замърсеният със строителни отпадъци пласт от сиво-кафява пръст и единични фрагменти от турски керемиди и керамика със зелена глазура от османския период. На дълбочина 2,40 м (кота 18,80 м н. в.) под основите на старата сграда се открива пласт от жълта песъклива пръст с дебелина 1,00 м (до кота 17,80 м н. в.) без никакви примеси и археологически материали. Под този пласт започва мергелът, който тук е с около 2 м по-дълбоко в сравнение с централната част на обекта.

Обр. 1. Общ план на обекта с откритите археологически структури (автор М. Вълчев)

Fig. 1. General layout of the site with the archaeological structures unearthed (author M. Valchev)

По-голяма концентрация на археологически структури има в южната и югозападна част на парцела, като по-късните в повечето случаи нарушават по-ранните. Това е зоната на дворното пространство, западно и източно от направения през 2022 г. сондаж. В този сектор са регистрирани седем гроба от римския и късноантичен западен некропол на Одесос, два питоса, пет ями (три от османския период и две от началото на XX в.) и едно съвременно вкопаване.

Гроб № 1 се намира в кв. А3, непосредствено до западния профил. Гробната яма не може да се очертае ясно. Вътре бяха разкрити останки от скелет на новородено или неродено дете, положено по гръб върху мергела (кота 20,46 м н. в.) с ориентация югозапад – североизток. Костите са силно разложени.

Гроб № 2 също е в кв. А3, до гроб № 1, вкопан в мергела на 0,30 м (кота 20,14 м н. в.). Ориентацията е северозапад – югоизток; скелетът е положен по гръб с глава на северозапад, с дясна ръка изпъната до тялото, лява ръка свита в лакътя, върху гърдите. Долните крайници липсват. Общата запазена дължина на скелета е 0,60 м. Той е покрит с тегули, които образуват двускатно покритие.

Гроб № 3 е в югозападния ъгъл на парцела (кв. А4). Погребаният е положен по гръб с глава на запад. Разчистени са долните крайници от коленете до стъпалата. Останалата част от скелета попада в съседния парцел. Гробната яма е стъпаловидна, частично вкопана във варовиковия пласт, който в този сектор започва от кота 20,35 м н. в. Ямата е дълбока 0,91 м (до кота 19,88 м н. в.) и широка 0,41 м.

Гроб № 4 (т. нар. гробница) е в югозападната част на кв. А4 и представлява съоръжение с повече от един скелет, условно определено като гробница. Тя е с правоъгълен план и размери 2,24 м (изток – запад) × 2,03 м (север – юг). Вкопана е във варовиковия пласт на дълбочина 1,20 м (до кота 19,15 м н. в.). Северозападният ъгъл попада зад западния профил и не е разчистен, а цялата южна част на

Обр. 2. Гроб № 4, т. нар. гробница (снимка РИМ – Варна)

Fig. 2. Grave No. 4, the so-called tomb (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

Обр. 3 Амфората от гроб № 4 след реставрация (снимка РИМ – Варна)

Fig. 3. The amphora from grave No. 4 after restoration (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

съоръжението е унищожена от една от по-късните ями. Проучена е североизточната част на гробницата, в която са разчистени останките от два скелета (обр. 2).

Като гроб 4.1 са обозначени останките от скелет с ориентация север – юг, с глава на север. Запазени са черепът, открит в североизточният ъгъл на гробницата, и кости от горната половина на тялото. Не е ясно какво е било положението на ръцете. Западно от черепа е открита амфора (обр. 3), поставена като гробен дар, а върху гръдната кост – монета на император Комод (180 – 192 г.). Около запазената част от скелета, на дъното на гробницата, са открити 10 железни пирона (седем от тях в областта на черепа). Гроб 4.2 са останки от скелет, открит на 0,60 м западно от скелета от гроб 4.1. Запазени са само черепът и два шийни прешлена. Костите са силно фрагментирани и разложени. Около тях са открити шест железни пирона.

Предвид факта, че погребаните двама индивиди заемат около половината от ширината на гробницата, както и наличието на следи от пирони по пода западно от тях, може да се предположи, че в това съоръжение са били погребани останките на още поне един или двама индивида.

В южния профил на обекта, непосредствено над мергела (кота 20,35 м н. в.) и частично над насипа на гробницата е открита мраморна надгробна плоча с релеф, представящ сцена на погребално угощение (обр. 4). Плочата е трапецовидна, с ширина 0,70 и 0,62 м, височина 0,90 м и дебелина 0,12 м. Много е вероятно плочата да е била разместена при вкопаването на гроб № 3, който разрушава западната стена на гробницата. Плочата се намира на южната стена на горното стъпало на гроб № 3.

Гроб № 5 е в югоизточната част на кв. В4. Вкопан е в мергела на кота 18,90 м н. в. Скелетът е с ориентация югоизток – северозапад, с глава на югоизток. Запазени са само долните крайници и фаланги от лява ръка, които са върху лявата бедрена кост. На фалангата на безименния пръст е открит бронзов пръстен – ключ.

Гроб № 6 също е в кв. B4, на дълбочина 0,55 м (кота 18,35 м н. в.) под гроб № 5. Вкопан е на 0,80 м във варовиковия пласт. Гробната яма е с трапецовидни очертания, с ориентация северозапад – югоизотк. Дължината ѝ е 1,80 м, а ширина – 0,40 м (северозападен край) и 0,35 м (югоизточен край). Скелетът е в анатомичен порядък, по гръб, с глава на северозапад. Дясната ръка е изпъната покрай тялото, а лявата е положена върху таза. Общата дължина на скелета е 1,60 м. Под дясното стъпало е намерена керамична лампа.

Гроб № 7 е открит в западния профил, в кв. A3, на кота 20,72 м н. в. В профила се виждат тегули, образуващи двускатно покритие. Гробът попада в съседния парцел и затова не беше проучен.

В кв. A4 до и зад западния профил бяха намерени *in situ* два питоса с малки размери. Питос 1 е късноантичен, долепен до западния профил на обекта. Диаметърът му е 0,82 м, а височината – 1,15 м. Вкопан е в мергела, до кота 19,15 м н. в. Пълнежът му е от кафява пръст с голямо количество средни и дребни камъни. Вътре бяха намерени няколко фрагмента антична керамика. Източната част на питоса е разрушена от една от ямите от османския период, поради което в него са попаднали и фрагменти глазирана керамика от нея.

Питос 2 е над питос 1. Разкрит е частично, тъй като по-голямата му част е зад профила. Устието му е на кота 20,97 м н. в. В горната си част е украсен с врязани вълнообразни орнаменти.

Обр. 4. Мраморната надгробна плоча с изображение на погребално угощение (снимка РИМ – Варна)

Fig. 4. The marble tombstone with a depiction of coena funebris (photo courtesy of Regional Museum of History – Varna)

В западния профил не се откриват ясни подови нива, с които да се свържат питосите. Възможно е структурата, към която те принадлежат, да попада в съседния парцел от запад.

Непосредствено от изток на гробове № 5 и 6, в югоизточния ъгъл на парцела (кв. B5 и C5) беше проучена интересна ситуация. Нивото на естествения варовиков пласт в този сектор рязко се снижава с около 2,10 м (от кота 19,15 до 17,03 м н. в.). Ниското ниво на мергела тук е покрито с пласт от тъмнокафява до черна лепкава пръст (тиня), с дебелина 0,30 м. Над нея следва пласт от чист пясък с дебелина около 0,70 м и пласт от тъмнокафява пръст, около 1,00 м, без никакви археологически материали. Тази силно изразена денивелация на мергела е регистрирана и в кв. D2, D3 и D4, под основите на старата сграда. Възможно е да става въпрос за дере, което е текло в древността в посока север – юг. Любопитно е, че то е извън и приблизително успоредно на западната късноантична крепостна стена на Одесос.

На базата на стратиграфската позиция на разкритите в обекта структури и на откритите археологически материали може да се посочи следната хронологическа последователност. Най-ранни (от II – III в.) са гроб № 4 (гробницата), № 5, № 6 и надгробната плоча, свързана вероятно с гробницата. Следват гробове № 1, 2, 3 и 7 (от IV – VI в.). От късноантичния период, но след гробовете, е структурата с двата питоса в западния профил.

RESCUE EXCAVATION AT 16 LUDWIK ZAMENHOF STR., VARNA

Vassil Tenekedjiev, Asya Stefanova

Summary

In 2023, the Regional Museum of History – Varna carried out the last phase of the archaeological rescue excavation at 16 Ludwik Zamenhof Str. in Varna, which started in 2022. The entire plot was explored, reaching the bedrock (fig. 1). In the bigger part of the site, no archaeological layers or structures were found. However, in the southern and southwestern part of the plot, seven graves from the Roman and late antique western necropolis of *Odessos* were found,

along with two *pithoi*, five waste pits (three from the Ottoman period and two from the early 20th c.), and a modern pit. In most of the cases, the later structures have disturbed the earlier ones.

Particularly interesting is grave No. 4 which could also be defined as a tomb (fig. 2). It is located in grid square A4, and has a rectangular outlines, measuring 2.24 m (east – west) and 2.03 m (north – south). The tomb has been dug into the limestone layer at a depth of 1.20 m (19.15 masl). It is only partially preserved. Parts of two skeletons are found in it (heads towards north), with space for one or two more individuals next to them. A large number of iron nails and two grave goods are also discovered in the tomb: a coin of the Emperor Commodus (180 – 192) and an amphora (fig. 3). Nearby, a marble funerary stele depicting *coena funebris* was found, which could hypothetically be associated with the tomb (fig. 4).

In grid square A4, next to and behind the western boundary of the plot, two *pithoi* are discovered *in situ*. One is located significantly higher than the other. In the western cross-section of the site, no clear floor levels are visible that could have been connected to the two vessels. It is possible that the structure to which they have belonged is situated in the neighbouring plot to the west.

In the southeastern corner of the plot (grid squares B5 and C5), a steep natural decrease in the level of the bedrock (about 2.10 m) is investigated. A similar situation is observed under the foundations of the house in the easternmost part of the plot. A layer of sticky soil (silt) is found at the bottom. There is a layer of sand above it, and a layer of brown soil without archaeological materials on top. In all probability, this is an old ravine. Interestingly, it is located not far outside the western late antique wall of *Odessos*, and is generally parallel to it.

On the basis of the stratigraphic position of the structures uncovered and the archaeological materials found there, the following chronological sequence can be presented. The earliest (from the 2nd – 3rd c. AD) are graves Nos 4 (the tomb), 5, and 6, as well as the marble stele, probably connected with the tomb. Chronologically next are graves Nos 1, 2, 3, and 7 dated to the 4th – 6th c. AD), and a later stage the structure with the two *pithoi* has formed next to the western boundary of the plot.

Vassil Tenekedjiev, Regional Museum of History – Varna, vaten21@gmail.com
Asya Stefanova, Regional Museum of History – Varna, asia_stefanova@abv.bg

---

№ 94. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ЖИТЕН, РАЙОН НОВИ ИСКЪР, СОФИЯ

Елена Василева, Велислав Бонев, Ханна Христова

Обектът при с. Житен е регистриран при наблюдение на изкопни работи за поставяне на тръбата на газопровода по междусистемна газова връзка България – Сърбия, км 9+749 до км 10+062 (обр. 1). Тогава е открита фрагментирана урна с единични кости и въглени (структура № 1).

План-квадратната мрежа е съобразена със сервитута на газопровода. Теренната работа е осъществена само върху част от сервитута, тъй като почти цялата северна половина на обекта попада в частен имот, до който екипът няма достъп. Проучената площ възлиза на 2400 кв. м, като при работата е използвана основно земекопна техника. На цялата площ на обекта в повърхностния пласт се откриват единични керамични фрагменти, които са с обрушени ломове и лошо запазени повърхности. Заложени за три траншеи с ширина от 3 до 5 м. Всяка от тях е с дължина 160 м. Между тях са оставени контролни пътеки, чиито профили са документирани. Регистрирани са два пласта: орница и стерилна кафяво-жълтеникава глинеста пръст.

Квадратите (Г/59, Г/60, Г/61, Г/62, Г/63) са заложени с размери 5 × 5 м, но площта на всеки е намалена с 0,50 м от юг, където е оставен контролен профил. Отнети са по три механични пласта, първият от които много тънък, за да се провери за евентуално наличие на структури. Навсякъде беше достигнато до стерилна кафяво-жълтеникава глинеста пръст. Отнетата пръст от петте квадрата е черна хомогенна, без никакви или с много малко включения на варовик. При проучването на първи механичен пласт в квадратите бяха регистрирани няколко съвременни железни предмета. Археологическият материал е под формата на десетина до тридесет керамични фрагменти в квадрат. Фрагментите са лошо запазени и дребни по размер. В квадратите не бяха регистрирани структури или ситуации, липсват и находки.

При работата бяха регистрирани останки от няколко структури.

Структура № 2 (обр. 2). В североизточния ъгъл на кв. Б/63, на кота 539,12 м н. в., е открит фрагментиран керамичен съд (вероятно амфора), с фуниевидна форма и размери 0,25 × 0,25 м. Североизточно от него е открит фрагментиран железен предмет с неясно предназначение. Открита е керамична чаша (цял профил), изработена от фина пречистена глина. Тя може да се отнесе към тип XIII по класификацията на С. Иванов (Иванов 2021, 51 – 52). В източната част на квадрата около амфората са открити въглени. До чашата е открит малък железен цинт, както и фрагмент от устие на стъклен съд.

Структура № 3 (обр. 3). Намира се в кв. Б/49. В западната половина на квадрата, на кота 539,62 м н. в., е открито керамично струпване с размери 0,50 × 0,60 м, състоящо се от два керамични съда, силно фрагментирани, обезличени и горели. Открити са и въглени. Анализирани са 11 фрагмента овъглена дървесина. Установено е, че останките са от *Carpinus betulus* L. В югозападната част на структурата са открити две фрагментирани и силно горели устия с наполовина запазени стени, вероятно от едно и също гърне.

Структура № 4 (обр. 4). Намира се в кв. Г/48, на кота 539,82 м н. в. Представлява плитко вкопаване, запълнено с дребни въглени и пепел. Регистрирано е като три петна, като по всяка вероятност структурата е нарушена още при обработката на земята. Петната са с неправилен кръгъл план и диаметърът им варира от 0,70 до 1,00 м. Намират се в

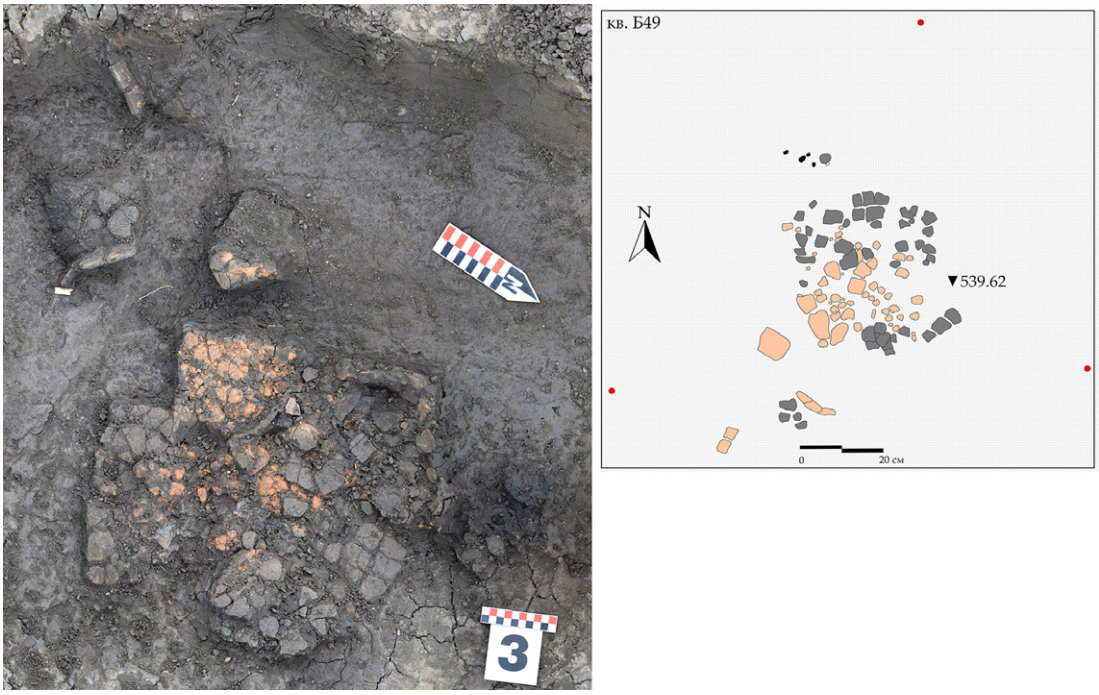
Обр. 1. Аерофото на обекта при с. Житен (снимка В. Бонев)

Fig. 1. Aerial photo of the site at Zhiten village (photo V. Bonev)

Обр. 2. Структура № 2 – фрагментирана керамична урна и чаша

Fig. 2. Structure No. 2 – fragmented ceramic urn and a cup

Обр. 3. Структура № 3 – горели керамични съдове

Fig. 3. Structure No. 3 – burnt ceramic vessels

Обр. 4. Структура № 4 – плитко вкопаване с въглени и керамични фрагменти

Fig. 4. Structure No. 4 – shallow pit with charcoal and ceramic fragments

североизточната, източната и югоизточната част на квадрата, като едното от тях попада отчасти и в кв. В/48. Пръстта в тях е черно-кафява, има висока плътност и включения на въглени и пепел. В най-южното са регистрирани като струпване 16 фрагмента от дебелостенен керамичен съд от груба и лошо изпечена глина. В източния участък е открита силно корозирала бронзова пластина. Стените на плитките вкопавания им придават конвексна форма. Дъната са неравни, достигнати на кота 539,70 м н. в. Общата дълбочина е 0,12 м. Археоботаничният анализ идентифицира 23 фрагмента овъглена дървесина от габър (*Carpinus betulus* L.), 19 фрагмента леска (*Coryllus avellana* L.), два фрагмента дъб (*Quercus* sp.) и от бук (*Fagus sylvatica* L.).

Структура № 5 (обр. 5). Представлява урна с кремация. Намира се в кв. В/48, на кота 539,75 м н. в. Съдът е много зле запазен, не е открит *in situ*, фрагментите са разнесени и дребни като размер,

Обр. 5. Структура № 5 – фрагменти от урна с кремация, въглени и отделни човешки кости

Fig. 5. Structure No. 5 – fragments of a cremation urn, charcoal, and individual human bones

поради което формата и позицията на поставяне на съда не могат да бъдат определени. В южната ѝ част са концентрирани костиците от кремацията, които са с размери 1 – 0,1 см. Примесени са с дребни въгленчета. Пръстта, в която лежат, е тъмна сбита и горяла. Структурата е изчерпана на кота 539,69 м н. в., с което общата ѝ дълбочина е около 6 см.

Обектът, локализиран по време на наблюдението на трасето на газопровода, е идентифициран и регистриран като некропол с предполагаема датировка във втора половина на II – III в. Това се доказва и от единствения предмет, който би могъл да предостави по-точна датировка (чашата от структура № 2, обр. 2). Теренните наблюдения показват, че това е много отдалечена периферия на античен некропол, от който в тази част са запазени единични структури. С голяма вероятност може да се твърди, че същинският обект се намира извън сервитута на газопровода, на около 250 м в западна посока.

Литература

Иванов 2021: С. Иванов. Типология и хронология на червенолаковата керамика от производствените комплекси между Дунав и Балкана (II – III в.) (Archaeologia Bulgarica Supplements, 1A). София, 2021.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN THE LAND OF ZHITEN VILLAGE, NOVI ISKAR NEIGHBOURHOOD, SOFIA

Elena Vasileva, Velislav Bonev, Hanna Hristova

Summary

The site near the village of Zhiten was registered during an archaeological monitoring of the construction works at the pipeline of the gas interconnector Bulgaria – Serbia, km 9+749 to km 10+062 (fig. 1). A fragmented urn with bones pieces and charcoal was then discovered (Structure No. 1).

The studied area was 2 400 m^2. Three trenches, 3 to 5 m wide were laid. Each of them was 160 m long. Two layers were established in the trenches: arable soil and sterile brown-yellowish clayey soil.

The grid squares (Г/59, Г/60, Г/61, Г/62, Г/63) were laid, measuring 5 × 5 m. Everywhere a sterile brown-yellowish soil was reached. The archaeological material consisted of a dozen to 30 ceramic fragments per grid square. The fragments were poorly preserved and small in size. No structures were registered in the grid squares, nor finds.

Structure No. 2 (fig. 2). In grid square Б/63, a funnel-shaped fragmented ceramic vessel (probably an amphora) measuring 0.25 × 0.25 m was found, together with a ceramic cup made of fine clay. The cup can be identified as type XIII according to the classification of S. Ivanov.

Structure No. 3 (fig. 3). In the western half of grid square Б/49, a ceramic accumulation measuring 0.50 × 0.60 m was discovered. Two ceramic vessels were revealed, both highly fragmented, damaged and burnt. Charcoal was also discovered.

Structure No. 4 (fig. 4). It was located in grid square Г/48, dug into the ground. It was a shallow pit filled with small pieces of charcoal and ash. It was registered as three spots in the surrounding soil. The spots were irregular circular in shape. The soil in them was black-brown, dense and inclusions of charcoal and ash. In the southernmost spot, 16 fragments of a thick-walled vessel with coarse and poorly fired clay were registered as a ceramic accumulation. The walls of the shallow pits gave them a convex shape.

Structure No. 5 (fig. 5). It was an urn cremation in grid square В/48. Parts of a very poorly preserved vessel were found but not *in situ*, and rather scattered and small in size. It was not possible to identify the shape and the initial position of the vessels. The bones were mixed with small pieces of charcoal.

The site located during the monitoring of the gas pipeline construction was identified and registered as a necropolis with a tentative date in the second half of the 2nd – 3rd c. AD. Such a date was also confirmed by the the ceramic cup from structure No. 2 (fig. 2). Field observations demonstrated that this was a very distant periphery of an ancient necropolis of which single structures were preserved here. It can be argued with great probability that the core site is located outside the route of the gas pipeline, ca 250 m westward.

Elena Vasileva, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, helengnom@gmail.com
Velislav Bonev, Sofia University "St Kliment Ohridski", velislav.bonev@abv.bg
Hanna Hristova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, hkh921027@gmail.com

№ 95. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧЕН НЕКРОПОЛ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. МИРОВЯНЕ, СТОЛИЧНА ОБЩИНА

Иво Д. Чолаков, Люба Трайкова

В изпълнение на договор между НАИМ – БАН и „Булгартрансгаз" ЕАД се проведе спасително археологическо проучване на обект 3 по трасето на газопровода България – Сърбия, намиращ се в землището на с. Мировяне, Столична община. Обектът е проучен за 22 работни дни през април – май 2023 г., в рамките на определения сервитут.[1] Регистриран е през 2022 г. при археологически наблюдения на строителството на газопровода (Христов и др. 2023).

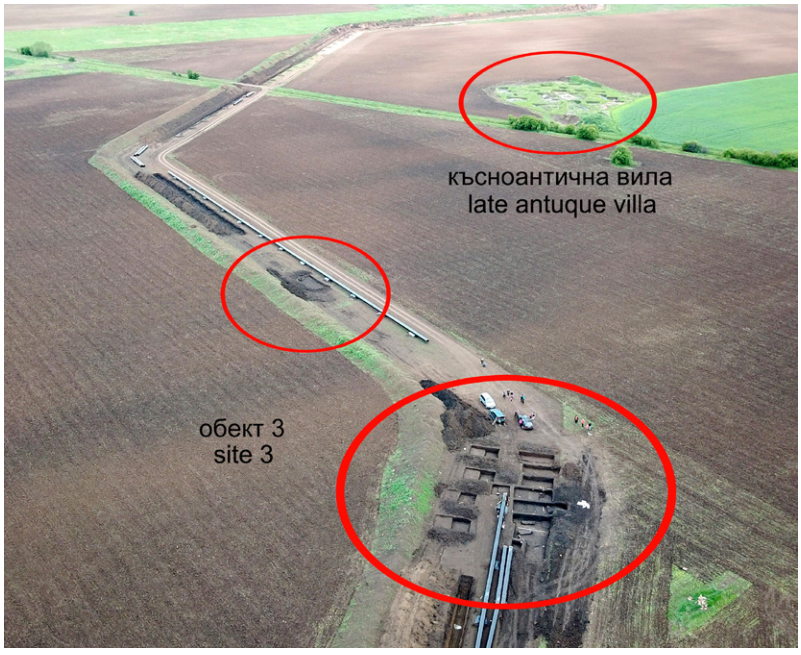
Обектът се намира в обработваеми земеделски площи в м. Тодоровините на около 1,7 км северозападно от центъра на с. Мировяне. В непосредствена близост до мястото (на около 300 м северозападно), в продължение на седем сезона е проучвана вила рустика (обр. 1). Тя е функционирала през последната четвърт на IV в. и до средата на V в., а поминъкът на нейните обитатели е свързан със земеделие и животновъдство (Чолаков, Райчева 2020).

Археологическото проучване е осъществено на площ от около 0,5 дка в две отделни концентрации на материали. Те се намират между км 6+980 и км 7+010 и между км 7+085 и км 7+092 по трасето на газопровода. Основното проучване беше съсредоточено в първата концентрация. По цялата дължина на газопровода строителите предварително са отнели хумусния пласт на дълбочина около 0,50 м. Размерите и големината на археологическите сондажи са съобразени със заварените на място големи метални тръби, подготвени за монтаж.

В рамките на сервитута на газопровода при км 6+980 до км 7+010 са направени общо 13 сондажа. В разположените северно от тръбата се откриха струпвания от ломени камъни без определена подредба и свързващ разтвор помежду им. В четири от сондажите под каменните струпвания са от-

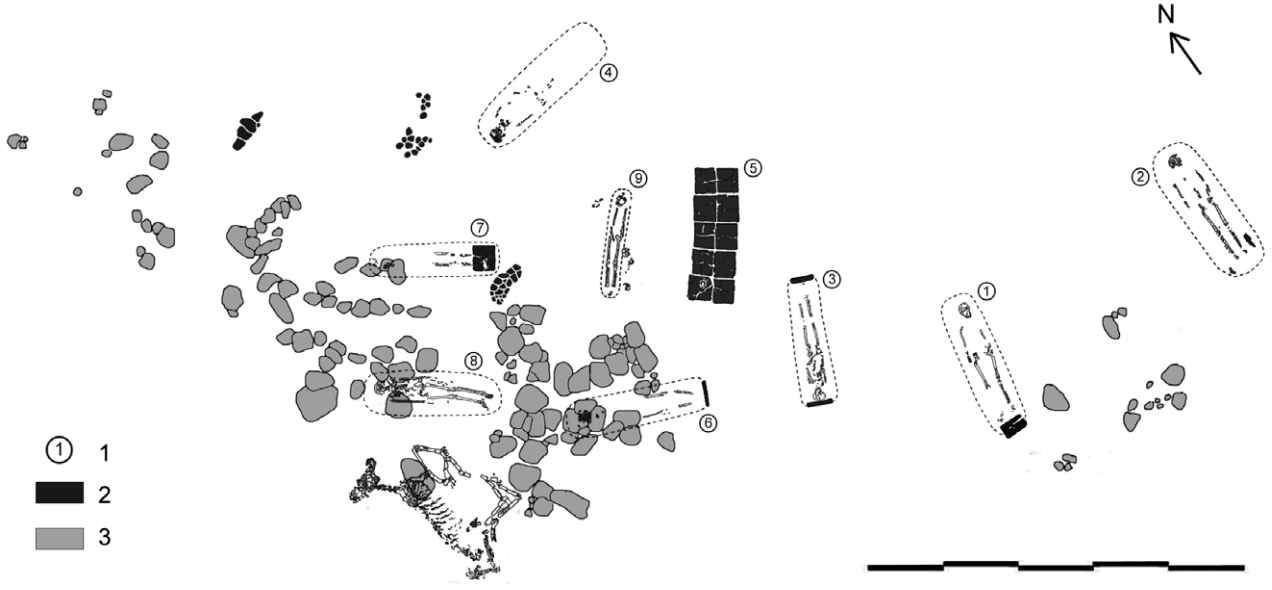
[1] В проучването взеха участие Ц. Гетовска (докторант СУ „Св. Климент Охридски"), гл. ас. д-р А. Антонов (НАИМ – БАН), С. Станчев, Н. Захариев, Г. Черкезов, А. Манолов, М. Георгиев, С. Ангелов, Л. Витанов. Антропологичният анализ е дело на доц. д-р В. Русева (ИЕМПАМ – БАН), археозоологичното изследване е на гл. ас. д-р Н. Карастоянова (НАИМ – БАН), а реставрацията на находките направи М. Тасева (НАИМ – БАН).

крити археологически структури. В дълбочина са регистрирани девет гробни съоръжения и останки от десет погребани индивида, както и един скелет на кон (обр. 2). Всички човешки останки представляват инхумации, положени на различна дълбочина и с различна ориентация, като при едната е регистрирано препогребване. Покойниците са положени в обикновени гробни ями, вкопани в тогавашния терен, чиито очертания не личат в план и в профил. Погребаните са положени изпънати по гръб, като се наблюдават разлики в позицията на техните горни крайници (обр. 3). На всички костни останки е направен антропологичен анализ. Повечето от скелетите са с нарушена цялост в резултат на естествена деструкция под влияние на агресивната среда. Половото им разпределение е както следва: четири индивида са по-скоро мъже (гробове № 4, 5, 6 и 7), три са жени (гробове № 3, 8 и 9), а при два идентификацияне може да бъде направена (гробове № 1 и 2). В гроб № 9 са регистрирани два индивида, като в близост до костите на погребаната жена има и черепни фрагменти от малко дете. Детските кости са открити в нарушен анатомичен ред, в три отделни концентрации. Тази ситуация е следствие на препогребване в съоръжението, като заварените кости вероятно са изместени встрани при полагането на жената. Според възрастовото им разпределение детето е на 1 – 5 г., а всички останали са израснали – над 20 г. В два случая (гробове № 6 и 9) костните останки са на мъж на 40 – 60 г. и жена на възраст 30 – 50 г. Наблюдават се някои патологични изменения при погребаните, най-често свързани с процеси на обеззъбяване, кариозни изменения и хипоплазия на зъбния емайл. Част от тях показват неблагоприятни периоди в развитието на погребаните индивиди, както и болестни проце-

Обр. 1. Местоположение на проучвания обект и късноантичната вила

Fig. 1. Location of the surveyed site and the late antique villa

Обр. 2. Гробни съоръжения, каменни и керамични струпвания в некропола при с. Мировяне. Легенда: 1 – номер на гроб; 2 – керамика; 3 – камъни

Fig. 2. Grave structures, stone and ceramic clusters in the necropolis at Mirovyane village. Key: 1 – grave number; 2 – ceramics; 3 – stones

Обр. 3. Гробове в некропола при с. Мировяне

Fig. 3. Graves in the necropolis at Mirovyane village

си, които са нехарактерни за тяхната възраст.

Направен е радиовъглероден анализ на кости от два от скелетите. Датата от анализа на гроб № 3 е между 417 и 541 г. (cal. AD) с вероятност 95,4 %[1]. Доста близка е и датата на гроб № 8. Тя е между 420 и 545 г. (cal. AD) с вероятност 95,4 %[2]. Вероятно всички гробове имат сходна датировка. С изключение на един случай няма застъпване и припокриване на съоръженията. Това показва, че хората, извършвали погребенията, са имали информация за съществуващите по-ранни гробове.

В шест от съоръженията са открити антични тухли. Строителната керамика най-често е поставена на техните къси страни, вероятно като маркировка на гробовете. Един от покойниците (гроб № 5) е положен върху подложка от пет двойки антични тухли.

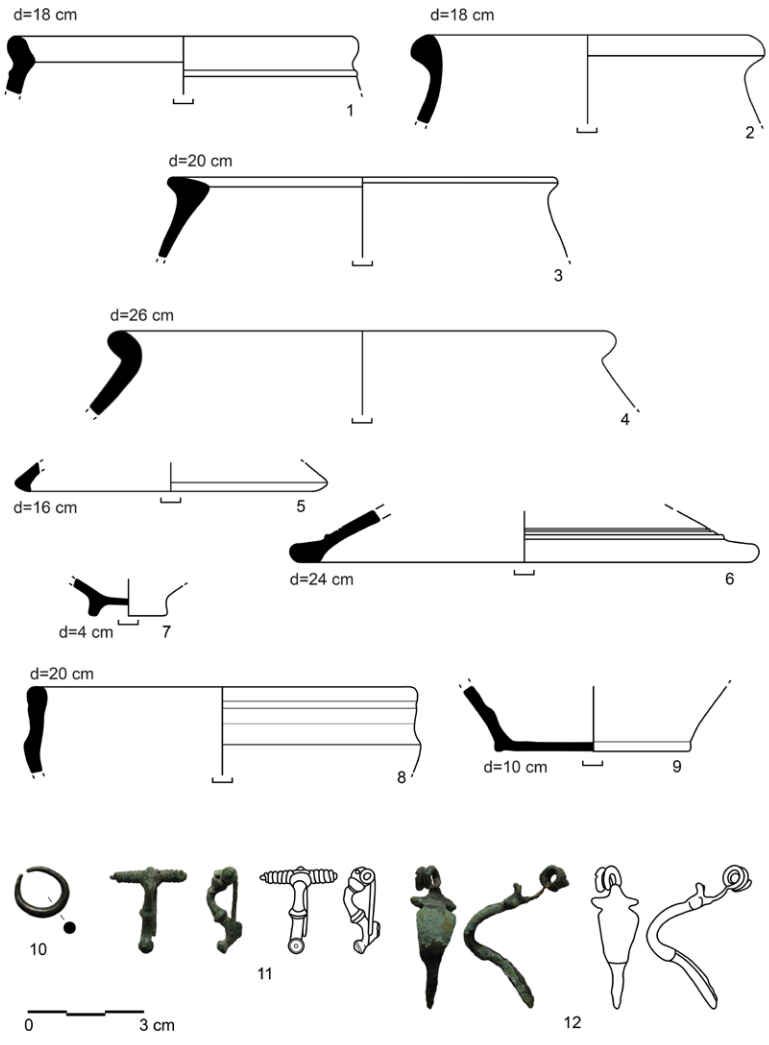
Намереният гробен инвентар е малко. Отдясно на черепа от гроб № 4 е открита малка сребърна лунула (обр. 4.10). Подобни предмети, определени като обеци, са откривани в днешна Сърбия и са характерни за периода края IV – края V в. (Milovanović at al. 2005, 63, Sl. 3). Над скелета на индивида от гроб № 8 е открита една малка, изцяло запазена фибула от медна сплав, но позицията ѝ на откриване не позволява да я свържем категорично с погребания. Отговаря на тип 12а по Е. Генчева, разпространен през II в. (Генчева 2004, 36 – 37, 153, табл. VIII.1 – 6) (обр. 4.11). Вероятно фибулата от некропола е преизползвана или е попаднала в рамките на гробната яма от по-ранното използване на терена тук.

Прави впечатление, че всички гробове (човешките и животинският) се откриват на голяма дълбочина – над 1,50 м от съвременната повърхност и поне на 0,80 м от античната дневна повърхност. На две места, но по-високо от гробните съоръжения, са открити керамични концентрации от по няколко съда, които вероятно имат отношение към извършвани поменални ритуали. Те са разположени в рамките на каменните струпвания. По-голямата част от керамиката има силно нарушена повърхност заради агресивната почва, а фрагментите са дребни. Трапезната керамика е представена основно от паници и купи, а кухненската керамика включва гърнета и капаци (обр. 4.1-9).

В централната част на обекта е открит скелет на кон (обр. 5). Той е в анатомичен ред, но по-

[1] Radiocarbon Age BP 1604 ± 27 – SUERC-111678 (GU64879)
[2] Radiocarbon Age BP 1592 ± 27 – SUERC-111678 (GU64880)

вечето кости са в много лошо състояние. Всички части от скелета са налични, с изключение на копитата. Археозоологично изследване показа, че конят е на възраст над 7 г. и вероятно е от женски пол. Животното е положено цяло, легнало на левия си хълбок и с глава на север. В непосредствена близост до задните му крайници са разкрити зъби в анатомичен ред от много по-млад индивид, на възраст около 3 – 4 седмици. Вероятно това е малко конче, положено до майка си. Направеният радиовъглероден анализ на животинските кости, дава дата между 37 и 123 г. (cal. AD) с вероятност 95,4 %[1]. Вероятната дата на погребването на животното е през I в. и предхожда човешките гробове с повече от 400 г. Откриването на целия скелет в анатомичен ред показва, че животното е погребано целенасочено. Би могло да се свърже със съществувала на мястото могила, останки от чийто каменен „кожух“ откриваме като каменни струпвания. Според тяхната позиция вероятно конският гроб попада в южната или западната периферия на предполагаемата могила. Каменните струпвания, късните гробни съоръжения и завареният животински гроб намират най-близък паралел в късноантичния некропол, проучван северно от софийския кв. „Бенковски“ (Динчев 2017).

Обр. 4. Керамика и находки от обекта: 1-9 – керамични съдове от некропола; 10 – обеца; 11 – фибула от гроб № 8; 12 – фибула от сондаж 14

Fig. 4. Pottery and small finds from the site: 1-9 – ceramic vessels from the necropolis; 10 – earring; 11 – fibula from grave No. 8; 12 – fibula from trench 14

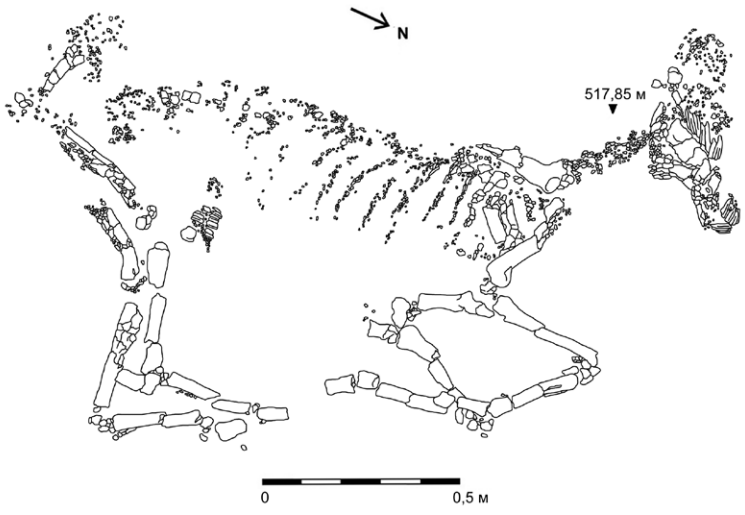
При спасителното проучване е проверена и концентрация от археологически материали, между км 7+085 и 7+092 (обр. 1). В заложения там сондаж е открита фрагментирана фибула от медна сплав, от тип 9в по Генчева, датирана в периода края на I – II в. (Генчева 2004, 30 – 32; 147, табл. V. 7 – 12; 148, табл. VI) (обр. 4.12). Открити са още фрагмент от стъклена чашка, животински кости, части от керамични съдове, мазилки, както и една монета на Константин Велики, отсечена в Тесалоника през 326 – 328 г., която насочва за хронологията на това обитаване. Концентрациите на мазилки биха могли да са останки от полувкопани жилища, които се развиват извън рамките на сервитута на газопровода.

Възможно е откритите гробове да са свързани с обитателите на близката късноантична вила. Предполагаме, че некрополът се развива в северна посока, извън сервитута на газопровода, а проучената от нас част се явява негова южна периферия. Всички изследвани са освободени за строителство.

Литература

Генчева 2004: Е. Генчева. Римските фибули от България от края на I в. пр. н. е. до края на VI в. на н. е. Велико Търново, 2004.

[1] Radiocarbon Age BP 1965 ± 27 – SUERC-111680 (GU64881)

Обр. 5. Скелет на кон

Fig. 5. Horse skeleton

Динчев 2017: В. Динчев. Нов късноантичен некропол в околностите на Сердика. – В: Х. Попов, Ю. Цветкова (ред.). ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ. Сборник в чест на професор Петър Делев. София, 2017, 604 – 618.

Христов и др. 2023: М. Христов, Ж. Узунов, И. Иванов, Е. Димитрова-Николова. Археологически наблюдения по трасето на МГВ България – Сърбия през 2022 г. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. София, 2023.

Чолаков, Райчева 2020: И. Чолаков, М. Райчева. Късноантичен стопански комплекс в землището на с. Мировяне, Столична община. – В: А. Станев, Ц. Йотов (съст.). Национална научна конференция 90 години Музеят на София, София, 12-14 ноември 2018 г. (Сердика – Средец – София, 8). София, 2020, 433 – 448.

Milovanović at al. 2005: B. Milovanović, A. Raičković, S. Redžić. Stilsko - tipološke odlike i poreklo formi naušnica rimskog perioda u Srbiji. – Arheologija i prirodne nauke, 1, 2005, 61 – 80.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF A LATE ANTIQUE NECROPOLIS IN THE LAND OF MIROVYANE VILLAGE, SOFIA MUNICIPALITY

Ivo D. Cholakov, Lyuba Traykova

Summary

The site is situated in the land of the village of Mirovyane, at the route of the gas interconnector Bulgaria – Serbia which necessitated the rescue excavations. In the immediate vicinity of the site (ca 300 m northwest), a *villa* complex inhabited during the last quarter of the 4th c. – mid-5th c., was studied for seven archaeological campaigns (fig. 1).

The excavations in 2023 initially uncovered stone clusters with no clear arrangement. Beneath them, nine grave structures were found, with ten buried individuals, as well as a skeleton of a horse (fig. 2). In all graves the human remains have been laid as inhumations, at different depths and with different orientations. In one of the graves a case of re-burial was attested. The deceased were placed in plain grave pits, in supine position, and differences in the position of their upper limbs were observed (fig. 3). Four of the individuals were tentatively identified as male, three as female, one is a child, and in two cases no sex identification was possible. The child has been buried at the age of 1 – 5 years, and all the others were adults – over 20 years old. In two cases the bone remains were of a man aged 40 – 60 years and a woman aged 30 – 50 years at the moment of their death. Radiocarbon analysis was performed on the bones of two of the skeletons. Their dates obtained are similar, from the first quarter of the 5th to the second quarter of the 6th c. Probably all the graves have been simultaneously laid.

The grave inventory is of limited number (fig. 4), and it is possible that the fibula of an earlier date (fig. 4.11) found in grave No. 8 has not been related to the buried individual. Ceramic vessels were found within the stone clusters, at a higher level than the graves (fig. 4.1-9). A horse skeleton was discovered in the central part of the site (fig. 5). The animal was over 7 years old and was probably female. It has been laid whole, and teeth from a small foal, about 3 – 4 weeks old were uncovered near its hind limbs. According to the radiocarbon analysis, the animal was buried in the 1st c. AD and predates the human graves by more than 400 years. It was probably associated with a mound that existed at the site, the remains of which we find as stone clusters. This would also explain the presence of some chronologically earlier materials at the site.

A second concentration of archaeological material was also examined during the rescue excavations. A fragmented copper alloy fibula (fig. 4.12), a fragment of a glass vessel, animal bones, pottery sherds, and plasters were found. A coin of Constantine the Great minted in *Thessalonika* in AD 326 – 328 was found, which provides information

regarding the date of this occupation. The concentrations of plaster could be the remains of semi dug-in dwellings that extended outside the pipeline easement.

It is likely that the necropolis is associated with the occupants of the late antique *villa* complex.

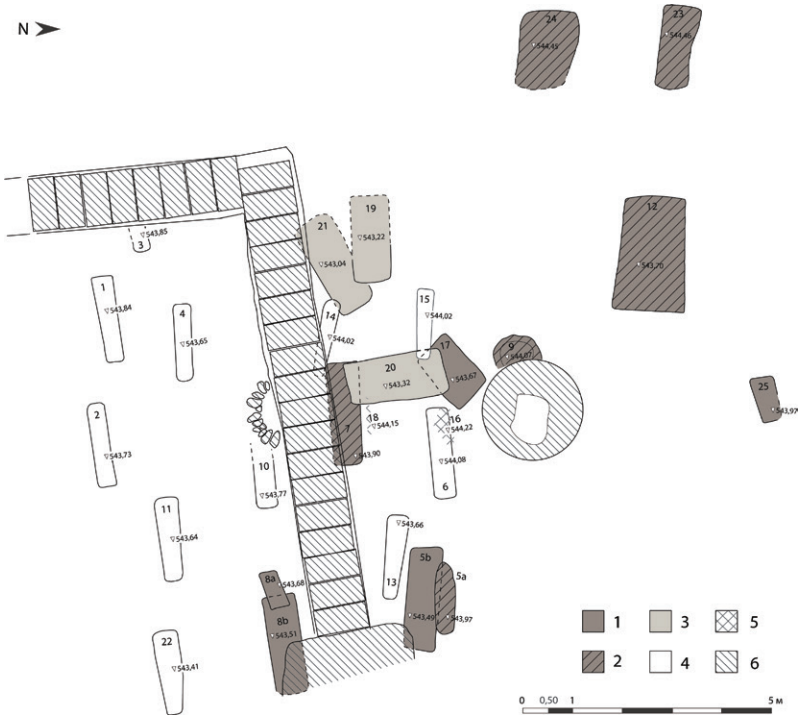
Ivo D. Cholakov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, ivocholakov@gmail.com
Lyuba Traykova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, latraykova@gmail.com

№ 96. УЧАСТЪК ОТ ИЗТОЧНИЯ НЕКРОПОЛ НА СЕРДИКА, УЛ. „ВРАБЧА“ № 22, СОФИЯ

Полина Стоянова, Юниан Мешеков

Обектът се намира във втора защитена зона на ИАР „Сердика – Средец“ и попада в североизточната периферия на източния некропол на Сердика. Установените гробни структури в проучената площ (450 кв. м) са 27 (обр. 1). Те се датират в три периода: II – началото на III в., втората половина на IV в. и V – VI в.

Гробове от II – началото на III в. Повечето погребения от тази група са извършени чрез трупоизгаряне на място, в сравнително плитки гробни ями. В план ямите са правоъгълни или овални, със стъпаловидно, четвъртито или заоблено сечение. По границите на вкопаването е установена опалена до червено тясна ивица, а оформените стъпала или стени на ямата са покрити с въглени.

Обр. 1. Общ план на разкритите гробни структури. Легенда: 1 – от II – началото на III в.; 2 – кремация, II в.; 3 – от втората половина на IV в.; 4 – от V – VI в.; 5 – хронологически неопределени; 6 – структури от ново време, нарушаващи античните гробове

Fig. 1. General layout of the excavated grave structures. Key: 1 – from the 2nd – early 3rd c.; 2 – cremation, 2nd c.; 3 – from the second half of the 4th c.; 4 – from the 5th – 6th c.; 5 – chronologically undefined; 6 – structures from modern times disturbing the ancient graves

Гробовете с трупоизгаряне се разделят в три групи. Първата е представена от един гроб (12). Ямата е правоъгълна, оформена едностъпално от всички страни, с дълга ос изток – запад (обр. 2.1). Външните ѝ размери са 2,30 × 1,20 (от запад) × 1,40 м (от изток), а на вътрешното вкопаване – 1,74 × 0,60/0,70 м. Направените отстрани отстъпи, с ширина от 0,25 до 0,40 м, са послужили за основа на покритието от положени върху централната яма три бипедални тухли, укрепени с хоросан.

Кремираните останки лежат в централната и западната част на ямата, главата е на изток (обр. 2.2). Около и под тях е регистриран дебел пласт от въглени и овъглени надлъжни и напречни греди от кладата – най-масивни са в източния край на гроба. В югозападния ъгъл са намерени гробни дарове – костен прешлен за вретено, бронзово огледало, стъклен балсамарий, стъклена бутилка и керамична

Обр. 2. Гроб 12 (кремация): 1 – преди отварянето на покритието от тухли; 2 – след отварянето (поглед от запад)

Fig. 2. Grave 12 (cremation): 1 – before the opening of the brick cover; 2 – after the opening (view from west)

Обр. 3. Гробни структури от различни периоди: гроб 7 (кремация) с тегулно покритие, II в; гроб 17 (инхумация), II – III в.; гроб 20 (инхумация), втора половина на IV в. – нарушава гробове 7 и 17; гроб 6 (инхумация), V – VI в. (поглед от изток)

Fig. 3. Grave structures from different periods: grave 7 (cremation) with tegulae covering, 2nd c.; grave 17 (inhumation), 2nd – 3rd c.; grave 20 (inhumation), second half of the 4th c. – disturbs graves 7 and 17; grave 6 (inhumation), 5th – 6th c. (view from east)

лампа. Сред останките са открити още силно увреден бронзов пръстен и овъглено мънисто. Инвентарът датира гроба във II в.

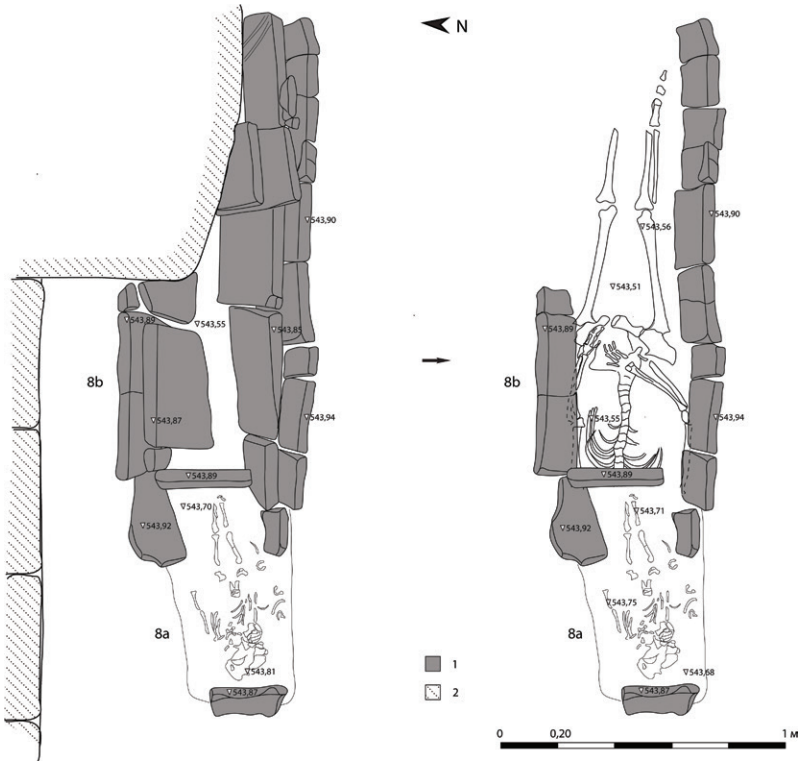
Втората група гробове с кремация (5а, 7 и 9) са съоръжения, покрити с тегули. Два от тях са с овални ями, а тегулите са под наклон или хоризонтално положени върху останките от кладата. В гроб 7 тегулите са стреховидно поставени, подобно на стандартен тегулен гроб с инхумация (обр. 3). Ямата на гроб 7 е правоъгълна, с ориентация изток – запад, едностъпално оформена от дългата южна и от късата източна страна, от север липсва отстъп. Общата ширина на вкопаването, заедно с отстъпа, е 0,60 м, а измерената по изпечените до червено граници дължина е 1,90 м. Под тегулите запълнителят е с много висока концентрация на въглени, сред които са разкрити останките от скелета. Главата може би е била на изток. От южната страна на костните останки е намерен фрагментиран стъклен балсамарий с фуниевидно устие и крушовидно тяло, който отнася гроба към II в. В дълбочина са установени три надлъжни овъглени греди от скарата на кладата.

В гроб 5а е намерена бронзова монета на император Хадриан (117 – 138), която може да бъде интерпретирана като Харонов обол, а гробът да се датира във втората половина на II в. В гроб 9 не е регистриран гробен инвентар, заради разрушаване от съвременна куполна шахта.

Третата група структури с кремация включва гробове 23 и 24, които нямат покритие. Вкопаванията им са правоъгълни или слабо трапецовидни, ориентирани изток – запад, но са различно оформени в дълбочина. Гроб 24 е с полегати стени, като южната му стена е почти едностъпална, а върху нея са документирани „полепнали“ силно увредени фрагменти от керамичен съд, вероятно стомна. Външните размери на вкопаването за този гроб са 1,60 × 1,10 м, а на дълбоката и тясна централна част – 1,20 × 0,35 м. Дъното е равно, покрито с дебел

пласт въглени, а отгоре са кремираните останки, с глава на изток. В западния край са регистрирани повече от 120 цинта от подметките на обувките на погребания. В североизточния ъгъл на гроба, отдясно на черепа са намерени фрагмент от мраморна медицинска плочка и фрагменти от бронзова хурка или вид медицински инструменти.

Гроб 23 е със слабо трапецовидни очертания и четвъртито сечение, без стъпаловидно оформяне. Размерите му са 1,80 × 0,75 (на запад) × 0,65 (на изток). Дъното е равно, а върху него е установена силно овъглена дървесина, особено от двете страни на кремираните останки. Главата е на запад, където е намерена *in situ* бронзова монета от края на I или началото на II в., вероятно Харонов обол.

Обр. 4. План на гроб 8 (двоен: 8a – на дете; 8b – на възрастен), II – III в. Легенда: 1 – тухли; 2 – структури от ново време, нарушаващи античния гроб

Fig. 4. Layout of grave 8 (double: 8a – of a child; 8b – of an adult), 2nd – 3rd c. Key: 1 – bricks; 2 – structures of modern date disturbing the ancient grave

Останалите гробове от II – началото на III в. са с инхумации. Гроб 5b е стандартен тегулен гроб. Покритието му е от два слоя стреховидно поставени тегули. Погребаният е мъж, с глава на запад. Размерите на гроба са около 2,0 × 0,50 м. Гробният инвентар е представен от бронзов пръстен на лявата ръка. Гробът е частично застъпен от гроб 5a, което означава, че е по-ранен от него.

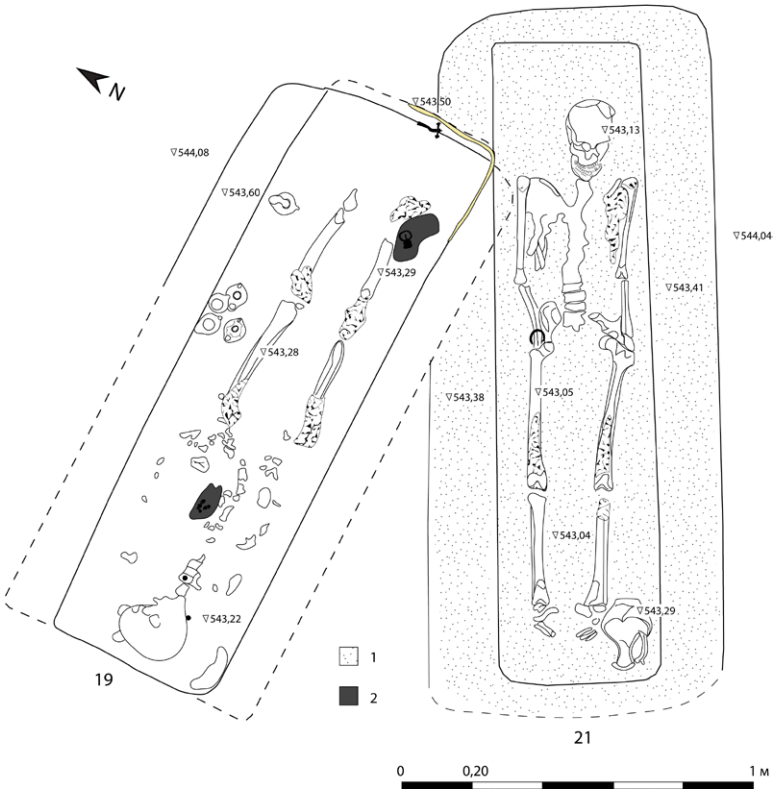
Гроб 8 е двоен (обр. 4). Първоначално възрастен индивид е положен с глава на запад в правоъгълна едностъпална яма (8b). От север и юг върху отстъпите са поставени фрагменти от тухли, а върху тях – цели покриващи тухли (0,60 × 0,44 м), които впоследствие са се счупили и са паднали под наклон към централната ос на гроба. Дъното на ямата е равно, с размери 1,90 × 0,40 м. Под долната челюст на покойника е регистриран сребърен накит, който е почти напълно изтлял.

По-късно и на по-високо ниво към крайната западна част на гроб 8b е вкопан гроб 8a – на малко дете на около 2-годишна възраст, с глава на запад. Гробът е ограничен от изток и запад чрез два вертикално поставени фрагмента от тухли – източният е монтиран между стените на основния гроб, непосредствено над гръдния кош на погребания в него. Така детето е положено частично върху черепа на по-рано инхумирания. Гробен инвентар липсва. Допустимо е да се предположи родство между двамата погребани индивиди.

Още два гроба – 17 и 25, се отнасят към най-ранната група. Гроб 17 е правоъгълен, едностъпално оформен от двете дълги страни, а централното му вкопаване е с овален план и равно дъно. В него е положено дете на възраст около 3 години, с глава на югозапад, но костите са разбъркани от по-късно вкопания от юг гроб 20 (обр. 3).

Гроб 25 е също правоъгълен, с малки размери, с ориентация изток – запад. Скелетни останки в него не са регистрирани. В ъглите му са документирани по два пирона, а в северозападния ъгъл – керамична чаша от II – III в. Гробът вероятно е бил на малко дете.

Гробове от втората половина на IV в. Гробовете в тази група са три. Те са най-дълбоко вкопани спрямо останалите в парцела, имат правоъгълен план, едностъпално оформени са двете дълги или и четирите им страни, всички са с гробен инвентар. Ориентацията при трите гроба различна. Гроб 19 е с размери 1,72 × 0,80 м в горната част и 1,80 × 0,53 м в дълбоката долна (обр. 5). Погребаният е мъж, с глава на запад. От лявата му страна са подредени пет еднотипни керамични лампи, изработени на грънчарско колело. До дясното му стъпало е намерена бронзова катарама, а в югоизточния ъгъл – бронзова луковична фибула. В коремната област са намерени 12 бронзови монети, а други две – върху шийните

Обр. 5. План на гробове 19 и 21 с гробен инвентар, втора половина на IV в. Легенда: 1 – фин бледожълт пясък; 2 – органични петна, вероятно от кесия и чанта

Fig. 5. Layout of graves 19 and 21 with grave goods, second half of the 4th c. Key: 1 – fine light yellow sand; 2 – organic patches, probably from a purse and bag

прешлени и в областта на черепа, вероятно поставени като Харонов обол. Всички монети са отсечени във втората половина на IV в.

Гроб 21 е ориентиран североизток – югозапад, а главата на погребания е на североизток (обр. 5). Размерите на гробната яма в горната част са 2,0 × 0,84 м, а в дълбоката долна – 1,80 × 0,45 м. Отстъпите и дъното са посипани с фин жълт пясък, върху който е извършено трупополагане на жена на 35 – 40 години. Дясната ръка е слабо свита в лакътя и поставена върху хълбока. На китката ѝ е установена бронзова гривна с отворени удебелени краища. До лявото стъпало е поставена керамична стомна със зелена глазура, характерна за IV в.

Гроб 20 е с ориентация север – юг (обр. 3). Ямата му е правоъгълна, оформена е едностъпално от двете дълги страни. В горната част размерите ѝ са 1,98 × 0,88 – 0,95 м, в долната – 1,95 × 0,50 м. Скелетът е на мъж на 40 – 45 години, с глава на север. Отдясно на черепа е поставена стъклена бутилка, а до лявото стъпало – бронзова луковична фибула. Отляво в гръдната област и в лявата очна ямка са намерени две бронзови монети от втората половина на IV в., поставени като Харонов обол.

Гробове от V – VI в. (или по-късни?). В тази хронологическа група попада преобладаващият брой гробни структури – най-малко 10 (обр. 1). Представляват правоъгълни или слабо трапецовидни ями със заоблени ъгли. Мъртвите са положени по гръб, с глава на запад. Горните и долните крайници са изпънати, по-рядко лявата ръка е слабо свита в лакътя и поставена върху таза. Гробен инвентар липсва, но в два от гробовете са документирани златни нишки в областта на черепа (вероятно от кърпа за глава).

Липсата на инвентар прави датирането на тази група гробове в V – VI в. условно. То е базирано на топографска близост и съвпадения в извършения обред с други проучени участъци от източния некропол на Сердика. Най-близкият такъв участък се намира на юг, под хотел „Хаят Риджънси“, където са изследвани над 100 гроба от същия период, включително пет гроба със златни нишки (Мешеков, Стоянова 2018, 425 – 426).

Въпреки че частично се припокриват, по-късните гробове са ситуирани южно спрямо по-ранните от II – III и първата половина на IV в., които са на север. Това поставя въпроса за евентуалната дълготрайна маркировка на структурите. Наличието на ранните гробове с кремация (II в.) е най-съществения резултат от археологическото проучване – за първи път в Сердика се намира такава концентрация на гробове с трупоизгаряне. Освен това стана ясно, че към втората половина на IV в. все още са прилагани нехристиянски практики – различна ориентация, поставяне на разнообразни дарове, както и на Харонов обол.

Литература

Мешеков, Стоянова 2018: Ю. Мешеков, П. Стоянова. Спасителни археологически проучвания в източния некропол на Сердика. – Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 423 – 426.

A SECTION OF THE EASTERN NECROPOLIS OF *SERDICA*, 22 VRABCHA STR., SOFIA

Polina Stoyanova, Yunian Meshekov

The site was situated in the second protected zone of *Serdica* – Sredets Historical and Archaeological Reserve, in the northeastern periphery of the eastern necropolis of *Serdica*. Twenty-seven grave structures were excavated, dated to three chronological periods: the 2nd – beginning of the 3rd c., the second half of the 4th c., and the 5th – 6th c. (fig. 1).

Most of the earliest graves were *in situ* cremations in shallow pits, with rectangular or oval outlines, sometimes with a ledge. A red-burnt narrow strip was registered along the edges of the pits, and charcoal was found on the ledges and on the sides. According to their covers, the cremation graves can be divided into three groups: with large bricks laid on the ledges (grave 12; fig. 2), with *tegulae* (graves 5a and 9) laid flat or set as a gabled cover (grave 7; fig. 3), and graves without cover (graves 23 and 24). Grave goods were attested in all of the groups, providing a date of the burials in the 2nd – early 3rd c.

The remaining graves from the 2nd – 3rd c. contained inhumations. Grave 5b was a classical *tegulae* gabled-cover grave; grave 17 belonged to a child (fig. 3). No skeletal remains were found in grave 25, its dimensions suggested it was a child's grave. Grave 8 belonged to the same chronological group, and was a complex of two graves (fig. 4). An adult individual was laid head westwards in a rectangular pit with ledges, with fragments of brick arranged on the ledges and a cover of whole bricks laid on top. At a later stage and at a higher level, in the western end of the grave and immediately above the head of the buried, grave 8a was laid, containing the remains of a child, age of 2, bordered on the east and west by two vertical fragments of brick.

The graves from the second half of the 4th c. had the greatest depth among the excavated burials. The 4th c. graves were inhumations in plain pits, all of them containing grave goods. Their orientation varied – head west (grave 19; fig. 5), head northeast (grave 21; fig. 5), head north (grave 20; fig. 3). The inventory in grave 19 included ceramic and bronze objects, as well as 12 coins placed in the abdominal area of the deceased, and two others in the neck and skull area (Charon's obol) – all minted in the second half of the 4th c. The same applies to the two coins in grave 20, placed on the chest and in the left eye socket of the buried.

The predominant number of grave structures – at least 10 – were dated to the last chronological period (fig. 1). Their dating to the 5th – 6th c. was tentative, based on circumstantial evidence, such as the topographical proximity and the burial rite similarities with the graves excavated in a neighbouring section of the eastern necropolis of *Serdica*. The pits of these graves were rectangular or slightly trapezoidal in plan, with the remains of the buried laid in supine position, with their heads to the west. These graves lacked grave goods but in two of the graves (13 and 14) gold threads were found in the skull area (probably from a headscarf).

The location of the excavated graves indicated a peculiar chronological zonation. Although partially overlapping, the later graves were positioned to south of to the earlier graves dated prior to the 4th c. The presence of the early cremation graves (2nd c.) was the most significant result of the excavation, since it was for the first time that such a significant number of Roman period graves were found in *Serdica*.

Polina Stoyanova, Regional Museum of History – Sofia, polinastoyanova@abv.bg
Yunian Meshekov, Regional Museum of History – Sofia, meshekov@abv.bg

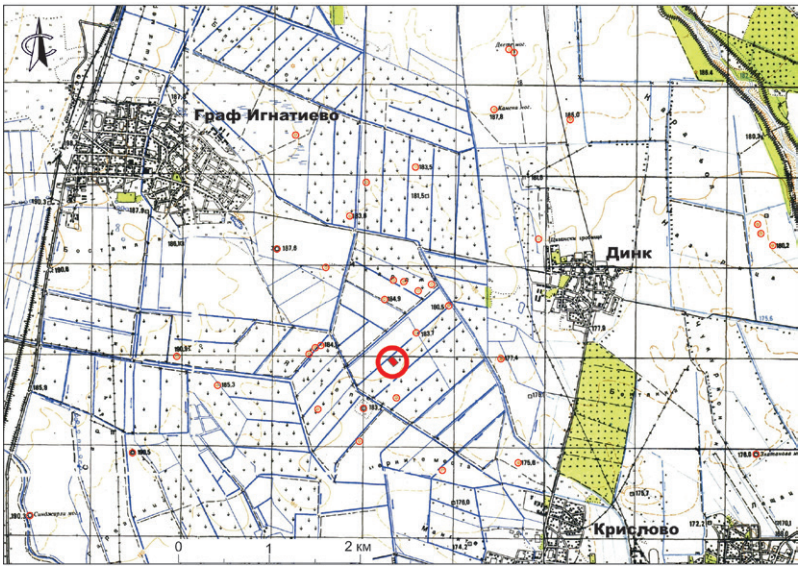

№ 97. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В М. ПУМПАЛИЦА, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ГРАФ ИГНАТИЕВО, ОБЩ. МАРИЦА

Сирма Александрова, Ваня Ставрева

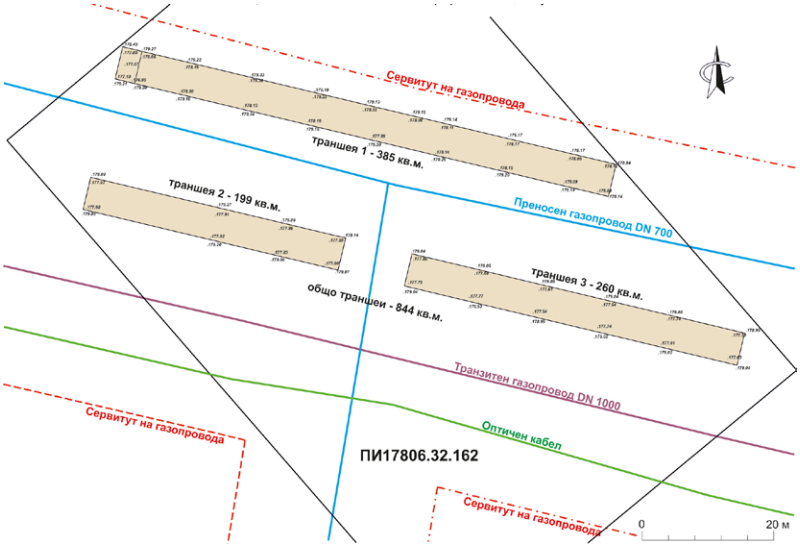
Проучванията на обекта се проведоха по проект „Пускова и приемна камера на газопроводно отклонение Пловдив DN 500 – пуск-прием ТЕЦ „Пловдив – Север", пуск DN 300 – прием DN 300 ОЦ „Пловдив – Юг". В разкопките взеха участие д-р В. Ставрева (РИМ – Видин) като заместник-ръководител и специалистите-археолози Г. Лазарски (АМ – Сандански) и д-р К. Петков.

Обектът в ПИ 17806.32.162 в м. Пумпалица в землището на с. Граф Игнатиево представлява нива, разположена сред обширно поле от обработваеми земеделски земи, пресечено от напоителни канали

Обр. 1. Местоположение на обекта в м. Пумпалица (ограден в червено) и надгробните могили в околността му

Fig. 1. Location of the site in Pumpalitsa locality (circled in red) and the burial mounds in its surroundings

Обр. 2. План на сондажите и трасетата на газопроводите

Fig. 2. Layout of the trenches and the routes of the gas pipelines

(обр. 1). По цялата проучвана площ, както и в съседните ниви, се открива подемен археологически материал – фрагменти битова и строителна керамика. Най-вероятно теренът попада в периферията на значителен археологически обект, разположен на юг – югоизток. Предварителната датировка на обекта, въз основа на наличния материал, е в римската епоха (II – III в.)

Проведеното спасително сондажно археологическо проучване имаше за цел да установи хронологията и вида на обекта. Заложихме три траншеи, съобразени със съществуващите на мястото тръби (обр. 2).

При работата с багер, от северния профил на траншея 1, на 44,50 м от северозападния ъгъл на траншеята, изпадна фрагмент от тънкостенно гърненце. Парчета от същия съд намерихме и в накопаната пръст, заедно фрагменти от горели човешки кости, сред които парче от череп и вероятно част от мандибула и два зъба. Дръжката на съдчето остана в северния контролен профил, на кота 178,28 м (обр. 3). Непосредствено на изток от мястото открихме още дребни фрагменти от горели кости и два зъба. Гърненцето е изработено на колело, с червено лаково покритие, с датировка II – III в. Костите и зъбите бяха непосредствено до него, а гробът със сигурност е нарушен от траншеята за полагане на кабел, който не беше отразен в документацията на „Булгартрансгаз“ ЕАД. Този кабел минава по протежение на половината от траншея 1. В пръстта източно от гроб № 1 намерихме още един фрагмент от стена на съд. С това археологическите материали в проучените сондажи се изчерпват.

Докладът на доц. д-р В. Русева сочи, че костите от гроб № 1 са на мъж, на възраст 20 – 30 г. Фрагменти от челна кост са с тъмно оцветяване, получило се след престой в редукционна среда при употреба на огън. Костите не показват следи от кремация. Костта, открита в насипа, не е била в близост до огън и отговаря на костите от гроб № 1.

От стратиграфията на обекта става ясно, че откритият гроб не е *in situ*, а части от него са пръснати в пълнежа на траншеята за кабела. Съдейки по множеството надгробни могили в района (обр. 1), най-вероятно в близост до проучваното място или има плосък некропол, или е вземана пръст от насипа на могила в близост, което обяснява наличието на човешки кости и два фрагмента керамика в траншеята.

Освен гроб № 1, пострадал от изкопните работи преди археологическото проучване, никъде не беше регистриран културен пласт, други археологически структури или каквито и да било следи от човешка дейност на място.

Изготвена беше пълна фото- и графична документация. Обектът беше предаден за строителни дейности от страна на „Булгартрансгаз“ ЕАД, с условието по време на изкопните работи да се осигури присъствие на археолог.

Обр. 3. Гроб № 1

Fig. 3 Grave No. 1

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN PUMPALITSA LOCALITY, LAND OF OF GRAF IGNATIEVO VILLAGE, MARITSA MUNICIPALITY

Sirma Alexandrova, Vanya Stavreva

Summary

The site in the Pumpalitsa locality, land of Graf Ignatievo village, is situated in an arable field (fig.1). Throughout the entire surveyed area, as well as in the adjacent fields, archaeological materials are found on the surface – fragments of pottery and architectural ceramics. Most likely, the excavated plot is part of a periphery of a significant archaeological site dated to the 2nd – 3rd c.

The aim of the recuse trench archaeological survey was to determine the date and the type of the site. Three long trenches were excavated, positioned between the existing pipes at the site (fig. 2).

During the work of the digger, a fragment of thin-walled pot dropped from the northern cross-section of trench 1, at a distance of 44.50 m from the northwestern corner of the trench. Fragments of the same vessel were also found in the excavated soil, along with fragments of human bones. The handle of the vessel remained in the northern cross-section, at a level of 178.28 masl (fig. 3). The pot was a wheel thrown red slipped vessel, dated to the 2nd – 3rd c. The grave was undoubtedly disturbed by digging a trench where a cable has been laid, and which was not present in the documentation provided by Bulgartransgaz EAD. To the east from grave No. 1, in the soil, another fragment of a vessel wall was found. No other archaeological materials or features were attested at the site.

According to Dr. V. Ruseva, the skeletal remains from grave No. 1 belonged to a male individual, age of 20 – 30. The bones showed no signs of cremation.

The stratigraphy of the site indicated that the disturbed grave was not found *in situ*, and parts of it were scattered in the backfill of the trench for the cable. The presence of numerous burial mounds in the vicinity of the exacavated plot suggests that the destroyed grave could have been part of a flat necropolis situated nearby, or that soil from a mound fill has been redeposited at the site, causing the repositioning of the pottery sherds and the bones.

Sirma Alexandrova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, alexandrova.sirma@gmail.com
Vanya Stavreva, Regional Museum of History – Vidin, v.stavreva@mail.bg

---

№ 98. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ИЗТОЧНИЯ НЕКРОПОЛ НА АВГУСТА ТРАЯНА

Петър Калчев, Пламена Бакалова

По време на археологическо наблюдение във връзка с осъществяването на проект „Изграждане на ВиК инфраструктура на обособената територия, обслужвана от ВиК ЕООД, гр. Стара Загора”, при отваряне на трасе за полагане на дъждовен колектор на ул. „Христина Морфова“, през юни и юли 2022 г. беше открито гробно съоръжение от източния некропол на Августа Траяна, което все още е в процес

Обр. 1. Общ изглед на гробницата и околния терен

Fig. 1. General view of the tomb and the surrounding terrain

Обр. 2. Общ изглед на вътрешността на гробницата

Fig. 2. General view of the interior of the tomb

на проучване. Екипът, взел участие в разкопките, включваше: П. Калчев, П. Бакалова, М. Гинзарова, С. Ангелова (всички от РИМ – Стара Загора), Д. Желязкова – антрополог, и Г. Петров – магистър-археолог.

Новооткритата структура представлява гробница с кръгъл план, ориентирана по надлъжната си ос север – юг (обр. 1). Състои се от засводен дромос и правоъгълно помещение. Входът на дромоса е от юг. Дълъг е 3,40 м и широк 1,10 м, покрит с полуцилиндричен свод, с височина до зенита 1,70 м (на достигнато ниво). В края му, през арковидно оформен тесен вход, се преминава към централната камера. Тя представлява правоъгълно куполно помещение с размери 3,10 × 2,40 м и височина 2,15 м (на достигнатото ниво). По източната, западната и северната стени на помещението са оформени три правоъгълни засводени ниши с размери 2,20 × 1,60 м. Между тях, в североизточния и в северозападния ъгъл, са разположени две по-малки ниши с правоъгълен план и размери 1,80 × 0,90 м. Отворите им са с ширина 0,50 м и височина 0,90 м (на достигнатото ниво). Във вътрешността на гробницата през 2022 г., в участъка пред самия вход на централното помещение, бяха проучени и документирани костни останки от четири положени един върху друг индивида в анатомичен порядък, с ориентация на черепите към запад, с различни отклонения. Определиха се две позиции на ръцете – положени върху таза и изпънати покрай тялото. При всички краката са изпънати.

През октомври и декември 2023 г. се подновиха проучванията на вътрешното пространство на гробницата (обр. 2).

Повечето от костните останки в централната камера не са в анатомичен порядък (обр. 3). Най-често се намират разбъркани дълги кости от крайници. Това вероятно се дължи на многократното използване на гробницата в различни периоди, при което скелетите на вече положените индивиди са били компрометирани. Изключение правят само пет индивида, положени по гръб в анатомичен порядък, с ориентация запад – изток при входа на гробницата и два индивида, с ориентация север – юг и юг – север, съответно положени пред северната и източната ниша. От тях шест са мъже на възраст между 25 и 50 г. и една жена на възраст 20 – 25 г. Преобладават израсналите индивиди от групата *Adultus*. Намират се кости на подрастващи и на деца.

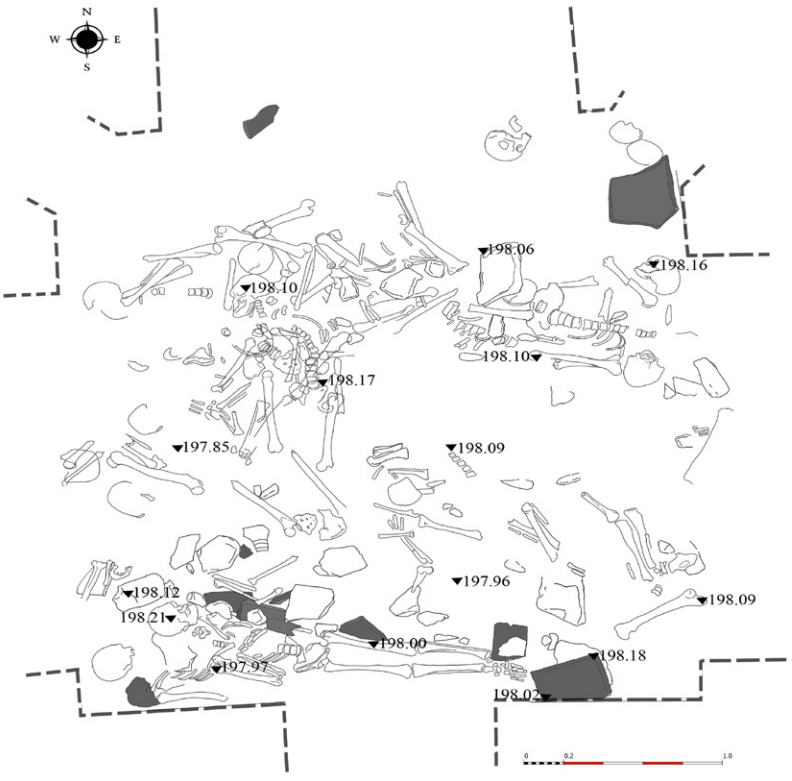
В трите големи ниши са положени общо 13 индивида, от които 12 са мъже на възраст между

25 и 45 г., с масивни кости и скелети с дължина между 1,60 и 1,80 м и една жена на възраст 30 – 35 г. Срещат се патологии като *spina bifida*, *osteogenesis imperfecta*, артрит и се наблюдават белези от тежък физически труд. В източната ниша има следи от частично овъгляване на костите.

В по-малките ниши са намерени само разпилени кости в безпорядък от поне три индивида.

Общият брой на погребаните във всички части на съоръжението е най-малко 30.

Сред останките в централната камера се откриват седем черепа с изкуствена деформация. Различават се четири различни вида деформации – двулентова лобно-тилна, кръгова еднолентова, кръгова чрез комбинирана превръзка и тилна. Деформациите са с различна степен на изразеност. По-голямата част (85 %) от черепите принадлежат на индивиди от мъжки пол, на възраст между 35 и 45 г. Само един е на жена на възраст 20 – 35 г. Видът на дефор-

Обр. 3. Скелетни останки в централната камера (автор М. Гинзарова)

Fig. 3. Skeletal remains in the central chamber (author M. Ginzarova)

Обр. 4. Примерна възстановка на комбинирана кръгова черепна деформация (автор Д. Желязкова)

Fig. 4. Reconstruction of a combined circumferential bandage cranial deformation (author D. Zhelyazkova)

Обр. 5. Череп № 6 (снимка Д. Желязкова)

Fig. 5. Skull No. 6 (photo D. Zhelyazkova)

мациите се свързва с племена от сармато-алански произход. Интересно наблюдение е, че при индивидите от мъжки пол се забелязват травми, придружени от прорезни рани по цялото протежение на черепите. Въпреки че някои от травмите са получени около или по време на смъртта (*peri mortem*), преобладават тези, получени приживе (*ante mortem*). При 70% от изкуствено деформираните черепи се наблюдават дефекти, вероятно резултат от символични трепанации.

Особено интересен е череп № 6, който принадлежи на мъж на възраст 30 – 35 г. (*Adultus*). Освен кръговата деформация с комбинирана превръзка при него се наблюдават следи от единадесетсантиметрова травма, започваща от дясното надвеждие и развиваща се в посока към тила, която завършва с пълна трепанация с диаметър почти 4 см. Наличието на калус показва, че индивидът е преживял травмата и е живял известно време след нея. По черепа се наблюдават и следи от няколко непълни символични трепанации (обр. 4, 5).

При проучването се откриха три монети от IV – началото на V в., сред които една на император Констанций II (337 – 361) и керамична лампа от същия период.

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE EASTERN NECROPOLIS OF *AUGUSTA TRAIANA*

Petar Kalchev, Plamena Bakalova

Summary

In June and July 2022, during an archaeological monitoring of the construction works for the implementation of a water supply and sewerage project in Stara Zagora, at Hristina Morfova Str., a burial structure was discovered, part of the eastern necropolis of *Augusta Traiana* (fig. 1). The newly discovered structure is a round tomb with an entrance from the south. It consists of a vaulted *dromos* and a burial chamber. The entrance to the dromos is from the south, with a length of 3.40 m and a width of 1.10 m. At its end, through a narrow arched opening, the burial chamber is entered. It is a rectangular domed space measuring 3.10 × 2.40 m and a height of 2.15 m (from the level reached). At the walls of the central chamber, three rectangular vaulted niches measuring 2.20 × 1.60 m are built. Between them, at the northwestern and northeastrn coner, there are two smaller niches with a rectangular plan measuring 1.80 × 0.90 m.

In October and December 2023, the excavation of the interior of the tomb was resumed (fig. 2).

The skeletal remains in the central chamber are mainly in non-anatomical placement (fig. 3). Only five individuals are found in supine position, with a west – east orientation, at the entrance of the tomb, and two individuals with a north – south and south – north orientations, laid in front of the northern and eastern niches, respectively. Six males, aged between 25 and 50, and a female aged 20 – 25 are identified. Adults of the *Adultus* group predominate.

Skeletal remains of 13 individuals are found in the three large niches – 12 males aged between 25 and 45, with massive bones and skeletons 1.60 – 1.80 m long, and a female aged 30 – 35. There are pathologies, such as *spina bifida*, *osteogenesis imperfecta*, arthritis, etc., and traces of heavy physical labor are observed.

In the smaller niches, only scattered bones of at least three individuals are found.

In total, the number of individuals found in all sections of the structure is at least 30.

Among the remains in the central chamber, seven skulls with artificial cranial deformations are found. The majority (85 %) of them belong to male individuals aged between 35 – 45. Only one is of a female aged 20 – 35. The type of deformations is associated with tribes of Sarmato-Alanic descent. In 70 % of the artificially deformed skulls, defects are observed, probably resulting from symbolic trepanations.

Of particular interest is skull No. 6, a male aged 30 – 35 (*Adultus*). In addition to the circular deformity with a combined bandage, the skull features an 0.11 m trauma starting from the right supraorbital and progressing towards the back of the head, ending in a complete trepanation, almost 4 cm in diameter. The individual had survived the trauma and lived for some time after it. There are also traces of several incomplete symbolic trepanations on the skull (figs 4, 5).

In 2023, three coins from the 4th – beginning of the 5th c. are found and a ceramic oil lamp of the same period.

Petar Kalchev, Regional Museum of History – Stara Zagora, kalchevp@abv.bg
Plamena Bakalova, Regional Museum of History – Stara Zagora, plamenabakalova@gmail.com

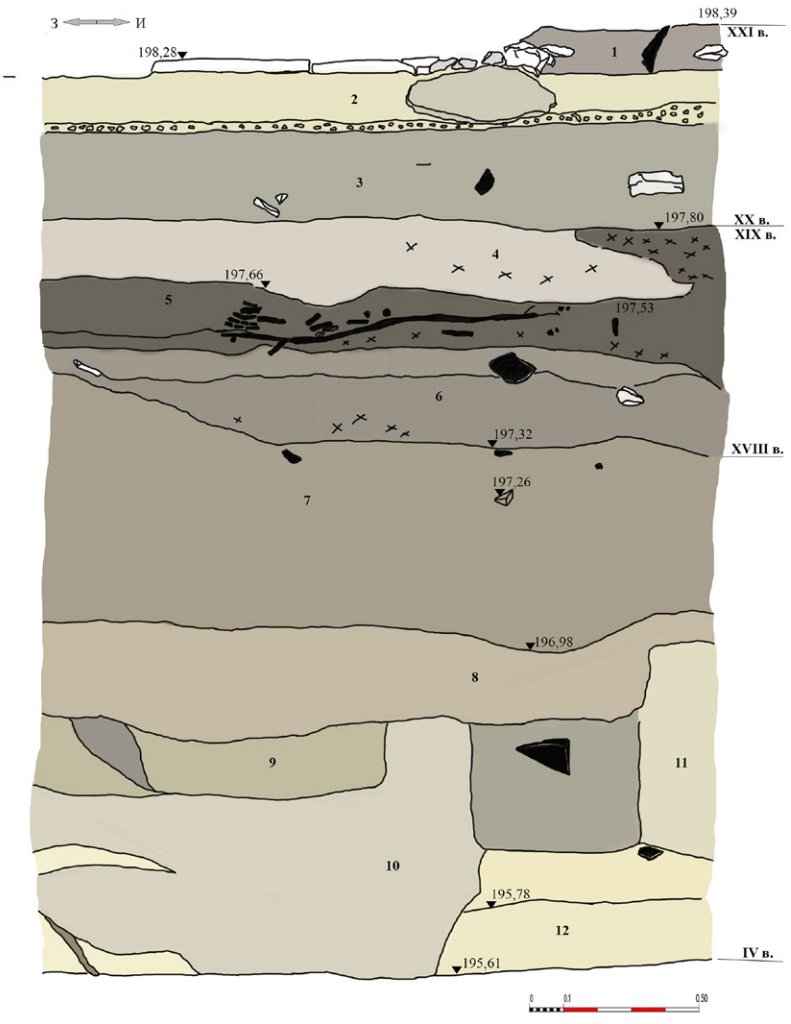
№ 99. МНОГОСЛОЕН ОБЕКТ И КЪСНОАНТИЧЕН НЕКРОПОЛ В ЗОНА Б НА АР „АВГУСТА ТРАЯНА – ВЕРЕЯ – СТАРА ЗАГОРА“, УЛ. „ЮРИЙ ВЕНЕЛИН“ № 7

Петър Калчев, Пламена Бакалова

Във връзка с осъществяването на заявено инвестиционно намерение се извърши археологическо наблюдение, което, след регистриране на археологически структури, прерасна в спасително проучване на многослоен обект, разположен в югоизточната част на Зона Б на Археологическия резерват „Августа Траяна – Верея – Стара Загора“ (УПИ IV 1960, кв. 8 по плана на гр. Стара Загора, ул. „Юрий Венелин“ № 7).

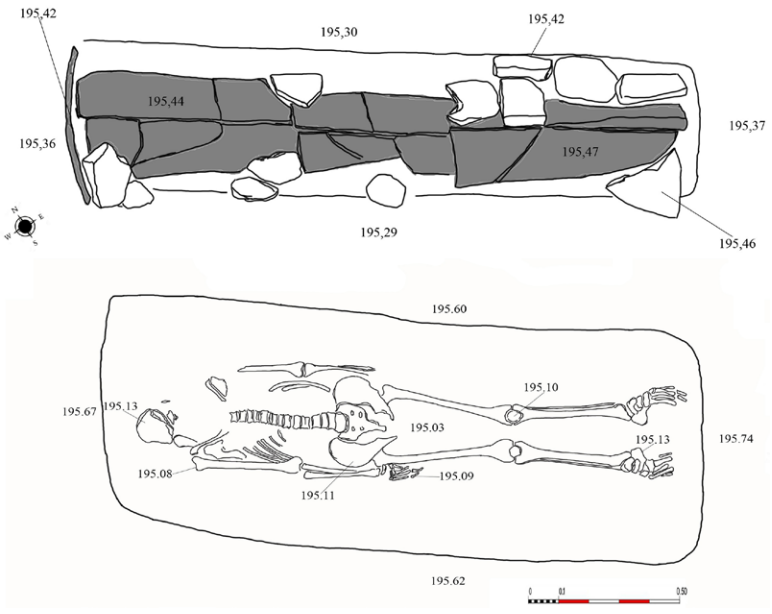
Археологическите разкопки се осъществиха в границите на целия имот, който е с площ 245 кв. м. Теренът е компрометиран многократно както от строителство от османския период, така и в съвременността (обр. 1). В западната половина на обекта основите на съвременните постройки достигат до светлобежовата материкова пръст.

През 2023 г. се регистрираха общо пет структури – ями, повечето от които според материала, открит в тях, се датират в средата на XVIII – XIX в. Те са ситуирани по цялата проучвана площ. Запълнителят им е от тъмнокафява до черна рохка пръст, примесена с дребни камъчета, пепел и въгленчета, както и фрагменти от строителна и битова керамика, стъклени съдове и животински кости. В план са правоъгълни, кръгли или елипсовидни. Яма № 2 е с градеж на стените от суха зидария с ломени камъни. Дъната на структурите са равни, леко полегати към стените. При някои от тях, поради вкопаването им в културните пластове, границите са трудно доловими (ями № 1 и 5). В яма № 3 археологически материал не беше открит.

Обр. 1. Северен профил на обекта. Легенда: 1 – тъмнокафяв хумус; 2 – жълт пясък с чакълчета; 3 – светлосива пръст; 4 – светлосива пепелява пръст; 5 – тъмнокафява пръст с въглени; 6 – светла бежово-кафява пръст; 7 – светла сиво-кафява пръст; 8 – бежова пръст с бели варовикови включения; 9 – светла бежово-жълта пръст; 10 – светла сиво-бежова пръст с бели варовикови включения; 11 – бежово-кафява пръст; 12 – бежово-жълт материк (автор П. Бакалова)

Fig. 1. Northern cross-section of the site. Key: 1 – dark brown topsoil; 2 – yellow sand with gravel; 3 – light grey soil; 4 – light grey ashy soil; 5 – dark brown soil with charcoal; 6 – light beige-brown soil; 7 – light grey-brown soil; 8 – beige-brown soil with limestone admixtures; 9 – light beige-yellow soil; 10 – light grey-beige soil with limestone admixtures; 11 – beige-brown soil; 12 – beige-yellow virgin soil (author P. Bakalova)

Обр. 2. Гроб № 32 (автор П. Бакалова)

Fig. 2. Grave No. 32 (author P. Bakalova)

При проучването се оказа, че ями № 1, 2 и 4 нарушават предхождащи ги негативни структури – гробове (гробове № 7 и 13) и траншея.

Към същия период (XVIII – XIX в.) се отнасят и частично запазени основи на къща, регистрирани в кв. А1/А2 (на кота 196,92 м н. в.). Те имат следните размери: около 3,50 × 1,00 м. Стените са от ломени камъни без спойка.

Проучени са 38 гробни съоръжения. Те представляват обикновени гробни ями, вкопани в тогавашния терен и/или в светлобежовия на цвят материк. В план те са правоъгълни или трапецовидни, със заоблени ъгли, вертикални стени, равно дъно и ориентация изток – запад, запад – изток, север – юг, с различни отклонения. Покрития на съоръженията бяха установени при следните гробове № 1 – 6, 12 – 14, 18, 19, 24, 26, 28, 31, 36 и 37. Покритията са направени само от тегули, от тегули и тухли или от ломени камъни и тегули. Конструкция от стреховидно поставени тегули – тип VI по Л. Гетов – беше регистрирана при един гроб (гроб № 1). При гроб № 15 се наблюдава облицована с тухли гробна яма. Две от регистрираните гробни съоръжения са без оформена яма (гробове № 21 и 23, обр. 2). Гробните съоръжения имат следните размери: дължина от 0,56 м до 2,23 м, ширина от 0,30 до 0,96 м, дълбочина от 0,06 до 0,71 м.

В почти всички гробове погребаните са положени по гръб, с глава на югозапад, северозапад, запад и изток, в изпънато положение, с изключение на скелетите в гробове № 8А, 12, 14 и 30, които не са в анатомичен порядък. Главите са на тила, леко наклонени към ляво или дясно рамо, ръцете са положени върху таза или изпънати покрай тялото. При всичките гробове долните крайници са изпънати. Костните останки са в различна степен на запазеност. При част от скелетите се наблюдава разместване на костите от по-късни вкопавания (гроб № 7, 8А, 10, 11 – 13, 16, 33). В част от разкритите гробове се откри гробен инвентар. В гробове № 5 и 38 това са луковични фибули (в гроб № 5 – тип 24г по Е. Генчева, 310 – 350 г., и в гроб № 38 – тип 24д по Е. Генчева, 330 – 400 г.), в гробове № 18 и 28 – монети от IV в., а в гроб № 23 – мъниста.

Некрополът се датира след средата на IV в.

В югоизточната част на терена се регистрира траншея с ориентация югозапад – североизток, която следва естествената денивелация. Има обърнато трапецовидно сечение и полегати към дъното стени. Вкопана е в материковия терен (на кота 195,70 м н. в.). Запълнителят ѝ е хомогенен, съставен от тъмнокафява пръст. Траншеята има дължина 12,80 м, ширина на ниво на регистриране 1,80 – 2,10 м и ширина на дъното 0,80 – 1,0 м, дълбочина 0,20 – 0,65 м (кота на дъното – 195,23 м н. в. в кв. В1). Поради многото нарушения и липсата на археологически материал в нея не може да се датира прецизно. По аналогии (многослоен обект и некропол на ул. „Ген. Гурко" № 94 и многослоен обект и некропол на ул. „Поп Минчо Кънчев" № 110) предполагаме, че може да се отнесе към късния неолит.

MULTILAYER SITE AND LATE ANTIQUE NECROPOLIS IN ZONE Б OF "*AUGUSTA TRAIANA* – VEREYA – STARA ZAGORA" ARCHAEOLOGICAL RESERVE, 7 YURIY VENELIN STR.

Petar Kalchev, Plamena Bakalova

Summary

In 2023, rescue archaeological excavations were carried out in land plot IV 1960, quarter 8, in Stara Zagora, at 7 Yuriy Venelin Str. The entire area of the plot – 245 m^2 – was surveyed, and it was found that the site has been disturbed by constructions during the Ottoman period, as well as in the modern times (fig. 1).

Five pits were registered, dated according to the materials found in them to the mid-18th – 19th c. They were situated throughout the entire area of the plot. Their outlines were rectangular, round, or oval. Pit No. 2 featured masonry walls of quarry stones without bonding. The bottoms of the pits were flat, with walls slightly sloping towards the bottoms. For some of the pits, due to being dug into the cultural layers, their outlines were hardly distinguishable (pits Nos 1 and 5). Pit No. 3 contained no archaeological material. Furthermore, it was found out that pits Nos 1, 2, and 4 have disturbed earlier negative features – graves (graves Nos 7 and 13) and a trench.

Partially preserved foundations of a house, unearthed in grid square A1/A2 at 196.92 masl, were also dated to the 18th – 19th c. The walls were built of quarry stones without bonding, measuring ca 3.50 × 1.00 m.

A total of 38 graves were excavated. The burial structures were plain pits dug into the ancient terrain and/or into the light beige-coloured virgin soil. The outlines of the pits were rectangular or trapezoidal, with rounded corners, straight walls, flat bottom, and approximately east – west, west – east, or north – south orientated. The majority of the graves were covered with constructions of *tegulae*, bricks, and/or quarry stones (fig. 2). In almost all the graves the buried have been laid in a supine position, with their heads towards southwest, northwest, west, or east, except for graves Nos 8A, 12, 14, and 30 where the skeletal remains were found in a non-anatomical order. The bones were found in a varying degree of preservation. Grave goods – two crossbow fibulae, 4th c. coins, and beads – were present in some of the excavated graves.

The necropolis has functioned from the mid-4th c. onwards.

A trench with a southwest – northeast orientation was registered in the southeastern part of the plot. The route of the trench followed the original slope of the terrain. The cross-section of the trench was inverted trapezoidal, with walls slanting towards the bottom. It was dug into the vigin soil (elevation 195.70 masl). The excavated length was 12.80 m, with a width of 1.80 – 2.10 m at the level of registration, and 0.80 – 1.0 m at the bottom. The depth of the trench was 0.20 – 0.65 m (lowest poin at 195.23 masl in grid square B1). Due to the numerous disturbances and the lack of archaeological material in the trench, it could not be clearly dated but certain similar features in other excavated plots in Stara Zagora suggested a dating to the late Neolithic.

Petar Kalchev, Regional Museum of History – Stara Zagora, kalchevp@abv.bg
Plamena Bakalova, Regional Museum of History – Stara Zagora, plamenabakalova@gmail.com

---

№ 100. МНОГОСЛОЕН ОБЕКТ И НЕКРОПОЛ В ЗОНА Б НА АР „АВГУСТА ТРАЯНА – ВЕРЕЯ – СТАРА ЗАГОРА“, УЛ. „ЦАР ИВАН АСЕН II“, № 91

Петър Калчев, Пламена Бакалова

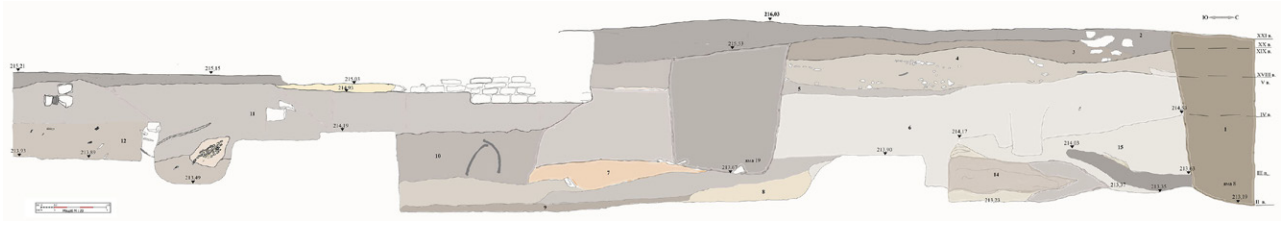
Във връзка с осъществяването на заявено инвестиционно намерение се извърши спасително археологическо проучване на обект, намиращ се в югозападната част на Зона Б на Археологическия резерват „Августа Траяна – Верея – Стара Загора” (УПИ III 9931, кв. 71, ул. „Цар Иван Асен II” № 91), от екип в състав: П. Калчев, П. Бакалова, С. Ангелова и М. Колев.

Археологическите разкопки се осъществиха в границите на целия имот, който е с площ 645 кв. м. Теренът е компрометиран многократно както от строителство през османския период, така и в съвременността (обр. 1).

Регистрирани са общо 30 структури – ями, 25 от които според материалите, открити в тях, се датират от средата на XVIII в. – XIX в. Ямите са разположени по цялата проучвана площ. Запълнителите им са от тъмнокафява до черна рохка пръст, примесена с дребни камъчета, пепел и въгленчета, както и фрагменти от строителна и битова керамика, от стъклени съдове и животински кости. В план ямите са правоъгълни, кръгли или елипсовидни. Дъната на структурите са равни, с леко полегати в долната част стени. В ями № 12, 14, 16 и 19 археологически материал не беше открит. Ями № 23, 25, 26, 28 и 30 са частично проучени.

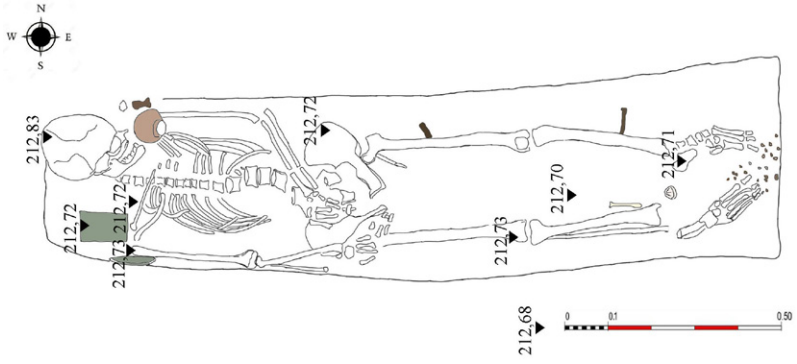
Ями № 12, 13, 14 и 19 частично са нарушили гробове № 10, 16, 19 и 32, а ями № 23 и 29 – каменната настилка и керамични водопроводи под нея, установени в южната половина на обекта.

Регистрирани са 73 гроба, от които се проучиха 63. Гробните съоръжения представляват обикновени ями, плитко вкопани в тогавашния терен и/или в светлобежовия материк. В план те са пра-

Обр. 1. Западен профил на обекта. Легенда: 1 – тъмнокафява пръст; 2 – съвременна черно-кафява пръст; 3 – сиво-бежова пръст; 4 – светлокафява пръст с дребни камъчета; 5 – сиво-кафява пръст; 6 – сиво-бежова пръст; 7 – оранжево-кафява пръст; 8 – белезникава пръст; 9 – тъмнокафява пръст; 10 – черно-кафява пръст; 11 – черна ронлива пръст; 12 – черно-кафява пръст с камъчета и кости; 13 – кафяво-черна рохка пръст; 14 – бежово-кафява пръст; 15 – светлобежов материк (автор П. Бакалова)

Fig.1. Western cross-section of the site. Key: 1 – dark brown soil; 2 – modern black-brown soil; 3 – grey-beige soil; 4 – light brown soil with small stones; 5 – grey- brown soil; 6 – grey-beige-brown soil; 7 – orange-brown soil; 8 – whitish soil; 9 – dark brown soil; 10 – black-brown soil; 11 – black crumbly soil; 12 – black-brown soil with stones and bones; 13 – brown-black loose soil; 14 – beige-brown soil; 15 – light beige virgin soil (author P. Bakalova)

Обр. 2. Гроб № 70

Fig. 2. Grave No. 70

воъгълни или трапецовидни, със заоблени ъгли, вертикални стени и равно дъно. Ориентацията на гробовете е изток – запад, запад – изток и север – юг, с различни отклонения.

Покрития на гробните съоръжения са установени при следните гробове № 1 – 9, 22, 25 – 27, 32, 35, 36, 41, 42, 49, 51, 52, 57, 65, 66, 67, 68 и 69, изградени от тегули, от тегули и тухли или от ломени камъни и тегули. Костните останки са в различна степен на запазеност. В почти всички гробове, погребаните са положени по гръб, с глава на югозапад, северозапад, запад или изток, в изпънато положение (обр. 2, 3), с изключение на скелета в гроб № 20, който не е в анатомичен порядък. Главите са на тила, леко наклонени към ляво или дясно рамо, ръцете са скръстени върху таза или изпънати покрай тялото. При всичките гробове долните крайници са изпънати, с изключение на гроб № 49 – хокер (?). При част от скелетите се наблюдава разместване на костите от по-късни вкопавания (гробове № 10 – 13, 16 и 32).

Според откритите находки и стратиграфските наблюдения гробовете се датират от средата на II в. до началото на V в. В част от проучените гробни съоръжения не се откри гробен инвентар.

В югозападната част на терена се откри частично запазена настилка от дребни ломени и единични речни камъни с големина до 10 см и фрагменти от строителна керамика между тях (кв. D3 – D6). Настилката е с разкрита приблизителна дължина 10,50 м и максимална ширина 4,80 м. Изградена е върху подложка от оранжево-кафява песъклива пръст (с дебелина на пласта до 0,20 м). Датира се IV – V в.

Проследени са и трасетата на два водопровода с ориентация запад – изток, разположени в югозападната част на обекта. Те са изградени от керамични тръби с размери 0,38 × 0,12 м и големина на муфата 2 см. Свързани са с бял хоросан със счукана тухла. Водопровод № 1 се проследи с известни прекъсвания (поради нарушавания от по-късните яма № 23 и съвременна къща) до дължина 9,74 м, а водопровод № 2 е с общо разкрито трасе от 6,30 м. Те се откриха след демонтиране на настилката и са с горна хронологична граница в IV в. Предстои дозачистването и проследяването им. Археологическите проучвания ще продължат през 2024 г.

MULTILAYER SITE AND NECROPOLIS IN ZONE Б OF "*AUGUSTA TRAIANA* – VEREYA – STARA ZAGORA" ARCHAEOLOGICAL RESERVE, 91 TSAR IVAN ASEN II STR.

Petar Kalchev, Plamena Bakalova

Summary

In 2023, rescue archaeological excavations were carried out in land plot III 9931, quarter 71, in Stara Zagora, at 91 Tsar Ivan Asen II Str. The entire area of the plot – 645 m^2 – was surveyed, and it was found that the site has been disturbed by constructions during the Ottoman period, as well as in the modern times (fig. 1).

Thirty pits were registered, and 25 of them were dated, according to the materials found in their fills, to the mid-18th – 19th c. They were situated throughout the entire area of the plot. Their outlines were rectangular, round, or oval. The bottoms of the pits were flat, with walls slightly sloping towards the bottoms. No archaeological material was found in pits Nos 12, 14, 16, and 19. Pits Nos 23, 25, 26, 28, and 30 were partially studied.

Pits Nos 12, 13, 14, and 19 have partially damaged graves Nos 10, 16, 19, and 32, while pits Nos 23 and 29 have disturbed the stone pavement and ceramic pipe water conduits below it in the southern half of the site.

A total of 73 graves were registered and 63 of them were excavated. The burial structures were plain pits dug into the ancient terrain and/or into the light beige-coloured virgin soil. The outlines of the pits were rectangular or trapezoidal, with rounded corners, straight walls, flat bottom, and approximately east – west, west – east, or north – south orientated. Graves Nos 1 – 9, 22, 25 – 27, 32, 35, 36, 41, 42, 49, 51, 52, 57, 65, 66, 67, 68, and 69 were covered with constructions of *tegulae*, bricks, and/or quarry stones.

Обр. 3. Гроб № 70 (снимка П. Калчев)

Fig. 3. Grave No. 70 (photo P. Kalchev)

In almost all the graves the buried have been laid in a supine position, with their heads towards southwest, northwest, west, or east (figs 2, 3), except for grave No. 20 where the skeletal remains were found in a non-anatomical order and grave No. 49 where the skeletal remains were found in a crouched position. The bones were found in a varying degree of preservation. In graves Nos 10 – 13, 16, and 32, the bones have been affected by later disturbances.

According to the small finds and the stratigraphic observations, the graves are dated to the mid-2nd – early 5th c.

In the southwestern part of the plot, a partially preserved pavement of small quarry stones, occasional river pebbles, and fragments of architectural ceramics between them was registered (grid squares D3 – D6). The unearthed approximate length was 10.50 m, with a maximum width of the pavement of 4.80 m. It is dated to the 4th – 5th c.

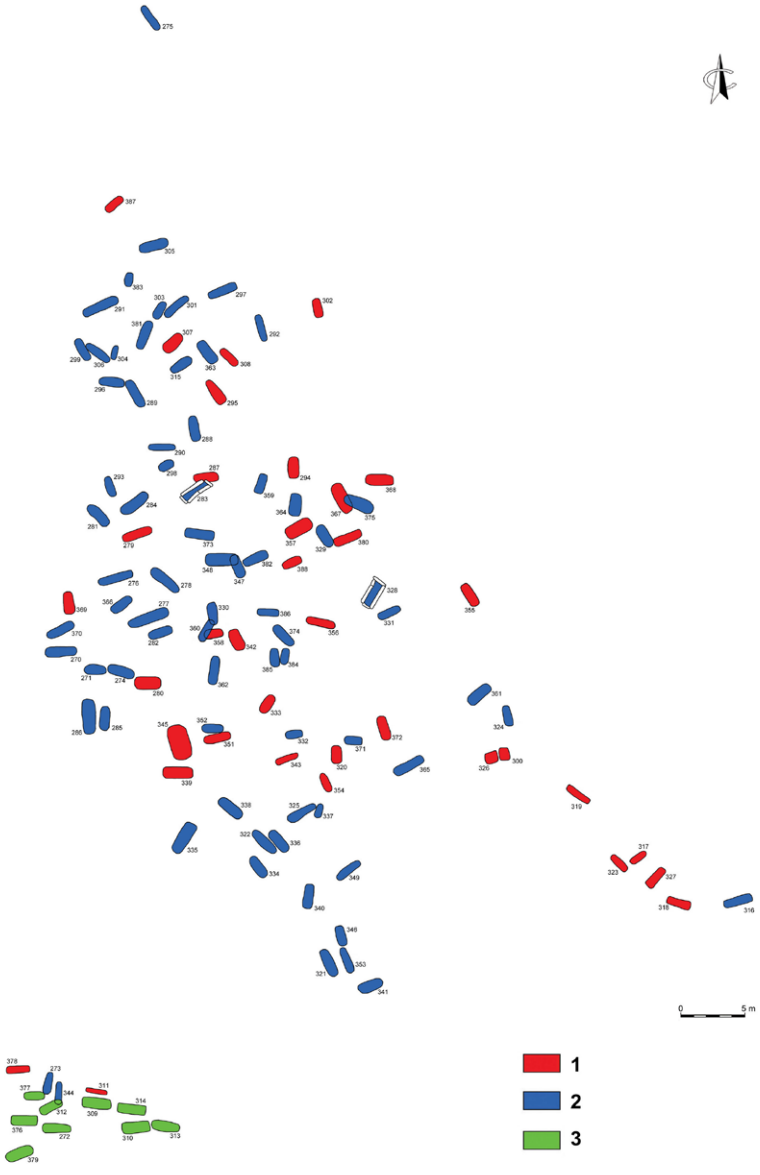
Sections of two ceramic pipe water conduits, with a west – east orientation, were found in the southwestern part of the plot. The excavated length of conduit No. 1, including some sections with interruptions, was 9.74 m, while conduit No. 2 had a total unearthed route of 6.30 m. The water conduits are dated to the 4th c.

The rescue excavations will continue in 2024.

Petar Kalchev, Regional Museum of History – Stara Zagora, kalchevp@abv.bg
Plamena Bakalova, Regional Museum of History – Stara Zagora, plamenabakalova@gmail.com

№ 101. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ЮЖНИЯ НЕКРОПОЛ НА ДЕУЛТУМ

Красимира Костова, Иво Д. Чолаков

Обр. 1. Общ план на проучването през 2023 г.: 1 – кремации, 2 – инхумации; 3 – инхумации (Средновековие)

Fig. 1. General layout of the survey in 2023: 1 – cremations; 2 – inhumations; 3 – inhumations (the Middle Ages)

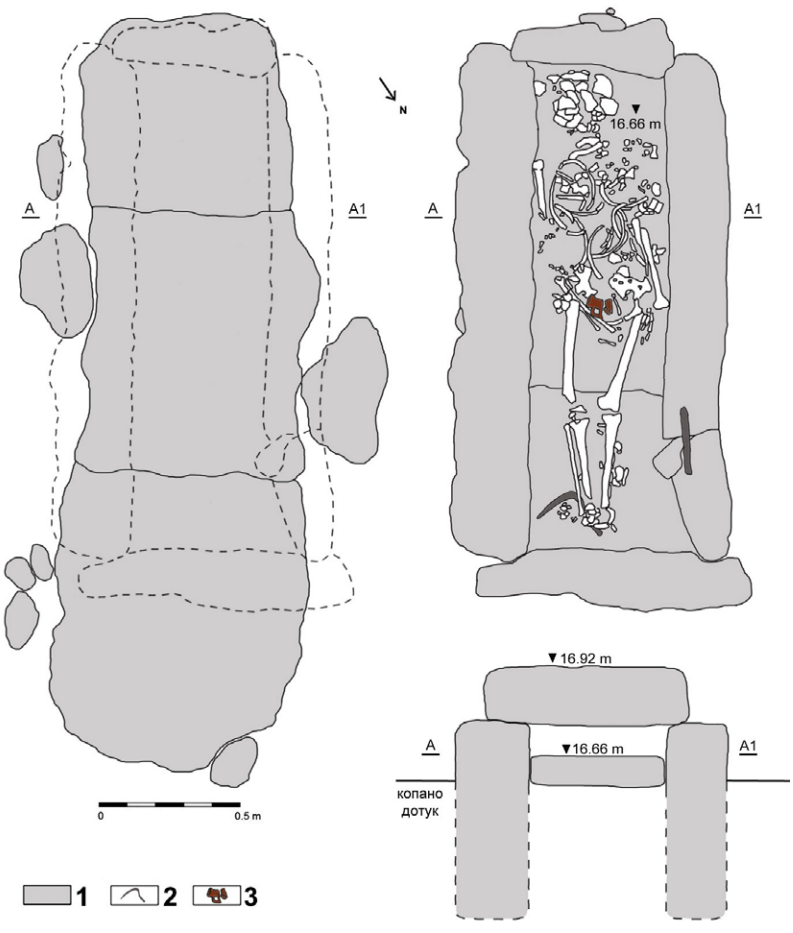
Южният некропол на римската колония Деултум се намира на около 1,2 км южно от античния град, в м. Недялкови каби, землище с. Дебелт, общ. Средец, обл. Бургас. Спасителното археологическо проучване е провокирано от инвестиционни намерения и строителни дейности на терен, в който попада част от некропола. В продължение на четири сезона са изследвани неговата южна и югоизточната част. Проучени са 270 гробни съоръжения, 214 от които са свързани с римската колония, а 56 – с близката средновековна крепост (Костова, Чолаков 2014; Костова, Чолаков 2018; Костова, Чолаков 2019; Костова, Чолаков 2020).

През 2023 г. усилията са съсредоточени северно от вече освободените и предадени на инвеститора площи. Като резултат са проучени общо 118 нови гробни съоръжения, от които 109 са свързани с античния некропол, а девет са средновековни (обр. 1). Регистрираните трупополагания са 73, а трупоизгаряниятa са 36. Всички кремации са извършени на място, подобно на разкритите през предходните сезони. Прави впечатление, че за разлика от гробовете, проучени през предишните кампании, тези от миналата година се откриват в много лошо състояние. Възможна причина за това е, че в тази част от некропола съоръженията са вкопавани основно в пръстта на античния терен и по-рядко в материковата скала, която ги запазва по-добре. Повечето инхумации се откриват лошо запазени – костите са силно деструктирали и изтлели под влияние на агресивната среда. При по-младите индивиди част от тях дори липсват. Поради плиткото им вкопаване и като резултат от ежегодната селскостопанска обработка на мястото, много от скелетите се откриват силно фрагментирани.

Сред проучените гробове преобладават обикновените едностъпални гробни ями – такива са 96 от тях. В повечето случаи те са с правоъгълен план и заоблени ъгли. Проучени са и 11 двустъпални ями, в повечето случаи също в много лошо състояние. При тях някои от гробните дарове се откриват поставени на стъпалото. И в двата вида съоръжения са практикувани двата вида погребален ритуал. Част от

гробовете имат покритие от строителна керамика. При 17 от тях то е от тегули, а при едно съоръжение е от антични тухли. Шест от покритията с керемиди са оформени стреховидно, а в един гроб има преизползван необичаен капак с дръжка.

През изминалия сезон са проучени два цистови гроба, каквито се откриват за първи път в некропола. Стените и покритието им са изградени от масивни каменни плочи. При първата циста камъните са споени с хоросан със счукана керамика, а една от страничните плочи, която е поддала, е захваната със желязна скоба (обр. 2). Стените на съоръжението са вкопани дълбоко в античния терен, но каменният му под е плитко поставен под покритието. Така пространството, предвидено за покойника, е изключително малко. Дължината на покривните плочи на цистата е по-голяма от дължината на оформения гроб и въпреки че имат оформени жлебове, те не са били функционални и е възможно камъните да са преизползвани. При второто подобно съоръжение има сериозно разместване на северозападната дълга странична плоча, причинено от съвременна земеделска обработка, което е причина и за необичайното вертикално положение на скелета.

Обр. 2. Каменен цистов гроб: 1 – камък; 2 – желязна стригила; 3 – керамичен съд

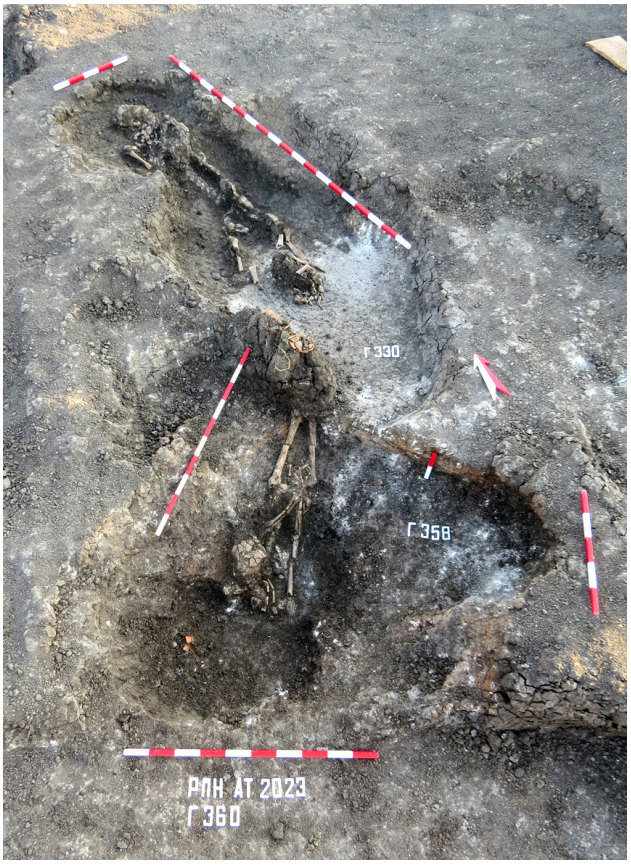
Fig. 2. Stone built cist grave: 1 – stone; 2 – iron strigil; 3 – ceramic vessel

Част от гробовете заварват и вторично нарушават по-ранни съоръжения. Вероятно това е породено от гъстотата на запълване в тази част на некропола. При някои от застъпванията са засегнати повече от два гроба (обр. 3).

При проучването на некропола е открит разнообразен гробен инвентар. В гробовете са поставяни голям брой разнообразни съдове, монети, керамични лампи, инструменти, тоалетни принадлежности, лични вещи на погребаните и части от тяхното облекло. Керамичните и стъклените съдове са често срещани в некропола, като обикновено са поставяни до крайниците или до главата на погребаните. В част от случаите има поставени повече от един съд. Като форма при керамичните съдове преобладават кани, купи/паници и чаши, а при стъклените – балсамарии, флакони, чаши и тоалетни бутилки. Като лични вещи на погребаните се откриват накити, част от които изработени от благороден метал, мъниста от стъклена паста, игли за коса, стилус, стригили, една от които с богата украса, изработена от медна сплав. Като елементи от облеклото на погребаните са намерени фибула, части от колани и голям брой железни цинти. При проучването са открити 28 керамични лампи в различна степен на запазеност, поставени по една или две в гроб.

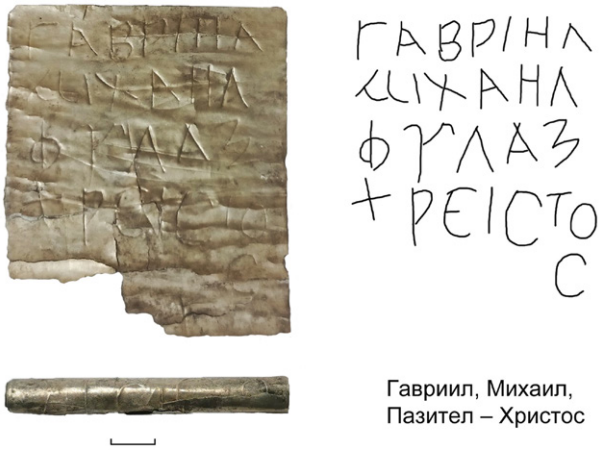
Безспорно един от най-значимите артефакти, открити през 2023 г., е амулет, представляващ навито на тръбичка сребърно листче. Той е открит в античен гроб, вдясно от черепа на погребан индивид с неопределим пол, на възраст 30 – 40 г. Върху него с остър инструмент е изписано на старогръцки език „Гавриил, Михаил, Пазител – Христос“. Това е първото споменаване на Христос, първата поява на кръстния знак и засега най-ранното археологическо свидетелство за християнството в днешните български земи (обр. 4).

При проучването на некропола през 2023 г. са открити 67 монети. В 47 от гробовете е намерена по една монета, в пет съоръжения има по две монети, а 10 монети са открити без ясен контекст. Мес-

Обр. 3. Случай на застъпване на гробове

Fig. 3. Case of overlapping graves

Обр. 4. Сребърен амулет с надпис

Fig. 4. Silver amulet with an inscription

тонамирането на по-голямата част от тях предполага, че са използвани като Харонов обол. Според монетния материал некрополът е използван най-активно в средата на II в., като това потвърждава и нашите наблюдения от предишните сезони. В няколко случая са поставени много по-ранни монети, а в други – монетите, открити в един гроб, са с голяма хронологическа разлика. Открита е и една колективна находка от 15 монети, чиято датировка е в края на VI в. Те са намерени в границите на некропола, но не принадлежат към някое от гробните съоръжения. Вероятно са попаднали на мястото случайно и са свързани с аваро-славянско нашествие от 70-те години на VI в., когато Деултум сериозно е пострадал.

Палеоботаничният анализ на повече от 2000 фрагмента овъглена дървесина идентифицира останки от дъб, бук, полски клен, габър, бряст и леска. Всички видове са с отлични качества на дървесината, което ги прави добър и достъпен горивен материал. За втори път в некропола се откриват и части от шишарка на средиземноморски чадърест бор (*Pinus pinea* L.), който не вирее в днешните български земи, а неговото присъствие е в резултат на импорт.

Антропологичният анализ на откритите през 2023 г. кремации и инхумации предоставя предварителна информация за 111 индивида, от които 100 от античния и 11 от средновековния период. Съоръженията с инхумация принадлежат и на двата периода от използването на некропола, а тези с кремации – само на античния. Трупополаганията в античния некропол преобладават при всички възрастови групи. Според възрастовото разпределение 20 индивида са в детска възраст, 12 са юноши, 33 са израсналите, 16 са в зряла възраст, а 19 са неопределени. Има сериозно присъствие на индивиди в ранна детска възраст, като в два случая това са новородени, а единични случаи са определени на възраст около 1 година. И при двата обреда погребаните мъже са повече, а при жените преобладават починалите в млада възраст – до 40 години. Данните за патологични изменения не са много, поради напредналата степен на деструкция на материала. Наблюдават се характерните изменения на зъбно-челюстния апарат, като някои от установените случаи на пародонтоза са нехарактерна за определената възраст на погребаните. Има доста примери на артрозни изменения, някои от които са по-сериозни и предполагат силно инвалидизирано състояние приживе. Има един случай на преживяна тежка фрактура на бедрена кост, два случая на дефекти от преживяна травма или непълна трепанация на теменната кост и един на перфорация на лява слепоочна кост, която е възможно да е от трепанация, целяща облекчаване на вътречерепното налягане. Няколко са случаите, в които има компактно разположени кости, вероятно вследствие употреба на саван при погребването.

В западната част на некропола продължи разкриването на християнски гробове, чийто инвентар показва датировка след IX в. През 2023 г. са разкрити нови девет средновековни гроба, попадащи в северната периферия на по-рано проучена надгробна могила. Откритите костни останки са на 11

индивида в различна степен на запазеност. Всички погребани са положени в обикновени ями, спазен е християнският ритуал, а като гробни дарове са представени основно лични вещи и накити.

До момента, за всички сезони са проучени 388 гробни съоръжения, като 323 от тях са свързани с римската колония, а 65 са средновековни. Използването на южния некропол на Деултум е от края I в. до първата четвърт на III в., като *terminus post quem* е стратифицирана монета на император Александър Север, отсечена 222/24 г. Работата по проучването на некропола продължава.

Литература

Костова, Чолаков 2014: К. Костова, И. Д. Чолаков. Плосък римски некропол, с. Дебелт, област Бургас. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 297 – 299.

Костова, Чолаков 2018: К. Костова, И. Д. Чолаков. Римски плосък некропол, с. Дебелт, област Бургас. – Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 428 – 431.

Костова, Чолаков 2019: К. Костова, И. Д. Чолаков. Римски плосък некропол, с. Дебелт, област Бургас. – Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 436 – 437.

Костова, Чолаков 2020: К. Костова, И. Д. Чолаков. Южният некропол на римската колония Деултум. – Археологически открития и разкопки през 2019 г. Книга II. София, 2020, 1067 – 1070.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE SOUTHERN NECROPOLIS OF *DEULTUM*

Krasimira Kostova, Ivo D. Cholakov

Summary

The southern necropolis of the Roman colony of *Deultum* is located ca 1.2 km south of the ancient city, in the vicinity of Debelt village, Sredets municipality. This was the fifth season of the archaeological research at the site. In 2023, a total of 118 new grave structures were discovered, from which 109 were associated with the ancient necropolis and nine belonged to the Middle Ages (fig. 1). There were 73 inhumations and 36 cremations. Most graves were found poorly preserved. Plain single-ledged pits were predominant, and some of the grave structures were covered with ceramic building materials. For the first time, two cist graves of massive stone slabs were studied in the necropolis (fig. 2). Some graves overlapped and disrupted earlier structures. This was probably due to the density of grave structures in this part of the necropolis (fig. 3).

A variety of grave goods were discovered, including various ceramic and glass vessels, coins, lamps, instruments, toiletries, personal belongings, and parts of the clothing. In 2023, 67 coins were discovered. Their location suggested that most of them were used as Charon's obol. Undoubtedly, one of the most significant artefacts was an amulet in the form of a silver foil rolled into a tube. It was found in a grave in the Roman necropolis, to the right of the skull of a buried individual of indeterminate sex, aged 30 – 40. An inscription in ancient Greek – "Gabriel, Michael, Guardian – Christ" – has been scratched on the foil (fig. 4). This is the first mentioning of Christ, the first appearance of the cross, and the earliest archaeological evidence of Christianity found so far in the present-day Bulgarian lands.

The anthropological analysis presented data about 111 individuals – 100 from the Roman necropolis and 11 from the medieval one. Inhumation were found both in the Roman and the medieval necropolis, cremations belonged only to the Roman period. Inhumations in the Roman necropolis predominated in all age groups. For both burial rites, the male burials were more numerous, while the female ones were dominated by those who died at a young age – up to 40 years. Data on pathological alterations showed dentofacial changes, examples of arthrosis, and three cases of probable trepanations. There were several cases with compactly arranged bones, probably due to the use of a burial shroud.

In the western part of the necropolis, the discovery of medieval Christian graves continued, the inventory of which points to a date after the 9th c. In the northern periphery of a previously excavated burial mound, nine new medieval graves were studied. The grave structures were plain pits and the grave goods were mostly personal belongings and ornaments.

A total of 388 grave structures have been studied so far in the southern necropolis of *Deultum*, 323 of them related to the Roman colony and 65 medieval. The use of the southern necropolis of *Deultum* dates from the late 1st c. AD to the first quarter of the 3rd c. AD, with a stratified coin of Alexander Severus minted in AD 222/24 as a *terminus post quem*. The excavations of the necropolis will be continued.

Krasimira Kostova, Municipal Museum of History – Sredets, kr.kostova@mail.bg
Ivo D. Cholakov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, ivocholakov@gmail.com

№ 102. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В РИМСКИЯ НЕКРОПОЛ НА АНХИАЛО (ПИ 57491.508.219)

Олег Александров

Спасителното археологическо проучване се извърши във връзка с инвестиционно намерение на собственика на имота (57491.508.219 по кадастралната карта на гр. Поморие), попадащ в границите на недвижимата културна ценност „Античен некропол на Улпия Анхиало“. Теренът се намира на около 300 м югозападно от крайната югозападна част на укрепената в края на II в. територия на римския и късноримски град Улпия Анхиало и само на около 250 м от съвременния морски бряг, но по права линия отстои на повече от 500 м от най-близо регистрираните гробове от западния некропол на Улпия Анхиало.

Теренната работа се проведе в периода 06. – 10.11.2023 г., с цел установяване на наличие или липса на археологически структури в парцела. Предвид сравнително малката площ от 501 кв. м (правоъгълник с размери 31 × 16 м), археологическото проучване обхвана почти целия имот, в сектор с размери 29 м (север – юг) × 14 м (изток – запад). Заварениият терен беше с лека денивелация от запад (ниво 1,73 – 1,69 м н. в.) към изток (теренът се снишава от север, с кота 1,23 м, до около 1,13 м н. в. в най-югоизточната му част). Установено беше, че съвременният пласт, съставен предимно от строителни отпадъци, е с дебелина от 0,70 – 0,90 м в източната част на парцела до около 1,20 – 1,40 м в западната. Под този пласт се регистрира ниво със сив (тинест) цвят. Под тинестия пласт, който е с дебелина от 5 – 10 см, на кота 0,25 – 0,30 м н. в. навсякъде се достигна до морски пясък. По време на проучването не бяха установени структури и не бяха открити никакви находки.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE ROMAN NECROPOLIS OF *ANCHIALUS* (LAND PLOT 57491.508.219)

Oleg Alexandrov

Summary

The excavated plot is situated in the ancient necropolis of *Ulpia Anchialus*. The area is located southwest of the fortified territory of the Roman and late Roman city, next to the modern coastline. Several layers of modern building waste were excavated. No traces of ancient architectural remains, cultural layers, even single fragments of ancient pottery or other small finds were registered during the survey.

Oleg Alexandrov, Veliko Tarnovo University "St Kiril and St Metodii", oleg_alexandrov@abv.bg

№ 103. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В РИМСКИЯ НЕКРОПОЛ НА АНХИАЛО (ПИ 57491.508.232)

Олег Александров

Спасителното археологическо проучване се извърши във връзка с инвестиционно намерение на собственика на имота (57491.508.232 по кадастралната карта на гр. Поморие), попадащ в границите на недвижимата културна ценност „Античен некропол на Улпия Анхиало“. Теренът се намира на около 400 м югозападно от укрепената в края на II в. територия на римския и късноримски град Улпия Анхиало и само на около 200 м от съвременния морски бряг, но по права линия отстои на повече от 400 м от най-близо регистрираните гробове от западния некропол на Улпия Анхиало.

Теренната работа се проведе в периода 06. – 20.02.2023 г., с цел установяването на наличие или липса на археологически структури. Археологическото проучване беше извършено в два сектора.

Сектор 1 е с площ от 550 кв. м, заемащ цялата южна половина на имота, където според плана е предвидено изграждането на жилищна сграда. Сектор 2 е също с площ от 550 кв. м, където бяха проучени шест сондажа с обща площ от 150 кв. м. Завареният терен беше с лека денивелация от север към юг. Най-висока е северната част (2,10 – 2,80 м н. в.), като теренът се снишава в най-южната част на имота до около 1,50 м н. в. Установено беше, че съвременният пласт, съставен предимно от строителни отпадъци, е с дебелина от 0,70 – 0,90 м в южната част на парцела до около 1,50 – 1,70 м в северната. Под този пласт се регистрира ниво със сив (тинест) цвят. Под тинестия пласт, който е с дебелина от 0,10 – 0,15 м, на кота 0,25 – 0,55 м н. в. навсякъде се достига до морски пясък. По време на проучването не бяха установени структури и не бяха открити никакви находки.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE ROMAN NECROPOLIS OF *ANCHIALUS* (LAND PLOT 57491.508.232)

Oleg Alexandrov

Summary

The excavated plot is situated in the ancient necropolis of *Ulpia Anchialus*. The area is located southwest of the fortified territory of the Roman and Late Roman city, next to the modern coastline. Layers of modern building waste were documented. No traces of ancient architectural remains, cultural layers, even single fragments of ancient pottery or other small finds were registered during the survey.

Oleg Alexandrov, Veliko Tarnovo University "St Kiril and St Metodii", oleg_alexandrov@abv.bg

ТЕРЕННИ ПРОУЧВАНИЯ БЕЗ УСТАНОВЕНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ СТРУКТУРИ

№ 104. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В САПАРЕВА БАНЯ

Светла Петрова

Разкопките през 2023 г. са проведени на терена на ул. „Германея" в гр. Сапарева баня, предвиден за експониране на раннохристиянската гробница, открита в античния некропол на Германия през ноември 2020 г. Предполага се, че в съоръжението е бил погребан военачалник, приближен до император Констанций II. Комисия на МК по чл. 158а от ЗКН препоръча запазването и експонирането на пометника на подходящо място в града. Проучването се осъществи след геодезическо трасиране на петното на бъдещата основа за гробницата според съгласуван с

Обр. 1. Преместване и експониране на късноантичната гробница на ул. „Германея" в гр. Сапарева баня

Fig. 1. Relocation and exhibition of a late antique tomb at Germanea Str. in the town of Sapareva Banya

НИНКН и МК проект. Размери на проучваното петно са 4 м (изток – запад) × 3 м (север – юг). Според изискванията на проекта основата на постамента, на който се постави гробницата, е върху стоманобетонова настилка, подпряна от ивични фундаменти. Ширината на изкопа за ивичните фундаменти е 0,60 м при дълбочина от 0,80 м. Теренът не показа археологически структури. Пръстта е черна, насип. Находки не бяха открити.

След изграждане на бетоновата основа, чрез консервационни процедури гробницата беше подкопана и повдигната, пренесена на определеното за експониране място. След това се пристъпи към нейната консервация и експониране под временно защитно покритие (обр. 1).

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN SAPAREVA BANYA

Svetla Petrova

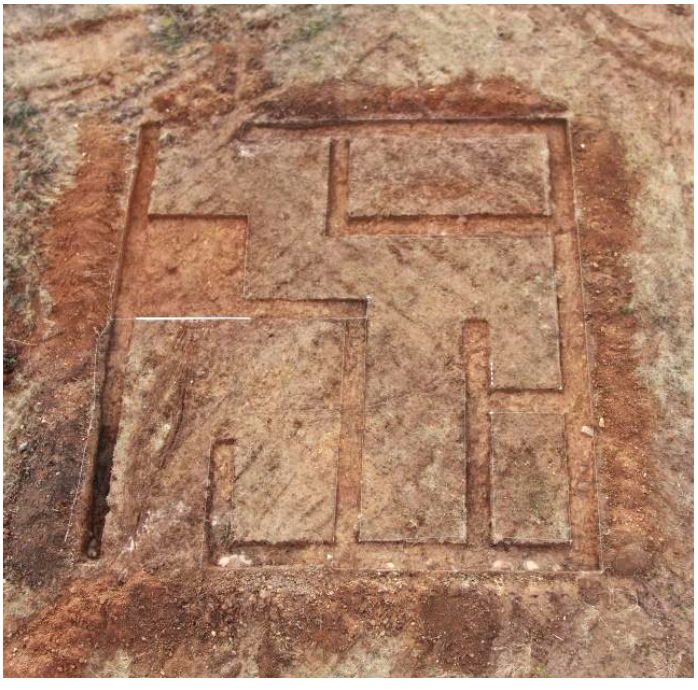
Summary

The excavations in 2023 were carried out in the spot at Germanea Str. in the town of Sapareva Banya, intended for exhibition of the late antique tomb discovered in 2020 in the necropolis of *Germania*. The excavations reveled no archaeological layers or structures. The tomb was relocated and prepared for display at the new spot (fig. 1).

Svetla Petrova, Museum of Archaeology - Sandanski, svetlapetrova57@abv.bg

№ 105. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В М. ВТОРИТЕ ЛИВАДИ, БЕЛОВО

Веселин Хаджиангелов, Диана Стоянчова

Обр. 1. Общ поглед към обекта в м. Вторите ливади при гр. Белово

Fig. 1. General view of the site in Vtorite Livadi locality at the town of Belovo

Сондажното спасително археологическо проучване в ПИ 03592.503.578 в м. Вторите ливади, кв. „Малко Белово“, гр. Белово, обл. Пазарджик, се проведе в периода 20.11. – 05.12.2023 г., в изпълнение на договор между Хек Солар ЕООД и Градски исторически музей – Самоков.

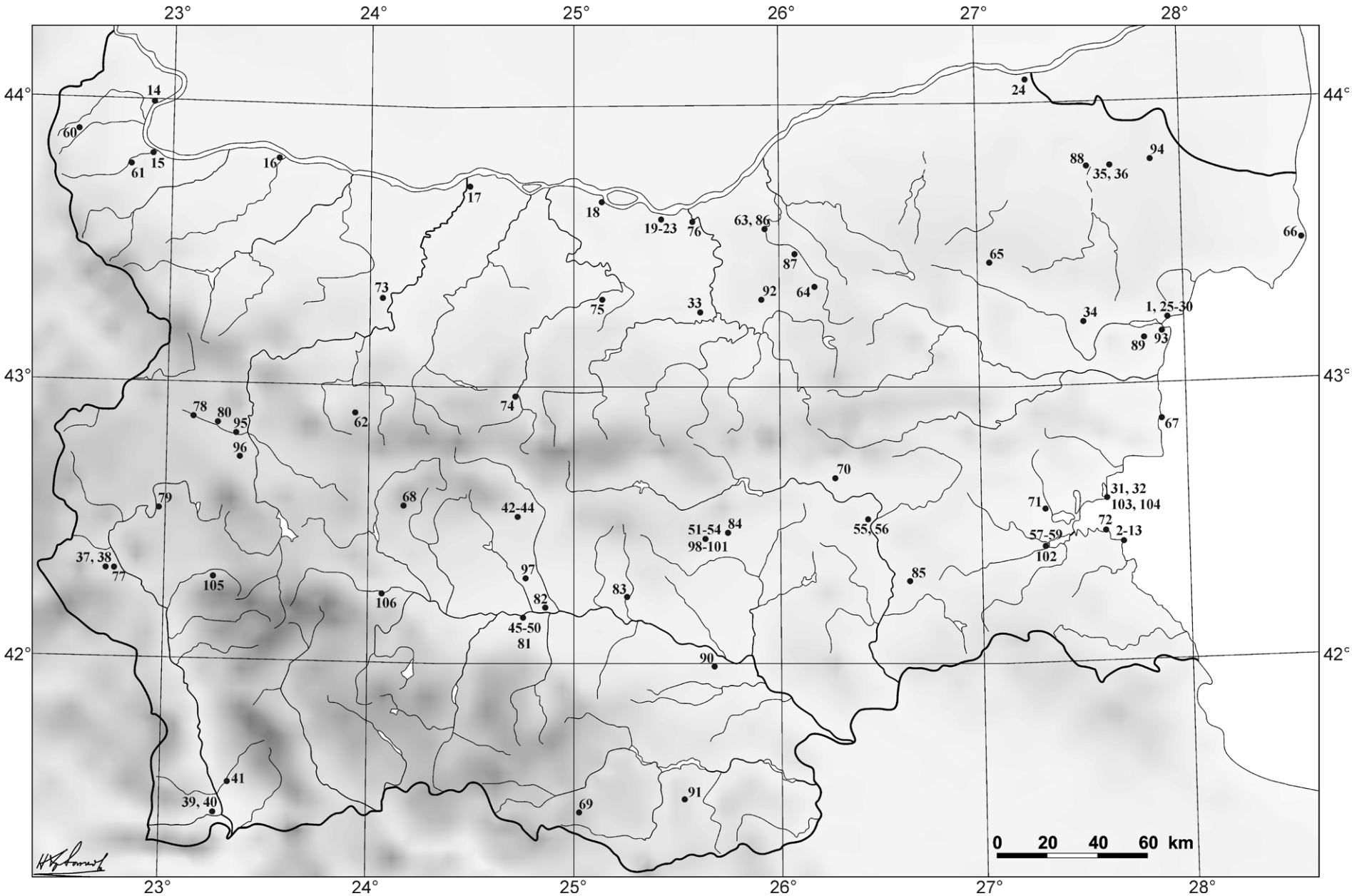
Екипът очерта периметър с обща квадратура 400 кв. м, в който сондажите са разположени приблизително шахматно и очертават надлъжни и напречни траншеи. Обща изкопана квадратура е 131 кв. м (обр. 1). Дълбочината на изкопите варира от 0,20 до 1,0 м, в зависимост от естествения наклон на терена. В профилите ясно личи вторична намеса, изразена в заравняване на терена със земекопна техника. Повърхностният слой при престъргването е разнесен в северна посока, където има естествен наклон. При изкопите на ръка са свалени между един и четири механични пласта, при които стратиграфски се очертаха два пласта – повърхностен пласт от глинеста почва със сиво-кафяв цвят и под него – червеникав пласт от песъклива изветрена скала. Следи от антропогенна дейност не са открити.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN VTORITE LIVADI LOCALITY, BELOVO

Veselin Hadzhiangelov, Diana Stoyanchova

The rescue trench excavations at Malko Belovo neighbourhood of the town of Belovo, Pazardzhik district, were carried out according to a contract between Hec Solar Ltd. and the Museum of History – Samokov. The land plot 03592.503.578 was surveyed by means of several trenches, amounting to an area of 131 m^2 (fig. 1). No archaeological features or materials were found.

Veselin Hadzhiangelov, Museum of History – Samokov, vhajiangelov@yahoo.com
Diana Stoyanchova, dianastoyanchova@gmail.com

23°
24°
25°
26°
27°
28°
44°
43°
42°
14
60
61
15
16
17
18
19-23
76
63, 86
24
88
35, 36
94
66
65
87
92
64
73
75
33
34
1, 25-30
89
93
78
80
95
96
62
74
67
70
79
68
42-44
71
31, 32
103, 104
72
2-13
51-54
84
98-101
55, 56
57-59
102
37, 38
77
105
97
106
82
83
85
45-50
81
90
41
39, 40
69
91
0 20 40 60 km

V. СРЕДНОВЕКОВНА АРХЕОЛОГИЯ

СТОЛИЦИ И ТЕХНИТЕ ОКОЛНОСТИ

ПЛИСКА

№ 1. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „КРЪГЛА КАМЕННА ПЛОЩАДКА“ В ПЛИСКА

Андрей Аладжов, Петър Първанов

Разкопките през 2023 г. на обект „Кръгла каменна площадка и североизточна периферия“ бяха проведени с основната цел да продължим изясняването на относителната хронология на сгради и структури северно от Цитаделата в Плиска и по-конкретно в североизточната периферия на Кръглата каменна площадка. Дотук сме проучили площ с размери 45 м (З – И) и 70 м (С – Ю) (обр. 1). В тази зона стратиграфията включва три основни пласта, в които проследяваме няколко важни структури:

Обр. 1. Кръглата каменна площадка и североизточната периферия в Дворцовия център на Плиска

Fig. 1. The round stone ground in the northeastern periphery of the Palace Center of Pliska

1. Таен ходник с посока запад – изток, разположен на 22 м северно от Кръглата каменна площадка. Трасето му е проучено от кв. М/2 до кв. К/14, обща дължина 61 м;

2. Ранна дървена сграда с ориентация на основите север – юг и изток – запад. От нея дотук са проучени над 3,4 дка северно, западно, южно и източно от Кръглата каменна площадка. Все още не са установени нейните окончателни граници. Ясно е, че тя се разпростира още на север и на изток;

3. Късна дървена сграда. Тя също е с траншейно-ямна конструкция, но ориентацията на основите ѝ е североизток – югозапад.

До този сезон все още нито една от трите структури не е с изяснени граници и размери. Изяснени са обаче стратиграфските суперпозиции и относителната хронология на ходника и сградите.

През изминалия сезон проучихме 10 нови квадрата и довършихме проучването на още два от предишния, разположени в североизточния ъгъл на обекта. Основната ни цел беше да се уверим в установените дотук взаимоотношения между тайния ходник с посока изток – запад, ранната дървена сграда и късната дървена сграда, както и да изясним плановите и структурни характеристики и размерите на ранната дървена сграда. Сградата има траншейно-ямни основи и се датира в началото на IX в. според относителната хронология на обекта, която успяхме да изясним благодарение на интересните суперпозиции в северозападната периферия на площадката. През 2021 г. тази датировка се потвърди и в североизточния сектор на обекта от една рядка за Плиска находка – златен солид на император Теофил (813 – 842), отсечен в периода 835 – 840 г. Монетата, с напълно запазено глан-

Обр. 2. Траншеи и ями – основи на ранната дървена сграда (кв. И/13)

Fig. 2. Trenches and pits – foundations of the early wooden building (grid square И/13)

Обр. 3. Южен вход към ранната дървена сграда (кв. И/12)

Fig. 3. South entrance to the early wooden building (grid square И/12)

цово покритие, беше открита в една от конструктивните ями (основа за дървена талпа) на сградата.

Общата площ, на която през се работи през 2023 г., е 350 кв. м, с 21 работници и екип от трима души. На половината от проучваната площ културните напластявания стигат до 3 м дълбочина.

В изпълнение на заложената цел продължихме проучването на таен ходник с посока запад – изток. През този сезон се отвориха и допроучиха квадрати Л/13-14 и К/14 с цел да се трасира ходникът. В нито един от квадратите не засякохме насипа на тайния ходник. Ясно е, че ходникът не продължава нито на север, нито на изток от изхода, който проучихме през 2022 г. Това означава, че след 7-годишни проучвания източният край на подземния тунел е установен и той завършва с вертикална шахта, ситуирана в кв. К/13 на 33 м североизточно от Кръглата каменна площадка.

Съответно решихме, че е важно да се проучи площта пред изхода на тайния ходник, поради което отворихме квадрат И/13. На ниво 183,08 – 183,03 м н. в., т. е. на дълбочина 1,35 – 1,40 м от съвременния терен разкрихме горните очертания на една от траншеите (с ориентация изток – запад) за основите на ранната дървена сграда, както и четири от конструктивните ями, фланкиращи траншеите (обр. 2). Дъното на траншеята беше достигнато на кота 182,76 м. Покрай южната стена на траншеята е оставено стъпало, с 0,15 м по-високо, с широчина 0,20 – 0,25 м. Такива стъпала са част от конструкцията на основите, които в дълбочина се стесняват от едната или от двете страни. Рядко има повече от едно стъпало (стеснение). Подобни стеснения са характерни и за конструктивните ями, изкопани покрай линейните основи на сградата.

Една от траншеите с посока запад – изток от основите на ранната дървена сграда се засича в цялата линия на квадратите И – от И/1 на запад до И/13 на изток, поради кое-

то непроученият до този момент кв. И/12 също беше отворен. И в него на същото ниво беше разкрит поредният участък от траншеята запад – изток – основа за сградата, една конструктивна яма от север и една яма на дъното на траншеята – вероятно легло за греда, вкопана до кота 183,14 м н. в. (обр. 3). На същото ниво и на 1,22 м южно от траншеята разкопахме две продълговати структури, разположени с ориентация запад – изток. На дъното в западния край на източното вкопаване има кръгла дупка, която интерпретираме като основа за ос на врата. Считаме, че цялото съоръжение представлява вход към ранната дървена сграда от юг с широчина 0,95 – 1 м.

Обр. 4. Яма с животински кости върху късната дървена сграда, върху ранната дървена сграда (кв. Е/11)

Fig. 4. Pit with animal bones, above the late wooden building, both above the early wooden building (grid square E/11)

В кв. Е/11 се проучи част от трасето на траншея север – юг (обр. 4). Дотук тази траншея е проследена от кв. Л/11 от север до Е/11 на юг или в продължение на 30 м. Именно тук успяхме най-добре да разграничим строителната периодизация на ранната сграда. Полагането на редици от ломени камъни на три различни нива в траншеята север – юг в единадесетия ред квадрати съответства на два основни ремонта на сградата, по-ранният от които е засвидетелстван многократно в повдигането на нивата на подложките (тухлени и каменни) в конструктивните ями, които фланкират линейните основи. В деветия ред квадрати (от В до Н) също е проучена траншея с ориентация север – юг. Двете траншеи (от редове 11 – източен и 9 – западен) са успоредни. Разстоянието между тях е 6 м. В три участъка пространството между тях е пресечено от напречни траншеи със същата конструкция и пълнеж, които са разположени от юг на север на 4,80, 3,20 и 4,50 м разстояние една от друга. През този сезон западната траншея с ориентация север – юг се проследи до кв. Г/10, с което нейната установена досега дължина достигна 45 м. В последния проучен на юг квадрат (Г/10) дъното на траншеята се достигна на кота 182,45 м н. в. На почти същото ниво (182,42 м н. в.) се проучи дъното на голяма кръгла яма, разположена на 1,15 м източно от траншеята. Най-вероятно ямата е част от конструкцията на ранната дървена сграда, въпреки, че на дъното ѝ не се откри подложка. Тя е в редица с още четири ями, които имат подложки и които сме обозначили като конструктивни ями от ранната сграда.

В шест от заложените за проучване квадрати през тази година открихме съоръжения, свързани с късната дървена сграда. В южната част от сектора това са квадрати В/9, Г/9, Г/10, Д/10 и Е/11. Траншеите за основите на късната сграда са значително по-широки от тези на ранната. В много участъци те също са стеснени чрез стъпала. Дъното на основите е идентично – редици от камъни и тухли, положени като подложки за дървени греди. На много малко места са регистрирани конструктивни ями покрай траншеите на тази сграда. В кв. Е/11 беше документирано срязването на ранната от късната сграда (обр. 4). Същата ситуация се регистрира и в северния участък на сектора в кв. И/12 (обр. 3). В този квадрат проучихме и две глинобитни пещи от следстоличния период на града. Те са построени по-късно от късната сграда, но има вероятност в даден етап да са функционирали едновременно. Същото важи и за каменната пещ от кв. Д/10 (обр. 5). Тя, подобно на пещите от северната зона, е плътно долепена до траншеята, дори частично ляга върху нея. Фактът, че вече на четири места е констатирана ситуация, при която пещи (каменни или глинобитни) са плътно допрени до траншеи от сградата, означава, че при построяването си производствените съоръжения се съобразяват със съществуващ градеж.

Обр. 5. Каменна пещ до (върху) късната дървена сграда (кв. Д/10)

Fig. 5. Stone furnace next to (above) the late wooden building (grid square Д/10)

Разкопките през 2023 г. доведоха до установяването на източния край от трасето на първия таен ходник с посока изток – запад в Плиска. Аналогиите с горелия таен ходник от Крумовия дворец са показателни за датировката и на новооткрития ходник. Горелият ходник е опожарен през 811 г., след което е престанал да функционира. Засипването на ходника изток – запад е станало в края на VIII – началото на IX в. Съответно датировката на тяхното използване трябва да се свали поне до средата на VIII в. Твърде е вероятно двата ходника да се пресичат под прав ъгъл на 15 м западно от кв. М/2. Те принадлежат към един строителен период, свързан с изграждането на Крумовия дворец и Дървената крепост.

Продължи и разкриването на съоръженията – траншеи и ями, част от голямата дървена сграда, която според относителната хронология на обекта е построена след засипването на тайния ходник. Ранната дървена сграда се врязва в насипа на ходника, а върху нея и след засипването ѝ е построена дървена сграда, която се датира най-малко с 50 г. по-късно и е част от следстоличната архитектура на Плиска.

Стратиграфски в обекта са обособени три пласта, които се проучваха и през този сезон (обр. 3).

Най-горният (I) и съответно най-късният е сив насип, наситен с каменни деструкции, в който се откриваха керамика и находки от третата четвърт на X – първа половина на XI в.: тънкостенна битова керамика на бързо колело, анонимни фолиси клас А1 и А2, печати, токи и апликации. Това е последният етап от живота на града и времето на неговото изоставяне.

Следващият отдолу кафяв пласт (II) е най-дебел (0,60 до 0,70 м). Този слой се датира от началото до последната четвърт на X в. Той се асоциира с най-интензивното обитаване на зоната. Едни от най-интересните съоръжения са тухлените пещи за производство. Към него принадлежи и късната дървена сграда, както и многобройните пещи, проучени в непосредствена близост до нея.

Най-долният пласт (III) се състои от жълто-кафяв насип, в който археологическите материали са относително малобройни. Хронологически попада във втората половина на IX – началото на X в. На места в това ниво се откриват и по-ранни структури от първата половина на IX в., които принадлежат основно към ранната дървена сграда.

Ранната и късната дървени сгради са части от съответно III и II стратиграфски пласт.

През този сезон няма проучени структури, които биха могли да се свържат с I стратиграфски пласт. От него, както винаги, са регистрирани най-голям брой находки.

ROUND STONE GROUND IN PLISKA

Andrey Aladzhov, Petar Parvanov

Summary

The excavations in 2023 at the site “Round Stone Ground and Northeast Periphery” aimed to clarify the relative chronology of buildings and structures north of the Citadel in Pliska, specifically in the northeastern periphery of the Round Stone Ground. So far, we have studied an area with dimensions of 45 to 70 m (fig. 1). In this area, we trace several important structures:

1. Underground passageway with W – E direction, located 22 m north of the Round Stone Ground. Its track has been studied to a total length of 61 m.

2. Early wooden building with an orientation of the foundations N – S and E – W. Over 0.34 ha north, west, south, and east of the Round Stone Ground have been studied. It extends further north and east.

3. Late wooden building. It also has a trench-pit construction, but the orientation of its foundations is NE – SW.

While studying the underground passageway with the W – E direction, we reached the eastern end of the underground tunnel, which ends with a vertical shaft.

In front of the exit of the underground passageway, we revealed the upper outlines of one of the trenches and four of the construction pits of the early wooden building (fig. 2). During the study of the early wooden building, we found an entrance from the south with a width of 0.95 – 1 m (fig. 3). During this season, the western trench with an N – S orientation was traced to grid square Г/10, bringing its previously established length to 45 m.

In six grid squares, we found facilities connected to the late wooden building. The trenches for the foundations of the latter are significantly wider than those of the early one. In many areas, they are also narrowed down by steps. The bottom of the foundation is identical – rows of stones and bricks laid as pads for wooden beams. In grid square E/11 a situation was documented, where the late building cuts the early one (fig. 4). During the excavations of the building, a situation was found in five points in which furnaces (stone- or clay-built) were tightly attached to trenches of the building (fig. 5), which means that when making, the production facilities considered an existing construction.

The excavations during the 2023 season led to the establishment of the eastern end of the route of the first underground passageway with the W – E direction in Pliska. The discovery of the large wooden building continued, which, according to the relative chronology of the site, was built after the backfilling of the secret passage. The early wooden building cuts into the embankment of the walkway, and on it, after its backfilling, a wooden building was built, which dates back at least 50 years later and is part of the post-capital architecture of Pliska.

Stratigraphically, three layers were studied this season at the site. The upper layer dated from the third quarter of the 10th to the first half of the 11th c. The next one below dates from the beginning to the last quarter of the 10th c. It is associated with the most intense habitation of the area. The lowest stratum stratigraphically falls into the second half of the 9th – the beginning of the 10th c. In some places on this level earlier structures, from the first half of the 9th c. were found, belonging mainly to the early wooden building. The early and late wooden buildings are part of the third and the second stratigraphic layers.

Andrey Aladzhov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, alajov@gmail.com
Petar Parvanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, petar.parvanov@abv.bg

---

№ 2. РЕДОВНО ТЕРЕННО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „ДВОР С ДЪРВЕНА ОГРАДА СЕВЕРНО ОТ ЦИТАДЕЛАТА НА ПЛИСКА“

Станислав Станилов, Мариела Инкова, Станислав Иванов, Мирослав Димитров

Проучването се извърши през месец октомври 2023 г. Проучена и допроучена е площ от около 650 кв. м, където пластовете са на дълбочина до 4,50 м.

Проучваният терен попада в ивицата с ширина 15 – 20 м, непосредствено на север от тухлената оградна стена на Цитаделата, в нейната западна половина. Тук през 2005 – 2006 г. (Станилов и др. 2006, 379 – 380; Станилов и др. 2007, 580 – 582) е регистрирана траншея от дървена ограда и различни структури, датирани във всички периоди от съществуването на Плиска. През 2023 г. целта на проучванията беше както допроучване на терена от предходния сезон, така и „запълване“ на малкото останали сектори, които са останали непроучени при предишните археологически сезони в този сектор от Вътрешния град на Плиска. По този начин ще се постигне основната цел: тотално проучване на територията на Вътрешния град на Плиска, пълно разкриване на структурите и очертаване на тяхната хронология и взаимовръзка.

I. Стопански ями. Най-късните структури са ями със стопанско предназначение. Някои от тях (стр. № 1 в кв. 76/77 и стр. № 1 в кв. 72/73) бяха частично проучени през 2022 г., като през 2023 г.

Обр. 1. Вкопани структури от X – XI в. в кв. 76 – 77

Fig. 1. Dug-in structures from the 10th – 11th c. in grid squares 76 – 77

техните насипи бяха окончателно изчерпани. Тяхното точно откроя-ване беше затруднено от идентичния насип, с който са запълнени, след като са престанали да бъдат използвани и поддържани – черна пръст, рушевини от градежи, животински кости и битова керамика от X – XI в. Това в най-голяма степен се отнася за стр. № 1 в кв. 72/73. Тук е възможно да се касае за две засичащи се ями, които са запълнени с еднороден по характер насип. Стр. № 1 в кв. 76/77 е с овална форма, стените ѝ се разширяват към дъното, което се достига на дълбочина 2,35 м. Нейната североизточна част е срязана от стр. № 1 в кв. 76. Третото вкопаване, стр. № 1 в кв. 76, отначало също приличаше на стопанска яма, но неговата достигната към момента дълбочина от 4,5 м ни кара да предполагаме, че тук се касае за насип в кладенец. Пълното му проучване предстои. Всички те се датират в следстоличния византийски период на Плиска (края на X – първата половина на XI в.). От тях произлиза и основната част от добития керамичен материал и находки (обр. 1).

Останалите структури, поради липсата на материал, могат условно да се датират в столичния (VIII – края на IX в.) и следстоличния български (893 – 971 г.) период на Плиска. Това са траншеи от дървени огради, конструктивни ями от дървени стълбове и трасета от подземни тайни ходници.

II. Траншеи от дървени огради. Към настоящия момент една от тези структури може, с голяма условност, да се отнесе към следстоличния български период. Това е траншея за дървена ограда, проучвана през последните три сезона. Тя попада в кв. 50, 83 – 86. В кв. 83 се попадна на нейния североизточен ъгъл и след това продължи проследяването ѝ в западна посока. Нейната ширина е около 0,80 м, дъното се достига на дълбочина ок. 1,60 м. Покрай южната ѝ стена се разкрива блокаж от фрагментирани тухли, поставени в повечето случаи на широката си страна, а само в горния край на насипа те се откриват лежащи на тесните си страни. Основанията за отнасянето ѝ към по-късно време е разликата в нейната ориентация спрямо сигурните паметници от столичния период – тухлената стена на Цитаделата и т. нар. Болярско жилище.

В кв. 57/60 и 86 се разкри и проучи нова траншея с посока север – юг. Тя е с ширина около 0,80 м, като тухлите от блокажа на гредите са разположени покрай източната страница, но са по-малко в сравнение с тези от траншеята с посока изток – запад. Тя продължава в северна посока. В северната част на кв. 86 се достигна до пресечната точка на двете траншеи (обр. 2).

Насипът, с който са запълнени двете е идентичен – кафяво-жълта пръст, без примеси, което донякъде затрудни установяването на тяхната относителна хронология. Все пак суперпозицията им показа, че траншеята с посока север – юг е по-ранна.

В кв. 67/70 се проучи втора отсечка от траншея за дървена ограда с посока север – юг. През 2022 г. част от нея се проучи в насипа на Горелия таен ходник. През 2023 г. проучихме отсечката, продължаваща северно от старите сондажни изкопи. Тя е широка около 0,60 м. За разлика от пре-

дишните две траншеи, в нея не се открива блокаж от тухли. Само в южния край на проучената отсечка бяха регистрирани дребни бучки розов хоросан, а в северната – два фрагмента от тухли. Нейната линия е успоредна с тази на траншеята от кв. 57/60/86. Към този момент не е ясно как тя се съотнася както с траншеята изток – запад, така и с другата траншея с посока север – юг. Единственото сигурно обстоятелство е съотношението с Горелия таен ходник, в който тя се врязва.

Обр. 2. Траншеи от дървени огради и конструктивни ями от дървени стълбове в кв. 57, 60, 85 и 86

Fig. 2. Trenches for wooden fences and construction pits for wooden beams in grid squares 57, 60, 85, and 86

III. Конструктивни ями от дървени стълбове. В кв. 85 бяха проучени две конструктивни ями от дървени стълбове. Едната е в южната част на квадрата, а другата – в северната. Те са проучени частично, тъй като останалите им части са проучени в предишни сезони. Яма № 2 попада в южната част на квадрата. Тя е с овален план и ширина 1,50 м. При изчерпването на насипа, на дълбочина 2,90 м се откроi кръгло гнездо от дървен стълб с диаметър 0,50 м, като дъното му, както и това на самата яма се достигна на дълбочина 3,15 м. Яма № 3 попада в северната част на квадрата. Нейният насип е прорязан от насипа на траншеята с ориентация изток – запад. Тя има кръгъл план и диаметър 1,50 м. Северната ѝ част попада в кв. 11, където е номерирана под № 5. На дълбочина 2,45 м се очерта кръгло гнездо от дървен стълб с диаметър 0,60 м. Дъното на гнездото и ямата се достигна на дълбочина 2,70 м.

Засега тези две ями стоят някак изолирано, защото най-близките им аналози се намират на около 15 м южно от тях, при северната стена на Цитаделата. В кв. 11 има проучени ями от дървени стълбове, но те са с по-друг характер – при тях са регистрирани тухлени подложки (обр. 2).

В кв. 60 и 70 се проучиха още три ями от дървени стълбове, но те са по-плитки и по-малки по размер. Яма № 1 от кв. 60 попада в източната половина на квадрата. Тя е с издължен овален план. На нивото на засичане има размери около 1,20 × 0,80 м. На дълбочина 1,30 м свива от североизток. Дъното се достига на дълбочина 1,55 м. Яма № 2 в кв. 60 се намира в югозападната му част. Тя е с размери 0,75 × 0,60 м. В югозападната част на ямата, на дълбочина 1,35 м се откроi гнездо от кръгъл дървен стълб с диаметър около 0,30 м. Дъното се достигна на дълбочина 1,45 м. В кв. 67/70 се проучи кръгла яма с диаметър 0,75 м. Дъното се достигна на дълбочина 1,55 м.

В кв. 67/68 се допроучи западната част на яма № 1, която оставаше под пътеката-профил. Тя има четвъртит план с размери 1,30 × 1 м. На дълбочина 2,20 м се очерта четвъртито гнездо от стълб размери 0,35 × 0,40 м, разположено в югозападната част. На изток от гнездото има блокаж от няколко тухли и парче розов хоросан със следи от хоризонтални пилоти.

IV. Трасета от подземни тайни ходници. В кв.66/67/68/69 се изчерпа насипът на Горелия таен ходник. В този сектор ширината на ходовата част е между 0,75 и 0,80 м. Както и в отсечките, проучени в северна посока, и тук неговият под е настлан с дървени греди, широки 0,22 – 0,25 м, които са овъглени при пожара. Те се достигнаха на дълбочина около 3 м. По стените не се откриха останки от подпорните греди освен малки остатъци при пода. При изчерпване на „кожуха“ от западната му

Обр. 3. Засводен проход на таен ходник под северната стена на Цитаделата в кв. 78

Fig. 3. Vaulted passage of the secret underground tunnel under the north wall of the Citadel in grid square 78

стена с цел цялостно документиране на профила под тухлената стена на Цитаделата се установи неговото съотношение с траншеята на т. нар. Дървена цитадела. От този пункт стана ясно, че траншеята на Дървената цитадела се врязва в насипа на засипания Горял таен ходник.

В кв. 84 се допроучи отсечката от тайния ходник, започващ от коридора между двете половини на Малкия дворец, преминаващ със засводен проход под стената на Цитаделата и завършващ с изход на около 10 м северно от сегашната отсечка. В този сектор горната му част е засипана с насип, съдържащ отпадъци от производство – много въглени, стъклена стопилка и желязна шлака. Върху пода не се откриват следи от настилка. Той е на дълбочина 3,40 м. Ширината на ходника е 0,90 м, като покрай стените му са изкопани канали за поставянето в тях и застопоряването на вертикалните греди. Тези канали са с ширина 0,25 м и дъното им е на 0,30 под нивото на пода.

В кв. 78 се проучи вторият засводен проход на подземен таен ходник под тухлената стена на Цитеделата (обр. 3). Интересен момент тук се оказа, че в северна посока не продължава трасе на таен ходник. Насипът, който беше изчерпан показа, че на това място в миналото е копано, но за тези разкопки няма данни. От вътрешната стена на стената проучванията са на П. Георгиев (Георгиев 1984, 149 – 150, обр. 5), който дава с пунктир прохода на ходника. Поради извършената на това място консервация сега е невъзможно да проверим тези данни. От ситуацията, на която се натъкнахме, са възможни две предположения: 1) това засводяване е направено с цел да се използва като един вид потерна; 2) поради разместване на някои от камъните в свода е било решено да не се довърши започнатият ходник.

Литература

Георгиев 1984: П. Георгиев. Строителната история на Малкия дворец в Плиска. – В: В. Гюзелев (ред.). Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов. София, 1984, 140 – 152.

Станилов и др. 2006: С. Станилов, Я. Димитров, В. Григоров, М. Инкова. Проучвания на тайни ходници в Плиска, вън от Цитаделата. – Археологически открития и разкопки през 2005 г. София, 2006, 379 – 380.

Станилов и др. 2007: С. Станилов, В. Григоров, М. Инкова, А. Аладжов, С. Иванов, И. Кънев, Д. Рабовянов. Тайни ходници северно от Цитаделата във Вътрешния град на Плиска. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 580 – 583.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL FIELD SURVEY AT THE SITE "YARD WITH A WOODEN FENCE NORTH OF THE CITADEL OF PLISKA"

Stanislav Stanilov, Mariela Inkova, Stanislav Ivanov, Miroslav Dimitrov

Summary

The survey was carried out in October 2023. An area of ca 650 m^2 was studied, where the cultural layers reach a thickness of up to 4.50 m. The excavated terrain falls in the strip with a width of 15 – 20 m, immediately to the north of the brick wall of the Citadel, in its western half.

I. Structures dated to the post-capital period of habitation of Pliska. The latest structures are two household pits. A third earthwork, structure No. 1, in grid square 76, was initially characterized as a household pit, but its currently reached depth of 4.50 m leads us to the assumption that it is a well (fig. 1). All are dated to the post-capital period of Pliska (the end of the 10th – first half of the 11th c.).

II. Structures dated to the capital period of habitation of Pliska.

1. Trenches of wooden fences. In grid squares 85/86, the tracing of the east – west trench continued. Piles of fragmented bricks were revealed along its southern wall. In grid squares 57/60 and 86, a new north – south trench was uncovered and explored. It is about 0.80 m wide; the blockage of bricks is located along the east wall but the number of bricks fragments is smaller compared to those from the east – west trench (fig. 2). The north – south trench was found to be of earlier dating.

In grid squares 67/70, another section of a trench for a wooden fence with a north – south orientation was studied. Its route is parallel to that of the trench in grid squares 57/60/86. It was established that it cuts through the embankment of the Burnt Secret Passage.

2. Construction pits for wooden beams. In grid square 85, two structural pits for wooden beams were investigated. Pit No. 2 in the southern part of the square has an oval plan, the socket for the wooden post is round, with a diameter of 0.50 m. Pit No. 3 falls in the northern part of the square. Its embankment is cut through by the embankment of the east – west trench. It has a round plan, at the bottom there is a round socket for a wooden beam with a diameter of 0.60 m (fig. 2). Three more construction pits for wooden beams were explored in grid squares 60, 67, and 70, but they are shallower and smaller in size.

In grid squares 67/68, the western part of Pit No. 1, which remained below the baulk, was further explored. It has a square plan. In the southwestern part of the pit, a square socket of a wooden beam measuring 0.35 × 0.40 m was revealed.

3. Routes of underground secret passages. In grid squares 66/67/68/69, the embankment of the Burnt Secret Passage was studied. The width of the walking path of the tunnel is 0.75 – 0.80 m. The floor is laid with wooden beams, 0.22 – 0.25 m wide, charred in the fire. Here it was established that the trench of the so-called Wooden Citadel cuts through into the embankment of the buried Burnt Secret Passage.

In grid square 84, the section of the secret underground tunnel with a vaulted passage under the wall of the Citadel has been studied. No traces of overlay have been found on the floor. Along the walls, ditches had been dug for placing and locking in place the vertical support beams.

In grid square 78, a second vaulted passage of a secret underground tunnel under the brick wall was explored (fig. 3). It turned out that there is no secret passage route in the northern direction.

Stanislav Stanilov, bat_slavko@abv.bg
Mariela Inkova, National Museum of History, inkovam@mail.bg
Stanislav Ivanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Shumen Branch, stanislavivanovarh@gmail.com
Miroslav Dimitrov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Shumen Branch, miroslav.dimitrov.sh@gmail.com

№ 3. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „ДВОРЦОВ ЦЕНТЪР – ЦИТАДЕЛА“, НИАР „ПЛИСКА“

Янко Димитров, Станислав Иванов

Редовното археологическо проучване на обект „Дворцов център – Цитадела“ в НИАР „Плиска“ беше извършено през месец ноември 2023 г. Целите бяха продължаване на систематичното проучване на структури, попадащи в източната половина на Цитаделата в Плиска, за да се изяснят нейните основни характеристики през различните исторически периоди на града.

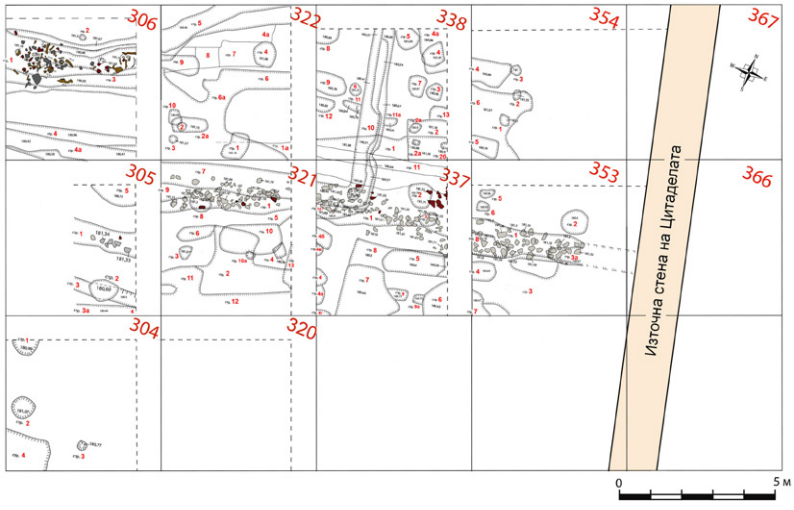
Обхванатата от проучването площ е 350 кв. м в югоизточния ъгъл на Цитаделата, в квадрати 302/303/304/305/306, 318/319/320/321/322, 334, 337/338 и 353/354 от план-квадратната мрежа на обекта.

Този участък от Цитаделата досега не е бил проучван, като се изключи широката 2,5 до 5 м ивица терен покрай източната и южната стени на Цитаделата, където в края на 50-те и през 60-те години

на миналия век разкопки е правила В. Антонова (Антонова 1967, 27 – 40), а след това е направен широк около 1,5 м изкоп във връзка с извършените консервационно-реставрационни дейности.

Конкретната задача беше да се проследят пет траншейни основи на дървени огради, които бяха проучени на запад и на север при нашите разкопки през 2011 – 2019 г. Едната от тях е т. нар. ранна траншея (датирана в столичния период на Плиска), представляваща основа на източната ограда на голям двор, чийто североизточен ъгъл бе установен през 2012 г. в кв. 362/ 363 (Димитров, Иванов 2013, 353). Другите четири траншеи от огради бяха разкрити през 2019 г. (Димитров, Иванов 2020, 1091 – 1095). Те имат посока запад – изток, с отклонение в посока СЗ – ЮИ и са датирани в следстоличния византийски период на Плиска.

В резултат на проучването през 2023 г. в крайната югоизточна част на Цитаделата бяха регистрирани и проучени траншейни основи на няколко дървени огради, конструктивни ями-легла на вертикално побити дървени стълбове, както и други вкопани структури (обр. 1). Останки от каменно-тухлени градежи не бяха открити.

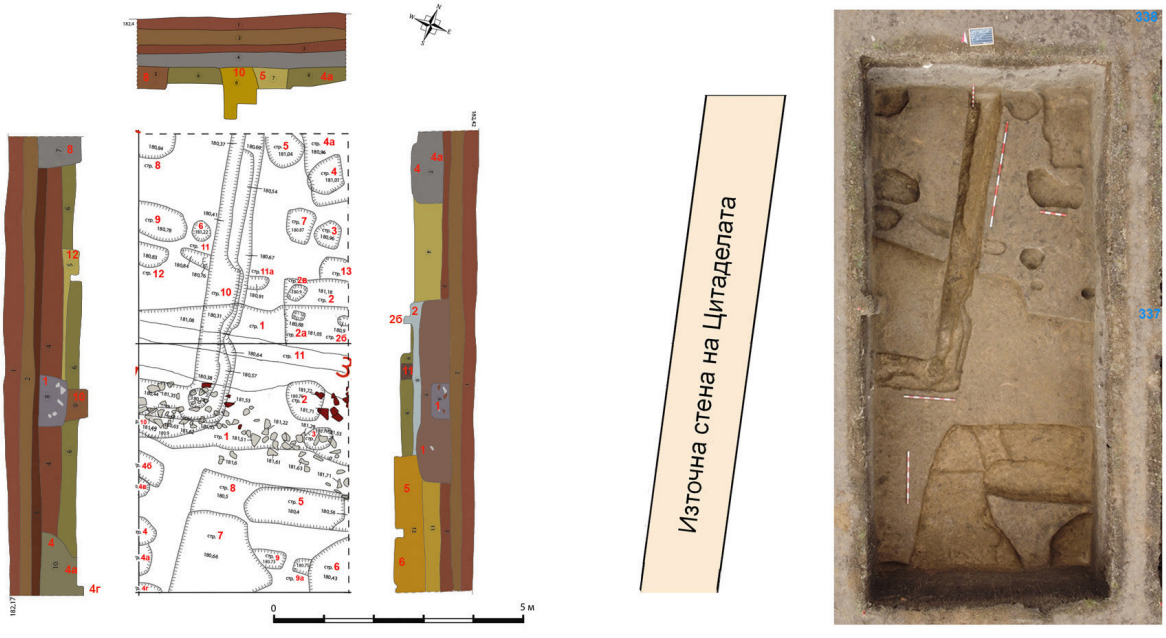

Обр. 1. Общ план на вкопаните структури, проучени през 2023 г.

Fig. 1. General plan of the dug-in structures surveyed in 2023

I. Траншейни основи на дървени огради от следстоличния византийски период на Плиска (971 г. – средата на XI в.).

1. Траншейна основа на дървена ограда, проучена в отсечка от 8,5 м в северната част на кв. 306 и 322 (стр. № 1 и № 5). В кв. 306 траншеята има ориентация запад – изток, а в кв. 322 извива леко на североизток. Ширината в горната ѝ част е 1,15 – 1,20 м, а при дъното 0,40 – 0,50 м. В запълващия насип бяха открити струпвания от ломени камъни, отделни буци хоросанов трошляк, парчета от тухли (вероятно служили за блокаж на липсващите сега дървени талпи на оградата), както и

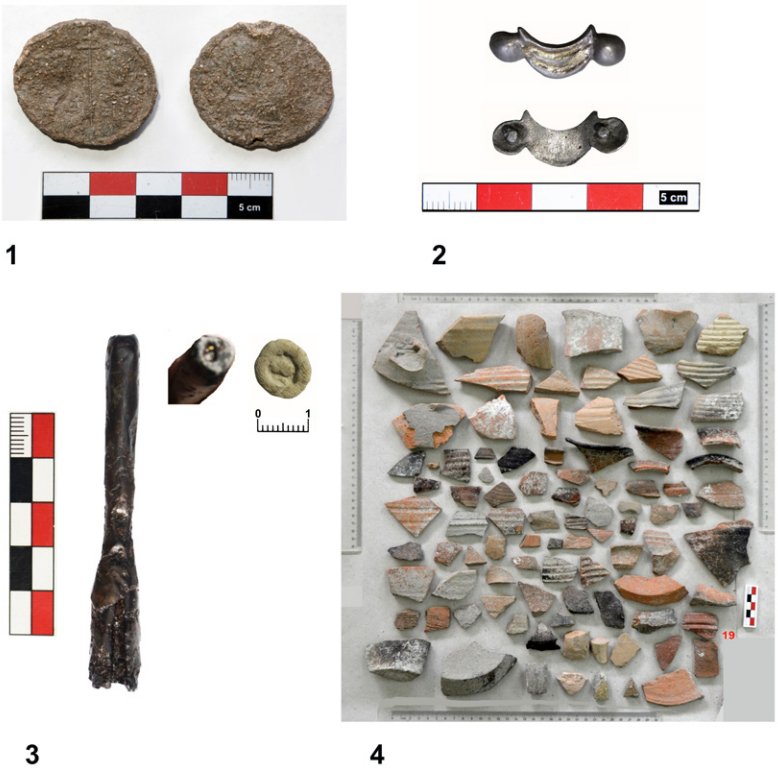
Обр. 2. Ситуация на вкопаните структури в кв. 337/ 338. Структурата № 10 е откритият през 2023 г. югоизточен ъгъл на двор с дървена ограда от IX в.

Fig. 2. Situation of the excavated structures in grid squares 337/338. Structure No. 10 is the southeast corner of a courtyard with a wooden fence from the 9th c. discovered in 2023

голямо количество фрагментирана битова керамика (края на X – първата половина на XI в.), а също и много животински кости, главно от говеда. Същата траншея беше проучвана по на запад и на север през 2019 г.

2. Траншейна основа на дървена ограда, проучена в отсечка от 14 м в северната част на редицата кв. 321/337/353 (означена и в трите квадрата стр. № 1). Траншеята е с ориентация запад – изток, същата е проучвана на запад през 2019 г. и през предходни сезони. Има приблизително същите характеристики като на описаната по-горе траншея, но е прокопана в сравнително права линия. На изток вероятно е опирала до тухлената стена на Цитаделата, но това не можа да бъде документирано поради компрометиран терен при предишни археологически, проучвания споменати по-горе.

3. Траншейна основа на дървена ограда, проучена в отсечка от 2 м в средната част на квадрат 305 (стр. № 1). Тя е с ориентация запад – изток и е успоредна на предходната. Също е проучвана на запад през 2019 г. и през предходни сезони. Вероятно завършва или „чупи“ на север в източната част на квадрата, където теренът не е допроучен. Характеристиките ѝ са приблизително сходни с тези на описаните по-горе две траншеи, но в запълващия я насип не бяха открити толкова много животински кости.

Обр. 3. Материали от разкопките на обекта през 2023 г.: 1 – оловен печат на Василий II и Константин VIII (976 – 1025); 2 – апликация за ремък, сребро с позлата; 3 – железен инструмент за нанасяне на мотив „птиче око“; 4 – битова керамика от запълнителя на траншеите от следстоличния византийски период на Плиска, края на X – средата на XI в.

Fig. 3. Materials from the site excavations in 2023: 1 – lead seal of Basil II and Constantine VIII (976 – 1025); 2 – belt mount, silver with gilding; 3 – iron tool for applying a "bird's eye" motif; 4 – household pottery from the trench fill from the post-capital Byzantine period of Pliska, end of the 10th – middle of the 11th c.

4. Траншейна основа на дървена ограда, проучена в отсечка от 15 м в южната част на редицата кв. 306/322/338/354 (означена в тях съответно структура № 4, № 1а, № 1 и № 5). Тази е с ориентация запад – изток и също е проучвана на запад през 2019 г. и през предходни сезони. Завършва в югозападния ъгъл на квадрат 354, като краят ѝ отстои на 5 м от източната стена на Цитаделата. Нивото на засичане е същото като на описаните дотук три траншеи, но се различава от тях по това, че в запълващия я насип не бяха открити блокажни камъни и животински кости. По-пълни наблюдения върху нея ще могат да бъдат направени след допроучването на терена в участъка на квадрати 321/322.

II. Траншейни основи на дървени огради от столичния период на Плиска (VIII – края на IX в.).

1. Траншейна основа на дървена ограда, проучена в отсечка от общо 17 м в южната част на кв. 306 (стр. № 4а), северната част на кв. 321 (стр. № 7), средната част на кв. 338 (стр. № 10) и в северозападната част на кв. 337, където беше установен нейният югоизточен ъгъл (обр. 2). Същата траншея е проучвана на север, в отсечка от 45 м, успоредна на източната стена на Цитаделата, на 8,50 м от нея. През 2012 г. в кв. 362/363 беше установено, че траншеята, респективно фундираната в нея дървена ограда, „чупи“ под прав ъгъл на запад, оформяйки североизточния ъгъл на дворно пространство. С установяването през 2023 г. на югоизточния ъгъл на този двор стана ясно, че източната му страна е с дължина 50 м. Южната линия на оградата му, проучена през 2023 г. в отсечка от 12 м, отстои на 17 м от тухлената стена на Цитаделата и е успоредна с нея, също като източната му страна. Това, както и стратиграфските ни наблюдения през предходни сезони, насочват към заключението, че въпросното дворно пространство е било оформено във вътрешността на Цитаделата след изграждането на нейната тухлена стена.

2. Траншейна основа на дървена ограда, регистрирана в отсечка от 7,50 м в южната част на кв. 305 (стр. № 3а) и в южната част на кв. 321 (стр. № 12). Широка е 0,70 м, запълването е от жълтокафява смесена хумусна и льосова пръст без материали. Тя е с ориентация запад – изток и е проучена през предходни сезони по протежение на 102 м, при което е установено, че достига до западната стена на Цитаделата, като на отстояние 15 м от стената в нея е оставен широк 2 м вход. Това е една от трите успоредни една на друга дървени огради, които са били изградени сравнително скоро след премахването на т. нар. Голяма кръгла дървена постройка. Допроучването ѝ в участъка на кв. 320/321/336/337 (предвидено за следващия археологически сезон) ще покаже дали тя продължава на изток към тухлената стена на Цитаделата.

III. Конструктивни ями-легла на вертикално побити дървени стълбове. В проучения през 2023 г. участък от обекта бяха разкрити общо 60 конструктивни ями-легла на вертикално побити дървени стълбове и колове. Те са с овални или четвъртити очиртания и представляват негативни следи от дървени сгради и съоръжения с неустановен (засега) цялостен план. Концентрацията им е най-голяма в квадрати 337/338/353/354, където те като че ли образуват редици с ориентация север – юг, отстоящи на разстояние от 5 до 10 м от източната стена на Цитаделата. Въз основа на предварителните наблюдения върху стратиграфията на терена и характеристиката на откритите в запълването им оскъдни археологически материали (основно битова керамика), проучените конструктивни ями могат да се диференцират хронологически в столичния (VIII – края на IX в.) и в следстоличния византийски (971 г. – средата на XI в.) периоди на Плиска.

IV. Материали. Повечето находки са намерени при разкопаването на дебелия до 0,80 м пласт, определен като преотложен археологически насип, образуван вследствие наслояване на изкопана при старите разкопки пръст и депонирането ѝ в югоизточната част на Цитаделата. Сред тях са и три византийски моливдовула, единият от които е императорски – на Василий II и Константин VIII (976 – 1025). Също в този преотложен археологически насип са намерени два интересни предмета, изработени от сребро, единият от тях с позлата – луновидна апликация за ремък. Голямата част от находките със стратиграфски данни са от пласта, свързан с последния период на обитаване в Цитаделата (края на X – първата половина на XI в.). Едва десетина произлизат от насипа, запълващ вкопани структури. Открити са в запълнителя на траншеите от дървени огради, датирани в следстоличния византийски период на Плиска, сред тях – анонимен византийски фолис от клас А2, вар. 11 (976 – 1030/35 г.) (обр. 3).

Единствената находка, намерена при изчерпването на запълнител на конструктивна яма от столичния период на Плиска, е железен инструмент, определен като замба за нанасяне на мотива „птиче око“.

Цели съдове не са открити. Материалът е изцяло във фрагментирано състояние. Общото количество на изследваните фрагменти е 1202 бр.

Оценени като цяло, откритите през 2023 г. археологически структури и находки са важен източник на нови данни за по-задълбоченото изучаване на някои от основните характеристики на комплекса на Цитаделата в Плиска през различните исторически периоди на града. Като най-съществен резултат от проучването може да се отчете напредъкът в издирването на данни за интензивното ползване на терена в източната част на комплекса за изграждане на инфраструктурни съоръжения и сгради с изцяло дървена конструкция през столичния, но също и през следстоличния византийски период на Плиска.

Литература

Антонова 1967: В. Антонова. Археологически проучвания в центъра на Плиска през 1963-1964 г. – Известия на Археологическия институт, 30, 1967, 27 – 40.

Димитров, Иванов 2013: Я. Димитров, С. Иванов. Археологическо проучване в НИАР Плиска на обект „Дворцов център – Цитадела“. – Археологически открития и разкопки през 2012 г. София, 2013, 353 – 355.

Димитров, Иванов 2020: Я. Димитров, С. Иванов. Разкопки в Цитаделата на Плиска. – Археологически открития и разкопки през 2019 г. Книга II. София, 2020, 1091 – 1095.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE "PALACE CENTRE – CITADEL" SITE, PLISKA NATIONAL HISTORICAL AND ARCHAEOLOGCAL RESERVE

Yanko Dimitrov, Stanislav Ivanov

Summary

In 2023, in the southeasternmost part of the Citadel, the trench foundations of several wooden fences, constructional pits (postholes), and other dug-in structures were excavated (fig. 1).

I. Trench foundations of wooden fences from the post-capital Byzantine period of Pliska (AD 971 – mid-11th c.).

1. Trenched foundation of a wooden fence, unearthed length of 8.5 m, grid squares 306 and 322. It has a E – W orientation, and in square 322 features a slight curve to northeast. The fill contains heaps of quarry stones, lumps of mortar, pieces of bricks and animal bones, mainly cattle.

2. Trench foundation of a wooden fence, unearthed length of 14 m, grid squares 321/337/353. It has generally the same characteristics as the trench described above, except that its route is in a relatively straight line.

3. Trenched foundation of a wooden fence, uneafthed length of 2 m, grid square 305. It is parallel to the preceding trench, and has generally the same characteristics as the two trenches described above, but fewer animal bones were found in its fill.

4. Trench foundation of a wooden fence, unearthed length of 15 m, grid squares 306/322/338/354. It is E – W oriented. Its end stands 5 m from the eastern wall of the Citadel. The detection level is the same as the three trenches described so far, but its fill contains no quarry stones and animal bones.

II. Trench foundations of wooden fences from the capital period of Pliska (8th – end of the 9th c.).

1. Trenched foundation of a wooden fence, unearthed length of 17 m, grid squares 306, 321, and 337/338. The southeast corner of this fence was established in square 337 (fig. 2). The same base of a wooden fence was surveyed to the north, in a 45 m long section, parallel to the east wall of the Citadel, standing at 8.50 m from it. The northeast corner of the courtyard closed with the fence was found in squares 362/363 in 2012. It is now clear that the eastern side of the courtyard is 50 m long. The southern line of the fence stands at 17 m from the brick wall of the Citadel and is parallel to it, just as its eastern side. This, as well as our stratigraphic observations in previous seasons, led to the conclusion that the courtyard space in question has been formed inside the Citadel after the construction of its brick wall.

2. Trench foundation of a wooden fence registered in 2023, unearthed length of 7.50 m in grid squares 305 and 321. The trench is E – W oriented. It has been explored in previous seasons for 102 m, where it was found to reach the western wall of the Citadel. At 15 m from the wall, a 2 m wide entrance is formed. This is one of three parallel trench foundations of wooden fences that has been built relatively soon after the removal of the demolition of the Great Round Wooden Building.

III. Constructional pits (postholes). In the section of the site studied in 2023, a total of 60 construction pit – beds of vertically placed wooden posts and stakes were discovered. Their highest concentration is in grid squares 337/338/353/354. Based on preliminary observations on the stratigraphy of the terrain and the characteristics of the scarce archaeological materials found in their fills, the investigated constructional pits can be dated to the capital (8th – end of the 9th c.) and the post-capital Byzantine (AD 971 – mid-11th c.) periods of Pliska (fig. 3).

Yanko Dimitrov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Shumen Branch, yanko_aim@mail.bg
Stanislav Ivanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Shumen Branch, stanislavivanovarh@mail.bg

№ 4. НИАР „ПЛИСКА". СГРАДА В ЮГОЗАПАДНИЯ СЕКТОР НА ВЪТРЕШНИЯ ГРАД

Христина Стоянова

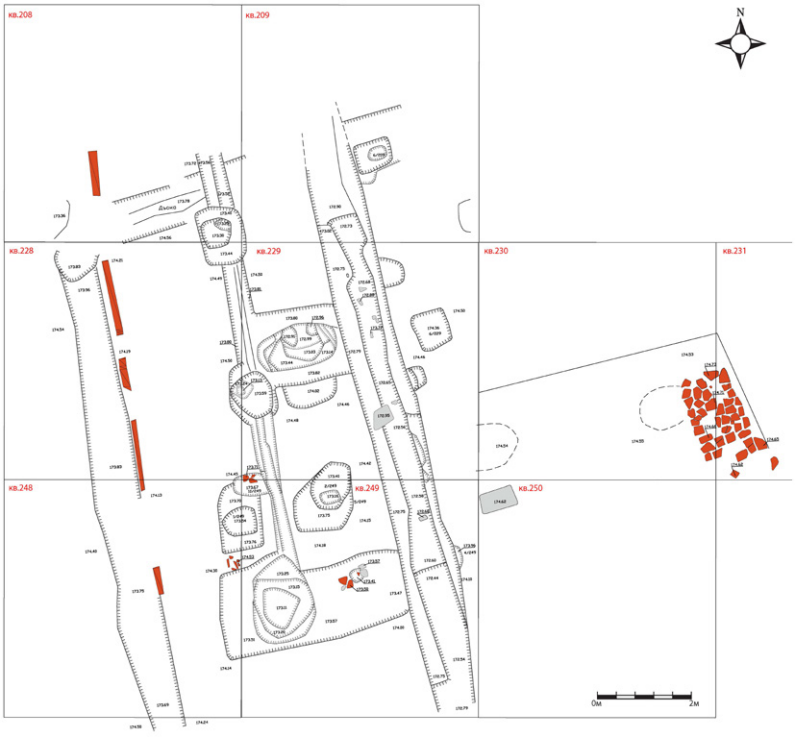
Археологическите проучвания на обекта бяха проведени в рамките на 11 работни дни с финансиране от Регионален исторически музей – Шумен.

Обхванатата през 2023 г. площ е 80 кв. м в седем квадрата от план-квадратната мрежа на Вътрешния град на Плиска. При квадрати XLV/208, 209, 228, 229, 248 и 249 продължихме проучванията, които бяха започнати в предходния археологически сезон и разширихме площта с половината от кв.

Обр. 1. Ситуация на обекта при започване на проучванията през 2023 г.

Fig. 1. Situation of the site at the start of the research in 2023

Обр. 2. Проучени ями и траншеи през 2023 г. Общ план на квадрати 208, 209, 228, 229, 230, 231, 248, 249, 250 – XLV

Fig. 2. Pits and trenches explored in 2023. General layout of grid squares 208, 209, 228, 229, 230, 231, 248, 249, 250 – XLV

XLV/230. С оглед на ограниченото финансиране проучванията бяха сведени основно до довършване на вкопани структури, локализирани през 2022 г. В кв. 209, 229 и 249 беше достигнато до нивото на стария хумус, който в кв. 209 е на дълбочина 1,30 м, а в 249 достига до 1,60 м. На тази дълбочина ясно бяха очертани вкопани структури от различни сгради и съоръжения (обр. 1). В тези квадрати взаимно се пресичат четири различни строежа с дървени конструкции. На ниво очертания бяха оставени ями от проследявана през годините многоделна сграда с дървена конструкция, част от южната траншея на т. нар. сграда/ограда, която преминава през кв. 209, траншея с ориентация север – юг, преминаваща през всички разкопавани квадрати и група от ями, свързани с тясна траншея помежду си от конструкция с неясен план, както и няколко ями, които за момента също не са обвързани в ясен план на сгради. През 2023 г. разчистихме пълнежа на 19 конструктивни ями, две траншеи и части от трета. Всички те се датират в IX в. (обр. 2).

Останките от траншея с ориентация изток – запад в кв. 209 са част от южната основа на сграда с линеен план, определена от нас като фортификационна. От нея с разкопки са проследени 80 м от южната ѝ основа. В този квадрат от тази траншея незасегната е останала малка част. Като най-ранна структура в сектора върху нея попадат вкопавания от други дървени конструкции (обр. 3). Пресечена е от траншеите с ориентация север – юг, от ямите по северната основа на многоделната дървена сграда, както и от ямите на съоръжение с дървена конструкция, което остава частично под оградния зид на архитектурния комплекс.

Траншеята, преминаваща през кв. 209, 229 и 249 с ориентация север – юг е с дълбочина 1,80 м от нивото на очертаване или около 3,20 м от съвременния терен. Има сравнително равни стени, които към дъното се свиват и оформят по-тясна траншея в източната част на дъното, на което се разчистиха малки ломени камъчета и един по-голям и обработен (обр. 4). От запад, там където се допира до яма 1/229, насипът беше уплътнен с дребни ломени камъни. На юг достига до южната крепостна стена и не е ясно дали продължава. На север също установихме, че продължава извън разкопавания терен. Успоредна е на траншеята със

същата ориентация в кв. 208, 228 и 248 и също на траншея, разположена 20 м в източна посока, преминаваща през кв. 173 и 193. Засега не е ясно дали са конструктивно свързани и дали имат общ план с траншеите с ориентация изток – запад на линейната сграда с ямно-траншейна основа (т. нар. сграда/ограда).

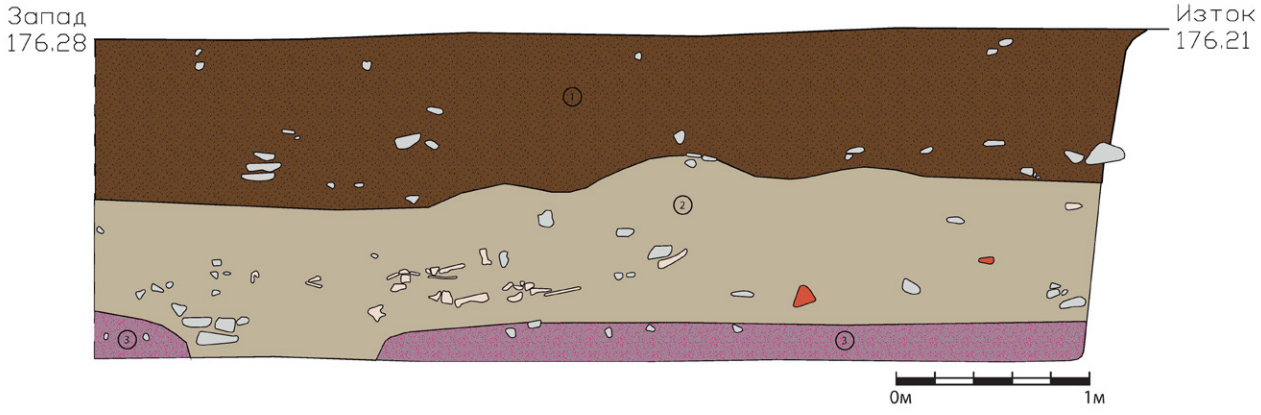
Обр. 3. Траншея с ориентация изток – запад, южна основа на най-ранната сграда с дървена конструкция

Fig. 3. Trench with an east – west orientation, south foundation of the earliest building with a wooden structure

Обр. 4. Траншея с ориентация север – юг в кв. 209, 229, 249/XLV, поглед от север

Fig. 4. Trench with a north – south orientation in grid squares 209, 229, 249/XLV, view from north

Обр. 5. Кв. 230/XLV, северен профил: 1 – тъмнокафява пръст с дребни камъчета; 2 – сиво-кафява пръст с голямо количество животински кости и камъчета; 3 – сива пръст с бучки розов хоросан; 4 – камъни; 5 – керамика; 6 – кости

Fig. 5. Grid. square 230/XLV, north cross-section: 1 – dark brown soil with small stones; 2 – grey-brown soil with great amount of animal bones and small stones; 3 – grey soil with lumps of pink mortar; 4 – stones; 5 – ceramics; 6 – bones

Разкопахме и тясната траншея, която е разположена между двете описани по-горе. Тя също има ориентация север – юг, но разликата при нея е, че тя обединява четири ями, разположени на относително еднакво разстояние една от друга (4/209, 6/228, 4/229, 11/249). На север още през 2022 г. стана ясно, че продължава в северна посока в неразкопан терен, а на юг през този сезон се установи, че достига до голям изкоп с дълга ос изток – запад, който допира до дълбоката траншея от кв. 209/249. Не е ясно дали са конструктивно свързани или взаимно се пресичат. Изкопът (11/249), в който се отделиха в източната му част една стъпка за греда и плоски камъни, а в западната елипсовидна яма, като цяло се разчиства по-високо от дъното на дълбоката траншея.

Проучихме една от централните ями (1/229) и друга (2/249) от южната основа на проследяваната в сектора многоделна сграда с дървена конструкция, която е строена след съоръжението, изградено от ями, свързани с траншея. Както и досега, при разкопаните ями от нейната основа ситуацията се повтори – централната яма е с по-големи размери и по-дълбока от тези, изграждащи стените. За да проверим дали продължава в източна посока, направихме разкопки на част от кв. 230/XLV. При достигане до нивото на стария хумус на дълбочина 1,50 м се откроиха още две ями от южната основа на същата сграда, което ясно показа, че тя продължава на изток. Както повечето от разкритите до момента, тези ями в горната си част са запълнени с по-тъмен насип, примесен обилно с въглени и бучки розов хоросан. Засега от нейната южна основа са проследени 36 м.

Проучените частично кв. 230/XLV структури от юг попадат в отсечката от 5 м, разкопана от И. Захариев при разкриване на южната крепостна стена. От юг на север използвахме северния профил на стария изкоп, който с годините се беше обрушил много. Така имахме възможност да документираме отлаганията в близост до крепостната стена в разрез с ориентация изток – запад или северен профил за кв. 230 (обр. 5). При неговото проучване се установи, че до дълбочина 1,30 м от съвременния терен насипът е рохкав, примесен обилно с животински кости, ломени камъчета и керамични фрагменти с датировка в първа половина на XI в. Под него се разкопава пласт, наситен с въгленчета, който е с дебелина 0,20 – 0,30 м. В източната част на квадрата и отчасти в кв. 231/XLV се разчисти сегмент от настилка, изградена от фрагментирани тухли. Най-източната яма от южната основа на многоделната дървена сграда остава частично под тази настилка.

Освен тези описани ями и траншеи бяха проучени още 15, които пресичат или са пресечени от тях, но не е ясно към какви съоръжения се отнасят. Някои от ямите като 6/249, 7/249 и 7/229 са с малки размери и много плитки и могат да се интерпретират като стъпки за леки конструкции. Други като 6/209, 1/249 и 10/249 са дълбоки и с добре оформени на дъната гнезда за дървени стълбове. При наблюденията, направени при проучванията на десетки подобни ями за дървени конструкции, допуснахме, че част от тях може да са се получили при демонтажа на гредите на съответната сграда. При проучванията през 2023 г. за такъв случай може да се приеме засичането на ями 2/249 от южната основа на многоделната сграда и яма 5/249, които преди разкопаването ясно се виждаше как се застъпват, а след проучването им се установи, че гнездото за дървен стълб е едно и за двете ями.

Археологическите материали в насипите на вкопаните съоръжения са изключително ограничени. В шест от ямите са открити животински кости и единични фрагменти керамика. От пълнежите на двете големи траншеи са отделени фрагменти от водопроводни тръби, животински кости и също единични керамични фрагменти. Няколко костени шила, бронзови пластинки с позлата от ризница и една стрела са открити в пластовете на проучената част от кв. 230/XLV.

PLISKA RESERVE. BUILDING IN THE SOUTHWEST SECTOR OF THE INNER CITY

Hristina Stoyanova

Summary

The area covered in 2023 is 80 m^2, in seven squares of the grid plan of the Inner City of Pliska. The research was mainly limited to the completion of the study of the dug-in structures identified in 2022. The level of the old humus was reached at a depth of 1.30 m in grid square 209 is and 1.60 m in grid square 249 from the present-day surface. At this depth, dug-in structures from various buildings and structures were clearly visible (fig. 1). Four different wooden constructions cross each other in this area. We cleared the fill of 19 construction pits, two trenches and parts of a third one, all dated to the 9th c. (fig. 2).

The remains of a trench that passes east – west in grid square 209 form part of the southern foundation of a building with a linear plan, defined by us as a fortification. In this square, a small part of this trench remains intact.

Above the trench, being the earliest structure in the sector, dug-in remains from other wooden structures were identified (fig. 3).

The trench passing in grid squares 209, 229, and 249, with a north – south oreintation, is at a depth of 1.80 m measured from the outline level, or about 3.20 m from the modern surface. It has relatively straight walls, narrowing towards the bottom and forming a narrower trench in the eastern part (fig. 4). From the west where it touches pit 1/229, the fill was compacted with small quarry stones.

We also excavated the narrow trench that is located between the two described above, with a north – south oreintation. It is also north – south oreinted but it unites four pits located relatively equidistant from each other.

We also excavated two pits from the multipartite building with a wooden structure built later than the one made of pits connected in the trench. The central pit is larger and deeper than those forming its walls. In order to check whether it continues in an eastern direction we excavated part of grid square 230/XLV. When reaching the level of the old humus at a depth of 1.50 m, we found two more pits from the southern foundations of the same building which clearly showed that it continued to the east. For now, a section with a length of 36 m from its southern foundation was studied.

The partially explored grid square 230/XLV falls from the south into the section excavated during the discovery of the southern fortress wall. We made an extension to the north where we documented the deposits near the fortress wall in a section with east – west orientation (fig. 5). It was found that down to a depth of 1.30 m from the modern surface, the embankment is loose, abundantly mixed with animal bones, quarry stones and ceramic fragments from the first half of the 11th c. Beneath it, a 0.20 – 0.30 m thick layer saturated with pieces of charcoal was excavated. In the eastern part of the square and partly in grid square 231/XLV, a segment of pavement of fragmented bricks was cleared.

In addition to the pits and trenches described above, 15 pits that intersect were also studied but their associations to bigger structres are still unclear. Some of the pits are small in size and very shallow and can be interpreted as foundations for light constructions. Others are deep and have well-shaped bottoms for wooden posts.

Hristina Stoyanova, Regional Museum of History – Shumen, hstoqnova@abv.bg

---

№ 5. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ № 41 ВЪВ ВЪНШНИЯ ГРАД НА ПЛИСКА

Константин Константинов

Разкопките на обекта се проведоха в периода от 7 август до 8 септември 2023 г. Научен ръководител на проучването беше доц. д-р К. Константинов (ШУ), заместник-ръководител И. Кънев (НИМ), а научен консултант – проф. д-р С. Витлянов (ШУ).

В археологическите проучвания участваха 12 работници от Шумен и с. Избул, общ. Нови пазар, както и студенти/стажанти от ШУ „Епископ Константин Преславски".

Целта на тазгодишната кампания беше разкриването на сектора западно и северно от проучената през 2010 и 2011 г. верижна сграда F, разположена западно от централната част на комплекса (обр. 1).

Квадрати Р8, Р9 и Р10 са разположени северно от верижна сграда F. Пръстта и в трите квадрата беше рохкава, с фрагментирана строителна и битова керамика и животински кости. На дълбочина 0,40 – 0,60 м от съвременния терен (кота 250,70 м) в източната част на кв. Р8 се попадна на безформено струпване на едри необработени камъни. Подобно струпване от камъни имаше и в съседния от изток кв. Р9 (кота 250,65 м), което предполага връзка между двете структури. При разчистването им се установи, че пръстта измежду камъните е с висока концентрация на старобългарска битова керамика и животински кости. След извършено престъргване ясно се оформиха контурите на вкопано жилище (пореден № 5), с четириъгълен план и запазени размери 2,50 × 2,50 м (обр. 2). Продължава в южния и западния профил на квадрата, като окончателното му проучване остава като задача пред екипа за следващия археологически сезон.

Западно от верижна сграда F бяха проучени два квадрати S7 и R7. Първоначалната цел беше да се проследи трасето на регистрирания през 2022 г. зид в кв. S8 в западна посока. На дълбочина 0,40 – 0,60 м от съвременния терен в централната част на квадрата се попадна на друг зид от едри плочести камъни с калова спойка по двете лица и пълнеж от по-дребни необработени камъни. Подобна архи-

Обр. 1. Общ план на проучените през 2023 г. структури

Fig. 1. General plan of the features excavated in 2023

Обр. 2. Вкопано жилище № 5, поглед от север

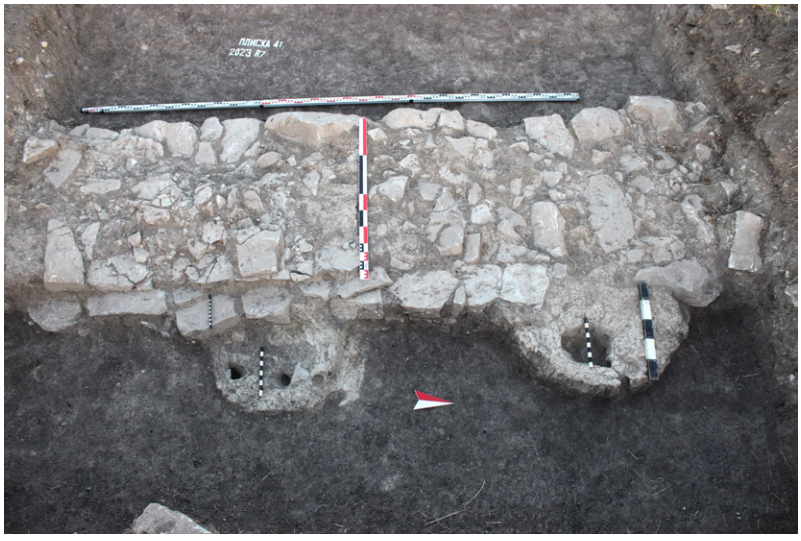
Fig. 2. Dug-in dwelling No. 5, view from north

тектурна особеност дава основание да се предположи, че във височина вероятно е бил от дървени колове или друга по-лека конструкция. Ориентиран е северозапад – югоизток. Прави впечатление, че той е със сравнително по-голяма ширина от 1,20 м в сравнение с проучваните досега зидове в комплекса, което ни навежда на мисълта, че е част от западното трасе на външния ограден зид на комплекса (обр. 3). От изток основният зид има уширение от 5 – 7 см, което на този етап се тълкува като цокъл. Не е изключено това да е част от по-ранен зид, но подобна хипотеза ще бъде проверена през следващия археологически сезон. Основание за подобно предположение даде структурата на оградния зид в съседния от север кв. R7, където на разстояние 2,05 м от южния профил т. нар. уширение повдига нивото си и се слива с основния зид, като увеличава ширината му на 1,25 м. Интерес предизвикаха и няколко трамбовани петна с гнезда за греди от стълбова конструкция пред източното лице на оградния зид. В кв. S7 северното петно е с овална форма и диаметър 0,80 м. В средата на петното има гнездо за стълб с диаметър 0,20 м. Прави впечатление, че подобно петно със запазени размери 0,70 × 0,55 м имаме и в самия югоизточен ъгъл на квадрата, като то се затваря от север от напречния зид с ориентация изток – запад. В средата му има камък с размери 0,15 × 0,10 м, вероятно използван за подложка за гредата.

В кв. R7 петната от трамбована глина също са две, с диаметър 0,70 – 0,80 м (обр. 3). В центъра има гнезда за стълб с овална форма и диаметър 0,20 м. Безспорен факт е, че гнездата за стълбове са синхронни със зида или по-ранни от него, тъй като той променя трасето и ширината си, за да ги заобиколи. Северното гнездо в квадрат R7 е симетрично на подобно петно от трамбована глина в съседния от изток квадрат R8. Там също е налице подобна синхронност между гнездото и трасето на западния зид на сграда F.

Работи се и в кв. T8 с цел проследяване на продължението на зида от кв. S8, регистриран през миналия археологически сезон в южна посока. Търсеният зид преминава през целия квадрат, с ориентация север – юг. В най-широката си част достига 1,10 м. Прави впечатление, че той е силно обрушен,

запазен само като подложка, вероятно поради работата на селскостопанските машини. В югозападната част на квадрата, на дълбочина 0,60 м от съвременния терен (кота 250,26 м) се попадна на следи от горивно съоръжение с овална форма и приблизителен диаметър 0,80 м. От север са запазени част от дребните камъни, от които е била изградена куполната конструкция. В южната си част това горивно съоръжение е силно унищожено, вероятно от работата на селскостопанските машини.

Обр. 3. Външен ограден зид в кв. R7, поглед от изток

Fig. 3. Outer enclosure wall in grid square R7, view from east

През 2023 г. се работи и в кв. Q3, на около 15 м западно от проучваните квадрати. Причината беше, че този участък от терена не беше обработван поради две големи мраморни плочи, лежащи на повърхността. След внимателното им изследване се оказа, че всъщност те са фрагменти от една и съща мраморна плоча с размери 1,0 × 0,7 х 0,1 м. По тясната дълга страна има две добре оформени четириъгълни гнезда с размери 6 × 2,5 см, а по тясната къса страна гнездата отново са две, четириъгълни, но с размери 5 × 3 см. До северния профил на квадрата, на дълбочина 0,40 – 0,60 м от съвременния терен (кота 250,72 м) беше разкрито струпване на дребни необработени камъни без видима подредба. Предвид факта, че този квадрат попада в обработваем терен, се взе решение той да бъде засипан, като археологическите проучвания тук ще продължат през някой от следващите археологически сезони.

Постигнатите през 2023 г. резултати разкриха нови, неизвестни страни от обитаването на сектора при обект № 41. Проучването на западната част на вътрешния двор на комплекса показа интензивност на живота в този сектор, която може да се постави в хронологическите граници от края на IX до средата на X в. Усилията през следващия археологически сезон ще бъдат съсредоточени както върху цялостното проучване на вкопаното жилище северно от сграда F, така и върху проследяването на трасето на засечения западен ограден зид на комплекса в северна и южна посока. Това би дало възможност да се хвърли допълнителна светлина върху ролята и предназначението на обект № 41 в цялостния облик на Външния град на Плиска.

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF SITE NO. 41 IN THE OUTER TOWN OF PLISKA

Konstantin Konstantinov

Summary

Excavations of the site took place from 7th of August to 8th of September 2023. The goal of this campaign was to uncover the sector west and north of the chain-planned building F, explored in 2010 and 2011 (fig. 1).

We worked in grid square P8, P9, and P10, north of building F. In grid square P9, the outline of dug-in dwelling No. 5 showed that it had a quadrangular layout and preserved dimensions of 2.50 × 2.50 m (fig. 2). The soil between the stones contained a high concentration of old-Bulgarian household pottery and animal bones. The dwelling extended beyond the south and west baulks, and its complete survey remains a task for the next archaeological season.

To the west of chain-planned building F, grid squares S7 and R7 were surveyed. The initial objective of the team was to trace the route of the wall registered in 2022 in grid square S8. At a depth of 0.40 – 0.60 m from the modern terrain, in the central part of the square, another wall was encountered, northwest – southeast oriented and built of large slab stones and mud bonding at the two faces and smaller quarry stones at the infill (fig. 3). The wall had a width of 1.20 m, greater than the width of the walls studied so far in the complex, which leads us to think that it could be part of the western enclosure wall of the complex. Also of interest were several rammed patches with sockets for post construction beams in front of the eastern face of the enclosure wall. In grid square S7, the northern spot had an oval shape and a diameter of 0.80 m. In the middle there was a socket for a post with a diameter of 0.20 m. It is noteworthy that a similar

spot with preserved dimensions of 0.70 × 0.55 m was also found in the very southeast corner of the square. In its centre, a stone measuring 0.15 × 0.10 m was found, probably used as a support for the beam.

In grid square R7, the rammed clay spots were also two, with a diameter of 0.70 – 0.80 m (fig. 3). In the centre there were oval-shaped post-sockets, with a diameter of 0.20 m. The post-sockets are clearly contemporaneous with or earlier than the wall, as it changes its course and width to go around them. The northern socket in grid square R7 is symmetrical to a similar patch of rammed clay in the adjacent grid square R8 to the east.

We worked also in grid square T8, in order to trace the continuation of the wall found in grid square S8 during the previous campaign. The wall had a north – south orientation and was excavated along the entire square. It measured 1.10 m in its widest part but was heavily disturbed, preserved only at its bedding, probably due to the operation of the modern agricultural machinery. In the southwestern part of the square, at a depth of 0.60 m from the modern terrain (250.26 masl), remains of an oval-shaped thermal installation with an approximate diameter of 0.80 m were found.

The results achieved in 2023 revealed new, unknown features in the western area of site No. 41. During the next archaeological campaign, we will focus both on the complete survey of the dug-in dwelling north of building F, and on the newly identified western enclosure wall of the complex in the north and south direction.

Konstantin Konstantinov, Shumen University "Konstantin Preslavski", k.konstantinov@shu.bg

№ 6. ЦЕНТРАЛНО УКРЕПЛЕНИЕ – ВЪНШЕН ГРАД, НИАР „ПЛИСКА“

Андрей Аладжов, Петър Първанов, Петер Мило

Обр. 1. Разрез на рова в сондаж 5 (западен профил)

Fig. 1. Section of the ditch in trench 5 (western cross-section)

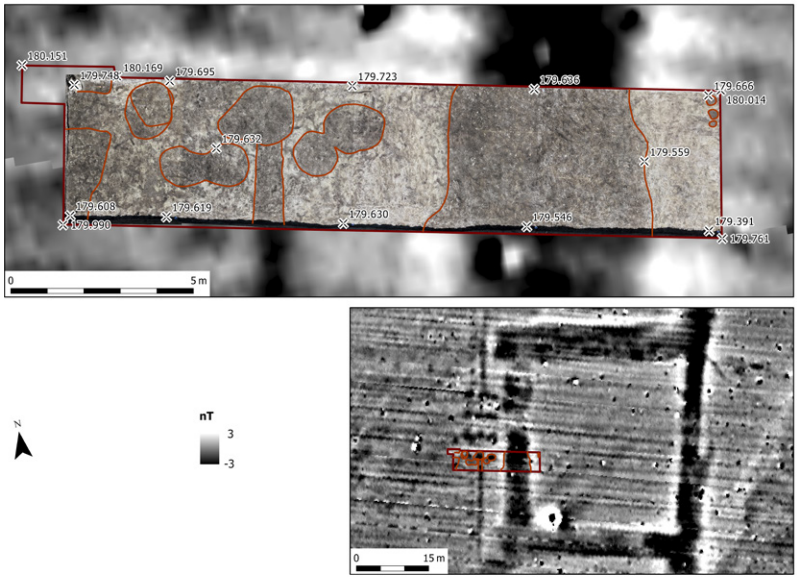
През юли и август 2023 г. екип от НАИМ – БАН съвместно със специалисти от университета „Масарик“ в Бърно извърши сондажни разкопки на територията на Плиска, в изпълнение на договор за научно сътрудничество от 2022 г. Проектът е и продължение на теренни обхождания (различни кампании между 2010 и 2017 г.) и геофизичните проучвания, извършени през 2022 г., когато са идентифицирани много структури, най-значимата от които е т. нар. Централно укрепление. Според геофизичните данни то се състои от ров с палисада и обхваща площ от 8000 дка. Сондаж 1 е в източната част на Външния град и е ситуиран съобразно източния вход на укрепената територия. Сондажи 2, 3 и 4 са разположени югозападно от каменната стена на Външния град и разрязват по ширина линейни аномалии с ориентации приблизително север – юг. Сондаж 5 е разположен северозападно от Вътрешния град, в близост до Ачлъ хендек (на север) и Асар дере (на изток), като е ситуиран съобразно северната линия на рова.

Централно укрепление – ров и източна порта. Без съмнение най-значимото проучено съоръжение при разкопките през 2023 г. е укрепителният ров. Неговото трасе е пресечено в сондажи 1 и 5, съответно при източната му порта и в северното му протежение. В сондаж 5 ровът следва ориентация запад – изток и има вариращa ширина около 6 м. Вкопан е директно в льоса. В разрез (обр. 1) ровът има неправилна U-образна форма, като северната му, външна страна, е много по-стръмна, а южната му се стеснява постепенно до изчерпването на структурата на кота 200,96 м. Особено важна е горялата повърхност в южния дял на запълнителя, достигаща до ниво 201,51 м, принадлежаща към предпоследния пласт. Това ниво, от което бяха събрани проби за радиовъглероден анализ, ясно запечатва най-долния слой от запълнителя. В този контекст беше открита и характерна керамика от началото на IX в. Към момента тази дата може да се приеме за *terminus ante quem* на изкопаването на рова и да се корелира с методи за абсолютно датиране.

Обр. 2. Разрез на рова в сондаж 1 (северен профил)

Fig. 2. Section of the ditch in trench 1 (northern cross-section)

Обр. 3. Корелация на структурите в сондаж 1 с резултатите от геофизичните проучвания на източната порта на Централното укрепление

Fig. 3. Correlation of the structures in trench 1 with the results of the geophysical prospection of the eastern gate in the Central Enclosure

Според магнитограмата в сондаж 1 ровът оформя квадратно пространство, което е допълнително защитено от вътрешната (западна) страна. Проучванията ни потвърдиха тази планировка и добавиха нова информация. В тази зона ровът е с ориентация север – юг и има приблизителна ширина 5 м, която се стеснява до 2 м в дълбочина. Разрезът на рова (обр. 2) има форма на обърнат трапец, със заравнено дъно на кота 177,80 м, а запълнителят се състои от три слоя нехомогенна пръст със значителни включения, почти винаги натрошен варовик от скалата. Археологическите материали са твърде оскъдни – дребни животински кости и единични парчета нехарактерна керамика. Именно в сондаж 1 беше проучена траншеята за дървената оградна стена и четири конструктивни ями от основите на южната кула/платформа на източната порта в т. нар. Централно укрепление. Траншеята е с ширина около 0,8 м и е засечена на запад от рова. Разрезът показа, че има дълбочина от 0,7 м до кота 178,98 м и запълнител от смесена пръст. Конструктивните ями са с диаметър между 1 м и 1,5 м и често са групирани по две в непосредствена близост. Когато съпоставим археологическата картина с данните от геофизиката (обр. 3), става ясно, че източната порта е фланкирана от две дървени кули с правоъгълна форма. Дългите им страни са около 6 м и са ориентирани запад – изток, разположени от двете страни на входа на укреплението. Пространството пред тях е било допълнително ограничено от всички страни с отклонението на рова, което създава допълнителна контролирана зона в 20-метровата берма между основния ров и палисадата.

Гроб 1. В самия северозападен ъгъл на сондаж 1 беше открит един гроб на ниво 179,80 м. Той е плитко вкопан директно във варовиковата скала и има покритие от неоформени каменни плочи с различна големина. Гробът е ориентиран запад – изток, тялото е било положено по гръб с изпънати долни крайници, горните са скръстени в коремната област, а черепът е полегнал на дясно при декомпозицията. Индивидът принадлежи към биологическата възраст *adultus* I. Половата идентификация е по-трудна, но вероятно става дума за жена. Няма инвентар.

Други археологически структури. Друг ров, привидно несвързан с Централното укрепление, беше регистриран в сондаж 4. Неговата ориентация е североизток – югозапад. Той има запълнител от тъмнокафява пръст и е вкопан в льоса. Ровът има трапецовиден разрез с равно дъно и преди изчерпването си се стеснява двойно до 2 м ширина на дъното. Липсваше керамика, но имаше концентрация на бронзови стопилки. В западната част на сондаж 2 се разкри керамична тръба. Границите на траншеята за нея са неясни. В сондаж 3 се разкри канал, вкопан в околния терен и изграден от тухли с лошо качество.

Макар да не беше регистрирана нито една находка по време на този полеви сезон, сондажните проучвания във Външния град поставиха ново начало в детайлното проучване на фортификационната система на града и на новооткритата укрепена зона. Според настоящата информация нейното изграж-

дане трябва да се отнесе към началото на IX в. По отношение на изследователската стратегия за Плиска, сондажните разкопки през 2023 г. послужиха за пилотен проект, който да допълни вече известната ни информация и да подготви систематично проучване на Централното укрепление в дългосрочен план.

CENTRAL ENCLOSURE – OUTER CITY, NATIONAL HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL RESERVE PLISKA

Andrey Aladzhov, Petar Parvanov, Peter Milo

Summary

As a continuation of the earlier field walking and geophysical prospection campaigns, an international team from NAIM – BAS and the Masaryk University in Brno did test trenches on the newly discovered fortification system in the Outer City of the early medieval Bulgar power centre Pliska. According to the geophysical data, the vast defensive earthwork provisionally called the Central Enclosure protects a vast area of nearly 8 km^2. Five trenches targeting different anomalies were excavated in the summer of 2023. They largely corroborated and specified the findings of the large scale non-destructive surveys.

Unquestionably, the most significant feature is the defensive ditch detected in trenches 1 and 5. Portions of the eastern gate of the Central Enclosure were unearthed in trench 1. The gate consists of a smaller ditch restricting the space in front and wooden fortification. When referencing the geophysical and excavation plans (fig. 3) the construction pits and the foundation trench doubling the trench correspond to the base for the southern gate tower and the associated wooden wall.

Trench 5 offered a view on the section of the main ditch in its northern line (fig. 1). The cut is about 6 m wide and 3.5 m deep and has an irregular U-shape steeper on the outer northern slope. The findings are somewhat limited, however, there is a decent amount of characteristic early 9th c. pottery, including in the earliest deposit of the fill. For now, this date can be accepted as *terminus ante quem* for the initial digging of the ditch. However, ^{14}C samples were taken from a burnt layer to establish an absolute dating comparison. The alternation of the main ditch in trench 1 (fig. 2) is slightly smaller in size (approximately 5 × 2 m) and there are virtually no archaeological materials from it.

Besides the earthworks, an inhumation grave was discovered in the northwestern corner of trench 1, W – E oriented. The adult individual had been placed in supine position with extended legs and hands in the abdominal area, with no grave goods.

The other test trenches provided further evidence for the extension of the urban canalization system of Pliska to the Outer City (trenches 2 and 3), while in trench 4 was detected yet another ditch, north – south oriented. Its precise function and dating remain unclear for now but so far there is no evidence connecting it to the general fortification system of the Central Enclosure.

To summarize, the excavations built on earlier work in Pliska by adding an in-depth perspective on the yet understudied Central Enclosure. Hopefully, this campaign served as a pilot project for more integrated research strategy and further exploration on the urban landscape in one of the largest early medieval sites in the world.

Andrey Aladzhov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, alajov@gmail.com
Petar Parvanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, petar.parvanov@abv.bg
Peter Milo, Department of Archaeology and Museology - Masaryk University, 101090@muni.cz

№ 7. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РАННОСРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ В М. КАВЛАКЛАР, НОВИ ПАЗАР, ОБЛ. ШУМЕН

Станимир Стойчев, Христина Стоянова

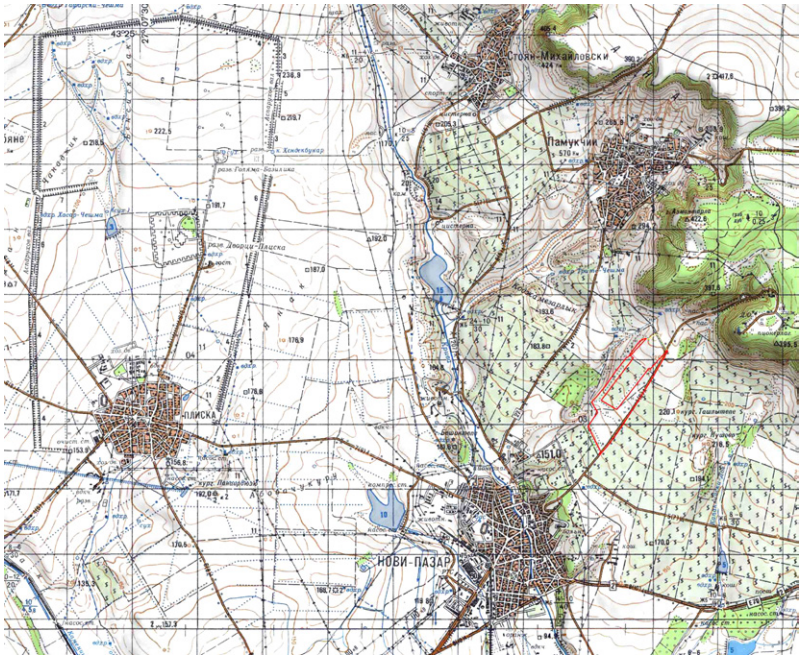
Археологическото проучване беше проведено в периода 5.07. – 31.09.2023 г. по договор между Регионален исторически музей – Шумен и „Геосолар Нови пазар“ ООД[1]. Парцелът, с идентификатор

[1] В проучването участваха: В. Василев (РИМ – Шумен) и д-р Н. Русев (РИМ – Русе) – зам.-ръководители; гл. ас. д-р К. Маджаров (НАИМ – БАН), гл. ас. д-р Е. Василева (НАИМ – БАН), гл. ас. д-р В. Бонев (СУ), гл. ас. д-р А. Ангелов (ИЕФИМ – БАН), д-р А. Мустафа (ИМ – Омуртаг), С. Иванов (НАИМ – БАН, Филиал Шумен), Н. Диянова (НАИМ – БАН, Филиал Шумен), В.

№ 52009.120.1 и площ 400 дка, се намира в м. Кавлаклар, на около 2,5 км североизточно от гр. Нови пазар, обл. Шумен (обр. 1). В него попада северната част на средновековно селище, регистрирано в АИС АКБ с № 10000255. Теренът е разположен в подножието на платото Стана, което е част от естествените възвишения, заобикалящи Плисковското поле. Има полегат наклон с посока юг – югозапад, с добра видимост към заобикалящия го терен, както и в близост с естествени водоизточници. Предназначен е за строеж на фотоволтаичен парк.

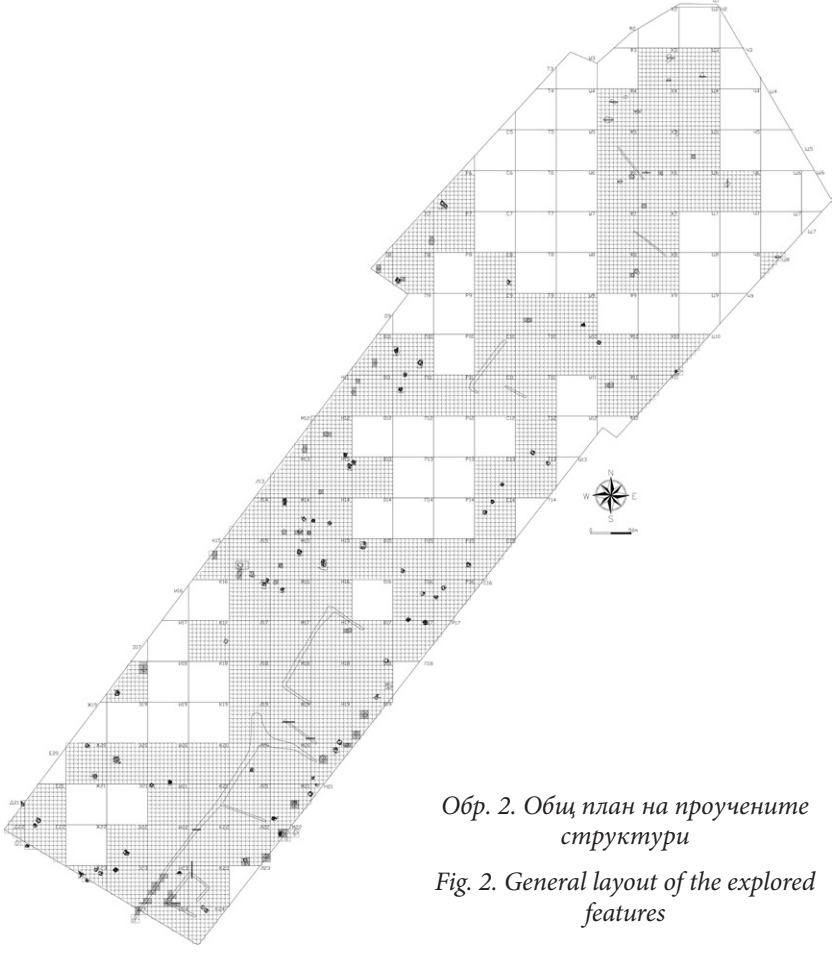
С оглед голямата площ на парцела и резултатите, получени от геофизичното изследване, избрахме най-оптималния вариант за теренна работа – проучване единствено на локализирани аномалии. При проведените разкопки 74 от аномалиите получиха номера и бяха определени като антропогенни обекти (обр. 2, 3). Останалите могат да се определят като естествени природни образувания.

Най-голям дял от проучените структури имат вкопаните жилища. Те са от типа полуземлянки, вкопани в здравия терен. Дълбочината им на вкопаване е от 0,60 до 1,10 м от нивото на засичане или от 1 до 1,50 м от съвременния терен. В източната част на проучвания парцел естествената скала се достига под много тънък хумусен слой, а в югозападната му част, поради естествения наклон, има подебел хумусен пласт. Съответно жилищните ями, според своето местоположение, са вкопани или изцяло в материковата скала, или в льоса. Прави впечатление, че жилищата са разположени по-компактно в югоизточната и в северозападната част на парцела, върху неговата по-полегата част.

Обр. 1. Ранносредновековно селище (очертания в червено) в м. Кавлаклар, Нови пазар, обл. Шумен (картна основа М 1:50 000)

Fig. 1. Early medieval settlement (red outlines) in Kavlaklar locality, Novi Pazar, Shumen district (base map scale 1:50 000)

Обр. 2. Общ план на проучените структури

Fig. 2. General layout of the explored features

Вълчев (НАИМ – БАН, Филиал Шумен), И. Бабаджанов (РИМ – Шумен), М. Димитров (НАИМ – БАН, Филиал Шумен), М. Пантелеев; М. Димитров; В. Жекунова; Н. Николова (РИМ – Добрич), М. Денчев (РИМ – Русе), Е. Николаева; М. Велев; И. Иванова и А.-М. Аризанова.

Обр. 3. Участъкът от ранносредновековното селище в м. Кавлаклар след археологическото проучване през 2023 г.

Fig. 3. The section of the early medieval settlement in Kavlaklar locality after the archaeological survey in 2023

В по-високите участъци, към основата на платото, жилищата са единични или липсват.

Всички разкопани жилища, с изключение на едно, са ориентирани с ъглите си по посоките на света, като се наблюдават съвсем леки отклонения. Размерите им варират от 8,4 до 22,25 кв. м. Преобладаващият брой жилища имат площ от 15 до 18 кв. м. При най-малките жилища стените са с дължина между 2,80 м и 3,30 м, при големите – между 4,20 м и 5 м. В повечето случаи стените са отвесно изрязани в здравия льос или естествената скала. Откриването на дупки за дървени стълбове в подовете на почти всички жилища насочва към изграждането на стените и покривите с дървени конструкции. Няма определена система при изкопаването на дупките за дървени стълбове. При някои жилища те са симетрично разположени в ъглите на жилищната яма и покрай стените, при други се откриват вкопани хаотично. Само в едно жилище разкрихме подзиждане на североизточната стена с различни по размер ломени камъни. Друга особеност при конструктивното изграждане на стените в някои от жилищата е допълнително направената изолация от сбита жълта глинеста пръст, трамбована в долната им част. Отоплителните съоръжения в повечето жилища са зидани печки, изградени от дребни до средни по размер ломени камъни. Те са изградени директно върху пода или в нарочно вкопана в него яма. Наблюдават се различия в дълбочината и големината на вкопаната яма, както и в ориентацията на отвора на пещта. В някои случаи ямата заема почти цялата дължина на североизточната стена на жилището. В процеса на работа бяха регистрирани жилища с повече от един етап на живот, чиито размери почти се припокриват, вкопани едно в друго. В други случаи имаме засичане на жилищни ями с по-голямо отклонение. При всички прави впечатление, че ориентацията се запазва.

Сред вкопаните съоръжения се отделят и няколко такива, които не са имали жилищен характер. Това са малки помещения с правоъгълна, квадратна или неправилна форма, с вкопани в стените или изградени към тях глинени пещи. Единствено при структура 15 пещта е иззидана от камък. Според своя характер на изграждане тези съоръжения могат да бъдат определени като битови.

Сред аномалиите се отделят пет структури, които имат по-различен характер и предназначение. Това са структури 16, 23, 26, 38 и 51. Всички имат различни размери и форми при нивото на засичане. В дълбочина придобиват форма на квадрат с добре оформени прави стени. Обединяващото при тях е характерът на запълнителите им. Той е почти идентичен – черна хумусна пръст във височина, след което редуващи се пластове от жълта и черна пръст, примесени с керамични фрагменти и животински кости.

Структура 16 е с дълбочина на вкопаване от съвременния терен 6,11 м. Представлява квадратен изкоп с приблизителни размери 3 × 3 × 6 м. В горната си част той беше запълнен с еднородна черна пръст. Скоро след очертаването се разчисти скелет на рогато животно, а впоследствие на различни нива се разкриха скелети на разсечен на две части кон, три конски глави, 15 кучета, положени цели или части от тях, а непосредствено над дъното и почти в средата на съоръжението кости от прасе, както и голямо количество керамични фрагменти. Според начина на запълване и разкритите животински скелети в нея тази структура може да се определи като ритуална.

Структура 23 се очертава на дълбочина 0,80 – 1 м от съвременния терен. При засичане има приблизително кръгъл план с диаметър 4,90 м, като в дълбочина постепенно се стеснява и достига до 3,40 м. Достигната дълбочина на проучване е 4,97 м от съвременното ниво (194,58 м). В профила става ясно, че върху цялото съоръжение е имало дървена конструкция, която е изгоряла и рухнала в него.

Структура 26 е засечена на 1 м от съвременното ниво (196,95 м). При очертаването има подково-

образна форма с права югоизточна стена. В дълбочина се вкопава в материковата скала и придобива форма на квадрат. Горните пластове са от кафява пръст, примесена с множество керамични фрагменти и животински кости, част от които и горели. Археологическите материали в дълбочина намаляват. Достигнатата дълбочина е 6,62 м (191,39 м).

Структура 38 е засечена на 0,65 м (225,35 м) от съвременната повърхност. При очертаването има форма на подкова с права страна от югоизток. В дълбочина се вкопава в материковата скала и придобива форма на квадрат. Горните пластове на запълване са от тъмнокафява сбита пръст, примесена с различни по размер камъни, въглени и сравнително малко керамични фрагменти и животински кости. В пласт от черна пръст с примеси от глина и ръждивокафяви наноси се разкри череп на кон. В северната част на структурата е направен сондаж, където се достигна дъно на дълбочина 220,99 м. Върху него се откриха фрагменти от водопроводни тръби.

Структура 51 е регистрирана на 1,15 м от съвременния терен (212,76 м). При очертаването представлява вкопаване с неправилна форма с приблизителни размери 7 × 4,70 м. В нея се обособяват две отделни вкопавания. Северно разположеното е обозначено като структура 51А, а западното – като 51Б. Структура 51А има близки до квадрат очертания, с ориентация североизток – югозапад. Стените са отвесни. Дължината им е 3,50 и 3 м. Достигнато ниво на проучване е 210,70 м. Структура 51Б има неправилна форма с размери 3,60 × 3,30 м. Запълнителят е от пръст със сиво-кафяв цвят и средна плътност, примесена с дребни варовикови камъчета. Структура 51Б вероятно представлява подход към структура 51А.

В горната част на това съоръжение беше разкрит гроб. Не са регистрирани следи от гробно съоръжение, а единствено скелет на млад индивид, положен по гръб, в анатомичен порядък. Дължина на скелета 1,10 м. Гробен инвентар липсва. Скелетът е ориентиран северозапад – югоизток, с глава на северозапад (314°).

При геофизичното изследване бяха регистрирани и редица линейни аномалии. Проучени са осем от тях. При разкопаването им се установи, че са естествени образувания на терена.

Открити са 592 археологически находки от метал, кост и глина, характерни за селищните структури. Преобладават предметите, свързани с бита – костени шила, прешлени за вретено, железни ножчета, огнива. Въоръжението е представено с върхове за стрели и фрагменти от плетени ризници. Открити са накити и части от облеклото като колани апликации и токи, копчета, обеци и пръстени. Сред тях има и изработени от благородни метали – пръстен и апликация от злато, апликации от медна сплав с позлата, сребърна обеца и др. Монетните находки са единични, а една милиаренсия на Лъв VI (886 – 912) бележи най-вероятно края на съществуване на селищната структура.

При проучванията бяха събрани сравнително голямо количество керамични фрагменти, обработени от гл. ас. д-р Я. Димитров. Общото количество на изследваните фрагменти е 24 241 броя. Цели съдове на терена не са открити. След консервационно-реставрационна обработка са възстановени с цял профил 12 съда. Според анализа керамичните фрагменти могат да се разпределят в няколко класификационни групи: керамика от песъчлива глина с врязана украса, сива керамика, червеноглинени стомни, жълта керамика, глазирана керамика, тънкостенна керамика и амфори.

Резултатите от обработката на материалите показват, че функционирането на селището може да се постави в хронологическите граници от VIII до края на IX в.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT IN KAVLAKLAR LOCALITY, NOVI PAZAR, SHUMEN DISTRICT

Stanimir Stoychev, Hristina Stoyanova

Summary

The archaeological survey was conducted in the period from 5.07.2023 to 31.09.2023. The plot (No. 52009.120.1), with an area of 400 decares, is located in the Kavlaklar locality, about 2.5 km northeast of Novi Pazar town, Shumen region (fig. 1). It includes the northern part of an already registered medieval settlement. The terrain is at the foot of the Stana Plateau. There is a slight slope with a south and southwest direction, good visibility to the surrounding terrain, and nearby natural water sources. Given the large area of the plot, only the registered geophysical anomalies (124 features) were studied (fig. 2). During the excavations, 74 features were identified as anthropogenic. The rest can be defined as natural formations (fig. 3).

Most of the studied structures are dwellings, dug into the virgin soil. Their depth is from 1 to 1.50 m from the

modern terrain. The dwellings are dug into the bedrock or the loess. All excavated dugouts, except one, are oriented with their corners to the cardinal directions, with very slight deviations. The predominant number of dwellings have an area of 15 to 18 m^2. In most cases, their walls are vertically cut. The heating installations in most of the dwellings are stone-built stoves. Dwellings with more than one single construction stage were registered, the dimensions of the different-stages remains almost overlapping, and dug into each other. Among the dug-in facilities there are some, which did not have a residential character. These are small rooms of rectangular, square, or irregular layout, with household stoves dug into or built next to the walls.

Among the anomalies, five features had a different character and function. All of those have various sizes and shapes at the level of registration, and in depth acquire a square layout with well-formed straight walls. What unites them is the nature of their filling. It is almost identical black humus soil in the upper parts, then alternating layers of yellow and black soil mixed with pottery fragments and animal bones. They reach a depth of 6.50 m from the modern terrain. In one of them – structure 16, at different levels skeletons of a horse cut into two parts, three horse heads, and 15 dogs – whole skeletons or only parts – were found. During the geophysical survey, several linear anomalies were also recorded. Eight of them were studied and were found to be natural formations.

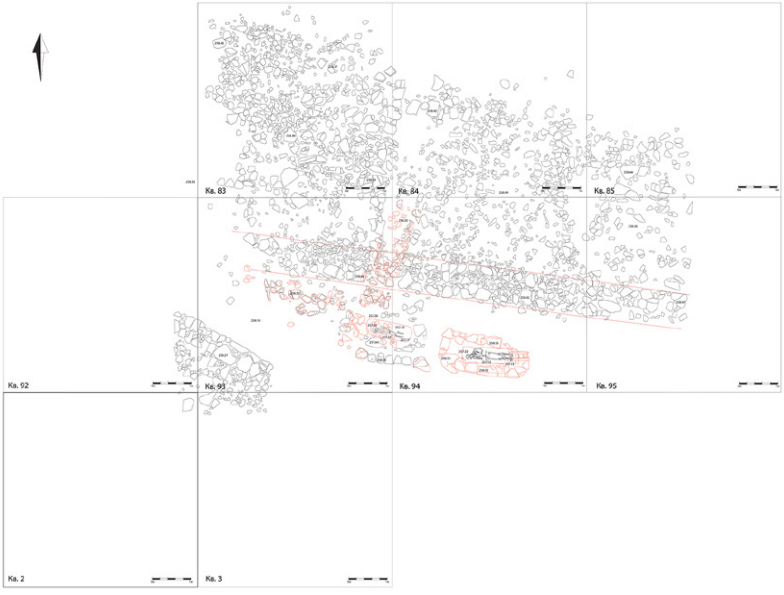
In total, 592 small finds were discovered. Household inventory prevailed, such as bone awls, spindle whorls, iron knives, and fire strikers. Arrowheads and fragments of armour represent the armament. Belt mounts and buckles, buttons, earrings, and finger-rings were also found. Among them there are some made of precious metals – a golden ring, gilded copper alloy mounts, silver earrings, etc. The coin finds are rare, and a miliaresion of Leo VI (886 – 912) marks the end of the settlement.

The studies collected a relatively large number of pottery fragments, 24 241 in total. The results of the ceramic assemblage study suggest that the functioning of the settlement can be dated to the 8th – end of the 9th c.

Stanimir Stoychev, Regional Museum of History – Shumen, s.stoichev10@gmail.com
Hristina Stoyanova, Regional Museum of History – Shumen, hstoqnova@abv.bg

№ 8. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ В М. ДОЛНАТА ЧАТМА ПРИ С. ВЕЛИНО, ОБЩ. ШУМЕН

Константин Константинов, Ивайло Кънев, Християн Узунов

Обр. 1. План на проучените структури в квадрант Д6

Fig. 1. Plan of the excavated structures in quadrant Д6

През 2023 г. разкопките на обект в м. Долната чатма, източно от с. Велино, общ. Шумен, се проведоха в рамките на общо 21 работни дни през септември и ноември. Научни ръководители на проучването бяха доц. д-р К. Константинов (ШУ) и И. Кънев (НИМ), зам.-ръководител – Х. Узунов (ИМ – Исперих), а научен консултант – проф. д-р С. Витлянов (ШУ).

В основата на проучването бяха резултатите от геофизичните изследвания, извършени през 2022 г. Те показаха наличието на аномалии по проучвания терен, но липсваше информация за техния произход и структура. Така се формираха и главните цели на настоящия археологически сезон: установяване на нови археологически структури; да-

тиране на вече установените структури; уточняване на хронологически рамки на обекта.

Археологическите проучвания протекоха на два етапа, обусловени от съответното финансиране. Първоначално бяха заложени 12 контролни сондажа върху места с доказана геофизична аномалия. Те категорично потвърдиха наличието на археологически структури (основно каменни струпвания с архитектурен порядък, наподобяващи плочник). Придобитите находки от сондажите потвърдиха първоначалното предположение, че вероятно на този терен се развиват структури от X в.

Вторият етап на проучването беше свързан с извършването на разкопки върху по-голяма площ на база резултатите от сондажите. Разкопките се проведоха основно в два сектора: източен (квадранти Д6 и Д7 с квадрати 93, 94, 95, 83, 84, 85) и западен (квадрант Г7 с квадрати 38, 39, 48, 49).

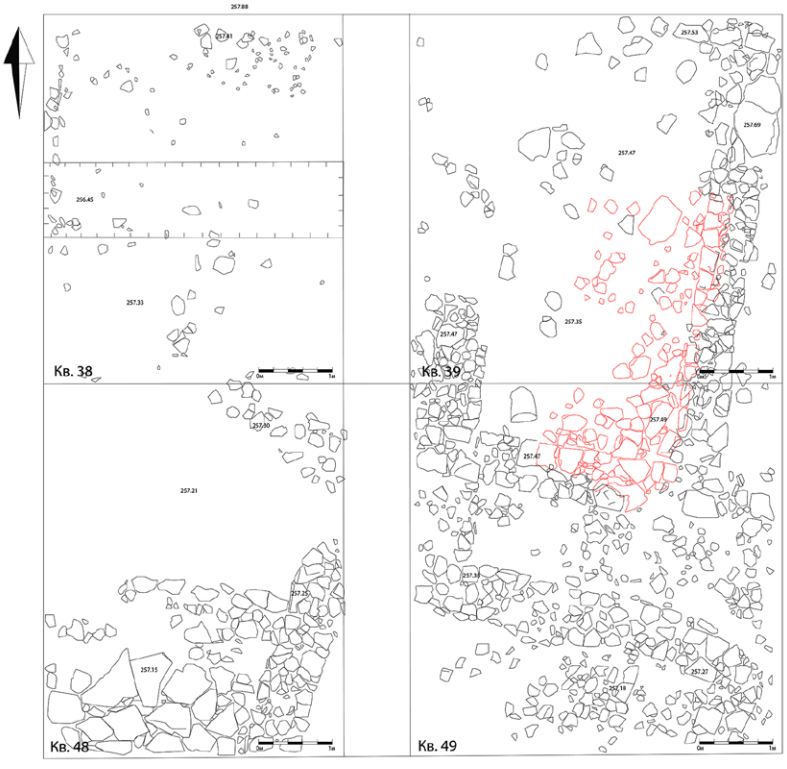
Източен сектор (обр. 1). Каменните струпвания се откриха на дълбочина 0,40 м от съвременното ниво на терена (кота 258,43 м). Пръстта в насипа беше сива, рохка, с примеси от камъни и фрагменти битова керамика. След детайлното почистване на струпването в квадрати 93, 94, 95 на квадрант Д6 се установи зид с ориентация изток – запад, с ширина 0,60 м и спойка от кал построен от средни по размер ломени камъни. Пред южното лице на зида се откриха два гроба (обр. 2).

При гроб № 1 на дълбочина 0,50 – 0,70 м от съвременния терен се разкриха големи плочести камъни като част от елипсовидна конструкция. Общата дължина изток – запад е 3,25 м, а ширината ѝ е 1 м. В източния край на елипсата има две успоредни, вертикално поставени плочи, така че образуват малък канал с дължина 0,60 м и ширина 0,20 м. Насипът е от черна рохкава пръст без примеси. На дълбочина 1,70 м от нивото на надгробните плочи се откри скелет на човешки индивид, ориентиран изток – запад, с глава на запад. Липсва погребален инвентар.

Обр. 2. Гробни съоръжения в квадрант Д6, квадрати 93 и 94 (поглед отгоре)

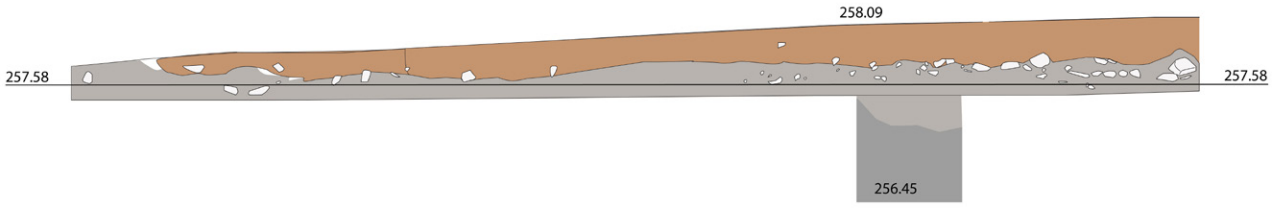
Fig. 2. Burial installations in quadrant Д6, grid squares 93 and 94 (view from above)

Обр. 3. План на проучените структури в квадрант Г7

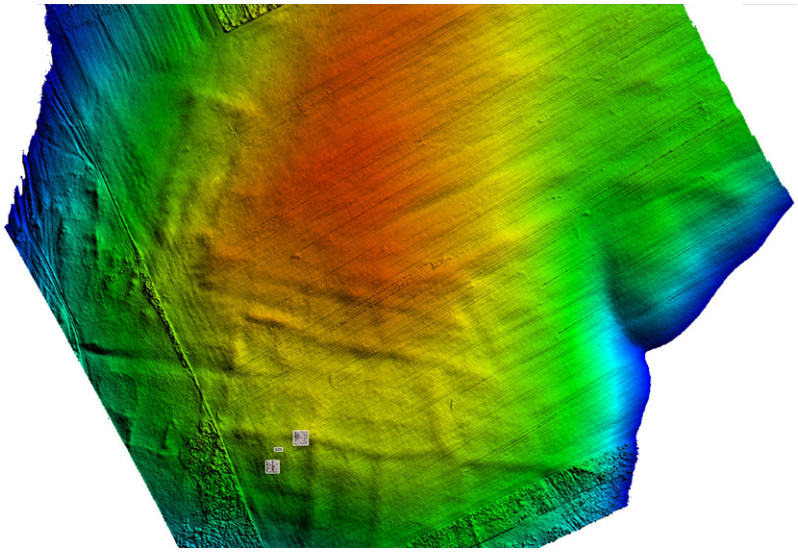
Fig. 3. Plan of the excavated structures in quadrant Г7

На разстояние 0,80 м западно от гроб № 1 беше разчистен гроб № 2. На повърхността гробната яма е била маркирана с камъни, някои от които разнесени вследствие на селскостопанска механизирана обработка. На дълбочина 0,70 м се откри втори ред от камъни, също маркиращи гробната яма, но стесняващи обема на структурата. Дъното на гробната яма се достигна на дълбочина 1,20 м от нивото на камъните, маркиращи гроба на повърхността, и на дълбочина 1,40 м от съвременния терен. В гробната яма е бил положен израстващ индивид в анатомичен порядък, с нарушения в най-долната част

Обр. 4. Западен профил в квадрант Г7, квадрати 48 и 49 (поглед от изток)

Fig. 4. Western cross-section in quadrant Г7, grid squares 48 and 49 (view from east)

Обр. 5. Цифров височинен модел (DEM) на обекта в м. Долната чатма с отбелязани проучените през 2023 г. сектори

Fig. 5. Digital elevation model (DEM) of the site in Dolnata Chatma locality with the sectors surveyed in 2023 indicated

на долните крайници. При левия долен крайник костите на глезена и стъпалото липсват, а при десния са запазени само костите на глезена. Скелетът е ориентиран запад – изток. Липсва погребален инвентар.

Западен сектор (обр. 3). Ситуацията в сектора е подобна на тази от изток. Насипът на пръстта носи същата характеристика. Разкриването на структурите започва на дълбочина 0,40 м от съвременното ниво на терена (кота 257,69 м). Подобно на източния сектор, и тук разсипът от камъни е плътен и обхваща основно квадрати 48, 49 и 39. След достигане на дълбочина 0,50 м от съвременното ниво на терена се очертаха ясно лицата на зидове с ширина 0,60 м, изградени от ломени камъни, споени с кал. В кв. 39 и в северната част на кв. 49 се очертаха основите на помещение, ориентирано по дължина север – юг. Установената на този етап от проучването обитаема площ е 15 кв. м. Западният носещ зид на помещението е унищожен при съвременни селскостопански дейности, а развитието на помещението в северна посока ще се установи при последващи разкопки. На юг от северното лице на помещението, на отстояние 1,20 м (в северната част на кв. 49) се разкри успореден на него зид, който е изграден по подобен на описаните вече зидове. В самия югоизточен ъгъл на кв. 49 и в централната част на кв. 48 той има чупка на юг и формира едно ново помещение, отново ориентирано по дължина север – юг и с установена ширина 5,15 м (изток – запад). На този етап от проучването можем да кажем, че двете помещения нямат конструктивна връзка помежду си, но най-вероятно са част от единен архитектурен комплекс.

В кв. 38 на квадрант Г7 беше заложен контролен сондаж (обр. 4), който да установи дълбочината на културния пласт и евентуалното наличие на по-ранни структури в обекта. Сондажът беше ориентиран изток – запад и широк 1 м. Изкопните работи продължиха до дълбочина 2 м от съвременното ниво на терена (кота 256,45 м). Не се установиха по-ранни културни наслоявания и се потвърди първоначалното предположение, че сме попаднали на еднослоен археологически обект.

Находките от обекта са общо 36 броя, от които се отличават стила, железен нож, колании апликации, токи за ремъци, нагръдни кръстове и др. Но най-важната находка е откритата варовикова плоча (полеви инвентарен № 36) с графити, подобни на откритите в територията на ранносредновековната българска държава от X в.

В заключение можем да отбележим, че след няколкогодишен труд, обхващащ теренни обходи, фотозаснемания с дрон през различни годишни времена, геофизични проучвания и провеждане на редовни археологически разкопки, екипът на обект „Долната чатма“ регистрира неизвестен до този момент за науката огромен археологически обект от X в. (обр. 5).

PLANNED ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF A SITE IN DOLNATA CHATMA LOCALITY NEAR VELINO VILLAGE, SHUMEN MUNICIPALITY

Konstantin Konstantinov, Ivaylo Kanev, Hristiyan Uzunov

Summary

In 2023, the excavations of a site in Dolnata Chatma locality, east of the village of Velino, Shumen municipality, took place within a total of 21 working days in September and November.

The results of the geophysical prospection of the site carried out in 2022 provided the basis for the current excavations. The objectives in 2023 were to date the structures already established by the geophysical prospection and to determine their character.

The archaeological research took place in two stages: initially 12 test trenches were laid, and subsequently, excavations were carried out on a larger area, based on the results of the test trenches. The study was mainly implemented in two sectors: eastern (quadrants D6 and D7, grid squares 93, 94, 95, 83, 84, and 85) and western (in quadrant D7, grid squares 38, 39, 48, and 49).

Eastern sector (fig. 1). The stone accumulations were found at a depth of 0.40 m from the modern ground level. The embankment was of grey, loose soil, with inclusions of stones and fragments of household ceramics. After a detailed cleaning of the accumulation in grid squares 93, 94, and 95, the presence of a wall with an east – west orientation, built of mud-bound hewn stones, with a width of 0.60 m, was found. Two graves were found in front of the southern face of the wall (fig. 2), with the skeletons oriented east – west.

Western sector (fig. 3). After reaching a depth of 0.50 m from the modern terrain, the faces of walls with a width of 0.60 m, built of mud-bound quarry stones, were outlined. In grid square 39 and in the northern part of grid square 49, the foundations of a room north – south oriented were outlined. The western wall of the room was destroyed during modern agricultural activities, and the northern part of the room will be explored during further excavations. To the south of the northern face of the room, at a distance of 1.20 m, a parallel wall was revealed. In the southeastern corner of grid square 49 and in the central part of grid square 48, it changes its direction to the south and forms another room, also north – south oriented, with a width (east – west) of 5.15 m. Between the two rooms there is no structural connection, but they are most likely part of a single architectural complex.

In the test trench in grid square 38 of quadrant G7 (fig. 4), no earlier cultural layers were found, i. e., it is a single-layered archaeological site.

The small finds from the site are a total of 36 artefacts, among which the *styli*, an iron knife, belt mounts, belt buckles, pectoral crosses, a limestone slab with graffiti, etc. stand out.

In conclusion, we can note that after several years of work including field walking, drone photography in different seasons, geophysical surveys, and regular archaeological excavations, a hitherto unknown huge archaeological site from the 10th c. was registered in the Dolnata Chatma locality (fig. 5).

Konstantin Konstantinov, Shumen University "Konstantin Preslavsky", k.konstantinov@shu.bg
Ivaylo Kanev, National Museumof History, tapanar@abv.bg
Hristian Uzunov, Museum of History – Isperih, icaka1982@gmail.com

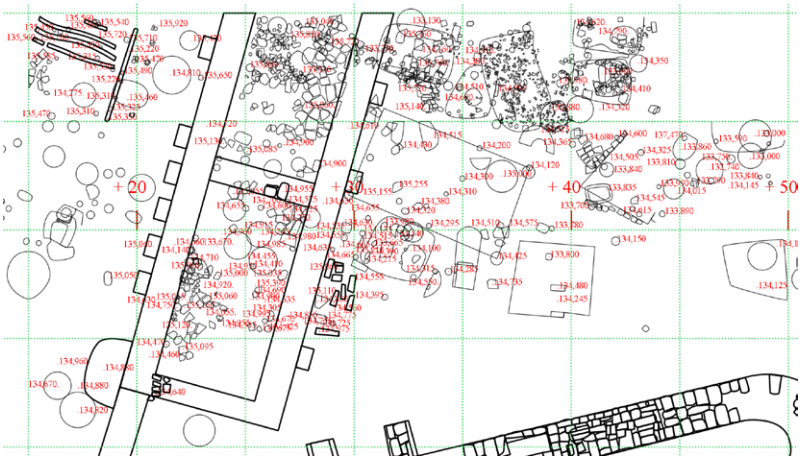
ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

№ 9. ОБЕКТ „ДВОРЦОВА СГРАДА (IV) ВЪВ ВЛАДЕТЕЛСКИЯ КОМПЛЕКС НА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ“

Петър Димитров, Мария Манолова-Войкова

Редовните археологически разкопки в сектора се проведоха в периода октомври – декември 2023 г., като беше продължено изследването на квадрати 151/86 – 89 от общата план-квадратна мрежа на обекта (обр. 1).

Кв. 151/87. През 2022 г. при проучването на Сграда IV беше установено голямо вкопаване, което се врязва в линията на източния зид, впоследствие застъпено от настилка от плочести камъни. След

Обр. 1. Сектор „Сграда IV“, 2023 г.

Fig. 1. Sector “Building IV”, 2023

Обр. 2. Кв. 151/87-88: двете съседни вкопани постройки – голяма (дълбока) и малка (плитка), поглед на юг

Fig. 2. Grid squares 151/87-88: the two adjacent dug-in buildings – large (deep) and small (shallow), view to the south

демонтирането им се очерта и контурът на вкопаната структура (обр. 2): на юг – в нивото от „хоросанов трошляк“ (к. 134,66 м), на изток – в пласт от кафява пръст с „хоросанов трошляк“ (к. 134,38 м), а на запад „навлиза“ в основата на източната стена на Сграда IV, при което е разрушена ок. 1/5 от ширината ѝ. Северната граница е обезличена от по-късни вкопавания и ями. Ориентирана е приблизително по основните посоки: С – Ю (2,30 м) и И – З (3 м), с дълбочина на вкопаване ок. 0,90 – 0,95 м. Очертанията ѝ се отбелязват и от девет гнезда за дървени подпори, достигащи до дълбочина 0,60 – 0,70 м. Южната страница на постройката е била укрепена с два надлъжно поставени блока, а във вътрешността ѝ са разкрити още няколко квадри с неясна функция, възможно използвани по аналогичен начин, но разместени впоследствие или пък останали при извличането им от Сграда IV. Подовото ѝ ниво (к. 133,73 м) представлява пласт от кафява пръст с малки варовикови камъчета, със запазена на места замазка от зеленикава глина, покрита с пепел. По-късно северната част на вкопаването е била засегната от яма № 258 с материали от XIII в. Запълнителят на полуземлянката е от тъмна рохкава пръст с много строителна керамика, въглени, животински кости и битова керамика, изработена на РГК с врязана украса, която по формални и технологични белези се датира в края на X – началото на XI в. Независимо от огромното количество керамичен материал, беше реконструиран само един профил. Изглежда, че в даден момент останките на вкопаната постройка са били превърнати в яма за смет, в която преобладават фрагментите от керамични съдове.

Южно от плочестата настилка бе проучена и североизточната периферия на деструкциите от покрива на наземната постройка в кв. 151/97-98.

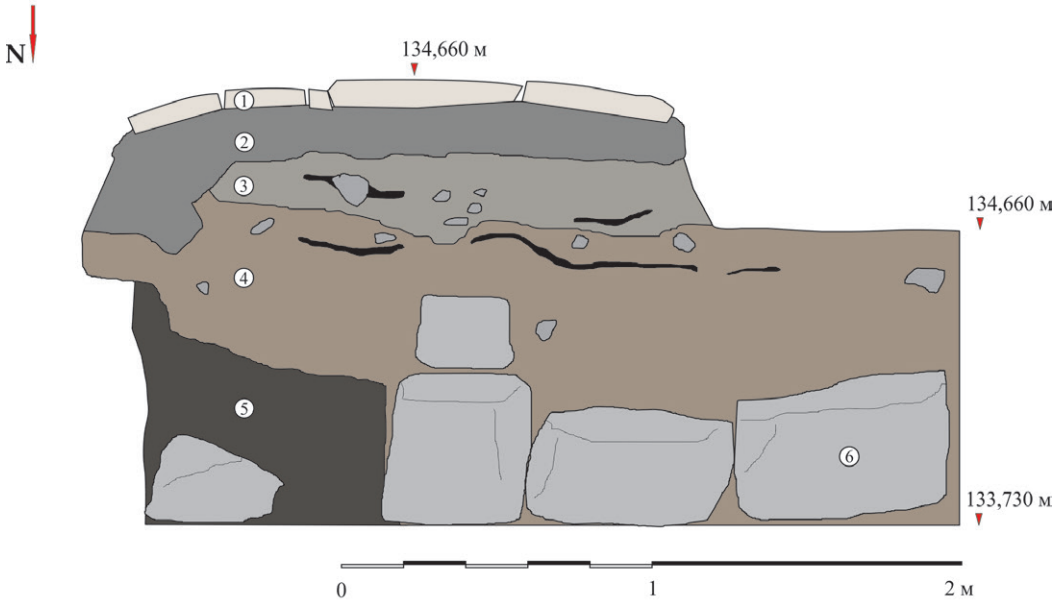
Стратиграфската картина в участъка е следната (обр. 3):

- плочи от късна настилка (к. 135,16 м);

- два пласта от по-чиста тъмна и сива пръст с въглени и малки ломени камъни, керамика и други материали от КСП[1] с дебелина ок. 0,30 м (к. 135,16 – 134,88/134,85 м);

- пласт с дебелина 0,25 – 0,30 м от деструкции на наземната постройка – струпване на керемиди, между които се откриват фрагменти битова керамика от РСП[2], много железни предмети, гвоздеи, железни „пити“ (к. 134,88/134,85 – 134,66 м). Не е открита подова замазка, което потвърждава стопанските функции на постройката.

[1] Късен следстоличен период.
[2] Ранен следстоличен период.

Обр. 3. Профил на напластяванията до южната страница на полуземлянката в кв. 151/87. Легенда: 1 – варовикови плочи от настилка; 2 – тъмносива пръст с дребни ломени камъни и въглени; 3 – светлосива пръст с дребни ломени камъни и въглени; 4 – жълто-кафява пръст с дребни ломени камъни, хоросанов трошляк и въглени; 5 – тъмносива пръст с хоросанов трошляк; 6 – квадри (останки от „облицовка“ на полуземлянката?)

Fig. 3. Profile of the strata next to the south face of the dugout in grid square 151/87. Key: 1 – limestone pavement slabs; 2 – dark grey soil with small pebbles and charcoal; 3 – light grey soil with small pebbles and charcoal; 4 – yellow-brown soil with small pebbles, mortar and charcoal; 5 – dark grey soil with a mortar rubble; 6 - ashlars (remains of the "cladding" of the dugout?)

Кв. 151/88. Работата продължи от МП 12 (к. 134,90 – 134,80 м) – ниво от Тъмния пласт от КСП. През 2022 г. в югозападния ъгъл на квадрата се очерта петно с тъмна рохкава пръст – запълнител на малко плитко вкопаване с трапецовидна форма с размери 1,80 м (И – З) × 2,10 м (С – Ю). От север и изток то е вкопано на дълбочина 0,50 м в пласт от „хоросанов трошляк“, смесен със строителна керамика и малки ломени камъни, а от юг – на 0,35 м, в сбита кафява пръст с дребни камъни и строителна керамика. Подовото ниво (к. 134,51 м) на помещението представлява заравнен слой от твърда кафява пръст. В западния край личат няколко участъка с глинена замазка. Приблизително в центъра, на по-високо ниво (к. 134,69 м), е разчистено горяло петно, вероятно огнище, с диаметър ок. 0,76 м. Материалите от запълнителя на постройката – предимно кухненска и трапезна керамика от РСП и малки битови находки, насочват към предположението за синхронността му с проучената в кв. 151/87 полуземлянка (обр. 2).

Обр. 4. Кв. 151/89: Останки от наземна постройка с печка (?), частично разрушена от вкопана южно от нея структура, поглед на юг

Fig. 4. Grid square 151/89: Remains of an aboveground building with a stove (?), partially destroyed by a dug-in structure south of it, view to the south

Непосредствено на североизток от плиткото вкопаване е разчистен пласт с деструкции, вероятно останки от наземен градеж. Той се очертава като ивица с ширина 2,20 м от север и максимална ширина ок. 3,10 м от югоизток, с множество ломени и грубо дялани варовикови камъни, речни камъни, тухли, керемиди, хоросанови бучки и други разнообразни строителни отпадъци, включител-

Обр. 5. Комплект накити от вътрешността на полуземлянката в кв. 151/87

Fig. 5. A set of adornments from the interior of the dugout in grid square 151/87

но късове от мраморни детайли. От пласта произхожда керамика на КГК с характерни за XII в. профили.

В северния край на квадрата пластът с деструкции достига до ниво от тъмнокафява пръст с по-малко ломени камъни, строителна керамика и животински кости. В него са разчистени четири гнезда за дървени подпори, които възможно оформят южната дъга на структура с неясни засега характеристики. В рамките на това пространство се откриват фрагменти от гърнета, изработени на РГК от глина с много пясък, с врязана украса от големи арковидни орнаменти.

Кв. 151/89. През 2022 г. в квадрата бяха локализирани три участъка с концентрация на деструкции. При проучването им през 2023 г., в североизточната част на квадрата (к. 134,79 м) беше разкрито подово ниво (обр. 4) с полукръгло в план горивно съоръжение (печка?) с ширина 0,90 м (С – Ю) и дължина 1,40 м (И – З). В югоизточния му ъгъл е запазена част от възможен димоотвод – фрагмент от водопроводна тръба. В южна посока подовото ниво има ширина 1,60 м и достига до голямо петно от опалена до червено пръст и въглени, вероятно останки от кирпичен градеж – на стената или горивното съоръжение. На запад то продължава под източната пътека на кв. 151/88, като на този етап дължината му е 3,50 м.

Южно от тези останки беше разкрито неголямо вкопаване с трапецовидна форма с размери 2 (И – З) × 2,10 м (С – Ю), което от изток и юг се очертава в пласт от чиста жълто-кафява пръст. Източната му половина е заета от оформено с ломени камъни съоръжение с подковообразна форма, чийто отвор е маркиран с хоризонтално разположена квадра (праг?), а в югоизточния му ъгъл е поставен голям, вертикално изправен блок. Горното ниво на запълнителя се намира на к. 134,41 м, а долното – на к. 133,90 м. Данни за датирането на вкопаната структура с ломени камъни преди първата половина на XIII в. (*terminus ante quem*) дават ями № 261 и 262: дъното на първата засяга североизточния ъгъл на вкопаването, а върху югозападния му ъгъл е вкопана втората. В пълнежа ѝ, освен строителни материали (сред които и един вторично обработен варовиков корниз), са открити керамични фрагменти с различна датировка и произход – от края на X до края на XIII в.

Статистическият анализ на битовата керамика обхваща над 8300 фрагмента, класифицирани в 25 категории според техните технологични и декоративни белези, които се разпределят в две хронологически серии (от края на X – първа половина на XI в. и от XIII – XIV в.). Отново в количествено отношение превес има керамиката от XIII в., представена от тънкостенни кухненски и трапезни форми, част от които с местен произход. Синхронни на тях са стомни, кани и паници с ангобна и глазурна украса. Незначително е количеството на монохромната сграфито керамика.

Находките от РСП (края на X и началото на XI в.) съставляват ок. 1/3 от керамичния материал. Тази хронологическа серия е водеща в полуземлянката в кв. 151/87 и в пласта под покрива на наземната постройка в кв. 151/87-97-98. Към нея се отнасят изработени на РГК съдове от песъчлива глина с врязана или без украса и гърнета и стомни от чиста глина, изпечени в режим на редукция. Трапезната керамика от същия период включва стомни и кани, покрити с маслено-зелена или зелено-кафява глазура, както и единични фрагменти от светлоглинени съдове с червена ангоба.

Откриват се фрагменти от вносни византийски амфори типове I и II по N. Günsenin, византийски белоглинени глазирани съдове от класовете II и IV по Hayes, както и от вносни сграфито блюда от групата на Зевксип.

Находки. Откритите находки (139 бр.) представят всички сфери на човешката дейност: ежедневно-битови – ножове, шила, игли за шиене, риболовни принадлежности, прешлени за вретено, писала; земеделски и занаятчийски инструменти – косери, длета, екзагии; накити и украси – медни обеци и пръстени, нагръдни кръстове и украшения (обр. 5), метални и стъклени гривни и мъниста, медни ремъчни гарнитури и копчета; въоръжение – върхове на стрели, противокавалерийски шип, кистен и вероятно част от меч; играли пулове и др. Освен тях са открити и голямо количество обезличени железни предмети и гвоздеи.

Времевият пик на монетите от сезона е в 40-те г. на XIII в. Периодът е представен с имитативните монетосечения (латински, български, солунски), характерни за Преслав в този хронологичен отрязък. По-ранни са анонимните византийски фолиси, от които пет екземпляра от клас A2 и по един от класовете B и C. Открити са и два византийски моливдовула. Единият принадлежи на Вардан Валнея, протоспатарий и стратег от средата на XI в., какъвто се намира за първи път в Преслав. Вторият е силно увреден, но по всяка вероятност може да се свърже с Петър, патриций, императорски протоспатарий и доместик на схолите на Запада (971 – 975), чиито печати вече са регистрирани в Преслав.

Данни за оригиналния градеж на Сграда IV дават няколко нови находки:

- масивни късове от хидрофобен (розов) хоросан с дебелина 16 см. В някои от тях са запазени легла за плочи и фугите между тях;
- тесери за мозайка *opus tessellatum* с позлата;
- фрагменти от белоглинени рисувани плочки;
- части от кръгли прозоречни стъкла, с диаметър 0,12 м и 0,21 – 0,23 м;
- листовидни и четириъгълни плочки от *opus sectile*;
- части от бели мраморни плочи с различна дебелина – от подова настилка и стенни облицовки;
- фрагменти от варовикови и мраморни рамки и корнизи;
- фрагменти от фина хоросанова мазилка със загладена бяла повърхност.

В края на разкопките е направена полева консервация на леглата на източната и западната стени на Сграда IV, които са запълнени с три пласта от нарастващи по размер фракции камъни.

SITE "PALACE BUILDING (IV) IN THE RULER'S COMPLEX OF VELIKI PRESLAV"

Petar Dimitrov, Mariya Manolova-Voykova

In 2023, the survey of grid squares 151/86 – 89 continued (fig. 1).

In grid square 151/87 a house was explored, dug into the line of the east wall of Building IV (figs 2, 3). It measures 2.30 (N – S) × 3 m (E – W), with an embedment depth of ca 0.90 – 0.95 m. Rows of deep sockets for wooden props mark the boundaries of the dwelling. The floor level is a hard layer of brownish soil with small limestone pebbles, in places with preserved patches of greenish clay covered with a layer of ash. The fill of the dugout contains late 10th and early 11th c. pottery, and other typical for the same period household finds (fig. 5).

Probably associated with the dugout mentioned above is another shallowly dug dwelling located immediately to the southeast, in grid square 151/88 (fig. 3). It is 1.80 m wide and 2.10 m long, with a depth of embedment of up to 0.50 m. Approximately in the centre, at a higher level, a burnt circular spot is situated – a hearth with a diameter of 0.76 m.

In the northeastern part of grid square 151/89, a floor level is unearthed, with a semi-circular stove with a flue made of a reused water pipe (fig. 4). In a southerly direction, it reaches a large patch of burnt to red earth and ashes, possibly the remains of an adobe wall. To the south these remains border a large trapezoidal-shaped embedded structure measuring 2 (E – W) × 2.10 m (N – S), within which is formed a horseshoe-shaped line of loosely placed stones. A massive vertically upright block marks its southeastern corner. Another one is placed horizontally at the 'opening' of the "horseshoe". The small finds and pottery within the fills of two deposits closely related to the described trapezoidal-shaped structure (pits Nos 261 and 262) evidence its chronology in the period before the first half of the 13th c.

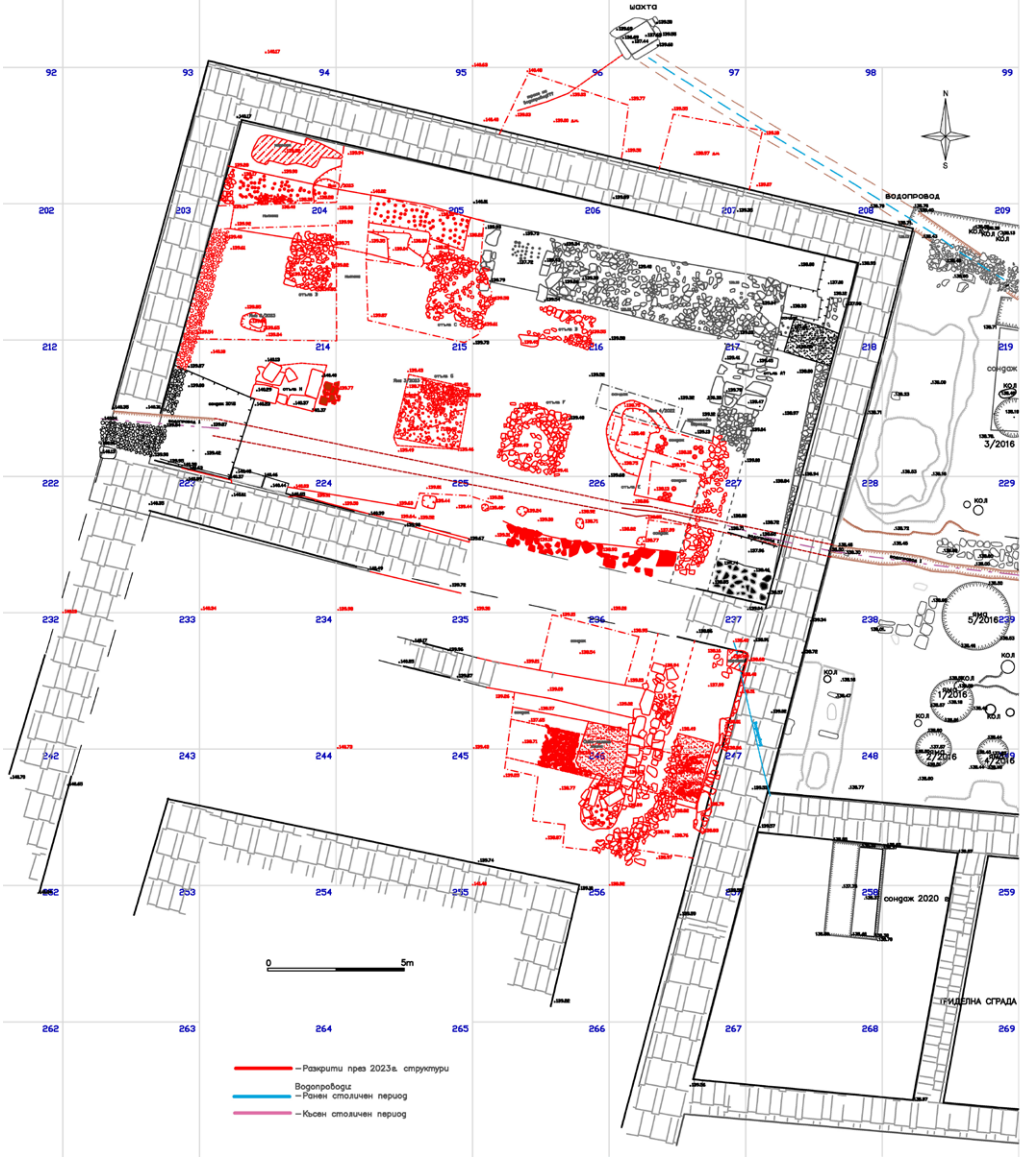
During the survey, archaeological finds representing all spheres of human activities were recorded, including items of everyday life, craft tools and implements, jewellery and ornaments, military equipment and architectural decoration. The analysis of the pottery includes more than 8300 sherds classified into 25 categories, and representing two distinct chronological series (late 10th – early 11th c, and 13th – 14th c.). The numismatic finds comprise coins, mostly from the middle of the 13th c. and two Byzantine lead seals.

Petar Dimitrov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, p_d_dimitrov@abv.bg
Mariya Manolova-Voykova, Regional Museum of History – Varna / National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Shumen Branch, mara_manolova@yahoo.de

№ 10. ДВОРЦОВ ЦЕНТЪР – СЕВЕР В НИАР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ“

Снежана Горянова, Гергана Илиева

Така наречените Западен или Малък дворец от комплекса от главни дворцови сгради във втората средновековна българска столица Велики Преслав е сред първите разкрити архитектурни останки още при проучванията на В. Златарски през 1897 г., продължени през 1927 г. от Сдружение „Българска старина“ (Шкорпил 1930, 193, 194, табл. X). Третият етап в проучването му (60 – 70-те години на XX в.) е ръководен от проф. Ст. Станчев/Ваклинов (Станчев, 1968, 49 – 68, обр. 1, 5 – 9). На основата на тези открития са публикувани и идеи за реконструкция на целия главен дворцов комплекс (Д. Василева 1985). И в публикацията на М. Ваклинова от 1994 г. акцент отново е структурата на комплекса през столичния период и не е коментирана в пълнота „сложната съдба на тази сграда“. Само е отбелязано, че „западният дворцов корпус представлява преустроена сграда, включена в общата система на двор-

Обр. 1. План на проучвания сектор (северно преддверие) от Западния дворец във Велики Преслав с разкритите през 2023 г. структури (в червено)

Fig. 1. Plan of the excavated sector (northern antechamber) of the Western Palace in Veliki Preslav with the structures unearthed in 2023 (in red)

ците по нова идея и с нови функции“ (Ваклинова 1994, 46, 53, обр. 5 и 10). В резултат на сондажни проучвания К. Попконстантинов отбелязва, че в северната част на корпуса е попаднал на „основи и легла на зидове, като тези от предхождащата Западния дворец сграда са от речни волутъци и сив камък със спойка от глинен разтвор“ (Попконстантинов 1980, 140 – 141).

През 2018 г. съвместно с М. Ваклинова започнахме проверка относно състоянието на структурите, които лежат под датираното в X в. ниво. През 2022 г. в североизточната четвърт на северното преддверие на Западния дворец бяха разкрити: основите на един масивен зид с ориентация изток – запад и на два успоредни и отстоящи на 1,60 м един от друг зида с ориентация север – юг. Продължението на масивния зид в западна посока беше един от обектите на проучване през 2023 г.[1] (обр. 1). В цялата западна половина строителният материал от основата е бил изваден до дъното, което е на дълбочина 1,70 м от насипания около зидовете от този период трошляково-хоросанов пласт. Преди полагането на фундамента дъното е било уплътнено чрез набиване на дървени пилоти в гъста мрежа (обр. 2). Диаметърът им е бил 8 – 12 см, а дължината – най-вероятно обичайните за Преслав 0,9 – 1,0 м. Непосредствено отвътре на западната стена на преддверието новопроучваният зид свива перпендикулярно на юг и може да се проследи до югозападния ъгъл. Само там е видима цялата му ширина от 2,30 м, тъй като по-късно върху част от тази основа е фундирана западната стена на преддверието. Дължината на новоразкритият зид е около 8,70 м.

Обр. 2. Западната част на по-ранен зид с ориентация изток – запад в северното преддверие на Западния дворец; дупки от пилоти под фундамента

Fig. 2. The western part of an earlier, east – west oriented wall in the northern antechamber of the Western Palace; postholes under the foundation

Обр. 3. Основата на един от стълбовете в преддверието върху леглото на извадения зид

Fig. 3. The foundation of one of the pillars in the antechamber, inside the trench of the dismantled wall

Зидът, който от изток е конструктивно свързан с масивния зид в южна посока, също достига до южната стена на преддверието, но основата му преди това опира в основата на друг, нерегистриран досега градеж. Двете основи са с еднаква дълбочина на вкопаване (кота 138,00 м), но градежът им е различен. Първата е предимно от дребни ломени камъни, свързани с бял хоросан, докато във втората преобладават средните и дребни речни камъни, полагани на редове и споени със светла жълто-кафява глина. Така във вътрешността на известното преддверие на Западния дворец се разкриват основите

[1] Проучването е проведено с финансиране по договор на НАИМ – БАН с Министерство на културата. В екипа участваха С. Горянова (НАИМ – БАН, ръководител), гл. ас. д-р Г. Илиева (НАИМ – БАН, филиал Шумен, зам.-ръководител), Д. Димитров (АМ „Велики Преслав“), А. Йорданова, гл. ас. д-р Г. Сенгалевич (НАИМ – БАН). Геодезичното заснемане е направено от инж. В. Вълчев (НАИМ – БАН, филиал Шумен), нумизматичният материал е определен от доц. д-р Ж. Жекова-Велева (РИМ – Шумен), находките са почистени и консервирани от Е. Колева (РИМ – София).

Обр. 4. Основа на зид от най-ранния строителен период на терена на Западния дворец, кв. 150/236, 237, 246, 247

Fig. 4. Foundation of a wall from the earliest construction period in the space of the Western Palace, grid squares 150/236, 237, 246, 247

на предхождаща го постройка с масивни стени и вътрешно пространство с приблизителни размери 19,20 × 8,70 м, допълнително с широк 1,60 м проход от изток и затваряща го масивна стена. Основите на стените с ориентация север – юг са били прекъснати там, където преминава трасето на водопровод 1, идващ от запад. Може да се предположи, че са градени при вече положения водопровод 1, който е най-късният от регистрираните на терена северно от главните дворцови сгради.

Известно е, че във вътрешността на преддверието има осем масивни стълба, разположени в две редици с посока изток – запад. При сегашното им проучване се установиха някои важни в стратиграфско отношение детайли. Три от стълбовете в северната редица застъпват южната страна на масивния по-ранен зид. Двата западни са фундирани върху пръст и строителни отпадъци (обр. 3), запълнили леглото на вече напълно демонтирания там зид. При пет от стълбовете се вижда, че при изкопаването на основите те са били врязани в трошляково-хоросановия насип, а след това около тях е бил насипан нов слой от същия. Размерите им в основи (с известни отклонения) са 2,50 × 2,50 м, като най-вероятно в суперструкция са били намалени. Малка яма в едния от стълбовете и изцяло извадения градивен материал на югоизточния стълб позволиха да се добие впечатление за вида на основите. Стълбовете са фундирани на около 0,80 до 1 м дълбочина от нивото на трошляковия пласт в тъмнокафявата чиста глина. На дъното на югоизточния стълб бяха открити отделни групи дупки от изтлели дървени пилоти. Градежът на основите им е подобен на този на зида (дребен ломен камък и бял хоросан), които частично застъпват и дори може да се предположи преизползване на извадените камъни. Прави впечатление изместването на североизточния стълб в източна и южна посока, по засега неясна причина.

Интересни са и данните за строителната история на комплекса, установени южно от преддверието. Разчистването на дълго време стърчащия зид с Г-образна форма показа, че всъщност се касае за две отделни структури. Много е възможно те дори да се отнасят към различни строителни периоди. Късата южна част е фундирана на кота 139,04 м върху подравнената тъмнокафява глина. Използван е особен строителен подход – между плитко забитите в глинестата пръст стандартни пилоти са наместени средни по размер варовикови блокчета, заливани със смес от баластра и здрав хоросан. Днес страниците са доста обрушени и вероятно са част от субструкция. Зидът с ориентация север – юг е фундиран малко по-високо, върху тънък землен насип над още по-тънка хоросанова подложка (подобно на основата на зида, разположен на 2,10 м южно от южната стена на преддверието). Градежът е лицев, от сравнително едри каменни блокове, наредени напречно на дължината на стената и споени с доста ронлив, вече бял хоросан. Той най-вероятно е сключвал ъгъл с идващия от запад зид.

При разкопаването в дълбочина от изток и запад на тези структури, на около 0,40 м, се разкриват две големи четвъртити петна от сиво-зелена глина. Подобно беше проучено и през 2022 г. близо до североизточния ъгъл на преддверието. Те частично и изглежда случайно попадат върху основата на друг разрушен зид с ориентация запад – изток (обр. 4), който продължава до източната ограда на двореца. Разчистването на повърхността му и проверката в дълбочина покрай северната му линия показа, че основата е изградена главно от редове дребни и средни по размер речни камъни, свързани със светла жълто-кафява глина. Запазената част е вкопана на 1,20 м в тъмнокафявата глинеста наносна пръст и в здравия терен с цвят жълта охра. Основата е с ширина 1,40 – 1,45 м. Структурата му е еднаква с тази на зида, залегнат от южната стена на преддверието. Горната запазена повърхност на последния пък е от плоски камъни, които най-вероятно показват границата на суб- и суперструкцията му. Той е проследен само на 10 м дължина от източната стена на преддверието на запад. Проверката под нейната основа разкри основата на трети зид със същата структура, но с ориентация север – юг. Тя лежи изцяло под източната оградна стена на комплекса и продължава и на юг от проучения от нас терен. През тази основа е преминавал керамичен тръбопровод, който по-рано е регистриран във външния ъгъл на т. нар. Триделна сграда. Той има посока северозапад – югоизток, но никъде в преддверието на север досега не са открити следи от него. Начинът на градеж и материалът в тези основи са много близки до проучените от Т. Балабанов ранни градежи южно от Тронната палата, които проучвателят идентифицира като най-ранната стена и северна порта на преславския аул (Балабанов, Славов 2019).

Независимо от необходимостта от допълнителни проучвания, може да се твърди, че на този терен се регистрират най-малко три строителни периода, в някои от които могат да се забележат и няколко последователни фази. Засега в преддверието не се откриват останки от водопроводите, които са захранвали или са излизали от дълбоката водоразпределителна шахта от север.

Останалите на терена следи след разрушаването на комплекса не са достатъчни за сигурна интерпретация. Намерените върху запълването на масивната стена и върху разрушенията на един от стълбовете монети (малък модул на латинска имитация тип А (1208 – 1241) и медно торнезе на Епирското деспотство на Йоан II Орсини (1323 – 1335) потвърждават обитаване на терена като селищна територия през XIII – XIV в.

Литература

Балабанов, Славов 2019: Т. Балабанов, П. Славов. Нови данни за ранния Преславски аул. – В: Преслав 8. Сборник. Велико Търново, 2019, 133 – 165.

Ваклинова 1994: М. Ваклинова. Преславският дворец (Главните дворцови постройки през столичния период). – В: Историко-археологически изследвания. В памет на проф. д-р Станчо Ваклинов, Велико Търново, 1991. Велико Търново, 1994, 45 – 58.

Василева 1985: Д. Василева. Дворцовият комплекс на Велики Преслав (архитектурно-строителни проучвания и реконструкция). – Известия на Българското историческо дружество, XXXVII, 1985, 2 – 27.

Попконстантинов 1980: К. Попконстантинов, Сондажни проучвания в дворцовия комплекс в Преслав. – Археологически открития и разкопки през 1979 г. XXV Национална конференция в гр. Хасково (резюмета и доклади). София, 1980, 140 – 141.

Станчев 1968: С. Станчев, Преславският дворец. Състояние и задачи на проучването му – В: Преслав. Сборник, I. София, 1968, 49 – 68.

Шкорпил 1930: К. Шкорпил, Паметници от столица Преслав. – В: България 1000 години 927 – 1927. I. София, 1930, 183 – 275.

PALACE CENTRE – NORTH IN THE VELIKI PRESLAV RESERVE

Snezhana Goryanova, Gergana Ilieva

Summary

The discovery of the Western (Small) Palace in the assemblage of the main palatial buildings in the second medieval Bulgarian capital city has been launched at the start of the archaeological excavations in Preslav and continues until present days. The excavations revealed more than one period in the construction and functioning of the building. However, not all architectural remains have been completely excavated in depth.

The excavations of the so-called northern antechamber of the Western Palace were resumed in 2022. They aimed to uncover the archaeological layers completely and to establish the plan of the architectural remains in this sector of the palace assemblage. The eastern half of a solid east – west oriented wall was unearthed 1.40 m to the south of the northern wall of the antechamber, along with two walls perpendicular to it. The first wall is connected to wall 1; the latter was documented 1.60 m to the east and remained under the eastern wall of the antechamber in a later period (fig. 1). The bottoms of the foundation trenches of these walls were consolidated with wooden posts tightly grouped and fixed into the ground and a thin layer of mortar. Their lower part was made of small quarry stones and a few river stones bound with white mortar, sandier in depth and more compact in height.

Uncovering the walls to the west and south continued in 2023. It was found that the construction material of the solid wall was removed, and the trench was filled with heterogeneous clay and decomposed mortar. Postholes from the wooden posts were documented on the bottom of the trench (fig. 2). At 20.35 m from its eastern end, the wall forms an angle with another wall which runs to the south and reaches the southern wall of the antechamber. The foundations of the western wall of the antechamber were built above it during a later period. The southern parts of the foundations of the two north – south oriented walls are split into two parts. This is where the only surviving water main No. 1 passed. Therefore, it could be assumed that the water main was already functioning when the building preceding the antechamber was constructed. Most probably, the massive mounds consisting of quarry stones and mortar are related to its construction.

The southern wall of the antechamber rests partially on top of an earlier wall. The perpendicular one on the east of the solid wall touches this earlier wall. Although the bottoms of the trenches of both walls are at the same level, the foundations of the east – west oriented wall differ from those of the north – south oriented one. It was made of medium-sized river stones and stone slabs, bound with light brown clay. The foundations of two other walls are similar: a parallel wall situated 6 m to the south (fig. 3) and a wall perpendicular to them, on which the eastern enclosure wall of the Western Palace was built in a later period. The foundations of these three walls were cut 0.80 – 1 m into the ground. At this point, it seems that these are the earliest medieval remains at this spot, and they were abutted by the walls situated to the north.

The foundations of the eight solid pillars documented during the earlier excavations inside the antechamber were constructed after the demolition and the removal of the construction materials of the earlier walls (fig. 4). The pillars were most probably related to the construction of the antechamber. Similar features dating to this period have been documented to the south of the antechamber, too.

Snezhana Goryanova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, sgoryanova@gmail.com
Gergana Ilieva, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Shumen Branch, gery_carey@abv.bg

---

№ 11. АРХИТЕКТУРЕН КОМПЛЕКС В ЮГОЗАПАДНАТА ЧАСТ НА ДВОРЦОВИЯ ЦЕНТЪР, НИАР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ“

Радостина Благоева, Пламен Славов

Теренното археологическо проучване е проведено в периода 02.10 – 25.10.2023 г., в рамките на 19 дни. Изследваният терен е с обща площ приблизително 60 кв. м, при дебелина на напластяванията от 0,70 до 2,10 м.

Най-ранните структури, регистрирани през 2023 г., са постаментите в кв. 172/81 и този в кв. 172/71, който предстои да бъде цялостно проучен в бъдеще. Първият е изграден от варовикови блокове, споени с бял хоросан (обр. 1), а вторият – от необработени варовикови камъни, но с идентични размери. Те отстоят на 2,60 – 2,65 м от източната фасада на жилищната сграда и вероятно представляват звена от колонада. Според досега натрупаните данни вероятно тази колонада се развива на север и обхваща цялата дължина на сградата.

В края на X – първата половина на XI в. около стените на жилищната сграда започва първият етап на следстоличния некропол, когато полагането на покойниците се извършва в гробни съоръжения, изградени от блокове и архитектурни детайли от столичните постройки. През 2023 г. бяха разкрити още три гробни камери и един гроб с частично ограждане от север. Следван е християнският погребален ритуал, като в гроб № 226 е извършено и вторично погребение.

От втората половина на XI в. е и изграждането на постройката с производствената пещ в кв.

172/72 – 82. През 2023 г. беше проучена и западната ѝ част. Установи се, че от запад при вкопаването на постройката е прокопана траншея, широка 0,60 м, която пресича гробове № 254, 256 и 226. Размерите на постройката са 5,20 × 3,50 м, като самото вкопаване в здравия терен е 0,50 - 0,65 м при денивелация на терена от около 0,50 м. От север на пещта подовото ниво е с наклон запад – изток. Проучена беше и производствената пещ (обр. 2). Запазена е във височина до 1,80 м, като външният диаметър в най-високата точка е около 2,30 м, а вътрешният – 1,70 м. Керамичният материал, открит в постройката и в запълнителя на пещта, съставлява близо 45 % от общото количество и основно обхваща периода от края на XI – XII и началото на XIII в.

Обр. 1. Постамент пред източната фасада на жилищната сграда

Fig. 1. Pedestal in front of the eastern facade of the residential building

Обр. 2. Производствена постройка с пещ

Fig. 2. Production building with a furnace

През 2023 г. продължи проучването на вкопаните жилища и се попадна на още едно в кв. 172/71. Те са с характерните особености – правоъгълен план, със средни размери 3,60 × 3,40 м, с вкопани в ходовото ниво гнезда за елементите от дървената конструкция и еднокамерно отоплително съоръжение (обр. 3). Изключение прави жилище № 1 (кв. 172/91-92, 202), при което в югоизточния външен ъгъл бе регистрирано още едно горивно съоръжение.

Жилище № 1 е вкопано до пласт от кафява трамбована пръст, като подовата замазка и квадратните гнезда в ъглите на жилището, предназначени за елементите от дървената покривна конструкция, са врязани в пласта (кота 137,87 м). След цялостното проучване през тази година размерите на жилището са 3,60 × 3,40 м, с ориентация североизток – югозапад. В северозападния и югоизточния ъгъл са вкопани гнезда за дървени стълбове с диаметър съответно 0,12 и 0,18 м, укрепени с вертикално забити необработени плочести камъни. Във вътрешността, в югоизточния ъгъл е изградена пещта. Аналогична пещ, но отвън, беше разкрита в югозападния ъгъл. Изградена е от средни по размер необработени варовикови камъни, като входът и предпещното пространство са от запад.

Жилище № 2 частично застъпва от юг жилище № 1. Границите му са маркирани с тънък пласт дребни варовикови камъни и гнезда за носеща конструкция от външната страна. Разкритите до този момент размери са 2,50 × 2,20 м, като тази година се попадна на слаби следи от южната му линия. Разкрити бяха още три гнезда по тази линия, облицовани с плочести среднoформатни камъни и размерите на постройката достигнаха 2,50 × 2,78 м. Причина за това заличаване на границите са по-късните вкопавания и каменни струпвания, образувани след разчистването на разрушаването на детайли от столични градежи. Пространството около и в жилищата е нарушено от битови ями, достига-

Обр. 3. Жилища и ями

Fig. 3. Dwellings and pits

щи дълбочина до 1,50 – 1,70 м, като част от тях са врязани и в материка. Пълнежът им е основно от необработени средни по размер варовикови камъни и блокове, както и силно фрагментиран керамичен материал от края на X – XI до към средата на XIII в. В някои от ямите се попадна и на архитектурни детайли от фасадата на столичните постройки, части от подови настилки, накити, железни и костени инструменти.

Жилище № 3 попада в кв. 172/81-82 и 91-92. Регистрирано е в западния профил на изкопа още през 2008/2009 г. През 2022/2023 г. бяха проучени частично северната и западната му граница, а южната все още попада в профила на непроучения сектор. В югозападната част беше разкрито огнище, изградено от варовикови камъни, с вход от север. Регистрирана е висока концентрация на керамичен материал, датиран основно в първата половина на XIII в.

Жилище № 4 попада в източната част на кв. 172/71. Ориентирано е северозапад – югоизток, като югоизточният ъгъл е прерязан от битова яма. По едно гнездо за дървената конструкция е регистрирано в средата на северната, южната и източната линия, и две в северозападния ъгъл. Стените им са облицовани със средни по размер плочести камъни и фрагменти от тухли. Огнището (0,90 × 0,40 м) е изградено върху пода от необработени варовикови камъни, почти в средата на жилището. Интересното при изграждането на това горивно съоръжение е варовиковият блок, вкопан вертикално в средата (0,90 × 0,40 × 0,40 м) и допълнително укрепен с плочести камъни. Горивната част е приспособена върху неравната повърхност на блока и оградена по периферията с необработените камъни. На базата на открития в него керамичен материал и двете монети жилище № 4 може да бъде отнесено в периода на късния следстоличен период (първата половина на XIII в.).

По време на проучванията през тази година бяха документирани близо 700 предмета масов материал, предимно железни остриета, гвоздеи, части от инструменти, оловни и медни слитъци, фрагменти прозоречно стъкло и животински кости. Предметите с по-висока научна стойност и характерни особености бяха включени в полева инвентарна книга с 86 инвентарни номера, или общо 110 находки – печати, монети, накити, инструменти и характерни керамични фрагменти. Особен интерес представляват оловният печат на цар Йоан Асен II с по-късен препечатък, който унищожава горната му част, и двата печата на служители на византийската администрация.

Според резултатите от проучванията през 2023 г., натрупания керамичен и нумизматичен материал, както и информацията от предходните сезони, можем да твърдим, че в края на XI и до средата на XIII в. около останките от столичните сгради възниква занаятчийски квартал, включващ жилища, производствени постройки и работилници. В периода след тяхното изоставяне, след средата на XIII в., започва вторият етап на следстоличния некропол.

ARCHITECTURAL COMPLEX IN THE SOUTHWESTERN PART OF THE PALACE CENTRE, VELIKI PRESLAV RESERVE

Radostina Blagoeva, Plamen Slavov

Summary

The earliest structures registered in 2023 are the pedestals in grid square 172/81 and the one in grid square 172/71, which is to be fully explored in the future. The first one is constructed of limestone blocks bound with white

mortar (fig. 1), and the second one is made of rough limestone pieces, but with identical dimensions. They stand at 2.60–2.65 m from the eastern facade of the residential building and probably they are parts of a colonnade.

At the end of the 10th – the first half of the 11th c., around the walls of the residential building, the first stage of the post-capital necropolis began. In 2023, three more burial chambers and a grave, partially enclosed from the north, were discovered. The graves have been laid according to the Christian burial rite, with a secondary burial performed in grave No. 226.

The construction of the building with the production furnace in grid square 172/72–82 is also dated to the second half of the 11th c. In 2023, it was found that a 0.60 m wide trench was dug from the west, simultaneously with the digging of the structure, which cut graves Nos 254, 256, and 226. The dimensions of the building are 5.20 × 3.50 m. The production furnace is preserved at a height of up to 1.80 m (fig. 2). The ceramic material found in the building and in the fill of the furnace constitutes nearly 45 % of the total amount and mainly covers the period from the end of the 11th – 12th c. to the beginning of the 13th c.

In 2023, the research of dug-in dwellings continued, and another one was found in grid square 172/71 (fig. 3). They have the characteristic features – a rectangular layout, with average dimensions of 3.60 × 3.40 m, with postholes dug into the walking surface for the elements of the wooden structure, and a single-chamber heating installation.

In conclusion, we can say that at the end of the 11th c. and up to the middle of the 13th c., a craft production neighbourhood, including dwellings, production buildings and workshops, appeared around the remains of the capital buildings. In the period after their abandonment, after the middle of the 13th c., the second stage of the post-capital necropolis began.

Radostina Blagoeva, "Veliki Preslav" Archaeological Museum, radost79gh@abv.bg
Plamen Slavov, "Veliki Preslav" Archaeological Museum, pl_preslav@abv.bg

---

№ 12. ВЪТРЕШНИЯТ ГРАД НА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ – СЕКТОР „ИЗТОК“

Гергана Илиева, Христо Кузов, Михаил Христов

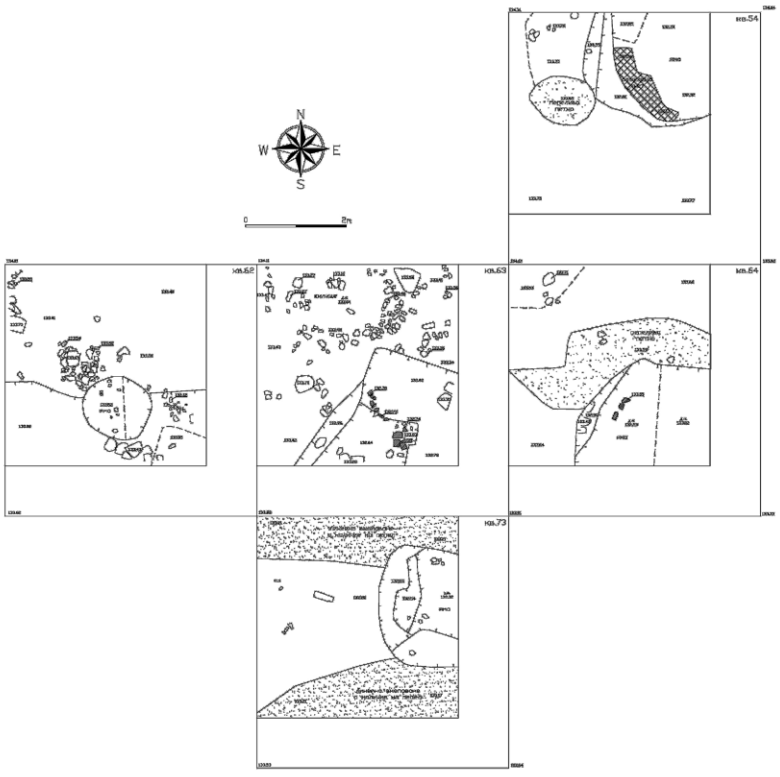
Археологическото проучване на обект Сектор „Изток“ (обр. 1) във Вътрешния град на Велики Преслав е извършено в рамките на 11 работни дни. Проучваната площ обхваща пет квадрата (54, 62, 63, 64, 73) от заложената план-квадратна мрежа (обр. 2).

Обр. 1. Вътрешният град на Велики Преслав (Сектор „Изток“)

Fig. 1. The Inner City of Veliki Preslav (Sector "East")

Хронологично най-ранни са установените структури в южната част на кв. 63 (обр. 3). Това са останки от рухнала покривна конструкция, разкрита на терена като концентрация на керемиди – тегули и имбрекси, изработени от светла жълта глина. Върху падналия покрив е положено по-късно глинобитно ходово ниво. От него произхожда кухненска керамика с вълнообразна врязана украса, изработена на бавно грънчарско колело и трапезни съдове със зелена глазура. Предвид тези материали, отнасяме покривната конструкция към края на X – XI в. Вероятно към същото столетие трябва да се отнесе и ходовото ниво, заложено непосредствено върху падналите керемиди.

Обр. 2. Общ план на проучваните квадрати

Fig. 2. General layout of the excavated grid squares

Обр. 3. Кв. 63 – покривна конструкция, края на X – XI в.; жилище, XIII в.

Fig. 3. Grid square 63 – roof structure, end of 10th – 11th c.; a dwelling, 13th c.

Тези структури са частично унищожени от линейно вкопаване. То е запълнено с малки и средни по размер камъни, пепел и фрагменти битова керамика от периода XI – XIII в. На различни нива в запълнителя ѝ се откриха две находки: монета – латинска имитация тип А, с датировка 40 – 50-те години на XIII в. и бронзова игла за шиене. В южната част на това вкопаване се проследява запълване с въглени и пепел, в което се откри фрагмент от медна монета от 60-те години на XIII в.

Останки от покривната конструкция са регистрирани и в кв. 64. Тук тя е перфорирана от по-късна яма, с пълнеж от тъмна кафява до черна пръст и камъни, единични фрагменти от керамика с датировка XIII в., както и монета – латинска имитация тип А – 60-те години на XIII в.

Хронологично по-късни структури са регистрирани в кв. 54. В квадрата е изчерпана яма, която е перфорирала концентрация на разложен хоросан и ломен камък. Тя е унищожила производствено (?) съоръжение, което е било вкопано в преотложения хоросан. На този етап допускаме, че е пещ с две отделения, вкопани в хоросановия пласт и на места допълнително подзидани и измазани с льос. Силно опалена глина се открива в горната част на съоръжението – от нея произхожда горял анонимен фолис, клас А2 (976 – 1030/35).

Западната камера на това съоръжение се откри запълнена с отухлена глина и пластове от остъклена маса, включително стъклени капки. Предвид открития в обмазката на производствената структура анонимен фолис, тя може да се отнесе, към първата половина на XI в.

Елементи от подова мозайка в *opus sectile* бяха открити в насипите с дребни камъни и чакъл под нивото на орницата. Присъствието им би следвало да се свърже с наличието на представителен градеж в тази зона, с който могат да се обвържат и останките от масивния хоросанов насип.

В квадрати 62, 63 и 73 се проследява пласт от жълто-кафява глина, който кореспондира с две силно обезличени структури, регистрирани в кв. 62 и 63. Те са изградени от дребни и средни по размер камъни на калова спойка, а на места са вложени и по-добре обработени камъни, вероятно сполии.

Регистрираните силно обезличени градежи могат да се интерпретират като стопански или жилищни сгради. От структурата при северния профил на кв. 63 произхождат три монети: българска имитативна монета тип C, (1207 – 1218), латинска имитация тип O, препечатана с имитация тип R – 40-те години на XIII в. и една значително по-ранна монета – анонимен византийски фолис клас A2 (976 –1030/1035 г.). Проследената частично деструкция при северния профил на кв. 63 е перфорирана във вътрешността си от поне две ями с материали от XI – XIII в. Ямите са пробили глинобитния пласт, маркиращ ходовото ниво.

Обр. 4. Кв. 62.

Fig. 4. Grid square 62

Този пласт от жълто-кафява глина, който се проследява в трите съседни квадрата, е перфориран интензивно от ями и от няколко други линейни вкопавания. В кв. 73 вкопаването е запълнено с пепел, а в кв. 62 и 63 – с чакъл и малки камъни. В пълнежа на това вкопаване в кв. 62 (обр. 4) се откриха две монети: латинска имитация тип A, 60-те години на XIII в. и фрагмент от медна монета, солунска емисия – отново с датировка 60-те години на XIII в.

До източния профил на кв. 73 (обр. 5), от пълнежа на яма с пепелива пръст произхожда монета на Кралство Унгария – куартинг на Сигизмунд I (1387 – 1437).

Хронологично най-късни на обекта са ями с различен диаметър и дълбочини. Част от тях са запълнени с пепел и силно разложен бял хоросан. Други ями са перфорирали споменатите линейни вкопавания и могат да се свържат с най-късните етапи на обитаване или човешка активност на това място. Те са запълнени с черна или сива пръст. От тях почти напълно липсват материали, с изключение на попаднали при прокопаването им керамични фрагменти от XI – XIII в.

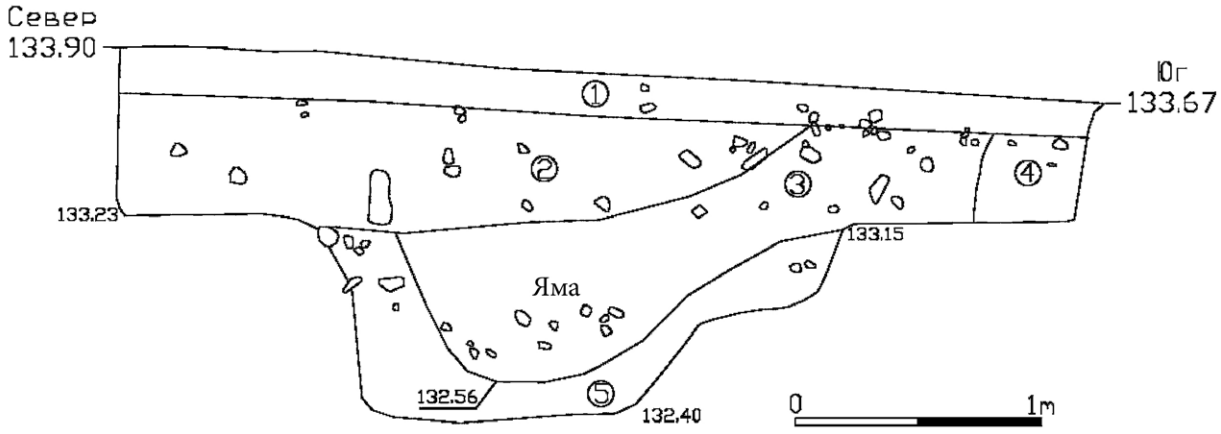
Единични по-късни материали, които могат да се свържат с османския период са битова керамика, част от бронзов накит с инкрустиран камък и две сребърни османски монети (акчета) – на султан Мурад I (1359 – 1389) и на султан Баязид II (1481 – 1512), сечена в Истанбул. Находките маркират последния етап на човешка дейност, вероятно свързана с ограбването на годния строителен материал в тази част на обекта.

Общият брой на монетите открити през сезона е 38. Най-ранна е медната монета на император от Константиновата династия. Първите средновековни монети са анонимни фолиси от края на X в. Документирани са общо шест, като по-рядък е този от тип J. Следва пикът в обращението на монети, който през 60-те години на XIII в. Най-много са имитационните монетосечения от XIII в., предимно латински – 25 екземпляра. Документирана е и скифата на Константин Асен след 1270 г. От XIV в. са няколко български имитации, както и османски емисии – края на XIV – XV в. Прави впечатление присъствието на куартинг на Сигизмунд I (1387 – 1437).

В пълнежа на вкопаните структури, бяха открити фрагменти от строителна керамика. Върху част от тях са нанесени знаци – преди изпичането на керемидите, или издраскани след това. Сред графитите се разпознават ипсилон с хасти, пентаграма, решетка и др.

Новоразкритите структури допълват археологическата карта на проучванията в средновековния център и създават добра основа за бъдещи научни дирения. Откритата при проучванията битова и амбалажна керамика произхожда от компрометирани контексти, малка част е от ненарушени археологически структури.

Битовата керамика е представена главно от кухненски съдове. В групата присъстват основно гърнета, те са източени на бавно и бързо грънчарско колело, като за първите е характерна врязана и вълнообразна украса. Съдовете от тази група носят следите от интензивно вторично опушване вслед-

Обр. 5. Кв. 73 – източен профил. Легенда: 1 – орница; 2 – сиво-кафява пръст с отухлени буци; 3 – яма (пепелява пръст, примесена с бял варовиков прах; от пълнежа – куартинг на Сигизмунд I (1387 – 1437), Кралство Унгария); 4 – бял сбит варовиков пласт; 5 – сиво-кафява пръст

Fig. 5. Grid square 73 – eastern cross-section. Key: 1 – arable land; 2 – grey-brown soil, with burnt red lumps; 3 – pit (ashy soil mixed with white limestone powder; from the filling – a quartering of Sigismund I (1387–1437), Kingdom of Hungary); 4 – white compact limestone layer; 5 – grey-brown soil

ствие на употребата им в кухнята. В групата на кухненската керамика попадат и едни от най-ранните съдове, открити в ненарушени археологически пластове – това са устия и дъна от гърнета, носещи следи от опушване. В контекста на глинобитно подово ниво в кв. 63 са открити три устия от гърнета, изработени на бавно грънчарско колело.

От по-късното ходово ниво в същия квадрат произхожда друга група гърнета. Представени са съдове с идентични технологични характеристики, но присъстват и съдове с по-големи размери. Добре изследвани са на обекти като Одърци, Скала, Плиска, Дядово, където са отнасяни в X – началото на XI в. Съдовете и от двете ходови нива вероятно се отнасят към началната фаза на следстоличния период – края на X – началото на XI в.

В количествено отношение по-добре са представени кухненските гърнета, източени на бързо грънчарско колело. Хронологично могат да се отделят две групи кухненски съдове.

В по-ранната група, попадат форми добре познати от центрове в Северна България като Скала и от Южна България – Дядово, отнасящи се към периода XI – XII в.

Втората хронологична група включва форми отнасящи се към периода на Второто българско царство, включително идентични с произвежданите на територията на Преслав през XIII в. Подобни форми са познати и разпространени и в други средновековни центрове като Шумен и Трапезица, където са отнесени към 60-те – 80-те години на XIII в.

Трапезната керамика е представена най-вече от съдове за течности – стомни от сива и сиво-кафява глина, покрити със светла или по-тъмна зелена глазура, и такива от розова глина без запазени следи от глазура. От съдовете са съхранени части от дъна и стени, които ги доближават до амфоровидните стомни. От проучванията произхождат също така по един фрагмент от трапезен съд покрит с червена ангоба и стена от съд със златиста ангоба. По дъната и на двете групи съдове липсват релефни знаци.

Към групата на трапезната керамика се отнасят и ограничено количество фрагменти от стени на съдове със сграфито украса. Част от тях могат да се отнесат към периода на Второто българско царство, а други два фрагмента – към османския период.

Последната керамична група представя амфорни фрагменти, почти всички стени. Фрагментите свидетелстват за присъствието на два разпознаваеми типа средновековни амфори. Към първия, който е и най-многоброен, се отнасят стени с характерни широки, плитки, гъсто разположени хоризонтални жлебове и силно изтрита бледожълта ангоба, от амфори от X – XI в.

Хронологично най-късен е фрагмент от устие с дръжка. Устието е ниско фуниевидно и почти изцяло се губи в дръжката. Фрагментът произхожда от вкопаване под нивото на предполагаемо жилище. В същото е открита монета от 40-те години на XIII в.

THE INNER CITY OF VELIKI PRESLAV – SECTOR EAST

Gergana Ilieva, Christo Kouzov, Mihail Hristov

Summary

The excavated area covered five grid squares (figs 1, 2). Within all of them, archaeological structures and debris were registered. The earliest ones were those in the southern part of grid square 63. These were traces of a collapsed roof structure, marked on the ground with a concentration of roof tiles (fig. 3). Traces of the roof structure were also registered in grid square 64, perforated by a later pit, containing pottery from the 13th c. in its fill, as well as a coin – Latin imitation of type A, from the 60s of the 13th c.

Later structures were registered in grid square 54. There was a pit which perforated an accumulation of decomposed mortar and quarry stones. The pit had partially destroyed a production installation (?) filled with clay, burned to a red colour, and layers of vitrified mass, including glass drops. Given the anonymous *follis* discovered in the plaster of the structure (class A2, 976 – 1030/35), it could be referred to the first half of the 11th c.

In grid square 62, 63 and 73 (fig. 5), a layer of yellow-brown clay was found. This layer corresponded to the destruction of two buildings registered in grid squares 62 (fig. 4) and 63. Coins from the 13th c., as well as pottery from the same period, originated from their context. The buildings had been heavily destroyed, the extent of their destruction making a more precise interpretation uncertain at the moment. The latest structures on the site were pits from grid square 54 and 64, filled with ash and highly decomposed white mortar, which can be associated with the last stages of habitation. Single archaeological finds that can relate to the Ottoman period were a fragment of a bronze ornament and two silver Ottoman coins of Murad I (1359 – 1389) and Bayazid II (1481 – 1512).

Household pottery is mainly represented by kitchenware. There are pots made on a slow and fast potter's wheel, the former being characterized by an incised and wavy decoration.

The tableware is represented by pitchers of grey and grey-brown clay paste covered with a light or darker green glaze and those of pink clay without any traces of glaze. According to the bottoms and walls, they come close to the amphora-shaped pitchers. A fragment of a vessel covered with red slip and a wall with golden slip were also found.

Fragments of vessel walls with sgraffito decoration could be dated to the period of the Second Bulgarian Kingdom, and two other fragments, including a dish with yellow and green glaze and a larger sgraffito fragment, to the Ottoman period.

The last ceramic group presents amphora fragemnts. Two types of amphorae were identified. The first refers to walls with characteristic wide, shallow, densely spaced horizontal grooves and worn pale yellow slip, dated to the 10th – 11th c. A fragment of a rim with a handle could be dated later, to the 13th – 14th c.

Gergana Ilieva, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Shumen Branch, gery_carey@abv.bg
Chisto Kouzov, Regional Museum of History – Varna, h.kouzov@abv.bg
Mihail Hristov, Veliko Tarnovo University "St Cyril and St Methodius", mhristov.uni@gmail.com

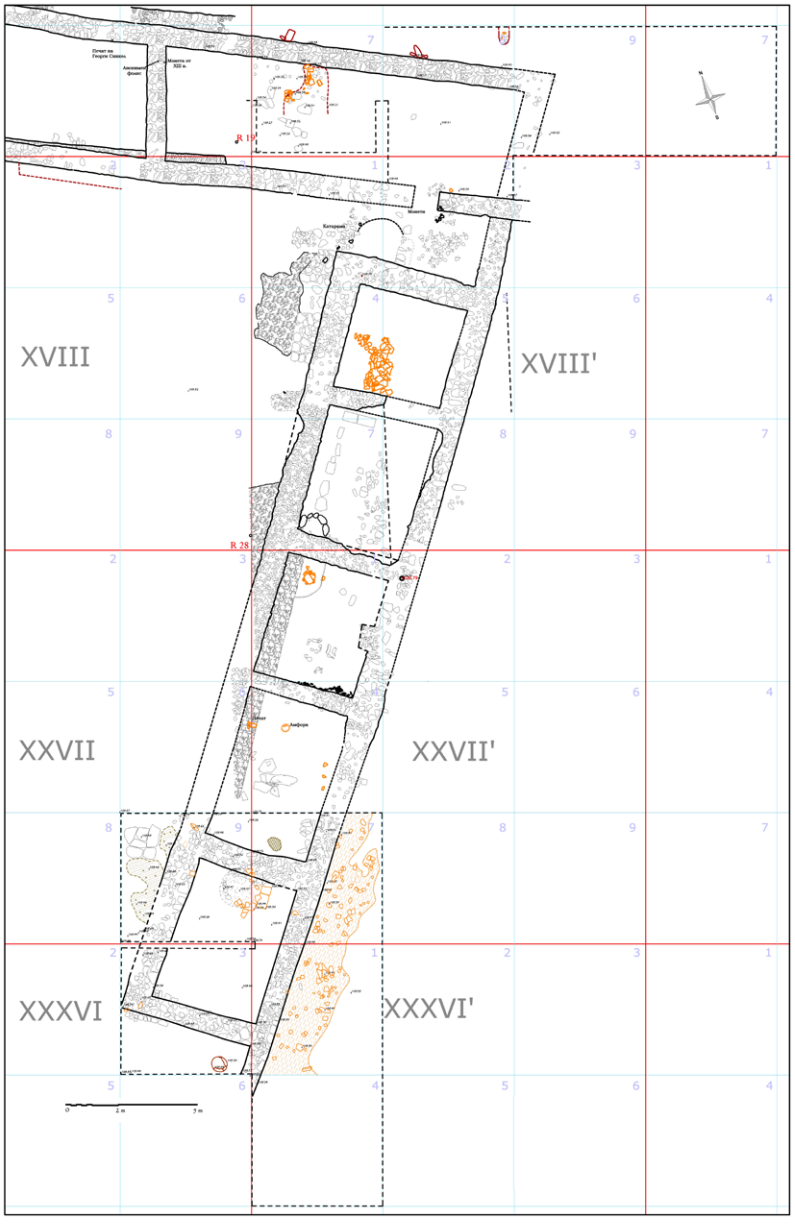

№ 13. МАНАСТИР НА ЧЪРГУБИЛЯ МОСТИЧ, ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

Росина Костова, Казимир Попконстантинов

Манастира на чъргубиля Мостич е разположен в югоизточния край на източната равнинна част на Външния град на Преслав, известна като м. Селище. Разкритите сгради свидетелстват за историята на аристократично имение, превърнато в един от най-значимите фамилни манастири в България през X в. Наред с открития през 1952 г. надгробен надпис на ичиргу-боила Мостич, решаващо значение за изясняване на историята на манастира има двуделната гробна камера в западния портик на „Църквата на Мостич", открита през 2007 г. Надписът върху тухлата, открита в източното отделение на гробната камера, както и сигилографският материал, откриван през годините в комплекса, дадоха основание на екипа да свърже този манастир с личността и семейството на Георги монах и синкел български (Попконстантинов, Костова 2013).

Четвъртата кампания в проучването на обекта, която започна през 2005 г., беше прекъсната по обективни причини след 2014 г. През 2022 г. теренната работа беше подновена с недеструктивни

Обр. 1. План на Дългата (Източната) и Северната сграда източно от църква № 5 през 2023 г. (автор М. Вълчев)

Fig. 1. Layout of the Long (East) and North Building to the east of church No. 5 in 2023 (author M. Valchev)

проучвания източно от църква № 5, която се намира на 30 м източно от „Църквата на Мостич“ и е функционално свързана с нея. През 2012 г. там бяха открити основите на три сгради, две от които – Дългата и Северната, бяха проучвани до 2014 г. (Костова, Попконстантинов 2015). Геофизичното проучване показа, че по оста на проучената източна стена на Дългата сграда се регистрира дълга линейна аномалия (каменна стена) с ориентация североизток – югозапад и това най-вероятно е част от сградата.

Този резултат предопредели и задачите на редовните теренни проучвания през 2023 г. Работата ни беше съсредоточена в квадранти XXVII, XXXVI, XXVII`, XXXVI`, VIII`, VIII`` (обр. 1).

Дълга (Източна) сграда. Помещение № 4 е частично проучено през 2012 г. Проучената през този сезон дължина на източната и западната основи е 10 м. Вътрешната ширина на сградата е 4 м, външната е 6 м. Западната и източната основи са с дебелина 1 м и са градени от средни по размер речни волутъци, сиви плочести и ломени камъни на глинена спойка. По същия начин са градени основите и на двете преградни стени, като тяхната дебелина е 0,75 м (обр. 2). Те оформят засега още три верижно разположени помещения, № 4 – 6. Най-вероятно входът на сградата е бил ориентиран на запад към църква № 5. За това свидетелства участък с плочести камъни (1,50 × 1,47 м) пред западната основа на помещение № 5 (обр. 3).

При проучването на западната основа на помещение № 5 установихме, че външното ѝ лице стъпва върху варовиков пласт, който проследяваме в югозападна посока. Същият пласт беше установен и в помещения № 3 и 4. Най-вероятно е използван за нивелиране на терена след разрушаване на по-ранна сграда. Действително в този участък западната основа застъпва северния край на основа от речни камъни със същата ос (север – юг), която проследихме до южния профил на кв. XVII – 9 (дължина 1,50 м) с отстъп от 0,20 м от западната основа. В пласта над тази по-ранна основа и варовиковия пласт открихме много керамични фрагменти от X – XI в. и животински кости. В югоизточния ъгъл на помещение № 4, покрай вътрешното лице на източната основа също попаднахме на успореден на нея ред от средни по размер камъни. Дали са от основа на по-ранна сграда или своеобразно уширение, ще проверим в следващия сезон.

До северната стена на помещение № 5 попаднахме на съоръжение с овална форма с размери 1,83 × 1,20 м. От изток е оформено с бипедална тухла, от север – от тухли с дебелина 6,5 см, обработени камъни, тегули, от юг – от тухли, като едната е със запазени размери (0,33 × 0,42 × 0,04 м). От южната страна има следи от опалване. В централната му част пръстта е жълта, глинеста, трамбована.

При проучването на помещения № 4 и 5 попаднахме на сравнително плитки боклучни ями.

В югоизточната част на кв. XXVII-9 (в централната част на помещение № 5) установихме яма (диаметър 0,70 м), като тя е до вътрешното лице на западната основа; горният пласт (0,50 м) е сиво-кафяв с речен чакъл, керамични фрагменти (със зелена глазура, края X – XI в.), много животински кости, мраморен сегмент от *opus sectile*; следващият пласт (0,30 м) е от пясък и чакъл, в него няма находки.

В североизточния ъгъл на квадрата (югозападна част на помещение № 4) установихме яма, запълнена с фрагментирана строителна керамика и животински кости (дълбочина 0,50 м).

Изглежда в края на X в. помещенията на сградата функционират като жилища. Елемент от инвентара на едно от тях е долиум, вкопан в пода на помещение № 6 (обр. 4).

Керамичните фрагменти, открити в пластовете на дълбочина 0,20 – 0,50 м могат да се датират в XI – XII в., докато в пластовете на дълбочина 0,50 – 0,70 м преобладават керамичните фрагменти от X – XI в. Бяха открити много животински кости, както в посочените ями, така и извън тях. Сред по-интересните находки от помещенията са солид на император Теофил (829 – 842), клас III (830/1 – 840)[1], бронзов пирамидален печат, бронзова колонна апликация, костен предмет с резбован орнамент, псалия.

Обр. 2. Западна и южна основа на помещение № 5, финален етап, поглед от югозапад

Fig. 2. Western and southern foundations of room No. 5, final stage, view from southwest

Обр. 3. Плочник и варовиково ниво западно от помещение № 5, поглед от изток

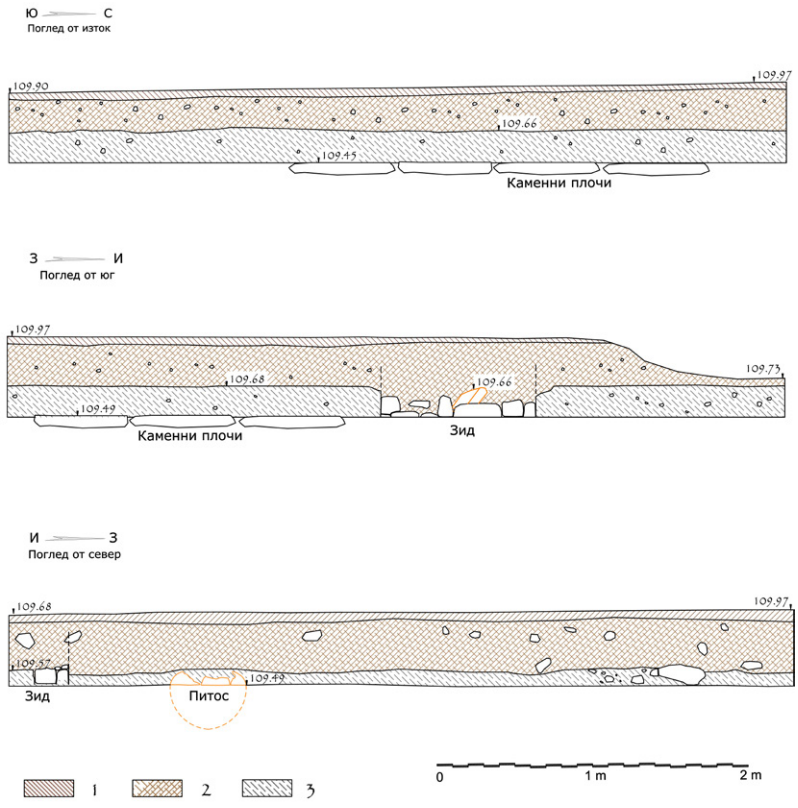
Fig. 3. Stone pavement and the limestone layer to the west of room No. 5, view from east

По протежение на цялата дължина на външното лице на новоразкритият участък от източната основа на Дългата сграда разчистихме пласт от тегули и имбрици от падналия покрив на сградата. Повечето от тях са силно фрагментирани. Върху две тегули и два имбрика с пръсти е очертан знакът IYI. До южната стена на помещение № 4 също намерихме добре запазена тегула (0,40 × 0,27 × 0,025 м) с очертание на IYI. Освен този знак, върху една от керемидите има два знака – YC.

Северна сграда. Сградата е с ориентация запад – изток. През този сезон разкрихме нови участъци от северната стена в източна посока. На дълбочина 0,30 м от съвременния терен разкрихме участък с дължина 10,50 м, с двулицев градеж от плочести и средни по размер грубо обработени, но с огладени лица сиви камъни с пълнеж от необработени камъни на глинена спойка, дебелината е 0,75 м. Така дотук проследената дължина на сградата е 25,50 м.

През 2014 г. се очертаха три помещения, като тогава предприехме пълно изчерпване на културните пластове в помещение № 2. През настоящия сезон подновихме проучването на следващото помещение (№ 3) в източна посока. Горният пласт е сиво-кафяв с дребни и средни по размер речни и ломени камъни, малко керамични фрагменти и съвременни гвоздеи. В югоизточния ъгъл на кв.

[1] Монетата е определена от гл. ас. д-р С. Михайлов, НАИМ – БАН, филиал Велико Търново.

Обр. 4. Профили в квадрати XXVII-9 и XXXVI-3 .
Легенда: 1 – съвременен пласт; 2 – кафяво-сив пепелив пласт; 3 – жълто-сив пласт (автор М. Вълчев)

Fig. 4. Cross-sections in grid squares XXVII-9 and XXXVI-3.
Key: 1 – contemporary layer; 2 – brown-grey ashy layer; 3 – yellow-grey layer (author M. Valchev)

Обр. 5. Новопроученият участък от северната основа, източната основа и североизточния ъгъл на Северната сграда, поглед от изток

Fig. 5. Newly excavated section of the northern foundation, the eastern foundation and the northeastern corner of the North Building, view from east

VIII``-8 попаднахме на струпване на стъклена шлака и стопилки в пласт с фрагментирани керемиди и петна от въглени, може би своеобразно депо. В източната част на помещението, в жълто-кафявия трамбован пласт с керамични фрагменти от XI – XII в. се очерта Г-образна структура (0,80 × 1,70 м) от грубо обработени камъни, сред които има един голям речен камък. Непосредствено източно от него открихме оловен печат с изображения на Иисус Христос и Св. Богородица. Северно от този участък попаднахме на струпване на керемиди и силно опожарен пласт, който достига до вътрешното лице на северната основа. Следи от опалване има и по самото вътрешно лице на северната основа. Следи от опожаряване бяха установени и в помещение № 2 през 2014 г. Опожареният пласт в помещение № 3 е с около 0,20 м по-ниско от жълто-кафявия трамбован пласт, в който е Г-образната структура. Това ни даде основание да предположим, че има две подови нива в помещението и действително след снемането на жълто-кафявия пласт в централната и южната част на помещението попаднахме на каменна плоча, подобна на подовото ниво установено в помещение № 2.

В кв.VIII``-9 попаднахме на деструкциите на северната и източната стени на помещение № 3, а на кота 109,21 установихме североизточния ъгъл на помещението, който се оказа и ъгъл на самата Северна сграда (обр. 5). Източна ѝ основа е в една ос с източната основа на Дългата сграда. Засега в Северната сграда се очертават три помещения, като изцяло проученото през този сезон източно помещение (№ 3) е с размери 12 × 4,50 м.

Анализът на керамичния материал от проучените сектори на двете сгради показва известна разлика в хронологията на обитаването им. В Дългата сграда керамичните фрагменти от обикновената кухненска и глазирана керамика са предимно от X – XI в., докато в Северната сграда са от XI – XIII в. Находките и от двете сгради показват цивилно обитаване. Анализът на животинските кости разкрива, че основният източник на месо за храна е бил главно говедовъдство. Сред събраните материали

най-многобройни са останките от дребните преживни животни (овце и кози), следвани от тези на свинете (диви и домашни).[1] Монетните находки също очертават посочената по-горе хронологическа картина: в Източната сграда открихме две монети от втората половина на X в. (Никифор II и византийски анонимен фолис клас A1), докато в Северната сграда открихме една монета от първата половина на XIII в. Солидът на император Теофил заслужава специално внимание по две причини. Първо, това е вторият солид на Теофил, открит при проучването на обекта, като и двата са от един и същи тип. Първият екземпляр е полустопен и беше открит през 2010 г. в една от сградите около „Църквата на Мостич". Откриването на втория в сграда източно от църква № 5 за пореден път показва общата среда в сложния комплекс, който се развива около двете църкви, подобно на печатите на Георги синкел, които също открихме и в двете части на комплекса. На второ място, двата солида на Теофил са открити в контекст от X – XI в. и поне засега са единствените от Преслав. Дали става дума за трезориране или за специфично обращение, са въпроси, на които ще търсим отговорите.

Литература

Костова, Попконстантинов, 2015: Р. Костова, К. Попконстантинов, Манастир на чъргубиля Мостич, м. Селище, Велики Преслав. – Археологически открития и разкопки през 2014. София, 2015, 711 – 714.

Попконстантинов, Костова 2013: К. Попконстантинов, Р. Костова, Манастирът на Георги Синкел български в Преслав: историята на една аристократична фамилия от X в. – Преслав, 7, 2013, 44 – 63.

THE MONASTERY OF CHARGOUBILYA MOSTICH, VELIKI PRESLAV

Rosina Kostova, Kazimir Popkonstantinov

Summary

The architectural complex, known as "The Monastery of Chargoubilya Mostich" is situated in the southeastern flat area in the Outer town of Preslav, referred to as Selishte locality. The buildings, excavated until now, reveal the dynamic history of an aristocratic household converted into one of the most important monasteries in tenth-century Bulgaria (fig. 1).

The fieldwork was resumed in 2022, after a seven-year break as a non-destructive geophysical prospection. It aimed at tracing the spatial organization of the complex to the east, southeast, and northeast of church No. 5, which dominated the second compound of the complex. The results defined the research goals in 2023, accomplished in excavations of the southern part of the Long (Eastern) Building and the eastern part of the North Building (fig. 2).

A section with a length of almost 10 m from the foundations (north – south) of the Long Building were unearthed – those are 1.00 m thick, built of river boulders, roughly hewn stones, and stone slabs, bound with mud. In addition, two partition walls shaped three more rooms (Nos 4, 5, and 6) (fig. 2). Most likely the entrance of the building was oriented to the west, towards church No. 5, as indicated by a stone pavement attested in front of the western foundation of room No. 5 (fig. 3). It seems that in the 10th – 11th c. the rooms in the building functioned as dwellings, demonstrated by the shallow waste pits full of pottery fragments and animal bones, found in rooms Nos 4 and 5 and the *dolium* dug into the floor of room No. 6 (fig. 4). The analysis of the animal bones proved that the main source of meat was the cattle breeding. The highest number of the bones was of sheep and goats, followed by pigs and boars.

Several indicative finds were found in the rooms as well, such as a *solidus* of Theophilus, class III (830/1–840) (the second one, found in the complex for the last ten years), a bronze pyramidal seal, bronze belt mount, etc. Tiles of the collapsed roof were cleared along the eastern wall of the building. Some of them bear signs such as "IYI" made with fingers before firing.

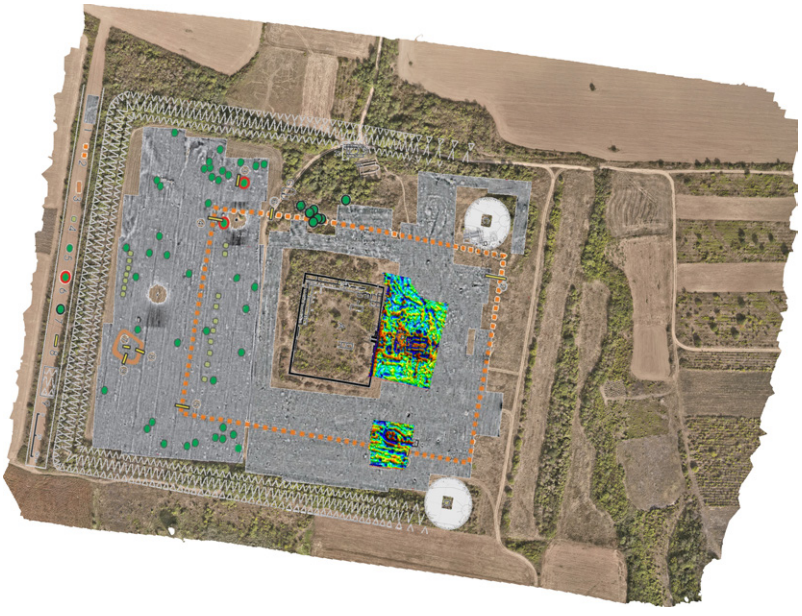
In the North Building, we continued the excavation of room No. 3. Thus, we found the northeastern corner of the building, and it turned out that room No. 3 is the last and the largest one there (12 × 4.50 m) (fig. 5). Aside the destruction of the walls, a pile of melted glass was found in the eastern part of the room. The pottery fragments date to the 12th – 13th c., and a coin from the first half of the 13th c. is found there, as well as a lead seal bearing the images of Jesus Christ and the Holy Mother.

Rosina Kostova, Veliko Tarnovo University "St Cyril and St Methodius", korina68bg@yahoo.com
Kazimir Popkonstantinov, Veliko Tarnovo University "St Cyril and St Methodius", popkonstantinov@yahoo.com

[1] Анализът на животинските кости е направен от проф. д-р З. Боев от НПМ – БАН.

№ 14. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В АУЛА НА КАН ОМУРТАГ ДО С. ХАН КРУМ, ОБЩ. ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

Кремена Стоева, Димитър Димитров, Гергана Герчева

Обр. 1. Ортофото изображение на укреплението и карти на геомагнитното поле от проучване през 2003 г. (по Henning et al. 2007) и 2023 г. (автори: Х. Цанков, К. Велковски)

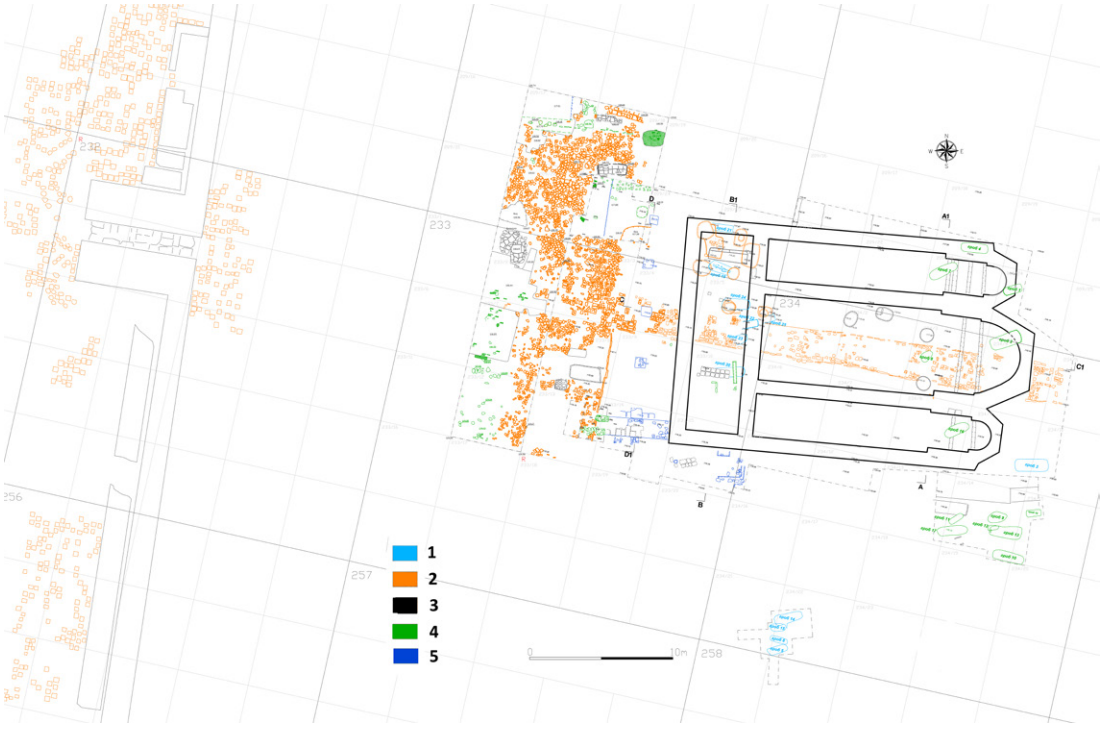
Fig. 1. Orthophoto image of the fort and geomagnetic field maps from a 2003 survey (after Henning et al. 2007) and 2023 (authors: H. Tzankov, K. Velkovski)

През 2023 г. проучванията на обекта бяха възстановени след седемгодишно прекъсване. Те преминаха на два етапа: археологически разкопки и геофизични изследвания. Последните бяха осъществени от инж. д-р Х. Цанков и инж. К. Велковски, в секторите източно от каменното укрепление и при частично проучената през миналия век сграда № IX (обр. 1). Тези зони са останали неизследвани при геомагнитно проучване на укреплението, извършено през 2003 г. (Henning et al. 2007), тъй като тогава са обрасли с растителност.

Археологическите разкопки бяха проведени през август и септември в сектора между каменната крепост и ранносредновековната базилика № 5. Те се осъществиха с научната консултация на проф. д.и.н. С. Станилов. Проучени бяха седем работни квадрата – 209/17-18, 209/22-23, 233/2, 7 и 12 – непосредствено на запад и север от проучените през 2015 г. В кв. 233/13-14 беше направен сондаж с площ 4,5 кв. м за изясняване на съотношението между регистрирани по-рано структури (обр. 2).

Една от основните ни цели беше проследяването на площад с тухлена настилка, установен през 2015 г. на приблизително 30 м източно от портата на крепостта. До него води улица с ориентация изток – запад, свързвала източните порти на каменното и дървеното укрепление, което определя ролята ѝ на основна комуникационна ос в аула. Улицата беше разкрита в предходните години под изравнителния подподов слой от хоросан в базилика № 5 (IX – X в.). Друга важна задача беше продължаване на проучването на поредицата конструктивни ями от масивна дървена постройка, разкрита под северната част на притвора и на северозапад от базилика 5 (обр. 2).

През 2023 г. беше установена североизточната граница на площада (обр. 3). Тя попада в кв. 209/18 и съвпада с оста на вече разкритата граница на югоизток, която представлява бордюр от поставени на ребро каменни плочи. За съжаление тук те не са запазени на място. Преизползвани са за укрепване южната граница на траншея за дървена ограда с ориентация югозапад – североизток и за направата на стъпки за дървени стълбове, които се откриха в същия квадрат. Стратиграфската им позиция – върху пласта с деструкции от църквата, показва, че трябва да бъдат отнесени към времето след нейното разрушаване, т. е. най-рано в последната третина на X в., след походите на княз Светослав Игоревич и император Йоан Цимисхий. Доказателство за това е и битовата керамика, която се откри в пласта с деструкции непосредствено над площадната настилка. Преобладават фрагментите от съдове с врязана украса, характерни за X в., но се откриват и такива от тънкостенни съдове, които се отнасят към епохата на Второто българско царство. Такава картина се наблюдава във всички останали квадрати. От запълнителя на траншеята в кв. 209/18 произхождат няколко фрагмента от тънкостенни съдове от римската епоха, както и бронзова монета на император Валентиниан II (375 – 392), отсечена

Обр. 2. План на сектора източно от вътрешното каменно укрепление в аула на кан Омуртаг. Легенда: 1 – IV – V в; 2 – IX в.; 3 – IX – X в.; 4 – край на X – XIII в.; 5 – несигурна датировка (автор В. Вълчев)

Fig. 2. Plan of the sector east of the inner stone fortification in the aul of khan Omurtag. Key: 1 – 4th – 5th c.; 2 – 9th c.; 3 – 9th – 10th c.; 4 – end of 10th – 13th c.; 5 – uncertain date (author V. Valchev)

в периода 383 – 387 г. Траншеята се проследява и в съседния квадрат на запад – 209/17, където е по-дълбоко вкопана. Дъното ѝ достига пласта чиста кафява пръст непосредствено над льоса, на дълбочина 0, 80 м под нивото на площада. Трасето ѝ се проследява в профилите на изток и на запад от проучената площ.

Обр. 3. Кв. 209/17-18. Аерофото (автор В. Вълчев)

Fig. 3. Grid squares 209/17-18. Aerial photo (author V. Valchev)

В проучените през 2023 г. квадрати настилката на площада е устроена по същия начин, както в разкопаната по-рано площ: тухлите са цели или фрагментирани (предимно антични); положени са без подложка или спойка помежду си върху стария терен, следвайки естественият наклон от юг на север и от изток на запад; тухлите се откриват на дълбочина 0,20 – 0,40 м от съвременното ниво (от к. 119,24 м в кв. 233/12 до к. 118, 60 м в кв. 209/17/18). Върху някои от тях се наблюдават знаци и рисунки-графити, врязани преди или след изпичането (свастика, кръст, V-образен знак, Христов монограм, схематично изображение на животно и др.). Три фрагмента са запазили изцяло или частично печат с името DVLES. Върху друг фрагмент е запазена следа от различен печат, вероятно с частен характер (обр. 4).

Във всички проучени квадрати площадната настилка е нарушена от различни вкопавания (обр. 2), като в някои случаи тя е възстановена отново след запълването им. Автентичният вид на площада е съхранен единствено в северната част на кв. 209/18, където тухлите са значително по-добре запазени. Повечето от тях имат квадратна форма, със страна 0,32 – 0,33 м (обр. 3). Най-ранните нарушения са свързани с изграждането на базилика № 5 (в последните десетилетия на IX в.). В кв. 209/18

Обр. 4. Фрагменти от тухли с печати

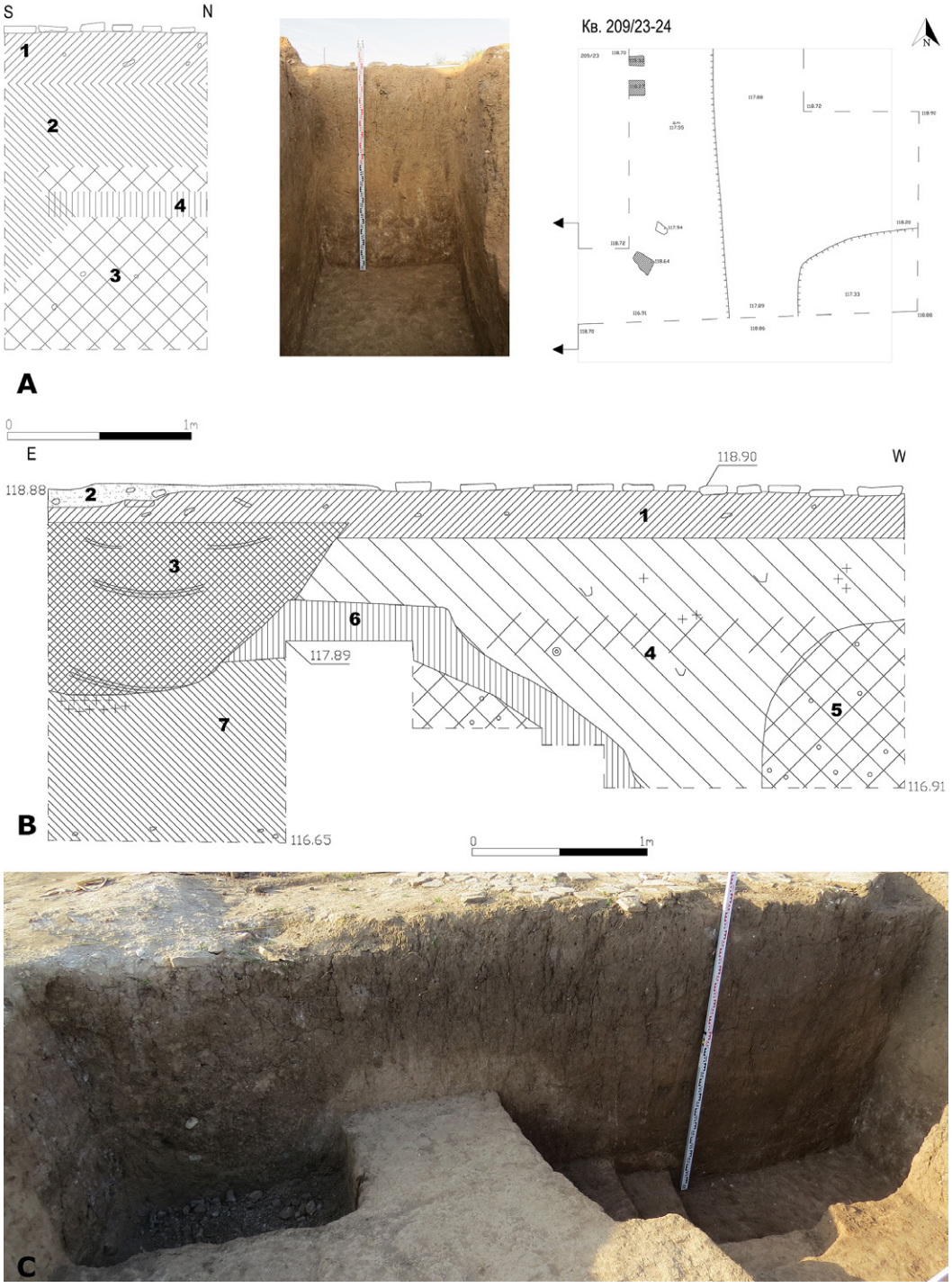
Fig. 4. Brick fragments with stamps

бяха проучени две бъркала за хоросан (обр. 2, 3). Те са вкопани на 0,30 м от нивото на площада, като за изграждането им са използвани тухлите от неговата настилка. Първото бъркало (№ 4), е ситуирано при южната граница на квадрата, а второто (№ 5) – в северозападната му част. То е нарушено от споменатата по-горе траншея за дървена ограда, на която е послужило като подложка. Трето бъркало (№ 6) се откри в кв. 233/2. То представлява недълбока яма с размери 2,75 × 1,90 м. Непосредствено на север от него, в кв. 209/22, се откри друга яма с неправилна форма и размери 1,90 × 1,70 м. Тя е дълбока около 0,30 м, а характерът на запълването ѝ – слой дребни камъни и рохкав хоросан показва, че е свързана функционално с бъркало № 6. Най-вероятно е служила за депониране на материала, с който се е работело в бъркалото. След като са престанали да функционират, бъркалата са засипани с пръст и каменен трошляк. Над запълнителя в югоизточната част на бъркало № 6 е запазен пасаж с фрагментирани тухли от възстановена площадна настилка. Друга група нарушения в нея са свързани с временни жилища или други леки постройки. Базирайки се на стратиграфията и фрагментите битова керамика в техния запълнител, на този етап приемаме, че са съществували в периода между края на X – XI в., като долна граница, и XIII – XIV в. като *terminus ante quem*. Такива структури бяха регистрирани в кв. 209/22-23, кв. 233/2, 7 и 12. Освен ранносредновековния площад те нарушават също и пласт от античната и късноантичната епоха, който е застъпен от тухлената настилка. В него се откриха фрагменти римска и късноримска битова керамика в слаба до средна концентрация. Наблюдението в проучените през 2023 г. квадрати показва, че площадът продължава в неизследваните територии на север, юг и на запад, където най-вероятно достига портата на каменната крепост, заемайки значително пространство пред нея.

Един от най-важните резултати от проучванията през 2023 г. е откриването на две неизвестни до момента негативни структури в кв. 209/23. Те са застъпени от ранносредновековния площад и леко вкопано жилище от XIII в., което нарушава тухлената настилка. На дълбочина 0,75 – 0,85 м под нивото на площада беше установено вкопаване с ориентация север – юг, ширина около 2,80 м на нивото на засичане и 0,80 м при дъното. То се достига на 2 м под нивото на площада (кота 116,91 м) и на 1,70 м под нивото на регистриране. Тази структура е запълнена с черна пръст, в която се откриват отделни въглени и фрагменти от съдове от римската и късноримската епоха (обр. 5).

Възможно е същата структура да е засечена в североизточния ъгъл на кв. 209/17, където на дълбочина 0,95 м под нивото на площада се очерта западната граница на голямо вкопаване. Тази негативна структура е вкопана в друга такава – възможно по-ранен и по-дълбок ров с ориентация изток – запад, запълнен със смесена черна и светлокафява пръст. Ширината и дълбочината ѝ остават неизяснени засега. На този етап може да се посочи единствено горната граница за съществуването на двете негативни структури – изграждането на площада с тухлена настилка преди втората половина на IX в. В югоизточната част на същия квадрат, приблизително 1,50 м под нивото на площада, се достигна дъното на конструктивна яма (к. 117,33 м), регистрирана през 2015 г. В запълнителя ѝ не се откриха находки. След неговото изчерпване се установи, че ямата също е вкопана в пълнежа на рова с ориентация изток – запад.

В кв. 233/13-14 беше направен сондаж с размери 2,50 × 1,80 м за изясняване на съотношението между площада и разкритата в предходните сезони основа с ориентация изток – запад, която на изток опира в югозападния ъгъл на базилика № 5, а на запад достига бордюра на тухлената настилка. Установено беше, че нейният градеж от три реда плоски камъни и фрагментирани тухли със спойка от бял хоросан е нарушен при полагането на каменния бордюр до нивото на подложката от чакъл и хоросан. Последната е нарушена при вкопаване за полагането на ред необработени камъни с ориентация изток – запад, представляващ най-вероятно подложка на лека дървена конструкция. Тя има същите характеристики като откритата в съседния квадрат на юг и вероятно е синхронна или свързана с нея.

Обр. 5. Негативни структури в кв. 209/23-24: А. Ситуационен план и изглед на запад: 1 – черна хумусна пръст с отделни фрагменти тухли; 2 – запълнител на вкопаване с ориентация север – юг; 3 – запълнител на ров с ориентация изток – запад; 4 – прослойка жълта глинеста пръст в запълнителя на рова; В. Южен профил: 1 – черна хумусна пръст с отделни фрагменти строителна керамика; 2 – хоросан; 3 – запълнител на яма; 4 – запълнител на вкопаване с ориентация север – юг; 5 – запълнител на ров с ориентация изток – запад; 6 – прослойка от жълта глинеста пръст в запълнителя на рова с ориентация изток – запад; 7 – еднородна черна пръст в запълнителя на рова с ориентация изток – запад; С. Южен профил на кв. 209/23-24 (снимка)

Fig. 5. Negative features in grid squares 209/23-24: A. Situational plan and view to the west: 1 – black humus soil with individual fragments of bricks; 2 – fill of a trench with north – south orientation; 3 – fill of a ditch with east – west orientation; 4 – interlayer of yellow clayey soil in the fill of the ditch; B. Southern cross-section: 1 – black humus soil with individual fragments of bricks; 2 – mortar; 3 – fill of a pit; 4 – fill of a trench with north – south orientation; 5 – filling of a ditch with east – west orientation; 6 – interlayer of yellow clayey soil in the fill of the trench with east – west orientation; 7 – homogeneous black soil in the fill of the trench with east – west orientation; C. Southern cross-section of squares 209/23-24 (photo)

След приключването на разкопките и теренната консервация, през октомври бяха проведени геофизични изследвания на споменатите по-горе пространства. В сектора на изток от каменното укрепление се визуализират най-малко седем линейни аномални зони, между които и регистрираните чрез разкопки през 2023 г. негативни структури в кв. 209/23. Следва да се има предвид, че някои от нарушенията на оригиналната среда могат да бъдат предизвикани от изкопи и депа с пръст от проучванията през 60-те години на XX в., които бяха установени след премахването на растителността в този сектор. В ареала на сграда № IX се разграничават три групи аномални зони, за които може да се предположи, че представляват неизвестни до момента сгради или помещения от разкритата постройка.

Литература

Henning et al. 2007: J. Henning, T. Balabanov, P. Milo, D. Ziemann. Khan Omurtag's stone palace of AD 822: a modernized eight century timber fort. – In: J. Henning (ed.). Post Roman towns, trades and settlements in Europe and Byzantium. Vol. 2 Byzantium, Pliska, and the Balkans. Berlin – New York, 2007, 433 – 441.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE AUL OF KHAN OMURTAG NEAR HAN KRUM VILLAGE, VELIKI PRESLAV MUNICIPALITY

Kremena Stoeva, Dimitar Dimitrov, Gergana Gercheva

Summary

In 2023, archaeological research was resumed after a break of seven years. It was conducted in two stages: archaeological excavations and geophysical prospection (fig. 1). The excavations took place in the sector between the stone fortification and basilica No. 5 (9th – 10th c.), and an area of ca 180 m^2 was explored. One of our main goals was to track down a brick-paved square, connected with an east – west oriented street, which was the main communication axis of the fort, and in the last decades of the 9th c. was partially covered by basilica No. 5 (fig. 2). Another important task was to continue the research of the series of constructive pits of a massive wooden building found under the northern part of the *narthex* of basilica No. 5 and to the northwest of it.

The northeastern border of the square was revealed in grid square 209/18, along the route of the already known southeastern border (fig. 3). The curb of slab stones, as we found to the south, was destroyed here. The slabs were reused for the strengthening of a wooden fence and steps of wooden posts from the period between the late 10th and the 13th c. The space of the square continues to the north and south, and westwards it probably reaches the eastern gate of the fortress. Three brick fragments found there have a partially preserved stamp DVLES (fig. 4). The pavement of the square was damaged in all explored grid squares. The oldest destructions are caused by the mortar pits (Nos 4 – 6) related to the construction of basilica No. 5 in the last decades of the 9th c. (figs 2, 3). A trench for a wooden fence with southwest – northeast direction and dwellings or other lightweight constructions were cut into the square between the 10th and the 13th c. These structures were also cut into a cultural layer from the 2nd – 4th c. dated with pottery and a bronze coin of Valentinian II (375–392), minted in AD 383 – 387.

Two hitherto unknown negative features under the early medieval square were found in grid square 209/23. The first one was north – south oriented, at least 2.80 m wide at the level of detection and 0.80 m at the bottom – 2 m below the surface of the square (fig. 5). It is possible that the same structure was detected in the northeastern corner of grid square 209/17, where the western edge of a large dug-in feature was registered. This negative structure intersects another one – possibly an earlier and deeper trench running east to west. The width and depth of this structure are unknown for now. The bottom of the constructive pit, registered in 2015 was reached in the southeastern part of the same grid square. It was also dug into the fill of the east – west oriented trench.

Geophysical prospection conducted by H. Tzankov and K. Velkovski was carried out in the sector immediately east of the stone fortress and in the area of building No. IX (fig. 1). The research shows at least seven linear anomalous zones east of the fortress and three groups of anomalies around building No. IX, which was explored during the last century. It should be considered that some of the anomalies could be caused by ditches and earthen landfills from the excavations in the 1960s.

Kremena Stoeva, "Veliki Preslav" Archaeological Museum, kr.stoeva@gmail.com
Dimitar Dimitrov, "Veliki Preslav" Archaeological Museum, dimitardimitrov2104@gmail.com
Gergana Gercheva, Veliko Tarnovo University "St Cyril and St Methodius", gergana.gercheva@abv.bg

№ 15. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „ПРОИЗВОДСТВЕН ЦЕНТЪР ЗА МЕТАЛОПЛАСТИКА“ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. НАДАРЕВО, ОБЩ. ТЪРГОВИЩЕ

Стела Дончева, Станислав Иванов

Обектът се намира в землищата на с. Надарево и с. Дългач, Търговищка област. Локализирането му е направено при теренни обхождания и проведени през 1992 г. сондажни проучвания (Тотев и др. 1995). Движимите паметници и регистрираните стационарни съоръжения свидетелстват за наличието на производствена дейност на това място. Обектът е синхронен и идентичен на другите два центъра за художествен метал – при с. Новосел, Шуменско и с. Златар, Преславско (Бонев, Дончева 2011; Doncheva et al. 2017; Дончева 2021).

Обр. 1. Разположение на производствените центрове в околностите на Преслав

Fig. 1. Location of the production centres in the vicinity of Preslav

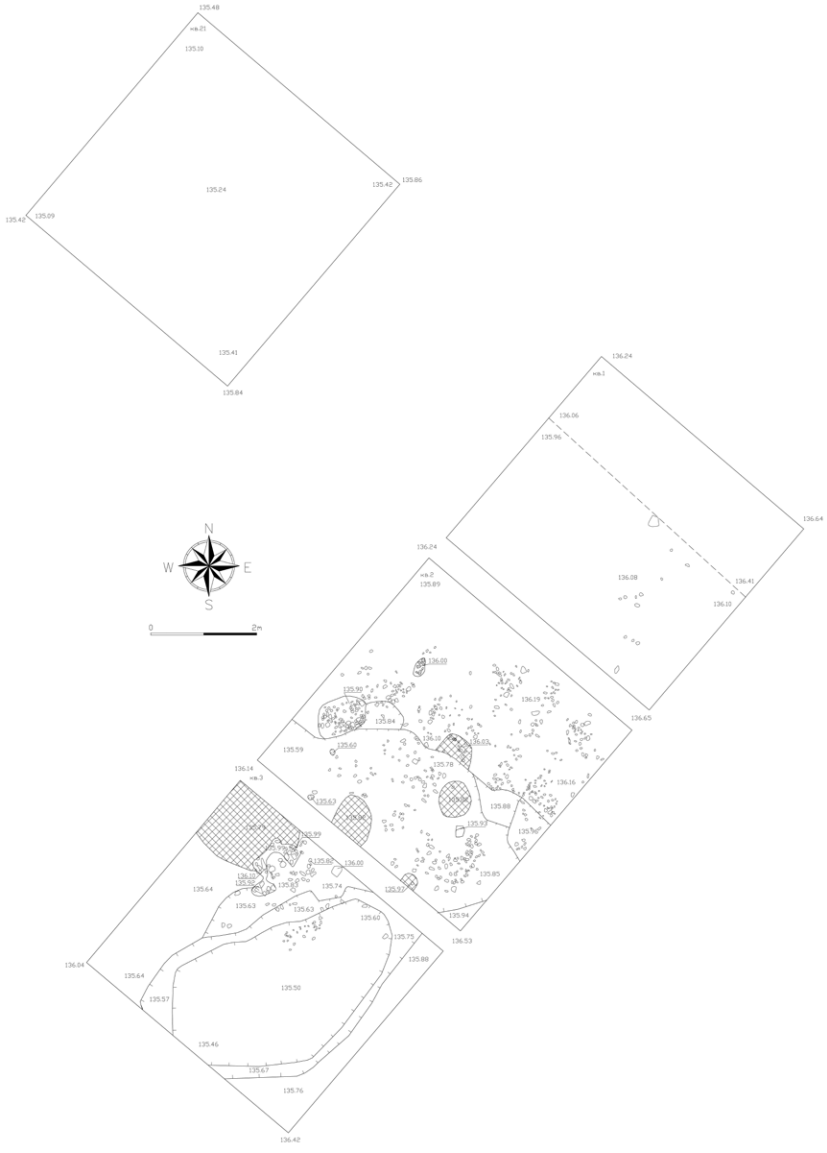
Според находките датировката се определя в първата половина и средата на X в., подкрепена от керамичния материал и фолиси на Лъв VI (886 – 912), Роман I (920 – 944) и Константин VII и Роман II (945 – 959), повечето от които са имитации, отлети в самите производствени центрове. Интересен е фактът, че за първи път са намерени лети византийски имитации от толкова ранен период – въпрос, на който се посвети специална монография, разглеждаща монетните единици в съпоставителен план.

Натрупаният материал в музейни и частни колекции през последните десетилетия ни провокира да предприемем на първо място геофизично проучване върху част от територията на производствения център, което беше проведено през 2021 и 2022 г. Първоначалната цел е да се локализират местата на работилниците и да се установят съоръженията в тях, както и да се установят границите на производствения център. За целта се използват изготвените цифрови карти на измереното геомагнитно поле, при което са локализирани няколко групи от стационарни съоръжения. Естествено продължение на работата е провеждането на редовни археологически проучвания, които да потвърдят резултатите от геофизичните изследвания и да очертаят местата на отделните съоръжения и връзката между тях.

Резултатите от извършеното геомагнитно изследване на производствения център при Надарево би трябвало да бъдат потвърдени чрез археологическото проучване, започнало през 2023 г. Определените за проучване сектори обхващат ъгъла на един от крайните полигони от 2,5 дка (50 × 50 м) с обозначения на G3-G4-H4-H3, които показаха добри резултати от геофизичното изследване. Концентрацията се оказа съсредоточена в сектор G3, което предопредели нашия избор за полагане на планквадратната мрежа в квадрати 1, 2, 3, 11 и 21.

В резултат на проучванията в тези сектори се разкриха четири основи на пещи, силно разрушени от механизираната обработка на терена. Двете пещи са малки глинобитни, с диаметър на основата 0,60 – 0,90 м, отстоят на метър една от друга и са разположени северно от разкритата каменна пещ в съседния сектор (кв. 2). От първата пещ са запазени подницата и част от основата под нея, съставена от наредени в кръг дребни речни камъни (размери 0,60 – 0,70 м). Основата на пещта е разрушена и част от обмазките се разнесени по терена. Пещта е опирала в здравия терен от запад.

Вдясно (северно) от основата и разрушената на места подница на пещта се очерта по-ниско работ-

Обр. 2. Общ план на проучения терен в сектор G3

Fig. 2. General plan of the surveyed terrain in sector G3

Обр. 3. Основа на каменна пещ (сектор G3, кв. 3)

Fig. 3. Base of a stone furnace (sector G3, grid square 3)

но пространство с размери 0,70 × 0,50 м, чиято повърхност беше покрита с въглени и обмазки от разрушената пещ. Очертаха се и две дупки за стълбове в западния край до пещта от горното ниво. Около пещите, поставени на 0,40 м от пода, се разчистиха и пасажите от камъни, разположени в северна и западна посока на по-ниско ниво около тях. Под камъните е правена трамбовка с цел изравняване на терена.

Третата пещ е запазена също само в основата и част от подницата над нея. Нейните размери са малко по-големи (0,40 × 0,90 м), а разположението – южно от съоръженията (кв. 3). В този сектор се попадна и на по-ранна структура, нарушена от по-късното вкопаване на предпещното пространство. В процеса на работа, след графичното заснимане на терена се наложи отстраняването на останките от основата на пещта, за да се проучи теренът в дълбочина. Насипът е смесен и в него има както ранни материали, така и фрагменти средновековна керамика и дребни стопилки оксидирал метал. Сред ранните материали са керамика, прешлен, силно обезличена монета, част от фибула, което определя нарушената ранна структура като яма от края на IV – началото на III в. пр. Хр. Нейните граници, както и тези на цялата работилница, попадат под неразкопания терен на югоизток.

По време на проучванията бяха намерени общо 64 находки, предимно от бронз, по-малко от желязо, както и множество стопилки, късове шлака и капки оксидирал метал. Повечето от предметите са събрани в орния пласт, което се дължи на нарушаването на терена от продължителната механизирана обработка и разнасянето на материала по него. Събра се и известно количество от характерната за периода керамика с линейна врязана украса, като преобладават дребните

и обезличени фрагменти вследствие на малката дълбочина, на която се откриват производствените структури.

Изследването на останките от животински кости показва наличието на кости от овца, говедо и див заек. Резултатите от изследването на металния състав на избрани образци от находките, намерени през настоящата година, потвърждават предварителните наблюдения за основните метали и сплави, използвани в центъра при Надарево, а именно олово и медни сплави. Сред последните преобладават олово-калаения бронз, месинговите и многокомпонентните сплави, което доказва използването на свеж метал, потвърдено от слитъците, а така също и на скрап.

Обр. 4. Керамика

Fig. 4. Pottery

Литература

Бонев, Дончева 2011: С. Бонев, С. Дончева. Старобългарски производствен център за художествен метал при с. Новосел, Шуменско. Велико Търново, 2011.

Дончева 2021: С. Дончева. Производството на художествен метал в България през X век (по данни от производствените центрове в околностите на Преслав). Велико Търново, 2021.

Тотев и др. 1995: К. Тотев, И. Чокоев, К. Капелкова, И. Петрински, А. Конаклиев. Работилница за металообработка при с. Надарево, Търговищко. – Археологически открития и разкопки през 1994. София, 1995, 141 – 142.

Doncheva et al. 2017: S. Doncheva, G. Tsekova, I. Penev, E. Nikolova, E. Furu, Z. Szikszai, I. Uzonyi. Elemental composition of artefacts found at the 10th century decorative metalwork centre near Nadarevo, region of Targovishte, Bulgaria. – Archaeologia Bulgarica, 1, 2017, 75–88.

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE PRODUCTION CENTRE FOR METALWORK ART SITE NEAR NADAREVO, TARGOVISHTE MUNICIPALITY

Stela Doncheva, Stanislav Ivanov

Summary

The site is located in the land of the villages of Nadarevo and Dalgach, Targovishte district. It was identified during field walking and preliminary surveys through test trenches in 1992. The small finds and the registered installations testified to the presence of production activity at this location. The site is synchronous and identical to the other two art metal centres – at the village of Novosel, Shumen region, and the village of Zlatar, Preslav region (fig. 1).

The results of the conducted geophysical prospection of the production centre near Nadarevo showed a detailed picture using the geomagnetic method, the results of which should be confirmed by the archaeological excavations. The concentration appears to be most significant in sector G3, which predetermined our choice of laying out the square grid in the areas numbered 1, 2, 3, 11 and 21 (fig. 2).

As a result of the research in these sectors, four foundations of furnaces were revealed, heavily destroyed by the mechanized cultivation of the terrain. The two furnaces are small, built of adobe, with a base diameter of 0.60 – 0.90 m, one meter apart from each other, and located north of the unearthed stone furnace in the adjacent sector. The first furnace is composed of small river stones arranged in a circle. The base of the furnace was destroyed, and part of the lining was scattered on the ground (fig. 3).

During the research, a total of 64 small finds were acquired, mostly artefacts made of bronze, fewer iron ones, as well as numerous melts, slags and drops of oxidized metal. Most of the objects were collected in the upper layer, which is due to the disturbance of the terrain by the long-term mechanized cultivation and the spreading of the material over the surface. A certain amount of pottery with linear incised decoration characteristic of the period was also collected, among which small and non-characteristic fragments predominate due to the small depth at which the production installations were found (fig. 4).

The analysis of the animal bones showed presence of sheep, cattle, and wild rabbit. The results of the study of the metal composition of selected samples from the artefacts found in 2023 confirm the preliminary observations about the main metals and alloys used in the centre near Nadarevo, namely lead and bronze.

Stela Doncheva, Shumen University "Konstantin Preslavsky", donchevastela@yahoo.com
Stanislav Ivanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Shumen Branch, stanislavivanovarh@mail.bg

ВЕЛИКО ТЪРНОВО

№ 16. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ТРАПЕЗИЦА – СЕКТОР ЮЖЕН" ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Деян Рабовянов, Венко Иванов

Редовните археологически разкопки в Южния сектор на средновековния град Трапезица (обр. 1, 2) се проведоха за 31 работни дни през септември и октомври 2023 г. по договор между НАИМ – БАН и МК. Екипът на проучването включваше доц. д-р Д. Рабовянов (НАИМ – БАН) – научен ръководител, докторант В. Иванов (РИМ – Плевен) – зам.-ръководител, ас. П. Дойчев (НАИМ – БАН) и стажант-археолозите А. Цветанов, С. Анастасова, И. Иванов, П. Кильовски и С. Оливерова. Геодезичното заснемане се осъществи от инж. И. Григоров, обработката на монетния материал от гл. ас. д-р Ст. Михайлов (НАИМ – БАН), на човешкия костен материал от гл. ас. д-р Н. Атанасова (ИЕМПАМ – БАН), графичната документация се изготви от ас. П. Дойчев и И. Иванов, а консервацията на находките от Р. Хаджиниколов (РИМ – В. Търново), К. Христова (РИМ – Плевен) и Р. Караманова-Златкова (НАИМ – БАН).

Проучвателските задачи насочиха работата към три обособени сектора в западната част на обекта, всеки от които трябваше да реши конкретен научен проблем. На север от Църква № 22, в кв. $CXLVIII_{2,3}$, продължи изследването на плътния некропол от XIV в., свързан с този храм (обр. 3). От него се проучиха 19 гроба – № 189А – Г, 196, 209, 213А – Г, 214, 215, 216, 219, 220А – Б, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229 и 231. От тях четиринадесет са със скелети в анатомичен порядък, като при три има и препогребани кости, два гроба са само от препогребани кости, а четири са детски. Интерес представлява гроб № 189А – Г на израснал индивид и дете с допълнително сложени кости отстрани, гроб № 209, който е третият и най-долен в една и съща гробна яма, и гробове № 213 и 220, съответно с 29 медни и 32 сребърни копчета. Плътността на некропола почти не намалява на изток.

В югозападната част на обекта бяха заложени три нови квадрата ($CXLVII'_{7,8}$, $CLVII_5$) (обр. 2, 3) с цел поетапно проучване на пространството между вече изследваната част от квартала и южната крепостна стена. Тук се разкри северната част на сграда от XV в., регистрирана преди, означена като жилище № 23. Тя има неправилен план и груб строеж от камък на кал. Достигна се до под-подовото ѝ ниво, като има сигурни индикации, че подобно на другите сгради от османския период и тя се разполага над постройки от XIV в. и очевидно преупотребява материала им. На изток от жилище № 23 частично се проучи пространството на т. нар. „Западен площад". В него се изследва яма № 255 от XV в., която вероятно е свързана с жилище № 23, а наред с това се изчерпаха и пластове от XIV и XV в. (до

дълбочина 0,60 м), под които частично се достигна до настилката от трамбован камък на площада. Реално в този сектор се работиха основно контексти от края на XIV – XV в., които предоставиха богат монетен и керамичен материал, но не много находки. Жилище № 23 също свидетелства за прекъсване на живота след средата на XV в. Проучванията в дълбочина под нивата на площада и жилище № 23 предстоят.

Основните усилия през 2023 г. бяха насочени към допроучването на шест квадрата в северозападната част на обекта (обр. 1, 2). Тази задача не можа да се реши докрай поради наситеността с археологически структури от различни периоди, от които често по-късните разрушават по-ранните (обр. 3). Изцяло се проучиха кв. CXLVII$_{1, 2}$ и кв. CXXXIII$_{14}$ на север от тях, изпълнени с разновременни вкопавания (обр. 4). В кв. CXXXIII$_{2, 6, 9}$ е достигнат пластът от РЖЕ, като напластяванията и структурите от Средновековието са почти изцяло проучени. Проучването на тази част от обекта доведе до изследването на 20 ями, девет гроба, две вкопани помещения и различни други структури.

Към РЖЕ/КЖЕ се отнасят четири ями – № 174, 242, 247 и 250, неособено богати на материали. Във втората половина на XIII – началото на XIV в. могат да се отнесат само ями № 245 – преизползвана за изхвърляне на смет пещ, и № 258, т. е. слабата застъпеност на XIII в., наблюдавана и преди, тук продължава.

По-изразено е обитаването през първата половина на XIV в., основно от началните му десетилетия. От тогава са ями № 241, 243, 244, 246, 249, 252, 253, 256 и 257, останките от леко жилище до западния профил

Обр. 1. Общ план на археологическите структури в Южния сектор на Трапезица (автор П. Дойчев)

Fig. 1. General plan of the archaeological structures in sector South in Trapezitsa (author P. Doychev)

Обр. 2. Аерофотография на югозападната част на Трапезица (снимка А. Цветанов)

Fig. 2. Aerial photo of the southwest part of Trapezitsa (photo A. Tsvetanov)

Обр. 3. План на северозападната част от Южния сектор на Трапезица с маркирани в червено новопроучените структури (автор П. Дойчев)

Fig. 3. Plan of the northwest part of sector South in Trapezitsa with the newly excavated features marked in red (author P. Doychev)

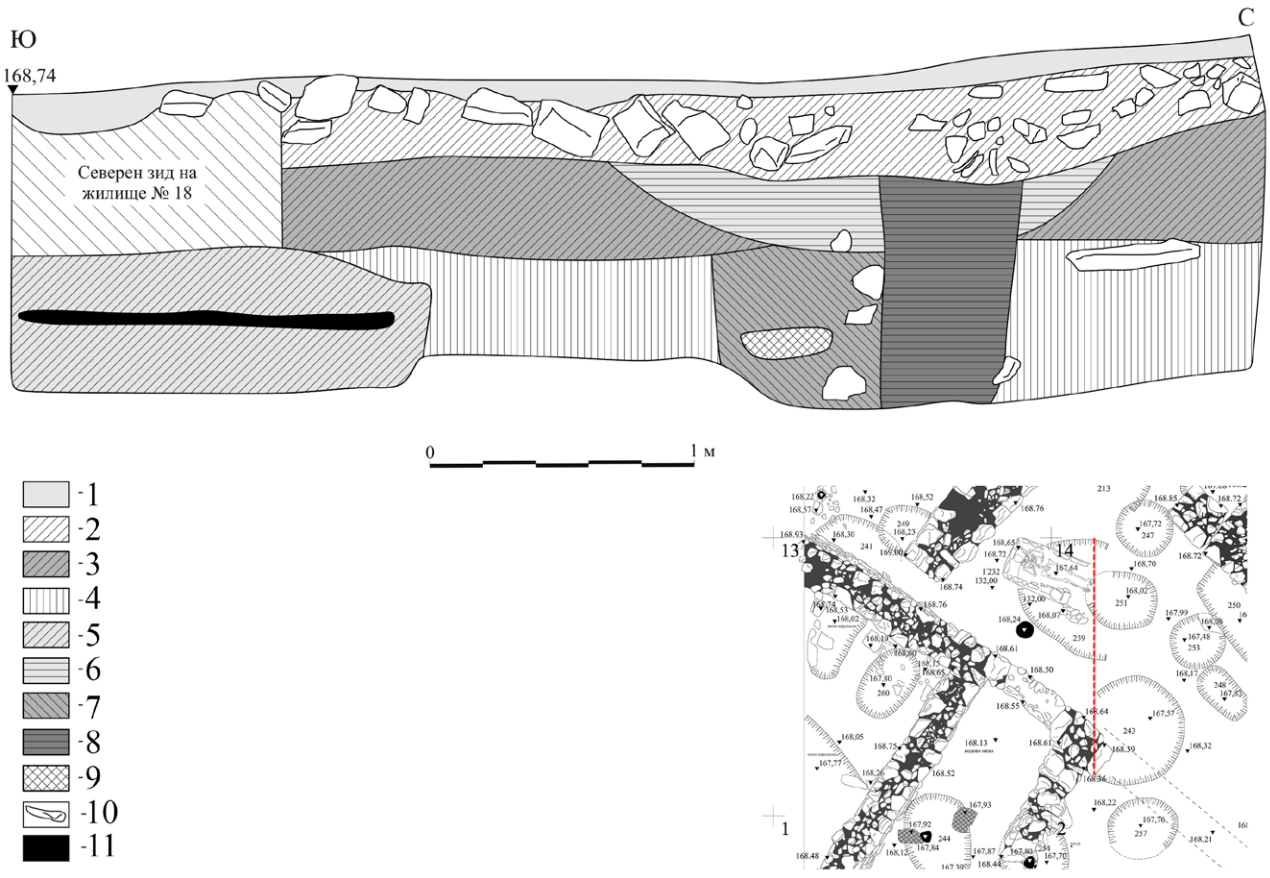
Обр. 4. Аерофотография на комплекса от XV в. на финален етап от проучването (снимка А. Цветанов)

Fig. 4. Aerial photo of the 15th c. complex at the final stage of the survey (photo A. Tsvetanov)

на кв. CXXXIII$_9$, малката пещ под жилище № 18, вероятно дупките от дървени стълбове в кв. CXXXIII$_2$ и засега само регистрираната вкопана структура, срязана от яма № 251 и гроб № 232 в кв. CXXXIII$_{13}$. Както и в останалата част на Южния сектор, и тук за периода доминират леки и вкопани структури с кратък живот. Продължи и проучването на некропола с нарядко разположени гробове от началото на XIV в., развиващ се на запад от главната улица север – юг. От него бяха проучени гробове № 230 и 233 в кв. CXXXIII$_2$, № 211 в CXXXIII$_{6/7}$ и № 210 и 215 в CXLVII$_2$. Заедно с тези от предходните сезони броят им достигна десет.

Очаквано структурите от втората половина на XIV в. бяха слабо запазени заради мащабното строителство от османския период. От тях може да посочим само ями № 248, 251 и 260 и част от вкопано помещение с еднолицев зид в североизточния ъгъл на кв. CXXXIII$_9$.

Разкопките продължиха да обогатяват знанията ни за тази част от Трапезица през османския период. През този сезон приключи проучването на пространството на комплекса от XV в. на север от Югозападната порта (обр. 3, 4). Установи се, че изграждащото южната му част жилище № 18, издигнато през XIV в., е било значително преустроено. Северният зид на голямото му източно помещение е бил демонтиран и по-голямата част от пространството му е било превърнато в част от двора на комплекса. Интерес представлява и откриването на тесен вход – „комшулук“, в преградния зид, ограничаващ комплекса от запад. От XV в. са и разположените в двора на комплекса и очевидно свързани с него боклучни ями № 240 и 259. Засега липсват данни частично разкритото западно помещение на жилище № 18 да е било част от комплекса, въпреки че е било използвано през XV в. и очевидно структурно е свързано с него. Пряка връзка, т. е. вход между тях обаче липсва. Данните от разкопките потвърдиха функционирането

Обр. 5. Западен профил на кв. CXXXIII14. Легенда: 1 – сиво-черен повърхностен пласт; 2 – сиво-кафяв пласт с деструкции (запълнител на комплекса от XV в.); 3 – тъмнокафяв преотложен пласт (ходово ниво на комплекса от XV в.); 4 – светлокафяв ранен пласт (КХ/РЖЕ); 5 – тъмнокафява пръст (запълнител на яма № 243); 6 – сива пръст (запълнител на яма № 259); 7 – светлокафява пръст (запълнител на яма № 251); 8 – запълнител на гроб № 232; 9 – отухлена пръст; 10 – камъни; 11 – въглени (автори: И. Иванов, П. Дойчев)

Fig. 5. Western cross-section of grid square CXXXIII14. Key: 1 – grey-black surface layer; 2 – grey-brown layer with debris (fill of the 15th c. complex); 3 – dark brown redeposited layer (walking level of the 15th c. complex); 4 – light brown older layer (LCh/EIA); 5 – dark brown soil (fill of pit No. 243); 6 – grey soil (fill of pit No. 259); 7 – light brown soil (fill of pit No. 251); 8 – fill of grave No. 232; 9 – burnt and hardened soil; 10 – stones; 11 – charcoal (authors: I. Ivanov, P. Doychev)

на комплекса в първата пол. на XV в. Структурите и пластовете от османския период в тази част на обекта дадоха богат материал, особено изразителен по отношение на керамиката.

През 2023 г. се установи и по-късно от средата на XV в. използване на терена. В западната периферия на проучваната площ, в кв. $CXXXIII_{9, 13}$, се развива християнски некропол, от който се проучиха четири гроба – № 212, 217, 218 и 232, и се регистрираха ямите на още два. Сред тях изпъква гроб № 232, който беше с надгробен камък и подзиждане на ямата (обр. 5). Прави впечатление дълбокото вкопаване на тези гробове, които са по-късни от комплекса и нарушават пластовете и структурите от XV в. Точната им датировка обаче засега не може да се установи.

През 2023 г. се осъществи и полева консервация чрез засипване в дълбочина на изкопите и надзид със суха зидария на разкритите зидове. В предвидените за допроучване части от обекта те бяха покрити с геотекстил. В процес на проектиране и одобряване е проект на Община Велико Търново за КРР на Трапезица, включващ и част от Южния сектор.

Целият археологически материал беше обработен статистически и типологически, включително над 30 000 керамични фрагмента, 462 различни метални предмета и над 700 находки, от които 365 монети. Резултатите от проучването, макар и не кардинално нови, бяха важни за разбирането на Трапезица в различни исторически периоди.

Бъдещите разкопки на Южния сектор ще продължат с изследване на трите обособени сектора с цел цялостното им проучване, което да позволи тяхното публикуване и консервация.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MEDIEVAL TOWN TRAPEZITSA – SECTOR SOUTH SITE IN VELIKO TARNOVO

Deyan Rabovyanov, Venko Ivanov

Summary

The planned archaeological excavations in sector South in the medieval town of Trapezitsa (figs 1, 2) were carried out for 31 working days, within the framework of a contract between NAIM – BAS and the Ministry of Culture. The survey covered three distinct sectors in the western part of the site. North of Church No. 22 we continued the investigation of the 14th c. necropolis associated with this church (fig. 3), as we discovered and studied 19 more graves.

In the southwestern part of the site, we began excavations in three new grid squares (figs 2, 3). Here, the northern part of a 15th c. building (dwelling No. 23) was revealed. It has an irregular plan and a rough construction of stones bound with mud. Its floor level was reached and there are indications that it lies above 14th c. buildings. To the east of dwelling No. 23, the area of the so-called "West Square" was partially investigated. A 15th c. pit (No. 255) was found, as well as layers from the 14th and 15th c., with the pavement of the square reached underneath.

The main efforts were focused on the investigation of six grid squares in the northwestern part of the site (figs 1 – 4). The survey in this part of the site resulted in the exploration of 20 pits, nine graves, two dugouts and various other features. Four pits, Nos 174, 242, 247, and 250, are associated with the EIA/LIA. Only pits Nos 245 and 258 can be assigned to the second half of the 13th – early 14th c. The occupation in the first half of the 14th c. is more significant, mainly from its initial decades. Pits Nos 241, 243, 244, 246, 249, 252, 253, 256, and 257 are referred to this period, as well as the remains of a light dwelling next to the west baulk of grid square $CXXXIII_9$, a small kiln below dwelling No. 18, postholes in grid square $CXXXIII_2$, and the dug-in structure cut by pit No. 251 and grave No. 232 in grid square $CXXXIII_{13}$, which is only registered at this point. Light and short-lived dug-in structures dominate. Investigation of the early 14th c. necropolis developing to the west of the main street (north – south) also continued. Five graves were excavated from it.

The structures from the second half of the 14th c. were poorly preserved due to the constructions from the Ottoman period. Of these, we can only refer to pits Nos 248, 251 and 260 and part of a dug-in building with a single-faced wall in the southeastern corner of grid square $CXXXIII_9$.

The survey in the area of the 15th c. complex to the north of the southwestern gate was completed (figs 3, 4). It was found that the building housing the southern part of it, No. 18, erected in the 14th c., had been substantially rebuilt. The northern wall of its large eastern room had been dismantled and most of its space had been converted into part of the courtyard of the complex. Also of interest is the discovery of a narrow entrance in the partition wall bounding the complex from the west. The associated waste pits Nos 240 and 259 located in the courtyard of the complex are also dated to the 15th c. The excavation data confirmed the functioning of the complex in the first half of the 15th c.

In 2023, a Christian necropolis was revealed on the western periphery of the studied area, from which four graves were examined. Grave No. 232 featured a tombstone and pit lining (fig. 5). These graves have a later date than the complex and cut through the 15th c. layers and structures. Their exact dating cannot be specified yet.

Deyan Rabovyanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Veliko Tarnovo Branch, rabovyanov@gmail.com
Venko Ivanov, Regional Museum of History – Pleven, venkoarch@gmail.com

№ 17. ПРЕДСТАВИТЕЛЕН КОМПЛЕКС ПРИ ЦЪРКВА № 4 НА ТРАПЕЗИЦА

Мирко Робов

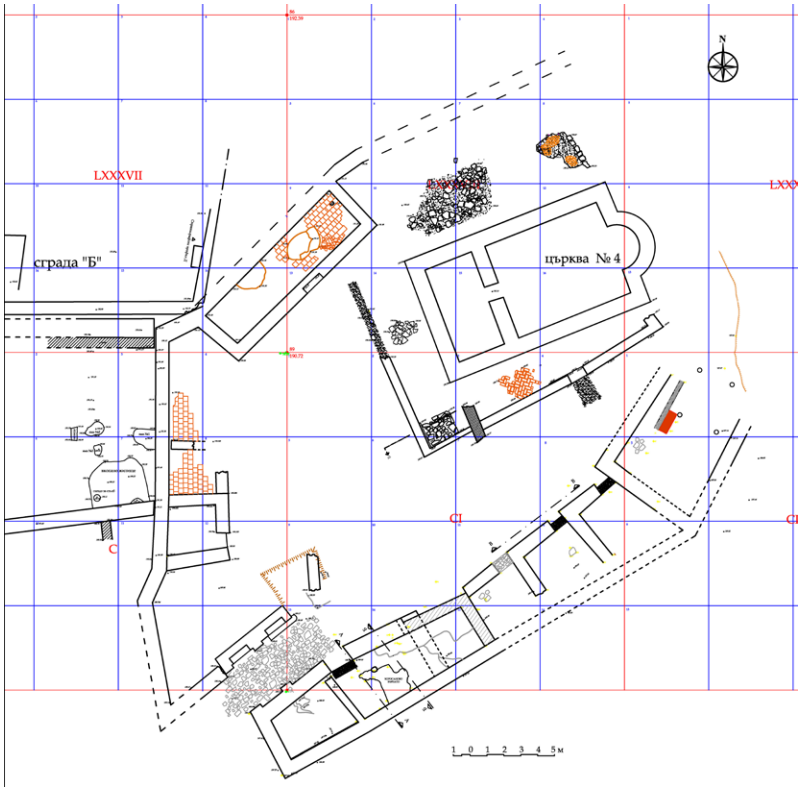
С разкопките през 2023 г. приключи цялостното проучване на затворения архитектурен комплекс при църква № 4 и пълното изясняване на неговата планова схема (обр. 1). Новите данни напълно потвърждават досегашните ни наблюдения и изводи за строителната хронология: възникването на комплекса през 40-те години на XIII в. и разширяването му през втората половина на същото столетие, основно в посока към юг с нова порта, ограден зид и крило по средната тераса от скалния венец

в този сектор на крепостта. Частичното обитаване през първите десетилетия след падането на столицата е засвидетелствано с допълнителни данни и находки.

През 2023 г. е разкрито ново крило, ситуирано в южната част на комплекса (обр. 2). Построяването на това крило се датира след средата на XIII в. и е синхронно с новия южен ограден зид и новоизградената порта в югозападната част на комплекса. Оформянето на крилото се осъществява в три последователни етапа, като до края на XIII в. то добива окончателния си вид. Функционира до края на Търновското царство, като две от помещенията (№ 2 и 3) се обитават под някаква форма и през първите десетилетия след падането на столицата.

Първоначално е застроен участъкът в най-западната част на крилото – южно и югоизточно от новоизградената порта. Издигната е голяма постройка (обр. 3), която отчасти използва като свой северен зид южната страница на портата.

Помещението е функционирало първоначално като самостоятелна постройка. В градежа са вложени средни и големи по размер обработени камъни, споени с бял хоросан. Самото хоросаново бъркало се установи върху нивото на скалната основа в северозападната и централната част на помещението. Входът към приземието на постройката е непосредствено източно от портата. Ширината му е 1,45 м. Три стъпала към юг преодоляват разликата в нивата между приземието и това на прохода в портата.

Обр. 1. План на комплекс при църква № 4 на Трапезица (автор И. Григоров)

Fig. 1. Plan of the complex at church No. 4 at Trapezitsa (author I. Grigorov)

Обр. 2. Комплекс при църква № 4 на Трапезица (снимка с дрон)

Fig. 2. Complex at church No. 4 at Trapezitsa (drone photo)

Първоначално помещението е с вътрешни размери до 3,30 м (север – юг) на 10,20 м (изток – запад). Приземното пространство е организирано в две нива, като по-високото от тях е източното. Двете пространства са отделени с преграждащ стилобатен зид с дебелина от 0,60 м. Зидът е фундиран непосредствено върху скалната основа. Върху стилобата са стъпвали дървени носещи стълбове в общата конструкция на постройката. Възможно е също върху част от този стилобат да е стъпвала стълбищната клетка към втория етаж на постройката.

Като втори етап в строителната хронология на сградата и на южното крило като цяло помещението е разширено към изток, по оста изток – запад и става 13,30 м. Тази промяна в плана най-отчетливо се констатира в източната част на северния зид. Добавеният участък е с дебелина от 0,70 м. Това разшире-

Обр. 3. Комплекс при църква № 4 на Трапезица, помещение № 1 (поглед на изток)

Fig. 3. Complex at church No. 4 at Trapezitsa, room No. 1 (view towards east)

ние предшества запълването на плана на крилото с помещения № 2, 3, 4.

Възможно е реконструкцията на помещение № 1 да е свързана с частично разрушаване на постройката до нивото на приземието, с последващо възстановяване на обема, за което обаче няма данни в стратиграфския профил в участъка.

На 2,60 м от входа, в североизточния ъгъл, където е бил прекъснат първоначалният източен зид и помещението, се установи напречно гнездо в градежа, с ориентация север – юг.

Гнездото е по протежение на цялата дебелина на северния зид. Сечението му е квадрат със страна 0,30 м. Предназначено е за дебела, хоризонтално поставена носеща греда, включена в конструкцията на сградата или по-скоро като опора за полагане и хоризонтиране на подовото покритие в приземието на постройката. Масивната хоризонтална греда е преминавала по цялата ширина на помещението до идентично напречно гнездо в южния зид на постройката. Основата на гнездото маркира подовото ниво в приземието на помещение № 1 в участъка източно от входа.

На отстояние 1 м от източното лице на стилобатния градеж се установи голямо хоросаново бъркало. Такова беше разкрито в непосредствена близост от запад през предходния сезон по протежение на външното лице на южната страница на портата. Най-вероятно бъркалото е било едно цяло, ситуирано по цялото протежение на южната страница на портата на комплекса, а също югозападно от нея.

Хоросанът е предназначен или за строежа и оформлението на портата на комплекса след средата на XIII в., или е използван при изграждането и оформлението на помещение № 1.

Предвид градежа със средни по размер и големи обработени камъни в правилни редове, обилното използване на хоросан като спойка, както и допълнителните похвати и носещи елементи в конструкцията на постройката може да се предположи, че тя е била оформена поне в два етажа.

Най-ранните открити монети в помещение № 1 са в обращение до 60-те години на XIII в. Най-късните монети тук са от края на Търновското царство, което показва, че постройката е функционирала до края на XIV в. Размерите, планировката, местоположението, характерът на градежа и конструктивните особености показват, че най-вероятно тази най-голяма единична постройка в комплекса трябва да се свърже с високопоставената персона на неговия обитател.

Помещение № 5 е ситуирано в най-източната част на южното крило. Като планировка то не следва конфигурацията на останалите три помещения от запад. Скалната основа във вътрешността му е в две нива, с наклон към юг, по естествената денивилация на терена. Подът е от каменни плочи. Малък пасаж е запазен по протежение на северния зид. По вътрешното лице на западния зид се установяват останки от обмазване с хоросан. Източен зид, затварящ плана на помещението, не е установен.

Разкрито е голямо огнище в северната част на помещението, с ниво почти идентично с това на каменната подова настилка. Огнището опира от север до конструкция от хоризонтално подредени, малки по размер плочести камъни. От север пасажът е обрамчен като улей от вертикално положени, също малки по размер плочести камъни. Не се откриха материали, свързани с функционалното предназначение на огнището. Най-вероятно е неговото битово предназначение за нуждите на комплекса.

В източната част на помещение № 5 се установиха четири гнезда с приблизително еднакви диаметри, изрязани в скалната основа. Помежду си те образуват правоъгълник със страни средно 2,70/2,30 м.

По оста изток – запад установеният вътрешен размер на помещение № 5 е 7,70 м, а по оста север – юг – 4,70 м. Възможно е от изток постройката да е оставала отворена, като носещата вертикална конструкция е чрез четири дървени стълба, всеки с дебелина от 0,25 м, фиксирани в четирите кръгли гнезда в скалната основа на приземието.

Голямото огнище и каменният улей откъм северната му страна подсказват стопански характер на постройката.

Откритите монети са от целия период на Търновското царство, но като хронологична рамка се припокриват с материалите от помещение № 1.

Помещение № 5 функционира до падането на Търново, като част от въпросния комплекс.

Първоначално, след средата на XIII в., планът на южното крило е единствено от две единични постройки – от запад помещение № 1, обитавано от притежателя на комплекса, а помещение № 5 с определени стопански и обслужващи функции. Двете постройки са издигнати едновременно или последователно в много къс отрязък от време.

Постройка № 1 се отличава от всички останали по своята планировка, внушителни размери, конструктивни особености, дебелина на зидовете и характер на градежа, като е единствената сграда в крилото, в която обилно е използвана хоросанова спойка в градежа. Ситуирана е с вътрешна фасада и вход, ориентирани непосредствено към обширния вътрешен двор на комплекса и подход към северното (трапезарията на комплекса) и западното (видно от планово-композиционното решение, интериорното оформление и откритите находки, това най-вероятно е неголям столичен скрипторий).

Източната постройка (помещение № 5) също се отличава като размери, планировка, конструктивни особености, ситуиране и специфика в оформлението от съседните от запад три помещения, които затварят плана на крилото в един последващ етап.

Обр. 4. Керамична кадилница

Fig. 4. Ceramic censer

Обр. 5. Подглазурен монограм

Fig. 5. Underglaze monogram

Допълнилите плана на крилото три еднотипни, сравнително малки и еднакви по размер помещения (№ 2, 3, 4) възникват последователно, в посока от изток към запад. Всяко е с вход в североизточния ъгъл, оформен съответно с две (№ 3 и 4) или едно стъпало (помещение № 2), в зависимост от конкретната денивелация, преодоляна с въпросните стъпала. По-късната поява на тези три помещения не можем да свържем с промяна на функционалното предназначение на крилото и на комплекса като цяло, а ги отнасяме по предназначение към обслужващото звено на комплекса.

Като цяло, крилото функционира като част от комплекса до падането на Търново, видно от нумизматичния материал. Помещения № 2 и 3 обаче се обитават с някакво предназначение и през първите десетилетия след падането на Търново, видно от намерените тук общо осем монети от Баязид и Мурад II.

Отново трябва да отбележим, че както през предходните сезони, така и през настоящия не се установи наличие на отпадъчни ями на цялата площ на комплекса, на гробове, на производствени съоръжения и др. Потвърдиха се наблюденията от предишния сезон за липса на ограден зид на комплекса от изток. Проучен е участъкът до линията на южния зид на църква № 4.

Инвентирани са общо 165 находки, 111 от които монети. Сред останалите са предмети на бита – ножове, игли, оръжие (каменни бойни топки и върхове от стрели), конска сбруя, обработена и орнаментирана кост от обложки на дръжки, бронзови закопчалки от книги, едната с много голям размер,

бронзови апликации, кремъчни ножове, глава от малка бронзова човешка статуетка, керамична кадилница (обр. 4), шпора, железен ключ, токи, рибарски куки и др.

Два са подглазурните монограми, единият „М“ (40) а другият – „тита“, който изследвачите свързват със съпругата на Иван Александър Теодора II (обр. 5).

Монетите са от първата половина на XIII в. до края на Търновското царство. Девет екземпляра са от първите десетилетия след падането на столицата и са от помещения № 2 и 3, които продължават да функционират и в този период.

REPRESENTATIVE COMPLEX AT CHURCH NO. 4 AT TRAPEZITSA

Mirko Robov

Summary

The results of the excavations in 2023 finalised the overall survey of the architectural complex at Church No. 4 of Trapezitsa. Its layout (fig. 1) and construction chronology are now fully understood.

In 2023, a new wing was discovered in the southern part of the complex (fig. 2), indicating a stage in the development of its overall planning scheme. The appearance of this wing dates back to the middle of the 13th c. and is synchronous with the new southern wall and the newly built gate in the southwestern part of the complex.

The construction of the wing has been completed in three successive stages, and by the end of the 13th c., it has been entirely built. It functioned until the end of the Tarnovo Kingdom. Two rooms, Nos 2 and 3, were inhabited in some form during the first decades after the fall of the capital, evident from the total of eight coins of Bayezid and Murad II found here.

Observations from the previous season about the lack of a wall on the east side of the complex were confirmed.

Building No. 1 (fig. 3), the last one from the west in the south wing, differs from the others in terms of layout, dimensions (the original inner length of 10.20 m was subsequently increased to 13.30 m), structural features, and character of the building. It is the only room in the wing for the construction of which mortar was abundantly used. Most likely, this space should be associated with the high rank of its occupant.

The easternmost room in the wing – the one labelled as No. 5, measures 7.70 × 4.70 m. It is also distinguished by its size, features in the layout, structural solutions, and internal layout. A large hearth was unearthed in the northern part, at the level of the stone floor, with a channel of flagstones along the entire northern periphery of the installation. The eastern facade was left exposed, supported by a structure with four vertical wooden pillars. Most likely, this room had economic and service functions and was built synchronously with the occupant's building in the western part of the wing.

With the remaining three rooms – relatively small and of the same type in plan and arrangement, the plan of the wing is completely closed as the third consecutive stage in its construction chronology – the space between rooms Nos 1 and 5.

Mirko Robov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Veliko Tarnovo Branch, mrobov@abv.bg

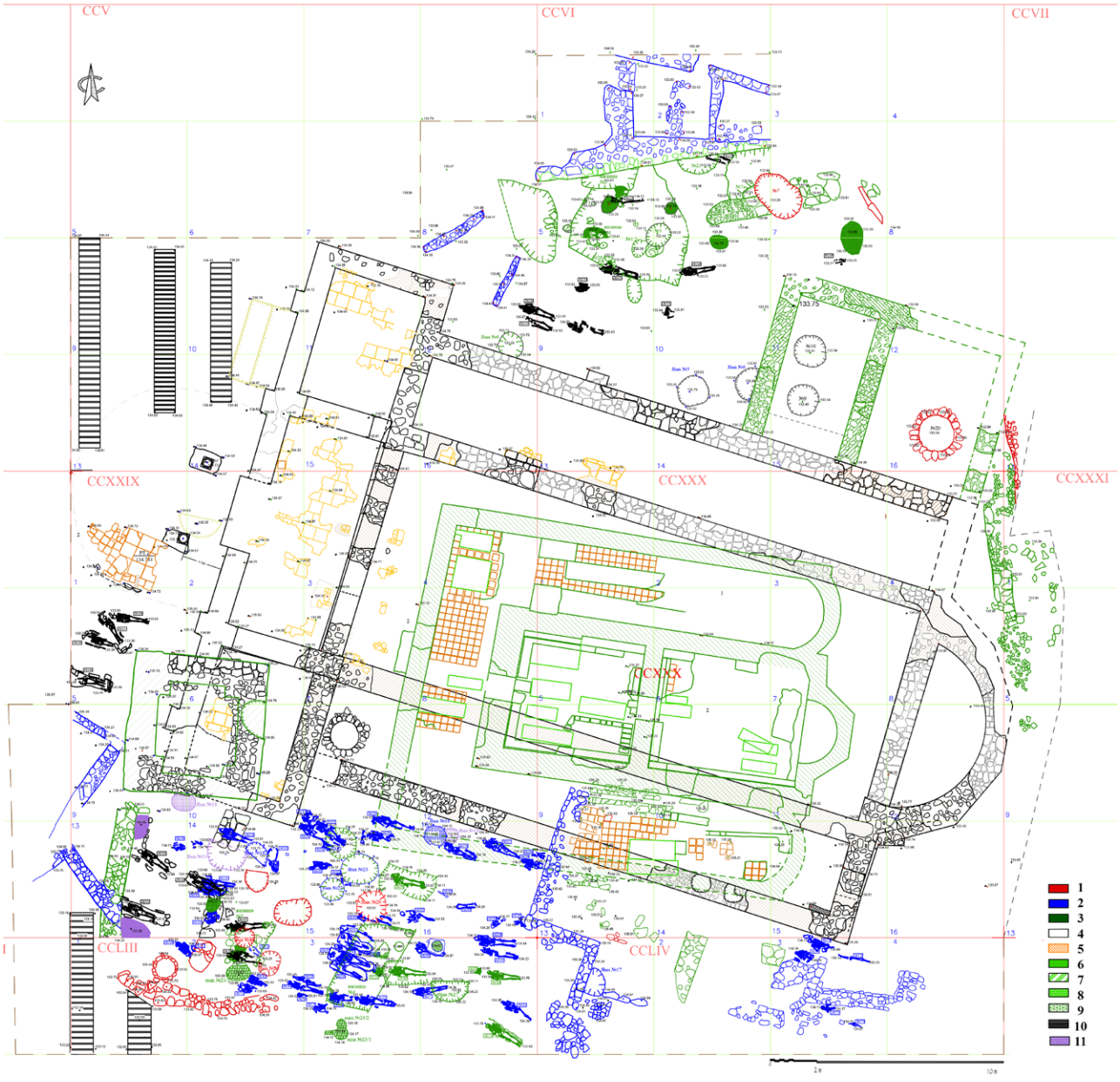

№ 18. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „УСПЕНИЕ НА СВ. БОГОРОДИЦА“, РАННОВИЗАНТИЙСКА БАЗИЛИКА И ТРАКИЙСКИ НЕКРОПОЛ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Хитко Вачев, Илиян Петракиев, Надежда Атанасова

Археологическите проучвания през 2023 г. са съсредоточени в южната и северната части на обекта (обр. 1).

През 2022 г. в кв. CCXXIX 14, CCXXIX 15, CCXXIX 16 беше разкрита плочникова настилка от необработени каменни плочи и голям пасаж от калдъръм от речни камъни с оформен улей за оттичане на атмосферните води, с ориентация североизток – югозапад. След демонтирането през 2023 г. се

Обр. 1. План на проучвания обект: 1 – зид (XX в.); 2 – зид (XVIII – XIX в.); 3 – зид (XIII – XIV в.); 4 – зид (V – VI в.); 5 – тухли, керемиди; 6 – гроб (XIII – XIV в.); 7 – вкопано жилище (XIII в.); 8 – огнище (XIII – XIV в.); 9 – яма; 10 – контролен сондаж; 11 – яма (КЖЕ)

Fig. 1. Plan of the surveyed site: 1 – wall (20th c.); 2 – wall (18th – 19th c.); 3 – wall (13th – 14th c.); 4 – wall (5th – 6th c.); 5 – bricks, tiles; 6 – grave (13th – 14th c.); 7 – dug-in dwelling (13th c.); 8 – hearth (13th – 14th c.); 9 – pit; 10 – test trench; 11 – pit (LIA)

установи наличие на некропол. От него са проучени 42 гроба (№ 172 – 213). Покойниците са погребани в съответствие с християнския погребален обичай (обр. 2).

Повечето гробни ями са с правоъгълна форма и без специално оформление. При няколко гроба са установени следи от допълнително оформление на гробната яма. Гроб № 174 – частично ограждане с камъни от запад, № 176 – частично ограждане с камъни северно от черепа, № 178 – частично ограждане с камъни западно от черепа и южно от торса, № 181 – ограждане в северната част със средновековни керемиди, № 184 – частично ограждане от запад с фрагментирана средновековна строителна керамика, № 193 – ограждане с камъни от север и изток, № 199 – ограждане с камъни от север и юг на гръдния кош и южно от черепа, № 209 – ограждане от изток с камъни.

Значителна част от черепите на погребаните са унищожени. Няма данни за тяхното положение в 18 гроба. В пет гроба черепът е поставен върху тила. В десет гроба черепът е извит към лявото рамо, а в седем гроба е извит към дясното рамо. В тези случаи няма данни, че това е някаква ритуал-

Обр. 2. Общ поглед към южния сектор на обекта – късносредновековен некропол

Fig. 2. General view of the southern sector of the site – late medieval necropolis

Обр. 3. Бронзова тока (VI – VII в.)

Fig. 3. Bronze belt buckle (6th – 7th c.)

на практика, по-скоро става дума за размествания, породени от денивелацията на терена.

Поради извършване на съвременни интервенции няма данни за положението на горните крайници в 16 гроба. Преобладаващи са случаите, при които те са поставени в коремната област – гробове № 193, 194, 201, 203, 208, 209, 210, 212, 213. В три случая те са поставени с длани към раменете – гроб № 176, 192, 205. В останалите проучени гробове се констатират различни позиции на горните крайници: № 173 – лява върху таза, дясната липсва; № 175 – дясна върху корема, лявата липсва; № 177 – дясна върху таза, лява върху ключицата; № 179 – двете ръце са успоредни на тялото; № 181 – дясна върху корема, лявата липсва; № 184 – дясна върху гърдите, лява върху корема; № 186 – дясна върху таза, лява върху рамото; № 196 – дясна върху корема, лява върху гърдите; № 204 – двете ръце успоредни на тялото; № 207 – раменните кости успоредни на тялото.

Липсват данни за положението на долните крайници в 16 гроба. В останалите те са изпънати. Вторични погребения на кости са засвидетелствани в гробове № 175, 183, 197, 206, 211.

В преобладаващата част от гробовете липсва погребален инвентар. В гробове № 201 и 208 са открити медни сферични копчета. В гроб № 208 – монета вдясно от таза. Върху гръдния кош и в областта на кръста на погребания индивид в гроб № 212 – 10 броя медни сферични копчета. В областта на кръста на погребания индивид в гроб № 204 – бронзова тока (обр. 3).

Въз основа на регистрираната ситуация в гробовете се установяват свидетелства за някои от практикуваните погребални обичаи. В запълнителя на гробните ями на гробове № 173 и 174 се открива значително количество въглени. Върху дясната част на погребания индивид в гроб № 178 е поставен камък. Върху бедрените кости и подбедриците на погребания индивид в гроб № 212 са поставени камъни и фрагментирана строителна керамика. Черепът на погребания в гроб № 213 е затиснат с камък. Установените ситуации са илюстрация на действията, целящи да не се позволи превъплъщение на мъртвеца.

Анализът на стратиграфска картина и материали сочи, че преобладаващата част от погребенията в некропола са извършени в ранните векове на османското владичество, пет гроба се датират

след втората половина на XIII в., а гроб № 204 е от ранновизантийската епоха.

Проучените раннохристиянски гробове до този етап са вече осем, като в новооткрития гроб № 204 е погребан мъж в старческа възраст (60 – 70 години при настъпването на смъртта), което дава лек превес на погребаните от мъжки пол – петима мъже и три жени. Във възрастов аспект все още преобладават индивидите, при които смъртта е настъпила между 40 и 60 години, като в старческа възраст вече са идентифицирани два скелета. Фактът, че мнозинството от погребаните са достигнали зряла и старческа възраст, което не е характерно за тази историческа епоха, е показател за по-добри условия на живот на съответните индивиди. При извършения палеопатологичен анализ на скелета от гроб № 204 отново са идентифицирани артрозни изменения на гръбначния стълб и ставите на горните крайници, както и влошен зъбен статус, което е в унисон с установените вече болестни морфологични костни изменения в ранновизантийската скелетна серия на обекта.

Обр. 4. Вкопана в стерила средновековна пещ от жилище № 2, върху гроб № 204 от ранновизантийската епоха

Fig. 4. A medieval oven, dug into the virgin soil, from dwelling No. 2, above grave No. 204 from the early Byzantine period

Обр. 5. Сребърна лъжичка за причастие

Fig. 5. A silver communion spoon

При проведения антропологичен анализ на останалите 35 индивида са установени и случаи на препогребване на кости от няколко индивида в една гробна яма. Във възрастов аспект категорично преобладават израсналите индивиди в съотношение 6:1. Идентифицирани са три деца – едно в първа детска възраст под 7 години (*Infans* I) и две във втора детска възраст (*Infans* II); два индивида в юношеска възраст (*Juvenis*) от мъжки пол; деветима мъже и пет жени във възрастова група *Adultus* (20 – 40 г.); общо пет от погребаните (три от мъжки и два от женски пол) попадат в зряла възраст *Maturus* (40 – 60 г.); в старческа възраст *Senilis* (над 60 години) са установени двама мъже, една жена и един индивид с неопределен пол. Поради лошото състояние на скелетите на седем от израсналите (петима мъже и две жени), не беше възможно по-точнато определяне на възрастта при настъпването на смъртта. При определянето на пола на погребаните се установи преобладаване на мъжете в съотношение 2,1:1 – 21 от мъжки пол и 10 от женски. Костите на крайниците при мъжките скелети са масивни и много масивни, докато при женските индивиди от серията – съответно грацилни и умерено масивни, като и при двата пола прави впечатление силно изразеният релеф на горните крайници, което е показател за интензивна физическа дейност, извършвана именно с горните крайници.

И при изследваните през 2023 г. средновековни скелети от Френкхисар се запазва тенденцията на много висок процент болестни изменения, засягащи зъбно-челюстния комплекс – кариеси и късни кариозни усложнения, довели до загуба на зъби *ante mortem*, като засегнати са и по-млади индивиди във възрастова група *Adultus*.

Върху женския скелет от гроб № 192 се наблюдава много рядко срещано конгенитално сливане (сраствне) на първи шиен прешлен с краниалната база – атлантоокципитална асимилация. При повечето пациенти с асимилация на атласа не се наблюдават клинични симптоми, но някои могат да имат неврологични проблеми като миелопатия (увреждане на гръбначния мозък).

При два от изследваните женски скелети (гробове № 199 и 208) се регистрира перфорация на *fossa olecrani* на раменната кост, която перфорация е известна като supratrochlear foramen (STF) или septal aperture и позволява по-голяма дъга на движение в лакътната става.

През 2023 г. са проучени няколко полувкопани жилища.

В квадрат CCVI6 са разкрити няколко дупки от коловата конструкция от първия период на обитаване на полувкопано жилище № 1. Проучен е дебел 0,20 м пласт с множество въглени и тъмносива пръст, кости и керамични фрагменти, който разделя двете подови нива на жилището. Северната му стена е нарушена от друго, също полувкопано жилище (№ 3). Разкрити се частично южната стена с дължина от 2 м и източната – 1 м. Подовото ниво е достигнато на кота 133,01 м.

В сектора южно от църквата е проучено жилище № 2. Разкрита е пещ, вкопана в южната му стена (обр. 4). Куполът на пещта е с ветрилообразна форма. В най-широката външна част размерът му е 1 м, а при входа – 0,74 м. Горивната плоча е изградена от фрагменти от ранновизантийски керемиди. Предпещното огнище е със силно отухлена горивна плоча. Тя е с дебелина около 1 см и размери 0,80 × 0,40 м. Под префурниума на пещта и огнището е проучен гроб № 204, датиращ от ранновизантийската епоха.

В квадрат CCLII3 е регистрирано ново полувкопано жилище – № 4. Разкрита е северната му стена с дължина от 2,45 м заедно с една дупка от кол, западната стена с дължина от 3,60 м и две дупки от кол и участък с дължина от 1,70 м от южната. Ситуацията е компрометирана от по-късно вкопаване – яма № 30 от османския период. Тя пресича и южната стена на жилището. Подът е достигнат на кота 133,51 м. На този етап е разкрита само западната половина на жилището, като то е почти изцяло компрометирано от по-късния некропол и съвременните боклучни ями. Вкопаната част от жилището е запълнена с пласт от разрушения, в който се откриват камъни, парченца хоросан, средновековна битова и строителна керамика, монети от втората четвърт на XIII в. Впоследствие в този пласт са вкопани гробове, както и пещи.

Пещта в квадрат CCLIII3 е с диаметър на камерата от 0,63 м и дължина 1,30 м. Входът е от запад. Във вътрешността на купола се открива значително количество фрагментирана битова керамика със сиво-черен и тъмнокафяв цвят. Част от нея е с белези от дефектна продукция. От север тази пещ е пресечена от друга подобна, но по-малка пещ, от която е запазена само част от горивната камера.

В запълнителя на жилище № 4 е проучена друга вкопана куполна пещ. Тя попада в западната стена на жилището. Отворът ѝ е оформен посредством два големи плочести камъка, поставени вертикално, които оформят трапецовидно префурниума, изграден чрез фрагменти от ранновизантийски керемиди. Във външната част той е с широчина 0,45 м, а към вътрешността на пещта – 0,35 м.

През 2023 г. са проучени и 10 ями. Част от тях са от XIII в., а други – от епохата на Възраждането и XX в.

Специално внимание заслужава откритата в средновековна яма № 21 сребърна лъжичка за причастие (обр. 5).

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MEDIEVAL MONASTERY OF THE ASSUMPTION OF THE HOLY MOTHER, AN EARLY BYZANTINE BASILICA AND A THRACIAN NECROPOLIS IN VELIKO TARNOVO

Hitko Vachev, Iliyan Petrakiev, Nadezhda Atanasova

Summary

The archaeological excavations were focused in grid squares CCLIV 1, CCLIV 2, CCLIV 3, CCLIV 4, CCLIII 3, CCXXIX 14, CCXXIX 15, CCXXIX 16, CCLIII 9 and CCXXIX 11 in the southern part of the site (fig. 1).

The architectural remains of dwellings and street networks from the 19th – 20th c., uncovered during the previous archaeological season, were taken down. A necropolis was found in the unearthed area. There, 41 graves were excavated (Nos 172 – 213). The deceased were buried according to the Christian burial rite, in supine position, heads to the west and legs to the east (fig. 2).

Most of the grave pits are rectangular and were not specifically designed. In seven graves, traces of additional setting were found – partial enclosure with stones and fragmented architectural ceramics. A good deal of the skulls of the buried have been destroyed in the course of modern development. No evidence of their positions is preserved in 18 graves. In the remaining graves they were placed on the *occiput* or bent towards the left or right shoulder, as a result of displacement of the ground. Due to late interventions, there is no data on the position of the upper limbs in 16 graves.

In the majority of cases the upper limbs of the deceased were placed in the abdominal region. There are no data on the position of the lower limbs in 16 graves. In the remaining graves the legs were laid straight. Secondary burials of bones were recorded in five graves.

Grave inventory was found in five graves – spherical copper buttons. Material traces were identified which indicate that actions had been taken to prevent the reincarnation of the dead.

The analysis of the stratigraphic situation and the materials suggests that the majority of the burials in the necropolis are dated to the early Ottoman period (15th – 16th c.). Grave No. 212 is from the 14th c. A bronze buckle dated to the early Byzantine period was found in grave No. 204, (fig. 3).

In 2023, our team also uncovered several semi-dug-in dwellings – Nos 1, 2, 3, and 4, as well as household ovens (fig. 4). These were dug into the virgin ground and are located below the level of the necropolis. The stratigraphic situation and the excavated materials indicate that this part of the residential neighbourhood was no longer used around the 1270s. A silver communion spoon was found in medieval pit No. 21 (fig. 5).

Hitko Vachev, Regional Museum of History – Veliko Tarnovo, h.vachev@mail.bg
Ilian Petrakiev, Regional Museum of History – Veliko Tarnovo, petrakiev@museumvt.com
Nadezhda Atanasova, Institute of Experimental Morphology, Pathology and Anthropology with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, naditimeva@gmail.com

№ 19. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СТАРА ВЕЛИКОТЪРНОВСКА МИТРОПОЛИЯ“ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

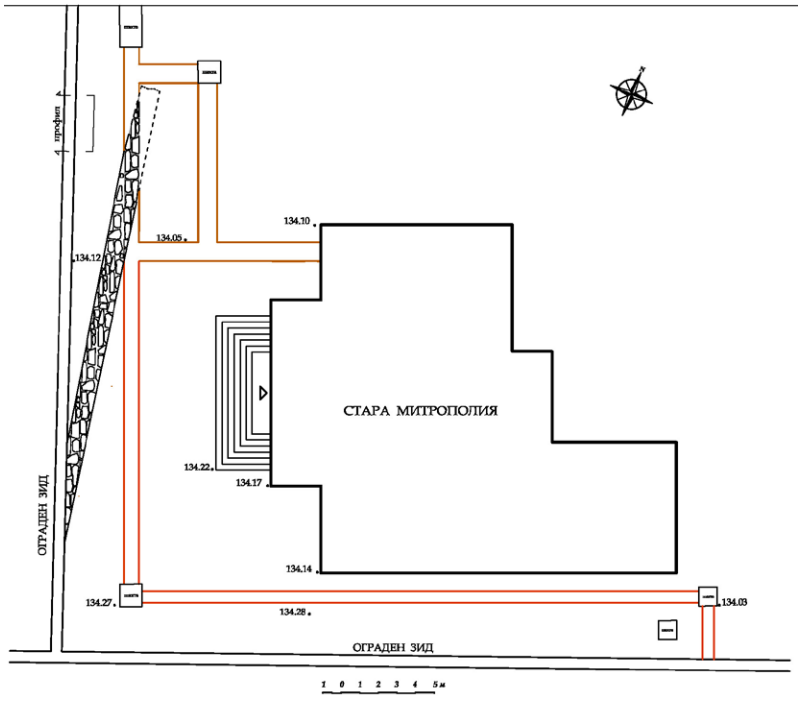
Мирко Робов

Разкопките са продължение на проучванията от предходната 2022 г. Проведоха се от 14 юли до 10 август 2023 г., в изпълнение на изискванията по ЗКН за спасително проучване, предшестващо реализация на инвестиционен проект за архитектурната среда на Старата великотърновска митрополия (обр. 1).

Обектът се намира във Велико Търново, квартал „Асенов“, ул. „Св. Климент Охридски“ № 47, УПИ II, кв. 218.

През предходния археологически сезон, западно от сградата на митрополията се установи градеж, разкрит на дълбочина 0,50 – 0,60 м от нивото на терена. Дебелината на зида е 1,10 м. Градежът е от средни по големина, добре обработени камъни, подредени в правилни редове. Спойката е от бял хоросан с едри пясъчни примеси. Запазени са до три реда (0,60 м) от градежа/суперструкцията (обр. 2).

В северния си край този зид е прерязан при изграждането на съществувалата доскоро постройка, използвана като фонд на НАИМ – БАН (филиал Велико Търново). Именно там градежът откъм западното лице е проследен по отношение начина на фундиране, с

Обр. 1. План на Старата великотърновска митрополия (автор И. Григоров)

Fig. 1. Plan of the Old Veliko Tarnovo Bishop's Residence (author I. Grigorov)

Обр. 2. Зид западно от Старата великотърновска митрополия

Fig. 2. Wall west of the Old Veliko Tarnovo Bishop's Residence

установените два реда субструкция с височина от 0,48 м.

Посоката на новоустановения градеж не следва осите на църква „Св. св. Петър и Павел", от една страна, от друга – на сградата на Старата митрополия.

Пластът, до пълното изчерпване на нивата в северната част на участъка, е с дебелина до 0,80 м. Пръстта е сбита, кафява на цвят. Структури, гробове, животински кости, отпадъчни ями и др. в участъка не се откриха. Открити са отделни фрагменти кухненска керамика от столично Търново и от времето на османското владичество. Няма ясно структурирана стратиграфия. Отново се потвърждават нашите наблюдения от предходния сезон, че поради многократното разкопаване на дворния участък пластовете са силно компрометирани.

Не се откри точен датиращ материал. Стратиграфските данни напълно се припокриват с тези, установени в южната част на въпросния участък през предходния археологически сезон.

Така, участъкът за проучване между хоросановия зид и западния ограден зид на комплекса Стара митрополия през 2023 г. е с ширина (изток – запад) от 2,50 м в южната част, откъдето към север бяха подновени разкопките до 4 м в северната част, при линията на вътрешния за двора зид на сградата на бившето фондохранилище на филиала на НАИМ – БАН.

Стерилното ниво е от жълта глинеста пръст. Пластът определено няма характер на културно наслояване, а по-скоро е с насипен характер, достатъчно трамбован като дворно и ходово ниво. Профилът в новопроучения участък е с височина от 0,80 м до нивото на основата на оградния зид на двора.

Профил от запад (пред източното лице на оградния зид на двора). Обща височина от 2,20 м. Отгоре надолу:

- височина на оградния зид – 1,50 м;

- дебелина на пласта до нивото на стерилния пласт отдолу – 0,70 м. Пластът е от сбита кафява пръст и съдържа дребни камъни, отделни фрагменти кухненска керамика от периода на османското владичество, както и единични фрагменти кухненска керамика от столично Търново.

- западно лице на хоросановия зид – откъм това лице е достигната обща дължина от 13 м, измерено в посока към север от мястото, където това лице се подвира от юг под оградния зид на двора. Суперструкцията на градежа е от средни по размер и големи, добре обработени камъни, споени с хоросан. Хоросанът е бял, с едри пясъчни примеси в него. Субструкцията на зида е от два реда камъни, с височина от 0,48 м. Вкопана е в нивото на стерилния жълт пласт.

На този етап от разкопките не може да се установи дали разкритият градеж е част от голяма представителна сграда, развита планово в посока към запад (т. е. към комплекса „Апостоли Петър и Павел") или солиден преграден зид. В очертанията на дворното пространство на Старата митрополия това не може да се установи, тъй като зидът не чупи към изток. Вероятно планово той се развива по някакъв начин единствено в западна посока.

В посока към юг зидът е проследен до мястото, където се подвира под оградния зид между митрополията и църквата „Св. св. Петър и Павел“. Надлъжните сондажи, прокопани през 2022 г. с ориентация север – юг през цялото оградено пространство на Митрополията, с които в дълбочина се навлиза с 0,40 – 0,50 м в стерилния слой, не установиха наличие на градежи. Това показва, че най-вероятно този зид чупи към запад или огражда пространство също западно от оградния зид.

В допроучения участък през 2023 г. достигнатата дължина по оста север – юг е 8,50 м; ширината (изток – запад) е 2,50 м в южната част до 4 м в северната част. Дебелината на културното наслояване е до 0,70 – 0,80 м. Характерът на това наслояване по-скоро наподобява насипен пласт без отчетлива стратиграфия, но много сбит. В пласта се откриват дребни камъни и отделни фрагменти кухненска керамика от столично и следстолично Търново.

Разкритата част от хоросановия градеж е с обща дължина от 13 м. Дебелината на зида в новопроучения участък е 1 м.

В посока от юг към север, на разстояние от 10,40 м, зидът е запазен в два реда от суперструкцията с височина от 0,20 м.

В следващите 2,60 м в посока към север е запазен един ред от субструкцията с височина до 0,10 м. Фундирането е в жълтия, стерилен слой.

Проучванията в последващите стъпки от реализацията на цялостния инвестиционен проект ще обхванат и сектора между сградата на Митрополията и северния ограден зид на двора. Възможно е в този участък да се изясни северният завършек на разкривания солиден хоросанов градеж, ако и в периферията на дворното пространство той не е бил унищожен при изкопните работи при строителните дейности тук.

RESCUE EXCAVATIONS AT “OLD VELIKO TARNOVO BISHOP’S RESIDENCE” SITE IN VELIKO TARNOVO

Mirko Robov

Summary

The rescue excavations were necessitated by the upcoming implementation of an investment project for the architectural environment of the old Veliko Tarnovo Bishop’s Residence.

In 2023, the northern section of the massive mortar structure, established and partially revealed in 2022, was further explored. It is northeast – southwest oriented. The section west of the wall, with an area of about 40 m^2, was also further explored. The thickness of the cultural layering is up to 0.70 m (fig. 1).

The layer appears to be an embankment. There is no distinct stratigraphy, such as the one at the southern end of the mortar wall. Apart from occasional fragments of ceramics from metropolitan and post-metropolitan Tarnovo, coins and other finds were not discovered.

The unearthed part of the mortar construction has a total length of 13 m. The thickness of the wall in the newly investigated section is 1 m (fig. 2). The construction is of medium-sized, well-hewn stones arranged in regular courses. The joint is made of white mortar with coarse sand admixtures. At its northern end, this wall was cut during the construction of the building that existed until recently and was used as a depository of the Veliko Tarnovo Branch of the National Archaeological Institute.

The direction of the newly established building does not follow the axis of the Church of St Peter and St Paul, nor of the building of the old residence.

From south to north, at a distance of 10.40 m, the wall is preserved in two courses of the superstructure with a height of 0.20 m. The foundation is dug into the yellow virgin layer. It is there that the construction on the western face was traced in terms of the foundation method, with the established two courses of substructure, with a height of 0.48 m.

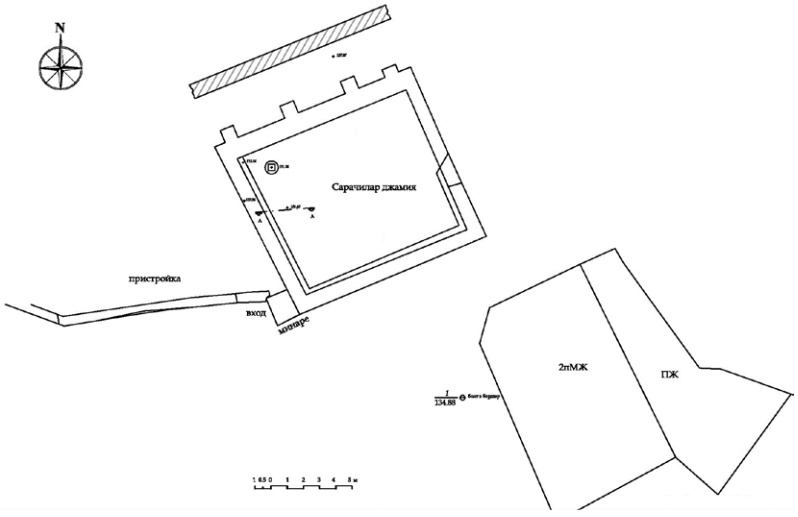
The layer, up to the complete excavation of the levels in the northern part of the section, is up to 0.80 m thick. The soil is hard and brown. No structures, graves, animal bones, or waste pits were found in the section. Single sherds of kitchen pottery from the capital Tarnovo and from the time of the Ottoman rule were discovered. There is no clearly structured stratigraphy. Our observations from the previous season were confirmed that due to the repeated excavation of the yard section, the strata are highly compromised.

No precisely dated material was found. The stratigraphic data completely overlap with those established in the southern part of the section during the previous archaeological season.

Mirko Robov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Veliko Tarnovo Branch, mrobov@abv.bg

№ 20. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА САРАЧИЛАР ДЖАМИЯ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Мирко Робов

Обр. 1. План на Сарачилар джамия във Велико Търново (автор И. Григоров)

Fig. 1. Plan of the Sarachilar mosque in Veliko Tarnovo (author I. Grigorov)

Джамията се намира на десния бряг на р. Янтра, в южното подножие на Царевец. Постройката фигурира в старите планове като Сарачилар джамия. Времето на изграждането ѝ е неизвестно, а е разрушена при земетресението от юли 1913 г. Предварителната ориентация при проучването е подпомогната от стари графични и фото изображения на джамията и на района около нея.

Югоизточен ъгъл на джамията – сондаж по външното лице на източния зид. Дебелината му е 1,18 м. Градежът е от средни по размер и големи камъни на хоросанова спойка. Ширината на емплектона е 0,86 м. В него са вложени ломени камъни, фрагменти от строителна керамика, едър чакъл и обилно количество хоросан. По външното лице на източния зид фугите са обилно обмазани с хоросан. Зидарията е в правилни редове. Вкопаването в стерилния слой е на дълбочина от 0,40 м.

Вътрешността в североизточната част на помещението е измазана с хоросанова мазилка, с орнаменти от растителен характер със син контур.

Установиха се гнезда със сечение от 0,10 м на вътрешна и външна сантрачна мрежа.

В резултат на земетресението през 1913 г., предвид посоката на сеизмичните вълни към юг, по протежение на външното лице на южния зид (посока, обратна на естествения наклон на терена в участъка) са установени значителни по обем деструкции.

Минаре. Ситуирано е откъм южната фасада на джамията, което е видно и от запазените изображения. Основата на съоръжението е със страна от 1,40 м. Нивото, на което са запазени основите на градежа на минарето, е с 0,10 – 0,12 м по-ниско от нивото на основата на входа в южния зид на джамията.

Основата на минарето към южната фасада на джамията е разкрита във височина на градежа от 0,33 м (два – три реда камъни). В профила към изток, в разрез при минарето, южният зид на джамията е запазен откъм външното му лице на височина от 0,60 м (четири реда от градежа).

Източно от минарето са запазени останки от градежите на джамията. Установените разрушения са на 1,60 м от нивото на асфалтовото покритие. Разрушенията са вследствие на неколкократна корекция на уличната и площадна настилка на няколко нива, а също и полагане в дълбочина на обемни тръби от отвеждаща канализация на подземната инфраструктура в района.

Непосредствено западно до минарето се установи отвор за врата, очевидно двукрила, с широчина на отвора 2 м. От оформения вход цялостно е запазена западната страница на 0,60 м височина от градежа.

Дебелината на южния зид на джамията е 0,55 – 0,60 м. Запазената височина на градежа е от 0,20 м до 1,10 м (шест реда от градежа). Установява се отстъп в градежа, който по-скоро наподобява приплъзване. Долните два реда в основата на градежа са фундирани върху стерилното ниво. Тяхната височина е от 0,30 м. Въпросният отстъп е 0,15 м, като приплъзнатата част от градежа във височина се състои от два до три реда, като височината им е 0,43 м.

Дебелината на останалите новоразкрити градежи е 0,55 м.

Зидът западно от минарето е със запазена дължина на градежа от 12,65 м. След това отстояние градежът чупи към северозапад, като линията отвежда непосредствено към началото на източния парапет на съвременния мост (след чупката този зид е проследен към северозапад до 4,10 м).

Северна фасада на джамията. По ниската брегова ивица по десния бряг на Янтра стилобатният и подпорен зид е разкрит на дължина от 7,60 м, с дебелина от 0,90 м. Градежът е от средни по големина, но също и големи обработени камъни на хоросанова спойка. Градежът е разчистен откъм северното, т. е. външно лице, на височина от 1,30 м.

Обр. 2. Сарачилар джамия – северозападен ъгъл

Fig. 2. Sarachilar mosque – northwest corner

Въпросният стилобатен зид отстои от външното лице на северния зид на джамията на 4,75 м, което всъщност е ширината на балкона в плана на джамията откъм северната ѝ страна (обр. 1).

Северната фасада на джамията е пластично разчленена с пиластри и ниши. Пиластрите са четири на брой. Градежът е с добре обработени камъни, споени обилно с бял хоросан. Първият пиластър е широк 0,90 м и със страна от 0,50 м. Отстои от външния североизточен ъгъл на постройката на 0,80 м. В посока към запад следва ниша, широка 1,75 м. Следващият към запад запазен пиластър е широк 0,90 м и със страни по 0,80 м. Третият към изток пиластър не е запазен, като разстоянието между втория и четвъртия пиластър е 5,10 м, което включва ширината на втората и третата ниши и ширината на третия пиластър. Четвъртият пиластър е широк 0,85 м и със страни по 0,80 м. От четвъртия пиластър до външния северозападен ъгъл на джамията отстоянието е 0,70 м.

Запазена е единствено северозападната част на вътрешността (обр. 2). Централната (в посока към изток), както и източната са разрушени при изкопните работи за подземна инфраструктура, най-вероятно през 60-те години на XX в.

Вътрешно лице на западния зид (северозападен ъгъл). Оформен е банкет към вътрешността на джамията, обмазан с хоросанова мазилка. Височината на банкета е 0,60 м.

Външен северозападен ъгъл на джамията. Разкрито е лицето му към север до линията на самия външен ъгъл, очертана ясно в профила на терена. Градежът е подравнен на определена височина с междинни тухлени редове. Декоративният ефект от смесения градеж е обогатявал колорита на тази фасада, оставаща видима откъм т. нар. Турски мост и подхода през него към юг. Тухленият подравняващ пояс в градежа е от три реда тухли, с обща дебелина 0,10 м. Дебелината на тухлите е 3 см.

Западният зид на джамията е разкрит в посока към юг на 1,90 м, измерено от вътрешния северозападен ъгъл и на 3,10 м спрямо външното лице на северния зид на постройката. Запазен е на височина от 0,96 м. Дебелината на западния зид е 0,80 м, а тази на северния зид е 1,20 м (като в тази дебелина не включваме пиластър № 4).

Височина на банкета към вътрешното лице на западния зид – 0,60 м (три реда камъни), а ширината му е 0,38 м. Горно ниво на запазения градеж спрямо нивото на банкета – 0,30 м.

Пълнежът между двете лица на западния зид е от дребни камъни и обилно количество хоросан като спойка.

Във вътрешния северозападен ъгъл на постройката се попадна на елемент, част от носеща конструкция в организацията на вътрешното пространство и покрива на сградата. Открит беше камък, поставен върху кръгъл фундамент, в средата на който е оформено хоросаново гнездо. Фундаментът е от неголеми камъни, обработени, с оформени лица. Те обрамчват в кръг фундамента. Диаметърът на този фундамент е 0,80 м. В средата му, върху дебелия хоросанов пласт, е поставен четвъртит камък с отвор в средата. Камъкът е с размери 0,38 × 0,38 × 0,23 м.

Фундаментът отстои от вътрешното лице на западния зид на 1,32 м. От вътрешното лице на северния зид отстоянието също е 1,32 м.

Предвид приблизително установените вътрешни размери на джамията, съответно север – юг – 9,40 м и изток – запад – 11 м, би могло да се направи примерна възстановка на носещата по описания начин дървена конструкция от вертикални стълбове, както следва:

По оста изток – запад – пет стълба, съответно с еднакви отстояния между крайните от тях и вътрешните лица на западния и на източния зидове. Това отстояние е по 1,60 м. Т. е. два реда по пет дървени стълба по надлъжната ос на помещението, които отстоят от вътрешните лица на северния и южния зидове на по 2 м.

При изкопните работи за останалите три брегови устоя – един в южното подножие на Царевец и два северно от хълма, археологически структури не бяха установени.

RESCUE EXCAVATIONS OF THE SARACHILAR MOSQUE IN VELIKO TARNOVO

Mirko Robov

Summary

The mosque is located on the right bank of the Yantra River, at the southern foot of Tsarevets. In the old maps of Veliko Tarnovo the cult building is indicated as Sarachilar mosque. There is no information about the time of its construction, but it is known that it was destroyed during the earthquake of July 1913. As a result of the earthquake, given the direction of the seismic waves to the south, along the outer face of the southern wall (direction opposite to the natural slope of the terrain in the section) a significant amount of rubble was found.

The building (fig. 1) has internal dimensions of 11 (east – west) × 9.40 m (north – south). The minaret's base is from the south, east of the entrance to the mosque. It is located on the southern facade of the mosque. The foundation of the minaret has a side of 1.40 m. The level at which the foundations of the minaret are preserved is 0.10 – 0.12 m lower than the level of the foundation of the entrance in the southern wall of the mosque. An extensive porch stepped on a retaining wall from the north by a colonnade of wooden posts. The northern facade is divided into five niches by four pilasters. The buttress and stylobate wall stand from the outer face of the north wall of the mosque at 4.75 m, which is actually the width of the balcony in the plan of the mosque on its north side.

Regarding the outer northwest corner of the mosque, its face to the north is exposed to the line of the very outer corner, clearly delineated in the cross-section of the trench. The wall is levelled at a certain height with brick courses. The decorative effect of the mixed construction has enriched the colour of this facade, which remains visible from the so-called Turkish Bridge and the approach through it to the south. The brick levelling layer in the building consists of three courses of bricks, with an overall layer thickness of 0.10 m. The thickness of a single brick is 3 cm. In the inner northwest corner of the building (fig. 2), an element of the supporting structure of the ceiling was found – a stone placed on a circular foundation. A mortar socket is formed in the middle. The foundation is framed in a circle of small, worked stones. Two courses of five wooden pillars along the longitudinal axis of the room form the overall supporting structure of the interior space.

The northeastern part of the mosque was completely destroyed during the laying of underground infrastructure. During the excavations for the remaining three embankments – one at the southern foot of Tsarevets and two north of the hill, no archaeological structures were found.

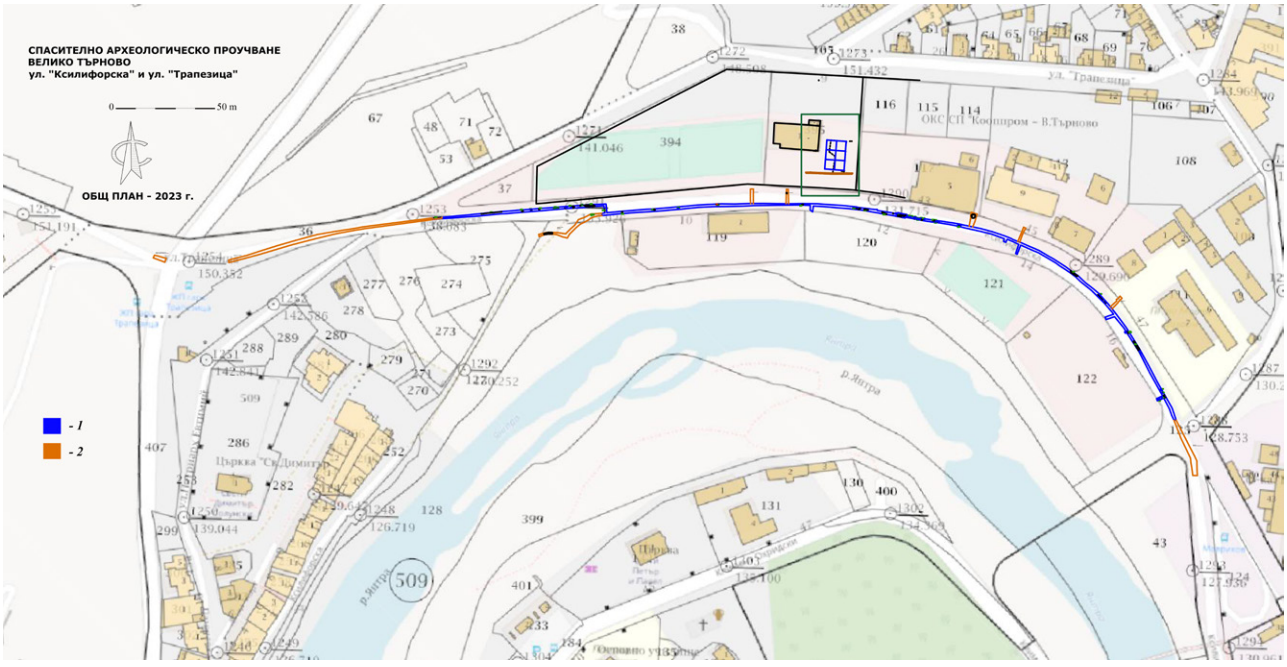
Mirko Robov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Veliko Tarnovo Branch, mrobov@abv.bg

---

№ 21. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ ПО УЛ. „КСИЛИФОРСКА“ И УЛ. „ТРАПЕЗИЦА“, ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Илиян Петракиев, Надежда Атанасова

Археологическото проучване е проведено в периода 01.12 – 31.12.2023 г., по протежение на ул. „Ксилифорска“ и ул. „Трапезица“ (обр. 1). То е трето поред по време на строителните дейности във връзка с подмяна на стар централен водопровод, започнали от 9 март и продължили до 31 де-

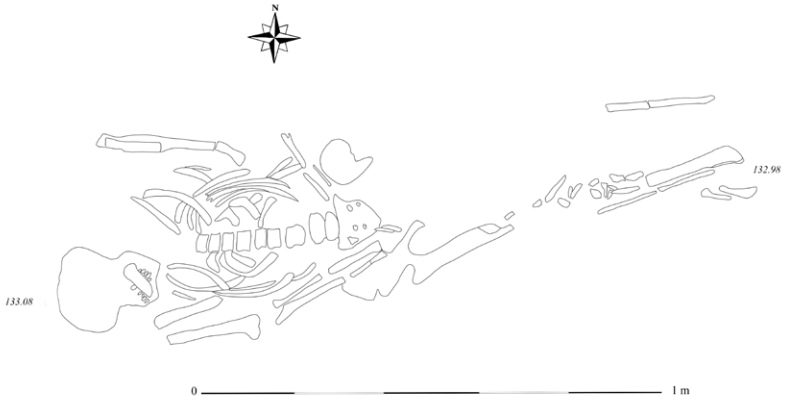

Обр. 1. Общ ситуационен план: 1 – проучената площ при първите два етапа; 2 – проучената площ при третия етап

Fig. 1. General situational plan: 1 – excavated area during the first two stages; 2 – excavated area during the third stage

кември 2023 г. в поземлени имоти с идентификатори 10447.509.29 и 10447.509.36.

Проучването е продължено от достигнатата и регистрирана структура № 39, чието изследване е започнато в предходния етап с ръководител Н. Еленски (РИМ – Велико Търново). Първоначално е документирана ситуацията на терена преди подновяването на разкопките и след това е отстранен най-горният ред камъни. Част от тях са плочести, докато по-малките са безформени. Под тях камъните са по-малко, като пръстта е сиво-черна и сбита. След слизане в дълбочина е достигнато до други големи и средни по размер плочести, както и безформени камъни. След тяхното документиране и премахването им са регистрирани четири големи плочести камъка. В дълбочина, в по-високата западна част на тази т. нар. структура, се достига до песъклива пръст със сиво-кафяв цвят. В нея също се откриват единични големи камъни. В източната част на по-ниско ниво е достигнато до жълто-кафяв стерилен пласт, в който се откриват единични участъци с по-тъмна пръст. С голяма доза сигурност може да се предположи, че тази т. нар. структура № 39 е изцяло геоложко образувание.

Обр. 2. Гроб № 1

Fig. 2. Grave No. 1

При цялостното археологическо проучване не е открит подемен археологически материал.

Направена е и консултация с геолог от фирма „Станеви ВТ“ ООД, според когото вероятно това е част от срутище с камъни от т. нар. българенска свита.

След продължаването на изкопните дейности в западна посока не са регистрирани археологически структури или материали. Навсякъде пластът, в който е прокопана траншеята за поставянето на водопровода, е стерилен, като това добре се вижда и от съвременната конфигурация на терена, който се издига в западна посока към главния път Велико Търново – Горна Оряховица. На отделни места се попада на насипни пластове със съвременни материали.

След пресичането на главния път, което е извършено без изкопна дейност, е изкопано трасе с дължина от около 6 м. И в двата надлъжни профила (северен и южен) се вижда стерилен мергелен пласт.

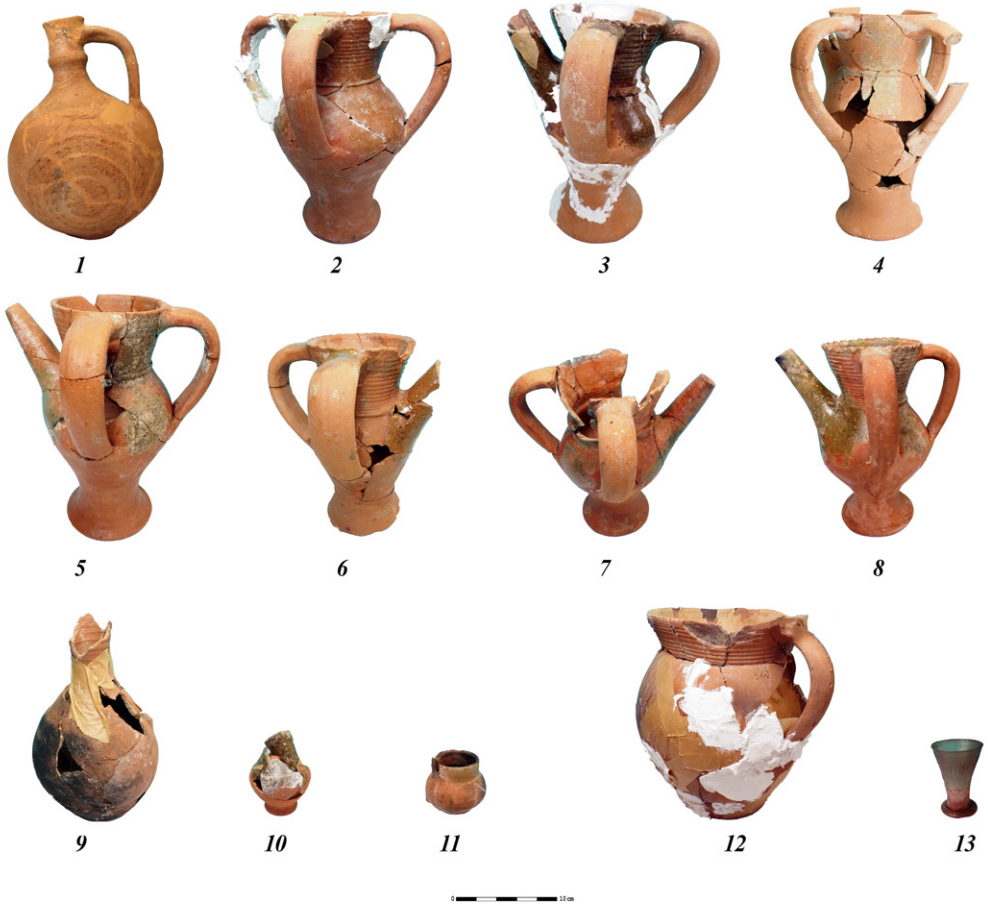
При изкопните дейности при отклонението по южната част на ул. „Ксилифорска“ е открит човешки скелет (гроб № 1), с ориентация запад – изток, положен върху стерилната пръст, на около 0,40 м под асфалтовото покритие (обр. 2). Целостта му е нарушена вероятно още при асфалтирането на улицата. Черепът е фрагментиран и извит към лявото рамо. Горният десен крайник е свит под прав ъгъл в лакътната става, като раменната кост лежи успоредно на гръбначния стълб. Карпалните, метакарпалните кости, както и фалангите са били поставени върху кръста. Левият горен крайник е в сходна позиция, но свит под тъп ъгъл в лакътната става и поставен върху лявата половина на таза. Долните крайници са в изпънато положение.

Обр. 3. Каменна настилка от предполагаема улица от началото на XX в.

Fig. 3. Stone pavement from a supposed street from the beginning of the 20th c.

Скелетът е в изключително лошо състояние – краниалният и посткраниалният скелети са силно фрагментирани и нецялостно представени. Погребаният е от мъжки пол, като смъртта е настъпила между 20 и 30-годишна възраст.

Обр. 4. Съдове, открити в яма № 1, в процес на реставрация: 1 – керамична бъклица; 2-8 – керамични кани с три дръжки и чучур; 9 – керамична кана; 10 – керамична каничка; 11 – керамична чаша; 12 – керамично гърне; 13 – стъклена чаша

Fig. 4. Vessels, found in pit No. 1, under restoration: 1 – ceramic wine vessel; 2- 8 – ceramic jugs with three handles and a spout; 9 – ceramic jug; 10 – ceramic juglet; 11 – ceramic cup; 12 – ceramic pot; 13 – glass beaker

Костите на крайниците са масивни, с голяма дължина и умерено изразен релеф на залавните места на мускулите. Стойността за ръста, реконструиран по формулата на Pearson, е 168,35 см и попада в категорията „над среден“, а според методиката на Trotter-Gleser – съответно 174,93 см (170,27÷179,59 см) и попада в категорията „висок“ ръст.

Липсва археологически материал, който да даде възможност за датировка, но по всяка вероятност гроб № 1 е свързан с четирите гроба от другата страна на пътя, при северния тротоар, разкрити по време на предхождащия етап на проучване, които се датират в рамките на Второто българско царство.

Обр. 5. Яма № 1 (първа половина на XIII в.)

Fig. 5. Pit No. 1 (first half of the 13th c.)

При продължаването на изкопните дейности по южното отклонение на улицата е направено напречно пресичане на улицата в западна посока. В западната част е достигнато до стара улична настилка от началото на XX в. Тя е на кота 133,10 м. Разкрит е участък с дължина от 4,40 – 4,50 м, което представлява вероятно и широчината на улицата. Настилката е от средни по големина плочести и речни камъни, като е оформена висока средна част и лек наклон в западна и източна посоки (обр. 3).

В източно направление са направени няколко изкопа напречно на ул. „Ксилифорска“ с цел свързване на имоти от северната страна на улицата към водопровода. Дължината на траншеите варира от 7 до 8 м, а ширината е около 0,90 м в горната част и около 0,75 м при дъното. Дълбочината на вкопаване е около 0,90 м.

При първата траншея в южна посока, под подложката на асфалтовия път се документира светлокафяв пласт. В него спорадично се откриват фрагменти от средновековна битова керамика, както и шест монети от т. нар. латински имитации (120 – 1257 г.). Не са открити археологически структури.

При второто водопроводно отклонение, което се намира на изток от първото, не са открити археологически материали.

При отклонение № 3, което се намира западно от първото, в северната част на западния профил, на кота 129,95 м е разкрита малка част от източната половина на яма. Запълнителят ѝ е от сивочерна пръст и дребни необработени камъни, кости и фрагменти от средновековна битова керамика. При достигането на дъното в този малък участък от ямата е открит почти напълно запазен керамичен съд – бъклица (обр. 4). Дъното на ямата е регистрирано на кота 129,50 м. Центърът на ямата е с координати N – 43.089214, E –25.652929.

След полагането на тръбата е направено разширяване на северната част на отклонение № 3, с цел ямата да бъде напълно проучена. Установено е, че тя е вкопана в сиво-кафявия средновековен пласт, а в дълбочина и в жълто-кафявата стерилна пръст (обр. 5). На дъното са открити керамични предмети: гърне, стомна, каничка, чашка и седем съда с по един чучур и три дръжки. В устието на един от тях е намерена малка стъклена чаша с ниско плътно столче (обр. 4) . Горната половина на ямата е запълнена с множество дребни керамични фрагменти, кости и значително количество средни по големина необработени камъни. По някои от тях се откриват и следи от горивен процес, като вероятно те са били част от топлинно съоръжение, а на по-късен етап са използвани за запълване на ямата.

Под някои от керамичните съдовете са открити железни гвоздеи, както и негоряла дървесина, вероятно от дъска със запазена дължина около 0,12 м и широчина около 6 см.

В запълнителя на ямата е открита и единствената монета – рязана латинска имитация (1250 – 1257 г.). Предвид факта, че ямата пресича дебелия сиво-кафяв пласт от първата половина на XIII в., регистриран и при предходните проучвания, може да се предположи, че датировката на ямата е около и след средата на столетието.

При прокопаването на напречно отклонение № 4, намиращо се на запад от № 3, в северната част

на дъното на траншеята е открито частично запазено огнище с размери 0,40 м (север – юг) и 0,20 м (изток – запад), като западната му част остава в профила на траншеята. От север то е унищожено от метална водопроводна тръба. Горивната плоча е регистрирана на кота 130,80 м. Дебелината ѝ е между 1 – 2 см, като липсва подложка под нея и вероятно огнището е оформено върху стерилния пласт без предварителна подготовка. Върху централната част на горивната плоча е открито малко количество пепел.

При водопроводно отклонение № 5, което всъщност е и най-западното, не са открити археологически материали.

В източна посока при прокопаването на последната част на основната траншея е премостено дере, като пластът е изцяло с насипен характер и не се регистрират археологически материали. Дължината на този най-източен участък е около 40 м, като трасето пресича и стари канализации и шахти.

В края на проучването е създаден нов картон в АИС АКБ с № 10010197, в който са обединени всички разкрити до момента структури по двете улици „Ксилифорска“ и „Трапезица“.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION ALONG KSILIFORSKA AND TRAPEZITSA STR., VELIKO TARNOVO

Iliyan Petrakiev, Nadezhda Atanasova

Summary

The excavation took place along Ksiliforska Str. and Trapezitsa Str. (fig. 1), in Veliko Tarnovo, in land plots Nos 10447.509.29 and 10447.509.36, and it was prompted by the construction and reconstruction of a water main. It is a continuation of the survey after the discovery and study of structure 39, where no archaeological materials or features were found.

At the diversion along the southern part of Ksiliforska Str. a human skeleton (grave No. 1) was unearthed, oriented west to east, laid on the virgin soil, at about 0.40 m under the modern-day surface (fig. 2).

The skeleton was in a particularly poor condition – the cranial and postcranial sections were highly fragmented and not fully in place. The deceased was a male individual and must have been in his 20s when he died. The limb bones are massive, quite long and have a moderately pronounced relief at the muscle capture points. The height of the individual is in the range of 168.35 to 174.93 cm depending on different methodologies.

At about 25 m to the southwest, an old street pavement from the beginning of the 20th c. was found. A 4.40 – 4.50 m long section was unearthed, which is most likely the width of the street. The pavement is of medium-sized slabs and pebbles, high in the middle and slightly sloping to the west and east (fig. 3).

There are several transverse trenches in the eastern section.

In trench No. 3, at 129.95 masl, a pit was registered, dug into the yellow-brownish virgin soil (fig. 5). It was filled with grey-black soil and small rough stones, bones, and fragments of medieval household pottery. Upon reaching the bottom of the pit at 129.50 masl, the following ceramic vessels were found – a small wine vessel, seven ceramic jugs with a spout and three handles, and the following were found in the neck of one of the jugs: a small glass beaker, a smaller jug with one handle and no spout, a juglet, a ceramic cup, and a pot (fig. 4). Iron nails and unburnt wood, presumably from a board, were found under some of the ceramic vessels.

The only coin was also found in the fill of the pit – a cut Latin imitation (AD 1250 – 1257). Given the fact that the pit cuts the thick grey-brown layer from the first half of the 13th c., also recorded in the previous excavations along the southern sidewalk of the street, it can be assumed that the dating of the pit is around and after the middle of the century.

During the excavation of transverse deviation No. 4, a partially preserved hearth was found. The 1 to 2 cm thick fire plate was unearthed at 130.80 masl.

Ilian Petrakiev, Regional Museum of History – Veliko Tarnovo, petrakiev@museumvt.com
Nadezhda Atanassova, Institute of Experimental Morphology, Pathology and Anthropology with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, naditimeva@gmail.com

ГРАДОВЕ И КРЕПОСТИ

№ 22. „ТУРСКАТА БАНЯ“ В ОРЯХОВО

Евгения Найденова, Владислав Тодоров

Проучването на обект „Турска баня“ (османски хамам) при оряховски градски плаж през 2023 г. се проведе в продължение на 15 работни дена[1]. Работната площ е 43,21 кв. м, разпределена в десет квадрата (обр. 1).

Най-важният резултат е локализиране на местоположението на отоплителното съоръжение на банята (кюлхан) и разкриване на елементи от него. То се намира под пода на южното помещение, определено през изминалия сезон като резервоар за вода (обр. 1). Към него са ориентирани всички хипокаустни канали от западния и източния халвет. До структурата се достига след отстраняване на деструкции и съвременни насипвания с дебелина 1,20 м в границите на нарушение № 1 (кв. В2). От отоплителното съоръжение е запазено вдлъбнатото дъно на огнище с удължена подковообразна форма, чиито максимални размери са: дължина 1,20 м (север – юг), ширина 1 м (изток – запад) и дълбочина в централната част 0,20 м (обр. 2). Обслужвано е през отвор на южната страна с ширина 0,60 м (изток – запад). Дъното на огнището е измазано с хоросанова замазка, която има сиво-бяла повърхност, вероятно от горенето и зеленикави петна, останали от медния казан. Пространството около него също е покрито с хоросанова замазка, която на места има запазен розов цвят. В градежа са използвани предимно тухли. На разстояние 0,20 м северно от дъното на огнището са разкрити на място, долепени един до друг, два каменни сегмента с неправилна трапецовидна форма и запазена височина до 0,44 м. Те образуват полукръг, като вътрешната им страна е конкавна (обр. 2.1). Фугата между тях е изпълнена с розова хоросанова замазка. Трети каменен сегмент с правоъгълна основа и по-тясно правоъгълно тяло е открит обърнат до отвора на огнището (обр. 2.1). Максималната му височина е 0,43 м. Описаните каменни сегменти са били част от конструкция, която най-вероятно е била предназначена за поддържане на казана.

Обр. 1. Общ изглед и план на обекта

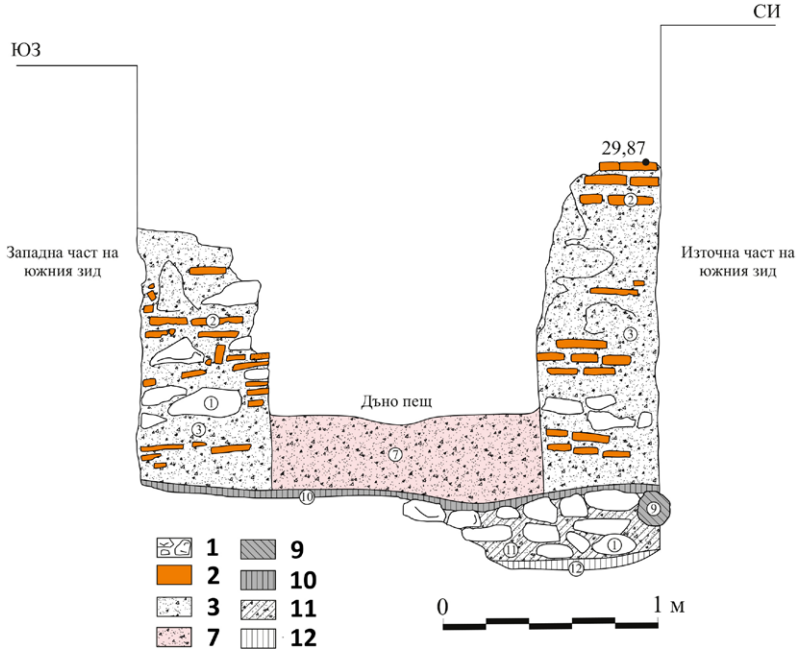
Fig. 1. General view and layout of the site

[1] Под ръководството на д-р Е. Найденова (ИМ – Оряхово) – научен ръководител и В. Тодоров (ИЕМПАМ – БАН) – заместник-ръководител и с участието на Д. Илиев (археолог). Научни консултанти са д-р Ж. Гюлева-Дойчева (РИМ – Велико Търново) и доц. д-р В. Григоров (НАИМ – БАН).

Обр. 2. Отоплителното съоръжение: 1 – изглед от юг; 2 – изглед от югозапад с проучената част на предпещната площадка

Fig. 2. Heating installation: 1 - view from south; 2 – view from southwest with the studied part of the forecourt

Обр. 3. Южен профил на входа към отоплителното съоръжение. Легенда: 1 – камъни; 2 – тухли; 3 – градеж на бял хоросан; 7 – розова хоросанова замазка; 9 – траншея за дървена греда; 10 – слой хоросаново-чакълеста замазка; 11 – подложка от камъни и разтрошен бял хоросан; 12 – жълта стерилна глинеста пръст

Fig. 3. Southern cross-section of the entrance to the heating installation. Key: 1 – stones; 2 – bricks; 3 – construction with white mortar; 7 – pink mortar screed; 9 – trench for a wooden beam; 10 – layer of mortar-gravel screed; 11 – substratum of stones and crushed white mortar; 12 – yellow virgin clayey soil

От входа към отоплителното съоръжение, разположен в средата на южния зид, са запазени неговите страници до височина 1 – 1,10 м (обр. 2.2, 3). Те имат тухлено-каменен градеж, който в основата си преминава в тухлен. При външното южно лице на входа широчината на източната страница е 0,50 м, а на западната страница – 0,70 м. Самият вход е широк 1,25 м. В горната си част е бил оформен с арка, следи от която установяваме в суперструкцията при източната част на южния зид. В най-долната част на входа е разположен отворът за обслужване на огнището. Аналогии на подобен вход откриваме при хамама Бейпазаръ Рюстем паша (Demir 2021, 53)

Предпещната работна площадка на юг от входа към отоплителното съоръжение (кв. А2) (обр. 2.2) е разкрита частично поради близостта до високия бряг в тази част на обекта. Проучването е ограничено върху участък с размери 2,50 м (изток – запад) × 0,90 – 1 м (север – юг). Ходовото ниво на площадката за обслужване на кюлхана е с 0,30 м по-ниско от нивото на огнището. Тук е открита голяма каменна плоча с дебелина 4 см и видими размери 0,73 × 0,54 м (обр. 2.2). Част от плочата продължава в насипа на брега. Тя лежи върху хоросаново-чакълест слой с дебелина 7 – 8 см, под който следва подложка от камъни със средна големина и разтрошен бял хоросан. Общата максимална дебелина на подложката е 0,50 м. Под нея е стерилната основа. Срещу площадката лицевата южна страна на огнището е обмазана с плътен слой хоросанова замазка. До входа към отоплителното съоръжение се е слизало най-вероятно по пътека, оформена в стерилния терен. Индикации за това дава появата на стерилна жълто-оранжева песъчлива глина до външното южно лице на западната част на южния зид, която в източна посока към огнището изчезва. Стерилната основа, регистрирана под предпещната площадка, се намира на близо 2 м по-ниско от нивото на стерила при споменатия зид.

При теренната работа в южната част на обекта, в кв. А2 и А3 (обр. 1) се проучват двете части на южния зид на изток и на запад от входа към отоплителното съоръжение, проследява се удължение на западния зид и продължаване на съоръжението с канал в южна посока.

Суперструкцията при разкритото външно западно лице на източната част на южния зид е запазена до височина 1,21 м (обр. 4.1). Изградена е основно от ломени камъни с хоросанова спойка. Ширината ѝ достига 1,20 м. Част от нея е и тухлената страница на арката от входа към отоплителното съоръжение. Субструкцията е разграничена чрез отстъп (височина 1,55 м, ширина 0,80 м). Градежът

й е от ломени камъни. В дълбочина се достига до ниво с хоросаново-чакълеста замазка, в което се очертава траншея на греда с ориентация север – юг, дълбока 0,18 м.

Външното източно лице на западната част на южния зид има същите характеристики, с изключение на това, че тук запазената суперструкция е висока 0,60 м и широка 1 м (обр. 4.2).

Външното южно лице на западната част на южния зид е с дължина 3,20 м (обр. 5.1). Суперструкцията е изградена от ломени камъни на хоросанова спойка и измазана с хоросанова мазилка. Отстъп от каменен пояс я разграничава от субструкцията. Стерилната основа започва на 0,20 м под отстъпа.

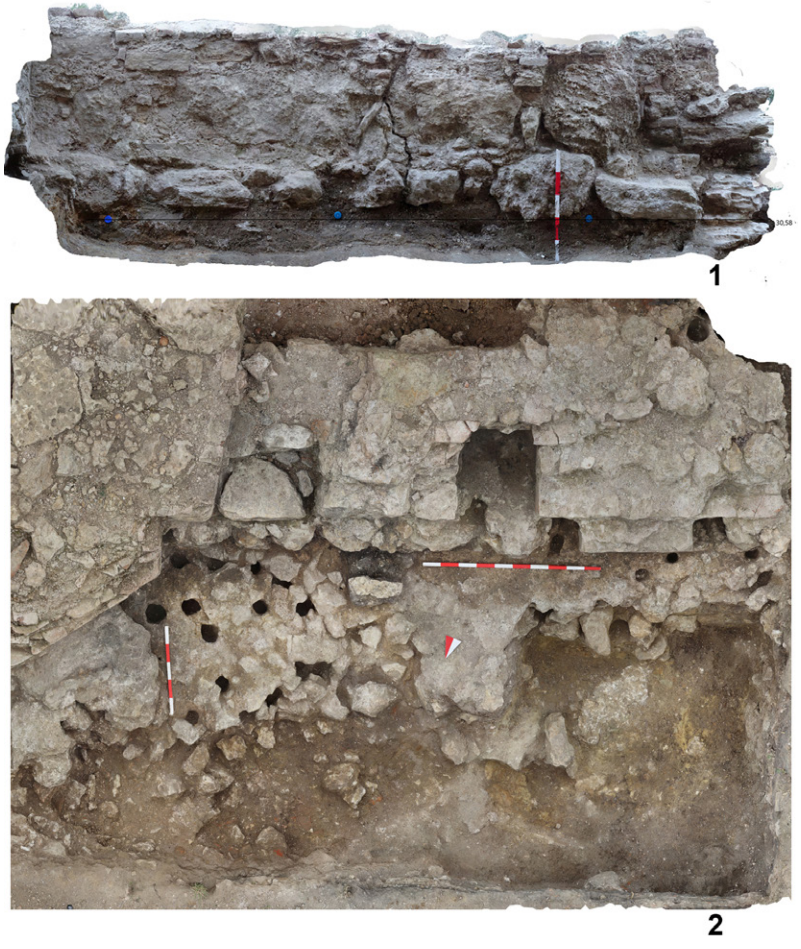
Западният зид на банята е долепен на фуга до южния зид на банята. Удължението на западния зид в южна посока се състои от две части, свързани помежду си (обр. 1, 2). Първата част принадлежи към основния градеж на западния зид с ломени камъни, чиято дебелина е 1,50 м. Тя прави отстъп напред спрямо южния зид с 0,50 м. Вероятно има ролята на контрафорс. Следва обрушен градеж с дебелина 1,10 м, стеснен откъм източната страна. Тук е разкрита голяма каменна плоча, пукната на две, с максимална дебелина 0,15 м и ширина 0,60 м. Плочата продължава в насипа на брега и се намира на по-ниско ниво спрямо градежа на западния зид. Под нея следва подложка от камъни с разтрошен хоросан от източната страна и пласт камъни с бяла хоросанова спойка от западната страна. В основата е жълто-оранжева стерилна глина.

Новоразкритата южна част от съоръжението с канал е покрита от плочести камъни. Широка е 0,50 м. Каналът е вкопан директно в стерилната жълта глина. Предназначението му остава неизяснено.

Обр. 4. Южен зид: 1 – външно (западно) лице на източната част на южния зид; 2 – външно източно лице на източната част на южния зид

Fig. 4. South wall: 1 – outer (western) face of the eastern part of the southern wall; 2 – outer (eastern) face of the eastern part of the southern wall

Обр. 5. 1 – външно южно лице на западната част на южния зид; 2 – сондаж № 1 в северозападната част на обекта

Fig. 5. 1 –outer (southern) face of the western part of the south wall; 2 – trench No. 1 in the northwestern part of the site

Друг важен резултат е проучването на нови структури от хипокаустната система на банята. Това са димоотводна ниша в западната част на южния зид, южната стена на пилон, разположен срещу нишата и пети хипокаустен канал в западния халвет.

Димоотводната ниша се разкри след премахването на запълнителя в нарушение № 3 при югозападната част на помещението – резервоар за вода (кв. В2 и В3). Разположена е в средата на западната част на южния зид. Нейният отвор е оформен с полукръгла тухлена арка. Нишата е дълбока 0,73 м, висока 1 м и широка 0,56 м. Свързва се с димоотводен канал, чийто диаметър е 0,17 м. В основата на

отвора на нишата, под пласт сажди, се разчисти траншея на греда с ориентация изток – запад. По своя градеж, оформяне и размери нишата е сходна с проучените ниши при източния и западния зид.

Южната стена на новорегистрирания пилон от хипокауста е част от северния профил на нарушение № 3. Отстои на 0,57 м северно от димоотводната ниша. Има максимална височина 1,16 м, а ширината ѝ варира от 0,68 до 0,72 м. Изградена е от редуващи се каменни пояси и тухлени редове, споени с хоросан. Липсва външна хоросанова замазка.

При разчистването на югоизточния ъгъл на западния халвет, до вътрешната централна стена на банята, се открива пети хипокаустен канал, висок 0,90 м. Ширината на неговия отвор в основата е 0,24 м, като във височина се стеснява. Западната стена на канала е с ориентация северозапад – югоизток, към отоплителното съоръжение. Налице е пълно идентично устройство на отоплителната система на двете съседни къпални – халвети.

Чрез заложения сондаж от 10 кв. м в северозападната част на обекта, в кв. C3, C4, D3 и D4 (обр. 1, 5.2), се извършиха допълнителни наблюдения относно фундирането на банята. На север от малкия северен зид, под нивото на регистрираните траншеи на греди в градежа му, се разкри слой от жълтеникаво-бяла хоросаново-чакълеста замазка с дебелина 8 – 10 см. В него се регистрираха 17 дупки от дървени пилоти, чийто диаметър варира от 7 см до 13 см. Хоросановата замазка е положена върху подложка от камъни, парчета строителна керамика и разтрошен хоросан, чиято максимална дебелина, както и в южната част на обекта, е 0,50 м. В западната част на сондажа е достигната стерилна жълта глина. В обобщение, основните етапи на фундиране включват създаване на подложка от камъни и хоросан, полагане на слой хоросанова замазка, изграждане на хоризонтална дървена сантрачна система и допълнително укрепване на места с дървени пилоти.

Отнетите механични пластове над проучените структури съдържат съвременни материали, което потвърждава по-късните насипвания върху разрушените основи. Малкото находки са представени от фрагментирани керамични лули от втората половина на XVIII в. до втората половина на XIX в. и желязно гюле от периода на руско-турските войни от първата половина на XIX в.

Литература

Demir 2021: Demir, Z. S. (ed.). Olsun gelin kınan kutlu. Türk Hamam Müzesi koleksiyonu. Ankara, 2021.

THE "TURKISH BATH" IN ORYAHOVO

Evgeniya Naydenova, Vladislav Todorov

Summary

The main focus of the archaeological survey of the so-called Turkish bath in Oryahovo in 2023 was the study of the heating installation – the *külkhan*. It is located under the central southern part of the floor of the southern room, interpreted as a water tank (figs 1, 2). A concave bottom of an elongated horseshoe-shaped hearth, with maximum dimensions of 1.20 × 1 m and a depth of 0.20 m in the centre is preserved (figs 3, 4). It was stocked through a 0.60 m wide opening. At a distance of 0.20 m to the north from the base of the hearth, two stone segments of irregular trapezoidal shape are found *in situ*, side by side, forming a semicircle. A third stone segment with a rectangular body was found fallen at the opening of the hearth. The segments are part of a structure that was probably intended to support the cauldron. The entrance to the hearth is located in the middle of the south wall. Its sides have a brick and stone construction, which can be traced to a height of 1 – 1.10 m. At the top the entrance is formed as an arch.

The forecourt has been partially excavated. Its walking level is defined by a large stone slab. It was accessed by a path implemented in the virgin terrain.

A flue niche in the western part of the southern wall (fig. 5.1) and a fifth hypocaust channel in the western *halvet* were investigated. An extension of the western wall and a continuation of the structure with a channel in southern direction were discovered. Further observations of the footing were made through a test trench in the northwest part of the site (fig. 5.2). This included the creation of a stone and mortar pad, the application of a mortar layer, the construction of a horizontal timber truss system and additional strengthening in places with timber piles.

Evgeniya Naydenova, Museum of History – Oryahovo, evgenia_ar@abv.bg
Vladislav Todorov, Institute of Experimental Morphology, Pathology and Anthropology with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vladislav.i.todorov@gmail.com

№ 23. ПРОУЧВАНЕ НА КРЕПОСТТА „БОЖЕНИШКИ УРВИЧ“

Методи Златков, Рени Петрова, Николай Димитров

През 2023 г. се проведоха първите след 1989 г. археологически проучвания на крепостта „Боженишки Урвич“. Теренната работа продължи от 07.08.2023 г. до 19.08.2023 г. Финансирането е осигурено от Община Ботевград по проект на ИМ – Ботевград. Научни ръководители на екипа са гл. ас. д-р М. Златков, НАИМ – БАН и Р. Петрова, ИМ – Ботевград[1].

Крепостта „Боженишки Урвич“ се намира на около 3 км южно от с. Боженица, община Ботевград, Софийска област. Става национално известна след 1918 г., когато случайно е открит, а малко след това и публикуван монументалният скален надпис на севаст Огнян. Надписът гласи следното: „Аз Драгомир писах. Аз, севаст Огнян бях при цар Шишман кефалия и много зло патих. В това време турците воюваха. Аз се държах за вярата на цар Шишман“ (Гюзелев 1979 и цит. лит.). От него става известно, че севаст Огнян е бил на служба – кефалия (управител на област), по времето на цар Иван Шишман (1371 – 1395) (Билярски 1998, 129 – 131, 135, 286 – 292). Поради мястото на надписа – пред входа на крепостта „Боженишки Урвич“, може да се приеме, че именно тази крепост е център на неговата власт или един от най-важните центрове.

Обр. 1. Обрушен участък от най-северната крепостната стена в кв. XXIII-14: 1 – преди реставрацията; 2 – след реставрацията (снимки Н. Димитров)

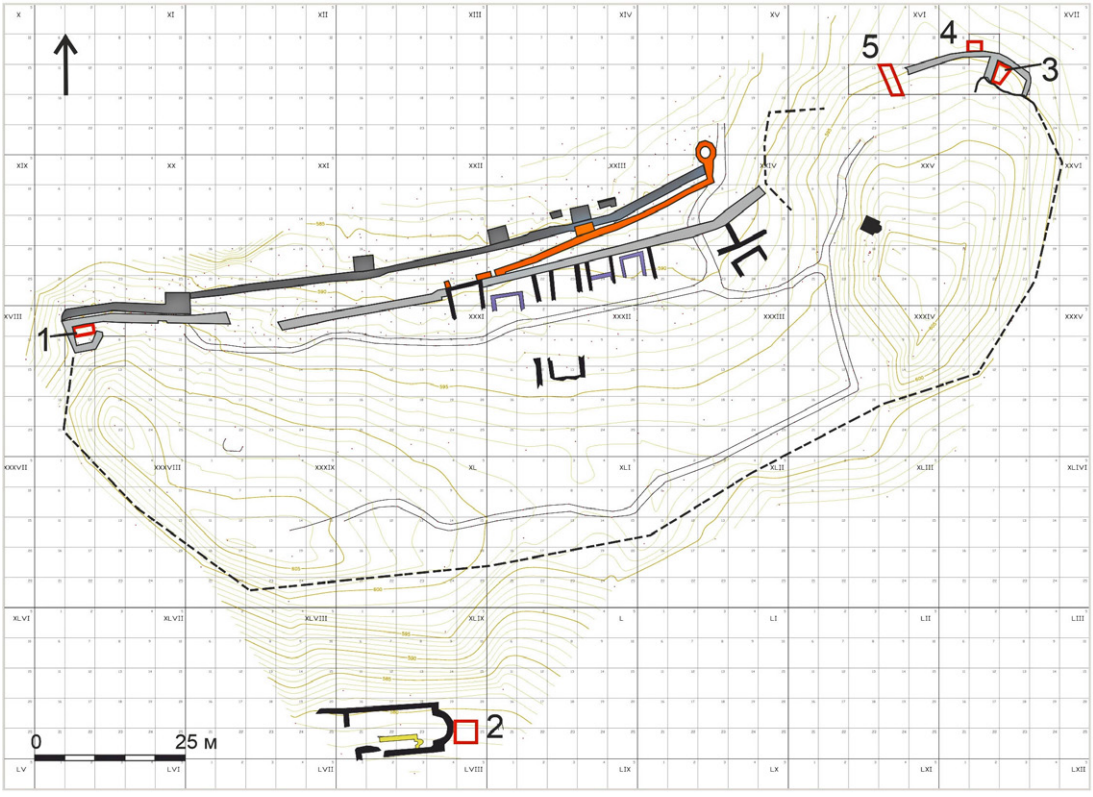
Fig. 1. Partly destroyed secction of the northernmost fortress wall in grid square XXIII-14: 1. – before the restoration; 2 – after the restoration (photos N. Dimitrov)

В крепостта са правени археологически разкопки през 70-те – 80-те години на XX в.[2] Разкрита е значителна част от крепостни съоръжения, датирани в V – VI в. и XIII – XIV в. От вътрешната страна на северната стена са разкрити няколко помещения, които не са допроучени. Южно от крепостта *extra muros* е проучена едноапсидна еднокорабна късноантична и средновековна църква. Вътре в църквата е разкопан некропол, датиран в XIV в. При проучванията през 80-те години на XX в. е открито съкровище от 1327 сребърни монети на цар Иван Шишман (1371 – 1395). За съжаление, преждевременната смърт на проучвателя на обекта, н. с. Васил Д. Василев (1930 – 1988) от НАИМ – БАН[3], е възпрепятствала цялостно-

[1] В него взеха участие д-р Н. Димитров, НАИМ – БАН/ИМ – Ботевград и В. Славова. Научен консултант на проучването е доц. д-р Д. Рабовянов. Консултанти на теренната консервация са доц. д-р И. Ванев, ИИИзк – БАН и арх. И. Колев.

[2] Разкопките започват 1972 г. (Василев, Цонева 1973) и приключват 1989 г. През последния сезон (1989 г.) разкопките са ръководени от д-р П. Гатев, НАИМ – БАН, но за тях няма съобщение в поредицата Археологически открития и разкопки. Благодарим на Е. Евтимова, която е участвала в проучванията през 1989 г. като част от екипа, за предоставените ни сведения за този последен сезон.

[3] За него виж: Археология, 1988, 2, 68.

Обр. 2. План на видимите останки на крепостта „Боженишки Урвич“ със секторите, проучвани през 2023 г.: 1 – северозападна кула; 2 – източно от апсидата на църквата extra muros; 3 – североизточна кула; 4 – външно лице на крепостната стена в близост до североизточната кула; 5 – нов сондаж в североизточния сектор (автори: В. Вълчев, М. Златков)

Fig. 2. Plan of the visible remains of the "Bozhenishki Urvich" fortress with the sectors excavated in 2023: 1 – northwestern tower; 2 – east of the apse of the extra muros church; 3 – northeastern tower; 4 – outer face of the fortress wall near the northeastern tower; 5 – new trench in the northeastern sector (authors: V. Valchev, M. Zlatkov)

то публикуване. Резултатите са обнародвани само първично в поредицата „Археологически открития и разкопки“, един малък сборник под названието „Боженишки Урвич“ през 1979 г., една предварителна статия (Василев 1983) и една брошура (Дишев 1992).

Състоянието на обекта преди провеждането на археологическите разкопки през 2023 г. беше тревожно поради две причини. Първата е обрушаването на два големи участъка от лицата на най-северната крепостна стена (обр. 1.1). Те представляваха разширяващи се дупки в зида. Този процес е започнал от 2019 г., като постепенно се е разширявал. Втората причина са новорегистрираните четири значими иманярски интервенции: 1) в северозападната кула, с размери 1,40 × 0,90 м и дълбочина от 1,80 м (обр. 2.1); 2) източно от апсидата на църквата *extra muros* – 3,60 м × 2,50 м и дълбочина 1,50 м (обр. 2.2); 3) в североизточната кула – 1,50 × 1 м и дълбочина от 1,60 м (обр. 2.3); 4) в близост до североизточната кула, до външното лице на крепостната стена – 1,60 × 1 м и дълбочина 0,70 м (обр. 2.4).

Целта на подновеното проучване през 2023 г. е продължаване на многогодишните усилия за натрупване на научни данни за крепостта „Боженишки Урвич“, но и за нейното консервиране, реставриране и социализиране. За да се постигне тази цел, през 2023 г. се поставиха следните задачи, съобразени с финансовите възможности и аварийното състояние на някои от секторите на крепостта: 1) почистване на обекта; 2) повторно реставриране на два големи обрушени участъка от лицето на най-южната крепостна стена; 3) извършване на аварийна теренна консервация на пострадалите от иманярска дейност зидове на крепостната стена; 4) проучване на участъците около иманярските изкопи; 5) натрупване на нови данни за хронологията и основните характеристики на крепостните съоръжения и прилежащите им помещения.

От научна гледна точка основна цел на проучването е уточняване на хронологията и функцията на откритите вече структури, което ще позволи да се публикуват по-прецизно натрупаните вече данни. Този обект има добра перспектива и от гледна точка на социализацията, тъй като е из-

вестен, изградена е значителна част от необходимата инфраструктура и като цяло в него вече са вложени голямо количество средства и усилия.

Обектът беше почистен от излишната дървесна, храстова и тревна растителност, както и от оставени от посетителите боклуци. Това позволи да се направи напълно ново геодезично заснемане на всички видими на терен участъци на крепостната стена, сградите и църквата.

Реставрираха се двата обрушени участъка на най-външната крепостна стена (обр. 1.2). Изградени бяха наново лицата на зидовете.

Обезопасени бяха четирите големи иманярски изкопа. Те създаваха опасност за туристите и архитектурните останки. Проучи се пространството в и около тях. След това се направи теренна консервация чрез направата на суха зидария под прокопаните зидове. Изкопите са запълнени (обр. 3).

В иманярския изкоп до църквата (обр. 2.2) има парчета от човешки кости, което означава, че некрополът се е развивал и около нея. В северозападната кула (обр. 2.1) се работи изцяло в насип от по-ранните разкопки. Стената е фундирана директно върху скалата. В североизточната кула (обр. 2.3) се установи, че стената не е положена директно върху скалата, а върху пръст, примесена с камъни. Североизточната кула е оформена от север и изток от Г-образната крепостна стена, от юг – от издигащата се скала, а от запад – от допълнителен каменен зид. Последният е по-плитко фундиран от основната част на крепостната стена (обр. 3.1).

В североизточния сектор на обекта започна проучването на нов участък от крепостната стена в сондаж с размери 5 × 2 м (обр. 2.5). Културният пласт в сондажа не е изчерпан. Документирано е първоначалното ходово ниво на крепостната стена и слоят с деструкции върху него (обр. 4). Първоначалните данни показват, че тази част от крепостната стена е построена в периода V – VI в.

По време на разкопките се откриха 13 находки, които са предадени в ИМ – Ботевград. Сред тях се откроява един фрагмент от лята бронзова

1

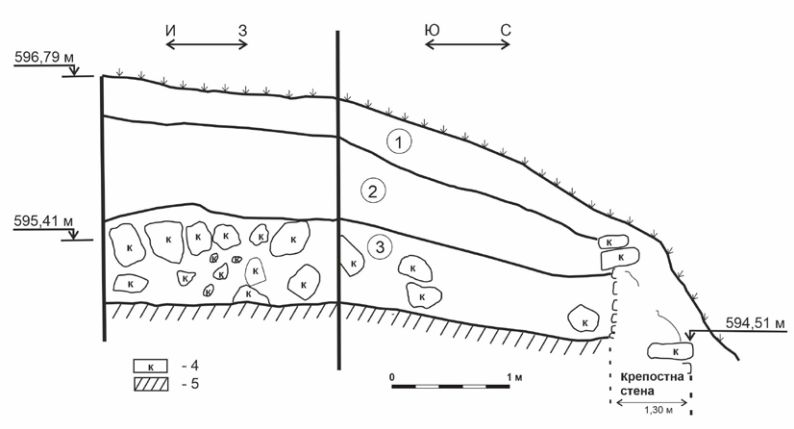
2

3

Обр. 3. Иманярският изкоп в североизточната кула, поглед от изток: 1 – преди археологическите разкопки; 2 – след зачистване и оформяне на изкопа и направата на зидария под подкопания западен зид на кулата; 3 – след зариването и оформяне на ходово ниво (снимки М. Златков)

Fig. 3. The looters' trench in the northeastern tower, view from east: 1 – before the archaeological excavations; 2 – after clearing and shaping the trench and making masonry under the undermined western wall of the tower; 3 – after the backfilling and forming of a walking level (photos M. Zlatkov)

Обр. 4. Южен и западен профил на сондажа в кв. XVI-14. Легенда: 1 – пласт черна пръст с керамика от XIII – XIV в.; 2 – пласт черна пръст със средни по размер камъни без хоросан; 3 – пласт с големи, средни по размер и дребни камъни, примесени с бял хоросан; 4 – камъни; 5 – достигнат терен (автор М. Златков)

Fig. 4. South and west cross-section of the trench in grid square XVI-14. Key: 1 – layer of black soil with pottery from the 13th – 14th c.; 2 – layer of black soil and medium-sized stones without mortar; 3 – layer with large, medium-sized, and small stones mixed with white mortar; 4 – stones; 5 – reached level (author M. Zlatkov)

Обр. 5. Бронзова фибула с подвито краче от втората половина на VI – началото на VII в. (снимка Н. Димитров)

Fig. 5. Bronze bent-foot fibula from the second half of the 6th – beginning of the 7th c. (photo N. Dimitrov)

фибула с подвито краче, която е намерена в новия сондаж в североизточния сектор (обр. 5). Запазената ѝ дължина е 3 см, а максималната ѝ ширина – 0,8 см. Отнася се към тип 20б по Е. Генчева и група „М“ по А. Мъгуряну, датирани в последните две третини на VI в. – самото начало на VII в. (Генчева 2004, 57 – 58; Măgureanu 2008, 106 – 107, pl. VI).

Намерението на археологическия екип е да продължи разкопките, за да може да се довърши започнатата от предшествениците ни работа по проучването, публикуването, реставрирането, експонирането и социализирането на този важен археологически обект.

Литература

Билярски 1998: И. Билярски. Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII – XIV век). София, 1998.

Василев 1983: В. Василев. Боженишки Урвич. – Векове, 1983, 6, 43 – 50.

Василев, Цонева 1973: В. Василев, М. Цонева. Проучвания на крепостта „Урвич“ при с. Боженица, Софийски окръг. – В: Резюмета на отчети за разкопани обекти през 1972 година. София, 1973, 59.

Генчева 2004: Е. Генчева. Римските фибули от България от края на I в. пр. н. е. до края на VI в. на н. е. Велико Търново, 2004.

Гюзелев 1979: В. Гюзелев. Надписът на крепостта. – В: Боженишки Урвич. София, 1979, 43.

Дишев 1992: П. Дишев. Крепостта „Боженишки Урвич“. Ботевград, 1992.

Măgureanu 2008: A. Măgureanu. Fibulele turnate romano-bizantine. – Materiale şi cercetări arheologice. Serie nouă, 4, 2008, 99 – 155.

STUDY OF THE “BOZHENISHKI URVICH” FORTRESS

Metodi Zlatkov, Reni Petrova, Nikolay Dimitrov

Summary

In 2023, the first archaeological studies of the “Bozhenishki Urvich” fortress since 1989 were conducted, with financial support from the municipality of Botevgrad as part of a project of the Museum of History – Botevgrad. The scientific team was led by M. Zlatkov, PhD (National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences), and R. Petrova (History Museum – Botevgrad).

The fortress is located approximately 3 km south of the village of Bozhenitsa, Botevgrad municipality, Sofia district. Its significance became known after 1918 when the rock inscription of Sevast Ognyan was accidentally discovered. The inscription revealed that Sevast Ognyan was a *kephale* (regional governor) during the time of the Bulgarian tsar Ivan Shishman (1371 – 1395). Due to the location of the inscription, in front of the entrance to the "Bozhenishki Urvich" fortress, it can be assumed that this fortress was the centre of his power or one of his most important centres.

Archaeological excavations in the fortress were conducted from 1972 to 1989. Some of the revealed fortress structures date back to the 5th – 6th c., while others date to the 13th – 14th c. South of the fortress (*extra muros*), a single-apse single-nave late antique and medieval church was explored. A necropolis dating back to the 14th c. was excavated inside the church. In the 1980s, a treasure of 1327 silver coins from the reign of Tsar Ivan Shishman (1371 – 1395) was discovered during the excavations. However, these archaeological findings were subject of just preliminary publications.

Before the archaeological excavations in 2023, the condition of the site was concerning for two reasons. Firstly, two large sections of the northern fortress wall had collapsed, forming expanding gaps in the wall (fig. 1.1). This process began in 2019 and gradually worsened. Secondly, four significant illicit digs were registered (figs 2.1-4).

The aim of the study in 2023 was to continue the multi-year effort to accumulate scientific data on the "Bozhenishki Urvich" fortress and to contribute to its conservation, restoration, and public awareness.

The site was cleared of excess vegetation, as well as litter left by visitors. A completely new geodesic survey of all visible sections of the fortress wall, the buildings, and the church was conducted (fig. 2).

The two collapsed sections of the outer fortress wall were restored (fig. 1.2).

The four major looter trenches were secured, as they posed a danger to tourists and the architectural remains. The area around them was studied, followed by on-site conservation. The excavated areas were backfilled (fig. 3).

In the northeastern sector of the site, a new section of the fortress wall was investigated in a trench measuring 5 × 2 m (fig. 2.5). The cultural layer in the trench was not completely excavated. The initial stratigraphy of the fortress wall and the layer of debris were documented (fig. 4). Preliminary data indicate that this part of the fortress wall was built in the 5th – 6th c.

Among the findings, a notable discovery is a fragment of a bronze *fibula* with a coiled foot, found in the new trench in the northeastern sector (fig. 5). It belongs to type 20b according to E. Gencheva and "group M" according to A. Măgureanu, dated to the last two-thirds of the 6th c. – the very beginning of the 7th c.

Metodi Zlatkov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, metodi_man@abv.bg
Reni Petrova, Museum of History – Botevgrad, muzei_botevgrad@abv.bg
Nikolay Dimitrov, Museum of History – Botevgrad / National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, nik1992@abv.bg

№ 24. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В М. КАЛЕТО ПРИ С. ДЕБНЕВО, ОБЩ. ТРОЯН, ОБЛ. ЛОВЕЧ

Стилиян Иванов

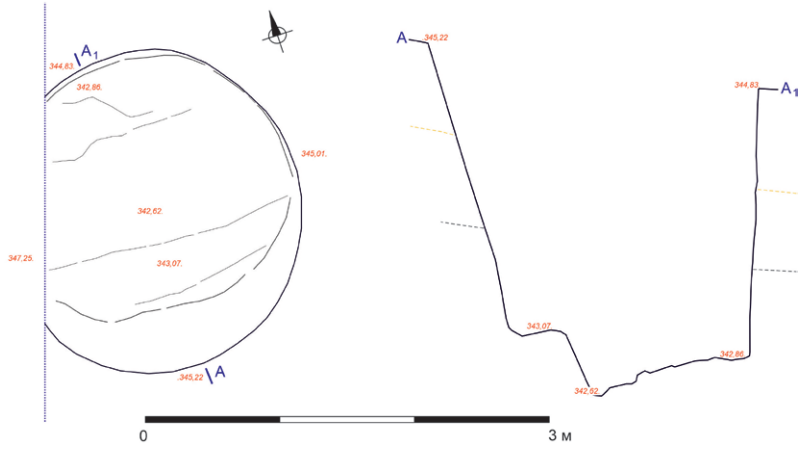
През пролетта и есента на 2023 г. бяха проведени редовните археологически разкопки на обект „Късноантична и средновековна крепост в м. Калето при с. Дебнево, общ. Троян, обл. Ловеч". Разкопките са осъществени по договор между Музей на народните художествени занаяти и приложни изкуства – Троян и Община Троян.

Дейностите на терен започнаха с почистване и поддръжка на 10 дка от терените с консервирани до момента археологически структури чрез косене на храстовидната растителност. Проучването беше свързано с продължаване на разкопките в североизточния сектор на крепостта на площ от 50 кв. м, основно в квадрати H22, H23, G22, G23 и I22 от план-квадратна мрежа. В хода на разкопките беше достигната западната стена на късноантична сграда № 20. Тя е с правоъгълен план, ориентация северозапад – югоизток и размери 10 × 6 м. Входът ѝ се намира на южната стена. Разкрит беше и междинен зид с ориентация изток – запад, разделящ вътрешното пространство на две почти равни по размер площи (помещения А и Б). От зида е запазен единствено фрагмент с дължина 2,30 м,

Обр. 1. Изглед към кладенеца

Fig. 1. View towards the well

Обр. 2. План и разрез на кладенеца

Fig. 2. Plan and cross-section of the well

максимална ширина 0,70 – 0,80 м и височина 0,50 м. Останалата част от него е извадена в по-късно време, за което свидетелства ясно различима траншея в същото направление. По цялата площ стените на късноантична сграда № 20 лежат върху кирпичения пласт, формиран след установеното опожаряване от първите десетилетия на V в. В централната част на постройката се намират останките на проученото през предходния сезон полувкопано жилище № 5, което се отнася най-общо към османския период. Част от западната стена на същата късноантична сграда и част от по-ранните кирпичени пластове са пропаднали в яма с голям диаметър. След проучване в дълбочина на североизточната четвърт на съоръжението беше установено, че ямата вероятно е представлявала кладенец, чиято водна повърхност беше достигната на дълбочина 1,80 м от нивото на вкопаване и на 4 м от нивото на съвременния терен. Поради липса на средства разкопките в края на юни бяха преустановени.

През месец септември Община Троян осигури допълнително финансиране, благодарение на което беше успешно допроучена и южната част на съоръжението. Според данните от разкопания участък регистрираната яма има следните характеристики. Тя е с овален, почти кръгъл отвор и размери 2,40 (север – юг) × 2,20 (изток – запад) м. В най-ниската си част достига дълбочина 2,60 м от нивото на засичане и 4,60 м от нивото на съвременния терен. В профил има леко конична форма със стесняващи се в дълбочина стени. Размерите на дъното са 1,50 (север – юг) × 1,80 (изток – запад) м (обр. 1, 2). В горната си част ямата започва, нарушавайки дебелината на пласта с материали от късната желязна епоха, като прокопаването ѝ продължава и през целия стерилен пласт с дебелина около 0,70 – 0,80 м, достигайки скалната основа, където пробивът е също около 0,70 – 0,80 м. През месец юни водата беше установена именно в тази най-ниска скална част на ямата. Това наблюдение ни позволява да предположим, че ямата представлява кладенец, който е използван най-вече през пролетно-летния сезон, когато вероятно се е покачвало нивото на подпочвените води. За това, че кладенецът е имал масивно покритие от нетрайни материали (дърво), говорят образуваните компактни кирпичени пластове над съоръжението, които в по-късно време, след изгниване на конструкцията, са се свлекли във вътрешността на ямата. Вследствие на тези процеси е пропаднала и част от западната стена на късноантична сграда № 20. През Ранното средновековие във формираната високо над съоръжението хлътнатина е попаднало известно количество битова керамика, работена на бавно колело и няколко метални находки, сред които три ремъчни апликации от X в. Базирайки се на така установената стратиграфска ситуация, следва да отнесем прокопаването на кладенеца в късноримския период.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A LATE ATNIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN KALETO LOCALITY NEAR DEBNEVO VILLAGE, TROYAN MUNICIPALITY, LOVECH DISTRICT

Stiliyan Ivanov

Summary

The archaeological excavations of the "Kaleto" late antique and medieval fortress near the village of Debnevo, Troyan municipality, Lovech district, continued in 2023. In the course of the excavations, the western wall of the late antique building No. 20 was reached. Throughout the area, the walls of the building lie on the adobe layer formed after the fire from the first decades of the 5th c. Part of the western wall of the same late antique building and part of the earlier adobe layers have fallen into a pit with a large diameter. The pit features an oval, almost circular opening and measures 2.40 m (north – south) × 2.20 m (east – west). In its lowest part, it reaches a depth of 2.60 m from the level of detection, and 4.60 m from the level of the modern-day terrain. The dimensions of the bottom are 1.50 m (north – south) × 1.80 m (east – west) (figs 1, 2). In its upper part, the pit cuts through the thick layer containing materials from the Late Iron Age, then it continues through the virgin layer with a thickness of about 0.70–0.80 m, reaching the bedrock, where the breakthrough is also about 0.70–0.80 m deep. In the month of June, water was found precisely in this lowest rocky part of the pit. This observation allows us to assume that the pit is a well that was used mostly during the spring and/or summer season, when the groundwater level rose. The fact that the well had a massive covering of non-durable materials (probably wood) is evidenced by the compact adobe layers formed above the facility, which at a later stage, after the structure has decayed, have fallen into the pit. As a result of these processes, part of the western wall of the late antique building No. 20 has also collapsed. Based on this stratigraphic situation, we should assign the construction of the well to the late Roman period.

Stiliyan Ivanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Veliko Tarnovo Branch, stilsa@abv.bg

№ 25. ОБЕКТ ОТ СРЕДНОВЕКОВНАТА И ОСМАНСКА ЕПОХА „НИКОПОЛСКА КРЕПОСТ", НИКОПОЛ, ОБЛ. ПЛЕВЕН

Венко Иванов, Владимир Найденов

През 2023 г. по инициатива на Община Никопол и с финансовата подкрепа на Министерство на културата се осъществи археологическото проучване на „Никополската крепост" (обр. 1). Тя е известна още като „Шишманова крепост", „Шишманово кале", „Калето" и „Баштабия кале", разположена е в м. Баладжа в западната част на град Никопол.

Научният екип през настоящия сезон се състои от В. Иванов – научен ръководител, В. Найденов – зам.-ръководител (РИМ – Плевен), Т. Кръстева (РИМ – Плевен), Г. Джурковска, П. Кильовски, С. Реджебов, научен консултант доц. д-р Д. Рабовянов (НАИМ – БАН, филиал Велико Търново)[1].

Проучванията и тази година са фокусирани около фортификацията на обекта (обр. 2, 3). Основен акцент продължава да е работата в сондаж № 1 (обр. 2), който е разположен източно от кула № 2, западно от кула № 3 и южно от османската крепостна стена. През 2022 г. беше оставен контролен профил в средата на сондажа, който през 2023 г. беше частично демонтиран (отнет до настоящото ходово ниво на кота 87,93 – 87,81 м (С – Ю) от съображение за безопасното провеждане на работата.

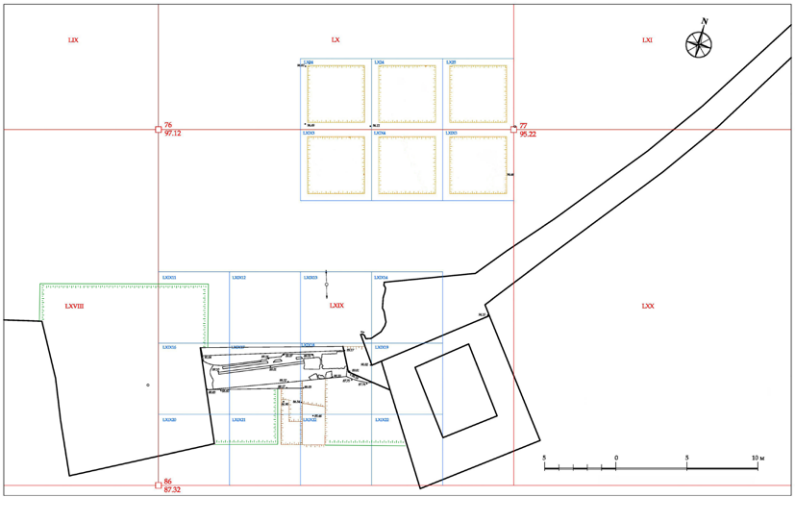
През 2021 г. в тази зона се установи наличието на две крепостни стени (обр. 3) – една от периода на Второ българско царство и друга – от османския. Проучванията през 2022 г. потвърдиха тези наблюдения и ги допълниха с нова информация. Установи се, че кула № 2 е изградена заедно със средновековната крепостна стена, а кула № 3 – заедно с османската крепостна стена. През 2023 г. данните за

[1] Аерофото заснемането е осъществено от М. Милев (РИМ – Плевен). Изказваме благодарности и на д-р Г. Рибаров за изследването на археозоологическия материал, д-р В. Живков (НАИМ – БАН), който обработва керамиката от късната желязна епоха, д-р В. Тодоров (ИЕМПАМ – БАН) – превод и обработка на османски материали и д-р М. Андонова-Кацарски (ИБЕИ – БАН), която обработва пробите от дървен материал.

Обр. 1. Никополската крепост след приключване на проучванията през 2023 г.

Fig. 1. The Nikopol fortress after completion of the excavations in 2023

Обр. 2. Общ план на проучванията в Никополската крепост

Fig. 2. General plan of the excavations in Nikopol fortress

фортификацията на обекта отново бяха допълнени. Най-важният принос е установяването на причината за изоставянето на средновековната крепостна стена. Най-вероятно това се дължи на нестабилния характер на льоса, върху който е изградена крепостта. Това е очевидно при работата в югоизточното (обр. 4) и югозападното разширение на сондаж № 1, източната част на кула № 2 и сегменти от османската крепостна стена. Там се наблюдават солидни пукнатини, причинени от свличане на терена. Очевидно пропадане на терена се наблюдава и в източната част на сондаж № 1, където цокълът на средновековната крепостна стена е свлечен до кота 85,76 – 85,33 м (З – И), а в западната част е регистриран на кота 87,54 м. Поради тази причина след това е изградена масивната кула № 3, която по-скоро подпира старото фортификационно съоръжение.

Друг важен момент от работата в сондажа е откриването на нерегистриран досега некропол. Той попада пред външното лице на средновековната крепостна стена и се развива източно от кула № 2. Не е сигурно дали е достигната южната му граница, но на изток е унищожен от по-късните строителни дейности. Досега са проучени шест гроба, един единичен череп и са регистрирани кости от непроучен гроб или гробове. Вероятно гроб № 1 не е част от некропола, а е по-късен, защото е вкопан в пласта с хоросанови деструкции, който застъпва значителна част от льоса, в който са вкопани останалите гробове. Те са вкопани сравнително на гъсто, някои от тях застъпват по-ранни, а други засягат в различна степен чужди гробни ями. Това показва интензивно използване на некропола. Всички проучени гробове следват християнския обред и са ориентирани с глава на запад.

Проученият участък от некропол предостави нова информация и за фортификацията на обекта. Той предшества кула № 2 и крепостната стена в тази зона, защото е частично покрит от пласт подравнени хоросанови деструкции, който е застъпен при изграждането на фортификационните съоръжения. Събраните данни насочват към строежа им през втората половина на XIV в. Предположението се базира на открития керамичен материал в запълнителя на гробовете и условно определения като подравняващ пласт (пласт, подравняващ неравности в стерила), който по паралели се датира около 70-те – 90-те години на XIV в. и регистрираните поправки по средновековната крепостна стена (от археологическите проучвания през 2022 г.), отнесени към края на XIV – началото на XV в.

Изследваният участък от некропол показва, че тази зона се използва през втората половина на XIV в., но не е ясно дали той е самостоятелен или е част от подградие.

Друг принос в изследването на фортификацията на обекта е свързан с кула № 2 (обр. 3). Сравнително малка част от нея е разкрита при по-ранните проучвания. През настоящия сезон бяха отстранени

значителни обеми нападала пръст и деструкции (значителна част от тях е в резултат на вадене на камък) върху крепостното съоръжение. Благодарение на това се установи, че кула № 2 е била силно повредена (подобно на средновековната крепостна стена) преди изграждането на османската крепостна стена. При нейния строеж е демонтирано вътрешното лице на средновековната крепостна стена и е застъпена кула № 2, което потвърждава наблюдението, че се търси стабилност на терена в този участък. Също така, че средновековните фортификационни съоръжения не са използвани в новата (османската) защитна система на крепостта.

Обр. 3. Сондаж № 1 – кули № 2 и 3, средновековна и османска крепостни стени

Fig. 3. Trench No. 1 – Towers Nos 2 and 3, medieval and Ottoman fortress walls

Обр. 4. Финален етап от проучването на югоизточно разширение на сондаж № 1

Fig. 4. Final phase of the excavations in the southeast extension of trench No. 1

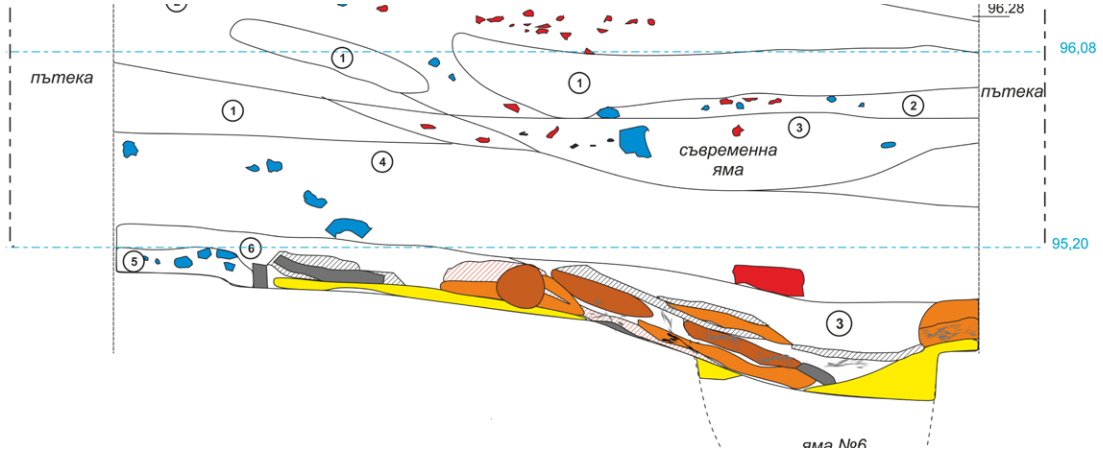
Вътрешността на крепостта продължи да се работи в кв. 60_{23}, 60_{24}, 60_{25}, 69_3, 69_4 и 69_5. Тук дейността беше фокусирана върху допроучването на сграда № 2, която попада в кв. 60_{24} (обр. 5), 60_{25}, 69_4 и 69_5. Нейните размери не могат да се установят на този етап, защото тя се развива в северна, източна и южна посока. Поради това може да се предположи, че тя не е жилищна. През миналия сезон в югоизточния ъгъл на кв. 69_5 беше регистрирано линейно каменно струпване, което след почистване се установи, че е едноредов зид с ориентация северозапад – югоизток и запазена дължина 1,60 м (вероятно е била поне 2,30 м) и ширина 0,30 м върху пода на постройката (кота 94,45 м). Срещуположно на него в североизточния ъгъл на кв. 60_{25} беше разкрит едноредов зид с ориентация северозапад – югоизток, дължина 1,80 м и ширина 0,20 – 0,25 м върху пода на постройката (кота 94,61 м). Тяхната позиция и сходен характер показват, че това са вътрешни прегради.

Сграда № 2 е с лека конструкция (дървени греди по периферията и плет, солидно обмазан с глина между тях), и е вкопана на 0,20 м (кота 94,76 – 94,34) (З – И). Тя е унищожена от силен пожар около края на XVII в. Позицията на няколко предполагаеми отоплителни съоръжения в кв. 60_{24} и състоянието на друго в кв. 69_5 насочват към поне два периода на нейното използване.

Благодарение на пожара, унищожил сграда № 2, през 2023 г. бяха открити още четири керамични съда с цял профил. С тях общият комплекс нараства на девет.

В останалите квадрати полевата работа протече в сравнително ограничен мащаб. В кв. 69_4 и 69_5 започна изчерпването на подовото ниво на сграда № 2, но това се осъществи в заключителен етап от проучванията. Поради това не се откриха нови резултати.

Полевата работа в кв. 60_{23} и 69_3 показва интензивно обитаване. Само в кв. 69_3 са регистрирани два зида, ъгъл на сграда и следи от две подови нива, без да се включват ямата в североизточния ъгъл

Обр. 5. Кв. 6024, северен профил: 1 – сиво-черен пласт; 2 – сиво-жълт пласт; 3 – сиво-жълт пласт, примесен с дребни камъни и строителна керамика; 4 – сиво-кафяв контактен пласт; 5 – сив пласт с голямо количество камъни; 6 – сиво-жълт пласт

Fig. 5. Grid square 6024, northern cross-section: 1 – grey-black layer; 2 – grey-yellow layer; 3 – grey-yellow layer, mixed with small stones and architectural ceramics; 4 – grey-brown contact layer; 5 – grey layer with a large amount of stones; 6 – grey-yellow layer

на квадрата, запълнена с дребни и средни по размер камъни от настилката на второстепенна улица, изследвани през предходния сезон. Ситуацията в квадрата е компрометирана от няколко дребни иманярски ями, но картината е почти противоположна в съседния кв. 60_{23}. Едва на дълбочина 0,80 – 1,20 м и кота 95,62 – 95,70 м (Ю – С) беше достигнат интактен пласт. Впоследствие се установи, че той е компрометиран от пет иманярски изкопа, които са унищожили по-голямата част от него.

По време на археологическите разкопки беше открит значителен брой находки – фрагментирани керамични съдове, разновременни медни монети, украшения, битови предмети и въоръжение. Последната група се откроява с голяма колективна находка от над 100 железни върха от стрели и пластини от тежка броня, открити в сондаж № 1 в пласт от разрушената средновековна крепостна стена на дълбочина 1,70 – 1,85 м (кота 86,00 – 85,85 м).

Необходимо е да се обърне внимание и на открития керамичен материал. Основно той е османски и в по-малка част е от периода на Второ българско царство, но освен тях се открива и керамика от други епохи. Най-ранните досега материали са от късната желязна епоха. Обикновено те са преотложени в по-късните пластове, но за първи път беше проучена структура от КЖЕ. Това е яма № 9 (обр. 4) в югоизточния ъгъл на югоизточното разширение на сондаж № 1. Тя е вкопана в стерилния льос на дълбочина 3 м (кота 84,78 м) и достига до дълбочина 3,60 м (кота 84,19 м). Значителна част от нея е унищожена от по-късни строителни дейности (основно при изграждането на кула № 3).

Освен разгледаните материали са открити единични фрагменти от римска керамика от II – III в. и значителен брой фрагменти от византийска керамика, датирана след средата на XI – XII в. Продължаващото откриване на такова количество, придружено със синхронни анонимни бронзови монети недвусмислено показва обитаване през този период.

Възстановените археологически разкопки на Никополска крепост за поредна година продължават да изясняват и прецизират нейната датировка, хронология и периодизация. Освен фортификацията вече се откриват и структури от по-ранни епохи, които заедно с натрупания подемен материал започват да предоставят по-конкретни резултати.

MEDIEVAL AND OTTOMAN SITE “NIKOPOL FORTRESS”, NIKOPOL, PLEVEN DISTRICT

Venko Ivanov, Vladimir Naydenov

Summary

The Nikopol fortress (fig. 1), also known as the Shishman fortress, Shishman Kale, Kaleto and Bashtabia Kale, is located in the Baladja locality in the northwestern part of the town of Nikopol.

In 2023, the archaeological excavations once again were focused on the town fortification. The fieldwork in

trench No. 1 (figs 2 – 4) continued, mainly at the medieval fortress wall, towers Nos 2 and 3, and to a lesser extent at the Ottoman fortress wall.

It is important to note that the medieval fortress wall has cracks, as well as the Ottoman one in some sections. The reason for this is probably the unstable ground (loess). The medieval builders had tried to overcome this problem by strengthening its foundations. During the Ottoman period, the earlier fortress wall has been abandoned and partially destroyed during the construction of the new one. It was built simultaneously with tower No. 3. It is clear that the damaged medieval wall has been used as foundation by the new fortification. For now, it is difficult to date more precisely the Ottoman wall and tower.

Another significant result is the discovery of an unknown necropolis. It is located in the southwest extension of trench No. 1, and is dated around the 70s – 90s of 14th c. In 2023, only six graves were explored.

The exploration of tower No. 2 was resumed in 2023, after four decades. The excavations in that area are not completed, but it is obvious that the tower has cracks because of the unstable ground. Later in the Ottoman period, it is used as a foundation for the new fortification.

In 2023, excavations were also conducted in the inner part of the fortress (fig. 2). There, the work continued in the six grid squares (Nos 60_{23}, 60_{24}, 60_{25}, 69_{3}, 69_{4}, 69_{5}), explored last year but with lower intensity than in trench No. 1. Unearthing of building No. 2 continued, mainly in grid squares 60_{24} (fig. 5) and 60_{25}. It is a dug-in structure, probably with considerable size because its borders to the north and east are yet to be reached. The building has been destroyed by a massive fire around the end of the 17th c.

Most of the work in the rest of the squares was minimal, except in grid square 60_{23}. A significant part of it was explored, however the structures there were severely damaged by looters.

Venko Ivanov, Regional Museum of History – Pleven, venkoarch@gmail.com
Vladimir Naydenov, Regional Museum of History – Pleven, vl_naydenov@abv.bg

---

№ 26. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „РЯХОВЕЦ“, ГОРНА ОРЯХОВИЦА

Илиян Петракиев, Мая Иванова, Надежда Атанасова

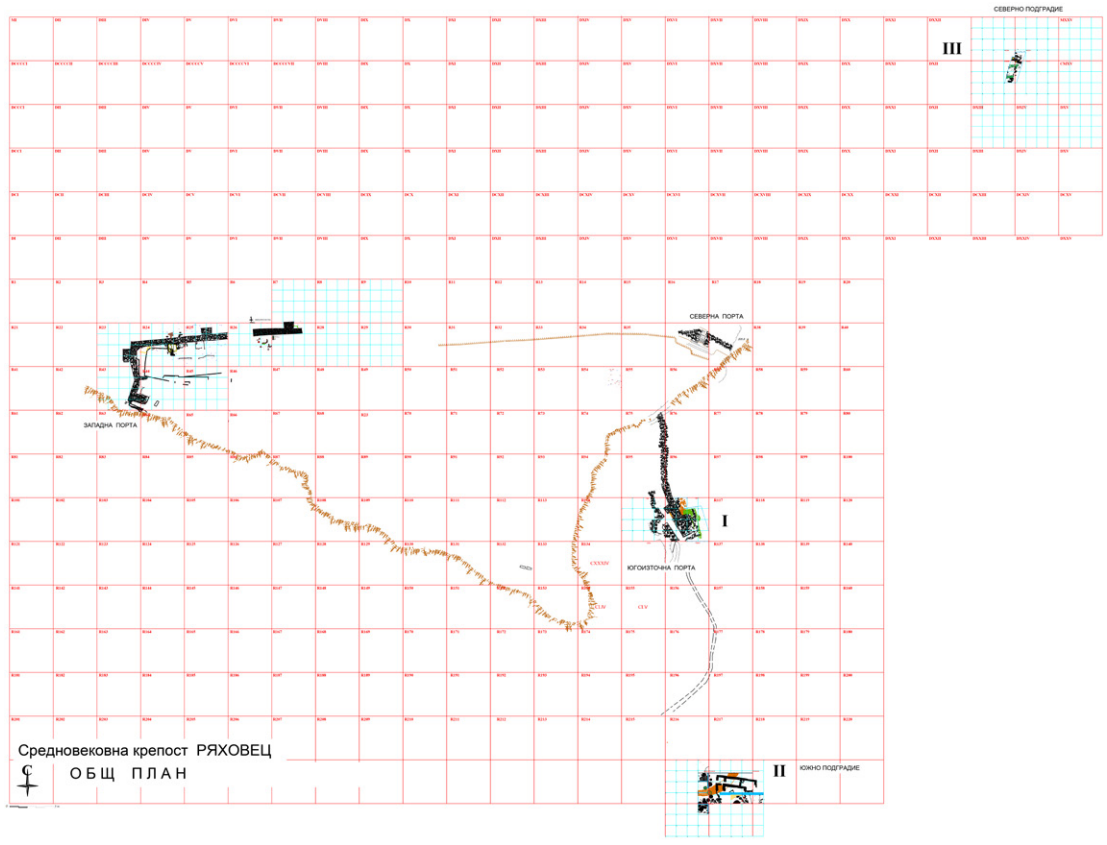
През 2023 г. проучването е осъществено в три сектора (обр. 1).

Главна (югоизточна) порта. В кв. $CXVI_{2}$ са документирани пластове ЮИП01 (насип от сивочерна пръст с бял хоросан, камъни, битова керамика и животински кости от първите археологически проучвания), ЮИП02 (сив пласт от рохкава пръст с бял хоросан, камъни, битова керамика и животински кости от разрушенията на кулата и крепостната стена) и ЮИП03 (жълто-кафяв пласт с камъни). Достига се до основите на крепостната стена. Те са фундирани на дълбочина 1 м. За фундамент са използвани големи необработени камъни, споени обилно с хоросан.

Проучен е кв. $CXVI_{15, 16}$. Проучени са пластове ЮИП01, ЮИП01А (светлосива пръст с бял хоросан), ЮИП02, както и новорегистрираните ЮИП05 (червено-кафяв пласт) и ЮИП 06 (сив пласт с въглени).

Разкрит е югоизточният ъгъл на по-ранната кула, който е значително унищожен. Установи се, че източната стена продължава в южна посока. Разкритата дължина е 14 м. Запазен е само цокълният ред от големи обработени камъни, който се издава около 0,30 м пред лицевата зидария. Горната част от стената е унищожена, което се вижда и в южния профил, който е с височина от около 3 м. В него добре се открояват два пласта с разрушения, като най-долният, който е с дебелина от около 2 м, е именно от рухването на тази по-ранна кула в югоизточна посока. Впоследствие тя е възстановена в по-малък обем, като е скъсена от север и от юг и вътрешното пространство е запълнено с плътен каменен блокаж. Така оформената кула е конструктивно свързана с източната страница на портата, а по-ранната е останала запазена само в основи под нивото на повдигнатия терен (обр. 2).

До момента е установено, че към вече съществуваща каменна стена на калова спойка, вероятно от елинистическата епоха, през Средновековието е долепена масивна каменна стена с дебелина от 2 м с бял хоросан. Тя принадлежи на по-ранна от крепостната стена и портата кула. След нейното разрушаване, вероятно от земен катаклизъм, е изградена нова кула с по-малки размери.

Обр. 1. Общ ситуационен план на крепостта с проучваните сектори: I – югоизточна (главна) порта; II – южно подградие; III – северно подградие

Fig. 1. General layout of the fortress with the excavated sectors: I – southeast (main) gate; II – southern suburb; III – northern suburb

Южно подградие. През 2023 г. са проучвани общо девет квадрата – CCXXXVI$_{4,\ 8,\ 12,\ 16}$, кв. CCXXXVII$_{5,\ 16}$, кв. CCXXXVIII$_{13}$, кв. CCLVI$_{4}$ и кв. CCLVII$_{4}$ (обр. 3).

В новопроучвания кв. CCXXXVI$_{4}$ е премахнат чимов пласт от сиво-черна, сравнително сбита пръст и сиво-кафяв пласт. На места в западната част на квадрата е достигнат стерил ЮП02. На този етап от проучването не са регистрирани структури. В съседните му от юг кв. CCXXXVI$_{4}$/CCXXXVII$_{5}$ проучването е съсредоточено при полувкопано жилище (стр. № 24). От северната му страна след демонтирането на две нива от средни и дребни необработени камъни (стр. № 44) е регистрирана яма (стр. № 45), която остава под пода на жилището и най-вероятно е запълнена с камъните от стр. № 44. Тази яма (стр. № 45) от изток е пресечена от друга яма (стр. № 49), която е запълнена с камъни (стр. № 46). В северния профил на кв. CCXXXVI$_{4}$/CCXXXVII$_{5}$, в стр. № 49 е документирано отухлено ниво, вероятно от под или горивна плоча. На този етап от проучването не може да се каже дали това горяло ниво е продължение на север от полувкопано жилище (стр. № 24) или става въпрос за отделна структура.

Стр. № 3/ров в кв. CCXXXVI1$_{2,\ 16}$ е проучен до стерилна пръст. В този участък ровът е вкопан значително по-плитко. В западния профил на квадратите от северната страна се документира петно от преотложена стерилна пръст, вероятно от вал към рова (обр. 4). Ширината в горната му част при източния профил е около 3,40 м, а дълбочината му от сегашното ниво на стерила е около 0,80 м. Ширината в най-долната част е около 1 м. При западния профил ровът е широк 2,50 м и вкопан около 0,50 м в стерила. При проучването му се открива значително количество битова керамика от елинистическата епоха, фрагменти от питоси, строителна керамика и част от амфорна дръжка с анепиграфен печат.

В кв. CCXXXVI$_{16}$ е изцяло проучена яма (стр. № 18), чийто запълнител е от сиво-жълта сбита пръст с малко на брой фрагменти от средновековна битова керамика. Диаметърът на ямата е около 0,80 м. Тя пресича ями (стр. № 28 и стр. № 23), регистрирани и частично проучени през предходната година.

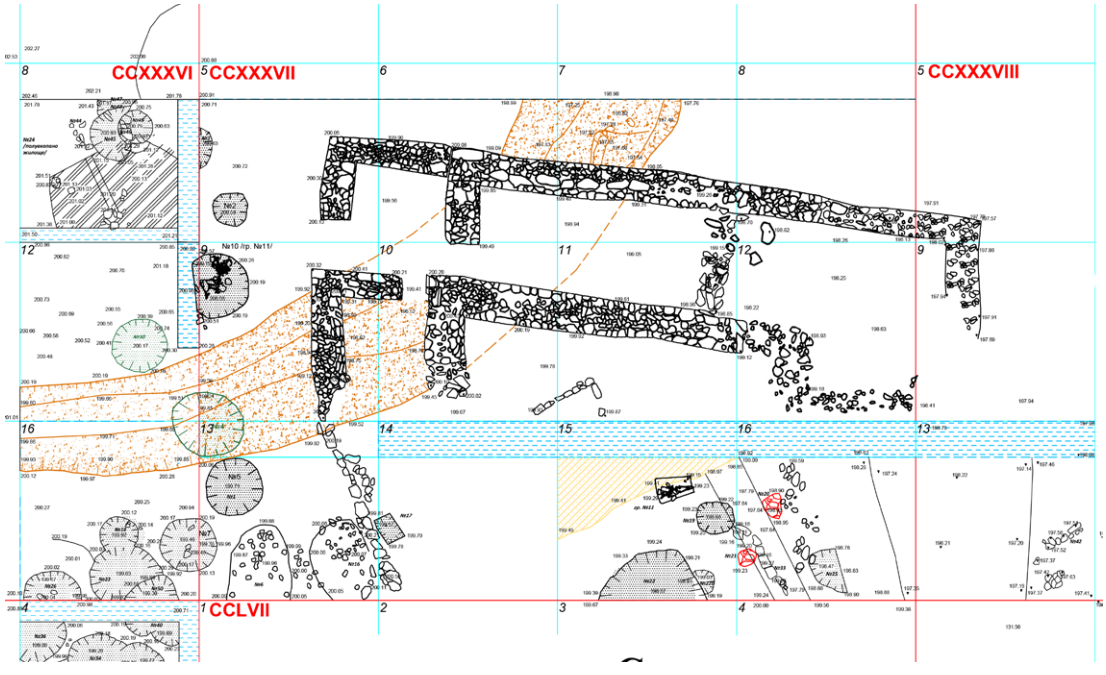
В кв. CCLVI$_4$ се допроучват ями (стр. № 34 и стр. № 40), регистрирани през предходната година. Проучват се и новооткрити ями (стр. № 36, 37 и 38). В югоизточната част на квадрата е очертана и още една яма (стр. № 39), която към настоящия сезон е само регистрирана. Яма (стр. № 34) пресича яма (стр. № 38), която е пресечена от яма (стр. № 37). Ями (стр. № 34 и 38) са вкопани от едно и също ниво от стерила и с дълбочина от около 1 м, докато яма (стр. № 31), проучена предходната година и ями (стр. № 34, 40 и 36) са плитко вкопани. Яма (стр. № 36) пресича яма (стр. № 26). Яма (стр. № 40) остава под профила между кв. CCLVI$_4$/CCXXXVI$_{16}$, а яма (стр. № 37) продължава под западния профил.

Най-често ямите са вкопани в стерила, като са запълнени със сивожълта сбита пръст с необработени камъни. Най-ранната яма (стр. № 34) е с диаметър 1,90 м. В запълнителя ѝ се откриват големи и средни по големина камъни, средновековна битова керамика, животински кости и мазилки. В другите ями се откриват значително по-малко археологически материали. При проучването на яма (стр. № 38)

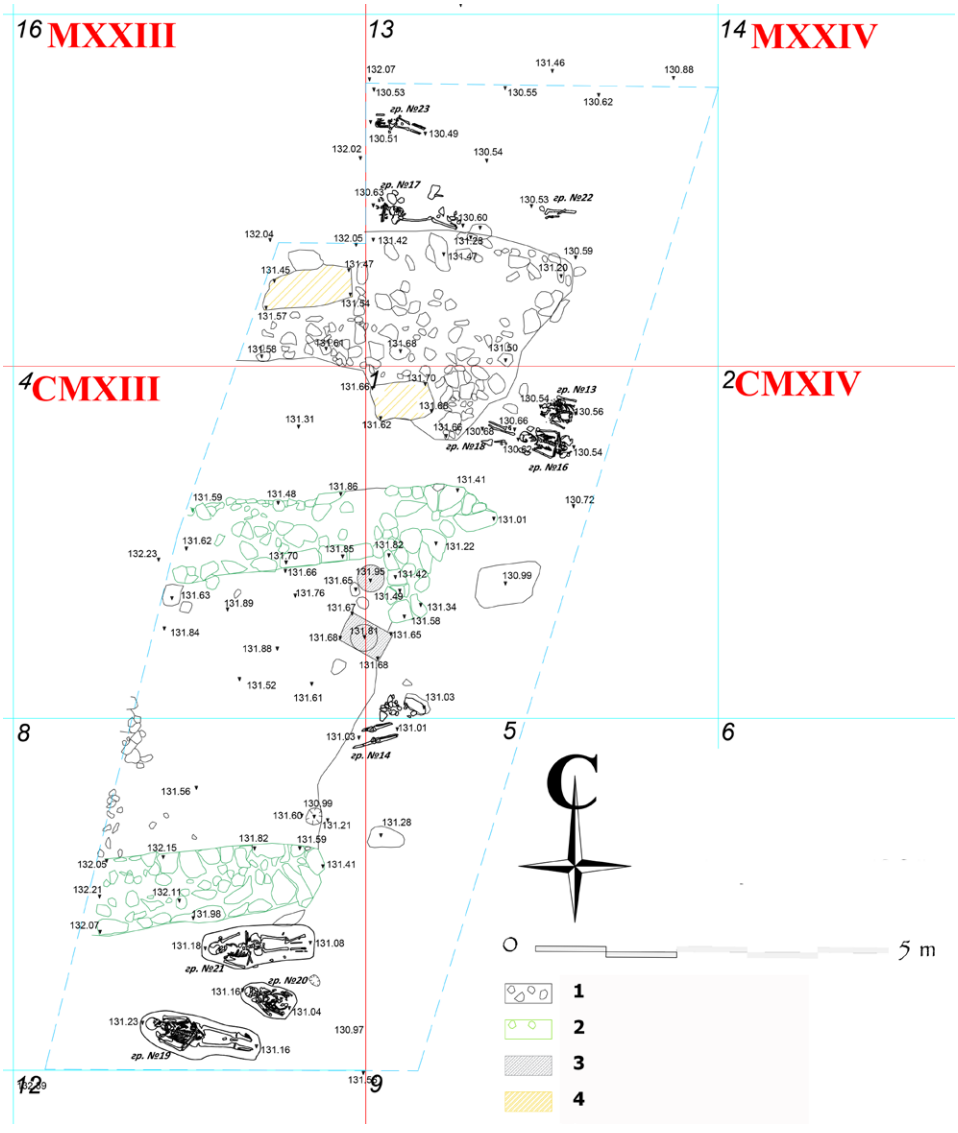
Обр. 2. Фотограметрично заснемане на главната порта – 2023 г.

Fig. 2. Photogrammetric image of the main gate – 2023

Обр. 3. Ситуационен план (южно подградие): 1 – средновековна сграда; 2 – яма (XIII в.); 3 – яма (XI в.); 4 – огнище (XIII в.); 5 – полувкопано жилище (XIII в.); 6 – ров (II – I в. пр. Хр.); 7 – стерилен пласт; 8 – профили

Fig. 3. Layout of the southern suburb: 1 – medieval building; 2 – pit (13th c.); 3 – pit (11th c.); 4 – hearth (13th c.); 5 - semi-dug-in dwelling (13th c.); 6 – ditch (2nd – 1st c. BC); 7 – virgin soil; 8 – baulks

Обр. 4. Ситуационен план на новоразкритата църква № 1 в северното подградие на крепостта (XIII в.): 1 – камъни; 2 – каменна стена на църква № 1; 3 – архитектурен детайл; 4 – каменна плоча

Fig. 4. Layout of the newly excavated church No. 1 in the northern suburb of the fortress (13th c.): 1 – stones; 2 – stone wall of church No. 1; 3 – architectural detail; 4 – stone slab

отчетливо се открояват няколко нива на запълване. Редуват се пластове от сиво-жълта сбита пръст с такива от червено-кафява с дребни камъни.

В кв. CCXXXVII$_{16}$/CCXXXVIII$_{13}$ се премахват пластове ЮП04 (сив, сбит пласт) и ЮП05 (глинест сбит, жълто-кафяв пласт). В двата се открива голямо количество средновековна битова керамика, строителна римска керамика, животински кости, монети от втората четвърт на XIII в. и железни предмети. По-голямо количество подемен археологически материал се открива в пласт ЮП04, който представлява боклучен насип. В кв. CCXXXVIII$_{13}$, в пласт ЮП05 се регистрират необработени камъни, на места оформени в редици (стр. № 42).

Като заключение може да се подчертае плътното обитаване на подградието в първата половина на XIII в. и липсата на данни за по-късен поселищен живот.

Северно подградие. През 2023 г. започна проучване на нов сектор в т. нар. северно подградие на крепостта. Разкрита е източната половина на еднокорабен църковен храм от края на XII – средата на XIII в., чиято апсидна част е напълно унищожена (обр. 4). На този етап са установени два строителни периода. От съществуващия около църквата некропол към момента са разкрити 12 гроба (от № 13 до № 24).

Южно от църквата в кв. CMXIII8 са разкрити четири гроба – № 19, 20, 21 и 24. Скелетите в гробове № 19 и 21 са в изпънато положение, докато този в № 20 е в свита поза. Гробен инвентар е открит при гробове № 19, 21 и 24 – монети, медни нишки, обица и гривна.

Източно от църквата, в кв. CMXIV$_{1, 5}$ са разкрити четири гроба – № 13, 14, 16 и 18. От гроб № 18 са разкрити само малка част от краката, като горната част от скелета попада под църквата. Около и под черепа на погребания в гроб № 13 женски индивид се документират множество мъниста (обр. 5).

Северно от църквата, в кв. MXIV13, са разкрити четири гроба – № 15, 17, 22, 23.

Гроб № 15 е нарушен от по-късно вкопаване. Гробове № 17 и № 23 попадат под западния профил и поради тази причина не са проучени напълно. Северно от гроб № 17 е разкрит гроб № 23, при който в близост до лявата му половина е открита сребърна халка. Четири от гробовете (№ 14, 19, 20, 21) са пресечени в долната си част, вероятно от приждане на реката.

При антропологичния лабораторен анализ са изследвани инхумирани костни останки от общо пет индивида: един индивид от женски пол в юношеска възраст, една жена във възрастова група *Adultus* и трима мъже в зряла възраст *Maturus*. Скелетите са в лошо състояние – фрагментирани и нецялостно представени. Костите на крайниците при женските индивиди са грацилни и умерено масивни, с умерено изразен релеф на залавните места на мускулите. При мъжкия пол костите са доста масивни, с умерен до силен релеф, т. е. изследваните погребани мъже са извършвали усилена физическа дейност приживе.

Обр. 5. Гроб № 13 с различни видове стъклени мъниста (XIII в.)

Fig. 5. Grave No. 13 with different types of glass beads (13th c.)

Погребаната израснала жена в гроб № 21 е била със „среден“ и с „над среден“ ръст според формулите на Pearson и Trotter-Gleser. Мъжът от гроб № 16 е с „нисък“ ръст според методиката на Pearson и със „среден“ ръст по формулата на Trotter-Gleser, докато погребаният мъжки индивид в гроб № 19 е с „висок“ и „много висок“ ръст.

Въпреки малкия брой изследвани скелети, при палеопатологичния анализ се установиха редица болестни морфологични костни изменения, вкл. и при индивида в юношеска възраст (18 – 20 години при настъпването на смъртта), при когото се наблюдават остеохондрозни изменения върху гръдните прешлени, в резултат от нарушено кръвоснабдяване. При другата жена от гроб № 21 са идентифицирани големи костни шипове в поясния отдел на гръбначния стълб. При мъжа от гроб № 19 се регистрира вродена малформация на гръбначно-мозъчния канал – спина бифида окулта, обхващаща четвърти и пети сакрални прешлена.

При археологическото проучване са регистрирани и следните пластове и структури:

Повърхностен пласт;

СП01 – кафяво-жълт сбит пласт с малко хоросан, след разрушенията на църквата;

СП02 – пласт с хоросан от разрушенията на църквата;

СП03 – горял пласт в северозападната част, под пласт СП02;

СП04 – кафяв сбит пласт с камъни, малко въглени и хоросан;

СП05 – сив сбит пласт с малко хоросан;

СП06 – кафяв пласт;

Църква (структура № 43);

43/1 – зид № 1 (южна стена на църквата) от юг в кв. $CMXIII_{8}$;

43/2 – зид № 2 (северна стена на църквата) от север в кв. $CMXIII_{4}$;

43/3 – вероятна галерия или по-ранна стена от север в кв. $MXXIII_{16}$ и кв. $MXXIV_{13}$;

През 2023 г. са инвентирани 132 находки, които са предадени в ИМ – Горна Оряховица.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT "RYAHOVETS" MEDIEVAL FORTRESS, GORNA ORYAHOVITSA

Iliyan Petrakiev, Maya Ivanova, Nadezhda Atanasova

Summary

Three sectors were excavated in 2023 (fig. 1).

Main (southeast) gate. Grid square $CXVI_{2}$ was excavated. It was found that the foundations of the fortification wall have been laid to a depth of 1 m. Large rough stones were used for the base, bonded thoroughly with mortar. The southeastern corner of the earlier tower was uncovered in grid squares $CXVI_{15, 16}$. Its east wall continues southwards. The uncovered length is 14 m. A plinth course of large hewn stones was preserved, projecting 0.30 m in front of the face stonework. The upper part of the wall had been destroyed, which can be seen in the southern cross-section, which is 3 m high. Two layers of debris are clearly visible. The lower one is 2 m thick and resulted from the collapse of the earlier tower to the southeast. It was subsequently rebuilt in a smaller size, being truncated to the north and south, and the inside was filled densely with rubble. Shaped in this way, the tower has been joined structurally to the east side of the gate (fig. 2).

The southern suburb. In 2023, a total of nine grid squares were excavated (fig. 3).

In grid squares $CCXXXVI_{4}$/$CCXXXVII_{5}$ a semi-dug-in dwelling was unearthed. A pit was registered at the north side, which remains under the floor of the dwelling. From the east it is intersected by another pit filled with stones.

Our team continues excavating the trench in grid squares $CCXXXVI1_{2, 16}$. Within its fill we found Hellenistic pottery, fragments of *pithoi*, and an amphora handle with an anepigraphic stamp.

In grid square $CCXXXVI_{16}$ a pit was fully excavated, which is filled with grey-yellow soil and containing a small number of fragments of medieval household pottery.

In grid square $CCLVI_{4}$ there are pits dug in the virgin layer. They are filled with grey-yellow soil, stones, medieval household pottery, animal bones and plasters.

In grid squares $CCXXXVII_{16}$/$CCXXXVIII_{13}$ layers of grey and yellowish colour were excavated. They contain a large amount of medieval household pottery.

The northern suburbs. The eastern part of a single-nave church from the late 12th – mid-13th c. was unearthed; the apse has been completely destroyed (fig. 4). Two construction periods were identified. Twelve graves were unearthed in the necropolis at the church (Nos 13 to 24).

South of the church, in grid square $CMXIII_{8}$, four graves were excavated – Nos 19, 20, 21, and 24. Grave inventory was found in graves Nos 19, 21, and 24 – coins, copper threads, earring and a bracelet.

East of the church, in grid squares $CMHIV_{1, 5}$ four graves were found – Nos 13, 14, 16, and 18. Grave No. 18 is under the foundations of the church. Numerous beads were found around the skull of the person buried in grave No. 13 (fig. 5).

North of the church, in grid square $MXIV_{13}$, four graves were excavated – Nos 15, 17, 22, and 23. A silver ring was found next to the left half of the skeleton in grave No. 17.

An anthropological analysis of the skeletal remains was carried out.

Iliyan Petrakiev, Regional Museum of History – Veliko Tarnovo, petrakiev@museumvt.com
Maya Ivanova, Museum of History – Gorna Oryahovitsa, ma_q@abv.bg
Nadezhda Atanassova, Institute of Experimental Morphology, Pathology and Anthropology with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, naditimeva@gmail.com

№ 27. СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ЧЕРВЕН. ЦЪРКВА № 16 И МЕЖДИННА КРЕПОСТНА СТЕНА

Светлана Великова, Велина Жекунова

За шести сезон през 2023 г. продължи археологическото проучване в западната част на Външния (същински) град на средновековния Червен. Разкопките се проведоха през периода 16.10. – 10.11.2023 г. под ръководството на С. Великова (уредник в отдел „Археология" към РИМ – Русе), зам.-ръководител В. Жекунова и доц. д-р Д. Рабовянов (НАИМ – БАН) – научен консултант. В проучването взеха участие археолози-специалисти, студенти и доброволци: д-р В. Върбанов (РИМ – Русе), д-р Н. Русев

(РИМ – Русе), М. Димитров, д-р И. Великов (РИМ – Русе). В разкопките взеха участие и стажанти от Софийския университет, специалност „Археология“ – М. Денчев и С. Ангелов, както и четирима работници. Анализът на животинските кости е извършен от доц. д-р Д. Владова (ТРУ), нумизматичният материал е определен от доц. д-р Ж. Жекова (РИМ – Шумен), анализът на човешкия костен материал е осъществен от д-р Н. Атанасова (ИЕМПАМ – БАН), анализът на епиграфския материал е предоставен от д-р Г. Сенгалевич (НАИМ – БАН), геодезическото заснемане на обекта е извършено от В. Вълчев (НАИМ – БАН). Археологическото проучване през този сезон се осъществява с финансиране, осигурено от МК.

Проучените археологически структури обхващат девет квадрата, които са разположени успоредно в две редици – 1. кв. 6З-А5, кв. 6И-Б1, кв. 6И-Б2, кв. 6И-Б3; 2. кв. 6З-А10, кв. 6И-Б6, кв. 6И-Б7, кв. 6И-Б8, кв. 6И-Б9 (обр. 1). Квадрати 6И-Б8 и кв. 6И-Б9 не са изчерпани напълно поради изтичане на предвидения срок за работа. Проучването им ще бъде довършено през следващия сезон. Основна цел на проучването през 2023 г. е установяване на наличие на крепостна стена и нейната връзка с църква № 16. Изследвана е площ от 185 кв. м. Дебелината на културния пласт варира от 0,50 до 1,80 м.

Предвидените за разкриване квадрати обхващат напълно линейната структура от камъни, която продължава в югоизточна посока от североизточния ъгъл на храма (обр. 2). Установи се, че каменното струпване представлява останки от крепостна стена, чието трасе се проследи в разкопаните квадрати. Като част от фортификационната система на средновековния Червен тя е обозначена като междинна крепостна стена (МКС). Проучената дължина е 19,70 м, ширина 2,40 – 2,80 м. Състои се от две лица, между които има пълнеж от камъни с различни размери и тъмна пръст. Градежът е без хоросанова спойка. До североизточния ъгъл на църквата стената е долепена, отново без спойка. През 2018 г. проучванията разкриват част от този градеж, който с новите разкрити площи се оказа, че принадлежи към лицето на крепостната стена. Северното лице е запазено на по-ниско ниво, разкрити са един-два реда от него. В кв. 6И-Б1 са запазени четири камъка от него, единият от които е с добре изработен лигатурен надпис, който се разчита „Аз, Данил“ (обр. 3). Стената е изградена върху слой от светлокафява пръст, като под нейната основа са разкрити различни структури, които не са разчистени при строежа на стената. Височината на северното лице с пълнежа от камъни върху него е 0,80 – 0,90 м. От южната посока е външ-

Обр. 1. Аерофотография на проучената площ

Fig. 1. Aerial photo of the excavated area

Обр. 2. Общ план на проучванията през 2023 г. Легенда: 1 – замазка на огнище; 2 – сбита сиво-кафява пръст с дребни камъни; 3 – камък (автор В. Жекунова)

Fig. 2. General layout of the excavations in 2023. Key: 1 – plastering of a hearth; 2 – dense grey-brown soil with small stones; 3 – stone (author V. Zhekunova)

Обр. 3. Надпис-автограф „Аз, Данил“

Fig. 3. Autograph-inscription "I, Danil"

ното лице на стената. Запазено е на по-голяма височина, която включва четири реда камъни, отново без хоросанова спойка (обр. 4). От външната страна, по трасето на стената, са включени камъни с графити по тях – повечето са във формата на кръстове, както и един с изобразена птица.

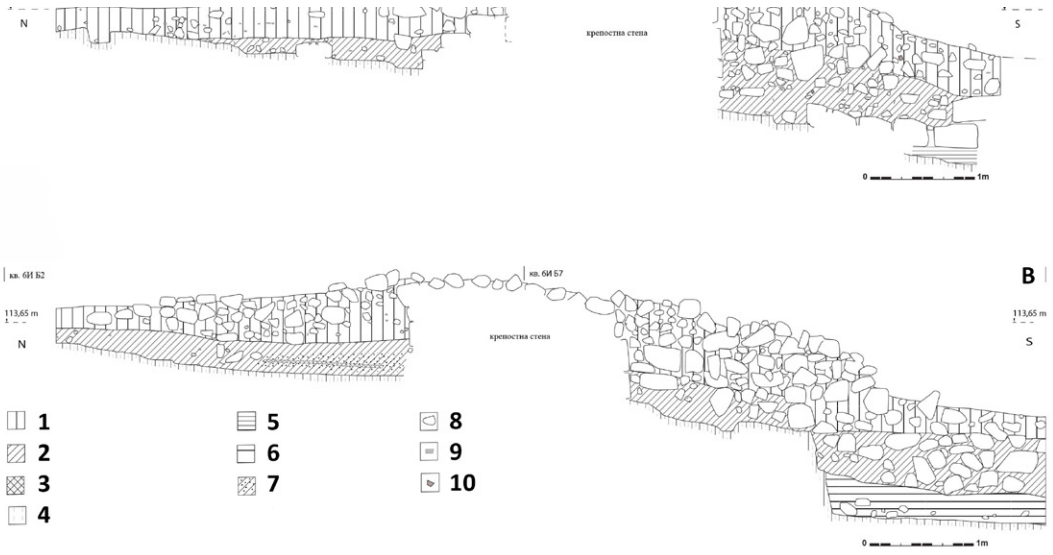
Квадрати 63-А5 и 63-А10, частично проучени през 2018 и 2019 г., бяха довършени през настоящия археологически сезон. Достигнато е нивото на скалата в кв. 63-А5, върху което са регистрирани изсичания с правоъгълна и кръгла форми, които са свързани с поставяни дървени колове. Разкрити са две дупки в североизточния ъгъл на квадрата, а в южна посока от тях са разкрити други три дупки на близко разстояние между тях. Южно от регистрираните дупки за колове скалната повърхност е изсечена линейно, което наподобява формата на канал. Ширината на изсичането е 0,45 – 0,30 м. Също както дупките за колове, каналоподобното изсичане може да се обвърже с по-ранни строежи на сгради или трасета на улици. В югоизточната част на квадрата преминава диагонално част от зида на сграда. Ширината на зида е 0,40 – 0,50 м, запазен е на един ред. Под него е разкрито четвъртито изсичане в скалната основа. Проучено е частично, тъй като източната му страна е под зида на сградата. В южната част на квадрата е достигнато скалното ниво, върху което се очерта запазен ъгъл от сградата, върху която е построена крепостната стена. Довършено е проучването на гроб № 11. Източната част от гробната яма е разкопана поетапно, като се разкриват кости на препогребани индивиди. На дъното на ямата са намерени долните крайници от първоначално положения индивид.

От северната страна на крепостната стена са проучени кв. 6И-Б1, 6И-Б2 и 6И-Б3. В кв. 6И-Б1 попада по-голямата част от разкрита сграда № 1. Основите ѝ са фундирани в светлокафяв слой пръст, върху който на по-късен етап е изградена междинната крепостна стена. По този начин част от сградата попада под крепостното съоръжение, а нейният западен ъгъл е видим в близост до църква № 16. Югоизточният ъгъл на сградата е регистриран пред външното (южно) лице на МКС. След входното пространство, във вътрешността на жилището, се разкри слой преди скалната повърхност, който е силно трамбован, съставен от дребни камъчета. В него са разкрити няколко керамични фрагмента, изработени на ръка, от РЖЕ. Източната стена от сградата е лошо запазена, с видима дължина от 2,80 м и ширина 0,30 – 0,40 м. На северната дълга стена е разположен и входът (ширина 1,40 м), пред който е оформено скално стъпало. При проучване на нейната вътрешност, в югозападния ъгъл се наблюдават мазилки.

В кв. 6И-Б2 също се достигна до скалното ниво, което е с неравна повърхност. В източната част на квадрата са проучени две отухлени площадки от огнища. Първото е разположено на източната стена на квадрата, пред вътрешното лице на крепостната стена. Лежи върху слой светлокафява пръст с дебелина 0,17 м. Размерите му са 0,47 м (С – Ю) и 0,40 м (И – З). Второто отухлено ниво отстои на 0,80 м в западна посока от първото. Разположено е непосредствено върху скалната повърхност. Размерите му са 1,40 м (С – Ю) и 0,80 м (И – З). В последния пласт преди скалата се откриват фрагменти керамика от РЖЕ.

Южната част на кв. 6И-Б3 е заета от трасето на крепостната стена. В западната част на квадрата е разкрита част от зид на друга сграда – № 2. Основите на тази постройка се намират върху пласта светлокафява пръст, който се разкрива преди достигането на скалната основа. Размерите на стените на сградата са: дължина на стената С – Ю – 3 м, дължина на запазената част от стената И – З – 1,70 м, а ширината на зида е 0,60 м.

От външната страна на крепостната стена са кв. 6И-Б6, кв. 6И-Б7, кв. 6И-Б8 и кв. 6И-Б9. Северната част на кв. 6И-Б6 е заета от крепостната стена, а в южната част е достигнато скалното ниво (обр. 4). Разкрити са зидове от камъни с калова спойка, които принадлежат към едно помещение (жилище № 3), като дължините на стените са: западна – 2,50 м, южна – 2 м и източна – 2,08 м. Западната стена е с ширина 0,60 м, достига до височина 0,50 м. Стъпила е върху тънък слой светлокафява пръст с дебелина 5 – 7 см. Трасетата на другите две стени влизат частично под източния и южния профили на квадрата. Под

Обр. 4. Източни профили на междинната крепостна стена: А. Кв. 6И-Б1, 6И-Б6; В. Кв. 6И-Б2, 6И-Б7. Легенда: 1 – черна пръст; 2 – сиво-кафява пепелива пръст; 3 – замазка на огнище; 4 – скала; 5 – сбита кафява пръст с дребни камъни; 6 – сбита сиво-кафява пръст с дребни камъни; 7 – сбита кафява пръст с висока концентрация на буци отухлена глина; 8 – камък; 9 – керамичен фрагмент; 10 – фрагмент от керемида (автор В. Жекунова)

Fig. 4. East cross-sections of the intermediate fortification wall: A. Grid squares 6I-B1, 6I-B6; B. Grid squares 6И-Б1, 6И-Б6. Key: 1 – black soil; 2 – grey-brown ashy soil; 3 – plastering of a hearth; 4 – bedrock; 5 – dense brown soil with small stones; 6 – dense grey-brown soil with small stones; 7 – dense brown soil with high concentration of lumps of burnt clay; 8 – stone; 9 – pottery sherd; 10 – roof tile fragment (author V. Zhekunova)

ъгъла на южния и източния зид е регистрирано вкопаване на скалата, в което са открити керамични фрагменти от РЖЕ. Западно от описаното помещение е разкрит южният ъгъл от сграда № 1. Трасето на зида от сграда № 1 и съседната сграда се сливат под МКС, като наблюденията са, че сградата в кв. 6И-Б6 нарушава зида на сграда № 1. Състоянието на зидовете от разкрития ъгъл на сграда № 1 е лошо, на места са запазени до ширина от 0,50 – 0,60 м. Част от тях преминава в съседния квадрат 6З-А10.

В съседство е кв. 6И-Б7, като при него отново 1,50 – 1,20 м от северната част на квадрата е заета от крепостната стена. Достигна се скалното ниво, което е с денивелация в южна посока от 0,89 м. В източна посока пред лицето на стената е регистрирана дупка с диаметър 0,28 – 0,30 м и дълбочина 0,27 м. Северно от тази дупка е разкрит изсечен в скалата улей с ширина 0,18 – 0,24 м и дълбочина 0,10 м. В северозападния ъгъл на квадрата е регистрирано друго изсичане в скалата с диаметър 0,57 – 0,70 м и около 0,10 м дълбочина, а в неговите граници се наблюдава оформена дупка за кол с размери 0,12 × 0,18, дълбочина около 0,10 м. В югоизточния ъгъл е регистрирано още едно пропадане на терена, което е с размери 1,20 × 1,80 м (продължава да се развива в южна и западна посоки) и дълбочина около 0,48 м. В него са разкрити керамични фрагменти от РЖЕ. В югоизточния ъгъл е разкрито друго изсичане на скалата с добре оформени стени. Най-голямата запазена височина на стените достига до 0,80 м. Запълнителят му включва множество камъни в светлокафява/сива пръст, като се срещат и отделни петна горяла дървесина.

В кв. 6И-Б8 и кв. 6И-Б9 се проследява също трасето на стена, като до външното лице е разкрито долепено помещение, което може да изпълнява функциите на кула. Културният пласт все още не е изчерпан. Дължините на стените са: западна стена – 2,60 м, южна стена – 3,90 м и източна стена – 2,80 м. Ширината на зида е 0,50 – 0,60 м.

Проучванията през 2023 г. допринасят за изясняване на характера на застрояване около църква № 16, както и на конструктивните решения за укрепване на западната част от хълма. Разкрита е крепостна стена, долепена до храмовата сграда, която се датира в края на XIV в. В резултат от проучването са придобити 462 находки. От тях 303 броя са монети, а 159 броя са предмети с разнообразен характер – железни токи, сребърни копчета, части от подкови, ножове, стрели, части от железни инструменти, накрайници от тъкачни станове, прешлени за вретено, апликации за облекло и мебели. Битовата керамика се отнася към периодите на ранножелязната епоха (1200 – 1100 г. пр. Хр.), Второто българско царство (XIII – XIV в) и ранния османски период (XV в).

MEDIEVAL TOWN OF CHERVEN. CHURCH NO. 16 AND INTERMEDIATE FORTIFICATION WALL

Svetlana Velikova, Velina Zhekunova

Summary

In 2023, the archaeological survey continues for a sixth season in the western part of the Outer town of medieval Cherven. The studied archaeological structures are located within nine grid squares, which are located parallel, in two rows: 1. Grid squares 6Z-A5, 6I-B1, 6I-B2, 6I-B3; 2. Grid squares 6Z-A10, 6I-B6, 6I-B7, 6I-B8, 6I-B9 (figs 1, 2). Grid squares 6I-B8 and 6I-B9 were not completely studied, and the work there will be completed in the next season. The main goal of the excavations in 2023 was to establish the presence of a fortification wall and its connection to church No. 16. The studied area is 185 m^2. The thickness of the cultural layer varies from 0.50 m to 1.80 m.

The studied grid squares completely encompass the linear structure of stones which continues southeastwards from the northeastern corner of the church. It was established that the stone accumulation is a debris of a fortification wall (fig. 2). As part of the fortification system of medieval Cherven, it is designated as intermediate fortification wall. Its unearthed length is 19.70 m and the width is 2.40–2.80 m. The wall is double-faced, with an infill of stones of different sizes and dark soil, with no mortar bonding. Next to the northeast corner of the church, the wall is attached, again without bonding. Four stones from it were preserved in grid square 6I-B1, one of which has a carefully cut ligature inscription that reads as "I, Danil" (fig. 3). The wall has been built above a layer of light brown soil, and below its substratum various structures were revealed, which have not been dismantled during the construction of the wall (fig. 4).

Grid squares 6I-B1, 6I-B2, and 6I-B3 were excavated on the northern side of the fortification wall. Grid square 6I-B1 includes the main part of the uncovered building No. 1. Its foundations have been set into a light brown layer of soil, on which the intermediate fortification wall has been built at a later stage. In grid square 6I-B2 the bedrock level was reached, with an uneven surface. In the eastern part of the square, two burnt beddings from hearths were discovered. The southern part of grid square 6I-B3 is occupied by the route of the fortification wall.

On the southern side of the fortification wall are grid squares 6I-B6, 6I-B7, 6I-B8, and 6I-B9. In square 6I-B7, several cuttings were discovered in the rock surface. In grid square 6I-B8 and 6I-B9, the route of a wall was also traced, and an attached room was discovered next to the outer face, which could have served as a tower. The cultural layer here was not completely excavated.

The results of the 2023 campaign contribute to clarifying the nature of the development around church No. 16, as well as the constructive solutions for fortifying the western part of the hill. A fortification wall was discovered attached to the church building, which dates back to the end of the 14th c. As a result of the research, 462 small finds were yielded. Of them, 303 are coins, and 159 are various artefacts. The ceramic material refers to the periods of the Early Iron Age (1200–1100 BC), the Second Bulgarian Kingdom (13th–14th c.) and the early Ottoman period (15th c).

Svetlana Velikova, Regional Museum of History – Ruse, svetlanavelikova@abv.bg
Velina Zhekunova, velinazhekunova@gmail.com

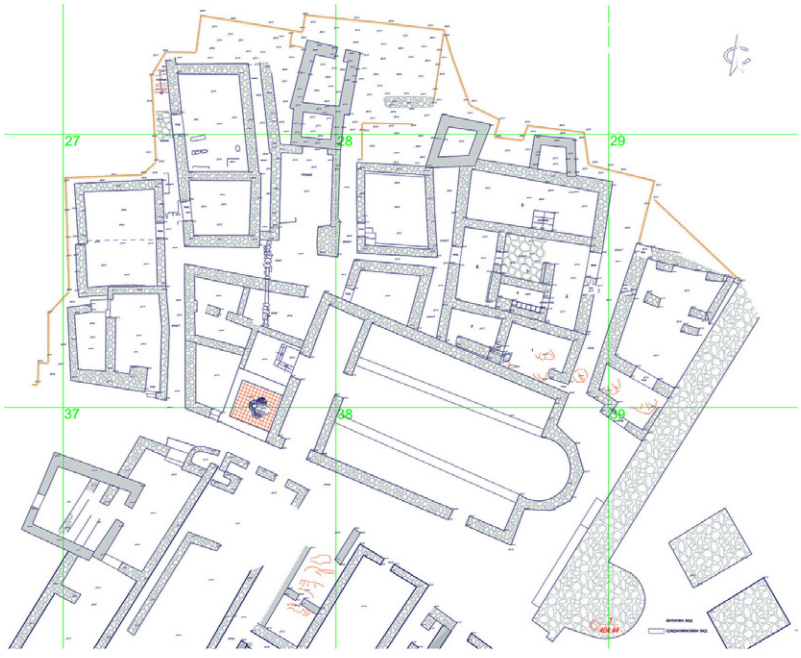
№ 28. КЪСНОАНТИЧЕН И СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД МИСИОНИС. РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ – СЕКТОР СЕВЕР

Стефан Иванов, Мирослав Георгиев

Археологическите проучвания на обект „Късноантичен и средновековен град Мисионис" до гр. Търговище се проведоха във вътрешността на ранновизантийската и средновековна крепост, северно от базилика № 2, в сектор Север, в рамките на квартали № 17, 18, 27 и 28. Общата проучена площ е около 200 кв. м, като достигнатата на места дълбочина е до 2,20 м (обр. 1).

Цялостно беше проучена сграда № 9, която е разположена северно от базилика № 2, в квартали № 17 и 18. Тя се ситуира северно от късноантичния площад и сграда № 7 от периода VI – началото на VII в. Изградена е непосредствено върху две скални тераси, които са били обработвани преди изграждането, като по протежението си следва изявената естествена денивелация на терена в посока от юг към север. Сградата е двуделна, с помещение № 1, южно и помещение № 2, северно, и има обща

дължина 11 м (север – юг) и ширина 5,20 м (изток – запад) (обр. 2).

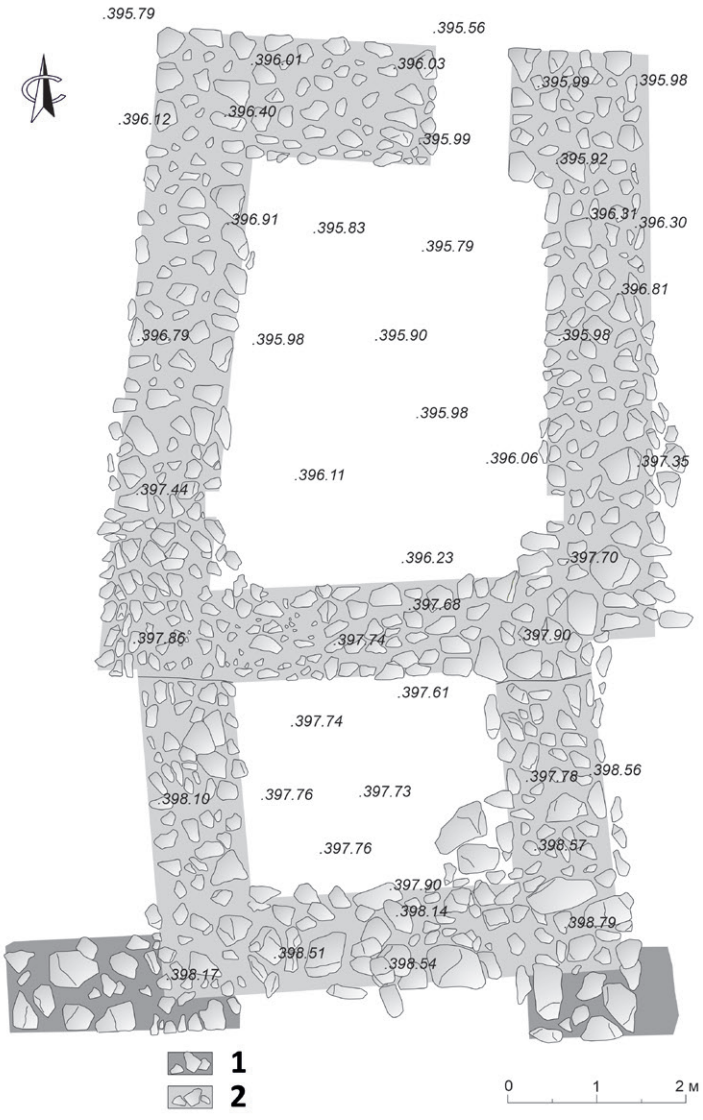

Обр. 1. План на археологическия обект – сектор Север

Fig. 1. Layout of the archaeological site – sector North

Помещение № 1 е с неправилен четириъгълен план и ориентация север – юг, като е долепено на фуга към помещение № 2. Зидовете му са изградени от разноформатни и полуобработени ломени камъни, споени с кал. То се откри в силно разрушено състояние, като северният му зид е запазен на височина до 0,30 м, а максималната му запазена височина при източния зид е 0,80 м. Размерите му са: дължина 5 м (север – юг), ширина 4,80 м (изток – запад) и дебелина на стените 0,80 м. Южният зид е изграден върху деструкциите на северния зид на късноантичния площад, а за северен зид е служил южният зид на помещение № 2. Стените са издигнати директно върху подравнената скална тераса, която не е била обитавана през късноантичния период. Този така оформен терен е послужил както за основа на стените, така и за под на постройката, който е с дебелина 0,10 м и представлява бяла глинеста пръст, привнесена от подножието на Мисионис. В южния зид се откриха няколко обработени камъка с големи размери, които вероятно са оформяли входа към помещението, който не беше установен поради ниската степен на запазеност; достъпът към помещението се е осъществявал от юг. При изследването в деструкциите от помещението се откриха множество отухлени глинени мазилки, както и горели фрагменти от дърво, които вероятно са били част от покривното покритие, което е било от нетрайни материали. Лошият градеж на помещение № 1, по-малката му ширина, по-тънкият слой на запълващия го пласт от деструкции и голямата разлика в денивелацията спрямо помещение № 2 не предполагат изграждането на етаж над него. Помещението е рухнало в резултат на пожар, който се документира по цялата му площ, след което е било изоставено. Откритите при проучването във вътрешността множество късноантични тухли, заготовки, недовършени и цели тежести за рибарски мрежи, изработени от тях, както и железни игли и инструменти показват, че в него вероятно се е упражнявала занаятчийска дейност, свързана с изработката на рибарски мрежи.

Помещение № 2 има неправилен четириъгълен план, с ориентация север – юг с отклонение от 25° на североизток. Зидовете му са издигнати директно върху скалната тераса, като вероятно теренът е бил почистен и едва след това се е пристъпило към строежа. Поради изразената денивелация на скалата в северната половина на помещението е насипан дебел до 0,20 – 0,30 м изравнителен пласт от жълто-кафява пръст, а в южната му част, където теренът е сравнително равен, е бил насипан пласт с дебелина от 0,10 м. Най-слабо запазен е северният зид (до 0,35 м), а най-добре запазен е западният зид – до височина 1,50 м. Размерите на помещение № 2 са: дължина 6,20 м (север – юг), ширина 5,20 м (изток – запад) и дебелина на стените 0,80 м. Те са изградени от средни по големина, добре обработени камъни с оформени лица и пълнеж от дребни ломени камъни, като е оформен двулицев градеж със спойка от глина. Стените на сградата показват внимателно изграждане, като се наблюдава стремеж към постигане на редова зидария. Във вътрешността му, върху пода се откри горял пласт с дебелина до 0,10 м от попадналите върху него деструкции от използваните дървени греди по зидовете, както и от покривната конструкция, която вероятно е била от дървени дъски, покрити и обмазани с глина. В отделни участъци по външното и вътрешното му лице има запазена обмазка от светлокафява глинеста пръст с дребни примеси от слама с дебелина до 3 см. В северния му зид е изграден входът към помещението и е оформен като отвор с ширина 1,10 м. По вътрешното лице на зида в югозападния и северозападния ъгъл на помещението, на височина от 0,40 м над основите му, се разкриха две гнезда от стълбове с дълбочина от 0,35 м и диаметър на отвора 0,30 м. Те са изградени при строежа на сградата с цел вмъкването в тях на вертикално разположени дървени греди за поддържане на втория етаж и покрива на помещението. Го-

Обр. 2. План на сграда № 9. Легенда: 1 – късноантичен зид (VI – VII в.); 2 – средновековен зид (сграда № 9)

Fig. 2. Layout of building No. 9. Key: 1 – late antique wall (6th – 7th c.); 2 – medieval wall (building No. 9)

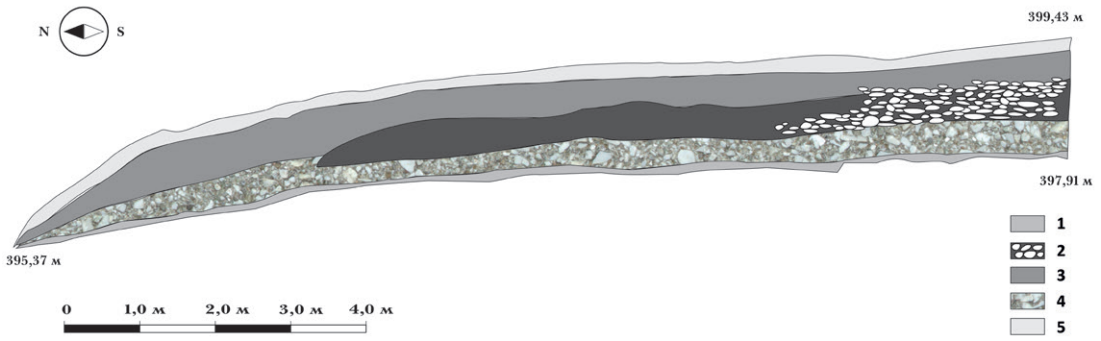
рели останки от тях се откриха попаднали по ширината на помещението върху подовото покритие. При изследването на северния зид, пред вътрешното му лице също се разкриха горели останки от дървени греди. Вероятно и в този участък са били оформени гнезда за стълбове, като такива не бяха документирани поради ниската степен на запазеност на зида само в субструкция. Тяхното наличие, дебелината на зидовете, стабилният им градеж, липсата на отоплително съоръжение, голямото количество горели дървени останки и железни крепежни елементи, открити във вътрешността на помещението свидетелстват, че то е имало втори етаж с паянтова конструкция. Вероятно разкритото помещение е имало ролята на приземие със стопански и складови функции. Може да допуснем, че жилищната част се е намирала на втория етаж, който е бил само над това северно помещение на сградата. При изследването във вътрешността и деструкциите му бяха открити повече от петдесет находки, включващи пет цели керамични съда, петнадесет медни монети, две обеци наушници, апликации от прочелник, медни копчета, железни инструменти, предмети на бита, както и голямо количество фрагменти от керамични съдове, силно пострадали от огън.

Богатият нумизматичен материал, открит при изследването на сградата, който се състои от монети на императорите Мануил I Комнин (1143 – 1180 г.), Исак II Ангел (1185 – 1195 г.) и повече от петнадесет броя български и латински имитативни монети от първата половина на XIII в., без характерните орязвания, извършвани през 40-те години на същия век, както и откритите други археологически материали в нея показват, че двуделната сграда е функционирала от края на XII в. до началото на 40-те години на XIII в. Тя е прекратила своето съществуване в резултат от пожар, документиран по цялата ѝ площ, след което е била изоставена. Нейното унищожаване можем да свържем с нашествието на татарите през 1242 г., когато крепостта е превзета и частично опожарена.

В останалата част от проучвания терен в квартали № 17, 18 и 28, не бяха открити археологически структури, като изследваното пространство е било незастроено, но обитавано, както в късноантичния период V – VII в., така и в периода XIII – XIV в. (обр. 3).

От придобитите движими културни ценности при археологическото проучване преобладава керамиката, която е силно фрагментирана, представена от всички известни видове – кани, гърнета, стомни, паници, основно от периода XIII – XIV в., представляваща около 95 % от общия брой фрагменти. Открити бяха също така и отделни фрагменти от керамика тип „сграфито“, както и малко количество такава късноантична от периода V – VII в., съставляваща около 5 % от общия брой фрагменти.

През 2023 г. на обекта бяха открити повече от 60 медни, бронзови и сребърни монети. Нумизматичният комплекс се датира от V в. приблизително до края на XIV в. По-малко в сравнение с последните археологически сезони е количеството на монетите от VI в., вероятно поради липса на археологически структури от този период в проучваните участъци. Открити бяха и пет анонимни фолиса от периода от X – XI в. Акцентът са имитативните серии монети от началото до средата на XIII в., които не носят беле-

Обр. 3. Сектор Север – централен профил. Легенда: 1 – хумусен пласт; 2 – деструкции от сграда № 9; 3 – черно-кафява пръст: средновековен пласт (XIII – XIV в.); 4 – светлокафява пръст: късноантичен пласт (V – VII в.); 5 – скала

Fig. 3. Sector North – central cross-section. Key: 1 – humus layer; 2 – debris from building No. 9; 3 – black-brown soil: medieval layer (13th – 14th c.); 4 – light-brown soil: late antique layer (5th – 7th c.); 5 – bedrock

зите на инфлационните процеси през този период. Българските средновековни монети са представени от екземпляри на цар Иван Александър (1341 – 1371 г.) и цар Иван Шишман (1371 – 1395 г.).

Бронзови и железни фибули, столчета от стъклени чаши, железни инструменти и катинари от периода V – VII в. представляват около 10 % от общия брой открити находки. В изследвания терен от периода на обитаване през X – XI в. се откриха бронзови кръстове, върхове на стрели и тежести за вретено. От периода XIII – XIV в. бяха открити отделни предмети на бита – тежести за вретено, огрибки, железни инструменти, както и снаряжение на конник – шпори, голямо количество различни типове стрели, както и накити – медни копчета, пръстени, обеци.

Работата по обекта предстои да бъде продължена в северна и източна посока до достигане северната част на крепостната стена.

LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL TOWN MISIONIS. THE EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL FORTRESS – SECTOR NORTH

Stefan Ivanov, Miroslav Georgiev

Summary

Archaeological excavations were conducted in Sector North of the late antique and medieval town of Misionis, north of Basilica No. 2. During the archaeological research, one building was studied – Building No. 9 (fig. 1). It is located north of basilica No. 2, in grid squares Nos 17 and 18, north of the late antique square and building No. 7 from the 5th – 7th c. Building No. 9 consists of two rooms – No. 1 to the south, and No. 2 to the north, and it features an overall length of 11 m and a width of 5.20 m (fig. 2).

In room No. 1, a craft activity related to the production of fishing nets has been probably carried out. Room No. 2 has an irregular quadrangular layout and measures 6.20 m in length, 5.20 m in width, with a wall thickness of 0.80 m. Probably, considering the artefacts found here, the uncovered room had the role of a ground floor with storage functions. We can assume that the living area was located on an upper second floor located only above this northern room of the building. The archaeological materials found inside the building suggest that it has functioned from the end of the 12th c. until AD 1242. No archaeological structures were found in the other parts of the studied terrain; however, the studied area was inhabited both in Late Antiquity (5th – 7th c.), and in the 13th – 14th c. (fig. 3).

Among the materials discovered in 2023, pottery prevailed, which is highly fragmented, represented by all known types – jugs, pots, etc., mainly from the 13th – 14th c., as well as an insignificant number of pottery sherds from the 5th – 7th c. More than 60 copper, bronze, and silver coins were found at the site. Small finds from the 6th – 7th c. were found – bronze and iron *fibulae*, stems of glass goblets, iron instruments. Bronze crosses, belt mounts and spindle whorls from the 10th – 11th c. were also found in the explored area. From the period of habitation in the 13th – 14th c. household items, iron tools, spurs, bridle were discovered. A large number of arrows were also found, as well as jewellery – copper buttons, finger-rings, earrings.

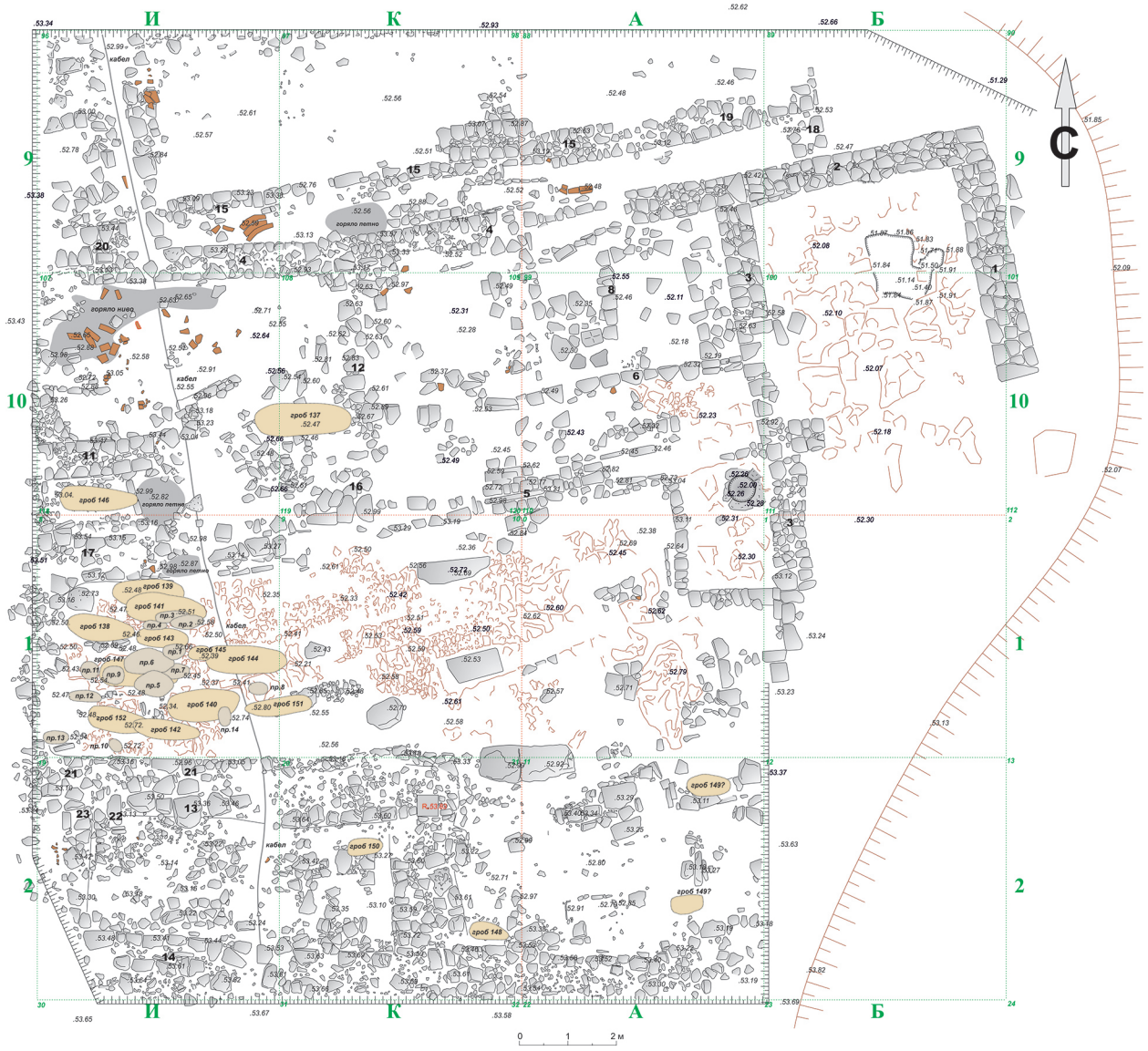
Stefan Ivanov, Regional Museum of History – Targovishte, stefan.p.ivanov75@gmail.com
Miroslav Georgiev, Regional Museum of History – Targovishte, miro764@abv.bg

№ 29. НАР „КАЛИАКРА“

Бони Петрунова, Елена Ендарова, Филип Петрунов

През 2023 г. археологическите разкопки се проведоха под ръководството на доц. д-р Б. Петрунова и зам.-ръководители Е. Ендарова (НИМ) и Ф. Петрунов (НАИМ – БАН). Изследването се реализира в два сектора. Първият – Сектор 83 (обр. 1), е във Вътрешния град на крепостта Калиакра и се проучва от 2014 г. Структурите и градежите, които се изследват в този сектор са от V – VI в. сл. Хр., XIV в. и самото начало на XV в. (обр. 2, 3). Като резултат се потвърди предположението, че на това място във Вътрешния град на крепостта Калиакра е имало две опожарявания през Античността, а през XIV век там се обособява „богат“ средновековен некропол. Потвърди се и констатацията, че много от запазените архитектурни структури са претърпели преустройства и преправки.

През този сезон основно се работеше в сектори: 82/кв. И10, сектор 86/кв. К1, кв. И1, кв. И2 и сектор 87/кв. А1. Успоредно започна проучване в дълбочина и в кв. А2 от сектор 87 и кв. К2 от сектор 86, където е достигната кота 52,77 м. Разширяването на проучваната площ продължи и на юг, като

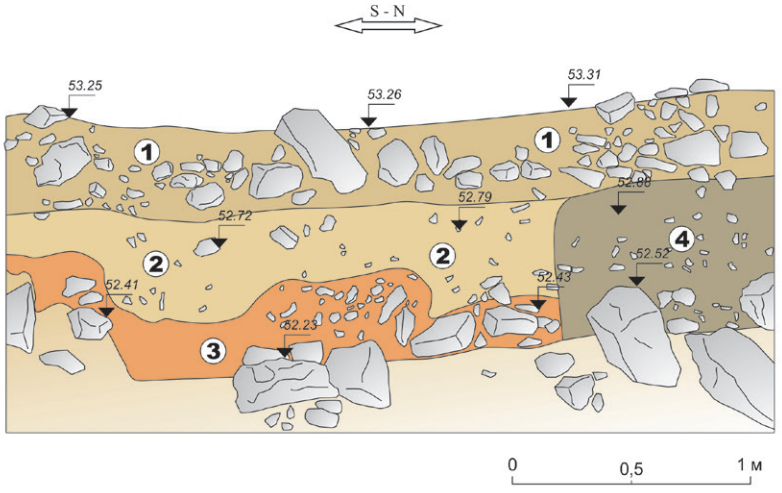
Обр. 1. План на проучванията в Сектор „Некропол“ през 2023 г.

Fig. 1. Layout of the studied area in Sector “Necropolis“ in 2023

обхвана изцяло кв. К2 от сектор 86 и кв. А2 от сектор 87, където през 2022 г. беше направено допълнително разширение с цел да се проучи добре оформената гробна камера, регистрирана под № 132.

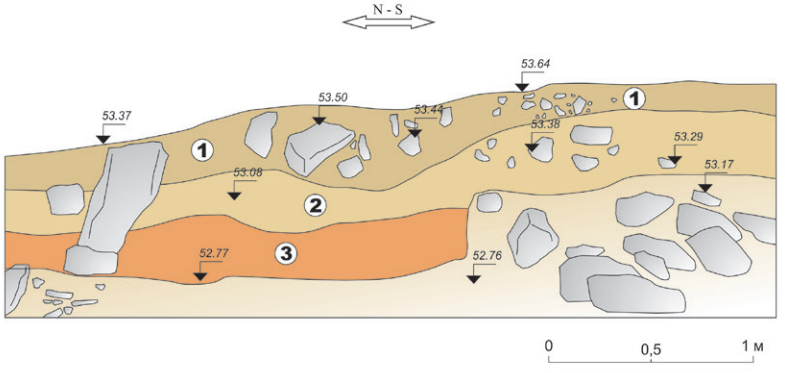
През този археологически сезон са проучени 15 гробни съоръжения, с което общият им брой в сектор „Некропол“ достигна 152. Констатирани са и 14 препогребвания на човешки останки. Всички гробове са били оформени съгласно християнския погребален обред. Костните останки са предоставени за анализ на доц. д-р В. Русева (ИЕМПАМ – БАН).

През 2023 г. в Сектор 83 бяха открити и инвентирани 49 броя находки, предимно копчета от гробовете, обеци и наушници, някои от тях с позлата, костен връх на стрела и няколко железни предмета. Специално внимание заслужават няколко златни копчета, които са с рядко срещана за XIV в. форма, поне за днешните български земи. По устни сведения плоски копчета с релефна украса са откривани при разкопките на Трапезица. Копчетата от Калиакра са с кръгла форма, плоски, кухи, сребърни, с позлата. Вероятно копчета с такава форма са били разпространени в Западна Европа, тъй като са откривани при разкопки в Лондон. Те са плътни, лети и кухи, изработени от метални листове. Някои имат релефна украса. Най-вероятно са достигали до българските земи с готово облекло (ушито в Западна Европа).

Обр. 2. Западен стратиграфски профил в кв. И1, Сектор 86. Легенда: 1 – пласт от XIV – XV в.; 2 – пласт от XIV в.; 3 – пласт от IV – VI в.; 4 – овъглен пласт

Fig. 2. Western stratigraphic cross-section in grid square И1, Sector 86. Key: 1 – layer from the 14th – 15th c.; 2 – layer from the 14th c.; 3 – layer from the 4th – 6th c.; 4 – burnt layer

Обр. 3. Източен стратиграфски профил в кв. А2, Сектор 87. Легенда: 1 – пласт от XIV – XV в.; 2 – пласт от XIV в.; 3 – пласт от IV – VI в.

Fig. 3. Eastern stratigraphic cross-section in grid square A2, Sector 87. Key: 1 – layer from the 14th – 15th c.; 2 – layer from the 14th c.; 3 – layer from the 4th – 6th c.

Открити са общо 12 монети, разпределени хронологично както следва. Един фолис е от IV в. От следващия V в. монетите са четири, съответно свързани с въстанието на Виталиан. Следва една монета от началото на VII в. на император Маврикий. Четири броя късносредновековни монети са от XIV в. Едната е сребърен грош на Молдова. Последна в списъка е едно сребърно акче от османския период.

Обработени са 50 плика с фрагменти керамика. При направената статистика се установи, че има висока концентрация на фрагменти от античния период, по-конкретно IV – VI в. Фрагментите са предимно от кухненски съдове, съдове за съхранение и транспортиране (амфорна тара с типичната за периода гребенчата украса). Откриват се и фрагменти от трапезни съдове: блюда и паници, тънкостенна фина керамика, покрита с червен лак. Регистрирани са и няколко фрагменти от антични лампи.

От XIII – XIV в. преобладава кухненската керамика и съдовете за съхранение. Освен керамиката, която обичайно се открива в Североизточна България, има и фрагменти от вносни съдове. Регистрират се фрагменти от трапезни съдове със сграфито украса. Фрагментите от XV в. са малко – единични фрагменти от трапезни съдове с тъмнозелена или кафява глазура.

Обр. 4. План на проучваната площ в Сектор 108 през 2023 г.

Fig. 4. Layout of the studied area in Sector 108 in 2023

Вторият проучван сектор – Сектор 108, се намира в Цитаделата на Калиакра. Последните проучвания на това място са проведени през 70-те години на XX в., когато е изпълнена и частична консервация и реставрация на част от разкритите структури в сектора. Тогава дейностите са реализирани във връзка с честванията на 1300 години от създаването на българската държава и от 1981 г. в Цитаделата не са извършвани мероприятия, свързани с археологически проучвания и теренна консервация.

В сектора е частично проучен квартал от римската епоха, функционирал с известни преустройства до XV – XVI в. (обр. 4). Сред разкритите и документирани съоръжения са жилищни, стопански и обществени сгради, канализация и улична мрежа с площадно пространство, основни и второстепенни улични пространства с настилка, крепостни съоръжения и водни цистерни с глинобитни обмазки. При зачистването на структурите в най-южната част на зоната, в Сектори 108 и 109 се попадна на антични сгради с масивни подови настилки, върху които през XIV в. са оформени съоръжения, изградени от дребни неоформени камъни и глина. В източното пространство е документирано кръгло съоръжение, изградено от триредов градеж, оформящ хранилище с диаметър 1,20 м и запазена височина от 0,20 м, във и около който частично са запазени глинените замазки (обр. 5). Документираните преустройства западно от него и отстоянията от запазения плочник от XIV в. дават основание да се изчисли, че „цистерната“ (или хранилището) е било с дълбочина от около 1,20 м, което предполага вместимост над 1300 дм^3. Разкритите десетки останки от морски миди и кости от риба дават основание да се допусне, че съоръжението е използвано за съхранение на свежи морски продукти, подобно на сходни съоръжения от Античността.

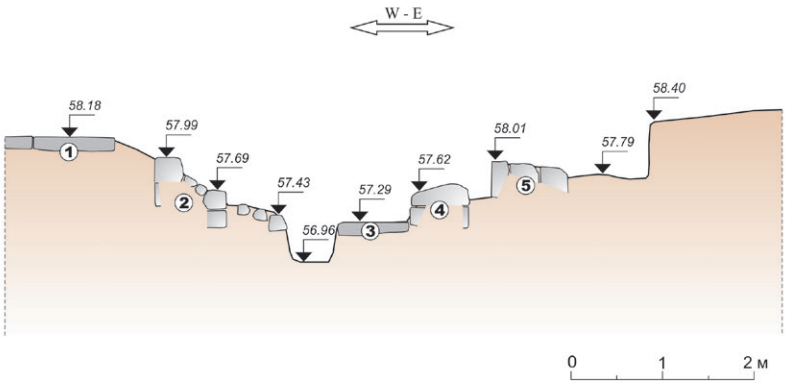
Броят на находките от този сектор е 42. Открити са 21 монети, като от тях най-голямо количество са античните от II – III в. Освен бронзовите монети на градовете-колонии на Балканите, има и такива отпечатани в Рим, от времето на император Каракала. Една много добре запазена монета е на Одесос, други са на Никополис ад Иструм. Шест монети са от IV в., от времето на наследниците на Константин. Византийските монети са от края на VI и началото на VII в. Останалите са средновековни от XIV в.

Между останалите находки се откроява римски амулет *cornucopia* (рог на изобилието), символ на плодородие, богатство и късмет.

Събрани са 25 плика с керамика, масов материал и животински кости. При керамичните фрагменти се регистрират съдове за трапеза, готвене и съхранение от следните периоди: I – III, IV – VI, XIII – XIV, XV – XVII в. Висока е концентрацията на амфорна тара с гребенчата украса, трапезни съдове от

фина пречистена глина, покрити с червен лак, кухненски съдове – гърнета, дебелостенни съдове за съхранение – питоси (като два от тях са разчистени *in situ*) от римската епоха и Късната античност.

През 2023 г. от двата проучвани сектора на Калиакра са събрани и анализирани 163 фрагмента от животински кости. Разпознати са 125, принадлежащи към осем вида: овца/коза – 25 фрагмента, говедо – 18 фрагмента, свиня – 28 фрагмента, куче – 6 фрагмента, елен – 3 фрагмента, мида (черноморска) – 33 фрагмента, риба – 11 фрагмента, от които е интересен един фрагмент от мандибула на средно голяма хищна риба и един фрагмент от фаланга (щипка) на рак.

Обр. 5. Стратиграфски разрез при кръглото съоръжение в сграда 12, кв. К5. Легенда: 1 – плочник, XIV в.; 2 – западен зид на сградата; 3 – плочник на кръглото съоръжение; 4 – зид на кръглото съоръжение; 5 – източен зид на сградата

Fig. 5. Stratigraphic cross-section of the round structure in building 12, grid square K5. Key: 1 – pavement, 14th c.; 2 – western wall of the building; 3 – flooring of the round facility; 4 – wall of the round facility; 5 – eastern wall of the building

Общо в двата сектора са инвентирани 33 монети. След тяхното почистване се очертаха няколко интересни факта, които трябва да бъдат споменати. В Сектор 83 е открита сравнително рядка монета от последното монетосечене на Византия, от времето на Мануил II (1391 – 1425). Исус Христос е изобразен в мандорла (ореол с бадемовидна форма, т. е. рамка, която обгражда цялата фигура). Мандорлите често очертават фигурите на Исус Христос и Дева Мария в традиционната християнска иконография. Обикновено се използват за рамкиране на фигурата на Христос в Ранното средновековно и романско изкуство, както и във византийското изкуство от същия период.

За първи път се откри монета от най-интензивното монетосечене на цар Иван Александър, със сина му Михаил Асен, но това е средновековен фалшификат. Монетата би трябвало да е сребърна, но под повърхността ѝ много добре се вижда сърцевината от мед. Разбира се, поради своята биметалност екземплярът е силно корозирал, но добре се виждат монограмите на царя, което ни кара да сме сигурни в тази интерпретация.

Друг интересен екземпляр от централното римско монетосечене е открит при тазгодишното изследване на сектори зад третата укрепителна линия. Монетите от бронз, отсечени в Рим, се откриват доста рядко на територията на България, но в случая бяхме приятно изненадани не само с такива, а и с един нов подтип на сестерция на император Каракала (211 – 217). Отсечен в края на управлението му под мотото VENUS VICTRIX. Венера е представена с копие и щит, а в краката ѝ са двама вързани пленници, представящи някоя от победите на императора.

Полевата консервация обхваща общо 72 кв. м в двата сектора. За съжаление, това беше последният сезон, в който имахме честта и удоволствието да работим с великолепния архитект Ю. Фърков.

KALIAKRA NATIONAL ARCHAEOLOGICAL RESERVE

Boni Petrunova, Elena Endarova, Filip Petrunov

Summary

In 2023, the archaeological excavations were carried out in two sectors. The first one, Sector 83 (fig. 1), is located in the Inner Town of the Kaliakra fortress and has been explored since 2014. The hypothesis that at that place in the Inner Town there were two fires during Antiquity was confirmed, and in the 14th c. a medieval necropolis was established at the same place (figs 2, 3). In 2023, 15 grave structures were unearthed, bringing the total number to 152 altogether. All graves were laid according to the Christian burial rite.

In Sector 83, 49 finds were discovered. A few golden buttons deserve special attention, as their shape is rarely found in the Bulgarian lands in the 14th c. The buttons from Kaliakra are round, flat, hollow, silver, with gilding – such elements were common in Western Europe. They most likely reached the Bulgarian lands with ready-made clothing.

Sector 108 – the second excavated sector is in the Citadel of Kaliakra. The last studies at that place were carried out in the 1970s, when a partial conservation and restoration of some of the unearthed structures was done (fig. 4). During the clearing of the structures, in the southernmost part of the area, in Sectors 108 and 109, ancient buildings with massive flooring were revealed, above which in the 14th c. other structures were formed, built of small rough stones and clay. In the eastern area, a round facility was found, built of three courses of construction, forming a storage with a diameter of 1.2 m and a preserved height of 0.2 m, in and around which the clay screed is partially preserved (fig. 5). The documented reconstructions and the distances from the preserved 14th c. pavement make it possible to estimate that the storage was about 1.2 m deep and had a capacity of over 1300 dm^3. The discovered remains of seashells and fish bones suggest that it is very likely the facility has been used to store fresh seafood.

The number of small finds from Sector 108 is 42: twenty-one coins were discovered, of which the largest amount are the Roman ones from the 2nd – 3rd c. Six coins are from the 4th c., from the time of Constantine's successors. Byzantine coins are dated to the end of the 6th and the beginning of the 7th c. The rest are medieval, from the 14th c. Among the other finds, a Roman amulet *cornucopia*, a symbol of fertility, wealth, and luck, stands out. A total of 33 coins were recorded in both sectors. In Sector 83, a relatively rare coin from the last minting of Byzantium, from the time of Manuel II (1391 – 1425), with Jesus Christ depicted surrounded with stars, was found.

For the first time, a coin from the most intensive coinage of Tsar Ivan Alexander with his son Mihail Asen was discovered, which, however, is a medieval imitation. The coin is supposed to be silver, but the copper core is clearly visible under its surface. Another interesting specimen of central Roman coinage is a new subtype of a *sestertius* of the Emperor Caracalla (211 – 217), minted at the end of his reign under the motto VENUS VICTRIX. Venus is represented with a spear and shield, and at her feet there are two bound captives, representing one of the emperor's victories.

Boni Petrunova, National Museum of History, boni_boon@abv.bg
Elena Endarova, National Museum of History, e.endarova@historymuseum.org
Filip Petrunov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, fili4@abv.bg

---

№ 30. АНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ НА НОС ЧИРАКМАН

Велислав Бонев, Елена Василева, Калин Маджаров, Никола Русев, Виктор Василев, Константин Сталев, Яна Димитрова

Археологическите проучвания през 2023 г. бяха проведени в сектори 88/XXIII и 88/XXIV. Целта на работата беше да бъде продължено проучването на културните напластявания в квадратите (2016 – 2022 г.).

Работата беше подновена в кв. 71 – 74, 81 – 85, 91 – 95; сектор 88/XXIV, кв. 2 – 5 (обр. 1). Целта на работата беше да бъдат последователно изчерпани културните останки от различните епохи и да бъде изградена ясна и точна стратиграфия.

Работата започна с отстраняване на временната консервация, почистване на квадратите от растителността и свлечена пръст, както и отстраняване на натрупани през изминалите години камъни.

Преди започване на работата беше довършен демонтажът на част от западната стена на късноантична сграда с верижни помещения (2004/2005 г.). Бяха демонтирани и останки от зидове от няколко късносредновековни сгради. Степента им на запазеност беше изключително ниска и след графична и фотодокументация камъните от градежите бяха отстранени, за да могат да бъдат достигнати по-ранните културни напластявания и да бъде изяснена стратиграфията на обекта.

Съществуващият централен профил (изток – запад) разделя проучваната площ на две части – северна и южна. През настоящия сезон беше решено да се остави и контролен профил с ориентация север – юг, по линията на разкрития през последните години късноантичен зид, преминаващ през: сектор 88/XIII – кв. 73 (югозападен ъгъл), 83 (централна част), 93 (североизточен ъгъл) и сектор 88/XIV – кв. 4 (западна половина). На север достига до северната граница на работния участък в сектор 88/XIII. Ширината му е 0,60 м (обр. 2).

Продължено беше проучването на вкопаните структури (ями), започнато през изминалите сезони. Бяха регистрирани още 11 нови.

Сектор 88/XXIII, кв. 71, 72, 73, 74, 81, 82, 83, 84 и 85 (северна част). При приключване на работата през 2022 г. беше достигнат пласт от сбита трамбована пръст с примес от голямо количество варовик, който на места, вследствие на термично въздействие, е станал керемиденочервен. Сред него беше открито голямо количество елинистическа керамика, основно амфорна тара. Пластът представлява подравняване на нивото, извършено още в Античността, с пръст и материали, които са били взети от непосредствено близкия околен терен. Пластът беше изчерпан и почти навсякъде беше достигнат пласт от кафяво-червеникава пръст с примес от варовикови бучки и преобладаващо количество елинистически материали.

Обр. 1. Общ изглед на проучваните квадрати

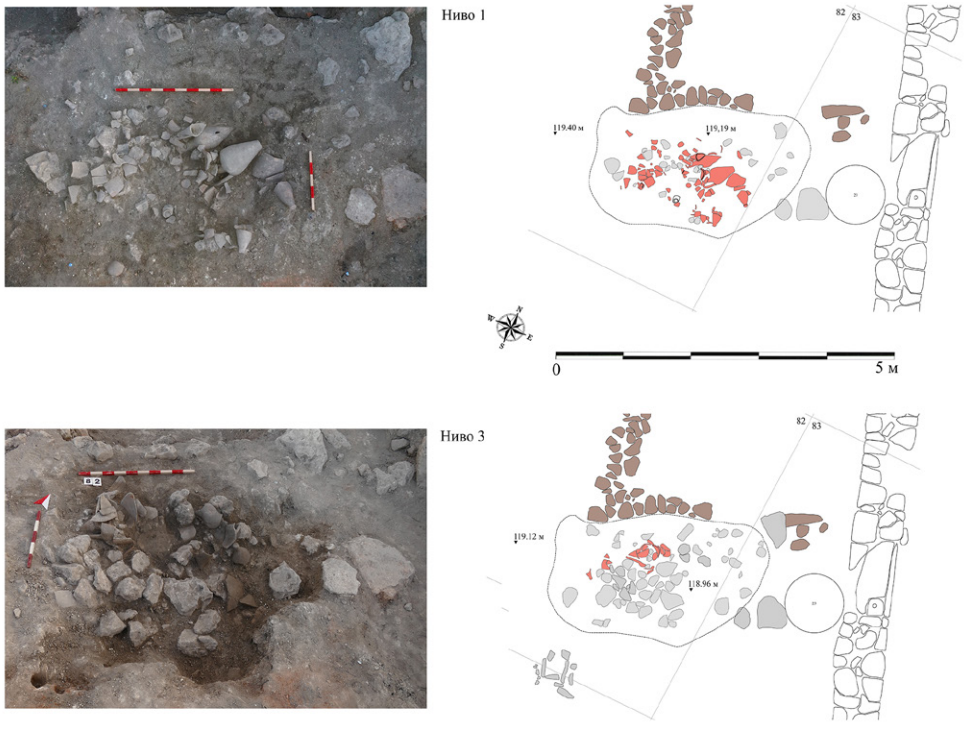
Fig. 1. General view of the excavated grid squares

Бяха демонтирани останките от плочник, разположен в югоизточния ъгъл на кв. 82. След отнемане на тънък пласт северно от този плочник започна разкриване на струпване от съдове, засечено още при проучванията през 2018 г. Сред съдовете преобладава елинистическата керамика – основно амфорна тара, включително две почти напълно запазени амфори, едната от които с печат, но са открити и фрагменти от трапезна керамика, някои

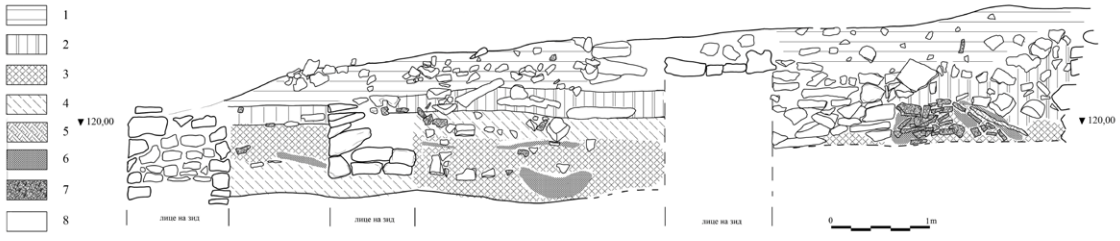
Обр. 2. Общ план на сектора. Легенда: 1 – средновековни структури; 2 – късноантични структури; 3 – късноантични структури с по-ранна дата; 4 – елинистически структури; 5 – материкова скала; 6 – фрагменти от питоси; 7 – керамика

Fig. 2. General layout of the sector. Key: 1 – medieval structures; 2 – late antique structures; 3 – late antique structures of an earlier date; 4 – Hellenistic structures; 5 – bedrock; 6 – pithoi fragments; 7 – pottery

Обр. 3. Амфорно струпване – нива на разкриване

Fig. 3. Accumulation of amphora sherds – levels of unearthing

Обр. 4. Южен профил в сектор 88/XXIII, кв. 91, 92 и сектор 88/XXIV, кв. 1, 2. Легенда: 1 – сив повърхностен пласт; 2 – светлосив пепелив пласт; 3 – тъмносив пласт с висока концентрация на въглени; 4 – сиво-кафяв пласт, примесен с камъни и керамика; 5 – пепел; 6 – въглени; 7 – строителна и битова керамика; 8 – камъни

Fig. 4. Southern cross-section in sector 88/XXIII, grid squares 91, 92 and sector 88/XXIV, grid square 1, 2. Key: 1 – grey surface layer; 2 – light-grey ashy layer; 3 – dark-grey layer with a high concentration of charcoal; 4 – greyish-brown layer mixed with stones and pottery sherds; 5 – ash; 6 – charcoal; 7 – architectural ceramics and pottery; 8 – stones

от които с черен фирнис. Фрагментите от късноантични съдове са много малко. Под цял профил на елинистическа купичка е открит средновековен фрагмент. Подобни са намерени и в северните части на струпването. Съдовете от него са фото- и графично документирани и демонтирани на нива (обр. 3). Вероятно става въпрос за вкопаване, направено през късносредновековната епоха, запълнено с по-ранни материали. След изчерпването му се достига до пласта от сбита кафяво-червеникава глина. В струпването са открити още няколко амфорни печата, теракотена фигурка на птица, както и други материали.

Бяха почистени и оформени западният профил на сектора, както и южният, попадащ в кв. 91 и 92. Той е фото- и технически документиран (обр. 4). Беше цялостно проучено и голямото хранилище (питос № 2) в югозападния ъгъл на кв. 73.

Почистени и оформени бяха границите на сондаж 1 от 2004/2005 г. и ситуирания в него зид, датиран в елинистическата епоха.

Сектор 88/XXIII, кв. 83, 84, 85, 93, 94, 95 и Сектор 88/XXIV, кв. 2, 3, 4 и 5 (Южна част). Проучванията тук се явяват продължение на разкопките от предходната година и са свързани основно с изследването на голямата късноантична сграда с верижно разположени помещения и средновековни

жилища и ями, вкопани в нейните деструкции.

Помещение „С“ от голямата късноантична сграда с верижно разположени помещения (2004/2005г.) попада основно в сектор 88/XXIII, кв. 93 и частично в сектор 88/XXIV, кв. 2 и 3. В ненарушения от средновековни ями пласт се разкопава глинеста пръст със сиво-бял цвят, дребни мидички и следи от сламки (разложен кирпич). В него се откриват основно фрагменти от късноантични амфори. Южният му зид също е нарушен при по-късни изкопни дейности, а градежът в югоизточния ъгъл е частично повреден от гробове № 9 и 10. Източната половина на помещението е нарушена от пет средновековни ями (№ 6, 7, 8, 19 и 25). Засечени са и контурите на още две ями (№ 26 и 27), които предстои да бъдат проучени. Тук са разкрити и останки от по-ранна сграда, която по-късно е застъпена от тази с верижните помещения. В северната част на кв. 93, до южното лице на централния профил (изток – запад), са регистрирани останки от зид. Изграден е от грубо обработени камъни, споени с глинест разтвор. Върху него стъпва стената, разделяща помещение „С“ от помещение № 9. Зидът има ориентация изток – запад и в рамките на помещение „С“ е запазен на дължина до 1,02 м, с ширина 0,50 м и запазена височина 0,42 м (три каменни реда). Продължава в дълбочина под достигнатото ниво. Стената между помещенията стъпва директно върху него. Този зид също най-вероятно е от периода на Късната античност, като от запад е пресечен от средновековна яма № 6.

Обр. 5. Избрани находки

Fig. 5. Selected small finds

Западно от яма № 25 са почистени останки от нов зид (с ориентация север – юг), който също трябва да се отнесе към периода на Късната античност. Градежът е от грубо обработени камъни, споени с глинест разтвор. От север е разрушен от яма № 8. На юг продължава под южния зид на помещение „С“, който стъпва директно върху него. Има запазена дължина (по източното му лице) 1,86 м и ширина 0,60 м.

Зидът южно от помещение „С“ отстои на 0,20 м в западния си край от сградата и на 0,27 м в източния си край. Той е нарушен от яма № 20, която е с овална форма.

В помещение № 9 (сектор 88/XXIII, кв. 83, 84, 93 и 94) се проучва пластът, предхождащ неговото изграждане. Той представлява тъмно-кафява пръст, съдържаща материали от елинистическия период. В дълбочина е нарушен при вкопаването на питоси № 3 и 4 от Късната античност и четири ями (№ 9, 10, 21 и 24). В източната половина на помещението е достигната материковата скала. От запад тя е изсечена в относително права линия по оста север – юг и до нея се откриват останки от двулицев каменен зид, частично нарушени от ями № 9 и 10.

В помещение № 10 (сектор 88/XXIII, кв. 94, 95; сектор 88/XIV, кв. 4) пластът от Късната античност е почти напълно изчерпан. Западната му половина е била засегната при изграждането на жилище от Късното средновековие, а части от южния и западния зид са напълно разрушени.

В югозападния ъгъл на сектор 88/XXIV, кв. 3, под средновековен зид се засичат останки от градеж с овална форма, наподобяващ подзиждане на кладенец. Структурата е от грубо оформени камъни, като за вътрешното лице са подбрани по-равните им стени. Камъните са споени със сиво-бял глинест разтвор, а дебелината на градежа от север е 0,75 м. Каменното съоръжение в югозападния ъгъл на квадрата има вътрешен диаметър 1,23 м (изток – запад) и 1 м (север – юг). Запълнителят му е от глинеста сипкава пръст с голямо количество камъни. Откритата керамика е основно от късноантична. Възможно е да става дума за съоръжение, свързано с раннохристиянската базилика, която отстои на 3 м южно.

При археологическите проучвания е открито голямо количество фрагменти от керамични съдове. Те се отнасят към три различни епохи – елинистическа, късноантична и средновековна. Преобладават амфорите, а делът на трапезната и кухненската керамика е незначителен. Животински кости също се откриват рядко.

Открити бяха 195 находки – фрагменти от фирнисови съдове, монети, керамични тежести и прешлени за вретено, стрели, топчета за прашка, фрагменти от теракоти, елинистически амфорни печати и др. (обр. 5). Монетите са 35. От тях елинистическите са 11, като повечето са предимно от малък номинал, а две са с по-голям. Голям процент принадлежи на Сариак. Към първата четвърт на III в. принадлежи една провинциална монета на Марцианопол. Открити са и две монети от IV в., а тези от V в. са 11. Шести век е представен от няколко фолиса, но са открити и дребни номинали от десет нумии. Средновековните монети са един денар на Влахия, от времето на Мирчо Стари (1355 – 1418 г.). Открити са и две много редки малки монети на Йоан VII Палеолог (1390 г.).

През 2023 г. са открити 58 амфорни печата – 28 от Кръг Хераклея с дата от средата на първата четвърт до края на III в. пр. Хр.; девет от Синопе се датират в периода 266 – 239 г. пр. Хр.; един от Месамбрия е с дата от средата на първата четвърт до средата на III в. пр. Хр.; 1 от Парос е с дата във втората половина на III в. пр. Хр.; седем от Родос се датират в периодите 260 – 245 г. пр. Хр. и 219 – 192 г. пр. Хр.; три от Книд се датират в периода 300 – 215 г. пр. Хр.; четири от Тасос се датират в рамките на втората четвърт на III в. пр. Хр.; един от Акант се датира в периода края на IV – първата четвърт на III в. пр. Хр.; един от Кос, един от Енос, един от Менде и един от неустановен център се датират най-общо в III в. пр. Хр. От тях 52 са идентифицирани и датирани от края на IV в. пр. Хр. до началото на II в. пр. Хр. Печатът на астинома Νικομήδης върху синопска керемида се датира в периода 342 – 335 г. пр. Хр.

ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS AT CHIRAKMAN CAPE

Velislav Bonev, Elena Vasileva, Kalin Madzharov, Nikola Rusev, Viktor Vasilev, Konstantin Stalev, Yana Dimitrova

Summary

The archaeological excavations at the Chirakman Cape in 2023 were conducted in sectors 88/XXIII and 88/XXIV (fig. 1).

The dismantling of part of the western wall of the late antique chain-planned building, excavated in 2004/2005, was completed. Remains of walls from several late medieval buildings were also dismantled.

The central baulk (east – west) divided the researched area into two parts – northern and southern. In 2023, a control cross-section was also formed (north – south) in sector 88/XIII – grid squares 73 (south-western corner), 83 (central part), 93 (northeastern corner); sector 88/XIV – grid squares 4 (western half) (fig. 2).

The excavations of dug-in structures (pits), which started in previous seasons, were continued. Another 11 of them were registered.

Sector 88/XXIII, grid squares 71, 72, 73, 74, 81, 82, 83, 84, and 85 (Northern part)**.** A layer of compacted soil was studied, with an admixture of a large amount of limestone, which in places, as a result of thermal impact, had become tile red. A large amount of Hellenistic pottery, mainly amphorae, was found in it. After it was exhausted, a layer of brown-reddish soil was reached, with an admixture of limestone lumps and predominantly Hellenistic materials.

The remains of a pavement located in the southeastern corner of grid square 82 were dismantled. To the north, an accumulation of vessels was examined, in which the Hellenistic pottery predominated – mainly amphorae. Fragments of tableware, late antique and medieval vessels were also found (fig. 3).

The western and southern cross-sections, located in grid squares 91 and 92 in the sector were cleaned and documented (fig. 4).

Sector 88/XXIII, grid squares 83, 84, 85, 93, 94, 95, and sector 88/XXIV, grid squares 2, 3, 4, and 5 (Southern

part). The research here is mainly aimed at the study of a large late antique chain-planned building and the medieval dwellings and pits, dug into its debris. In room "C" clay soil with a grey-white colour, small shells and traces of straws (decomposed mudbricks) with fragments of late antique amphorae were excavated. Remains of earlier late antique buildings were also discovered here.

In Room No. 9 (sector 88/XXIII, grid squares 83, 84, 93, and 94), the layer preceding its construction was studied. In the eastern half of the room, the bedrock was reached.

In room No. 10 (sector 88/XXIII, grid squares 94, 95; sector 88/XIV, grid square 4) the late antique layer was almost completely excavated.

In the southwestern corner of sector 88/XXIV, grid squares 3, under the medieval wall, the remains of an oval-shaped structure, resembling a well, were found. It is possible that this was an installation related to the early Christian basilica, which stands 3 m to the south.

A large number of fragments of Hellenistic, late antique, and medieval vessels were discovered, as well as 195 artefacts – fragments of black glaze vessels, ceramic weights and spindle whorls, arrows, sling bullets, terracotta fragments (fig. 5). There are also 35 coins and 58 amphora stamps, discovered in 2023.

Velislav Bonev, Sofia University "St Kliment Ohridski", velislav.bonev@abv.bg
Elena Vasileva, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, helengnom@gmail.com
Kalin Madzharov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, kalin.madzharovv@gmail.com
Nikola Rusev, Regional Museum of History – Ruse, nikola_rusev@hotmail.com
Viktor Vasilev, Regional Museum of History – Shumen, viktora8@abv.bg
Konstantin Stalev, ctalev404@gmail.com
Yana Dimitrova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, yanadimitr@yahoo.com

---

№ 31. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В КВ. „ХОРИЗОНТ", БАЛЧИК

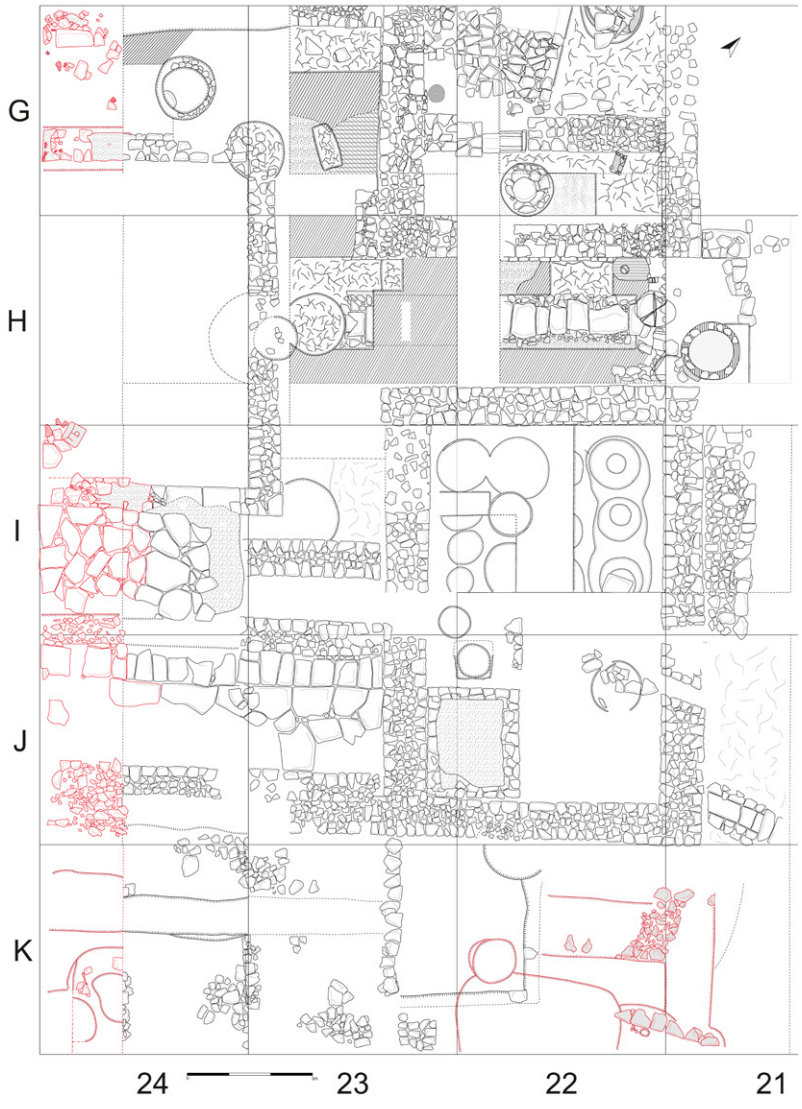
Румяна Колева, Чавдар Кирилов, Радостина Енчева

Разкопките се проведоха в периода 4 – 25 септември 2023 г. Освен ръководителите в проучването взеха участие д-р В. Стайков, студенти в магистърска и бакалавърска програма на СУ „Св. Климент Охридски". Финансирането е осигурено от Министерство на културата със съфинансиране от страна на СУ „Св. Климент Охридски", тъй като обектът е учебен за студентите на специалност „Археология".

Проучена е площ от 100 кв. м, от които 50 кв. м е новоразкрита (в квадрати G24, H24, I24, J24 и K24), а останалите обхващат кв. K21 и K22, в които имаше структури, чието проучване трябваше да бъде завършено (обр. 1).

Една от тези частично разкопани през миналата кампания структури беше обширно вкопаване в кв. K22 (обр. 2.2a), което в стратиграфско отношение е по-ранно от средновековното жилище с еднолицев зид от юг, респективно с лице на север, в същия квадрат. Допроучването на структурата през настоящата кампания позволи пълното ѝ разкриване в рамките на квадрата и потвърди нейното изоставяне и засипване още в епохата на Късната античност. Вкопаването се развива в източна посока, извън очертанията на квадрата. Неговият характер засега все още е неизяснен.

В северната си част структурата е застъпена и частично разрушена от друго средновековно вкопаване (обр. 2.2b), по-голямата част от което остава извън очертанията на кв. K22 и K21. В проучваната площ попада съвсем малка част, която е оградена от запад от добре оформен еднолицев зид, съхранен най-вече в един ред камъни. Непосредствено пред вътрешната му страна личи дупка от греда. В градежа на тази постройка несъмнено са използвани кирпич, дърво и камъни, както личи от отложенията в насипа ѝ, видими в източния профил на гореспоменатите квадрати – пластове от жълтеникав кирпич и разложена кафеникава дървесина към дъното, каменни деструкции с различна интензивност над тях. От средновековното вкопаване произхожда немалко количество средновековна и късноантична керамика, а *terminus post quem* за неговото засипване задават три фрагмента от средновековни стъклени гривни, както и фрагмент от източна сграфито керамика със синя глазура,

Обр. 1. План на проучените през 2016 – 2023 г. квадрати с разкритите през 2023 г. структури (в червено)

Fig. 1. Plan of the grid squares excavated in 2016 – 2023, with the structures unearthed in 2023 (in red)

въз основа на което то може да бъде датирано най-рано в XI в., ако не дори и малко по-късно.

Средновековното вкопаване нарушава също траншея, вероятно от масивен зид на късноантична сграда, сключващ прав ъгъл в рамките на кв. K21 и K22 (обр. 2.2c). Зидът е демонтиран, при това почти без остатък, още в Средновековието. По това той се отличава от по-голямата част от останалите зидове от късноантичния сграден комплекс в проучвания сектор, чието финално разрушение може да се отнесе към османската епоха или към началото на XX в. Възседнат е и от средновековното жилище с еднолицев зид в кв. K22/K23, под чийто под беше разкрита част от основата на зида.

Както изглежда зидът е бил част от много по-обширна късноантична постройка, западният зид на която е продължавал на юг, където се проследява под формата на траншея в кв. K23 и K24. Траншеята беше установена и изчерпана, включително в новоразкритата през тази година част от кв. K24 (обр. 2.3a), като при това не свършва в неговите очертания, а се развива в южна посока. По този начин е ясно, че западната фасада на въпросната постройка има дължина от повече от 15 м.

В кв. K21 беше доизчерпан културен пласт върху древното ходово ниво в очертанията на квадрата, разположен в пространство между масивния Г-образен зид и северния профил на квадрата. В пласта се откри късноантична керамика, животински кости, включително от едри животни, и монета – сравнително силно изтрита пентанумия от VI в.

Не се потвърди предположението от 2022 г., че разкритата при проучването на късноантичното вкопаване в кв. K22/K23 овална яма (обр. 2.1d) е част от късноантична пещ. При демонтирането на средновековния под за евентуалното ѝ проучване беше разкрит ред от основата на зида, който тук слиза в дълбочина и не е напълно унищожен. Останки от камера на пещ не са установени. Единствено сигурно наблюдение за ямата остава, че е късноантична и ако не е функционално свързана с късноантичното вкопаване, то няма значителна хронологическа разлика между запълването на двете.

В новоразкритата част на кв. K24, източно от траншеята, се установи стратиграфска последователност: най-горен пласт, включващ и съвременни материали, под който се открива значително количество камъни. При тяхното демонтиране и под тях се откри средновековна керамика, примесена и с късноантични фрагменти. Това са деструкции от структурата, свързана с еднолицевия зид с лице на юг, която е установена при предходни кампании в северната част на кв. K24. Южна и източна граници все още не са достигнати. След вдигането на въпросните деструкции не се установи наличието на здраво подово ниво, макар на отделни места да личаха петна от белезникава варовикова маса.

Обр. 2. Късноантична и средновековна крепост, Балчик: 1 – кв. K21/K22/K23: a. Късноантично вкопаване в кв. K22; b. Средновековна структура с еднолицев зид; c. Траншея от късноантичен зид; d. Овална яма; 2 – кв. K24: a. Траншея от късноантичния зид; b. Късноантично вкопаване; 3 – подово ниво на сграда в кв. G23/G24; 4 – кв. H24: a. База на колона; b. Настилка от плочи в кв. I24; c. Останки от разрушен зид в кв. J24

Fig. 2.1. Late antique and medieval fortress, Balchik: 1 – grid square K21/K22/K23: a. Late antique structure in square K22; b. Medieval structure with single-faced wall; c. Robber trench of a late antique wall; d. Oval pit; 2 – grid square K24: a. Robber trench of the late antique wall; b. Late antique structure; 3 – floor level of building in squares G23/G24; 4 – grid square H24: a. Base of a column; b. Slab pavement in square I24; c. Remains of destroyed wall in square J24

Наличието на здрав терен се установи в ивица непосредствено на изток от траншеята от демонтирания масивен късноантичен зид, а в източната част на квадрата се очерта обширно вкопаване. През 2023 г. е проучена по-голямата част от южната му половина. От него произхожда само късноантична битова керамика (включително едри фрагменти), две късноантични монети - 10 нумии от времето на Юстиниан I (527 – 565), след 538 г. и 20 нумии от втората половина на VI в., строителна керамика и немалко камъни. В долната си част се разпада на отделни ями, в придънната част с овъглена пръст и зърна от земеделски култури.

В новоразкритите южни две трети от кв. G24, непосредствено под заварената повърхност следва тънък пласт чернокафява пръст със средновековни и късноантични материали. Под него, на малка дълбочина от заварения терен, е разкрит дебел пласт от белезникава глинеста пръст, наситена обилно с камъни и фрагментирана строителна керамика. Този пласт представлява деструкции върху подовото ниво на проучената през минали кампании в кв. G23/G24 късноантична постройка (обр. 2.3). Близо до южния профил на квадрата, един до друг, се откриха фрагменти от късноантичен съд и цилиндрична част от предмет от медна сплав с неопределима функция. Отново върху подовото ниво се намериха горяла късноантична монета, част от амфорка с дъното нагоре, както и три силно корозирали триръби стрели.

В новоразкритата част на кв. H24 не беше установено наличието на по-съществени стационарни структури. Върху древния хумус заляга пласт с деструкции, сред които и база за колона (обр. 2.4a). Наред с огромното количество фрагментирана строителна керамика и фрагменти битова керамика, се откри монета с дребен номинал (т. нар. минима) от последното десетилетие на V в. (предреформено монетосечене на император Анастасий I).

В новоразкритата част на кв. I24 се разкри продължението в южна посока на настилка от масивни каменни плочи (обр. 2.4b), заемаща и северната част на квадрата, където е разчистена при предишни кампании. Непосредствено върху настилката имаше сравнително тънък слой белезникава глинеста пръст, от която произхожда късноантична монета от VI в. Над него следва по-дебел пласт от чернокафява пръст със смесени средновековни и късноантични материали.

В новоразкритата част на кв. J24 се установи продължението на юг на основите на масивни зидове, части на които са разкрити през предните кампании в северната част на квадрата и в кв. J23 (обр. 2.4c). Зидовете се развиват в южна посока.

Разширяването на проучвания изкоп в южна посока и частично разширение на изток са сред задачите на следващата кампания, а допроучването на двете гореспоменати вкопавания е сред първостепенните задачи.

Съгласно изискванията, след приключването на проучването е извършена полева теренна консервация.

LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN "HORIZONT" NEIGHBOURHOOD, BALCHIK

Rumyana Koleva, Chavdar Kirilov, Radostina Encheva

Summary

An area of 100 m^2 was surveyed, of which 50 m^2 were newly exposed (in grid squares G24, H24, I24, J24, and K24) and the remainder covered grid squares K21 and K22, which contained structures whose survey was to be completed (fig. 1).

The excavation of the dug-in feature in grid square K22 confirmed that it had been abandoned and backfilled back in Late Antiquity. The structure extends eastwards, outside the perimeter of the square. Its nature remains unclear (fig. 2.1a).

The northern part of the structure has been covered and partially destroyed by a medieval building (fig. 2.1b). The survey area includes a section enclosed by a single-faced wall to the west. Adobe, timber, and stone were undoubtedly used in the construction of this feature, which is clearly visible in the eastern profile of the square. Medieval and late antique pottery come from the medieval enclosure. Four fragments of medieval glass bracelets and a fragment of eastern, blue-glazed sgraffito pottery are *terminus post quem* for its infill, which can be dated to the 11th c. at the earliest, if not slightly later.

The medieval enclosure covers a trench, probably from a massive wall of a late antique building, which forms a right angle within squares K21 and K22. The wall has been dismantled in the medieval period, with almost no remains. The medieval house in grid square K22/K23 also lies above its trench, which is visible in squares K23 and K24 (fig. 2.1c) and runs south.

To the west of the oval pit investigated with the late antique structure in 2022, we expected to find a kiln chamber. None was found. Instead, a line from the base of the late antique wall was uncovered, here at a greater depth and not completely destroyed. The pit and the late antique enclosure were backfilled in Late Antiquity.

In grid square K21, a cultural layer with late antique pottery, animal bones and a coin from the 6th c. was found on the ancient ground level.

In the newly opened part of grid square K24, east of the trench, a layer of stones, medieval and late antique pottery was found. These were debris from a structure associated with the single-faced wall facing south in the square. The southern and eastern limits have not yet been reached.

Beneath this level, an extensive pit appeared in the eastern part of the grid square. By 2023, most of its southern half had been excavated (fig. 2.2). It yielded only late antique pottery, two late antique coins, architectural ceramics, and stones. In its lower part it disintegrated into individual pits, with charred earth and crop grains at the bottom.

In squares G24, H24, I24, and J24, new parts of the structures known from the previous surveys were revealed: in square G24 – a layer of debris on the floor level of the late antique building explored in square G23/G24 (fig. 2.3); in square H24 – a layer of debris, including a column base (fig. 2.4a), fragmented architectural ceramics and pottery, a coin from the last decade of the 5th c.; in square I24 the continuity of a pavement of massive stone slabs was revealed to the south (fig. 2.4b); in square J24 the continuing foundations of massive walls were also unearthed to the south (fig. 2.4c).

Rumyana Koleva, Sofia University "St Kliment Ohridski", rukoleva@gmail.com
Chavdar Kirilov, Sofia University "St Kliment Ohridski", ckirilov@uni-sofia.bg
Radostina Encheva, Museum of History – Balchik, museum_balchik@abv.bg

---

№ 32. КРЕПОСТ „ПЕТРИЧ КАЛЕ", ОБЩ. АВРЕН, ОБЛ. ВАРНА

Мария Манолова-Войкова, Игор Лазаренко

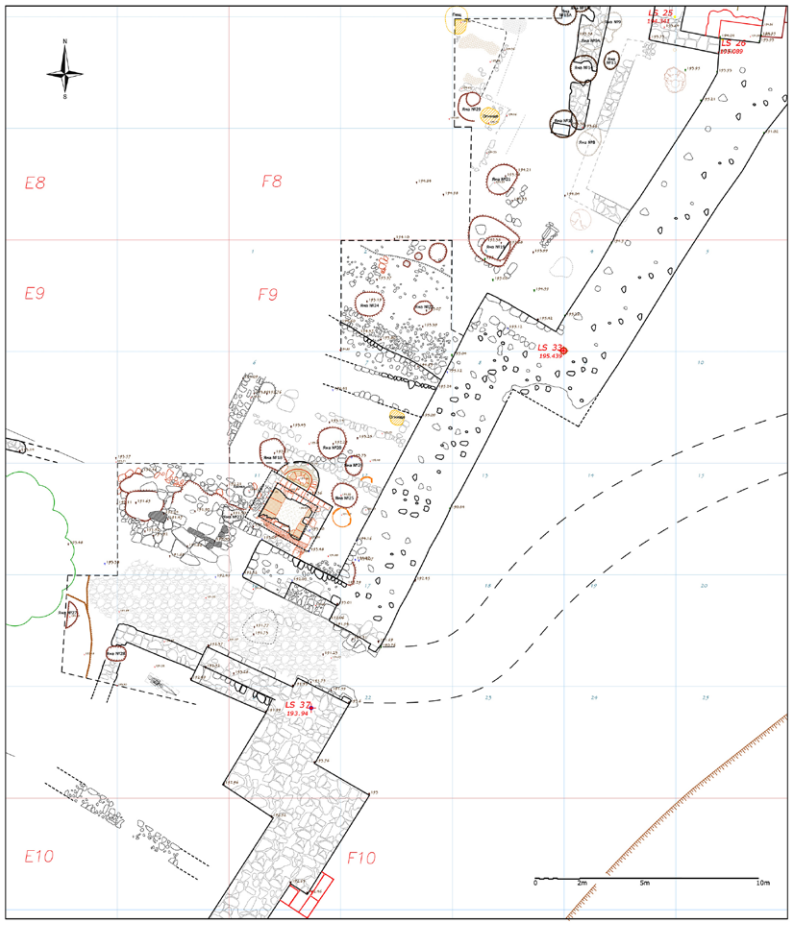
Проучванията през 2023 г. се проведоха в два сектора: сектор I – южната крепостна порта и теренът северно от нея по протежение на крепостния зид (обр. 1); сектор II – участъци от дъговидно вкопаване по периферията на скалния нос (обр. 2). По време на разкопките се проучиха културни пластове и архитектурни останки от X до първата половина на XV в. и от V – VI в.

Сектор I. В най-северната част на сектора в кв. F8/18 се проучи пласт от XIV – XV в. без съхранени градежи или вкопани структури. Съставен е от тъмносива рохкава пръст и ломени камъни, на места с разнесени пепел и въглени. Той достига до деструкции от наземна постройка, чиято западна част остава в непроучения терен. Установените на този етап размери са ширина 2,20 м (С – Ю) и дължина 2,40 м (И – З). Градежът е еднолицев, от ломени камъни с кал, с дървена облицовка от вътрешната страна. Данни за конструкцията във височина предоставят части от глинени замазки със следи от изтлели пръти. Слоят от пепел и въглени върху подовото ниво съдържа разнообразни находки, сред които енколпион с релефни изображения на Разпятие и Богородица Оранта, части от инструменти, значително количество костени предмети и заготовки за такива, силно обгорели и деформирани съдове – вероятно производствен брак от близка производствена пещ. Съобразно находките от пласта с пепел, постройката може да се определи като работилница за обработка на кост и/или керамика от края на XII или началото на XIII в. Нейната южна стена застъпва северната периферия на по-ранна наземна постройка с градеж от ломени камъни с кал. Подобно на предходната, тя навлиза под профила на запад. Подовото ниво е заравнена жълто-кафява пръст с овално огнище в североизточния ъгъл с размери 0,90 – 1,10 м. В края на XIII или началото на XIV в. в северозападната му част е вкопана сметна яма.

Разкопките до крепостната стена в кв. F9/6-7 и североизточната част на кв. F9/12 показаха активно използване на терена за жилищни цели през X – XI в. Тук се разкриха зле запазени останки от две постройки, изградени от ломени камъни с калова спойка, с грубо заравнени подови нива, непосредствено над които се откриват фрагменти от амфори и кухненски съдове, изработени на ръчно грънчарско колело. Южната от тях – вероятно складово помещение, има малки размери (2 – 2,10 м). Подът ѝ застъпва горната повърхност на късноантичния пласт, който в този сектор съдържа значително количество фрагменти от питоси. Един такъв е останал на място под основата на южната стена на средновековната постройка (обр. 3).

В кв. F9/11 и югоизточната част на F9/12, под разкрито през 2022 г. жилище от средата на XIII в., се вдигна пласт с деструкции, съдържащ разновременна керамика, монети и дребни находки от V – VI и X – XII в. На запад той достига до тухлен свод, чиято най-висока точка се установи под западната стена на споменатото средновековно жилище.

При проучванията стана ясно, че той принадлежи на правоъгълна сграда с надлъжна ос с ориентация СЗ – ЮИ и частично запазен кръстат свод. Външните размери на постройката са 2,86 × 1,90 м, с максимална запазена височина при източния свод 1,95 м (обр. 4). Подът е застлан с два формата тухли, монтирани върху хоросанова подложка с дебелина ок. 10 см. В централната част, вследствие на

Обр. 1. План на сектор I

Fig. 1. Layout of sector I

вторична интервенция, настилката е извадена. Запазената височина на западната стена е 1,15 м. Непосредствено върху нея през XI в. е била изградена източната стена на проучено през 2022 г. жилище. Най-високо е запазена източната стена, в чийто център се намира малък четириъгълен вход с височина 0,65 м и ширина 0,55 м. Южната стена е със запазена височина от 1,90 м. В нейния западен край, на 0,54 м над пода в ширината на зида е издълбана малка ниша с овална форма (0,33 – 0,40 м).

Съоръжението не е разкрито изцяло отвън, поради което градежът на стените е неясен. Повече данни има за северната стена, която е изградена от редуващи се пояси червени и жълти тухли. В най-ниската си видима част стената има дебелина от 0,72 м. Във височина, при началото на свода зидарията се разделя на две отделни стени, южната от които оформя свода към вътрешността, а северната продължава вертикално. Към външното лице на северната стена е добавен полуконичен, зидан от тухли анекс с дълбочина 0,80 м, диаметър на отвора – 1,30 м и диаметър на дъното – 0,70 м. Вътрешната му повърхност, както и външната северна стена на сградата са покрити с дебел до 3,5 см слой мазилка от сив хоросан с едро счукани тухли и речни камъчета. Предвид етапа на разкриване, функциите на описаната сграда са все още неясни.

През 2023 г. продължи работата по крепостната порта и пространството пред нейния вход. През предходния сезон тук бяха установени културни напластявания от Средновековието и Късната античност, достигащи до настилка от плочести камъни. Настоящите проучвания в кв. E9/20 показаха, че на юг плочите прекъсват и пасажът по оста на входа е застлан с трамбовани в твърда светлокафява пръст дребни ломени и речни камъни. Проученият пласт върху описаната настилка съдържа оскъдно количество керамика и находки от VI в. Сред тях са две костени пластини от аварски рефлексен лък, който би могъл да се свърже със славяно-аварските нашествия в Черноморския район от началото на VII в.

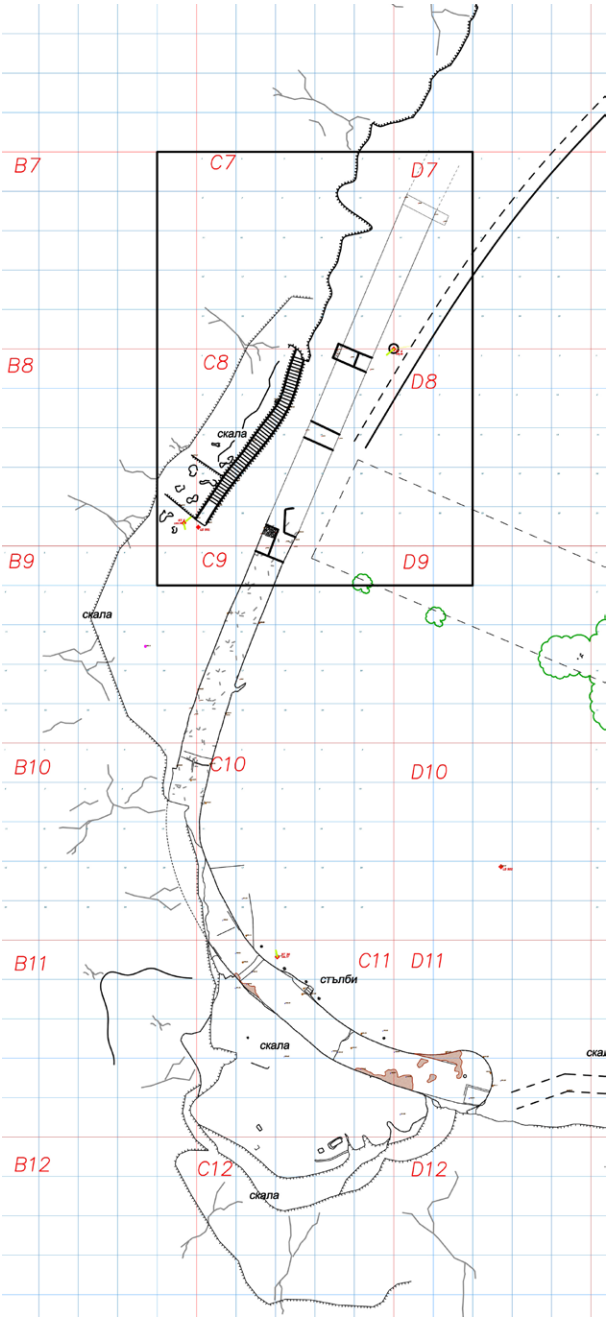
На юг настилката от дребни трамбовани камъни достига до северозападния ъгъл на сграда, чиято северна стена е долепена към южната стена на входа и представлява нейно продължение на запад. За строежа са използвани варовикови блокчета, подредени в равни редове и споени със здрав глинест разтвор. Дължината на северната стена на сградата е 4,13 м. Във височина са запазени шест реда от градежа, с максимална височина 1,20 м. Западната стена, от която са разкрити 2,70 м, е разбита от яма, датирана според материалите от запълнителя ѝ във втората половина на XII в. Във вътрешността на постройката е проучен пласт с тегули и имбрекси, който достига до заравнена твърда пръст с разнесени върху нея въглени. Находките от пласта с деструкции насочват към датировка на сградата в периода след втората половина на V в.

През предходния сезон бяха отбелязани някои индикации за преправки на входното пространство с цел неговото стесняване чрез долепяне на стени от грубо обработени варовикови блокове. През този сезон започна поетапното им демонтиране, при което се изясниха няколко по-късни ремонта.

Първоначално северният зид на входа е имал плитка П-образна форма. По-късно към неговия западен край е добавена стена с ширина 0,70 м от грубо обработени варовикови блокове, споени с глинест разтвор, поставена върху сбита тъмна пръст с ломени камъни. Находките от пласта под преп-

равката включват една монета от последната четвърт на IV в. и разновременна керамика. Най-късният фрагмент тук – дъно от съд, изработен на ръчно грънчарско колело от песъчлива глина, задава *terminus post quem* за ремонта след втората половина на IX или X в. Вероятно по същото време дълбоката част на П-образния зид е запълнена с подобен на предходния градеж чрез надлъжна стена с ширина 0,70 м. При източния край на П-образния зид стеснението е направено чрез варовикови квадри, споени с бял хоросан, но поставени върху подложка от твърда кафява пръст с дребни варовикови отцепи и бял хоросан. Късният анекс стеснява от север входното пространство с 0,60 м.

В резултат на проучванията през 2023 г. се изясниха първоначалните размери на южната порта. Ширината на входа в източния край е 2,05 м. Вътрешността на прохода е четириъгълно пространство с ширина в централната част 4,20 м. Изходът към вътрешността на крепостта е 3,25 м. След направените

Обр. 2. План на сектор II с установеното чрез траншеи продължение на скалното вкопаване

Fig. 2. Layout of sector II with the continuation of the rock cut feature as established through test trenches

Обр. 3. Постройка в кв. F9/7-12 с останки от питос под южната ѝ стена

Fig. 3. Building in grid square F9/7-12 with pithos remains under its south wall

ремонти, един от които със сигурност се отнася към средновизантийския период, централната част на прохода се стеснява до 2,80 м, а западният изход към вътрешността на крепостта става 1,60 м.

Сектор II (обр. 2). Разкопките в сектор II имаха за цел да се изясни обхватът на голямото скално вкопаване по периферията на скалния нос. То е дъговидно извито, частично срутено в средната си част. Наподобява коридор или канал с четириъгълно напречно сечение, с ширина от 3,75 до 4,50 м и дълбочина от 2 до 2,80 м. Част от съоръжението е разчистена през 60-те години на миналия век, а според стария геодезичен план краят му се намира в близост до началото на крепостната стълба.

Проучването започна с разчистване на най-западната видима част от скалното вкопаване в кв. C9/21. Тук след вдигането на естествено отложената хумусна пръст се достигнаха останки от постройка, която според открития керамичен материал би следвало да се датира в XII в. Деструкциите ѝ допират до скалната повърхност, върху която на места е запазена тънка хоросанова замазка (обр. 5).

Направеният сондаж в кв. C8/22-23, където по старо заснемане беше маркиран краят на скалното вкопаване, показа неговото продължение на североизток, с ширина 4,10 м и дълбочина от 1,76 м до 2,30 м. В северния му край се разчисти напречно разположена стена от ломени камъни с калова спойка, вероятна преградна.

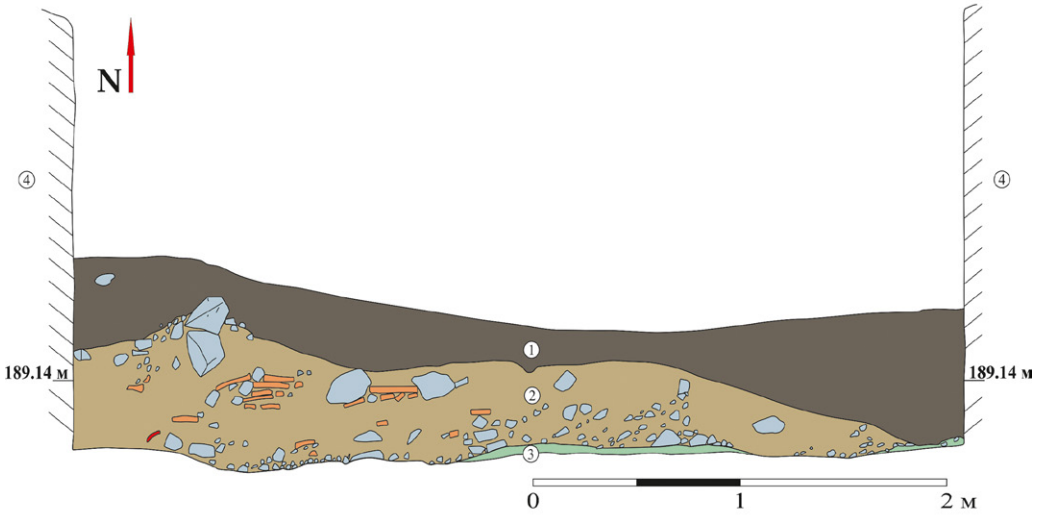

Обр. 4. Сграда с кръстат свод в кв. F9/11

Fig. 4. A building with a groin vault in grid square F9/11

Продължението на скалното вкопаване с още 50 м покрай ръба на скалния венец се доказа с още три контролни траншеи в кв. C8/13-14, C8/4-5 и D7/6. В първите две ширината му е 4,10 м, а в третата – 4,30 м.

По време на проучванията бяха открити и документирани разнообразни находки от керамика, кост, метал и стъкло, отразени в 162 полеви инвентарни номера. Към тях следва да се добавят още 59 монети от широк времеви диапазон. Той започва с монета на Одесос от III в. пр. Хр. и приключва с мангър на султан Баязид I (1389 – 1402). Основната част на нумизматичния материал се концентрира в два периода: първата половина на IV в. и първата половина на XIII в.

Обр. 5. Профил на пластовете в скалното вкопаване по северната линия на кв. C9/21: 1 – хумусна пръст; 2 – светлокафява пръст с ломени камъни и строителна керамика; 3 – хоросанова замазка; 4 – стени на скалното вкопаване

Fig. 5. Cross-section of the layers in the rock cut feature along the northern line of grid square C9/21: 1 – humus soil; 2 – light brown soil with rubble stones and architectural ceramics; 3 – mortar plaster; 4 – walls of the rock cut feature

"PETRICH KALE" FORTRESS, AVREN MUNICIPALITY, VARNA REGION

Mariya Manolova-Voykova, Igor Lazarenko

Summary

The 2023 surveys covered two sectors: sector I – the southern fortress gate and the area north of it along the fortification wall (fig. 1); sector II – segments of a curve-shaped trench cut in the bedrock along the periphery of the rock cape (fig. 2).

In the northernmost part of sector I, a 14th – 15th c. layer was explored. It reaches the remains of a ground building, 2.20 m wide and 2.40 m long. The construction is single-faced, of rubble stones and mud, with timber lining on the inside. The layer of ash and charcoal on the floor level contains a variety of finds, suggesting that the building was a late 12th or early 13th c. bone working and/or pottery workshop.

The excavations near the fortress wall in grid square F9/6-7 and F9/12 revealed two 10th – 11th c. premises constructed of rubble stones. The southern one, probably a storeroom, is small in size (2 × 2.10 m). Its floor overlaps the upper surface of the late antique layer, which contains a considerable amount of *pithoi* sherds. One bottom of a *pithos* was found *in situ* under the foundation of the south wall of the medieval building (fig. 3).

Underneath the medieval levels in grid square F9/11, a rectangular building with a groin vault was uncovered. The external dimensions of the building are 2.86 × 1.90 m, with a maximum retained height at the eastern vault of 1.95 m (fig. 4). There is a small quadrangular entrance, 0.65 m high and 0.55 m wide, in the centre of the east wall. A small oval niche (0.33 × 0.40 m) is formed at the western end of the south wall. A semi-conical brick-built annex, 0.80 m deep, 1.30 m in diameter at the opening, and 0.70 m in diameter at the bottom, is added to the outer face of the north wall.

The 2023 surveys clarified the original dimensions of the south gate and its later repairs. The width of the entrance at the eastern end is 2.05 m. The interior of the passage is a quadrangular space with a width in the central part of 4.20 m. The exit to the interior of the fortress is 3.25 m. After the repairs, one of which certainly dates back to the Middle Byzantine period, the central part of the passage has been narrowed to 2.80 m and the western exit to the interior of the fortress became 1.60 m.

The excavations in sector II aimed to clarify the extent of the large rock-cut feature along the periphery of the rock promontory. The survey began with the cleaning of the westernmost visible part of the rock cut in grid square C9/21. There, after removing the soil, the remains of a building were reached; according to the pottery found there, it could be dated to the 12th c. (fig. 5). Three test trenches revealed the continuation of the rock cut feature by 50 m along the edge of the rock ridge. Its width in the first two trenches is 4.10 m and in the third one – 4.30 m. With the new discoveries, the length of the rock cut exceeds 140 m.

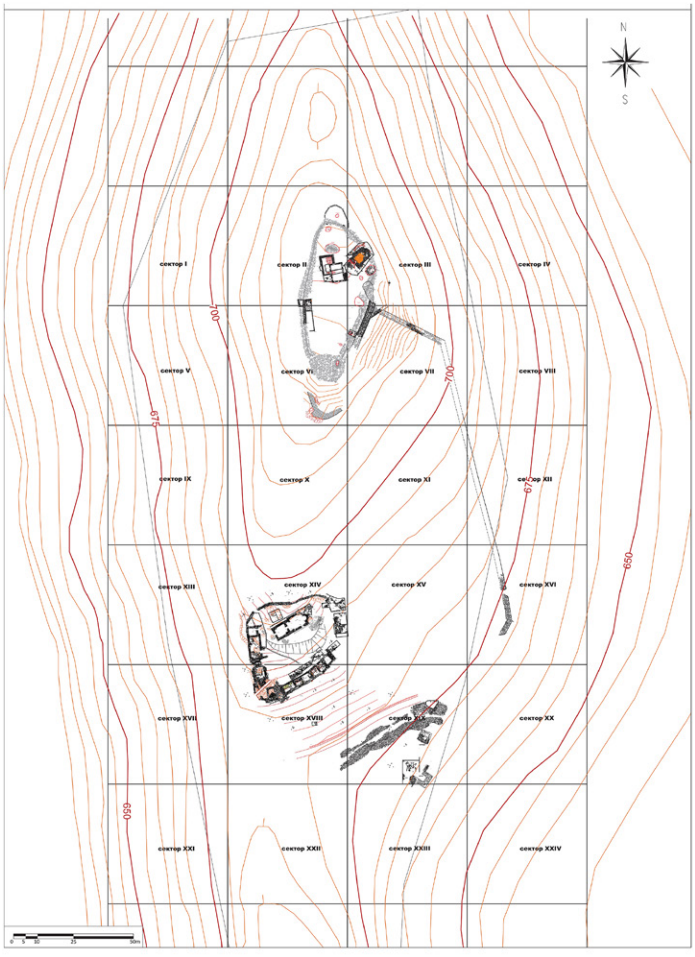
Mariya Manolova-Voykova, Regional Museum of History – Varna / National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Shumen Branch, mara_manolova@yahoo.de
Igor Lazarenko, Regional Museum of History – Varna, lazarenko@mail.bg

№ 33. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КОКАЛЯНСКИ УРВИЧ

Виолина Кирякова, Филип Петрунов

През 2023 г. бяха осъществени два проекта за проучване на Кокалянски Урвич.

През октомври бяха проведени редовни археологически проучвания по проект на Национален исторически музей, с финансиране от Министерство на културата на Република България. Проектът е естествено продължение на постигнатите резултати през последните години. Чрез програмата беше предвидено да се документира запазената крепостна стена от изток на хълма, както и връзката между нея и крепостната стена на цитаделата. Нейната дължина и обеми до момента не бяха проучвани. След разкопките в късносредновековния манастир, жилищния квартал под манастира и цитаделата над него, документирането на крепостната стена е естествено систематизиране на пространствената организация и въвеждането на архитектурните останки в единен комплекс с културни ценности от

Обр. 1. Археологически обект „Кокалянски Урвич“ 2023 г. Координатна система БГС2005-кадастрална; височинна система – Балтийска (автор С. Ненчев)

Fig. 1. The Kokalyanski Urvich archaeological site 2023. Cadastral coordinate system БГС2005; Baltic elevation system (author S. Nenchev)

различните периоди, от Късната античност до Късното средновековие. Вследствие на систематизираната археологическа дейност е обогатена географската и археологическата карта на терена. Чрез геодезическо заснемане е очертано трасето на крепостната стена, като към общия план е добавен участък от фортификацията на Кокалянски Урвич с обща дължина 162 м и видими архитектурни останки (обр. 1). Чрез предвидените радиовъглеродни анализи и благодарение на събраните органични проби се очаква да бъдат датирани останките от крепостните съоръжения, за които се предполага, че принадлежат към епохата на Второто българско царство. На база предварителните данни още от проучванията на проф. Д. Овчаров, както и благодарение на новоразкритите останки от крепостни съоръжения с външен сантрач, се приема предварителна датировка на крепостните съоръжения от края на XII в., с преправки в края на XIV в. От крепостната стена на цитаделата е разкрит участък с дължина 35 м и дебелина 2,6 м (обр. 2). Градежът е от еднолицево обработени камъни, споени с бял хоросан (обр. 3). В най-южната част на Сектор III е бил оформен бастион с триъгълен план и дебелина от 7,4 м, където е създадена конструктивна връзка между крепостната стена на укреплението и крепостната стена на цитаделата. От неговата най-източна част се очерта зид, който продължава в северна посока, като по този начин се появява втора укрепителна линия на цитаделата, увенчана вероятно с правоъгълна кула или друг подобен тип съоръжение както с отбранителни функции от север на контактната зона между двете стени, така и за подсилване на фортификационните решения и преодоляване на значителната денивелация на терена. Неговите функции и план следва да се разкрият при следващи проучвания.

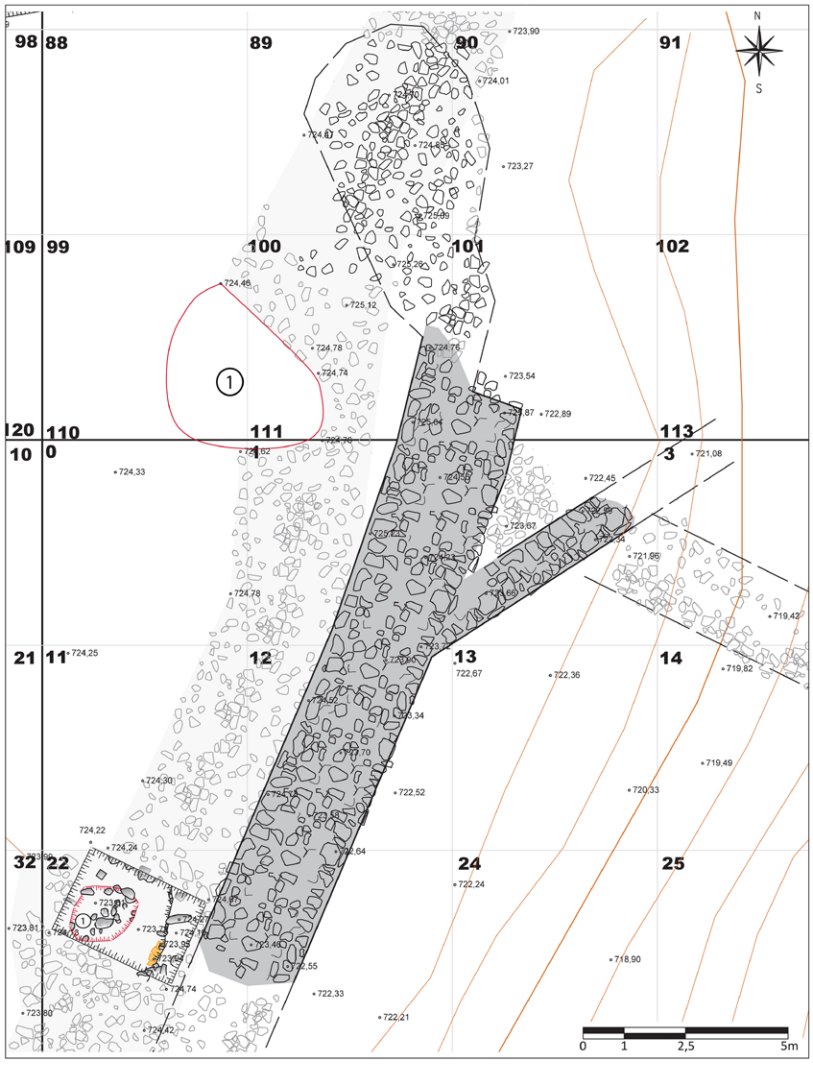
От запад на крепостната стена на цитаделата беше заложен сондаж върху иманярски изкоп, попадащ в кв. В1 на Сектор VII. Този сондаж беше очертан, за да се установи дебелината на зида, а също да се проследят интервенциите от нерегламентирани дейности на терена. Иманярският изкоп е с почти кръгли очертания и в значителна степен е унищожил пласт с материали от XIII – XIV в. и покъсни отлагания на терена. В периферията на този изкоп и в очертанията на сондажа е документиран пласт от периода на Второто българско царство, както и подово ниво, оформено от преизползвани антични квадратни тухли с размери 0,20 × 0,20 м (обр. 4). Подовото ниво от преизползвани антични тухли е запазено само извън очертанията на иманярския изкоп, плътно до крепостната стена на цитаделата. Пластовете, документирани в сондаж 1, съдържат животински кости, пирони и керамика, характерна за периода на Второто българско царство. Един по-представителен фрагмент е документиран над разкритото подово ниво. Това е част от съд – испанска люстрова керамика от XIV в. Подобни съдове се откриват във важните градски центрове на Второто българско царство като Велико Търново, Калиакра, Кастрици и други обекти по българското черноморско крайбрежие (Manolova-Voykova 2022, 245 – 265).

По време на редовните археологически проучвания на фортификацията на Кокалянски Урвич са изработени разрези на крепостните стени, графична и фото документация, 3D сканиране на сектора и са взети две проби за ^{14}C датиране на материал от крепостната стена и от сондаж 1 в цитаделата.

През юни и юли на 2023 г. се извърши теренно археологическо проучване на Църква № 2 в цитаделата на Кокалянски Урвич. Дейностите са реализирани по проект на Национален исторически музей: „IN SITU FRESCO“, финансиран от Дирекция „Култура“ на Столична община. Наред с археологическата кампания се реализира социализация на обекта и обучение на ученици и студенти по археология.

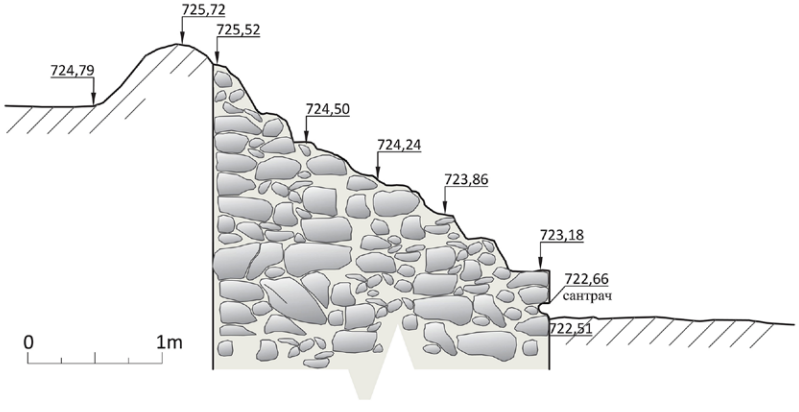
Продължи изчерпването на иманярския изкоп от края на XX в., регистриран във вътрешността на църквата през 2022 г. Вкопаването е достигнало до плочник, с който е бил застлан пода на църквата, без да го увреди. През XIV в., когато е оформена църквата, са използвани антични тухли с размери 0,20 × 0,20 м за изработването му (обр. 5). В голяма степен те не са били в пълния си обем по време на монтажа им и трудно може да се каже, че следват определена последователност. На терена се открояват единствено три зони с частично подчертани дъговидни линии, които са получени чрез наставяне на здравите краища на тухлите. При проучването е установено второ вкопаване, което вероятно се е случило през XV или XVI в., като плочникът около олтарната маса напълно липсва, а тухлите от него бяха открити в насипите на олтарното пространство. Западно от църквата е разкрит каменен плочник, запазен само северно от прохода, с приблизителни размери 2,5 × 1,8 м.

При проучването са събрани стотици фрагменти стенопис, за съжаление в тежко състояние, вследствие на поне два етапа на прекопаване на църквата. Импрегнирани и демонтирани са три фрагмента, запазени върху стените с размери до 0,10 × 0,30 м. Западно от прохода е укрепен и прибран за лабораторна обработка фрагментиран участък от стенопис. Всички дейности по опазване на стенописните фрагменти са реализирани от ас. И.

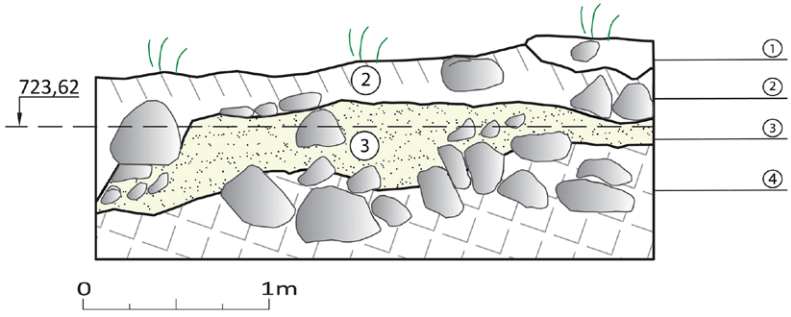
Обр. 2. Източна крепостна стена на цитаделата: Легенда: 1 – иманярска яма (автор С. Ненчев)

Fig. 2. The eastern fortification wall of the citadel. Key: 1 – looters' pit (author S. Nenchev)

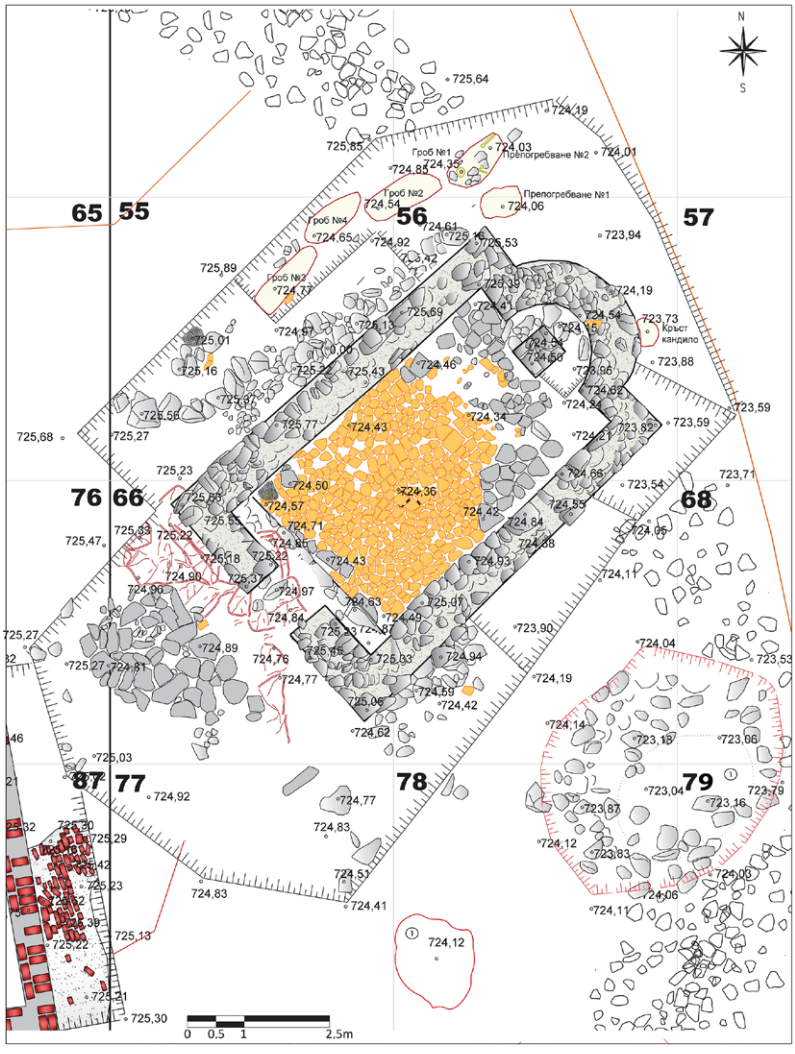
Обр. 3. Източна крепостна стена на цитаделата – разрез (автор С. Ненчев)

Fig. 3. The eastern fortification wall of the citadel – cross-section (author S. Nenchev)

Обр. 4. Източен профил в сондаж 1. Легенда: 1 – дънер; 2 – чим; 3 – хоросан, XIV в.; 4 – деструкции, XIV в. (автор С. Ненчев)

Fig. 4. Eastern cross-section of trench 1. Key: 1 – stump; 2 – turf; 3 – mortar, 14th c.; 4 – debris, 14th c. (author S. Nenchev)

Обр. 5. Църква № 2. Легенда: 1 – иманярска яма (автор С. Ненчев)

Fig. 5. Church No. 2. Key: 1 – looters' pit (author S: Nenchev)

Николов – художник-реставратор от ИЕФЕМ – БАН. В хода на проучването в Църква № 2 са установени позиции на прозорци, както и тяхната архитектурна характеристика. Те са били със сравнително малки размери и арковидно оформени горни части. Събрани са фрагменти стъкло и тухли от арковидните отвори, пропускащи дневна светлина в храма. В деструкциите на югоизточния прозорец беше открито цяло гърне със зелена и бяла глазура от вътрешната страна и по устието. Съдове с такава глазура са прецизно датирани при проучванията на Трапезица (Рабовянов 2015, 278).

Северно от църква № 2 са проучени три гроба (№ 2 – 4) от края на XIV и началото на XV в. Двама от погребаните са идентифицирани като мъжки индивиди, на възраст 40 – 60 години. При гроб № 2 е открит масивен сребърен пръстен, изработен чрез отливане с припоени четири ромбовидни пъпки. При този индивид е документирана и липса на подбедриците, а в гробната яма е оформено ограждане с дребни камъни в зоната на липсващите кости. В гроб № 3, на женски индивид, са документирани две сферични копчета и стъклено мънисто с червен и син цвят. Анализът на костните останки е дело на доц. д-р В. Русева (ИЕМПАМ – БАН).

Литература

Рабовянов 2015: Д. Рабовянов. Археологически проучвания в южния сектор на Трапезица. 1, Средновековният град. Велико Търново, 2015.

Manolova-Voykova 2022: M. Manolova-Voykova. Spanish lustreware from the Western Black Sea coast, 14th – 15th centuries – Bulgarian e-Journal of Archaeology, 12.2, 2022, 245 – 265.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT KOKALYANSKI URVICH

Violina Kiryakova, Filip Petrunov

Summary

In 2023, two projects for the study of Kokalyanski Urvich were implemented. In October, regular archaeological excavations were carried out within the framework of a project of the National Museum of History with funding from the Ministry of Culture. The aim of the programme was to document the preserved fortification wall on the eastern side of the hill, and the connection between the latter and the fortification wall of the citadel (fig. 1). So far, its length and dimensions have not been studied. As a result of the 2023 excavations, the geographical and archaeological map of the site was updated (figs 2, 3). The route of the fortification wall was mapped using geodetic surveying, and a section of the fortification of Kokalyanski Urvich with a total length of 162 m and visible architectural remains were added to the overall plan.

Our team made a trench over a looters' pit, on the western side of the fortification wall (fig. 4) aiming to establish the thickness of the wall and to assess the damage caused by illicit digs at the site. The pit dug by looters is almost round and has largely destroyed a layer containing materials from the 12th – 14th c. A fragment of Spanish lustreware from the 14th c. was found. Similar vessels are found in the important towns of the Second Bulgarian Kingdom – Veliko Tarnovo, Kaliakra, Kastritsi, etc.

In June and July 2023, field archaeological excavations were carried out at Church No. 2 in the citadel of Kokalyanski Urvich (fig. 5), within the framework of the IN SITU FRESCO project of the National Museum of History funded by the Culture Directorate of Sofia Municipality. During the excavation, we found antique bricks measuring 0.20 × 0.20 m which were re-used in the pavement of the church, built in the 14th c. Most of the bricks were not in their original size at the time they have been fitted, and it is hard to argue that they follow a particular pattern. Only three areas with partially pronounced arched lines, obtained by setting the unchipped edges of the bricks, are visible on the terrain. During the excavations we identified diggings from the 15th or 16th c., as well as from the 20th c. There was no brickwork around the altar table, while the bricks were found in the earthwork near the altar space. West of the church, a stone pavement was uncovered, surviving only to the north of the passage.

During the excavation hundreds of fresco fragments were found, unfortunately in a rather poor condition, as the church has been visited by looters at least twice. To the north of Church No. 2, three graves from the late 14th c. and the early 15th c. were excavated.

Violina Kiryakova, National Museum of History, v.kirqkova@abv.bg
Filip Petrunov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, fili4@abv.bg

№ 34. ДЕВЕ ХАН В ДУПНИЦА, УЛ. „НИКОЛАЕВСКА“ № 24

Светла Петрова, Емил Севдин

Обектът, чието проучване се извърши през м. юли 2023 г. с финансиране от собственика, представлява урбанизирана територия – двуетажна сграда с прилежащ към нея двор с размери 9,25 × 6 м в ПИ 68789.29.29 (обр. 1). Дворът е заключен между западната стена на Деве хан – от запад, двуетажна сграда – от север, тухлено-бетонна стена – от изток и телена ограда – от юг. Дворът и част от сградата са разположени върху територия, която е била част от османски хан, познат като „Деве хан“ (XVII – XIX в.). През 20-те и 30-те години на XX в. ханът е унищожен, като от него е запазена в оригинал западната му стена (обр. 2, ляво). Запазената част от стената е с дължина от около 16 м, като северната ѝ част е вградена в стената на сградата на ул. „Николаевска“, а южната ѝ част в т. нар. Кузманови сгради – някогашни халета, складове за желязо и център за обработка на ковано желязо. Височината на Деве хан до предполагаемата кота на билото на двускатия покрив следва да е около 10 – 11 м. Предполагаемите размери на корпуса на хана следва да са приблизително 20 – 25 × 16 м, или в хана е имало 16 – 18 огнища (Тулешков 2023, 221 – 225 и цит. лит.) (обр. 2, дясно). Спазвайки дистанция от 1 м от стената на хана в източна посока се разви план-квадратна мрежа от един цял квадрат с размери 5 × 5 м и част от квадрат с размери 5 × 2 м, с цел да се установи дали при изкопните дейности, предшестващи строител-

ството на сградата, е унищожено подовото ниво на хана и до каква степен е нарушена стратиграфията на терена. Следващата ни цел беше да се потвърди или отрече хипотезата на Й. Иванов, че античното селище в Дупница се е намирало в тази част на града. За съжаление тази хипотеза не се потвърди.

В резултат на строителните дейности стратиграфията на терена се оказа компрометирана, а съществувалото до 80-те години на миналия век в близост предприятие е причинило замърсяването на почвата с шлаки и метални фрагменти, което доведе до невъзможност да се използва метал детектор. Проучването на първите три стратиграфски пласта показа насипи от строителни отпадъци, шлаки и пепелища в югоизточния ъгъл на кв. А-1. Откри се гранитен камък, леко обработен, пригоден за основа на дървена подпора. На нивото на гранитния камък-база се откриха множество стенни мазилки, оцветени в син цвят и единични фрагменти от подови такива, както и фрагменти от османска битова керамика (стомни и гърнета), огромно количество строителна керамика – турски керемиди, и малък брой тухли. Теренът в квадрата се проучи до дълбочина 2,70 м, до достигане на стерил, като след 1,40 м в дълбочина се достигна до стерилни глинести почви. Поради откриването на каменна подложка, очертала се в северния профил на квадрата на дълбочина 1,40 м, с ориентация запад – изток, се наложи разширение на квадрата в северна посока с 0,50 м (обр. 3).

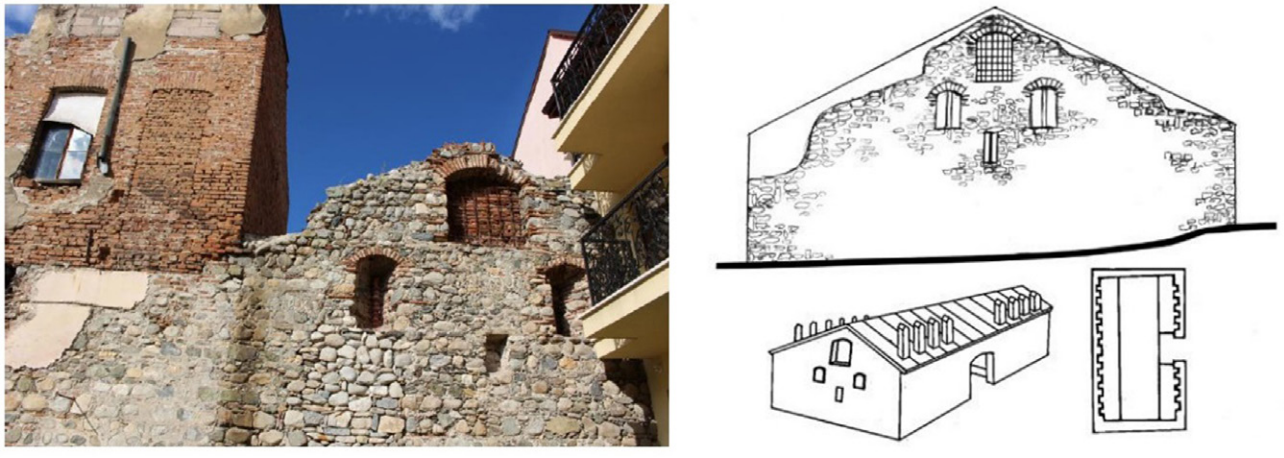
На кота 502,77 м беше регистрирано петно от пепелище, в което се откриват съвременни железни шлаки и хоросанови отлагания. На кота 502,60 м се установи, че ямата има кръгла форма и размери 2 × 2 м. На кота 502,18 м се достигна до дъното на ямата, в нея не се откри археологически материал и тя не може да бъде датирана, но може да се изкаже предположението, че това всъщност е яма за гасене на вар (обр. 4).

Обр. 1. Местоположение на обекта в центъра на гр. Дупница

Fig. 1. Location of the site in the centre of the town of Dupnitsa

Аналогична на кв. А-1 е ситуацията и в кв. А-2 – насип от строителни и битови отпадъци с дебелина 0,60 м. В дълбочина проучването показа, че проучваната площ е част от обратния насип към източната бетонна ограда на имота, в резултат на което изкопната дейност продължи в западната половина (с ширина – 0,90 м). И тук ситуацията беше идентична. До 1,40 м се откриха фрагменти от съвременна строителна керамика (керемиди) и единични фрагменти от битова керамика, след

Обр. 2. Запазената част от вътрешната западна стена на Деве хан (ляво); план на Деве хан (по Тулешков 2023, 221) (дясно)

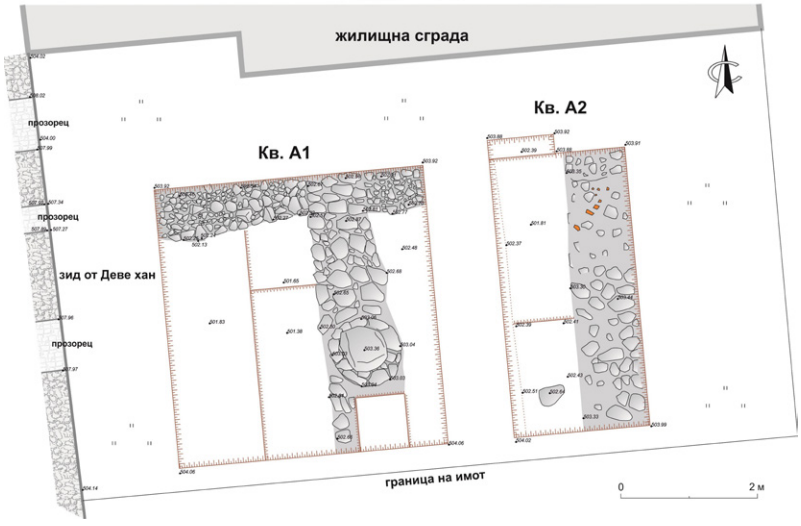
Fig. 2. The preserved part of the inner western wall of Deve Han (left); plan of Deve Han (after Tuleshkov 2023, 221) (right)

което се достигна до хоросанова подложка с плътна структура и дебелина 0,05 м. Тя започна на 1 м от южния профил и продължи до 2,80 м в северна посока, като след 1,80 м е компрометирана от изкопна дейност и е демонтирана. Северно от подложката теренът се проучи на дълбочина до 2,10 м, като непосредствено под подложката се достигна до глинестия стерил, регистриран в съседния квадрат.

Проучването не доказа наличие на антични структури. Проучените останки от Деве хан бяха закопани с пясък и консервирани с цел бъдещи проучвания в съседния парцел на юг, които да установят плана на хана в цялост.

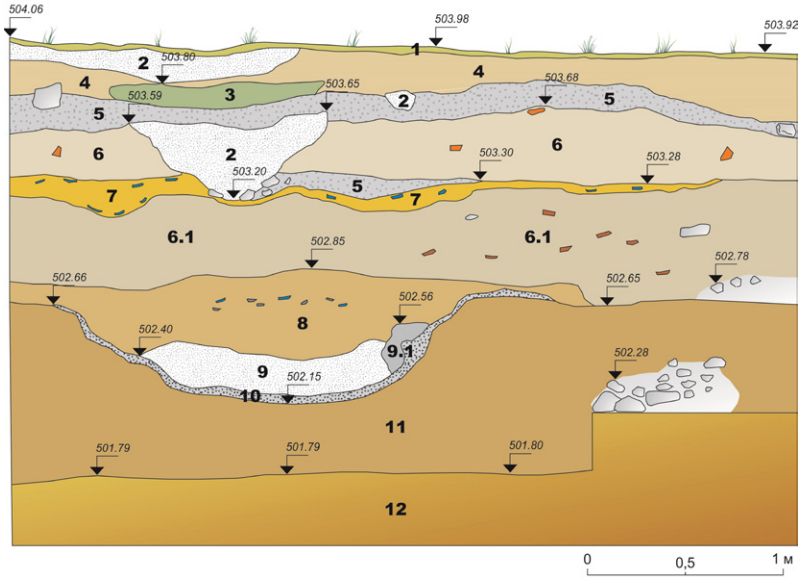
Историческите сведения на европейските пътешественици, преминали през тези земи, показват Дупница като едно неголямо селище. Според Арнолд фон Харф, германски пътешественик, преминал през Дупница (Тобиница) в края на XV в. (1499 г.), селището е „хубав град“, а Филип дю Френ-Кане заварва града в 1572 г. като „голяма паланка ..., изцяло турска“. И двамата пътешественици не споменават съществуването на кервансараи. Около средата на XVII в. Евлия Челеби, който минал през Дупница, ни съобщава, че „там има два хана и хамами ... 100 дюкяна, кафенета“ (Попова 2018, 164; Тулешков 2023, 221). Вероятно по-голям и устроен е бил ханът на мензилхането (държавна пътна станция в Османската империя), в който през 1706 г. е пренощувал друг пътешественик – Марин Кабога. Евлия Челеби не споменава за съществуването в Дупница на благотворителен хан, както съобщава за такива в Самоков и Кюстендил, но тези благотворителни ханове не са представлявали кервансараи. Иречек твърди, че Дупница е възникнала около крайпътни кервансараи, но за такива засега нямаме археологически или повече писмени данни (Тулешков 2023, 223 – 225).

Деве хан е единият от двата хана, за които говори в пътеписа си

Обр. 3. План на разкритите структури

Fig. 3. Plan of the excavated structures

Обр. 4. Кв. А-1, западен профил: 1 – чим; 2 – хоросан; 3 – съвременни отпадъци; 4 – кафяво-сива пръст (насип); 5 – горял пласт с фрагменти от неизгорели въглища и шлака; 6 – кафяво-сива пръст (насип) с фрагменти от съвременна строителна керамика; 6.1 – кафяво-сива пръст с фрагменти от керемиди от османската епоха; 7 – кафява пръст с охров оттенък и фрагменти от стенни мазилки от хана; 8 – кафява глинеста пръст, примесена с единични въглени и мазилки; 9 – хоросанов запълнител на ямата; 9.1 – пепел; 10 – слой въглени (контур на ямата); 11 – кафява глинеста пръст; 12 – кафяво-жълта глина (стерил)

Fig. 4. Grid square A-1, west cross-section: 1 – surface layer; 2 – mortar; 3 – modern waste; 4 – brownish-grey soil (embankment); 5 – burnt layer with fragments of unburnt coal and slag; 6 – brownish-grey soil (embankment) with fragments of modern-day architectural ceramics; 6.1 – brown-grey soil with fragments of Ottoman period roof tiles; 7 – brown soil with an ochre hue and fragments of wall plaster from the inn; 8 – brown clayey soil mixed with single pieces of charcoal and plaster; 9 – pit fill, with pieces of mortar; 9.1 – ash; 10 – charcoal layer (outline of the pit); 11 – brown clayey soil; 12 – brown-yellow clay (virgin soil)

Евлия Челеби. Начинът на изграждане и естеството на зидарията от ломен и речен камък е сходно с това на по-големия Деве хан в Кюстендил, който датира от 1606 г., така че и за този в Дупница би могло да се предположи, че датира от началото на XVII в. Днес от него е запазена една малка част от западната стена, която указва, че сградата е била сравнително малък еднопространствен керванса-рай, а според името му – че в него са отсядали керванджии, пренасяли товарите на камили.

Литература

Попова 2018: И. Попова. Средновековните Балкани през погледа на европейските пътешественици (XIV – XV в.). София, 2018.

Тулешков 2023: Н. Тулешков. Предантични, антични и средновековни главни пътища и крайпътна инфраструктура от териториите между София и Адрианопол, IV век пр. Хр. – XIX век. София, 2023.

DEVE HAN IN DUPNITSA, 24 NIKOLAEVSKA STR.

Svetla Petrova, Emil Sevdin

Summary

The site is located in the centre of the town of Dupnitsa (fig. 1). Part of the western wall of the medieval Deve Han (The Camel Inn) caravanserai has been preserved. The structure of the building and the information about it show that it was built at the beginning of the 17th c. as a single-space structure with 16 – 18 stoves (fig. 2). Remains of the interior of the inn were studied (figs 3, 4). The survey did not show the presence of ancient structures beneath the Ottoman inn. The investigated walls were conserved in order to further explore the inn in a southern direction.

The European travellers of the 15th – 16th c. do not mention the existence of an inn in the town. They noted Dupnitsa as a "nice city", as said by Arnold von Harf in 1499, and as "a large *palanka*..., entirely Turkish", according to Philippe du Fran-Canet in 1572. Around the middle of the 17th c., Evliya Çelebi, who travelled through Dupnitsa, informs us that inside the town "there are two inns and hammams .... 100 shops, cafes". Apparently, Deve Han is one of those two inns.

The manner of construction and the nature of the quarry and river stone masonry, using river boulders, is similar to that of the larger Deve Han in Kyustendil, which dates from 1606, so the one in Dupnitsa could also be assumed to date from the early 17th c. Today, a small part of the western wall of the complex is preserved, which indicates that Deve Han was a relatively small single-space caravanserai, and according to its name, it was used by caravan-drivers who carried the loads on camels.

Svetla Petrova, Museum of Archaeology – Sandanski, svetlapetrova57@gmail.com
Emil Sevdin, History Museum – Dupnitsa, emil_sevdin@abv.bg

№ 35. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „КАЛЯТА" КРАЙ ЯКОРУДА

Мариела Инкова, Цветана Комитова, Пламен Дойчев

Една от целите на археологическото проучване беше да се установи първоначалният план на крепостта, преди извършените ремонти по южното трасе на стената. В кв. 50, заложен по единствената непроучена част от югозападното трасе, беше разкрито продължението на ремонтирания участък. Широк е 1,30 м, граден на спойка от бял хоросан със счукана тухла, каквато е характеристиката до връзката с протейхизмата на изток. В този участък стената застъпва по-ранната срутена крепостна стена, която се подава до 0,13 м от външното лице (обр. 1). Запазена е в посока на запад, където е дебела 1 м. Градена е на спойка от бял хоросан. През 2022 г. предположихме, че този ремонт е четвърти етап от строителството на крепостта. Не е изключено обаче той да е синхронен с установения в

предишните години ремонт по южното трасе, защото подходът е идентичен – градеж на спойка от розов хоросан върху рухналата стена, укрепен с контрафорси. Разликата в спояващия материал би могла да е следствие от бързането при възстановяването на укреплението.

При северното уширение на кв. 37, под късноантичното подово ниво е изчерпан насип с късноантична керамика, монета на император Теодосий I (379 – 395) и дръжка на щит, а в дълбочина – керамика от III – I в. пр. Хр. Тя потвърждава, че най-ранното обитание на хълма е от елинистическия период. Подпорната стена стъпва частично върху скала, частично върху ранен насип с деструкции от едри дялани и ломени камъни. Претърпяла е редица преправки с градеж на бял хоросан, на розов, продължение на трасето на запад и надстрояване на глинена спойка.

Обр. 1. Западният участък на връзката между срутената ранна крепостна стена, градена на бял хоросан, застъпена от ремонтираната на бял хоросан със счукана тухла нова стена (снимка М. Инкова)

Fig. 1. The western section of the link between the collapsed early fortress wall built on white mortar, and the overlapping newer wall repaired with white mortar with crushed brick (photo M. Inkova)

Обр. 2. Крепостта „Калята“, Западни Родопи, поглед от юг

Fig. 2. The “Kalyata” fortress, the Western Rhodopes, view from south

Втората ни цел беше да установим плана на втората голяма постройка, разположена в центъра на укрепеното пространство (обр. 2, 3). За да се разкрие нейната периферия, на юг бяха заложени уширения на кв. 8 и 53, кв. 58 и 59, а на север – кв. 56 и 57. На юг и изток скалният материк достига до съвременния терен, поради което тук в културния насип от 0,05 до 0,20 м се откриваха структури и артефакти както от елинистическия период, така и от Късната античност и Средновековието. Стационарните структури бяха силно обезличени – със запазени един до два реда от градежа, с липсващи трасета и голяма несигурност при идентифицирането на евентуални входове. На север теренът рязко спада и тук културният насип достига до 1,90 м, с добре запазени късноантични подови нива и части от вътрешния интериор и екстериор на сградата.

В голямото източно помещение, в скалния терен се очертаха две ями, запълнени със смесена пръст, вероятно от демонтирани питоси. Размери на яма № 1 – 0,66 × 0,50 м. Дъното е на дълбочина 0,50 м от подовото ниво. Размери на яма № 2 – 0, 40 × 0,35 м, дъно – на 0,30 м от подовото ниво. Под керемидите, върху скалния терен/подово ниво беше открита монета на император Теодосий I (379 – 395). На юг, където теренът рязко спада, след демонтирането на откритите през 2022 г. останки от средновековни градежи и последователното изчерпване на чернокафяв насип и плътен насип от деструкции се разчисти зид на глинена спойка. От изток опира до скалния масив, а на юг достига отново до скала. Лежи също върху тъмнокафяв насип с късноантична керамика и вероятно е източният зид на сградата. На юг, в уширението на кв. 8 и кв. 53, но и в кв. 59 бяха разчистени силно разрушените останки на зид на глинена спойка с максимално запазена дължина 11,60 м и дебелина 0,70 м. Заради деструкциите

Обр. 3. Сграда 2 върху централната част на укреплението. Легенда: 1 – зид на кал; 2 – скала; 3 – питоси; 4 – строителна керамика (автор П. Дойчев)

Fig. 3. Building 2 at the central part of the fortification. Key: 1 – wall with mud bonding; 2 – bedrock; 3 – pithoi; 4 – architectural ceramics (author P. Doychev)

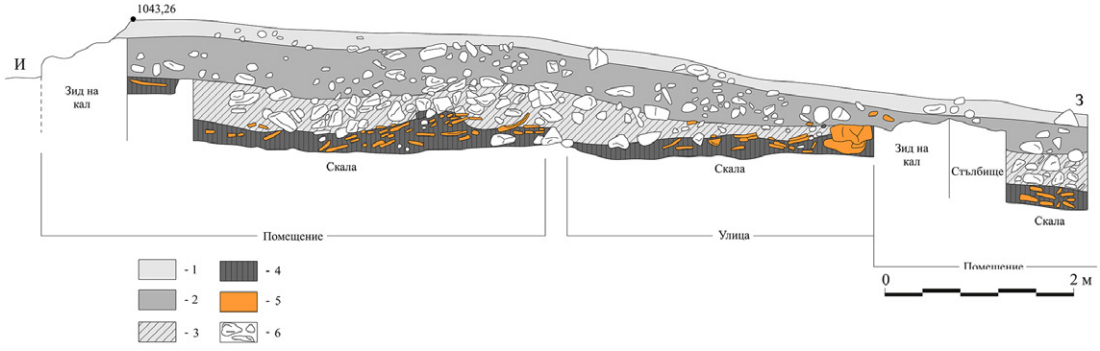
Обр. 4. Кв. 56-57. Новоразкрити помещения от сграда 2 с вътрешни и външни стълби (снимка М. Инкова)

Fig. 4. Grid squares 56-57. Newly uncovered rooms of building 2 with inner and outer stairs (photo M. Inkova)

входове не могат да се идентифицират. В продължението на кв. 8 зидът застъпва по-ранна линейна структура от нивелирани в една редица камъни, а в кв. 59, след вдигане на нападалите от покрива керемиди, се оказа, че запазеният втори ред от градежа лежи върху керемиди, т. е. последвалият градеж, въз основа на преобладаващите артефакти и битова керамика, е от XII – XIII в. Така очертаното пространство на изток се разделя на две помещения, вероятно от частично запазен зид, ориентиран изток – запад.

На юг, съответно на разстояние 1,20 м и 0,90 до 1,10 м, бяха разкрити и части от северните зидове на две различни сгради, които подсказват установената и в други участъци ширина на „улиците“ между сградите в укрепеното пространство и дават представа за комуникациите и достъпа до тях.

На север, в кв. 56 и 57 се проучиха две помещения, ориентирани югозапад – североизток. Зидовете им са на глинена спойка, в емплектон и фундирани върху скалния масив (обр. 3, 4). Имат следна-

Обр. 5. Южен профил И – З на кв. 56 и 57. Легенда: 1 – тревен пласт; 2 – тъмнокафяв пласт; 3 – светлокафяв пласт с деструкции; 4 – пласт с пепел и въглени; 5 – строителна керамика; 6 – камъни (автор П. Дойчев)

Fig. 5. Southern cross-section E – W of grid squares 56 and 57. Key: 1 – grass layer; 2 – dark-brown layer; 3 – light-brown layer with debris; 4 – layer with ash and charcoal; 5 – architectural ceramics; 6 – stones (author P. Doychev)

та стратиграфия (обр. 5): до дълбочина 0,60 – 0,70 м – насип с тъмнокафява пръст, съдържащ голямо количество фрагменти от делви с релефни, врязани вълнообразни и прави линии или съчетание на двете, кухненски гърнета, изработени на бавно колело, трапезни съдове с червена и сребриста ангоба от XII – XIII в., артефакти, свързани с бита и поминъка от същия период. Под него следва пласт със светлокафява пръст с деструкции от помещенията, в който отново преобладаваше средновековната керамика, артефакти от същия период, но и от Късната античност. На границата на двата пласта беше открита монета на император Алексий III Ангел (1195 – 1203). На дълбочина 1,20 м и коти 1041,45 – 1042,22 м е нивото с нападалите от покрива керемиди, запечатващи насипа над подовите нива в помещенията. Има черно-пепеляв цвят, наситен с въглени, фрагменти от късноантична керамика, изработена на ръка и на бързо колело, и артефакти от същия период.

Дебелината на зидовете на източното помещение е неравномерна, югоизточният е 0,80 м, докато североизточният и северозападният са от 0,60 до 0,66 м, запазени на височина от 0,40 до 0,60 м. Входът е на северозапад, широк 1,10 м. Южната му страница е скалният масив, по който изглежда се е стичала вода, поради което върху скалата са изсечени няколко по-широки и по-тесни улея за дъждовната вода. Такъв е разчистен и през североизточния зид, широк 0,20 м. В североизточния ъгъл е изградена конструкция от дялани камъни в емплектон, над който са нивелирани четири тегули, отвън като бордюр от имбрици, наредени една върху друга. Между тях има улей, в който се откри овъглена стругована дървесина. Следи от дърво има и по западната страница, подсказваща за дървена облицовка. Размери 2,80 × 0,75 м, височина от подовото ниво 0,75 м. Външните размери на помещението са 5,10 × 6 м, вътрешни – 5 × 5 м (?).

Отвън, на фуга към северозападния зид е долепена основа на външно зидано стълбище с хоросанова замазка, отвеждащо към горния етаж. Достъпът е от север, където са запазени две стъпала с ширина 0,18 – 0,20 м. Размери 2 × 0,70 м. Най-вероятно е имало седем стъпала и предвид денивелацията долното помещение е било високо поне 1,80 – 1,90 м.

Западното помещение в кв. 56 не е симетрично. Зидовете му са с дебелина 0,70 – 0,80 м. В северозападния зид до пода е изградена ниша, служила като долап. Страничните стени са от по три плоски дялани камъка, а таванът е от две-три тухли. Върху пода – тухла с размери 0,39 × 0,34 м. Нишата е запълнена с кафява пръст, в която имаше керамичен фрагмент и въглен. Помещението има два входа. На североизток – с висок праг от поставени на ребро плочести камъни; размери 1,70 × 0,80 × 0,30 м. От него по каменна вътрешна стълба с оригинално запазени две стъпала се достига до по-ниското подово ниво на помещението. Свързани са конструктивно с останалата част от основата на стълбата, която отвеждала към горния етаж; обща дължина 2,50 – 2,60 м. При височина на стъпалото 0,20 м е имало още седем стъпала, т. е. височината е била отново 1,80 – 1,90 м. Около стълбището беше открита желязна брава. Вторият вход е на югозапад, оформен между два разминаващи се зида на разстояние 1,40 м и отвежда в друго помещение на сградата. Около него се откри още една желязна брава и обков за дървена врата.

Подът на помещението е нивелиран с тухлена настилка от пет реда тухли, всеки състоящ се от по пет тухли, с общи размери 1,70 × 2,10 м. Върху него не бяха открити артефакти, подсказващи предназначението му. Единствено в северния профил се разкри част от каменен хромел. Външни размери на помещението 3,50 × 6,40; вътрешни 2,10 × 4,60 м.

Между двете помещения се оформя отворено към север пространство с ширина от 1,60 до 2,40 м. Теренът е денивелиран от юг на север върху скалния масив, а от север е разчистена калдъръмена настилка от плочести камъни с общи размери 1,70 × 0,60 м. Над ходовото ниво се откриха два железни ченгела.

На този етап предполагаме, че основната част от сградата са западните помещения 1 и 2 с правилна форма. Квадратурата им е съответно 23 кв. м и 15 кв. м. Впоследствие към тях от изток и на фуга са добавени двете големи помещения 3 и 4 с квадратура съответно 26 – 27 кв. м и 22 кв. м. По-късно, отново на фуга и изглежда като на калкан от север са добавени още четири помещения, едно от които само частично проучено – помещение 5 с вкопани питоси в скалния масив и площ 21 кв. м, западното помещение 6 с площ 15 кв. м, непроученото между тях помещение 7 с площ около 15 – 16 кв. м и източното 8 с площ 23 кв. м. Възможно е обаче то да е по-ранно от 5, 6 и 7. Не сме сигурни дали на югоизток е имало още едно помещение. Общата площ на сградата е 162 кв. м. Всяко от помещенията има излаз към улиците – на юг, на запад, на север, на югоизток и на северозапад. Помещение 2 е с два входа, но то е разделено на две самостоятелни части, а помещение 6 има вход към вътрешността. Поетапното пристрояване, разположението им със самостоятелен излаз подсказва, че комплексът вероятно е принадлежал на едно голямо семейство или род. Може би с едно изключение всички проучени помещения имат стопански функции. Практика било в стените да има вградени малки долапи. Откритите в насипите глинени мазилки с отпечатъци от дървесина сочат, че конструкцията на къщите във височина е била паянтова. Вторият етаж бил жилищният и до него се достигало по зидани вътрешни или външни стълби, но и вероятно с дървени. Въпрос е какво е било разпределението на горния етаж. Покривите били покрити с тегули с дължина 0,90 м и имбрици. Анализът на овъглена дървесина сочи, че в строителството е използван бял бор, но също ясен, дъб, клен в интериора и посудата.

LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS "KALYATA" NEAR YAKORUDA

Mariela Inkova, Tsvetana Komitova, Plamen Doychev

Summary

A section of the southwestern route of the late antique fortress wall was studied. Here it maintains the 1.30 m thickness established along the repaired section eastward to its contact with the *proteichisma*. The masonry is identical – an *emplekton* bound with white mortar and crushed brick. To the west, the wall has its usual thickness of 1.00 m, and is bound only with white mortar. A section of this early wall was exposed at the outer face, with the repaired part stepping on it after it had collapsed (fig. 1). Considering this, we could establish the westernmost point of the collapse of the early fortress wall. Then, the wall next to the *proteichisma* was repaired and bound with white mortar mixed with large pieces of crushed bricks.

In the northern extension of grid square 37, below the late antique floor level, a layer was excavated; containing late antique pottery and a coin of Emperor Theodosius I (379 – 395). Further in depth, pottery from the 3rd – 1st c. BC was found. The results confirm that the earliest habitation on the hill occurred in the Hellenistic period.

In the central, highest part of the fortified area, excavations continued revealing the layout of the second largest building in the fortress (figs 2, 3). The terrain to the north was highly uneven and there the accumulated soil layer was 1.90 m (figs 4, 5); to the south however, the bedrock reaches the modern surface and because of that the destruction was greater. The cultural layer was just 0.10 – 0.50 m thick, in which Hellenistic, late antique and medieval pottery were found on the same level.

To the south, one to two courses of masonry wall, preserved at a length of 11.60 m, and thickness of 0.70 m, a remnant of the southern wall of the building, was unearthed (fig. 3). To the east, the upper masonry course overlapped a layer with fragmented tiles, and to the west – a course of leveled hewn stones of an earlier structure. In grid square 53, a wall with a thickness of 0.70 m was cleared, probably separating the southern space into two rooms. The southeastern border of the building is uncertain due to the mentioned destruction.

To the north, two more rooms were unearthed, which, as it seems, had been added later to the dead wall of the main building together with the room with *pithoi* inside, excavated in 2012 – 2013. They were oriented SW–NE oriented. The up to 0.60–0.70 m thick walls in *emplekton* masonry were founded on the rock. The southern wall of the eastern one is the bedrock. Probably due to rainwater running down the rock, channels were carved into the floor. Such a channel, with a width of 0.20 m, was built in the northeastern wall (fig. 4). The room was entered from the northwest. Next to the northeastern corner, a construction of cut stones was built, on which *tegulae* and *imbrices* were laid. An external staircase plastered with mortar was built next to the entrance, joint to the northwest wall.

The western room was entered from the northeast; it had a high threshold from which internal stairs descended to the floor level (fig. 3). Its length was 2.20 m and it led to the upper floor of the room. To the southwest there was a

second entrance to other rooms. The floor was levelled and covered with a 1.70 × 2.10 m brick pavement. A niche was built in the northwest wall.

The building had two main rooms, the others were later added to the south and the north. The total area was approximately 162 m^2.

Mariela Inkova, National Museum of History, inkovam@mail.bg
Tsvetana Komitova, komitova@abv.bg
Plamen Doychev, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Veliko Tarnovo Branch, plamen_doichev@abv.bg

№ 36. СПАСИТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ В ПОДНОЖИЕТО НА КРЕПОСТТА „ЦЕПИНА“

Методи Златков

Крепостта „Цепина“ се намира на 6 км северно от с. Дорково, общ. Ракитово. Тя е добре известна, тъй като нееднократно се споменава в писмените извори от XIII – XIV в. (Coučev 1959; Гиздова 1994). На крепостта са провеждани разкопки между 1961 и 1986 г. (Гиздова 1994, 184).

През 2023 г. се проведоха спасителни проучвания на площ от 51 кв. м във връзка с планиран строеж на параклис. Теренът се намира в подножието на крепостта, непосредствено зад бившата туристическа хижа. Теренната работа продължи шест работни дни[1].

Обр. 1. Обектът в края на проучването (снимка М. Златков)

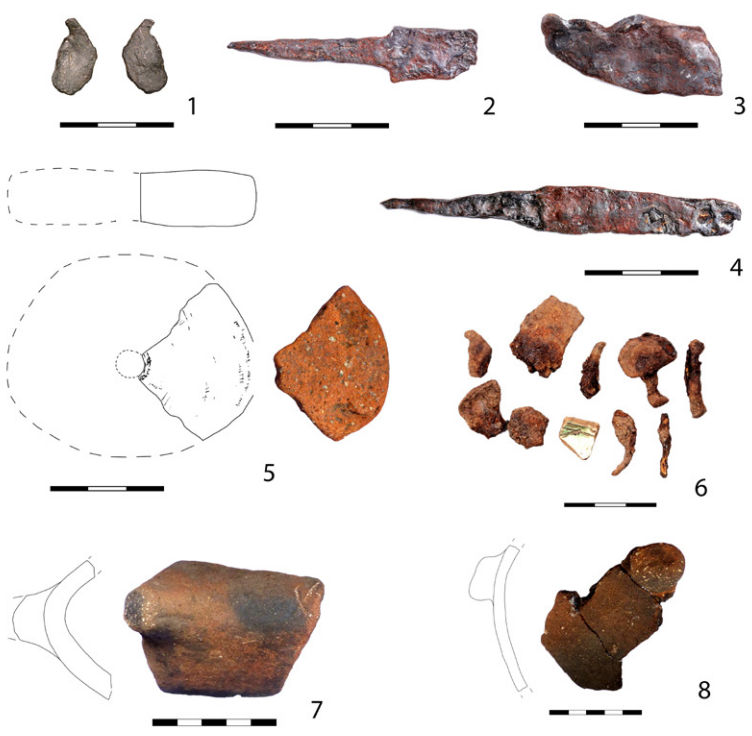
Fig. 1. The site at the end of the survey (photo M. Zlatkov)

Работната площ беше разделена на две части: източна (квадрат 1) с размери 4,10 × 5 м и западна (квадрат 2) с размери 6 × 3 м (обр. 1). Достигнато е ниво до 0,40 – 0,60 м от повърхността. Не са регистрирани археологически структури. И в двата сектора се разкри една и съща стратиграфска картина. Първият пласт е от черна пръст и в него има отделни фрагменти керамика и предмети от втората половина на XX в. Вторият пласт е от черна пръст, примесена с камъни, сред които има спорадични археологически материали. Третият пласт е от светлокафява глинеста пръст с висока концентрация от камъни и в него няма следи от човешки останки. Навсякъде е достигнат здравият стерилен терен.

Открити са пет находки: половин корубеста монета, силно изтрита (XIII в.[2]), части от ножове, и част от плоска керамична тежест или прешлен за вретено (обр. 2). Масовият материал е оскъден.

В южната третина на кв. 1 има концентрация на материали, вероятно маркиращи средновековно ходово ниво, потвърждаващо наличието на средновековно подградие по самия хребет на крепостта „Цепина“.

[1] В проучването взе участие и В. Славова. Научен консултант на проучването е доц. д-р А. Аладжов.
[2] Определена е от проф. д-р Д. Аладжова (НАИМ – БАН), на която благодаря.

Обр. 4. Находки и керамични фрагменти от обекта. Легенда: 1 – част от монета, XIII в.; 2-4 – фрагменти от ножове; 5 – част от тежест; 6 – части от железни пирони и пластини и един фрагмент от сграфито керамика, намерени в южната третина на кв. 1; 7 – фрагмент от купа с хоризонтална дръжка (халколит); 8 – фрагмент от урновиден съд с дръжка като бутон от желязната епоха (снимки: М. Златков, В. Будакова)

Fig. 4. Finds and pottery shards from the site. Key: 1 – part of a coin, 13th c.; 2-4 – fragments of knives; 5 – part of a weight; 6 – pieces of iron nails and plates, and a sgraffito fragment found in the southern third of square 1; 7 – fragment of a bowl with a horizontal handle (Chalcolithic); 8 – fragment of an Iron Age urn-shaped vessel with button-like handle (photos: M. Zlatkov, V. Budakova)

Литература

Гиздова 1994: Н. Гиздова. Цепина, родопска твърдина. – В: Славиеви гори. Т. 1. Пазарджик, 1994, 168 – 184.
Ončev 1959: D.Ončev. La forteresse TZEПAINA – Cepina. – Byzantinoslavica, 20/2, 1959, 285 – 305.

RESCUE EXCAVATIONS AT THE FOOT OF THE "TSEPINA" FORTRESS

Metodi Zlatkov

Summary

The "Tsepina" fortress is located 6 km to the north of the village of Dorkovo, Rakitovo municipality. In 2023, rescue archaeological excavations were carried out in an area of 51 m² at the foot of the fortress (fig. 1).

A depth of 0.40 – 0.60 m from the surface was reached. No archaeological structures were registered but only a limited number of small finds and pottery fragments (fig. 2). A concentration of artefacts and pottery in the southern part of square 1 suggests a possible existence of a medieval occupation level in this area.

Metodi Zlatkov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, metodi_man@abv.bg

№ 37. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ АСАРА" ДО НИКОЛАЕВО, ОБЛ. СТАРА ЗАГОРА

Пламен Дойчев, Кристиян Желязков

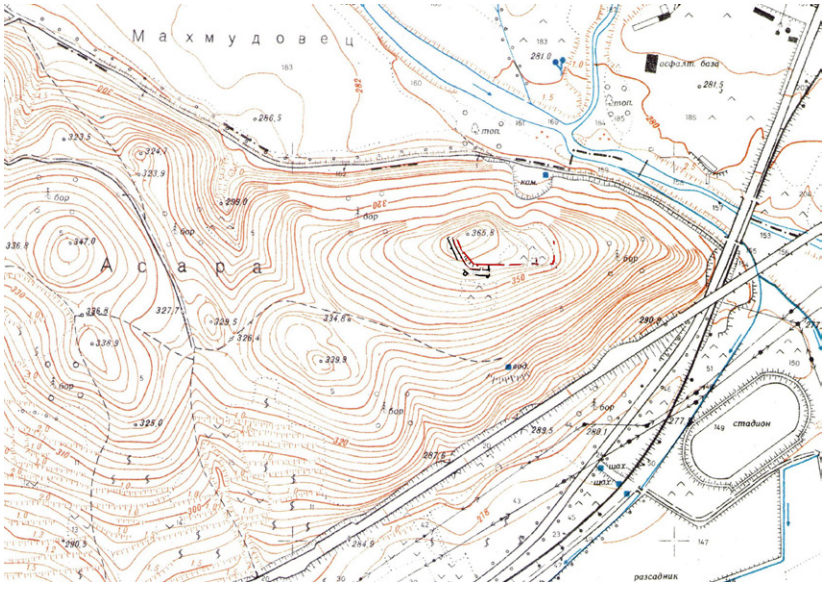
През 2023 г. за втора година се осъществиха редовни археологически проучвания на късноантична и средновековна крепост в м. Асара до гр. Николаево, общ. Николаево. Проучвателският екип беше ръководен от ас. П. Дойчев (НАИМ – БАН) и включваше К. Желязков, зам.-ръководител (ИМ „Искра" – Казанлък), и И. Илиева, стажант-археолог (ИМ „Искра" – Казанлък). Финансирането беше

осигурено от Община Николаево по договор с ИМ „Искра“ – Казанлък. Археологическите разкопки се проведоха през октомври в рамките на 13 работни дни, на площ от 85 кв. м.

Крепостта Асара (обр. 1) е разположена на 915 м североизточно от центъра на гр. Николаево, върху най-източната част на възвишението Дебелец, част от масива на Централна Стара планина и е разположено по южните ѝ склонове. Теренът, върху който е издигнато укреплението (351,33 – 365,80 м н. в.), се извисява на 70 – 85 м над местностите в подножието на възвишението. Към тях се спускат стръмни склонове от изток и юг, а от север на места те са почти отвесни. Единствено от запад теренът е по-полегат и свързва укреплението с основното било на възвишението Дебелец. От тази посока е и естественият подход към него.

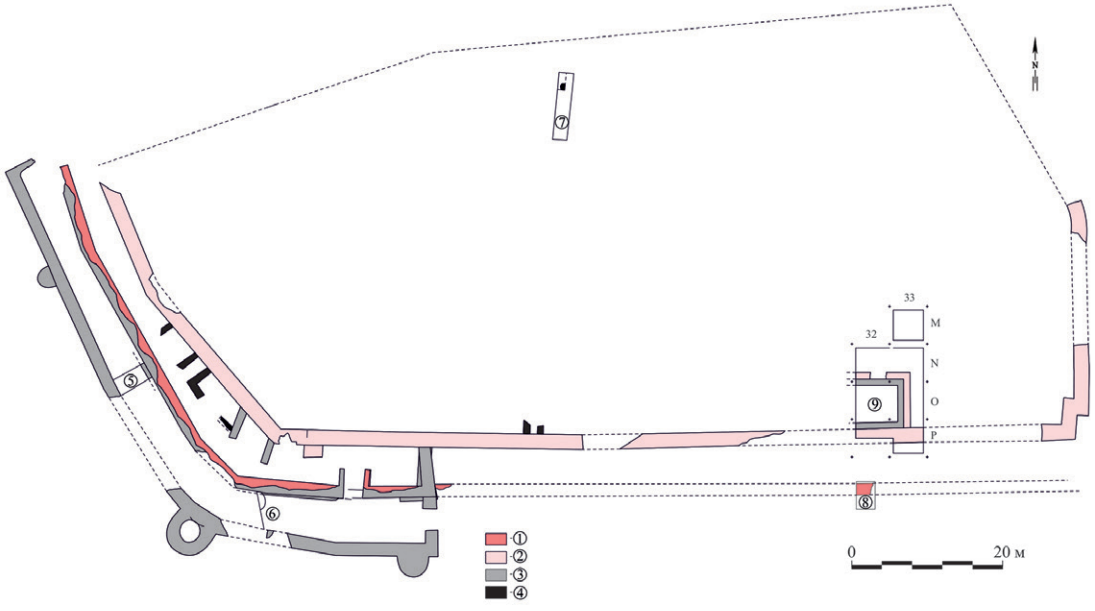
Крепостта е известна отдавна и е била обект на археологически проучвания през 80-те години на миналия век, когато е открита значителна част от нейната фортификация. Въпреки това обаче тя остава слабо отразена в научната литература.

Предвид ограничените финансови средства, археологическите проучвания се фокусираха върху неизследвани през предходния сезон терени около и в откритата тогава сграда № 1 (обр. 2.9). Премахнати бяха контролните ребра с дебелина 0,50 м и 1 м от предходния сезон, с което се целеше пълноценното изследване на запълнителя на сградата и терените около нея. Разкопките

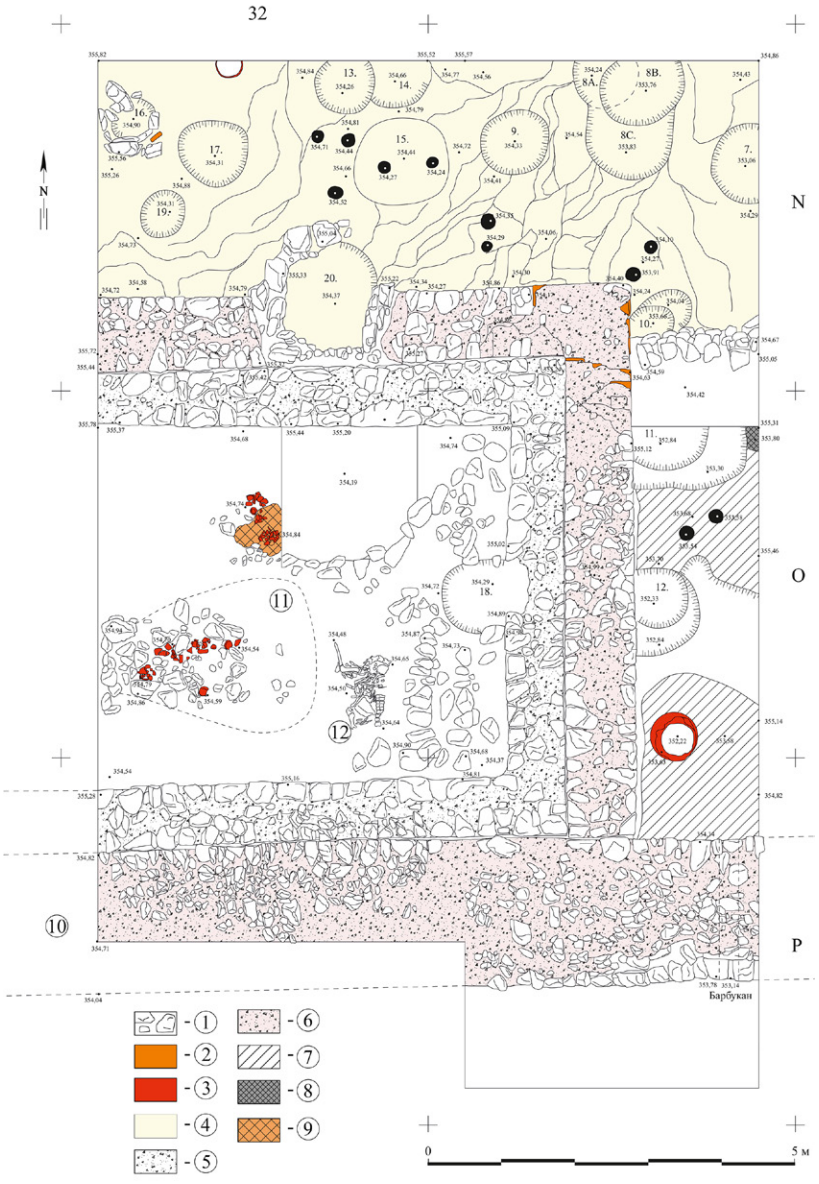
Обр. 1. Местоположение на обекта

Fig. 1. Location of the site

Обр. 2. План на крепостта Асара. Легенда: 1 – градеж на хоросан, обилно примесен с късчета счукана керамика; 2 – градеж на хоросан, примесен с едри късчета счукана керамика; 3 – градеж на хоросан, примесен с речна баластра; 4 – градеж на кал; 5 – сондаж № 1; 6 – сондаж № 2; 7 – сондаж № 3; 8 – сондаж № 4; 9 – сграда № 1

Fig. 2. Plan of the Asara fortress. Key: 1 – construction with mortar abundantly mixed with pieces of ceramics; 2 – construction with mortar mixed with large pieces of ceramics; 3 – construction with mortar mixed with river gravel; 4 – construction with mud bonding; 5 – trench No. 1; 6 – trench No. 2; 7 – trench No. 3; 8 – trench No. 4; 9 – building No. 1

Обр. 3. План на проучената част от сграда № 1.
Легенда: 1 – камъни; 2 – тухли; 3 – керамика; 4 – скала; 5 – градеж на бял хоросан, примесен с речна баластра; 6 – градеж на хоросан, примесен с едри късчета счукана керамика; 7 – пепел; 8 – подово ниво; 9 – опалена пръст; 10 – южна крепостна стена; 11 – вкопана структура; 12 – скелет на кон

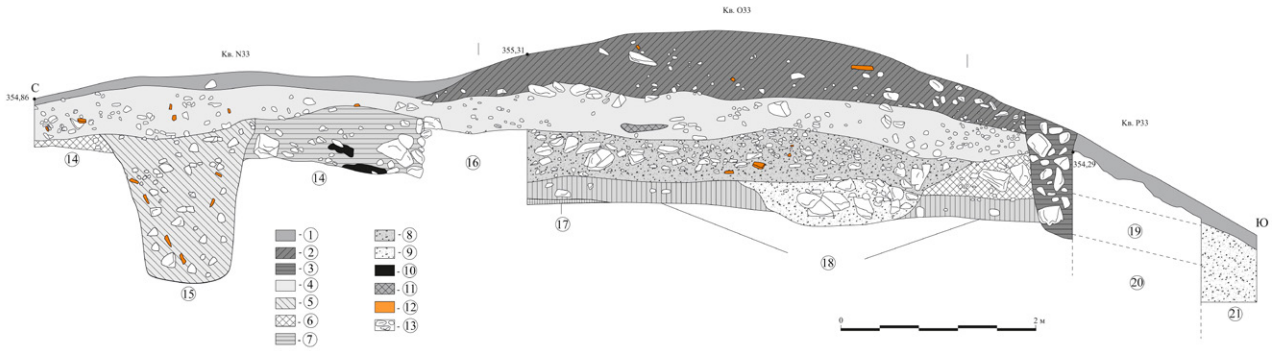
Fig. 3. Plan of surveyed part of building No. 1. Key: 1 – stones; 2 – bricks; 3 – pottery; 4 – bedrock; 5 – construction with white mortar mixed with river gravel; 6 – construction with mortar mixed with large pieces of ceramics; 7 – ash; 8 – floor level; 9 – burnt earth; 10 – southern fortress wall; 11 – dug-in structure; 12 – skeleton of a horse

обхванаха също така и вътрешността на сградата в кв. O_{32} както и западната половина на кв. N_{33}, в която през 2022 г. не беше достигната материковата скала.

През предходния сезон в югоизточната част на крепостта беше открита сграда, изградена на хоросанова спойка (обр. 2.9), която е долепена до южната куртина на укреплението. От нея беше проучена отчасти източната половина с размери 7,10 м на 7,50 м. Планово-конструктивните ѝ особености позволиха да се разграничат два отделни строителни периода. Първоначално до южната крепостна стена е била долепена на фуга сграда, изградена на хоросан, примесен с едри късчета счукана керамика (обр. 3.6), зидовете на която са с дебелина 0,85 м. Сградата не е разполагала със собствена южна стена, за която е използвала куртината, до която е долепена.

През втория период до южната крепостна стена и вътрешното лице на източния зид на сградата е долепен нов зид с дебелина 0,75 м, изграден с бял хоросан. Проучването на пътека N_{32}/O_{32} през 2023 г. позволи да се установи, че той дублира и северния зид на сграда № 1, като има същата характеристика (обр. 3.5). По всяка вероятност аналогична ситуация следва да се очаква и при западната стена на сградата, която остава в неизследван терен. Липсата на следи от вход в проучените досега части свидетелстват, че той е бил разположен именно там. На този етап от проучването не може да се определи със сигурност дали през втория период е издигната изцяло нова сграда, която е била с по-малки размери и зидове, „вписани“ в рамките на първоначалната, или стара е била преизградена, като стените ѝ са били удебелени до 1,60 м.

След премахването на пътека O_{32}/O_{33} до достигнатата през предходния сезон дълбочина от 0,80 м в рамките на сграда № 1 бяха изследвани до 0,60 м от нейния запълнител. Проучването показа обитаване в рамките ѝ след нейното изоставяне. На дълбочина 1,20 м беше регистрирана и отчасти проучена вкопана структура (обр. 3.11), запълнена с ломени камъни и черно-пепелява пръст, в която бяха открити фрагментирани четири средновековни гърнета, две от които изработени на ръчно колело, а другите – на крачно, и една чаша, изработена по всяка вероятност на ръка. В запълнителя на структурата се откриха още желязно копие, желязна скоба от колчан и силно изтрит анонимен фолис клас А2 (976 – 1028). С по-късно обитаване в рамките на сградата трябва да се свържат и следите от

Обр. 4. Източен профил на квадрати N-P_{33}. Легенда: 1 – тъмнокафяв пласт; 2 – черно-кафяв пласт (насип на вал); 3 – сиво-черна пръст (запълнител на късен изкоп); 4 – сиво-кафяв пласт; 5 – светлокафява до сивокафява пръст (запълнител на яма № 7); 6 – сиво-жълт пласт; 7 – сиво-черен пласт с камъни и буци хоросан; 8 – сиво-кафяв пласт с деструкции и разтрошен хоросан; 9 – пласт с деструкции, наситен с разтрошен хоросан; 10 – жълта глинеста пръст; 11 – пепел и въглени; 12 – строителна керамика; 13 – камъни; 14 – скала; 15 – яма № 7; 16 – непроучен терен; 17 – сиво-белезникава пепел; 18 – подово ниво на сграда № 2; 19 – барбакан; 20 – южна крепостна стена; 21 – достигнато ниво

Fig. 4. Western cross-section of squares N-P_{33}. Key: 1 – dark brown layer; 2 – black-brown layer (earthen rampart embankment); 3 – grey-black soil (late trench fill); 4 – grey-brown layer; 5 – light brown to grey-brown earth (fill of pit No. 7); 6 – grey-yellow layer; 7 – grey-black layer with stones and lumps of mortar; 8 – grey-brown layer with debris and crushed mortar; 9 – layer with debris saturated with crushed mortar; 10 – yellow clayey soil; 11 – ash and charcoals; 12 – architectural ceramics; 13 – stones; 14 – bedrock; 15 – pit No. 7; 16 – not excavated terrain; 17 – grey-whitish ash; 18 – floor level of building No. 2; 19 – barbican; 20 – southern fortress wall; 21 – reached level

огнище (обр. 3.12), при което бяха открити три фрагментирани средновековни гърнета и анонимен фолис клас G (1068 – 1071).

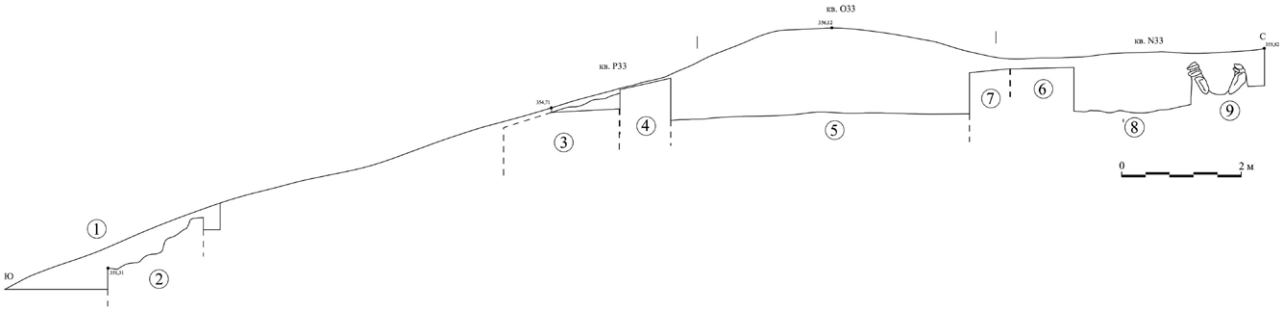
Характерът на керамичния материал и двата анонимни фолиса показват, че това обитаване трябва да се отнесе най-късно до 80-те години на XI в. Към финалния етап от използването на терена се свързва проученият скелет на кон (обр. 3.13), който е бил отчасти вкопан в запълнителя на сградата и затрупан с камъни, както и вкопаването на яма № 18, която частично е разрушила източния зид на сграда № 1 от втория период.

Подовото ниво на сграда № 1 от втория период не беше достигнато. Почистването на сондажа от предходната година свидетелства, че той е разположен на дълбочина от над 0,50 м под достигнатото през 2023 г. ниво от 1,20 м в рамките на сградата.

Свалянето на пътека O_{33}/P_{33} позволи и проучването на североизточния ъгъл на кв. P_{33}, който не беше цялостно изследван. На дълбочина 1,20 м (кота 353,58 м) беше открито трамбовано ниво, което предвид позицията си принадлежи на сградата, регистрирана в североизточната част на кв. O_{33} през предходния сезон (обр. 3.7). От него се изследва част с размери 1,80 м на 1,50 м. На север е разрушено при изваждането на един от питосите, вкопани в него (яма № 12), а на запад – от изкопа за основите на сграда № 1. В южна посока достига до вътрешното лице на южната крепостна стена. По всичко изглежда продължава на изток в неизследван терен. Вкопан в подовото ниво се откри питос, който остава извън линията на основите на сграда № 1 и не е бил засегнат при тяхното изграждане. Наличните към момента данни показват, че в случая се касае за сграда, която беше обозначена като № 2. Проучените части от нея към момента не позволяват да се направят конкретни изводи относно размерите и конструкцията ѝ. Със сигурност може да се посочи, че тя е била долепена до южната крепостна стена и е била построена след нейното изграждане (обр. 4). Откритият керамичен материал най-общо я датира в рамките на VI в. Издигането на сградата е свързано с леко повдигане на терена, което заедно с нейното ситуиране до вътрешното лице на крепостната стена е довело до запушване на барбакана, открит през 2023 г. на южната куртина.

По-късно, но отново в рамките на VI в., е издигната сграда № 1, която отчасти стъпва върху останките на сграда № 2. Отправна точка за края на първия период в нейното съществуване е откритият през 2023 г. в пласт с деструкции до крепостната стена солид на император Тиберий Маврикий (582 – 602 г.).

На сегашния етап от проучванията няма сигурни данни за началото и края на втория период на сграда № 1. Строителната техника, сходна с поправките на фортификацията, извършени през

Обр. 5. Разрез на структурите по западния профил на квадрати N-P_{32}.и сондаж № 4. Легенда: 1 – сондаж № 4; 2 – протейхизма; 3 – южна крепостна стена; 4 – южна стена на сграда № 1; 5 – достигнато ниво; 6 – първи период на сграда № 1; 7 – втори период на сграда № 1; 8 – скала; 9 – непроучен терен

Fig. 5. Cross-section of the structures along the western profile of squares N-P_{32} and trench No. 4. Key: 1 – trench No. 4; 2 – proteichisma; 3 – southern fortress wall; 4 – south wall of building No. 1; 5 – reached level; 6 – first period of building No. 1; 7 – second period of building No. 1; 8 – bedrock; 9 – not excavated terrain

Средновековието, общо я отнася към този период. Наличието на множество материали и обитаване в рамките на сградата, които датират в XI в., стесняват хронологическите му рамки до втората половина на X – първата половина XI в.

Северно от сграда № 1 бяха проучени неизследваните през 2022 г. части от кв. N_{32} и пътека N_{32}/ N_{33}. В тази зона беше достигната скалната основа на хълма, в която бяха проучени четири ями (обр. 3). С ранновизантийското обитаване на терена се свързват две от тях (№ 17 и 19), които предвид фрагментирано питосовидно гърне, открито вкопано в скалата северно от тях, вероятно имат същото предназначение. Те маркират останки от сграда, която предвид оскъдните археологически материали може да се отнесе най-общо към VI в.

Освен проучването на сграда № 1 беше заложен и сондаж на 4,50 м южно от нея и южната куртина (обр. 2.8). С него се целеше да се установи дали в този сектор на крепостта има данни за т. нар. средна крепостна стена. Указания за това бяха придобити през предходния сезон в участъка на портата и т. нар. напречна стена. В рамките на сондажа с широчина 2,50 м беше открито трасето на стена, градена на хоросан, примесен обилно с късчета счукана керамика, която е с дебелина 1,60 м (обр. 4.8, 5.2). Позицията на стената и строителната техника не оставят съмнение, че тя е идентична с първия ранновизантийски период на т. нар. средна крепостна стена, проучена през периода 1984 – 1989 г. в западния сектор на укреплението. Новите данни за нея показват, че тя трябва да се определи като протейхизма на ранновизантийската крепост (обр. 2). Изграждането ѝ трябва да се отнесе към VI в., по всяка вероятност след изграждането на основната крепостна стена.

В резултат на проучванията през 2023 г. бяха открити 55 находки с разнообразен характер. Сред тях са шест медни и една златна монети, които допълват данните за датировката на двата основни периода на крепостта – V – VI в. и X – XI в.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE ASARA LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS SITE NEAR NIKOLAEVO, STARA ZAGORA DISTRICT

Plamen Doychev, Kristiyan Zhelyazkov

Summary

In 2023, for a second year, planned archaeological survey was carried out at the Asara late antique and medieval fortress near the town of Nikolaevo. They lasted 13 working days in October, in an area of 85 m^2.

The fortress is located 915 m northeast of the centre of the city of Nikolaevo, on the easternmost part of the Debelec hill, part of the massif of the Central Stara Planina, and is located on its southern slopes (fig. 1). The fortress has been known for a long time and was the subject of archaeological research in the 1980s, when a significant part of its fortification was uncovered. However, it remains poorly known in the research literature.

Archaeological investigations were focused on previously unexplored terrain around and inside building No. 1 (fig. 2). They aimed to fully explore the building and the grounds around it. The excavations also covered the interior of the building in grid square O_{32}, as well as the western half of grid square N_{33}, which in 2022 was not fully explored.

In 2022, a building constructed with mortar bonding (fig. 2) was discovered in the southeastern part of the fortress, which was attached to the southern curtain wall of the fortification. Its plan and the constructive features made it possible to distinguish two separate construction periods (fig. 3). In 2023, up to 0.60 m of its fill was investigated. The survey showed a later occupation within the building, after its abandonment. This is evidenced by two structures with 11th c. materials – pit No. 18 and the remains of a horse skeleton.

The floor level of building No. 1 of the second period was not reached. At the current stage of research, there are no reliable data on the beginning and the end of the second period of building No. 1. The presence of numerous materials and 11th c. occupational activities within the building narrow its chronological framework to the second half of the 10th – first half of the 11th c.

To the east of building No. 1, in 2023, parts of the floor registered in the previous season were studied. It was established, that it belongs to a building from the 6th c. (building No. 2), which was built next to the southern fortress wall. This led to a slight elevation of the terrain and blocking of the barbican discovered inside (fig. 4).

Within trench No. 4, located south of building No. 1, a 1.60 m thick wall built of rough stonework on mortar abundantly mixed with pieces of ceramics was discovered (figs 1, 5). The position of the wall and the construction technique leave no doubt that it is identical to the first early Byzantine period of the so-called middle fortress wall, studied in 1984 – 1989 in the western sector of the fortification. The new data about it show that it should be defined as a *proteichisma* of the early Byzantine fortress (fig. 2). Its construction must be attributed to the 6th c., in all probability after the construction of the main fortress wall.

As a result of the research in 2023, 55 small finds of diverse nature were discovered. Among them are six copper and one gold coins, which complement the data on the dating of the two main periods of the fortress: in the 5th – 6th c. and the 10th – 11th c.

Plamen Doychev, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Veliko Tarnovo Branch, plamen_doichev@abv.bg
Kristiyan Zhelyazkov, Museum of History "Iskra" – Kazanlak, pr.museum.iskra.@abv.bg

№ 38. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „ВЕРДИЦА“ В М. ГРАДИЩЕТО, СЕВЕРОИЗТОЧНО ОТ ТВЪРДИЦА

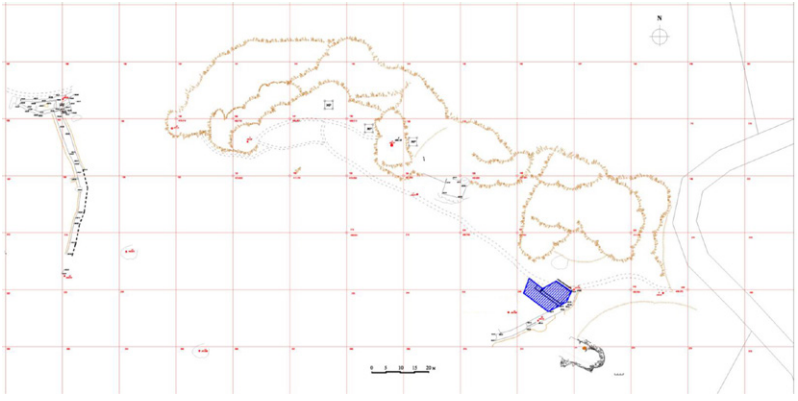
Красимир Велков, Димитър Янков, Росица Христова

През 2023 г. за седми сезон (2013 – 2015 г. и 2020 – 2022 г.) са проведени проучвания на обекта. Те са осъществени в югоизточния сектор (обр. 1), непосредствено до външната крепостна стена, в два участъка. Попадат в квадрати 246-1, 2, 5, 6 и в кв. 221-14, 15 (обр. 2) по план-квадратната мрежа. Разкопките са финансирани от Община Твърдица, чрез бюджета на Историческия музей. Осъществени са върху част от опожарена структура на площ от 40 кв. м и южно от зид в кв. 221-14, 15.

Зид в кв. 246-1, 2, 6 и кв. 221-13. През 2020 – 2022 г. е разкрит участък от него с дължина от 8,50 м и запазена височина 1 – 1,10 м. През 2023 г. продължи разкриването на югозападното лице на зида на северозапад и в дълбочина. При разкриване на северозападната част на зида са отнемани пластове от насипа с дебелина 0,30 м. На разстояние 9,10 м от началото му на фуга от крепостната стена зидът стъпва върху огромна скала и след още 1,30 м завършва с добре оформен ъгъл, запазен във височина от 0,50 м. Вероятно продължава в североизточна посока. В различните участъци във височина е запазен от 1 – 1,10 м до 1,50 – 1,60 м.

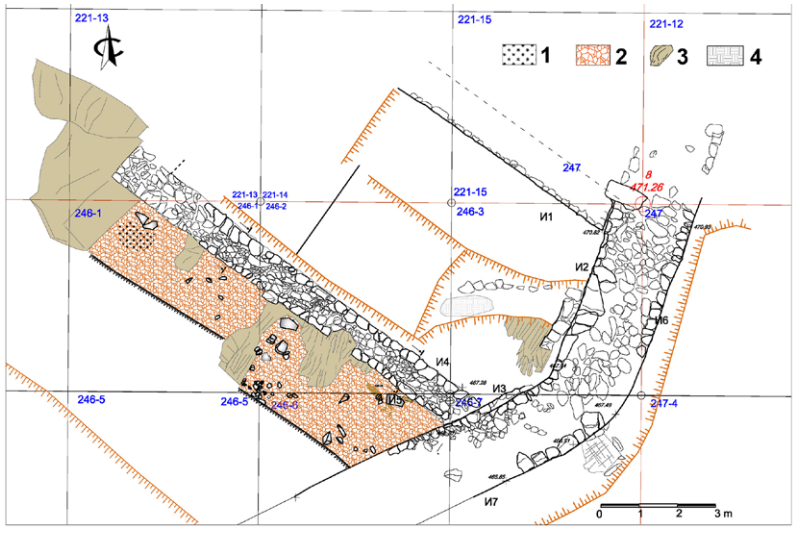
Изграден е от големи по размер ломени камъни с добре оформени лица. Камъните не са в редове. За попълване и подравняване са използвани дребни камъни. Вътрешността на зида е от нахвърляни средни и дребни камъни в маса от бял хоросан. В зида се очертават хоризонтални пластове по-наситени с хоросан.

Опожарена структура в кв. 246-1, 2, 5, 6. През 2021 – 2022 г. южно от зида в тези квадрати беше разкрита част от структура с рухнали овъглени греди, пепел и въглени с дебелина на пласта от 0,36 – 0,40 м. Под тях се откриха пластове от жълта глина – кирпич (?), пластове от въглени, пепел и

Обр. 1. Общ план на крепостта с проучения през 2023 г. сектор – в синьо (автор И. Саров)

Fig. 1. General plan of the fortress with the sector excavated in 2023 – in blue (author I. Sarov)

Обр. 2. Общ план на проучвания през 2023 г. сектор. Легенда: 1 – въглени; 2 – отухляване; 3 – скала; 4 – хоросанова замазка

Fig. 2. General plan of the sector excavated in 2023. Key: 1 – charcoal; 2 – burnt area; 3 – bedrock; 4 – mortar plastering

останки от овъглени греди. Допускаме, че се касае за рухнали стени на работилница на ковач, опожарена в XIII в. Регистрирани са и части от отухлена глина, части от перваз, като в северозападния ъгъл на това пространство, с размери 1 × 1,50 м, е запазено отухляване с дебелина 0,08 – 0,10 м. В това пространство са открити две големи каменни точила с четвъртити отвори в средата, крици, много късове шлака. Намерени са и различни метални предмети – гвоздеи, халки от ризница (?), както и монети – български и латински имитации, орязани и нарязани корубести от XIII в. Фрагментите от глинени съдове са от периода XIII – XIV в.

За съжаление, поради огромната денивелация на терена и дебелия насип от срутена пръст в южна и югозападна посока, границите и размерите на опожарената структура не са установени.

Кв. 221-14, 15; кв. 246-3. В северната част на участъка от югоизточния сектор, в който работим от 2021 г., е разкрито южното лице на зид с ориентация югоизток – северозапад. Проследява се на дължина от 6,50 м в квадрати 221-14; 15. Началото на зида е на фуга до външната крепостна стена. Ширината на зида е 1 м. Изграден е от големи ломени камъни с много добре оформени лица на бял хоросан. За подравняване на едрите камъни са използвани дребни. Запазено е измазването на южното лице с бял хоросан, с дебелина на мазилката от 0,5 см до 1 – 2 см в зависимост от грапавините по зида. На разстояние 2,60 м от началото на зида от крепостната стена е регистриран врязан кръст. За разкриването му, в пространството южно от зида в границите на проучваната площ са отнемани пластове с дебелина от по 0,20 м. В близост до зида пръстта е кафява до жълта песъклива, наситена с едри и дребни камъни. В южна посока към 3 м от зида тя е черна на цвят и рохкава – насип по склона. Откритата керамика е средновековна битова, изработена на бързо колело. Открита е и корубеста бронзова монета – латинска имитация тип А, Тесалоника 1208 – 1224 г.

В повърхностния слой, свлечен по склона, се открива керамика от периода на V – VI в., както и от XI – XIV в.

Кръст от типа „разцъфнал кръст“, врязан в мазилката на дълбочина от 0,2 – 0,3 см. Вертикалното рамо е с дължина 0,46 м, хоризонталното в източната половина е с дължина 0,20 м. Лявото рамо не е запазено цялостно, краят е срутен с мазилката. Ширината на линията на врязване в мазилката е 0,3 – 0,5 см. Краищата на кръста от двете страни на вертикалното рамо завършват с по две стилизирани листа. Те са овални, с изострена форма и дължина 4 см и ширина от 2 см. Над кръста в зида има отвор с размери 0,10 × 0,10 м. Какви са функциите на зида и на сградата ще се установи след пълното им разкриване.

Полева консервация. В хода на проучванията на почистения нов участък от зида в кв. 221-13 и 246-1 е извършено укрепване и полева консервация. Обработената площ е от 3 кв. м. Обработен е и врязаният кръст – почистен и заздравен с дълбоко проникващ грунд. Изградено е и видеонаблюдение в югоизточния сектор на обекта.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE "VERDITSA" LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN GRADISHTETO LOCALITY, NORTHEAST OF TVARDITSA

Krasimir Velkov, Dimitar Yankov, Rositsa Hristova

Summary

In 2023, the studies were conducted in the southeastern sector (fig. 1) of the site, in two sections: in grid squares 246-1, 2, 5, and 6, containing a wall and part of a burned structure; and in grid squares 221-14, 15 (fig. 2).

Wall in grid squares 246-1, 2, 6, and 221-13. In 2023, its excavation continued to the northwest and in depth. At a distance of 9.10 m from its start, immediately at the fortress wall, the wall steps on a huge rock and, after another 1.30 m, it ends with a well-formed angle preserved at a height of 0.50 m. Probably the wall continues to the northeast. In different sections its preserved height varies from 1–1.10 m to 1.50–1.60 m, and its length is 10.40 m. The wall is built of large stones, with well-formed faces. For completion and alignment, small stones are used. The inner face of the wall is made of medium-sized and small stones laid in white mortar. Horizontal bands, more saturated with mortar, are visible in the wall.

A burnt structure in grid squares 246-1, 2, 5 and 6. Beneath a 0.36 – 0.40 m thick layer of collapsed charred beams, ash, charcoal, and decayed soil, a patch of decayed clay was found. It is located in the northwestern corner of the studied structure and measures 1.00 × 1.50 m, with a thickness of 0.08 – 0.10 m. It could be the remains of a hearth or an oven.

In this burnt structure, two large grindstones were found, with square holes in the middle, iron blooms, and many pieces of slag. Various metal objects were also found – nails, perhaps some chain-mail rings, as well as coins – Bulgarian and Latin imitations, as well as cut scyphates from the 13th c. The fragments of pottery vessels are from the 13th – 14th c. It is probably a blacksmith workshop, burnt down in the 13th c.

Grid squares 221-14, 15; grid square 246-3. A wall immediately adjacent to the fortress wall, with a south – northwest orientation was partially revealed. It was unearthed at a length of 6.50 m and is 1.00 m wide. It is preserved up to 1.60 m in height. Its southern face was unearthed. It is built of large rubble stones, with very well formed faces with white mortar. Small stones were used to align the large stones. The plastering of the southern face with white mortar has been preserved, with a plaster thickness of 0.5 cm to 1–2 cm, depending on the roughness of the wall. An incised cross was recorded at a distance of 2.60 m from the beginning of the wall, at the fortress wall. It has straight arms and can be identified as the "leaved type" cross. The incision in the plaster is 0,2 – 0,3 cm deep. The length of the vertical arm is 0.46 m. The right arm is 0.20 m long. The width of the arms is 4 cm. The arms end with two stylized leaves. They are oval, with a pointed shape, 2 × 4 cm.

The household pottery found in excavated layers is medieval, thrown on a fast wheel. A scyphate bronze coin was also discovered – Latin imitation, type A, minted in Thessaloniki around AD 1208 – 1224. The functions of the wall (part of a building?) are to be established after its complete excavation.

Krasimir Velkov, Museum of History – Tvarditsa, tvard_museum@abv.bg
Rositsa Hristova, Museum of History – Karnobat, rositsa11@yahoo.com
Dimitar Yankov, dimiter_yankov@yahoo.com

№ 39. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В М. ЯЗЛЪ ДЕРЕСИ ДО С. ХРАСТОВО, ОБЩ. КРУМОВГРАД

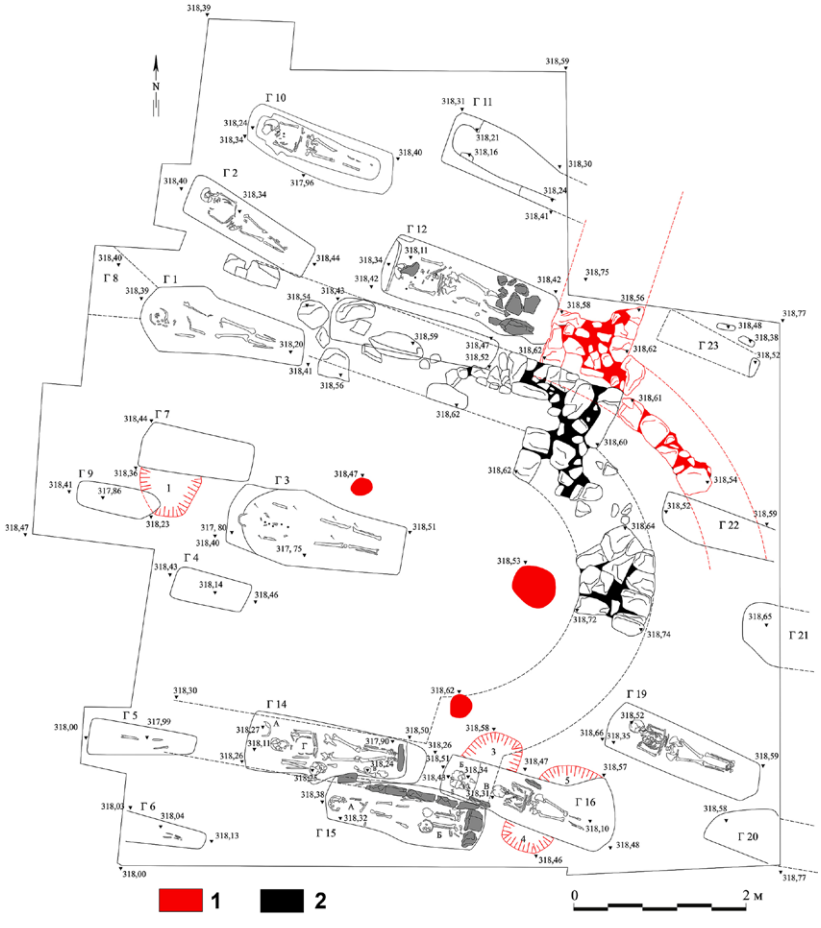
Деян Рабовянов, Милен Камарев

През 2023 г. проучванията се проведоха през юни, октомври и ноември, с финансиране от Община Крумовград и МК. Това позволи изследването да обхване голяма площ в два сектора на крепостта (обр. 1).

Обр. 1. Аерофотография на крепостта до с. Храстово след края на разкопките (снимка И. Иванов)

Fig. 1. Aerial photo of the fortress near Hrastovo village after the end of the excavations (photo I. Ivanov)

Обр. 2. План на Църкви № 1 и 2 и некропола в западната част на крепостта. Легенда: 1 – структури от Късната античност; 2 – структури от Средновековието (автор П. Дойчев)

Fig. 2. Plan of Churches Nos 1 and 2 and the necropolis in the western part of the fortress. Key: 1 – features from Late Antiquity; 2 – features from the Middle Ages (author P. Doychev)

В западната част на крепостта се заложи малък сондаж върху позитивна форма на терена. В него структури не се откриха. В съседство се почисти и кадрира в микросондаж иманярски изкоп. Тук се установиха културни наслоения до 0,60 м дълбочина, а едно хоросаново бъркало даде нивото на късноантичната Църква № 1 на запад.

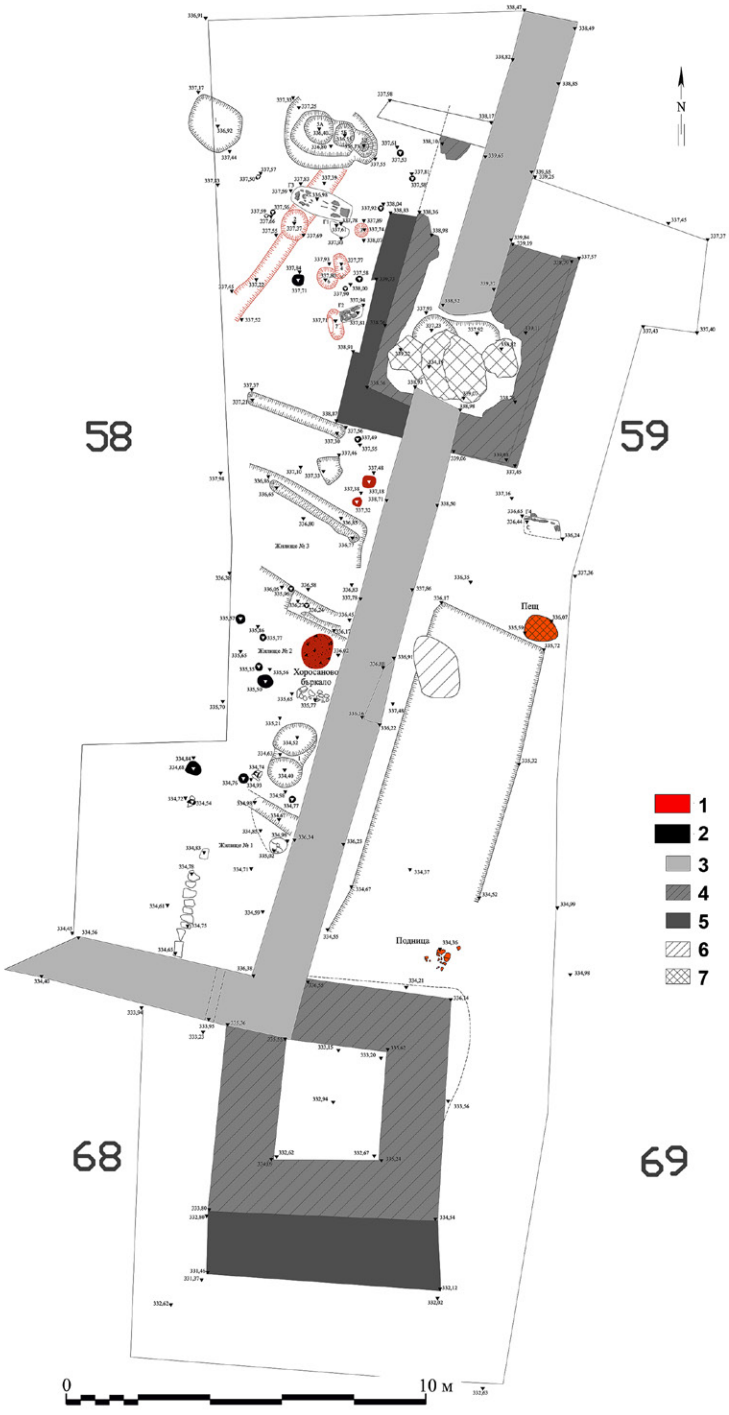
Основният акцент в западната част на крепостта беше разширяването на стария сондаж № 6. Културните наслоения бяха до 0,30 м дебели и в по-голямата част нарушени до скала. Въпреки това се установи активно използване. Най-ранно е обитаването през Късната античност, от което се регистрираха пет ями за съдове за съхранение и две дупки от дървени стълбове, както и слабо запазен пласт върху скалата (обр. 2). Има данни за леки постройки с колово-плетена конструкция. Впоследствие е издигната Църква № 1. От нея се разкриха северната част на апсидата и свързан с нея зид с дебелина 0,90 м със спойка от бял хоросан. Тази голяма късноантична сграда е била разрушена и в нейния наос е построена на калова спойка средновековната Църква № 2. От нея се разкри централната част на апсидата и следи от северната и южната стени. И двете църкви са на ниво основи и подовете им не са запазени.

Разкритият некропол има отношение към Църква № 2. От него бяха регистрирани 23 гроба, врязани в скалата, от които се проучиха девет. Некрополът е покъсен от Църква № 1, но част от гробовете са разрушили и зидовете на Църква № 2. В подреждането на гробовете се наблюдава спазване на редове. Ямите са добре оформени, най-често трапецовидни, при две с отстъп за капак. При три има специфично оформяне за главата, а при други два в западния край дъното се повдига, оформяйки възглавница. Ориентацията на гробовете е съобразена с Църква № 2. Обредът е християнски.

Единственият инвентар са няколко копчета в пет от гробовете. Засега не може да се изключи ползването на некропола да е стартирало при все още действаща църква, но със сигурност е продължило и след изоставянето ѝ. Данните за датировката не са достатъчни, но активното използване на източната част на крепостта през XIV в. е показателно.

Върху високата източна част на крепостта проучването обхвана 300 кв. м (обр. 3). Зад източната куртина се изследва пространство с дължина близо 30 м между югоизточния ъгъл на крепостта до т. нар. главна кула. Дебелината на напластяванията беше до 2,20 м, немалка част от тях деструкции. Те бяха смесени с бял хоросан около главната и югоизточната кула и с тъмнокафява пръст в пространството между тях. Това, заедно с наблюдения пред крепостните съоръжения, позволи да се заключи, че куртината между двете кули е била поправена със зидария на калова спойка през XIV в. Пространството зад стената в по-голямата си част е било оголено до скала, като на места тя е моделирана.

Наклоненият терен е принудил строителите да оформят четири тераси. На най-високата е разположена главната кула, която е тежко засегната от различни интервенции (обр. 4). Тя е оформена, като заварената късноантична стена е била пробита по протежение на 3,20 м и след това от изток и запад са били добавени две П-образни тела зидария. Западното разкрива две конструктивни фази. Неговото външно лице е разчленено с два широки пиластъра. Размерите на кулата са 5,70 × 5,20 м. В нея се разкри шахта с дълбочина 0,50 м. Вероятно това е дъното на цистерна, чиито стени са били измазани с розов хоросан, върху който са били залепени фрагменти от тегули и керамични плочи, на свой ред покрити с два слоя мазилки от розов хоросан. Таванът на цистерната е бил свод, от който бяха запазени няколко блока с дебелина 0,50 м. Сводът е бил излят от речни камъни, споени с твърд розов хоро-

Обр. 3. План на археологическите структури в източната част на крепостта. Легенда: 1 – структури от Късната античност; 2 – структури от Средновековието; 3 – късноантична крепостна стена на сиво-бял хоросан; 4 – средновековни крепостни съоръжения на бял хоросан; 5 – средновековни крепостни съоръжения; 6 – стена на цистерна в главна кула; 7 – приземие на главната кула (автор П. Дойчев)

Fig. 3. Plan of the archaeological structures in the eastern part of the fortress. Key: 1 – features from Late Antiquity; 2 – features from the Middle Ages; 3 – late antique fortress wall with grey-white mortar; 4 – medieval fortress masonry with white mortar; 5 – medieval fortress masonry; 6 – wall of a cistern in the main tower; 7 – basement of the main tower (author P. Doychev)

Обр. 4. Главната кула на крепостта с останките от цистерната и свода ѝ (снимка А. Цветанов)

Fig. 4. The main tower of the fortress with the remains of the cistern and its vault (photo A. Tsvetanov)

сан. Подът на етажа е бил оформен чрез налепени фрагменти от керемиди и стени на питоси.

Данни за живота в крепостта се получиха основно от проучванията зад източната куртина. В пространството около главната кула (кв. 59/1, 2, 6) за строително и ходово ниво е служила материковата скала. За това свидетелства и покриващият я горял пласт, свързан с превземането на крепостта, който беше наситен с находки. Те вероятно произхождат от кулата, тъй като около нея липсваха синхронни съоръжения поради съображения за сигурност. В скалата обаче бяха запазени две траншеи от изваденитe зидове на сграда от Късната античност и ями № 2 – 4, 6 от същия период, средновековни дупки от стълбове и тройната яма № 5. Южно от кулата беше запазен и остатък от късноантичен пласт, в който е била врязана сградата от същия период (обр. 3). Проучиха се и три гроба, които заедно с четвърти пред куртината, както и единични материали от XI – XII в., маркират използване на крепостта и през този период.

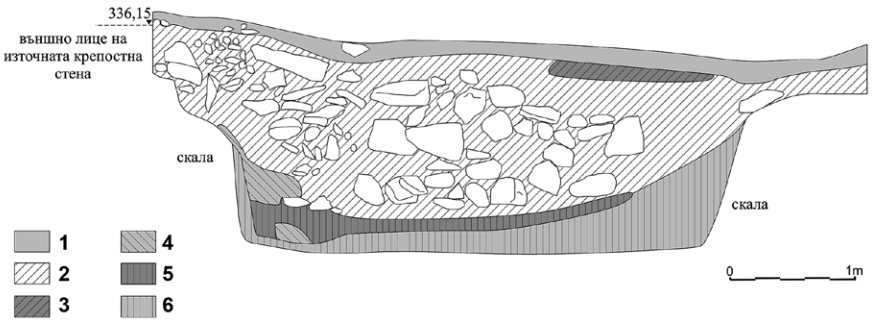
В квадратите южно от главната кула до югоизточния ъгъл на крепостта наклоненият терен е бил зает от три анфиладно разположени сгради от XIV в., долепени отвътре към източната куртина. Жилища № 2 и 3 на север са оформени със стъпаловидни врязвания в скалата и са свързани със стълба. Ширината им не надхвърля 2 м. По-голямо от тях е жилище № 1 в югоизточния ъгъл на крепостта, в което се проучи запазена *in situ* хромелна площадка и яма за съдове. В конструкцията на трите сгради основна роля е играло дървото, за което свидетелстват откритите в тях дупки от дървени стълбове и траншея за греда. Това обяснява и изявените следи от пожар, причинен при превземането на крепостта. В недоизчерпания пласт в югоизточния ъгъл на крепостта се регистрираха и следи от друга късноантична сграда – траншея от изваден зид.

Пред източната куртина се осъществи свързването на старите сондажи № 2 и 5 и се проучи пространството между двете кули, заето от пласт от каменни деструкции с дебелина до 2,10 м (обр. 5). И тук деструкциите са хоросанови около кулите и с тъмнокафява пръст между тях. Откриват се и фрагменти от бигорови блокчета, в по-голямо количество около югоизточната кула, които очевидно са от рамки и арки на отвори.

Под деструкциите се изчерпа нехомогенен горял пласт. В него основно в долната му част се откриха над средното количество керамични фрагменти и животински кости, а покрай югоизточната кула и черупки от стриди и голям брой находки, между които железни пластини от броня и върхове за стрели, фрагменти от кръстове, оловна ампула за миро, хромелен камък с врязана дама, предмети на бита, украшения и четири монети, между които две акчета на емир Орхан (1324 – 1362). Проучването на този пласт разкри неочакван елемент от фортификацията. На ок. 2 м северно от югоизточната кула, успоредно на източната куртина, в материковата скала е бил врязан защитен ров, дълъг до 8 и широк до 3,30 м. Той е врязан в скалата до 1,55 м. Изкопаната от него маса е била натрупана на изток по склона, оформяйки нисък вал. Наблюденията показаха, че ровът е изкопан известно време след строежа на югоизточната кула. Горелият пласт се явява запълнител на рова. Вероятно в долната си част около двете кули той е акумулиран частично от изхвърлена от тях смет от живота в тях. Над това пластът е акумулиран при превземането и опожаряването на крепостта през 60-те год. на XIV в. Северно от рова се проучиха останки от пещ, която е изкопана след опожаряването на крепостта, а на север от нея и вече споменатият детски гроб № 4 – част от некропола около главната кула.

Според сегашните данни построената през втората трета на V в. крепостна стена тук не е притежавала кули. Зад нея е имало сгради и свързани с тях ями за съдове. Засега единствените данни за

използване, предшестващи XIV в., са некрополът около главната кула и единични керамични фрагменти и монети от XI – XII в. Активното повторно използване на крепостта е свързано с нейна реконструкция в първата половина на XIV в. Тогава пластът е почистен до скала, а самата скала на места е моделирана за помещения и ров, както и за строежа на югоизточната кула. Между двете кули са налице разлики в градежа, което не означава задължително разновременност, но не я и изключва. Със сигурност обаче ровът е по-късен от югоизточната кула. Предвид характера на материалите от напластяванията, времето едва ли е било много, тъй като керамиката от пластовете над строителното ниво и тези от горелите пластове е еднаква. Т. е. изграждането и използването на крепостта, опожарена в 60-те години на XIV в., е сравнително непродължителен период в първата половина на XIV в. Позицията, планът и устройството на двете кули ги показват като съоръжения, предвидени да осъществяват самостоятелна отбрана. Докато те са масивни, добре построени и на хоросан, то стената между тях явно е била възстановена на калова спойка. Може би и затова нейната височина не е била много голяма, което е наложило прокарването на рова пред нея.

Обр. 5. Северен профил на кв. 59/22 в пространството на рова пред източната куртина. Легенда: 1 – повърхностен пласт; 2 – деструкции с тъмнокафява пръст; 3 – преотложена пръст от иманярски изкоп; 4 – ерозирала скала; 5 – горял запълнител на рова; 6 – светлокафяв песъчлив пласт – ранно засипване на рова (автори: И. Иванов, П. Дойчев)

Fig. 5. Northern cross-section of grid square 59/22 in the space of the ditch in front of the eastern curtain wall. Key: 1 – surface layer; 2 – debris with dark brown soil; 3 – redeposited soil from a looters' trench; 4 – eroded rock; 5 – burnt fill of the ditch; 6 – light brown sandy layer – early fill of the ditch (authors: I. Ivanov, P. Doychev)

Интерес представляват откритите в опожарените пластове в източната част на крепостта находки. Ако за върховете за стрели и метателни копия можем да допуснем, че пряко са участвали в сражението, то пластините от броня и религиозните предмети се откриват разпръснати, а кръстовете и начупени около двете кули. Същевременно почти липсват монети и цели предмети. Вероятно при превземането на крепостта след опожаряването двете кули са били претърсени и оплячкосани, като непотребните предмети са били захвърлени. Така пластините от две брони, които не са можели да се възстановят, са били изхвърлени заедно с кръстовете, повечето от които са начупени. Обектът представлява провинциална византийска крепост от XIV в., отразяваща тенденциите на епохата във фортификацията.

През 2023 г. се осъществи и мащабна полева консервация със суха зидария на разкритите крепостни съоръжения, документирани геодезически и с фотограметрия и триизмерен модел на терена.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN YAZLA DERESI LOCALITY NEAR HRASTOVO VILLAGE, KRUMOVGRAD MUNICIPALITY

Deyan Rabovyanov, Milen Kamarev

Summary

As a result of a larger exploration of the fortress near the village of Hrastovo, carried out in 2023, the information about its chronology and periodization was significantly enriched (fig. 1). The fortress of an area of over 8 decares has been erected in the second third of the 5th c. AD. Apparently, it was not only a *refugium*, but, given the traces of massive buildings uncovered in the eastern part (fig. 3) and of a large, probably basilical church (No. 1) and other traces of habitation in the western part (fig. 2), apparently it has functioned as a local centre and a fortified settlement during the remainder of the 5th, and probably also in the 6th c. AD.

At the present stage of research, it is difficult to determine how and to what extent the fortress has been used in the Middle Ages but it has obviously been inhabited in the 11th – 12th c. AD. This is evidenced not only by the few ceramics and single coins found, but also by a necropolis with four excavated graves in the eastern part (fig. 2).

The fortress has functioned again in the 14th c. AD. In the easternmost part of the site, a ditch was dug, and two massive independent defensive towers were built (figs 1, 3 – 5). These, together with the lightweight structures – dwellings Nos 1 – 3, erected in an enfilade on the inside of the eastern curtain, formed a defensive residential complex (fig. 3). Its exploration provided numerous finds of armaments and Christian objects, giving information about the inhabitants of the fortress and the time of its capture and burning down by the Ottoman Turks in the 1360s.

Church No. 2, built with mud bonding in the nave of the already destroyed late antique Church No. 1, in the western part of the fortress, is probably related to the last use of the fortress (fig. 2). A Christian necropolis of 23 graves cut into the rock has also developed around and within it, of which nine graves were examined. It continued to function also after the destruction of Church No. 2.

Deyan Rabovyanov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Veliko Tarnovo Branch, rabovyanov@gmail.com
Milen Kamarev, Regional Museum of History – Kardzhali, mkamarev@abv.bg

№ 40. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АНТИЧЕН И СРЕДНОВЕКОВЕН СКАЛЕН ГРАД ПЕРПЕРИКОН

Николай Овчаров, Николай Бояджиев, Даниела Коджаманова

Редовното теренно археологическо проучване на обекта е проведено в периода 03.07. – 08.09.2023 г. от екип с научни ръководители доц. д.и.н. Н. Овчаров (НАИМ – БАН) и д-р Н. Бояджиев (РИМ – Смолян) и зам.-ръководител Д. Коджаманова (РИМ – Кърджали). Целта на кампанията през 2023 г. беше да се установи наличието или отсъствието на подход между двата храма, да се изучи характерът на разкритите тук средновековни градежи и да се изяснят дълбочината и датировката на културните напластявания в това важно пространство от Южното подградие.

Общо проучената площ възлиза на около 150 кв. м (обр. 1). Земленият насип в проучената площ варира от един до три метра, от които от 0,20 м в северната до 1,80 м в южната част на изкопа представляват рампа от предходни археологически разкопки, а останалите до материковата скала са автентични културни напластявания (обр. 2). Разчитането им позволява установяване на два основни периода на обитаване и строителство на мястото – античен (III – VI в.) и средновековен (XI – XIV в.).

Античен период. Той се поделя на два подпериода, като границата между двата е налагането на християнството в самото начало на V в. и краят на функциониране на езическите храмове като такива. През първия етап на строителство, който се отнася към III – IV в., сакралното пространство (теменос) пред храма на Тракийския конник е оградено с полукръгъл зид, граден от добре обработени камъни-квадри, стъпили върху материковата скала (обр. 3). Зидът е двулицев, а за спойка е ползван калов разтвор. Дебелината му е от 0,80 до 0,85 м в различните участъци. Южното му (външно) лице е запазено до 1,50 м височина, а от вътрешното само до два реда от градежа, а на места то въобще липсва.

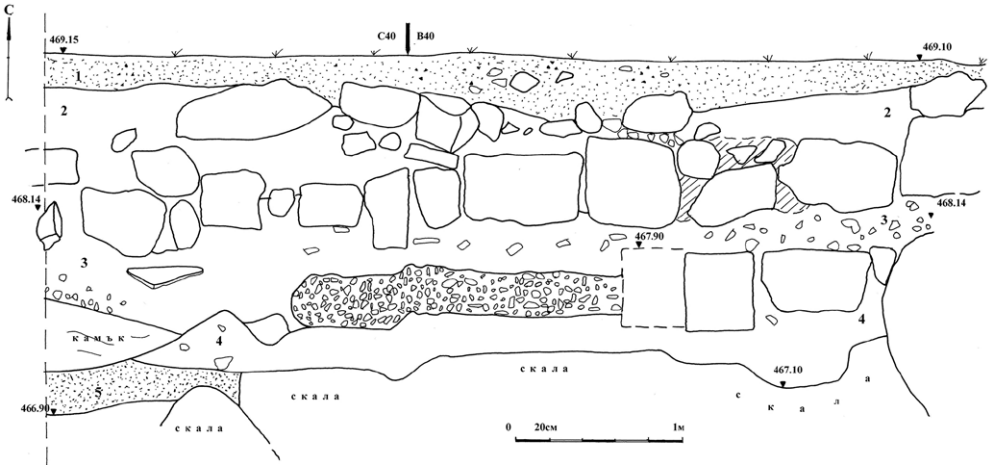
Дворното пространство на терасата пред храма на Тракийския конник е нивелирано и подпряно чрез градеж от големи, прецизно издялани квадри с грижливо оформени лица. Изкачвайки се леко по скалния масив, камъните съответно стават по-дребни, с цел да се държи едно ниво. Между овалния зид, ограждащ теменоса, и подпорната стена е оставен проход с ширина 0,60 м в източната и 0,70 м в западната му част. В запълнителя му се откри купа със столче, която се датира в IV в. Пред този подпорен зид, на юг е изградена ниска площадка – стъпало с размери 3 × 1,20 м (обр. 3). Тя стъпва директно върху скалата, която е специално издялана и подравнена, за да се получи равна повърхност. Това стъпало води към големия скален масив на юг, с който се свързва чрез естествен „език“. Повърхността на скалата е одялана и заравнена.

Пред южната фасада на храма са издигнати две стъпала, чрез които е преодоляна денивелацията на терена. Освен това те имат и определено представителна функция, видно от факта, че се простират по цялата дължина на южното лице на сградата и опират в скалния масив на изток. Целият терен

Обр. 1. План на разкритите през 2023 г. археологически структури

Fig. 1. Plan of the archaeological structures revealed in 2023

Обр. 2. Централен профил в квадрати B40 – C40. Легенда: 1 – кафява рохка пръст с камъни (рампа); 2 – тъмнокафява пръст (средновековен пласт); 3 – кафява пръст с дребни камъни, строителна керамика (Късна античност); 4 – сиво-черна пръст (римска епоха); 5 – жълто-кафява пръст (стерил)

Fig. 2. Central cross-section in grid squares B40 – C40. Key: 1 – brown loose soil with stones (embankment); 2 – dark brown soil (medieval layer); 3 – brown soil with small stones, architectural ceramics (Late Antiquity); 4 – grey-black soil (Roman period); 5 – yellow-brown virgin soil

Обр. 3. Дворът пред храма на Тракийския конник

Fig. 3. The yard in front of the temple of the Thracian Horseman

източно от храма и двора пред него е умело отводнен чрез издялан в скалата улей, отвеждащ атмосферните води надолу по склона на юг.

В началото на V в., с налагането на християнството, религиозните практики в храма на Тракийския конник са били прекратени. Върху античния подпорен зид от големи обработени квадри са наредени по-малки и достъпът откъм юг е затворен. По този начин скалният масив на юг, който е заемал централно място в сакралното пространство на Южното подградие и определено е играел важна роля в обредните действия, е изолиран от двора. Преградният зид от V – VI в. прави остър ъгъл на север срещу западната стена на храма, като по този начин съкращава дворното пространство пред него. През ранновизантийската епоха сградата продължава да се обитава, видно от откритите материали, но функционалното ѝ предназначение не може да бъде определено с точност. Все пак откритият в руините му бронзов кръст-реликварий (енколпион – Овчаров и др. 2012, обр. 3) подсказва някаква връзка с пребиваване на духовни лица.

В западната част на изкопа, в кв. D 40 е разкрит фрагмент от извит зид с ориентация запад – изток, като крайната му източна част е унищожена. Той е граден от добре одялани блокчета, подредени прецизно. Пред лицето му на североизток се откри почти изцяло запазено малко гърненце с две дръжки, изработено от фина, добре пречистена и изпечена глина. То е оцеляло сред останките на рухналия керемиден покрив на късноантична сграда, по всяка вероятност част от която е извитият зид. В западна посока сградата влиза в западния профил на изкопа и под каменната туристическа алея към Акропола на Перперикон.

В най-тясното пространство между двата скални масива северно над храма на виното беше установено наличието на грубо изработен подпорен зид с две лица, неособено прецизно изравнени. От него са запазени до три реда градеж от големи, грубо обработени камъни. Дължината му е около 4,30 м. Предназначението му е да ограничи достъпа до храма на виното откъм север, както и да спира евентуални ерозионни процеси от склона над сградата. Под него в западния му край минава трасето на отточния канал за атмосферни води от целия склон около храма на Тракийския конник, който след това заобикаля долния храм от изток и отвежда водата още по надолу по склона на юг в непроучен още терен.

Средновековен период. Той също се дели на два подпериода, отнесени съответно към XI – XII в. (евентуално втората половина на X – XII в.) и XIII – XIV в. През първия от тях отново е преустроено пространството пред храма на Тракийския конник. Долното (южното) стъпало пред фасадата на храма е „подпряно“ с допълнителна стена, изградена от преизползвани добре одялани каменни блокове, които на места са подравнявани с парчета антични тухли (обр. 4). Хоросанова спойка липсва. Този зид започва от скалния масив на запад и свършва при преправката (ъгълът на север) от V – VI в. Няма данни стената да се е издигала във височина и да е затваряла ново помещение от юг към храма. По това време (XI – XII в.) той е превърнат в резиденция на епископите на Ахридос, видно от откритите в него три оловни печата (Овчаров и др. 2012, обр. 3).

Върху продължението на античния овален зид в западна посока стъпва стена от XI – XII в., която „подпира“ и е долепена до извития късноантичен зид. Тя е запазена в дължина от 2,30 м и

е ориентирана изток – запад. На изток тя е разрушена преди да се достига ъгъл, а на запад влиза в западния профил на изкопа и под туристическата алея за Акропола. Стената е изградена от същите преупотребени дялани камъни, както синхронните на нея градежи. Вероятно тя също е част от някаква сграда, недостигнала до нас в цялостния си вид.

Под сакралното пространство на храма, в „улея“ между двата скални масива, е открита част от още едно жилище от XI – XII в. Става въпрос за част от стена с ориентация изток – запад, успоредна на тази от XIII – XIV в., разкрита миналия сезон в кв. В 38. Тя е с дебелина 0,80 м, градена от средни по размер камъни, с две лица и пълнеж от дребни камъчета и кал между тях. В пълнежа се виждат и фрагменти от антични преизползвани керемиди. Разстоянието между двата зида е едва 0,50 м, като естествено този от XI – XII в. стратиграфски е разположен по-ниско от този от XIII – XIV в. Той е със запазена дължина от 2,50 м, като на запад достига до ъглов камък и чупи на север, докато в източна посока вероятно е опирал в скалния масив, както по-късния. Жилищната идентификация на постройката се основава на находките около стената – фрагменти кухненска керамика (гърнета, включително с характерната за XI – XII в. сребриста ангоба), част от железен нож, железни гвоздеи от дървена конструкция и анонимна византийска монета от XI в.

През XIII – XIV в. дворът пред храма на Тракийския конник отново е укрепен по периферията на терасата с преизползвани големи каменни блокове. В западния край те стъпват върху античния подпорен зид, но не следват изцяло неговата посока, а минават по на юг, където теренът започва рязко да слиза надолу. Между двата градежа има отчетлив пласт с дебелина около 0,10 м с деструкции от античните градежи. Подпорният зид от XIII – XIV в. продължава няколко

Обр. 4. Стъпала пред храма на Тракийския конник, подпрени със средновековен зид

Fig. 4. Steps in front of the temple of the Thracian Horseman, propped up with a medieval wall

Обр. 5. Средновековно жилище от XIII – XIV в., вкопано в двора на храма

Fig. 5. Medieval dwelling from the 13th – 14th c., dug into the yard of the temple

метра на запад в права линия, след което прави чупка на юг и после отново тръгва на запад. Той явно е следвал конфигурацията на терена на терасата пред храма на Тракийския конник.

В терена непосредствено под тази подпорна стена е разкрито средновековно жилище, отнесено според материалите (сграфито керамика) и начина на градеж към XIII – XIV в. То е вкопано във вътрешността на теменоса, ограден от овалния зид, а източната му стена стъпва директно върху периболоса (обр. 5). Градено е от преизползвани дялани каменни блокове, зидарията явно е била двулицева, но добре е запазено само вътрешното (северното) лице. Северната стена на жилището е с дължина ок. 3 м, от източната е запазен ок. 1 м, а източната въобще липсва.

По време на проучването са открити 72 находки, сред които изпъкват бронзов агреф с умбовиден израстък в средата и ритуално огъната сребърна игла за коса от III – IV в., апликация за колан с украса от клетъчен емайл и оловна търговска пломба с изображение на двама светци от V – VI в., оловен печат от XI – XII в., сребърно торнезе на Ахейското княжество, отсечено в Кларенция и др.

В резултат на археологическите разкопки през 2023 г. на Перперикон вече имаме изцяло разкрито светилище, посветено на Тракийския конник, с всичките му елементи – храм, ограден свещено пространство (теменос), складово помещение за нуждите на култа и огнище, на което са приготвяни храни, необходими за ритуала. В свещенодействията важна роля определено е заемала и разположената на юг скала, в която опира периболосът. Дворът пред храма е имал пряк излаз на нея. Самата скала се явява център на разположените около нея храмови постройки.

Литература

Овчаров и др. 2012: Н. Овчаров, Д. Коджаманова, З. Димитров. Редовни археологически разкопки на Перперикон. – Археологически открития и разкопки през 2011 г. София, 2012, 431 – 433.

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF PERPERIKON ANTIQUE AND MEDIEVAL ROCK CITY

Nikolay Ovcharov, Nikolay Boyadzhiev, Daniela Kodzhamanova

Summary

Antiquity. During the first stage of construction (3rd – 4th c. AD), the sacred area (*temenos*) in front of the temple of the Thracian horseman is surrounded by a curved wall built of well-processed stones (*quadrae*) laid on the bedrock (fig. 1). It is a double-faced wall with mud used as a binder. Its thickness is 0.80 – 0.85 m in the different sections. Its south (outer) face is preserved up to 1.50 m height, while its inner face has only two well preserved courses of construction.

The yard area of the terrace in front of the temple of the Thracian horseman is levelled and propped up by a structure of big, well processed stones with carefully hewn surfaces. In front of this retaining wall, to the south, a low platform (step) was formed measuring 3 × 1.20 m (fig. 3). In front of the south facade of the temple, two steps have been constructed in order to compensate for the unevenness of the terrain. Besides, they also have a representative function since they are spread along the whole length of the south front side of the building and lean on the rock massif to the east.

At the beginning of the 5th c., with the imposition of Christianity, the religious practices in the temple of the Thracian horseman have been halted. Above the ancient retaining wall made of big processed blocks, smaller blocks have been also arranged which closed the access to the south. During the Byzantine period, the building was still inhabited, as evidenced by the discovered artefacts, but it is difficult to identify with certainty the functions it has served. Nevertheless, the revealed reliquary cross shows some connection with residence of spiritual persons.

Middle Ages. In the 11th – 12th c. AD, the space in front of the temple of the Thracian horseman was remodelled again. The lower (south) step in front of the facade of the temple is supported by an additional wall, built of reused well-cut stone blocks, partially levelled using fragments of antique bricks (fig. 4), without mortar. We have no evidence whether the wall closes new premises south of the temple. During that time (11th – 12th c.), it was converted into a residence of the bishops of *Achridos*, as indicated by the three lead seals found inside. During the 13th – 14th c., the yard in front of the temple of the Thracian horseman was propped up again along the periphery of the terrace with big reused stone blocks (fig. 2). At its west end, those step on the antique retaining wall, without entirely following its route. Under the sacral space of the temple (fig. 5), in the "chute" between the two rock massifs, as well as inside the *temenos*, parts of at least three medieval dwellings (one from the 11th – 12th c., and two from the 13th – 14th c.) were found, built of blocks from ancient buildings.

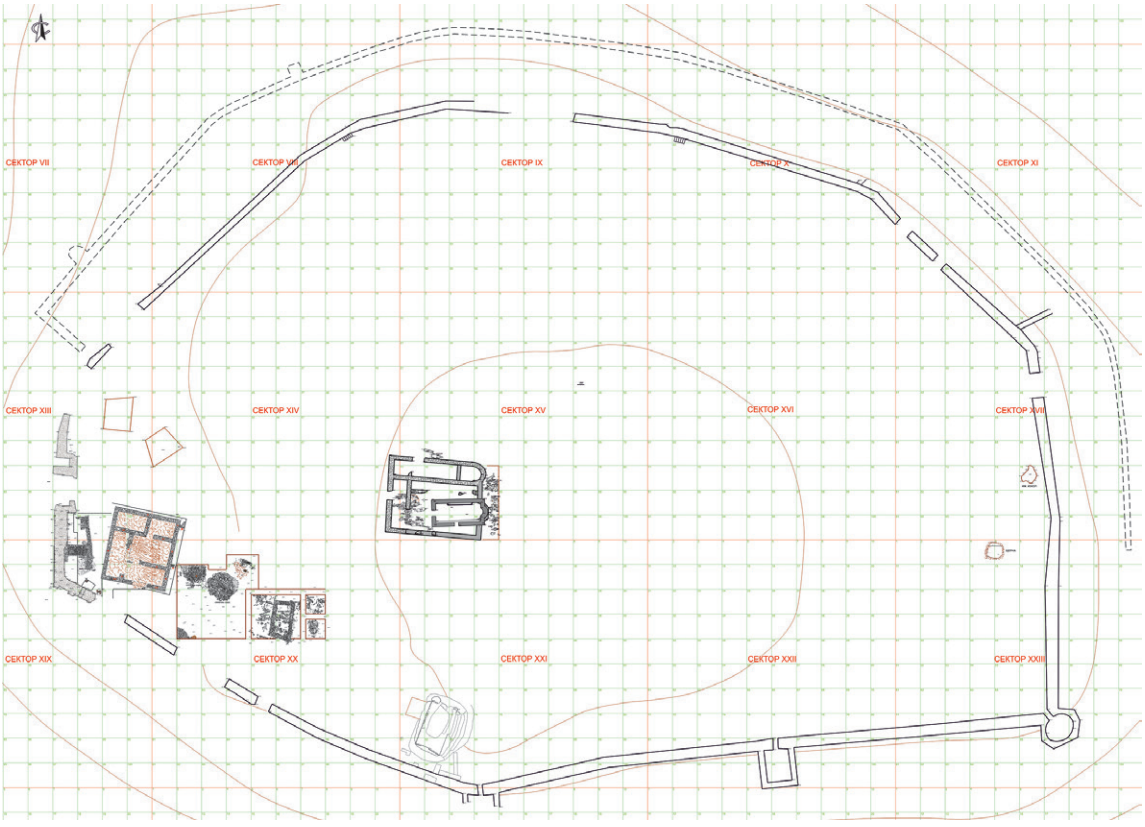
As a result of the archaeological excavations in 2023, we already have an entirely uncovered sanctuary dedicated to the Thracian horseman at Perperikon, with all its elements – temple, fenced sacred place (*temenos*), storage room for the needs of the cult, and a fireplace for cooking food, necessary for the ritual. In the liturgies an important role plays the south-situated rock to which leans the *peribolos*. The yard in front of the temple has a direct exit to the rock. The rock itself is the centre of the situated temple buildings, which were constructed around it.

Nikolay Ovcharov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, aia_ira@abv.bg
Nikolay Boyadzhiev, Regional Museum of History – Smolyan, arheologa@mail.bg
Daniela Kodzhamanova, Regional Museum of History – Kardzhali, daniani5@abv.bg

№ 41. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ЛЮТИЦА

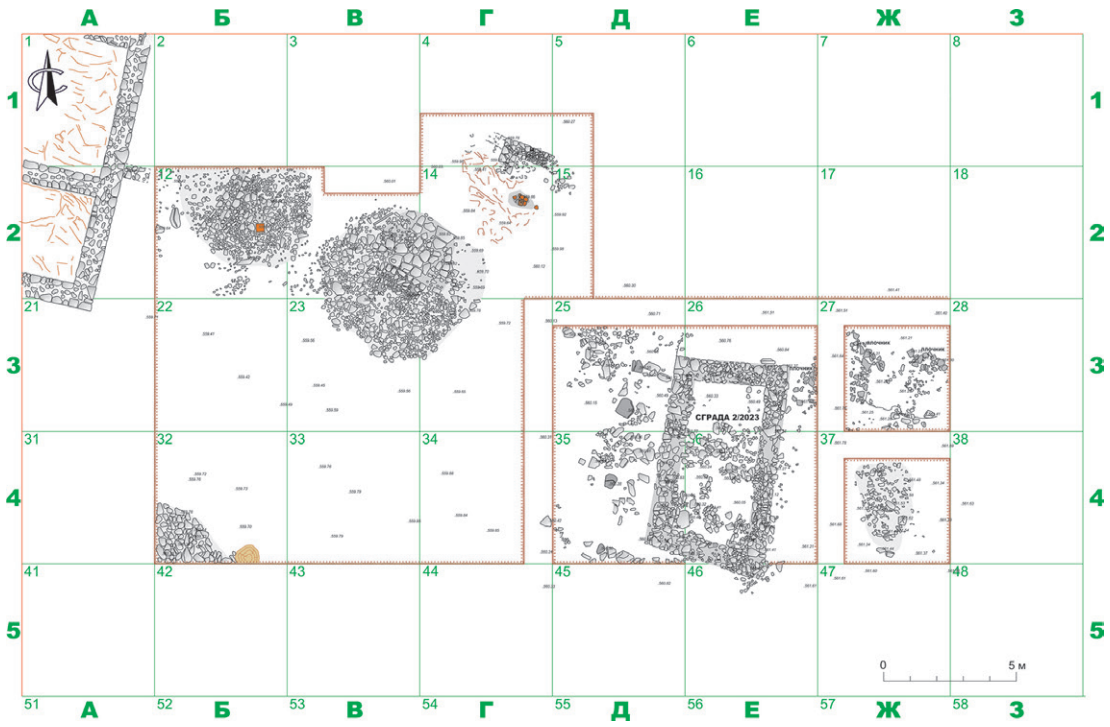
Филип Петрунов, Виолина Кирякова

През ноември 2023 г. бяха проведени редовни археологически проучвания в средновековния град и епископски център Лютица край гр. Ивайловград, обл. Хасково (обр. 1). Проектът за теренните проучвания беше финансиран по договор между НАИМ – БАН и Министерство на Културата. Община Ивайловград и Национален исторически музей също спомогнаха за реализацията на археологическите дейности. Работата на археолозите беше съсредоточена в западната част на укреплението. Съгласно работната програма, за проучване бяха отредени квадрати Д3, Д4, Е3, Е4, Ж3 и Ж4 на сектор XX от плана на средновековната твърдина (обр. 2).

Обр. 1. Лютица – общ план, проучвания в сектор XX

Fig. 1. Lyutitsa – general layout, excavations in sector XX

Обр. 2. Сектор XX, сграда 2/2023

Fig. 2. Sector XX, building 2/2023

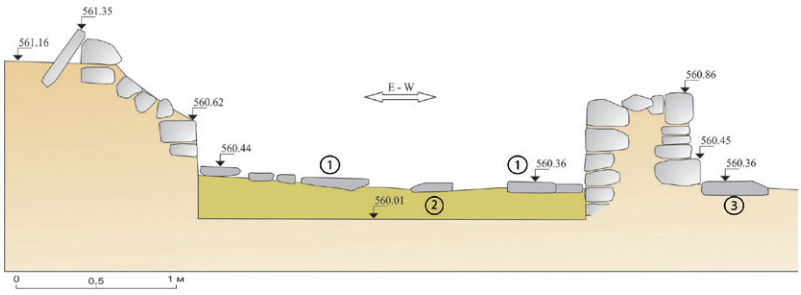

Обр. 3. Сектор XX, ортофото

Fig. 3. Sector XX, orthophoto

Първоначално в горепосочените квадрати беше разчистено каменно струпване с приблизителна площ от 50 кв. м. След документиране и разграфяване на терена започна поетапно демонтиране на каменния разсип. След отстраняване на около 28 куб. м каменни деструкции се разкри планът на постройка с трапецовидни очертания на основите, проход от запад и обща площ от 32 кв. м (обр. 3). Градежът е от камък на кал, като в субструкцията са вложени издължени блокове от местен материал, с добре оформени лица, а във височина са използвани еднолицево обработени камъни с различни размери. Следи от хоросан са документирани само в средната част на източния зид на сградата. Самият източен зид е вкопан на дълбочина 1 – 1,5 м, а лицето към насипа е подсилено чрез вертикално поставени плочести камъни. Всички зидове са с дебелина 0,80 м, в по-увредените участъци до 0,90 м (обр. 4). Проходът на сградата е с ширина 1 м и е разположен от запад, където теренът е с по-ниска надморска височина (обр. 5). От юг на прохода е запазен цокъл с ширина от 0,10 м, от който с отстъп започва суперструкцията на градежа. Западно от прохода са запазени четири единични камъка с равна повърхност, симетрично разположени пред фасадата, вероятно за оформянето на навес. Това наблюдение се потвърждава и от голямото количество ковани железни гвоздеи, открити в тази зона. Сграда 2, както беше номерирана, е фундирана върху насип с материали от XIII в. Във вътрешността на сградата е разчистен плочник, който се очерта само в централната част на вътрешното пространство.

В източна посока градежът е вкопан в насип, върху който е обособен плочник, частично запазен, нарушен от по-късни вкопавания. Южно от него е документирана деструкция от съоръжение, вероятно с производствена функция. Около струпването в кв. Ж4 бяха открити както инструменти, така и железни и бронзови шлаки и заготовки с размери 2 × 3 см.

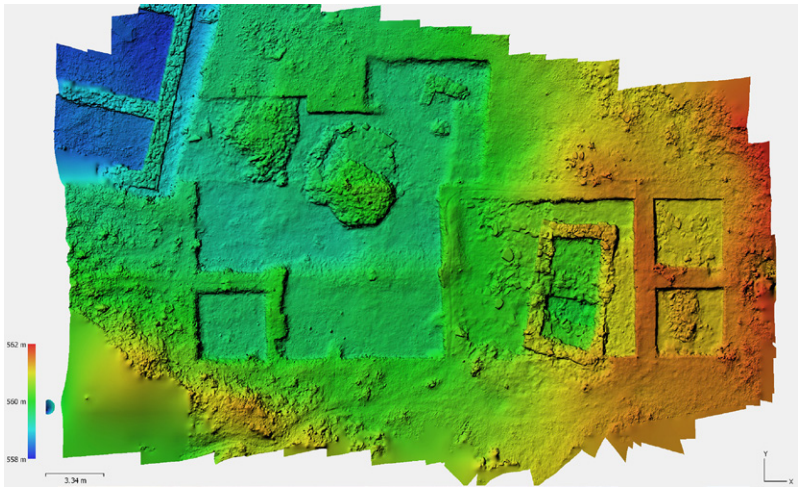

Обр. 4. Разрез изток – запад на сграда 2/2023: Легенда: 1 – плочник; 2 – трамбовка; 3 – външен плочник

Fig. 4. East – west cross-section of building 2/2023: Key: 1 – pavement; 2 – ramming; 3 – outdoor pavement

В хода на проучването са частично изчерпани ребрата на сондажите от проучванията през 2022 г., където са събрани незначително количество материали, но с важен контекстуален принос към разбиранията и познанието в медиевистиката, за организацията на градската среда на Лютица през XIV в.

Къщата е синхронна като време на изграждане и продължителност на експлоатацията с разкритите през 2022 г. сграда тип „трула“ и самостоятелна готварска пещ, като тук са разкрити и специфични детайли от организацията на бита и градската среда. От плочника западно от сграда 2 са документирани няколко плочи в северозападна посока, които са оформяли суха пътека към входа на трулата.

Обр. 5. Дигитален височинен модел на проучванията през 2023 г.

Fig. 5. Digital elevation model (DEM) of the 2023 excavations

При проучването са открити 191 находки от II – I в. пр. Хр. до XIV в., като основно материалите се датират в Средновековието. Находките могат да бъдат групирани, както следва: три сребърни ажурни апликации и пластини (накити за дреха) (Dumitriu 2001, 87), фрагмент от сребърна обица, две бронзови теглилки, три пръстена, два фрагмента от бронзови кръстове, 10 медни сферични копчета и едно сребърно, седем прешлена за вретено – четири каменни и три керамични, три колани апликации, две медни пластини от съдове, 17 железни предмета (шила, инструменти, апликации и халки), девет железни стрели, пет игли за шев, два фрагмента от брадва, седем железни ножа, три оловни тежести, фрагмент от стъклена гривна, напръстник, кремък, краче от антропоморфна керамична фигурка със златиста ангоба, над 30 медни скифатни монети, латински и български имитации от XIII в., две бронзови монети от II – I в. пр. Хр., плосък фолар от медна сплав, 12 торнезета и вазиликони от края на XIII в. и първата половина и средата на XIV в., два фолиса от X – XI в. или общо 61 монети. Разкритите на място опожарени битови съдове, както и десетките монети, накити и инструменти засвидетелстват пълната палитра на домакинските и ежедневните нужди през XIV в.

Наред с луксозните трапезни съдове са открити и десетки сребърни монети от Византия и Ахея. Между тях са и три непознати типа ½ вазиликони. Две от тях са два варианта на един и същ тип, вероятно на византийския император Йоан V Палеолог. Върху втория тип непознато монетосечене се виждат изображенията на две фигури, вероятно Йоан V Палеолог и Йоан VI Кантакузин. За третата непозната емисия също трябва да се приеме, че става въпрос за Йоан V Палеолог, който управлява 50 години Византийската империя. Въпреки че поради дългия период на циркулация тази монета не е много добре запазена, върху задната страна се вижда частично изображение на св. Димитър. Идентична монета беше открита и през 2020 г. до крепостната стена и входа на укреплението, но по-добре запазена и до образа на светеца ясно се вижда изписването на неговото име. За мястото на тяхното отсичане към момента не се знае достатъчно, но е факт, че в Константинопол и Димотика до този момент не са откривани подобни монетни паметници.

Литература

Dumitriu 2001: L. Dumitriu. Der mittelalterliche Schmuck des unteren Donaugebietes im 11.–15. Jahrhundert. Bucureşti, 2001.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MEDIEVAL TOWN LYUTITSA

Filip Petrunov, Violina Kiryakova

Summary

In November 2023, planned archaeological excavations were carried out in the medieval town and bishop centre "Lyutitsa", near the town of Ivaylovgrad, Haskovo district. The archaeological team focused its efforts on the western part of the fortification (fig. 1).

At first, a stone rubble of ca 50 m^2 was cleared. After removing ca 28 m^3 of stone rubble, remains of a building with a trapezoidal foundation and a passageway from the west were found, with a total area of 32 m^2 (fig. 2). The structure was of stones, bonded with mud. Oblong blocks of local material with well-shaped faces were set in the substructure, and single-faced processed stones of various sizes were used for the superstructure. Traces of mortar were found only in the middle section of the eastern wall of the building (fig. 3). The eastern wall itself was founded at a depth of 1 – 1.50 m, and the face to the embankment was reinforced by vertically placed slab stones (figs 4, 5). All walls are 0.80 m thick. The passage of the building is 1 m wide and is on the west side. A 0.10 m wide plinth has survived to the south of the passage, where an offset superstructure begins. Four single smooth-surfaced stones survived to the west of the passage, symmetrically aligned in front of the facade, presumably to form a porch.

To the east, the structure is buried in a paved embankment, partially preserved, damaged by later works. To the south of this, a structure, most likely a workshop, was localised. Around the rubble in grid square G4, tools and iron and bronze slag, as well as semi-finished products were found.

In 2023, a total of 191 small finds were unearthed dating from the 2nd – 1st c. BC, to the 14th c. AD, with most of the finds belonging to the Middle Ages. The most representative among them are: three pieces of silver openwork mounts and plaques (garment ornaments), numerous other objects and 61 coins. The burnt household utensils, as well as the dozens of coins, ornaments and tools found *in situ*, reveal the full range of household and everyday needs in the 14th c.

Along with the luxury tableware, dozens of silver coins of Byzantium and Achaea were also unearthed. Among them, there are three unknown types of ½ *basilika*. Two of them are variants of the same type, probably of the Byzantine Emperor John V Palaeologus. The second type of unknown coinage shows the images of two figures, perhaps John V Palaeologus and John VI Cantacuzene. The third unknown issue must also be attributed to John V Palaeologus, who ruled the Byzantine Empire for 50 years. Although this coin is not very well preserved, due to the long period of circulation, a partial image of St Demetrius can be identified on the reverse side. An identical coin was found in 2020, near the fortification wall and the gate of the fortress, yet it has survived in a better condition and the name of the saint is clearly visible next to his image. At present, little is known about the place where such coins were minted. However, the fact is that so far no similar coins have been found in Constantinople and Didymoteicho.

Filip Petrunov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, fili4@abv.bg
Violina Kiryakova, National Museum of History, v.kirqkova@abv.bg

---

№ 42. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „БАЛЪК ДЕРЕ", ОБЩ. ИВАЙЛОВГРАД

Ивайло Кънев, Християн Узунов, Гергана Милошева-Димчева

Основните цели през 2023 г. бяха две. Първо – да се допроучат започнатите квадрати през сезон 2022 г. (кв. 61 и 62 на Сектор „Б") и да се премахнат контролните ребра по целия проучван до този момент терен. На второ място – разкопките да продължат в източна посока по трасето на улицата с канал, открита през 2010 г. Осъществяването на тези две цели ще предостави допълнителна информация за хронологията на обитаване и архитектурния облик и в тази централна част на крепостта

в периода на нейния разцвет и последвалите през вековете преустройства и ремонти.

Допроучването на кв. 61 и 62 започна от нивото на направените в предходната година контролни сондажи (кота 98,12 м). Пръстта и в двата квадрата беше с червеникав цвят, сбита, с примеси от дребни камъни и малко фрагменти от битова керамика. След достигане до стерилна земя в центъра на квадрата се очерта петно от пепелява пръст, което се развива на изток към кв. 51 и 52.

В кв. 61 допроучването продължава под плочника от III в. Влизането в дълбочина ни даде възможност да установим технологията на изграждане на плочника, а именно плочите се подреждат върху стерилната земя, но където има естествено пропадане на терена мястото се подравнява от смес на варов разтвор с дребни камъни (кота 97,97 м).

Премахването на контролните ребра също ни даде възможност да открием вход (подстъп) към улицата от юг през откритото през 2020 г. помещение в кв. 73. Също така установихме наличието на по-късни (от XIII в.) преустроявания върху проучените през 2022 г. помещения, а в северната част на кв. 71 и 81 при отстраняването на контролното ребро ясно се очерта границата на плочника, маркирана с бордюр.

Обр. 1. Начален етап от разкриването на сграда № 4

Fig. 1. Initial stage of the unearthing of building No. 4

Обр. 2. Сграда № 4

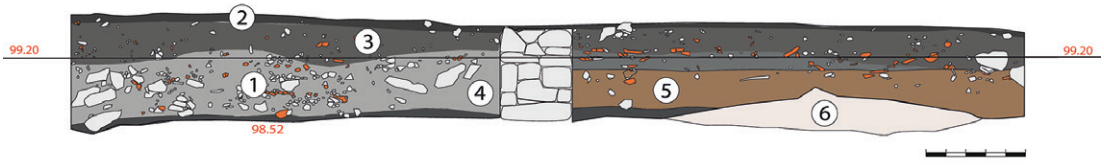
Fig. 2. Building No. 4

Вторият етап от археологическите разкопки се проведе през октомври 2023 г. Проучваният терен попада в кв. 63 на Сектор „Б“. Основната цел е да проследим трасето на улицата в източна посока и в кв. 51 и 52 да се установи архитектурната организация на откритите през 2022 г. зидове в съседните от запад кв. 61 и 62.

Пръстта под чимовия пласт и в трите квадрата е с идентични характеристики – сива, с примеси от ломени камъни, фрагменти от строителна и битова керамика, множество железни клинове и пирони. Монетният материал е представен предимно от латински константинополски имитации от първата половина на XIII в.

Още на тази начална дълбочина (0,20 – 0,40 м от съвременното ниво на терена с кота 99,60 м) в кв. 51 и 52 се забелязаха очертанията на зидове (обр. 1), строени с хоросан и средни по големина ломени камъни, очертаващи помещение (сграда) със зидовете от кв. 61 и 62.

На дълбочина 1 м от съвременното ниво на терена с кота 98,70 м се достигна материкова земя в кв. 51 и 52, с което нивото на терена се изравни с това в съседните кв. 61 и 62 и се разкри нова сграда, построена със зидове на хоросан от средни по големина ломени камъни, регистрирана като № 4 (обр. 2). Насипът в центъра на сградата около стерилната земя е пепелив. В него се откриха анонимни фолиси от XI – XII в., което е ясна индикация за една по-късна интервенция, а причината за нея ще бъде доуточнена в последващи разкопки и отстраняване на контролното ребро, пресичащо сградата през централната ѝ част.

Обр. 3. Източен профил, кв. 51 и 52. Легенда: 1 – камъни и керемиди; 2 – хумус; 3 – черна сбита пръст, XIII в.; 4 – сива рохка пръст, XI в.; 5 – червена пръст, V – VI в.; 6 – материкова скала

Fig. 3. Eastern cross-section, grid squares 51 and 52. Key: 1 – stones and roof tiles; 2 – humus; 3 – black compacted soil, 13th c.; 4 – grey loose soil, 11th c.; 5 – red soil, 5th – 6th c.; 6 – bedrock

Обр. 4. Новооткрит вход южно от улицата

Fig. 4. Newly discovered entrance south of the street

Извън сграда № 4, пред южното ѝ лице (кв. 52), насипът също е от пепелива пръст и най-вероятно е свързан с пепеливия насип вътре в помещението. Насипът пред северното лице на сградата (кв. 51) коренно се различава от този на юг – тук пръстта е сива, с големи ломени камъни, а монетният материал се отнася към V в. (обр. 3).

В кв. 63 също се очерта зид, който пък фланкира улицата от юг (кота 99,50 м). На следващото ниво – 0,60 м от съвременното ниво на терена – в кв. 63 ясно се очерта трасето на улицата с канал в източна посока, който прекъсва и „чупи“ на юг, образувайки ново помещение или сграда от юг. В югоизточния и северозападния ъгъл на квадрата се разкриха и почистиха структури от последния период от съществуване на крепостта през XIII в. Тук се откриха характерните „стъпки“ на хоросан, долепени южно на фланкиращия зид и вероятно конструктивно свързани с новоразкритото помещение от юг.

Проучването в кв. 63 достигна стерилна земя също на дълбочина 1 м от съвременното ниво на терена (кота 99,10 м). Премахването на късните зидове даде възможност да се разкрие „стъпката“ на хоросан. Оказа се, че тя чупи на юг и се развива в зид с ориентация север – юг. В дълбочина пред западното лице се разкри зид на кал, който не се вижда в северния профил, подобно на зида в кв. 73, и е успореден на него. Дали тези два зида са част от по-ранна структура не можем да определим на този етап от проучването. Интересна е ситуацията в източния край на квадрата. На отстояние 1,20 м източно от „стъпката“ се откри нов зид на хоросан, успореден на „стъпката“, като между двата се образува проход, наподобяващ вход към улицата, който продължава своето трасе на юг и попада в непроучени квадрати към крепостната стена (обр. 4).

Така в резултат от проучванията през 2023 г. на крепостта беше открита нова сграда, вход, водещ на юг към крепостната стена и се установи, че архитектурният порядък на сградите е организиран спрямо улицата (обр. 5).

В процеса на разкопките през 2023 г. са открити 98 находки с висока историческа и музейна стойност, които ще постъпят във фондовете на НИМ – София и ОИМ – Ивайловград. Извърши се сезонна теренна консервация на откритите структури, съгласно предписание от реставратор.

LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS “BALAK DERE”, IVAYLOVGRAD MUNICIPALITY

Ivaylo Kanev, Hristian Uzunov, Gergana Milosheva-Dimcheva

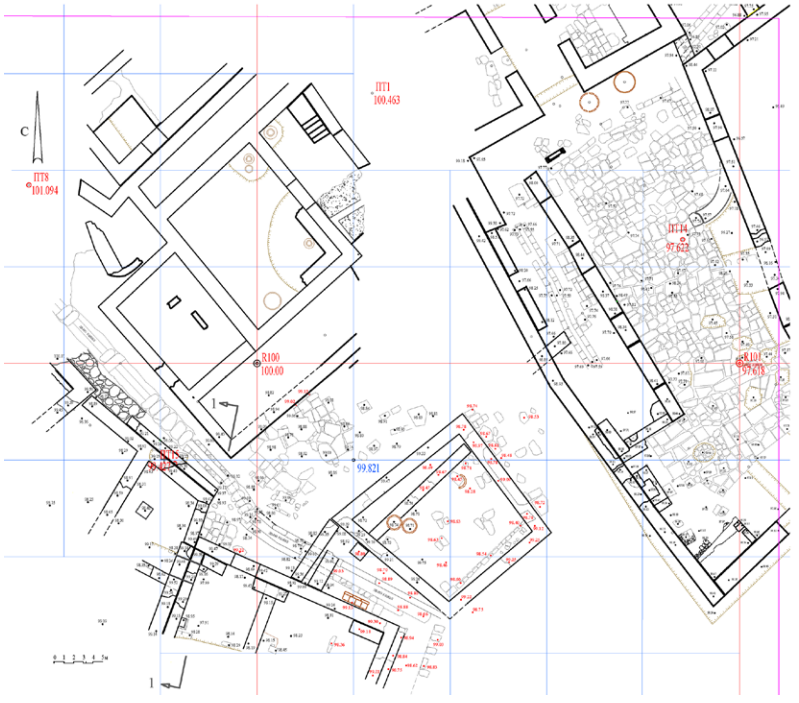
Summary

The fieldwork in 2023 had two main goals. The first one – to complete the exploration of the grid squares opened in 2022 (Nos 61 and 62 in Sector „Б“) and to remove the baulks throughout the whole terrain surveyed to date. The second aim was to continue the excavations eastwards, along the route of the street with a drain discovered in 2010.

The exploration of grid squares 61 and 62 commenced from the level reached during the previous year (98.12 masl). Once virgin soil was reached, a patch of ashy soil appeared in the centre of the square, extending to the east towards grid squares 51 and 52. Some of the finds found in this patch were anonymous *folles* dated to the 11th c.

In grid square 61 excavations continued under the 3rd c. pavement. We were able to establish the technology of construction of the pavement – in places where there was a natural sagging of the ground, the terrain was levelled with a mixture of lime mortar and small stones.

Following the removal of the baulks, we identified evidence of later (13th c.) rebuilding activities and, in the northern part of grid squares 71 and 81, the pavement boundary became clearly outlined by curb stones.

Обр. 5. План на обекта след приключване на разкопките през 2023 г.

Fig. 5. Layout of the site after the completion of the excavations in 2023

The second stage of the archaeological excavations took place in grid square 63, along the route of the street, and in squares 51 and 52, along the walls of the newly registered building.

In grid squares 51 and 52, at a depth of 0.20 – 0.40 m from the modern-day terrain (99.60 masl), the outline of walls (fig. 1), constructed of mortar and medium-sized quarry stones, became visible, shaping a room (building) with the walls in grid squares 61 and 62.

At a depth of 1 m from the present-day level with (98.70 masl), bedrock was reached in grid squares 51 and 52, and a new building was completely revealed, denoted as building No. 4 (fig. 2).

Outside building No. 4, the layers differ on the south and north sides (fig. 3).

A wall was also found in grid square 63, situated along the street (fig. 4) (99.50 masl), and shaping a corner in a southerly direction, thus forming a new room or building to the south.

The exploration of grid square 63 also reached virgin soil at a depth of 1 m from the present ground level (99.10 masl). The removal of the late walls enabled a mortar wall to be revealed, which shaped a corner to the south, towards the fortress wall. At a distance of 1.20 m to the east of the mortar wall, another mortar wall was revealed, and together both walls form an entrance connecting the street with the fortress wall (fig. 5).

Ivaylo Kanev, National History Museum, tapanar@abv.bg
Hristian Uzunov, Museum of History – Isperih, icaka1982@gmail.com
Gergana Milosheva-Dimcheva, milosheva_66@abv.bg

№ 43. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „БУКЕЛОН“

Мариела Инкова, Панайот Антонов, Георги Сенгалевич

Целите на проучванията ни през 2023 г. бяха: 1 – да се разкрие външното лице на крепостната стена в контролна траншея 2; да се проучи насипът и евентуално да се засече трасето на ранната крепостна стена, разкрита в контролна траншея 1 и вкопана в пласт с керамика от РЖЕ (контекстът и откритият в хода на проучванията керамичен и нумизматичен материал подсказаха нейното изграждане през елинистическия период, а разкриването ѝ в други участъци би аргументирало от-

Обр. 1. План на структурите пред кулата (автор П. Антонов)

Fig. 1. Layout of the features in front of the tower (author P. Antonov)

Обр. 2. Останки от югозападна късноантична кула със следи от ремонт на глинена спойка през Средновековието (снимка М. Инкова)

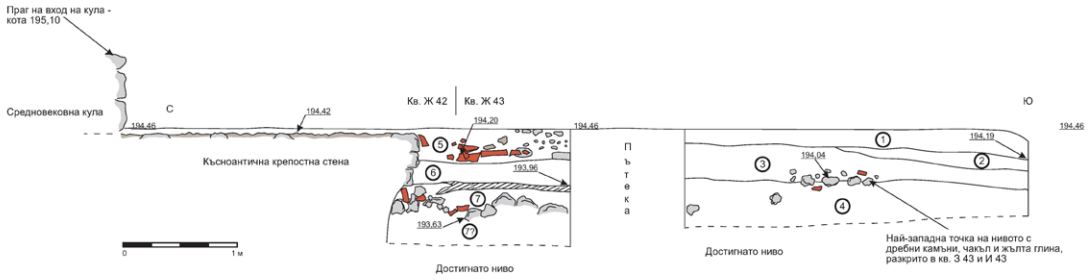
Fig. 2. Remains of a southwestern late antique tower with traces of repairs with mud bonding from the Middle Ages (photo M. Inkova)

носителната хронология); 2 – да се проучи непосредственият контекст в пространството пред кулата, където работата продължи в старите квадрати, а от юг бяха заложени още четири квадрата Е43 – И43 (обр. 1)[1].

Източното уширение на контролна траншея 2. След изчерпване на културния слой се оказа, че в този участък няма следи от ранната крепостна стена. Възможно е блоковете от нейния градеж да са демонтирани и преизползвани в по-късни структури. По-вероятно е запазени следи да се открият по източния склон в посока на север.

От външното лице е разчистен участък с дължина 4,20 м. Запазен е най-долният ред от каменни квадри с размери 0,70 × 1,20 м, 0,35 × 0,66 м, 0,58 × 0,76 м и 0,84 × 0,65 м. Фугите между тях са от 2,5 до 6 см, само на места запълнени с хоросан. Зидът е фундиран е върху предварително подравнения скален материк, с подложка от бял хоросан със счукана тухла. На изток теренът е денивелиран, като над предматериковия пласт пластът е с кафяво-сив цвят, с фрагментирана керамика от РЖЕ, известно количество късноантична керамика от IV – VI в. и кости от говедо и свиня. Във височина лицето не е запазено, разчистен е само частично рухналият емплектон от по-дребни камъни на спойка от бял хоросан. Дебелината на стената варира между 2,20 до 2,30 м. Профилът И – З отразява два етапа на разрушения. Първоначален пласт е с деструкции от дялани и ломени камъни и бял хоросан от външното лице на стената. Над него следва нивелиран кафяво-сив пласт, бележещ вероятно временно ниво на обитаване. Във височина над него следва втори пласт с поетапното разрушение на емплектона от стената, дебел към 1,10 м – деструкции от ломени камъни, строителна керамика, фрагментирана керамика от Късната античност и концентрация на кухненска керамика от IX – X в., включително устия от гърнета с раз-

[1] Нумизматичният материал е идентифициран от В. Пенчев, а костният от Д. Костов, на които благодарим.

Обр. 3. Кв. Ж42 и Ж43, източен профил. Легенда: 1 – съвременен насип, тъмнокафяв подравнителен пласт; 2 – пласт с дребни камъчета и прослойки бял хоросан; 3 – сиво-кафяв пласт; 4 – светъл сивобелезникав пласт. 5 – кафяво-жълт пласт със сиви прослойки; 6 – пласт с хомогенна кафява пръст; 7 – кафяво-жълт пласт (автор П. Антонов)

Fig. 3. Grid squares Ж42 and Ж43, eastern cross-section. Key: 1 – modern fill, dark brown levelling layer; 2 – layer with small pebbles and interlayers of white mortar; 3 – grey-brown layer; 4 – light grey-whitish layer. 5 – brown-yellow layer with grey interlayers; 6 – layer of homogeneous brown soil; 7 – brown-yellow layer (author P. Antonov)

лични профили и врязана украса, фрагменти от амфори тип Gunsenin I от IX – X в.

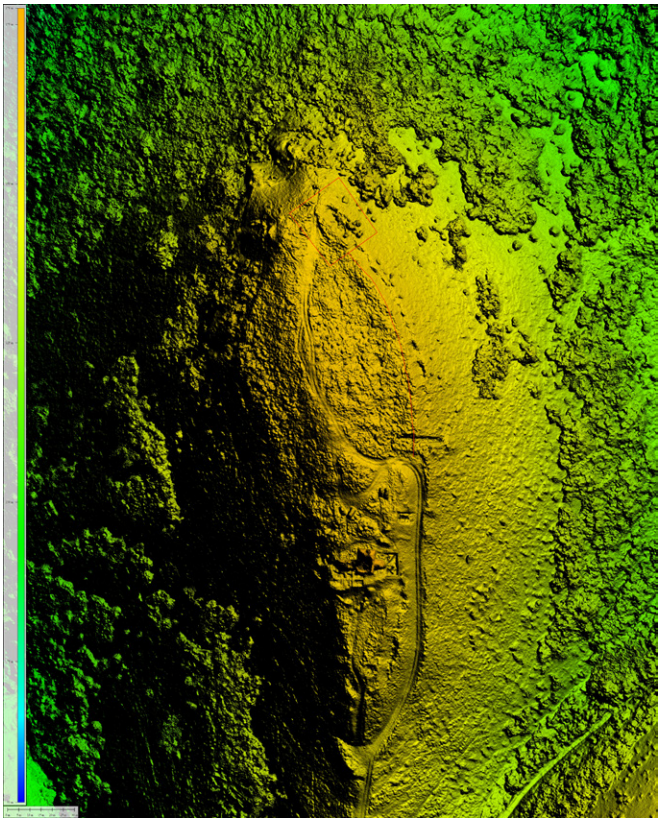
Проучвания южно от кулата. Тук, във връзка със създаване на работна площадка за консервацията на кулата, а и поради социализацията на терена, стъпаловидната площадка пред кулата, вероятно резултат от археологически структури, е била засипана. Съвременният насип е по-голям в периферията, където достига до 0,70 м и над 1 м. В него бяха открити различни артефакти от XIX – XX в. Почти веднага след изчерпването му в кв. Е 43 и Ж 43 се попадна на останките на вероятно подковообразна късноантична кула, изградена на фуга към външното лице на крепостната стена. Разположена е в югозападната част на платото. Разкрита е част от нейният източен зид, граден на бял хоросан в емплектон, като външните лица са от дялани блокове (обр. 1, 2). Дебелината на зида е 1,90 м, измерено в южната част кв. Ж43. Останки от същия градеж са запазени в посока на юг само на разстояние 1,50 м от профила, Подът на кулата е върху хоросанова замазка, регистрирана засега само в кв. Ж42 и северната част на кв. Ж43. Забелязват се две нива на строителство. В посока на юг и югозапад разчистеният градеж е на глинена спойка, като вътрешното лице е от по-дребни камъни. В югоизточната част на квадрата насипът съдържа керамика от XIII – XIV в., сред която глазирана (фрагменти от паници и купи от семейството на Зевксип, клас I и II, имитации на Зевксип, монохромна палеологова керамика), рисувана с бяла ангоба, кухненска от същия период, фрагменти от делви, монети на императорите Исак II Ангел (1185 – 1195) и Андроник II Палеолог с Михаил IX Палеолог (1294 – 1320).

Обр. 4. Настилка от чакъл върху насипа на средновековна сграда (снимка М. Инкова)

Fig. 4. Gravel pavement above the fill a medieval building (photo M. Inkova)

Във и около кулата са проучени три средновековни ями. Яма № 1 от кв. Ж42 попада в пространството на кулата и е срязала ранната хоросанова замазка. На нивото на засичане, на дълбочина

Обр. 5. Цифров височинен модел на останки от крепостта – очертания на кула и трасе на източната крепостна стена (автор С. Стойчев)

Fig. 5. Digital elevation model of the remains of the fortification – outlines of a tower and a route of the eastern fortress wall (author S. Stoychev)

0,90 м от съвременния терен, тя има кръгли очертания с размери 0,85 × 0,90 м. Запълнителят е кафяво-черен, с въгленчета и фрагментирана керамика от XIII – XIV в. – глазирана (фрагмент от паница от семейството на Зевксип, монохромна палеологова керамика), кухненска от същия период. Дъното е на 1,20 м от съвременния терен. Яма № 1 от кв. Ж43 е до източното лице на кулата. Запълнена е със сиво-черен, а в дълбочина – сиво-кафяв пласт и концентрация на битова керамика от XIII – XIV в. (паници от семейството на Зевксип, палеологова монохромна керамика, фрагменти със златиста ангоба и кухненска), фрагмент от стъклена гривна от същия период и кости от говедо, свиня, коза, сърна и една раменна човешка кост. Размери 1,68 × 1,35 м, дъно на дълбочина 1,55 м. В същия квадрат, между източното лице на кулата и външното лице на късноантичната крепостна стена е разположена яма № 2. Продължението ѝ попада под профилите и пред входа на средновековната кула, а в дълбочина – под средновековното ниво. То е маркирано от положени на едно ниво цели и фрагментирани късноантични тухли и фрагменти от питос, запечатващи насипите. Ямата има кошеровидна форма, а стените са изградени от четири реда ломени камъни на глинена спойка, разрушили лицата на източния зид на кулата и крепостната стена. В запълнителя на ямата има единични фрагменти от IV – VI в. и основно керамика от XII – XIII в. (мраморизирана, рисувана със зелено и кафяво, ранно сграфито от втората половина на XII в., фрагменти от паница със златиста ангоба от XII в., кухненска керамика) и кости от говедо и овца. Размери 1,40 × 0,90 м.

В западната част на кв. Е42, в пласт с деструкции от ломени камъни и фрагменти късноантична керамика, частично беше разкрит зид на фуга към външното лице на крепостната стена, граден с глинена спойка, с дебелина 0,70 м.

На изток, в кв. З43 и И43 е разчистено денивелирано от север на юг ниво с чакъл и дребни камъни в глинест пласт (обр. 1, 4). В насипа над нея се откриха монети на император Мануил I Комнин (1143 – 1180), на Андроник II Палеолог с Михаил IX Палеолог (1294 – 1320), изрезка от анонимна византийска монета (средата на XIV в.), старинен фалшификат на акче на султан Сюлейман I Кануни (1520 – 1566), акче на султан Мурад III (1574 – 1595), както и две акчета на султан Ахмед I (1603 – 1617). Източно, в кв. И43 се откри фрагментирана керамика от XII до XIV в. – ранно, фино врязано сграфито от семейството на Зевксип от XIII в., монохромна глазирана палеологова керамика от XIII – XIV в., фрагмент от фаянсов съд, кухненска керамика, фрагменти от делви. От север това ниво попада над денивелирана хоросанова замазка, а в източния край е срязано от хоросаново бъркало, за което през 2022 г. предположихме, че или е от градежа на кулата или от неин ремонт. На запад попада над нивото с тухли и стени от питос, разкрито в яма № 2. От изток лежи върху тънък хоросанов слой и сива пръст, които застъпват насипа на част от средновековна сграда (обр. 4). Разчистена е част от нейния западен зид, докато продължения на южния и източния зид остават в профилите. Насипът от вътрешността на помещението е сиво-кафяв, с трапезна и кухненска керамика от XII – XIV в., както и латинска солунска имитация тип С от първа половина на XIII в., фрагмент от стъклена гривна с украса, стъклена висулка и пръстен от медна сплав. Над неговия насип попада и зид, ориентиран СИ – ЮЗ, вероятно разрушен от чакълестата настилка. На североизток той е проследен в кв. Й42, Й43 и К42, където с широка фуга контактува със зид, също на фуга към късноантичната крепостна стена. Оформен е дъговидно, съобразявайки се сякаш с нея. Фундиран е високо върху сив

насип, граден на глинена спойка с лица грубо от оформени едри дялани камъни, дебел е 0,80 – 0,97 м.

В кв. Й42 и Й43 е разкрито продължението на трасето на късноантичната крепостна стена, която завива на запад. Има идентичен градеж – в емплектон на бял хоросан. Разкрит е само горният запазен ред от дялани блокове от нейното лице. В един участък е разчистена равна хоросанова замазка, маркираща вероятно строително ниво или ремонт на кулата, т. е. средновековно ходово ниво. И тук кулата стъпва върху крепостната стена. На фуга към нея е разчистен градеж на бял хоросан, с дебелина 1 м и запазена дължина 0,60 м, разрушен от зида ЮЗ – СИ. Нумизматичният и керамичен материал е от XIII – XIV в.

Изводи и стратиграфия. На този етап резултатите от проучванията ни сочат, че най-късната структура е хоросановото бъркало в кв. 342/343. То срязва нивото от чакъл и дребни камъни в глинест пласт от кв. 343 и И43, което следва да е по-ранно от него. Откритите над тази каменна настилка османски монети попадат в диапазона XV – XVII в. Средновековни ходови нива има и върху запазените участъци на късноантичната стена и върху тухлената настилка от преупотребени късноантични тухли и стени от питос, запечатващи яма № 2. Следва дъговидният зид СИ – ЮЗ, който сякаш се съобразява с формата на късноантичната стена и лежи върху сиво-кафяв насип със средновековна керамика и вероятно върху насипа от средновековното жилище в южната част на кв. И43. По-късни са ями № 1 от кв. Ж43 и № 1 от Ж42 с материали от XIII – XIV в. По-ранна е № 2 в кв. Ж43 с артефакти от втората половина на XII – XIII в. Разположена пред входа на кулата и следва да бъде възприемана като *terminus post quem* за нейното изграждане.

Теренът на платото е заснет с термокамера с цел създаване на 3D височинен модел и идентифициране на останки от късноантичната фортификация[1]. Ясно е трасето на стената върху източния склон, а от север е идентифицирана кула (обр. 5).

LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS "BOUKELON"

Mariela Inkova, Panayot Antonov, Georgi Sengalevich

Summary

The excavations at the eastern extension of trench No. 2 exposed the outer face of the late antique fortress wall. The lowest course was preserved, built of large, 0.75 m high ashlars, with joints of 2.50 to 6 cm, partially filled with white mortar. It was founded on the bedrock through a white mortar base. The *emplekton* masonry wall was partly preserved in height. No traces of an earlier wall were found.

To the south of the tower, five new grid squares were laid: E43–И43, with Й42/Й43 being at the eastern end of the medieval tower (fig. 1). The remains of a U-shaped tower were revealed in grid square E43 and Ж43 (fig. 2). The original mortar masonry of a 1.90 m thick wall had survived. In south and west direction, the repaired section was clay-bound. The floor was a screed mortar, probably with two stages of construction. Its remains were discovered in a layer with 13th – 14th c. ceramics and coins of the Emperors Isaac II Angelus (1185 – 1195) and Andronicus II Palaeologus with Michael IX Palaeologus (1294 – 1320), which, at this stage, allows us to assume that the repair was carried out before the layer was accumulated. Three medieval pits were explored in and around the tower. Pit No. 1 in grid square Ж42 was inside the tower and cutting through the early floor screed. Its brown-black fill contained fragmented ceramics from the 13th – 14th c. Pit No. 1 in grid square Ж43 was next to the eastern face of the tower. It had a truncated-conical shape, filled with grey-black, and in depth grey-brown earth and assemblage of table- and kitchenware from the 13th – 14th c., animal bones and a single human bone. Pit No. 2 was located in the corner between the late antique fortress wall and the eastern front of the tower, destroying their faces. It is beneath a medieval layer of levelled late antique bricks sealing the amassed soil layer (figs 1, 3). It was beehive-shaped; its walls were lined with quarry stones. The fill contained pottery from the 12th – 13th c.

In grid squares 343 and И43, a gravel pavement was uncovered, and in the soil accumulation above it Byzantine coins from the 14th c., and Ottoman coins from the 15th – 17th c. were found. The pavement probably had destroyed the SW – NE oriented wall, the route of which was traced in grid square Й42, over the topsoil layer of a medieval building (fig. 4).

Conclusions and stratigraphy. The latest structure is a mortar mixing spot in grid squares 342/343. It cuts the gravel pavement in squares 343 and И43, which must be earlier than the spot. Medieval walkways are also revealed on levelled sections of the late antique wall and on the brick pavement of reused late antique bricks and *pithos* fragments,

[1] Проучването е извършено от С. Стойчев от РИМ – Шумен с DJI Mavic Enterprise Advanced M2EA Thermal Camera, M2EA Visual Camera. Изказваме своята благодарност на колегата.

sealing pit No. 2 (fig. 3). Next is the curved NE – SW wall which rests on a grey-brown layer with medieval ceramics and on that of the medieval dwelling from grid square И43. Pits No. 1 from grid square Ж43 and No. 1 from Ж42, containing 13th – 14th c. materials are of a later period. The earliest one is pit No. 2 in grid square Ж43, containing artefacts from the second half of the 12th – 13th c. Located in front of the entrance to the tower, the pit should be perceived as a *terminus post quem* for its construction.

Mariela Inkova, National Museum of History, inkovam@mail.bg
Panayot Antonov, National Museum of History, panayotva@abv.bg
Georgi Sengalevich, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, g.sengalevich@gmail.com

№ 44. РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „ГРАДИЩЕТО“ КРАЙ С. МЕЛНИЦА, ОБЩИНА ЕЛХОВО

Чавдар Кирилов, Анна Агре

Разкопките, финансирани чрез средства от програмата за подпомагане на целевите теренни археологически проучвания на Министерство на културата, се проведоха в периода 01.11. – 30.11.2023 г.

Археологическите дейности през кампанията бяха съсредоточени в църквата в най-високата част на крепостта, както и върху прилежащите ѝ от северозапад и запад терени, в очертанията на квадрати L23, M23 и N23 съгласно общата план-квадратна мрежа на обекта (обр. 1).

Бяха разкрити нови 25 гроба от некропола във и около храма, както и четири ями от средновековната епоха. Новоразкритите гробове, както тези от предходните сезони, са твърде бедни на инвентар. В тях или не се откриват никакви предмети, или се намират единични накити и/или елементи на костюма. Оскъдицата на гробен инвентар се компенсира от обилието на стратиграфски суперпозиции, както вътре в самия некропол, така и между гробовете и разкритите ями.

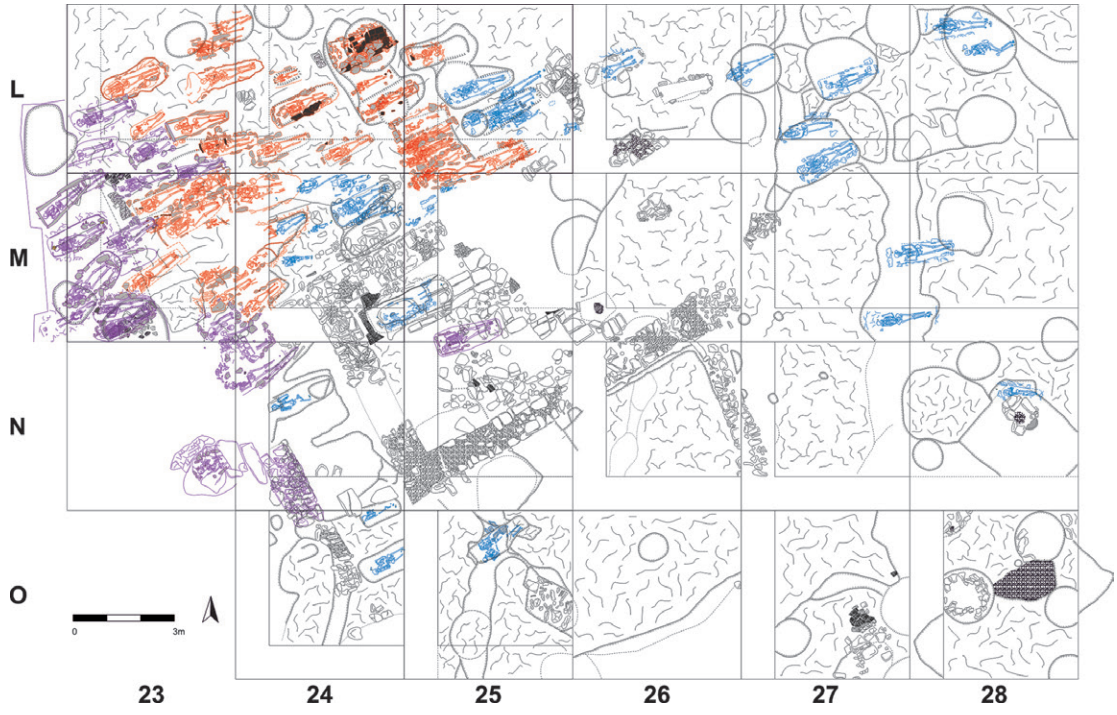
В насипа на северната част на яма № 1/M23 (с керамика от средновизантийската епоха, вкл. фрагменти от съдове с украса сграфито) бяха вкопани четири гроба, разположени един над друг. Това е четвъртият случай в рамките на некропола, в който установяваме стратиграфска последователност на три и повече гроба, засвидетелстваща продължителното време на погребване на това място. Други два гроба застъпват по-ранната от тях яма № 2/M23.

Новост през изминалата кампания бяха две ситуации, благодарение на които за пръв път се установи наличието на по-късни структури, застъпващи и/или разрушаващи гробове. Яма № 1/L22 е разрушила западната част от скелета на гроб № 10/L23. Диагностичните фрагменти от ямата са характерни за края на средновизантийския период и затвърждават впечатленията ни от предходни сезони, че погребването на хора на това място започва още в средновизантийската епоха, макар като цяло некрополът да принадлежи и на по-късно време.

Малък по обем (фрагмент от?) зид на хоросан, може би свързан с късни добавки към църквата, застъпва гробните ями на гробове № 4 и 5 в кв. N24. За съжаление тази ситуация в немалка степен е компрометирана от иманярски трап, засегнал частично както някои от гробовете в участъка, така и въпросния зид.

Дълговременното функциониране на некропола от края на средновизантийския период и през Палеологовата епоха се потвърждава (за пореден път) и от множеството случаи на препогребани кости от по-ранни гробове в насипите на разкритите редовни гробове. В отделни случаи в насипите на един или друг гроб се откриват останки от до четири други индивида. Благодарение на това са ясни поне две неща. Първо, значителна част от редовните гробове фактически принадлежи на най-късния хоризонт от функционирането на некропола. Второ, броят на скелетите в анатомичен порядък съвсем не е показателен за общия брой на хората, които някога са били погребани на това място. Консервативната оценка сочи, че към разкритите към момента общо 104 редовни гроба трябва да се прибавят поне още толкова разрушени.

Една от представителните гробни конструкции е цистовият гроб № 15/M23 (обр. 2), който по своите характеристики е напълно идентичен с гроб № 2/L23, проучен през 2022 г., и е по-късен от гроб

Обр. 1. Общ план на разкопания през 2018 – 2023 г. участък: гробове, разкопани през 2018 – 2021 г. (в синьо); гробове, разкопани през 2022 г. (в червено); гробове и структури, разкопани през 2023 г. (в магента)

Fig. 1. General plan of the excavated area in 2018 – 2023: graves excavated in 2018 – 2021 (in blue); graves excavated in 2022 (in red); graves and structures excavated in 2023 (in magenta)

№ 18/M23. Той е последен дом на жена с бронзова гривна на дясната ръка и с напръстник в насипа непосредствено над таза. Тя е починала или в твърде напреднала бременност или при започнало раждане. В тазовата ѝ кухина открихме скелета на нероденото ѝ дете, обърнато с глава към детеродния канал, т. е. в позиция, непосредствено предшестваща момента на раждането.

Друг от гробовете, който заслужава нарочно отбелязване, беше разкрит във вътрешността на църквата. Каменната настилка от втория период на нейното съществуване беше до голяма степен „раздробена“ в участъка над гробната яма, поради което е много трудно да се отсъди – за разлика от гроба в северозападния ъгъл на храма, разкрит през 2020 г. – дали е по-ранен, синхронен или по-късен от каменния под. Гробът е безинвентарен, но в насипа му се откри средновековна монета (вероятно от X в.), която не е нищо друго, освен *terminus post quem* за времето на извършване на погребението.

Изключително интересна се оказа ситуацията в югоизточната четвърт на кв. N23. На долното ниво на III механичен пласт, непосредствено на запад от разграбените от иманяри представителни гробни камери в кв. N24, разположени току до западната фасада на църквата, се откри редица от три масивни каменни плочи, които първоначално изглеждаха като гробно покритие. Оказа се, че те застъпват частично отвора на значителна по размери яма. На около метър дълбочина под тях се разкри човешки скелет, който имаше стъклена гривна в областта на лакътя на дясната ръка. Това е първият гроб със стъклена гривна *in situ*. Освен нея, при разчистването на скелета се откри наушник от масивно сребро, който обаче не бе на „логично“ място, т. е. в областта на главата. Изглежда на мястото си бяха две малки костени мъниста от областта на гръдния кош. Наред това от насипа произхождат две монети на Исак II Ангел, които дефинират *terminus post quem* за извършване на погребението 80-те – 90-те години на XII в. Самият гроб не може да се датира по-късно от първата половина на XIII в. и на свой ред представлява *terminus ante quem* за засипването на ямата и съдържащия се в нея керамичен и друг материал. Под гроба, поне на този етап, не се откриха други гробове.

Допроучването на северната третина на ямата показа, че тя е третата вкопана структура, която можем да свържем с акта на „погребване на църквата“, установен за пръв път през 2019 г. В насипа ѝ имаше, по подобие на ямите в кв. O25, фрагменти от стенописи, от стъклени лампи, от луксозни съдове, от железни части от интериор и екстериор, огромно количество камъни, строителна керамика и буци хоросан.

Обр. 2. Гроб № 15 в квадрат M23

Fig. 2. Grave No. 15 in grid square M23

Липсата на стени от амфори в насипа на тази структура затвърждава досегашната ни теза, основаваща се и на други наблюдения, че такива са използвани в градежа на втората, но не и на по-ранната църква. За сметка на това няма категорични свидетелства по-късният храм да е бил стенописван, докато по-ранният без съмнение е притежавал стенописна украса.

Може би най-важната находка, открита през кампанията, е монета на Алексий III Ангел, намерена под една от плочите на каменния под на църквата, който е свързан с времето на нейната реконструкция. Тя е важна и в по-общ план – на този етап това е най-късната монета на обекта. Ако следваме добре установена традиция на интерпретация, характерна за досегашните проучвания (не само) в Тракия, липсата на по-късни монети би следвало да се интерпретира като край на съществуването на обекта, а този край да се обвърже с някой от кръстоносните походи, в нашия случай с Четвъртия.

Тази монета обаче не бележи край, а ново начало – началото на нова фаза от живота на селището, при това живот изключително интензивен, както показва внушителният некропол, формирал се най-вече във времето след края на XII в. На този етап е невъзможно да се установи неговата горна хронологическа граница, но постепенно и този въпрос ще намери своя отговор.

EXCAVATIONS OF THE LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS “GRADISHTETO” NEAR MELNITSA VILLAGE, ELHOVO MUNICIPALITY

Chavdar Kirilov, Anna Agre

Summary

In 2023, we conducted archaeological excavations in grid squares L23, M23, and N23, focusing on the church located on the highest point of the fortress, together with the adjacent areas to the northwest and west (fig. 1). We uncovered a further twenty-five burials from the necropolis, together with the discovery of four pits of medieval date. Similarly to the previously uncovered burials, these new finds were poorly assorted, with either minimal or scattered artefacts, such as ornaments and fragments of costumes.

Excavation in pit 1/M23 revealed four stacked graves, with fragments of middle Byzantine pottery, including examples with sgraffito decoration. Notably, this campaign marked the first observation of structures partially encroaching on burials, namely pit 1/L22 and a segment of wall overlapping graves Nos 4 and 5 in grid square N24.

Once again, we found numerous human bones from earlier burials within the embankments of the excavated graves, suggesting a discrepancy between the number of individuals buried at the site and the number of intact skeletons currently recovered.

The representative cist grave No. 15/M23 (fig. 2) contained the remains of a woman adorned with a bronze bracelet, alongside the skeleton of an unborn child positioned in a prenatal position within the pelvic cavity. In addition, we uncovered a new burial within the church, and a 10th-c. coin within its enclosure, which served as a *terminus post quem* for dating the burial.

In the southeastern part of grid square N23, we found three massive stone slabs that partially covered the entrance to a pit of considerable size. Beneath these slabs, at a depth of approximately 1 m, we located a human skeleton with a glass bracelet around the elbow of the right arm. This was the first instance of a grave in the necropolis containing a glass bracelet *in situ*. Next to the skeleton, we discovered two coins of Isaac II Angelus, providing a *terminus post quem* for the burial, dating no earlier than the 1180s – 90s. The tomb itself, dated no later than the first half of the 13th c., serves as a *terminus ante quem* for the filling of the pit.

This pit is the third dug-in structure linked to the phenomenon of the "burial of the church", initially identified in 2019. In its embankment, as in the pits in grid square O25, we discovered remains of frescoes, glass lamps, luxury pottery, ironwork, a significant quantity of stone, building ceramics, and mortar fragments. The absence of amphora walls in this structure confirms our previous hypothesis, supported by other observations, that the builders used them in the construction of the second church rather than the earlier one. Furthermore, while there is no definitive evidence of mural decoration in the later church, the earlier one undoubtedly had such.

The most remarkable discovery of the excavation campaign was a coin of Alexius III Angelus found under one of the stone slabs of the church floor, dating from the time of its reconstruction.

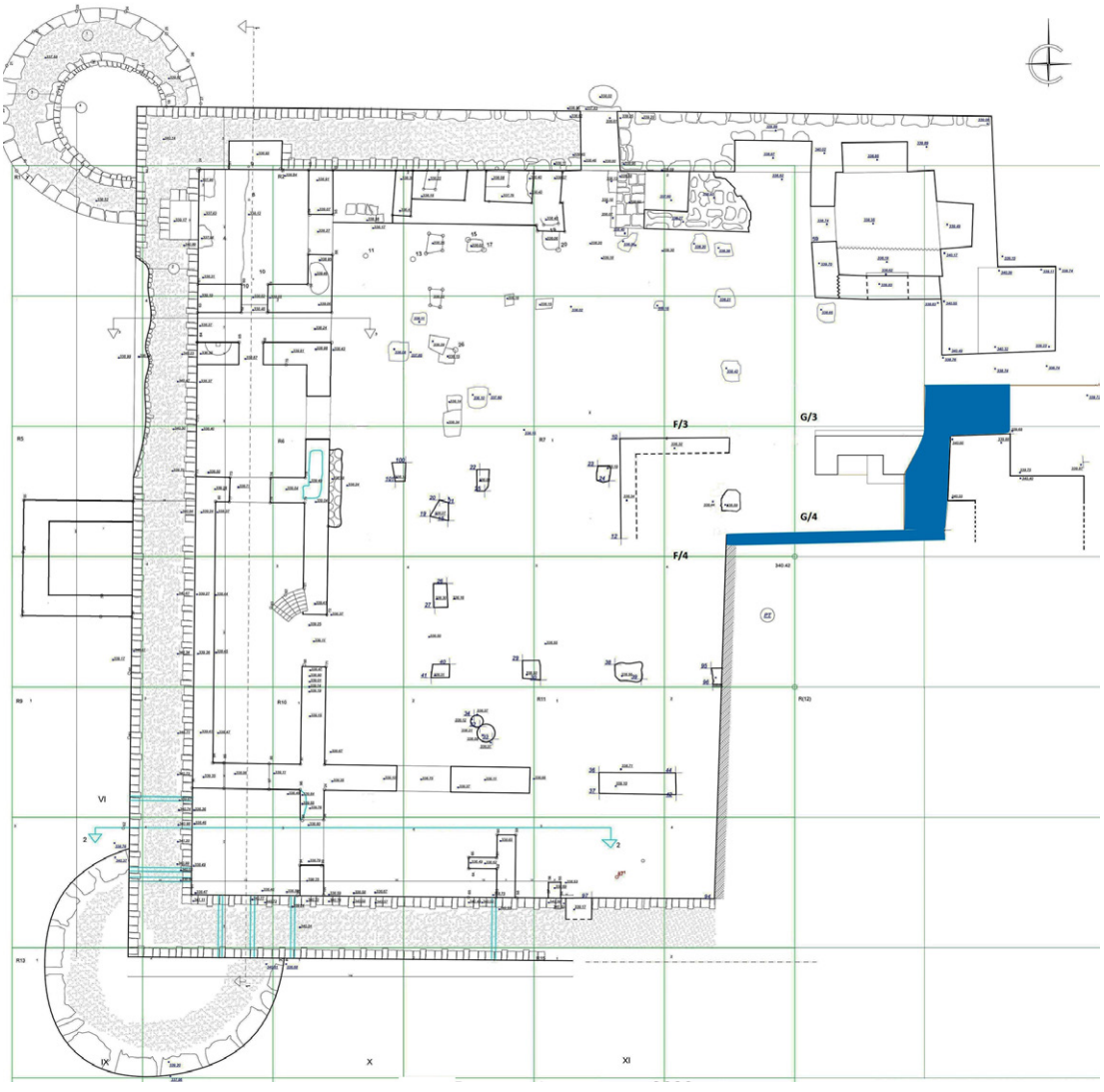
Chavdar Kirilov, Sofia University "St Kliment Ohridski", ckirilov@uni-sofia.bg
Anna Agre, aniagre@gmail.com

№ 45. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „МАЛКОТО КАЛЕ", С. ВОДЕН, ОБЛ. ЯМБОЛ

Стефан Бакърджиев, Явор Русев

Редовните археологически проучвания на обект „Средновековна крепост „Малкото кале", с. Воден, общ. Болярово", се проведоха в периода 12.07 – 19.07.2023 г. под научното ръководство на гл. ас. д-р С. Бакърджиев (РИМ – Ямбол) и Я. Русев (РИМ – Ямбол), заместник-ръководител Б. Павлова, (РИМ – Ямбол), научен консултант проф. д-р Б. Борисов. Проучванията се осъществиха в рамките на девет работни дена с помощта на осем студенти от УниБИТ, София. Разкопките бяха съсредоточени във вътрешното пространство по протежение на вътрешното лице на източната крепостна стена, южно от разкрития през 2020 – 2021 г. източен вход на крепостта. Проучваното пространство попада изцяло в квадрати G/4, H/3 и частично в H/4 от план-квадратната мрежа и обхвана обща площ от 22 кв. м. Квадрати G/4 и H/4 обхващат пространството на помещението, което се развива на юг от източния вход, по протежение на вътрешното лице на източната крепостна стена, а H/3 е по протежение на прохода на входа (обр. 1).

В квадрат H/3 беше проучена неговата южна половина, която се явява и 2/3 от ширината на входа, по протежение на южната кула и част от северния зид на помещенията, долепени до вътрешното лице на крепостния зид южно от входното пространство. Проучен беше пласт с дебелина от 1,20 м в северната си част и 1,40 м в южната, по протежението на южната фланкираща входа кула. Проучването започва от достигнатите в предходната година нива (от ниво 339,70 – 339,60 м н. в.), с наклон от юг на север и денивелация от 0,10 м. Пластът е еднороден – пръст, примесена с хоросан, средни по големина и дребни камъни. Открива се значително количество строителна керамика (тухли) и фрагменти стенописи. Почти липсва битова керамика. Строителната керамика се открива предимно в средната част на входното пространство поради факта, че във височина средната част на южната кула е била с тухлена зидария. Останките за това са видими от ниво от 338,80 м н. в. по северното лице на кулата, където са запазени следи от четири тухлени реда. Наличието на фрагменти от оцветена мазилка (стенописи?) показва, че северното лице на южната кула в рамките на входното пространство е било покрито с оцветена мазилка. Фрагмент от нея *in situ* бе разкрит на нивото на тухлите по описаното вече лице на кулата на ниво от 339,65 м н. в. На ниво от 338,60 м н. в. беше достигнато ходовото ниво. В рамките на пространството между кулите то представлява настилка от ломени камъни, стабилизирани с бял хоросан, а на запад преминава в дебел пласт бял хоросан с наклон в същата посока и след 2,10 м се изравнява с нивото на двора (338,40 м н. в.) в крепостта. Проучването показа, че северното лице на южната кула е запазено в суперструкция между 1,60 и 1,80 м. Изградено е от средни по размер и големи ломени камъни в седем реда, споени с бял хоросан и поставени с максимално плоската си част към лицата на кулата. Над тези редове е започвала тухлена зидария, която в средната част на кулата започва над петия ред. На определена височина северното лице на кулата е било измазано с оцветена бяла мазилка (стенописи) с дебелина от 2,5 см. В рамките на пласта бяха открити и голя-

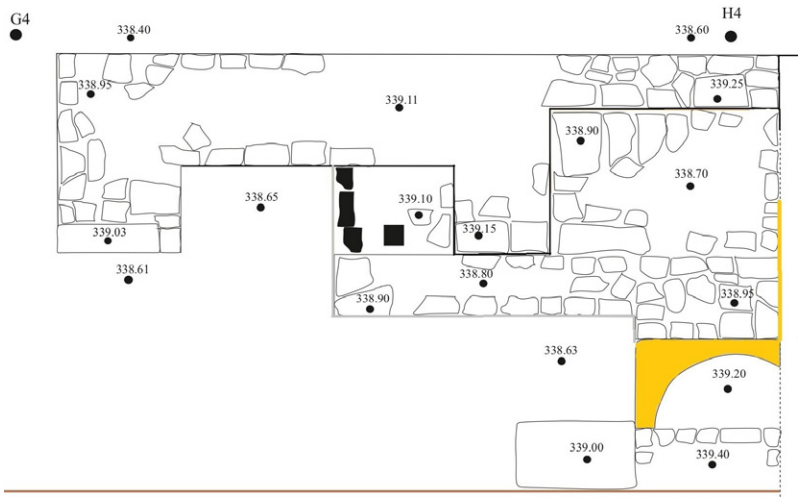

Обр. 1. Общ план на крепостта „Малкото кале“, с. Воден, общ. Болярово, с проучените през 2023 г. участъци (в синьо)

Fig. 1. General layout of “Malkoto kale” fortress, Voden village, Bolyarovo municipality, with the sections excavated in 2023 (in blue)

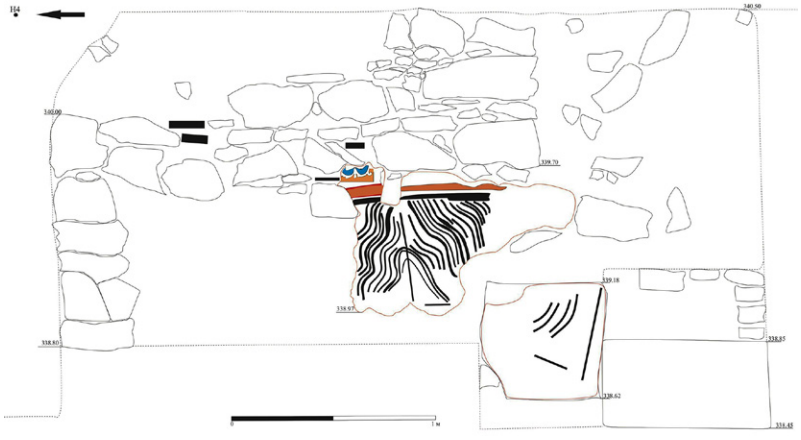
мо количество железни скоби, подсказващи наличие на дървена конструкция. В квадрат G/4 беше изправен южният профил, който се беше свлякъл в резултат от атмосферните условия през зимата. Пластът представлява деструкции – хоросан, пясък, дребни и средни по големина ломени камъни, значително количество строителна керамика, като освен тухли се откриват и фрагменти от плоски керемиди. Откриват се отделни, но малко и дребни фрагменти от кухненска керамика, характерна за периода XI – XII в. Третият участък, в който се работи, обхваща последния 1 м в посока изток от квадрат G/4 и 1,10 м от H/4 до вътрешното лице на източния зид на крепостната стена при ширина от 3 м С – Ю. Проучването започна от достигнатите през 2021 г. нива от 340,40 – 340,20 м н. в. и достигна до ходовото ниво на 338,60/65 м н. в. в помещението. Пластът беше еднороден – бял хоросан, пясък, фрагменти от строителна керамика и дребни и отчасти средни по големина ломени камъни. В него се откриват много малко археологически материали – отделни фрагменти сграфито и обикновена керамика от XI – XII в., а също така и керамопластични украси. В резултат на разкопките през 2023 г. беше завършено изцяло проучването на северния зид на помещенията, долепени до вътрешното лице на източната крепостна стена южно от централния вход. Проученият зид е с дължина 5,30 м, също като южния зид на помещението при североизточния ъгъл, като по този начин двата зида са успоредни и оформят изцяло в квадрат G/3, предвходно пространство с почти квадратна форма и размери 5,30 м (И – З) × 5,25 м (С – Ю), което вероятно е било покрито с навес в даден етап от съществуването

на крепостта. Северният зид на помещенията е с най-висока точка на засичане от 338,96 м н. в., като е запазен в суперструкция между 0,60 – 0,70 м, а нивото на банкета пред северното му лице, очертаващо ходовото ниво в двора, е на 338,38 м н. в. В запазената си част зидът е изграден от ломени камъни в четири реда, споени с бял хоросан. При подравняване и при запълване на широките фуги между камъните са използвани цели или фрагменти от тухли. При оформянето на външното лице е използвана гладката плоска повърхност на ломените камъни. Разглежданият зид е долепен до крепостната стена при северозападния ъгъл на южната кула на фуга. При проучване на вътрешното южно лице се констатираха два строителни периода. При първия, разглежданият зид е с различна дебелина – при първите 1,60 м от И – З е с дебелина от 0,50 м, след което прави чупка в посока юг, като оформя ниша с размери 1,60 м (И – З) × 1 м (С – Ю). Чупката е с дебелина от 0,60 м, след което следва нова ниша с размери 1,10 м (И – З) и дълбочина 0,60 м, като в този участък дебелината на зида е вече 0,80 м, след нишата следва страница на вход с дължина 1,40 м (С – Ю) от запад към помещението. Като се има предвид проучената ширина от 3 м (С – Ю) и все още липсата на южна страница на входа от запад е видно, че неговата ширина ще бъде над 1,60 м. Вътрешното лице на този зид в запазените си части е било измазано с мазилка от бял хоросан и дебелина от 2,5 см. Така описаният зид подсказва, че проучваното помещение е било разделено на две тесни, ориентирани север – юг помещения, като първото (западното) е с ширина 1,90 м (И – З), а вътрешното – 1,60 м. Входовете и към двете помещения са с ширина над 1,60 м и са разположени в една ос. В един по-късен етап към вътрешното лице е долепен нов зид от дребни камъни, споени с бял хоросан, който съкращава дълбочината на първата (западната) ниша на 1,10 м, излиза на 0,50 м на юг от страницата на вътрешния вход и запълва цялото пространство на второто помещение до вътрешното лице на крепостната стена. Запазеността на този блокаж е на нива от 338,90 – 338,70 м н. в. (обр. 2). В рамките на каменния блокаж на кота 338,65 м в квадрат G/4 беше открит оловен печат на Евстатий Вравилан, датиран в последната четвърт на XI в. Печатът има точен паралел от Несебър, отпечатан със същия булотирион. В кв. H/4 при проучването на вътрешното лице на крепостния зид на кота 339,65 м до 338,70 м беше открит *in situ* фрагмент от стенопис, който се развива до 1,50 м в посока юг. В посока север липсва поради факта, че в този участък вътрешното лице на източния зид е обрушено. Стенописът представлява долен фриз – черни вълнообразни линии в квадратно поле. Над квадратното поле има широка хоризонтална червена ивица, над която е частично запазен елемент с форма на пелта – често срещан в средновековните църкви (обр. 3). Чрез извивка стенописната украса преминава върху северното и западното лице на квадра с размери 0,80 × 0,50 × 0,80 м, долепена перпендикулярно с късата си страна до вътрешното лице. Видимите следи от стенописи върху горната ѝ страна подсказват, че тя е била стенописана от всички страни, което я

Обр. 2. План на проучените през 2023 г. части от помещение в кв. G/4 и H/4

Fig. 2. Layout of the parts of a dwelling in grid squares G/4 and H/4 excavated in 2023

Обр. 3. Вътрешно лице на източния крепостен зид в кв. H/4

Fig. 3. Inner face of the eastern fortress wall in grid square H/4

превръща в нещо като маса (?) или постамент. От откриваните фрагменти, както и от откритата на място част от стенописа е видно, че става въпрос за стенопис с църковен сюжет. Откритите при археологическите проучвания през 2023 г. археологически материали – основно фрагменти от керамични съдове и керамопластични украси, потвърждават направените до този момент изводи, че крепостта „Малкото кале“, с. Воден, функционира в рамките на XI – XII в.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MEDIEVAL FORTRESS "MALKOTO KALE", VODEN VILLAGE, YAMBOL DISTRICT

Stefan Bakardzhiev, Yavor Rusev

Summary

Planned excavations were conducted during the period 12.07.–19.07.2023. They covered the inner space along the internal face of the eastern fortress wall, south of the entrance of the fortress in Grid sq. G/4, H/3 and part of H/4, with a total area of 22 m^2 (fig. 1).

In Grid sq. H/3, a part of the entrance space along the south tower was excavated. The layer is with thickness 1.20–1.40 m and it is homogeneous – soil, mixed with small- and medium-sized stones. Building ceramics (bricks) and fragments of mural paintings were also found. There is a lack of household ceramics. At a level of 339.65 m a fragment of coloured mural painting was found *in situ* on the north face of the tower. At a level of 338.60 m the walking level was reached – a pavement of rubble stones stabilized with white mortar. The southern tower is preserved up to 1.60–1.80 m in height. It is built of seven courses of medium-sized and large rubble stones bound with white mortar. Above these courses there is brickwork. In Grid sq. G/4, the southern balk, which had slipped as a result of the atmospheric conditions during the winter, was straightened. The third excavated section covered an area of 6 m^2 from grid square G/4, 1.10 m from H/4 and 1 m to the inner face of the fortress wall. The layer was homogeneous – white mortar, sand, fragments of construction ceramics and stones. In the layer, a few fragments of sgraffito and household ceramics from the 11th–12th c., as well as ceramoplastic decorations are found.

As a result of the excavations during the current season, the study of the northern wall of the rooms contiguous to the inner face of the eastern fortress wall was fully completed. The studied wall has a length of 5.30 m, the highest point of detection is 338.96 m. Two construction periods are registered during the research. In the first period, the wall is 0.80 m thick in the western part, and 0.50 m in the eastern part. A bend in the wall separates the inner space to two horizontal premises – western one, with a width of 1.90 m, and eastern one – to the inner face of the fortress wall, with a width of 1.40 m. The two entrances of the premises are in the same axis and their width is more than 1.60 m. Later, a new wall of small stones bound with white mortar was attached to the inner face, which shortened the depth of the first room and completely filled the second room (fig. 2). A lead seal from the last quarter of the 11th c. was discovered within the stone accumulation in grid square G/4. In grid square H/4, on the inner face of the fortress wall, a fragment of a mural painting was found *in situ* (fig. 3). The fresco is part of a lower frieze – black wavy lines in a square field and has an ecclesiastical plot. Through a curve, the mural decoration passes over a large square attached to the inner face of the wall. The discovered archaeological materials show that the fortress dates back to the 11th–12th c.

Stefan Bakardzhiev, Regional Museum of History – Yambol, st_bakarjiev@mail.bg
Yavor Rusev, Regional Museum of History – Yambol, persian836@abv.bg

---

№ 46. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КРЕПОСТТА РУСОКАСТРО, СЕКТОР „СЕВЕРОЗАПАДНА КРЕПОСТНА СТЕНА“

Милен Николов

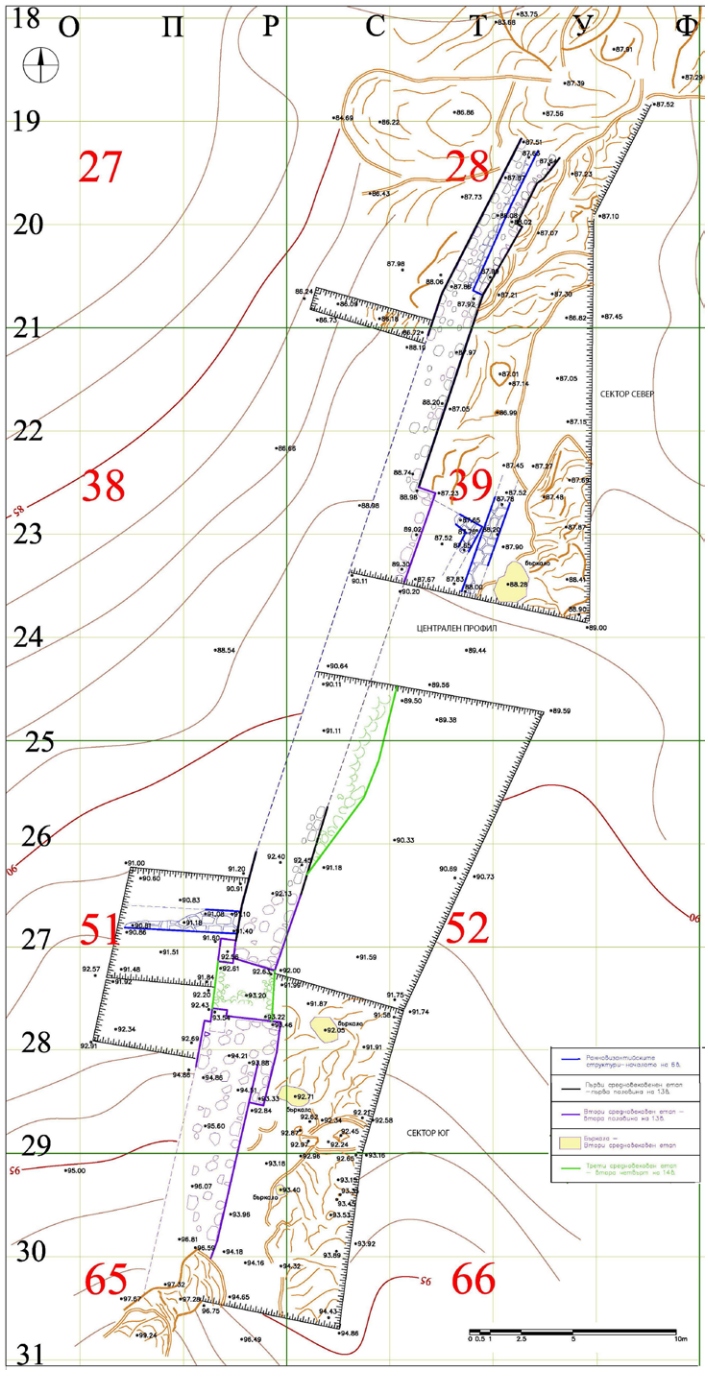
Археологическото проучване беше проведено в периода 4 юли – 12 октомври 2023 г. То имаше за цел да локализира и разкрие, доколкото е възможно, северозападната крепостна стена на средновековния град (обр. 1). Теренът беше разделен на два сектора – северен и южен.

Сектор Север. Секторът попада изцяло или частично в квадрати кнт. 28, кв. № B2, B3, C2, C3, и C4, кнт. 39, кв. № B1, B2, B3; C1, C2, и C3 по единната план-квадратна мрежа на крепостта Русокастро.

Кнт. 28, кв. № B2, B3, B4, C2, C3, и C4 – в квадратите попада северният край на западната крепостна стена на обекта. В самия си край на север стената липсва. Установи се, че тя е фундирана директно върху скалата и бяха установени поне три етапа на строителство в този сектор.

Първият етап се датира в началните десетилетия на VI в. (обр. 2). Стената в самия си запазен северен край е с ширина 1 м, без цокъл. Стъпва директно върху скалата. Отвътре фугите са дебело обмазани. Ползвани са местни ломени камъни с червеникав цвят, споени с голямо количество сив хоросан, с умерено количество пясък. Този градеж е характерен само за лицата на стената. В обема на стената се установи следното: между двете лица на хоросанова спойка във височина се редуват пластове от чакъл и по-едри камъни, замазани отгоре с хоросан. В него има хоросанови ядки, но много дребни. В югоизточния ъгъл на кв. B4 стената се разширява до 1,8 м. Външното лице на стената стъпва на места на скала, а при едно спадане на скалата – върху насип от глина и камъни.

През втория етап се констатира нивелиране на стената, около средата на XIII в. – до височина от три реда. Директно върху нивелираната част е започнал градежът на средновековната стена. В северния си край, където ранновизантийската стена е дебела 1 м, първата стена е удебелена с около 0,6 – 0,8 м (обр. 2). Лицата са на хоросан, емплектонът – от пръст и дребни камъни, без фугиране. Ползвани са отново местни камъни. За разлика от лицата на ранновизантийската стена, стената от средата на XIII в. е от по-грубо обработени камъни, които не винаги са в линия. Хоросанът е бял, с керамични ядки. Цокъл няма, лицето стъпва директно върху скала.

Обр. 1. План на северозападната крепостна стена

Fig. 1. Layout of the northwestern fortress wall

Третият етап беше констатиран в самия южен край на сектора. Тук през XIII в., вероятно в края, е изпълнен насип от пръст с ранновизантийски материали, върху който стъпва ново удебеление на стената. То е от местни ломени камъни с добре оформени лица, редова зидария. Цокъл няма. Ползван е много хоросан, бял на цвят, с керамични парченца.

В ново време тук е имало интензивно вадене на камъни при вътрешното лице на стената. В резултат в профила ясно се вижда, че почти не са останали камъни от градежа. Всички те са взети, при което пластът до стената от XIII и XIV в. е почти напълно унищожен. Нещо повече – в самия северен край на стената, пред вътрешното лице, пластът от пръст беше изключително тънък, едва покриващ скалата. Тази пръст беше много силно оцветена от хоросана от деструкциите. Самата стена тук е отново нивелирана, вече в ново време. Останали са два-три реда от градежа.

Кнт. 39, кв. № B1, B2, B3, C1, C2, и C3 – тук за пръв път от 2016 г. установихме наличие на архитектурни останки от ранновизантийската епоха. Това са ъгъл от сграда и стена от друга сграда, която

Обр. 2. Вътрешно лице на ранновизантийската крепостна стена и на удебелението ѝ от XIII в.

Fig. 2. Inner face of the early Byzantine fortress wall and its widening from the 13th c.

я фланкира. Първата е по-ранна от втората, но и двете са от VI в. Градежът е от ломени местни камъни на калова спойка. Запазени са в един ред, в кв. С2, С3, В2, В3. Ширината на ранната стена е 0,60 м, на по-късната – 0,78 м. По-късната е дълга 5 м. Не изключваме вероятността ранната да е функционирала при самото строителство на крепостната стена. И двете стени са фундирани на скалата. В цепнатините на скалата открихме малко, но много добре датиращи се фрагменти керамика на ръка от късната желязна епоха, както и елинистическа гръцка керамика от II – I в. пр. Хр.

Пластът, в който лежат коментираните зидове, е сиво-кафеникав на цвят (обр. 2). В него има умерено количество фрагменти от амфори с бразди и гребенчат орнамент, но има и единични фрагменти битова керамика. Открити са и няколко монети от VI – началото на VII в.

Както казахме, градежите са в много лошо състояние. За времето на изваждане и преизползване на камъните от тях не можем да кажем нищо сигурно. Наличието на два фрагмента керамика от X в. може би дава някаква индикация, но това не е съвсем сигурно.

В кв. С3 открихме и средновековно бъркало. Хоросанът е идентичен с хоросана, ползван за удебелението на крепостната стена в края на XIII в. Бъркалото стъпва от изток на скала, а от запад – върху ранновизантийски пласт. Бъркалото е с неправилна форма, размери 2,15 × 1,6 м.

Сектор Юг – кнт. 52, кв. № А3 и А4, кнт. 66, кв. А1 и А2, кнт. 65, кв. D3 и D4. След окончателното премахване на останките от деструктиралата стена, започна поетапното проучване на сектора. Навсякъде установихме наличието на съвсем тънък, до 0,25 м, пласт от черна пръст със съвсем малко керамика. Ясно се вижда, че част от тази пръст е свлечена по склона от юг. Трябва да подчертаем, че южната част от сектора се намира в подножието на северния край на цитаделата на Русокастро. Тук се откриха само две бъркала, в квадрати А2 и А3 на кнт. 52, и няколко петна от свлечени камъни.

Крепостна стена в сектор Юг – изградена е като върху пласт пръст с дебелина около 0,15 м е излят пласт хоросан с дебелина 3 – 4 см, върху който започва градежът на стената. Камъните са местни, ломени, с лица, средни и малки по размер. Споени са с много хоросан. Фугите не са измазани. Лицевият градеж е запазен до първия ред от скрит надлъжен сантрач – при 0,85 м височина от основата. До тази височина е запазен лицевият градеж. Освен надлъжни, има и напречни сантрачи. Те са през различни разстояния: 1,4 м, 1,7 м и 1,8 м. Напречните сантрачи са с правоъгълно или квадратно сечение, леглата са с размери около 0,15 м страната. Надлъжният сантрач е също с правоъгълно сечение, страна около 0,15 м. Първият ред на стената е от големи камъни. Емплектонът е от камъни и много хоросан. Запазената височина на стената с емплектона е ок. 2,2 м.

В стената, в кв. В3, открихме зазидан вход с ширина 2,45 м. Прегражден е със стена. Тя стъпва върху насипан пласт от пръст и дребни камъчета, малко бучици хоросан, изолирани фрагменти битова средновековна керамика. Пластът е насипан върху скалата. Дебел е 0,45 м. Стената, зазиждаща входа, стъпва върху насипа. Тя е изградена от дребни ломени камъни, местни. Споени са с хоросан на места, на места само с кал. Запазена височина 0,8 м. Някои от камъните имат лица. Емплектонът е от камъни и пръст.

Южната страница на входа е дълга 3,34 м (изток – запад). Зидарията е от камъни и хоросан с едър пясък и малки парченца керамика. Цветът на хоросана е бледосив. Камъните са местни, ломени, с лица. Запазена височина около 1,1 м. Фугите са измазани. На юг от вътрешната стена се разкри зидан правоъгълен стълб с размери 0,8 × 4,15 м. Стъпва върху пласт пръст – насипана върху скалата с височина 0,25 м от север, от юг – 0,1 м, но задният ред тук стъпва върху скала. Градежът е от камъни и много хоросан, идентичен с хоросана от южната страница на входа. Долепен е до вече съществуващата крепостна стена. Хоросанът от контрафорса е малко жълтеещ, в сравнение с хоросана от крепостната стена; запазена височина ок. 1,05 м.

Разкопки при външното лице на крепостната стена, в зоната на зазидания вход. Зоната попада в квадрати B2, B3, D2, D3 на кнт. 51. За разлика от вътрешното лице, тук външното лице е перфектно запазено, камъни не са вадени до такава дълбочина. Градежът е от ломени местни камъни, почти редова зидария, фугите не са обмазани. Личат преправки. Хоросанът е обилен, с керамични парченца нарядко. В кв. B2 – D2 попаднахме на ниско ниво на страница от кула, вероятно от ранновизантийския период. Тук разкопките не са завършени, страницата е силно обрушена, и не можем да кажем нищо за точните ѝ размери. Градежът ѝ е от местни ломени камъни с лица, на сив хоросан с керамични парченца в него. На нивото на стария хумус и на 0,2 м под него в пласта се открива керамика от XIII – XIV в.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL STUDY OF RUSOKASTRO FORTRESS, SECTOR "NORTHWESTERN FORTRESS WALL"

Milen Nikolov

Summary

It was found that the fortress wall is in a bad condition due to the dismantling of stones in recent times. The excavations revealed several stages of construction and additions to the wall (figs 1, 2).

The first stage was dated to the first decades of the 6th c. The wall at its preserved northern end was 1 m wide, without a plinth. It was founded directly on the bedrock. Inside, the joints were thickly plastered. Local quarry stones of reddish colour have been used, bound with a large amount of grey mortar, with a moderate amount of sand. It was found that this construction is characteristic only for the faces of the wall. Between the two faces, layers of gravel and larger stones, plastered on top with mortar, alternate in height. In the southeastern corner of grid square B4, the wall expands to 1.8 m. The outer face of the wall rests on the bedrock in places, and at one depression of the rock it rests on an embankment of clay and stones.

During the second stage, the levelling of the wall is found to be dated approximately in the middle of the 13th c. Construction of a medieval wall has started directly on the levelled part. At its northern end, where the early Byzantine wall was 1 m thick, the first wall has been thickened by approximately 0.6 m. The masonry of the faces was mortar-bound, the *emplekton* is of earth and small-sized stones. The faces were without plastering of the joints. Again, local stones are used. Unlike the faces of the early Byzantine wall, the wall from the middle of the 13th c. was made of more roughly processed stones, not always aligned in courses. The mortar was white, with fine ceramic grains. There was no plinth, and the face has been founded on the bed rock.

The third stage was found at the very southern end of the sector. Here, in the 13th c., probably at its end, an earthen embankment with early Byzantine materials has been filled, on which a new thickening of the wall has been constructed. It was made of local quarry stones with well-shaped faces, coursed masonry. There was no plinth. A lot of mortar, white in colour, with ceramic pieces was used.

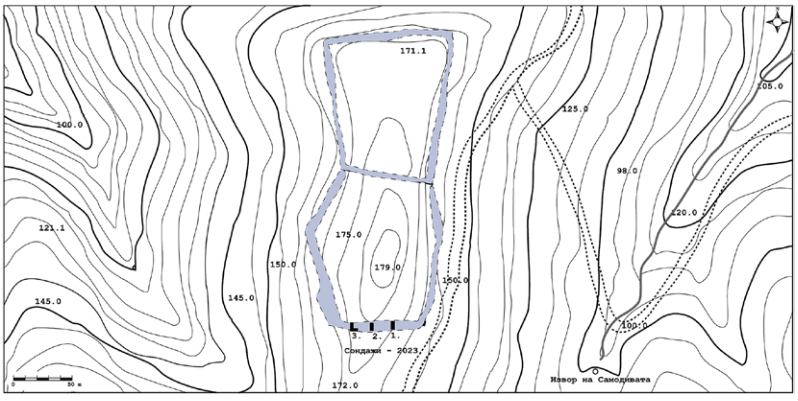
Milen Nikolov, Regional Museum of History – Burgas, milennko75@gmail.com

№ 47. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „КОЗЯК“ В ЗЕМЛИЩЕТО НА ОБЗОР, ОБЩ. НЕСЕБЪР

Боян Думанов, Тодор Марваков

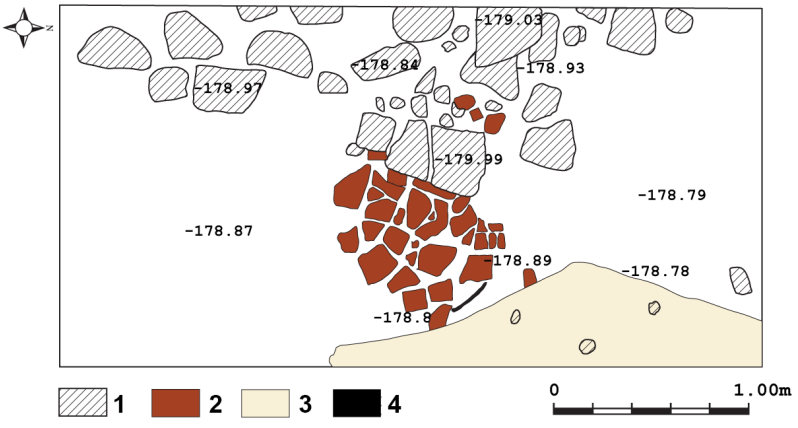
Редовните археологически разкопки на обект „Късноантична и средновековна крепост „Козяк“ в землището на гр. Обзор, общ. Несебър, обл. Бургас бяха извършени през периода 10.11. – 30.11.2023 г. във връзка с осъществяването на проект по договор между Министерството на културата и НБУ.

Късноантичната и средновековна крепост, известна като „Козяк“, е позната благодарение на теренните издирвания в Североизточна България на К. и Х. Шкорпил от началото на XX в. и П. Делирадев в средата на същото столетие. В писмените източници е споменавана във връзка със събития от 70-те

Обр. 1. Общ план на укрепената площ на късноантичната и средновековна крепост „Козяк“ и разположение на сондажите

Fig. 1. General plan of the fortified area of the late antique and medieval fortress "Kozyak" and location of the trenches

Обр. 2. Огнище върху останките от крепостната стена (сондаж 1). Легенда: 1 – варовици, мергели; 2 – строителна и битова керамика (питоси); 3 – хоросан; 4 – въглени

Fig. 2. Hearth on the remains of the fortress wall (trench 1). Key: – limestone, marl; 2 – architectural and household ceramics (pithoi); 3 – mortar; 4 – charcoal

години на XIII в. (въстанието на Ивайло и похода на протостратора Мануил Фил), походът на граф Амедей Савойски от 1366 – 67 г. и синодални решения, касаещи църковната юрисдикция на варненския и месемврийския митрополити. За последен път в писмените източници е указана в документ от средата на XVI в., отнасящ се за функциониращото все още пристанище на Гьозкен. Поради тази причина е обект на интерес на изследвания върху историята и археологията на Западното Черноморие, но никога не е бил обект на археологически проучвания.

Укрепеният комплекс Козяк/Κοζίακος/Козен град се намира в северните предвъзвишения на Еминска планина, върху височината Калето/Козяк калеси (182 м н.в.) и отстои на 1,98 км западно от морския бряг с пряка видимост към него, доминирайки над северната околност над долината на р. Двойница. Разположен е в северния край на рид, спускащ се от връх Янку Тепе (274 м н. в.). Геоложката основа в този краен дял на Еминска планина е част от конгломератна задруга (екзотични конгломерати) от горния еоцен на Обзорската свита. Тя контрастира със състава на Авренската свита по долината на р. Двойница от средния и горния еоцен, състояща се от мергели с прослойки от детрусни пясъчници. Двойнишката свита е вторичен колектор на разсипно злато и платина, като по горното течение на реката в района на с. Дюлино е възможно формирането на малки находища.

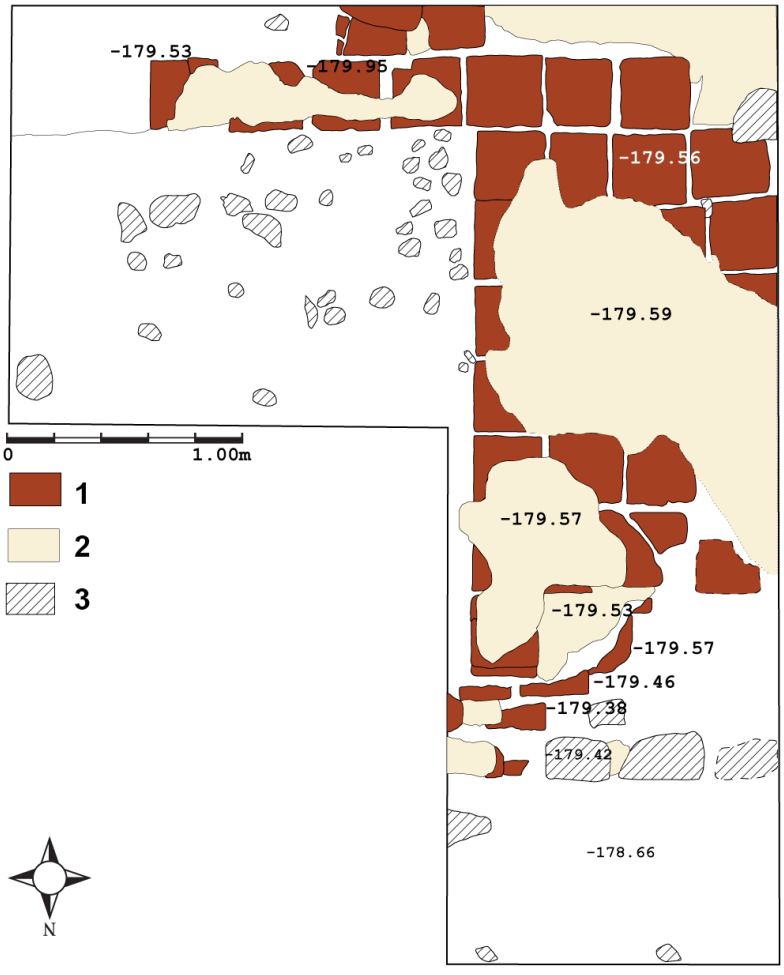
Видимата укрепена площ възлиза на 15,1 дка, като в нея влиза и най-високата точка на местността. От сателитни изображения е ясно, че крепостта се състои от две части – южна с форма на шестоъгълник (9,5 дка) и северна с форма на трапец (5,5 дка). Установено е, че градежът на фортификацията е от местен варовик с бял строителен разтвор, като от южния подход на места са засечени останки от протейхизма. Установени са следи от иманярска намеса, като те не надвишават 5 % от общото пространство. Друг фактор за застрашеност на обекта е преизползването на каменния материал за строителни цели, като на места каменната суперструкция е демонтирана до основи. Предполага се гъсто застрояване на вътрешната част, както и наличието на външни квартали (обр. 1).

Предварително събраният от повърхността диагностичен материал предполага функциониране на комплекса между VI в. до първите десетилетия на XV в.

Защитената площ от 15,1 дка разполага с два подхода от южна и северна посока, което освен основната крепостна стена и протейхизмата предполага наличие и поне на две порти. Разсипите от строителен материал във вътрешността (ломени камъни, късове хоросан и строителна керамика) са показател за съществуването на конструкции с различно светско и/или религиозно предназначение.

Съгласно писмените сведения комплексът „Козяк“ заема важно място в регионалната история в зоната между Северното и Южното Черноморие. От една страна, географското положение на този

укрепен център предполага връзка с морската търговия и трафик чрез старото пристанище *Templum Iovis* (?) в дн. гр. Обзор (Гьозкен/Козяк). От друга страна, разположението му в полупланинска местност, отдалечена на приблизително 2 км от морския бряг, предполага и сухопътното му значение в Източната старопланинска област. Предполагаемата хронология предпоставя устойчив селищен модел, отразяващ принципите на ранновизантийското/средновековно селищно устройство и трансформация, според които един първоначално укрепен пункт може да израсне във важен стратегически център.

Обр. 3. Тухлен фундамент на крепостната стена в проучения сектор (сондаж 3). Легенда: 1 – тухли; 2 – хоросан; 3 – варовици и мергели с хоросан

Fig. 3. Brick foundation of the fortress wall in the sector of research (trench 3). Key: 1 – bricks; 2 – mortar; 3 – limestone and marl with mortar

За целите на проучването беше разчистена от горска растителност полоса с дължина 20 м и широчина 10 м, с ориентация изток – запад. В нея бяха разположени три сондажа с различни размери, които в течение на разкопките и съгласно ситуацията получиха различни разширения.

Сондаж 1 има размери 3,60 м (север – юг) × 1,80 м (изток – запад). В сондажа е разчистена горната част на крепостен зид, която е силно обрушена. Разкрити са редове от ломени камъни със спойка от рехав бял хоросан. Горният слой на седимента е сиво-черен на цвят, с приблизителна дебелина 0,20 – 0,25 м. Той покрива ниво от ломени камъни и строителна керамика. Под него е засечено ниво от хоросан, чиято дебелина варира от 0,05 до 0,30 м. В него са открити фрагменти битова керамика, датираща предимно от XIII – XIV в. То покрива огнище (кота 178,39 м н. в.), което е направено от преизползвани фрагменти от питоси, тухли и керемиди. *In situ* е открита глазирана кана, чиято форма може да бъде реконструирана. Приблизителният диаметър на огнището е 0,90 м. Горното лице на материалите от конструкцията е обгорена, а между фрагментите има въглени и пепел. Размерите на фрагментите, от които е направено, варират от 0,10 до 0,23 м. Огнището частично е застъпено от ломени камъни, като стратиграфската ситуация предполага, че то е направено след частичното разрушаване на крепостния зид (обр. 2).

Сондаж 2 има размери 3 м (север – юг) × 1,50 м (изток – запад). Сондажът е заложен на мястото на стар иманярски изкоп. Разчистен е слой от сиво-черен седимент и второ сиво-кафяво ниво, които лежат върху пласт останки от хоросан, строителна керамика и ломени камъни. Керамичният материал датира предимно от Късната античност, но има фрагменти несебърска сграфито керамика (кота 178,33 м н. в.). Останки от структури не са установени, като вероятно са демонтирани при иманярската дейност. Пластът е компрометиран и чрез съвременни материали.

Сондаж 3 – след направените разширения сондажът е с Г-образна форма и размери: северна част 4,10 × 1,50 м, южна част – 3,50 × 1,50 м. След разчистването на пласт сиво-черен седимент с дебелина 0,50 см на кота 178,40 м н. в. са засечени редове от тухли, които формират фундамент за каменна суперструкция. Тя е демонтирана и от нея са запазени единствено останки от емплектона. Разчистеният участък от стената е с дължина 3,50 м, а ширината му достига 3 м. В северната част на сондажа

е направена контролна траншея, като е достигнато външното северно лице на фундамента от ломени камъни при основата. Запазените редове от тухли са пет, като дебелината на хоросановата спойка между тях се равнява на тази на тухлите. Северно от лицето на зидарията са открити множество свински кости. Южното лице на фундамента на крепостния зид не е засечено (обр. 3).

Целият керамичен комплекс е представен от съдове, изработени на бързо грънчарско колело. Установените форми са кани, купи, паници, чаши и гърнета. Процентното отношение на късноантичната керамика спрямо тази от XII – XIV в. е 35 на 65 %. Сред фрагментите сграфито керамика има Elaborate Incised Ware, с доказано производство към момента само в Константинопол от XIV в. Други фрагменти свидетелстват за произход от созополската работилница от втория ѝ период – т. е. средата – втората половина на XIV в., както и от късния етап на работилницата от Урдовиза (производство XIV – началото на XV в.). Преобладават фрагментите месемврийско производство от XIII в.

Фрагментите от амфори се отнасят предимно към VI в., като има и амфори от XII – XIV в.

Сондажните проучвания показаха, че изследваният южен фрагмент от крепостния зид се състои от здрав фундамент от тухли, споени с бял хоросан, примесен с натрошена строителна керамика. Каменната суперструкция е демонтирана вероятно в XIV в., като материалът е преизползван за строителна дейност и доукрепване на трапецовидната северна част на комплекса.

Работната хипотеза към настоящия етап на проучванията е, че комплексът е построен в края на V или VI в. като част от отбранителната стратегия в крайните източни дялове на Еминска планина. След изоставянето му през Ранното средновековие животът е възобновен през XI – XII в. и продължава и през XV в., при което комплексът преживява съществени промени. Предполагаемата връзка с действащото през XVI в. пристанище засега не е потвърдена.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF "KOZYAK" LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN THE LAND OF OBZOR, NESEBAR MUNICIPALITY

Boyan Dumanov, Todor Marvakov

Summary

The archaeological excavations of the site "Late antique and medieval fortress "Kozyak", near the city of Obzor, Nesebar municipality, were carried out during the period of 10.11. – 30.11.2023 within the framework of an agreement between the Ministry of Culture of Bulgaria and New Bulgarian University, Sofia.

The Kozyak/Κοζίακος/Kozen fortified settlement is located at the northern foothills of Emine Mountain, on the Kaleto (Kozyak Kalesi) height, and stands 1.98 km west of the seacoast, with direct visibility to it, dominating the northern surroundings over the valley of the Dvoynitsa River. It is located at the northern end of a hill descending from Yanku Tepe peak (274 masl).

The artefact collection from the surface suggested a chronology of the complex between the 6th c. and the first decades of the 15th c.

The fortified area of 15.1 decares has two approaches, from the south and the north, which, in addition to the main fortress wall and the *proteichisma*, implies the presence of two gates, at least. The debris of construction material in the interior (stones, pieces of mortar and architectural ceramics) are an indicator of the existence of structures with different secular and/or religious functions.

For the goals of the excavations, a strip 20 m long and 10 m wide was cleared of forest vegetation in the east – west direction. Three trenches of different sizes were made in its range, as during the timeline of research and according to the situation they received different extensions (fig. 1).

The results indicated that the southern part of the fortress wall consisted of a solid foundation of bricks bound with white mortar mixed with crushed architectural ceramics (fig. 3). The stone superstructure has been dismantled probably in the 14th c., as the material has been reused for reconstruction work and strengthening of the trapezoidal northern part of the complex (fig. 2).

The hypothesis at the current stage of research is that the complex was built at the end of the 5th or in the 6th c. as part of the defence system in the eastern parts of the Emine Mountain. After its abandonment in the early Middle Ages, the habitation was restored in the 11th – 12th c. and has continued to function in the 15th c., during which the complex experienced significant changes. The alleged connection with the port being active in the 16th c. has not yet been confirmed.

Boyan Dumanov, New Bulgarian University, bdumanov@nbu.bg
Todor Marvakov, Archaeological museum "Ancient Nesebar", tmarvakov@abv.bg

НЕУКРЕПЕНИ СЕЛИЩА

№ 48. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ В М. ПЕТРОВА НИВА, АР „СБОРЯНОВО“

Елена Пенчева, Мария Николаева

Археологическите проучвания се проведоха през август 2023 г. Работата продължи във вътрешността на очертаните в предишни сезони оградни стени, свързани с най-късното средновековно обитаване на обекта и ограничаващи територията на едно средновековно стопанство. Структурите от него застъпват и отчасти нарушават останките на по-рано съществувало на мястото средновековно село със свои етапи на преустройство.

Основната част от усилията беше съсредоточена в западната част на дворното пространство (обр. 1), където в предходния сезон имахме възможността да установим наличието на негативни структури, попадащи под наземните сгради. Това наложи частичното демонтиране на югозападната част от наземния ограден зид. Под останките от него бяха регистрирани вкопани съоръжения, означени от нас като жилища № 15 – 17. Доразкриването им предстои през следващия сезон.

Във връзка с наблюденията от предходните сезони, че е възможно изграждането на наземната сграда да предхожда това на оградните стени, тази година предприехме проучване на културните пластове в определени участъци извън очертанията на средновековното имение. Тези проучвания позволиха аргументираното отхвърляне на работната хипотеза и потвърдиха съобразяването на наземната сграда с оградните стени на стопанството.

През 2023 г. бяха изчерпани структурите на подовото ниво на жилища № 11 и 12, във връзка с което се изясни и първоначалната им конструкция. Жилище № 11 е с изцяло дървена конструкция, по-голяма вътрешна площ (20,25 кв. м) и без отоплително съоръжение. Запълнителят непосредствено над подовото ниво е с плътна глинеста структура, доближаваща се много до тази на основния терен, в която почти липсват материали. Поради тези наблюдения, както и поради видимата разлика между площта, очертавана от границите на вкопаване и тази, ограничена от носещите части на конструкцията стои отворен въпросът дали първоначалното запълване на жилищната яма не се дължи на естествено обрушване на терена. Вероятно именно с подобно развитие на процесите може да се свърже наблюдението, че сред фрагментите в тази част на запълнителя доминира античната керамика. Струпаната на пода камара от ломени камъни, размесени с останки от голямо количество тревисти диворастящи растения (по данни на археоботаничните изследвания на Х. Христова) също оставя впечатлението, че са депонирани тук като ненужни. На подовото ниво (кота 230,73 м) беше разкрита значителна по обем яма-зърнохранилище.

Жилище № 12 е с по-малко вътрешно пространство (9 кв. м), каменна облицовка на стените, разделени от дървени колове, които са едновременно и основа на конструкцията, и опорни елементи за облицовката. Добре запазеното и изпечено подово ниво позволи да се очертае тясна траншея, опасваща каменната облицовка от вътрешната страна на жилището. Това вероятно е свързано с наличието и на дървена обшивка, обхващаща облицовката на стените, осигуряваща както стабилност на градежа, така и надеждна топло- и влагоизолация.

В североизточния ъгъл на жилището се разкриха останки от каменна печка, която впоследствие, вероятно след изоставянето на жилището, е била демонтирана. Частите от конструкцията ѝ, запазени в негатив, позволяват да се заключи, че става дума за каменна печка, градена от плочести камъни и отворена на запад.

Подът на жилището е добре изпечен, със следи от горене. Ямите на подовото ниво ясно могат да се свържат с опорните стълбове.

Този сезон беше цялостно разкрита пещта за изпичане на керамика в кв. 34/15. Това беше осъществено след демонтиране на мазилките, нападали на пода на камерата. Пещта е еднокамерна, кръгла в план, с диаметър 1,40 – 1,50 м и куполовидно покритие, от което е запазена част. Каналът

Обр. 1. Общ план на проучваните структури в м. Петрова нива, АР „Сборяново“

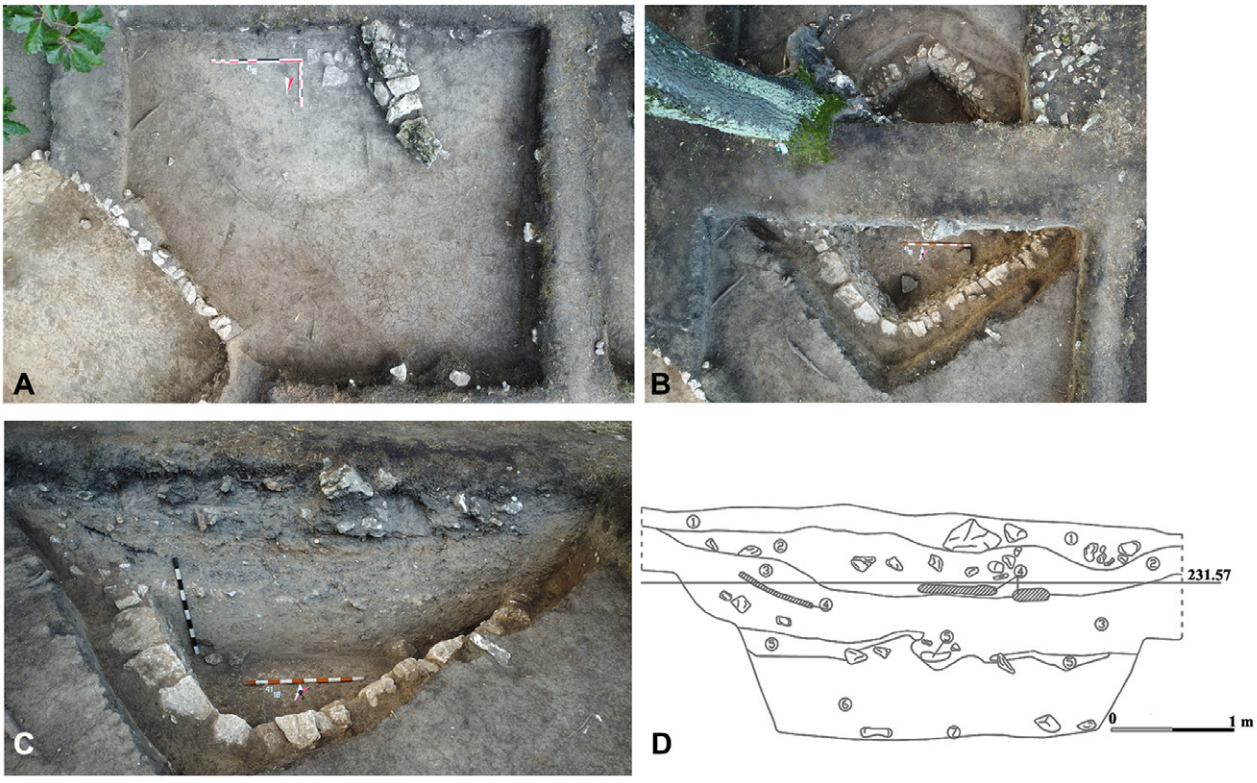
Fig. 1. General layout of the excavated features in Petrova Niva locality, Sboryanovo Archaeological Reserve

е обърнат на югозапад. Прерязването на камерата на пещта позволи някои допълнителни наблюдения. Под замазките на пода на камерата се разкриха останки от дървена подпора с диаметър 0,10 м, използвана вероятно като част от временно съоръжение за изграждането ѝ. Обмазването на пода е осъществено на два етапа, като по-ранната замазка обхваща канала на пещта и най-ниската западна част от камерата. След опалването ѝ, върху тънък пласт пепел е положена втора замазка, обхващаща цялото пространство на камерата.

В южната част на комплекса продължи проучването в дълбочина в кв. 41/20, при разреза на т. нар. каменната площадка. Наблюденията показаха, че съоръжението е изградено върху средновековен културен пласт, но не стои във връзка с нивелиране на терена върху по-ранно вкопано жилище. Това само по себе си е указание, че е изградено след продължително обитаване на терена и може да се отнесе към най-късните средновековни структури, документирани тук.

След демонтиране на наземните структури и документиране на останките на ниво регистриране се пристъпи към изчерпване в дълбочина на запълнителите на жилища № 13 и 14.

Очертанията на жилище № 13 (обр. 2) са документирани на ниво регистриране на кота 231,60 м. Прави впечатление, че на това ниво те са с по-големи размери от тези на жилищната яма. Това наблюдение намери обяснение в регистрирания изкоп за вадене на камъни, нарушил запълнителя на жилищната яма до кота 230,80 м.

Обр. 2. Жилище № 13: А. Северната част с разположените върху нея наземни структури; В. Етап от проучването; С. Разрез на запълнителя на жилищната яма; D. Разрез на запълнителя на жилищната яма. Легенда: 1 – чимов пласт; 2 – пласт с наземни структури върху запълнителя на жилищната яма; 3 – запълнител на изкопа за вадене на камъни; 4 – дървена греда; 5 – пласт, маркиращ нивото, до което е достигнало нарушаването на жилищната яма от изкопа за вадене на камъни; 6 – запълнител на жилищната яма; 7 – подово ниво (снимки Х. Узунов)

Fig. 2. House No. 13: A. The northern half with the ground features; B. Excavation stage; C. Cross-section of the house pit fill; D. Cross-section of the house pit fill. Key: 1 – top soil; 2 – layer with ground features on top of the house pit fill; 3 – fill of the robber trench; 4 – wooden beam; 5 – layer marking the level to which the robber trench has destroyed the house pit; 6 – house pit fill; 7 – floor level (photos H. Uzunov)

Жилището е градено с облицовка от масивни камъни, които са старателно напасвани. Облицовката на отделните стени е свързана със зидарска връзка със съседните. Тази техника на градеж се документира за първи път в границите на селището. До момента не е засвидетелствана при вече изследваните жилища. Подовото ниво е достигнато на кота 230,20 м.

След демонтирането на оградния зид бяха очертани на ниво регистриране границите на жилище № 14, но запълнителят на жилищната яма беше изчерпан само в очертанията на кв. 34/24. Жилището е с дървена конструкция. В разкритата част, на подовото ниво се очертават няколко различни по размер и характер вкопавания. Допроучването предстои.

Успоредно с изследването на новооткритите структури беше осъществена цялостна обработка на материалите, свидетелстващи за желязообработка, както и на керамичния материал от вече разкритите жилища.

Интердисциплинарните изследвания на обекта включват остеологичен и трасологичен анализ на новопридобитите костени сечива, археоботаничен анализ на органичните останки, произхождащи от негативните структури, вкопани в подовете на жилища № 12 и 13, обработка на останките от животински кости от наземната сграда в западната част на комплекса, както и трасологично обследване на каменните и кремъчни артефакти, придобити при проучването на обекта в сезони 2015 – 2023 г.

Документираните средновековни структури се отнасят към IX – X в. Наземните сгради бележат най-късната фаза на средновековно обитаване на мястото. Предполагаме, че са свързани с възникнало в X в., върху останките на по-рано съществувало тук средновековно селище, феодално имение.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A MEDIEVAL SETTLEMENT IN PETROVA NIVA LOCALITY, SBORYANOVO ARCHAEOLOGICAL RESERVE

Elena Pencheva, Mariya Nikolaeva

Summary

In 2023, the archaeological excavations continued inside the enclosure walls defined in the previous campaigns. These walls are related to the latest medieval occupation of the site and enclose the area of a medieval farm. The excavated features overlap the remains of a medieval village, which previously functioned in this area. The remains were partially destroyed and had their own reconstruction phases.

The main effort was in the excavation of the western half of the yard, where negative features have been unearthed under the buildings in the previous campaign. This required removing parts of the south-western section of the ground enclosure wall. Its remains were documented on top of features dug into the ground and denoted as houses Nos 15 – 17 (fig. 1).

The recent excavations revealed that the plan of the building fitted completely the farm enclosure walls.

The floor levels of houses Nos 11 and 12 were excavated and their original construction was documented. A large grain storage pit was revealed on the floor level of house No. 11. House No. 12 was smaller and had stone wall cladding. The observations allowed to assume the cladding also had a timber facing. The stone stove in the northeastern corner was dismantled in a later period.

The pottery kiln in grid square 34/15 was completely excavated. The cross-section allowed to make more detailed observations regarding the construction method.

After dismantling the ground features and documenting the remains at the excavation level, the fills of houses Nos 13 and 14 were excavated.

House No. 13 had a solid stone cladding. When it stopped functioning it was filled with debris but the pit was destroyed by a robber trench which preceded the construction of the ground features on top of it (fig. 2).

The documented medieval features are dated to the 9th and 10th c. The ground buildings mark the latest phase of medieval occupation at the site. It is suggested that they were related to a fief established in the 10th c. above the remains of an earlier unfortified medieval settlement, which had functioned in this area in the 9th and the 10th c.

Elena Pencheva, Sofia University "St Kliment Ohridski", pentschewa@gmail.com
Mariya Nikolaeva, Museum of History – Isperih, miyabg@yahoo.com

№ 49. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „РАННОВИЗАНТИЙСКО И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ И ЯМИ ОТ КЪСНАТА ЖЕЛЯЗНА ЕПОХА“ В М. ВЕХТИТЕ ЛОЗЯ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ТРОЯНОВО, ОБЩ. РАДНЕВО

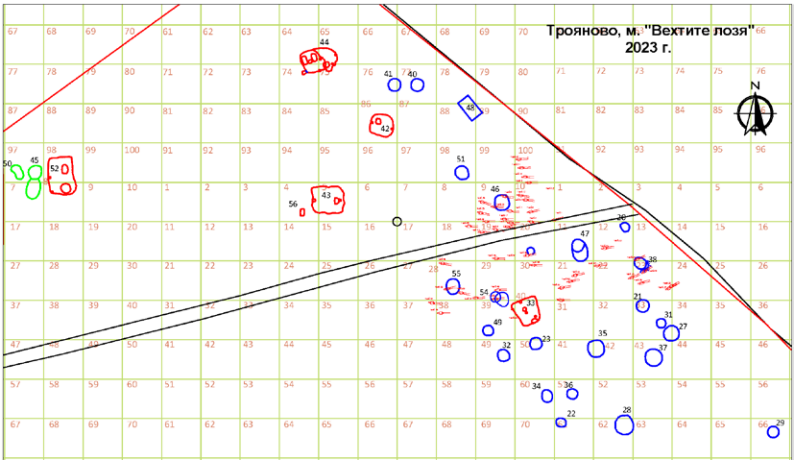
Красимир Велков, Татяна Кънчева-Русева

След едногодишно прекъсване, през 2023 г. продължиха спасителните археологически проучвания на обекта, разположен в м. Вехтите лозя, източно от с. Трояново. Обектът се намира в границите на рудник „Трояново 2“. Проучванията се провеждат във връзка с необходимостта от освобождаването на терена за изкопни работи на „Мини „Марица – Изток“ ЕАД, по договор между мините и Археологически музей – „Марица – Изток“, гр. Раднево.

Началото на проучванията е поставено през 2013 г. и с прекъсвания те продължават до 2019 г. (Борисов и др. 2019, 576 – 577). В периода 2020 – 2021 г. спасителните разкопки обхващат продължението на обекта в района на старото корито на р. Блатница. Проучени са структури от Средновековието – жилища, стопански помещения и ями от XI – XII в., стопански помещения от IV – началото на V в. сл. Хр. и ями от КЖЕ.

През 2023 г. археологическите разкопки са проведени на площ от 12 дка (обр. 1), непосредствено пред разкривката на багерите. Площта е с отнет хумус и чернозем. Използвана е земекопна тех-

ника за изчистване на останалата на места пръст. Археологическите структури се засичат на ниво между 104,00 м н. в. в северозападната част и 102,20 м н. в. в югоизточната част, на границата между остатъците от чернозема и пласта от жълто-кафявата глина. През сезона са проучени 55 структури, отнасящи се към Средновековието, Късната античност и КЖЕ. В хода на разкопките е установено наличието и на средновековен некропол с 51 гроба.

Обр. 1. Общ план на разкритите структури в северната половина на обекта: Средновековие (в червено); Късна античност (в зелено); късна жилязна епоха (в синьо)

Fig. 1. General layout of the excavated structures in the northern half of the site: Middle Ages (in red); Late Antiquity (in green); Late Iron Age (in blue)

Средновековие. Регистрираните жилища са десет. Те принадлежат към типа полувкопани. Имат правоъгълни или трапецовидни очертания, със заоблени ъгли или са с овална форма. Размерите им варират от 2 × 2,50 до 3 × 4,80 м. Ориентирани са по дългата ос север – юг, северозапад – югоизток и североизток – югозапад. При някои от жилищата са установени дупки от дървени греди и колове с различни размери в близост до стените. В жилищата са открити железни гвоздеи и скоби, свързани с изграждането на наземната конструкция.

Отоплителните съоръжения са еднотипни – огнища с кръгла или овала форма, регистрирани като петна, наситени с въглени и пепел, или огнище, фланкирано с камъни. Местоположението е в средата или в югозападния или североизточния ъгъл. Подът е от трамбована глина. Във всички регистрирани жилища има вкопавания в пода – ямички с различни размери, които вероятно са служили за съхраняване на продукти.

Регистрирани са и две структури с нежилищен характер. Отликата от жилищата е липсата на отоплително съоръжение. Към Средновековието се отнасят и седем от проучените ями. Те са с кръгли очертания при отвора и цилиндрична форма. Съдържат фрагменти от битова керамика и животински кости.

Откритата битова керамика (дъна, стени с украса от хоризонтално врязани линии и косо разположени излъскани ивици, дръжки и устия на гърнета и кани) в съоръженията е характерна за периода XI – XII в. Сред керамиката има фрагменти със златиста ангоба, със златиста ангоба и рисувани, глазирана и сграфито.

Прави впечатление, че на обекта са открити единични монети от периода. През сезона е намерена монета, сечена по времето на император Йоан II Комнин (1118 – 1143) и се отнася към II билоново монетосечене в Константинопол (анализ на доц. д-р Ж. Жекова, РИМ – Шумен). Това е втора монета от същия владетел след тази от 2020 г., открита в жилище.

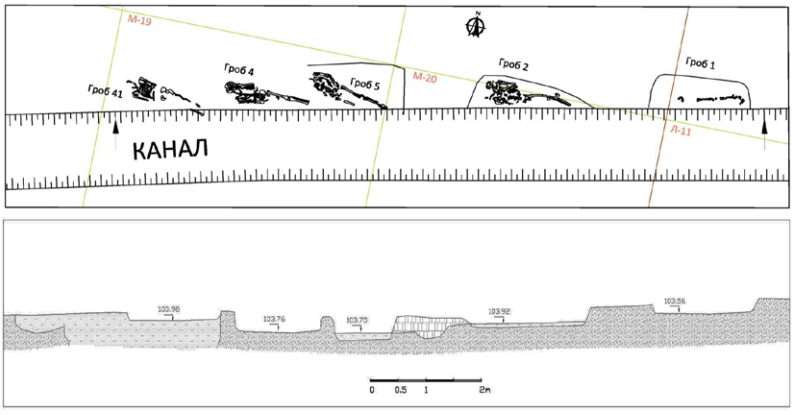
Некрополът е разположен в северната част на проучваната площ, върху терен, издигащ се над южната част на обекта. Регистриран е първоначално като нарушени гробове, пресечени от изкоп на канал за водопровод (обр. 2).

При малко на брой гробове е запазена частично гробна яма. Тя е или правоъгълна със заоблени ъгли, или трапецовидна. При повечето погребения гробна яма не може да се установи. Размерите са съобразявани с размерите на погребаните. Дълбочината на запазените частично гробни ями е 0,15 – 0,20 м.

Погребенията са извършени чрез трупополагане в изпънато положение по гръб с глава на запад 270°, като това е при преобладаващата част от гробовете. Има случаи с отклонения от 5° до 20° на югозапад или северозапад.

Различно е положението на ръцете: скръстени под прав ъгъл в областта на корема, леко свити в лакътните стави и поставени върху таза, силно свити в лакътните стави и поставени високо върху гърдите, както и различни варианти на тези позиции. Краката са изпънати. При някои от погребаните има събиране на краката в коленните стави и стъпалата. Възможно е да са били вързани.

Регистрирано е разполагането на погребения върху по-ранни структури – ями от късната желязна епоха.

Обр. 2. Средновековен некропол – нарушени гробове от съвременен канал, план и разрез от юг

Fig. 2. Medieval necropolis – disturbed graves by a modern channel, plan and southern cross-section

В гробовете са намерени основно лични вещи – бронзови обеци и стъклени гривни. От обеците преобладават отворените халки, а от гривните – обли, с кръгло сечение, тъмнозелени и тъмносини. Намерена е само една бронзова гривна с врязана украса в краищата, имитиращи стилизирани змийски глави. Обеците, открити *in situ*, лежат отдясно на черепа, а гривните – на лявата ръка. Датировка на некропола е в XII в.

Късноантичен период. Проучени са пещ и огнище. Пещта е с овална форма и отвор от юг. Отворът преминава в предпещна яма с овална форма. Ориентацията по дългата ос е североизток – югозапад. Стените са запазени на височина от 0,10 м, с дебелина 0,10 м. В предпещната яма е намерена монета от IV в.

В непосредствена близост, северозападно до пещта, е разкрито огнище с овална форма, също снабдено с предпещна яма, с ориентация по дългата ос запад – изток. В близост са открити части от хромелни камъни. Битовата керамика е представена с фрагменти от червенолакови купи и паници.

Късна желязна епоха. През сезона са проучени 26 ями. Ямите са с кръгла или леко овална форма на отвора при нивото на засичане, с максимален диаметър до 2,40 м и дълбочина 0,90 м. Като форма се различават обърнат пресечен конус или горна цилиндрична и долна полусферична форма. Запълнителят на ямите е от пръст с фина структура, с ясно изразен сиво-черен цвят, а при някои ями и с огромно количество керамика и животински кости. Прави впечатление значителното количество сива монохромна керамика, както и амфорна тара. Има ями, чието оформление, съдържание и предназначение е по-различно от ежедневните битови нужди на населението. В тези структури са регистрирани деструкции и фрагментирани съдове на място. Може да се предполага култовият им характер. На обекта е открита и сребърна монета на Тракийски Херсонес, сечена в периода 480 – 350 г. пр. Хр. (Мушмов, 1912, 307, 5446, 5449).

Въз основа на керамичния материал датирането на ямите може да се постави в периода от последните десетилетия на VI в. пр. Хр. до средата на IV в. сл. Хр.

В хода на проучването е установена голяма интензивност в обитаването на района през различните епохи. Това е довело до застъпвания и унищожаване на структури от различни периоди.

Литература

Борисов и др. 2019: Б. Борисов, П. Дойчев, Г. Димитров, Р. Спасов, Ж. Гюлева, В. Маринова, Я. Русев. Спасителни археологически проучвания на ранновизантийско и средновековно селище и ями от КЖЕ в м. Вехтите лозя в землището на с. Трояново, в комплекса „Марица – Изток“. – Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 576 – 578.

Мушмов 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монети на българските царе. София, 1912.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL SETTLEMENT AND LATE IRON AGE PITS SITE IN VEHTITE LOZYA LOCALITY, LAND OF TROYANOVO VILLAGE, RADNEVO MUNICIPALITY

Krasimir Velkov, Tatyana Kancheva-Ruseva

Summary

The rescue archaeological excavations of the settlement in Vehtite Lozya locality, east of the village of Troyanovo, within the territory of the Troyanovo-2 coal mine continued in 2023. The fieldworks were necessitated by the activities of the "Mines Maritsa Iztok" EAD, according to the contract between the company and the Archaeological Museum in Radnevo.

The excavations in 2023 covered an area of 12 decares in the immediate proximity of the excavators (fig. 1). Archaeological features were found at 104.00 masl in the northeastern part and 102.20 masl in the southeastern part, at the boundary between the black topsoil and the underlying yellow-brownish clay.

Fifty-five features were explored, dated to the Middle Ages, Late Antiquity and Late Iron Age. A medieval necropolis with 51 graves was uncovered as well.

Middle Ages. Ten semi-dug in dwellings were registered, with either rectangular, trapezoidal outlines, with rounded corners, or oval shape, measuring from 2 × 2.50 m to 3 × 4.80 m. In some houses, postholes of different sizes located close to the walls were present. Some iron nails and clamps were found belonging to the construction above the ground. The heating facilities are uniform – fireplaces with either round or oval shape, registered as spots with charcoal and ash, and fireplaces flanked by stones, located either in the middle of the house or in the corner. In all discovered dwellings there were small pits, probably for storing food, with various sizes dug into the rammed floor.

Seven of the uncovered pits could be dated to the Middle Ages. They were round at the opening and cylindrical in depth. They contained fragments of household pottery and animal bones. The household pottery (with horizontal incised decoration and polished sideways stripes, handles and mouths of pots and pitchers) found in the pits is characteristic of the period of the 11th – 12th c. Among the ceramic sherds there were fragments with a golden slip, drawn and glazed or sgraffito. A coin dated to the rule of emperor John II Komnenos (1118–1143) was found there.

The medieval necropolis (12th c.) is located in the northern part of the studied area, in a section rising above the southern part, with grave pits either rectangular or trapezoidal, with rounded corners (fig. 2). The deceased were inhumated in extended supine position, the head orientation to the west or with deviation of 5 – 20° to the south or north The arms were crossed in various positions, the legs were extended. The inventory consists of personal belongings – bronze earrings and glass bracelets. The earrings found *in situ* were close to the right part of the skull while the bracelets were on the left arm.

Late Iron Age. Twenty-six pits filled with greyish-black fine soil were studied. Their shapes were either round or slightly oval at the opening with a maximum diameter of 2.40 m and a depth of 0.90 m, resembling inverted truncated cone or with a cylindrical upper and spherical lower half. Some pits have grey monochrome ceramics and animal bones, some contained debris and pottery sherds. A cult character might be presumed regarding the pits. Based on the ceramic material, they can be dated between the last decades of the 6th c. BC and the middle of the 4th c. AD.

Krasimir Velkov, Museum of History – Tvarditsa, tvard_museum@abv.bg
Tatyana Kancheva-Ruseva, "Marica-Iztok" Archaeological museum – Radnevo, ruseva_t@abv.bg

ЦЪРКВИ И МАНАСТИРИ

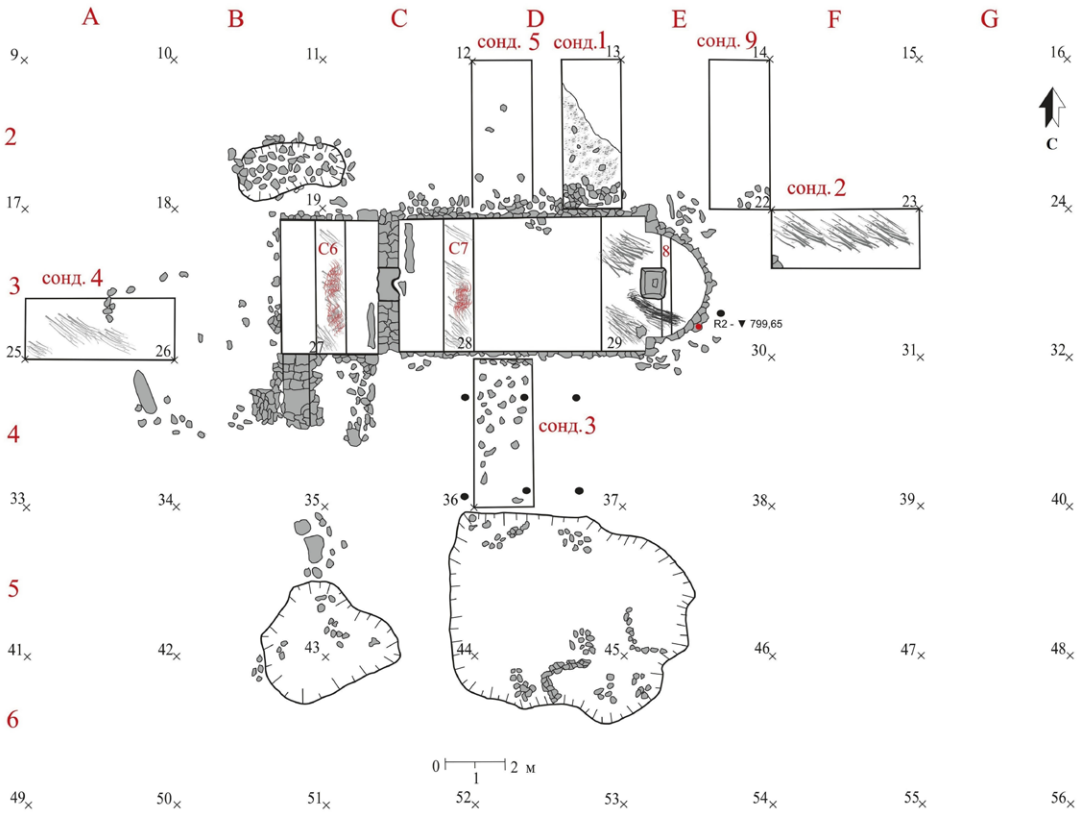
№ 50. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ЧЕРКВАТА ОТ ГУШОВСКИЯ МАНАСТИР ОТ XVII В. В ЗЕМЛИЩЕТО НА ЧИПРОВЦИ, ОБЛ. МОНТАНА

Мирослав Марков

През октомври 2023 година беше осъществено редовно археологическо проучване на обект „Гушовски манастир" в землището на гр. Чипровци, обл. Монтана. Работата беше съсредоточена около останките на църквата „Св. Архангел Михаил" от манастирския комплекс. На терена от нея е запазена само вкопаната част.

Черквата е еднокорабна едноапсидна постройка с притвор, изградена от ломени и речни камъни, споени с хоросан. Входът на черквата е от югозапад с Г-образна форма и запазени каменни стълби. В олтара, в по-късно време, върху архитектурни детайли от градежа на черквата е поставен оброчен каменен кръст.

Целите на проучването през 2023 г. са стратиграфски наблюдения чрез сондажи около църквата, както и изясняване на въпроси, свързани с архитектурата, изографисването и наличието на некропол около църквата.

Обр. 1. Общ план на проучванията през 2023 г.

Fig. 1. General plan of the excavations in 2023

Бяха заложени общо девет сондажа – шест от тях с размери 2 × 5 м, разположени около църквата, два сондажа с размери 1 × 4,70 м в притвора и западната половина на черквата и един сондаж (0,50 × 3 м, впоследствие разширен) в апсидата (обр. 1).

В сондажи № 1, 3 и 5 непосредствено северно и южно от зидовете на църквата са открити множество деструкции от зидовете, които са били изхвърлени от вътрешността ѝ в началото на 80-те години на миналия век от отец Павлин. В същия период всички зидове са надградени с 0,40 – 0,55 м с речни камъни и споени с бетон.

В тези три сондажа са открити значително количество фрагменти от стенописите. Върху тях се виждат елементи от пояси, рамки, растителна украса. Най-ценните от тях са със запазени фигурални изображения – Архангел Михаил, фрагмент с буква „Н“ и фрагмент от дреха при рамото (обр. 2). Най-близка аналогия може да се види при стенописите от църквата „Св. Никола“ в с. Долна Вереница, общ. Монтана.

В същите сондажи (№ 1, 3 и 5) на дълбочина 0,90 – 1 м е достигнат цокълът на северния и южния зид на църквата. Външното лице на стените е равно и фугирано с хоросан и в отлично състояние. Зидовете са изградени от ломени и речни едрозърнести червени камъни, споени с хоросан.

В източния и западния профили на сондажи № 1 и 5, непосредствено над цокъла е локализиран горял пласт с дебелина 4 – 6 см, резултат от опожаряването на черквата през 1688 г. при потушаването на Чипровското въстание. Непосредствено над него са открити фрагменти от каменни плочи (тикли), принадлежащи на покрива, с което категорично се доказва, че черквата е била покрита с каменни плочи. На различни нива и места в тези сондажи се откриват множество ковани гвоздеи, принадлежащи също на покривната конструкция.

В сондаж № 4 западно от църквата, в източната му половина е локализиран пласт от керемиди (турски капаци). Те са най-вероятно от по-късно пристроен навес северозападно от входа към черквата или камбанария.

В сондажи № 2 и 9 деструкции и археологически материали не са открити.

Във вътрешността на църквата са направени три сондажа (№ 6, 7 и 8). И в трите на дълбочина 5 – 10 см е достигната материкова скала. Тя е била засипана с пласт от тъмно-кафява почва, примесена с дребен чакъл, който е бил ходовото ниво. Той е най-добре запазен и видим в западната поло-

вина на църквата и локализиран в южната половина на сондаж № 7. В този участък е открит малък номинал сребърна турска монета – акче от времето на Селим II (1564 – 1567 г.) (обр. 3), датираща началото на функционирането на храма.

Във всички сондажи е достигнат материк от светложълта чакълена почва и ронлива скала. Керамичният материал е предимно фрагменти от купи и чаши със зелена глазура. Характерни са за XVII – XVIII в. и най-вероятно са производство на недалеч разположения гр. Берковица, който в този период е значителен производствен център.

Установява се, че църквата е била вкопана на 0,90 – 1 м и също толкова са били високи стените над нивото на терена от XVII в.

Във вътрешността на храма – върху северния зид и западния на притвора, частично са запазени стенописи от пояс с червен цвят и части от рамки. Съгласно предписанията на реставратор те са аварийно укрепени.

Обр. 2. Фрагменти стенописи от сондаж 3 с изображение на св. Архангел Михаил

Fig. 2. Fragments of murals from trench 3 with an image of St Archangel Michael

Обр. 3. Сребърна монета от времето на Сюлейман I или Селим II (1564 – 1567 г.), открита в ходовото ниво в църквата

Fig. 3. A silver coin from the time of Suleiman I or Selim II (1564 – 1567), found in the walking level in the church

След приключването на работата външните лица на северния и южния зид, оголени в сондажи № 1, 3 и 5, са покрити с геотекстил и засипани с мека почва, укрепена с камъни, съгласно предписанията на реставратор, след което всички сондажи са засипани.

При реализирането на редовното археологическо проучване са направени стратиграфски наблюдения около църквата и в нея. Придобити са важни данни относно начина на изграждането ѝ, нейното изографисване, както и липсата на некропол в и непосредствено до нея.

PLANNED ARCHAEOLOGICAL STUDY OF THE CHURCH IN THE 17TH C. GUSHOVSKI MONASTERY IN THE LAND OF CHIPROVTSI, DISTRICT MONTANA

Miroslav Markov

Summary

In October 2023, planned archaeological exploration was carried out at the site of Gushovsky Monastery, in the land of the town of Chiprovtsi, district Montana. The work was focused on the remains of the church of St Archangel Michael from the monastery complex.

Only the substruction has been preserved on the ground. The church is a single nave, single apse building with a vestibule, built of quarry and river stones bound with mortar. The entrance of the church is from the southwest, L-shaped, with preserved stone steps. A total of nine trenches were laid, six of which around the church, two in the *narthex* and the third half of the church, and one trench in the apse (fig. 1).

Numerous debris of the walls that were thrown away in the beginning of the 1980s were found in trenches Nos 1, 3 and 5, immediately N and S of the walls of the church.

A significant amount of wall painting fragments were found in the three trenches around the church. Elements of bands, frames, plant decoration can be seen on them. The most valuable of them is an image of a face – Archangel Michael, a fragment with the letter "N" and a fragment of a garment at the shoulder (fig. 2).

In the same trenches, at a depth of 0.90 – 1 m, the plinth of the northern and southern walls of the church was

reached. The outer face of the walls is even, grouted, and in excellent condition. The walls are built of quarry and river coarse-grained red stones bound with mortar.

In the eastern and western cross-sections of trenches Nos 1 and 5, immediately above the plinth is located a burnt layer with a thickness of 4 – 6 cm, formed from the burning of the church in 1688 during the suppression of the Chiprovtsi uprising. Immediately above it, fragments of stone slabs were found, which indicates that the church has been covered with stone slabs.

In trenches Nos 2 and 9, debris and other archaeological materials were not found.

Three trenches were made in the interior of the church. In all three of them, at a depth of 5 – 10 cm, the bedrock was reached. The floor level of the inside of the church was covered with a layer of dark brown soil mixed with small gravel. A silver Turkish coin – akçe, from the time of Suleiman I/Selim II (1564 – 1567), was found at the southern end of trench 7, providing evidence about the beginning of the functioning of the church (fig. 3).

In all trenches, light yellow virgin soil and friable bedrock were reached. The pottery material is mainly sherds of green glazed bowls and cups. They are typical for the 17th – 18th c. and were most likely produced in the town of Berkovitsa. It was established that the church was dug down to 0.90 – 1 m below the ground level of the 17th c., and the walls were just as high above it.

A band of wall paintings and parts of red frames were partially preserved on the inner faces of the northern wall and to the west, on the *narthex*.

Miroslav Markov, Museum of History – Chiprovtsi, tribalia@abv.bg

---

№ 51. ПРОУЧВАНЕ НА ЦЪРКВАТА „СВЕТА БОГОРОДИЦА“ В ИСТОРИЧЕСКИЯ КВАРТАЛ АРМЕНИЯ В НАР „МЕЛНИК“

Методи Златков, Мария Пашова

По проект на НАИМ – БАН и АМ – Сандански между 25.09. и 11.10.2023 г. се проведе вторият сезон на археологическото проучване на църквата „Св. Богородица“ в историческия квартал Армения. Финансирането беше осигурено от частно дарение и от Община Сандански. Научен ръководител на екипа е гл. ас. д-р М. Златков от НАИМ – БАН, зам.-ръководител е д-р М. Пашова от РИМ – Благоевград, научен консултант – проф. д.и.н. В. Нешева (04.04.1943 – 03.02.2024). В него взеха участие още Е. Иванова (ГИМ – Мелник), А. Нешев, М. Недев и В. Василев (АМ – Сандански).

Църквата „Св. Богородица“ се намира в Роженското дере, на 220 м североизточно от Болярската къща. Издигната е в квартал Армения на средновековния и възрожденски гр. Мелник, който след 1913 г. не е обитаван. През 2022 г. се установи, че на проучвания терен има останки от две църкви, които са съществували последователно. Първата е построена най-вероятно през XIII – XIV в. и е с обща дължина над 14 м. Тя съществува до XVII – XVIII в. и около нея се развива некропол. Втората църква е построена върху руините на по-ранната през Възраждането (1858 г.). Тя е значително по-голяма, с обща дължина 32,60 м (Златков 2023).

През 2023 г. разкопките се проведоха с ограничено финансиране и съответно на ограничена площ от около 50 кв. м. Работата се съсредоточи основно в два сектора: 1) в северозападния ъгъл на наоса на възрожденската църква, северно от входа (квадрати 14 и 15); 2) на западната площадка (кв. 22 – 23).

В първия сектор (обр. 1.1) се очакваше да се разкрие апсидата на средновековната църква. Там беше свален насип с височина около 2,20 м, преди да се достигне подът на възрожденската църква. Той представлява обем от над 60 куб. м, образуван от руините на възрожденската църква, натрупани след 20-те години на XX в. (обр. 2) (Златков 2023, обр. 3). В него се разграничават три пласта. Най-горният е от последните деструкции и натрупвания (обр. 2.2), които се състоят от малко пръст и в голямата си част (над 80 %) от камъни и хоросан. Вторият пласт е образуван при първите срутвания на стените и балкона на възрожденската църква (обр. 2.3). Състои се от камъни и хоросан (не повече от 50 % от общия му обем), примесени със светлокафява пръст, вероятно разложен кирпич. Третият пласт е натрупан от падналия върху пода покрив (обр. 2.4). Той се състои основно от натрошени керемиди,

останки от дървена конструкция и е легнал върху подово ниво, маркирано от хоросанова подложка.

По време на отнемането на втория пласт се документираха етапи на срутване на стенна живопис от XIX в. Изясни се, че възрожденската църква е била изографисана само частично, със сигурност около входа в наоса, с декоративни мотиви – гирлянди и кръстове (обр. 3). В третия пласт освен останки от покрива се документираха значително количество фрагменти от монохромна цветна стенна мазилка (синьо, тъмносиньо и сиво).

При разчистването на насипа на по-късната църква се откриха двете най-важни находки за този сезон. Първата представлява фрагмент (горният десен ъгъл) от средновековен строителен надпис от XIII – XIV в. (обр. 4), който е част от надписа, открит през предходния сезон (Златков 2023; Златков, Шаранков 2023). Най-вероятно строителният надпис принадлежи на средновековната църква и при строежа на възрожденската е бил фрагментиран и използван като сполия в градежа ѝ. Преизползването му вторично се доказва от факта, че по него имаше полепнал хоросан и е открит между останалите камъни в насипа. С намирането на този втори фрагмент вече е известна последната трета от целия надпис. Втората по-забележима находка е фрагмент от релефна мраморна плоча, на която е изобразен четирикрил херувим (Златков, Пашова 2024). Тя най-вероятно е горно рамо на надгробен кръст от XVIII – първата половина на XIX в., който, подобно на други кръстове от това време, е използван като сполия в средата на XIX в. Разкриването на двете находки показва нуждата от внимателно проучване на иначе доста еднообразния насип, образуван от руините на възрожденската църква.

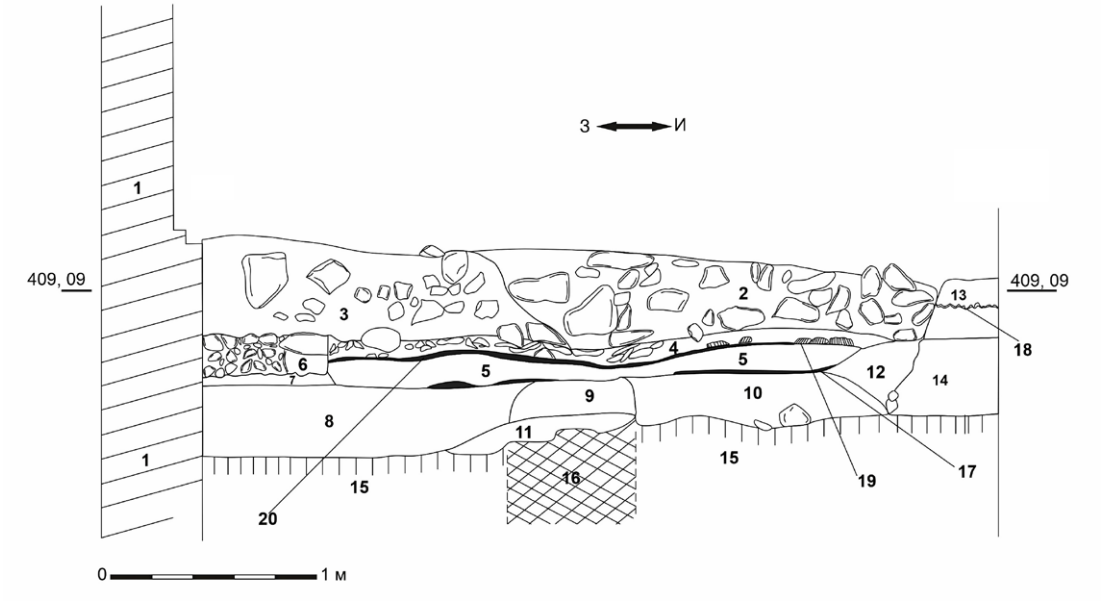

Обр. 1. Църквата „Св. Богородица“ в края на разкопките през 2022 г. (горе) и в края на разкопките през 2023 г. (долу). Легенда: 1 – северозападен ъгъл на наоса на възрожденската църква (квадрати 14 и 15); 2 – западната площадка (кв. 22, 23) (снимки М. Златков)

Fig. 1. Church of Mary, Mother of God at the end of 2022 excavations (above) and at the end of 2023 excavations (below). Legend: 1 – northwestern corner of the naos of the National Revival period church (grid squares 14 and 15); 2 – western area (grid squares 22 and 23) (photos M. Zlatkov)

Установи се, че подовата настилка на църквата в северозападната част на наоса е била направена от мраморни плочи, под тях има легла на греди, които са с ос север – юг и са вкопани в здравия терен. Покрай стените ѝ има основа за столове или пейки, които са били подредени покрай тях (обр. 2.6). Лицето на основата на пейката е изградено от един-два реда големи ломени камъни. Пространството между това лице и стената на църквата е запълнено със средни по размер и дребни камъни. Пълнежът между камъните е от пръст и глина. При зачистването на пода на църквата открихме голямо количество монети от дребни номинали, които са паднали между настилката и в леглата на гредите.

Под пода на възрожденската църква се разкри апсидата на средновековната църква (обр. 5). Тя е запазена на височина от над 0,50 м. Пространството около нея не беше проучено навсякъде до

Обр. 2. Северен профил на кв. 14 в северозападния сектор на възрожденската църква. Легенда: 1 – западен зид на възрожденската църква; 2 – най-горен пласт с деструкции; 3 – втори пласт с деструкции на възрожденската църква; 4 – пласт с останки от покрив; 5 – светлокафяво-сив подравнителен пласт между хоросановото бъркало и пода на възрожденската църква; 6 – основа на пейка; 7 – подложка на пейката от дребни камъни; 8 – сиво-черна пръст с останки от човешки кости – насип, натрупан при строежа на възрожденската църква в средата на XIX в. за подравняване на подовото ниво; 9 – черна пръст, примесена с дребни парчета хоросан. В долната му част започват камъните на средновековен зид. Очевидно в тази част (северната) са взети камъни при подравняване подовото ниво на възрожденската църква; 10 – светлокафява до жълтеникава пръст (средновековен насип); 11 – светлосива пръст с висока концентрация на хоросан, останал при изваждането на камъните от средновековния зид; 12 – черна пръст – насип, натрупан при издълбаването на изкоп за основата на колоната; 13 – база на най-западния северен стълб на възрожденската църква; 14 – хоросан с камъни, подложка под базата; 15 – достигнато ниво; 16 – зид на средновековната църква; 17 – хоросаново бъркало; 18 – ниво, над което базата е гладко оформена, а под него е грубо оформено; 19 – керемиди; 20 – хоросан (автори: М. Златков, М. Пашова)

Fig. 2. Northern cross-section of square 14 in the northwestern section of the National Revival period. Key: 1 – western wall of the National Revival period church; 2 – upper layer of debris; 3 – second layer of debris from the National Revival period church; 4 – layer with remains of a roof; 5 – light brown-greyish levelling layer between the mortar mixing spot and the National Revival period church floor; 6 – bench base; 7 – bench bedding of small stones; 8 – black-grey soil with remains of human bones – layer accumulated during the construction of the National Revival period church in the middle of the 19th c. for the levelling of the floor; 9 – black soil mixed with small mortar fragments. In its lower part the stones of the medieval wall begin. Obviously in this part (the northern one) those stones have been taken away when the floor of the National Revival period church was levelled; 10 – light brown to yellowish soil (medieval fill); 11 – light grey soil mixed with high concentration of mortar fragments left after the removal of the stones from the medieval wall; 12 – black soil – fill accumulated during the digging of a trench for the base of the column; 13 – column base of the westernmost northern pillar of the National Revival period church; 14 – mortar with stones – bedding of the base; 15 – level reached; 16 – wall of the medieval church; 17 – mortar mixing spot; 18 – level above which the base is smoothly shaped and below it is roughly shaped; 19 – roof tiles; 20 – mortar (authors: M. Zlatkov, M. Pashova)

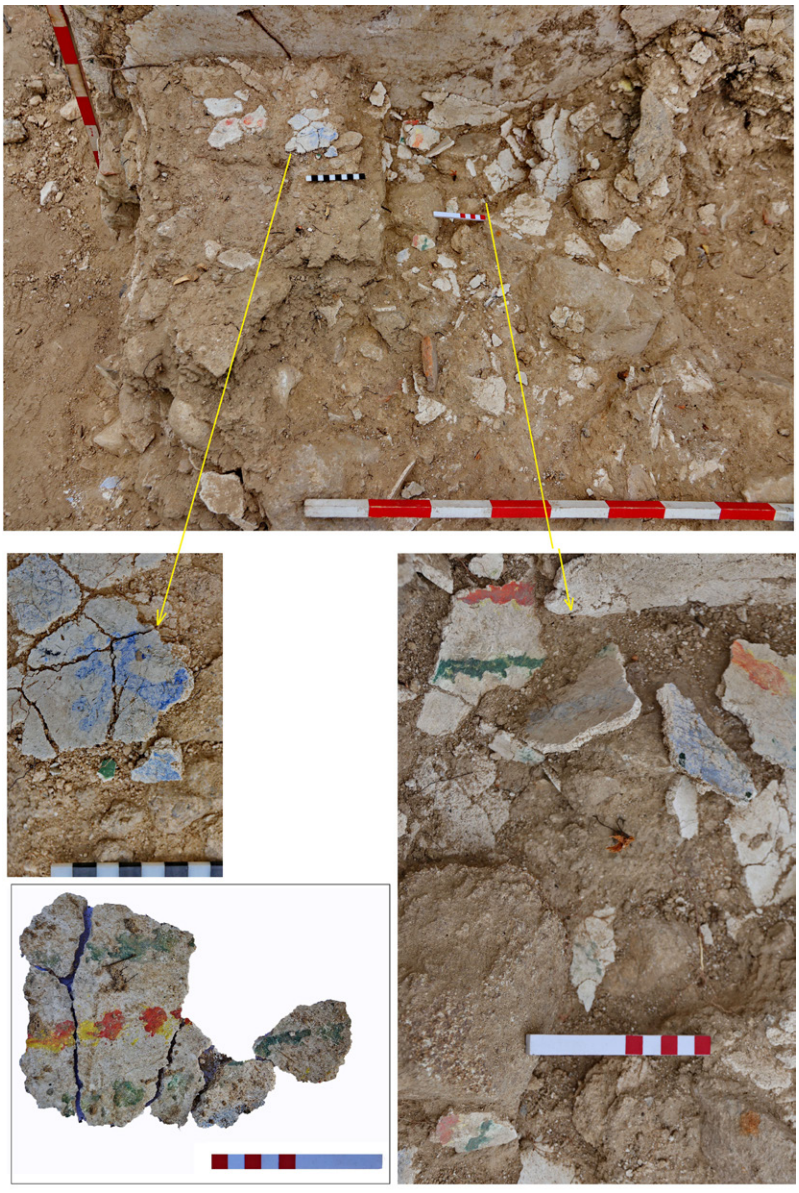
стерил. Ясно е, че средновековната църква е била едноапсидна и при построяването ѝ е вкопана от изток в здравия терен, но и в по-ранен средновековен пласт (обр. 2.10). В него се откри монета на император Андроник II Палеолог (1282 – 1328), която е *terminus post quem* за изграждането на средновековната църква. С разкриването на апсидата ѝ се установи точната ѝ дължина, която до напречния зид в кв. 23 – 24 е 13,97 м, а заедно със западния зид на площадката, който е затварял нейния притвор, е 17,35 м.

Вторият сектор, към който насочихме усилия, е западната площадка пред възрожденската църква (обр. 1.2), където в предходния сезон бяха разкрити *in situ* фрагменти от средновековна живопис. Тук бяха демонтирани западната пътека на кв. 22 и пътеката между квадрати 22 и 23, което позволи да се разкрие горната повърхност на част от южния зид на средновековната църква и по-голямо пространство с фрагменти от средновековни стенописи. Тези стенописи са разположени между

два зида на средновековната църква. Явно това е западният край на наоса или притвора ѝ[1].

Значително количество фрагментирана средновековна живопис беше вдигната от реставратора Р. Караманова. Въпреки че като цяло те са в много лошо състояние и се разкриват на малки парчета със средни размери 2 × 2 см, в лабораторни условия бяха реконструирани по-големи части, включително няколко лика на светци (Златков, Пашова 2024) и едно на Богородица. Това ще позволи да се направи по-задълбочен изкуствоведски анализ. Според проф. д-р Б. Пенкова, консултант на екипа, тези стенописи най-вероятно са от XIV в. Те датират и изграждането на средновековната църква.

Откриха се 124 находки от камък, керамика и метал. Най-многобройни са монетите и монетовидните жетони – 113. Те са разпределени по следния начин: две на Михаил VIII Палеолог (1258 – 1282), по една на Андроник II Палеолог (1282 – 1328), Мехмед II (1437 – 1479), Джордж IV (1820 – 1830), десет на Махмуд II (1808 – 1839), шест на Абдул Меджид (1839 – 1861), 79 немски жетона от XVIII – XIX в. и 13 османски монети, които са изтрити в значителна степен и не могат да бъдат определени по-точно[2].

Обр. 3. Фрагменти от стенописи от средата на XIX в., разкрити in situ в северозападния сектор на възрожденската църква (снимки М. Златков)

Fig. 3. Fragments of murals from the mid-19th c., found in situ in the north-western sector of the National Revival period church (photos M. Zlatkov)

В края на проучването се направи теренна консервация според становището на арх. И. Колев. Част от западния подпорен зид на възрожденската църква беше в аварийно състояние. Там се положиха по-сериозни мерки за укрепване с камъни от оригиналния градеж и минимално количество хоросан.

Разкопките на църквата „Света Богородица“ в историческия квартал Армения дават значителна нова информация за част от средновековния и възрожденски град Мелник, която не беше проучвана преди 2022 г. Довършването им и консервирането на обекта ще позволят той да се социализира и включи в туристическите маршрути на гр. Мелник.

[1] Тъй като все още не е разкрита цялата южна стена на средновековната църква, не е ясно дали пространството между напречния зид в кв. 22-23 и апсидата е разчленено или не е. Ако е разчленено, разкритите стенописи се намират в притвора, а ако не е – в наоса.

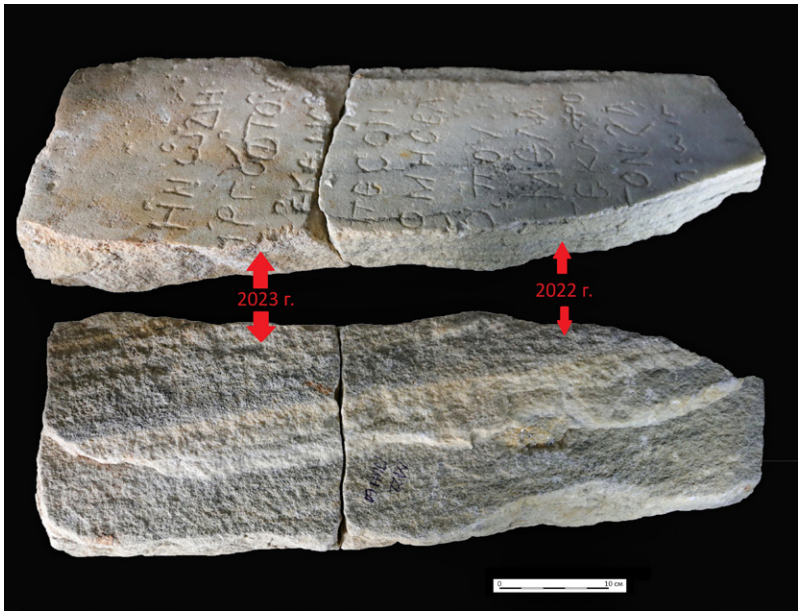
[2] Монетите са определени от проф. д-р Д. Аладжова, на която изказваме голямата си благодарност.

Литература

Златков 2023: М. Златков. Проучване на църквата „Света Богородица“ в историческия квартал Армения в НАР „Мелник“ през 2022 г. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. София, 2023.

Златков, Пашова 2024: М. Златков, М. Пашова. Проучвания на църквата „Света Богородица“ в исторически квартал „Армения“, Мелник през 2023 г. – В: К. Бояджиев, Ж. Василева (съст.). Българска археология 2023. Каталог към изложба. София, 2024, 62 – 63.

Златков, Шаранков 2023: М. Златков, Н. Шаранков. Проучвания на църквата „Света Богородица“ в исторически квартал „Армения“, Мелник. – В: К. Бояджиев, Г. Грозданова (съст.). Българска археология 2022. Каталог към изложба. София, 2023, 71.

Обр. 4. Строителен надпис от XIII – XIV в.; фрагментът вдясно е открит през 2022 г., а този отляво – през 2023 г. (снимки М. Златков)

Fig. 4. Construction inscription from the 13th – 14th c.; the fragment on the right was found in 2022 and the one on the left – in 2023 (photos M. Zlatkov)

EXPLORATION OF THE CHURCH OF MARY, MOTHER OF GOD IN THE ARMENIA HISTORICAL QUARTER IN MELNIK ARCHAEOLOGICAL RESERVE

Metodi Zlatkov, Maria Pashova

Summary

For a second consecutive year, archaeological excavations were conducted at the Church of the Holy Virgin, in the Armenia historical quarter, Melnik. The archaeological team was led by M. Zlatkov (NAIM – BAS) – director of the project, M. Pashova (Regional Museum of History – Blagoevgrad) – deputy director, and Prof. V. Nesheva (04.04.1943–03.02.2024) – scientific consultant.

The site is located 220 m to the northeast from the Boyar's House. In 2022, it was documented that the remains of two churches were present. The first one was dated to the 13th – 14th c. and it existed until the 17th – 18th c. A necropolis has developed around it. The second church, measuring 32.60 m in length, was built over the remains of the first one in 1858.

In 2023, the excavations were carried out in an area of 50 m². Our work was focused on two main sectors: 1) northwestern corner of the nave of the National Revival period church (19th c.), to the north of the entrance; 2) western part of the site (grid squares 22 and 23).

In sector one (fig. 1.1) a 2.20 m thick layer was excavated before reaching the floor of the 19th c. church (fig. 2). Phases of debris of wall paintings were documented. Apparently, the 19th c. church was only partially painted with

Обр. 5. Апсидата на църквата от XIII – XIV в., поглед от запад (снимка М. Златков)

Fig. 5. The apse of the medieval church (13th – 14th c.), view from west (photo M. Zlatkov)

decorative motives – garlands and crosses (fig. 3). The apse of the medieval church was uncovered beneath the floor of the later church (fig. 5). This gave us the exact length of the entire earlier church – 17.35 m. The excavations provided new data about its construction plan. It was a single-apse church, dug into the solid ground from the east, but also into an earlier medieval layer (fig. 2.10). In this medieval layer, a coin was found belonging to Emperor Andronikos II Palaiologos (1282 – 1328) and it provided a *terminus post quem* for the construction of the medieval church.

In the western part of the site, just in front of the 19th c. church (fig. 1.2), in 2022 we found *in situ* fragments of medieval wall paintings. A considerable number of such fragments were collected by the restorer R. Karamanova. Although they were poorly preserved, larger pieces were assembled in laboratory conditions, including several faces of saints and one of Mary, the Mother of God. According to Prof. B. Penkova, consultant in our team, these paintings most likely date to the 14th c. They also give us a chronological frame for the construction of the medieval church.

In 2023, 124 artefacts of stone, clay and metal were found. The most numerous were the coins and coin-shaped tokens – 113. Two finds can be distinguished among all the others. The first one is a fragment (the upper right corner) of a medieval construction inscription dated to the 13th – 14th c. (fig. 4). It is part of the inscription fragment discovered during the previous season. The second more notable find is a fragment of a relief marble slab on which a seraphim angel is depicted. It is probably the upper arm of a cross gravestone dated to the 18th – first half of the 19th c.

Metodi Zlatkov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, metodi_man@abv.bg
Maria Pashova, Regional Museum of History – Blagoevgrad, m_pashova@gbg.bg

---

№ 52. СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. ЙОАН ПРОДРОМ“, АХТОПОЛ

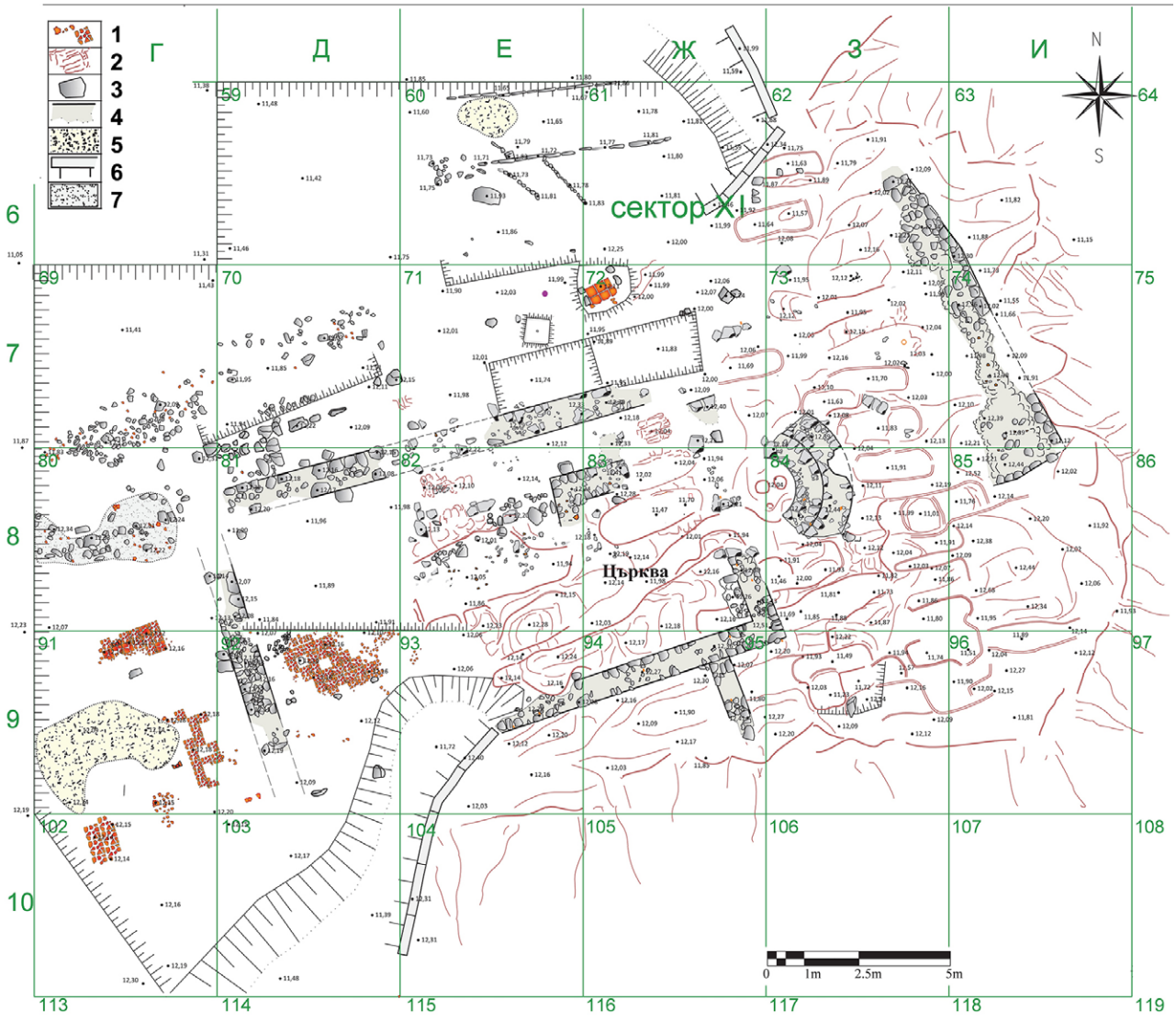
Бони Петрунова, Хитко Вачев, Петранка Неделчева, Елена Ендарова

Ахтополският манастир „Св. Йоан Предтеча“ (Св. Йоан Продром), известен като „Св. Яни“, се намира на едноименния нос южно от пристанищния залив на град Ахтопол. През 2020 г. МК го предоставя за стопанисване и управление на Националния исторически музей.

Поради намаленото финансиране и късно подписаните договори от страна на МК, археологическото проучване се проведе в периода от 10.10. до 31.10.2023 г., или общо 22 календарни и 15 работни дни. Проучването продължи в източната част на полуострова, като основните задачи бяха да се разшири изследваната територия, както и да се разчистят останали от предишни сезони гробни съоръжения и недоразкрити структури (обр. 1). Стратиграфските срезове не показват съществена промяна в сравнение с направените такива през миналите сезони. Почти навсякъде културният пласт е тънък, сериозно компрометиран от по-късни преустройства и съвременни вкопавания (обр. 2, 3). Поради тези причини много от гробовете са нарушени частично или изцяло. Въпреки това, през 2023 г. е довършено изследването на три гроба, открити през 2022 г. (това са гробове № 27, 39 и 47), изцяло са разчистени девет гроба и две препогребвания. Така общият брой на разкритите гробове от всичките сезони стана 63, като всичките са оформени съгласно християнския погребален обред и се локализират източно и южно от останките на църквата. Повечето са без гробни дарове, като предметите, които се откриват в гробните ями, са предимно елементи от облеклото или лични вещи. Така например в много от гробовете се регистрират налчета от обувки, не само на място, но и поставени допълнително като гробен дар. Засега в гробовете не е засвидетелстван обичаят „Харонов обол“, което не позволява да се направи по-детайлна хронологическа диференциация на отделните гробове. Може да се предположи, че повечето гробове са късни, като се разполагат в широката рамка XIV – XVIII в.

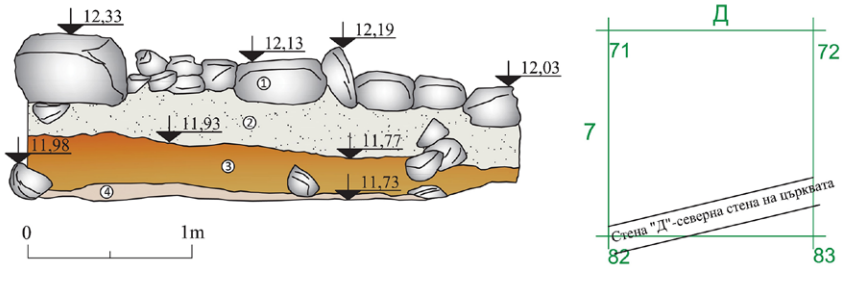
Освен разчистените през отминалите сезони останки от подово покритие, през 2023 г. е локализиран нов плочник. Друга структура е засечена и частично разкрита в кв. Е6 и кв. Ж6. Това е пътека, която минава северно от църквата, ориентирана е запад – изток и от нея е разчистен участък с дължина 6,20 м и ширина 1,80 м.

Допълнителна информация за историята на манастира дава и едно регистрирано струпване на фрагментирани съдове, което е разчистено на 1 м северно от външното лице на северната стена на църквата. Вероятно съдовете са късносредновековни (XVI – XVIII в.?), което кореспондира с откритите западно от тях, на 0,70 м, два късносредновековни пръстена.

Обр. 1. План на проучванията през 2023 г. Легенда: 1 – керамика; 2 – скала; 3 – камък; 4 – зид; 5 – съвременни материали; 6 – съвременна подпорна стена; 7 – хоросан (автор С. Ненчев)

Fig. 1. Plan of the excavations in 2023. Key: 1 – ceramics; 2 – bedrock; 3 – stone; 4 – wall; 5 – modern materials; 6 – modern retaining wall; 7 – mortar (author S. Nenchev)

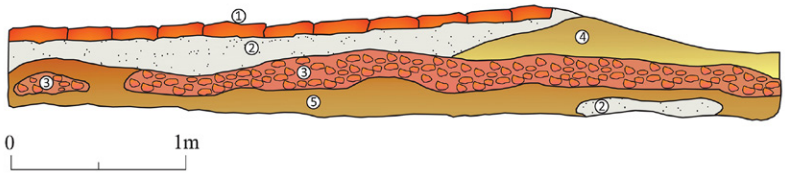

Обр. 2. Северен профил в кв. Е7, стена Д (северна стена на църквата). Легенда: 1 – камъни (зид); 2 – хоросанова подложка; 3 – кафяв пласт; 4 – скала (автор С. Ненчев)

Fig. 2. Northern profile of grid square E7, wall D (northern wall of the church). Key: 1 – stones (wall); 2 – mortar bedding; 3 – brown layer; 4 – bedrock (author S. Nenchev)

По време на археологическото проучване през 2023 г. са открити 30 находки. От тях 20 са монети, които хронологично са разпределени в четири периода. Най-ранната е една малка медна монета от V в. сл. Хр. Открита е в пълнежа на един от късносредновековните гробове. Следват две ранновизантийски монети, като едната е от началото на VI в., на император Анастасий, а другата е от началото на VII в., отсечена при император Ираклий. След-

ват монетите от XIV в. Идентичен вазиликон като този от 2022 г. беше намерен в същия квадрат (CXI, кв. E7). Той е от съвместното управление на императорите Андроник II и Михаил IX Палеолог (1282 – 1328), отсечен през 1304 – 1320 г. Открито е и едно медно торнезе на Кръстоносните княжества от XIII в. или началото на XIV в. Явно става въпрос за монети от един хоризонт, които са разпилени около северната стена на храмовата сграда.

Обр. 3. Южен профил в кв. Д8. Легенда: 1 – плочник; 2 – хоросанова подложка; 3 – пласт керемиди; 4 – светлокафяв пласт; 5 – тъмнокафяв пласт (автор С. Ненчев)

Fig. 3. Southern cross-section of grid square D8. Key: 1 – slab pavement; 2 – mortar bedding; 3 – layer with roof tiles; 4 – light brown layer; 5 – dark brown layer (author S. Nenchev)

Картината от находки не е особено богата, но е разнообразна и информативна за историята на това свято за Ахтопол място, манастирът „Св. Йоан Продром".

Събраната при проучването керамика е доста фрагментирана поради многократните вкопавания от най-различен характер както в миналото, така и в периода, когато мястото е използвано за военно поделение. Обработени и представени в таблица са 630 фрагмента. Най-общо те могат да се датират в две хронологически групи, като едната е от XII – XIV в., а другата и от XVI – XVIII в. В по-голямото количество керамиката е кухненска (гърнета, кани, паници), като не липсват и фрагменти от рисувани трапезни съдове. Регистрирани са и два фрагмента от фаянсови съдове. Извън тези констатации остава огромното количество строителна керамика, която в по-голямата си част е съвременна.

През 2023 г. бяха реализирани две инициативи, свързани с археологическите проучвания. Първото е, че НИМ успя със собствени средства да обнови една от старите сгради, която в момента се ползва за археологическа база. Освен това, през есента се проведе поредният уъркшоп на тема: „Archeological discoveries from the region of Strandzha", който научен форум се организира от български и турски археолози и на който беше почетен гост проф. д-р М. Йоздоган, един от най-добрите праисторици на Р Турция.

ST JOHN PRODROMOS MEDIEVAL MONASTERY, AHTOPOL

Boni Petrunova, Hitko Vachev, Petranka Nedelcheva, Elena Endarova

Summary

The monastery of St John Forerunner, known as St Yani, is located on the eponymous promontory south of the harbour bay of the town of Ahtopol. In 2020, the Ministry of Culture turned the site over to the National Museum of History for management and administration.

The survey continued on the eastern part of the peninsula, with the main tasks being to extend the surveyed area, and to clear any remaining grave constructions and undiscovered structures from previous seasons (fig. 1). Stratigraphic cross-sections showed that everywhere the cultural layer was thin, seriously compromised by later disturbances and modern entrenchment (figs 2, 3). Many of the graves have been destroyed partially or entirely. However, in 2023 the uncovering of three graves discovered in 2022 was completed, nine graves and two reburials were completely cleared. This brought the total number of graves uncovered from all seasons to 63, all of which were formed according to Christian burial rites and were located to the east and south of the church remains. Most of them are without grave goods as the items found in the grave pits are mostly items of clothing or personal belongings. As an example, shoe fragments are found in many of the burials. So far, the "Charon's obol" custom has not been attested, which does not allow for a more detailed chronological differentiation of the individual graves. It can be assumed that most of the graves are dated to the broad time span between the 14th and the 18th c.

Further information on the history of the monastery is provided by an accumulation of fragmented ceramic vessels, found 1 m north from the outer face of the north wall of the church. The vessels are probably late medieval (16th – 18th c.?), which corresponds with the discovery of two late medieval rings, 0.70 m to the west.

In 2023, 30 small finds were discovered. Of these, 20 were coins, which are chronologically attributed to four periods. The earliest is a small copper coin from the 5th c. AD. It was found in the fill of one of the late medieval graves. Two early Byzantine coins follow, one of Emperor Anastasius, from the early 6th c., and the other – from the early 7th c.,

minted during the reign of Emperor Heraclius. The coins of the 14th c. come next. A *basilicon*, identical to the one found in 2022, was found in the same grid square (CXI, E7). It is from the coregency of Emperors Andronicus II and Michael IX Palaeologus (1282 – 1328), minted in 1304 – 1320. A Crusader copper tornese from the 13th or early 14th c. was also found. Apparently, these are coins from a single horizon which are scattered around the north wall of the temple building. The pottery collected during the survey is quite fragmentary, 630 fragments were processed. They belong to two chronological groups: 12th – 14th, and 16th – 18th c. The larger quantity of pottery is from kitchenware (pots, jugs, bowls), and there is no lack of sherds of painted tableware. Two sherds of faience vessels were also found.

Boni Petrunova, National Museum of History, boni_boon@abv.bg
Hitko Vachev, Regional Museum of History – Veliko Tarnovo, h.vachev@mail.bg
Petranka Nedelcheva, National Museum of History, New Bulgarian University, pnedelcheva@nbu.bg
Elena Endarova, National Museum of History, elena_endarova@abv.bg

№ 53. РАННОВИЗАНТИЙСКИ И СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. ЙОАН ПРЕДТЕЧА" НА ОСТРОВ СВ. ИВАН, СОЗОПОЛ

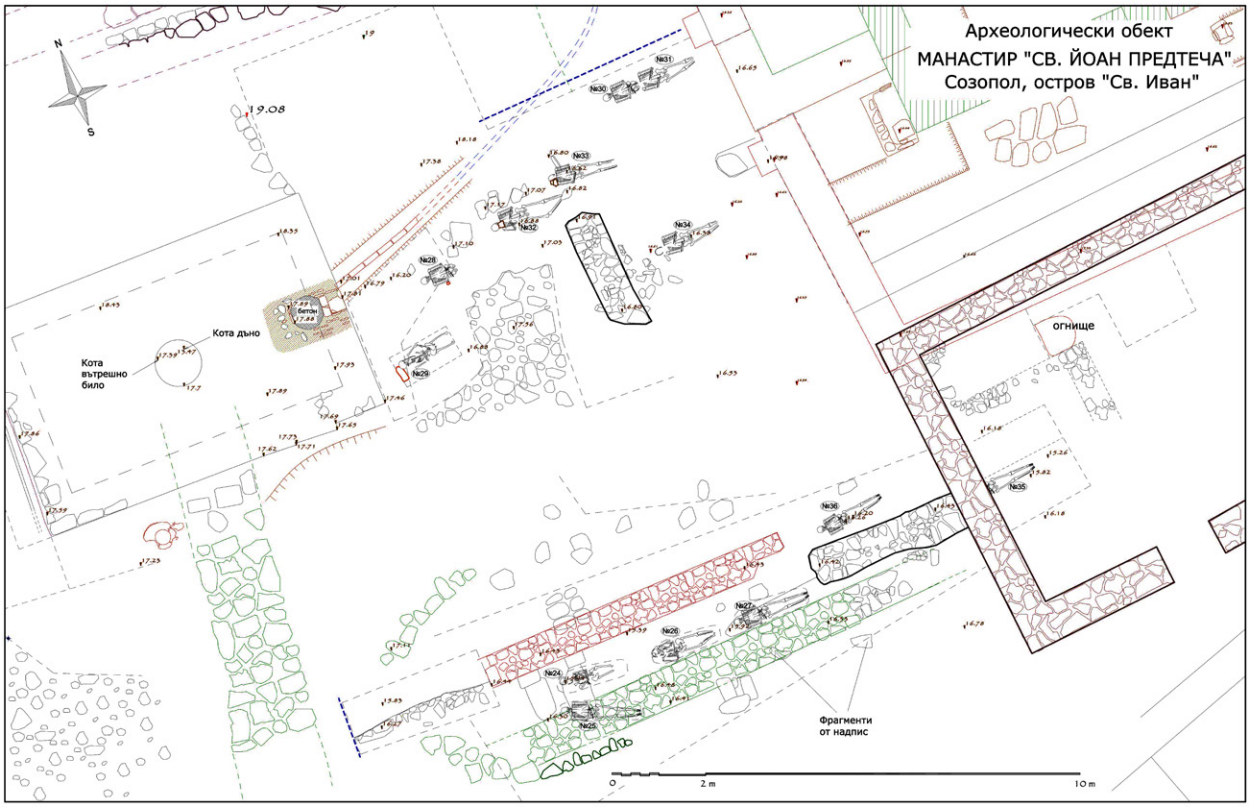
Казимир Попконстантинов, Росина Костова, Димитър Недев

Обр. 1. Ранновизантийски и средновековен манастир „Св. Йоан Предтеча", южна част на комплекса (снимка с дрон М. Вълчев)

Fig. 1. Early Byzantine and medieval monastery of St John the Forerunner, southern part of the complex (drone photo M. Valchev)

Патриаршеският манастир „Св. Йоан Предтеча" се намира на о-в Св. Иван, който е най-големият от петте острова по българското Черноморско крайбрежие и един от трите в созополския залив. Манастирът е разположен върху южната тераса на острова, отворена към залива и е с приблизителна площ от 6 дка (Попконстантинов и др. 2015, 209 – 218). Обектът се проучва чрез редовни археологически разкопки от настоящия екип от 2008 г. За повече от десет сезона беше изяснена напълно плановата схема на първата базилика от IV – V в., която е претърпяла пет преустройства в периода от VI – XVI в. В олтарното пространство бяха намерени два реликвария – единият със свети мощи, а другият с надпис, съдържащ името на св. Йоан Предтеча (Kostova et al. 2020). С разкриването на основи от V – IV в. пр. Хр. под северната основа на базиликата установихме, че тя е построена върху по-ранна сграда. Също така беше изяснена и строителната история на манастирския храм от XIII в. Основите на южната му половина са вкопани на дълбочина 2,50 м поради нестабилността на терена от руините на сгради от V – IV в. пр. Хр., а основите на северната му половина са вкопани на дълбочина 0,80 м. И този храм е претърпял преустройства, видно от сондажните ни проверки. Заедно с това беше открит и проучен северният вход на комплекса, оформен с дълбок проход. Западно от входа бяха проучени основите на манастирския скрипторий, в източна посока – жилищата на монасите и оградната стена. В южната част на източното крило на манастира, под подпорната стена на терасата, върху която е изградено това крило, открихме разрушена гробна камера на основателите на манастира.

Обр. 2. Сектори на проучване през 2023 г. (автор М. Вълчев)

Fig. 2. Sectors of excavations in 2023 (author M. Valchev)

През 2022 г. не бяха проведени проучвания поради липса на финансиране. Поради късното издаване на разрешение за редовно археологическо проучване от Министерство на културата през 2023 г. проучвателският екип насочи усилията си само към източната част на южното крило на манастира, което вероятно е тясно свързано с първоначалните строежи на острова (IV в. пр. Хр. и V – VI в. сл. Хр.) (обр. 1). Това е продиктувано и от необходимостта за ускоряване на изработването на проект за реставрация, консервация и експониране на тези части от манастира. Във връзка с това екипът си постави следните задачи: 1 – проучване на терена между манастирското аязмо, базиликата и сградите южно от тях; 2 – проучване на дворното пространство западно от магерницата.

Обр. 3. Южна основа западно от магерницата, поглед от север

Fig. 3. Southern foundation to the west of the monastery kitchen, view from north

Проучване на основите западно от магерницата. В кв. C – D – E11-12 западно от магерницата установихме преустройства и основи. В кв. D – E11-12 проучихме три каменни основи с ориентация изток – запад (обр. 2). Изградени са от местен камък. Северната основа е с дължина 20 м. В нея са вградени каменни блокове с размери 1,20 × 0,80 м, спойката е калов разтвор. Според нас тази основа е изградена като подпорна стена за терасата между аязмото и южното крило на манастира. Подобна функция е изпълнявала и каменната основа между католикона от XII – XIII в. и северната основа на аязмото.

Обр. 4. Сондаж в югозападната част на магерницата, поглед от юг

Fig. 4. Trench in the southwestern part of the monastery kitchen, view from south

Успоредно на тази каменна основа, на 1,10 м южно, продължихме проучването на още една основа, също с ориентация изток – запад. Изградена е от местен камък, запазена е в пет – шест реда, като първият е от каменни блокове с размери 0,80 × 0,50 м (обр. 3). И тук спойката е калов разтвор. Проучената ѝ дължина е 13 м, дебелина 0,80 м. Според нас изграждането на тази основа е свързана с необходимостта от оформянето на покрит проход между магерницата и манастирската трапезария, която се намира на 10 м югозападно. Калдъръмът в този проход е добре запазен по цялото протежение на новооткритата основа. Вероятно суровите климатични условия са предпоставка за изграждането на такава връзка между двете сгради, а самата тя навежда на мисълта, че те са построени едновременно. В този сектор установихме, че в един по-късен период тук са погребвани част от обитателите на манастира, видно от шест гроба, разположени между двете новооткрити основи, както и от двата гроба западно от магерницата, които бяха проучени през 2020 г.

При проучването на двете основи (кв. D – E11-12), в източна посока разкрихме още една каменна основа, която е с дължина 5 м и ширина 0,80 м. Изградена е от местен необработен камък, спойката е калов разтвор. В източния си край допира западната стена на магерницата, а западният като че ли е вклинен между двете основи. Тя е плитко фундирана, което подсказва, че е една от най-късните структури в манастира.

Откриването на трите основи западно от магерницата ни подтикна да проверим сондажно дали под подовото ѝ ниво има също останки от основи. На дълбочина 1,70 м от подовото ниво в пясъчниковия пласт открихме местни необработени камъни, тухли със следи от хоросанов разтвор със следи от счукана тухла. Предполагаме, че сме попаднали на рушевини от по-ранна структура, вероятно от IV – V в. (обр. 4). През следващия сезон ще я проучим изцяло. Откриването ѝ отново поставя въпроса дали в настоящия си вид манастирът е изграден по време на възникването на базиликата в края на IV – началото на V в.

Проучване на терена между базиликата и аязмото. През 2019 – 2021 г. предприехме проучване на аязмото от западната и източната му част (Попконстантинов и др. 2021). На дълбочина 6,20 м от съвременния терен разкрихме цялостно западната му фасада. На тази дълбочина установихме цокъла, върху който стъпват двете страници на арката, която е изградена от тухли, споени с хоросанов разтвор с примеси от счукана тухла, подобно на хоросановата спойка на стълбовете в базиликата. За по-голяма устойчивост плътно до южната стена на южната галерия е построена стена по цялото протежение на аязмото, която вероятно изпълнява функцията на подпорна стена. Наличието на достатъчно археологически материали ни навежда на мисълта, че при това преустройство аязмото е било изцяло покрито с настилка от каменни плочи и пътеки от запад. Запазени са седем стъпала западно от аязмото, които водят към южния вход на западната и южната галерия на триконхалния храм, както и каменна пътека източно от аязмото. Тя е изградена между източната фасада на аязмото и западната част на базиликата и свързва източното крило на манастира с южната му част. Под тази пътека през 2020 г. проучихме три гроба и част от водопровода, който е снабдявал аязмото с дъждовна вода чрез изградено водохващащо съоръжение в ъгъла между северното и източното крило на манастира.

Именно източно от аязмото в тази част през 2023 г. успяхме да установим поредица от преустройства в манастира до неговото разрушаване през 1629 г. Разкрихме каменните плочници от дворната настилка от трите преустройства в южната част на манастира, които са тясно свързани

и с етапите на преустройство на базиликата (обр. 5). Така имахме възможност да установим кога е изграден водопроводът, снабдяващ аязмото с повърхностни води. Откриването на каменен капител е още една добавка към предположението, че тук е имало храм от периода, предхождащ изграждането на манастира. В този сектор, върху плочника от предпоследното преустройство открихме пет гроба. Сред тях се откроява гроб № 32, в който е бил погребан монах, чието лице е било покрито с две керемиди (имбрици). Върху една от тях, под врязано изображение на т. нар. патриаршески кръст е врязано името IONOC, а под него съкратено е изписано MONAXOC.

Обр. 5. Плочник № 1 и гроб № 32 източно от аязмото, поглед от югоизток

Fig. 5. Stone pavement No. 1 and grave No. 32 to the east of the hagiasma, view from southeast

Антропологичният анализ на скелетните останки показва, че те принадлежат на мъже от млада (*Adultus*, 20 – 40 г.) до края на зрялата възраст (*Maturus*, 40 – 60 г.) – до старческа възраст (*Senilis*, над 60 г.). Най-често наблюдавано патологично изменение на костите в зряла и близка до зрялата възраст са артрозните изменения, довеждащи в края на зрялата и началото на старческа възраст до инвалидизация. Интересни са особеностите на дисталния край на бедрените кости, развити на лявата кост при четири от петте изследвани скелета. Белезите предполагат дълъг престой със свито коляно на левия крак, възможно при коленичене на ляв крак и свит десен крак.[1]

В насипа на дълбочина 1,70 м от последната каменна пътека се откриват фрагменти от стенописи, които поставят редица въпроси относно периодите на стенописване на двата храма и галериите на католикона.

Установените от нас преустройства в южната част на манастира отразяват етапите в неговото развитие до неговото унищожаване през 1629 г. Тези етапи са установени в архитектурата на базиликата от V до XVI в., в преустройството на католикона и изграждането на галериите около него. За разлика от базиликата, манастирското аязмо, изградено на 9,50 м от западната фасада на базиликата, е достигнало до нас непокътнато от V в. въпреки преустройствата около и над него. Разкриването на каменните пътеки от различни етапи между базиликата и аязмото дават възможност да изясним ходовите нива през различни периоди и подпомагането на водоснабдяването чрез допълнителен водопровод. Не на последно място откриването на рушевини от IV – V в. под магерницата и на гробове от късносредновековния манастирски некропол допринасят за изясняване на редица страни от живота в манастира.

Литература

Попконстантинов и др. 2015: К. Попконстантинов, † Ц. Дражева, Р. Костова. Манастирът „Св. Йоан Продром“ на остров Св. Иван в светлината на новите археологически проучвания (2008-2013). – Известия на Бургаския музей, V, 2015, 209 – 218.

Kostova et al. 2020: R. Kostova, K. Popkonstantinov, H. Schroeder, E. Willerslev, A. Sultanov, G. Kazan, Th. Higham. AMS dating and ancient DNA analysis of bone relics associated with St John the Baptist from Sveti Ivan (Sozopol, Bulgaria). – Journal of Archaeological Science: Reports, 29, 2020, 1 – 8.

Попконстантинов и др. 2021: К. Попконстантинов, Р. Костова, Д. Недев. Средновековният манастир „Св. Йоан Предтеча“ на о-в Св. Иван, Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2020 г. Книга II. София, 2021, 892 – 896.

[1]Антропологичният анализ е направен от доц. д-р В. Русева, ИЕМПАМ – БАН.

EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL MONASTERY OF ST JOHN THE FORERUNNER ON THE ISLAND OF SVETI IVAN, SOZOPOL

Kazimir Popkonstantinov, Rosina Kostova, Dimitar Nedev

Summary

The patriarchal monastery of St John the Forerunner is situated on the largest island in the Bulgarian area of the Black Sea – the island of Sveti Ivan. The monastic complex covers an area of approximately 0.6 ha on the southern terrace of the island, facing the bay of Sozopol. Excavations have been carried out by the present team since 2008, and for more than ten seasons, they have attested to the ground plan of the earliest church, the basilica from the 4th – 5th c. The basilica survived five phases of reconstruction between the 6th and the 16th c. Two reliquaries were found in the sanctuary, one containing holy relics, and the other inscribed with a Greek inscription noting the name of John the Baptist. The foundations from the 5th – 4th c. BC found beneath the northern wall of the basilica have shown that it was built over an earlier building. The construction history of the triconch church which functioned as a *catholicon* since the 13th c., was also established. In addition, the team excavated the north monumental entrance of the monastery, the *scriptorium*, the monks' dwellings, and the east surrounding wall.

In 2023, the team focused on the eastern part of the southern area of the monastic complex, which was most likely closely connected with the initial structures on the island (4th c. BC and 5th – 6th c. AD) (fig. 1). Three stone bases were unearthed to the west of the monastery kitchen (fig. 2). The northern base served as a supporting wall of the terrace between the *hagiasma* (the holy well) and the southern part of the monastery. The southern base answered the necessity of shaping a covered passage between the monastery kitchen and the dining room situated 10 m to the southwest (fig. 3). It was established that members of the community were buried there in a later period. The third base is very shallow, indicating that it was one of the latest structures in the monastery. The three bases to the west of the monastery kitchen prompted the team to lay a trench under the floor of the room. To a depth of 1.70 m from the floor, stones and tiles with mortar in a sandy layer were found, perhaps from the debris of an earlier structure from the 4th – 5th c. (fig. 4).

In 2021, a stone-paved path was unearthed to the east of the *hagiasma*. In the 2023 campaign, the team has attested to the stone pavements of three successive reconstructions in the southern part of the monastery, which corresponded to the reconstructions of the basilica (fig. 5). On the second successive stone pavement, we found five graves in which male individuals of various ages have been buried. The skull of the deceased monk in grave No. 32 was covered with two tiles. On one of them, there was a graffito of the so-called patriarchal cross. Under the cross, the name of IONOC and an abbreviated version of MONAXOC have been scratched.

Kazimir Popkonstantinov, Veliko Tarnovo University "St Cyril and St Methodius", popkonstantinov@yahoo.com
Rosina Kostova, Veliko Tarnovo University "St Cyril and St Methodius", korina68bg@yahoo.com
Dimitar Nedev, Municipal Cultural Institute "Museum Centre – Sozopol", am_sozopol@abv.bg

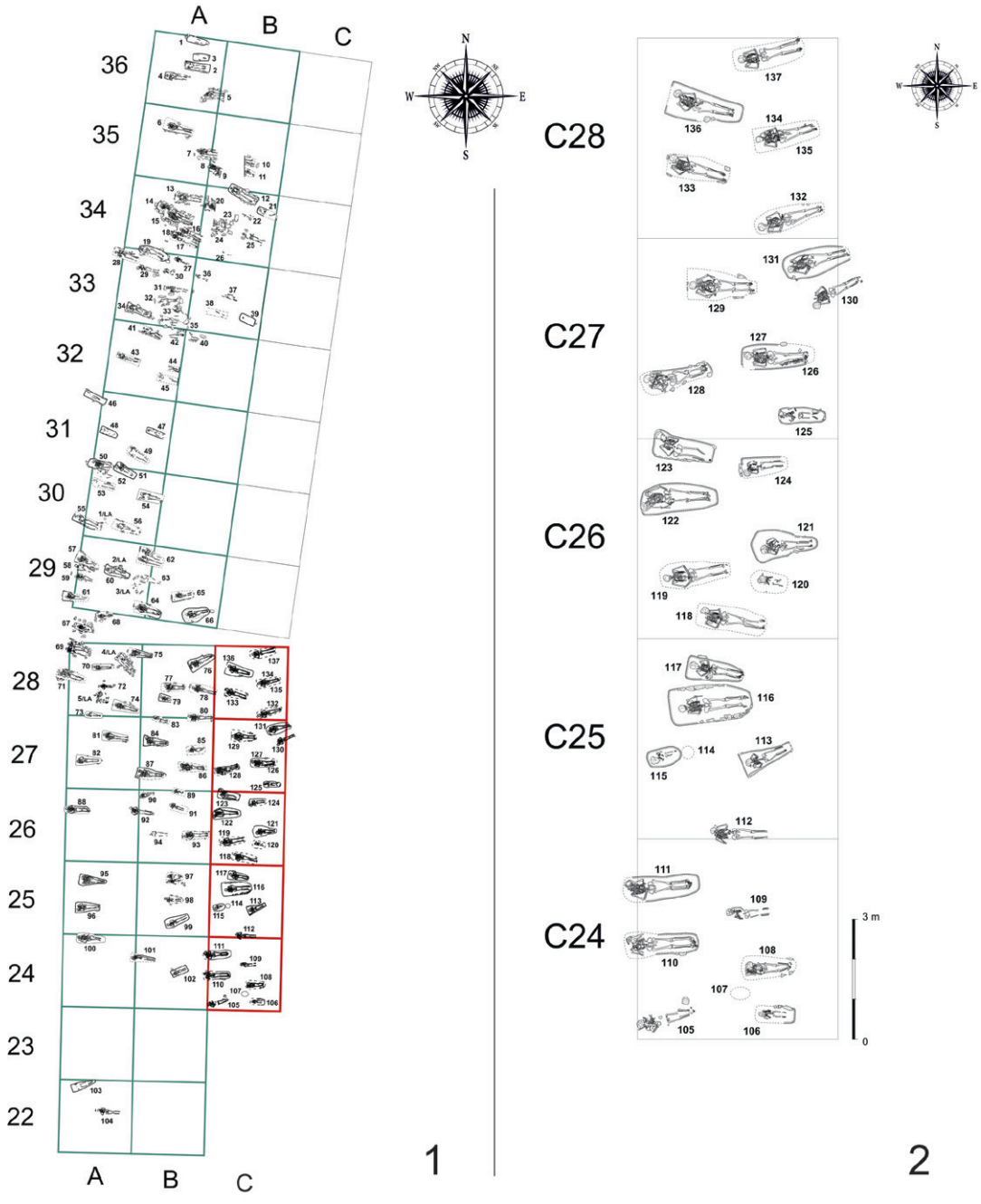
НЕКРОПОЛИ

№ 54. СРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ В М. ГЛАДНО ПОЛЕ КРАЙ ВРАЦА

Владимир Стайков, Александра Петрова

При спасителни проучвания, проведени през 2022 г. в м. Гладно поле, на около километър североизточно от днешния град Враца, западно от р. Дъбника, се попада на гробове от два разновременни некропола – късноантичен, от който са проучени пет гроба, и средновековен, с проучени 104 гроба (Staykov, Antonov 2023). Предвид представителния характер на комплексите, през изминалата 2023 г. проучванията продължиха, вече с характер на редовни разкопки.

В рамките на 21 работни дни през октомври бяха проучени пет археологически квадрата, разполагащи се в колона С от план-квадратната мрежа, трасирана при спасителното проучване от 2022

Обр. 1. План на некрополите в м. Гладно поле: 1 – общ план; 2 – план на участъка, проучен през 2023 г.

Fig. 1. Layout of the cemeteries in Gladno pole locality: 1 – general layout; 2 – layout of the sector, explored in 2023

г., непосредствено на изток от разкопаната тогава полоса. След преодоляването на някои трудности, произтичащи най-вече от факта, че именно в този участък се простираше черен път, интензивно използван от тежки машини, чието разкопаване се оказа истинско изпитание, в квадрати от С24 до С28 бяха разкрити, проучени, документирани и вдигнати от терен още 33 гроба. На базата на спецификите на погребалния обред – ориентация, гробни съоръжения и инвентар, може категорично да се каже, че всички те принадлежат към средновековния некропол, с което общият брой на проучените комплекси от тази епоха достигна 137 (обр. 1).

Ориентацията на проучените гробове е най-общо запад – изток, с глава на запад. При пет гроба се наблюдава малко по-значимо отклонение в посока югозапад, а едва при три отклонението е на северозапад.

Индивидите лежат в изпънато положение, по гръб, с изпънати крака. При позицията на главата се наблюдават всички варианти – с лице наляво, надясно или нагоре, като не може да се говори за категоричен стремеж към един от вариантите. Още повече, че в поне пет случая беше документирано

Обр. 2. Суперпозиция – гроб № 134 над гроб № 135

Fig. 2. Superposition – grave No. 134 above grave No. 135

Обр. 3. Гроб № 128 – вторично разбъркване на костите

Fig. 3. Grave No. 128 – post-burial dislocation of the bones

наклоняване на черепа, но с мандибула, останала в първоначалното си положение, с лицевия дял нагоре – показателно, че наклоняването е в резултат от напора на пръстта и тежестта върху черепа.

При ръцете също са документирани различни позиции – най-често, в 16 случая, и двете ръце са свити в лактите под почти прав ъгъл и са положени върху коремната област, или в долната част на гърдите. В отделни случаи е засвидетелствано по-слабо свиване и полагане на ръцете върху таза, или пък силно свити ръце, към горната част на гърдите. В един случай – при гроб № 110, ръцете са свити към съответното рамо, а в два случая – гробове № 122 и № 131, ръцете са изпънати покрай тялото.

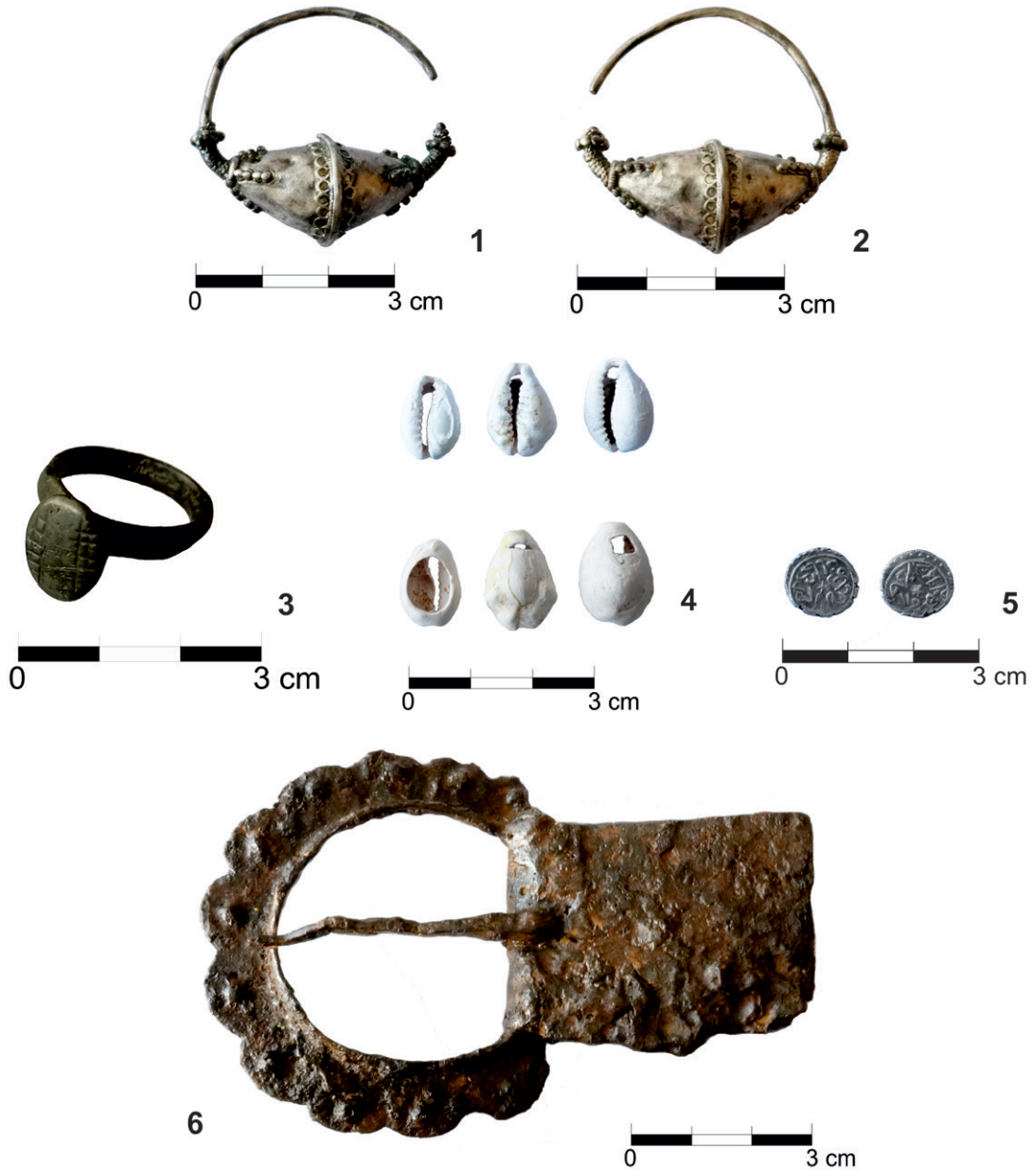
При краката почти не се наблюдават изключения от изпънатото положение. Единствено при гроб № 123 краката, както впрочем и цялото тяло, изглеждат извити леко на север. При два гроба пък като че се наблюдава приближаване на двата крака – в гроб № 118 в областта на коленете, а в гроб № 128 – при ходилата.

Изключително трудно е да се идентифицират истинските очертания на гробните съоръжения, тъй като в повечето случаи това са обикновени правоъгълни или леко трапецовидни ями, без допълнително ограждане, вкопани в глинестата почва и едва в последните няколко сантиметра, около скелета, вкопани в чакълест, стерилен пласт, където са и най-ясно видими. В десет случая гробната яма е маркирана с единични камъни от една или повече страни, а едва в три случая се наблюдава частично ограждане на гроба. При гроб № 113 е ясно видимо ограждането на гроба с дървени дъски, без последните да оформят ковчег. Северната и южната стена на гроб № 116 пък изглеждат укрепени с големи камъни на нивото на скелета и малко над него. Това е и един от гробовете, вкопани най-дълбоко в чакълестия пласт – на около 0,50 м от нивото на засичане на ямата. Разбира се, не трябва да се забравя, че в този, както и във всички други случаи, горната част на гробните съоръжения е разрушена при земеделската дейност и отнемането на хумуса при полагането на газопровода.

Единственият случай на суперпозиция между два гроба, документиран през този сезон, е при гробове № 134 и № 135 (обр. 2). Детският гроб № 134 се разполага на около 0,10 – 0,15 м над гроб № 135. Предвид факта, че става дума за дете и възрастен, както и полагането на детето точно над лявата половина на торса на възрастния и пълната липса на други суперпозиции в този сектор на некропола, може да се предположи някаква връзка между двата индивида.

Полово-възрастов анализ на скелетите все още не е извършен, но от наблюдаваното на терен може да се каже, че минимум една трета от проучените през 2023 г. гробове са на деца.

За два от гробовете може със сигурност да се твърди, че има вторично разбъркване на костите –

Обр. 4. Находки от проучването през 2023 г.: 1-2 – сребърни наушници от гроб № 133; 3 – пръстен от гроб № 131; 4 – черупки от ципреи от гроб № 112; 5 – сребърна монета от гроб № 127; 6 – желязна коланна тока от гроб № 133

Fig. 4. Small finds from the excavations in 2023: 1-2 – silver temple rings from grave No. 133; 3 – finger-ring from grave No. 131; 4 – cypraea shells from grave No. 112; 5 – silver coin from grave No. 127; 6 – iron belt buckle from grave No. 133

при гроб № 128 и гроб № 105. Видно е, че костите на гръдния кош и ръцете са разбъркани, докато тези на краката и черепа са на място. Очевидно е, че не става дума за нарушаване с цел грабеж, тъй като пръстенът, носен от погребания в гроб № 128, се откри сред разбърканите кости (обр. 3).

И през тази година некрополът в Гладно поле впечатли с високия процент гробове, съдържащи инвентар – едва в 11 гроба, или 33 % от всички, не се откри никакъв инвентар. Прави впечатление големият брой наушници и обеци – общо 25. Най-често срещащият се тип са затворени халки с нанизани на тях кухи, биконични или сферични висулки, украсени с филигран – цели 18 екземпляра (обр. 4.1-2). Интересна подробност е, че при спасителното проучване през 2022 г. само един наушник от общо 39 наушника спада към тази група. Безспорно впечатляващ е гроб № 113, в който се откриха общо осем наушника, както и почти напълно разрушеният гроб № 114, с три обеци и три наушника. През настоящата кампания се откриха общо пет пръстена (обр. 4.3), като интересно е да се отбележи, че в два гроба – № 112 и № 131, се откриха по два пръстена, и в двата случая сложени на една от ръцете.

Сред елементите на костюма трябва да се отбележи и големият брой железни токи от колани (обр. 4.6) и медни копчета. В поне осем случая в гроба се откриваше само по едно копче, медно или сребърно, при лявата ключица на индивида, вероятно подсказващи за някакъв конкретен тип дреха, закопчаващ се по този начин.

Друго важно наблюдение е, че макар копчета да бяха открити в девет гроба, а колании токи – в осем, само в един единствен случай в гроба присъстваха заедно копче и тока. Евентуални бъдещи проучвания биха показали дали това подсказва хронологическа разлика, полово-възрастови белези, или различно облекло на погребаните.

В два гроба – № 112 и № 113, се попадна на нанизи от стъклени, керамични и каменни мъниста, пробити медни пластинки и охлювчета ципреи (обр. 4.4).

През 2023 г. са открити четири монети – три от тях са антични, като най-впечатляващ е сребърен денар на император Антонин Пий, сечен през 60-те години на II в. сл. Хр. Изключително важна е четвъртата монета – сребърно акче, сечено през второто управление на султан Мехмед II (1451 – 1481) (обр. 4.5), открито под фалангите на лявата ръка на погребания в гроб № 127. Тази находка категорично доказва, че некрополът продължава да функционира и след средата на петнадесетото столетие.

По отношение на керамичния материал се повтори ситуацията от предходната кампания, като отново се откри изключително оскъдно количество битова керамика – буквално не повече от стотина фрагмента, без изключение късноантични. Изглежда, те произхождат от структури в близост, които не попадат в проучвания към момента ареал, тъй като през 2023 г. не беше разкрит нито един гроб от късноантичния некропол.

Сред важните резултати от тазгодишното проучване можем да изтъкнем категоричното разширяване на горната хронологическа граница на некропола (поне) до втората половина на XV в. Потвърди се наблюдението ни от миналата година, че в южната част на погребалното пространство се разполагат гробове от по-късната фаза на некропола – на база на скорошните находки, дата в рамките на XIV – XV в. изглежда съвсем уместна.

Накрая, но не на последно място – очакванията ни, че, подобно на кв. A24 и B24, някъде в рамките на кв. C24 ще бъде достигната южната граница на некропола, не се оправдаха. Тъкмо обратното – гъстотата на гробовете в този участък дори леко нараства, което показва, че можем да очакваме некрополът да се развива буквално във всички посоки, което би следвало да се докаже при бъдещи проучвания.

Литература

Staykov, Antonov 2023: V. Staykov, A. Antonov. Cemeteries from Late Antiquity and the Middle Ages in Gladno Pole Locality, near Vratsa (with a contribution by Chavdar Kirilov) (Be-JA Supplements, 9). Sofia, 2023.

MEDIEVAL NECROPOLIS IN GLADNO POLE LOCALITY NEAR VRATSA

Vladimir Staykov, Aleksandra Petrova

Summary

The site was discovered during rescue excavations in 2022, when 104 medieval and five late antique graves were found. In 2023, regular excavations of the site began, which resulted in the discovery of 33 more graves from the medieval necropolis (fig. 1).

The deceased have been buried with heads to the west, some with slight deviation to the southwest or northwest. The skeletal remains were in supine position, with stretched legs, and arms most often laid on the abdomen or the lower part of the chest.

There were no burial constructions, the deceased have been laid in plain rectangular or slightly trapezoidal pits, some of which were marked with stones from one or more sides. The depth of the pits was impossible to be measured, because of the agricultural work in modern times and the removal of the upper layer in 2022, when a gas pipe was laid at the site.

Only one case of superposition was documented during the 2023 campaign – the child, buried in grave No. 134 was located about 0.10 – 0.15 m above the chest of the individual in grave No. 135 (fig. 2). Although separated one from the other, the location of both graves, as well as the absence of other cases of superposition in this part of the cemetery hint of some connection between the individuals.

In graves Nos 105 and 128, a post-burial dislocation of some of the bones was clearly visible (fig. 3) – the remains of the torso and the upper limbs were shuffled, while the skull and the legs were in their anatomical position.

Only 11 out of 33 graves, discovered in 2023, contained absolutely no inventory. In the other, 25 earrings and temple rings (fig. 4.1-2), five finger-rings (fig. 4.3), tens of beads, many buttons, belt buckles (fig. 4.6) and others were found. The adornments were made of silver and copper alloy, the beads – of minerals, ceramics, glass and *cypraea* shells (fig. 4.4), and the belt buckles and elements – from iron. Four coins were found, only one of which comes from a grave. It was a very important find, though – a silver Ottoman coin (akçe) of Sultan Mehmed II (1451 – 1481) (fig. 4.5) found under the left hand phalanges of the individual in grave No. 127 proved that the necropolis has been still in use in the second half of the 15th c.

To summarize, the campaign in 2023 led us to some notable results – first of all, the chronological span of the necropolis was extended. Secondly, the excavation of another 33 graves in the southern part of the burial ground confirmed last year's assumption, that this area is used in the later phases of the cemetery – in the 14th and 15th c. And thirdly, although we expected to reach the southern border of the burial ground, it was not found as the necropolis extends in all directions, outside the so far explored area.

Vladimir Staykov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vladimir_st_staykov@abv.bg
Aleksandra Petrova, Regional Museum of History – Vratsa, aleksandrapp@mail.bg

---

№ 55. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ И СЕЛИЩЕ В ИЗТОЧНОТО ПОДГРАДИЕ НА КРЕПОСТТА „РЯХОВЕЦ“, ГОРНА ОРЯХОВИЦА

Илиян Петракиев, Мая Иванова, Надежда Атанасова

Археологическото проучване на обекта е започнато през 2021 г. като спасителни разкопки при рекултивация на депо за битови отпадъци, при което е засегнат средновековен некропол. Разкрити са осем гроба с ориентация ЮЗ – СИ, с известни отклонения, като азимутът варира от 10° до 60°, както и няколко ями, при някои от които са документирани цели животински черепи. През 2022 г. е установено и наличието на селище, като са проучени още два гроба, ями и едно полувкопано жилище. Потвърдена е датировката на обекта (края на XII – първа половина на XIII в.), както и наличието на поне две фази на обитаване.

През 2023 г. проучването е проведено на площ от около 300 кв. м в 13 археологически квадрата с размери 5 × 5 м: 8032 M, 9031 L, 9032 A, D, E, F, H, J, I, K, 11030 D, H и 11031 A (обр. 1).

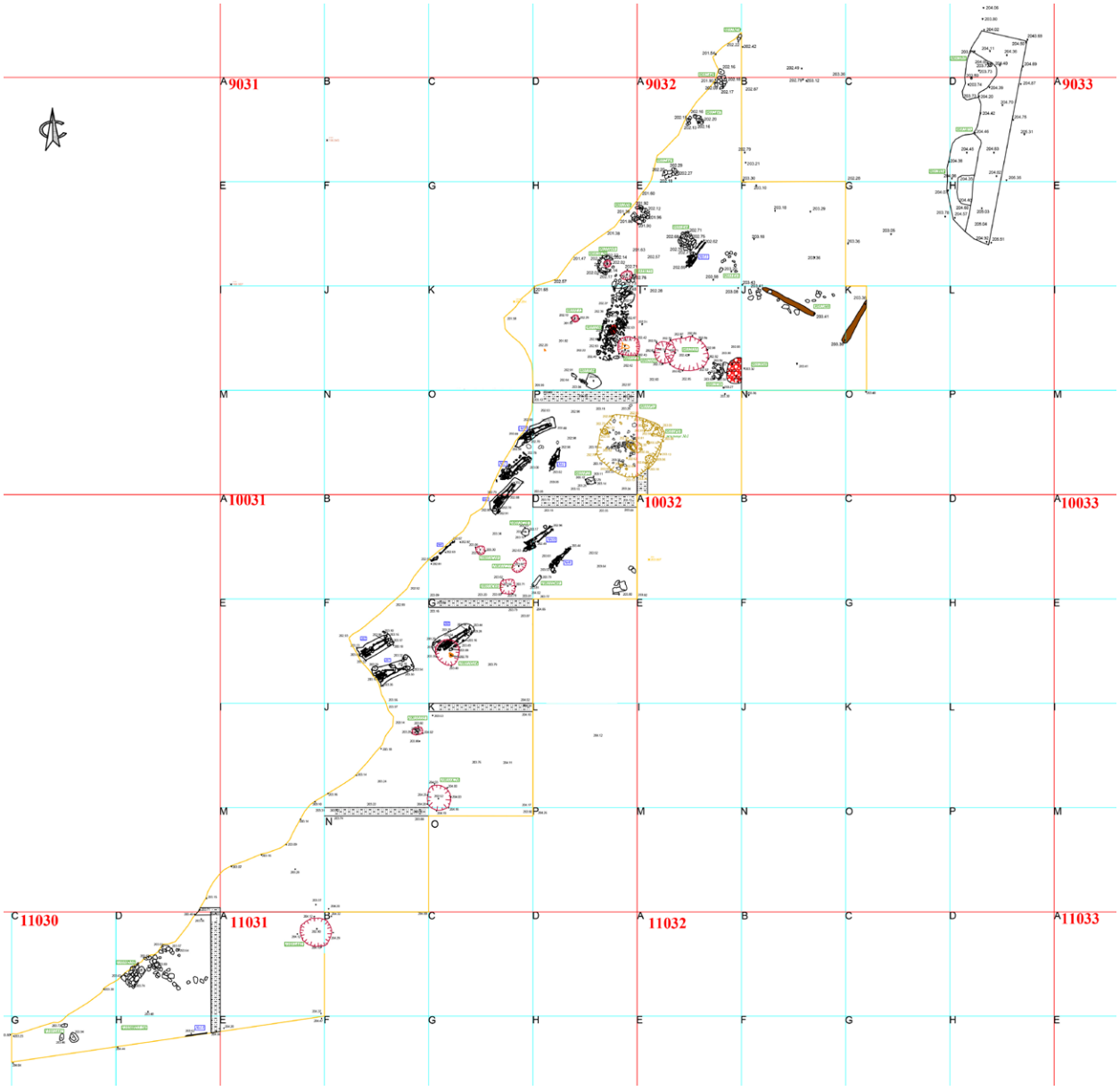
Регистрирани са частично запазени полувкопани жилища (№ 2 и 3), следи от наземна постройка, вероятно свързана с каменни кръгови структури, ями, огнища и два средновековни гроба. Единият от тях (№ 11) е регистриран в непосредствена близост до другите проучени до момента десет на брой и също като тях е с ориентация ЮЗ – СИ.

Нумизматичният материал от 2023 г. е сходен с вече регистрирания през предходния сезон, с тази разлика, че липсват емисиите от втората половина на XII в. и всички открити през 2023 г. монети са от втората четвърт на XIII в.

В стратиграфско отношение, поради проучването на незасегнат от изкопните дейности терен, за пръв път е регистриран и нов сиво-черен пласт (12), представляващ част от средновековния (02). Той остава над регистрирания червено-кафяв пласт (08), който най-вероятно е свързан с възникнал частичен свлачищен процес в северозападната част на обекта.

В северната част на обекта са проучени няколко кръгли вкопани структури от дребни и средни по големина необработени камъни (обр. 2). Между тях се регистрира значително количество дребни въгленчета и опалени до червено парченца от стерилната пръст. Съоръженията имат диаметър около 0,80 м и са на еднакво разстояние едно от друго – около 2,80 – 2,90 м. До момента са документирани общо девет подобни структури. По-голямата част от тях са регистрирани през 2023 г.

Въпреки частичната си запазеност (стр. № 54, 48, 47, 45, 38, 49 и 12) вероятно маркират линия с ориентация СИ – ЮЗ и дължина от около 16 м, измерена между най-крайните структури № 12 (реги-

Обр. 1. Некропол и селище в източното подградие на крепостта „Ряховец“ – общ план

Fig. 1. Necropolis and a settlement in the eastern suburb of the "Ryahovets" fortress – general layout

стрирана през 2012 г. дупка от кол) от ЮЗ и № 54 от СИ. На този етап може да се предположи интерпретация като оградно съоръжение, без да се отрича и възможността за друг вид конструкция. В подкрепа на последната хипотеза се явява друга подобна линия, перпендикулярна на първата, очертана от стр. № 44 и № 41, с ориентация СЗ – ЮИ, която се свързва с първата при стр. № 38 и следва същите размери и междинно разстояние. В югоизточния край е регистрирана друга структура (№ 46) от овъглени големи греди в стерилната пръст (обр. 3). Западната греда е ориентирана в посоката на линията, очертана от стр. № 44 и № 41, като отстои на около 2 м от последната. Източната греда е перпендикулярна и с посока СИ, като вероятно е сключвала прав ъгъл с първата греда. Нейната ориентация е успоредна на първата линия очертана от вече споменатите каменни структури и вероятно заедно с тях затваря значително пространство с правоъгълна форма. За съжаление напълно отнетите при изкопните дейности хумусен и културен пластове не позволяват да се проследи хипотетичното съоръжение от СИ.

В кв. 9032D е проучена стр. № 33, интерпретирана на този етап като североизточен ъгъл на частично запазено полувкопано жилище. Според особеностите на терена той следва да е най-дълбоко вкопаната част на жилището – 0,70 м от околния терен. Частично запазени са североизточната стена с дължина 2,50 м и югоизточната – 1,50 м. Установено е, че след унищожаването на жилището, вероят-

но от пожар, за което свидетелстват множеството горели деструкции в запълнителя, примесени с необработени камъни, средновековна битова и строителна керамика и кости, нивото е повдигнато с около 0,20 – 0,30 м и в североизточния ъгъл е вкопана дупка, вероятно от по-късна колова конструкция. Тя не е вкопана перпендикулярно, а с лек наклон, насочен към вътрешността на структурата. В южната част е регистрирана частично запазена пещ с предполагаем диаметър около 0,70 м. Вероятно тя е била вкопана в споменатите деструкции, като единствено най-южната ѝ част е попадала в здравия стерилен пласт на склона. За това свидетелства отухленият участък върху горивната плоча с размери 0,30 × 0,25 м. Самата тя е с дебелина от около 1 см и повърхността ѝ е стопена и остъклена от високата температура. Датировката на тази вкопана структура е затруднена поради липсата на достатъчно керамичен материал, както и нумизматичен, но следва да се отнесе в периода от края на XII до средата на XIII в.

Обр. 2. Вкопани кръгли структури от необработени камъни в линия североизток – югозапад

Fig. 2. Dug-in round structures of unprocessed stones aligned along a northeast – southwest axis

Обр. 3. Запазени овъглени дървени греди

Fig. 3. Preserved charred wooden beams

От юг е регистрирана още през 2022 г. друга, също така значително унищожена вкопана структура (№ 34). Достигнато е ниво от жълта сбита пръст с камъни, под което са документирани две горивни плочи, разделени от пласт с въглени с дебелина 0,14 м.

На този етап не може да се определи дали тези полувкопани структури имат нещо общо с описаните по-горе каменни кръгове и овъглени греди, въпреки че са в непосредствена близост.

От югозапад в кв. 9032I е проучено огнище, което всъщност остава по средата между описаните структури и жилище № 1. То е с диаметър 0,70 м и дебелината на горивната плоча от около 2 см, която е с керемидено-червен цвят.

В същия квадрат е проучена и яма с диаметър 0,70 м. Тя е запечатана отгоре с пласт от жълтокафява глинеста пръст, като в запълнителя са регистрирани три нива със следи от горене и участък с множество въглени между втория и третия горял пласт. Във втория е открита каменна бойна топка. Сред останалите находки са шест монети от втората четвърт на XIII в., два кремъка и железен гвоздей.

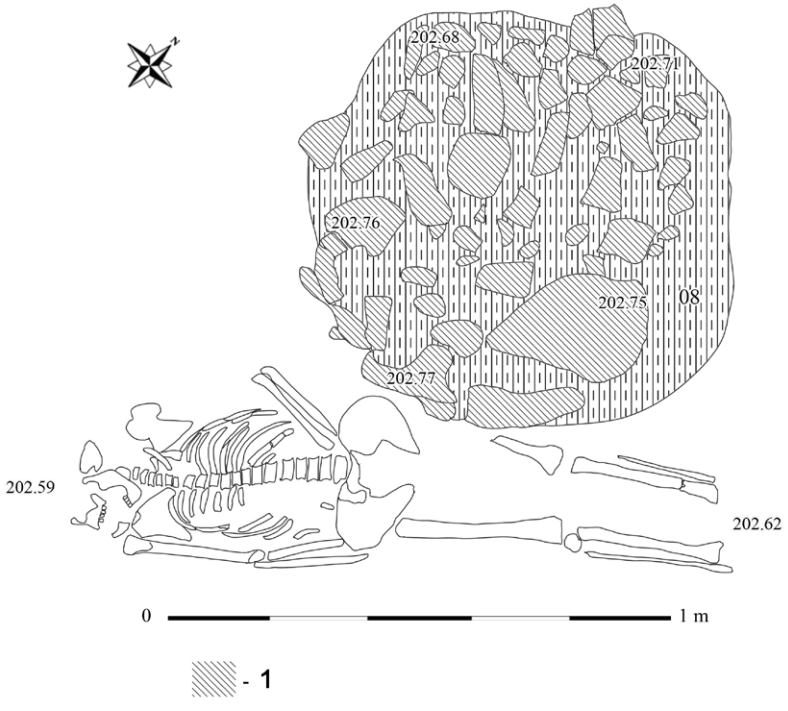
В кв. 11031A е проучена яма с диаметър около 1,00 м и дълбочина 1,30 м от съвременния терен (стр. № 42). Запълнителят е от тъмнокафява пръст с дребни въгленчета. След няколко нива от големи необработени камъни на дъното на ямата е открит череп от кон, положен върху тила (обр. 4). Това е всъщност трета яма с животински череп, откривана на обекта.

В южния край на обекта са отворени нови квадрати за проучване. В кв. 11030D е регистриран каменен зид, почти напълно унищожен от изкопите за добив на пръст. Запазена е частично югозападната

Обр. 4. Яма (стр. № 42) със запазен in situ конски череп

Fig. 4. Pit (str. No. 42) with a horse skull preserved in situ

Обр. 5. Гроб № 11, пресечен от една от кръглите каменни структури (№ 44), част от втора линия с ориентация северозапад – югоизток, перпендикулярна на другата. Легенда: 1 – камъни; 08 – червено-кафяв пласт

Fig. 5. Grave No. 11, cut by one of the round stone structures (No. 44), part of a second line with a northwest – southeast orientation, perpendicular to the other one. Key: 1 – stones; 08 – red-brown layer

стена с дължина от 2,85 м. Южно от нея е регистриран дебел около 0,20 м пласт от въглени и пепел. Възможно е той да е образуван от унищожено от пожар жилище. Вероятно то е било полувкопано от изток, а от запад, поради денивелацията на терена, е имало каменна стена. В него е открит железен нож с добре запазена костена дръжка. Проучването ще продължи в посока, където в профила е регистриран гроб № 13.

През 2023 г. е проучен още един гроб (№ 11) от некропола, който всъщност остава на около 11 м северно от проучените до момента. Той също е ориентиран ЮЗ – СИ с азимут от 30°. Десният горен крайник на погребания индивид лежи успоредно до костите на гръдния кош, долната част на лъчевата кост остава под дясната половина на таза, заедно с китката. Лявата раменна кост е частично запазена, като левият горен крайник вероятно е бил свит под тъп ъгъл в лакътната става. Карпалните и метакарпалните кости, както и фалангите също попадат под кръстеца. Вероятно тази позиция с така положените горни крайници е повдигнала тазовата област, което обяснява неестественото положение на лумбалните прешлени. Лявата бедрена кост е нарушена от структура № 44 (обр. 5).

Погребан е израснал индивид от женски пол в зряла възраст (45 – 55 години при настъпването на смъртта). Скелетът е в лошо състояние – силно фрагментиран и частично представен. Костите са грацилни, подобно на тези на останалите женски индивиди от некропола. Погребаната жена в гроб № 11 е била с „под среден“ ръст (според формулите на Pearson) или с „над среден“ ръст (според методиката на Trotter-Gleser). И при този израснал индивид палеопатологичният анализ показа влошен зъбен статус, характеризиращ се със загуба на зъби *ante mortem*, както и точковидна хипоплазия на зъбния емайл на долен десен първи молар, резултат от временен метаболитен дефицит в ранното детство, предизвикан от промяна в диетата (например преход от млечно към общо хранене) или продължително боледуване. Установи се и следа от преживяна ребрена фрактура. Травматични морфологични промени върху кости от основния скелет се наблюдават и при мъжките скелети от гробове № 5 и 8.

На този етап от проучването на некропола се запазва тенденцията за категоричен превес на погребаните израснали индивиди в зряла възраст (*Maturus*), като преобладават тези от мъжки пол.

Освен него в кв. 1026G е проучен гроб № 12, който принадлежи към различен некропол и отстои на около 200 м от гореописания. Регистриран е при обхождане на южния склон на м. Крайно бърдо, като от него са запазени единствено части от долните крайници. Бъдещо проучване в този сектор би следвало да отговори на въпроса дали не принадлежи към некропол, проучван от Б. Султов през 1965 г. на този хълм.

През 2022 г. е установено, че освен некропол в района съществува и селище, като са регистрирани поне два етапа на обитаване. От съществено значение остава изясняването на връзката между некропола, селището и крепостта, чието активно обитаване не излиза извън рамките от края на XII до средата на XIII в.

През 2023 г. освен полувкопани жилища са открити дървени греди, вероятно от наземна структура, редици от каменни кръгове, вероятно от оградна конструкция, както и трета подред култова яма с изцяло запазен животински череп.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A MEDIEVAL NECROPOLIS AND A SETTLEMENT IN THE EASTERN SUBURB OF THE RYAHOVETS FORTRESS, GORNA ORYAHOVITSA

Iliyan Petrakiev, Maya Ivanova, Nadezhda Atanasova

Summary

In 2023, excavations were carried out in an area of ca 300 m^2, in 13 archaeological grid squares measuring 5 × 5 m: 8032 M, 9031 L, 9032 A, D, E, F, H, J, I, K, 11030 D, H, and 11031 A (fig. 1).

We have identified partially preserved semi-dug-in dwellings (Nos 2 and 3), traces of a ground-level building, probably related to stone circular structures, pits, hearths, and two medieval graves. One of them (No. 11) was localised in close proximity to the other ten graves so far excavated, and likewise, is SW–NE oriented. The left femur has been fragmented by the cutting of structure No. 44 (fig. 5). A female adult individual was buried, 45 – 55 years old at the time of death. The bones are gracile, similarly to other female individuals in the necropolis. The palaeopathological analysis also showed a deteriorated dental status, that is some teeth were missing *ante mortem*, and hypoplastic spots on the tooth enamel of the lower right first molar, resulting from a temporary metabolic deficiency in early childhood caused by a change in diet (e.g., transition from dairy to common diet), or a prolonged illness. There was also a trace of a previous rib fracture.

At this stage of the excavations at the necropolis, we ascertained a trend that the majority of the buried individuals were mature adults (*Maturus*), predominantly males.

Several dug-in structures, made of small and medium-sized quarry stones, were excavated in the northern part of the site (fig. 2). They are round, with a diameter of about 0.80 m and are equally spaced – ca 2.80 – 2.90 m from each other. So far, a total of nine such structures were documented. They probably mark a line, about 16 m long and NE–SW oriented. At this stage, we may hypothesize that these are remains of a fencing facility, yet other interpretations cannot be ruled out. Our assumption seems to be further supported by the discovery of another similar line, running perpendicular to the first one, outlined by features No. 44 and No. 41, aligned in a NW – SE orientation, that connects with the first one near feature No. 38. Another structure (No. 46) of charred large beams in the virgin soil was found in the SE section (fig. 3).

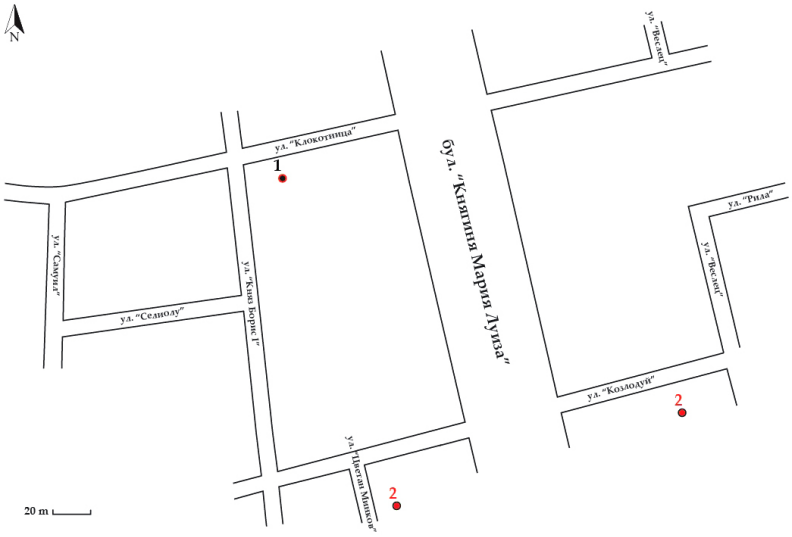
In grid square 11031A, a pit with a diameter of ca 1.00 m and a depth of 1.30 m from the present-day surface (structure No. 42) was uncovered, with a horse skull inside (fig. 4). This is the third pit with an animal skull inside that we found on the site.

The numismatic material from 2023 is similar to that already registered in the previous season, the difference being that there are no issues from the second half of the 12th c., and all the coins found in 2023 are from the second quarter of the 13th c.

Iliyan Petrakiev, Regional Museum of History – Veliko Tarnovo, petrakiev@museumvt.com
Maya Ivanova, Museum of History – Gorna Oryahovitsa, ma_q@abv.bg
Nadezhda Atanasova, Institute of Experimental Morphology, Pathology and Anthropology with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, naditimeva@gmail.com

№ 56. НОВИ ПРОУЧВАНИЯ ВЪРХУ КЪСНООСМАНСКИЯ НЕКРОПОЛ НА СОФИЯ

Александър Станев, Елена Николова

Обр. 1. Карта на района: 1 – местоположение на обекта; 2 – други проучени участъци от некропола

Fig. 1. Map of the area: 1 – location of the site; 2 – other excavated plots of the necropolis

Обектът се проучва във връзка с инвестиционен проект за строеж на многоетажна сграда на ул. „Клокотница“ № 5 в София (обр. 1). Той се намира на територията на IV-та защитена зона на Историко-археологически резерват „Антична Сердика и Средновековен Средец“.

Предварителната информация, с която разполагаше екипът показва, че теренът се разполага на отстояние на север от северната крепостна стена на разширението на антична Сердика и в зона, контактна с големия мюсюлмански некропол, който се развива северно от р. Владайска, по протежение на днешния бул. „Княгиня Мария Луиза“ (Бобчев 1943, 18 – 19; Бобчев 1989, 41; Тодорова и др. 2020; Николова, Станев 2023).

През април 2023 г., по време на спасително археологическо наблюдение, на терена бяха регистрирани два човешки скелета. След изискване на междуведомствена комисия по чл. 158а от ЗКН беше наложена мярка – пълно спасително археологическо проучване. Разкопките започнаха през август и се осъществиха в рамките на 28 работни дни.

Справката с кадастралната карта показа многократно застрояване на терена през годините след Освобождението, като до 1974 г. тук са се разполагали седем сгради, пет от които с мазета. Въпреки това по време на проучването се регистрираха 103 гроба и преотложени човешки кости, от които се идентифицираха общо 109 индивида[1]. Всички гробове са вкопани на границата на хумусния пласт (тъмна до черна пръст с висока киселинност, която е причинила силно изтляване на костите), като само в редки случаи слабо навлизат в долното геоложко ниво (червено-кафява глинеста пръст)[2]. Ориентацията им варира между 207° и 276°. Част от скелетите са с нарушен анатомичен порядък. Регистрирани са нарушения на гробни съоръжения от други гробни съоръжения, гробове в суперпозиция един над друг и такива с преотложени човешки кости. Значителен процент от скелетите са нарушени от съвременното строителство и прокарването на подземни комуникации.

Водеща практика е полагане по гръб, като над 50 % от регистрираните индивиди са с изпънати горни и долни крайници (при почти 30 % не е възможно установяването на позицията поради нарушения на гробното съоръжение или силно изтляване на костите), а в останалите случаи се наблюдават вариации при позицията на един или повече крайници. Един индивид е положен с лице към земята, а в четири гроба се отчита вторично отваряне и разместване на костите.

При гробните съоръжения силно доминират погребенията в обикновени ями (обр. 2). С изключение на един единствен гроб, не се засичат очертанията на вкопаванията. Сходна ситуация е регистрирана и при предходните археологически проучвания на ул. „Козлодуй“ № 73, проведени през 2022 г. (Николова, Станев 2023). Друга разпространена практика е поставянето на една или няколко

[1] Антропологическият анализ е извършен от Б. Гълъбова (Лаборатория за човешка биоархеология, София).
[2] По време на проучването бяха извършени четири дълбочинни сондажа, под нивото на некропола, които показаха, че в границите на терена не се регистрират по-ранни културни напластявания.

Обр. 2. Погребение в обикновена яма

Fig. 2. Burial in plain pit

Обр. 3. Погребение върху дъска

Fig. 3. Burial on wooden board

Обр. 4. Погребение с масивни речни камъни

Fig. 4. Burial with massive boulders

дървени дъски в гробното съоръжение[1]. Най-често единична дъска, поставена косо над тялото и порядко с дъски под и около тялото (обр. 3). Засичат се гробове със железни пирони, които са придържали дъските и са формирали подобие на ковчези. При три гроба се наблюдава допълнителен елемент в погребалния обред – поставяне на масивни речни камъни в гробната яма (обр. 4)[2]. При други два се регистрира инвентар – фрагменти от каменни пръстени (вероятно изработени от карнеол).

Гробните съоръжения се отнасят към големия мюсюлмански некропол на София, който функционира от края на XVI до около последните десетилетия на XIX в[3]. Всички гробове са напълно проучени, документирани и впоследствие вдигнати от терена за последващи лабораторни антропологически изследвания (обр. 5).

В следствие на инвестиционните намерения, свързани със застрояване на района северно от пл. „Лъвов мост“, през последните години се даде възможност за пръв път да се осъществи по-мащабно проучване на този некропол. Разкритите до момента няколкостотин гробни съоръжения непрекъснато попълват данните за погребалните практики и традиции, както и за спецификите и отклоненията в обредите.

Литература

Бобчев 1943: С. Бобчев. Сердика. Материали за изучаване топографията, устройството и архитектурата на града (Материали за историята на София, кн. XII). София, 1943.

[1] Проби бяха предоставени за археоботаничен анализ, извършен от Х. Христова (НАИМ – БАН). Във всички случаи се регистрира широколистна дървесина, като при част от дъските се установи, че останките са от бук (*Fagus sylvatica* L.).

[2] При настоящото проучване не беше засвидетелстван обрядът с полагане на животински кости или глави в гробовете. Същият се регистрира по време на разкопките на „Козлодуй“ № 73, проведени през 2022 г.

[3] Проби от два индивида са предадени за ^{14}C анализ на “SUERC – Centre for the isotope sciences”, Глазгоу, Шотландия.

Бобчев 1989: С. Бобчев. Преглед на останките от Сердика, открити в последните 50 години. Сердика. – Археологически материали и открития 2. София, 1989.

Николова, Станев 2023: Е. Николова, А. Станев. Археологическо проучване на мюсюлманския некропол в София, ул. „Козлодуй“ № 73. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. София, 2023.

Тодорова и др. 2020: Н. Тодорова, В. Петрова, Н. Атанасова, М. Янева. Известният и неизвестен османски некропол край Драз махала. Нови данни от археологическите и антропологични проучвания през 2017 г. – В: А. Станев, Ц. Йотов (съст.). Сердика – Средец – София, 8. София, 2020, 482 – 524.

Обр. 5. Въздушна снимка на проучения участък от некропола

Fig. 5. Aerial photo of the excavated plot of the necropolis

NEW STUDIES ON THE LATE OTTOMAN NECROPOLIS OF SOFIA

Aleksandar Stanev, Elena Nikolova

Summary

The rescue archaeological survey was carried out in connection with investment intentions for the construction of a residential building at 5 Klokotnitsa Str., Sofia (fig. 1). The site is located in the territory of the 4th protected zone of the Ancient Serdica and Medieval Sredets Historical and Archaeological Reserve.

In April 2023, two human skeletons were registered during a rescue archaeological monitoring at the plot. Accordingly, a full-scale rescue archaeological survey was prompted, the excavations began in August and were carried out for 28 working days.

A total of 103 graves and reburied human bones were recorded, from which remains of 109 individuals were identified. All graves were dug into a grey-black clayey soil, and only in rare cases they reach the lower geological level. Some of the skeletons were found in a disturbed order. The following situations were recorded – burial pits disturbed by other burial pits, graves in superposition on top of each other, and those with re-buried human bones. A significant number of the skeletons have been destroyed by modern construction works.

The most common burial practice is laying the deceased on their back, with more than 50 % of the registered individuals having their upper and lower limbs stretched (in almost 30 % it is not possible to establish the position due to damage of the grave or severe decay of the bones), and in the remaining cases, there are variations in the position of one or more limbs. One individual has been laid face down, and four graves reported secondary opening and post-depositional displacement of the bones.

All the deceased have been laid in plain burial pits (fig. 2). With the exception of a single grave, most of the pits had no markings or preserved outlining. In several cases parts of wooden constructions (covers of coffins) were preserved (fig. 3). In three graves, an additional element in the funeral rite is observed – placement of massive boulders in the grave pit (fig. 4). Inventory was recorded at two graves – fragments of rings.

The excavated graves belong to the large Muslim necropolis of Sofia which functioned from the end of the 16th c. until the last decades of the 19th c. (fig. 5).

Aleksandar Stanev, Regional Museum of History – Sofia, alexander.stanev@sofiahistorymuseum.bg
Elena Nikolova, Regional Museum of History – Sofia, elli.nikolova@gmail.com

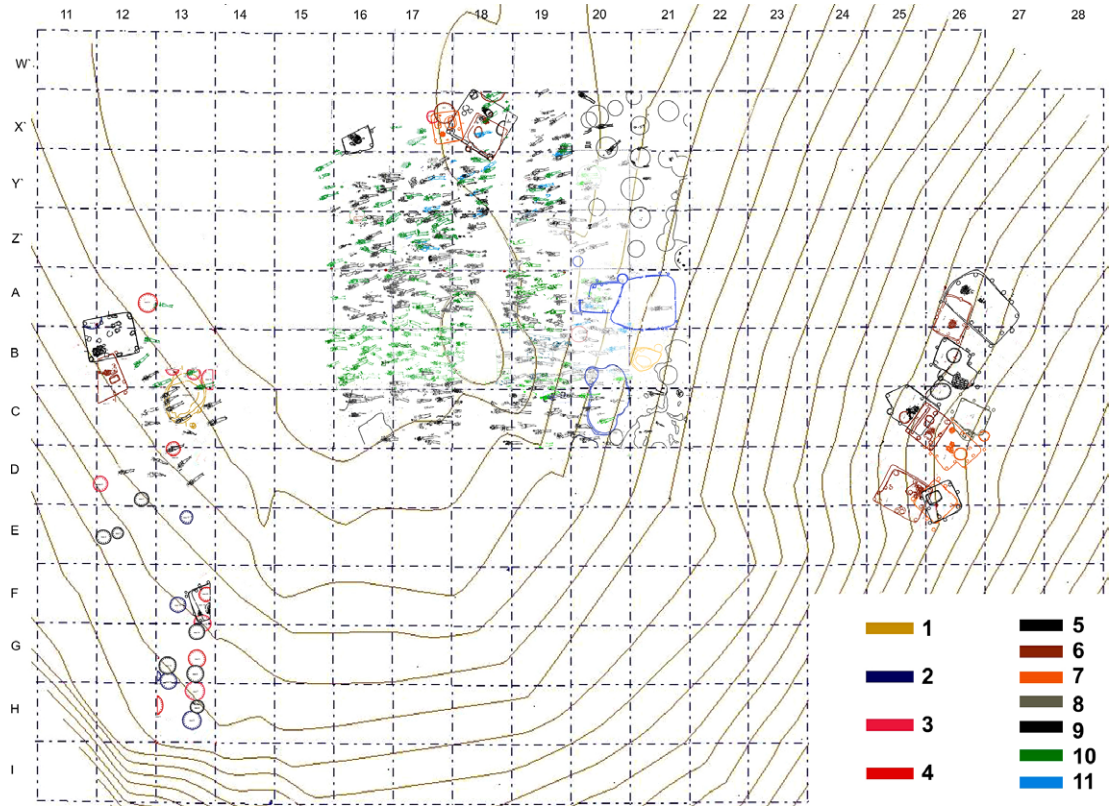
№ 57. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА НЕКРОПОЛ ОТ СРЕДНОВЕКОВНАТА ЕПОХА И МНОГОСЛОЙНО СЕЛИЩЕ В М. ГЕРЕНА ПРИ С. ЗНАМЕНОСЕЦ, ОБЩ. РАДНЕВО

Пламен Караилиев

При археологическите проучвания през 2023 г. основната цел беше да се достигне границата в посока изток – юг на средновековния некропол, функционирал към частично проученото средновековно селище. Паралелно с това продължи изясняването на планиграфията и стратиграфията на некропола, постройките от средновековното селище и археологическите структури от желязната, бронзовата, халколитната и неолитната епохи (обр. 1).

Работи се основно в Сектор II, в южната част на некропола по линия С, в квадрати С16, 17, 18, 19, 20, и 21. Допроучиха се и южните пътеки от квадрати В16 и В17. В източната част се допроучиха квадрати $X^1$20 и А20. До дълбочина 0,60 м се проучиха и квадратите X^1, Y^1, Z^1 и А по линия 21. Започна проучването до 0,20 м и в квадрати $X^1$22, $Y^1$22, $Z^1$22, А22 и В22. Достигнатата дълбочина от 0,60 – 0,70 м от повърхността на терена е на площ от 300 кв. м.

Бяха маркирани нови 20 ями, от които 14 изцяло проучихме, разположени по линии 20 и 21. Проучи се изцяло структура II – постройка от ранната бронзова епоха, разположена в кв. С 20 и структура III – постройка от ранната бронзова епоха в кв. А 20-21. Маркирана и отчасти проучена беше и постройка IV в кв. А 20 от ранния неолит, частично припокрита от структура III. Бяха маркирани на терена

Обр. 1. Общ план на обекта. Легенда: 1 – късен неолит (вкопаване 1); 2 – РБЕ (ями); 3 – РЖЕ (ями); 4 – КЖЕ (ями); 5 – Средновековие (жилища ниво 1); 6 – Средновековие (жилища и ями ниво 2); 7 – Средновековие (жилища ниво 3); 8 – Средновековие (жилища ниво 4); 9 – Средновековие (некропол ниво 1); 10 – Средновековие (некропол ниво 2); 11 – Средновековие (некропол ниво 3)

Fig. 1. General plan of the site. Key: 1 – late Neolithic (pit 1); 2 – EBA (pits); 3 – EIA (pits); 4 – LIA (pits); 5 – Middle Ages (dwellings level 1); 6 – Middle Ages (dwellings and pits level 2); 7 – Middle Ages (dwellings level 3); 8 – Middle Ages (dwellings level 4); 9 – Middle Ages (necropolis level 1); 10 – Middle Ages (necropolis level 2); 11 – Middle Ages (necropolis level 3)

Обр. 2. Общ изглед на некропола от изток

Fig. 2. General view of the necropolis from east

Обр. 3. Структура II – останки от постройка от РБЕ

Fig. 3. Structure II – remains of an EBA building

две постройки № 18 и 19 от средновековната епоха, разположени в кв. C16 и в кв. Y[1]21- Z[1]21. В квадрат C16 беше маркирана на дълбочина 0,70 м структура V от неолитната епоха.

В посочената площ се проучиха изцяло 87 гроба (обр. 2). Заедно с проучените през предходните сезони техният общ брой достигна до 502. Регистрираната изключителна гъстота на некропола при досегашните проучвания се запазва само в южната част по линия С. На изток по линия 21 се проучиха само 12 гроба. В североизточната и източната част на некропола гъстотата на погребенията намалява, каквато е ситуацията на запад, при линии с 12 и 13 и на изток по линия 21. Това ни дава основание да смятаме, че на изток сме достигнали границите на некропола. На този етап няма установени на терена погребения, извършени в ковчези. Бяха маркирани границите на четири гробни ями. Ориентацията на скелетите е преимуществено запад – изток с леки отклонения в южна и северна посока. Погребенията без изключение са съобразени с християнския погребален обред.

В южната половина на квадрат C16, на дълбочина 0,70 м се откроиха очертанията на постройка № 18 от Средновековието. По-голямата част от нея преминава в съседния квадрат D18. В границите ѝ беше регистрирано открито огнище със слабо отухлено дъно. Постройката е ориентирана с ъглите си по посоките на света. На този етап остава недопроучена. В югоизточната част на кв. Y[1]21 се очертаха границите на постройка № 19. На юг тя преминава в кв. Z[1]21. На изток преминава в непроучван засега терен.

Изцяло беше проучена структура II от бронзовата епоха (обр. 3), изцяло разположена в кв. C 20. Тя има овална форма, ориентирана север – юг. В нея ясно се различават две нива на вкопаване: по-дълбоко от север, с ясно изразени две стъпала от северната страна, и по- плитко от юг, в които е разположена и дълбоко вкопана малка цилиндрична яма. Последната вероятно се е използвала за съхранение на нетрайни продукти. От северозапад постройката има разширение, вероятно допълнително добавено в последващ етап от съществуването ѝ. Частично разрушеното фрагментирано огнище, намерено в пълнежа на постройката, ни дава основание да смятаме, че до нас е достигнала само вкопаната ѝ част в тогавашния терен. Около нея бяха открити и няколко дупки от вертикалната ѝ конструкция. Многобройният фрагментиран керамичен материал датира постройката в ранната бронзова епоха.

В кв. A20-21 частично беше проучена структура III. Тя има правоъгълни очертания, ориентирана изток – запад. От нивото на засичане на 0,50 м от повърхността на терена тя е вкопана на 0,25 – 0,30 м. Дъното ѝ е сравнително равно. В югозападния ѝ край се разкри обмазан, силно отухлен под от открито огнище, което е оставено за допроучване през следващия археологически сезон. Разкрити

бяха и няколко дупки от вертикалната ѝ конструкция. Многобройният фрагментиран керамичен материал датира постройката в ранната бронзова епоха.

Частично беше проучена структура IV от епохата на неолита, разположена в кв. А 20. Източната ѝ част е унищожена от по-късната структура III. В проучената ѝ част намерихме минимално количество керамика, характерна за ранния неолит.

Структура V е разположена в северозападната част на квадрат С 16, като повечето от нея преминава в кв. С 15. Въз основа на фрагментираната керамика я отнасяме към епохата на неолита.

През 2023 г. на терена бяха маркирани общо 20 ями, разположени по линия 20 и 21, като 14 от тях са изцяло проучени. От средновековната епоха са проучени 11 ями. От неолита е проучена яма № 39, от бронзовата епоха яма № 49 и от ранножелязната епоха яма № 29. Непроучени остават ями № 34, 35, 38, 40, 41 и 44

Върху дъната на ями № 46 и 47 бяха открити по един цял скелет на куче. В яма № 43 непосредствено над скелета на куче беше открит и човешки череп. В яма № 36 над грижливо положен скелет на бял щъркел проучихме още един човешки череп. Тези отклонения в християнския погребален обряд показват своеобразна еклектика при формирането на българската народност. Висока концентрация на желязна шлака и сгурия имаше в ями № 45 и 46. Вероятно наблизо е имало и железарска работилница.

Количеството стенописи, намерени в ями № 31 и 36, разположени в квадрати Z1 и Y1, е минимално в сравнение с предходните сезони. Те са силно фрагментирани, а подложката им е от тънка основа от бяла вар, положена върху хастар от хоросан. В част от тях подложката е примесена с пепел и техниката е „мокро фреско", което показва високото майсторство на изпълнение. Преобладаващи цветове са в гамата на черното, червеното, зелено, жълто и синьо.

Очакваният брой гробове в некропола вероятно ще достигне приблизително до 650, което го извежда на първо място по големина в Старозагорското поле, което е обслужвало едно значително за епохата си селище. Като част от още пет средновековни селища, разположени между реките Съзлийка, Кумурджа и Блатница, в район с приблизителен диаметър от 1,5 км се откроява една голяма по обем селищна агломерация. Подобна селищна агломерация от XII – XIII в. е единствена засега регистрирана по археологически път в Южна България.

Разкритите на терена близко разположени постройки от неолита и ранната бронзова епоха показват нов и непроучен досега момент във формирането и организацията на селищата извън еталона, характерен за селищните могили.

Цялостното проучване на този многослоен обект ще има съществен научен принос за по-пълното интерпретиране на редица процеси, протекли при формирането и развитието на материалната и духовна култура през различните исторически епохи в днешна Югоизточна България.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A NECROPOLIS FROM THE MIDDLE AGES AND A MULTILAYER SETTLEMENT IN GERENA LOCALITY NEAR ZNAMENOSETS VILLAGE, RADNEVO MUNICIPALITY

Plamen Karailiev

Summary

In 2023, the main goal was to reach the boundaries to the east and south of the medieval necropolis which functioned simultaneously with the partially explored settlement. The primary task was to clarify the planography and stratigraphy of the necropolis, the buildings from the medieval settlement and the archaeological structures from the Iron Age, Bronze Age, Chalcolithic and Neolithic (fig. 1).

Eighty-seven graves were studied in an area of 300 m^2 (fig. 2) and including those from the previous campaigns their total number reached 502 so far. The exceptional density of the necropolis, registered during the previous studies, is clearly visible only in the southern part of line C of grid squares. To the east, in line 21 only 12 graves were excavated. In the northeastern and eastern parts of the necropolis, the density of the graves decreases, as is the case in the west, along lines 12 and 13, and in the east along line 21. This inclined us to conclude that to the east we have reached the boundary of the necropolis. The orientation of the skeletons is predominantly west – east, with slight deviations to the south and north. Without any exception, the burials follow the Christian burial rite.

Two medieval buildings (Nos 18 and 19) were discovered. Their full study is postponed for the next archaeological season. Two Early Bronze Age buildings were studied (fig. 3), and two buildings from the Neolithic were also partially explored.

A total of 20 pits were registered on the terrain, located along lines 20 and 21, and 14 of them were fully explored. At the bottom of two pits, Nos 46 and 47, there was a skeleton of a dog. A human skull was also discovered in pit No. 43, directly above a dog skeleton. In Pit No. 36, over a carefully laid skeleton of a white stork, another human skull was found.

The estimated number of graves in the necropolis is likely to reach ca 650, making it the largest in the Stara Zagora area. It is certainly connected with a significant settlement for its time. As part of six more medieval settlements located between the Sazliyka, Kumurdzha, and Blatnitsa Rivers, in an area with a diameter of ca 1.5 km, stands out one major settlement agglomeration. So far, it is the only such settlement agglomeration that is archaeologically studied in the territory of present-day South Bulgaria from the 12th – 13th c.

The nearby Neolithic and Early Bronze Age buildings discovered at the site testify to a new and hitherto unexplored moment in the formation and organization of settlements, outside the standard characteristic of settlement mounds.

The overall study of this multilayer site will have a significant scientific contribution to the complete interpretation of a number of processes that took place during the formation and development of material and spiritual culture during the various historical eras in present-day South Bulgaria.

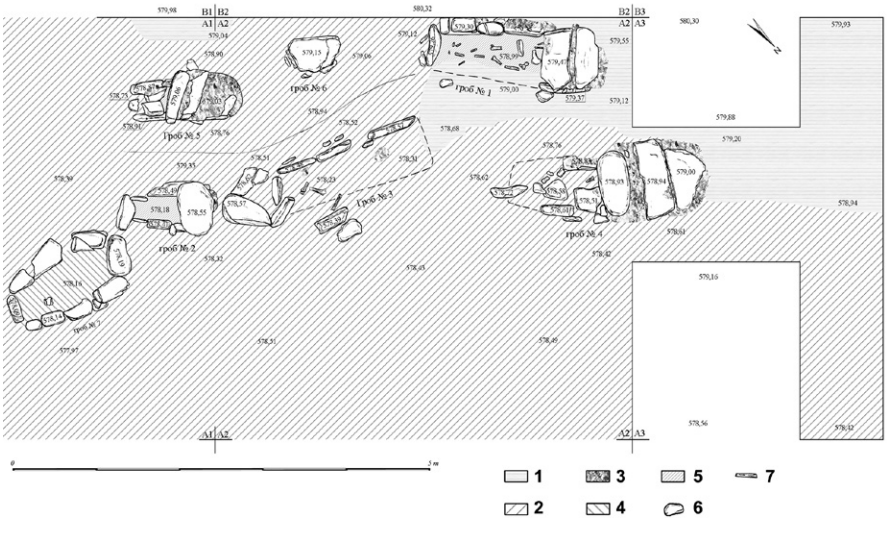
Plamen Karailiev, Museum of Archaeology – Radnevo, umbo@abv.bg

№ 58. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ В М. БАРИЦА, ЗЕМЛИЩЕ НА НЕДЕЛИНО

Николай Бояджиев, Дамян Дамянов

При изкопни работи за водоем в м. Барица, на 3 км западно от гр. Неделино, на десния бряг на ляв приток на Неделинска река, на 18.01.2023 г. случайно са открити четири гроба. Те са с ориентация запад/северозапад – изток/югоизток. Гробните ями са оградени и покрити с плочести камъни. Костният материал е сравнително добре запазен и е в анатомичен порядък. При проведения на 19.01.2023 г. оглед беше установено, че става въпрос за част от средновековен християнски некропол. При зачистване на единия от скелетите са открити два бронзови пръстена.

Спасителното археологическо проучване беше извършено в периода 05.06. – 16.06.2023 г. (десет работни дни) от екип на РИМ „Стою Шишков" – Смолян, в състав: д-р Н. Бояджиев – научен ръководител, Д. Дамянов – зам.-ръководител, М. Люнчева – археолог. Целите на разкопките бяха да се разчистят, документират и проучат засегнатите при изкопните работи археологически структури

Обр. 1. Средновековен некропол в м. Барица, Неделино. Общ план на разкритите гробове. Легенда: 1 – материкова скала; 2 – кафява почва; 3 – бяло-зеленикава глина; 4 – тъмнокафяв пласт; 5 – сиво-кафява пръст с камъчета; 6 – камък; 7 – кост

Fig. 1. Medieval necropolis in Baritsa locality, Nedelino. General plan of the excavated graves. Key: 1 – bedrock; 2 – brown soil; 3 – white-greenish clay; 4 – dark brown layer; 5 – grey-brown soil with small stones; 6 – stone; 7 – bone

(гробове) и да се уточнят границите на некропола. За проучване беше предвидена площ от около 25 кв. м, засегната при изкопни работи за изграждане на водоем.

Засечените при изкопната дейност гробове получават номерация от 1 до 4 (обр. 1). При разкопки на терена около тях са разкрити още три и така общият им брой става седем (обр. 2).

Обр. 2. Средновековен некропол в м. Барица, Неделино, след края на разкопките

Fig. 2. Medieval necropolis in Baritsa locality, Nedelino after the end of the excavation

Гроб № 1. Ограден е с плочести камъни – по една вертикална плоча от запад и изток, от юг те са три, а част от северните са отнесени от багера (обр. 3). Вътрешни размери на камерата: дължина – 1,75 м, ширина при черепа – 0,54 м, при таза – 0,40 м, при долните крайници – 0,30 – 0,35 м. Всички фуги са запълнени и обмазани със сиво-бяла глина. Погребението е извършено по християнски обичай: череп на запад, долни крайници на изток; горни крайници скръстени в коремната област. Тялото на покойника е положено директно върху скалата. Костният материал е на място и в анатомичен порядък, но в областта на таза е разбъркан при отварянето на гроба от багера. Отляво и отдясно на черепа се откриват две обеци. В областта на таза се намират още два пръстена на една фаланга, като с тези от зачистването на 19.01.2023 г. стават четири. Трите са бронзови, лети, украсени съответно с птица надясно, орел в хералдическа поза и пентаграма. Четвъртият представлява бронзова халка със запоена за нея кръгла тънка сребърна пластинка.

Гроб № 2. Гробната камера е изградена от плочести камъни. От покривните плочи е запазена само най-западната, която е доста голяма за мащаба на гроба, с дължина 0,60 м. Камерата е с дължина 0,83 м (СЗ – ЮИ), ширина при черепа – 0,25 м, при таза – 0,23 м, при долните крайници – 0,20 м. Изградена е от два плочести камъка от юг, три от север и по един от изток и запад. Фугите им също са обилно обмазани с глина, която се е разтекла вътре в камерата. Гробът е на малко дете. Погребението е извършено по християнски обичай – череп на запад, долни крайници на изток. Скелетът не е в анатомичен порядък. Краката изцяло липсват. Част от ребрата са до черепа, един от зъбите е на мястото, където трябва да е тазът. Лявата ръка също липсва. От дясната са запазени част от фалангите, открити в коремната област. Гробен инвентар липсва.

Гроб № 3. Гробът е почти изцяло унищожен при изкопните работи. Запазени са само южната и източната му стени. Южната е изградена, като след изкопаването на гробната яма вертикално са поставени три плочи, най-източната от които подпряна с по-дребни камъни. Фугите са запълнени със светлосива глина. По видимите останки от ямата гробът е бил с външна дължина около 1,85 м, вътрешна – вероятно към 1,75 м. От скелета са запазени само долната част на десния долен крайник и стъпалото на левия.

Гроб № 4. Едната от северните вертикални плочи при долните крайници е паднала навътре в гроба. Източните покривни плочи са отнесени при изкопните работи. На място са запазени три големи в западната половина. Те са обилно обмазани със сиво-бяла глина, както и останалите. Гробът е на жена (обр. 4). Черепът е сравнително добре запазен. Горните крайници са положени в областта на корема. Единият долен крайник е свит в колянната става и положен надясно. След вдигане на костите се оказва, че коляното е вкостено вследствие на някаква болест или травма под формата на буквата „Г“. От прешлените са запазени са само три или четири. Гробната камера е с вътрешна дължина 1,85 м и 2,04 м външна, като източната плоча е паднала настрани. За разлика от другите, това съоръжение е градено – южната стена е от три реда камъни, долните от които плочести, а северната от плочести с един ред камъни върху тях. От двете страни на черепа се намират две обеци, които са подобни на

Обр. 3. Средновековен некропол в м. Барица, Неделино, гроб № 1

Fig. 3. Medieval necropolis in Baritsa locality, Nedelino, grave No. 1

Обр. 4. Средновековен некропол в м. Барица, Неделино, гроб № 4

Fig. 4. Medieval necropolis in Baritsa locality, Nedelino, grave No. 4

тези от гроб № 1. В областта на корема се намират два бронзови пръстена, единият украсен с орел в хералдическа поза, другият с пентаграма.

Гроб № 5. Подобно на гроб № 2, тук е погребано дете, но на по-голяма възраст. Камерата е с дължина 1,02 м, ширина при черепа – 0,32 м, при таза – 0,25 и при долните крайници – 0,20 м. Тя е изградена с два плочести камъка от север, три от юг и по един от изток и запад. Източният е паднал и липсва. Гробът е покрит с пет покривни плочи, като едната се е спукала и хлътнала вътре. Измазаните с глина фуги между плочите са се разтекли във вътрешността на камерата. Част от глината между покривните плочи е паднала върху черепа. Скелетът е в анатомичен порядък и е с дължина 0,90 м. Ръцете са свити под остър ъгъл пред гърдите. Гръбначният стълб е леко извит. Тазът е на място, краката са изпънати. Костите на краката са изтлели от коленете надолу, вероятно поради факта, че източната плоча е паднала и в камерата е навлязла пръст. Под гръбначния стълб, в областта на гърдите, се откри бронзов нагръден кръст с халка за окачване с украса тип "птиче око" (кръг с точка) от едната страна на всяко рамо. Около кръста се намират стъклени мъниста от огърлица. Те са едно- и двуделни, с бял, син и жълт цвят.

Гроб № 6. Запазен е непокътнат. Той е покрит само с една плоча с почти квадратна форма, с максимални размери 0,60 × 0,40 × 0,07/0,08 м. Камерата е пълна догоре с кафява пръст. Гробът явно е на новородено и е с дължина – 0,48 м, ширина – 0,26 м и в двата края и дълбочина от горния ръб на плочите до материковата скала 0,12 м. Камерата е изградена от по една плоча от запад и изток и няколко от север. От южната страна няма плочи. Следи от кости не се откриват.

Гроб № 7. Гробът е много плитък спрямо околния терен. Във вътрешността му пръстта е тъмнокафява и под нивото на околния стерилен пласт. Едно от възможните обяснения е, че в даден период

в миналото гробът може да е бил отварян. Това обяснява и липсата на покривни плочи. Стените на камерата са леко дъговидно извити. Размерите ѝ са както следва – външни: дължина – 1,50 м, ширина на запад – 0,80 м, в средата – 0,95 м, на изток – 0,60 м; вътрешни: дължина – 1,03 – 1,05 м, ширина на запад – 0,40 м, в средата – 0,47 м, на изток – 0,33 м. Самата камера е доста по-дълбока от останалите. Западната стена е изградена от една вертикална плоча и два реда камъни върху нея. Южната стена на места е от пет реда заоблени камъни един върху друг. Както и в останалите случаи, и тук личи обмазване със сиво-бяла глина. Костите вътре не са в анатомичен порядък. В северозападния ъгъл има една полуизправена голяма бедрена кост. Всички кости общо взето са по периферията на камерата, в центъра и в източната ѝ част няма.

По начина на изграждане на гробните камери и според известните ни до този момент аналогии на накитите (пръстените и обеците) некрополът се датира в X – XI в. Костният материал е предаден за изследване в Института по експериментална морфология, патология и антропология с музей – БАН.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF MEDIEVAL NECROPOLIS IN BARITSA LOCALITY, LAND OF NEDELINO

Nikolay Boyadzhiev, Damyan Damyanov

Summary

During excavation works for a reservoir in Baritsa locality, 3 km west of the town of Nedelino, on the right bank of a left tributary of Nedelinska River, four graves were accidentally discovered. During the following rescue excavations, three more were uncovered, and the total number was brought to seven (fig. 1). The grave structures were built of local river stones (fig. 2). Flat ones were selected for the longitudinal walls and the covers. The joints between the stones are coated with white clay. The skeletons were laid directly on the bedrock. Three of the graves were of adult individuals. Another three were of children, one of them a new-born or a very young child. In one grave, the bones were found displaced, probably due to some later disturbances.

In three of the graves inventories (jewellery) were present – in both female graves and in one of the children. In grave No. 1 (fig. 3), to the left and right of the skull two earrings were found. In the pelvic area there were four finger-rings, two of which were on one phalanx. Three of the rings are bronze, decorated with a bird to the right, an eagle in a heraldic pose and a pentagram, respectively. The fourth one is a bronze ring with a round thin silver plate soldered to it. In grave No. 4 (fig. 4) there was one earring on each side of the skull. In the abdomen area there were two bronze rings, one decorated with an eagle in a heraldic pose, the other with a pentagram. In grave No. 5, under the spine in the chest area a bronze pectoral cross was found, with a suspension ring with "bird's eye" type decoration (a circle with a dot) on one side of each shoulder. Around the waist glass beads from a necklace were found – white, blue and yellow, plain or segmented bipartite.

According to the construction of the graves and the analogies of jewellery, the necropolis is dated to the 10th – 11th c. The bone material was submitted for analysis to the Institute of Experimental Morphology, Pathology and Anthropology – BAS.

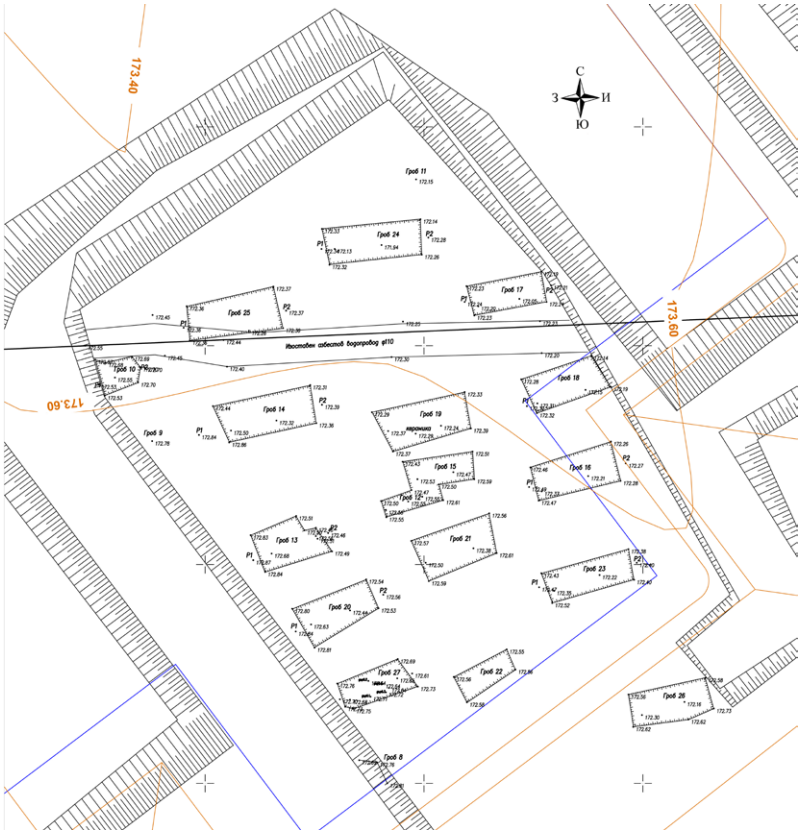
Nikolay Boyadzhiev, Regional Museum of History – Smolyan, arheologa@mail.bg
Damyan Damyanov, Regional Museum of History – Smolyan, dam_sm@mail.bg

---

№ 59. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ М. ГЮР ЧЕШМА, ЗЕМЛИЩЕ НА КАРНОБАТ, ОБЛ. БУРГАС

Росица Христова

Археологическият обект се намира в м. Гюр чешма, на 2,5 км северозападно от центъра на град Карнобат, в ПИ 36525.46.3. Вписан е в АИС АКБ с регистрационна карта № 10009826 и с координати E 26,966692, N 42,666240. В картите с мащаб 1:5000 местността е нанесена като Гюр или Гюл чешма, което от турски е със значение „силна чешма“ (Момчилов и др. 2013, 378 – 379). Наличието на разпръсната керамика по повърхността на обекта от няколко епохи, топонимът на местността, посочващ

Обр. 1. Общ план на проучените гробове в сектор „Био басейн“

Fig. 1. General plan of the excavated graves in sector “Bio basin”

изобилието на вода в региона и наличието на данни в архивите на ИМ – Карнобат за селища от XVI – началото на XIX в. в цялата зона северно и северозападно от гара Карнобат, в местностите Гюр чешма, Хаджи Гьоргева чешма, Юртлука и Гьола (Момчилов 1993, 70, 75, 86, 92), подсказваха за наличие на културни ценности в границите на определения за инвестиционното намерение терен.

Теренните проучвания – разкопки, бяха реализирани като продължение на археологическо наблюдение, осъществено във връзка с изграждането на Пречиствателна станция за отпадъчни води (ПСОВ) – гр. Карнобат. През октомври 2023 г., по време на изкопни дейности в съоръжение „Био басейн“ беше нарушена целостта на некропол – 10 гроба, които принадлежат на възрастни и детски индивиди. В гробовете и около тях не бяха намерени дарове или лични вещи на мъртвите, поради което не беше възможно да се определи времето на използването на гробището. Между някои от гробовете бяха засечени вкопани структури (ями), в които бяха намерени животински кости в анатомичен порядък и фрагменти антична керамика. В зависимост от местоположението на откритите гробове се констатира, че некрополът се развива на запад, юг и изток от определената за изграждане на съоръжението площ.

След свикване на експертна комисия на Министъра на културата, в границите на ПСОВ Карнобат започнаха спешни спасителни разкопки. Те се извършиха от екип в състав: д-р Р. Христова (ИМ – Карнобат), научен ръководител и доц. д.н.а Д. Момчилов (университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас).

Разкопките се осъществиха през ноември – декември 2023 г. с цел установяване границите, размера и датировката на некропола. Изпълнението на проекта премина според предварително уточнен план с изпълнителите на ПСОВ, а именно: 1 – проучване на засегнатите гробове в съоръжение „Био басейн“; 2 – проучване на гробовете в съоръжение „Входна помпена станция и груби решетки“; 3 – проучване на гробните структури в сграда „Административна сграда“; и 4 – проучване в сервитута на „Технологична сграда“ и „Дизелгенератор“.

Спасителните разкопки в сектор „Био басейн“ бяха извършени на площ от ок. 150 кв. м (участък с размери 16 × 9 м). Бяха проучени 18 гроба (гроб № 9, 10, 12 – 27), които принадлежат на възрастни индивиди, юноши и деца. Гробовете са вкопани в жълтия стерилен пласт, а на терена се отличават с правоъгълна форма и пълнеж от пръст с черен цвят. Размерът на гробните ями е съобразен с възрастта и ръста на индивидите. Мъртвите са положени с череп на запад и долни крайници, изпънати на изток. Горните крайници са опънати покрай тялото, а в единични случаи левият горен крайник е поставен под таза. В гробовете липсва гробен инвентар, както и лични вещи на погребаните. Единствено в гроб № 15 (дете) отляво на индивида е поставен предмет с дървена основа (изгнила, едва видима на терен) със забити в нея кремъчни пластини, а в гроб № 19, над таза на погребания, отдясно, бе намерен фрагмент от глинен съд, датиран в VI век. В някои от гробовете, по ръба на гробната яма бяха намерени железни гвоздеи – индикация за изгнили дървени ковчези, а в гроб № 27 – почистени дървени греди, попадащи частично върху скелета.

След проучване на всички гробни ями се установи закономерност в подредбата на гробовете.

Обр. 2. Проучени гробове в сектор „Входна помпена станция и груби решетки“ (аерофото)

Fig. 2. Excavated graves in sector “Inlet pumping station and coarse grates” (aerial photo)

Оформят се три почти правилни редици. Гробове № 17, 18, 19, 23 и 26 оформят една линия, гробове № 24, 19, 12, 15, 21 и 22 – друга линия, а гробове № 25, 14, 13, 20 – трета. Тази подредба е индикация за предварителна планираност на некропола по време на неговото възникване и използване.

Археологическите проучвания в сектор „Входна помпена станция и груби решетки“ бяха проведени на площ от ок. 500 кв. м (участък с размери 23 × 22 м). Бяха проучени общо 38 гроба (от гроб № 27А до гроб № 66), с което общият им брой в сектори „Био басейн“ и „Входна помпена станция и груби решетки“ достигна 67 (обр. 1, 2).

Гробните съоръжения са правоъгълни ями, вкопани на дълбочина 1 – 1,20 м от съвременното ниво на терена или на 0,40 м в жълтия стерилен пласт. И в този участък от некропола размерът на гробовете продължава да е съобразен с възрастта и ръста на индивидите, като прави впечатление немалкият брой детски погребения – 14, концентрирани в югозападната част на проучваната площ.

В сравнение със сектор „Био басейн“ тук не се установява закономерност в подредбата на гробовете, като отклоненията от основната посока изток – запад могат да се обяснят със сезонните различия при погребването. Само при два от случаите се наблюдава организация/групиране на гробовете – гробове № 58, 59 (мъж и жена) и гробове № 39, 66 (дете и родител), което може да се интерпретира като „фамилни участъци“.

При всички погребения мъртвите са положени с глава на запад и крака, изпънати на изток. Лицевата част на черепа е обърната на югоизток, с единични отклонения на север-североизток (гробове № 48, 57, 58, 59 и 65). Ръцете на мъртвите са били опънати покрай тялото, с изключения: при гроб № 35, където лявата ръка е поставена върху гърдите; при гробове № 58 и 64 дясната ръка е върху таза; при гроб № 54 дясната ръка е под таза; в три от случаите лявата ръка е поставена под таза (гробове № 27А, 36 и 46), а при гроб № 54 двете ръце са били поставени под таза.

При всички гробове липсва гробен инвентар, както и лични вещи на погребаните. Намират се единствено железни гвоздеи и елементи от железни ключалки на ковчезите. Последните са запазени в гробовете в различна степен – части от долната им основа, части от страниците или отделни дъски от горната им част (обр. 3). За момента най-голям интерес представляват гробовете, в които се откриват

Обр. 3. Гробове със запазено дърво

Fig. 3. Graves with preserved wood

запазени парчета от дикани (гробове № 53, 55, 57 и 64). На терена те се намират нарязани на парчета със или без забитите в тях кремъчни пластини.

Диканята е едно от най-продължителните и успешно използвани земеделски оръдия за вършитба (Гюрова 2011), за които писмени сведения има още в древношумерските и вавилонски текстове („Земеделски алманах"). По-късно в гръко-римската класическа литературна традиция те се срещат под названието *tribolos* (старогр.) и латинската версия *tribulum*, с които се описва този инструмент като неразделна част от земеделския инструментариум от класическия период на гръцката, а по-късно и римската цивилизация.

В България като традиционно земеделска страна диканите са били в употреба до 50-те години на миналия век, когато са изместени от навлизащата индустриализация на селското стопанство. Диканите, използвани в българските семейни стопанства, са твърде стандартни по форма и размери. Традиционната диканя е инструмент, съставен от две до пет съразмерни дъски с дължина от 1,5 до 2 м, свързани помежду си със сглобки и гвоздеи. Предпочитаните дървесни видове за изработване на диканите са топола, върба и бор. Предната част на дъските е леко огъната нагоре, като шейна, за улесняване на постъпателното движение. Долната страна на диканята е покрита с дълги редове шахматно разположени къси жлебове, в които са били набити предварително подготвени кремъчни елементи – кремъчни пластини и пластиновидни отломъци. Етнографските изследвания показват, че кремъчните елементи за дикани са направени в огромното си количество от висококачествен добруджански кремък. Относно диканите от некропола в м. Гюр чешма, бъдещите анализи на дърво и кремъчната суровина ще потвърдят или допълнят тази информация.

Практиката да се поставят кремъци в гробове е засвидетелствана в некрополи от XIII до XVIII в. В гробовете те са намирани като единични находки или забити в диканите, използвани като част от дървената конструкция на ковчезите. Прието е, че поставянето на кремъци в гроба има семантична натовареност за предотвратяването на безпрепятствения преход към отвъдния свят, обезсилват злото.

Въз основа на някои особеностите – правоъгълни гробни ями, намиране на скелета в близост до южната стена на гробната яма, разположение на ръцете под таза и липсата на гробен инвентар, може да се предположи, че некрополът е мюсюлмански. Наблюденията на терена показват, че некрополът се развива на запад, изток и север, а гъстотата на гробовете сочи, че техният брой ще достигне 200. През 2024 г. се планира продължение на проучванията в сектори „Административна сграда", „Технологична сграда" и „Дизелгенератор".

Литература

Гюрова 2011: М. Гюрова. Етнографски и археологически дикани: трансрегионална перспектива. – Bulgarian e-Journal of Archaeology, 2011, 1, 1 – 39.

Момчилов 1993: Д. Момчилов. Поселищното развитие в Карнобатския край през XV – XIX в. по археологически данни. – В: История и култура на Карнобатския край, 3. София, 1993.

Момчилов и др. 2013: Д. Момчилов, Н. Кръстева-Чакърова. Местните имена в Карнобатско. Велико Търново, 2013.

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN GYUR CHESHMA LOCALITY, LAND OF KARNOBAT, BURGAS DISTRICT

Rositsa Hristova

Summary

The archaeological site is situated in Gyur Cheshma locality, at 2.50 km northwest of the centre of the town of Karnobat. In the topographic maps (1:5000 scale), the locality is marked as Gyur or Gul Chesma ("strong fountain" in Turkish). The presence of pottery sherds from several periods on the surface of the site, the toponym of the locality indicative of abundance of water, and archival data in the records of the Museum of History – Karnobat about settlements from the 16th – early 19th c. in the entire area north and northwest of Karnobat, suggested the existence of an archaeological site within the boundaries of the plot intended for construction of a waste water treatment plant.

Excavations took place in November and December 2023, after the discovery of graves during the archaeological monitoring of the construction works.

A total of 67 rectangular grave pits were excavated (figs 1, 2). The graves were dug into the yellow virgin soil, and at the ground they are distinguished by rectangular outlines and a fill of black-coloured earth. The size of the burial pits

corresponded to the age and height of the buried individuals. The dead have been laid with their head to the west and the legs extended to the east. The arms were stretched along the body, in rare cases the left hand placed under the pelvis. The graves were missing grave goods, as well as personal belongings of the buried. Only iron nails and elements of iron locks were found from the coffins. Wooden constructions were preserved in the graves to varying degrees – parts of their lower base, the side parts, or separate boards from the upper part of the coffins (fig. 3). At the moment, the most interesting are the graves in which preserved pieces of threshing sledges (*tribulum*) are found (graves Nos 53, 55, 57 and 64). In the field they are found cut into pieces with or without flint plates embedded in them.

Based on some of the specifics – rectangular burial pits, finding the skeleton near the southern wall of the burial pit, placement of the hands below the pelvis, and the absence of grave goods, it can be assumed that the necropolis is Muslim.

Rositsa Hristova, Museum of History – Karnobat, rositsa11@yahoo.com

№ 60. УКРЕПЕН ВЛАДЕТЕЛСКИ ДОМ ОТ КЪСНОЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА В М. ГОЛАТА НИВА КРАЙ С. СИНЕМОРЕЦ, ОБЩ. ЦАРЕВО. СРЕДНОВЕКОВНИ СТРУКТУРИ

Даниела Агре, Деян Дичев, Владимир Стайков

Разкопките на обекта са по проект „Изследване на късноелинистическата култура по долното течение на р. Велека“. Поради ограниченото финансиране, осигурено от Община Царево, проучванията през 2023 г. продължиха в рамките на 12 дни. Те бяха съсредоточени основно в най-високата част на обекта (сектор Център), попадаща в границите на квадрати В6, Г6, Д6, Е6, Ж6, Г7, Д7, Е7, Е8, Ж7 и Ж8, където през 2014 г. бяха открити основите на църква (Агре 2015). Тя е еднокорабна, едноапсидна, с притвор и е с размери 17 × 7,80 м. Стените ѝ са изградени от необработени камъни със спойка от кал и хоросан, като най-голямото количество хоросан е регистрирано във и около апсидата. В много по-малка концентрация следи от хоросан бяха открити във и около източната и северната стена на наоса. Всички стени са с двулицев градеж. Във височина вероятно са използвани сантрачи. Църквата е имала двускатен покрив, като от огромното количество намерени керемиди стана ясно, че е била покрита с късни възрожденски керемиди. Църквата има два входа – от юг и от запад. Начинът на градеж и паралелите на църквата поставят изграждането и съществуването ѝ в периода от края на XVII – XIX в. При проучванията през 2014 г. се установи, че в някои участъци стените на църквата стъпват върху друга, по-ранна църква.

Разкопките през 2023 г. имаха за цел продължаване на проучването на църквата от епохата на Възраждането, както и проучването на намиращата се под нея средновековна църква (обр. 1). В сектор Изток продължи разкриването на участък от източната оградна стена на обекта.

В кв. Ж7 и Ж8 са отнети три механични пласта, като откритите в тях материали са от края на XVII – XIX в. (фрагменти от битова и строителна керамика) и от XII – XIV в. (керамични фрагменти с глазура и сграфито керамика). След отнемане на каменните деструкции от стените и деструкциите от покривната конструкция бяха разкрити основите на два зида, долепени на фуга перпендикулярно един към друг. Те са изградени в груби редове от ломени камъни на калова спойка. Запазени са във височина 0,35 м от два реда камъни. При оформяне на външните им лица са подбирани по-големи камъни, а в емплектона те са с по-малки размери. Единият зид е с ориентация североизток - югозапад, с дължина 2,80 м и ширина 0,90 м. Другият зид е с ориентация северозапад – югоизток и запазена дължина 5,50 м и ширина 0,90 м. Неговото продължение в западна посока беше разкрито в кв. И7 и Й7 през 2015 г. Хронологически изграждането на двата зида отнасяме към периода на функциониране на възрожденската църква – края на XVII – XIX в., като функцията им е все още неизяснена.

Северно от северните стени на двете църкви, в кв. Г8, Д8 и Е8 са отнети три механични пласта от каменни деструкции и деструкции от керемиди от покривна конструкция (обр. 2). Материалите от тези квадрати показват, че горните два пласта се състоят от фрагменти от керемиди от възрожденската епоха, а в долния пласт керемидите се отнасят към Средновековието. В най-долния пласт, непосредствено върху скалистия материков терен, се откриват и материали от късноелинистическата епоха.

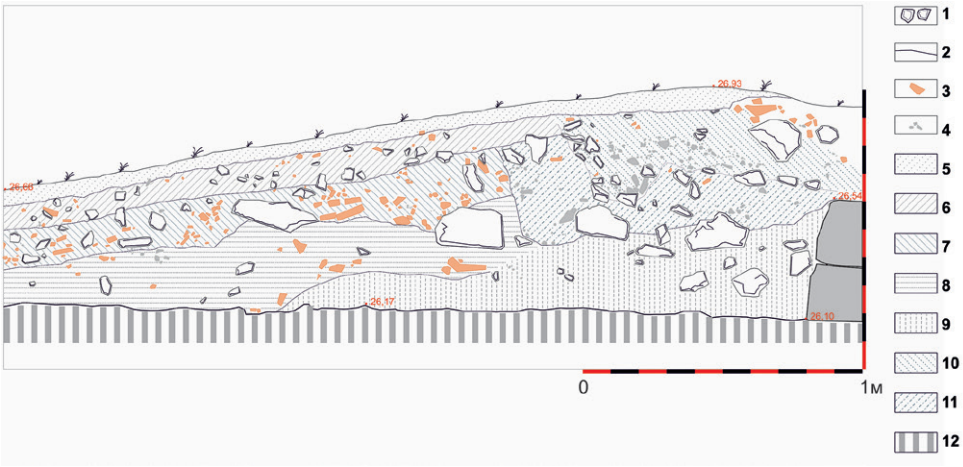
Обр. 1. Синеморец, м. Голата нива. Останки от средновековна църква (XII – XIV в.) и църква от епохата на Възраждането (XVII – XIX в.). Легенда: 1 – камък; 2 – граница на структура; 3 – висока концентрация на мазилки; 4 – въглени и пепел; 5 – стерилен терен; 6 – битова керамика; 7 – строителна керамика; 8 – средна концентрация на мазилки; 9 – хоросан

Fig. 1. Sinemorets, Golata Niva locality. Remains of a medieval church (12th – 14th c.) and a church from the National Revival period (17th – 19th c.). Key: 1 – stone; 2 – boundary of a feature; 3 – high concentration of plaster pieces; 4 – charcoal and ash; 5 – virgin ground; 6 – pottery; 7 – architectural ceramics; 8 – medium concentration of plaster pieces; 9 – mortar

Разкрито е цялото външно лице на северната стена на средновековната църква – дължината на стената е 12,64 м, а дебелината е 1,63 м. Стената е изградена от ломени камъни с големина до 0,80 × 0,55 м на калова спойка. Външното ѝ лице е запазено във височина до 0,70 м в четири реда камъни. В кв. Е7 е запазен участък от вътрешното (южно) лице. Той е с дължина 2 м и е запазен във височина от един ред камъни. Западната стена на средновековната църква е запазена в кв. Е7 – ширината ѝ е 1 м, дължината – 2 м.

В определени участъци (кв. Д7) камъните от външното лице на северната стена на църквата от XVII – XIX в. стъпват върху камъните от вътрешното лице на стената на по-ранната църква. В кв. Г7 и Д7 стената стъпва върху пласт от средновековната епоха (XII – XIV в.). Проучванията показват, че участък от стената в тези квадрати е бил разрушен и се е наложило неговото повторно изграждане. Тук е регистриран втори еднолицев зид, който е прилепен към външната страна на разрушения участък.

В кв. Е6 и Ж6 пред южните стени на двете църкви са отнети два механични пласта. Достигнат е скалистият материков терен, в който се очертават две гробни ями (гроб № 65 и гроб № 67). В тези квадрати са разкрити участъци от две стени: от южната стена на църквата от XII – XIV в. и от притвора на църквата от края на XVII – XIX в. Стената на по-ранната църква е вкопана в материковия скалист терен. Стената е запазена във височина от 0,20 м в един ред камъни и е с дължина 2,90 м. Изградена е от ломени камъни с големина до 0,90 × 0,70 м на калова спойка. Върху тази стена (кв. Е6) стъпва един участък от южната стена на притвора, изграден от значително по-малки по размер камъни. В западна посока (кв. Ж6) стената на притвора е изградена върху културен пласт, в който се откриват материали от II – I в. пр. Хр., от XII – XIV в. и от епохата на Възраждането. Северната стена на притвора не е изградена като продължение на северната стена на наоса, а е изместена на юг с отстъп от 1 м. Небрежният начин на изграждане на притвора, както и неговата асиметрия от северната му страна спрямо входа

Обр. 2. Източен стратиграфски профил в кв. Д8 – сектор Център. Легенда: 1 – камък; 2 – граница на пласт; 3 – строителна керамика; 4 – хоросан; 5 – чимов пласт; 6 – кафява пръст с камъчета и фрагменти от керемиди (XVII – XIX в.); 7 – светлокафява пръст с фрагменти керемиди (XVII – XIX в.); 8 – светлокафяв песъклив пласт с фрагменти от керемиди и ломени камъни (XII – XIV в.); 9 – светлокафяв песъклив пласт с материали от XII – XIV в. и II – I в. пр. Хр.; 10 – кафяв пласт с фрагменти от битова и строителна керамика (XVII – XIX в.); 11 – кафяв пласт с хоросанови мазилки със следи от стенописи и фрагменти от битова и строителна керамика (XII – XIV в.); 12 – материкова скала

Fig. 2. Eastern stratigraphic cross-section in grid square Д8 – sector Centre. Key: 1 – stone; 2 – boundary of a layer; 3 – architectural ceramics; 4 – mortar; 5 – turf layer; 6 – brown soil with small stones and roof tile fragments (17th – 19th c.); 7 – light brown soil with fragments of roof tiles (17th – 19th c.); 8 – light brown sandy layer with roof tile fragments and quarry stones (17th – 19th c.); 9 – light brown sandy layer with materials from the 12th – 14th c. and the 2nd – 1st c. BC; 10 – brown layer with fragments of household and architectural ceramics (17th – 19th c.); 11 – brown layer with mortar plastering fragments with traces of murals and fragments of household and architectural ceramics (12th – 14th c.); 12 – bedrock

Обр. 3. Поглед към проучените църкви – етап 2023 г.

Fig. 3. View to the investigated churches – stage 2023

в наоса показват, че той вероятно е построен в по-късен етап от останалата част на църквата от Възраждането (обр. 3).

В пространството около и във вътрешността на възрожденската църква са открити фрагменти от стенописи, които на този етап е трудно да бъдат свързани конкретно с една от двете църкви.

Ритуалът при проучените през сезона два гроба (№ 65 и 66) е същият, както и при проучените досега 64 гроба на обекта – трупополагане по християнски обред, с ориентация запад – изток, с череп на запад. Гробните ями са правоъгълни със заоблени краища. Инвентарът в тях се състои от керамични плочки с издраскан кръст, а в един от гробовете са поставени две османски монети – акчета. Датирането на двата гроба е в рамките на XIX в.

С цел проследяване на трасето на оградния зид в североизточна посока е заложен кв. А8. В квадрата са проучени два механични пласта, в които са открити фрагменти от късноелинистическа керамика на колело, фрагменти от питос и една бронзова монета на Мостис (110/109 – 85/84 г. пр. Хр.). При почистване на външното лице на оградната стена в квадрат Б6 е открита още една бронзова монета на Мостис (Койчев, Агре 2022, 30 – 46).

В югозападния ъгъл на кв. Й8 (сектор Югозапад), върху подовото ниво на помещение № 2 е проучено огнище. В него бяха открити фрагменти от кантаросовиден съд на колело и фрагменти от

три гърнета на ръка с пластична украса. Огнището се отнася към първия период на функциониране на укрепения дом – последната четвърт на II – началото на I в. пр. Хр.

Проучванията през 2023 г. позволиха изясняването на плана на църквата от XII – XIV в. Църквата е еднокорабна, едноапсидна, с правоъгълен план с подковообразна апсида. Данни за притвор до момента липсват. Градежът ѝ е от ломен камък на калова спойка. Църквата е с външни размери 12,64 × 10,30 м; ширина на апсидата – 5,75 м; дебелина на северната стена – 1,63 м, на западната – 1 м. Църквата се отнася към най-разпространения тип църкви в средновековните селища и крепости от този период.

Литература

Агре 2015: Д. Агре. Археологически разкопки на укрепен дом в м. Голата нива край с. Синеморец, община Царево. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 213 – 215.

Койчев, Агре 2022: А. Койчев. Д. Агре. Нови монетни находки на Мостис, Садала и Бизантион от тракийския владетелски дом край Синеморец. – Известия на Бургаския музей, VIII, част II, 2022, 30 – 46.

FORTIFIED RESIDENCE FROM THE LATE HELLENISTIC AGE IN GOLATA NIVA LOCALITY NEAR SINEMORETS, TSAREVO MUNICIPALITY. STRUCTURES FROM THE MIDDLE AGES

Daniela Agre, Deyan Dichev, Vladimir Staykov

Summary

Due to limited funding, the excavations in 2023 were carried out in 12 days, mainly concentrated in the highest part of the site (sector Centre), where in 2014 the foundations of a single-nave, single-apse church with a *narthex* and dimensions 17 × 7.80 m were discovered. Its construction and parallels allow to date it to the end of the 17th – 19th c. Later it was found that in some sections the walls of the church were founded onto another, earlier church. Excavations in 2023 had as their main objective the further investigations of the National Revival period church, as well as the study of the medieval church below (fig. 1).

In grid squares Ж7 and Ж8, materials from the 17th – 19th c. (household pottery and architectural ceramics) and from the 12th – 14th c. (pottery sherds with glaze and sgraffito decoration) were found. Under the debris of the walls and the roof, the foundations of two perpendicular walls were revealed. They were built in rough courses of quarry stones and mud binder, and two stone courses were preserved to a height of 0.35 m. One wall featured a NE – SW orientation, with a length of 2.80 m, and the other was NW – SE oriented, with a preserved length of 5.50 m; both walls are 0.90 m wide. The construction of both walls was dated to the period of functioning of the later church, but their function is still unclear.

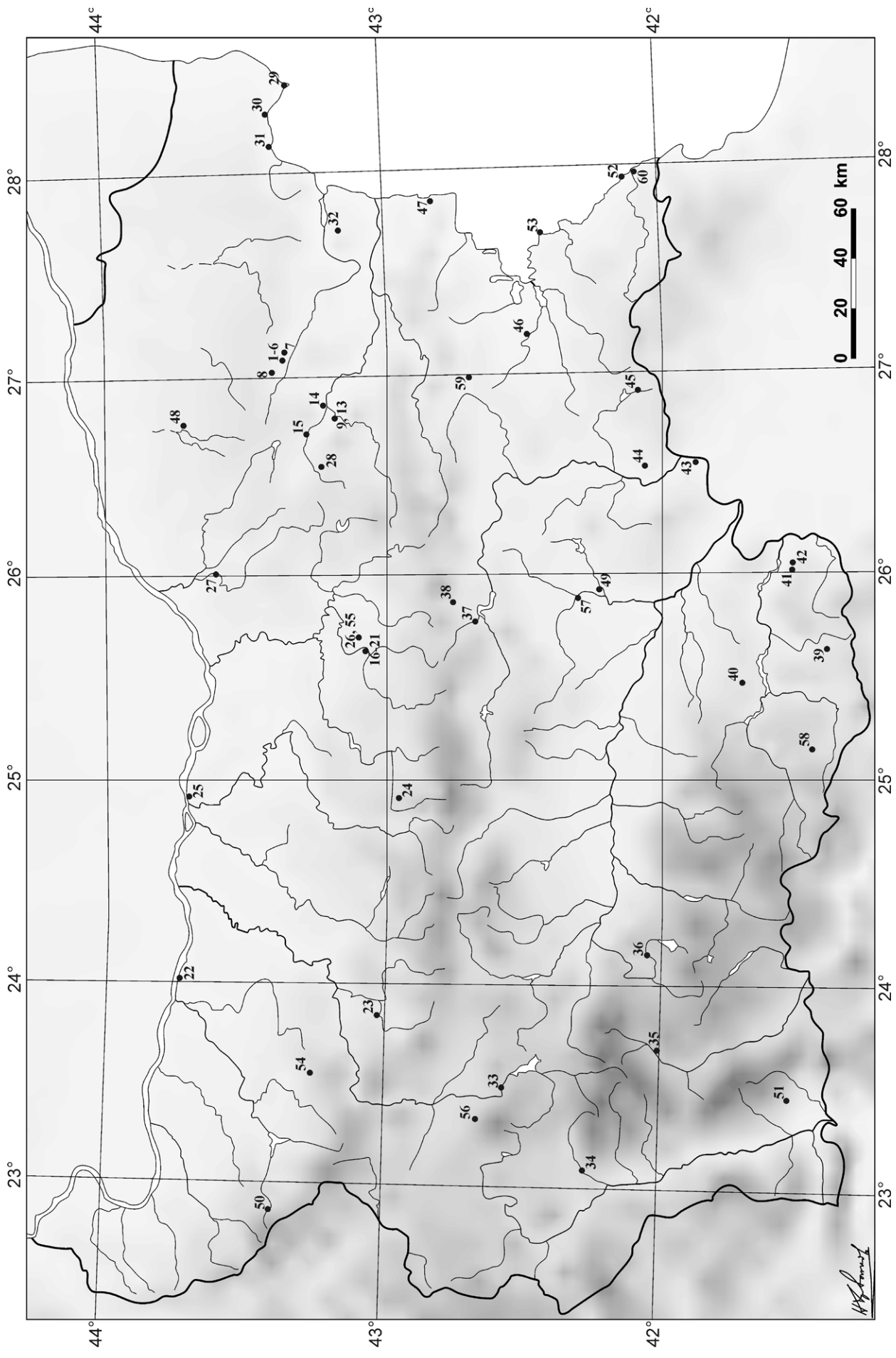
The entire outer face of the north wall of the medieval church was unearthed. It is 12.64 m long and 1.63 m thick and preserved up to 0.70 m in height, in four courses of stones. In grid square E7, a preserved section of its south face with a length of 2 m was found. The west wall of the medieval church is preserved in grid square E7, with a width of 1.00 m and a length of 2 m.

In front of the south walls of the churches, two rectangular burial pits were found. The ritual is the same as in the 64 graves studied so far at the site – according to the Christian rite, with a W – E orientation, heads to the west. The inventory consists of ceramic tiles with an incised cross. In one of the graves two Ottoman silver coins (akçe) were placed. The dating of the two graves is within the 19th c. Sections of the south wall of the 12th – 14th c. church and of the *narthex* of the later church were also uncovered. The wall of the earlier church is dug into the ground. It is 2.90 m long and preserved to a height of 0.20 m in one course of stones. The north wall of the *narthex* has an offset of 1.00 m to the south relative to the northern wall of the nave. The rather careless construction of the narthex, alongside its asymmetry in relation to the nave entrance, suggests that it was likely added at a later phase than the remainder of the church, dating to the 17th – 19th c. (fig. 3).

To trace the route of the fencing wall in the northeast direction, grid square A8 was studied. Fragments of wheel-thrown late Hellenistic pottery, fragments of a *pithos*, and a bronze coin of Mostis (110/109 – 85/84 BC) were found. Another bronze coin of Mostis was found next to the outer face of the fencing wall in grid square Б6.

Excavation carried out in 2023 allowed the clarification of the plan of the church from the 12th– 14th c. The church is single-nave, with a horseshoe-shaped apse, with a rectangular plan and external dimensions of 12.64 × 10.30 m. It belongs to the most common type found in the medieval settlements and fortresses from this period.

Daniela Agre, daniela.agre@abv.bg
Deyan Dichev, Ethnographical and Archaeological Museum – Elhovo, dejan.dichev@abv.bg
Vladimir Staykov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, vladimir_st_staykov@abv.bg

44°
43°
42°
28°
27°
26°
25°
24°
23°
0 20 40 60 km
1-6
7
8
9
13
14
15
16
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ БЕЗ УСТАНОВЕНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОСТАНКИ

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ИНВЕСТИЦИОНЕН ПРОЕКТ ЗА ВЪНШНО ЕЛЕКТРОЗАХРАНВАНЕ С КАБЕЛИ НА ХОТЕЛ С ПОДЗЕМЕН ГАРАЖ В УПИ I-372, КВ. 249, БУЛ. „АЛЕКСАНДЪР СТАМБОЛИЙСКИ“ № 3, РАЙОН „ВЪЗРАЖДАНЕ“, ГР. СОФИЯ

Александър Станев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ИНВЕСТИЦИОНЕН ПРОЕКТ ЗА СТРОЕЖ НА ЖИЛИЩНА СГРАДА В УПИ XXX-25, КВ. 158, ЗОНА Б-3, УЛ. „СРЕДНА ГОРА“ № 81, РАЙОН „ВЪЗРАЖДАНЕ“, ГР. СОФИЯ

Александър Станев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ИНВЕСТИЦИОНЕН ПРОЕКТ ЗА СТРОЕЖ НА ЖИЛИЩНА СГРАДА В УПИ XXIV-3, КВ. 136, ЗОНА Б-3, УЛ. „СРЕДНА ГОРА“ № 82, РАЙОН „ВЪЗРАЖДАНЕ“, ГР. СОФИЯ

Александър Станев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОЕКТ РАЗШИРЕНИЕ НА КАПАЦИТЕТА НА ПГХ ЧИРЕН – НАДЗЕМНА ЧАСТ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ЧИРЕН, ОБЩ. ВРАЦА, ОБЛ. ВРАЦА

Анани Антонов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТ РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ВЛ 110 KV ГРАМАДА ОТ СТЪЛБ 78А ДО ПОДСТАНЦИЯ ПОПИНЦИ (ПРИ СМЯНА НА СТЪЛБОВЕ 83, 84, 105, 108, 109, 114, 115), ОБЛ. ПАЗАРДЖИК

Андрей Аладжов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ НА УЛ. „ЖИТНА“ № 5, ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 10135.1507.849, КВ. 77 ПО ПЛАНА НА 8-МИ М.Р., ТЕРИТОРИЯ НА ААР „ОДЕСОС – ВАРНА“, ГР. ВАРНА

Ася Вълчева

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ В ЦЕНТР. ЧАСТ НА ЗОНА А И В ИЗТОЧНАТА ЧАСТ НА ЗОНА Б НА АР „АВГУСТА ТРАЯНА – ВЕРЕЯ“, УЛ. „СВ. КНЯЗ БОРИС“ ОТ БУЛ. „РУСКИ“ ДО БУЛ. „СВ. ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ“, ГР. СТАРА ЗАГОРА

Атанас Атанасов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПЛЪТНА ОГРАДА С ВИСОЧИНА 2,20 М В УПИ IV-1628, КВ. 42Б (СТАР 514), ПИ 68850.514.422, УЛ. „Д. НАУМОВ“ № 94, ГР. СТАРА ЗАГОРА

Атанас Атанасов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ V-430, ПИ 10135.1507.430, КВ. 20 ПО ПЛАНА НА 8-МИ РАЙОН, В ГРАНИЦИТЕ НА ОХРАНЯЕМАТА ЗОНА НА ААР „ОДЕСОС – ВАРНА“ УЛ. „СТЕФАН СТАМБОЛОВ“ № 61, ГР. ВАРНА

Валери Йотов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В ПИ 10135.1506.1019 ПО КККР НА РАЙОН „ОДЕСОС“, ПОПАДАЩ В ТЕРИТОРИЯТА НА ААР „ОДЕСОС – ВАРНА“, УЛ. „ЦАРИБРОД“ № 30, ГР. ВАРНА

Валери Йотов

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

1892 - 1921 - 1948

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОТКРИТИЯ И РАЗКОПКИ

ПРЕЗ 2023 г.

Книга II

София
2024

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В ГРАНИЦИТЕ НА БРЕГОВАТА ЛИНИЯ ЗАПАД – СЕВЕРОЗАПАД ОТ ЗАЛИВА СВЕТИ АТАНАС, ЮЖНО ОТ БЯЛА ВЪВ ВРЪЗКА С РЕАЛИЗИРАНЕ НА ПРОЕКТ РАЗШИРЯВАНЕ, РЕКОНСТРУКЦИЯ И МОДЕРНИЗАЦИЯ НА РИБАРСКО ПРИСТАНИЩЕ ЧАЙКА, ГР. БЯЛА И СВЪРЗАНИТЕ С НЕГО УКРЕПВАНЕ НА СВЛАЧИЩЕ И БРЕГОУКРЕПВАНЕ

Валери Йотов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА КОМПЛЕКС ОТ ВИЛНИ СГРАДИ В УПИ VI – 10.765 ПИ 67800.10.765, М. АЧМАЛЪЦИ, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Валери Йотов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОЕКТ ИЗГРАЖДАНЕ НА ВИК ИНФРАСТРУКТУРА НА ОБОСОБЕНАТА ТЕРИТОРИЯ ОБСЛУЖВАНА ОТ ВиК ВИДИН ЕООД, ГР. ВИДИН, ЗА ОБОСОБЕНА ПОЗИЦИЯ № 1: ЧАСТИЧНА РЕКОНСТРУКЦИЯ НА КАНАЛИЗАЦИОНЕН КОЛЕКТОР N II ОТ РШ 138 ДО КПС 1, ГР. ВИДИН

Ваня Ставрева

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ „ПРОФЕСИОНАЛНО ГОЛФ ИГРИЩЕ С 18 ИГРОВИ ПОЛЕТА И ТРЕНИРОВЪЧНА ЗОНА С ПРИЛЕЖАЩАТА КЪМ ТЯХ ИНФРАСТРУКТУРА“ ЕТАП III

Веселин Хаджиангелов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ ПО ТРАСЕТО НА ПЪТ I-1 (Е-79), МЕЗДРА – БОТЕВГРАД, ЛОТ 2, ОТ КМ 161+367 ДО КМ 174+800 В ЗЕМЛИЩАТА НА ГР. МЕЗДРА И С. ЛЮТИ ДОЛ, ОБЛ. ВРАЦА

Вивиана Митева

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПО ВРЕМЕ НА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТ НА ОБЩИНА ДОЛНА МИТРОПОЛИЯ ЗА КОНСЕРВАЦИЯ, ЧАСТИЧНА РЕСТАВРАЦИЯ И СОЦИАЛИЗАЦИЯ НА РИМСКА КРАЙПЪТНА СТАНЦИЯ *AD PUTEA* – I ЕТАП, М. ГРАДИЩЕТО/ ЦАРЕВЕЦ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. РИБЕН, ОБЩ. ДОЛНА МИТРОПОЛИЯ, ОБЛ. ПЛЕВЕН

Владимир Найденов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ „РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ВЛ 110 KV „ОРЛЯК“ ОТ П/СТ ДОБРУДЖА ДО П/СТ ВЪЛЧИ ДОЛ“, ОБЩ. СУВОРОВО И ОБЩ. ВЪЛЧИ ДОЛ, ОБЛ. ВАРНА

Владимир Славчев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТИ ПО ТРАСЕТО НА „РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ВЛ 110 KV ЖИТНИЦА ОТ П/СТ ДЕВНЯ 1 ДО 10 СТ. НА ВЛ 110 KV СИГНАЛ“, ОБЛ. ВАРНА

Владимир Славчев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 10135.1.630, УЛ. „ВЛАДИМИР ДИМИТРОВ-МАЙСТОРА“ № 12, ПОПАДАЩ В ГРАНИЦИТЕ НА ГНКЦ „ТРЕТИ ВАРНЕНСКИ НЕКРОПОЛ“, ГР. ВАРНА

Владимир Славчев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ XII-101, 620, 621 (ПИ С ИДЕНТИФИКАТОРИ 10135.51.620, 10135.51.621, 10135.51.101 ПО КККР), КВ. 202 ПО ПЛАНА НА 12-ТИ М.Р., УЛ. „ТОДОР ВЛАЙКОВ“ № 16, ПОПАДАЩ В ГРАНИЦИТЕ НА ГНКЦ „ТРЕТИ ВАРНЕНСКИ НЕКРОПОЛ“, ГР. ВАРНА

Владимир Славчев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „НОВИ ДЮКЕРИ ВЪВ ВАРНЕНСКОТО ЕЗЕРО“, ГР. ВАРНА

Владимир Славчев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ПРОЕКТ „РЕКОНСТРУКЦИЯ НА СЪЩЕСТВУВАЩ ЕЛЕКТРОПРОВОД ВЛ 110 KV ВИШЕГРАД – ГРАНИЧАР ОТ СТЪЛБ № 98А ДО СТЪЛБ № 143“ В УЧАСТЪКА ОТ СТЪЛБ № 127 – СТЪЛБ №134, ОБЛ. ХАСКОВО

Владимир Стайков

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ОБЕКТ КАБЕЛНА ЛИНИЯ 0,4KV ОТ ТП БРЪШЛЯН 2 ПРЕД УПИ I-71, КВ. 24, ДО КРШ И ЕТ ПРЕД УПИ III-70, КВ. 13 И КАБЕЛ 0,4KV ДО УПИ IV-69, УПИ V-62 И УПИ III-70, В КВ. 13; КАБЕЛНА ЛИНИЯ 0,4 ОТ КРШ НОВ ПРЕД УПИ III-70 В КВ. 13 ДО СЪЩЕСТВУВАЩ СТЪЛБ НА ВМРНН ПРЕД УПИ I-59, КВ. 12; ДВА БРОЯ КАБЕЛНИ ЛИНИИ ОТ ТП БРЪШЛЯН 2, ПРЕД УПИ I-71, КВ. 24 ДО СЪЩ.СТЪЛБ ОТ ВМРНН ПРЕД УПИ II-59, КВ. 9 И СЪЩ.СТЪЛБ ПРЕД КВ. 23; РАЗКЪСВАНЕ НА СЪЩЕСТВУВАЩА КАБЕЛНА ЛИНИЯ 0.4 KV ОТ КРШ НОВ-ПРЕД УПИ III-16, КВ. 38 ДО СЪЩ.СТЪЛБ НА ВМРНН ПРЕД УПИ I-100, КВ. 33 ПО ПЛАНА НА С. БРЪШЛЯН, ОБЩ. МАЛКО ТЪРНОВО

Даниел Пантов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ОБЩИНСКИ ПЪТ SZR 2070 И ИЗГРАЖДАНЕ НА ВЕЛОАЛЕЯ ОТ ГР. КАЗАНЛЪК ДО ЯЗ. КОПРИНКА“ – I ЕТАП (ИЗТОЧНА ЧАСТ)

Десислава Андреева

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ: ВЪНШНО ЕЛЕКТРОЗАХРАНВАНЕ НА МАЛКОЕТАЖНА ЖИЛИЩНА СГРАДА В УПИ VII-2783 „ЗА ОБЩЕСТВЕНО ОБСЛУЖВАНЕ“, 2781 „ЗА ОБЩЕСТВЕНО ОБСЛУЖВАНЕ“, КВ. 110, ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 65365.601.1120, ГР. САПАРЕВА БАНЯ

Димитринка Павлова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПРИ „ПРОЕКТИРАНЕ И ИЗГРАЖДАНЕ НА СИСТЕМИ ЗА СИГНАЛИЗАЦИЯ И ТЕЛЕКОМУНИКАЦИИ ПО ЖП ЛИНИЯ ПЛОВДИВ – БУРГАС“ НА ЦЕНТРАЛНА ГАРА БУРГАС

Димчо Момчилов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ НА УЛ. „СВ.СПАС“ № 3, УПИ I-505.442, 505.444, КВ. 160 „Б“ ПО ПРЗ НА ГР. ПЕРНИК, КВ. „ВАРОШ И ТАБАНА“ (ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 55871.505.5689 ПО КККР НА ГР. ПЕРНИК)

Дойчин Гроздановв

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОЕКТ ЗА ДОПЪЛНИТЕЛНО ВОДОСНАБДЯВАНЕ НА С. ВЪРБОВКА, ОБЩ. ПАВЛИКЕНИ

Евгени Дерменджиев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ „КЪЩА ЗА ГОСТИ“ В УПИ I-2082, УЛ. „МИХАИЛ КЕФАЛОВ“ № 1, ГР. ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Евгени Дерменджиев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОЕКТ ИЗГРАЖДАНЕ НА КРЪГОВО КРЪСТОВИЩЕ МЕЖДУ УЛИЦИТЕ „ХРИСТО БОТЕВ“, „7-МИ ЮЛИ“ И „ЦАР ТОДОР СВЕТОСЛАВ“, ГР. ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Евгени Дерменджиев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ НА УЛ. „ЧЕТВЪРТИ ЯНУАРИ“ № 12, ПИ 56784.519.36, ГР. ПЛОВДИВ, ПОПАДАЩ В ГРАНИЦИТЕ НА АИР „СТАРИНЕН ПЛОВДИВ“, ЧАСТ ОТ ИСТОРИЧЕСКА ЗОНА „ФИЛИПОПОЛ – ТРИМОНЦИУМ – ПЛОВДИВ“ , ГР. ПЛОВДИВ

Елена Божинова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПО ТРАСЕТО НА АМ ЕВРОПА, КМ 32+447,20 И КМ 48+903

Елена Василева

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В ПУП – ПРЗ НА ПИ 68134.8725.113, М. МОГИЛАТА, КВ. „БЕНКОВСКИ“, РАЙОН „КРЕМИКОВЦИ“, СТОЛИЧНА ОБЩИНА

Елена Василева

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ВЪНШНО ЕЛЕКТРОЗАХРАНВАНЕ НА ОБЕКТ В УПИ XIII-88 КВ. 140, ЗОНА Б-3, РАЙОН „ВЪЗРАЖДАНЕ“, УЛ. „ПОРДИМ“ № 16, ГР. СОФИЯ

Елена Николова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ В УПИ V-5, КВ. 150, ЗОНА Б-2, РАЙОН „ВЪЗРАЖДАНЕ“, УЛ. „БРАТЯ МИЛАДИНОВИ“ № 46, ГР. СОФИЯ

Елена Николова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ВЪНШНО ЕЛЕКТРОЗАХРАНВАНЕ НА ОБЕКТ В УПИ IX-9 КВ. 150, ЗОНА Б-2, РАЙОН „ВЪЗРАЖДАНЕ“, УЛ. „БРАТЯ МИЛАДИНОВИ“ № 54, ГР. СОФИЯ

Елена Николова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ВЪНШНО ЕЛ. ЗАХРАНВАНЕ С КАБЕЛИ НН 1 KV НА АПАРТАМЕНТЕН ХОТЕЛ И ЖИЛИЩНА СГРАДА С МАГАЗИНИ, ПОДЗЕМЕН ГАРАЖ И ОФИСИ, УЛ. „ОТЕЦ ПАИСИЙ“ № 66, УПИ XXIII-13, КВ. 155, ЗОНА Б-3, РАЙОН „ВЪЗРАЖДАНЕ“, ГР. СОФИЯ

Елена Николова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ X-10, КВ. 77, ЗОНА Б-16, РАЙОН „СЕРДИКА“, УЛ. „КНЯЗ БОРИС I“ № 209, ГР. СОФИЯ

Елена Николова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ УПИ III – 633, КВАРТАЛ 78, ЗОНА Б15, РАЙОН „СЕРДИКА“, УЛ. „КЛОКОТНИЦА“ № 5, ГР. СОФИЯ

Елена Николова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ВЪВ ВРЪЗКА С РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОЕКТ ЗА РЕКОНСТРУКЦИЯ НА СЪЩЕСТВУВАЩО КАНАЛИЗАЦИОННО ОТКЛОНЕНИЕ КЪМ УЛ. „СРЕДНА ГОРА“ И ИЗГРАЖДАНЕ НА НОВО СГРАДНО КАНАЛИЗАЦИОННО ОТКЛОНЕНИЕ КЪМ УЛ. „СТРАНДЖА“ ЗА ОТВОДНЯВАНЕ НА УПИ I ЗА УЧИЛИЩЕ, КВ. 157, ЗОНА Б-3, РАЙОН „ВЪЗРАЖДАНЕ“, УЛ. „ПИРОТСКА“ № 68, ГР. СОФИЯ

Елена Николова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ III-521.1443, КВ. 64-НОВ, 95 СТАР ПО ПЛАНА НА ЦГЧ 40-44 В, УЛ. „КОНСТАНТИН ФОТИНОВ“ № 3, ГР. ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ XIII 523.562, ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 56784.523.562, РАЙОН „ЦЕНТРАЛЕН“, УЛ. „ЩРОСМАЙЕР“ № 1, ГР. ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ IX-222, ЗА ОБЩЕСТВЕНО ОБСЛУЖВАНЕ, ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 56784.522.3578, КВ. 134-НОВ/316-СТАР/ ПО ПЛАНА НА ЦГЧ, УЛ. „ИВАН ВАЗОВ“ № 10, ГР. ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ III-519.348 ОКС ОТ КВ. 23 ПО ПЛАНА НА КВ. „КАПАНА“, УЛ. „КОНСТАНТИН СТОИЛОВ“ № 15, ГР. ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ „МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ“, УЛ. „ВАСИЛ АПРИЛОВ“ 15А, УПИ II-522.3585, БОЛНИЦА, КВ. 368 ПО ПЛАНА НА ХЪЛМА НА МЛАДЕЖТА, ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 56784.522.3585 ПО КК НА ГР. ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ В ПИ № 56784.520.1860, РАЙОН „ЦЕНТРАЛЕН“, УЛ. „МАКГАХАН“ № 20, ГР. ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ В НАР „АНТИЧЕН, СРЕДНОВЕКОВЕН И ВЪЗРОЖДЕНСКИ ГРАД МЕЛНИК“ – УПИ III-157, КВ. 9, ПИ 47754.501.157 ПО ПЛАНА НА ГР. МЕЛНИК, ОБЩ. САНДАНСКИ, ОБЛ. БЛАГОЕВГРАД

Здравка Коркутова, Антон Ковачев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В ЗОНА Б НА РИМСКИЯ ГРАД РАЦИАРИЯ, УПИ XXII, 633, КВ. 33, УЛ. „АРЧАРИЦА“ № 45, С. АРЧАР, ОБЩ. ДИМОВО, ОБЛ. ВИДИН

Здравко Димитров

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ: „РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ДОВЕЖДАЩ ВОДОПРОВОД ОТ ЯЗ. ТИЧА ДО НВ 13 000 – ГРАД ШУМЕН“ В ИМОТИ С ИДЕНТИФИКАТОРИ № 73170.36.31 И № 73170.36.32, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ТРОИЦА, ОБЩ. ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ, ОБЛ. ШУМЕН

Иван Бабаджанов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ И КОНСЕРВАЦИОННО-РЕСТАВРАЦИОННИ РАБОТИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА „АРХЕОЛОГИЧЕСКИ КОМПЛЕКС ДУРАНКУЛАК“, ВКЛЮЧВАЩ СЕЛИЩНАТА МОГИЛА ГОЛЕМИЯ ОСТРОВ И ПРИЛЕЖАЩИТЕ И ТЕРИТОРИИ, ЗЕМЛИЩА НА СЕЛАТА ДУРАНКУЛАК И СТАЕВЦИ, ОБЩ. ШАБЛА

Иван Вайсов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ ИЗВЪРШВАНИ В ОХРАНИТЕЛНАТА ЗОНА НА ГНЦ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ КОМПЛЕКС ДУРАНКУЛАК, ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 39493.38.169 И 39493.39.23 ПО КК НА С. КРАПЕЦ, ОБЩ. ШАБЛА

Иван Вайсов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ ПО ТРАСЕТО НА ЖП УЧАСТЪК ЕЛИН ПЕЛИН – СЕПТЕМВРИ, ОБОСОБЕНА ПОЗИЦИЯ 1: АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПО ВРЕМЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В ЖП УЧАСТЪК ЕЛИН ПЕЛИН – КОСТЕНЕЦ, ЗЕМЛИЩА НА ОБЩИНИ ЕЛИН ПЕЛИН, ИХТИМАН И КОСТЕНЕЦ

Иво Чолаков

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ ПО ТРАСЕТО НА ЖП УЧАСТЪК ЕЛИН ПЕЛИН – СЕПТЕМВРИ, ОБОСОБЕНА ПОЗИЦИЯ 2: АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПО ВРЕМЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В ЖП УЧАСТЪК КОСТЕНЕЦ – СЕПТЕМВРИ, ЗЕМЛИЩА НА ОБЩИНИ КОСТЕНЕЦ, БЕЛОВО И СЕПТЕМВРИ

Иво Чолаков

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ В УПИ XXI-161, КВ. 437 ПО ПЛАНА НА 4-ТИ М.Р., УЛ. „АНТИМ I“ № 5, ГР. ВАРНА

Игор Лазаренко

АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ – РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ В УПИ XX-5, КВ. 437 ПО ПЛАНА НА 4-ТИ М.Р., ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 10135.1504.157 ПО КККР НА ГР. ВАРНА, УЛ. „СЪБОРНА“ № 3-3А И УЛ. „АНТИМ I“ № 13, ГР. ВАРНА

Игор Лазаренко

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПО ВРЕМЕ НА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТ ЗА ВЪТРЕШНО ПРЕУСТРОЙСТВО, СМЯНА НА ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ И ЧАСТИЧНА ФАСАДНА РЕСТАВРАЦИЯ НА ГРУПА ПОМЕЩЕНИЯ НА ПАРТЕРЕН И СУТЕРЕНЕН ЕТАЖ В СГРАДА № 1 НА СУ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 68134.106.2, ЦЕНТЪР-ЗОНА „А-ЮГ“ В ГРАНИЦИТЕ НА II ЗАЩИТЕНА ЗОНА НА АР „АНТИЧНА СЕРДИКА И СРЕДНОВЕКОВЕН СРЕДЕЦ“, ГР. СОФИЯ

Илиана Борисова-Кацарова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ В ТЕРИТОРИЯТА НА АНКЦ „АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ НА АПОЛОНИЯ“, УПИ III-5121, ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.5.830, М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ

Йото Йотов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ СВЪРЗАНИ С ПРЕУСТРОЙСТВО НА СЪЩЕСТВУВАЩА ВИЛНА СГРАДА И ИЗГРАЖДАНЕ НА БАСЕЙН В ПИ 67800.7.123, М. БУДЖАКА И ИЗГРАЖДАНЕ НА УЛИЧЕН ВОДОПРОВОД КЪМ ПИ 67800.7.123, ПРЕМИНАВАЩ ПРЕЗ ПИ 67800.7.630, ПИ 67800.8.300, ПИ 67800.8.321, ПИ 67800.8.876, М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ

Йото Йотов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТ МОДЕРНИЗАЦИЯ НА ЛОДКОСТОЯНКАТА В ПРИСТАНИЩЕ СОЗОПОЛ, ОБЩ. СОЗОПОЛ

Калин Димитров

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ В ПИ № 66425.500.2256 ПО КК И КР НА ГР. СИЛИСТРА, СЪСТАВЛЯВАЩ УПИ XV-2256, КВ. 39 ПО ПЛАНА НА ЦГЧ, УЛ. „ХАДЖИ ДИМИТЪР“ № 52, ТЕРИТОРИЯ НА ЗОНА ЗА АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ С НЕКРОПОЛИ, ГР. СИЛИСТРА

Калоян Димов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „ВЪНШНО ЕЛ. ЗАХРАНВАНЕ НА ЖИЛИЩНА СГРАДА В ПИ 57491.508.85/ УПИ XVI-2826, КВ, 210/КАБЕЛ НН, ТИП NAY2Y-J 4X35SM КВ. ММ ОТ СЪЩ. КРШ, НАХОДЯЩ СЕ ПРИ ПИ 57491.507.234 ДО НОВО ЕЛ. ТАБЛО, МОНТИРАНО В ГРАНИЦАТА НА ПИ 57491.508.85, ГР. ПОМОРИЕ

Калоян Праматаров

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ VIII /ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 20273.501.810/, КВ. 49 ПО ПЛАНА НА С. ДЕБЕЛТ, ОБЩ. СРЕДЕЦ, ПОПАДАЩ В ОХРАНИТЕЛНА ЗОНА В НА НАР „АНТИЧЕН И СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ДЕУЛТУМ – ДЕБЕЛТ“, С. ДЕБЕЛТ, ОБЩ.СРЕДЕЦ, ОБЛ. БУРГАС

Красимира Костова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „УЛИЧЕН ВОДОПРОВОД ПЕВП ТРЪБИ Ф 110 Х 6,6, РЕ 100 PN 10, С ДЪЛЖИНА L = 235,40 М., ПРЕМИНАВАЩ ПРЕЗ ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.7.7 И УЛИЧЕН ВОДОПРОВОД ПЕВП ТРЪБИ Ф 90 Х 5,4 РЕ 100 PN 10, С ДЪЛЖИНА L =

43,10 М., ПРЕМИНАВАЩ ПРЕЗ ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.5.854 ЗА ЗАХРАНВАНЕ НА ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.5.185 И ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.5.826 ПО ПЛАНА НА М. БУДЖАКА, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ“, ПОПАДАЩ В НКЦ-НАР „АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ НА АПОЛОНИЯ“, ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Красимира Костова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ПЛОЩАДКОВА КАНАЛИЗАЦИЯ И ДВА БРОЯ КАНАЛИЗАЦИОННИ ОТКЛОНЕНИЯ“ В ПИ ИДЕНТИФИКАТОР 66425.501.2620 ПО КК И КР НА ГР. СИЛИСТРА, СЪСТАВЛЯВАЩ УПИ VI2620, ЗА ЗДРАВНО ЗАВЕДЕНИЕ, КВ. 150 ПО ПЛАНА НА ИЗВЪН ЦГЧ – ГР. СИЛИСТРА И ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 66425.501.3049 ПО КК И КР НА ГР. СИЛИСТРА

Кристиан Михайлов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ПЛОЩАДКОВ ГАЗОПРОВОД И ГАЗИФИКАЦИЯ НА КОТЕЛНО, АКУШЕРОГИНЕКОЛОГИЧНО ОТДЕЛЕНИЕ, ПНЕВМОФТИЗИАТРИЧНО ОТДЕЛЕНИЕ, ТЕРАПЕВТИЧЕН БЛОК, ХИРУРГИЧЕН БЛОК, МЕДИЦИНСКИ ЦЕНТЪР КЪМ МБАЛ В ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 66425.501.2620 ПО КККР НА ГР. СИЛИСТРА, СЪСТАВЛЯВАЩ УПИ VI-2620, ЗА ЗДРАВНО ЗАВЕДЕНИЕ, КВ. 150 ПО ПЛАНА НА ИЗВЪН ЦГЧ – ГР. СИЛИСТРА, УЛ. „ПЕТЪР МУТАФЧИЕВ“ № 80, ПОПАДАЩ В ТЕРИТОРИЯТА НА ЗОНА ЗА АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ С НЕКРОПОЛИ КЪМ АНКЦ „ДУРОСТОРУМ – ДРЪСТЪР“, ГР. СИЛИСТРА

Кристиан Михайлов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА ВИЛНА СГРАДА, БАСЕЙН И ОГРАДА В ОХРАНИТЕЛНАТА ЗОНА НА НКЦ „АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ НА АПОЛОНИЯ В МЕСТНОСТИТЕ КАЛФАТА, КОЛОКИТА, КАВАЦИТЕ И СОЛИНАРИЯ В ПОЗЕМЛЕН ИМОТ ПИ 67800.8.1094, УПИ X-1062, 1063, М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Кръстина Панайотова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗГРАЖДАНЕ НА ВЪНШНО ЕЛЕКТРОЗАХРАНВАНЕ НА АВТОМИВКА И ЗАВЕДЕНИЕ ЗА БЪРЗА ЗАКУСКА В ПИ 57491.508.118 (УПИ I, КВ. 218), В ОБХВАТА НА НАКЦ „АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ НА УЛПИЯ АНХИАЛО“, ГР. ПОМОРИЕ, ОБЛ. БУРГАС

Марио Иванов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗГРАЖДАНЕ НА ВЪНШНО ЕЛЕКТРОЗАХРАНВАНЕ НА АПАРТАМЕНТЕН ХОТЕЛ В ПИ 57491.16.597, М. КРОТИРЯ И ЖИЛИЩНА СГРАДА – СЕВЕРНА И ЮЖНА СЕКЦИИ В ПИ 57491.16.216, М. КРОТИРЯ, В ОБХВАТА НА НАКЦ „АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ НА УЛПИЯ АНХИАЛО“, ГР. ПОМОРИЕ, ОБЛ. БУРГАС

Марио Иванов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ РАБОТИ ПРИ ДОИЗГРАЖДАНЕ НА ПЪТЕН ВЪЗЕЛ КРЕСНА (ПЪТНА ВРЪЗКА № 4,5 И 6) НА КМ 401+691,90 = 397+000 ПО КИЛОМЕТРАЖА НА АМ СТРУМА ЛОТ 3.3, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. КРЕСНА, ОБЛ. БЛАГОЕВГРАД

Методи Златков

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ЛЯТНА КУХНЯ В УПИ XIII-8, ИДЕНТИЧЕН С ПИ 00878.501.78, УЛ. „ЧАЙКА“ № 12, ТЕРИТОРИЯ НА ОХРАНИТЕЛНА ЗОНА НА НКЦ „КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ“, ГР. АХТОПОЛ, ОБЩ. ЦАРЕВО, ОБЛ. БУРГАС

Милен Николов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ

НА ЖИЛИЩНА СГРАДА В УПИ VIII-116, КВ. 16, ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 00878.501.709, УЛ. „СТРАНДЖА“ № 3А, ВТОРА ОХРАНИТЕЛНА ЗОНА НА ГНКЦ „КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ“, ГР. АХТОПОЛ, ОБЩ. ЦАРЕВО, ОБЛ. БУРГАС

Милен Николов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ I-298, КВ. 63, ПОПАДАЩ В ОХРАНИТЕЛНА ЗОНА НА ЯМБОЛСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ, УЛ. „КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК“ № 3, ГР. ЯМБОЛ

Мирослав Козарев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА ЖИЛИЩНА СГРАДА В УПИ 35028.22.9, М. БОЗАЛЪКА, ЗЕМЛИЩЕ НА С. КАБИЛЕ, ОБЩ. ТУНДЖА

Мирослав Козарев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НАР „ХИСАРЯ“ В УПИ VII-844, КВ. 101 ПО ПЛАНА НА ГР. ХИСАРЯ

Митко Маджаров

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ (ДРАГАЖНИ) ДЕЙНОСТИ В АКВАТОРИЯТА НА КОРАБНО МЯСТО № 28 – ПРИСТАНИЩЕН ТЕРМИНАЛ „БУРГАС ЗАПАД“, ЧАСТ ОТ ПРИСТАНИЩЕ ЗА ОБЩЕСТВЕН ТРАНСПОРТ – БУРГАС

Найден Прахов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕТО НА „ПРОЕКТ ЗА КОНСЕРВАЦИЯ И ЕКСПОНИРАНЕ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ СТРУКТУРИ И ЗА ИНФОРМАЦИОННИ ЕЛЕМЕНТИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА АРХЕОЛОГИЧЕСКАТА НЕДВИЖИМА ЦЕННОСТ „СВЕТИЛИЩЕ НА НИМФИТЕ И АФРОДИТА“ – ПОДОБЕКТ „НИМФЕУМ“, С. КАСНАКОВО, ОБЩ. ДИМИТРОВГРАД, ОБЛ. ХАСКОВО

Недялка Кръстева-Аврамова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПО ВРЕМЕ НА СМР ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ „РИМСКА КРАЙПЪТНА СТАНЦИЯ *AD PUTEA*“, ПИ 62596.314.100 И ПИ 000100, М. ЦАРЕВЕЦ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. РИБЕН, ОБЩ. ДОЛНА МИТРОПОЛИЯ, ОБЛ. ПЛЕВЕН

Павел Попов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 07079.820.1608 (07079.820.1112 СТАР) КВ. САРАФОВО, ГР. БУРГАС

Павлина Девлова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПОЛАГАНЕ НА КАБЕЛ 1 KV ЗА ЗАХРАНВАНЕ НА ОБЕКТ „ВИЛНА СГРАДА“ В ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.70.305, М. ХАДЖИ АЛИ ДЕРЕ, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Павлина Девлова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПОЛАГАНЕ НА КАБЕЛ 1 KV ЗА ЗАХРАНВАНЕ НА ОБЕКТ „ВИЛНИ СГРАДИ“ В ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.8.62, М. БУДЖАКА, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Павлина Девлова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПОЛАГАНЕ НА КАБЕЛ 1 KV ЗА ЗАХРАНВАНЕ НА ОБЕКТ „ВИЛНИ СГРАДИ С ДОМОВИ ВИК И ЕЛ ОТКЛОНЕНИЯ“ В ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.6.51, М. БУДЖАКА, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Павлина Девлова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПОЛАГАНЕ НА КАБЕЛ 1 KV ЗА ЗАХРАНВАНЕ НА ОБЕКТ „ВИЛНА СГРАДА И СГРАДНИ ВИК ОТКЛОНЕНИЯ“ В ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.6.742, М. БУДЖАКА, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Павлина Девлова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПОЛАГАНЕ НА КАБЕЛ 1 KV ЗА ЗАХРАНВАНЕ НА ОБЕКТ „ВИЛНА СГРАДА С БАСЕЙН“ В ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.8.1017, М. БУДЖАКА, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Павлина Девлова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПОЛАГАНЕ НА КАБЕЛ 1 KV ЗА ЗАХРАНВАНЕ НА „ТРИ ВИЛНИ СГРАДИ СЪС СГРАДНО ВИК ОТКЛОНЕНИЕ, СЪГЛАСНО ЧЛ. 161, АЛ. 2 ОТ ЗКН В ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.8.532, М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Павлина Девлова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПОЛАГАНЕ НА КАБЕЛ 1 KV ЗА ЗАХРАНВАНЕ НА ОБЕКТ „ВИЛНА СГРАДА С ОГРАДА И ОТКРИТ БАСЕЙН“, В ПИ 67800.6.793, ДП 4434594, М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Павлина Девлова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПОЛАГАНЕ НА ЕЛ. КАБЕЛ 1 KV ЗА ЗАХРАНВАНЕ НА „ПРИЕМНИК НА ЕЛ. ЕНЕРГИЯ – ОСВЕТЛЕНИЕ И ОХРАНА“, В ПИ 67800.8.15, ДП 4429276, М. БУДЖАКА, ГРАД СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Павлина Девлова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ – ПИ 68850.503.291, УПИ V3291,КВ. 68, УЛ. „САВА СИЛОВ“ № 73, ПОПАДАЩ В АР „АВГУСТА ТРАЯНА – ВЕРЕЯ – СТАРА ЗАГОРА“, ГР. СТАРА ЗАГОРА

Петър Калчев, Пламена Бакалова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ И ИЗКОПНО-НАСИПНИ ДЕЙНОСТИ В РАЙОНА НА НАХОДИЩЕ „ХАН КРУМ“, УЧАСТЪК „АДА ТЕПЕ“, ГР. КРУМОВГРАД

Пламен Георгиев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ВОДОПРОВОД ЗА МИНЕРАЛНА ВОДА ЗА РИМСКА БАНЯ КЪМ СЕМЕЕН ХОТЕЛ С МАГАЗИН ЗА ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ И КАФЕ, ОТ КАПТАЖНА ШАХТА НА СОНДАЖИ БУ И СОНДАЖ № 5 НА НАХОДИЩЕ ЗА МИН. ВОДА КЮСТЕНДИЛ ДО УПИ II-4505, 4506, КВ. 283, ГР. КЮСТЕНДИЛ

Румен Спасов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „ИЗГРАЖДАНЕ НА КАБЕЛНО ТРАСЕ И ПОДЗЕМНА ЛИНИЯ 20 KV ЗА ПРИСЪЕДИНЯВАНЕ НА ФОТОВОЛТАИЧНА ЕЛЕКТРОЦЕНТРАЛА“, ПИ С ПРОЕКТЕН ИДЕНТИФИКАТОР 02138.3.56, ЧАСТ ОТ ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 02138.3.54, ПИ 02138.3.54 М. БАРАТА ПО КК И КР НА ЗЕМЛИЩЕТО НА С. БАГРЕНЦИ, ОБЩ. КЮСТЕНДИЛ; ПИ 56378.19.13, ПИ 56378.19.10 И ПИ 56378.1945 ПО КК И КР НА С. ПИПЕРКОВ ЧИФЛИК, ОБЩ. КЮСТЕНДИЛ

Румен Спасов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОЕКТ ЗА ВЪНШНО ЕЛ. ЗАХРАНВАНЕ НА СГРАДА ЗА ТЪРГОВИЯ В УПИ II, КВ. 76, ПИ № 65334.300.1296, ГР. САНДАНСКИ, ОБЛ. БЛАГОЕВГРАД

Светла Петрова-Динева

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „ГАЗОСНАБДЯВАНЕ НА ГРАД СИЛИСТРА“, ПОПАДАЩ В ЗОНА ЗА АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ С НЕКРОПОЛИ, ГР. СИЛИСТРА

Светлана Ганчева

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА „ЗОНА ЗА АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ С НЕКРОПОЛИ“, ЧАСТ ОТ АНКЦ „ДУРОСТОРУМ – ДРЪСТЪР“ ВЪВ ВРЪЗКА С РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОЕКТ „РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ВИК МРЕЖИ В ГР. СИЛИСТРА“, ГР. СИЛИСТРА

Светлана Ганчева

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОЕКТ: „РЕКОНСЕРВАЦИЯ, РЕСТАВРИРАНЕ, РЕКОНСТРУКЦИЯ И ЕКСПОНИРАНЕ НА НАДГРАДЕНА СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТНА СТЕНА – ЧАСТ ОТ СРЕДНОВЕКОВНА ЯМБОЛСКА КРЕПОСТ В М. СОФУЛАРСКА МАХАЛА, НАХОДЯЩА СЕ В ПИ 87374.525.62 ПО КККР НА ГР. ЯМБОЛ, УПИ I, КВ. 77, УЛ. „КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК“, ГР. ЯМБОЛ

Стефан Бакърджиев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТ РЕКОНСТРУКЦИЯ НА СТРЕЛКОВОТО РАЗВИТИЕ НА ГАРА ЗИМНИЦА И РЕХАБИЛИТАЦИЯ НА КОНТАКТНАТА МРЕЖА В ГАРИТЕ ЗИМНИЦА И СТРАЛДЖА, ОБЩ. СТРАЛДЖА, ОБЛ. ЯМБОЛ

Стефан Бакърджиев

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ДЕЙНОСТИ ПО ПОЧИСТВАНЕ НА РАСТИТЕЛНОСТ В ГРАНИЦИТЕ НА КОНЦЕСИОННА ПЛОЩ В НАХОДИЩЕ „ВЪРБОВКА“, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ВЪРБОВКА, ОБЩ. ПАВЛИКЕНИ, ОБЛ. ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Стоян Михайлов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В ЖП УЧАСТЪК ВОЛУЯК – ДРАГОМАН ПО ПРОЕКТ МОДЕРНИЗАЦИЯ НА ЖП ЛИНИЯ СОФИЯ – ДРАГОМАН – ГРАНИЦА СЪС СЪРБИЯ, УЧАСТЪК ПЕТЪРЧ – ДРАГОМАН, ПРЕМИНАВАЩ ПРЕЗ ЗЕМЛИЩАТА НА С. ПЕТЪРЧ, ОБЩ. КОСТИНБРОД, ГР. СЛИВНИЦА И ГР. ДРАГОМАН, СОФИЙСКА ОБЛАСТ

Таня Христова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ПИТЕЕН ВОДОПРОВОД КЪМ УПИ VII-7108 ИДЕНТИЧЕН С ПИ 67800.7.593 ПРЕМИНАВАЩ ПРЕЗ ПИ 67800.7.176; 67800.7.595; 67800.7.630 ПО ПЛАНА НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Теодора Богданова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ XII-7021 ИДЕНТИЧЕН С ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.7.21, М. БУДЖАКА, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Теодора Богданова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ II-8040 ИДЕНТИЧЕН С ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.8.40, М. БУДЖАКА, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Теодора Богданова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ VI-6031 ИДЕНТИЧЕН С ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.6.31, М. БУДЖАКА, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Теодора Богданова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ XX-6039, ИДЕНТИЧЕН С ПИ 67800.6.39 В М. БУДЖАКА, ОБЩ. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Теодора Богданова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ВЛ 110 KV „ЕМОНА“ ОТ П/СТ „СТАРО ОРЯХОВО“ ДО П/СТ „ХЕЛИОС“, ЗЕМЛИЩЕ НА С. КОШАРИЦА, ОБЩ. НЕСЕБЪР

Тодор Марваков

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „ВЪНШНО ЕЛ. ЗАХРАНВАНЕ НА ЖИЛИЩНА СГРАДА В ПИ 51500.501.5 /УПИ II-685, КВ. 18А/ ПО КК НА ГР. НЕСЕБЪР: КАБЕЛИ 20 KV (2 БРОЯ), ТИП NA2NS(F)2Y3X(1X185 MM2) ОТ СЪЕДИНИТЕЛНИ МУФИ НА РАЗКЪСАН СЪЩЕСТВУВАЩ КАБЕЛ 20KV ТП „БОГОРОДИЦА“ – ТП „ГРАНИЧАР“ ДО БКТП „КРАЙБРЕЖНА 2“ В ПИ51500.501.506 ПО КК НА ГР. НЕСЕБЪР; ТРЪБНА КАНАЛНА МРЕЖА /2 БРОЯ БЕТОННИ ШАХТИ С РАЗМЕРИ 1,50/1,50,150 М. И 6 БРОЯ PVC ТРЪБИ Ф160 ММ/ В ПИ 51500.501.516 ПО КК НА ГР. НЕСЕБЪР, ОБЩИНА НЕСЕБЪР“ И „ВЪНШНО ЕЛ. ЗАХРАНВАНЕ НА ЖИЛИЩНА СГРАДА В ПИ 51500.501.5/УПИ II-695 КВ.18А/ПО КК НА ГР. НЕСЕБЪР, ПОДОБЕКТ: БКТП „КРАЙБРЕЖНА 2“ 20/0,4 KV, 1X800KVA/ОБОРУДВАН ЗА 1X400KVA/ В ПИ51500.501.516 ПО КК НА ГР. НЕСЕБЪР

Тодор Марваков

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ИНВЕСТИЦИОННО НАМЕРЕНИЕ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА ВиК ИНФРАСТРУКТУРА НА ОБОСОБЕНАТА ТЕРИТОРИЯ ОБСЛУЖВАНА ОТ ВИК ООД, ГР. ПЕРНИК – ИЗГРАЖДАНЕ НА ТЛАСКАТЕЛ ОТ РАДОМИР КЪМ ПОСВ „БАТАНОВЦИ“ В ЗЕМЛИЩАТА НА ГР. РАДОМИР И СЕЛАТА ВЪРБА И КОПАНИЦА, ОБЩ. РАДОМИР, ОБЛ. ПЕРНИК

Филип Михайлов

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В ЗОНА ЗА АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА НИАР „ПЛИСКА – ВЪНШЕН ГРАД“, УПИ I, КВ. 73, УЛ. „АЛ. СТАМБОЛИЙСКИ“ № 30, ГР. ПЛИСКА, ОБЩ. КАСПИЧАН, ОБЛ. ШУМЕН

Христина Стоянова

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ИНВЕСТИЦИОНЕН ПРОЕКТ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА ВЪНШЕН ТОПЛОПРОВОД И АБОНАТНА СТАНЦИЯ ЗА ЖИЛ. СГРАДА С ТЪРГОВСКИ ОБЕКТИ, УПИ VIII-10, КВ. 16, М. ГГЦ – ЗОНА Г14, РАЙОН „ОБОРИЩЕ“, В ГРАНИЦИТЕ НА I ЗАЩИТЕНА ЗОНА НА АР „АНТИЧНА СЕРДИКА И СРЕДНОВЕКОВЕН СРЕДЕЦ“, УЛ. „ВЕСЛЕЦ“ № 15, ГР. СОФИЯ

Юниан Мешеков

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ИНВЕСТИЦИОНЕН ПРОЕКТ ЗА „ВЪНШНО ЕЛЕКТРОЗАХРАНВАНЕ С КАБЕЛНИ ЛИНИИ 1 KV В ЖИЛИЩНА СГРАДА С АПАРТАМЕНТИ, ОФИСИ И ПОДЗЕМНИ ГАРАЖИ“, УПИ VIII-10, КВ. 16, М. ГГЦ – ЗОНА Г14, РАЙОН „ОБОРИЩЕ“, В ГРАНИЦИТЕ НА I ЗАЩИТЕНА ЗОНА НА АР „АНТИЧНА СЕРДИКА И СРЕДНОВЕКОВЕН СРЕДЕЦ“, УЛ. „ВЕСЛЕЦ“ № 15, ГР. СОФИЯ

Юниан Мешеков

АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ III – 5.606, ИДЕНТИЧЕН С ПИ 67800.5.872 ПО КК НА ГР. СОЗОПОЛ, НАХОДЯЩ СЕ В М. БУДЖАКА, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. СОЗОПОЛ, ОБЛ. БУРГАС

Явор Иванов